

ЗМІСТ

Секція 1 Сучасна соціологія у пошуках адекватної методології та теорії	4
Секція 2 Новітні методи емпіричних соціологічних досліджень	32
Секція 3 Соціологія публічної сфери	60
Секція 4 Соціологічний вимір етнічної диверсифікації сучасного світу	74
Секція 5 Регуляція поведінки в умовах суспільних трансформацій: чинники, механізми, агенти	98
Секція 6 Демографічний розвиток та міграції в сучасному світі	121
Секція 7 Метаморфози смислів культури і комунікації: визначене й незвідане	131
Секція 8 Релігія у соціологічному вимірі: українські реалії	174
Секція 9 Соціологія державного управління	202
Секція 10 Соціологічна діагностика організацій і систем управління	214
Секція 11 Соціальні відхилення та безпека соціальних систем	238
Секція 12 Соціальна політика, соціальна робота і прогнозування: стан та перспективи	267
Секція 13 Кризові процеси у політичній реальності	276
Секція 14 Соціальні спільноти, нерівності, мобільності	305
Секція 15 Практиологічні проблеми соціології і соціальні технології	322
Секція 16 Парадокси повсякденності: соціологічне осмислення	341
Секція 17 ІТ як чинник суспільних змін: соціологічне осмислення інформаційного суспільства та його криз	356
Секція 18 Рекламні комунікації: перспективи розвитку символічного простору	376
Секція 19 Соціологія просторовості	383
Секція 20 Кордони та прикордоння в перспективі міждисциплінарних досліджень	413
Секція 21 Соціологічне осмислення сучасної освіти	425
Секція 22 Нове покоління обирає: життєві орієнтири сучасної молоді	450
Секція 23 Соціально-економічна політика: ціннісні орієнтири та механізми сполучення суспільних і приватних інтересів	486
Секція 24 Соціологія вільного часу і дозвілля	522

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ЕМОЦІЙ У СОЦІОЛОГІЇ

Вивчення емоцій в рамках соціології активно розпочалося у 70-х роках ХХ століття завдяки роботам Н.Дензін, Т.Кемпера та А.Хохшильд, що не тільки сфокусували увагу соціологічної спільноти на емоціях, але й запропонували різноманітні теоретичні підходи до їх розгляду. Емоції необхідні для розуміння соціального порядку, соціального обміну та соціальної дії. Припущення щодо можливості управляти емоціями як на мікро, так і на мезо й макрорівнях соціальної системи актуалізує їх дослідження.

Монографія Дж.М. Барбалета презентує макросоціологічний підхід у вивченні емоцій та зосереджує увагу на позитивному впливі емоцій на соціальну структуру [1]. Дж.М.Барбалет підкреслює необхідність емоцій для структур соціального порядку та для гармонійних соціальних змін, емоції займають центральне місце та не є девіантними у соціальних процесах [1, с.3]. Крім того, емоції необхідні для пояснення фундаменту соціальної поведінки [1, с.9]. Згідно Дж. М. Барбалета, емоції сприяють раціональній дії, коли вона має місце, та можуть бути використані для пояснення таких дій, які відбуваються за умов відсутності знань, що необхідні для прийняття рішень. Емоції з'єднують соціальну структуру та акторів. Цінність роботи Дж.М. Барбалета полягає у тому, що він орієнтує на вивчення джерел на наслідків окремих емоцій. Оскільки емоції включені у моделі соціальних відносин, то вивчення окремих емоцій, дає можливість очікувати на певну поведінку та навпаки [1, с.27].

Найбільш вагомою соціологічною працею, що вивчає мезорівень емоцій, зосереджується на проблемах емоцій окремих професійних груп (стюардеси) та вводить у науковий обіг поняття «емоційної праці», «емоційних норм» є монографія американської дослідниці А.Хохшильд «Кероване серце: комерціалізація людських почуттів» [2]. Ключовим поняттям виступає емоційна праця – управління почуттями для створення публічно спостерігаємих демонстрацій обличчя та тіла; емоційна праця продається за заробітну платню і тому має обмінну вартість [2, с.7]. А.Хохшильд використовує поняття емоційної праці та управління емоціями як синоніми, що є досить виправданим, але потребує уточнення визначення з метою його уніфікації. Автор вважає, що визначення повинно мати таку форму: емоційна праця - управління емоціями для створення (конструювання) власних зовнішніх атрибутів для створення бажаної реакції інших. Основною відмінністю такого визначення є те, що емоційна праця завжди орієнтована на іншого.

Емоційна праця притаманна будь-яким свідомим діям: чи то створення реклами, що має за мету, з одного боку, донести певні емоції поряд із інформацією, з іншого, управляти емоціями споживачів; чи то емоційне лідерство, що є результатом вдалого управління власними емоціями та емоційними реакціями інших; чи то емоційний інтелект, що виступає підґрунтям для виконання емоційної праці.

Результатом вмілого управління груповими емоціями є високий особистий статус. Теоретико-методологічною базою для розуміння взаємозв'язку емоцій та особистого статусу є владно-статусна соціологічна теорія Т.Кемпера[3]. Т.Кемпер стверджує, що соціальний статус актора зумовлює емоції, що він викликає в інших, однак соціолог не враховує, що дана схема працює з соціальним статусом за умови відсутності близьких стосунків та спілкування між актором з високим статусом та іншими, однак не може бути застосована до пояснення взаємодії особистого статусу та емоцій, коли передбачаються тісні зв'язки та постійне спілкування між акторами, як наслідок емоції визначають статус.

Теорія контролю афектів Д. Хейза має за підґрунтя символічний інтеракціонізм, тому основним постулатом теорії є твердження «соціальні інтеракції неможливо розглядати без афективних реакцій на них, оскільки афекти визначають наші думки, ідентичності, дії» [4, с.179]. Контроль афектів, на думку Д. Хейза, виступає головною характеристикою для розуміння соціального життя.

Теорія контролю афектів була доповнена та розроблена соціологами Д.Т. Робінсоном, Л.Сміт-Ловін, Е.К.Вайзкарп, що під афектом розуміють будь-яку оціночну орієнтацію, що спрямована на об'єкт. Почуття, на думку дослідників, є незалежними від ситуації, узагальненими афективними відповідями на специфічні символи в рамках певної культури [4, с.182]. Емоції, в рамках теорії контролю афектів, є підтипами афекту, представляють лейбли з їх асоціативними культурними значеннями, що застосовують до класифікації, опису різних станів, у яких перебуваємо після певних соціальних взаємодій. Теорія контролю афектів створює умови для прогнозування, моделювання емоційних реакцій як результатів соціальних взаємодій.

В рамках теорії соціального обміну емоцій можна говорити про взаємозалежність емоцій та статусу, оскільки, на думку Е. Дж. Лавлер та Ш.Р.Тхіе, обмін спричиняє емоційний вплив на акторів. Емоції впливають на міцність групового членства, яке є контекстом для структур, що генерують моделі обміну у майбутньому [5, с.301]. Коло замкнулося: з одного боку, емоції впливають на групові процеси, у

тому числі формують статус актора, з другого боку, групові структури та їх елементи – статус, наприклад, створюють умови для прояву певних емоцій.

На думку П. Гретчена, емоційна соціалізація це процес, у якому індивіди навчаються емоційній культурі [6, с.122], забезпечує розвиток емоційно компетентних акторів. В свою чергу емоційна культура суспільства ніде явно не зафіксована та може змінюватись, що затрудняє вивчення її змісту [6, с.122]. Як наголошує П.Гретчен, емоційна соціалізація знаходиться під впливом не тільки зовнішніх агентів соціалізації, але й індивідуального локус-контролю. Зазвичай під локус-контролем розуміють суб'єктивне сприйняття локалізації причин поведінки чи керівного початку у себе чи інших.

Підхід П.Зойтс до управління емоціями використовує компоненти емоційного досвіду та моделі для зміни цього досвіду. П.Зойтс виділяє чотири компоненти емоційного переживання: ситуаційні знаки, фізіологічні зміни, жести вираження та емоційні лейбли [6, с.192]. Тобто для кожної емоції існує ситуаційний ключ, що маркує емоцію, запускає в дію певні фізіологічні процеси, емоційний дисплей за рахунок виразних жестів. На думку П.Зойтс всі чотири компоненти є тісно пов'язаними: зміна одного викликає зміни інших.

В якості висновків зазначимо, що було розглянуто основні соціологічні теорії емоцій, які відрізняються за фокусом аналізу, натомість поєднані розумінням емоцій як необхідного та важливого компоненту соціального життя.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Barbalet J. M. Emotion, social theory and social structure: A macrosociological approach / J.M. Barbalet. - Cambridge: Cambridge univ. press, 1999. – 210 p. 2. Hochschild A. R. The Managed Heart: Commercialization of Human Feeling / A. R. Hochschild. - Berkeley, University of California Press, 2003. - 328 p. 3. Kemper T. Power and Status and the Power-Status Theory of Emotions/ T.Kemper // Handbook of the sociology of emotions / Ed. By J. E. Stets, J.H. Turner. – New York: Springer, 2006. – P. 87-111. 4. Robinson T. D. Affect Control Theory/ Dawn T. Robinson, Lynn Smith-Lovin, and Allison K. Wisecup // Handbook of the sociology of emotions / Ed. By J. E. Stets, J.H. Turner. – New York: Springer, 2006. – P. 179-202. 5. Lawler J. E. Social Exchange Theory of Emotions / Edward J. Lawler and Shane R. Thye// Handbook of the sociology of emotions / Ed. By J. E. Stets, J.H. Turner. – New York: Springer, 2006. – P. 295-320. 6. Kemper T. Research agendas in the sociology of emotions / T.Kemper. –NY: SUNY Press, 1990. – 336 p.

Юлія Бродецька

Національної металургічної академії України

АСПЕКТЫ ДЕЗИНТЕГРАЦИОННОГО ОБЩЕСТВЕННОГО РАЗВИТИЯ: ОТ ЧЕЛОВЕКА ЖЕЛАЮЩЕГО К ТОТАЛЬНОМУ ПОТРЕБИТЕЛЬСТВУ

Перспективность и гармоничность, целостность развития социальности современной эпохи вызывает в силу ряда причин множество сомнений, как со стороны общественного сознания, так и со стороны научной аналитики. Поскольку тенденции развития общества, его характер и направленность говорят сами за себя: глобализационное влияние и вместе с тем актуализация традиционалистских аспектов общественной жизни, усиливающаяся технологизация жизни и возрастание значения сакральных условий жизнедеятельности и т.п. Такое на первый взгляд сочетание многоаспектных и порой противоречивых атрибутов социальной жизни, ставит перед исследователем сложные задачи, разрешение которых всецело зависит от его интуиции и опыта.

Тонко чувствующий содержание происходящего исследователь сможет рассмотреть, что за всей этой динамикой прослеживаются общие тенденции и аспекты развития общественных отношений, главным и непосредственным фигурантом которых выступает человек – активный соучастник всего происходящего. Именно его внутренние установки и ценностные ориентации воплощаются в глобальном проекте – обществе, и именно они определяют характер и направление развития последнего. Более того, при более детальном анализе прослеживается интересная взаимосвязь: целостность, структурированность социальности является непосредственным отражением внутренних аспектов индивидуальной природы. В силу этого, можно сказать, что решение проблемы социальной целостности, интегрированности всех аспектов функционирования общественной системы, зависит от решения проблемы индивидуальной экзистенции, то есть возможности формирования целостной, гармоничной личности. Другими словами, исследование индивидуальной социальности, условий и механизмов ее развития, позволяет выявить перспективы общественного функционирования и те проблемы, которые угрожают его порядку. В силу этого, обращение к внутренней структуре личности, с целью выявления условий ее дезинтеграционного развития, является необходимым условием исследования общественной проблематики.

Данная перспектива анализа обращает внимание науки на изучение проблематики желаний, заявившей о себе особенно отчетливо в рамках постмодернистского дискурса. Многие из представителей данного направления (Ж.Делез, Ф.Гваттари, Ж.Бодрийяр, Ж.Лакан и др.) обращаются к теме желаний, настойчиво инвестирующих в характер развития современного общества, и трансформирующих его в «социальную машину» по их производству¹, вполне логично. Поскольку именно желания, как продукты рационального сознания, а не потребности (человека, группы, общности, общества) в основном диктуют ход развития современных общественных отношений, определяют характер и качество жизни. Однако каким образом это условие индивидуальной активности перерастает в угрозу социальной целостности, в чем сосредоточен его дезинтеграционный потенциал?

Ответить на поставленный вопрос и выявить условия возникновения проблемы, представляется возможным вследствие анализа природы желаний и тех условий, которые необходимы для их реализации. В отличие от естественных механизмов индивидуальной и социальной активности – потребностей, как лимитированных, структурированных, необходимых условий развития человека и общества, желания выступают искусственным продуктом рационалистической установки, направляющей весь потенциал личности на формирование потребительской ориентации². Сфокусированная сугубо на индивидуальных мотивах, последняя выступает оппозицией формированию созидательной целостной перспективы развития, трансформируя человеческие желания и отношения в знаки и вещи, то есть предметы массового потребления. Именно таким образом, по мнению Ж. Бодрийяра, желания проникают в социальное поле [2].

Другими словами, потребительство, как одна из наиболее характерных черт современной промышленной цивилизации, вступившей в эру информационного общества, трансформирует желания в знаки, определяющие характер и условия общественной жизни. При этом в сам процесс потребления уже не является «процессом удовлетворения потребностей». Потребление трансформируется в потребительство, духовно-материальную массовую практику активного поглощения и присвоения социальной реальности. Оно не определяется вещами, которые человек использует в своей жизни (ест, носит, ездит и т.п.), но самим отношением к окружающей его действительности. Поскольку традиционная вещь становится символом, опосредующим собой реальное отношение человека к миру (вещь, соотносится с определенным поступком или отношением человека).

Чтобы стать объектом потребления, чтобы к ней испытали желание, вещь должна стать знаком. Только получив определенное значение, вещи становятся объектом потребления. Из такой трансформации вещей, вытекает и одновременное изменение характера человеческих отношений, которые превращаются в отношения потребительства. Современный человек буквально одержим тотальным потреблением, трансформируя все элементы окружающей его реальности (и одушевленные и неодушевленные) в вещи, основная задача которых – служить его желаниям. Таким образом, потребление приобретает значение деятельности по систематическому манипулированию вещами.

Масштабы потребительства, его возрастающий характер, становятся реальной угрозой не только индивидуальной, но и социальной целостности. По мнению Э.Фромма, «наша неудержимая страсть к потреблению утратила всякую связь с истинными потребностями человека. Первоначально считалось, что идея потребления вещей в большем количестве и лучшего качества должна обеспечить человеку более счастливую жизнь, удовлетворяющую его запросы. Потребление было средством для достижения цели, т. е. счастья. Теперь оно превратилось в самоцель. Постоянный рост запросов заставляет нас прилагать все больше и больше усилий, ставит нас в зависимость от наших желаний, от людей и организаций, помогающих нам получить желаемое» [3, с.178].

Таким образом, в данной ситуации обесценивается главный смысл общественных отношений – *Человек и его, Человеческие отношения*. Поскольку из акта социального производства исключается *жизнь* – живые человеческие чувства, потребности, переживания, а потребление перестает быть творческим актом, и становится механическим искусственно подогреваемым условием игры воображения, изолированной от *человеческой сути*.

ЛИТЕРАТУРА: 1. Делёз, Ж., Гваттари Ф. Анти-Эдип: Капитализм и шизофрения /Ж. Делез, Ф. Гваттари; пер. Д. Кралечкина; науч. ред. В. Кузнецов. — Екатеринбург: У-Фактория, 2007, 672 с. 2. Бодрийяр Ж.

¹ Ж.Делез и Ф.Гваттари провозглашают "имманентность машин желания великим машинам социальности". Философы считают, что желания способны непосредственно инвестироваться в жизнь и изменять ее. «Желание не является чем-то получающим или дающим информацию, это не информация или содержание... это не то, что деформирует, а то, что разъединяет, изменяет, модифицирует, организует другие формы и затем бросает их» [1].

² Условия формирования желаний, как симулякров человеческих потребностей, вызваны отсутствием благоприятных (созидательных) условий формирования личности (социального окружения). В этой ситуации исключается наиболее сущностный аспект формирования индивидуальной целостности – опыт гармоничных социальных отношений, нарушается культурная преемственность поколений. Этот опыт и замещается конструирующейся в сознании человека иллюзией «реальных социальных отношений», основным источником реализации которой становится желание [4].

Общество потребления. Его мифы и структуры. М.: Культурная революция; Республика, 2006, 259 с. 3. Фромм Э. Здоровое общество / Пер. Т. В. Банкетовоной. - Москва: Аст, Хранитель, 2006, 544 с. 4. Бродецкая Ю. Желания как угрозы индивидуальной и социальной целостности/ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://tolkoznanie.ru/load/psikhologija/socialno_psikhologicheskie_osobennosti_lichnosti_v_uslovijakh_transformacii_obshestva/2-1-0-3

Николай Бухтеев

Донецкий государственный университет управления

ЗИНОВЬЕВСКИЙ ВЗГЛЯД НА СОЦИОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ СОЗНАНИЯ

Научное знание, понимание и умение пользоваться человеческим сознанием изначально и бесконечно предопределяют весь процесс и результат социологических изысканий. Впервые обратил на это внимание, и методологически обосновал А. А. Зиновьев. Его интеллектологические исследования в этой области выступают как критическое преодоление того общепринятого состояния в социологии, какое сложилось и пока сохраняется в ней. Этими обстоятельствами и обусловлены актуальность, мотивы, цели, задачи, а также методологическая база данных тезисов.

Водопад толкований человеческого сознания разграничивают две линии. Первая - идеалистическая. Её хранители и воители абстрагируют лишь один аспект идей,- аспект отражения мозгом и знаками явлений реальности. Положение тут подобно тому, отмечает А. Зиновьев, как если бы мы захотели сохранить написанное на холсте масляными красками изображение, уничтожив материальные холст и краски. Добрым свидетельством тому служит современная внелогическая социология, и, в частности, социология воображения и концепция информационного общества. Последнего в реальности нет. Следовательно, и науки о нём быть не должно. Однако обществоведы упорно бьются в стекло своих заблуждений, умножая тем самым неосознанность происходящего. Им вторят метастазы т.н. номинализации, когда понятия используются как знаки неопределённого смысла и значения. Тем самым происходит их обнуление и низложение познания и понимания самих себя, и окружающей временной и пространственной среды. Социальные науки становятся коллаидером опасности для самих себя, и для других.

Вторая, зиновьевская линия, радикально отличается от первой. Она трактует сознание одновременно с трёх сторон: языковой, бытийной и познавательной. При этом вторая основывается на первой и является её продолжением. Третья основывается на первых двух и является их продолжением. Т.е., при всех познавательных операциях, Зиновьев советует держать в голове все три аспекта логических объектов и предлагает теорию с единым понятийным аппаратом, организованным в целое по правилам разработанной им логической концепции. Такой интегральный подход позволяет освоить предмет исследования в едином комплексе его композитов. Рассмотрим.

Сознание есть состояние и деятельность мозга человека со связанной с ним нервной системой. Содержание сознания не существует без аппарата и вне его. Тем самым аппарат сознания представляет собой единство двух его частей чувственной и знаковой. Суть его, подчёркивает Зиновьев, заключается в том, что люди с помощью чувственного аппарата устанавливают соответствие между различными явлениями реальности и оперируют одними из них как своего рода заместителями других, — как знаками других. Со временем изобретаются или отбираются особого рода предметы, удобные для этой цели. Это становится их специфической функцией в жизни людей. Все без исключения знаки суть материальные (вещественные, осязаемые, видимые, слышимые) явления, имеют свои смыслы и значения. При всех вариациях никаких нематериальных знаков не существует. На рассмотренной основе изобретаются языки.

Решения имеющихся здесь и далее задачевозможно без обладателей интеллекта, т.е. тех, кто своим волевым решением создаёт знаки и оперирует ими. Это исследователи, решатели, субъекты. Они реальны при следующих допущениях:

- 1) исследователь обладает природным чувственным аппаратом, и этот аппарат необходим и достаточен для осуществления познавательных операций;
- 2) исследователь обладает изначальной способностью выделять или выбирать предметы, т. е. способностью сосредоточить на них своё внимание;
- 3) исследователь умеет различать и отождествлять выбираемые предметы и никаких затруднений на этот счёт не испытывает;
- 4) у исследователя имеется какая-то способность, которая позволяет объединять два и более различных акта выбора в один сложный акт сопоставления;
- 5) в каждом шаге изложения исследователь помнит, что все явления интеллекта суть языковые объекты. Они имеют определённое бытийное содержание и создаются в определённых процессах познания, с помощью определённых исследовательских операций.

Инвариантным состоянием и продолжением вышеназванных процессов выступают сознательные действия. Сознание является их фактором не само по себе, а посредством эмоционально-волевого механизма. Этот механизм суть продуктбиологической эволюции людей. Он становится компонентом человеческой деятельности благодаря сознанию.

Люди, отмечает А. Зиновьев, выделились из животного мира и образовали качественно новый уровень в эволюции живой материи благодаря сознанию и сознательному поведению. На этой основе у них развились три способности, сыгравшие и продолжающие играть решающую роль в их эволюции. 1) сохранять, накапливать и использовать результаты и средства познания окружающего мира независимо от биологически прирождённых средств; 2) сохранять, накапливать и изобретать материальную культуру независимо от биологических способностей и готовых даров природы; 3) само организовываться независимо от биологически наследуемой способности поведения. Эта способность находит своё воплощение в социальных объединениях.

Таким образом, в фокусе зиновьевского логического интеллекта сознание – субстанция вполне материальная. Её исходные и производные свойства, содержание и аппарат – суть управляющий орган человека. С его помощью последний может успешно познавать и понимать социальную реальность, организовываться в ней в том или ином качестве. Он предвосхищает результат всей его работы.

Александр Голиков

Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

СОЦИАЛЬНОЕ КАК ПРОДУКТ ЗНАНИЯ: О «ВТОРОМ» ИЛИ О «ТРЕТЬЕМ»?

В попытках отделить собственный предмет исследования социология в разгар первого методологического кризиса, бушевавшего на рубеже XIX и XX веков, бросилась в омут предложенного далеко не идеального варианта Макса Вебера, который определил социальное как продукт ориентации в действии на «другого», заложенные им смыслы и содержания. Однако уже менее, чем через век, становится очевидной ограниченность и неточность подобной формулировки.

Во-первых, она не позволяет разграничить социальное с экономическим, политическим и даже физическим. Остаётся крайне дискуссионным вопрос, насколько социальным является линейно-бихевиористское действие экономического деятеля, или, к примеру, человека, вполне рационально взаимодействующего с роботом или вещью (и тут Бруно Латур как раз попадает в эту веберовскую ловушку, не разграничивая физическое – также вполне рациональное, говоря языком Вебера! – и социальное действие). Такое «неразграничение» приводит к тому, что предмет социологии как науки остаётся крайне размытым, а в её методологию продолжают вторгаться чуждые ей модели и даже цельные науки (это касается и экономистских построений а-ля бихевиоризм или теория обмена, и психолого-редукционистских моделей инстинктивистского или номиналистского пошиба, и биологических макромоделей спенсерианского покроя). Иначе говоря, этот вопрос становится вопросом дисциплинарной безопасности социологии в широком смысле.

Во-вторых, эта формулировка не позволяет отделить социальные системы от несоциальных, но при этом инспирированных человеческим взаимодействием, что приводит к ряду методологических ограничений и (не)оговорок.

В-третьих, эта формулировка принципиально упрощает и редуцирует социальное. Характерно, что в последнее время дискуссии о природе социального – одного из наиболее сложных концептов философии – как будто приутихли. Тогда как изменение ландшафта социального пространства, появление ранее принципиально невозможных социальных феноменов, вырастающих на субстрате иных, чем ранее, технологических достижений и экономических возможностей, всё более остро ставит перед обществом и социологией как одним из способов его самореференции этот далеко не праздный вопрос.

Именно поэтому целью нашей работы является дискутирование вопроса о природе и конституции социального, достаточности «веберовского» критерия социального и возможностях синтетической методологии в дефинировании социального.

Здесь и далее под социальным мы будем понимать ту ткань общества, которая соединяет в единый согласованный «оркестр без дирижёра» (говоря метафорой П. Бурдьё) человеческие действия, сознания, вещи и надындивидуальные «факты» (пользуясь языком Э. Дюркгейма). Такое широкое определение для нас не является ни принципиальным, ни конечным – оно нужно нам лишь как плацдарм для дальнейшей разведки.

Чаще всего социальное сводят либо к ориентированности по заложенному смыслу на (смысл) другого во (взаимо)действии (вслед за Вебером, который, кстати, тут же, на переходе к классификациям,

запутывался в четырёх соснах, выдвигая в качестве пусть и не чисто социального, но всё же, действия аффективные и традиционные), либо к наличию у действующего цели и средств (вслед за, например, В. Парето и Т. Парсонсом, которые, впрочем, не ставили вопроса, отличает ли тогда социальное человека от остальной природы, или нет). Однако данные определения социального, как мы аргументируем, не являются достаточными, поскольку достаточно легко увидеть, что в поле определяемого понятия попадают в обоих случаях действия, проблематично социальные, или же даже вообще очевидно не социальные. При этом Вебер, представитель куда более философски изощрённой традиции, хотя бы элегантно скрывается за логическим вывертом в виде понятия «смысл», тогда как линейность американски теоретизирующего Т. Парсонса более очевидна.

В этой ошибке «смыкаются» две вполне полярные теории (теория «понимающей» социологии и системная макротеория), что позволяет нам говорить о ней как о неслучайной. Более того, именно она приводит к тому, что отождествляются (или, как минимум, одно из них включается в другое) социальное и экономическое, социальное и политическое, что также является недопустимой ошибкой. Легко увидеть, что взаимодействие с аппаратом по продаже, являясь типологически идентичным взаимодействию с «живым» продавцом, крайне дискуссионно по своей социальной природе (заметим: не по социальному генезису, тут у нас ни малейших возражений не будет; однако далеко не всё социальное генетически является социальным онтологически; однако этот тезис требует отдельного рассмотрения), однако совершенно очевидно является экономическим по своей природе (конвертация ресурсов друг в друга, расчёт эквивалентов, поиск выгодных вариантов, сопоставление целей и средств – вот, вероятно, неполный список фенотипических признаков экономического, однако вовсе не список необходимых признаков социального).

Выходом из этой ошибки мы видим идею, находящуюся на стыке, казалось бы, слабо стыкуемых концепций – молодого К. Маркса и американского символического интеракционизма. Мы выдвигаем гипотезу, что сущностно социальное возникает не при взаимодействии со вторым, но при взаимодействии с третьим (как его не слишком точно обозначил Дж.Г. Мид – «обобщённый другой», или, как его обозначил К. Маркс – «родовая сущность человека» / «das Gemeinwesen»). Эта гипотеза, безусловно, является лишь стартовой в дальнейшем рассмотрении, однако уже она одна позволяет принципиально стереоскопировать рассмотрение природы и консистенции социального. Обнаруживается, что ориентация на «второго» как необходимое, но не достаточное условие социального, присуще ряду генетически социальных институтов, которые при этом являются наиболее «отчуждёнными» от социальной ткани, обретшими наиболее ярко выраженную собственную логику и ставшими «отчуждёнными» для человека – это касается, в первую очередь, институтов права и экономики – наиболее целерационализированных и формализованных институтов, выражаясь языком классиков. В то время как ориентация на «третьего» (при, безусловно, сохранении ориентации на «второго» как эмпирического субстрата) сохраняется в таких трудноформализуемых и (веберовски) нерационализируемых социальных институтах, как мораль, семья, искусство, образование. И здесь многократно описанный в социологии «конфликт» рынка и принципиально нерыночных сфер, в которые осуществляется маркет-экспансия и даже маркет-оккупация, предстаёт в совершенно ином виде.

Эта гипотеза является исследовательски сильной при рассмотрении качественного измерения социальности как показателя жизнеспособности общества, его актуальности и действительности (вопрос о чём провокативно был поставлен (не только) Ж. Бодрийяром); становится возможным сравнивать «социотканевые», говоря метафорически, характеристики различных обществ. Саму социальность становится возможным представить в виде не скалярной, но векторной величины (хотя сама природа осей для неё пока что остаётся загадкой для исследователя). Совершенно иное «освещение» получают и концепты социализации как обучения взаимодействию (и вслед за ним – концепт индивидуализированного и, соответственно, десоциализированного общества, пророчески угаданного А. Азимовым в книге «Обнажённое солнце»), (социального) действия как продукта не агента и не системы, но самого момента взаимодействия (что доводит релятивистскую концепцию общества до логического конца) и так далее.

Кроме того, данная гипотеза эвристически позволяет сепарировать социальные факты на генетически социальные (см. пояснения выше) и онтологически социальные (и здесь совершенно неожиданное возрождение может получить классическая, метафорическая и, казалось, чрезмерно художественная идея Г. Зиммеля о гибели культуры через вырастание из жизни и отрывание от неё). В целом же адекватно и более или менее полностью оценить возможные эвристические, гносеологические, концептуальные и методологические «сдвиги», которые может породить данная гипотеза, на данный момент не представляется возможным.

ТЕОРІЇ СОЦІАЛЬНОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ У СОЦІОЛОГІЧНОМУ СВІТЛІ

У виступі буде запропоновано:

- Визначення поняття соціальної справедливості у соціогуманітарних науках, та у соціології, зокрема.
- Поняття соціальної справедливості носить міждисциплінарний характер та веде свою історію розвитку із античної філософії (концепція Арістотеля);
- Формування ідей про соціальну справедливість тісно пов'язано із суспільно-історичними процесами. Задля конкретнішого аналізу розвитку ідей про соціальну справедливість використовуватиметься теорія постматеріалізму Р. Інглегарта. Тому соціальна справедливість розглядається крізь призму суспільств, де переважають матеріалістичні чи постматеріалістичні цінності.
- Задля окреслення характеристик уявлень про соціальну справедливість у сучасних суспільствах, буде проаналізовано основні сучасні концепції соціальної справедливості (Дж. Гелбрейт, Р. Нозік, Дж. Роулз, Ф. Хайек та ін.).
- Окрему увагу буде надано глобалізаційним процесам у сучасному світі, що мають вплив на формування та поширення «горизонтальних» уявлень про соціальну справедливість, що все менше, в своїй основі, затримується на макрорівні – рівні держави (яскравим прикладом для цього є міграція, зокрема трудова, відповідно до концепції транснаціоналізму).

Павло Кутуєв

Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут»

СОЦІОЛОГІЧНИЙ ДИСКУРС ПРО МОДЕРН ТА ЙОГО СТРУКТУРА

З моменту свого постання соціологічна теорія зосереджувалася на проблемі формування модерну. Це питання увиразнювалося в залежності від теоретичної та ідеологічної орієнтації дослідника. Так, німецький соціолог Фридрих Тьоніс запровадив дихотомію спільноти та суспільства, де безособове, засноване на формальних інституціях контракту суспільство було його термінологічним еквівалентом модерну, який заступав соціальну організацію, що мала своїм підмурівком органічні особові зв'язки (прикладом останніх є середньовічні гільдії та корпорації, а також братства, що виникають навколо релігійних культів). Такі мислителі як Анрі де Сен-Симон, Огюст Конт та Герберт Спенсер убачали індикатором модерну постання індустріального суспільства, натомість Карл Маркс та Макс Вебер досліджували інституційну динаміку капіталізму, як центрального елементу модерну.

Сучасні мислителі – ізраїльський соціолог Шмуель Ейзенштадт і його німецький колега Вольфганг Шлюхтер – пропонують новітнє визначення *модерну*: «У структурних термінах модерність включала такі виміри як диференціація, урбанізація, індустріалізація та система комунікацій...; з точки зору інституційної, до цих вимірів належала національна держава та раціональна капіталістична економіка; з точки зору культурної, вони дозволили створити нові колективні ідентичності, пов'язані з національною державою, але водночас закорінені в культурній програмі, яка передбачала розмаїті способи структурування головних площин суспільного життя»¹. Відтак, модерн, з одного боку, стає універсальним феноменом (інакше кажучи Захід втрачає свою монополію на нього), з іншого – це явище сприймається у множині, тобто існує не єдиний модерн, а численні модерни.

У відповідності зі класифікацією, запропованою американським соціологом Робертом Мертоном, соціологічний дискурс про модерн, розвиток та модернізацію може розглядатися в трьох вимірах. По-перше, як загальна теорія: концепції Карла Маркса, Макса Вебера, Емілія Дюркгейма та Талкота Парсонса (мислителів, які інваріантно присутні в будь-якому реєстрі фундаторів сучасної соціальної теорії), є спробою осягнення витоків модерного соціального порядку (переважно у його західній інкарнації), спробою, яка, своєю чергою, закладає підвалини для витворювання «чистої» соціологічної теорії. По-друге, цю сферу наукового пошуку легітимно кваліфікувати як теорію середнього рівня, позаяк вона переймається ідентифікацією аналітичного інструментарію та політичних заходів (policy), покликаних позбутися соціального, політичного, культурного й економічного розриву та нерівності, що відокремлює модерні / розвинені соціуми (суспільства Півночі, як їх ще подеколи

¹ Eisenstadt S.N., Schluchter W. Introduction: PathstoEarlyModernities / Eisenstadt S.N. // Deadalus. – 1998. – Vol. 127. – № 3. – P. 3.

називають) від соціальних формацій, до яких застосовують поняття «третій світ», «традиційні суспільства», «країни, що розвиваються» або «суспільства Півдня». Традиційно дихотомія поміж «розвиненими» та «відсталими» країнами формулювалася у термінах Захід versus Схід (або Решта). На тлі «східноазійського дива» («офіційний» статус цього визначення potwierджується тим, що його автором є Світовий банк), привласнення західними країнами «титлу» носія модерності та розвитку перестає бути беззастережно переконливою.

Варто відзначити, що дихотомічні категорії, які соціологи застосовують для опису та концептуалізації соціальної реальності – «розвинені суспільства versus суспільства, що розвиваються» та «модерн versus традиціоналізм» – мають свої відповідники, які вказують на географічну локалізацію попередньо згаданих феноменів. Дослідники, які акцентують роль цінностей у суспільних змінах, вдаються до поняття «модернізація», відповідно «модерне» стає атрибутом західних суспільств, натомість «традиційне» є ознакою Сходу (або Решти). Вчені, для яких локомотивом історії є так чи так визначені економічні сили (відповідно культурі *de facto* надається статус епіфеномена), тяжіють до поняття «розвиток». У цьому випадку вчені говорять не стільки про культурні / цивілізаційні кордони між Заходом і Рештою, скільки про соціально-економічну нерівність між Північчю і Півднем. За такої візії принципів структурування соціального світу критерій поділу на розвинені соціуми і ті, що розвиваються (або поглиблюють свій недорозвиток, за Андре Гундером Франком та Майклом Буравим), є доволі простим: він є простою похідною від стану банківського рахунку держави. Географічний зміст типологій «Захід versus Схід» та «Північ versus Південь» є умовним, водночас кожна з них має свої переваги та недоліки. У кожному разі, ліві теоретики гатунку Саміна Аміна або Джованні Аррігі не мали жодного сумніву в належності СРСР до Півночі (Аррігі навіть висунув тезу про холодну війну як західну громадянську війну). У рамках термінологічної системи координат, що фокусується на розвої, легко уникнути необхідності пошуку відповіді на ряд суперечливих питань, приміром, про ступінь модерності японського суспільства – рівень його економічного розвитку дає підстави до включення Японії до рядів Півночі. Рівночасно дезінтеграція СРСР та «третьосвітизація» більшості його наступників утворили масштабну лакуну в зоні Півночі. Своєю чергою, вживання поняття «Захід» вказує на культурні витоки модерну, водночас генеруючи проблему концептуалізації піднесення окремих суспільств Решти, які досягли успіху попри (за версіями деяких теоретиків *завдяки*) свою *неналежність* до цивілізаційного ареалу Заходу.

По-третє, розвиток та модернізація досліджуються емпірично на рівнях окремих спільнот, суспільств, регіонів та світу як цілісності. За свідченням комісії під головуванням колишнього канцлера ФРН В.Брандта, починаючи з 1970-х років, щорічно лише у двох містах – Женеві та Нью-Йорку – відбувається щонайменше шість тисяч заходів, присвячених питанням розвитку, які продукують понад мільйон сторінок текстів, дотичних головню до практичного виміру вказаної проблематики.

Вікторія Лапіна

Харківський інститут економіки, ринкових відносин та менеджменту

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ДЕТЕРМІНАНТ КОНЦЕПТУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ СОЦІОЛОГІЧНОЇ ТЕОРІЇ РЕКЛАМИ

Глобальна поширеність реклами, її прогресуюча інтернаціоналізація та безпосередня причетність до інноваційних інформаційних технологій слугують важливими пізнавальними стимулами для перегляду усталених традиційних поглядів на рекламу. Загалом, не ставлячи під сумнів питарня важливої суспільної значущості реклами, сучасні вчені у своїх працях намагаються аргументувати концептуальну позицію, згідно якої феномен сучасної реклами вже не доречно розглядати та інтерпретувати як стимул розвитку торгівлі та практик масового споживання.

Приймаючи до уваги зазначені обставини, **мета** даної доповіді власне і полягає у з'ясуванні специфіки соціокультурних детермінант які слугують підставою певних когнітивних стимулів розвитку сучасної соціологічної теорії реклами.

Насамперед варто зазначити, що в сучасній науковій літературі загалом сформувались уявлення про рекламу як комплексний соціальний, соціокультурний та соціально-психологічний феномен, що проникає в усі сфери життя суспільства та активно впливає на соціальні інститути і людей як суб'єктів суспільного життя. Звісно, що сам соціокультурний характер такого впливу суттєво трансформуються в ході соціально - історичного розвитку. Так американські соціологи Н.Аберкомбі, С.Хіл та Б.С.Тернер аргументовано доводять, що в ХХІ столітті реклама суттєво змінює своє цільове і функціональне призначення – вона реально виступає вже не технологічним засобом пропаганди споживчих якостей різних товарів, а постає як важливий транснаціональний інституціональний та соціокультурний чинник конструювання певних

життєвих стилів індивідів та соціальних груп. «Якщо майже до кінця ХХ століття реклама намагалась переконати споживачів у корисності, ефективності або надійності продукту, що рекламується, то зараз вона намагається зв'язати продукт з уявленнями людей про певний життєвий стиль, тобто її виробники усе частіше вважають, що споживачів більш цікавить стиль, а не корисність продукту» [1, с. 273].

Вочевидь, що орієнтація реклами на пропаганду певних інтернаціоналізованих стилів життя, а «не корисності продукту» потребує концептуального осмислення певного кола важливих теоретичних проблем. У даному зв'язку доцільно згадати вже відому точку зору, сформовану в працях Ж.Бодрійяра. На думку вченого в сучасному суспільстві як «суспільстві споживання» рекламу доцільно розуміти як особливу антигуманну симулятивну віртуальну практику маніпулятивного характеру, глобальна експансія якої пояснюється посиленням впливу сучасних інформаційних технологій. В перспективі такого розуміння, реклама інтерпретується як деструктивний чинник «символічного обміну», який виконує функцію заміщення реальних об'єктів віртуальними знаками, наслідком чого є втягнення людей у світ нав'язаних зовні псевдоцінностей – «симулякрів», які мають виразні ознаки владного примусу. Тому «симулякри – як пояснює Бодрійяр – це не просто гра знаків, в них втілені особливі соціальні відносини, а також особлива інстанція влади» [2, с. 116]. Доцільно підкреслити та константувати, що соціокультурні обставини які детермінують віртуалізацію сучасних рекламних практик та їх специфічний владний вплив в сучасній соціологічній теорії реклами є практично не дослідженими.

Важливо підкреслити, що одним із значущих змістовних складових сучасної соціологічної теорії реклами є маркетингова концепція реклами. Згідно даної концепції, однією із основних функцій реклами в сучасному суспільстві є її здатність формувати споживчу ідеологію, що стає засобом маніпуляції масовою свідомістю. Прийнято вважати, що реклама нав'язує цінності споживацтва з метою отримання прибутку замовником реклами. Звісно що реклама, таким чином, може придати будь – якій суспільно значущій або ірраціональній індивідуальній потребі такі форми культурно-символічного виразу, які істотно відрізняються за своїм змістом від реальних об'єктивних характеристик даної потреби. Зазначимо, що характер такого специфічного соціокультурного впливу реклами був предметом дослідження навіть у радянські часи, коли суттєво значущою була концептуальна позиція, згідно якої реклама «прагне сформувати в людях споживче світосприймання: представити речі єдиними стимулами життя, мірилами престижу й всіх людських якостей; підмінити універсальність духовного багатства універсальністю універсагу; обмежити людські помисли підняттям матеріального стандарту життя» [3, с. 298].

Сьогодні вже ніхто не стане заперечувати очевидний факт, що раніше реклама не мала такого соціокультурного впливу на суспільство, як кілька останніх десятиліть, і не завжди цей вплив позитивний. Тому виникає потреба концептуальної розробки по суті нової соціологічної теорії реклами, яка була б здатна створити систему пояснень реклами як різновиду інституціонально організованої і культурно обумовленої драматургічної дії. Враховуючи той факт, що сучасна реклама всюдишуща і викликає в більшості випадків негативні емоції, виробники реклами ефективно використовують технологію розмивання меж між рекламними і нерекламними комунікаціями. Реклама проникла в художні фільми, книги, освіту; в свята і масові видовищні та інші заходи, які проводять спонсори-рекламодавці. Одночасно товар стає «героєм» художніх творів. Розміщення реклами в художніх творах сильно впливає на людину своєю нестандартністю, продукт масової культури збуджує емоції, породжує бажання піти від раціоналізму повсякденного життя в більш привабливий і приємний віртуальний «світ без проблем», створюваний рекламою. У цьому віртуальному світі знаками матеріальних об'єктів-товарів є їх емоційно позитивні іміджі. Символами добробуту є речі, матеріальні предмети. Їх, за допомогою реклами, наділяють символічними або іншими додатковими цінностями, які не мають ніякого відношення до функціональної цінності товару і які створюються не в процесі виробництва того чи іншого товару, а в процесі розробки реклами. Під безпосереднім впливом реклами, як атрибуту масової культури, матеріальні предмети стають втіленням ідеальних, духовних цінностей, стають знаками, символами поваги, благородства, любові. Відбувається процес підміни, зміни цінностей. Головним чином це відноситься до особистостей, які перебувають в активній стадії процесу соціалізації, тобто підліткам та молоді. Яскраве підтвердження таких явищ описано в роботі французького соціолога Г.Дебора «Суспільство спектаклю», де дається ґрунтовний аналіз сучасних технологічних способів залучення людей як споживачів до різноманітних псевдоцінностей і псевдопотреб. Вчений констатує, що масштабне залучення людей до «надлишкового споживання» товарів і послуг формує деструктивну соціальну тенденцію, яка знаменує культурний розрив з домінуючим ціннісними імперативами «справжніх потреб» сучасного інформаційного суспільства» [4, с. 153].

Таким чином, на сучасному етапі розвитку соціологічного осмислення реклама розглядається як явище, поява якого було викликана необхідністю впливу на масову свідомість з метою досягнення економічних і політичних цілей, закономірно стала виконувати ряд важливих соціокультурних функцій. Реклама об'єктивно виконує важливі соціокультурні функції й одночасно сприяє трансформації існуючої системи цінностей і зближенню в масовій свідомості подань про матеріальні й духовні цінності,

формуванню їхньої єдності. При цьому матеріальні цінності виконують знакову функцію стосовно цінностей духовним.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Аберкомби Н., Хилл С., Тернер Б. С. Социологический словарь / Н. Аберкомби, С. Хилл, Б. С. Тернер / Пер с англ. ред. С. А. Ерофеева - Казань: КГУ, 1997. – 420 с. 2. Бодрийяр Ж. Символический обмен и смерть / Жан Бодрийяр. - М.: «Добросвет», 2000. – 387 с. 3. Кукаркин А. В. По ту сторону расцвета / А. В. Кукаркин. - М.: Политиздат, 1974. – 298 с. 4. Дебор Г. Общество спектакля / Г. Дебор. - Пер с фр. / Пер. С. Офертаса и М. Якубович. - М.: Логос, 2000. – 184 с.

Людмила Ляпіна

Чорноморський державний університет імені Петра Могили (м. Миколаїв)

ЕВОЛЮЦІЯ СУЧАСНОЇ ТЕОРІЇ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМУ

Актуальність дослідження мультикультуралізму пов'язана із зростанням зацікавленості до даної проблеми та потоками його критики з боку наукових, експертних спільнот, засобів масової інформації, політичного істеблішменту. Для значної частини суспільства мультикультуралізм перетворився на символ дезорганізації, розпаду стійких соціальних зв'язків та культурних традицій, порушення історичного досвіду. Не випадково у 2010-2011 роках лідери провідних країн Європи в унісон заявили про крах «мультикультурного проекту». Але за такою декларацією ховається визнання того факту, що сучасне суспільство гостро потребує ефективних механізмів культурної інтеграції. І знайти так механізми можна насамперед у теорії мультикультуралізму.

Відомий канадський дослідник Уїлл Кимлика, досліджуючи розвиток теорії мультикультуралізму, виділяє три стадії дискурсу, на яких відбувались зміни у розумінні теорії та практики мультикультуралізму. Проте, варто зазначити, що ці зміни були підготовлені та спровоковані, за визначенням французького дослідника РонанЛеКoadіка, «ідентифікаційними хвилями», пов'язаними з вимогами різних груп визнання їх культурних особливостей.

Так, перша стадія - дискусії 70-х, коли були закладені теоретичні основи мультикультуралізму, підготовлена першою «ідентифікаційною хвилею» - етнічним відродженням, або, за висловом Е. Сміта, підйомом етнонаціоналізму. Ця хвиля тривала з кінця 1950-х до кінця 1970-х років і часто осмислювалась в термінах деколонізації.

На етапі становлення теорії мультикультуралізму вчені вважали, що її ключове питання - питання про права національних меншин - по суті еквівалентне дебатам між ліберальною більшістю та комунітаристською меншістю (за Ч. Тейлором, командою «Л» (Дж. Роулс, Р. Дворкін, Т. Нагель, Т. Сканлон) та командою «К» (М. Сандел, А. МакІнтир, М. вальцер). І тут головною ідеєю була ідея пріоритету індивідуальної свободи. Ліберали наполягали на тому, що індивіди вільні у виборі їх власної концепції блага, і вітали звільнення індивідів від будь-якого приписаного або устаткованого статусу. Тобто ліберальні індивідуалісти стверджували, що індивід морально є первинним по відношенню до спільноти. Комунітаристи, розглядаючи людей в їх специфічних соціальних ролях і відносинах, відстоювали принцип захисту прав меншостей як соціальних груп та виступали за підтримку балансу між свободою індивіда та захистом спільнот, що формують державу, намагаючись визначити ступінь, за якою відстоювання одного може зруйнувати інше. Для комунітариста мультикультуралізм - це правомірний спосіб захисту спільнот від руйнівних впливів індивідуальної автономії.

Друга стадія еволюції ідеї мультикультуралізму - дискусії 1980-тих років - період другої «ідентифікаційної хвилі», коли після другої нафтової кризи настала економічна криза, і охопила переважно іммігрантське населення. «Дійсно, трудова імміграція, тимчасова і яка складалась в основному з чоловіків, поступилася місцю міграції на постійне місце проживання, що включала чоловіків, жінок та дітей. У ситуації уповільнення економічного росту та збільшення долі безробітних іммігранти та їх діти часто стають об'єктом дискримінації. Це підштовхує їх до пошуку і підтримки всередині своєї культури тих ресурсів, які вони не знаходять у приймаючому суспільстві». Тому головним питанням дискусії стає таке: який можливий масштаб мультикультуралізму в рамках ліберальної теорії? Чи потребують меншини, які розділяють базові ліберальні цінності, прав меншин?

Відповіді на ці питання формують дві основні теоретичні альтернативи. Прибічники першої наполягають на «байдужості» чи «нейтральності» по відношенню до культурної різноманітності. Їх ключова теза полягає в тому, що не існує ніяких прав людини так званого третього покоління, чи то у вигляді колективних прав культурних груп чи індивідуальних прав громадян на збереження культурної

ідентичності. Збереження спільноти є справою самих її членів і стає більш-менш успішною залежно від здатності акумулювати засоби та координувати зусилля.

Автори іншої теоретичної альтернативи вважають, що ті, хто бажає вести спосіб життя, властивий їх рідній культурі в умовах правової системи, яка відображає специфіку іншої культури (культури більшості), можуть не розраховувати на обов'язкову допомогу з боку суспільства в цілому. Їх труднощі носять суб'єктивний характер, тому вони повинні «заплатити» за відданість традиціям, а не чекати підтримки ззовні.

Отже, деталі теоретиків цього «ліберального мультикультуралізму» (Дж. Рац, Д. Міллер, Я. Ткамір, Дж. Спіннер, У. Кимлика та ін.) різняться, проте, як зазначає У. Кимлика, «кожен з нас по-своєму доводить, що є життєво важливі інтереси, пов'язані з культурою та ідентичністю, які повністю сумісні з ліберальними принципами свободи та рівності та які виправдовують наділення меншості особливими правами... У цілому мова та культура, в яких ростуть люди, повинні розглядатися як частина обставин, які вони приймають як даність... Доступ до власної мови та культури іноді може бути передумовою здатності робити усвідомлений вибір... Найважливішим завданням, що стоїть перед ліберальними представниками мультикультуралізму, є розмежування «поганих» прав меншостей, які передбачають обмеження індивідуальних прав, і «хороших» прав меншостей, що можуть розглядатися як додаткові індивідуальні права».

Третя стадія еволюції теорії мультикультуралізму є відповіддю на націєбудівництво та «ідентифікаційну хвилю» 1990-х років. Її суть полягає в утвердженні існування, всупереч тенденції глобалізації суспільства, явних розбіжностей та вимоги їх публічного визнання. Ці вимоги висуваються в периферійних регіонах та від імені національних меншин, які захищають та підносять власну культурну специфіку, але особливо серед іммігрантів та їх нащадків. Останнім здається, що ідентичність може бути, у широкому розумінні цього слова, засобом консолідації категорій населення, що відчують гостру економічну та соціальну нерівність.

У цей період вчені активно дебатують з приводу відомої «етнокультурної нейтральності» демократичних держав і відбувається заміна цієї «моделі «нарочитої неуваги» «більш точною моделлю, яка визнає ключову роль націєбудівництва в ліберальних демократіях... Держави беруть участь у процесі «націєбудівництва» - процесі заохочення спільної мови, почуття спільного членства в соціальних інститутах... Рішення відносно офіційних мов, основних елементів загальноосвітніх програм та вимог на отримання громадянства - все це робиться з метою розповсюдити певну культуру на все суспільство та розвинути певну національну ідентичність, що базується на участі в цій соціетальній культурі». Тобто «питання тепер полягає не в тому, як пояснити відхід від норми, нарочитої неуваги, але у тому, чи створюють зусилля більшості щодо націєбудівництва несправедливість для меншості? і якщо так, то чи можуть права меншості допомогти у захисті від цих несправедливостей?»

У відповідь на це питання було запропоновано три відповіді, на яких акцентує увагу французький вчений Мішель Вев'юрка: політика асиміляції, толерантність та визнання та культурні права для меншостей, за умови, що останні не кидають виклик загальним цінностям, правам та розуму. Мультикультуралізм у вузькому значенні відноситься до третьої відповіді, згідно М. Вев'юрки, «це публічна політика, певна частина інститутів, правових та державних (або місцевих) дій по забезпеченню культурним розбіжностям (у крайньому випадку, деяким з них) визнання в суспільній сфері. Батьківщиною цього підходу є Канада, також Австралія, США та ін.

У процесі еволюції теорії мультикультуралізму сучасні дослідники виділяють четверту стадію, яка обумовлена процесом економічної, транспортної, інформаційної та демографічної глобалізації 2000-х років. Принципово різниця, на думку російського вченого А. І. Ліпкіна, між цим та попередніми стадіями полягає в тому, що раніше меншості не претендували на те, щоб стати більшістю та диктувати іншим свої порядки.

Андрей Мельников

Восточнoукраїнського національного університета ім. В. Даля (м. Луганськ)

КРИЗИСНОЕ ОБЩЕСТВО КАК ПРЕДМЕТ ИССЛЕДОВАНИЙ ЭКЗИСТЕНЦИАЛЬНОЙ СОЦИОЛОГИИ

Категория кризиса в последние годы прочно закрепилась в социологической теории. Современное глобализированное общество характеризуется социологами как кризисное общество, для которого характерны перманентные процессы разрушения жестких социальных структур, не успевающих возвращаться в состояние стабильности и равновесия. В данных условиях крайне актуальным для социологии становится поиск теоретико-методологических подходов, способных адекватно описывать и объяснять новую социальную реальность. По нашему глубокому убеждению, таким подходом может стать

экзистенциальная социология, для которой кризисные состояния общества и личности выступают основным предметом исследований.

Рассмотрение кризисных социальных состояний в классической и современной социологии наиболее ярко выразилось в нескольких теоретических концепциях, среди которых можно выделить теорию социальной аномии (Э. Дюркгейм, Р. Мертон), теорию социокультурной динамики (П. Сорокин), критическую теорию Франкфуртской школы, концепции «культурной травмы» (П. Штомпка), «общества риска» (У. Бек), «текучей современности» (З. Бауман) и др. В постсоветской социологии категория кризиса выступила в качестве своеобразного теоретического фона или контекста, в котором рассматривались все остальные социальные процессы и явления. Закономерным результатом в данном случае стала тенденция к естественному формированию общей социологической теории кризиса, или социологии кризиса. В качестве выборочных примеров здесь можно привести попытку создания «кризисного обществоведения» (С. Кара-Мурза), очерчивание контуров концепции «негативной идентичности» (Л. Гудков), разработку категорий социальной нестабильности и социального хаоса (Л. Бляхер и др.). В украинской социологии, среди недавних работ, посвященных непосредственно проблеме общественного кризиса, следует отметить коллективную монографию «Кризис в Украине: зоны поражения. Взгляд социологов» (М. Шульга, А. Зоткін, О. Злобіна, О. Резнік, Н. Бойко, М. Парашевін). Тем не менее, несмотря на возрастающий интерес к проблеме кризисного общества, мало внимания уделяется экзистенциальному измерению этой проблемы, а именно – формированию общей теории кризиса на основании экзистенциальной социологии.

Экзистенциальная социология возникла в 1960-е годы в США на пике доминирования экзистенциальной парадигмы, которая была не столько философским, сколько культурным явлением, охватывающим, помимо философии и науки, такие сферы общественной жизни как искусство, политика и даже экономика. Как известно, экзистенциальная философия (один из наиболее влиятельных философских подходов XX века) возникла как реакция на кризис общества, возникший после Первой мировой войны, но уходящий корнями в еще более глубокий мировоззренческий кризис европейской культуры, отразившийся в работах Ф. Ницше, А. Шопенгауэра, С. Кьеркегора. Таким образом, экзистенциальная социология, выдерживая общую преемственность по отношению к экзистенциальной парадигме в целом, продолжает формировать свои исследовательские интересы вокруг кризисной социальной проблематики.

На сегодняшний день можно выделить три наиболее заметные линии развития экзистенциальной социологии. К первой из них относится социологическая теория основоположника экзистенциальной социологии Э. Тирикьяна. Ко второму направлению следует отнести исследования калифорнийской школы экзистенциальной социологии (Дж. Дуглас, Дж. Джонсон, Дж. Котарба и др.). Третья линия развития представлена работами бельгийского социолога М. Болль де Баля, который в 2013 г. опубликовал свой суммирующий трехтомник по экзистенциальной социологии «*Fragments pour une sociologie existentielle*». Все из перечисленных направлений экзистенциальной социологии в той или иной степени затрагивают проблему социального кризиса, однако интегрированная экзистенциальная теория кризиса находится сегодня только на начальной стадии своего формирования.

С точки зрения Э. Тирикьяна, предметом экзистенциальной социологии является отражение фундаментальных параметров человеческого бытия в социетальной экзистенции. Эти параметры (модусы экзистенции или экзистенциалы) уже обозначены посредством основных категорий экзистенциальной философии и к ним можно отнести ситуацию, аутентичность, свободу, выбор, страх, страдание и др. Все эти экзистенциальные параметры объединяет их кризисная и негативная наполненность, которая должна быть преодолена посредством личностных и, далее, групповых и социетальных изменений.

Позиции калифорнийской школы и М. Болль де Баля объединяет оппозиция классической позитивистской методологии изучения общества, поэтому их исходным аргументом в развитии экзистенциальной социологии является тезис о кризисе самой социологии как части более широкого кризиса современного общества. Суть данного кризиса заключается в чрезмерном абстрагировании обществензнания от повседневной, существующей и конкретной социальной реальности. Указанный аргумент является исходным пунктом экзистенциализма вообще и применялся, например, С. Кьеркегором для критики философии Ф. Гегеля. Аналогичным образом, кризис общества заключается в доминировании абстрактных социальных форм рациональности, которые и превращают существование общества (социальную экзистенцию) в негативный феномен, требующий преодоления. Так, в плане методологической стратегии, калифорнийская школа предлагает концентрироваться на индуктивном исследовании экзистенции как субъективного опыта переживания социальной реальности, в результате чего возникает возможность построения более широких социологических картин надиндивидуальной экзистенции. М. Болль де Баля для экзистенциального осмысления кризисного общества вводит в научный оборот две фундаментальные диалектические категории *reliance* (воссоединение) и *dùliance* (разъединение). С его точки зрения, кризис современного общества заключается в разрушении социальных и индивидуальных связей (общество *dùliance*), отсюда, люди больше не связаны ни с собой (психологический *dùliance*), ни с другими людьми (социальный *dùliance*), ни с окружающей средой

(культурний, екологічний или космічний *dùliance*). В реакції на цю ситуацію люди розвивають потребу і глибокі стремління к *re-liance*, к відновленню втрачених зв'язів і відносин.

Основною тенденцією розвитку екзистенціальної теорії кризового суспільства, на наш погляд, є зображення двох фундаментальних соціальних процесів, які можна позначити як *онтологізація* і *аутентифікація*. Причому, ці тенденції стосуються одночасно як змін самої соціології, так і об'єкта її досліджень. Під онтологізацією ми розуміємо тенденції к виходу суспільного свідомості за межі раціоналізованих і автоматизованих паттернів, абстрагуючих конкретне існування і приводячих, таким чином, к негативним станам (страждання). Онтологізація є стремління к орієнтуванню індивідуального і соціального/соціологічного розвитку на реальність в тому її вимірі, в якому вона існує сама по собі (здесь-і-сейчас) і не є продуктом оцінки или понятійного розділення, или, по крайній мірі, таке понятійне розділення зведено до інструментального мінімуму. Процеси онтологізації доповнюються процесами аутентифікації, під якими ми розуміємо стремління к самототожності і узгодженості суспільства на всіх його рівнях. В загальних рисах, аутентифікація передбачає стремління к максимальній реалізації потенціальних можливостей розвитку індивіда і суспільства. Обидві тенденції – онтологізація і аутентифікація – передбачають можливі шляхи подолання кризових соціальних станів.

Обобщаючи вищесказанне, слід відзначити, що криза як фундаментальна риса сучасного суспільства і сучасного людини, є предметом досліджень, який здатний об'єднати різні напрями екзистенціальної соціології в єдину інтегровану парадигму, згідну з викликами часу.

Артем Прокопенко

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

КУЛЬТУРНИЙ КАПІТАЛ ЯК СОЦІОЛОГІЧНИЙ КОНЦЕПТ

В умовах глобалізації та поступової трансформації українське суспільство набуває нових політичних, соціальних, економічних та культурних характеристик. Наприклад, у культурній сфері, сучасні соціологи констатують тенденції пов'язані з поступовою орієнтацією індивіда на такі риси особистості, як визнання, володіння різними мовами, талановитість та висока моральність. Такі риси запропоновано маркувати поняттям «культурний капітал». Саме культурний капітал індивіда є основою для характеристики його соціального статусу та фактором соціальної та матеріальної диференціації суспільства. Таким чином, культурний капітал є одним з найважливіших концептів, за допомогою якого можна здійснити стратифікаційний аналіз суспільства.

Поняття «культурного капіталу» як теоретичну концепцію закріплено у світовій соціології вже кілька десятиліть років, проте його вивчення як об'єкту дослідження почалося порівняно недавно і сьогодні потребує більш глибокого розгляду та обґрунтування в контексті сучасних умов розвитку українського суспільства.

Відомо, що одним з перших вчених, хто запропонував поняття « культурний капітал» був П. Бурд'ю. Загалом питанням культурного капіталу займалися відомі соціологи, Т. Зарицький, О. Голіков, Н. Шматко. Французький соціолог П. Бурд'ю, говорячи про культурний капітал, зазначає, що за певних умов цей вид капіталу може конвертуватися в економічний, а також може бути інституціоналізованим у формі освітніх кваліфікацій. П. Бурд'ю виокремив три стани культурного капіталу:

- інкорпорований стан, тобто у формі тривалих диспозицій розуму та тіла;
- об'єктивований стан, тобто у формі культурних товарів (книги, інструменти, машини тощо), тобто у формі об'єктивації;
- інституціоналізований стан, що характеризується існуванням дипломів про освіту, сертифікатів, свідоцтв тощо [1].

Биченко Ю.Г. визначає культурний капітал як «духовне багатство агента у формі його культурного розвитку як сукупності стійких форм соціальної взаємодії, що трансформуються у диспозиціях габітусу в певну класифікацію практик соціальної дії, що робить законним володіння статусом та владою» [2].

Скомпілювавши всі етимологічні знання про культурний капітал, можемо детермінувати його як сукупність вроджених та набутих в процесі соціалізації знань, умінь, навиків, цінностей, стереотипів, здібностей, мотивацій, що мають культурне забарвлення та здатні визначати поведінку індивіда за тих чи інших обставин, а також які можна накопичувати та в подальшому конвертувати у інші форми капіталів.

На сьогоднішній день поняття культурного капіталу та його інтерпретації як концепту з позицій структурного конструктивізму має велике значення у формуванні культури індивіда та його особистісного потенціалу. Особливу увагу виділяють питанню співвідношення культурного капіталу з такими поняттями, як інтелектуальний потенціал, інтелектуальний розвиток, освітній капітал індивіда.

Інтелектуальний потенціал пов'язується з "наявністю деяких ресурсів, які, як показує аналіз, найчастіше не можуть набуватися шляхом простого обміну, як це відбувається з деякими іншими типами ресурсів. Важливим бачиться погляд на інтелектуальний потенціал суспільства як на його інтегральну характеристику, в яку включені як характеристики соціальних суб'єктів – носіїв інтелектуального потенціалу, так і характеристики соціальних інститутів, безпосередньо включених до його формування" [3]. Саме тому культурний капітал може вважатися необхідною складовою для успішної діяльності індивіда у суспільстві.

Інтелектуальний розвиток – це сукупність вродженого і набутого інтелектуального багатства людини у формі інтелектуальної культури, що складається із запасів знань, умінь, навичок. Він розглядається як нематеріальний ресурс, але є визначним фактором у формуванні матеріального капіталу людини. Оскільки одним із елементів культурного капіталу є знання, що, власне, є складовими елементами інтелектуального потенціалу людини, можна побачити взаємозв'язок вищезгаданого капіталу з його компонентами.

Запропоноване Логіновим Д. [4] поняття освітнього капіталу визначає рівень загальної і спеціально-освітньої підготовки людини. накопичення значного освітнього капіталу збільшує навички навченості і розширює можливості відповідності конкурентним вимогам. Тут освітній капітал виявляється істотною важливою складовою, але не єдиним аспектом культурного капіталу.

М. Соколов розглядає взаємозв'язок культурного капіталу як накопичених знань у таких сферах культури як мистецтво, поезія та майбутнім успіхом у обраній професії. Тобто, на його думку, існує, хоч і не прямиий зв'язок, між певними вподобаннями у сфері культури та кар'єрою людини. Отже, культурний капітал є елементом не тільки певної системи культурного розвитку людини, а й її успішності та престижності, що є показниками стратифікації суспільства [5].

Перераховані поняття є основою та фундаментом для використання культурного капіталу як особливої концепції самореалізації індивіда. Зрозуміло, що реалізація культурного потенціалу індивіда є продуктом культурного капіталу та його поступового формування.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Бурдьє П. Формы капитала / П. Бурдьє // Западная экономическая социология: Хрестоматия современной классики / Сост. и н.ред. В. В. Радаев. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2004. С. 519-536. 2. Биченко Ю. Г. Социальный аспект человеческого капитала / Ю. Г. Быченко // [Электронный ресурс] / Биченко Ю. Г. // Режим доступа: http://journal.seun.ru/j2000_2r/Socio/VichenkoUG.htm. 3. Михайлева Е. Г. Интеллектуальный потенциал Украины: проблемы развития на современном этапе // Проблемы развития социологической теории. Социальные процессы в Украине. - К.: ИС НАНУ, - 2004, с. 427-428, с. 107-110. 4. Логинов Д. Образовательный капитал как ресурс социально-экономической адаптации населения к рыночным преобразованиям [Электронный ресурс] // Режим доступа: http://spero.socpol.ru/docs/spero_no2_print.pdf 5. Соколов М. Культурный капитал. Почему любители оперы зарабатывают больше любителей поп-музыки? [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://postnauka.ru/longreads/96446>. Голиков А. С. Концептуализация культурного капитала в современной социологии / А. С. Голиков // Методология, теория та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: Збірник наукових праць. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2008. – 579 с., с. 51-58. 7. Шматко Н. А. Анализ культурного производства Пьера Бурдьє / Н. А. Шматко // Социологические исследования. 2003, № 8. С. 113-12.

THE ENDLESS KNOT OF HUMAN-SOCIAL EVOLUTION: ETHICS AND/OR GENETICS

Contemporary scholars rarely doubt the bio-social ‘nature’ of human beings. Under the strong and probably inevitable pressures of evolutionary thought, many people have come to accept the idea of a dual-track for human development and evolution: biological and social (or cultural). There are well-argued scientific proofs of biological evolution, however, we still lack the same about its social analogue. We focus this paper on discussing specifically social forms of developmental processes, including economic development, that is often called social or cultural evolution. The primary concern is on carefully untangling the links between the ethical and genetical realms.

Human-social sciences are interdependent with biological scientific ideas, which has led to the ideological phenomenon of evolutionism. We suggest that a feeling of dependency need not be held one-directionally within the relationship, mainly on behalf of human-social scientists, including economic sociologists. Maybe human-social reality does not (yet) have enough autonomy to be treated as a self-sustainable system? But if we guess this, then there is no sense in searching for specific human-social ‘evolutions.’ Instead, we would need only to cooperate with biologists in their study of humans.

As a result of this unfortunate situation, here we look at the theoretical foundations of social-economic evolutionism. If we accept the specialness of the ‘social level of reality’ (socium), then we reach the idea of our special mode of human existence. This anthropic domain’s category allows us to observe various forms of development, unique to human-social sciences. It then becomes problematic to use the term ‘evolution’ in studying and describing this/our ‘higher’ or ‘other’ level of reality.

When we say that the Universe is evolving, we mean that it is dynamic, involves various states and processes, operates at various scales, and that there are internal sources of changes in the system. It was in this sense that the substantialist way of theorising was substituted by evolutionist approaches. Much of this shift has occurred or been led by means of biology. But the universalist meaning of evolution is too broad and does not allow us to make use of some significant methodological devices in the move away from biology (and other natural-physical sciences) to human-social sciences. Concepts like ‘replication’, ‘genes’, ‘selection’, ‘mutation’, and others are of this type and are not easily ‘transferred’ from natural-physical sciences into human-social sciences. What is therefore necessary is to clarify what we mean by ‘change’, ‘growth’ and ‘development’ in economic sociology and more generally in the human-social sciences.

The narrower sense of evolution is of a specific mode of change or development that characterises biological reality. Heredity, natural selection and mutability are specific terms in the language of biological evolution. These terms are not just explanations of any ‘cumulative processes,’ but speak instead of another realm of ideas. Concepts of heredity, natural selection and mutability fit the level of biotic reality. But in the realm of social reality, we accept human autonomy and see society and culture as a cumulative process that has additional non-biologically irreducible features. The duality of human nature thus prompts us to explore at least the anatomical and biochemical features within social reality and also beyond only biological or natural features of humanity.

Social reality consists of relations, roles and rules. Sometimes we use other terms, but all of them introduce us into the world of interactional entities, including human intentions and moral forces. Broad evolutionary theorising has functioned mainly on the principles of relationism and historicism. This is because human-social reality does not exist mainly on the genetic level, but rather on social levels in which significant decisions and movements are not biologically inherited, mutated and ‘naturally’ selected.

The complex interdependency of the human ‘ethical realm’ and ‘genetical realm’ is still poorly investigated by science. Yet this is what is needed to help untangle the knot of human evolution. Metaphorically speaking, we look at this knot from different angles. G. Hodgson believes an angle focused on habits is the key¹. But solutions depend on how one untwists the knot of evolutionism. Insofar as the two ends – biotic and social reality – are under our control, we can continue searching and explore concepts and ideas that may provide alternatives to an evolutionary worldview.

Our final conclusions are as follows:

Human evolution takes place under the influence of both biotic and social forces. But social reality is evolutionary only in a broad sense, not merely in biological terms. Therefore, what is required is a search for economic sociological terms which can supplement the broad sense of ‘evolution’ with a more precise and helpful

¹ Hodgson, Geoffrey M. 2004. *The evolution of institutional economics: agency, structure and Darwinism in American institutionalism*. London: Routledge, 446.

language created specifically for human-social sciences. Detailing the interrelations between the biological and social realities of human beings compels us to distinguish our biological and sociological terms.

We insist on being critical with the common practice of assigning biologists' names (Darwinian, Lamarkian, Mendelian) to sociological and economic theories. This only introduces unnecessary misunderstandings in the merits of the case. As human-social scientists, we neither seek nor require the legitimacy of natural-physical scientific terminology or discipline leaders to define our studies and research and we ask for disciplinary sovereignty to follow evidences and construct theories as we see fit.

Social modes of reproduction, or the study of social processes, need something other than reduction to biological formulas or analogues. Therefore, another theory of economic change or growth than the specific research interest of social evolution is both possible and preferable. Economists should become closer to sociologists at this point and vice versa, if we are to build new understandings of human flourishing based on sustainable economic growth that is both socially responsible and accountable.

We conclude by saying that there is an importance of developing new linguistic forms to express the reality of social relations and actions in process, which cannot be captured by evolutionist ideology. In so doing, we suggest a way to fix the two-fold process of bioevolution and socioevolution, noting that they are different ontologically and therefore require different methodologies of both origins and process-oriented research.

Марина Соболевська

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ОБҐРУНТУВАННЯ МОЖЛИВОСТЕЙ ТА ПЕРСПЕКТИВ ДИСКУРСИВНОГО ПІДХОДУ ДО АНАЛІЗУ СУЧАСНОЇ СОЦІОЛОГІЧНОЇ ТЕОРІЇ

Одним із радикальних зсувів у соціології ще на початку ХХ ст. стала зміна соціологічних парадигм, яка виявила себе, зокрема, через істотне зниження рівня теоретичних намірів соціологів. Претензії соціології на статус універсальної синтетичної науки, яка пізнає «суспільство в цілому», «соціальне як таке» або «цілісну історію людства», здається, залишилися в минулому, так само, як і ідея уніфікації теоретичної мови соціології. Соціологія прагне пояснити предмет свого дослідження через представлення різноманіття соціальних основ і включеності цього предмету у соціальну практику, соціальні відносини. Однак різноманіття альтернативних дослідницьких підходів стоїть на заваді розробки єдиної загальної соціологічної теорії. І хоча ідея інтегративної соціологічної теорії не оминається увагою сучасних дослідників, розробка єдиної несуперечливої системи понять і тверджень як основи соціологічного пізнання, так і залишається для теоретиків лише недосяжною мрією. Інший спосіб представлення сукупності різноманітних пізнавальних стратегій як певної цілісності, що пов'язана не єдністю і логічною несуперечністю базових принципів і тверджень, а врахуванням всього різноманіття дослідницьких підходів, виходить із дещо іншого уявлення про теорію та принципи її організації. Такий підхід базується на концепції розгляду суспільства як сукупності дискурсів, а соціологічна теорія у цьому випадку може бути представлена як *специфічна дискурсивна формація*.

Дискурсивний підхід до соціології дозволяє представити основні соціологічні поняття не як такі, що передують певному досвідові, але як результат комунікативної взаємодії учасників наукового виробництва. Відповідно дискурсивні практики стають не просто умовами, в яких відбувається формування соціологічних понять, але виступають операторами цієї генези.

Соціологічний дискурс безпосередньо пов'язаний із тими соціальними умовами, в яких відбувається його формування, а тому соціальний устрій, як передумова формування дослідницьких стратегій і практик в соціології, імпліцитно присутні у дискурсі. Однак, сам соціологічний дискурс – це не просто умови, в яких відбувається професійне спілкування і які можуть бути визначені та відрефлексовані через аналіз вербалізованих способів висловлення наукових ідей (передусім через аналіз принципів, понятійного апарату або мови соціальної науки). Дискурс не є чимось зовнішнім по відношенню до соціологічної концепції – об'єктивним чи об'єктивованим – він є її центральним моментом. Отже, передусім, соціологічний дискурс - це умови здійснення соціологічних практик, саме тому *дискурс соціології є вираженням процесу виробництва дискурсу*.

Дискурсивний підхід до аналізу соціології дозволяє представити останню як динамічне утворення, що знаходиться в ситуації постійних змін і перетворень, а аналіз соціологічного дискурсу лише фіксує певний момент, не привносячи щось зовнішнє і не фіксуючі внутрішні структурні особливості, але розкриваючи поверхневі ефекти ситуації продукування знання про соціальний світ, що виробляється в межах специфічних соціологічних практик. Способи організації такого знання, що становлять те, що

називають соціологічною теорією, можуть бути представлені як *дискурсивна формація* – специфічним способом впорядкований соціологічний дискурс.

Ідея розгляду соціологічної теорії як дискурсивної формації, запропонована Дж.Рітцером та Б.Смарттом [1] як методологічна платформа для аналізу стану сучасної соціологічної теорії апелює до постструктуралістської концепції розвитку наукового знання, представленій у працях М.Фуко.

Введення поняття дискурсу та дискурсивної формації в працях М.Фуко обумовлене відмовою від традиційних уявлень про безперервний розвиток і накопичення знання. Якщо традиційному історичному підходові до аналізу становлення наукового знання властиві пошуки безперервних ліній розвитку, наслідуваності та впливів, то ключовим моментом аналізу, запропонованого Фуко і позначеного ним як «археологія знання», стає пошук розривів, а поняття «традиція», «розвиток» і «еволюція» замінюються поняттям «перервності».

Отже, розвиток наукового знання відбувається через розриви із попередніми уявленнями, і такі розриви можуть стати демаркаційними лініями переходу від одних способів пізнавальної діяльності в межах науки до інших. Саме такі способи організації пізнавальної діяльності, що дозволяють виявити певні сукупності об'єктів і висловлювань в системі наукового знання, Фуко пропонує назвати *дискурсивними формаціями*. Дискурсивна формація може бути позначена як певна єдність пізнавальних практик, що підтримують і підтримуються визначеним режимом виробництва знання, а також визначають можливі способи міркування про реальність, виключаючи інші. Умови, яким підпорядковується існування та функціонування дискурсивних формацій, Фуко називає «правилами формації», визначаючи їх як «правила формування (разом із тим співіснування, збереження, зміни та зникнення) дискурсивних розподілів» [2, с. 93].

Підхоплюючи ідеї Фуко щодо дискурсивної формації та застосовуючи це поняття до опису соціологічного знання, Дж.Рітцер та Б.Смарт пропонують представити соціологічну теорію як дискурсивну формацію. Головною перевагою і відмінністю такого підходу від традиційного уявлення про розвиток соціального знання стає те, що представлення соціологічної теорії як дискурсивної формації дозволяє аналізувати її не як «фіксовану одиницю, але динамічне утворення, готове до змін та переструктурувань у світлі: нових інтерпретацій, переосмислень і відкриттів класиків або забутих авторів та їх робіт; пошуків нових та інноваційних синтезів; різнопланових запозичень із суміжних дослідницьких галузей, таких як філософія, лінгвістика, політична економія тощо; відповіді на зміни і трансформації соціальних умов життя» [1, с. 3].

Отже, дискурсивний підхід до розгляду теоретичної соціології більшою мірою відповідає стану сучасної соціологічної теорії і уявленню про соціологію як мультипарадигмальну науку, у якій відсутня загальна теорія у класичному її розумінні. Фокусування уваги на понятті дискурсивної формації дозволяє представити її як таку, що виконуватиме функції загальної теорії: узагальнювати і пояснювати емпіричні дані, формулювати альтернативні дослідницькі підходи і гіпотези. У той же час таке розуміння теоретичного знання в соціології більшою мірою відповідає викликам сучасності, оскільки замінює класичне уявлення про науку як чітко означену та кодифіковану дисципліну на рухомі, але відносно автономні дослідницькі поля, що утворюються пізнавальними практиками експертів. Наприклад – від соціології міста – до досліджень міста, від соціології культури до культуральних досліджень.

ЛІТЕРАТУРА: 1. *Ritzer G., Smart B. Handbook of Social Theory.* – London; SAGE, 2001. 2. *Фуко М. Археологія знання / М. Фуко.* – Спб: ІІЦ Гуманитарная академия, 2004. – 416 с.

Александр Поступной
Национальный технический университет «ХПИ»

КВАЗИНАУЧНОЕ СОСТОЯНИЕ СОЦИОЛОГИИ НЕ БЕСКОНЕЧНО

Из всего потенциала возможностей современной социологии, накопленного в более чем сотне частных (специальных, отраслевых и т.п.) социологических теорий, обществом востребованы исключительно те, которые связаны с управлением (манипулированием) людьми: PR, реклама, избирательные технологии, управление персоналом и т.д. Все остальное не востребовано и никому не нужно, не считая, разумеется, самих социологов. Достаточно проанализировать практическую значимость всех защищенных диссертаций, благо суть их якобы практического вклада выделена особо в самой диссертации, автореферате и заключении спецсовета. Если отложить те работы, которые связаны с проблемами управления (манипулирования) людьми, а в оставшихся не учитывать рекомендации, которые диссертанты дают самим себе по типу: «учесть при чтении таких-то тем или курсов» и проанализировать,

что из оставшегося востребовано и воплощено обществом практически, то результат будет столь мизерный, сопоставимый со статистической погрешностью, что им можно пренебречь.

Еще сложнее объяснить парадоксальную, казалось бы, ситуацию: почему в таком случае сами социологи не участвуют в обсуждении тех многочисленных, глубоких и острых проблем, которые беспокоят общество все эти годы? С вопросами о сущности этих проблем и вариантах их решения обращаются к политикам и аналитикам, астрологам и политологам, юристам и журналистам, экономистам и экстрасенсам, да мало ли к кому еще обращаются. Но при этом все знают, к кому действительно обращаться бессмысленно – к социологам. И не обращаются. Ибо все усвоили: обращаться к социологам за советом по поводу проблем функционирования и развития общества – это у слепого спрашивать дорогу.

Что и неудивительно: более чем за полтора столетия своего существования социология так и не смогла создать теорию общества как целостного развивающегося организма. Нет у социологов и общесоциологической теории. Социологи исследуют общество только «расчлененным» на десятки и сотни социальных слоев и групп, без выявления объективных связей между ними; на миллионы индивидов, якобы действующих изолированно друг от друга; на бесчисленное число практик и дискурсов, статусов и габитусов и т.д. и т.п. И из полученных при этом результатов уже никто и никогда не сможет сложить реальную картину общества и протекающих в нем процессов. Поскольку эти частные научные результаты, как пазлы из разных детских наборов, даже не стыкуются между собой. Из них невозможно получить представление о сколько-нибудь широких социальных процессах и явлениях общества. В силу этого обществу катастрофически не хватает теоретических знаний о самом себе и функционировании его важнейших сфер и институтов.

В качестве примера. В апреле 2013 в ХНУ им. В. Каразина с интервалом в две недели прошли конференции социологов – «Якубинская научная сессия» и экономистов – «Модернизация как фактор развития»), на пленарных заседаниях которых были заслушаны доклады, в которых предлагались оптимальные для Украины, по мнению докладчиков, модели институтов образования (у социологов) и науки (у экономистов). Безусловно, со ссылками на самый передовой зарубежный опыт. Вопрос о том, что каждый из этих институтов – это орган целостного социального организма и стратегия его модернизации возможна лишь как элемент стратегии модернизации всего общества, или, по крайней мере, с учетом диалектики взаимосвязи части и целого, докладчиками даже не подымался. Обе модели этих теснейшим образом сопряженных институтов рассматривались изолированно друг от друга. А о том, что оба эти института детерминируются, прежде всего, экономикой, которая, с одной стороны, создает базу и тем самым задает определенный спектр возможностей такой модернизации, а, с другой стороны, должна формулировать важнейшие параметры запроса общества к этим обновленным институтам – речь даже не шла. Что и не удивительно. Ибо для этого как раз и необходимо системное понимание общества. Чего, увы, ни у социологов, ни у экономистов, нет.

К социологии и сегодня применима характеристика, данная В.И. Лениным сотню лет назад: «домарксовская «социология» и историография в лучшем случае давали накопление сырых фактов, отрывочно набранных, и изображение отдельных сторон исторического процесса» [1, 57]. (ВИЛ Т. 26, с. 57). С тех пор социология так и не смогла сделать следующего шага – перейти к системному описанию общества.

И если раньше отсутствие общей социологической теории самими социологами воспринималось как недостаток, как проблема, требующая своего решения, то сегодня ряд авторов уже говорит об этом с гордостью, как о преодолении утопичной, по их мнению, идеи сведения всего бесконечного многообразия проявлений социальной реальности к одной модели. Судя по всему, для них эталоном общей теории является википедия.

Социология так и не доросла до своего собственного имени, обещавшего раскрытие логоса общества. И сегодня уже сами социологи начинают сомневаться в научном статусе своей якобы науки [2]. Трудно не согласиться и с встречающимся определением социологии как «удовлетворением собственного любопытства за государственный счет». Я же предпочитаю определять социологию по отношению к обществу как целостному организму как квазинауку.

Многие претензии к ней и утверждения о ее глубоком кризисе отпали бы сами собой, если бы она отказалась от неподъемного для нее самоназвания «социология», выбрав более адекватное, отражающее то, чем она в действительности и является – набором в значительной мере несопряженных между собой способов исследования социальной реальности. От этого выиграло бы и общество. Крах надежд на скорое превращение независимой Украины (и не только ее) в развитую страну европейского уровня во многом обусловлен именно отсутствием системной теории общества и как теоретической основы для выработки стратегии такого развития, и как базового компонентов общественного сознания.

Потребность в такой теории резко обострится в ближайшие годы по мере обострения мирового экономического кризиса, который, по мнению ряда экономистов, приведет к радикальной трансформации модели мирового развития, краху многих иллюзий, воспринимаемых ныне в качестве незыблемых постулатов. В их числе и идеологический миф о том, что западная модель рыночной экономики и

либеральной демократии – это светлое будущее всего человечества, к которому со временем придут все, «если будут вести себя правильно». Увы - обеспечить европейский уровень развития и благосостояния всему человечеству в рамках либеральной модели невозможно. Этот шанс есть лишь у немногих, которые, помимо всего прочего, понимают логику общественного развития, что дает им возможность не только лучше приспособиться к жестокой реальности, но порой и целенаправленно творить ее, как это порой удается США.

И не столь важно, будет создана эта теория в рамках «социологии 2.0», социальной философии или как-то иначе. Но она будет создана. Обществу она нужна.

ЛИТЕРАТУРА: 1. Ленин В.И. Карл Маркс // Полное собрание сочинений. Т. 26. С. 43 – 93. 2. Щербина В.В. Существует ли сегодня наука социология? // Социол. исслед. 2012. № 8. - С. 31 – 41.

Лариса Титаренко

Белорусский государственный университет

МЕТОДОЛОГИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ ПОСТСОВЕТСКОГО ОБЩЕСТВА: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ РОССИЙСКИХ, УКРАИНСКИХ И БЕЛОРУССКИХ ПОДХОДОВ

В единой советской социологии методология исследований была также единой. После краха СССР и отказа от марксизма повсеместно распространился методологический плюрализм, который позволял следовать любой избранной теоретико-методологической парадигме и признавал, что каждая парадигма может быть в чем-то релевантной реальному обществу; при этом ни одна парадигма не может претендовать на абсолютную истину. В постсоветской социологии получило признание культурно-исторического многообразия общества и вариативность методологий его исследования.

В каждой независимой республике методология исследования постсоветского общества развивается с некоторыми особенностями, хотя и имеет определенные общие черты. Прежде всего, общим явилось теоретико-методологическое размежевание представителей двух разных, практически не пересекающихся «лагерей», существование которых можно считать отражением идеолого-политической расстановки сил в стране. Если отвлечься от нюансов, отличающих разные группы авторов, объединенных вокруг того или иного института, можно выделить два основных «лагеря» сторонников разного эпистемологического «габитуса»: (1) сторонники так называемого традиционного подхода, воспитанные в академических ценностях устоявшейся системы знаний, которые во многом так или иначе продолжали традиции классической (в советском варианте) социологии, получили образование и ученые степени в своей стране или СССР, ориентировались на публикации в своей стране или постсоветском регионе, (2) представители новых «научных дискурсов», связанных с новыми академическими или учебными институтами, зачастую получившие образование за рубежом и ориентированные на получение признания в западных изданиях, и т.п. [1; 9]. Это разделение имеет характер борьбы за интеллектуальное и символическое пространство, сопровождается взаимным непризнанием, а иногда – даже незнанием другого (что не мешает каждой стороне считать свою методологию более адекватной, превосходящей вторую сторону). В редких случаях, когда эти два лагеря пересекаются (на конференциях, в печатных изданиях), между ними идут непримиримые споры, которые иногда сопровождаются неуважительными выпадами в адрес другой стороны и ее научных критериев. Каждая сторона претендует на то, чтобы определять общественные приоритеты, предлагать такие знания широкой аудитории, которые получили бы социальное признание. Их социальный статус часто определяется тем, какие перспективы развития постсоветского общества они предлагают, опираясь на свои наработки, и получают ли эти перспективы признание у правящих элит.

Основная проблема методологии исследования постсоветского общества связана с его модернизацией/ трансформацией [5; 8]. Полярные позиции в этом отношении – ориентация либо на ценности традиционного типа развития общества, либо на модернизацию в самых разных вариантах. Обе эти позиции были первоначально артикулированы в западной литературе: по сути, постматериалистическое общество модернизировать было представлено как образец развития для всех реально существующих обществ [11], поскольку она нацелена на эмансипацию личности, тогда как традиционное общество стало трактоваться как синоним консерватизма. Именно эти идеи, оформленные в форме нескольких модернизационных концепций, получили распространение в международных сравнительных исследованиях общества (WVS/ EVS, ESS), в которых участвуют все три постсоветские республики. С одной стороны, поскольку иных международных сравнительных исследований, охватывающих огромное число стран, включая постсоветские, нет, участие в данных проектах дает возможность так или иначе

определить сравнительные позиции каждой страны в мире и регионе. С другой стороны, эта универсалистская методология не учитывает культурно-исторические особенности страны, региона и потому искажает (упрощает) образ постсоветской реальности, навязывает такие западные модели развития в качестве оптимальных, которые для большинства стран мира практически недостижимы [12]. Так, исследования проводимые институтом социологии РАН, показывают, что большинство российских граждан не являются сторонниками традиционализма либо модернизма, они не сделали своего выбора [3], поэтому навязываемая концепция модернизации общества, по мнению ряда российских социологов, обречена на неудачу в интерпретации российских реалий. Специфика российского общества в том, что лишь малая часть либеральной элиты четко ориентирована на «постматериалистические» ценности, для большинства людей ценности порядка, патернализма, материализма сохраняют приоритет, хотя эти люди никакой ностальгии по советскому прошлому тоже не испытывают [10]. Если один «лагерь» социологов, следуя собственным методологическим подходам, демонстрирует разорванность общества, пытается предложить иные концептуальные схемы его изучения, учитывающие российский габитус [6], то другие упрекают «неопределившихся» россиян в консерватизме и призывают «идти на Запад» независимо от интересов большинства общества [4].

В белорусской методологии исследований общества этот «раскол» был в начале 21 в. вынесен за пределы страны («рупор» нового подхода, ЕГУ, переехал в Вильнюс, и его голос, призывающий к социальным переменам, почти перестал быть слышим в Беларуси). Официально поддерживаемая методология исследований общества исходит из того, что Беларусь развивается своим (однако постиндустриальным) путем; международные сравнительные исследования, в которые входит Беларусь, демонстрируют неготовность общества к радикальным изменениям.

В Украине противостояние двух сторон не является столь острым и не репрезентировано в персоналиях, ставших «знаменем» каждого лагеря. В отличие от России и Беларуси, в Украине академические социологи активно участвуют в международных сравнительных исследованиях, печатаются в самых разных изданиях и получают признание дома и за рубежом. Украинская социология, участвуя в международных исследованиях, тем не менее, развивает и свои методологические подходы, которые (как и в России) позволили сделать вывод о «неопределенности ориентаций» населения [2, 51], при четкой ориентации элиты «на Европу». Сравнивая трансформационное развитие России и Украины, О.Куценко подчеркнула своеобразие каждой страны, которое, по ее мнению, привело к расхождению траекторий их постсоветского развития и неприменимости общей схемы их развития [7, 44].

Таким образом, социологи трех постсоветских республик используют в исследовании своих обществ как методологические подходы, разработанные на международном символическом рынке, где доминируют западные конструкции, так и собственные концептуальные наработки, созданные с акцентом на культурно-историческое своеобразие «своего» общества (эти последние ориентируются на национальное признание и акцент на культурно-историческую специфику страны и методологии ее изучения).

ЛІТЕРАТУРА: 1. Гапова Е. Национальное знание и международное признание: постсоветская академия в борьбе за символические рынки / Е.Гапова // *Ab Imperio*. – 2011. - № 4. – С.289-323. 2. Головаха Е. Основные этапы и тенденции трансформации украинского общества: от перестройки до «оранжевой революции» / Е.Головаха, Н.Панина // *Социология: теория, методы, маркетинг*. - 2006. - № 3. - С. 32-51. 3. Готово ли российское общество к модернизации? / Под ред. М. Горшкова, Р. Крумма, Н. Тихоновой - М., 2010. 4. Дубин Б. Особый путь и социальный порядок в современной России / Б.Дубин // *Вестник общественного мнения*. – 2010. - № 1. – С.8-18. 5. Заславская Т. Социальные трансформации в России в эпоху глобальных изменений / Т.Заславская, В.Ядов // *Социологический журнал*. - 2008. - № 4.-С.8-22. 6. Кирдина С. Институциональные матрицы и развитие России / С.Кирдина. - М., 2000. 7. Куценко О. Расходящиеся общества: особенности системной трансформации в России и Украине / О. Куценко // *Мир России*. – 2006. – Т. XV. – № 3. – С. 43–61. 8. Лапин Н. Социокультурные факторы российской стагнации и модернизации /Н.Лапин // *Социс*. - 2011. - № 11. – С. 3-18. 9. Соколов М. Российская социология после 1991 г.: интеллектуальная и институциональная динамика «бедной науки» / М.Соколов // *Laboratorium*. - 2009. - № 1. - С. 20-57. 10. Такие разные России. Круглый стол // *ПОЛИС*.- 2013. - №3.- С.87-112. 11. Inglehart R. *Modernization, Cultural Change and Democracy* / R. Inglehart, C.Welzel. - New York: Cambridge University Press, 2005. 12. Therborn G. *The World* / G. Therborn. – Cambridge: Polity, 2011.

ПРИНЦИПЫ КОНЦЕПТУАЛЬНОГО ЕДИНСТВА И СОЦИОКУЛЬТУРНОЙ ОБУСЛОВЛЕННОСТИ СОЦИОЛОГИЧЕСКИХ ТЕОРИЙ ГЛОБАЛЬНОЙ МОДЕРНИЗАЦИИ И ГЛОБАЛЬНОЙ ЗАВИСИМОСТИ

Крушение огромной империи, которой являлся СССР, по праву можно считать явлением глобального масштаба. Именно поэтому современный научный подход к изучению трансформационных тенденций стран бывшего СССР и украинского общества связан с введением в контекст современных дискуссий концепта глобализации. На наш взгляд, важнейшей причиной такого введения является необходимость научного осмысления достаточно новой тенденции развития современных постсоветских и постсоциалистических обществ Восточной Европы - тенденции формирования глобализированной классовой структуры. Отметим, что в монографии О.И.Шкаратана и А.И.Ильина «Социальная стратификация России и Восточной Европы: сравнительный анализ» (2006 г.) авторами был сделан весьма значимый вывод, о том, что в ряде стран региона сложилась глобализированная классовая структура: место крупной буржуазии занято иностранными (часто транснациональными) корпорациями. Очевидно, что данный вывод нуждается в серьезной научной аргументации и требует серьезного концептуального объяснения.

Принято считать, что ведущей тенденцией развития современной цивилизации является глобализация. По признанию большинства современных ученых - экономистов, политологов, культурологов, социологов - глобализацию следует понимать как ключевой транссистемный фактор, определяющий порядок и характер взаимозависимого сосуществования основных социально-исторических систем – систем аграрно-индустриального, индустриального и постиндустриального типа. В то же время, теоретические взгляды социологов относительно понимания сущности и функциональной природы глобализации существенно разнятся. Именно этим обстоятельством можно объяснить появление двух во многом концептуально противоположных социологических теорий глобализации:

- 1) социологической теории глобальной модернизации;
- 2) социологической теории глобальной зависимости.

На наш взгляд несмотря, на известные концептуальные различия, которые проявляются в разнообразных токованиях причин появления глобализации, векторов ее развития и социальных последствий, в гносеологическом плане эти социологические теории, на наш взгляд, оправданно рассматривать как систему достаточно разнородных концептуальных версий драматургического теоретизирования, содержание которого определяют следующие общие принципы, которые выражают и общую социокультурную обусловленность данных теорий .

1. *Принцип непреодолимости сложившихся экономических политических и культурных неравенств.* Данный принцип является наиболее значимым конструктивным элементом известной теории мир-системного анализа И.Валлерстайна, в которой мировая глобальная социальная система разделена на «центр», «полупериферию» и «периферию». Такая исследовательская стратегия, как нетрудно заметить в целом не противоречит основным мировоззренческим идеям теории глобальной модернизации, которые достаточно ярко представлены в работах Д.Белла, У.Бека, Э Гидденса, М.Кастельса, Н.Лумана, Т.Люка, Дж.Ритцера, У. Росту, Н.Смелзера, М.Уотерса, М.Фезерстоуна, А.Франка, О.Тоффлера, Ю.Хабермаса, и других ученых. Однако, если рассматривать глобализацию только как **стимул и шанс развития** для всех типов социально-исторических систем через абсорбцию достижений научно-технического прогресса, то вполне правомерно заключить, что признание «полупериферийного» и только «соседского», в отношении Европейского Союза, статуса Украины является ключевой идеей современной европейской бюрократии, усилиями которой постоянно порождаются различные мифы о неэффективности и «недостаточности» реформ, проводимых в Украине.

2. *Принцип необходимости поиска нового мироустройства на основе признания ценности мультикультурализма.*

3. *Принцип конфликтного противоборства стран, относящихся к различным цивилизациям.*

4. *Принцип обусловленности локальных неравенств структурой и содержанием глобальных неравенств.*

Принимая в расчет содержание отмеченных принципов, мы считаем целесообразным подчеркнуть и сделать вывод о том, что в рамках социологических теорий глобальной модернизации и глобальной зависимости, несмотря на обилие положений морально-этического характера, в целом даются достаточно содержательные объяснения характера и структуры современных глобальных конфликтов. Как инструменты социологического познания, данные теории нацеливают исследователей на идентификацию и изучение многоплановых конфликтных взаимодействий, имеющих противоречивые глобальные последствия и деструктивные последствия локального характера.

Следует отметить, что многими известными учеными значительное внимание уделяется изучению причин реальной «полупериферийности» или «периферийности» многих постсоветских обществ. Так,

В.А. Ядов в в своих работах делает акцент на обстоятельстве принципиальной социокультурной «непохожести» и цивилизационного отличия российского общества от западных социумов. Социолог доказывает, что устойчивость западных обществ обеспечивается гражданскими структурами, то есть доминированием горизонтальных социальных взаимодействий. Конфигурация же российского общества является пирамидальной, основанная на вертикальных взаимосвязях: властные структуры – население. Перспективы социальной трансформации российского общества, как следует из позиции В.А.Ядова, выражают две противоречивые тенденции. Первая тенденция - это **анклавизация** (углубление социально-экономических и культурных дистанций с западной цивилизацией). Отсюда и достаточно скептическая оценка российским социологом модернизационных возможностей России. Вторая тенденция – **гибридизация** (формирование локальных «форпостов» социального прогресса западноевропейского типа в крупных мегаполисах и сохранение обширных исконно российских «застойных» регионов).

Принимая в расчет содержание отмеченных двух тенденций, следует отметить, что вполне реальные угрозы «анклавизации» «гибридизации» характерны и для украинского общества, в котором, на наш взгляд, достаточно стабильно воспроизводятся три социальных макроконфликта, определяющих количественные и качественные параметры человеческого капитала: 1) депопуляционный конфликт 2) миграционный конфликт; 3) имущественный конфликт. Мы считаем, что такие наглядные проявления этих конфликтов как резкое сокращение численности населения, выезд значительной продуктивной части трудового потенциала на работу в другие страны, поляризация социальной структуры и рост бедности можно рассматривать как важные свидетельства радикализации социальных отношений в украинском обществе. Примечательно, что структурные характеристики данных конфликтов достаточно обстоятельно исследованы в новых концептуальных версиях современных социологических теориях глобализации. В этой связи достаточно указать на значительный эвристический потенциал концепций «глобализации» Р.Робертсона, «макдональдизации» Дж.Ритцера, «информационизма» М.Кастельса, «конца географии» Т. Люка и др. Эти концепции, как мы полагаем, позволяют более детально исследовать содержание специфических транснациональных тенденций, которые существенным образом влияют на процессы социальной интеграции в постсоветских обществах.

Олександр Хижняк

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

КОЛЕКТИВНА СОЦІАЛЬНА ДІЯ В КРИЗОВОМУ СУСПІЛЬСТВІ: ПРОБЛЕМИ СОЦІОЛОГІЧНОГО ТЕОРЕТИЗУВАННЯ

В умовах системної кризи суспільства зростає вплив масових (колективних) дій (особливо протестних) на хід соціальних процесів, що підвищує інтерес до дослідження соціальної дії і нових форм її реалізації. Новітні дослідження колективних соціальних дій пов'язані також з впливом інформаційно-комунікативних технологій; поширенням нових форм і видів комунікації і координації в колективній дії; появі нових схем поєднання формалізованих і неформальних, гнучких структур. Змінюється також діапазон колективних дій, здійснюваних в сучасному суспільстві у вигляді громадських (соціальних рухів), які зароджуються в мережевій публічній сфері.

В соціологічному теоретизуванні щодо колективної соціальної дії можна виділити такі ключові зміни.

1. Відбувається звільнення соціальної теорії від диктату раціональності в поясненні соціальної дії, як індивідуальної, так і колективної.

Колективна соціальна дія – це дія, що лежить в громадській сфері і здійснюється двома або більше людьми (групами, спільнотами) заради досягнення одного й того ж суспільного блага, яким можуть бути матеріальні блага (парки, мости, бібліотеки), політичні блага (громадська думка, вибори), громадські блага (інформативні бази даних, системи комунікацій). Процеси колективної дії забезпечують зародження і трансформацію соціального порядку, але й самі можуть розумітися як форми соціального порядку. Теорії колективної соціальної дії коливаються від проголошення досліджень колективної дії ядром макросоціологічного аналізу до вивчення виключно самої конкретної колективної соціальної дії (наприклад, соціального руху). Теорія колективної дії довгий час розроблялася на основі раціоналістичної теорії дії. Наприклад, при ресурсно-мобілізаційному підході в якості раціональних акторів розглядаються не індивіди, а організації, соціальні рухи. Але поступово соціальна теорія звільняється від диктату раціональності в поясненні соціальної дії, як індивідуальної, так і колективної [1].

2). Переосмисленню піддаються моделі соціальної дії, у т. ч. колективної. Так, Х. Йоас запропонував до панівних моделей раціональної та нормативно-орієнтованої дії додати третю – модель креативної дії, що має навіть макросоціологічні претензії [2, с. 13, 232].

3). *Визнається необхідність розробки нових методологічних і методичних підходів до вивчення колективної дії в умовах розвитку публічної сфери та інформаційної демократії.*

Наразі активізувалися пошуки методологічних засобів вивчення і пояснення експансії колективної соціальної дії в мережевій публічній сфері. «Арабська весна» і протестні рухи в різних частинах світу, які ініційовані мережевою публічною сферою, привели вчених до висновку, що «Інтернет, а швидше навіть соціальні мережі на сьогоднішній день є не тільки найбільш ефективним механізмом мобілізації, але і багато в чому єдиним реально діючим інструментом горизонтальних зв'язків у соціумі. Тому сьогодні можна поставити питання про те, як мережева публічна сфера опосередковує, викликає колективні дії» [3, с. 107]. Під впливом інформаційної демократії почали формуватися нові традиції соціально-політичної обізнаності і участі. А «вулична демократія» принесла в соціологічне теоретизування нове бачення сутності, природи, форм, видів колективної соціальної дії. О. Яницький так охарактеризував колективні дії, які проявляються в останні роки у вигляді вуличної демократії: «... Хвиля протесту викликана новою, вищою сходинкою глобального відчуження мас, створеного маніпуляціями фінансового капіталу. Він всюдисущий, і від його коливань ніхто не може захиститися. Чим виразніше це всеохоплююче відчуження / примус, тим простіше однакова відповідь на нього: вуличний протест. Коли неможливо задовольнити життєво важливі потреби – в житті, освіті, медичному обслуговуванні, – залишається один канал «загального обурення», вулиця» [4].

Вивчення вуличних протестів як колективних дій дозволяє виділити два моменти. По-перше, неоднорідність складу протестуючих з соціально – демографічними характеристиками різномірний, що викликало ідеї про креативний клас, середній клас і розсерджених городян - поняття, які передбачають поєднання належності до певної доходної чи професійної групи і певних життєвих установок як підстав для об'єднання у колективний протест. По-друге, широта спектру тематики вуличних протестних колективних дій (а також рівень глобальності теми). Ця тематика коливається «від відмови від вбивства тварин заради хутра до заборони атомної енергетики, від вимоги збереження пільг для фермерських господарств до зміни політики щодо країн третього світу. Важливо, що в кожному випадку підставою для протесту стають інтереси не певної соціальної групи, до якої належать протестувальники, а інтереси всього суспільства, як їх розуміють протестувальники» [5, с. 51].

Виділимо ключові критерії, котрим має відповідати інформаційний простір публічної сфери для того, щоб вона стала середовищем розгортання інформаційної демократії і креативної колективної соціальної дії: відкритість; свобода волевиявлення різних груп; інституціоналізація громадської думки та соціального діалогу; домінування партнерських відносин між державою, бізнесом, територіальними громадами, громадськими організаціями; наявність авторитетних груп і особистостей, через які суспільство могло б впливати на політичний процес і прийняття соціально значущих рішень; інституціоналізація колективних соціальних дій.

У результаті розвитку Інтернет-технологій активізувалися різноманітні колективні дії в мережевій публічній сфері. Те, що Інтернет став носієм альтернативних дискурсивних практик і нових форм колективних дій, показує, наприклад, розвиток такої форми колективних дій, як різноманітні флеш-моби. Разом з тим, в умовах інформаційної демократії поширюються колективні дії, які в різних соціо-культурних середовищах викликають неоднозначну реакцію. Так, гей-паради, соціальні рухи на захист прав осіб нетрадиційної сексуальної орієнтації, за вільне розповсюдження зброї та наркотиків – це приклади нав'язаних колективних соціальних дій як наслідок зростаючого впливу «западництва» на українське суспільство. При цьому штучно створені і підтримувані колективними соціальними діями структури громадянського суспільства можуть стати загрозою самостійного розвитку країн, регіонів, окремих територій.

Таким чином, новітні дослідження колективних соціальних дій пов'язані з впливом інформаційної демократії і інформаційно-комунікативних технологій, які змінюють характер колективних соціальних дій завдяки встановленню нового співвідношення між приватним і суспільним; поширенню нових форм і видів комунікації і координації в колективній соціальній дії; появі нових схем поєднання формалізованих і неформальних, гнучких структур. Змінюється також діапазон колективних дій, здійснюваних в сучасному суспільстві, розширюється їх репертуар (особливо колективних соціальних дій громадян по захисту своїх інтересів і участі в нарощуванні і розподілу спільних суспільних благ), особливо в публічній сфері. Однак у кризовому суспільстві публічна сфера набуває специфічних рис, що позначається на розгортанні в ній колективної дії. Виникає потреба більш чітко окреслити перспективи і уточнити методологію вивчення цього феномену.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Bruce Bimber, Andrew J. Flanagin, Cintia Stohl. Reconceptualizing collective action in the contemporary media environment // *Communication Theory*, 2005, 4 (15). Pp. 365-388. 2. Йоас Х. Креативность действия: пер. с нем. / Х. Йоас. – СПб. : Алетей, 2005. – 320 с. 3. Бараш Р. Е. Интернет как засіб самоактуалізації і революційної самоорганізації / Р. Бараш // *Моніторинг громадської думки*. – № 3 (109). – Травень-червень 2012. – С. 100-109. 4. Яницький О. Н. Новая волна глобального социального движения / О. Н. Яницький [Электронный ресурс] // Режим доступа: http://www.ssa-rss.ru/index.php?page_id=19&id=756. 5. Мирясова О.А. Российская глубинка и мегаполисы: ценностные основания протестных выступлений // *Мониторинг общественного мнения: экономические и социальные перемены*. – №4 (110). – июль-август 2012 г. – С. 50-56.

СОЦИОЛОГИЯ: ПРЕДЕЛЫ ВОЗМОЖНОСТЕЙ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛЬНОГО КРИЗИСА

Складывается впечатление, что социология отвечает за все общественные пороки и невозможности их преодоления. Любое кризисное социальное явление редуцирует необходимость его социологической рефлексии в соответствующем проблемном виде. Мало того, если кризис не разрешается, он становится очередным звеном в общем комплексе социальных проблем, на которые с вынужденностью должно откликаться социологическое знание. Именно социологии (среди всех научных дисциплин гуманитарного профиля), прежде всего, переадресовываются претензии в отсутствии действенной оценки кризиса и социальных проектов, позволяющих его смягчать или устранять. Для самих же социологов отношение к тотальному кризису и его неразрешенности сопровождается осознанием вынужденной необходимости повторять и повторяться. Много сказано и сделано социологической наукой (и не только социологической). При этом вся сила моральных переживаний за катастрофизм социальных последствий от совершаемых ошибок и сознательных преступлений остается бессильной перед мощью экономических и политических интересов. Колоссальный объем социально-исторических и социально-экономических знаний, а также весь усвоенный пласт опыта политических, административных практик не дает сколь-нибудь устойчивых поводов для того, чтобы рассчитывать на социально-ответственные сценарии выхода из множества тупиков современного глобализирующегося мира, какие бы эффективные и выверенные проекты не предлагались. Значительное число политически нейтральных социальных экспертов вынуждены говорить, как о почти неизбежной вероятности силового разрешения (в различных формах) внешне глобального экономического кризиса, по сути своей означающего кризис человека прежнего миропорядка.

Сейчас нередко в качестве причин кризисных процессов называют конфликт между государством и транснациональными структурами (У.Бек), рынком и государством с одной стороны и обществом – с другой (М.Буравой) и т.д. Однако нельзя не солидаризироваться и с теми, кто полагает, что речь идет об одновременно и сложной, и простой проблеме – кризисе самого человека в его прежней системе агрессивных и ограниченно потребительских координат (П.Сорокин). Здесь пессимизм оценок базируется именно на отсутствии широких прецедентов воспроизводства действительно постматериалистических ценностей. Утвердив в качестве ключевого постулата и главного критерия оценки уровня развитости общества человеческую личность, степень ее ответственной свободы, полноты творческой реализации, социум обрек себя на беспощадную самокритику. Дистанция между эталоном и действительностью, мечтами и реальностью, мифами и прагматикой существования – всегда источник осознания невыполнимости элементарных установок, касающихся социальной справедливости, перманентный побудитель комплекса вины и восприятия действительности преимущественно в алармических параметрах. Вся история человеческого сообщества отчетливо демонстрирует, как самые различные политико-идеологические системы утверждают декларативно принципы социальной справедливости, а реально осуществляют принципы «естественного отбора». Идеи «социально справедливого прорыва» рано или поздно побеждают. Но побеждают в большей мере идеологически. Тогда как практика продолжает сохранять свои традиционные экспансионистские черты. Христианство, ислам, социализм, демократия – это очень справедливые по своей сути идеологические доктрины. Однако все они прошли известный путь утверждения через насилие. И сегодня в значительной мере продолжают выступать идейным инструментарием в активном геополитическом противостоянии. Социологическая наука не может убаюкивать себя оптимистическими выкладками и осознает, с одной стороны, – необходимость реального (а не декларативно-мнимого) перехода к новому социальному порядку, где данная дистанция могла бы сокращаться, а с другой, – тотальные сложности подобного рода трансформаций. По сути своей нигде, ни в одной части земного шара постматериалистические ценности не только не доминируют, а даже не имеют широкого распространения. Их носители – скорее редкие исключения из общего потока правил «материалистического» социума. Имеет место парадоксальная ситуация: анклав на политической карте мира, где сформированы приемлемые экономические условия для проявления и распространения постматериалистических ценностей, подвергаются вполне справедливой критике в «голом материализме» со стороны, тех частей мирового хозяйства, где высокоразвитые экономические условия слабо или вовсе не сформированы.

В целом практика борьбы за выживаемость, породившая войны как способ достижения целей, продолжает иметь место и в современном мире, утверждающем себя в качестве гуманного. Усовершенствование средств уничтожения (а по сути самоуничтожения), беспощадное соперничество за фактическую монополизацию ресурсов, позволяющее избавляться от конкурентов или тотально контролировать их действия, не считаясь с количеством жертв, – остается доминирующей политикой всех, кто обретает возможность поучаствовать в сражении за глобальное превосходство. Имеет место исключительное превалирование силовой составляющей (через властные полномочия, экономическую, финансовую, военную

мощь и т.п.). Социологи в такой системе координат вынуждено пребывают в положении морализаторов и увещавателей. К тому же, вызывая известные упреки в свой адрес от тех, кого приходится «разоблачать» в качестве активных или пассивных субъектов политехнологических или коммерческих проектов, осуществляющихся в рамках опять-таки жесткой борьбы за преимущественные или же монопольные позиции. Ощущение кризиса особо усиливается, исходя из понимания, что сценарии, которые некогда объявлялись преступными (мировые войны, как средство выхода финансовых и промышленных монополий из глобального экономического тупика), продолжают рассматриваться в качестве действенных в условиях широко провозглашаемой гуманизации общественных отношений. Политико-экономический цинизм продолжает брать верх над любыми общегуманистическими посланиями и пожеланиями. Чувство бессилия при наличии определенных знаний не может не накладывать свой отпечаток на оценку перспектив развития общественных процессов. И этот же объемный теоретико-прикладной опыт не может не подсказывать, что, скорее всего, будет иметь место стремление к простым решениям в усложняющихся условиях. Самоочевидна проблема выбора неагрессивной и общеконсенсусной стратегии действия, с учетом известного базиса ограниченности и лености массового сознания, просыпающегося в минуты особой опасности, и лихорадочно ищущего кардинальные (внешне быстрые и решительные) способы выхода из кажущегося безвыходным положения. И сколько бы социологи настоятельно не убеждали социум (и в лице его «первых» руководителей, и, обращаясь к представителям гражданского общества) в необходимости избавляться от привычных технологически отточенных на протяжении ушедших исторических эпох способов преодоления кризиса через развязывание еще большего кризиса – пока данные усилия скорее тщетны, нежели минимально эффективны.

В этом ключе «кризисом» можно считать постоянное свойство человека и общества пытаться разрешать проблемы через очередные кризисы (и это не тавтология), придавая им весьма упрощенные формы и в системе оценки причин, и при поиске способов решений, и при осознании последствий. Есть все основания утверждать, что имеет место не новый кризис, а визуализация, обострение всего комплекса прежних противоречий, которые в силу воздействия целого ряда факторов выглядят все более и более отчетливо и фундаментально.

Фатальность ситуации для социологического знания усугубляется тем, что социология не может быть «молитвой», «заклинанием», а в лице своих представителей «религиозным орденом» или «собирательным Мессией», перманентно декларирующим очередные постматериалистические 10 заповедей, понимая ограниченность подобного рода действий. Но наряду с этим, она (социология) не может и уклоняться, по сути своей, от практически-миссионерской деятельности, отчетливо осознавая, что тем самым обречена постоянно «подставляться» под беспощадную критику.

Юрій Яковенко, Леонід Ніколаєнко

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

СОЦІОЛОГІЯ БЕЗ МЕТОДОЛОГІЇ: ЕФЕКТ ВІДСУТНОСТІ ЯК СТРАХ ПЕРЕД ВИБОРОМ

В 2009 р. в перебігу роботи I конгресу САУ була обговорена тема «Методологічна невизначеність в епоху постмодерна». Серед підсумків було зафіксовано, що сучасна соціологічна наука перебуває в методологічному глухому куті [1]. В очікуванні позитивних змін пройшло чотири роки. Звернення до емпіричних індикаторів, що фіксують діяльність соціологів щодо розробки методологічного напрямку, надає підставу для негативних оцінок та висновків. Так, нам особисто не відомі дисертації, монографії, навчальна література саме з питань логіки та методології соціології, що мали б своєю появою за ці роки засвідчити посилення руху методологічної думки серед соціологів України.

Схожа ситуація за межами України в так званому близькому зарубіжжі, особливо цікава ситуація в РФ [2], де створено кілька соціологічних товариств, які проводять різні наукові заходи, в тому числі, конгреси, як вершина науково-організаційної діяльності з цікавим наслідком. Починали зі спроби обговорювати методологію соціологічного дослідження, а завершили на останньому конгресі методами емпіричного дослідження [3-7].

Перераховане вище є свідченням того, що в пострадянській соціологічній спільноті відбувається процес перегрупування, який ще далекий від завершення. Сам по собі цей процес показовий тим, що відбувається він завдяки своєрідному методологічному самовизначенню науковців, що розпочалося внаслідок масової відмови від марксизму. Відбувається нарощування, що фіналом не виглядає. На Заході щось подібне розпочалося раніше, бо там боротьба з марксизмом породила так звані *мультипарадигмальність і теоретичний плюралізм* з претензіями кожного на право володіти істиною, незважаючи на те, що повитухами цього можуть бути названі методологічною невизначеністю чи методологічним анархізмом тощо. Нам важко погодитися з тим, що розв'язання соціологами

методологічних проблем є ознакою поганого тону, а то й елементарного невігластва. В таких випадках ми кажемо студентам: все, що здається вам простим після школи, насправді є значно складнішим.

Питання про методологію в соціології є питанням про самоусвідомлення соціолога як професіонала, тобто, – це спроможність задовольняти потреби великих соціальних груп у знаннях про соціальні проблеми, про сутність відносин з представниками інших соціальних груп. Якщо правлячий клас не зацікавлений у тому, щоб суспільство обговорювало його дійсну роль у суспільстві, то й наука, що обслуговує інтереси даного класу, і методологія, котрою користується дана наука, будуть відповідними. І справа зовсім не в парадигмальності, що нібито розриває єдине соціологічне поле нездоланими крутоярами, що унеможливають методологічний синтез. Сучасна соціологія вибудована така сукупність теорій, що узгоджені в своїй соціальній детермінованості й соціальній орієнтації на пануючий клас. Не є коректною і постановка питання про предметну невизначеність сучасної соціології. Звісно, що проблема предмету науки є методологічною проблемою. Отже, якщо пишуть, що в соціології предмет ще остаточно невизначено, то роблять висновок, що в ній немає ще і методологічної визначеності як такої. Чи це так?

Про що ж свідчить виявлена ситуація і чи має вона гносеологічний вимір? Свідчить про те, що суб'єкта дії, у згоді з волею якого усе це відбувається, нібито об'єктивно і не існує (вище вже згадували анонімного суб'єкта). А коли так, то і в пізнанні соціальних процесів його теж нібито не існує, а отже й поведінка вчених в науці виходить не є соціально-орієнтованою, а орієнтована нібито виключно на критерій об'єктивності. Отже, тут має місце так званий ефект відсутності, що спонукає до позитивістського розуміння реальності.

Згідно О. Кармадонова [8, с. 5], термін «ефект відсутності» використовують для означення відсутності: «зон публічної політики в регіонах», «Росії на саміті балтійсько-чорноморських країн у Вільнюсі», «російських військ в Грузії», «самостійного значення політичних інститутів у Росії», «самостійної і відповідальної політичної еліти» тощо. Обговорюють цей ефект і в культурно-психологічному сенсі: «ефект відсутності» веж-близнюків у Нью-Йорку, «ефект відсутності води» в документальному фільмі про сьогоднішню Одесу чи Севастополь тощо. У психологічній літературі говорять про «ефект відсутності» впливу батьків на підлітків, «ефект відсутності» впливу чоловіків, які вирушили на заробітки, на дружин. Тобто, сам «ефект відсутності» має місце там і тоді, де і коли нібито відсутня сутність (субстанція), але вплив продовжує надавати на присутні сутності (субстанції). При цьому мову можна вести про: 1) те, що колись існувало десь, 2) існуюче на віддалі (в іншому просторово-культурному ареалі), 3) те, що ніколи не існувало тут, але існуючих (дискурсивно) субстанціях в принципі. Вони, у свою чергу, можуть включати: а) фізичні одухотворені предмети, б) фізичні неживі предмети; в-г) категорії повсякденного і / або академічного дискурсу; д-е) конструкти феноменального і ноуменального характеру, - релігійна концепція, проект суспільного устрою, культурно-цивілізаційний профіль, ідеологічна доктрина тощо, а отже, й логіка та методологія соціології. *Відсутність*, тим самим, виступає логічною альтернативою *присутності* й повноправним об'єктом соціологічного аналізу. У нашому випадку виглядає відсутньою в сучасній соціології методологічна рефлексія на відміну від методичної, яка не забезпечує глибокого проникнення в сутність предмета соціологічного пізнання та його епістемологічних засад (докладніше про це пише Н. Отрешко [9]).

Ведучи обговорення про людську діяльність, неможливо не вказати на постулат щодо обов'язкової присутній в ній соціальної орієнтації, без чого неможливе тривале існування соціальних систем. Наукова діяльність – різновид соціальної діяльності, тому й наука завжди соціально-орієнтована. У випадку сучасного суспільства це класово-орієнтована наука. Її функція – розрізнення образів класів як засіб забезпечення якомога більше ефективних тих же соціальних дій. Щодо розрізнення образів в самій науці, то, зокрема, відокремлюють такі дві складові. Першою зазвичай в джерелах вирізняють науку фундаментальну, що має створювати теоретичні концепції і моделі, практичне застосування яких не є очевидним не тільки для пересічних громадян, а часом і колег по фаху. Її завданням є пізнання законів, що спрямовують діяльність і взаємодію базисних структур природи, суспільства, мислення. Ці закони і структури вивчають в першу чергу в «чистому вигляді», тобто, безвідносно до їх можливого швидкого використання, як це притаманно прикладній складовій у науковому пізнанні. У фундаментальній та прикладній науці різні методи і предмет дослідження, різні підходи і кут зору на соціальну дійсність. У кожній з них свої критерії якості результату, свої прийоми і методи, своє розуміння функцій вченого, і навіть свої міфологеми та ідеологеми. Іншими словами, своя субкультура.

Досвід різних країн, що переживали в певній мірі деградацію через втрати продуктивних сил і культурних цінностей, показав, що це не сприяло широкому розвитку фундаментальної науки, а наслідком ставало те, що на руїнах зруйнованого укладу суспільного життя на її поверхню повертаються спрощені або профанні утворення, наприклад, в сфері економіки дрібнотоварне чи натуральне господарство, а в науці нові емпіричні процедури, тобто методика замість методології. В свою чергу, це веде до часткової люмпенізації зайнятого населення. У такій обстановці бюджетні ресурси йдуть на зміцнення владних структур, а фундаментальна наука потрібна тільки в інтересах посилення держави як суб'єкта управління. Наука, мистецтво, церква тощо обслуговують саме такі запиту під впливом політичного режиму,

схильного до деспотії. Тому запит на методологічну рефлексію в соціально-культурному її розумінні, тобто як забезпечення розвитку класичної науки, що є засобом реального соціального розвитку, яке завжди відбувається у напрямку поступового зняття класових відмінностей, нині може відбуватися тільки в порядку особистої ініціативи і у першу чергу представників академічної соціології. Нинішня криза і НАНУ, і РАН могла б сприяти розвитку такої ініціативи, результатом якої було б позбавлення соціології від теоретичних симулякрів, що заповнили її і є результатом активного наступу так званих прагматиків – цих ударників капіталістичної праці в науці.

Прагматика в тому й полягає, що нині «кожен сам собі методолог» (Р. Мілс). Проте, дійсно наукова методологія, що може сприяти поверненню до класичних наукових стандартів, може розроблятися лише з орієнтацією на ефект відсутності. За великим рахунком, відсутність методології – це теж методологія як маніпулятивна технологія замовчування суб'єкта соціального замовлення на подібні наукові дослідження! Не секрет, що не мала частка, зокрема, американських класиків обслуговувала потреби окремих приватних власників або їх кланів (вивчайте біографії!). Їх орієнтація на емпіризм – це редукція соціально-значимого до приватно-значимого (в логіці – загального до особливого, а то й часткового). Емпіризм в соціології – це надання методикам значення методології, перетворення процедур в світоглядні принципи. Наука без методології – це наука особливого роду, а тому, якщо розглядати методологію цього роду, то треба виявляти її так би мовити принципи, логіку та способи замовчання реальних соціальних проблем тощо. Наприклад, замовчується, що в США та в країнах-партнерах теоретичними розробками, спрямованими на управління соціальними процесами займаються в структурах спецслужб (для учасників конгресу прізвище Е. Сноудена є актуальним і вельми промовистим).

На завершення згадаємо Г. Батигіна, як останнього класика з питань логіки та методології соціології. Він, навівши [10, с. 97-98] погляди П. Фейерабенда, Н. Хомського, М. Фуко, що розкрили причини антигуманістичного та антигромадянського призначення наукової епістемі, співіснування наукового і наукового етосів як оксюмору, а також Е. Шілза, Е. Хьюза і Р. Мертовна, з їх твердженнями про тоталітарне суспільство, що пригнічує науку [10, с. 100], пише про науковців, які в першу чергу захищають власні приватні інтереси, такі слова: «Використання наукової і квазінаукової аргументації для захисту своїх інтересів, ймовірно, породжує соціальні феномени лженауки, паранауки, псевдонауки, або «розумну мову», вбудовану в «поле політики». Саме тут обговорюють питання практичної актуальності («Навіщо нам це треба?»), а публічні мовні стратегії переносять в дисциплінарну область. Хоча зовнішнє оснащення мови зберігається, її словник десемантизується: виникають численні «симулякри» і «бриколажи»» [10, с. 101-102].

Так званий суспільний запит, а по суті, згідно структурі соціології у версії президента МСА М. Буравого, запит зі сторони прагматиків у вигляді представників ринку, політики, держави мало сприяє подальшій розбудові фундаментальної складової соціології. Так, згаданий вже IV ВРСК привернув увагу своєю знаковою назвою – «Соціологія в системі наукового управління суспільством», що запропонована оргкомітетом, на чолі з Г. Осиповим. Тобто, це спроба повернення до традицій радянської соціології, маючи надію, що влада повернеться до ресурсної підтримки соціологів заради власних інтересів, а вже заради науковців, можливо, – в другу чергу. Проте ані артефакти, ані симулякри аж ніяк не зникнуть серед продуктів соціологічного пошуку.

Зрозуміло, соціологія має брати участь в управлінні суспільством, та виникає питання: «В орієнтації на який клас?». Яка класова орієнтація науковців, така буде й наука, а яка наука – таке й суспільство, як і навпаки.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Яковенко А. Социология жизни как показатель методологического тупика современной социологической науки / А. Яковенко // Соціологія в ситуації соціальних невизначеностей: Тези доповідей учасників I конгресу Соціологічної асоціації України. – Х.: Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, 2009. - С. 12. 2. Российская социология как зеркало российской трансформации. – Режим доступу : <http://0-stranger.livejournal.com/200137.html?thread=802761>. 3. Общество и социология: новые реалии и новые идеи – итоговый документ I Всероссийского социологического конгресса // Журнал социологии и социальной антропологии. - 2000. - Т. III, №4. – С. 5-6. 4. Интервью с А. Филипповым. – Режим доступу : ОРЕС.RU.http://www.opes.ru/docs.aspx?id=224&ob_no=87755. 5. Программа III Всероссийского конгресса социологов. Москва, 22-23 октября 2008 г. – С. 8. – Режим доступу : http://www.isras.ru/files/File/conferencii/program_15102008.pdf. 6. Программа IV Всероссийского конгресса социологов. Москва, 2-4 февраля 2012 г. – Режим доступу : <http://www.all-russia-sc.ru/>. 7. Программа IV очередного Всероссийского конгресса социологов. Уфа, 23-24 октября 2012 г. – Режим доступу : <http://www.isras.ru/files/File/congress2012/part50.pdf>. 8. Кармадонов О.Ю. Социологическая рациональность отсутствия в исследовании современного мира / О.Ю. Кармадонов // Социологические исследования. 2008. - №3. – С. 3-12. 9. Отрешко Н.Б. Трансформация эпистемологических оснований социологии: субъект, метод познания, картина социального мира. – К.: ИС НАНУ, «ВИПОЛ», 2009. – 268 с. 10. Батыгин Г.С. Наука в гражданском обществе // Ведомости Тюменского государственного нефтегазового университета. - Вып. 22. Идея гражданского общества. – Тюмень: НИИ ПЭ, 2003. – С. 97-108.

РОЛЬ НАБЛЮДАТЕЛЯ В КЛАССИЧЕСКОЙ И ПОСТКЛАССИЧЕСКОЙ МЕТОДОЛОГИЯХ

Западная наука как особый способ познания реальности начинается с идеи разделения субъекта и объекта. Таким образом, появляется исследователь как наблюдатель за происходящими событиями в реальности. Наблюдатель в науке обучен фиксировать происходящее по определенным методикам измерения. В результате из событий, благодаря научной деятельности наблюдателя, наука получает факты. В классической картине мира как в естествознании, так и в гуманитарных науках сознание наблюдателя представлялось своеобразным пустым пространством, которое наполняется знаниями об окружающем мире, полученными по стандартным научным методикам. Непредвзятость и отсутствие личностных интенций считалось необходимым для достижения объективности в научном познании. Именно эта отстраненная позиция наблюдателя отличала науку классического образца от других форм познания – религии, философии, мистики. Наиболее явно методологический принцип объективности наблюдателя был представлен в работе «Метод социологии» Э.Дюркгейма, который наиболее последовательно обосновал позитивизм в социологии. В другом варианте на том же принципе настаивал М.Вебер, когда писал о том, что социологу необходимо воздерживаться в своих выводах и рекомендациях от оценочных суждений.

Часто позитивизм, представленный в «количественных» исследованиях, противопоставляют «интерпретативной» или «понимающей» социологии, представленной в «качественных» исследованиях. На мой взгляд, отстраненная позиция наблюдателя может сохраниться и в «качественном» исследовании, только сохранить такую отстраненность, наверно, сложнее в силу того, что наблюдатель достаточно долгое время находится не рядом, а скорее, «внутри» изучаемого объекта – социальной группы, события и т.д. Точно так же, как и «позитивист», наблюдатель во время включенного наблюдения или исследователь «кейс-стади» фиксирует происходящие на его глазах события, с тем чтобы затем путем достаточно сложной и длительной процедуры интерпретации получить все тот же результат – объективный научный факт. Основной задачей наблюдателя в классической методологии является невмешательство в объект исследования, фиксация увиденного или измеренного и последующая обработка полученных данных. Оптимальный результат такого исследования – создание логически непротиворечивой модели объекта, в которой находят свое воплощение достаточно стабильные причинно-следственные связи, описывающие изучаемые события.

Наиболее существенным отличием между классической и постклассической методологией мне представляется отношение к позиции наблюдателя. Дело не только в том, что наблюдатель во втором случае «теряет» возможность объективной позиции – т.е. не может быть вынесен за рамки исследуемого объекта в некую высшую реальность науки. Дело прежде всего в том, что наблюдатель несет ответственность за объект наблюдения с того самого момента, как он выбрал его в качестве объекта своего исследования. Эта идея по поводу ответственности за объект оказывается принципиально несовместима с идеей коммерциализации науки, с работой на заказ государства или рыночных структур. Однако такая идея по поводу ответственности наблюдателя была заявлена в «философии, социологии, теологии освобождения», которая стала определяющим направлением среди интеллектуалов Латинской Америки в 70-е годы XX века. Уже само представление дискурса "освобождения" как "озвучивание" позиции бедных и угнетенных, голоса "Другого" во многом является оппозицией универсализму европейского, претендующей на выражение голоса некоего абстрактного универсального "человека вообще». С точки зрения методологии «освобождения» социолог, как специалист, выступающий от лица гражданского общества, артикулирует интересы и притязания малоимущих и малообразованных групп, не способных по тем или иным причинам сделать это без посторонней помощи. Это все та же идея просвещения, но уже просвещения не с позиции универсального всевидящего и тотального разума, а с позиции разума, эмоционально вовлеченного в ситуацию и поэтому неравнодушно деятельного.

Критику инструментального разума в социо-гуманитарных науках начинает критическое направление Франкфуртской школы во время и после второй мировой войны, продолжают эту критическую линию Ч.Р.Милз, А.Гоулднер, А.Турен, П.Бурдьё, и в последние годы эта критика воплощается в идее публичной социологии М.Буравого. Публичную социологию можно обвинять в популизме, снижении уровня научного дискурса и подрыве основ академической социологии, но она безусловно выполняет важную функцию связи социологии с гражданским обществом и его проблемами.

Гражданское общество в постмодерном глобальном мире становится иным, с одной стороны, более локализованным, ориентированным на проблемы отдельных небольших сообществ с их культурными и социальными особенностями, с другой стороны, более глобальным благодаря социальным сетям и сообществам в Интернете. Становится очевидным, что новая социальная реальность требует новой методологии. Не только потому, что становится более мобильной, менее ограниченной в

пространстве, но и потому, что последствия социальных действий или недействий приобретают все больший масштаб.

Социология была создана в ситуации перехода общества от традиционного к модерному. В тот момент господства веры в Разум и Прогресс, отстраненная позиция наблюдателя казалась единственной возможностью сохранить объективность новой науки и привести с ее помощью общества к необходимым реформам. Классики социологии, может быть сами того не зная, были люди верующие, с четкой мировоззренческой и жизненной позицией. Наука заменяла им религиозную веру. Ценность научной истины представлялась для них абсолютной ценностью. В постмодерном мире, когда оказалась не только утрачена вера в Бога, но и в науку, поскольку и наука, и отчасти религия стали коммерческими, а не духовными проектами, вернуть социальным наукам авторитет может только идея ответственности наблюдателя за все то, что происходит на его глазах. Хотя такая идея чревата популизмом и, возможно, догматизмом, это своеобразная попытка утвердить в социологии ценности гуманизма и показать ее возможность влиять на ситуацию в современном мире.

Олексій Шестаковський

Інститут економіки і прогнозування НАНУ

МОЖЛИВОСТІ ОЦІНКИ ОБСЯГІВ УКРАЇНСЬКОЇ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ ЗА КОРДОН ЗА ДОПОМОГОЮ ОПИТУВАНЬ ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ

Обсяги тимчасової трудової міграції за кордон залишаються стабільно високими. Відповідно до обстежень Державного комітету статистики України, її обсяги оцінювалися у 1,5 млн осіб у 2005–2008 роках і у 1,2 млн у 2010–2012 роках. З урахуванням мігрантів пенсійного віку й тих, хто виїхав ще до 2005 року, їхню кількість можна оцінити у 2,1 млн осіб. Така потужна міграція викликає низку суспільно значущих наслідків.

Тому актуальним є формування інформаційної бази для відслідковування динаміки міграцій. З низки обставин державна статистика про кількість українських мігрантів з боку України і країн-реципієнтів, а також та міжнародних організацій, є неповними і суперечливими.

Найнадійнішим джерелом інформації про трудових мігрантів, за консенсусом фахівців, залишаються результати двох обстежень домогосподарств, що проводилися Держкомстатом України у 2008 і у 2012 роках. Перше обстеження охопило 48,1 тис. осіб, друге – 45,5 тис. по всій Україні. Попри їхню важливість, вони не можуть повністю забезпечити регулярне інформування про динаміку міграцій. Обстеження трудомісткі і витратні, вимагають довгого опрацювання даних і навряд чи можуть проводитися частіше, ніж раз на кілька років.

Метою даної доповіді є розгляд можливості оцінки масштабів трудової міграції за допомогою «стандартних» соціологічних опитувань громадської думки, під час яких опитують порівняно невеликі національно репрезентативні вибірки обсягом 1000–2000 респондентів. На наш погляд, це могло б суттєво доповнити корпус інформації про динаміку трудової міграції.

Можливість використання опитувань для оцінки обсягів трудової міграції, на нашу думку, має дві граничних умови. По-перше, трудова міграція має бути тимчасовою. Робочі поїздки мають бути порівняно короткими. Абсолютна більшість мігрантів мають регулярно повертатися до України та/або мати родичів, які проживають тут постійно. Таким чином, їх можна буде врахувати, опитавши або їх самих, або їхніх найближчих родичів. Оцінки не враховуватимуть тих, хто виїхав, не залишивши в Україні родичів.

По-друге, міграція має бути достатньо масовою, щоб мігрантів у вибірці, дозволяла робити змістовні висновки. Нехай репрезентативна всеукраїнська вибірка серед дорослого населення (наявного станом на 2013 рік) дорівнюватиме 1200 осіб. Тоді приблизна кількість респондентів з досвідом трудової міграції складе: 32 особи – якщо трудових мігрантів 1 млн.; 64 особи – якщо їх 2 млн.; 96 осіб – якщо їх 3 млн. Кількість таких респондентів варіюватиме у межах похибки. Мінімальний обсяг (під)вибірки, згідно з більшістю рекомендацій, дорівнює 30 осіб. Тому при першому наближенні можна вважати вибірку у 1200 осіб мінімально необхідною при поточних обсягах трудової міграції – щоб мати хоч невеликий запас потужності. При серйозній розробці методики необхідно точніше розрахувати розподіли необхідних обсягів вибірок при різних висхідних умовах для основних методів аналізу. Очевидно, що підвибірка респондентів з міграційним досвідом не репрезентує всіх трудових мігрантів загалом. Тому необґрунтовано робити висновки про характеристики трудових мігрантів (вік, стать тривалість роботи тощо) на підставі розподілу відповідних параметрів підвибірки.

Крім принципової можливості оцінювати параметри міграції, така методика потребує низки уточнень, серед яких зазначимо дизайн вибірки, формулювання запитань-індикаторів і саму методику розрахунку і екстраполяції результатів на населення України.

Відомо, що райони переважного походження трудових мігрантів розташовані нерівномірно, з більшою концентрацією у західних областях і в сільській місцевості. Дизайн вибірки має включати досить багато населених пунктів і маршрутів в них, щоб уникнути недо- чи переоцінки кількості мігрантів.

Формулюючи запитання, треба гранично чітко окреслити міграційний досвід, наявність якого вимірюється. Зокрема, визначити, що йдеться про трудову міграцію, вказати період вимірювання і часовий проміжок, протягом якого респондент мав би знаходитися за кордоном. На нашу думку, останній не слід робити меншим 30 діб, щоб не змішувати з прикордонною маятниковою міграцією.

Оцінки кількості мігрантів слід робити не точковими, а інтервальними, щоб урахувати випадкову похибку вибірки. Оцінку кількості мігрантів, у першому наближенні, можливо обраховувати, знаходячи добуток оцінки частки мігрантів на кількість наявного дорослого населення, згідно з даними Держкомстату.

За такої оцінки найбільшою проблемою є врахування мігрантів за межами країни, про яких можна дізнатися лише з відповідей родичів. Яким колом родичів-мігрантів слід обмежитися? Якою є генеральна сукупність для обчислень? Як врахувати, що ймовірність потрапити до вибірки для відсутніх мігрантів, очевидно, буде відрізнятися від імовірності для звичайних респондентів?

Спробуємо порівняти оцінки обсягів трудової міграції, за результатами обстежень домогосподарств 2008 і 2012 років з оцінками, отриманими при аналізі моніторингових опитувань «Ваша думка», проведених УІСД і ЦСМ у грудні 2008 і травні 2013 років. Вибірки останніх, репрезентативні для дорослого населення України, склали 2097 і 2009 осіб відповідно.

У 2008 році 2,8% респондентів відповіли, що вдавалися до трудової міграції протягом 2007–2008 років. Інтервальна оцінка з довірчою імовірністю 0,95 склала 2,1–3,5%. Це дорівнює приблизно 1,1 млн. осіб (інтервал 0,8–1,3 млн). За даними обстеження Держкомстату, у 2007 – 1 пол. 2008 року кількість мігрантів склала 1,3 млн осіб.

Друге опитування показало, що у травні 2012 – травні 2013 за кордоном працювало 3,6% респондентів, що, з довірчою імовірністю 0,95, складає 2,8–4,4% населення. Це дорівнює приблизно 1,3 млн. осіб (інтервал 1–1,6 млн.). Згідно з обстеженням Держкомстату, їхня кількість у 2010–2012 роках склала 1,2 млн. осіб.

В обох випадках оцінка Держкомстату (котру ми вважаємо референтною) відрізняється від точкової оцінки опитування на 100-200 тисяч і знаходиться у межах інтервальної оцінки – навіть враховуючи дещо різні часові проміжки і референтні генеральні сукупності. З іншого боку, сам інтервал є досить великим – 500–600 осіб. Отже, за допомогою таких опитувань можливо зафіксувати міграційну динаміку, лише якщо різниця з попередньою оцінкою перевищить 1-1,2 млн осіб – тобто, якщо вона або майже зникне, або, щонайменше, подвоїться.

Крім того, йшлося тільки про мігрантів, які під час опитування знаходилися в Україні. Аналогічні підрахунки тих, хто знаходився за кордоном, дають суттєво більші оцінки. Так, у 2008 році 10,1% респондентів відповіли, що хтось із членів їхньої родини/домогосподарства працює за кордоном. Інтервальна оцінка додатково дає щонайменше 3,3–3,4 млн осіб. У 2013 році 7,6% респондентів мали членів родини, які працювали за кордоном; середня кількість членів родини – 1,4. Проста екстраполяція знову додає від 3,3 до 4,6 млн. осіб. В обох випадках показники занадто суперечать існуючим, що свідчить про необхідність іншої методики оцінки кількості тимчасово відсутніх українців.

Отже, попередній розгляд можливостей опитувань громадської думки для оцінки обсягів української трудової міграції показав, що порядок отриманих оцінок збігається з результатами обстежень Держкомстату, і здатен фіксувати відсутність кардинальних змін її динаміки. Разом з тим, якщо залишатися в межах стандартної вибірки і способу інтервального оцінювання, то розмах оцінок виходить дуже широким і нездатним фіксувати відмінності у межах кількох сотень тисяч респондентів. Для розробки загальної методики необхідно вирішити низку питань щодо належного обсягу і дизайну вибірки, формулювання запитань, визначення релевантної генеральної сукупності і способів екстраполяції на неї результатів опитування. Особливої уваги вимагають проблеми оцінки кількості трудових мігрантів, які знаходяться за кордоном, і можливості моніторингового відслідковування динаміки обсягу міграцій.

Оцінки обсягів міграції на підставі опитувань дуже втрачають у точності і детальності, порівняно з обстеженнями домогосподарств. Проте вони оперативніші, набагато дешевші і можуть частіше проводитися, роблячи внесок в інформаційне забезпечення міграційної політики. Враховуючи це, слід провести додаткову роботу зі з'ясування можливостей і доцільності оцінки параметрів трудових міграцій шляхом опитувань.

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ НОВИХ МЕТОДІВ У СОЦІОЛОГІЧНОМУ ДОСЛІДЖЕННІ АУДИТОРІЇ ЗМІ

Соціологічні дослідження аудиторії засобів масової інформації (далі – ЗМІ) ґрунтуються на можливості збору і аналізу значних обсягів даних за науково обґрунтованими і апробованими методиками, які гарантують високий рівень достовірності результатів і дають можливість складання достатньо точних прогнозів на майбутнє. При цьому соціологічні методи мають бути побудовані з урахуванням специфіки конкретних сегментів аудиторії і націлені на виконання конкретних наукових чи практичних завдань.

На теперішній час і аудіовізуальні, і друковані ЗМІ намагаються активно використовувати соціологію як інструмент вивчення потенційних споживачів своїх послуг, їх інформаційних потреб і інтересів. Соціологічні методи дослідження аудиторії в силу своєї дисциплінарної специфіки здатні фіксувати узагальнені характеристики, властиві більшості аудиторії, виявляти усереднене поле масового смаку. Більшість ЗМІ власне і зорієнтовані на певний стандарт, який відповідає масовому попиту, проте у своїй діяльності вони намагаються і відстежувати нові тенденції всередині аудиторії, і формувати її реакції засобами інформаційного впливу. Ці аспекти діяльності ЗМІ також піддаються дослідженням за допомогою соціологічних методів.

Сучасні соціологічні дослідження ЗМІ ґрунтуються на тому, що медіа-ефекти, за їхньої очевидної чи гіпотетичної наявності, можливі лише поміж тих індивідів, які піддавалися експозиції повідомлення – тобто серед аудиторії. Закордонні дослідники Р. Віммер і Д. Домінік пропонують три основні типи вимірювань для аудиторій:

- 1) технічні засоби фіксації;
- 2) щоденники (самозвітвання);
- 3) телефонні опитування, анкетування/особистісні інтерв'ю [2].

Важливою проблемою на теперішній час є удосконалення загальних параметрів дослідження аудиторії, оскільки для повного та всебічного дослідження феномену масової комунікації існує потреба одночасно звертатися до аудиторій кількох ЗМІ. Універсальні параметри дають змогу порівнювати аудиторії різних медіа та витоки медіа-ефектів, а також прогнозувати їх.

У більшості розвинутих країн розробка та використання технічних засобів вимірювання аудиторії спирається на рекомендації, розроблені Групою з вивчення методів дослідження аудиторії (Audience Research Methods Group). Ці рекомендації передбачають використання пристроїв, що мають назву "піпл-метр" (такі пристрої застосовують у більш ніж 80 країнах) [1]. Технологія передбачає застосування двох складових – фіксатор відеосигналу (пристрій фіксує перегляд телеканалів, часто – відеомагнітофонів), та пристрій (пульт) для індивідуальної реєстрації респондента (із його допомогою реєструються глядачі – усі члени домогосподарства найчастіше з 4 років, а також кількість «гостей»), одиниця виміру часу – секунда; раз на добу інформація пересилається для оброблення на сервер дослідницької компанії [1].

Практикується також використання інших методик, зокрема, таких як: щоденники, опитування, спостереження тощо. Під час застосування щоденників передбачається, що респонденти самі їх заповнюють та, зазвичай, охоплюють тижневий інтервал. Щоденники можуть використовуватися додатково до піпл-метрів для специфічних завдань, серед яких: вимірювання обсягу перегляду телебачення поза домом, перегляду вузькоспеціалізованих телеканалів, які не контролюються моніторингом, перегляд програм на замовлення тощо [2].

Рекрутування учасників панельного дослідження здійснюється в установчому дослідженні, яке проводиться перед запуском панелі та з певною періодичністю під час функціонування панелі (рекомендована частота – раз на рік). Окрім соціально-демографічних параметрів, анкета установчого дослідження передбачає фіксацію наявності, кількості телевізорів, комп'ютерів, телефонів, тип прийняття сигналу (эфір, кабель, супутник, інтернет), підключення до Інтернету в домогосподарстві; суб'єктивна оцінка часу перегляду ТБ, наявність додаткових відеопристроїв (відеомагнітофон, відеоігри тощо).

Піпл-метр установлюють у домогосподарствах, де є принаймні один телевізійний приймач. До досліджуваної сукупності не входять готелі, гуртожитки, тюрми та інші суспільні заклади, а також люди, що професійно пов'язані з телебаченням. Використовується імовірнісна вибірка. Для країн із негомogenous населенням, зокрема двомовним, чи територіально розкиданим із різними рівнями прийому сигналу, що, власне, відповідає ситуації в Україні, рекомендується використовувати багаторівневу вибірку, яка формується на ґрунті установчого дослідження [2].

Для корегування вибірки застосовується зважування даних, зокрема у відповідності із статистикою структури генеральної сукупності, або для врахування того, що населення з високими статками частіше відмовляється від участі в дослідженні у порівнянні з населенням із середніми статками. Із проблемних аспектів піпл-метричної панелі слід відзначити відсутність контролю за переглядом телебачення поза місцем проживання (на роботі, у гостях, на дачі тощо), відсутність контролю якості перегляду (лише звук, лише картинка, фізична присутність біля телевізора).

Інформація про телебачення зіставляється з описом контенту телеканалів, який забезпечується відділом/компанією моніторингу та надається в спеціалізованому програмному забезпеченні або ж на запит у форматі щоденних звітів. Основні показники аудиторії, які є доступними для роботи з даними в програмному забезпеченні MarkData (в якому надається інформація про перегляд ТБ, до експорту в Excel):

- 1) Total TV (Tvr) – сукупна кількість індивідів які переглядають телебачення в певний період часу;
- 2) Average Audience Rate (Rat%) середній показник аудиторії - відношення сумарного часу перегляду події до максимально можливого часу перегляду події;
- 3) Gross Rating Points (GRP) – сума всіх рейтингів події, що розраховується як загальний час перегляду події глядачів поділений на час тривалості події. Подія може розглядатись унікально (наприклад, один вихід програми), сумарно (середні показники певної кількості виходів програми) або кумулятивно (сумарні показники всіх виходів програми). Може також розраховуватись Target Rating Points (TRP) – сума всіх рейтингів подій, розрахована для цільової групи;
- 4) Reach rate, Coverage (Rch% (Cov%)) – обидва показники відображають охоплення аудиторії. Відсоток людей, які принаймні 1 секунду (порогова тривалість може корегуватись) контактували з подією. Відмінність між показниками полягає у вираховуванні 2 та більше контактів із тією самою подією одним індивідом. Для Rch% він вираховується двічі, для Cov% – лише один раз;
- 5) Average time spent (Ats) – середній час перегляду глядачами. Середня тривалість перегляду події серед тих, хто контактував із подією;
- 6) Average time viewing (Atv) – середній час у секундах перегляду по всій цільовій аудиторії, незалежно від факту перегляду (чи був він/вона глядачем чи ні);
- 7) Fidelity index (Fid%) – індекс лояльності. Середній відсоток перегляду події серед глядачів події.
- 8) Affinity (Aff%) – відношення аудиторії серед визначеної соціально-демографічної групи до всієї аудиторії.
- 9) Adhesion index (Adh%) – індекс прив'язаності. Внесок цільової групи в рейтинг події.
- 10) Attractiveness index (Att%) – індекс привабливості. Відношення частки аудиторії для цільової групи до частки аудиторії по базовій цільовій групі по події;
- 11) Reception share (Rsh%) – внесок програми в рейтинг каналу. Відсоток аудиторії програми в аудиторії каналу за добу;
- 12) Alp% – співвідношення між внеском у подію в рейтинг каналу та часткою події в трансляції каналу. Відображає відношення між популярністю каналу, заробленою на події, та часовими витратами трансляції;
- 13) Bet% – коефіцієнт бета. Порівнює аудиторію, отриману каналом за час події, із середнім показником ТБ за час події, показує важливість події для аудиторії всього телебачення;
- 14) Grx% – сума охоплення всіх подій в аналізі. Відображає сумарну кількість контактів, які припадають на 100 індивідів;
- 15) Share (Shr%, доля) – відсоток глядачів певного каналу/продукту в заданому слоті від загальної кількості глядачів телебачення в слоті.

Наведені показники дають соціологам змогу аналізувати час, що приділяється на перегляд програм, системність глядацької поведінки, порівняти привабливість різноманітних програм для населення та окремих соціально-демографічних груп, порівняти програми в кількісних характеристиках. Поєднання даних із результатами додаткових досліджень дає змогу оцінити фактичний вплив телебачення на диспозиції, цінності та поведінку людей.

Особливості дослідження Інтернет-аудиторії мають низку проблем теоретичного та методологічного характеру, пов'язаних з альтернативністю віртуального середовища. Тому на теперішній час серед підходів до фіксації кількості користувачів Інтернету найбільш поширеними є такі:

- підрахунок домогосподарств із домашнім доступом до Інтернету;
- онлайн-анкетування;
- скрінінг у рамках кількісного опитування на основі ймовірнісної вибірки [85].

Дослідження Інтернет-аудиторій потребує подальшого розроблення окремого методологічного підходу, у перспективі – з поєднанням кількісних репрезентативних опитувань із технічними засобами. Також враховуючи викладений матеріал, на перспективу можна зауважити, що для подальших соціологічних досліджень та медіа-студій є доцільним розроблення реципієнто-орієнтованих показників.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Андреева Е. Независимый наблюдатель [інтерв'ю з Пітером Міннером]. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mediabusiness.com.ua/content/view/7532/125/lang.ru/> 2. Забузова В. В. Методи дослідження аудиторій масової комунікації: преса, радіо, телебачення та Інтернет // Наукові записки Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – Соціологічні науки. – 2009. – Том 96. – С. 55–60. 3. Стребков Д.О. Исследование аудитории Интернета: методологические подходы, применяемые в российской практике / Д.О. Стребков [стаття до Інтернет-конференції «Социология и Интернет: перспективные направления исследования», 15.11.04–18.02.05] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ecsocman.edu>.

ОСНОВНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ЭКСПЕРТНОГО СООБЩЕСТВА В РОССИИ

В условиях инновационного, социально-ориентированного развития современного российского общества возрастает роль и влияние экспертов как высококвалифицированных, независимых, авторитетных специалистов, актуализирующих и легитимирующих на уровне профессионального сообщества и доминантных групп социально-востребованные интеллектуальные практики и модели знаний. Ведущей профессиональной группой в проведении анализа и экспертиз социальных проектов и управленческих решений, в целом социально-преобразовательной деятельности, выступают социологи. Среди основных видов профессиональной деятельности социологов экспертно-аналитическая деятельность в 2000-е выдвигается на первую позицию. Научно-исследовательская деятельность и экспертно-аналитическая деятельность в их взаимосвязи получают особое звучание вследствие изменения научно-образовательных ориентиров и постановки новых стратегических задач.

Социологическое знание постепенно обретает статус экспертного знания в его легитимной форме, в связи с чем, актуализируется вопрос об эффективности использования методов и методик социологических исследований и профессиональной применимости их результатов. В последние годы в высшей школе по направлению подготовки «Социология» стал вводиться новый профиль «Экспертно-аналитическая деятельность в управленческих структурах» (например, в Иркутском государственном университете). В базовой дисциплине «Экспертно-аналитическая деятельность» можно выделить следующие основные разделы: «Подготовка и проведение социальных и научных экспертиз»; «Подготовка аналитических отчетов и экспертных заключений по результатам проведения теоретических, эмпирических и прикладных социологических исследований, выборочных обследований по проблемам социального и регионального развития»; «Обработка и анализ социальной информации, связанной с принятием и реализацией управленческих решений с привлечением экспертов, на основе использования современных управленческих и информационных технологий»; «Комплексный анализ социальной информации, связанной с развитием инновационной деятельности в регионе, формированием инновационной инфраструктуры, разработка прогнозных сценариев на развитие ситуации»; «Организация и проведение мониторингов при подготовке и реализации инновационных проектов»; «Экспертное сопровождение программ стратегического развития разных уровней»; «Организация и проведение экспертных опросов разного уровня и разной степени сложности» и др. Введение такого вида профессиональной социологической деятельности и утверждение соответствующего профиля – ответ на социальные, научные и профессиональные вызовы.

В связи с широким развитием научных, образовательных, экспертных практик и оформлением экспертного дискурса требует изучения целый ряд важных тем:

1. Сформированность экспертного сообщества как сообщества авторитетных, знающих и влиятельных людей на основе консолидирующих факторов.
2. Восприятие профессионального статуса эксперта у самих экспертов, доминантных групп и общества в целом.
3. Структура экспертного сообщества региона. Позиции влиятельных экспертных групп.
4. Экспертный потенциал научно-образовательного сообщества, ведущих социальных групп в регионе.
5. Культура экспертной деятельности, особенности ее развития и внедрения.
6. Повышение ответственности экспертов за результаты своей деятельности.
7. Спрос на экспертные заключения у органов государственной и муниципальной власти, социальных структур.
8. Публичность заявлений представителей разных экспертных групп в средствах массовой информации.
9. Приоритетная сфера экспертной деятельности в регионе и основные направления ее развития.
10. Многоуровневый и многоаспектный характер институционализации экспертной деятельности в регионе. Практика функционирования института внутренней экспертизы и привлечения внешних экспертов.
11. Экспертное сопровождение разработки, принятия и реализации управленческих решений.
12. Основные направления развития экспертной деятельности в кризисном обществе.
13. Ресурсное обеспечение экспертной деятельности в России.

Таким образом, мы прослеживаем прямую зависимость между социальными процессами, условиями и характером их протекания в современном обществе и возрастанием спроса на экспертно-социологическое знание. В условиях трансформирующегося общества расширяются дисциплинарные границы проведения экспертизы, повышается ответственность экспертов за свой интеллектуальный продукт. Проведенный анализ современных экспертных практик в целом показал, что в развитии экспертного сообщества в России четко прослеживаются две позитивные тенденции: 1) тенденция к институционализации и профессионализации экспертной деятельности; 2) тенденция к развитию экспертного потенциала в условиях отдельного региона.

МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ІНТЕРНЕТ-ДОСЛІДЖЕНЬ СОЦІАЛЬНИХ ЗМІН

В умовах інтенсивної інформатизації суспільства емпірична соціологія повинна, переглянувши традиційні методи і підходи, адекватно реагувати на нові методи застосування Інтернету. Інтернет створює нове середовище інформаційної взаємодії, з'являються нові форми комунікації між дослідником, інтерв'юєром і респондентом. В сучасній соціології актуальним питанням стає ініціювання обговорення особливої методології Інтернет-опитування, а також підвищення інтересу професійної аудиторії до нового виду соціологічного дослідження. Щоб забезпечити доступ до інформації з різних джерел, використовується електронна взаємодія з респондентами, застосовуються нові засоби обробки і отримання інформації, подібні глобальним пошуковим системам і електронній пошті.

Російська дослідниця Т.В. Філіппова вивчала Інтернет-технології в соціологічному дослідженні [1]; проблеми емпіричної соціології в умовах становлення інформаційного суспільства досліджував О.М.Чураков [2]; проблеми методології та практики психологічних досліджень в мережі Інтернет досліджувала А. Жичкіна [3]. Український соціолог Н.В.Коритнікова досліджувала особливості застосування методу онлайн-опитування в корпоративних дослідженнях [4]. Низький доступ громадян України до Інтернету (44,3% в 2012 р.) [5, с.635] не сприяє широкому застосуванню Інтернет-опитувань, як зазначає О.Петров в книзі «Соціологічні PR-технології в політиці» (Київ, 2007 р.): «його використання під час опитувань навряд чи можна розглядати в якості наукового, репрезентативного підходу». [6, с.201]. Незважаючи на те, що виникає необхідність в мережевих методах збору соціологічної інформації, однак можливостям Інтернет-технологій при створенні нового програмного забезпечення для роботи соціологів з емпіричною інформацією приділяється недостатньо уваги.

Соціологічні дослідження з використанням Інтернет-технологій мають наступні переваги в порівнянні з традиційними формами збирання первинних емпіричних даних: 1. дозволяють економити основні ресурси: час, гроші, трудові ресурси, а також підвищити якість одержуваних даних; 2. при традиційних соціологічних опитуваннях основною причиною відмови аудиторії відповідати на питання анкети часто стає нездатність людей адекватно сприймати інформацію, при Інтернет-дослідженнях цей недолік долається; 3. Інтернет-технології дають можливість індивідуального зворотного зв'язку безпосередньо після заповнення анкети, що стимулює респондентів до постійної участі в Інтернет-опитуваннях, формують в них позитивний імідж соціологічних досліджень, сприяють залученню інших учасників; 4. Інтернет-технології дозволяють легше і швидше проводити пілотаж, а, отже, змінювати анкету (питання); 5. умови заповнення анкети дозволяють респонденту, відповідаючи на запитання через Інтернет, знаходитися в комфортній ситуації, що максимально наближає умови проведення дослідження до польових. Респондент сам обирає час, коли йому ніхто не заважає. Відсутність прямого візуального контакту соціолога з респондентом створює комунікативну ситуацію, яка знижує психологічний дискомфорт і підвищує щирість відповідей респондента; 6. в Інтернет-опитуваннях у меншій мірі позначається вплив інтерв'юєра (дослідника) на респондента; 7. Інтернет-опитування дозволяють отримати більш повну і якісну інформацію. Інтернет «розташовує» респондента до більш відвертих відповідей, що важливо при опитуваннях стосовно чутливих проблем (вживання та розповсюдження наркотиків, корупція, СНІД, аборти, використання засобів контролю народжуваності, вживання алкоголю, самогубства, сексуальні меншини, зради і т.п.). Вивчення цих проблем вимагає дотримання анонімності респондентів, що не завжди можуть забезпечити опитування традиційними методами; 8. «відкритість» респондентів - людина не прагне давати соціально-бажані відповіді, що спостерігається при безпосередньому опитуванні. При відповідях на відкриті питання по електронній пошті респонденти дають більш докладні і розгорнені відповіді, ніж при традиційному опитуванні; 9. вибірка в Інтернеті більш широка в порівнянні з традиційною. В Інтернеті простіше і швидше, ніж у звичайних умовах, знайти специфічну групу респондентів (такі соціальні групи, як хворі на СНІД, представники сексуальних меншин і т. п.); 10. залучення до дослідження великої кількості різноманітних учасників гарантує більш високу точність статистичних висновків [1].

Інтернет-опитування мають ряд обмежень: неодноразова участь деяких респондентів в одному дослідженні, невисокий рівень участі деяких соціальних груп в інтернет-опитуваннях. Недоліком вибірки дослідження в мережі Інтернет є те, що часто немає можливості оцінити її репрезентативність. Щоб уникнути повторних проходжень тестування одними і тими ж респондентами, застосовується ідентифікація IP-адреса комп'ютера. Для стимулювання участі в Інтернет-опитуваннях застосовуються оплата за заповнення анкети чи благодійність (грошова винагорода за заповнення анкети організаторами дослідження переводиться на рахунок благодійного фонду).

Для соціологічних досліджень кіберпростір надає особливі можливості, які можуть служити для виконання певних завдань: отримання і одночасна обробка даних; збереження анонімності відповідей;

кожен користувач може спостерігати за процесом отримання первинних даних, інтерпретацією результатів і висновками в наукових публікаціях або дослідницьких звітах. Незважаючи на існуючі в даний час обмеження, Інтернет – опитування, як новий метод соціологічного дослідження, має значні перспективи для соціологів. Отже, розробці принципово нових наукових підходів і методологічних уявлень про Інтернет-дослідження сприятиме не тільки теоретичне осмислення змін, які відбуваються в суспільстві, але і застосування нових концепцій на практиці.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Филиппова Т. В. Интернет как инструмент социологического исследования / Т. В. Филиппова // Социологические исследования. – 2001. – № 9. – С. 115. 2. Чураков А. Н. «Информационное общество» и эмпирическая социология / А. Н. Чураков // Социологическое исследование. – 1998. - № 1. 3. Жичкина А. Методология, теория и практика психологических исследований в сети Интернет. / А. Жичкина // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://flogiston.df.ru/news/archive/frameset.html>. 4. Корытникова Н.В. Эвристический потенциал метода онлайн-опроса в корпоративных исследованиях / Н.В. Корытникова // Методология, теория та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. Випуск 18. - Х.: ХНУ імені В.Каразіна. – 2012. – С. 166-172. 5. Українське суспільство 1992-2012. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг / [за ред. В.Ворони, М.Шульги]. - К.: Ін-т соціології НАН України, 2012. 6. Петров О.В. Социологические PR-технологии в политике/ О.В.Петров.-Киев, 2007. -288 с.

Ірина Локтєва

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

МЕТОДИ ВИМІРЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ВІДТОРГНЕННЯ: СВІТОВИЙ ДОСВІД

Соціальне відторгнення (social exclusion) стало предметом обговорення у соціальній політиці в 1960-х роках у Франції. Термін використовували для позначення соціально незахищених категорій населення до яких належали: люди з обмеженими можливостями, розумовими або фізичними вадами, діти що зазнали насильства, інваліди, наркомани, злочинці, батьки-одинаки, маргінали, асоціальні особи та інші «соціальні ізгої» [1, р. 532]. Використання даного концепту пройшло шлях від застосування його до маргінальних неблагополучних груп, до розуміння того, що в ролі соціально відторгнених можуть опинитись і цілком благополучні громадяни. З 1990-х років концепт активно використовується у плануванні та вивченні соціальної політики країн Європейського Союзу, а в останнє десятиліття його було впроваджено в дослідження країн пострадянського простору.

Виникнення концепту пов'язано з переосмисленням джерел добробуту людей. З точки зору його використання, причини зниження благополуччя людей переносяться за межі виключно економічних понять та концепту бідності. Існуючі методи ідентифікації бідності, що використовуються для оцінки матеріального добробуту та ґрунтуються на основі співставлення грошового доходу відносно прожиткового мінімуму, вже давно перестали адекватно відображати рівень благополуччя населення. При використанні концепту соціального відторгнення увага дослідника концентрується не тільки на доходах і мінімумі споживання, але і на інших основних засобах соціальної інтеграції індивідів – здоров'ї, освіті, оплачуваній праці, наявності мережі соціальних контактів тощо. Визначення оптимальних методів та способів вимірювання соціального відторгнення в емпіричних соціологічних дослідженнях дозволить визначати соціально відторгнуті групи та в подальшому дасть змогу використовувати адекватні заходи соціальної політики в рамках соціальних програм або проектів.

Метою доповіді є визначення методів вимірювання соціального відторгнення в емпіричних соціологічних дослідженнях.

Концепт соціального відторгнення визначається дослідниками як багатовимірний (multidimensional), тобто такий, що має більше ніж один вимір. Як правило, під час емпіричної інтерпретації концепту виокремлюють два типи вимірів соціального відторгнення – економіко-структурні та соціокультурні [2, р. 9]. Перший тип відноситься до бідності та матеріальної депривації і в такому випадку аналіз спрямовується на вивчення дистрибутивних аспектів соціального відторгнення – матеріальних нестатків, відсутності доступу до необхідних суспільних благ, низькому доходу [Jehoel-Gijsbers 3 р. 4]. Другий тип інтерпретується як неспроможність брати участь в нормативній очікуваній соціальній активності та будувати значимі суспільні відносини [4, р. 4411].

Зважаючи на багатовимірність концепту дослідники часто використовують наступні методи вимірювання соціального відторгнення.

1. *Побудова індексів.* В такому випадку соціальне відторгнення розглядається як неперервна властивість – індекс в певному діапазоні. Одним з прикладів побудови індексів соціального відторгнення є нідерландське дослідження Інституту соціальних досліджень. Вченими була побудована концептуальна модель, сконструйований відповідний індекс та субіндекси. Кожен із субіндексів та загальний індекс, побудований на основі ряду питань-індикаторів, рівень вимірювання яких відповідає номінальному та порядковому типам шкал. Перші два субіндекси – матеріальна депривація та недостатність доступу до базових соціальних благ, а інші два – обмежена соціальна участь та брак нормативної інтеграції. Порогові значення індексу були поділені на «трохи відторгнутий», «достатньо відторгнутий», «досить відторгнутий» та «дуже відторгнутий».

У російському дослідженні, проведеному Н. Тихоною для виділення індикаторів соціального відторгнення, було використано сім шкал: робота, здоров'я, освіта та культура, спілкування, соціальні мережі, автономія, житло [5, с. 7]. На основі цих шкал був побудований індекс як сума всіх шкал. Для визначення міри соціального відторгнення, яка притаманна домогосподарству, було встановлено порогові значення індексу та виділені наступні категорії: домогосподарства без відторгнення, домогосподарства з відторгненням та домогосподарства з глибоким відторгненням.

2. *Аналіз окремих показників накопичення ознак соціального відторгнення.* У британському дослідженні, яке проводилось дослідниками Лондонської школи економіки, використовувались виміри та індикатори соціального відторгнення, які на думку дослідників, характеризують нормальну участь людини у суспільному житті, тобто її залучення [6, с. 231]. Нормальна участь у суспільному житті характеризується п'ятьма типами активності: споживанням, можливістю заощаджувати, виробничою діяльністю, політичною активністю та соціальними відносинами. З точки зору даного дослідження, соціальне відторгнення – це відторгнення за кожним з п'яти типів активності. Міра відторгнення у цьому випадку – це відторгнення за кожним виміром, що фіксується як дихотомічна ознака – відторгнутий або не відторгнутий.

Подібну схему концептуалізації, використали українські дослідники С. Оксамитна та В. Хмелько [7, с. 68]. На їх думку, соціальне відторгнення характеризується браком участі у таких сферах як споживання, оплачувана праця, освіта, а також у певних аспектах соціальної взаємодії і підтримки. Для кожного з вимірів було обрано окремі показники, наприклад нестача коштів на їжу у вимірі споживання.

Отже, зарубіжними та вітчизняними дослідниками накопичений досвід вимірювання соціального відторгнення. Дослідники відмічають багатовимірність концепту, який включає економіко-структурні та соціокультурні типи вимірів, що дає змогу розширити набір показників для аналізу рівня благополуччя людей. Для вимірювання соціального відторгнення в емпіричних соціологічних дослідженнях використовують такі методи вимірювання як конструювання індексів та аналіз окремих показників соціального відторгнення. У світовій практиці та вітчизняних дослідженнях здебільшого використовується аналіз окремих показників соціального відторгнення.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Silver H. Social Exclusion and Social Solidarity: Three Paradigms // International Labour Review. – 1994. – P. 531–578. 2. The Multi-dimensional Analysis of Social Exclusion / [R. A. Levitas, C. Pantazis, E. Fahmy and oth.]. — London: Department for Communities and Local Government, Cabinet Office, Social Exclusion Task Force., 2007 – p. 246 3. Jehoel-Gijsbers G. The Disadvantaged among the Dutch: A Survey Approach to the Multidimensional Measurement of Social Exclusion / G. Jehoel-Gijsbers, C. Vrooman. – The Hague: The Netherlands Institute for Social Research, 2012. – 27 p. 4. Encyclopedia of Sociology / [ed. Ritzer G.]. Oxford: Blackwell, 2007. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.brown.edu/Departments/Sociology/faculty/hsilver/documents/hsilver-social_exclusion-encyc.pdf 5. Тихонова Н.Е. Социальная эксклюзия в российском обществе / Н.Е.Тихонова // Общественные науки и современность. – 2002.– № 6. – С. 5–17. 6. T. Burchardt, J. Grand, D. Piachaud Social Exclusion in Britain 1991-1995 // Policy & Administration, 1999. – 227–244 7. Оксамитна С., Хмелько В. Соціальна ексклюзія в Україні на початковій стадії реставрації капіталізму // Соціологія: теорія, методи, маркетинг, 2004. – №3. – С. 66 – 77.

**КОМПАРАТИВИСТСКИЕ СОВМЕСТНЫЕ УКРАИНСКО-РОССИЙСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ:
ЗНАЧЕНИЕ, НАПРАВЛЕНИЯ, ОПЫТ**

Сравнительные (в т.ч. кросс-культурные) исследования, как известно, вообще интересны, имеют научное и практическое значение. Вехи и успехи компаративистики в социальных науках хорошо показывают в своей статье ученые Санкт-Петербургского гос. университета [1, с. 12-26]. В качестве конкретных примеров в этом же Альманахе приводится опыт японско-российских и российско-финляндских сравнительных исследований (социальных факторов экономического развития, тенденций развития взаимной торговли) [2, с. 193-211]; [3, с. 212-223]. Публикации отмечают, что в истории сравнительных исследований накоплен богатый опыт; если в экономической социологии они пока еще не получили широкого распространения, то в экономической науке стали уже классикой.

Совместные исследования способствуют установлению непосредственной коммуникации между учеными, специалистами разных стран, взаимообогащению знаниями, опытом, позволяют лучше высветить явления, остающиеся латентными или слабо различимыми при одностороннем рассмотрении, создают возможность совместного (и публичного) обсуждения сходных проблем.

Тем большее значение имеют совместные сравнительные украинско-российские исследования ввиду сходства (близости) стран, народов, государств и сходства кардинальных (во многом – радикальных) преобразований постсоветского периода, порождающих сходные же проблемы, которые могут по-разному решаться в Украине и России. Сопоставление процессов преобразований во всех сферах общественной жизни позволяют выявить общие, как бы необходимые (неизбежные) моменты рыночных реформ и в то же время различия в подходах, в деталях, в выбранных решениях. Это, в свою очередь, создает возможность определить как наиболее эффективные пути преобразований (включая одинаковые траектории развития), так и ошибочные, неэффективные действия, неосознаваемые заблуждения.

Наиболее актуальными в целом автору представляются сравнения трансформаций в сфере производства, политики (власти), современного национального сознания, в т.ч. жизненных стратегий, ценностных ориентаций. Социологи, разумеется, не могут делать сопоставления по всем направлениям (если не признавать социологию как рассматривающую именно общество в целом), ее поле сравнений – социальные стороны производства, менеджмента, состояния уровня и образа жизни, образования, здравоохранения, социальной структуры и стратификации. Автору наиболее близки сопоставления в области социальных проблем производства; здесь перспективны сравнения по линии модернизации, инновационного развития (инновационной деятельности), взаимоотношения социально-профессиональных групп и особенно трансформации группы рабочих (положение в различных аспектах, субъективные ориентации, социальная активность, в т.ч. участие в инновационном развитии).

Прекрасный материал для сравнений дает, например, статья украинского социолога Е. Симончук, опирающейся в своем анализе на данные госкомитета по статистике Украины, социального мониторинга, проводимого Институтом социологии НАН Украины по репрезентативной выборке. Автор показывает удивительное сходство процессов изменений в целом, словно статья и о российских рабочих, и одновременно существование различий, в частности, по показателям занятости, где отмечается, например, новая структуризация самозанятых рабочих [4, с. 38-65]. Это дает повод для размышлений: включать ли самозанятых в рабочие, означает ли процесс роста самозанятых обуржуазивание рабочего класса и, главное, какова экономическая оценка процесса в разных странах, не показывает ли он изгнание из общественного производства так называемой «излишней численности» вследствие не инноватизации промышленности, а просто разрушения производственных организаций, целых отраслей, деградации корпуса рабочих кадров. Конечно, хорошо, когда безработные (потенциально или реально) переходят в группу самозанятых, но сама структуризация частично или полностью незанятых о чем свидетельствует?

Практическим примером совместного украинско-российского социологического исследования может служить работа по подготовке заявки на грант от РФФИ с российской стороны и НАН – с украинской, поданный сотрудниками кафедры социологии Восточно-Украинского национального университета им. В. Даля и сектора социологии науки и инноваций Социологического института РАН. Была выбрана широкая тема «Жизненные стратегии, ценностные ориентации и социальная активность отдельных социальных групп в условиях кардинальной трансформации общества». Проведение исследования аргументировалось ускоренным темпом социальных изменений, формированием новых ценностей отдельных социальных групп и общества в целом, плодотворностью сравнительного анализа, потребностью транслирования положительного опыта в обоих направлениях. В задачи исследования входили обзор современного состояния факторов, влияющих на формирование стратегий, ориентаций и новых форм социальной активности групп, сравнительный анализ использования социальных индикаторов, характеризующих состояние диспозиций личности, удовлетворенности жизнью и работой в различных социальных группах, выявление влияния информационного неравенства на формирование ценностных ориентаций и др. Общим

результатом планировалась разработка концепции формирования современных жизненных стратегий и новых форм социальной активности населения в условиях (контексте) наличия национальных особенностей и взаимодействия культур в целом, отдельных социальных групп.

Автора особо интересовал сравнительный анализ национальных данных по двум направлениям: положение, ориентации, реальные действия социальной группы рабочих, современное сопоставление по трендам рекомпозиции рабочих, обозначенным Еленой Симончук, и социальные механизмы инновационной деятельности в сфере производства, включая участие рабочих в инновационном развитии. Предварительное сопоставление данных показывало перспективность (плодотворность) совместного исследования. Среди рабочих особый интерес имеет сопоставление положения, ориентаций, действий социально-профессиональной группы шахтеров, украинских и российских, бывших в значительной степени двигателями реформ, сохранявших межнациональную солидарность и в значительной степени разъединенных в настоящее время, то ли в силу национального обособления, то ли ввиду социальной дифференциации. Несмотря на неподдержку заявки, взаимодействие между учеными продолжается; импульсом послужила уже подготовка к исследованию

Сравнительные исследования могут касаться и такого фундаментального вопроса теории социологии, упомянутого В.А. Ядовым – должна ли теория иметь национальные черты [5, с. 83-85]. Насколько велики, например, специфика, своеобразие украинских трансформационных (транзиторных) процессов, встречаются ли в них, к примеру, российские «кентавризмы» и, соответственно, нужны ли здесь особые социальные подходы (парадигмы).

ЛІТЕРАТУРА: 1. Вербицкая Л.А., Козловский В.В., Скворцов Н.Г. Вехи и успехи компаративистики в социальных и гуманитарных науках // Компаративистика: Альманах сравнительных социо-гуманитарных исследований. СПб.: Социологическое общество им. М.М. Ковалевского, 2001. 2. Веселов Ю.В. Япония – Россия: сравнительное исследование социальных факторов экономического развития. Там же. 3. Лисицин Н.Е., Сутырин С.Ф. Россия и Финляндия: современные тенденции развития взаимной торговли. Там же. 4. Симончук Е. Рабочий класс в Украине: тренды рекомпозиции структуры // Социология: теория, методы, маркетинг. 2006. 5. Ядов В.А. Современная теоретическая социология как концептуальная база исследования российских трансформаций. СПб.: Интерсоцис, 2006.

Наталья Николенко

Волгоградский государственный университет

РЕПРОДУКТИВНЫЕ УСТАНОВКИ ДЕТЕЙ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА: МЕТОДЫ ИЗУЧЕНИЯ

(исследование выполнено при финансовой поддержке РГНФ в рамках проекта проведения научных исследований за №12-13-34000 «Социальные факторы формирования демографических установок населения»)

В условиях осложненной демографической ситуации в России задача повышения рождаемости выдвинулась в разряд злостных и актуальных. Государственные программы, направленные на ее решение, уже дали определенные результаты. Но в тоже время говорить об изменении положения коренным образом пока, к сожалению, не приходится. Неоспоримым остается факт, что для достижения положительного результата в решении означенной проблемы необходимы не только экономические стимулы, побуждающие индивидов к совершению, в основном, одноактных действий, но и устойчивые одобряемые обществом репродуктивные установки, мотивирующие индивидов к созданию многодетной семьи. И в этой связи изучение процесса формирования и закрепления репродуктивных установок у представителей подрастающего поколения, на наш взгляд, представляет собой не только научный, но и практический интерес. Следует подчеркнуть, что изучению репродуктивных установок студенческой молодежи и учащихся старших классов общеобразовательных учебных заведений разных типов определенное внимание учеными уделяется, чего нельзя сказать о представителях младшего школьного возраста. В ряду причин, объясняющих данное обстоятельство, на наш взгляд, следует выделить:

во-первых, возраст детей данной категории (достаточно удаленный от момента возможности реализации репродуктивной функции и поэтому не исключающий, а скорей допускающий варианты видоизменений репродуктивных установок);

во-вторых, сложность выявления и применения адекватных методов исследования, позволяющих получить необходимую верифицированную социальную информацию;

в-третьих, временные затраты, детерминированные необходимостью использования комплексного подхода с применением различных методов сбора информации и последующей ее обработки.

Однако, несмотря на указанные причины, значимость исследовательской задачи, связанной с выявлением факторов, влияющих на формирование репродуктивных установок у детей младшего школьного возраста, нельзя недооценивать, так как эмоционально зафиксированные представления в детском возрасте очень часто служат основанием для формирования устойчивых ценностных ориентаций. Дети указанной возрастной категории (от 6 до 10 лет) представляют собой социальную группу, в которой, по мнению ряда ученых и наших экспертов (учителей, педагогов-психологов МОУ лицеев и МОУ средних общеобразовательных школ г.Волгограда и Волгоградской области, имеющих педагогический опыт работы), обнаруживаются специфические черты (зафиксированные в большинстве случаев на фоне, безусловно, имеющихся исключений), позволяющие понять особенности восприятия ими информации. К их числу следует отнести: мотивацию к знаниям; разный уровень навыков речевых практик (наблюдается переход от слабого умения выражать мысль четко (в 6 лет) к развитию способности логически мыслить, делать умозаключения, пусть и не всегда правильные (7-8 лет); отсутствие навыков беглого чтения (что затрудняет быстро осмыслить прочитанный текст); высокая степень внушаемости, ориентация на социально-одобряемое поведение учителей, родителей, ровесников (к сожалению, эта особенность впоследствии у некоторых детей исчезает); быстрая утомляемость, снижение внимания и другое [1]. Выявленные особенности непременно должны учитываться как при выборе педагогических, так и исследовательских методов работы с детьми младшего школьного возраста. Именно по этой причине из предлагаемых в научной литературе эмпирических подходов к изучению детства нами были выбраны *два*: «Детство как далекая звезда» и «Детство как неизвестное племя». Суть первого сводится к рассмотрению детства как нечто отстраненного от взрослого мира и поддающегося изучению с помощью использования таких инструментов, как мнение окружающих детей людей (педагогов, родителей, сверстников и т.д.). Второго - в необходимости изучения детей в привычной для них обстановке, что позволяет наблюдать за ними, фиксировать стили поведения, особенности вербальной и невербальной коммуникации, а также применять различные методики, позволяющие достигать поставленные исследователями цели [2]. Задачу выбора методов работы с детьми можно было решить тремя путями: использовать традиционные (например, игра-интервью, метод коллизий, метод рисуночной анкеты и т.д.); адаптировать их с учетом специфики обследуемой аудитории; сконструировать нестандартные, игровые, рисуночные и иные «мягкие» методики [3]. Нами был использован комбинированный вариант: детям было предложено на отдельных листах бумаги свою сегодняшнюю семью и свою семью в будущем (какой они себе ее представляют). Аргументами за использование именно рисунка при изучении репродуктивных установок детей данной возрастной категории выступили: часто используемая и любимая, как отмечают эксперты-практики, многими детьми форма творческого выражения; привычная, а следовательно, более комфортная для ребенка обстановка, в которой проводится исследование (в группе детей, а не индивидуально); исключение влияния исследователя на респондента; простота доступности информации. Несмотря на то, что интерпретация полученной «рисуночной» информации задача непростая, решение ее несколько упрощается благодаря использованию возможностей метода контент-анализа и составленного на каждого ребенка социально-демографического портрета. Полученные результаты позволили прийти к заключению, что на репродуктивные установки детей младшего школьного возраста влияют внутрисемейные отношения (прежде всего, отношение непосредственно к ребенку членов семьи: родителей, бабушек, дедушек, братьев, сестер и др.); количество детей в семье (хотя имеются и исключения), а иногда и их половая принадлежность.

Обобщая вышесказанное, следует еще раз подчеркнуть, что в социальной группе детей младшего школьного возраста отмечается определенный уровень их психофизического развития, который позволяет аккумулировать приобретенное ими ранее знание в новое, подкрепленное полученной информацией в сфере ближайшего окружения (семье, школе), применяя навыки логического мышления. Эти обстоятельства позволяют использовать такие методы изучения детей, как наблюдение, игры, графики, рисунки и т.д. Но в то же время, по нашему мнению, полностью исключают возможность применения анкетного опроса (т.к. дети не владеют в достаточной мере навыками чтения и письма) и долговременного интервью (т.к. дети быстро устают и, кроме того, не исключается возможность появления желания у ребенка несколько «приукрасить» ситуацию, чтобы получить одобрительную реакцию взрослых). Другими словами, рекомендуется использовать, так называемые, мягкие методы, адаптированные к детям младшего школьного возраста. Получаемое при этом знание можно считать в большой мере адекватным, т.е. соответствующим реальному состоянию на данный момент времени.

ЛИТЕРАТУРА: 1. Мухина В. С. Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество / В. С. Мухина. – М.: Издательский центр «Академия», 2000 – С. 249. 2. Щеглова С. Н. Как изучать детство: социологические методы исследования современных детей и современного детства / С. Н. Щеглова. – М.: Юнпресс, 2000. – 72с. 3. Щеглова С. Н. Неопросные методы исследования детства / С. Н. Щеглова // Школьные технологии, 2006. – №4. – С.174-179.

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ПРОЕКТИВНИХ МЕТОДІВ В СОЦІОЛОГІЇ

Проективні методи, ідейне підґрунтя яких міститься в психологічних теоріях особистості, а емпірична апробація відбувалась у рамках клінічної психології, уже декілька десятиліть тому почали застосовуватися у соціальних, політичних та маркетингових дослідженнях. Зараз вони продовжують займати виняткове місце під час проведення фокус-групових дискусій та глибинних інтерв'ю, також робляться спроби апробувати їх в кількісних опитуваннях. Можна навіть говорити про свого роду «ренесанс» проективних методів, що характерний для Центрально-Східної Європи, адже з початку 2000-их рр. було опубліковано низку статей та книг, у яких вони фігурували в різних контекстах. Схожа ситуація спостерігається і в Росії, де не так давно проективні методи були у фокусі окремих дисертаційних досліджень (йдеться про роботи А. Бурлова та Ю. Шайдуліної).

В Україні проективні методи досить часто фігурують у прикладних дослідженнях. Щоправда, академічні соціологи зазвичай дещо скептично ставляться до них, відводячи їм в основному допоміжну роль або взагалі ігноруючи. Як наслідок існує свого роду прірва між повсякденною практикою соціальних та маркетингових досліджень і теоретико-методологічним підґрунтям для використання проективних методів та інтерпретації отриманих з їхньою допомогою результатів.

Враховуючи зазначену вище проблему, актуальним є аналіз досвіду застосування проективних методів, і виведення на його основі головних переваг та недоліків використання проективних методів у соціологічному дослідженні. Окремим пріоритетом визначено також окреслення тематики наукового пошуку, для розробки якої проективні методи мають найбільший евристичний потенціал. Реалізація вказаних вище завдань сприятиме підвищенню якості проведення та інтерпретації результатів досліджень, у яких застосовуються проективні методи. Хочеться вірити, що вслід за практичними розробками, з'являться також теоретичні методологічні розвідки, які допоможуть уніфікувати дискурс навколо цих технік та сприятимуть зростанню культури їхнього використання.

На основі класифікації Г. Лінзі можна сформулювати таку дефініцію проективного методу, яку приймемо за робочу: це особливий метод дослідження, який сформований на основі сенситивного або структурованого стимульного матеріалу, що вимагає від респондента реакції у формі асоціації, конструкції, завершення, вільного ранжування або творчої експресії. Таке визначення дозволяє захищати проективні методи як до кількісних, так і до якісних, в залежності від того, як в подальшому аналізуватиме результати дослідник. Ці методи базуються на припущенні, що несвідомі бажання і почуття можуть бути виявлені через залучення двозначних стимулів, які респондент може вільно інтерпретувати. Завдяки цьому можна подолати комунікативні бар'єри, які існують у звичайному інтерв'ю (усе-таки, інтерв'юєр сприймається як Інший, і суб'єкти дослідження часто схильні давати соціально бажані відповіді). Також неструктуровані проективні методи надають широкий спектр можливих реакцій, і респонденти можуть обрати будь-яку. Таким чином, головними особливостями цих методів дослідники називають невизначеність стимульного матеріалу (а тому – необмежене поле реакцій на нього) і можливість одержання відповіді, вільної від оціночних суджень в рамках категорій «правильно»/«неправильно».

Переваги застосування цього типу дослідницьких методик можна об'єднати у дві великі групи: інструментальні (пов'язані з особливостями методики) та змістові (пов'язані з особливостями отриманого матеріалу). До перших належать послаблення комунікативних бар'єрів (а тому більша незалежність від рівня освіти і культурної компетенції респондентів), зниження свідомого захисту респондентів та забезпечення меншої кількості соціально бажаних відповідей через деперсоналізацію запитань, вищий рівень інтерес учасників дослідження до незвичних методик в порівнянні із традиційними опитуваннями. Другі пов'язані із відсутністю рамки для респондента, можливістю звернення до його чи її творчості та емоційності та віднайдення прихованих почуттів та установок стосовно предметів, явищ чи процесів, доступ до словника групи, легкість у генеруванні нових ідей, спонтанність реакції. Особливо цінними проективні методи є на розвідувальній стадії дослідження, а також для вивчення чутливих тем, виявлення образів явищ та процесів та окреслення стереотипів та установок стосовно різних аспектів дійсності. Нарешті, вони можуть вважатися універсальними, адже легко поєднуються з кількісними та якісними методами, або ж цілком можуть виступати як самостійний дослідницький інструмент.

Загалом, більшість переваг цих методів пов'язані з ідіографічною перспективою, у той час як труднощі виникають за умов слідування логіці номотетичного підходу. До таких проблемних моментів можна віднести групу процедурних складнощів (відсутність стандартів виконання аналізу та інтерпретації, сильна залежність від особи дослідника, і як наслідок ймовірна суб'єктивність, відкритість проблеми надійності та валідності, не-репрезентативність, а тому неможливість генералізувати результати на широку аудиторію), велику ресурсну затратність через необхідність залучення спеціального навченого персоналу та значну тривалість інтерпретаційного процесу і питання наукової етики, у зв'язку з тим, що

справжня мета дослідження з використанням проєктивних методів часто може бути прихована від його учасників.

У підсумку слід вказати, що проєктивні методи можуть активно використовуватися у прикладних дослідженнях, про що свідчить значний досвід їхнього застосування. К. Р. Бодді зазначає, що якщо в польовій практиці проєктивні методи дуже популярні, то академічні дослідники зазвичай їх уникають, хоча «як тільки вони [вчені – Н.О.] ознайомляться з теорією проєктивних методів і їх застосування на практиці, то стануть переконаними щодо потенційних вигод від їхнього використання».

Неля Самойленко

Донецький національний технічний університет

СУЧАСНІ МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІОЛОГІЇ ДИТИНСТВА

В сучасному мінливому суспільстві відчувається гостра потреба науково обґрунтованих знань про зміни, що відбуваються в дитячому середовищі.

Актуальність комплексних досліджень обумовлена кардинальними змінами об'єкту наукового пізнання. Дитяча аудиторія має особливості та специфічні відмінності від інших респондентів і потребує врахування вікових, психологічних та інтелектуальних рівнів. Дослідження такої специфічної категорії потребує конструювання делікатних методик. Тому більшість соціологів схиляються до думки, що в соціології дитинства повинні використовуватись так звані «м'які методи» [1, 2].

В суміжних науках, таких як психологія, педагогіка накопичено значний арсенал традиційних методів дослідження дитячої аудиторії, серед яких можна виділити теоретичні (порівняльно-історичний аналіз, методи моделювання, причинно-наслідкового аналізу) та емпіричні (психолого-педагогічне спостереження, бесіда, анкетування, аналіз документів, експеримент).

В соціології дитинства значно розширюється коло використовуваних методів, що значно їх урізноманітнює та надає можливість отримувати більш глибоку інформацію. Так, наприклад, серед дошкільнят та учнів початкової школи широко використовуються такі методи як гра-інтерв'ю, рольові ігри, казкові подорожі. Такий інструментарій вимагає від соціологів додаткової підготовки, пояснень для малечі окремих слів та значень, модераторських навичок, креативності.

Для дітей підліткового віку пропонується використання малюнків та графіки, метод колізій, комікса. Ці методи набули широкого застосування у закордонних соціологів з середини ХХ століття.

Отримати якісну інформацію від дітей допомагають такі методи, що спрямовані на отримання прихованої реакції, яка не завжди може бути озвучена. Труднощі пов'язані зі згубними потребами, секретами, заборонами (ставлення до алкоголю, наркотиків, сексу). Зарубіжні соціологи П. Екман, Л. Ньюман радять використовувати приховане спостереження, психологічні тренінги.

іВнабирають поширення у дослідженнях підлітків використання таких нових методів як вивчення граффіті, соціальне картографування, вивчення кімнати проживання підлітка [2].

Граффіті є матеріальним джерелом дитячої та підліткової субкультури, і дозволяє отримати інформацію про потреби та інтереси дитини, образ мислення та сприйняття сучасного світу.

Соціальне картографування в соціології дитинства розглядається як складний інтегрований метод, що презентує сукупність згаданих методів, але він надає цінну інформацію для агентів та інститутів соціалізації, правоохоронних органів, державних установ про інфраструктуру дитячих шкільних та позашкільних закладів, зайнятість та місцезнаходження дітей міста або мікрорайону в позашкільний та поза навчальний час, умови проведення дозвілля.

Метод символічного простору має потужний потенціал для дослідження впливу комп'ютеризації на дітей та формування сприйняття світу дорослих, життєвих цінностей, норм поведінки обох поколінь. Цей метод розроблено соціологами В.А.Луковим та В.М. Меламудом, які використали в якості інструментарію 100 світлин, оброблених комп'ютерними засобами. Світлини «Природний ландшафт», «Людина», «Кімната» та інші віддзеркалювали основні сфери життєдіяльності людини та особливості її символічного простору. Респондентам пропонувалось виділити 25 світлин і розповісти про свої вподобання, смаки та інтереси. В процесі дослідження вчені дійшли до висновку, що картини світу дітей значно відрізняються від картин світу дорослих, та зафіксували сукупність знань, цінностей і норм поведінки в дитячому середовищі.

Соціолінгвістичне тестування ставить за мету дослідити мову спілкування дитячої аудиторії, та визначити проблеми, що хвилюють дітей, і спрямовані на корегування виховної роботи.

Соціометричний метод дозволяє вивчити взаємовідносини в дитячих спільнотах та прихильності в групі, що допомагає визначити зв'язки серед учнів та ступінь сформованості дитячого колективу.

Опитування дорослих з проблем дитинства. Дослідження агентів соціалізації дозволяє зібрати додаткову інформацію та порівняти її з зібраною з дитячого середовища. Дорослі можуть виступати експертами дитячих відповідей та надати варіанти налагодження взаємовідносин між двома світами – дорослим та дитячим.

Метод-комікс є одним з різновидів анкетування у вигляді коміксів, і дозволяє дітям висловити свою думку графічно, або запропонувати свій вибір стосовно вирішення будь-якої проблеми.

Метод колізій запроваджено російським вченим С.М.Рівехсом у 20-ті роки ХХ століття та побудований на цитуванні респонденту будь-якого тексту з описом гострої ситуації, пов'язаної з релігією. Дитині пропонується оцінити поведінку героїв та надати свої варіанти позиції з запропонованої теми. Така методика є досить результативною, коли потрібно вирішити гострі морально-поведінкові проблеми або вчинки.

Біографічний метод значно відрізняється від попередніх та відноситься до якісних методів. Він вимагає стандартизованих методів і підходів до збору інформації. За допомогою цього метода є можливість дослідити зміни в положенні дитини в суспільстві, відстежуючи нарративні інтерв'ю дорослих людей. Дитячі спогади представників різних поколінь складають базу даних для аналізу. Бажано, щоб питання бесіди висвітлювали:

- Тривалість дитинства
- Ставлення до дитини оточення
- Очікування від дітей
- Межі дозволеного
- Спілкування між дітьми
- Регулювання та механізм відношень з дорослими

Враховуючи стрімкий розвиток суспільства розглянуті методи покликані виконати не лише діагностичну та аналітичну функції, а й спрогнозувати перспективи та шляхи розвитку і вдосконалення дитячого середовища, та закласти основи для вибудови дитячої державної політики.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Игорь Кон. Ребенок и общество. – М. Академия. 2003 2. С.Н. Майорова-Щеглова. Как изучать детство. – ТО Юнпресс. М. 2000. 3. Ньюман Л. Неопросные методы исследования // Социс, 1998. № 6. С. 119-129.

*Ольга Шамонина
г. Уфа, Россия*

КАБИНЕТНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ КАК АЛЬТЕРНАТИВНЫЙ МЕТОД В УСЛОВИЯХ КРИЗИСА ОБЩЕСТВА И НАУКИ

Социологическая наука включает в себя многообразие методов и подходов, используемых социологами для получения данных о социальной реальности и повседневности. Универсальность социологических методов заключается в том, что с их помощью можно изучить любое состояние общества: как на стадии его процветания и развития, так и в условиях кризиса и упадка. При этом социологи используют наиболее распространённые виды исследований, упуская скрытые возможности применения в социологической научной практике других не менее известных приёмов, способов и инструментов.

В социологической науке сложилась и укрепилась практика полевого исследования, предполагающего «живой» анкетный опрос респондентов. В связи с чем, кабинетные социологические исследования отошли на второй план, отчасти и потому, что такой вид исследовательской деятельности всегда предполагает «неодушевлённую» работу над вторичными данными или опубликованными источниками информации. При этом важную роль играет личное отношение исследователя к выполняемой работе, ведь кабинетное исследование – это вторичные данные: проще разработать и провести собственное исследование, чем проводить повторный анализ выводов, полученных другими специалистами, рискуя при этом потерей времени и профессиональной репутацией в случае серьёзного расхождения результатов и обвинений в плагиате; с другой же стороны, каждому уважающему себя социологу хотелось быть первым в избранном направлении и работать только с первичными данными.

Подобное отношение складывалось на протяжении долгого времени, когда одни методы искусственно возводились в разряд первостепенных и рекомендованных к применению, а другие – малозначимых и неэффективных. Эта тенденция закреплялась в сознании молодых социологов и начинающих исследователей в ходе преподавания социологических дисциплин, также прослеживалась в научных публикациях по методологическим проблемам и в ряде опубликованных результатов по материалам проведённых социологических исследований. В связи с чем, любые начинания или попытки отдельных социологов отступить от существующей традиции, нередко встречалось непониманием или простым игнорированием.

На этапе развития социологической мысли, когда социология как наука входила в жизнь простых людей, среди социологов преобладала модная тенденция, а именно: работать на опросах населения, поскольку полученные данные, по мнению специалистов, достоверно отражают состояние и развитие общества, настрой населения в целом. Однако, в погоне за «первичкой» любой ценой, постепенно стали утрачиваться её значимость и ценность. Ведь подчас самую главную работу с респондентами, некоторые социологи стали перепоручать не профессиональным или более-менее опытным интервьюерам, и даже не студентам социологических специальностей, а наёмным работникам, которые просто нуждаются в работе или подработке, либо своим знакомым и друзьям только для увеличения объёма выборочной совокупности. Естественно, что результаты, полученные подобным образом, исключали чистоту эксперимента, а это, в свою очередь, снижало качество полевых исследований и ставило под сомнение достоверность полученных выводов.

Другой вид социологического исследования – кабинетное, – из-за невысокой востребованности среди социологов, активно было подхвачено маркетологами, которые обнаружив существенное преимущество по сравнению с другими методами, а именно: оперативность, охват большого объёма информации и дешевизну исполнения, сделали его одним из главных методов маркетинговых исследований. В результате, нарабатывая практику и подкупив богатейший опыт применения, кабинетное исследование перешло в разряд методов по привлечению прибыли и создания привлекательного имиджа, но, при этом, утратило свою изначальную методологическую концепцию. Поэтому, когда начинающие социологи собираются проводить кабинетное исследование, опираясь только на маркетинговые подходы, то во избежание ошибок применяемого метода, есть смысл ознакомиться с первоначальной версией методологии этого вида исследования.

В последнее время кабинетные исследования стали всё чаще привлекать внимание социологов, и это понятно, поскольку они имеют существенные преимущества и служат опорой не только в постановке цели и задач исследования, но и построения социологических теорий и разработки новых подходов. Наглядным тому примером служат практически все обзоры научной литературы и научных достижений, выполненные в целях раскрытия степени научной разработанности или степени изученности проблемы, определения актуальности и своевременности, в рамках научно-исследовательских работ (диссертаций, исследований, грантов, монографий и т.п.). Несмотря на природу вторичности, кабинетное исследование предоставляет широкую возможность для получения новой информации и перевода её в категорию первичных данных. Стала намечаться тенденция применения кабинетного исследования не только как части полевого исследования, выполняемого на первоначальном этапе, но и как самостоятельное исследование, с собственной методологией, методикой и применяемыми методами. С другой стороны, кабинетное исследование хорошая практика для формирования объективного мышления и повышения профессиональной квалификации социолога. Особенно это важно для начинающих исследователей, которые только осваивают профессию социолога.

Кабинетное исследование (desk research), дословно как «исследование за письменным столом» выступает, с одной стороны, документальным, в ходе которого изучаются разные документы – носители определённой информации (отчёты о результатах проведённых исследованиях, сборники статистических данных, различного рода публикации, материалы газет и журналов, законодательство, электронные базы данных в открытом доступе и многое другое), а, с другой стороны, относится к интеллектуальному исследованию, основанному на активной мыслительной деятельности социолога в ходе систематизации, анализа и интерпретации полученной информации.

В ходе кабинетного исследования применяются различные методы анализа документов, но наиболее приемлемым из всех является контент-анализ, который в полной мере раскрывает качественную и количественную компоненты изучаемого явления или события. Например, на основе контент-анализа применительно к таким документам научной деятельности, как авторефераты и диссертации за определённый период времени и в рамках конкретно обозначенной проблемы, к примеру профессии, возможно проведение кабинетного исследования, в ходе которого выполнено теоретическое обоснование изучаемого явления, дана оценка состояния научного знания о профессии и определена роль социологи профессий в этом направлении. Важным моментом является то, что в процессе изучения какого-либо явления или события необходимо найти такой метод, который позволит не только раскрыть сущность изучаемой проблемы, но и обнаружить глубинный пласт её неизвестных ранее сторон, что в дальнейшем

может послужить новым полем научной деятельности для социолога и стартовой площадкой для последующих поколений исследователей [1]. В то же время, биографический анализ данных известных специалистов в своей деятельности, изучение взаимного влияния жизненного и профессионального пути в опубликованных дневниках, мемуарах, переписки, позволяет раскрыть такую проблему как кризис личности профессионала и появлению величайших произведений науки, культуры и искусства в процессе преодоления профессиональных и жизненных трудностей. Для получения фактического материала и изучения индивидуального опыта профессионалов разных поколений, целесообразно использовать методики биографического описания и глубинного (включённого) интервью, которые позволят выявить причины возникновения, возможность применения других методов изучения, дать оценку негативным последствиям в системе «человек-профессия», а также разработать социо- и психотехники предупреждения проблемы, восстановительную гештальт-терапию. В истории социологии известны случаи, когда учёные под воздействием ряда кризисных причин, затрагивающих их личную сферу и судьбу страны в целом, создавали великие научные произведения, которые до сих пор остаются актуальными для современного поколения исследователей [2].

Следует отметить, что кризис современного общества сказывается на всех его сферах и, в первую очередь, на жизнедеятельности его граждан. Кризис также вносит определённые коррективы в исследовательскую практику социологов, когда применение тех или иных методов практически невозможно из-за быстро меняющихся социальных реалий. Проводить полноценные полевые социологические исследования становится очень дорого, появляются существенные трудности в поиске новых заказчиков. Исследования, проводимые научными институтами или вузами в рамках утверждаемых тем научно-исследовательской работы, также имеют определённые административные и ресурсные ограничения. Что в таких условиях делать социологу и как не потерять исследовательскую квалификацию? В целях получения и приращения нового научного знания необходимо совершенствовать методологию социологических исследований, применять самые доступные и известные методы. Вот здесь и приходят возможные альтернативы таких методов, которые не ставят в ограниченные рамки социологов, позволяют проводить полноценные исследования и получать достоверную информацию. В то же время, с приходом и освоением Интернет-пространства, расширились возможности on-line исследований, опросов в социальных сетях, изучения мнения форумчан на разные темы из жизненных ситуаций и трудовой деятельности.

Современная жизнь усложняется, становится всё труднее объяснять природу событий и изменений, происходящих в обществе и сознании людей устаревающими научными подходами. Однако у современных социологов появились безграничные возможности проведения социологических исследований имеющимися в арсенале этой науки методологическими достижениями, а также совершенствовать, модифицировать, разрабатывать новые и создавать собственные методы социологического познания социальной реальности.

ЛИТЕРАТУРА: 1. Шамонина О.П. Контент-анализ авторефератов диссертаций в социологии профессий: Препринт. Уфа: Принт+, 2006. 56 с.; Шамонина О. П. Методика контент-анализа авторефератов диссертаций // Глобализация и социальные изменения в современной России: Тезисы докладов и выступлений всероссийского социологического конгресса. В 16-ти т. – М.: Альфа-М, 2006. – Т. 2. История русской социологии. Методология социологических исследований. – 144 с. С. 134-136; Шамонина О.П. Описание методики контент-анализа заглавий или названий тем авторефератов и диссертаций, выполненных по проблемам профессии // Социология в системе научного управления обществом: Материалы IV Всероссийского социологического конгресса, 2-4 февраля 2012 г. – Москва, 2012. – Секция 2. Методология и методика социологических исследований (Электронное издание на CD-диске). 2. Шамонина О. П. Индивидуальная травма в становлении и жизни профессионала: имеет место быть... // Профессиональные группы: динамика и трансформация. – М.: Изд-во Института социологии РАН, 2009. – 419 с. – С. 360-384 (Электронное издание сборника на CD-диске).

Елена Агадуллина, Андрей Ловаков
Национальный исследовательский университет
«Высшая школа экономики» (г. Москва)

МЕТОДИКА ИЗМЕРЕНИЯ ИНГРУППОВОЙ ИДЕНТИФИКАЦИИ: ПРОВЕРКА РУССКОЯЗЫЧНОЙ ВЕРСИИ

Начиная с 70-х годов XX века, исследования идентификации с группой привлекают устойчивый интерес психологов и социологов. В социально-психологической литературе представлены различные взгляды на то, как именно стоит понимать идентификацию с группой, какие компоненты входят в ее структуру. К. Лич с коллегами (Leach et al., 2008) проанализировали различные подходы к исследованию ингрупповой идентификации и пришли к выводу, что можно выделить пять ее основных компонентов, которые в свою очередь объединяются в два более крупных фактора ингрупповой идентификации.

Первый компонент – самостереотипизация. Он связан с представлением о том, насколько каждый член группы соответствует «усредненному», прототипному члену ингруппы, а члены группы имеют «общую судьбу».

Второй компонент – ингрупповая гомогенность. Он указывает на то, насколько однообразными являются члены ингруппы по сравнению с членами аутгруппы (по релевантным параметрам).

Третий компонент – сплоченность / единение. Он описывает психологическую связь индивида с группой, приверженность к группе, а также разделение членами группы общих ценностей и целей.

Четвертый компонент – удовлетворенность от членства в группе. Он отражает позитивные эмоции, возникающие по отношению к ингруппе и факту принадлежности к ней.

И, наконец, пятый компонент – выраженность ингрупповой идентичности. Он отражает то место в Я-концепции, которое занимает принадлежность к определенной социальной группе.

Описанные пять компонентов, образуют два фактора: самоопределение (самостереотипизация и ингрупповая гомогенность) и личный вклад (сплоченность, удовлетворенность и выраженность ингрупповой идентичности). В целом представленные факторы и компоненты образуют иерархическую модель, которая определяет их взаимодействие между собой.

Предложенная модель описывает комплексное представление о когнитивных, аффективных и поведенческих аспектах идентификации с группой, для эмпирической проверки которой К. Лич с коллегами предложили 14 суждений. В представленном исследовании предлагается проверка модели идентификации с группой на российской выборке. Были проведены два исследования. В исследовании 1 проверялась факторная структура модели измерения ингрупповой идентификации, в исследовании 2 проверялась валидность методики измерения ингрупповой идентификации.

Исследование 1

Выборка. Были созданы три варианта методики: 1) для измерения идентификации со студенческой группой (студенты) (196 человек), 2) для измерения идентификации с этнической группой (русские) (146 человек), 3) для измерения идентификации с религиозной группой (православные) (249 человек).

Результаты и обсуждение. С целью проверки факторной структуры методики ингрупповой идентификации был проведен подтверждающий факторный анализ с помощью пакета Mplus 6.12 (с параметром ESTIMATOR = MLMV). Была оценена модель, в которой 14 суждений нагружают 5 факторов, которые в свою очередь нагружают два фактора второго порядка. Показатели соответствия подтверждающей модели исходным данным на трех выборках: студенты ($\chi^2 = 113.32$, $df = 71$, $p < 0.01$, CFI = 0.932, TLI = 0.913, RMSEA = 0.055, SRMR = 0.058), русские ($\chi^2 = 98.59$, $df = 71$, $p < 0.05$, CFI = 0.965, TLI = 0.955, RMSEA = 0.052, SRMR = 0.059), православные ($\chi^2 = 102.29$, $df = 71$, $p < 0.01$, CFI = 0.949, TLI = 0.935, RMSEA = 0.042, SRMR = 0.047). Результаты говорят о довольно хорошем соответствии. Также было оценено соответствие исходным данным пяти альтернативных моделей. Результаты показывают, что в выборках русских и православных лучшим соответствием исходным данным обладает теоретическая модель (значение индекса AIC – 5807.45 и 8537.77 соответственно). В выборке студентов данная модель показывает удовлетворительное соответствие относительно пороговых значений. Таким образом, в двух выборках из трех теоретическая модель является наилучшей. Все стандартизированные факторные нагрузки превышают значение 0.50 ($p < 0.01$). Это подтверждает, что каждый из пяти компонентов хорошо определяется своими суждениями. Все нагрузки пяти компонентов превышают значение 0.60 ($p < 0.01$), т.е. каждый из пяти компонентов нагружает фактор второго порядка. Факторы второго порядка «Самоопределение» и «Личный вклад» сильно и значимо связаны (0.80–0.84, все $p < 0.01$). Другими словами, модель с пятью шкалами (значения коэффициента α -Кронбаха шкал варьируются в пределах 0.67–0.93) и двумя факторами надежно воспроизвелась после перевода суждений на русский язык.

Исследование 2

Выборка. Проверка валидности методики проводилась на выборке русских (146 человек), которые заполняли несколько дополнительных методик (этническая идентичность, позитивность/неопределенность этнической идентичности, воспринимаемая близость между индивидом и членами ингруппы, подобие индивида и ингруппы, подобие ингруппы и аутгруппы).

Результаты и обсуждение. Шкала «Удовлетворенность» имеет самое высокое значение коэффициента корреляции практически со всеми другими переменными. Это связано с тем, что удовлетворенность является общим аспектом идентификации с группой, поэтому она может оказывать влияние на корреляции остальных компонентов. Были рассчитаны частные корреляции, контролирующие влияние «Удовлетворенности». После контроля влияния «Удовлетворенности» коэффициенты корреляции пяти компонентов с другими переменными снизились. С аффективным компонентом по методике Дж. Финни наиболее тесно связаны «Ингрупповая гомогенность», «Сплоченность и Выраженность» (0.32, 0.31 и 0.308, соответственно), а с когнитивным компонентом – сильнее всех связана «Выраженность» (0.46). Стоит отметить, что полученные значения коэффициентов корреляции достаточно низкие, что может означать существование содержательных различий между шкалами методики измерения ингрупповой идентификации и компонентами, описанными в методике Дж. Финни. Воспринимаемая степень подобия индивида и аутгруппы слабо коррелирует с «Ингрупповой гомогенностью» (0.19), «Выраженностью» (0.19) и «Самостереотипизацией» (0.15, корреляция приближается к значимой). Слабые корреляции, возможно, связаны с различиями в основаниях опросной и графической шкал. Используя графическую шкалу, респонденты могут понимать близость между собой и ингруппой или между ингруппой и аутгруппой по-разному. Дисперсия в этом понимании может быть больше, чем в случае суждений, используемых в методике измерения ингрупповой идентификации. Кроме того была выявлена значимая корреляция «Позитивности идентичности» со «Сплоченностью» (0.18), «Неопределенности идентичности» со «Сплоченностью» (-0.24) и «Самостереотипизацией» (приближается к значимой корреляции), что соответствует содержанию данных компонентов.

Выводы

Проведенные исследования показали, что теоретическую модель ингрупповой идентификации, предложенную Лич с коллегами, можно рассматривать как культурно универсальную. Она воспроизводится эмпирически на голландской и на российской выборках. Русскоязычный вариант методики измерения ингрупповой идентификации, операционализирующий данную модель, также можно считать адекватным англоязычному оригиналу. Полученные данные также свидетельствуют о конвергентной валидности шкал (компонентов).

Надежда Астахова

*Национальный исследовательский университет
«Высшая школа экономики» (г. Москва)*

ИНДЕКСНАЯ ОЦЕНКА РОССИЙСКИХ КИНОФЕСТИВАЛЕЙ И ЭФФЕКТИВНОСТЬ СИСТЕМЫ ИХ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОДДЕРЖКИ

Кинофестивальное движение в России претерпевает значительные изменения в последнее десятилетие, наряду с уже признанными российским и мировым киносообществом фестивалями, ежегодно появляются новые, чья роль в социо-культурном процессе еще окончательно не определилась. Опосредованно оно стимулирует развитие кинопроизводства, позволяет популяризировать отечественную кинопродукцию и, производя отбор наилучших ее образцов, способствует сохранению и развитию национальной художественной традиции. Наблюдается значительное географическое смещение в практике проведения фестивалей – большая часть из которых приходится на несколько крупнейших городов, в то время как в регионах и национальных республиках фестивальное движение испытывает серьезные затруднения дальнейшего развития.

Существует несколько трактовок понятия «кинофестиваль» и интерпретаций его социо-культурных функций, каждый из этих подходов связан со своим пониманием целей и результатов фестивальной деятельности:

1. Фестиваль как событие в профессиональной кинематографической среде, связанное с представлением, оценкой и обсуждением киноновинок, которое заканчивается присуждением высших наград и призов, повышающих статус победителей и свидетельствующий об их признании коллегами по цеху. Кинофестивали позволяют открывать новые имена, выявлять современные тенденции развития киноискусства, вести диалог с молодыми кинематографистами. Такая трактовка позволяет говорить о

выполнении кинофестивалями функции интеграции профессионального сообщества и приписывания формализованных статусных символов продуктам культуры.

2. Фестиваль как вид культурно-досуговой деятельности, направленной на социализацию и эстетическое воспитание кинозрителей. В рамках кинофестиваля как вида культурно-досуговой активности создаются условия для духовного и интеллектуального развития личности. Кинофестиваль позволяет зрителям восполнить пробелы, которые создаются другими способами развлечений, включая традиционный кинопрокат и просмотр фильмов по телеканалам. Кинофестивали часто рассматриваются как система альтернативного проката «фильмов не для всех». В подобном контексте можно говорить о том, что кинофестивали выполняют рекреационную и социализирующую культурную функцию.

3. Фестиваль как коммерческое предприятие и элемент киноиндустрии. Кинофестиваль в рамках коммерческой деятельности, направленной на получение прибыли, «зарабатывает» на продаже билетов, чтобы окупить часть расходов на организацию и проведение. Бюджеты крупных международных фестивалей за рубежом составляют несколько десятков миллионов долларов. Кроме того, кинофестиваль направлен на продвижение фильмов-участников к зрителю, включая их представление общественности через СМИ, организацию деловой программы кинофестиваля, которая может содействовать дистрибуции фильмов и заключению сделок между продюсерами и прокатчиками.

В настоящее время на территории страны действует более ста кинофестивалей. В тоже время возможности фестивалей по развитию отечественной кинематографии сегодня используются не в полном объеме, в частности наблюдается отсутствие стремления у некоторых производителей к выдвиганию своих картин на какой-либо, пусть даже очень крупный, фестиваль. Исследования показывают, что наличие кинофестивальных наград не оказывают существенного влияния на дальнейшую судьбу российских кинокартин в прокате. Фестивальные события, как правило, мало и довольно однообразно освещаются в средствах массовой информации, не вызывают общественного резонанса. Большие нарекания вызывают конкурсные программы многих кинофестивалей, проводимых в различных городах. Практически устранились от развития фестивального движения общественные организации кинематографии. В контексте заявленных проблем актуальным становится анализ кинофестивалей и составление их рейтинга на базе многомерной системы критериев оценки их деятельности.

Целью исследования стала разработка методологии индексной оценки кинофестивалей для определения их статуса и роли в современном кинопроцессе, а также выработка рекомендаций по оказанию государственной поддержки и определению показателей ее эффективности.

Объектом исследования стали кинофестивали, проводимые на территории России и удовлетворяющие критериям, определенным в исследовании. Предметом исследования явились количественные и качественные характеристики кинофестивалей, необходимые для их оценки, и которые могут быть положены в основу их отбора для целей оказания государственной поддержки.

Эмпирической базой исследования стали данные, полученные Минкультуры РФ от организаторов кинофестивалей в виде заявок на финансирование на 2013 год в рамках проведенного в ноябре 2012 г. мониторинга. Помимо этого, из внешних источников были получены данные об упоминаемых проводимых мероприятиях в новостях кинофестивалей. Данные собирались с использованием инструмента Яндекс– статистика.

Ключевые результаты исследования:

Определены критерии верхнеуровневой оценки для составления рейтинга кинофестивалей. Таковыми стали наборы характеристик, сгруппированных по категориям: объем зрительской аудитории, масштабность, известность, признание и бюджет, экспертная оценка качества фестиваля.

Предложена методика проведения расчетов показателей по предоставленным данным, которая получила название FilmFestIndex, представляющая их себя сводный количественный показатель, вычисляемый на основе шести категорий оценки.

Построен сводный рейтинг кинофестивалей на основе предложенной индексной оценки. Лидерами по результатам 2013 г. стали: «Кинотавр», «Фестиваль документального кино «Россия»», «Амурская осень», «Киношок», «Улыбнись, Россия!», «Послание к Человеку», «Окно в Европу», «Дух огня», «Фестиваль анимационного кино», «Артдокфест». Всего в таблицу рейтинга включены 74 кинофестиваля, которые отнесены к четырем категориям: международные, всероссийские, региональные, жанровые и тематические.

Также в рамках исследования была предложена методика оценки эффективности системы господдержки кинофестивалей. Для расчета данного показателя было предложено выделяемую на проведение сумму средств соотносить со средневзвешенным значением индекса по всем поддерживаемым кинофестивалям. Рост средневзвешенного значения индекса будет означать - повышение эффективности используемых средств господдержки.

ИНДЕКСНЫЙ ПОДХОД К ИЗМЕРЕНИЮ КУЛЬТУРНОГО КАПИТАЛА.

В середине 80-х годов после выхода знаменитой статьи П.Бурдьё, понятия культурного, социального, человеческого и иных форм капитала плотно вошли в сферу интересов социологов и закрепились там на долгие годы. Несмотря на это, в работах исследователей до сих пор затруднительно найти единый сложившийся конкретный подход к изучению той или иной формы капитала. В данной работе в частности, анализируется понятие Культурного капитала.

Наряду с таким преимуществом, как достаточно подробная теоретическая проработка, данное понятие обладает и серьезным недостатком: «неизбежно возникают трудности и с измерением культурного капитала, который не поддается непосредственной калькуляции»¹. Кроме того, в большинстве исследований понятие культурного капитала трактуется, как правило, крайне однобоко, с уклоном либо на ценностную, либо на экономическую составляющую, а инструментарий, разработанный под те или иные конкретные цели в большинстве случаев не покрывал всей полноты концепта.

В работе был предложен один из вариантов для изучения данного показателя и разработана методология, подразумевающая измерение культурного капитала в трех его состояниях: инкорпорированном, объективированном и институционализированном. Первое состояние связано, скорее, с некой работой по приобретению культурного капитала, с усилиями и инвестициями. Это полученные навыки, умения², знания, которые превратились в часть личности, стали габитусом, непосредственно инкорпорировались в человека. Институционализированное состояние находит отражение в форме академических квалификаций, «юридически гарантированных квалификаций, формально независимых от личности их обладателя»³. Третья форма – объективированное состояние, т.е., представление культурного капитала в материальных предметах и средствах. Полученная нами методология подразумевает фиксацию характеристик респондентов по целому ряду переменных- индикаторов, в том или ином виде встречающихся в различных теоретических работах. В частности, Бурдьё и Болтански предлагали фиксировать культурный капитал, через способы проведения досуга⁴, Де Грааф- через частоту посещения культурных заведений⁵, Салливан через языковую и культурную компетенцию⁶, а Радаев- через знаки и символы, смыслы, вкладываемые в те или иные практики и артефакты⁷.

Эмпирической базой исследования являлся анкетный опрос зрителей в ряде драматических театров города Москвы, проведенный весной 2013 года. Анкеты рассылались респондентам по электронной почте, адреса которых собирались непосредственно в фойе театра перед началом представления.

Эмпирическим объектом исследования являлись посетители драматических театров города Москвы. Теоретическим – культурный капитал, рассмотренный нами как набор характеристик, выделенных на основе анализа теоретических и практических разработок ряда исследователей, таких, как П. Бурдьё, П. ДиМаджио, С. Гунн, В. Радаев и т.д.

Целью исследования являлась разработка методологии индексной оценки культурного капитала с позиций зрительских характеристик, а также, разработка социологических критериев оценки эффективности функционирования драматических театров Москвы

Основными результатами исследования явились, во-первых, разработка теоретически обоснованного набора переменных, на основе которых был получен единый индекс Культурного уровня аудиторий театров для простоты дальнейшей работы с ним.

Во-вторых, с помощью построения отдельных моделей по каждому состоянию методом латентно-структурного анализа, нам удалось исключить те переменные, которые вопреки нашему предположению оказались ответственными за включение респондентов в кластер с низким уровнем «культурного капитала», то есть, в анализ вошли только переменные фактически отвечающие за накопление культурного капитала. Важно отметить, что исключение переменных из анализа было также содержательно обосновано. Таким образом, нами были исключены несколько переменных, не отвечающих за Культурный капитал, а оставшиеся переменные были использованы, соответственно, для построения индексов. Кроме того, приписывание всем переменным одинаковых весов могло бы привести к ошибочным коэффициентам, поэтому, полученные нами в результате ЛСА условные вероятности по каждой переменной, предопределяющие классовую принадлежность, были

¹Радаев В.В. Понятие капитала, формы капиталов и их конвертация // Экономическая социология, 2002. Т. 3. № 4. С. 25.

²Самарина И.С. Культурный капитал студенческой молодежи в условиях перехода России на инновационный тип развития : диссертация ... кандидата социологических наук : 22.00.03 / Сарат. гос. соц.-эконом. ун-т, 2010. 2010. С. 36.

³Бурдьё П. Формы капитала // Экономическая социология. 2002. Т. 3. № 5. С. 65.

⁴Bourdieu P., Boltanski L. The educational system and the economy // Rupture and renewal since 1968, New York: Columbia University Press, 1981. Pp. 490 – 492.

⁵De Graaf P.M. The impact of financial and cultural resources on educational attainment in the Netherlands // Sociology of education. 1986. P. 237—246

⁶Sullivan A. Cultural capital and educational attainment // Sociology. 2001. №. 04. P 899.

⁷Радаев В.В. Понятие капитала, формы капиталов и их конвертация // Экономическая социология, 2002. Т. 3. № 4. С. 25.

проинтерпретированы по аналогии с нагрузками, то есть, чем больше условная вероятность, тем больше вклад данной переменной в итоговый показатель.

В-третьих, были получены результаты пилотного исследования по оценке культурного капитала аудиторий двух театров. При этом, низкий показатель культурного капитала аудитории театра не всегда должен расцениваться как недостаток театра. Поэтому данный показатель необходимо рассматривать а) в динамике б) в связи с остальными характеристиками аудитории.

Надежда Корытникова

Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

ПОСТРОЕНИЕ ИНДЕКСОВ В СОЦИОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ

При изучении тех или иных явлений социолог неизбежно обращается к вопросам измерения, т.к. перед ним стоит задача объективно охарактеризовать субъективные характеристики социальной реальности: отношения, мнения и оценки, мотивацию поступков, ценностные ориентиры и т.д. Измерение призвано упорядочить представления о том или ином изучаемом явлении. Если на обыденном уровне человек регулярно производит свои собственные оценки происходящих событий и интуитивно уверен, что они сопряжены с реальным положением дела, то в научных исследованиях любое измерение должно опираться на более обоснованные, точные и устойчивые результаты объективных измерений. Поэтому большое внимание уделяется надежности используемых инструментов, что свидетельствует о точности соотношения эмпирической реальности с числовой системой по заранее предложенной и проверенной схеме-инструкции.

Существует два рода измерений признаков – прямые (доступные для непосредственного изучения индикаторов) и косвенные (комплекс индикаторов, по обобщенным результатам которых можно охарактеризовать признак). Как правило, современные исследователи ограничиваются простыми методами обработки данных и для выявления закономерностей не выходят за рамки частотных одномерных и двумерных распределений. Однако сложность и неоднозначность социальных явлений приводит к использованию не только непосредственно наблюдаемых признаков, но и комплексных показателей, позволяющих анализировать латентные переменные, выявлять причинные связи. С этой целью и разрабатываются социологические индексы, под которыми понимается система содержательно однородных показателей, доступных наблюдению и специально подобранных для измерения тех или иных характеристик социального объекта, а также проверенных на валидность и надежность путем статистических операций.

Процесс построения индекса представляет собой широкое поле выбора между множеством вариантов индикаторов и шкал, комбинацию этих индикаторов в единую систему и подразумевает пять этапов.

1. Концептуализация – теоретическое обоснование проблемы и интерпретация основных понятий. Определение ключевого понятия тесно связано с основополагающими программными элементами социологического исследования, а именно: указанием объекта и предмета, обозначением методологии анализа, конкретизацией целей и задач исследования.

2. Систематизация – подбор непосредственно наблюдаемых индикаторов. Для начала измерения признака необходимо подобрать соответствующие индикаторы, т.е. те черты или свойства объекта, которые поддаются наблюдению и которые можно подвергнуть квантификации. На этом этапе требуется системный взгляд на объект исследования, детализируются многочисленные характеристики, раскрывающие суть явления со всех сторон. Уточнение и конкретизация изучаемых аспектов позволит выйти на максимально возможное количество индикаторов. Чем больше будет найдено индикаторов, тем более точным и обоснованным будет измерение.

3. Шкалирование – процесс перевода индикаторов в переменные и определение их величин (единица отсчета, тип шкалы, способы сопоставимости различных мер измерения). Каждому индикатору подбирается соответствующая шкала, выбор которой обосновывается в каждом конкретном случае. В результате шкалирования определяется весь спектр переменных и их шкальные значения, чтобы каждый объект исследования можно было привести в соответствие с изучаемым признаком.

4. Операционализация – конструирование инструментария для перехода от эмпирической к числовой системе. После тщательного подбора обозначенных индикаторов требуется подробное описание способов фиксации данных, техники преобразования значений по наблюдаемым индикаторам в формат обобщенного значения индекса.

5. Апробация – проверка индекса на надежность, обоснованность и валидность. Разработка нового индекса должна сопровождаться специальными методическими исследованиями с целью выявления основных значений и определения процедур анализа в каждой возможной сфере проявления изучаемого социального явления.

Таким образом, правильно сконструированные индексы позволяют добиться надежного инструментария для измерения социальных процессов. Включая в себя несколько независимых переменных, индексы предоставляют более достоверное измерение качеств и свойств изучаемого объекта.

Орел Е., Хавенсон Т.

*Национальный исследовательский университет
«Высшая школа экономики» (г. Москва)*

ОПЫТ АДАПТАЦИИ ШКАЛЫ ДЛЯ ИЗУЧЕНИЯ ОТНОШЕНИЯ К СТАТИСТИКЕ SATS-36 (SURVEY OF ATTITUDE TOWARDS STATISTICS) У СТУДЕНТОВ СОЦИО-ГУМАНИТАРНЫХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ¹

Современное образование в сфере социальных наук предполагает получение обширных знаний по дисциплинам, связанным с формальными методами исследований. Однако при выборе факультета это часто не осознается абитуриентами. Среди поступающих на факультеты социологии, психологии или политологии довольно распространен стереотип о четком разделении наук на те, где математика нужна и используется, и те, где ее нет, и как правило они делают свой выбор в пользу второго. И, оказавшись на факультете социо-гуманитарного профиля, они не ожидают увидеть в учебном плане математические предметы. Столкновение ожиданий студентов и реального учебного процесса, который им не соответствует, приводит к появлению тревожности по отношению к данным курсам.

В целом, тревожность по отношению к предметам математического цикла у студентов – это один из некогнитивных факторов академической успешности. Он не связан со знаниями студента напрямую, но, тем не менее, сказывается на результатах обучения (Onwuegbuzie, Wilson, 2003). Однако измерению и оценке роли этого фактора в учебном процессе уделялось мало внимания. Насколько нам известно, русскоязычных опросников для измерения данного конструкта не существует.

В нашем исследовании мы опираемся на следующее определение статистической тревожности: «состояние, характеризующиеся повышенной обеспокоенностью, навязчивыми мыслями, психическими расстройствами, напряженностью <...> перенесенное в контекст изучения статистики. По распространенному мнению такое состояние снижает успеваемость по широкому кругу работ, связанных с анализом статистических данных, выполняемых студентами в процессе учебы. (Zeidner, 1990, p.146)

В докладе будут изложены результаты проведенного исследования, целью которого было адаптировать опросник, направленный на измерение отношения студентов к предметам, связанным с математикой и статистикой – The Survey of Attitudes Toward Statistics (SATS – 36) (Schau, 1995, 2003) и оценить их выраженность у студентов различных направлений социо-гуманитарного профиля. Опросник состоит из 36 утверждений относительно как об изучаемом курсе, так и о статистике как области знания в целом. В соответствии с авторской методикой суждения группируются в 6 подшкал.

Для валидации инструмента студенты были дополнительно опрошены по шкалам общей тревожности (тест «Исследование тревожности» (опросник Спилбергера - Ханина)) и шкала «Эмоциональная стабильность – Нейротизм» из русскоязычной версии теста «Большая пятерка» (Орел, Сенин, 2004).

Выборка составила 253 студента факультетов социологии, психологии и прикладной политологии НИУ ВШЭ. Опрос был проведен в ноябре 2011 года.

Полученные результаты позволяют сделать следующие выводы: 1. Анализ корреляций шкалы SATS и шкал измеряющих тревожность как личностную черту показал, что феномен статистической тревожности существует сам по себе, и его нельзя рассматривать, как часть общего конструкта тревожности, которая в психологии понимается как индивидуальная психологическая особенность, проявляющаяся в склонности человека к частым и интенсивным переживаниям состояния тревоги, а также в низком пороге его возникновения (Большой психологический словарь, 2004). 2. Коэффициент внутренней консистентности (Альфа Кронбаха) равен 0,94, что говорит о высокой согласованности вопросов шкалы между собой и подтверждает факт того, что опросник направлен на измерения одного конструкта. 3. Изучение факторной структуры (при помощи разведывательного и подтверждающего факторного анализа) показало, что в целом факторная структура совпадает с авторской, но есть некоторые особенности в восприятии вопросов и их

¹ Работа выполнена при финансовой поддержке факультета социологии НИУ ВШЭ.

разбиении на факторы. 4. Степень выраженности статистической тревожности на разных факультетах различна, что может быть связано со спецификой преподавания предметов математического цикла.

ЛИТЕРАТУРА: 1. Большой психологический словарь. Сост. Мещеряков Б., Зинченко В. Олма-пресс. 2004. 2. Орел В. Е., Сенин И. Г.. Личностный опросник NEOPI-R. Руководство по применению. НПЦ «Психодиагностика», 2004. 3. Onwuegbuzie, A.J., & Wilson, V.A. (2003). Statistics Anxiety: nature, etiology, antecedents, effects, and treatments - a comprehensive review of the literature. *Teaching In Higher Education*, 8(2), 195. 4. Zeidner, M. (1990). Does Test Anxiety Bias Scholastic Aptitude Test Performance by Gender and Sociocultural Group? *Journal Of Personality Assessment*, 55(1/2), 145.

*Юлия Тюменева,
Анисья Ярёмко
Институт Образования НИУ «ВШЭ»*

К ВОПРОСУ О ПУБЛИКАЦИИ РЕЗУЛЬТАТОВ РАЗРАБОТКИ ОЦЕНОЧНОГО ИНСТРУМЕНТА

С развитием социальной науки и повышением уровня ее интегрированности становятся острыми две проблемы. С одной стороны, появляется все большее количество инструментов оценки, которые требуют систематизации. С другой стороны, взаимодействие с международными научными партнерами требует соответствующего качества разработки самих инструментов оценки и описания результатов этой работы.

В тексте будет предложена структура для публикации результатов разработки оценочного инструмента, которая основана на западных стандартах. Данная структура оказалась удобной и уже рекомендована в некоторых российских научных журналах, как обязательная.

Это краткое руководство может выступать как чек-лист для авторов, помогающий заметить и восполнить возможные дефициты проведенной работы.

Обязательные рубрики и их краткое содержание:

1. Теоретические основания разрабатываемого инструмента.

Описать, основные теоретические положения, в рамках которых разрабатывается инструмента. Показать теоретические связи измеряемого конструкта с иными, важными с точки зрения планируемой процедуры валидизации, конструктами. Описать ожидаемые результаты валидизации с точки зрения теоретических ожиданий. Указать, как эти теоретические представления могут направить процесс разработки инструмента, подбора заданий, начисления баллов, включения тех или иных шкал и пр.

2. Предшествующие или уже существующие инструменты оценки этого же конструкта или близких конструктов. Их психометрические характеристики (если известны). Недостатки предшествующих инструментов, которые вызывают необходимость разработки нового. Ожидаемые преимущества нового инструмента оценки.

3. Описание разработанного инструмента.

1) Структура инструмента

Необходимо описать количество шкал и субшкал (при наличии), которые содержит инструмента. Количество вопросов (заданий) в полном инструменте и по отдельным шкалам. Привести содержательное название каждой шкалы и примеры пунктов методики, которые к ним относятся.

Кроме формулировок заданий, нужно описать используемую шкалу ответов.

2) Подсчёт сырых баллов (скоринг)

Здесь необходимо показать алгоритм подсчета сырых баллов. Если в инструменте представлены задания с разными способами оценки, то следует указать их количество и номера.

4. Метод установления надежности и валидизация инструмента

1) Участники и процедура

Описывается логика привлечения к исследованию тех или иных групп участников. Обязательно указываются количество и демографические характеристики участников: половой состав (количество мужчин и женщин); возрастной состав (разброс, среднее, стандартное отклонение).

Иные особенности выборки должны быть указаны, если они важны с точки зрения целей разработчика и их влияния на полученные результаты.

2) Используемые инструменты оценки

Если применяли другие инструменты кроме разрабатываемого, необходимо обосновать их использование и дать их краткое описание. Если доступна информация о психометрических особенностях этих инструментов, нужно предоставить эту информацию с соответствующей ссылкой на первоисточник.

3) Стратегия анализа

Описать использовавшиеся при анализе математико-статистические методы и кратко обосновать их выбор. Кроме того, указать программное обеспечение, которое привлекалось для обработки анализа данных.

Далее раскрывается последовательность проведения статистического анализа.

5. Результаты

В этой секции описываются результаты установления надежности и валидности инструмента.

1) Надёжность получаемых баллов

Указывается вид надежности, который устанавливался, полученные коэффициенты и их интерпретация.

2) Валидность

После того как было показано, что разработанный инструмент способен измерять некоторую характеристику на приемлемом уровне надежности, следует обосновать, что он измеряет именно то, что планировали разработчики.

3) Нормы (если устанавливались)

Требуется кратко описать выборку (или выборки) нормализации.

Привести значения среднего и стандартного отклонения по методике в целом и по каждой шкале, если таковые имеются, для каждой выборки.

Далее следует привести содержательную интерпретацию высоких, средних и низких баллов по методике.

Шамонина О.П.,
г. Уфа, Россия

ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ СОЦИОЛОГА КАК НОВЫЙ СОЦИОЛОГИЧЕСКИЙ ИНДЕКС: О НЕКОТОРЫХ ПРОБЛЕМАХ ПРОЦЕССА РАЗРАБОТКИ, АПРОБАЦИИ И ПРИМЕНЕНИЯ СОЦИОЛОГИЧЕСКИХ ИНДЕКСОВ

В процессе разработки, апробации и применения социологических индексов, возникает ряд проблем, которые продолжают служить темой для дискуссий и научных поисков внутри социологического сообщества. Следует выделить некоторые из них.

1. Проблема операционализации понятия «социологический индекс». На данный момент существует много разных определений индекса, так или иначе связанных с математическим аппаратом, статистическими расчётами и законами логики. Но, все они сводятся к одной теоретической предпосылки: индекс – это сложная конструкция или специфическая система показателей:

- во-первых, индекс создаётся искусственно, т.е. это специально созданный показатель для определённых исследовательских целей, и здесь прослеживается его связь с совокупностью индикаторов, которые образуют его как единую величину, служат для подтверждения и оценки правильности сформулированной гипотезы исследования. В данном случае важно, чтобы каждый из индикаторов был теоретически обоснованным и измерялся соответствующей шкалой (номинальной, ранговой, интервальной и др.). С другой стороны, существует опасность разработки огромного количества индексов, которые в итоге размоют методологическую конструкцию социологического исследования и элементарно введут в заблуждение не только начинающих социологов, но и более опытных исследователей. В связи с этим, можно понять желание большинства исследователей создать единый и самый главный, универсальный индекс, с помощью которого можно охватить всё и сразу, представляя его в качестве такой одномерной характеристики, вокруг которой будут располагаться поддающиеся измерению показатели. Следует отметить, что подобного рода попытки делались и продолжают осуществляться по настоящее время как отечественными, так и зарубежными социологами;

- во-вторых, индекс служит неким прототипом той части реальности, которую в силу ряда причин, невозможно изучить в естественных условиях, но возможно смоделировать и изучить в ходе исследования;

- в-третьих, индекс относится к категории количественных показателей, относительной величине, указывающей на соотношение разных уровней, условий и различного рода отклонений от изначально заданного показателя.

Исходя из этого, важно определить категории, в рамках которых будет осуществляться построение индекса.

2. Проблема выполнения методологической цепочки: перевода теоретических понятий в измеряемые индикаторы, затем в переменные, далее в индексы с дальнейшей проверкой на теоретическую обоснованность и надёжность полученных в этом исследовательском процессе данных. Иными словами, это проблема перевода теоретического уровня в эмпирическую область исследования и полученные эмпирическим путём данные в теоретические понятия, – которая относится к категории общеизвестных в социологической науке проблем, и с которой, так или иначе, приходится сталкиваться каждому социологу, решая её самостоятельно с учётом полученных знаний и личного исследовательского опыта.

Если в теоретическом понимании определиться с понятием индекса вполне возможно, то с методологической точки зрения, – это самый трудный процесс: как, к примеру, в социологическом исследовании сопоставить несопоставимое, разноизмеримое и постоянно меняющееся во времени и пространстве? Конечно, можно попытаться разработать уникальную систему перевода понятий в индикаторы по аналогии соотношения «анализ-синтез», т.е. единое целое разбить на элементы, изучить их, а потом полученные сведения снова соединить вместе, как единое целое; при этом первоначальное состояние значительно отличается от конечного, т.к. наделено новыми свойствами, выявленными в ходе исследования. Но существует другая проблема: такой разбор понятий на индикаторы или показатели может занять значительно больше времени, чем само исследование, поэтому возникает вопрос: есть ли смысл его проводить? Правильным ответом было бы проведение экспериментальных исследований, где разрабатывались бы подобные конструкты или схемы, чтобы социологи при проведении исследований могли пользоваться готовым инструментом, не ставя под сомнение его методологию и репрезентативность полученных данных. С другой стороны, попытка охватить необъятное, может сыграть с социологом злую шутку, поэтому в работе над социологическими индексами следует уходить от всемасштабности и стремиться к конкретной ситуации, придерживаться здравого смысла, быть реалистом, опираться на объективные факты и активно изучать накопленный ранее опыт.

3. Независимо от количества разработанных социологических индексов, большое значение имеет профессионализм социолога и уровень его личной моральной ответственности. Если провести аналогию, то, например, многие законы, нормы и правила поведения просто не выполняются или не соблюдаются, в то время, когда есть добропорядочные и законопослушные граждане. Точно так и в социологической науке: есть социологи, которые от начала до конца следуют Профессиональному Кодексу Социолога, стремятся максимально соответствовать заложенным в нём стандартам профессионального поведения. В то же время, не является секретом, что есть недобросовестные социологи, стремящиеся любой ценой заработать, продвинуться в карьере, пролоббировать чьи-то политические или экономические интересы и т.д. В этом случае важно знать одно: что движет самими социологами при проведении социологических исследований? Если это жажда быстрой наживы, «сытая» должность, политическое или экономическое лобби, – в этом случае никакие индикаторы и оценочные процедуры не помогут. Если же исследовательская деятельность направлена на приращение научного знания, вклад в науку, порой в ущерб собственной карьере и известности, то и здесь нет смысла в оценочных категориях, т.к. социолог сам будет стремиться к получению достоверных данных и искать разные способы проверки их надёжности и репрезентативности. В связи с этим, можно разработать ещё один социологический индекс – Индекс профессиональной ответственности социолога, который будет складываться из таких индикаторов или показателей научной, исследовательской и преподавательской деятельности, как: 1) наличие профессионального социологического образования, работа по специальности или профильному образованию, наличие постдипломного (аспирантура, докторантура) образования, курсов повышения квалификации, наличие учёной степени, звания, стаж работы в социологии или социологом; 2) наличие проведённых социологических исследований в составе научных коллективов или самостоятельные исследования с полученными результатами, достоверно отражающими состояние социальной реальности и внедрёнными в практику рекомендациями; 3) число собственных авторских публикаций: в научных изданиях, средствах массовой информации, материалах научно-практических мероприятий, частота цитируемости и отсутствие фактов заимствований и плагиата; 4) отсутствие участия в сомнительных мероприятиях, дискриминирующих по гендерному, возрастному, национальному, религиозному и социальному признакам, пропаганды несправедливости и беззакония, оскорблений чести и достоинства граждан, а также преступной или иной противоправной деятельности; 5) участие в преподавательской деятельности и наличие успешно защищённых курсовых, дипломных, кандидатских и докторских научных работ, выполненных под научным руководством; 6) участие в научно-практических мероприятиях: конгрессах, конференциях, симпозиумах, круглых столах, проводимых на разных уровнях в целях обмена опытом и получения новых социологических знаний. Следует отметить, что данный

индекс принадлежит к категории количественных показателей, хотя и указывает только на наличие того ли иного признака. Поэтому, при его построении необходимо исключить разного рода оценки личности социолога, а оценивать лишь его профессиональную деятельность и следование профессиональной этике, заложенной в Кодексе Социолога; создавать при этом равные для всех условия, используя одни и те же постоянные показатели; измерять их ранговыми и интервальными шкалами, где сумма максимальных значений условно будет обозначать верхнюю границу, а сумма минимальных значений – нижнюю точку определения уровня профессиональной ответственности. Следовательно, такой латентный фактор, как профессиональная ответственность социолога, измеряется совокупностью показателей: уровнем образования, наличием исследовательского и преподавательского опыта, авторскими публикациями, участием в научно-практических мероприятиях, безупречной деловой репутацией и соблюдением профессиональной этики. В целях проверки полученных данных и для оценки надёжности и обоснованности этого индекса, необходимо провести экспертный опрос социологов и напрямую задать им вопрос об их профессиональной ответственности и на основании чего они так отвечают. Сопоставление полученных результатов позволит определить зависимость показателей с индексом, а также сделать выводы об отношении самих социологов к проблемам профессиональной ответственности и разработки социологических индексов.

БІДНІСТЬ ЯК СОЦІАЛЬНИЙ КОНСТРУКТ В СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ТЕКСТАХ

Однією з ключових категорій сучасного соціологічного знання є категорія «соціальна проблема», яка і донині традиційно представляється складною соціальною умовою, що існує об'єктивно як вада соціального устрою.

Альтернативний підхід до дослідження соціальних проблем запропонували конструкціоністи, головна теза яких полягає у тому, що «соціальні проблеми не мають незалежного існування як сукупність об'єктивних соціальних умов, а є передусім результатом процесу колективного визначення [1, с.11].

Особливу популярність у прихильників конструкціоністського підходу здобули роботи Д.Кітсьюза, П. Ібарра та М. Спектора. Вони запропонували розуміти процес конструювання соціальних проблем як «діяльність індивідів або груп, що виявляють невдоволення і висувують заяви-вимоги щодо визначених передбачуваних умов» [2, с.28].

Сам процес соціального конструювання проблеми можна дослідити за допомогою визначеного інструментарію. Спеціалісти з комунікативних технологій працюють над представленням соціальної проблеми таким чином, щоб вона успішно і вдало презентувала те чи інше проблемне питання. Всі заяви-вимоги являють собою спробу переконати певну аудиторію в існуванні соціальної проблеми, тобто є формою риторики, а відповідно, їх можна піддавати соціолінгвістичному аналізу.

Зазначимо також, що предметом аналізу методології соціального конструювання виступають, по-перше, конструкції соціального світу (соціальні конструкти), по-друге, - конструкції його образів у свідомості соціальних об'єктів (соціологічні, соціально-психологічні конструкти). Конструкт (- англ. construct; нім. Konstrukt.) - поняття, яке є засобом аналізу та узагальнення. П. Бергер і Т. Лукман [3] використали поняття «соціальна конструкція» для позначення процесу, завдяки якому люди надають світу сенс. Пізніше це поняття стали вживати у різних галузях соціології, включаючи дослідження соціальних проблем.

Соціальний конструкт або соціальний концепт – це породження конкретної культури або суспільства, що існує виключно в силу того, що люди погоджуються діяти так, немов би воно (явище) існує, або погоджуються дотримуватись певних умовних правил. Основна ідея вживання терміну видається досить прозорою. «Сказати, що щось є соціально сконструйованим, означає підкреслити залежність «цього» від соціальних суб'єктів. Це означає сказати: ці речі не могли би існувати, якби ми їх не сконструювали. У нас в принципі не було потреби їх конструювати, принаймні в тій формі, в якій вони існують зараз. Якщо би ми жили в іншому суспільстві, з іншими цінностями та інтересами, ми би побудували «це» по-іншому. Однозначно, що існує контраст з природно існуючим об'єктом, оскільки такий об'єкт існує незалежно від нас і ми не мали можливості докласти до нього свої зусилля» [4].

Найяскравіше соціальний конструкціонізм виявляється у трактуванні соціальних проблем. На прикладі проблеми бідності в Україні, яку вочевидь можна вважати «класичною» соціальною проблемою, оскільки вона віддавна турбує людство, стає традиційною для всіх суспільств, проаналізовано конструкти проблеми, які з'явилися в текстах передвиборчих програм учасників політичних перегонів 2012. Для цього ми провели низку етапів фреймового аналізу політичних текстів, який ґрунтується на розумінні фрейму як визначеної понятійної рамки, яку використовують в комунікативному процесі для віднесення конкретного випадку або ситуації до вже відомої категорії. Фрейм пропонує просту і зрозумілу інтерпретацію якоїсь теми чи події.

В нашому дослідженні ми керувалися методикою аналізу фреймів, запропонованою Засекіною Л. та Засекіним С. [6]. Об'єкт нашого аналізу – тексти передвиборчих програм політичних партій, які брали участь у виборах до Парламенту 28 жовтня 2012 року. Для аналізу ми використовували програми партій, які були найбільш представлені в медійному просторі – це Партія регіонів, ВО «Батьківщина», УДАР, КПУ, ВО «Свобода», «Україна - вперед» Наталії Королевської, Радикальна партія Олега Ляшка, «Наша Україна».

Ряд проведених етапів фреймового аналізу дозволяє нам виокремити дискурсивні стратегії-практики щодо соціальної проблеми бідності, які представляють сконструйовані концепти бідності в Україні: це **дискурс захисту (матеріального, морального, культурного), дискурс можливостей, дискурс соціального дисбалансу та парадоксального соціального приниження**. Дискурсивна стратегія або ж конструкт захисту розглядає бідність крізь призму матеріальної незахищеності. Ця проблема торкається людей і суспільства через те, що немає достатнього матеріального забезпечення з боку держави. Ключовими категоріями в межах цього дискурсу є низькі соціальні виплати, акцент на необхідності пільг, акцент на існуванні матеріально незахищених верств населення, які потребують підтримки держави, які потребують пільг. Рецепт вирішення проблеми бідності є ефективна політика

соціального захисту, забезпечення. В конструкті **можливостей** передбачається, що бідність – це проблема відсутності повноцінного спектру можливостей, доступу до всіх благ, якими в ідеалі повинна володіти кожна людина в успішному суспільстві, в успішній державі. Рівність можливостей дає шанси однакового стартового капіталу для життя, будівництва кар'єри, що виливається в забезпечення людиною своїх потреб. **Дискурс соціального дисбалансу та дискурс парадоксального соціального приниження** – бідність конструюється як стан соціальної несправедливості, суспільної нерівності в незбалансованому співвідношенні та різкій поляризації багатих і бідних. Така поляризація породжує, дестабілізує суспільство і вводить його в певний депресивний стан. Імовірно, що в такий спосіб зароджується суспільна ворожнеча, а суспільна прірва розхитує систему держави.

Фреймовий аналіз соціальних конструктів бідності в програмних документах учасників виборчих перегонів дозволив зробити висновок щодо основних дискурсивних стратегій, які використовуються суб'єктами політичного процесу в Україні з метою формування визначеного розуміння соціальних реалій. Бідність як соціальна проблема стає предметом публічного обговорення та медіа висвітлення, актуалізується і закладається як програма у матрицю масової свідомості. Фреймовий аналіз дозволив виокремити основні вузлові поняття дискурсу соціальної проблеми бідності і показати, яким чином сполучення цих вузлових понять у різних конфігураціях формують те, що ми називаємо дискурсивними стратегіями, тобто реалізуються у намірах суб'єктів політичного процесу. Перспективи подальших розвідок дослідження ми вбачаємо у дослідженні того, як дискурсивні практики проблематизації щодо соціальних проблем відображаються в соціальних практиках громадськості.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Блумер Г. Социальные проблемы как коллективное поведение / Г.Блумер // Социальные проблемы: конструкционистское прочтение. Хрестоматия. – Казань: Изд-во Казанск. ун-та. – 2007 - С. 11. 2. Бест Д. Социальные проблемы / Дж. Бест // Социальные проблемы: конструкционистское прочтение. Хрестоматия. Казань: Изд-во Казанск. ун-та, 2007- С. 28 3. Berger Peter L. The social construction of reality / Peter L. Berger, Thomas Luckmann. – Garden City ; New York : Doubleday, 1966. – 360 р. 4. [Boghossian Paul A. what is social construction? \[Електронний ресурс\] / Paul A. Boghossian. – Режим доступу : http://as.nyu.edu/docs/IO/1153/socialconstruction.pdf - 3 березня 2012.](http://as.nyu.edu/docs/IO/1153/socialconstruction.pdf) 5. Засекіна Л.В., Засекін С.В. Психолінгвістична діагностика: Навчальний посібник/ Л.В. Засекіна. С.В. Засекін – Луцьк: РВВ «Вежа» Волин.нац.ун-ту ім.Л.Українки, 2008. – 188 с.

Софія Городецька

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

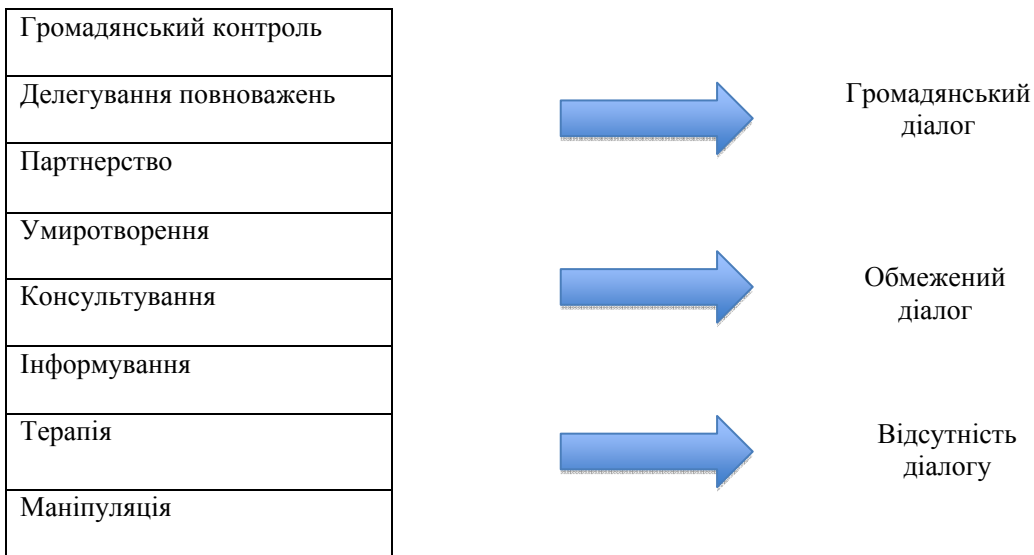
ГРОМАДЯНСЬКА УЧАСТЬ ЯК ПОВЕДІНКОВА СТРАТЕГІЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО ДІАЛОГУ

В західній літературі поняття участі розглядають в межах різних дисциплін: соціології, політології, управління, соціальної психології, економіки тощо. Науковці виділяють поняття громадянської участі (civic participation), громадської участі (public participation), соціальної участі (social participation), політичної участі (political participation). Проблема участі розглядається в контексті різних підходів та теорій: теорія соціального капіталу, соціальних мереж, соціальних рухів, розвитку спільнот (громад), громадянського суспільства тощо.

Справжнє функціонування інститутів громадянського суспільства виявляється через участь людей. Участь характеризується як «ситуативна практика», що реалізується в рамках певного територіального і соціального простору з властивими політичними, соціальними, культурними та історичними особливостями. Умовою її виникнення є суспільний інтерес. Вона здійснюється шляхом об'єднання індивідів у співтовариства різного ступеня формалізації [1]. Саме завдяки громадянській участі громадяни висловлюють своє ставлення щодо влади та соціальних установ, намагаючись зробити все можливе для звернення уваги на свої проблеми та інтереси гілками влади.

В дослідженні питання громадянської участі досить ефективною є модель участі та неучасті розроблена Ш.Арнстайн [4]. Дослідниця продемонструвала типологію з восьми рівнів участі, вісім типів структуровані у вигляді сходів, кожен ступінь якої відповідає ступеню повноважень громадян у визначенні кінцевого продукту.

Ми характеризуємо громадянську участь як поведінкову стратегію громадянського діалогу, тому спираючись на дану схему “участі- неучасті”, можемо проектувати її у схему “діалог- не діалог”.

Отже, останні дві сходинки терапія та маніпуляція, що визначаються нами, як «відсутність діалогу», передбачають взаємодію влади з громадськістю на рівні «згори-вниз», тобто повністю заперечує участь та втручання громадськості у прийняття рішень. Тобто, це певний монолог влади з громадськістю. Сходинки «інформування», «консультування» та «умиротворення» характеризуються нами як «обмежений діалог». Тут виникає проблема у наданні мінімуму інформації громадянам про перебіг подій, обмеження консультацій щодо прийняття рішень та ухвалення, а якщо вони і відбуваються, то консультування не гарантує того, що інтереси громадян будуть реалізовані. На даному рівні, влада погоджується приймати пропозиції від громадян, проте не реагує на них. Найвищі сходинки, що ми визначили як «громадянський діалог», передбачають відкритий діалог між владою і громадянами. «Партнерство», «делегування повноважень» та «громадянський контроль» відповідають принципам функціонування демократії участі, формується на основі спільного володіння інформацією. Тут, діалог побудований на засадах партнерства і відбувається продуктивний контроль громадськості за діями влади. Таким чином, на даному рівні громадяни виступають такими ж повноцінними суб'єктами політичного процесу як і влада, їх пропозиції щодо прийняття рішень не зменшуються, а навпаки мають таку ж вагу, як і пропозиції влади. Саме даний варіант діалогу між владою та громадянами передбачає їх рівні права щодо контролю за реалізацією спільно ухвалених політичних рішень.

У розвинутій та ефективній формі громадянська участь проявляється на рівні відкритого партнерства влади з громадянами, дієвого представництва інтересів громадян в органах влади, продуктивному громадянському контролі за владою. У цих випадках можна говорити про те, що політична влада децентралізується і перерозподіляється в процесі переговорів між громадянами та чиновниками. На основі взаємодії політиків і громадян можуть створюватися спільні політичні комісії, робочі групи, групи для вирішення конфліктів. Але така взаємодія, і тим більше ефективна взаємодія, можлива лише за умови, що самі громадяни виступають не як індивідуальні «представники громадськості», а об'єднані в групи громадянської ініціативи, громадянські (суспільні) організації, що мають достатню інтелектуальну, технічну та фінансову базу.

Однією з функцій держави щодо забезпечення громадянської участі є залучення громадськості до вироблення стратегій й тактик реалізації державної політики, яке має здійснюватися шляхом налагодження громадянського діалогу. Громадянський діалог – це інструмент, за допомогою якого можна створити умови для вільного та конструктивного обміну інформацією в суспільстві.

Діалогові форми громадянської участі громадян, формування яких можливе тільки в умовах публічної відкритості влади, є однією з характеристик демократії участі, коли громадяни мають реальні можливості та законодавчо закріплені механізми впливу на процес ухвалення владних рішень, минаючи посередників між ними і владою.

Для забезпечення відповідальної громадянської участі необхідно підіймати питання взаємодії влади та пересічних громадян до рівня своєчасного інформування та зворотнього зв'язку, надавати можливість висвітлювати усі питання відносин влади із громадянами в пресі, що призведе до формування відповідного діалогу з владою.

Отже, прагнення громадян мати право брати участь у прийнятті рішень з питань, що мають важливе суспільне значення веде до ефективного громадянського діалогу громадян з органами влади. Але отримати таке право можуть лише ті, хто дійсно відстоює значущі суспільні, громадянські інтереси, хто вступає в діалог з владою, озброєний усією повнотою інформації. Тоді може дійсно статися об'єднання, завжди продуктивне, державних ініціатив та громадянської участі. Громадянська участь спричинює нові,

раціональні форми активності громадян, їх соціально-культурну та політичну зрілість, активну позицію лідерів громадської думки та стимулює активну державотворчу позицію громадян. Так, згідно з соціологічними дослідженнями, громадянська участь у добровільних асоціаціях сприяє громадянській активності населення.

Вище викладене свідчить про те, що лише ефективна громадянська участь може бути реальною стратегією для налагодження відкритого та прозорого громадянського діалогу.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Абрамов Л.К., Азарова Т.В. Центр місцевої активності для розвитку громад / Л.К. Абрамов, Т.В. Азаров. – Кіровоград: ІСКМ, 2012. – 144 с. 2. Афонін Е. А., Гонюкова Л. В., Войтович Р. В. Громадська участь у творенні та здійсненні державної політики.– К.: Центр сприяння інституційному розвитку державної служби, 2006. – 160 с. – (Серія „Бібліотека молодого державного службовця”). 3. Великая Н.М. Основные тенденции политического участия в местном самоуправлении / Н.М. Великая // Социологические исследования. – 2003. – № 8. – С. 45-49. 4. Arnstein, Sherry R. A Ladder of Citizen Participation, JAIP, Vol. 35, No. 4, July 1969, pp. 216-224. 5. Verba S. The modes of democratic participation : a cross-national comparison / Verba S., Nie N.H., Kim J. – Beverly Hills, Ca. : Sage Publications, 1971.- 80 p.

Оксана Зубарева

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара,

ОСОБЕННОСТИ ПРОЯВЛЕНИЯ СУБЪЕКТНОСТИ В ПРОСТРАНСТВЕ ДИСКУРСА

Понимания дискурсивной природы социальной реальности, лежащее в основе постструктуралистских и постмодернистских концепций дискурса, основывается на идеи о том, что именно язык выступает универсальной матрицей, в которой зашифровано самое надежное знание о мире. Следовательно, социальная ткань рассматривается нами как результат наследуемой акторами лингвистической системы, как особое дискурсивное пространство, в рамках которого происходит кодирование и регуляция порядка социума. При этом, мы отмечаем, что проблема субъекта и авторства в дискурсе имеет решающее значение. «Кто говорит?», - часто спрашивал М. Фуко. И вопрос оставался без ответа. «В этом безразличии, я полагаю, нужно признать один из фундаментальных этических принципов современного письма» [1, С.13].

«Смерть автора», обозначенная в постмодернизме Р. Бартом («что касается Текста, то в нем нет записи об Отцовстве») и Ж. Дерридой, снимает претензии субъекта на статус производителя. Ж. Деррида предлагает использовать термин «активная интерпретация» как новый герменевтический способ прочтения текста. В своей знаменитой статье «Смерть автора» Р. Барт утверждал, что «письмо – та область неопределенности, неоднородности и уклончивости, где теряются следы нашей субъективности, чёрно-белый лабиринт, где исчезает всякая самотождественность, и в первую очередь телесная тождественность пишущего». По формулировке Р. Барта, фигура читателя может быть рассмотрена в качестве «личного адреса» ничуть не более, нежели фигура Автора, ибо «читатель - это человек без истории, без биографии, без психологии, он всего лишь некто, сводящий воедино все те штрихи, что образуют письменный текст»[2,с.386-387]. Собственно, по Ж. Деррида, «интерпретирующее Я» само по себе есть не более чем текст, сотканный из культурных универсалий и дискурсивных матриц, культурных кодов и интерпретационных конвенций. Подобно автору, читатель растворяется в процессуальности собственных дискурсивных практик, обусловленных внешними и не автохтонными по отношению к субъекту правилами, читатель уловлен «сетью культуры», т.е. той системой фундаментальных конвенций, которые диктуются универсалиями данной культурной традиции. Иными словами, читатель, как и автор, оказывается даже не «гостем», но «порождением текста».

Таким образом, Автор, Читатель и Текст растворяются в едином вербально - дискурсивном пространстве. Следовательно, субъект в постмодернистских традициях - главная «мишень» критики. По мнению М. Фуко, субъект должен мыслиться через категорию дискурса и соотношения с объектом. Субъективизация происходит через определенные типы познания и феноменологические опыты: в классическую, ренессансную, античную эпохи дискурс, вызванный способом воспроизводства власти и знания, моделировал каждый раз нового человека. Отсюда идея «смерти человека», которая наступила вслед за «смертью автора». Ни автор, ни субъект не могут претендовать на осуществление и развитие дискурса. Дискурсивные практики по своей сути – обезличенные тексты, монологи, высказывания, которые могут быть строго зафиксированы лишь в «своей» эпохе. То есть если традиционные подходы выносили субъект власти за пределы функционирования объекта власти, то современные подходы

выступают как имманентные, утверждают всеналичность дискурса внутри социальной реальности [3, с. 11–25].

Следовательно, субъект конструируется в процессе дискурсивного кодирования социальной матрицы. Так, М. Фуко доказывает, что «дискурс — это не величественно разворачивающиеся размышления, знания, речи субъекта». Более того, дискурсивные конструкции, в рамках которых происходит идеологическое позиционирование, сами формируются под воздействием совокупности дискурсивных формаций, которые М. Пешо называет «интердискурсом», а Г. Крес «идеологической системой координат» [4, с. 28]. Следовательно, дискурсивная формация может пониматься как артикуляция, репрезентация, реализация предзаданных идеологических (социокультурных) установок. Идеология при этом трактуется как то, что определяет и содержание дискурса, и способы его производства. Другими словами, дискурс в теории М. Пешо становится своего рода идеологическим «перформансом», формой насилия над индивидом.

Итак, исходя из избранной нами методологической перспективы, обладающей на сегодняшний момент огромным эвристическим потенциалом, дискурсивные практики определяются не просто как практики, опосредованные языком, но как властные практики, эффектом которых является «производство субъекта», «производство реальности» и управление ими. Соответственно, каждый акт коммуникации трактуется как дискурсивное действие, воспроизводящее общую логику социокультурных процессов. В данном случае, речь идет о формирующей дискурс социально-исторической ткани, о социокультурной заданности дискурса: не субъект как таковой является автором производимого им дискурса, а некая внесубъектная «матрица смыслов», которая автоматически управляет дискурсом субъекта, определяет способы производства дискурса (напомним, этот взгляд очень отличается от классического понимания индивида как автономного и суверенного субъекта).

ЛІТЕРАТУРА: 1. Фуко М. Что такое автор? / М. Фуко // Воля к истине: по ту сторону власти, знания и сексуальности. Работы разных лет. - М.: Касталь, 1996. - 448с. 2. Барт Р. Избранные работы: Семиотика: Поэтика: [Пер. с фр. / Сост., общ. ред. и вступ. ст. Г. К. Косикова] / Р. Барт — М.: Прогресс, 1989—616 с. 3. Бикбов А.Т. Имманентная и трансцендентная позиции социологического теоретизирования / А. Бикбов // Пространство и время в современной социологической теории. - М., 2001. - С. 11–25. 4. Kress, G. Ideological Structures in Discourse // Handbook of Discourse Analysis. Vol. 4. Discourse Analysis in Society: Academic Press. London. 1985. Pp. 27 – 42.

Анастасія Ковальчук

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

ОСОБЛИВОСТІ КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІІ КАТЕГОРІЇ «МАЙБУТНЄ» В СОЦІАЛЬНОМУ ПІЗНАННІ

Однією з важливих умов успішного функціонування сучасного суспільства є його здатність чітко уявляти та формувати певну концепцію майбутнього. Ще з давнини створювались образи майбутнього, його ідеали, формувались прогнози та здійснювались передбачення на різноманітних рівнях: релігійних, міфологічних, містичних, повсякденних та наукових. Латентний дискурс про майбутнє присутній в усіх сферах життєдіяльності людини. Все, що вона робить сьогодні, обумовлено та пов'язано з відповідним розумінням майбутнього, його певним домінуючим образом, який існує в свідомості кожного. Варто відзначити також, що особливого значення домінування в суспільстві конкретних уявлень про майбутнє набуває в перехідні періоди розвитку, коли змінюються традиційні уявлення та повсякденні практики індивідів, і їм необхідно чітко уявляти нові вектори суспільного розвитку.

Актуальність тематики дослідження майбутнього, створення прогнозів простежується протягом всієї історії розвитку світової наукової думки. Вона присутня і в міфологічних картинах світу, і в утопіях (від перших праць Середньовіччя до всесвітньо відомих соціалістичних та комуністичних утопій ХІХ ст.), і в працях футурологів, прогностів, наукових фантастів ХХ століття. Р.І. Вілков виділяє п'ять основних методологічних підходів до прогнозування майбутнього. Це модернізація, теорія зіткнення цивілізацій, глобалізація, програма стійкого розвитку та концепція постіндустріального суспільства. В якості основи для даної класифікації можна назвати різноманітні школи соціально-філософської, економічної, політичної, культурної та стратегічної прогностики зі своїми ідеологічними перед-установками та домінуючими факторами футурологічного аналізу [3, с. 88].

Також не можливо не відзначити велику кількість концептів майбутнього, яку пропонують світові релігійні системи, такі як християнство, іслам, іудаїзм. Релігійно-філософські погляди сформували цілий комплекс ідей, що існують та актуальні певною мірою і до сьогодні : ідеї «подяки» у загробному світі згідно поведінки людини за життя, провіденціалізму(божественного провидіння, що цілеспрямовано визначає хід

подій незалежно від волі людини), месіанізму (покладають надії на прихід «рятівника-месії», який радикально змінить на краще існуючі порядки) і так далі [1, с. 65]. Якщо говорити про актуальні реалії, можна відзначити, що і сьогодні наукові інститути по всьому світу на різноманітних рівнях активно продовжують вже давно розпочаті традиції і займаються прогнозуванням та дослідженням аспектів майбутнього на всіх рівнях життєдіяльності суспільства. Перш за все вони формують адекватне уявлення про вже реально існуючі умови та фактори, тобто досліджують минуле та теперішнє, та на основі їх детального аналізу виділяють основні вектори розвитку майбутнього. Гарним прикладом подібних практик є роботи Римського клубу. Дж. Форрестер та Д. Медоуз в своїх роботах «Світова динаміка», «Межі росту» запропонували виділити зі складного комплексу глобальних соціально-економічних процесів декілька вирішальних для долі людства, а потім «програти» їх взаємодію на кібернетичній моделі за допомогою ЕОМ [1, с. 105]. Дійсно, дуже важливим фактором при дослідженні майбутнього, виступає його безпосередня обумовленість подіями, настроями, практиками теперішнього. Цей факт підтверджується тим, що в процесі історичного розвитку суспільства уявлення про майбутнє змінювались неодноразово в залежності від домінуючих настроїв.

Розглянемо більш детально це твердження на прикладі сучасного суспільства. Період сучасного розвитку суспільства та суспільної свідомості можна назвати кризовим в певній мірі, оскільки все більшої актуалізації набувають ідеї катастроф, глобальних потрясінь та змін. Вчені в різноманітних галузях наукового знання констатують наявність ряду глобальних проблем, які в ХХ столітті актуалізувались в ті чи інші періоди соціально-політичного розвитку світових країн-лідерів. До таких груп глобальних загроз можемо віднести перегони озброєнь, розрив в рівні розвитку країн, продовольчу проблему, проблему вичерпності природних ресурсів, екологічну кризу та ін.. Всі вони, транслюючись в маси на різноманітних рівнях, а саме на рівні офіційного дискурсу урядів країн, і в науковому дискурсі, і в продуктах масової культури, таких як література, кіно, актуалізують негативні тенденції уявлень про майбутнє.

Одним із векторів уявлень про майбутнє в сучасному суспільстві є ствердження його песимістичного, катастрофічного та апокаліптичного характеру, що, без сумніву, чинить вплив на повсякденні практики індивіда.

Деякі дослідники про категорію майбутнього кажуть як про сформоване поняття, оскільки, з одного боку, певне його передбачення є продовженням, екстраполяцією теперішнього, а з іншого, таке передбачення, з'явившись взагалі та ставши надбанням для широкого загалу, починає майбутнє певним чином конструювати, направляючи (свідомо чи підсвідомо) рух подій до певного запропонованого образу. Є. Голоцан розуміє прогноз не в якості припущення, а в якості сили, що впливає на становлення майбутнього. Рационально обґрунтований аналіз майбутнього закладає орієнтири для суб'єктів історичного процесу. Історія і футурологія об'єднуються у відомій теоремі Томаса - «якщо людина визначає обставини як реальні, то вони стають реальними у своїх наслідках». Л.В. Ракитянська відзначає, що існуючий образ майбутнього формує культуру індивідуальної та масової самосвідомості [3, с. 95].

Як вже відзначалось раніше, за весь історичний час розвитку суспільства створено тисячі прогнозів майбутнього, хоча наукові методики його прогнозування було розроблено не так давно і різноманітні інтерпретації та трактування майбутнього, його змістовної наповненості скоріше лише окреслені, ніж детально проаналізовані. В наукових працях сучасних вчених тим чи іншим чином представлені певні образи майбутнього, хоча здебільшого вони не є кінцевою метою вивчення. Однак в текстах повсякчас зустрічаються конструкти світу майбутнього, людини майбутнього, її повсякденності.

В роботі «Світле завтра? Антиутопія футурологій та футурологія антиутопій» І.Д. Тузовський окреслює кілька рівнів прогнозування. В якості першого рівня він виділяє містично-прогностичний або релігійний. Так, наприклад, постійний інтерес до різноманітних містичних пророцтв Ванги, Нострадамуса можна віднести саме до нього. Другий рівень автор визначає як той, що залежить від аналітичних та творчих можливостей кожного конкретного індивіда та має хоча б мінімальну аргументацію. Третій рівень визначається І.Д. Тузовським як науковий. Він ґрунтується на застосуванні арсеналу тих чи інших наукових методів, таких як статистичний аналіз, екстраполяція, кореляція прогнозу. Саме він дає можливість створювати найбільш ґрунтовні прогнози, які могли б чинити вплив як на майбутнє, так і на теперішнє [2, с.42].

Таким чином, ми можемо відзначити, що майбутнє не є фатально визначеним для людства, скоріше воно формується світовими та національними політичними, економічними, науковими елітами, і дуже важливо створити максимально ефективну його концепцію, яка б привела до соціально позитивних наслідків в своїй реалізації. В такому випадку ми можемо говорити не про містичне «передбачення» майбутнього, а про цілком реальне та науково обґрунтоване створення його потенційних моделей, заснованих на врахуванні всіх можливих варіантів розвитку подій.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Бестужев-Лада И.В., Наместникова Г.А. Социальное прогнозирование. Курс лекций. /И. Бестужев-Лада, Г.Наместникова. – М.: Педагогическое общество России, 2001. – 383с. 2. Солдатов В.Е., Тузовский И.Д. Социокультурное пространство в антиутопиях: основные черты моделируемого социума // И. Д. Тузовский //Вестник Челябинской государственной академии культуры и искусств. – 2010. Т. 23. - № 3. - С. 40-49. 3. Тузовский И. Д. Светлое завтра? Антиутопия футурологии и футурология антиутопий / И. Д. Тузовский - Челяб. гос. акад. культуры и искусств. — Челябинск, 2009. — 312 с.

ІНТЕРНЕТ-САЙТ ЯК ПРОСТІР РОЗГОРТАННЯ СОЦІОЕКОЛОГІЧНОГО ПУБЛІЧНОГО ДИСКУРСУ

На сьогодні Інтернет є найактуальнішим засобом комунікації та інформатизації в сучасному світі, який змінює багатомірну соціальну реальність, а також є змістовно іншим місцем поєднання різних соціальних просторів. Інтернет комунікації призвели до формування нових видів соціальної взаємодії, комунікації, соціальних відносин їх динаміки.

Для соціологів є очевидним, що такі зміни соціуму актуалізують пошук та використання нових соціологічних методологій та методів для проведення емпіричних досліджень. Таку широку можливість відкриває Інтернет. Саме Інтернет-технології допомагають прискорити збір соціологічної інформації, надають можливість використовувати персональні інтерв'ю, експертні опитування, аналіз документів, онлайн фокус-груп. Світова практика застосування Інтернет-технологій для досліджень суспільства нараховує більше п'ятнадцяти років. Нажаль у вітчизняній соціологічній науці, незважаючи на стрімке розростання мережі Інтернет ця практика застосовується не досить широко, переважно у вигляді онлайн-інтерв'ю, розсилка анкет електронною поштою.

З огляду на це, Інтернет-сайт можна розглядати не тільки як інструмент соціологічного дослідження. Конкретний інтернет-сайт відображає певну соціальну реальність, наповнюється соціокультурним контекстом, локалізує та наповнює змістом певний фрагмент соціального простору, а також це певний спосіб комунікації, взаємодії, дистанції, розгортання та представлення певного публічного дискурсу.

Мета наукового пошуку полягає в характеристиці змісту та виявленні особливостей соціоекологічного дискурсу, який розгортається та представлений в межах вітчизняних Інтернет-сайтів екологічної спрямованості.

Категорія дискурс є однією з найбільш популярних категорій сучасного соціального пізнання. Так чи інакше, вона фігурує практично у всіх сучасних соціально-гуманітарних дисциплінах (соціології, соціальній філософії, культурології та ін.).

Дискурс ми розуміємо, у широкому сенсі як поєднанням мовної форми, значення та дії. Дискурсів стільки ж, скільки можна виявити стилістично-сміслових єдностей: дискурс правового суспільства, дискурс ринкової економіки, соціоекологічний дискурс, дискурс свободи слова, дискурс демократії, ліберальний дискурс, політичний дискурс.

В даному випадку Інтернет-сайт є інструментом соціологічного дослідження і його об'єктом, тим простором де відбувається як комунікація його відвідувачів, формування певної змістовного простору, так і надання публічності ідеям, особистостям, дискусіям. Саме надання публічності певному дискурсу є однією з цілей створення сайту.

Слід наголосити, що Інтернет-сайт не є документом в традиційному його розумінні. Документ – це спеціально створений людиною предмет, який призначений для передачі та зберігання інформації. В контексті специфіки соціологічного аналізу документів дослідження змісту сайтів в Інтернеті є за формою особливим різновидом аналізу інтерактивних документів. Інформація сайту періодично трансформується, доповнюється, також він не є окремим документом, а системою або сукупністю різних документів об'єднаних в єдиний інформаційний ресурс. Саме за цими ознаками інтернет-сайт і привертає увагу соціологів як носія інформації, простору комунікації, як певна соціальна реальність розгортання публічного дискурсу, а в нашому випадку соціоекологічного змістовного наповнення.

Для аналізу Інтернет сайтів екологічної спрямованості нами була застосована методика традиційного аналізу документів, яка передбачає зовнішній та внутрішній аналіз документа. Всього було переглянуто близько 115 сайтів екологічних громадських організацій України. Під час перегляду було з'ясовано, що 50% цих сайтів умовно кажучи «мертві сайти». Вони розроблені в різний період: 2003р., 2002р., 2004р., як правило, за грантом, профункціонували рік чи два і зараз не працюють. Тому, нами відібрано та проаналізовано десять найбільш популярних та відвідуємих на сьогодні екологічних сайтів. Ці сайти, слід відмітити, представляють як реально існуючі екоспільноти так і ті, що мають тільки віртуальний статус.

Кожний сайт має свій рубрикатор, елементи якого можуть виступати у якості одиниць аналізу для зовнішньої характеристики документа. Так, виокремлено такі змістовні блоки аналізу: «про нас» - це рубрика де презентується мета створення сайту, його історія, укладачі сайту, ними є як окремі діячі громадської організації так і в цілому громадська організація, контакти; рубрика «реалізовані проекти» де викладається діяльність організації; широка рубрика «новини» - перелічується зміст новин світових, всеукраїнських, регіональних; «теми» - наприклад: атмосфера, екологічний моніторинг, саме за темами представляють новини взагалі та напрямки своєї діяльності більшість організацій, але є сайти на яких ця рубрика представлена обмежено під заголовком новини; важлива рубрика – «анонси» - представляються

майбутні екологічні заходи; потужна рубрика пов'язана з освітянськими заходами організації «екологічна освіта», «конференції»; рубрика «публікації», «відео та фото галерея», «блог», «екологічна мережа» приєднання до інших екоспільнот, також приєднання до соціальних мереж; мова сайту, та можливості її обрання; допоміжна інформація, а саме календар, екомаркет, екореклама.

Важливим елементом зовнішнього аналізу сайту є характеристика його візуального оформлення. Цей елемент дуже важливий з позицій як привабливості сторінки сайту так і можливостей здійснення пошуку потрібної інформації. Практично всі сайти оформлені в жовто-зелені, білі кольори з природничим акцентом (квіти, трава, тварини, планети).

На сайтах, які розглянуто, мета діяльності організації полягає в: «...створенні здорового довкілля та поліпшенні якості життя людей в Україні. Ми намагаємося донести позиції фахівців в охороні довкілля до посадовців які приймають рішення у різних галузях господарства», «...значна частка нашої роботи пов'язані з жагою зберегти природу нашої країни через створення нових природоохоронних об'єктів та відстоювання недоторканності існуючих». Це здебільшого не тільки анонс заходів та запрошення до участі в них, а надання звіту про результати діяльності.

Характеристика зовнішнього наповнення сайтів надала змогу перейти до більш детальної внутрішньої їх аналізу, який передбачає проникнення в змістовне наповнення, логіки побудови сайту, виокремлення змістовних складових та узагальнення інформації. Логіка аналізу будувалась за принципом поетапного виокремлення змістовних одиниць пошуку. Початковим орієнтиром стали рубрики виокремленні для зовнішнього аналізу, потім за кожною з них здійснено поглиблений змістовний аналіз. Наприклад, характерною особливістю текстів за конкретною темою викладених на сайті є те, що вони мають не тільки інформаційну спрямованість, а і комунікативну, яка передбачає зворотню реакцію, відгук читача, це та площадка де розгортається публічний дискурс, обговорення та пропонуються конкретні дії. Нажаль, кількість коментарів невелика, неможливо говорити про масовість відвідування екосайтів – найбільш відвідуваний з проаналізованих сайтів налічував близько 200 переглядів на день та один два коментарі за статтями.

Отже, аналіз інтернет сайтів з екологічної проблематики показав, що висвітлення екологічної тематики, розгортання публічного дискурсу носить обмежений характер. Інформація яка подається на сайтах здебільшого має негативний, загрозливий характер, констатуються саме екологічні проблеми глобального і локального характеру, але соціальний контекст розгортання екологічної загрози, заходи вирішення проблем, роль суспільства та держави обговорюються та висвітлюються недостатньо. Про це свідчить обмежена кількість реально існуючих та діючих на сьогодні інтернет сайтів громадських організацій екологічної спрямованості. З огляду на стрімке розповсюдження інтернет мережі в Україні, в перспективі сайти можуть стати найефективнішим та наймасовішим інструментом поширення екологічної інформації та комунікації.

Віра Макаренко

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ДО ПИТАННЯ ПРО СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ «СОЦІАЛЬНА СФЕРА» ТА «ПУБЛІЧНА СФЕРА»

Проблема публічності знаходиться наразі у фокусі уваги багатьох вітчизняних та зарубіжних дослідників. Найчастіше цей феномен, нерозривно пов'язаний з концептом «публічна сфера», описується або як характеристика певного елементу суспільного життя, або в контексті бінарної опозиції «публічне – приватне». Наше завдання полягає у з'ясуванні співвідношення між поняттями «соціальна сфера» та «публічна сфера» саме у першому аспекті тлумачення останньої.

Соціальна сфера виступає як надзвичайно складне та багатовимірне явище суспільного життя, яке має відносну самостійність, специфічні закономірності свого розвитку, функціонування та побудови, що дозволяє виділити її в якості соціологічної категорії та самостійного об'єкту вивчення. На думку російської дослідниці Г. Осадчої [1], ця сфера охоплює інститути сім'ї, освіти та виховання, праці та зайнятості, соціального захисту, домашнього господарства, матеріального та духовного споживання, охорони здоров'я та спорту, науки, культури, мистецтва, дозвілля тощо.

Виходячи з такого тлумачення, головним призначенням соціальної сфери виступає функція соціального відтворення різноманітних верств та груп населення в їх цілісності як суб'єктів історичного процесу, а також їх всебічного життєзабезпечення. Разом з тим, ця важлива функція соціальної сфери представляє собою інтегральний результат реалізації сукупності часткових функцій всіх компонентів усередині системи. Специфіку процесу соціального відтворення характеризують похідні функції

соціальної сфери, серед яких виділяють соціорегулятивну, соціоадаптаційну, соціопродуктивну, соціокультурну, соціодинамічну, соціозахисну. Засадою для їх виділення виступає соціальна сфера як єдина соціальна система, спосіб організації якої повинен забезпечувати цілісне та гармонійне проявлення головної функції.

Соціальна сфера в цьому підході визначається як простір відтворення реального повсякденного життя, розвитку і самореалізації соціальних суб'єктів, яке відбувається шляхом взаємообумовленого діалектичного поєднання елементів соціальної структури та сукупності соціальних практик. Тобто, соціальна сфера виступає як діалектична єдність певних структурних та діяльнісних компонентів. У якості структурних виступають відповідні формалізовані соціальні спільноти, що займають різне становище у стратифікаційній моделі суспільства. Діяльнісний аспект представлений соціальними практиками, які члени суспільства відтворюють у своєму повсякденному житті.

Таким чином, соціальна сфера виступає у просторово-часовій єдності і як цілісна підсистема функціонування та розвитку суспільства, в якій реалізується його соціальна функція, і як наскрізна соціальна якість суспільства, виражена в активності стосовно відтворення умов свого існування, що її проявляють масові соціальні суб'єкти. Останні частково підкоряються структурам, з яких складається соціальна сфера як підсистема суспільства, а частково їм протистоять, стимулюючи інституційні зміни. В діяльнісному аспекті як сукупність прийнятих в суспільстві соціальних зв'язків та відносин, традиційних видів діяльності, навичок спілкування, звичаїв, соціальна сфера виступає простором, у якому розкриваються основні способи соціального буття, можливі в умовах сьогодення. Ці сталі системи взаємопов'язаної та взаємно орієнтованої рольової поведінки соціальних суб'єктів визначаються поняттям «соціальні практики».

Говорячи про концептуалізацію публічності, вітчизняний науковець М. Диденко посилається на класифікацію американського політичного соціолога Дж. Вайнтрауба, який виділяє чотири головних способи використання цього поняття в гуманітарних науках [див.: 2]

Згідно першому, ліберально-економічному, підходу, публічне розуміється як простір державної політики та управління, а в якості публічної сфери виступає державна адміністрація, що в самому широкому сенсі визначає правила гри та претендує на здійснення колективної дії незалежно від того, робиться це відкрито чи приховано.

Другий, ліберально-демократичний, підхід корелює з так званими чеснотами республіки та тлумачить публічну сферу в термінах громадянської та політичної спільноти. До прибічників даного підходу найчастіше відносять Х. Арендт, Ю. Хабермаса (якому, власне, і приписують авторство терміну «публічна сфера», використаного для позначення «грамотного буржуазного суспільства»), П.Бурд'є та інших. Не зважаючи на існуючі протиріччя, всіма представниками ліберально-демократичної позиції публічна сфера розглядається як своєрідний акумулятор та ретранслятор ідей громадськості, а основною її функцією вважається формування громадської думки.

Найбільш широке розуміння публічного як середовища поведінки та діяльності, в якій індивіди відкриті спостереженню та доступні один для одного (публічний простір), як сфери публічного життя, де мають місце щоденні зустрічі та взаємодії, постає в центрі третього, соціокультурного підходу. Він пов'язує публічну сферу із спілкуванням, світом, де люди зустрічаються та взаємодіють в публічному просторі, та вивчає культурні практики, правила і конвенції, що структурують суспільне життя. Необхідно зазначити наявність принципової різниці між соціокультурним і ліберально-демократичним підходами. В межах першого існування публічної сфери пояснюється необхідністю виконання покладених на неї важливих соціальних функцій (соціального контролю, легітимації тощо), в той час як для представників другого вона виступає виключно в якості середовища, де виробляється та транслюється громадська думка, функціональність якої значно перевищує власне значення простору публічного.

Четвертий виділений Вайнтраубом підхід – «прогендерний» – відображає тенденції в економічній історії та феміністському аналізі, де різниця між приватним та публічним розуміється в межах відмінностей між сім'єю (приватним) та ринковою економікою (публічним). Слід сказати, що подібна позиція належить радше до теорій гендера, ніж до сфери вивчення публічності.

Отже, можна виділити дві взаємодоповнюючі перспективи розгляду публічності – просторову, що інтерпретує її в якості статичної характеристики публічного простору, і функціональну, покликану вивчати її соціальні функції. В цьому контексті ключовими проблемами в процесі дослідження публічної сфери постають визначення її суб'єкта та інтерпретації її функціонального призначення з урахуванням локального соціокультурного контексту.

Тож, з'ясовуючи питання щодо співвідношення понять «соціальна сфера» та «публічна сфера», доцільно зосереджувати увагу на виявленні точок дотику та перетину ліберально-демократичного та соціокультурного тлумачення публічної сфери та структурно-діяльнісної моделі соціальної. Найбільш перспективним, на наш погляд, є напрямок, пов'язаний із вивченням соціальних практик консенсусної взаємодії, спрямованих на відтворення соціального буття та утворюючих публічний дискурс з цього приводу.

І ще один момент, важливий з точки зору простору публічної науки. З моменту виникнення соціології розгортається гносеологічна рефлексія в руслі полеміки стосовно співвідношення «нейтрального» та «оціночного» дискурсів в дослідженнях феноменів суспільного життя. З одного боку, соціологія як наука за змістом своїм інструментальна, тобто не виконує світоглядних функцій, не відповідає на питання про сенс нашого існування, не розставляє пріоритети в просторі плюральних ціннісних систем, не задає цілі суспільного розвитку, не повинна формулювати суджень нормативного характеру, апелювати до ідеалів, вчити «правильному життю», тощо. Як вдало зазначив російський дослідник Д.Г.Подвойський, соціологія може «поділитись» з суспільством ясністю бачення тих або інших актуальних соціальних проблем, проте вона не здатна зробити за людину екзистенційний вибір [3].

З іншого боку, така достатньо чітко та логічно викладена позиція стосовно розмежування наукового та світоглядно-практичного дискурсів має і вразливе місце. На думку Ральфа Дарендорфа, відповідальність суспільствознавця не зводиться до одного лише дотримання внутрішньо професійних норм і не закінчується з виконанням вимог його науки, а полягає також в постійній перевірці політичних та моральних наслідків наукової роботи [4]. Справа в тому, що будь-яка соціальна інформація (як описова, так і концептуальна) може як принести благо тим або іншим індивідам чи групам, так і нашкодити їм, адже інструментальне знання як природничо-, так і соціальнонаукове може бути використане для досягнення різних цілей.

Таким чином, основним публічно значимим завданням соціології у вивченні публічної та соціальної сфер може стати наочна демонстрація взаємообумовленості елементів суспільного життя на макро-, мезо- та мікрорівні. Соціологи, застосовуючи свої професійні знання та навички, можуть активно сприяти захисту інтересів громадянського суспільства завдяки донесенню отриманих знань до широкого кола громадськості.

ЛИТЕРАТУРА: 1. Осадчая Г.И. Социология социальной сферы. – М.: Изд-во МГСУ «Союз», 2003. – 336 с. 2. Диденко М. Концептуализация публичности: основные подходы // Соціальні виміри суспільства: Зб. наук. пр. – К.: ІС НАН України, 2008. – Вип. 11. – С. 52–62. 3. Подвойский Д.Г. [«Публичная социология» в прошлом и настоящем: уточнение координат](#) // Социол. исслед. – 2009. – № 5. – С. 13–23. 4. Дарендорф Р. Социальная наука и оценочные суждения. Послесловие к дискуссии об оценках // Дарендорф Р. Тропы из утопии: работы по теории и истории социологии. – М.: Праксис, 2002. – 534 с.

Надія Міхно

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ПРЕЗЕНТАЦІЯ РЕГІОНІВ В ОФІЦІЙНОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ КРАЇНИ

Офіційний дискурс в сенсі дискурсу офіційної влади є носієм інформації, що надасть змогу простежити процеси конструювання регіону як дискурсивної форми, оскільки саме офіційна влада має право на виробництво офіційного варіанту структуризації соціальної реальності. Визначення терміну «регіон» настільки неоднозначне, що конкретні значення легітимні тільки в специфічних дискурсах. Політичний дискурс є явищем, яке в соціумі має набагато більший частотний прояв в порівнянні з іншими типами дискурсів. Тобто інститут влади є одним з найвагоміших суб'єктів формування картин світосприйняття. Важливим є аналіз артикульованих у ході політичних дискурсів інтерпретацій, а також застосовуваних при цьому методів впливу на процеси формування уявлень щодо тих чи інших об'єктів.

В процесі дослідження особливостей конструювання регіону політичним дискурсом, у фокус уваги потрапляють такі документальні джерела як звернення та послання Президента про положення в країні, опубліковані виступи представників політичної еліти, що дозволяють виявити агентів конструювання та найбільш вагомий символічний форми у конструюванні регіональної унікальності, особливу групу джерел становлять нормативно-правові акти та регіональні програми, так чи інакше стосуючись досліджуваної проблеми, стратегії розвитку регіонів, направлені на формування та підтримку регіональних міфів та ряд інших документів.

Термін «регіон» потрапляє в обіг в політичному дискурсі одразу після утворення незалежної України. Позбувшись маргінального статусу, характерного для радянського суспільства, його поява та активне використання обумовлено не лише особливостями внутрішньої організації простору країни, але і домінуючими тенденціями у світі. З іншого боку залучення терміну «регіон» в політичний дискурс, обумовлено важливістю використання термінів, що дозволяють суб'єктам політичного процесу охарактеризувати і проблематизувати ситуацію, а потім позначити альтернативи і притягнути ресурси для досягнення однієї з них. Безпосереднє визначення терміну «регіон» офіційним політичним дискурсом

пропонується в межах нормативно-правових та законодавчих актів. Відмітимо, що до 2005 року жоден з нормативно-правових актів не містив визначення регіону. Весь цей час політики не могли дійти згоди з питання про відповідність даного терміну адміністративно-територіальним одиницям, які в Україні встановлені, згідно з Конституцією, на нижчому рівні після державного. В окремих випадках термін «регіон» співвідносився з територіальною цілісністю, яка не має адміністративних кордонів та органів управління.

Таким чином, пояснити нормативне фіксування регіонів саме на даному етапі розвитку країни можна не лише необхідністю відповідати міжнародним стандартам в управлінні розвитку територіями, але й специфікою ситуації, що склалася в політичному просторі України починаючи з середини 2000-х років. Регіональні відмінності почали посилюватися в електоральному процесі. Політичні сили легітимують своє панівне становище через псевдопредставництво частини суспільства. У випадку України для легітимзації свого становища в умовах імітативної демократії політичним партіям неможливо було отримати підтримку електорату, експлуатуючи класові чи професійні ідентичності. Найуразливішими для такого маніпулятивного впливу виявилися регіональні ідентичності. Тому партійна система країни почала формуватися з прив'язкою до макрорегіонів [1, с. 88].

Результати проведеного дослідження суспільнозначимих текстів, зокрема ряду політичних документів на предмет виявлення особливостей використання терміну «регіон» та визначення його змістовного наповнення, свідчать, що їх понятійна стилістика, більшою мірою насичена символізмом і метафоричністю, які використовуються для створення політичних міфів. На основі отриманих даних, можемо говорити що до існування в політичному дискурсі міфу, в межах якого відбувається конструювання регіонів: міф що до наявності суттєвих розбіжностей між частинами території країни, що ускладнюють її розвиток.

Міф щодо присутності розбіжностей між полярними частинами країни проявляється у виникненні метафори існування «двох Україн». Факт фіксації в політичному дискурсі міфу щодо проблематизації існування регіонів в країні базується на результатах отриманих в ході проведеного дискурс-аналізу політичних звернень та посилань Президента України в період з 1992 по 2012 роки. Вибір зазначених політичних текстів обумовлений тим, що у посланнях та зверненнях висвітлюються найактуальніші проблеми держави і суспільства, найгостріші питання життя країни. Спрямованість текстів політичних документів на стійке позиціонування неподільності, єдності та суверенності країни фіксується у зверненнях до українського народу та посиланнях до Верховної Ради президента Л.Кучми. В текстах, що підлягали аналізу простежується існування дискурсу щодо стабільності, об'єктивності існування української держави, недопущенні процесів, що можуть бути спрямовані на роз'єднання країни за територіальними ознаками. Також зазначимо, що на даному історичному етапі (з середини 1990-х до першої половини 2000-х рр.) в президентських зверненнях Л.Кучми, регіон, з одного боку, асоціюється з існування економічних та політичних розбіжностей в країні, що в свою чергу не сприяють процесам об'єднання нації та описуються в переважно негативних конотаціях і як наслідок звертається увага на необхідності подолання регіональних розбіжностей.

Наступна інтенція, виявлена в політичному дискурсі стосується зосередження уваги на необхідності дій, спрямованих на консолідацію, активне заперечення «розколу» України. Специфікою текстів, що місять даний зміст є значна емоційна забарвленість та негативне оцінювання процесів, пов'язаних з терміном «регіональне». Загалом масив політичних документів, що відображають зазначені характеристики політичного дискурсу становлять тексти президентських звернень та посилань В.Ющенко. В текстах політичних звернень президента України В.Ющенко, простежуються наступні дискурсивні стратегії: спочатку було дискурсивно поділено країну на регіональні «зони», докладаючи зусиль до того, щоб представити прихильність до політичних партій у категоріях «свій — чужий». «Свої» ціннісні уподобання подавалися як єдино правильні, а в ціннісних пріоритетах «чужих» вбачалися ознаки негативності, трагічності та загрози існування держави. Головним ідентифікаційним маркером виділяється приналежність до української нації, ідентифікації регіонального рівні окреслюються негативним забарвленням. Термін «регіон» починає застосовуватися у конотаціях з такими категоріями як «розбіжність», «поділ», «розкол», «полюс», «відмінність» та ін. Використання концепту «єдність» на протигагу концепту «поділ» є елементом стратегії підтвердження правильності та легітимності перемоги даної політичної сили.

Після зміни фігури Президента відбувається модифікація офіційного політичного дискурсу щодо сприйняття регіонів. В текстах звернень та посилань президента України В.Януковича домінує спрямованість на визнання об'єктивних основ існування регіональних розбіжностей та активне сприяння розвитку регіонів. Зокрема регіон знову у певному векторі повертається в економічну площину асоціацій, але на даному етапі асоціюється не з проблемністю розвитку, а із значним потенціалом та ресурсами для розвитку загалом країни, простежується закономірність у твердженнях щодо необхідності спрямувань державної уваги саме на регіон як одиницю країни. Також у дискурсивному просторі звернень Президента присутнім є асоціативний ряд регіону з культурним різноманіттям. Вибір саме культурної складової

обумовлений спробою дистанціювання та відмежування від домінуючих дискурсивних стратегій попередніх років, спрямованих на акцентуацію уваги етнічному та релігійному вектору розділення країни, дані дії є відображенням намагання перевести дискурс регіональної детермінанти з гострої позиції негативних оцінок ситуації політичного розколу у більш м'які категорії культурних відмінностей, унікальностей, що не супроводжуються тенденціями загрози цілісності країни.

В результаті проведеного дослідження було виявлено, що характер висловлювань Президентів залежить від специфіки аудиторії до якої звертаються, так тексти звернень Президента до українського народу є більш яскраво вираженою емоційною компонента означування, а в текстах послань Президента до Верховної Ради домінує залучення конкретних фактів та показників кількісного типу. Тобто процес формування певних значень, понять в залежності від характерних рис адресата забезпечується різними механізмами впливу: конструювання знання щодо регіону в офіційному дискурсі політичного лідера країни спрямованого на масового споживача інформації реалізується через використання механізму створення уявної «близькості», ідентичності з реципієнтами інформації, а вплив на легітимацію ідеї, поняття в середині політичного поля, між різними суб'єктами політичної діяльності забезпечується залученням фактологічної основи аргументації.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Нагорна Л. П. Регіональна ідентичність: український контекст. / Л. Нагорна – К.: ПіЕНД імені І.Ф.Кураса НАН України, 2008.– 224 с.

*Елена Ходус
Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара*

ПУБЛИЧНАЯ ПРИВАТНОСТЬ КАК ЭЛЕМЕНТ СОВРЕМЕННОГО НОРМАТИВНОГО РЕЖИМА

Стремление к артикулированному определению понятия «приватность/частная жизнь» исторически связано с традицией, делавшей упор на автономии и свободе личности. Как замечает Х. Аренд «простое разделение между приватным и публичным соответствует сфере домохозяйства с одной стороны, пространству политического с другой, а эти области существовали как различные, строго отделяемые друг от друга единицы, по меньшей мере, с начала античного города - государства» [1, с.39]. Очевидно, открытие самоценности частной жизни и «внутреннего мира» вообще - суть тенденции, активно заявившие о себе в условиях современной культуры. В таком контексте приватность конституируется в своем классическом смысле, она становится тем местом, где «я существую для самого себя». Соответственно если рассматривать приватность с позиции участия индивида в жизни общества, то она подразумевает стремление в определенные моменты жизни обособиться, обеспечить себе некое пространство, границы которого были бы неприкосновенны и непроницаемы для «других». «Другие» в этом случае выступают в качестве «публичного» - места, «где я существую для других», изменяю себя под пристальным взглядом «Другого». Публичная сфера, таким образом, выступает в качестве социального опосредования, олицетворяя собой общее, совместно продуцируемое потенциальное пространство, где каждый отдельный человек выходит за рамки своей индивидуальности, разделяя с другими сферу публичности.

Следуя идеям Ю. Хабермаса, Х. Аренд можно выделить следующие специфические характеристики публичной сферы, делающие возможной символическую деятельность ее субъектов: это пространство человеческой «множественности» или проявления «инаковости», которое становится предпосылкой индивидуального чувства Я; средством выражения публичной сферы выступает диалог, высвечивающий взаимосвязь индивидуального и множественного, своего и иного. Другое дело, что в условиях современной культуры этот диалог приобретает характер коммуникативного давления, направленного на подавление мнения «собеседника», на изменение его поведения в соответствии с интересами «говорящего». Постепенно статус публичного становится адекватным статусу наблюдения за окружающим миром (одна из излюбленных тем раннего М. Фуко). Возникает, по его словам, «всевидящее общество», манипулирующее даже телами, задающими, по - сути, границы личности посредством «биовласти». Используя метафору Д. Грэхэма, можно сказать, что все попытки заглянуть через окно в сферу «приватного» (а именно такова была претензия современной публичной сферы как сферы «формирующей Я»), спровоцировали своеобразное «задергивание штор» [2, с.180]. Как следствие у современного индивида возникает обостренное переживание собственной приватности, содержание которой, ее семантика напрямую определяются доминирующим лингвистическим словарем. С одной стороны, доминирующая идеология, центральной категорией которой становится понятие «личного»

(личной пользы, личного интереса, личного счастья, личной жизни), действительно, меняет субъективный порядок модерна, манифестируя принцип индивидуальной свободы во всех сферах нашего существования, свободу индивидуального потребителя, который может выбирать товары, людей, место, время, лучше всего подходящие для удовлетворения его личных удовольствий. С другой стороны, как замечает К. Лаваль, современная форма общества рассматривает индивида через призму своей экономической логики, раскалывает этого субъекта надвое. Он одновременно и высший хозяин ценностей, чисто абстрактный субъект личных предпочтений, и в то же время - просто пригодный к употреблению объект, «хрупкая единица стоимости» в огромной социальной бухгалтерии [3, с.11].

Очевидно, что утверждая аксиоматику личного интереса, публичная сфера как пространство современного нормативного режима, использует определенные стратегии, выступающие инструментом колонизации и социального принуждения, манипулирования возможными комбинациями «освобождения Я», которые сама же и создает, что делает принуждение более эффективным. На деле, эта индивидуальная свобода, весьма специфическая свобода предпочтений, суть которых, хотя и гипертрофированно, но очень удачно выразил Славой Жижек, отмечая, что «благородное дело борьбы за свободу и справедливость обернулось борьбой за право есть бананы и смотреть порно» [4].

В таком контексте «уход в приватность» в самых разных ее вариантах (от усиления индивидуализма и повышения ценности субъективного опыта каждого отдельного члена общества до разнообразных практик эстетического самоконструирования, позволяющих экспериментировать с чувственностью, телесностью, индивидуальностью), можно рассматривать как социальную реакцию, с помощью которой современный индивид утверждает право на контроль за собственной субъектностью, не отрицая, вместе с тем, значимости публичных коммуникаций. Более того, в условиях современной социокультурной ситуации сама дихотомия «приватное/публичное» неприемлема, ибо приватное Я и язык, который оно конструирует, являются уже заранее социально определенным и сконструированным публичной сферой. Таким образом, «приватное» и «публичное» сегодня является предпосылкой и условием друг друга; пространство приватного по необходимости содержит в себе публичное видение и наоборот.

В качестве одного из проявлений описанного выше синтеза поведенческо-деятельностных, эмоциональных, лингвистических элементов, репрезентирующих миры публичного и приватного, можно рассматривать современные процессы публизации частной жизни. Примером такой публизации, могут выступать практики самоконструирования или «нарративного самоописания» (в терминологии Р. Рорти). Речь идет о сосредоточенности современного индивида на искусстве жизни, техниках сомосовершенствования, направленных на усиление «Я», которое при этом все больше ориентируется на внешнее/публичное подтверждение. Приватное Я становится локусом креативности, нуждающимся в публичной самопрезентации, соответственно приватность, как таковая, теряет статус места «где я существую для самого себя», что порождает принципиально другую форму социальности – публичную приватность. Наиболее ярким маркером публичной приватности может быть, к примеру, виртуальное общение, которое дает возможность создать иллюзорную идентичность, с помощью постов, фотографий (при этом тщательно отобранных и отредактированных), которые мы выкладываем на своих страницах «В контакте», «Одноклассниках», «Instagram», «Facebook» и т.д. с целью эффектно самопрезентовать себя, привлечь внимание к себе. При этом социальное одобрение выражается в комментариях к фотографиям, в количестве людей, нажавших кнопку «Мне нравится», в количестве «друзей», да и просто в числе лиц, посетивших твою страницу. У кого этих «знаков внимания» много, тот успешен и социально адекватен, у кого мало – тот – аутсайдер. Нельзя не согласиться с А. Генисом, утверждающим, что «эти кибернетические фантомы позволяют нам дурачить не только других, но и себя, примеряя на себя разные личности, как платье» [5, с. 270].

Однако в любом случае, такое «искусство себя» есть не что иное, как реальная технология эстетического самоконструирования. Экспонируя себя во вне, желая быть на виду (например, в блогговых платформах вроде Livejournal, Twitter или на собственных страницах упомянутых выше «В контакте», «Одноклассниках», «Facebook») индивид демонстрирует возможности субъективации, формирования собственного «Я» через воспроизводство наиболее интимных проявлений частной сферы (которые, при этом, теряют свой персональный характер части внутреннего мира человека). Многие из того, что раньше носило сугубо приватный характер, начинает существовать вне физического тела. Как пишет Ж. Бодрийяр, приватное сознание не может обойтись без публичного шоу. Таким образом, публичная приватность становится вполне привычным элементом современного нормативного режима.

ЛИТЕРАТУРА: 1. Арендт Х. Vita active, или о деятельной жизни. / Х. Арендт - СПб., 2000; 2. Мануйлов А. Практики приватности в южно-российском селе (кейс-стадии) / А. Мануйлов // Антропологический форум.- №6.- С.177-203.; 3. Лаваль К. Человек экономический. Эссе о происхождении неоллиберализма. М.: НЛЮ, 2010.; 4. Жижек С. «Матрица» или две стороны извращения – [электронный ресурс] - доступно на http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/Article/Gig_Matr.php; 5. Генис А. Раз: Культурология [Текст] / А. Генис.- М.: ЭКСМО, 2002.- 504с.

УКРАЇНЬСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ: ПРОБЛЕМИ ПОШУКУ ІДЕОЛОГІЧНИХ ЗАСАД

Процеси державотворення в сучасній Україні відбуваються одночасно з пошуком та формуванням загальної парадигми, моделі суспільно-економічного, політичного та соціокультурного устрою суспільства. Мова йде про національну ідею яку б сприйняла переважна більшість населення в якості орієнтира державотворчих процесів, гаранта державного суверенітету та захисту національного буття. На думку Андрущенко національна ідея є стрижнем загальної теорії націодержавотворення [1]. Адже для свого політичного, соціального, економічного становлення українське суспільство потребує колективної пам'яті, колективної моралі, колективних цінностей, які б враховували інтереси всіх національностей.

На думку багатьох сучасних науковців і політологів головним провідником національної ідеї повинна стати українська еліта, однієї з функцій якої є розробка стратегії консолідації і створення у суспільстві всіх необхідних умов для її втілення в життя.

Проте, сучасна політична еліта України виявилася неготовою до цієї місії. Майже протягом всіх років незалежності у вищих щаблях влади державотворчий процес сприймається спрощено, тобто лише з точки зору формування економічної основи державності, що має автоматично сприяти вирішенню інших, зокрема гуманітарних та національних проблем. Створений політико-економічний режим, що базується на балансі інтересів основних промисло-фінансових груп, сприяв приниженню проблеми формування спільної ідентичності у загальнонаціональному масштабі.

Щоб сформулювати національну ідею, треба принаймні визначитися з її термінологією. У контексті окресленої проблеми на особливу увагу заслуговують наукові підходи, які пропонують певні об'єднувальні цінності (політичні, економічні, культурні, релігійні, правові), від яких значною мірою залежить сутність і змістовне наповнення національної ідеї.

Зазначимо, що у світовій науковій думці нині існують дві провідні концепції нації: перша, так звана «західна» (етатична) модель, що декларує пріоритет громадянських прав для всього поліетнічного населення в межах кожної держави. Така нація створюється політичною волею спільноти, котра в цей момент не має усталеної загальноновизнаної культури, оригінальної мови, багатовікової історії. В цьому випадку нація зветься політичною (американська, австрійська, канадська, швейцарська та інші).

Друга, «східна» (етнічна), яка проголошує генетичні прерогативи на певній державній території для певної етнічної спільноти. В такому випадку нація виникає на ґрунті одного або кількох усталених етносів й об'єднується завдяки спільному походженню, мові та культурі. Така спільнота зветься етнічною нацією.

Так, на початку 90-х років ХХ століття зі здобуттям незалежності українська національна ідея мала переважно етнічне забарвлення й обґрунтовувала створення власної держави для титульної, української нації. В цьому плані вона була ефективною формою групової солідарності в умовах боротьби за незалежність. Але з часом більш поширеними стають погляди на українську національну ідею, як об'єднуючу силу всіх етнонаціональних груп, що мешкають на території України.

В такому розумінні своє бачення змісту поняття «українська національна ідея» пропонують представники школи етнотривожознавства (Ю.Римаренко, О.Антонюк, І.Варзар, В.Горбатенко): «Національна ідея (ідеологія) – це сукупність ідей, система поглядів на об'єднання націй навколо спільної мети, спрямованої на здобуття державності та подальший її розвій» [4, с. 166]. На думку Ф. Канака, національна ідея – це спільна мета і довгострокова стратегія розвитку суспільства, ядро, навколо якого інтегрується поліетнічна або моноетнічна спільнота [3, с. 43].

Звичайно, етнічна концепція нації не може бути консолідуючим чинником внаслідок зміщення акцентів на самі лише етнічні цінності та байдужість до політичної реальності поліетнічного соціуму, яким є українське суспільство. Як зауважує сучасний дослідник проблем націєтворення О.М.Багмет «...вихід за межі етнічності як ідентифікаційного чинника прокладає шлях до трактувань політичної нації як горизонтального об'єднання співгромадян, що має серйозне консолідаційне навантаження» [2, с. 39].

Враховуючи етнокультурний склад населення України ми вважаємо, що розбудова політичної нації в Україні, заснованої на доктрині етнокультурного плюралізму, цінностях громадянського суспільства несе потенційні можливості подолання відчуженості між титульною нацією та етнічними спільнотами і виявляється перспективною для подальших процесів державотворення.

Оскільки Україна є поліетнічною державою, то думки представників найчисельніших етнічних спільнот, які проживають на її теренах, щодо можливих чинників консолідації населення в єдину політичну націю, є значимими для вироблення національної ідеології. Показовим в цьому плані є м.Мелітополь Запорізької області з поліетнічним складом населення. В ньому протягом тривалого часу проживають представники 93 етнічних і національних груп, функціонують 23 національно-культурних товариства, які об'єднані в Асоціацію. З огляду на таке етнокультурне розмаїття, місто з ініціативи Центру

розвитку «Демократія через культуру» у 2008 році вперше представляло Україну у пілотажному проекті Ради Європи «Інтеркультурні міста». Таким чином, м.Мелітополь можна вважати мікроосередком українського поліетнічного суспільства і виявлення національно-державницьких орієнтацій представників найчисельніших етнічних спільнот міста може бути показовим для України в цілому.

В якості об'єкту дослідження виступили представники найбільш чисельних етнічних спільнот міста, а саме: росіяни, білоруси, вірмени, болгары, німці, поляки, чехи, караїми, татари, греки, євреї.

Аналіз результатів опитування виявив, що 29,2% респондентів вважають, що населення України можуть об'єднати в єдину політичну націю спільні національні інтереси в економічній сфері, 24,6% - організація суспільства на основі демократичних цінностей та громадянського суспільства, 23,8% - відчуття патріотизму за громадянство України, 13,1% - спільні традиції, культура, 10,0% - становлення національної еліти, 7,7% - загальнонаціональне примирення щодо спільного історичного минулого, 7,7% - становлення потужного середнього класу, 6,2% - етнічний принцип (консолідація етнічних груп навколо титульного етносу), 3,8% - спільна територія, 3,1% - спільна мова. Таким чином, результати опитування свідчать про те, що серед представників етнічних спільнот Мелітополя не має чітко вираженої ідеї консолідації політичної нації в Україні. Водночас у значній частині опитуваних (окрім вірмен) переважає орієнтація на розбудову політичної нації на основі цінностей громадянського суспільства. Такі ж чинники як мова, спільна територія, титульний етнос не є домінуючими національно-державницькими орієнтаціями серед представників етнічних спільнот Мелітополя.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Андрущенко В. Організоване суспільство [Електронний ресурс] / В.Андрущенко. — К.: Інститут вищої освіти АПН України, 2006. - Режим доступу: moskalik.at.ua/inshi/andrushenko.doc. 2. Багмет О.М. До питання про формування політичної нації / О.М.Багмет // Політичні науки. – 2002. – Випуск 9. – С.37-40. 3. Канак Ф. Національна ідея у її втіленнях / Ф. Канак // Розбудова держави. – 1998. – № 7–8. – С. 40–47. с. 43. 4. Основи етнодержавознавства. Підручник / [За ред. Ю.І.Римаренка]. – К.: Либідь, 1997.- 656 с. 5. Результати соціологічного дослідження «Етнічні спільноти Мелітополя на шляху формування політичної нації» // Лабораторія соціологічних досліджень МДПУ ім.Б.Хмельницького. – Мелітополь, 2012. – 66 с.

Евеліна Герев

Ужгородський національний університет

ЕТНІЧНА САМОІДЕНТИФІКАЦІЯ УГОРЦІВ ЗАКАРПАТТЯ

Етнічна самоідентифікація — (від латин. *idem* – те ж саме, *facere* – робити) – співвіднесення себе з певною етнічною спільнотою, усвідомлення себе членом цієї спільноти». Універсальним диференціальним маркером етнічної самоідентифікації є етнічна традиція [1, с. 36-37], але своєрідність кожного етносу може визначатися типом його територіального розміщення у сучасному світі. Самоідентифікація ядра етносу, що розміщене на території його походження, може значно відрізнятися від самоідентифікації тих його частин, «які перебувають в іноетнічному доквіллі, на території інших етнополітичних організмів – держав» [1, с. 113]. Це цілком відноситься до етнічної самоідентифікації угорців, які мешкають на території України, зокрема, у Закарпатській області.

Дослідженню феномена етнічної та національної самоідентифікації приділяють багато уваги вітчизняні вчені. Загальнотеоретичні питання самоідентифікації етносів розглянуті в працях Л.О.Ази, В.Л.Арбеніної, В.Б.Євтуха, Л.П.Нагорної, В.П.Трощинського, М.О.Шульги та інших відомих українських дослідників. Історію, сучасний стан та тенденції етнонаціонального розвитку Закарпаття досліджують: М.П.Лизанець, М.П.Макара, І.І.Мигович, О.В.Пелін, М.П.Тиводар, П.В.Токар та інші науковці Ужгородського національного університету.

Мета доповіді - з'ясувати особливості етнічної самоідентифікації угорців Закарпаття. Досягнення мети роботи пов'язано з вирішенням наступних завдань: концептуалізувати поняття етнічної самоідентифікації, визначити роль різних маркерів етнічної самоідентифікації, зокрема, і мови як ціннісно-регулятивного чинника етнічної свідомості угорців Закарпаття.

Етнічна самоідентифікація особи – це, перш за все, самовідчуття належності до етнічної спільноти, самоототожнення і уподібнення себе з нею. Самоідентифікуючи себе з етносом, індивід не лише визначає своє місцезнаходження в системі зв'язків, але й відчуває свою безперервність в історичному часі як його невід'ємна складова частина. Водночас самоідентифікація має і практичне значення, бо підтримує реальні соціальні зв'язки, реальну єдність членів етносу через систему споріднених традиційних культурних, побутових, господарських і соціальних рис [2].

Як зазначав американський науковець З. Бжезінський: «Великий провал комунізму з його класовою парадигмою вкрай актуалізував етнічність як єдиний остаточний чинник соціальної ідентифікації особи. По–перше, етнічна ідентичність є більш природною і стійкою, ніж класова; по–друге, для доведення свого етнічного походження не треба докладати певних особливих зусиль; по–третє, і це головне, належність до певної етнічної групи обіцяла й обіцяє певні соціально–економічні і політичні привілеї» [3, с. 122].

Етнічна ідентичність включає низку маркерів самоідентифікацій – генетичні, територіальні, традиційні, побутові, мовні, ментальні, політичні, тощо. Зміна маркерів етнічної ідентичності призводить до зміни самоідентифікації, так само зміна самоідентифікації веде до зміни ідентичності, навіть якщо якісь її маркери залишаються незмінними. В залежності від методології дослідження визначальними можуть визначатися різні маркери. Для прихильників примордіалістської теорії визначальним є генетичні та територіальні маркери, для представників конструктивізму – побутові маркери, політика та менталітет. Але, універсальним маркером етнічної самосвідомості нації є мова [4, с. 16]. Це відбувається тому, що етнічна самосвідомість як єдність моментів самопізнання, а саме через усвідомлення специфічних рис власного етносу, його минулого, сьогодення та майбуття виступає формою рефлексії особи над самим собою як представника конкретного етносу, за допомогою такого чинника мова набуває стійких чуттєво-емоційних нюансів. Саме мова як важливий фактор етнічної самосвідомості сприяє не тільки виявленню ними належності до певного етносу, а, на наш погляд, породжує в них чуттєво-образне переживання цієї належності, що, у свою чергу, накладає суттєвий відбиток на всю чуттєво-емоційну сферу. Мова як вагомий ціннісно-регулятивний чинник допомагає етнічній свідомості не тільки породжувати морально-естетичні ціннісні орієнтації, а й успішно розвивати їх [5, с. 37]. Безсумнівним є зв'язок мови та етносу. Мовна спільність – складова етнічної ідентичності. Утрата мови, денационалізація народу, на думку О. О. Потебні, призводить до «дезорганізації суспільства, аморальності, спідлення» [6, с. 180].

Дане питання є актуальним для такого багатонаціонального краю як Закарпаття. Важливість мови як найважливішого чинника консолідації народу добре підтверджується досвідом угорців Закарпаття. 97 % з них вважають угорську мову рідною. Дослідники, зокрема, П.Лизанець, відзначають, що в Україні саме угорці та кримські татари показали найбільш стійку орієнтацію на рідну мову [7, с. 91].

Дослідивши етнічну самоідентифікацію угорців Закарпаття за допомогою анкетного опитування, ми дійшли висновку, що угорці, які живуть на Закарпатті і спілкуються угорською мовою ідентифікують себе угорцями. Для того, щоб бути справжнім угорцем найважливіше розмовляти угорською, почувати себе угорцем та мати пращурів-угорців. Менш важливими факторами є: «народитися в Угорщині», «сповідати католицизм», «поважати політичну систему та закони Угорщини», «мати угорське громадянство». Між тим, етнічні угорці краю надають перевагу угорськомовним виданням, цікавляться політикою Угорщини. Можна сказати, що вони відчужені від української повсякденності. Про це свідчить і те, що більша половина етнічних угорців Закарпаття прагне з'єднатися із своєю праатьківщиною і виїхати за кордон.

Таким чином, особливості етнічної самоідентифікації угорців Закарпаття полягають у ментальному осягненні себе у багаторівневих зв'язках, серед яких людина живе. Самоідентифікуючи себе з етносом, угорці Закарпаття не лише визначають своє місцезнаходження в системі зв'язків, але й відчуває свою безперервність в історичному часі культурних, побутових, господарських і соціальних рис. Для етнічних угорців Закарпаття одним із важливих факторів етнічної самосвідомості залишається угорська мова. У свою чергу, рідна мова сприяє етнічній консолідації як у середині угорської нацменшини, так і в зміні характеру форм і зв'язків пересічного угорця та його етносу. Тому, перед нами стоїть завдання дослідити та якнайкраще вивчити динаміку зміни етнічних процесів серед угорців Закарпаття.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Євтух В.Б. Етнічність : глосарій / Володимир Борисович Євтух. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – 170 с. 2. Етнічна Ідентичність / Микола Махній. Етноєволюція: Науково-пізнавальні нариси / Махній Микола. – К.: Blox.ua, 2009 / Режим доступу: <http://makhniy.blox.ua/2009/10/Etnichna-identichnist.html>. 3. Бжезінський З. Лицом к России / Збигнев Бжезінський // США: Экономика. Политика. Идеология. — 1998. — № 8. — С. 122—124. 4. Гобсбаум Е. Чи всі мови рівні? Мова, культура та національна ідентичність/ Ерік Гобсбаум // Логос. – № 4 (49). – 2005. – С. 16-21. 5. Українська мова як важливий фактор етнічної самосвідомості українців / Ю. С. Фігурний // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства : збірник / М-во освіти і науки України, Науково-дослідний інститут українознавства. - Київ : Міленіум, 2006. - Т. 9 : Українська мова вчора, сьогодні, завтра в Україні і світі : тематичний випуск. - С. 37-45. 6. Потебня А. А. Мысль и языкъ. / Александр Афанасьевич Потебня // 5-е изд. Харьковъ, 1926. - С.178–205. 7. Лизанець П.М. Угорці Закарпаття: освітній та науковий аспект/ Петро Михайлович Лизанець // Міжетнічні відносини на Закарпатті: стан, тенденції і шляхи поліпшення: Матеріали науково-практичної конференції (19-20 січня 2001 р., Ужгород). – С.91.

ЄВРОПЕЙСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ МЕШКАНЦІВ ТРЬОХ МАКРОРЕГІОНІВ УКРАЇНИ: СХОЖЕ ТА ВІДМІННЕ

Протягом останніх двох десятиліть в Україні на офіційному рівні, у виступах високопосадовців багато уваги приділяється обговоренню питання про європейську перспективу нашої країни, про євроінтеграцію та наближення держави до Європи. Європейська інтеграція відноситься до тих нечисленних політичних питань, які об'єднують більшу частину українського політикуму та більшість громадян, незалежно від їх партійно-політичних уподобань. Водночас дослідження демонструють достатньо низький рівень розповсюдженості європейської ідентичності серед українців. З чим це пов'язано, чому для більшості українців Європа не стала важливим об'єктом співвіднесення? Наскільки розбігаються за цим показником різні регіони країни, які відрізняються стійкими історичними, культурними, релігійними та соціально-економічними особливостями?

За даними попередніх моніторингових досліджень відомо, що найбільшою мірою європейська ідентичність поширена серед мешканців Заходу країни, а найменшою – на Сході. Однак ці дані не дозволяють виявити силу та стійкість цієї ідентифікації, її структуру та механізми, причини, фактори і умови, які породжують таке становище. Не дають вони змоги також відповісти на запитання, які дискурси європейської ідентичності превалюють в певних регіонах країни і серед різних соціокультурних і статусних груп, а також соціально-демографічних категорій. Який сенс в поняття «Європа», «європейськість», «європейська ідентичність» вкладають мешканці різних регіонів, їх місцеві та регіональні еліти? Як формуються ці дискурси, як і чому в масовій свідомості закріплюються одні способи концептуалізації Європи та європейської ідентичності, а інші відтісняються на маргінес публічного простору, замовчуються та дискредитуються? Без відповідей на поставлені запитання неможливо вести науково обґрунтовану та ефективну інформаційно-просвітницьку кампанію з населенням різних частин країни.

Мета даного дослідження полягає в спробі виявити фактори, які сприяють та перешкоджають формуванню європейської ідентичності серед жителів шести регіонів країни – двох на Заході країни (Львівського та Закарпатського), двох на Сході (Донецького та Харківського) та двох в Центральній Україні (Полтава та Вінниця) та розробити систему практичних заходів, націлених на подолання соціально-психологічних, політико-ідеологічних та культурно-ціннісних бар'єрів на шляху формування сталої та міцної європейської ідентичності.

Робоча гіпотеза дослідження:

Слабка присутність європейської ідентичності в свідомості більшості громадян України пов'язана з двома групами факторів: довготерміновими факторами, успадкованими від попереднього шляху розвитку, та коротко- й середньостроковими факторами, обумовленими особливостями трансформаційних процесів протягом останніх двох десятиліть. До першої групи належать фактори історичного та ідеологічного характеру: історична спадщина (дискурс «повернення до Європи» в західній Україні), довготривале існування в умовах «залізної завіси» та вплив радянської ідеології, націленої на створення «образу ворога» з країн Західної Європи. До другої відносяться соціальні процеси та умови повсякденного існування мешканців країни протягом останніх двадцяти років (досвід проживання в європейських країнах (навчання, праця, бізнес, туризм тощо), міжособистісні контакти, ступінь глобалізованості, досвід проведення реформ на інституційному рівні та інше).

Значущість цих факторів має диференційований характер і залежить від регіону – особливостей історичного та культурного досвіду, тісноти історичних і міжособистісних зв'язків його мешканців з європейськими народами.

Передбачається, що серйозну складність для формування європейської ідентичності являють собою так звані «негативні міфи про Європу», які достатньо широко розповсюджені серед мешканців України. Ці міфи або стереотипи масової свідомості – різні за змістом і силою – апелюють і знаходять відгук серед різних культурних, регіональних і соціально-статусних груп і категорій населення. Відповідним чином має будуватись практична діяльність з розвінчування міфів та інформування громадськості.

Методи вивчення:

Протягом березня – квітня 2012 року в шести вище вказаних регіонах України було проведено емпіричне дослідження. Вибіркове опитування методом стандартизованого особистісного інтерв'ю 1212 респондентів в кожному із регіонів є репрезентативним для населення регіонів за показниками статі, віку, рівня освіти та місця проживання.

Опитування дозволило оцінити міру розповсюдженості про-європейських настанов, силу, стійкість і структуру європейської ідентичності, її співвідношення з іншими вимірами ідентичності

(громадянська, етнічна, державно-національна, просторово-територіальні (локальна, регіональна), а також зв'язок з різноманітними ціннісними установками. Емпіричним шляхом вдалося виокремити чотири категорії респондентів згідно з моделлю ідентифікації відносно двох об'єктів – Європи та Радянського Союзу. Ті, хто відчувають себе європейцями, і при цьому не відчувають радянськими людьми, складають 28%. Протилежна категорія, яка складається з тих, хто відчуває себе радянськими людьми і зовсім не відчуває близькості до Європи, налічує 30,3%. Отже, спостерігається певний кількісний паритет між «європейцями» та їх антиподами. Однак найчисельнішою категорією респондентів є ті, хто не відчувають себе ані європейцями, ані радянськими людьми (34,8%) – це так звані негативісти. Водночас існує категорія людей, яка додержується химеричних, змішаних ідентифікаційних уподобань, відчуваючи себе тією чи іншою мірою і європейцями, і Homo Sovieticus, – 6,9%. Розподіл цих категорій людей має яскраво виражену регіональну специфіку. Модель ідентифікації знаходить свій прояв у світосприйнятті, історичній свідомості, ціннісних пріоритетах і патернах повсякденної поведінки.

Володимир Крячко

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

ІНТЕРКОНЕКЦІЯ ЕТНІЧНОСТІ З РІЗНИМИ СОЦІОПОЛЯМИ НА ПРИКЛАДІ РЕЗУЛЬТАТІВ КОНТЕНТ-АНАЛІЗУ АНГЛОМОВНОЇ НАУКОВОЇ БАЗИ ДАНИХ EBSCO

Актуальність дослідження даної проблематики пов'язана із науковим дискурсом стосовно ролі етнічності у соціальному просторі та глобалізаційних процесах, де постають питання щодо міри проникнення етнічності у різні соціальні та дослідницько-наукові поля, а також щодо актуальності дослідження етнічності у різних сферах життєдіяльності суспільства. Етнічність, як відомо, концепт не до кінця визначений у науковій літературі, адже це складний феномен, пов'язаний із багатьма соціальними явищами, і тому до кінця вкрай важко для науковців детермінувати суть етнічності та опредметнити основні її риси тому, що вона весь час змінюється у процесі функціонування соціальних систем та внаслідок діяльності етносоціальних суб'єктів у соціальному просторі. Тому, на нашу думку, потрібно постійно відстежувати зміни у дослідженнях етнічності за допомогою соціодіагностичних та етносоціологічних інструментів для адекватного розуміння її сутності та характеристик. І однією із спроб визначення місця етнічності у соціальному та науковому просторах є наявний у даній статті контент-аналіз присутності етнічності у публікаціях, які містяться в англomовній науковій базі даних EBSCO та Інтернет мережі, може допомогти дати відповідь на вищезазначені питання.

У даній доповіді автор має намір показати за допомогою контент-аналізу в які поля наукового простору та сфери життєдіяльності етносоціальних суб'єктів проникає етнічність у соціальному інтеркомунікаційному просторі, перелічити частину науковців із різних дослідницьких полів соціального простору, які вивчають етнічність, назвати частину університетів різних країн світу та наукових журналів, у яких досліджується етнічність з метою експлікації актуальності та зацікавленості вивчення етнічності вченими з практично усіх частин світу.

Для цього автор проаналізував англomовну наукову базу даних EBSCO, де зібрані наукові напрацювання (статті та анотації) вчених з усього світу. На запит «ethnicity» («етнічність» з англійської мови) з 1919 по 2012 рр. автор отримав близько 108 тисяч результатів. Поставивши фільтр на (з 2012 в порядку спадання) автор проаналізував близько 8 тисяч статей, з яких відібрав близько 4 тисяч для подальшої структуризації та роботи. Для більш чіткого розуміння феномену етнічності та проникнення останньої у соціальні поля та сфери функціонування соціуму пропонуємо поділити весь масив (структуру) даних на 15 основних підструктур, які в свою чергу можна диференційовувати далі розширюючи, поглиблюючи, ускладнюючи та уточнюючи структуру (структурні елементи) інтерконекції етнічності з різними соціополями в рамках нижченаведеного розгалуження та (чи) виокремлення нових (інших) підструктур:

- 1) Етнічність і освіта.
- 2) Етнічність і економіка (ринок).
- 3) Етнічність і харчування (їжа).
- 4) Етнічність і медицина (здоров'я).
- 5) Етнічність і історія.
- 6) Етнічність і мова (лінгвістика).
- 7) Етнічність і методологія, методи, діагностика її вивчення.
- 8) Етнічність і політика, право, конфлікти.
- 9) Етнічність і психологія.

- 10) Етнічність і релігія (духовність).
- 11) Етнічність і її теоретичні проблеми, поняття, проблемне поле.
- 12) Етнічність і інші різноманітні взаємопов'язані теми.
- 13) Етнічність і її візуалізація.
- 14) Етнічність і мистецтво, музика, поезія («творчість»).
- 15) Етнічність і спорт.

Далі, доцільно коротко охарактеризувати вміст кожної із 15 гілок загальної структури дослідження з метою експлікації актуальності та значущості етнічності у соціальному та науковому полях функціонування міжнародного соціуму. Подамо назви наукових статей та їх авторів з коротким змістовно-інформаційним розширенням останніх кожної із 15 підструктур для розуміння міри проникнення етнічності у соціально-науковий простір суспільства.

Николай Кузьмин
Независимый исследователь

МЕДИАПРОСТРАНСТВО ЭТНОКУЛЬТУРНОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ: НА ПРИМЕРЕ СОВРЕМЕННОГО КРЫМА

Современные СМИ не просто отражают социальную реальность, а во многом формируют ее. Как показал Ж. Бодрийяр, масс-медиа являются не просто совокупностью технических средств для распространения информации, они представляют собой механизм навязывания моделей и схем восприятия. Масс-медиа усиливают демонстративную природу любого социального действия, драматизируют и конфликтуализируют события, придают им специфическое и ангажированное интересами содержание. СМИ фактически институционализируют публичную сферу. Происходит это двояким образом. Во-первых, посредством репрезентации точек зрения и аргументов основных агентов публичной сферы. Во-вторых, путем организации разобщенных индивидов в массовые аудитории.

Описанное, в полной мере, относится и к сфере межнациональных отношений.

Современному миру свойственна медиатизация культурных групп – они приобретают бытие и значимость через информационное пространство. Можно разделять реальные этнокультурные сообщества и те, которые представлены лишь в медиапространстве посредством деятельности отдельных активистов и этнических предпринимателей. Однако и реальные группы не могут обойтись без медиа для мобилизации своих членов и продвижения своего влияния. Такова реальность современного общества.

Реальность медиа становится для рядового члена общества более важной, чем реальность его непосредственного взаимодействия с обществом. Это связано с тем, что средства массовой информации предлагают человеку готовые интерпретации событий, готовые образы акторов социальных и политических взаимодействия, тем самым освобождая его от необходимости строить картину мира самостоятельно.

С одной стороны, навязываемая СМИ реальность альтернативна - одновременно презентуются различные модели реальности, приписываются разные качественные характеристики одним и тем же событиям. Однако потребитель транслируемых масс-медиа «картин мира» редко ставит перед собой задачу выбора между ними. Как правило, отдельный представитель аудитории оказывается «настроенным на одну волну» и не имеет особой потребности в «переключении каналов» для поиска альтернативной информации.

Итак, пространство масс-медиа – неоднородно. Разные СМИ работают на разные целевые аудитории, которые могут фиксироваться по тем или иным социальным, этнокультурным признакам, выражают те или иные идеологические позиции, могут быть ангажированы разными политическими силами или группами влияния. Структурирование пространства СМИ в чем-то аналогично «художественному полю» П. Бурдьё. В его социологии политики художественное поле – это исторически детерминированное поле производства и обращения художественных ценностей, которое определяется как система объективных отношений между различными инстанциями, выполняющими различные функции в общественном разделении труда по производству, воспроизведению и распространению символических благ. Согласно Бурдьё, эффект поля проявляется в том, что невозможно понять то или иное его произведение без знания контекста поля, его истории, имеющихся структурных взаимоотношений.

Категория поля, вводимая П. Бурдьё, обозначает специфическую систему объективных связей между различными позициями, находящимися в альянсе или в конфликте, в конкуренции или кооперации. Французский исследователь называет поля «автономными универсумами», своего рода «игровыми

площадками», на каждой из которых игры ведутся по своим особым правилам. П. Бурдые отмечал у политического поля такую особенность как обладание высокой степенью рефракции, то есть способностью переформулировать любую социальную или экономическую проблему в специфически политических терминах. Аналогично можно говорить о том, что этнополитическое поле производит рефракцию широкого ряда социальных проблем в терминах межнациональных отношений и тем самым распространяет имеющуюся напряженность в отношениях этнокультурных групп на элементы социальной реальности, первоначально не имеющие отношения к данной проблематике.

Такая рефракция требует наличия специальных механизмов интерпретации и поэтому происходит именно в масс-медиа. Это происходит, например, когда возникшие в экономической реальности проблемы становятся этнополитически окрашенными. Или когда напряженность в социокультурной реальности, связанная, например, с конфликтом символов религий, спором за сакральные территории, использованием языка, интерпретацией исторических событий и т.п. вдруг становится поводом к обострению политической борьбы.

В современном Крыму совокупность СМИ образует типичное поле властных отношений (в смысле влияния на общество и действия политических акторов), агенты которого тесно переплетены с полями политики и этничности. Особо актуальным для анализа медийного пространства Крыма в концепции Бурдые является отмечаемое им свойство поля, согласно которому все вовлеченные в поле агенты взаимодействия, обладают некоторым общим набором фундаментальных интересов, более того они объединены ими.

Хотя эти агенты взаимодействия могут занимать антагонистические позиции, само существование поля представляет собой некоторое «объективное соучастие, подразумеваемое в любом противостоянии». Та или иная борьба в рамках поля предполагает определенное согласие между конфликтующими, противостоящими сторонами по поводу того, что может быть предметом борьбы и заслуживает ее, а что является само собой разумеющимся фоном.

Именно такой логике подчиняются медийные материалы, представляющие собой критическую реакцию на появившиеся ранее тексты. Критика, в свою очередь, порождает ответную реакцию и т.д. Таким образом, медиа, представляющую одну позицию, заинтересованы в том, чтобы существовало альтернативное мнение – так формируется общий интерес в существовании конфликта. Если описная модель взаимодействия относится к сфере межнациональных отношений, то такой интерес приобретает однозначно деструктивный характер.

В точном соответствии с моделью Бурдые крымские СМИ, эксплуатирующие этнополитическую проблематику, существуют в едином поле, в рамках которого их связывают по большей части конфронтационные отношения. Но при этом можно наблюдать взаимную заинтересованность в сохранении и поддержании конфронтации как важного символического капитала, обуславливающего востребованность этих СМИ. Таким образом, получаем замкнутый круг: имеющаяся межнациональная напряженность делает востребованной этнополитическую конфронтацию в сфере медиа, которая, в свою очередь, представляет собой механизм воспроизводства напряженности в межнациональных отношениях.

Имеющийся плюрализм в освещении этнокультурных и этнополитических проблем теоретически можно приветствовать, если бы он не был столь легко прогнозируем, не определялся бы исходными диспозициями в межнациональном конфликте и не служил бы цели воспроизводства этого конфликта. Конфликтогенный капитал является доминирующим и он, в первую очередь, определяет правила игры в медиапространстве. Поэтому СМИ занимающие нейтральную позицию, не пытаются использовать капитал объективности, не делают попыток примирить враждующие стороны. Они просто уходят от проблем межнациональных отношений и не пробуют занять позицию «над схваткой», поскольку боятся обвинений со стороны обеих противостоящих сторон и учитывают возможность потерять часть своей аудитории.

Этнополитическое медиапространство, сложившееся в современном Крыму, базируется на капитале взаимных обвинений и негативной интерпретации действий конкурирующих этнокультурных групп. Эта конфликтная ситуация не может быть разрешена средствами самого поля, поскольку оно основывается на устоявшихся правилах игры, нарушение которых одним из акторов лишает его наработанного капитала. Это означает, что поддержание ситуации вялотекущего межнационального конфликта будет продолжаться при сохранении сложившегося набора акторов и релевантных им СМИ.

ЕТНОКУЛЬТУРНЕ ТА ЕТНОЛІНГВІСТИЧНЕ РОЗМАЇТТЯ У ВНУТРІШНІЙ ПОЛІТИЦІ УКРАЇНИ

Аналіз проблеми національних відносин в контексті оцінки перспектив соціальних трансформацій вимагає спеціальних методичних прийомів, що дозволяють виміряти рівень національної толерантності як глибинного психоемоційного фундаменту міжнаціональної поведінки. Як свідчить офіційна статистика, на сьогодні в Україні мешкають представники 126 національностей, що дозволяє вважати нашу країну поліетнічною. Проте, не створено чіткої етнонаціональної концепції, а також чіткої концепції мовної політики. Сюди ж додається проблема міжконфесійної політики. Як наслідок, питання мови, релігії та міжетнічних відносин набувають політичного забарвлення, їх систематично використовують у спекулятивно-агітаційних цілях та перетворюють на фактор дестабілізації політичної ситуації в країні. Відзначимо, що етнонаціональні конфлікти оминули українське суспільство, де, згідно з останнім переписом населення у 2001 році, частка національних меншин становить понад 22% населення, а мовних – 32,5%. Дослідження психологічного стану населення, соціальної дистанції та ксенофобії в українському суспільстві проводиться щорічно з 1992 року. Якщо із початком вивчення Інститутом соціології НАН України, а з 1994 року Київським міжнародним інститутом соціології – середній показник ксенофобії становив 3,4 бали, то тепер цей показник зріс до 4-х балів. До речі, у 2007 році він становив 4,3 бали.

Пояснимо, що означають ці бали. Це шкала соціальної дисертації американського соціолога Богардуса, де кожному респонденту ставиться запитання: «Я згоден допустити представників названих національних груп: як членів сім'ї (за позитивну відповідь нараховується 1 бал), близьких друзів (2), сусідів (3), колег по роботі (4), жителів України (5), відвідувачів України (6), не допускав би в Україну (7 балів).

На 2012 р. середній показник 4 бали означає, що сприйняття чужих звелось до колег по роботі. Тільки 17% дорослого населення готові допустити представників інших етнічних груп як членів своєї сім'ї та близьких друзів. В 1994 р. таких було в два рази більше.

Найкраще ставляться до україномовних українців (менше 2 балів), потім росіяни (2,5) потім із деяким відривом білоруси (3,2), поляки (4,2), вслід за ними йдуть представники Європи (4,3).

Найгірше ставляться до представників чорної Африки (5,5), і циган (5,7). При цьому 35% дорослого населення не хотіли б допускати в країну циган, а 18% – негрів. Враховуємо, що циган є громадянами нашої країни. Це ставить перед державою відповідні запитання. Україна живе в глобалізованому світі, вона не може бути ізольована від нього. Чим розвинутіша економіка та соціальна сфера тим стабільніше і толерантніше суспільство. Україна мусить стати соціально конкурентоспроможною, досягти більш збалансованих і гармонійних відносин не тільки між різними регіонами, між різними верствами населення, але і між різними етнічними групами.

Щоб національна політика працювала ефективно, потрібні розвинені системи освіти та науки, охорони здоров'я та соціального забезпечення літніх людей, інвалідів, бідних, безробітних [1, с. 13].

Валідність подібної інтерпретації підтверджується досить високою кореляцією цього показника громадянської ідентичності. Як свідчать дослідження 2012 року компанією Research & Branding Group, кожен другий житель України – незалежно від своєї національної приналежності – насамперед вважає себе українцем, громадянином України (49%), кожен четвертий – ідентифікує себе насамперед зі своїм населеним пунктом (27%). При цьому кожен десятий вважає себе радянською людиною, громадянином колишнього СРСР (9%), а кожен дводцятий житель країни насамперед вважає себе жителем свого регіону, області (5%) або представником своєї національності (5%).

Крім того, більшість жителів України на сьогодні оцінюють міжнаціональні відносини в нашій країні як загалом добрі й толерантні (44%). Третина респондентів вважає міжнаціональні відносини в Україні настільки добрими, настільки й поганими (по 30%). Загалом напруженими й конфліктними міжнаціональні відносини в Україні вважають 14% опитаних.

При цьому більшість жителів України вважають неможливими на сьогодні серйозні конфлікти на національному ґрунті в нашій країні (60%), тоді як протилежного погляду дотримуються 28% опитаних [2].

Перед початком Євро-2012 ЗМІ Великобританії мусувалася ідея расизму та неприязні в Україні, але перед закінченням Євро-2012 британські вболівальники в Донецьку демонстративно поховали символ расизму. Вони не помітили ні расизму, ні ксенофобії, ніякої неприязності – принаймні на стадіонах, вулицях і в готелях.

Українське суспільство збурує мовна проблема. Не останнє місце в цьому процесі посідає ухвалення низки законодавчих актів, пов'язаних із практичним функціонуванням Європейської хартії регіональних мов або мов меншин. Поштовхом до збурення та протистояння безпосередньо стало прийняття Верховною Радою України Закону про функціонування мов в Україні.

Частина населення України налаштовані агресивно стосовно української державної мови. Ця частина населення досить строката. Можна виділити три різних підходи до цієї проблеми представників

національних меншин. Перша група – це росіяни Криму, угорці Закарпаття та румуни Буковини, прагне возз'єднатися із своїми історичними батьківщинами разом із населеними ними регіонами. Відмітимо, що в Криму росіяни і в Буковині румуни є пришлими національними меншинами.

Друга частина, а це переважно мешканці східних та південних областей, вороже ставляться до європейського вектора розвитку, сподіваючись довіку залишитися у звичному радянському державницько-патерналістському цивілізаційному затишку.

Третя частина, а це насамперед національні меншини, що побоюються втратити внаслідок українізації свою етнічну або культурну ідентичність, переважно російсько-культурну.

Як вважає історик В. Нахманович, що ставлення національного табору до кожної з перелічених частин населення має бути різне. Якщо перші взагалі загрожують цілісності Української держави, а другі принципово протистоять її європейському майбутньому, то треті, за певних умов, можуть стати щирими союзниками національно-демократичних сил. Як приклад назвемо позицію кримських татар, поляків і молдаван, які кожні – з власних міркувань, вважають для себе за краще підтримати становлення сучасної незалежності соборної України. До речі, в 2012 р. вперше за роки існування незалежності України по результатам опитування вищеназваної Branding Group 48% жителів Автономної республіки Крим висловилися за інтеграцію в українське суспільство і 42% дивляться в сторону Російської Федерації.

В Європі ситуація подібна, але набагато простіша. На сьогодні Хартію імплементовано у двадцяти чотирьох державах. Найбільше мов на загальнодержавному рівні зобов'язалися захищати Румунія (20), Польща (15), Угорщина (14), Україна (13), Сербія (10), Іспанія (10), Словаччина (9) та Німеччина (7). Із країн СНД крім України цю Хартію імплемтувала тільки Вірменія.

Ще одна проблема стосується характеру мов, котрі взято під захист у різних країнах. Хартія розрізняє лише територіальні та не територіальні мови. Але для того, щоб визначити, чи потребує мова підтримки взагалі та в якому обсязі є інша, більш докладніша класифікація мов, які побутують як в Європі, так і в Україні.

1. За статусом:

- а) державні мови – мови, що є загальнодержавними (офіційними) у країні-імплемттанті;
- б) офіційні мови – мови, що є офіційними в окремих регіонах країни-імплемттантанти;
- в) інодержавні мови – мови, що є державними в інших країнах;
- г) іноофіційні мови, що є офіційними в окремих регіонах інших країн;
- д) бездержавні мови – мови, що не мають офіційного (державного) статусу в жодній країні світу.

2. За побутуванням:

а) внутрішньодержавні автохтонні мови – мови, що походять та історично побутують у певному регіоні країни-імплемтанта, за побутуванням в Україні лише в окремих регіонах п'ять мов, а саме караїмська, кримськотатарська, кримчацька, румейська та урумська є внутрішньодержавними автохтонними мовами;

б) трансдержавні автохтонні мови – мови, регіон походження та історичного побутування який розділений між декількома країнами, включно з країною-імплемттантом. Трансдержавними автохтонними мовами є шість мов – гагаузька, молдавська, російська, румунська, словацька та угорська;

в) локальні мови – мови, регіон походження яких лежить поза межами країни-імплемттантанта, але які історично побутують у певному регіоні країни-імплемттантанта. Локальними в Україні є дві мови. Це болгарська і грецька і ще дві відповідають цьому критерію – албанська і шведська;

г) дисперені мови – мови, що історично дисперсно поширені на території країни-імплемттантанта, незалежно від того, де лежить територія їхнього походження та основного побутування. Дисперсними мовами є білоруська, іврит та ідіш, польська, німецька, ромська, вірменська, литовська, татарська та чеська.

Варто наголосити, що мовна ситуація в Україні відрізняється від ситуації в інших європейських країнах. Україна сьогодні є класичною постколоніальною державою. У різних її частинах у суспільному, приватному, а почасти й офіційному просторі домінують культури колишніх монополій: Росії (Схід, Південь, Центр, Крим), Угорщини (Закарпаття), Румунії (Буковина). За цих умов офіційна (державна) українська мова у більшості регіонів є, фактично, мінотарною і потребує захисту та розвитку.

У Польщі до переліку підтримуваних мов віднесено українську та лемківську мови, а в Румунії, Сербії, Словаччині, Угорщині та Хорватії – українську та русинську мови. В Закарпатті в окремих її регіонах постає питання визначення і підтримки регіональних русинської, лемківської, шостківської та гуцульської мов.

Така ситуація визиває напругу в суспільстві: виникає небезпідставне побоювання, про безпеку для майбутнього держави. Якщо взяти освітню галузь, то описаний підхід призвів до того, що сьогодні вся освіта національних меншин ведеться за програмами та підручниками, складеними на їхніх історичних батьківщинах, і вчителями – підготовленими там-таки. Це призведе до того, що з національних шкіл виходять нові емігранти, або потенційні сепаратисти. Щоб запобігти можливим зазначеним наслідкам, держава повинна повністю взяти на себе забезпечення освітнього процесу національних меншин.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Горовий В.В., Пилипенко В.Є. етнічні спільноти столиці у дзеркалі соціології. – В.В. Горовий, В.Є. Пилипенко – К.: ПЦ «Фоліант», 2007. – 200с. 2. «Радянських» залишилося 9%. Дзеркало тижня. Україна. 2012 р. №35.

THE MAIN FACTORS OF CROSS-BORDER COOPERATION ON UKRAINIAN-POLISH BORDERLAND

In the new concept of the state regional policy, prepared by the Ministry of Regional Development and Construction of Ukraine pursuant to order of the Cabinet of Ministers of Ukraine, cross-border cooperation will be one of the elements of the state policy in the field of regional development. It should be emphasized that the 19 regions of Ukraine are border. Their total area is about 77.0% of the territory of the state. In territory of Ukraine today acting seven European regions: «Bug» (Ukraine, Poland, Belarus, 1995), Carpathian Euroregion (Ukraine, Poland, Slovakia, Hungary, Romania, 1993), «Lower Danube» (Ukraine, Moldova, Romania, 1998) «Upper Prut» (Ukraine, Moldova, Romania, 2000), «Dnipro» (Ukraine, Russia, Belarus, 2003), «Yaroslavna» (Ukraine, Russia, 2007) and «Slobozhanshchyna» (Ukraine, Russia, 2003).

An important area realization of transborder interests of Ukraine and Poland is the business environment. Its activity is distributed primarily on the development of cross-border trade, the implementation of small-scale investment projects, as well as cooperation in the development of industrial infrastructure elements of the borderland. All of the above areas of cross-border cooperation is still not properly provide the strategic interests arising prior to the two states in the enlarged EU.

The participation of Ukraine in Euroregions is based, as a rule, in the administrative activities of regional authorities with the formal involvement in the process of regional councils as organs, nominally belonging to the system of local government. Extremely rare for organizational support of cross-border cooperation between Ukrainian regions join district councils and district administration, though even in this case, their participation is formal. For example, Lviv region, one of the most active subjects of cross-border cooperation among Ukrainian regions, a member of two European regions, most of their organizational efforts in this direction are realized through the divisions of the Lviv Regional State Administration with patchy involvement of the Lviv Regional Council. This applies both to the signing of bilateral agreements with the neighboring regions of Poland, approval and implementation of executive protocols, and activities of the Euroregion «Carpathian».

To the main achievements of the Euroregion «Bug» his participants include the implementation of projects: «Modernization of the international automobile checkpoint «Yagodyn – Dorogusk»,»Creating of the monitoring system on rivers Western Bug, Uzh, Latorytsia», «Promoting a policy of continuous development and environmental protection in the context of cross-border cooperation between Ukraine and Poland», the establishment in Lutsk bank with full Polish capital «PEKAO» (Ukraine).

Today, the Polish-Ukrainian border has 12 points of the boundary passes, including six road and six rail passes. Half of them are located in the Subcarpathian voivodeship (Poland), three automobiles: Korcheva, Medika and Korostenko and three railway: Medika, Korostenko and Verkhtrata.

Subcarpathian border crossing points, including the Lviv region, characterized by the largest and growing dynamics of border traffic. In 2011, the three largest border crossings «Carpathians region – Lviv» – Korcheva, Medika and Korostenko sent more than 10 million vehicles.

Border crossing Korcheva-Krakovets (automotive) – day-and-night passenger and cargo border crossing on the border with Ukraine. It is the only Subcarpathian voivodeship border crossing on the border with Ukraine, having the full range of control: sanitary, phytosanitary and veterinary. But plays an important role and will play in the near future hour passenger and cargo and pedestrian border crossing «Medika-Shegyni.»

The main direction of cross-border Euroregional cooperation – this cooperation, which is on the border with the EU cooperation in the new frontier, which is defined as a combination of historical and newly formed social and economic relations [1, p. 64].

Through cross-border cooperation should be the development of social, information and industrial infrastructure, joint efforts in the economic sphere, construction and modernization of border infrastructure, development of the transport network, scientific and cultural cooperation, environmental protection, exchange of experience between the relevant bodies of the executive power and local self-government, fight against crime and illegal migration.

During the global financial crisis is advisable to strengthen the economic programs of cooperation in the Euroregions. In order to develop border areas is necessary to implement such economic projects: the concept of home entrepreneurs, creation of business incubators, promotion of small investments, strengthening trade relations between the border areas, ensuring the development and implementation of the current legislation on cross-border and regional cooperation, increasing the effectiveness of projects and programs in the field of cross-border and regional cooperation by providing active support and involvement of local and regional levels, the approach of the current legislation to the standards of the European Community. This applies, above all, the further development and expansion of the infrastructure of border crossings. On the Polish-Ukrainian state border is, above all, the construction of road border crossing customs Malchowice-Nyzhankovychi to move cars and trucks, with the possibility of increasing the mass. Now proceeds with the exchange of diplomatic notes between the two governments.

Now entered into force bilateral agreement on local border traffic at the Polish-Ukrainian border, government of Subcarpathian voivodeship offer such accommodation, in particular, such as border crossings Bandruv - Mshanets, Mihniovec - Lopushanka, Smolnik - Boberka, Volosatoe - Lubnia. The last sentence, given the conflicting location area Bieszczady National Park, can be seen as a transition coach. All this has a positive impact on the socio-economic situation on both sides of the border.

Financial support for these and other problems of cross-border cooperation partly carried the EU using a number of initiatives, programs and projects. CBC funding system to provide immediate institutions – Euroregions, financed independently by all members of the Euro-regions. Euroregional partners accumulate funds for independent accounts of the national associations.

Separation of territorial cooperation as a separate objective of policy unity confirms the importance of joint activities that implement partners of the EU. The growth of such cooperation also shows an increase in funding from the European Regional Development Fund. For the period 2007-2013 for the development of territorial cooperation of the European Union budget is allocated as a whole 7.75 billion euros. In particular, the share of Polish designed for programs under the European territorial cooperation, will be 557.8 million. In addition, Poland will provide another 173.3 million euros for cross-border cooperation with countries that do not belong to the EU, in the framework of the European neighbourhood and partnership instrument [2, p. 94].

Special attention should be the important issues on the state borders of the two countries – a need for an access road and rail infrastructure with both the Polish and the Ukrainian side. Creating new transitions without upgrading the existing road transport network with the Ukrainian side will not improve the throughput of transitions. The road network on the Ukrainian side should meet the road from the Polish side, and it is advisable to extend the territory of the Lviv region Transport Corridor № 3 on the interval Lviv – Korcheva and modernize the railway line E30, adapting it to a speed of 160 km / h.

Conclusions. The above ways of improving cross-border cooperation on the Polish-Ukrainian border solve an important part of CBC. It is a complex approach to the formation of economic policy of Ukraine. Democratization of the economic life in Ukraine and the liberalization of markets, the decline in the level of protectionist barriers, the level of state presence in the economy, carrying out the administrative-territorial reform on the principles of subsidiarity and solidarity will strengthen the role of regional authorities in the intensification of the Polish-Ukrainian economic cooperation, which will not only completely implement the doctrine of strategic partnership between Ukraine and Poland, but also hope for a full entry of Ukraine into the EU.

REFERENCES: 1. Mykhasiuk I.R., Fedyshyn C. Cross-border cooperation in the context of globalization: [monograph] / LNU named Franko. – Lviv: Ukrainian Technologies, 2011. – 208 p. (in Ukrainian). 2. Polsko-Ukraińska Strategia Współpracy Transgranicznej w Latach 2007-2015. Lublin-Rzeszów-Lwów- Luck-Uzhorod, 2008. S. 94. 3. Shcherba H.I. Polityka regionalna a współpraca transgraniczna w kontekście integracji Ukrainy w europejski obszar socjalny. – Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy. Spójność społeczno-ekonomiczna a modernizacja gospodarki. – Zeszyt Nr 16 / Uniwersytet Rzeszowski. – Red. Michał Gabriel Woźniak. – Rzeszów, Polska, 2010. – S. 455-467.

Оксана Химович

Львівський національний університет імені Івана Франка

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ РІВНЯ ЕТНОСОЦІАЛЬНОЇ ДИСТАНЦІЙОВАНОСТІ СЕРЕД НАСЕЛЕННЯ ЛЬВІВЩИНИ, ЩО МАЮТЬ ДОСВІД ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ

У ситуації інтенсифікації глобалізаційних та міграційних процесів, а також посилення міжнародних контактів, у більшості суспільств постає питання формування засад толерантної взаємодії різних національних груп, культурного обміну та взаємозбагачення при необхідності збереження основи своїх самобутніх культур.

Особливої актуальності ці питання набули і в Україні. З одного боку, країна знаходиться на роздоріжжі міграційних потоків. Будучи країною, що безпосередньо межує з країнами Євросоюзу, Україна досвідчує активні транзитні міграційні потоки з одного боку. З іншого - вона сама активно постачає трудових мігрантів у країни ЄС та близького зарубіжжя. Найінтенсивніший досвід міжкультурної взаємодії є у трудових мігрантів. Відповідно до даних держкомстату України станом на травень 2013р. найінтенсивнішого тиску з боку міграційних потоків зазнають саме прикордонні області, зокрема Закарпатська, Чернівецька та Львівська. Варто зазначити, що на неналежному рівні приділяється увага у вивченні змін та впливів, яких зазнає суспільство-донор (у нашому випадку український соціум). **Метою** нашого дослідження є порівняння рівня дистанційованості мешканців Львівської області стосовно представників інших національностей. Оскільки Львівська область є одночасно і активним донором

трудовах мігрантів і активним реципієнтом транзитних міграційних потоків, то вона формує природну «лабораторію» для вивчення впливу цих процесів на рівень толерантності певного соціуму. Моя *дослідницька методика* вперше апробувалася у рамках Омнібусу, який проводиться 2011р у Львівській області кафедрою історії та теорії соціології Львівського національного університету. Було опитано 400 осіб, віком від 18 років. Вибіркова сукупність була сформована за принципом квот, розрахованими за такими параметрами генеральної сукупності як вік, стать та тип населеного пункту, місце проживання респондентів.

З метою подальшого порівняння, у блоці питань, які вимірювали соціальну дистанцію стосовно заданого переліку національностей, було використано ті самі національності, які використовувалися у Моніторингу українського суспільства, який проводиться Інститутом соціології НАН України. Проте, цей перелік було доповнено такими національностями як англійці, греки, португальці та італійці, іспанці та французи, проте до нашого списку не ввійшли такі національні/етнічні групи як азербайджанці, афганістанці, кримські татари та чеченці. Згадані групи були включені або не включені до списку на основі результатів власних глибинних інтерв'ю проведених з трудовими мігрантами. Як показують дані інших досліджень, саме ці країни є реципієнтами великої кількості трудових мігрантів з західних теренів України.

На основі даних Львівського омнібусу та Моніторингу українського суспільства нами вираховано середнє значення етносоціальної дистанції щодо тих чи інших національних/етнічних груп. Як бачимо, найбільшу етносоціальну дистанцію ми спостерігаємо стосовно таких груп як цигани – 6,4, негри – 5,9 та араби – 6,0. Відповідно до Моніторингу українського суспільства за 2010р., стосовно згаданих соціальних груп також спостерігається найвищий рівень соціальної дистанції по циганах становить – 6,1, неграх – 5,9, та арабах – 6,0. Н. Паніна пояснює цей факт тим, що більшість населення України першою чергою відсторонюються від тих національностей, які асоціюються із кровопролитними міжнаціональними конфліктами, навіть не намагаючись визначити правих і винуватих, потерпілих і переслідувачів. Нашу думку, варто враховувати й можливість іншого пояснення: - через брак інформації та досвіду спілкування. До інших національних груп стосовно яких мешканці Львівської області демонструють високий рівень дистанційованості відносяться: євреї – 5,7, китайці – 5,6, турки – 5,6, молдаванці – 5,3, румуни – 5,2 та грузини – 5,1.

Наступну групу становлять португальці – 4,9, греки – 4,9, угорці – 4,8, росіяни – 4, 7, іспанці – 4,7, словаки – 4,6, італійці – 4,6, чехи – 4,6, та італійці – 4,3. Це ті народи, як показують дослідження міграції, до яких львів'яни найчастіше їздять на заробітки, отож існує досвід спілкування, відповідно саме на території цих національних груп проживає чимало українців. Отже, можемо зробити попередній висновок про те, що на зменшення соціальної дистанції впливає рівень спілкування та обміну досвідом, який зазнають трудові мігранти перебуваючи на території тієї чи іншої країни.

Найближче до себе мешканці Львова та області розташовують американців – 4,0, англійців – 4,0 білорусів – 4,1 та поляків – 3,8. З такими групами як білоруси та поляки ситуація зрозуміла, це наші найближчі сусіди, також це країни посткомуністичних режимів. От з американцями та англійцями можливим пояснення, що ці держави позиціонують себе як найбільш демократичні та відкриті для всього світу.

Отож, варто зауважити, що існує різниця в рівні дистанційованості в львівському омнібусі до даних загальноукраїнського моніторингу. Зокрема ця різниця чітко простежується серед американців: львівський омнібус – 4,0, моніторинг українського суспільства – 5,5, відповідно німці – 4,4 та 5,3, поляки – 3,8 та 5,0. Можливо спостерігається менший рівень дистанційованості мешканців серед мешканців західної України через ситуація пов'язаною з прагненням вступу до НАТО та інших союзів з Європою з однієї сторони, та значним досвідом роботи саме в цих країнах – з іншої сторони. Також варто відмітити й зворотній бік ситуації, а саме більшу дистанційованість львів'ян та мешканців області до представників російської національної групи, ситуації виглядає наступним чином: львівський омнібус – 4,7, моніторинг українського суспільства – 3,3. Цікавим для нас виявився і той факт, що дані по таких групах як араби, негри та цигани, не відрізняються ні в львівському омнібусі ні в моніторингу українського суспільства. Можливо ситуація пов'язана, ще й з тим, ці групи є «чужими» для всього українського суспільства, а не тільки для окремо взятого регіону.

Ставлення трудових мігрантів (це наступний крок нашої роботи), до представників «інших» національних/етнічних груп кардинально практично не відрізняється, що для нас є доволі непередбачуваним. Виняток становлять дві національні групи: росіяни та румуни. Середнє значення в моніторингу українського суспільства щодо росіян становить 3,3, то соціальна дистанція до російської національної групи серед трудових мігрантів становить - 5,0, що ж стосується львівського омнібусу, то тут ситуація суттєво не відрізняється: середнє значення до російської національної групи становить 4,7, то позиція трудових мігрантів до росіян – 4,3, що навпаки свідчить, хоч і незначне, проте зменшення рівня дистанційованості до російської національної групи. Про такий рівень дистанційованості, може свідчити те, що до вибірки моніторингу українського суспільства потрапили представники всіх регіонів України, зокрема і Східних, який і характеризується високою частотою трудової міграції саме до Росії, що вказує на негативний досвід контактів з представниками російської національної групи, тому відповідно і вищий рівень дистанційованості щодо представників цієї групи. Що з стосується румунської національної групи, то тут ми

спостерігаємо зворотню ситуацію, нижчий рівень дистанційованості серед трудових мігрантів – 3,4 ніж середнє значення соціальної дистанції до румунів – 5,4. Що ж до цієї країни, то знову ж таки найчастіше з метою заробітків, туди відправляються Західні регіони, тому загальний рівень знань про представників цієї національної групи є доволі низький, тому й загальна тенденція у ставленні до румунів, є високою.

Отож, ми можемо зробити висновки, що рівень толерантності українського соціуму, зокрема й мешканців та трудових мігрантів Львова та регіону до представників різних національних/етнічних груп є доволі низьким. Адже, з результатів нашого дослідження та дослідження проведеного Інститутом соціології спостерігається достатньо високий рівень дистанційованості українського суспільства до представників «інших» національностей та етносів. Що ж стосується етносоціальної дистанції трудових мігрантів, то ситуація змінюється на краще, що спростовує нашу гіпотезу про вищий рівень дистанційованості серед трудових мігрантів Львівщини та України до представників «інших» національних/етнічних груп, що створює позитивну тенденцію в українському соціумі.

Олена Гунько

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

МЕТОДИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ВИМІРЮВАННЯ МІЖЕТНІЧНИХ УПЕРЕДЖЕНЬ У ВІТЧИЗНЯНИХ ТА ЗАКОРДОННИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Упередження — це негативна, несправедлива думка, яка складається щодо кого-, чого-небудь наперед, без ознайомлення, та пов'язане з нею відповідне ставлення. Відповідно, соціальні упередження можна розглядати як негативну установку стосовно певних соціальних груп (від негативних емоцій до ворожої поведінки).

Охарактеризувати основи поняття «упередження» можна, використовуючи положення, викладені в книзі Гордона Олпорта «Природа упередження» (The nature of prejudice).

Найтипніше, зазначає Олпорт, визначати упередження як відсторонене та вороже ставлення до людини через її приналежність до якоїсь групи та приписані людині негативні якості, притаманні групі. Це визначення наголошує на тому факті, що етнічне упередження у повсякденному житті зазвичай індивідуально переноситься на людину, а також спричиняє безпідставні ідеї стосовно групи загалом.

Загалом соціальні упередження з точки зору характеристик соціальних груп, які можуть бути об'єктами упереджень, можна розглядати у різних аспектах. Це і мовні групи, і релігійні, і національні, расові, гендерні, вікові, статусні групи тощо.

На захист актуалізації обраної проблематики в українському суспільстві варто навести кілька факторів:

- поживлення інтересу засобів масової інформації до проблематики упередженості українського суспільства щодо представників різних етнічних, національних, расових та релігійних груп;
- наявність об'єктивної за характером інформації, яка свідчить про створення сприятливого ґрунту для виникнення та поширення міжетнічних упереджень в українському суспільстві (з кожним роком офіційна статистика фіксує все більшу кількість іммігрантів, які приїждять в Україну);
- результати соціологічних досліджень фіксують протилежні за своїм спрямуванням процеси, які знаходять прояв, зокрема, у настроях українців (зросла частка респондентів, які висловлюють повну або часткову згоду з твердженням, що Україна повинна бути тільки для українців).

Така ситуація провокує зростання наукового інтересу до проблеми ксенофобії. У зв'язку з цим **метою** даної публікації є огляд результатів досліджень міжетнічних упереджень в українському суспільстві як у вітчизняних, так і в європейських моніторингах, порівняльний аналіз побачених тенденцій, а також окреслення методологічних та методичних проблем, пов'язаних із цими дослідженнями.

Розглянемо результати кількох відомих вітчизняних та зарубіжних досліджень.

Результати моніторингу «Українське суспільство», який проводить Інститут соціології НАН України, свідчать, що початково уже достатньо високий (у 1994 р. показник становив 4,4 з максимальних 7) рівень національної дистанційованості (інтегрований показник, запропонований Н. Паніною) українського населення мав тенденцію до зростання національного ізоляціонізму. Останні результати моніторингу показують, що рівень національної дистанційованості в країні надалі зростає і у 2012 році він становив 5,2 бала.

Методологія дослідження Е. Богардуса, використана у моніторингу, напевне є найбільш розповсюдженою, коли мова йде про вимірювання етнічних упереджень та соціальної дистанції. Проте і вона має свої проблеми та обмеження у використанні: числовий вимір дистанції не може однозначно

відповідати реальній соціальній дистанції: міра близькості індивіда до родини може бути іншою, ніж до друзів, сусідів чи колег по роботі. Використання порядкової шкали у методології Богардуса нівелює та стандартизує цю різницю і приймає її за одиницю.

Київський національний інститут соціології також здійснює щорічне дослідження індексу ксенофобії. Результати дослідження також фіксують зростання упередженості українського суспільства (у 2010 р. індекс ксенофобії становив 4,15 бала із 7-ми максимальних). Проте ці дані відрізняються від результатів ІС НАН України. Причиною цього є методичні та методологічні проблеми дослідження обраної проблематики (різниця у вибіркових сукупностях цих досліджень, різний набір етнічних, національних, расових та релігійних груп щодо яких вимірюється соціальна дистанція).

Також варто згадати про дослідження ксенофобії в «Європейському соціальному дослідженні» («European Social Survey»). Автори дослідження виявляли ставлення людей до емігрантів з точки зору їхнього впливу на економічну, соціальну та культурну ситуацію в країні. Підсумовуючи результати цього дослідження, можна сказати, що попри незначне зростання негативного ставлення до впливу переїзду громадян інших держав до України в 2011 р. українці у результатах цього дослідження постають як толерантна нація щодо інших національностей. Ці результати кардинально відрізняються від дослідження ІС НАН України та КМІСу. Таку різницю можна пояснити тим, що автори «Європейського соціального дослідження» на протигагу українським дослідникам узагальнюють свої запитання, а конкретна постановка питання щодо ставлення до тої чи іншої національності дає можливість чіткіше його виявити. Саме у постановці запитання криється методична проблема використання результатів цих досліджень.

Підсумовуючи проаналізовані вище результати вітчизняних та зарубіжних досліджень можна сказати, що, незважаючи на те, що результати відображають різну міру прояву міжетнічних упереджень в українському суспільстві, усі вони фіксують динаміку зростання цих настроїв. Це ще раз підтверджує важливість дослідження упередженості українців. Особливо важливим в цьому напрямку видається вивчення методологічного аспекту проблеми. Подолання поставлених методологічних та методичних проблем використання результатів відомих вітчизняних та зарубіжних досліджень вимагає розробки універсальної методики для дослідження міжетнічних упереджень, яка б враховувала усі переваги та недоліки попередніх наукових розробок у цій галузі.

Юлія Сюсель

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

СПОЖИВАЦЬКІ СМАКИ ЯК СОЦІАЛЬНІ МАРКЕРИ У ПОЛІЕТНІЧНОМУ ПРОСТОРИ

У сучасному суспільстві індивідуальні споживацькі смаки відображають соціальні характеристики (вік, стать, зайнятість, етнос та ін.), а також соціальні цінності, індивідуальні стилі життя споживачів, соціальні маркери, що визначають соціальний статус людини. Виникає дискусія з приводу природи, яку має споживацький смак: раціональну чи ірраціональну, смак базується на розумові чи на почуттях, являється природженою чи вихованою здатністю, смак має колективне чи індивідуальне значення.

В Україні вивчення споживацьких смаків не супроводжується, на жаль, широкомасштабними прикладними дослідженнями, що пояснюється відсутністю усвідомлення необхідності фінансування такого роду процесів вітчизняними підприємствами. Враховуючи всеохоплюючий характер смаку у сфері споживання, дослідження механізму існування та етнічних особливостей споживацького смаку є досить актуальним і перспективним напрямком у соціологічній науці.

Споживацький смак, який формується у поліетнічному суспільстві, проходить через призму етнічної своєрідності регіону. Без сумніву, відбувається взаємообмін між індивідуальним смаком, що формується у процесі соціалізації та, на перший погляд, закритою для нововведень традицією певної етнічної групи. Споживацький смак у поліетнічному просторі може набувати етнорелігійної специфіки. У певних соціокультурних умовах формуються релігійні споживацькі смаки, які можна охарактеризувати з позицій як внутрішніх переконань, так і зовнішньої атрибутики.

У багатьох країнах успішно розвивається бізнес, пов'язаний з культивуванням споживацьких смаків, орієнтованих на придбання символів етнічної приналежності (національна їжа, елементи традиційного одягу, ремісничі вироби тощо). Існує ціла низка ресторанів, у яких відтворюється культура певних народів, у тому числі й кулінарна. Це ресторани країн Сходу (японські, китайські, індійські, тайські), Європи (французькі, італійські), країн СНД (грузинські, узбецькі) тощо. При їх створенні приділяється увага особливостям національного кулінарного мистецтва, архітектурно-художнього конструювання будівель, приміщень, дизайну, національного посуду тощо. Очевидно, що кожна етнічність продукує свою культуру споживання і займає певну нішу на споживчому ринку. Тому, у

поліетнічному просторі можна говорити про формування споживацького смаку з певним вектором усвідомлення феномену «іншого», коли відбувається перенесення пріоритету з «іншого-чужого» на «іншого-подібного».

Споживацький смак є формою споживацької свідомості і залежить як від конкретного індивіда, так і від певного соціокультурного поля, конкретних людей. Споживацькі смаки найчастіше є такими, що штучно конструюються зовнішніми джерелами соціального впливу і, проходячи інтеріоризацію, стають суб'єктивними уявленнями.

Споживацький смак представляє собою органічну цілісність і є раціонально-емоційним засвоєнням дійсності. Значить, споживацький смак – це здатність індивіда, яка гармонійно поєднує соціальну (конструювання образу, формування ідентичності) та природну (задоволення фізіологічних потреб) сутність людини.

У рамках соціокультурного підходу споживацький смак розглядається, по-перше, у контексті класової структури суспільства (П. Бурдьє, Г. Беккер), а по-друге, як маркер у соціальній ієрархії. Так, на думку Ж. Бодрійяра споживацька поведінка не може зводитися лише до володіння визначеним товаром або послугою, вона перетворюється в сферу самовираження людини, заснованої на розвитку споживацького смаку в сучасному суспільстві. Такий погляд на феномен споживання характерний, насамперед, для постмодерністів, що підкреслюють важливість символічного, суб'єктивного досвіду і підкреслюють, що індивіди створюють свої споживацькі смаки на основі своїх особистих переживань [1, с. 51].

П. Бурдьє розглядає поняття «смак» як класифіковану систему схем. Вчений підкреслює, що смаки не є результатом природного, індивідуального вибору індивідів. Смаки – це результат соціальних умов, і цілі споживацького вибору відображають символічну ієрархію, що обумовлена соціальними перевагами для того, щоб посилити відмінність між класами у суспільстві [2, с. 258]. Тому, стає зрозумілим, що здійснюється культурна гегемонія прийнятих у суспільстві смаків, а сфера споживання відзначається впливом на неї домінуючих культурних смаків.

П. Бурдьє відзначив, що ієрархії смаків і товарів у сфері культури відповідає ієрархія власності у галузі економіки та ієрархія владних відносин в області політики [3, с. 216]. З цього погляду, той, хто володіє великою кількістю економічного або культурного капіталу, «домінує» або намагається встановлювати ієрархію свого смаку і пріоритетів для тих, хто володіє меншою кількістю відповідного капіталу.

Водночас П. Бурдьє вказує, що смак, як класифікована система схем, об'єктивно співвідноситься через соціальні обумовленості, котрі його відтворили, з визначеною умовою: індивіди класифікують самі себе і дозволяють себе класифікувати, вибираючи відповідно до власного смаку різні предмети споживання – одяг, їжу, напої, спосіб проведення дозвілля – що певною мірою можуть відповідати їхній позиції у соціальній ієрархії. Звідси поняття «смак» має таке ж значення, що й «габітус», який П. Бурдьє визначає як ментальні структури, через які агенти сприймають соціальний світ. На думку французького соціолога, габітус як «набута система схем» породжує стійкі диспозиції виробництва класифікуючих практик і одночасно диспозиції їх сприйняття та оцінювання [4, с. 102]. Ці диспозиції не тільки стають принципом класифікації ознак та наділення їх особливим символічним сенсом. Вони примушують людину примиритися з цими практиками та їх результатами, породжуючи «смаки». Дійсно, габітус пов'язаний з особливим типом умов існування тих або інших класів, що характеризуються різними об'ємами та структурою економічного і культурного капіталу [5, с. 16].

Як установка, споживацький смак носить характер добровільного, індивідуального вибору; він не нав'язується, а набувається через виховання, інформаційний особистий життєвий досвід. Як орієнтація, споживацький смак – це активна позиція самообмеження у придбанні тих чи тих товарів, добровільна згода на міжкультурний діалог у сфері споживання.

Таким чином, нові моделі споживання у поліетнічному просторі, що виникли із поглибленням комунікативно-символічної функції споживання, та форми споживацького смаку, що більшою мірою базуються на індивідуальних мотиваційних чинниках, все ж залишаються залежними від зовнішніх соціальних умов (соціально-економічних, культурних, етнічних, релігійних, освітніх, політичних), які домінують у певному суспільстві. Споживацький смак формується у процесі соціалізації та виховання і здійснює значущий (якщо не вирішальний) вплив на характер споживання індивіда, що відтворює форми соціального і культурного життя.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Ильин В. И. Поведение потребителей / В. И. Ильин. — СПб. : Питер, 2000. — 224 с. 2. Набруско І. Ю. Споживання та соціальна стратифікація (деякі аспекти теорії П. Бурдьє) / І. О. Набруско // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія Історія, економіка, філософія. — К. : Вид. центр КНЛУ, 2002. — Вип. 6. — 258 с. 3. Bourdieu P. Distinction: A Social Critique of the Judgment of Taste / P. Bourdieu. — Cambridge, Massachusetts : Harvard University Press, 1984. — 613 p. 4. Бурдьє П. Практический смысл / П. Бурдьє; пер. с фр. : А.Т. Бикбов, К.Д. Вознесенская, С.Н. Зенкин, Н.А. Шматко ; отв. ред., пер. и послесл. Н. А. Шматко. — СПб. : Алетейя, 2001. — 562 с. 5. Бурдьє П. Структура, габитус, практика // Журнал социологии и социальной антропологии. — Том I, 1998. — № 2.

РАССЕКРЕЧЕННЫЕ НАГРАДНЫЕ ЛИСТЫ СОВЕТСКИХ ВОЕННОСЛУЖАЩИХ, ПРИЗВАННЫХ ИЗ КРЫМСКОЙ АССР В ГОДЫ ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ, КАК НОСИТЕЛИ ЭТНОСОЦИОЛОГИЧЕСКОЙ ИНФОРМАЦИИ

Военные, экономические, демографические последствия второй мировой войны были в целом преодолены за послевоенные десятилетия. В тоже время социальные последствия, связанные с исторической памятью одной из самых кровопролитных войн человечества до сих пор вносят определенное напряжение, а порой вызывают жесткое противостояние между различными группами населения в постсоветских государствах и в том числе в Украине. Неоднозначные исторические трактовки и оценки, причин войны, хода войны, ее потерь и последствий, современными политическими партиями и общественными организациями широко используются в своей идеологической работе. Все эти действия формируют негативные стереотипы и установки, вносят напряжение и разрушают структуру общепринятых норм человеческой коммуникации, прежде всего это касается взаимоотношений между этническими сообществами. В крайних открытых формах они проявляются в отношениях между представителями радикальных политических сил из восточных и западных областей страны, на юге страны в Автономной Республике Крым противостояние принимает форму «войн исторической памяти».

Здесь имеются существенные различия в оценке преступлений советского тоталитарного режима, по отношению к депортациям и массовым репрессиям по этническому признаку в ходе войны – крымскотатарского народа и этнических групп – немцев, армян, болгар, греков. Которые повлекли за собой массовую гибель в местах спецпоселений – детей, женщин и лиц пожилого возраста, составлявших абсолютное большинство в структуре спецпереселенцев. Тотальные депортации сопровождалась полным и масштабным ограблением репрессированных народов и этнических групп, ликвидацией институтов образования, культуры и т.д. Все это сопровождалось созданием жесткой системы ограничений прав по этническому признаку на протяжении полувека. Если в европейских странах проблемы такого характера (реабилитация, реституция) последовательно решаются на основе соответствующих законов, то в нашей стране еще не принято ни одного законодательного акта направленного на урегулирование этой проблемы, все это порождает противостояние в обществе. Часть общества требует восстановления своих прав, другая часть общества оправдывает преступления тоталитарного режима, не гнушаясь распространением различных мифов через печатные и электронные средства информации, интернет сайты о массовом коллаборационизме депортированных народов и этнических групп. В этот процесс вовлекаются политические партии, отдельные исследователи, заинтересованные фонды, которые целенаправленно пытаются формировать негативный образ или даже «образ врага», с целью психологического подавления «условного противника», доходит до открытых дипломатических скандалов.

Сегодня появились уникальные возможности в освещении ранее неисследованных проблем – Второй мировой войны. Круг и количество первичных источников резко увеличился в связи с созданием Обобщенного электронного банка данных «Мемориал» на основе всех имеющихся документов Центрального архива министерства обороны Российской Федерации (б.СССР) [1] и других военных архивов, стала доступна информация о картотеках немецких концлагерей на военнопленных красноармейцев и командиров Красной Армии, о погибших и пропавших без вести (к настоящему времени все еще числятся более 5 миллионов человек). Помимо этого уникальный электронный банк содержит информацию о 13,5 миллионах награждений орденами и медалями СССР. Использование современных технических средств, обработка и анализ почти через 70 лет наградных листов, которые заполнялись командирами частей всех фронтов на протяжении всего периода войны, позволяет восстановить полную картину военных заслуг всех этнических сообществ.

Рассекреченные, сканированные электронные копии оригиналов наградных листов хранят ценнейшую информацию о подвиге солдат, сержантов, офицеров представителей всех народов СССР. Наградной лист представляет собой своеобразную социологическую анкету с четко установленной структурой, где каждая графа – вопрос заполняется в обязательном порядке. Форма наградного листа – анкеты не менялась на протяжении всей войны, состоит она из «паспортички» – личных данных и 6 пунктов. «Паспортичка» состоит из 16 вопросов, которые касаются личных данных представленного к награждению – Ф.И.О., звание, должность и представляемая награда, год рождения, национальность, партийность, участие в гражданской войне и других войнах, наличие ранений, с какого времени служит в Красной Армии, с какого времени воюет и на каких фронтах, был ли в плену, каким райвоенкоматом призван, чем ранее награжден, постоянный домашний адрес. Затем следуют 6 пунктов наградного листа.

Основной целью нашего исследования было – составить объективную картину военного подвига рядового, сержантского и офицерского состава Красной Армии (Советской Армии) и флота – представителей различных этнических сообществ, и в том числе депортированных, проживавших на

территории Крымской АССР исходя из количественных и качественных показателей зафиксированных в наградных листах.

Основной задачей нашего исследования стал анализа всех наградных листов военнослужащих различных национальностей, всех званий и родов войск, призванных военкоматами Крымской АССР за весь период войны.

Путем проб и ошибок мы пришли к оптимальному варианту – поиску по месту призыва – Крымская АССР в сочетании с воинским званием. Был составлен весь перечень званий РККА и РККФ, а после переименования летом 1943 года в Советскую Армию весь перечень новых званий в различных сочетаниях, обычных и гвардейских, различных родов войск и специальностей от рядового до генерал-лейтенанта. Всего 111 званий.

В итоге за полтора года нами было обработано 35 299 награждений (наградных листов) или все награждения призванных из Крымской АССР. Из них 8099 офицерского состава, 12 855 сержантского состава и 14 300 рядового состава.

Выводы:

1. Количественный и качественный анализ наградных листов показал, что военнослужащие, представляющие этнические сообщества, которые, подлежали мобилизации из Крымской АССР, с первых дней войны показали образцы мужества и героизма на фронтах войны. За ратный подвиг были награждены всеми имеющимися в СССР наградами, за исключением ордена «Победы».

2. Численность награжденных военнослужащих, пропорциональна численности этнических сообществ.

3. Полный анализ наградных листов выявил, системные ограничения в 1944-1945гг. относительно награждения званием Героя Советского Союза, так из 24 представлений крымских татар в 18 случаях звание Героя заменили на орден, из 4 представленных дважды к Званию Героя – крымских татар, удостоился только один – летчик Амет-Хан Султан.

4. С началом войны в соответствии со специальным указом не подлежали мобилизации этнические меньшинства – диаспоры: болгары, греки, немцы, поляки, чехи, турки [2], единичные награждения представителей данных этносов, касались кадровых военнослужащих.

ЛИТЕРАТУРА: 1. Обобщенный банк данных «Мемориал» ЦАМО РФ: [Электронный ресурс]:– Режим доступа: [http://www.obd – memorial.ru](http://www.obd-memorial.ru). www.podvignaroda.ru 2. Брошеван В.М. Военная мобилизация в Крыму / Владимир Михайлович Брошеван. – Симферополь. 2005. – 126 с.

Марина Шевчук

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В ПРОСТОРІ ТУРИЗМУ

В кінці минулого року Всесвітня туристична організація відмітила символічного мільярдного туриста, підкреслюючи тим самим постійне зростання значення туризму у світових процесах. Сучасний світ – це з кожним днем все більш щільна мережа туристичних маршрутів. Присутність у цій мережі є необхідністю також і політичного, і економічного існування для будь-якої сучасної країни. Не даремно в процесі підготовки до незабутнього Євро-2012 український проморолик був увінчаний лозунгом - Switch on Ukraine! Увімкни Україну!

І дійсно, саме завдяки Євро-2012 багато іноземних туристів відкрили для себе Україну. В 2011 році вона ввійшла в десятку країн, які необхідно відвідати за версією інтернет путівника «Lonely Planet», видання, що належить BBC Worldwide, і яке описувало Україну як найбільшу загадку Європи. А в грудні 2012 року вже Міжнародний портал Globe Spots включив Україну до десятки країн, які за думкою редакції будуть самими затребуваними у 2013 році, продовжуючи називати Україну «загадкою Європи».

Але найголовніше, що в боротьбі за іноземного туриста, українці самі для себе відкривають Україну. Актуалізується процес репрезентації національної ідентичності в просторі туризму агентами різних рівнів: і на рівні туристичної індустрії (як через комерційні об'єднання, так і через окремих представників інфраструктури), і на офіційному рівні органів влади, і на соціально-груповому рівні власне туристів та місцевих мешканців, і навіть на рівні окремих особистостей, що актуалізують певні образи туристичних об'єктів.

Нам особливо цікаво було розглянути спроби створення туристичних об'єктів офіційним дискурсом і ми звернули увагу на презентацію областей і їх туристичну привабливість на урядових сайтах, оскільки це є важливою частиною туристичної привабливості регіону і країни в цілому. Для цього у травні

2013 року було проведено контент-аналіз сайтів обласних рад та обласних державних адміністрацій 24 областей України. На більшості з них присутня ця інформація, але Житомирська, Одеська, Миколаївська, Сумська, Харківська та Чернігівська області на головних офіційних сайтах регіону зовсім не представляють його туристичних об'єктів. Владні кола інших областей хоча і в різному обсязі і в різній формі, але намагаються продемонструвати туристичний образ свого краю. Частіше за все, в дев'яти областях з проаналізованих, це робиться лише силами сайту держадміністрації, в трьох же навпаки представляли туристичні образ області сайти обласної ради, а шість областей об'єднали зусилля і представили туристичні можливості регіону силами обох інтернет-ресурсів. Щодо форми представлення інформації, то ми можемо відмітити, що вона вар'юється від коротких офіційних повідомлень про стан туристичної інфраструктури до посилань на окремо створені тематичні сайти, а сайти Черкаської та Чернівецької областей самі по собі мають таке оформлення, що одразу привертає увагу до історичних, архітектурних та природних пам'яток області і навіть можливостей спортивного туризму в регіонах.

Ці історичні, архітектурні, природні та культурні пам'ятки, тобто, використовуючи термінологію британського соціолога Дж.Уррі, все що можна охопити туристичним поглядом, є для нас об'єктами репрезентації. І чим різноманітніші вони, чим автентичніші, і чим чисельніші їх форми репрезентації, тим менше шансів їм лишитися неохопленими туристичним поглядом. Тим більший вплив вони чинять на конструювання національного дискурсу.

У своїй сукупності об'єкти репрезентації формують певні символічні образи, що конструюють національний дискурс у просторі туризму: історичний, персоніфікований, архітектурний, просторовий, природний, культурний, рекреаційний та промисловий. Їх представленість в офіційному дискурсі ми і дослідили на матеріалах контент-аналізу регіональних урядових сайтів.

Найширше представлений в проаналізованому матеріалі історичний образ. Кожна з областей, заявляючи про наявність на своїй території туристичних об'єктів, в першу чергу пропонує перелік музеїв, історичних пам'яток та давніх архітектурних споруд. Оскільки саме з міфологізацією історичних подій та особистостей пов'язують більшість туристичних об'єктів. До того ж поважний вік будь-якої пам'ятки додає їй унікальності та значимості, а разом і спільноті яка себе з цією пам'яткою ідентифікує. В деяких випадках це прагнення історичної унікальності затьмарює інші елементи загального образу. Так на сайті Запорізької обласної ради не зважаючи на наявність таких природних ресурсів як Азовське море і курортних міст Бердянськ, Приморськ, все рівно найактивніше використовується образ батьківщини козацтва як туристичний ресурс.

В рамках історичного можна виділити персоніфікований образ регіону – образ знакових особистостей, діячів політики, науки, культури, спорту імена яких викликають гордість у співвітчизників, які являються частиною національного дискурсу і які часто використовують для формування додаткового інтересу до туристичних об'єктів. Найактивніше звертається до цього образу на своїх урядових сайтах Полтавська область, велика частина представлених там туристичних об'єктів якої пов'язані з іменами М.Гоголя, Г.Сковороди, М.Котляревського. Також персоніфікований образ своєї області активно формують Черкаська, Київська і Херсонська області. Остання навіть на сайті обласної державної адміністрації окрім довгого списку історичних осіб та сучасників які жили і працювали в регіоні, представила перелік представників європейських країн, що приймали участь у становленні регіону і історичних фактів, що це підтверджують.

Архітектурний образ також доповнює історичний, але не обмежується історичними спорудами. Оскільки він охоплює всю візуальну організацію простору, то включає в себе і культові споруди, і споруди побутового призначення та враження від них. І найбільш різнобічно і повно цей образ сформовано на сайті Чернівецької обласної державної адміністрації, на якому в якості туристичних об'єктів перелічені театр і театральна площа, корпус університету, окремі будівлі, вулиці і перехрестя Чернівців. В інших областях архітектурний образ в межах офіційного туристичного дискурсу представлений більшою мірою культовими спорудами. У своїй сукупності вони формують також і релігійний образ. Лише на сайті Тернопільської обласної державної адміністрації окрім 25 історичних культових споруд і 8 релігійних духовних центрів, запропонували до уваги небайдужих координати 12 чудотворних ікон, 10 місць перебування відлюдників та 15 джерел з цілющою водою.

Також дуже поширений серед проаналізованих сайтів природний образ що поширює краєвиди, ландшафти і навіть рослини і тварини, як символи регіону. Найактивніше цей образ актуалізують Івано-Франківська, Закарпатська, Рівненська та Київська області. А на сайті Чернівецької обласної держадміністрації річки області були представлені як водні туристичні маршрути з детальним описом, що актуалізує просторовий образ – уособлення топографічних символів. Також цей образ формується згадками про пам'ятні знаки географічного розташування «центру України» в Кіровоградській та Черкаській областях.

Останнім часом в просторі туризму все активніше проявляє себе промисловий образ. В пошуках аутентичного досвіду туристи відкривають для себе об'єкти на діючих чи занедбаних підприємствах і формують своє уявлення про актуальний чи ще недавній промисловий та економічний потенціал регіону.

Серед проаналізованих сайтів Луганська і Донецька область представляють цей образ екскурсіями на Стахановський вагонобудівельний завод, на понараму Алчевського металургійного комбінату, Артемівський завод шампанських вин та Соляні шахти Соледача.

Таким чином, ми бачимо, що процес формування туристичного образу регіонів як складової частини національного образу в межах офіційного дискурсу має непослідовний та фрагментарний характер. І все ж таки виділяються і загальні тенденції до віднайдення та актуалізації власної унікальності за рахунок історичного, природного, культурного, рекреаційного і навіть промислового туристичного образів.

Богдана Гвоздецька

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

ЕТНОГРАВІТАЦІЯ – ЧИННИК РЕГІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У ПОЛКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ ПОГРАНИЧЧЯ

На сьогоднішній день пограниччя постає соціокультурним простором з особливими культурними, соціальними та економічними відносинами, завдяки чому тут формуються дещо відмінні від центру ідентифікаційні практики та структура національно-просторових ідентичностей. Інтенсивна взаємодія у прикордонних регіонах між багатьма етнічними групами стає передумовою розмивання їх національної тотожності та самовизначення мешканців пограниччя у локальній чи регіональній ідентичності. Як стверджує К. Чижевський для людини пограниччя локальний світ є набагато істотнішим від глобального, точніше – для неї глобальний лад і порозуміння починаються із порозуміння та ладу місцевого.

Щодо майбутнього локальності та перспектив громадянської ідентифікації, серед дослідників (Г. Коржов, А. Клоковська, К. Шестакова, З. Ясінський) широко поширена думка, що локальна та регіональна ідентичності неминуче зникають у міру кристалізації та визрівання національної або етнічної свідомості. Натомість, емпіричні дослідження як українських, так і закордонних науковців, відзначають неспинне зростання локальних ідентичностей як у Польщі, так і в Україні. Польський дослідник М. Щепанський навіть стверджує, що регіональна ідентичність є найістотнішою для пограничного простору. Називаючи її регіональною ідентичністю, автор передовсім пов'язує її з індивідуальною та суспільною (колективною) або культурною ідентичностями [1, с. 92].

В. Євтух у своїх працях робить наголос на пограничному просторі, як важливій передумові у формуванні регіональних ідентичностей: „На формування й динаміку регіональних ідентичностей, особливо в умовах України, значний вплив має фактор пограниччя. Нагадаємо, що Україна межує з сімома країнами й, як було показано вище, компактні поселення представників різних етнічних спільнот, котрі є носіями різних ідентичностей, властиві саме пограниччю. До того ж, мешканці пограниччя частіше, ніж інших регіонів, безпосередньо взаємодіють з представниками сусідніх країн; зазвичай володіють мовами населення прикордонних регіонів; економічне життя, принаймні на макрорівні (туризм, малі й середні інвестиції, торгівля, працевлаштування), прив'язане до кордону, а, відтак й до соціально-економічної ситуації тієї чи тієї прикордонної країни [2, с. 215].

Із запропонованих українськими дослідниками наявних контекстів та перспектив регіональної ідентичності [3, с. 90-91], а саме: психологічної – ключовим елементом якої є міра індивідуальної ідентифікації з регіоном, його суспільством та культурою; соціологічної – у ній наявний поділ на *ми* та *вони*, почуття відмінності, що функціонує у суспільній свідомості; географічної – ключовим є приписання до території, точніше до місця і простору; етнографічної – найістотнішим визначником регіональної ідентичності є вбрання, звичаї, усвідомлення культурної спадщини, розуміння значень та символів матеріальної культури і її корелятив; історичної – характерним є індивідуальний і колективний зв'язок з діями регіону, його героями та історичними інституціями, при описі й інтерпретації цього зв'язку важливе прийняття перспективи довгого тривання (*la longue durée*); економічної – особливого значення набуває в умовах ринкового господарства та суспільної трансформації; урбаністично-архітектонічної – традиційні та національні форми будівництва, коли в умовах глобалізації стираються регіональні особливості (наприклад, у випадках розповсюдження сучасних блочних будівель), на нашу думку, стосовно пограниччя, слід більшу увагу приділити саме географічній перспективі, де основою є належність до території, точніше до місця і простору, що стає вагомим чинником у вираженні регіональної ідентичності мешканців пограниччя.

На наш погляд, дослідження процесів ідентифікації мешканців пограниччя, де пограниччя є особливим поліетнічним простором, доречно застосовувати поняття «етногравітація». Його вперше в обіг етносоціології вводить В. Євтух, яке науковець трактує наступним чином: «Етногравітація – термін, який корелює з терміном із фізики, де він означає універсальну фундаментальну взаємодію між усіма

матеріальними тілами. В етнологічних і етносоціологічних дослідженнях він означає стійке тяжіння тієї чи тієї етнічної спільноти до певного місця (центру-місця), зазвичай, території свого розміщення. Чітко визначені межі розміщення етнічних спільнот стимулюють етногравітацію їх членів» [4, с. 109].

Науковий аналіз етнічності і простору, а саме зосередження уваги на такому чиннику регіональної ідентичності як «етногравітація» дасть змогу краще проаналізувати та дослідити важливі феномени етнічності у поліетнічних просторах (пограниччя), що дозволить вирішити і зрозуміти ряд проблем які стосуються взаємопроникних культур, малих народів, непевних кордонів, етнічних конфліктів та непорозумінь, віднайдення для себе нового кшталту і власної ідентичності.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Szczepacski M. Na peryferiach systemu światowego? Socjologiczna refleksja wokół miejsca pogranicza kulturowego w ukiadzie globalnym / M. Szczepacski // Pogranicza etniczne w Europie. Harmonia i konflikty / Pod red. K. Krzysztofka, A. Sadowskiego. – Białystok : Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2001. – S. 35 – 49. 2. Євтух В. Міжетнічна взаємодія у Карпатському регіоні : деякі методологічні проблеми дослідження / В. Б. Євтух // Матеріали конференції [„Українські Карпати : етнос, історія, культура»]. – Ужгород, 1993. – С. 210 – 217. 3. Шестакова К. Ю. Етнічна ідентифікація на українському пограниччі : дис. ... кандидата соц. наук : 22.00.03 / Катерина Юріївна Шестакова. – К., 2005. – 188 с. 4. Євтух В.Б. Етнічність: енциклопедичний довідник / В.Б.Євтух; Нац. пед. ун-т імені М.П. Драгоманова, Центр етноглобалістики. – Київ: Фенікс, 2012. – 396 с.

Юлія Кілей

Чернівецький національний університет ім. Ю.Федьковича

РОЛЬ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ В ІМІГРАНТСЬКОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Одним із викликів нашого століття є питання міграційних переміщень. Цілоком правомірно минуле століття названо «епоєю міграції». Сьогодні вже ніхто не заперечує того положення, що міграція суттєво впливає на соціальні перетворення і розвиток у всіх регіонах світу. Ця проблема набуває загострення внаслідок переплетення ряду чинників. Варто розуміти, що міграція є наслідком глобалізації, яка в останні десятиліття має зростаючий темп. Тому виникає тенденція до потужних переміщень населення: як міжрегіональних, так і міждержавних. У світі формуються міцні інтегральні утворення, де посилюється взаємозв'язок і взаємозалежність, активізується обмін соціальним капіталом, робочою силою, інтелектом. А вже відповідно набуває динаміки обмін етно-культурними практиками та різними типами соціальної організації. Одним з головних чинників міграції є нерівномірність економічного розвитку країн та регіонів. В умовах розгортання глобальної економічної кризи економічні диспропорції посилюються, що спонукає людей до пошуку сприятливіших життєвих умов, міграції до країн, де вищі стандарти життя, де є гарантії роботи і можливості заробітку. Проте сьогодні міграційні процеси вийшли зі стану епізодичного хвилеподібного розвитку та набули постійних і багатоманітних форм.

Нелегальна міграція є однією з найбільш конфліктогенних проблем сучасних міжнародних міграційних процесів. Тож серед багатьох інших нагальних завдань, що нині стоять перед державами та міжнародною спільнотою, помітну роль відіграє необхідність виявлення ступеню впливу нелегальних міграційних процесів на стан національної безпеки держави, а також потреба у координації зусиль щодо вироблення таких міжнародних та національних правових норм, котрі б дозволили надійно запобігти нелегальній міграції шляхом узгодження підходів усіх держав до модернізації та оптимізації засобів подолання цього загрозливого явища.

Сучасна міграція вже давно «переросла» рівень індивідуальних транскордонних переміщень, які описуються теорією «pull & push» факторів. Ця теорія зосереджується лише навколо факторів, які підштовхують до міграції з країни-донората приваблюють у країні перебування. Явище сучасної міграції вже давно носить системний характер, однією із ключових характеристик якого є відтворюваність та самопідтримка. Думка про те, що кожен факт міграції веде до наступних міграцій далеко давно отримала підтвердження. Справді, коли перші мігранти змогли «прокласти початкові стежки» у новій країні, наступникам значно легше знайти транспорт для переїзду, можливості для працевлаштування, місце для проживання і т.п. У середині 60-х р.р. минулого століття ці процеси були ілюстровані у основних положеннях теорії «ланцюжкової міграції», яка спиралася на дослідження італійської міграції до США кін. XIX – поч. XX ст. У рамках цієї теорії сформувалася ідея первинності соціальних зв'язків між мігрантами, яка згодом була розвинута у ідею мігрантських соціальних мереж, що визначаються як набір соціальних контактів групи, які здійснюються через особисті відносини, включаючи спорідненість, дружбу і громадські зв'язки, а також економічні відносини. З точки зору міграції, соціальні мережі можуть

бути визначені як відносини, що зв'язують мігрантів або повертанців та родичів, друзів, сусідів або знайомих. Мережі мігрантів можна трактувати як специфічну локальну форму соціального капіталу, за допомогою якого учасники мереж можуть отримати доступ до ресурсів в іншому місці.

У такому випадку міграцію можна розглядати як певний дифузійний процес, який веде до розширення мереж оскільки витрати на переміщення зменшуються, а значить і вірогідність міграції зростає. Ці тенденції підживлюють одна одну, і з плином часу міграції поширюється назовні, щоб охопити ширші верстви суспільства. Як тільки число мережевих зв'язків сягає критичного рівня, міграція стає самовідтворюваною, тому що міграція сама по собі створює соціальну структуру, щоб її підтримувати.

Розвиток міграційних мереж та акумуляція обумовленостей, спрямованих на самопідтримку міграційних процесів, призводить до того, що сама міграція стає все більш незалежною від першопричин. Формується певний спільний простір, що поєднує країни донори та країни перебування – міграційна система. Між такими країнами відбувається більш інтенсивний товарообіг, обмін послугами та транскордонні переміщення працівників. Країни міграційної системи не обов'язково мусять мати географічну близькість. Значно важливіша культурна близькість, простота подорожі та обміну інформацією. Країни одночасно можуть входити до кількох міграційних систем. Однак найчастіше таке входження характернее для країн донорів.

Міграційна система поєднує людей, родини, локальні та регіональні спільноти країн, що формують таку систему. Хоча в основі її функціонування лежать мережі мігрантів, вона включає й багато інших факторів. Особливе місце серед них займає обмін ідеями, формування ширших візій про можливості та перспективи міграції, культурні зміни в країнах донорах та країнах перебування.

Більшість спроб регулювання міграційних процесів спрямовані на реалізацію взаємосуперечливих завдань. Наприклад у країнах ЄС необхідно з одного боку задовольнити зростаючий попит на робочу силу за допомогою трудових мігрантів, а з іншого приспати суспільну занепокоєність щодо «навали» іноземців і трансформацію гомогенних суспільств у полікультурні. При цьому правові механізми не виходять за межі парадигми «pull & push» факторів. Міждержавний кордон сприймається як основний інструмент контролю за міграційними потоками, навколо якого формуються усі решту правові інститути, такі як віза, квотування трудової імміграції, реадмісія, депортація тощо.

Цікавим питанням для дослідження є визначення механізмів, що забезпечують виживання мігрантів у умовах «ущемленого» становища. Мігранти відчувають значний дефіцит капіталу, в тому числі капіталу соціальних мереж. Під соціальними мережами, за рядом авторів, розуміють «стабільні моделі безпосередньої взаємодії між людьми». У ситуації соціального вакууму мігранти починають активно вибудовувати соціальні мережі, нарощуючи таким чином соціальний капітал.

Нові соціальні зв'язки дозволяють мігрантам облаштовуватися: знаходити житло, роботу, влаштовувати дітей в школи, користуватися послугами медичних закладів і т.п. В економічному житті соціальні мережі відкривають мігрантам доступ до фінансів, робочих місць і, що особливо важливо, до інформації. На думку більшості західних дослідників міграції, неформальні відносини на базі соціальних мереж, по-перше, є одним з найважливіших факторів, що визначають спосіб життя мігрантських спільнот, по-друге, становлять основну перевагу мігрантів перед місцевою більшістю в сфері економіки.

При аналізі соціальних дій і взаємодій мігрантів виокремлюють чинники, що структурують діяльність мігрантів, становлять основу формування і використання ними соціальних мереж. Серед цих факторів такі: легкість, раціональність, довіра, тиск ззовні, простір.

Безумовно, кожен з перерахованих факторів сам по собі недостатній для вичерпного пояснення життя мігрантів, ілюстрації механізму побудови їх соціальних мереж. Знання цих факторів може бути важелем у регулювання міграційних потоків, побудові ефективної міграційної політики, створенні сприятливих умов для інтеграції іммігрантів в українському соціумі.

Ганна Кісла

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

ЛОКАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ В УКРАЇНІ: ОСОБЛИВОСТІ ПРЕЗЕНТАЦІЇ

З. Бауман дуже добре визначив актуальність досліджень ідентичності для сучасного світу. «В останні роки спостерігається справжній вибух інтересу до концепції ідентичності. Цей вибух породив небачений шквал думок. Мабуть, ніякий інший аспект нашого життя не приваблює зараз такої уваги соціологів, філософів, і психологів. Справа не в тому, що «дослідження ідентичності» стають сьогодні незалежною і швидко розвинутою галуззю [знання]; відбувається щось більше, і можна сказати, що «ідентичність» стає призмою, через яку розглядаються, оцінюються і вивчаються важливі риси сучасного життя [1].

В українській соціології для дослідження структури ідентичностей населення використовується, як правило, наступний набір, 'box of identity': локальна ідентичність, регіональна, державна, етнічна, інтеграційна чи глобалізаційна (я громадянин Європи, я громадянин Світу) **Ким Ви себе, в першу чергу, вважаєте?**

Локальна ідентичність. Маркер «мешканцем села, району чи міста в якому Ви живете».

Регіональна ідентичність. Маркер «мешканцем регіону (області чи кількох областей)».

Державна ідентичність. Маркер «Громадянином України».

Етнічна ідентичність. Маркер «представником свого етносу, нації».

Інтеграційно-глобалізаційна ідентичність. Маркер «громадянином Європи», «громадянином Світу».

Для аналізу особливостей презентації локальної ідентичності ми використали данні соціологічного моніторингу «Українське суспільство», який проводить Інститут соціології НАН України з 1992 р.

Аналіз ієрархічного розподілу ідентичностей населення України дозволяє констатувати, що протягом 20 років були стабільні ідентичні практики: на першому місці – державна ідентичність, на другому – локальна ідентичність, на третьому – регіональна. Етнічна і інтеграційно-глобалізаційна ідентичність ситуативно змінювали місце в ієрархії.

Проблема, яку ми хочемо дослідити полягає у наступному: з трьох домінуючих ідентичностей тільки локальна має тенденцію к збільшенню, тобто більш ніж інші ідентичності актуалізована серед українського населення.

1992р. 2012р.

Державна ідентичність 46% 48%

Локальна ідентичність 24% 30%

Регіональна ідентичність 7% 8%

Чому у епоху глобалізаційних стратегій розвитку, інтеграційних практик локальна ідентичність стає актуалізованою, динамічно розвинутою?

Припущення З.Баумана можна розглядати як гіпотезу дослідження: «люди шукають групи, до яких вони могли б належати, стійко і довго, у світі, де все рухається і пересувається, і ніщо не є надійним» [1].

Є інше припущення. І.Задорін, російський соціолог пише, що «актуальність питання про особливості територіальної ідентичності громадян тієї чи іншої країни ґрунтується на гіпотетичному припущенні, що характер цієї ідентичності, ступінь її локалізації відображає наявність (або відсутність) схильності до автономізації в середині країни окремих спільнот (етнічних, територіальних тощо). Передбачається, що чим вище рівень локальної ідентичності, тим вище установка на автономізацію (як можливу передумову сепаратизму) [2].

Для авторського припущення про значну актуалізацію локальної ідентичності важливо презентувати визначення локальної ідентичності і її змістовність. Локальну ідентичність можна розглядати як ідентифікацію людини з місцевим співтовариством, почуття причетності по відношенню до подій, що відбуваються на території безпосереднього проживання (міста, району, селища, мікрорайон. В умовах нестабільності суспільства локальна ідентичність може бути суттєвою опорою для людини в можливості мати визначеність власного становища в системі соціального простору, бути підставою до перетворювальної активності та частково компенсувати втрату інших досить важливих соціальних ідентичностей.

Локальна ідентичність володіє однією дуже важливою і глибоко позитивною властивістю - здатністю об'єднувати людей різних рас, професій, станів, рівнів освіти, ламати чи знижувати бар'єри між цими групами.

Тому не слід бачити в локальній ідентичності незмінну загрозу для єдності країни, навпаки, її варто було б всіляко культивувати саме для зміцнення цілісності держави вже в силу того, що суспільна людина завжди має свої соціальні взаємодії в конкретному навколишньому просторі.

Для ілюстрації презентованої змістовності локальної ідентичності ми зробили спробу сконструювати соціальний портрет «презентатора» локальної ідентичності.

«Якою мірою Ви пишастесь або не пишашося тим, що є громадянином України?» Відповіді респондентів на це питання дозволяють зробити висновок, що «державна група» позиціонує себе більше патріотами, ніж «локальна група». Відсоток відповідей, які презентують певну дистанцію до держави: «зовсім пишашося» і «скоріше не пишашося», вище у «локальній групі». У intragroup контексті слід відзначити, що в локальній групі відсоток респондентів, які пишашося тим, що є громадянами України вище, ніж відсоток тих респондентів, яким це почуття не властиво. Така ж тенденція відзначається і всередині «державної» групи. Зауважимо, що за період з 2003р. по 2012р., тобто за 10 років моніторингу, обидві групи респондентів стабільні у своєму ставленні до держави.

«В якій мірі Ви задоволені своїм життям?»

«Локальна група» презентує вищий відсоток незадоволеності своїм життям, ніж «державна група». І менший, ніж у «державної» групі відсоток задоволеності життям. Пояснювальна версія пропонується наступна: «локальна група» у вибірці представлена типом «житель села, району, міста». Ці характеристики в першу чергу «маркують» провінційний простір, який дуже часто визначають як депресивний (економічний зміст характеристики). Суб'єкти провінційного простору не мають таких можливостей для самореалізації та поліпшення якості життя, як суб'єкти «непровінційного» простору. Певну частину провини за таку ситуацію представники «локальної групи» «віддають» державі.

Наступний маркер **«Як Ви вважаєте, від чого головним чином залежить те, як складається Ваше життя?»** Ми відібрали це питання з метою дослідження ступеню презентації респондентами ліберальних цінностей. У ліберальній ідеології працює теза «якість мого життя і успіх у житті залежить тільки від мене». У патерналістської ідеології прийнято вважати, що якість життя і успіх залежить в першу чергу від держави. У нашому дослідженні коректно названі «зовнішні обставини».

ЛІТЕРАТУРА: 1. З. Бауман. Індивідуалізоване суспільство. Електронний ресурс www.gumer.info/bibliotek_Buks/.../index.php 2. И.Задорин. Территориальная идентичность на постсоветском пространстве. Електронний ресурс gtmarket.ru/.../research-group-zircon-info

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ РЕГУЛЯЦІЇ ПОВЕДІНКИ В УМОВАХ «ПРОЛОНГОВАНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ»

Ключовою характеристикою регуляторних процесів в українському соціумі є суперечливе поєднання загальних соціально-історичних змін в процесах регуляції та особливостей ситуації суспільної нестабільності. Процес суспільних трансформацій в українському суспільстві розгортається в контурах переходу від початкової фази загальної дезорганізації соціального порядку до фази «пролонгованої настабільності», що спричинило специфічні корективи регуляційних процесів, горунтовані на балансуванні дії нормативних та ненормативних способів регуляції.

Попри загальносвітову тенденцію до колонізації системою життєвого світу (Габермас) ситуація нестабільності спричиняє корекцію як самої регуляторної ролі держави, так і набору регуляційних механізмів, які вона використовує. Система не в змозі ефективно здійснювати зовнішню регуляцію, а отже посилюються самоорганізаційні процеси на рівні повсякденних практик. Водночас йдеться не про вивільнення життєвого світу з-під тиску системи у формах громадянського суспільства, а про акцентування індивідуалізованих форм самоорганізації життя. Характерною ознакою ситуації «пролонгованої нестабільності» є те, що через віддаленість від життєвого світу традиційні регулятори (ідеологеми, міфологеми тощо) слабше впливають на поведінку окремого індивіда ніж у ситуаціях стабільності та порядку.

Регуляції соціальної поведінки в умовах «пролонгованої нестабільності» опосередковується дією соціально-психологічних чинників таких як характер локус контролю, престижне позиціонування тощо. Наприклад через соціально-психологічну суб'єктивізацію впливу соціокультурних та соціокультурних чинників на поведінковому рівні актуалізуються такі феномени як патерналізм, переважання матеріалістських цінностей і т.ін. Ці феномени формуються під впливами об'єктивних чинників на систему регуляції соціальної поведінки, і водночас стають ключовими складовими формування нових інституційного, структурного та соціокультурного елементів соціальної системи в цілому.

Специфіка ситуації пролонгованої нестабільності визначається тим, що класична тріада цінності - норми – очікування, яка є основою соціальної регуляції в стабільному суспільстві, втрачає здатність до взаємопідтримки ланок. В стабільних ситуаціях при зміні (порушенні) будь-якої з цих ланок функціональне навантаження концентрується на іншій, яка починає функціонувати активніше і зрештою стає провідною в реалізації усього регулятивного механізму. Проте особливістю трансформаційного суспільства є те, що у цьому ланцюгу регуляції суттєво деформуються усі зазначені ланки. Це спричиняє підвищення рівня свободи нормативного самовизначення. З'ясовано, що механізм сповільнення легалізації норм за часів, коли триває активна фаза соціального конструювання виконує важливу захисну функцію, завдяки якій у перебігу суспільних практик відсіваються неприйнятні для загалу ціннісно-нормативні та поведінкові нововведення. Відповідно умовах нестабільності доволі складно відмежувати регуляторну функцію від інших функцій, зокрема компенсаторної, яка актуалізується в ситуації перманентної нестабільності та високого рівня фрустрованості населення.

Крім заміщення функцій в умовах нестабільності можна констатувати подвійність регуляції. З одного боку, в соціальному регулюванні підсилюється роль традиційних чинників та зростає роль кола найближчого спілкування, з іншого – за умов ситуації пролонгованої нестабільності більш виразно окреслюється інноваційна функція регуляції поведінки, наприклад через оновлення рольового набору та гнучкості виконання. Саме завдяки цьому процес соціального конструювання оформлюється у вигляді нових ролей, закріплюючись у поведінкових практиках.

Одночасне позиціонування суб'єкта у суперечливих соціальних координатах спричиняє зміну механізмів міжгрупової та внутрішньогрупової взаємодії, внаслідок чого виникають еkleктичні поєднання форм рольової поведінки, підсилюється мультиплікація групових інтересів і, водночас, послаблюють внутрішньогрупові зв'язки. Відбувається самовідтворення стану нестабільності через ситуативність поведінки суб'єктів, відсутність довгострокових стратегій діяльності і життя соціальних суб'єктів.

Шлях до нової стабільності торують самі суб'єкти, що формують власні конфігурації різних культурних форматів. Саме це й дає той регулятивний ефект, який проявляється у новій узгодженості очікувань та практик, до якої спрямовують нові правила гри. Виникають парадоксальні, але відносно сталі рольові набори, суперечливі культурні модуси, характерні для актуальній соціокультурній ситуації, в якій поєднуються традиція з модерном, а радянські культурні регулятори співіснують із постмодерніми. Ця конфігурація на рівні індивідуальної поведінки відтворює як базисний соціальний тип особистості, ґрунтований на стратегії пасивного пристосування, що призводить до постійного наповнення і навіть поповнення груп, які своєю пасивністю сприяють не розвиткові, а стагнації існуючої соціальної системи.

**«МЕХАНІЗМ СОЦІАЛЬНОЇ РЕГУЛЯЦІЇ ПОВЕДІНКИ»:
СПРОБА ДЕКОНСТРУКЦІЇ**

Словосполучення «механізм соціальної регуляції поведінки» широко використовується, практично, у всіх соціогуманітарних науках. Звертає увагу те, що воно досить громіздке і складається не з усталених понять суспільних наук, а з окремих метафор. І сама мовна конструкція «механізм соціальної регуляції поведінки» є метафорою.

Сьогодні є як прихильники, так і противники метафоричного способу мислення у суспільних науках. Супротивники застосування цього способу аргументують його обмеженість тим, що він є розпливчастим, багатозначним, а його прихильники вбачають у ньому ефективний спосіб охопити, передати ціле. Не дивлячись на те, що ще Ф. Бекон, Т. Гоббс, Дж. Локк попереджав дослідників про небезпеку захвату метафорами, що вони вилучали їх із контексту наукового знання, вони і сьогодні мають досить високий логіко-гносеологічний статус і підтверджують невичерпаність своїх когнітивних можливостей. Свідченням цього є те, що вже століттями суспільствознавці користуються не тільки словосполученнями «соціальні механізми», «соціальна регуляція», а й десятками інших («соціальні важелі впливу», «машина влади», «локомотив історії»). Тим паче, що й в умовах постнекласичної раціональності метафору розглядають не тільки як стилістичну прикрасу, а й як когнітивний засіб.

Зважаючи на суперечливість прояву метафори у науковому тексті нами зроблена спроба певної деконструкції метафоричного словосполучення «механізм соціальної регуляції поведінки».

Соціальний механізм – це метафора, за якою розуміють певну сукупність соціальних відносин, які утворюють визначену структуру зв'язків навколо дій, що забезпечують досягнення поставленої мети. Елементом соціального механізму суспільні відносини стають тоді, коли певний соціальний суб'єкт їх мобілізує і спрямовує за своїм задумом, за своєю програмою (зрозуміло, що це можливо лише за наявності у цього суб'єкта ресурсу здатного на відповідному рівні організувати і забезпечити дію цього механізму: особистості, малої групи, організації, галузі, сфери суспільства, суспільства в цілому). У змістовному плані механізм соціальної регуляції це засіб, завдяки якому актор досягає бажаного результату. Він (механізм) проявляється через норми, правила, приписи, цінності, традиції, звичаї, «соціальні звички» (Т. Веблен), експектації, авторитет тощо. Соціальна регуляція є функцією соціального механізму. Соціальна регуляція – це упорядкована суспільним суб'єктом за певними принципами система соціальних взаємодій, які відтворюють соціальний порядок у відповідній сфері суспільного життя.

При цьому слід зазначити, що реальна взаємодія соціальних елементів, що входять у склад соціального механізму, може давати результат, що є відмінним від того, який задумував суб'єкт, що створював цей механізм. У цьому проявляється те явище, що соціальний суб'єкт не може, по-перше, врахувати всі чинники, які насправді будуть проявлятися у цьому механізмі. А, по-друге, є ціла низка суспільних факторів, які діють у суспільстві об'єктивно і соціальний суб'єкт вплинути на них не може.

За функціями виділяють соціальні механізми координації, організації, кооперації, контролю, соціалізації та інші, а також різноманітні варіанти їх комплексної дії. Всі вони регулюють соціальну поведінку суспільних суб'єктів у різних сферах.

Механізм соціальної регуляції діє на різних рівнях суспільних відносин. Так, на суспільно-історичному рівні діє, наприклад, механізм класової боротьби, на соціальному рівні діють демографічні механізми. Т. Парсонс виділяє на соціальному рівні механізми диференціації, адаптації, інтеграції, ціннісної генералізації. Існують й інші класифікації соціальних механізмів на різних рівнях суспільних відносин. Соціальні механізми всіх рівнів проявляють себе одночасно і у взаємодії.

Проте соціальний механізм може як діяти, так і бездіяти, може діяти ефективно і неефективно (наприклад, в умовах суспільної невизначеності, коли розмиваються норми і цінності, що регулюють поведінку індивідів).

Суспільні механізми, що формуються в одній сфері людських відносин, можуть активно проявляти себе в інших сферах. Наприклад, соціальні механізми регулюють економічні відносини, або соціально-психологічні механізми впливають на хід політичних відносин, або релігійні механізми налагоджують економічні відносини тощо.

Слід розрізняти механізми соціальної регуляції і механізми соціальної саморегуляції. До того ж і ті, і ті мають певну специфіку розгортання як в умовах стабільного, так і в умовах нестабільного суспільства. Окремо стоїть проблема соціальної регуляції в умовах соціальної нестабільності і соціальної невизначеності. Як відомо, за цих обставин соціальна регуляція проявляється через нелінійну соціальну динаміку.

МЕХАНІЗМИ РЕГУЛЯЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ З ТОЧКИ ЗОРУ СОЦІОСАМООРГАНІЗАЦІЙНОГО ПІДХОДУ

Відповідь на питання механізмів регуляції соціальної поведінки великою мірою залежить від того, які стани соціальної системи ми при цьому розглядаємо, і буде суттєво відрізнятися у разі, коли йдеться про стани стабільні, рівноважні і, відповідно, у випадку, коли мовиться про стани нестабільні та розбалансовані. Останні ми поставимо в центр нашого предметного поля як з міркувань їх актуальності для нашої країни, так і з міркувань недостатності уваги, що їм приділяється в існуючих макросоціологічних моделях. З нашого погляду, всі питання, що пов'язані з *кризовими, нестабільними, хаотичними системними станами* з найбільшою адекватністю можуть бути розглянуті в рамках тих теоретичних моделей соціальної динаміки, що ґрунтуються на уявленні про соціальні процеси як про такі, що підпорядковуються закономірностям, *притаманним нелінійним системним об'єктам*. Будучи за своєю природою спрямованими на поєднання системних та елементних ефектів, самоорганізаційні моделі в своїй соціологічній адаптації природно поєднують системний (макро) та повсякденний, діяльнісний (мікро) рівні соціологічного розгляду. В рамках такого погляду для багатьох концептуальних конфігурацій та висновків, що пропонується в інших моделях, знаходяться свої розширюючі та уточнюючі тлумачення.

Першим суттєвим уточненням в рамках таких моделей буде уточнення самого розуміння нестабільних станів. Нелінійна теоретична рамка вимагає виділяти три якісно різні системні стани: *справді стабільні, стани нестабільності першого роду і стани нестабільності другого роду*.

Справді стабільні стани це ті, де соціальний порядок є майже непорушним, в динаміці система демонструє повну тотожність самій собі (приклади – архаїчні спільноти, що століттями зберігають внутрішній порядок за умови ізолюваності і закритості, тоталітарні системи, що тяжіють до ізолюваності як умови тривалого збереження встановленого порядку). На рівні повсякденних соціальних практик такі суспільні стани демонструють високу відповідність конфігурації цих практик тим очікуванням, щодо них, які генеруються в суспільстві. Невеликі відхилення від очікування легко гасяться тими жорсткими системними (соціальними та культурними у своїй суті) механізмами, що складають основу даного порядку. Тут треба наголосити – мова йде не про пряме лише насильство. Даний порядок може триматися довго лише за умови добровільної підтримки його основною масою членів цього суспільства. Кількість маргіналів, яка є безпечною для такого порядку, не може бути великою.

В моделях самоорганізації ці моменти описуються за допомогою поняття *системної соціально ентропії*. Головне призначення цього поняття – фіксувати міру системного хаосу (відповідно поняття негентропії – рівень системного впорядкування). Поверхнево суть цього поняття можна описати як те, що фіксує міру неузгодженості практик членів суспільства на рівні повсякденності. Що важливо – не примусової, а добровільної узгодженості, тієї, що виникає, як сказав би Бурд'є, на рівні габітусу, рівні дорефлексивної регуляції дій. Відповідно, за низької ентропії ми маємо стабільні суспільства і високий рівень когерентності повсякденних практик.

Нестабільність першого роду – це та нестабільність, яку у нас прийнято вважати стабільністю. Вона характеризує соціальні системи, що розвиваються та еволюціонують без особливих суспільних потрясінь. В таких системах спостерігається оптимальне поєднання порядку та хаосу. Відхилення від мейнстрімного порядку тут спостерігаються досить часто (протести, страйки, демонстрації, субкультурні аномалії), але в самому ж цьому порядку закладено механізми регуляції, що ці відхилення або гасять або повертають у бік еволюційних змін, назрілих реформ. Мовою системного управління це можна описати як використання механізму негативного зворотного зв'язку для регуляції соціальної поведінки на мезо- та макрорівнях соціальної реальності. При цьому маємо наявність в самих системних структурах тих складових, що забезпечують як можливість отримання сигналів зворотного зв'язку (наприклад, закони, що регулюють форми протестів, роблячи їх можливими та необхідними у якості сигналу негараздів у системних процесах і водночас адекватними смислам цих сигналів або закони, що створюють умови для існування структур громадянського суспільства), так і здатність адекватного реагування на ці сигнали (механізм діалогу, партнерства, компромісу, а то й примусу).

Продуктивне використання поняття соціальної ентропії у випадку систем з нестабільністю першого роду вимагає ще одного поняття – *ентропійного коридору*. Це той діапазон ентропійних показників, тих коливань міри соціального хаосу, неупорядкованості, який дозволяє системам такого роду бути, з одного боку, нестабільними, а з іншого боку – виглядати як стабільні, зберігати само тотожність. Наведене нижче кількісне окреслення цього поняття є умовним, оскільки сама процедура виміру соціальної ентропії поки що не напрацьована. Але головна суть тут очевидна – є границі рівня соціального хаосу, які відмежовують три названі суспільні стани – стабільність, нестабільність першого роду та нестабільність другого роду.

Ентропійний коридор легко уявити, якщо спробувати на умовній числовій осі відмітити названі граничні точки. Якщо нульова відмітка означає нульову ентропію, повний системний порядок, а відмітка «одиниця» означає максимальну ентропію та повне системне руйнування, то дві точки, що умовно знаходяться на відмітці 0,2 та 0,4 якраз окреслюють межі цього коридору. Цей результат взятий з загальної теорії систем, є приблизним і умовним, але вказує на якісно важливі системні речі. На проміжку значень ентропії від 0 до 0,2 ми матимемо соціальну стабільність, на проміжку від 0,2 до 0,4 ми матимемо соціальну нестабільність першого роду. Тут зростання ентропії працює на позитив, дає можливість еволюційного розвитку системи. На повсякденному рівні у людей є можливість (часова, інституційна, культурна) адаптуватись до хаосу (перш за все у форматі повсякденних практик) або добитися реформування системних параметрів, (соціальних, культурних) що окреслюють вимоги до цих практик. Найцікавішим для нас є той проміжок на цій осі, що йде за відміткою 0,4. Це вже рівень високої ентропії, за якою починається нестабільність зовсім іншого гатунку.

В звичних для самоорганізаційної теорії термінах вихід на такі ентропійні показники означає вихід в *точку системної біфуркації*. Це поняття зараз починає все активніше використовуватися в соціологічній та навколосоціологічній риторичі. Часто в такому випадку говорять про точку неповернення. Останнє є правильним, але далеко не повним відображенням суті цього драматичного моменту в життя системи.

Перехід через точку біфуркації означає перехід до справжньої *нестабільності другого роду*, коли попередній системний порядок руйнується незворотно. На рівні повсякденних практик очікування та практики не співпадають такою мірою, що виводять більшість членів суспільства у стан розгубленості, зневіри, фрустрованості. І тут в дію вступають власне самоорганізаційні механізми регуляції – спроба системи спонтанно, за рахунок механізмів позитивного зворотного зв'язку відновити системну впорядкованість. Те, що виникає у наслідок цієї спонтанності, часто буває мало прогнозованим і непередбачуваним, але саме цей новий системний порядок може на досить тривалий час відкоригувати малюнок повсякденних практик. У системній динаміці часто спостерігається період тривалого коливання навколо точки біфуркації, спостерігається ніби відновлення і знову втрата системної впорядкованості. В особистісних біографіях людей це теж період швидких злетів та не менш швидких втрат, великих надій та таких же великих розчарувань.

Олександр Резнік
Інститут соціології НАН України

СТРУКТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ РЕГУЛЯЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ

Внаслідок лібералізації економічного життя в Україні за роки незалежності з'явилися низка нових економічних чинників регуляції соціальної поведінки. Серед них – ринок праці, безробіття, інфляція, податки, купівельна спроможність населення, наявність приватної власності, можливість трудової міграції за кордон тощо. Дані чинники вплинули на систему регулювання соціальної поведінки. Зокрема, впровадження ринкової економіки сформувало такі нові інституційні правила та структурні розмежування, які суттєво коригують соціальну поведінку порівняно з радянським періодом. З'явився вільний ринок робочої сили, коли роботодавці і працівники можуть вибирати одні одних. Крім цього, з'явилася можливість для людини (в межах своїх можливостей, звичайно) вибирати і придбати любі товари і послуги.

Водночас ринкові інститути почали змінювати нормативну складову системи впорядкування поведінки індивідів: у перехідному суспільстві, де виникає стан соціальної аномії, патерналістські стратегії поведінки населення стають неефективними, адже нові формальні правила дають дещо більші можливості досягнення успіху. Все це безумовно відбивається на соціально-психологічній складовій регуляції поведінки – ринкові інститути впливають на характер інтеріоризації суспільного життя індивідом. Економічна вигода формує інші норми, іншу етику відносин між людьми, суттєво коригуючи повсякденну поведінку.

Визначаючи регуляцію соціальної поведінки як систему впорядкування соціальної поведінки, яка складається з інституційних, структурних, соціокультурних та соціально-психологічних утворень, можна стверджувати, що ситуація соціальної нестабільності виникає за умов, коли декілька з елементів цієї системи перебувають у процесі перетворення. Зокрема, структурний елемент системи впорядкування соціальної поведінки визначає ролі, позиції та статуси індивіда. Одним з ключових об'єктів впливу економічних чинників за умов суспільних трансформацій став соціальний статус особи. Соціальний статус має як об'єктивне, так і суб'єктивне економічне відображення. Об'єктивний економічний статус – це економічне становище людини, яке визначається рівнем доходу, цінними паперами, приватною власністю (нерухомість, засоби виробництва) та іншими реальними активами тощо. Економічні активи дають змогу людині визначити своє становище у суспільстві та відповідно цьому – діяти. Масштаб цих активів визначає економічну суб'єктивність індивіда.

Крім цього важливе місце посідають відносини власності, які у стабільному ринковому суспільстві є важливим регулятором соціоекономічної поведінки людини і визначають її ставлення до навколишнього світу. Об'єктивні ознаки майнового статусу людини мають соціально-економічний та культуральний характер, який формується залежно від прийнятої в певному суспільстві системи настанов щодо соціальної диференціації та певних уявлень про групи бідних і багатих людей. Суб'єктивний економічний статус людини визначається віднесенням себе до якоїсь майнової групи (до багатих, людям середнього достатку, до бідних), її самооцінкою свого матеріального добробуту та своїх економічних можливостей. В даному випадку йдеться не стільки про дійсне майнове становище людини, скільки відображення її соціально-економічних очікувань. Особистість ідентифікує свій економічний статус через свої потреби і домагання, уявлення про багатство і бідність. Такі оцінки формуються під впливом як індивідуальних уявлень, так і завдяки соціальним нормативам стандартів життя у певному суспільстві та за певних умов соціально-економічного розвитку.

В результаті ці оцінки впливають на поведінку. Зокрема, за умов динамічного розвитку модерної економіки та формування капіталістичних відносин підприємці-скоробогатки часто практикували демонстративне споживання, описане Т.Вебленом. Цей феномен досить яскраво відтворився під час постсоціалістичних перетворень у Східній Європі. Натомість у країнах з тривалою традицією ринкової економіки стилі життя капіталістів суттєво «ошляхетнилися» і набули цілком прийнятної для громадськості вигляду. Соціальні позиції та статуси індивіда визначають основні елементи регуляції соціальної поведінки – як об'єктивні (матеріальні можливості, побут, характер зайнятості, стан здоров'я), так і суб'єктивні (соціально-психологічний стан, задоволеність різними аспектами, самоідентифікації).

Проведений аналіз співвіднесення індивідом свого соціального становища (за 7-бальною шкалою уявних соціальних «сходів») у моніторинговому дослідженні Інституту соціології НАН України з об'єктивними та суб'єктивними чинниками його життєдіяльності, дає змогу можна зазначити, що із зростанням соціального становища покращуються матеріальні умови життя, стан здоров'я, задоволеність різними аспектами життя, соціальний оптимізм. Крім цього, з'ясовано, що соціальне становище сильніше корелює з суб'єктивними показниками матеріального становища і благополуччя, ніж з об'єктивними аспектами життєдіяльності. Очевидним є те, що за умов суспільної трансформації структурний елемент системи впорядкування соціальної поведінки більшою мірою співвідноситься із суб'єктивними економічними самооцінками, ніж з реальним економічним становищем людини. Саме через соціально-психологічну суб'єктивізацію впливу економічних чинників виникають такі соціальні феномени, як суб'єктивне зубожіння, престижне споживання за умов фінансової неспроможності тощо. Можна припустити, що все це відображається формуванні нових інституційного, структурного та соціокультурного елементів системи регуляції соціальної поведінки.

Ігор Мартинюк

Інститут соціології НАН України

ЧИННИКИ ЗМІНИ РЕГУЛЯТИВНИХ ФУНКЦІЙ СТАТУСНО-РОЛЬОВОЇ СТРУКТУРИ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Соціальна регуляція відрізняється стабілізуючим впливом на суспільну систему й покликана досягти злагоди взаємодіючих акторів й якщо не розв'язати, то принаймні пригасити виникаючі суперечності. За ситуації нестабільності суспільні регулюючі структури і механізми опиняються в глибокій системній кризі, оскільки сам факт суспільних трансформацій вказує на неспроможність збереження суспільного гомеостазису за допомогою тих засобів, що дотепер для цього застосовувалися. . То ж актуалізується потреба з'ясування специфіки функціонування соціальної регуляції в умовах різновекторних тенденцій, закономірностей, чинників та механізмів, що спричиняють ситуацію нестабільності й невизначеності, характерну для періоду соціальних зрушень.

Явища аномії, десакралізації владних інститутів, зміна ціннісних пріоритетів, крах ідеологічних настанов, криміналізація і корупція, з одного боку, спричиняють недієздатність регулятивної системи, з другого, - є певною мірою наслідком її мало не повного паралічу. Ряд механізмів повністю втратили регулюючий потенціал, другі демонструють значне його послаблення, треті деформовані й лише певні регулятори залишаються більш-менш дійовими. До останніх слід віднести статусно-рольові позиції, які посідають індивідуальні актори у ході спілкування. Саме соціальна роль як динамічна характеристика соціальної позиції особистості, модель поведінки, що узгоджена з адекватними даному статусові правами, обов'язками й відповідальністю є тією ланкою, завдяки якій регулююча функція норм, приписів, експектацій набуває втілення у поведінці. Кожна особистість виступає у численних соціальних ролях, то ж та їхня частина, що укорінена в рутинних повсякденних поведінкових практиках, залишається незмінною, слугуючи одним з ефективних засобів стабілізації круговерті змін у суспільному житті.

Відтворення у незмінному вигляді тієї чи тієї частини рольового набору не означає, що не відбулися зміни рольової самоідентифікації суб'єктів, їхнього позиціонування в системі суспільних

відносин Соціальні ролі постають чи не останнім bastіоном на шляху до тотального безладу. Однак і вони зазнають серйозного впливу і поступово змінюються під впливом складно структурованої сукупності різноманітних чинників, які можна звести до чотирьох видів: соціоструктурного, інституціонального, соціокультурного, соціально-психологічного. Останній виступає у подвійній якості – як власне чинник і певною мірою як засіб опосередкування інших видів чинників.

Серед групи *соціоструктурних* чинників найважливішими є:

- соціально-дохідна і соціально-майнова диференціація населення, яка призвела до появи ряду відповідних типів статусної позиції і рольової поведінки (наприклад, тих, кого в народі охрестили «мажорами»);

- поступове формування середнього класу, з яким ідентифікують свій статус представники різних професій і верств, об'єднаних певним способом і стилем життя;

- маргіналізація великої частини населення, коли частина попередніх статусів втрачено, а нові ролі ще не освоєні або відповідні їм статуси є проміжковими або номінальними тощо.

Помітний вплив як на оновлення рольових наборів індивідуальних акторів, так і на консервативно-стабілізуючу їх частину здійснюють *соціоструктурні* чинники у зв'язку з

- зникненням ряду інститутів і організацій, які продукували відповідні зразки рольової поведінки (наприклад, ЛКСМУ);

- утворенням нових для нашого суспільства інститутів (підприємництва, приватної власності на засоби виробництва, багатопартійної політичної системи та ін.), унаслідок чого набули розповсюдження такі ролі як «бізнесмен», «власник підприємства», «дистриб'ютор» «рекетир» тощо;

- номінальним збереженням певних інститутів, але відмиранням деяких статусів і ролей або появою нових (наприклад, зникнення у судовій гілці влади народних засідателів, однак запровадження суду присяжних);

- збереженням у незмінному вигляді більшості статусів і ролей при формальній зміні соціального інституту (перетворення КДБ на СБУ);

- «подвоєнням» цілого ряду суспільних інститутів, коли офіційний статус може не співпадати з неофіційним, у результаті чого виникає й відповідне подвоєння ролей.

Так само не можна поминути вплив *соціокультурних* чинників, особливо

- зрушень у нормативній сфері – поза тим, що усі види норм послабили (а деякі – взагалі втратили) свій регулюючий вплив, і явище аномії не подолане й досі, відбулася якісна зміна правових, моральних, естетичних, навіть мовних норм;

- переструктурування рольових наборів під впливом змін в системі ціннісних орієнтацій, пріоритетів, ідеалів;

- ідеологічного плюралізму;

- клерикалізації суспільного життя;

- помітного зміщення у бік прагматизму, матеріального споживання на тлі морального занепаду та знеціненні духовності з відповідними змінами престижності професійних статусів.

Серед *соціально-психологічних* чинників слід відмітити

- атомізацію, обособлення людини у сучасному суспільстві з відповідною переструктурацією сфери її спілкування;

- посилення значення соціального мікросередовища у порівнянні з ролями, що є наслідком макросоціальних відносин, значущість неформальних зв'язків, на які орієнтується значна частина населення при обранні тих чи тих рольових позицій;

- віртуалізацію спілкування, яка поруч із збільшенням можливостей набуття соціального капіталу несе в собі небезпеку і спокусу заглиблення у квазіролі, що слугують заміником реальної інтеракції;

- лабільність, ситуативну динамічність функціонування конфігурацій міжгрупових та міжособистісних взаємодій, що є характерною для сучасного світу, надто – для суспільств у стадії трансформації;

- розсередження багатьох функцій центральних елементів системи соціальної регуляції і передачі їх «локальним» елементам, посилення самоорганізаційних і саморегулятивних чинників діяльності індивідів і соціальних груп.

Важливо наголосити, що за умов ситуації стабільної нестабільності більш виразно окреслюється інноваційна функція рольової регуляції поведінки, яка зазвичай залишається латентною в періоди усталеного способу життя суспільства. Ця функція переважно реалізується за рахунок формалізації, рутинізації, стереотипізації й масовізації ново сконструйованих у ході соціальних інтеракцій поведінкових практик; сутність її полягає у нормуванні соціального поля кожного з учасників взаємодії.

ЦІННІСНО-НОРМАТИВНА РЕГУЛЯЦІЯ ПОВЕДІНКИ В СИТУАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ

Сучасний етап розбудови українського суспільства вимагає теоретичного осмислення закономірностей, чинників та механізмів, які визначають функціонування соціальної регуляції в ситуації нестабільності. У нашій країні в період реформ відбулася корінна якісна трансформація соціальної структури суспільства, змінилася система цінностей – соціальних регуляторів відносин між людьми, змінилася система соціальних статусів і соціальних відносин. Ці зміни тією чи іншою мірою торкнулися також всіх соціальних інститутів. У зв'язку з цим необхідно вивчення тих напрямів та механізмів соціального розвитку, які дозволяють вдосконалювати не тільки економічні процеси, а й ефективно вирішувати проблеми посилення соціальної стабільності і соціального благополуччя в суспільстві і формувати у людей почуття впевненості в завтрашньому дні.

Перехідний період – це час переважання над усталеними раціональними конструктами ірраціональних, стихійних тенденцій. Це проміжок життя суспільства, в якому домінують нестійкі, швидко мінливі форми і способи життєдіяльності людини. У цей час суспільство тимчасово живе поза системою нормального функціонування, бо складно визначити норми, за якими живуть соціальні групи і кожна людина зокрема. Кожний актор наданий самому собі, "занурений" у середовище зі зруйнованою економічною, соціальною та ідеологічною системою. Нестабільне суспільство характеризується несподіваними, різкими, швидкими і непередбачуваними змінами соціального середовища. І відбувається це на тлі зменшення індивідуального життєвого ресурсу і руйнування традиційної системи соціально-нормативної регуляції поведінки. Водночас слабшає довіра до суспільних інститутів і (хоч і меншою мірою) – між людьми, тобто відбувається звуження соціального простору узгодженої взаємодії. Люди змушені готувати себе до непередбаченого, до найбільшого числа можливих варіантів на тлі переважно песимістичних очікувань, особливо щодо колективного майбутнього. За цих умов логіка раціональної вироблення рішень перестає діяти ефективно.

Які ж особливості сприйняття окремим індивідом нестабільного суспільства здатні найістотнішим чином вплинути на регуляцію соціальної поведінки? Найбільш характерні з них такі:

- злам соціальних норм і стереотипів і зміна системи цінностей, невизначеність ситуації, що унеможлиблює найближчий прогноз власної долі, кар'єри, перспектив;
- почуття тривоги, розгубленості, неготовності жити і працювати в нових умовах;
- переконаність в тому, що будь-який контроль в суспільстві відсутній;
- сприймання механізмів соціальної регуляції як неефективних;
- відсутність впевненості в тому, що від пересічної людини щось залежить;
- почуття негативізму, незадоволеності;
- виникнення (на тлі осмислення і переосмислення ситуації) стану когнітивного дисонансу у зв'язку з невідповідністю уявлень й очікувань, що вже склалися у людей, реальним змінам соціальної дійсності;
- незнання людьми критеріїв оцінок нових способів соціальних дій і вчинків.

Ці та інші особливості сприйняття людьми нестабільного соціального світу мають дуже серйозні наслідки, перш за все у зв'язку з тим, що індивід не відчуває себе суб'єктом дій і вчинків у суспільстві, він не може, а іноді і не хоче або відмовляється бачити й розуміти соціальні проблеми. Руйнація стереотипів у масовій свідомості відбувається не просто й часто сприймається окремими групами людей як крах ідеалів, втрата сенсу життя. Нові стереотипи, які тільки зароджуються, суперечливо сприймаються, важко приживаються, а нерідко й зовсім заперечуються.

Стратегічна невизначеність щодо поведінки інших індивідів впливає на раціональність соціальної поведінки абсолютно новим чином. Неможливість виробити загальні норми та оцінки навколишнього світу, різних його об'єктів, відсутність спільних правил оцінювання тягне за собою невизначеність щодо поведінки інших. Цієї невизначеності немає місця у ситуації загальної рівноваги в умовах стабільного суспільства. Узгодження соціальних норм і оцінок у періоди нестабільності сильно ослаблене, трансформоване. Увага індивідів переміщається від норм і правил скоріш до намірів інших індивідів. В результаті посилення регулюючої ролі очікувань у поведінкових моделях, число можливих рівноваг збільшується. Очікування, перебираючи на себе стабілізуючі функції нормативної регуляції, визначають особливий тип взаємодій, які спираються на конвергенцію очікувань (очікування, які самореалізуються) у рамках соціальної спільноти.

Актуальність вивчення соціальної регуляції в єдності дій та проявів раціонального та ірраціонального посилюється складнощами трансформаційних процесів в українському суспільстві, пов'язаними з переходом від адміністративного до ринкового і правового регулювання, де індивідуальні та

групові інтереси і потреби набувають провідного характеру і виходять на перший план. Зростання свободи підприємницької та іншої діяльності призводить до зростання значення внутрішніх стимулів і мотивів життєдіяльності, а роль зовнішніх факторів регулювання та організації знижується. Це, в свою чергу, призводить до того, що соціальна регуляція на рівні самоорганізації та саморегуляції окремого індивіда і групи набуває вирішальні позиції в загальній структурі регулятивних процесів. В даний час намітилася тенденція розосередження багатьох функцій центральних елементів системи соціальної регуляції і передачі їх «локальним» елементам, посилення самоорганізаційних і саморегулятивних чинників діяльності індивідів і соціальних груп. Все це підвищує інтенсивність флуктуацій раціонального та ірраціонального в соціальній регуляції, спонукаючи до вивчення цих процесів і побудови моделі, що включає як організацію і регуляцію суб'єктно-об'єктної взаємодії, так і самоорганізацію і саморегуляцію суб'єктно-суб'єктних відносин.

Механізм регулювання реалізує свою дію у фактичному поведінці учасників регульованого відношення. Це динамічна характеристика соціальної системи, що показує, яким чином складаються норми, як на їх основі створюються і регулюються соціальні відносини, що детермінують в кінцевому рахунку конкретні вчинки людей. Можна виділити 3 елементи цього механізму: норми, відносини і акти реалізації (поведінка). Норми самі по собі не є динамічною характеристикою, вони включені в якості самостійного елемента в більше за обсягом поняття – поняття соціального порядку. Соціальне регулювання характеризується стабілізуючим впливом на соціальну систему (відсутність революційних моментів), і може розглядатися як різновид соціального управління, заснований на формалізації соціальних інтеракцій.

Соціальна нестабільність – це не тільки і не стільки швидкі й радикальні соціальні перетворення, це скоріше їх неузгодженість, відсутність збігу їх у різних сферах соціального життя і суспільства в цілому. Виходячи з цього, сформулювати проблему можна наступним чином: в умовах соціальної нестабільності модифікується саме система регулювання соціальної поведінки в рамках процесу конструювання образу соціального світу і соціальної реальності. Все це обумовлює необхідність соціологічного дослідження закономірностей і якісних особливостей актуалізації регулятивного потенціалу соціальної поведінки суб'єктів різного рівня в ситуації соціальної нестабільності для розуміння напрямів і тенденцій сучасних трансформаційних процесів в Україні.

Андрій Зоткін

Інститут соціології НАН України

ТЕНДЕНЦІ ЗМІН РЕГУЛЮЮЧОЇ РОЛІ ДЕРЖАВИ В СУЧАСНОМУ СВІТІ

Протягом людської історії влада була й залишається тим системним елементом соціальних відносин, що завжди намагається максимально глибоко проникнути в життя й свідомість кожного соціального актора. Система державної влади, створювана людьми для забезпечення громадського порядку й безпеки здатна стати гоббсівським Левіафаном. І тут справедливим представляється висловлення Ю. Хабермаса про те, що система поглинає або колонізує життєвий мир. Передумови для цього створює не тільки внутрішня логіка розвитку світової капіталістичної системи, відповідно до якої, по Хабермасу, «системно інтегровані сфери дії повинні... функціонувати навіть ціною технізації життєвого миру». Темпи «наступу» системи на життєвий мир також стимулюють характерні для нинішнього періоду розвитку тенденції: 1) високий рівень організаційного дроблення держави; 2) поява нових високоєфективних (і при цьому прихованих) механізмів керування суспільством у цілому й конкретних соціальних одиницях зокрема; 3) «розмивання» у науковому дискурсі й широкому інформаційному просторі сутнісного розуміння влади, правлячих груп, а також ролі держави в регуляції соціальних відносин і соціального поведіння.

Держава здійснює функції контролю й корекції соціальних відносин, які входять у сферу його компетенції. В одних суспільствах у сферу компетенції держави можуть входити досить широке коло соціальних відносин, у неї можуть навіть входити сегменти приватного життя. В інших суспільствах сфера державного регулювання більше обмежена. У них державі приділяється роль «нічного сторожа», що стежить за дотриманням уже встановлених правил гри й вміщується в ті соціальні відносини, що входять у сферу його повноважень, тільки при їхньому порушенні. Однак у всіх випадках держава завжди залишається зовнішнім регулятором стосовно соціальних акторів і соціальних утворень різного рівня й масштабу. Повного єднання держави й суспільства ніколи не було (та й навряд чи це можливо в принципі). Однак глибина впливу держави й правлячої еліти на суспільство, сфери регуляції соціальної поведінки й ефективність цієї регуляційної політики може бути різною. Одним з важливих показників є

ставлення до закону як норми, що регулює поведінку. В одних суспільствах конкретний закон може бути кодифікованою нормою, що «проросла знизу», тобто з уже чинного правила соціальної поведінки. В інших суспільствах цей же закон може бути нормою, що була «спущена зверху», з ініціативи правлячих елітних груп. У цьому випадку закон буде сприйматися як зовнішній примушуючий припис, що суперечить звичним правилам соціальної поведінки. Така норма буде або ігноруватися або виконуватися тільки під погрозою застосування санкцій.

Виходячи з наявного ступеня керованості політична система конкретного суспільства визначає й затверджує ту або іншу форму правління, що буде найбільш оптимальна для нього. Форма правління й політичні механізми регуляції, що найбільш співпадають зі ступенем керованості, будуть прийняті більшістю суспільств як нормальні, прийнятні. Тільки за таких умов можливі нівелювання або зниження конфлікту між зовнішнім регулятором (державою з певною формою й механізмами правління) і об'єктом керування (суспільством або окремими його складовими зі своїм ступенем керованості або, іншими словами, готовності до прийняття тих або інших регулятивних дій).

Тип розвитку суспільства впливав і впливає на формування тієї або іншої конфігурації політичної культури, на затвердження певної ролі держави в суспільстві, на процес і результати елітогенезу. Так, наприклад, інноваційний тип розвитку європейських держав сприяв встановленню специфічних форм відносин між державою й суспільством. У країнах, де превалював мобілізаційний тип розвитку (Росія, Китай і ін.), установлювалися свої форми політичної культури взаємин між державою й суспільством. Логічно, що в умовах домінації держави над суспільством, його регулюючі функції й сфери їхнього застосування будуть більшими, ніж у системах, де держава перебуває на службі у суспільства.

У нинішніх умовах стримування політичної активності, характерної для внутрішньої політики будь-якої держави, забезпечується підтримкою форм «держави добробуту», де скорочення свобод компенсується підвищенням соціального захисту громадян і розширенням їхніх споживчих можливостей. Така політика трансформує роль громадянина, пропонуючи йому замість неї зручну роль клієнта, що робить прийнятним вже перетворене на абстракцією політичну участь, а також переводить класові конфлікти в латентний стан. Ідеї Хабермаса підтверджуються в результатах спостережень Дж. Кампфнера, що привів численні факти реалізації в різних державах з культурними традиціями, що відрізняються, і формами державного устрою такої політики стримування політичної активності громадян за допомогою механізмів підвищення їхнього добробуту. Втім механізм економічної компенсації, на наш погляд, не може бути універсальним і довгостроковим. По-перше, він використовувався країнами західного світу в другій половині ХХ століття для нівелювання класових конфліктів в умовах співіснування з соціалістичними системами, які пропонували іншу модель. Після розпаду СРСР і залучення в систему світової торгівлі Китаю, де почалося стрімке соціальне розшарування, така необхідність відпала. По-друге, ефективне використання цього механізму можливе лише в умовах збереження постійної динаміки економічного зростання, з чим сучасна капіталістична система відчуває серйозні проблеми (відсутність нових джерел доходів, кризи перевиробництва, віртуалізація капіталів та ін.) І в таких умовах суспільства, для яких був характерний мобілізаційний тип розвитку, мають відносно великі можливості для збереження стійкості своїх політичних систем.

Фелікс Хрустальов

Класичний приватний університет, м. Запоріжжя

ДИСФУНКЦІ У СПОЖИВЧІЙ ПОВЕДІНЦІ

Сучасне суспільство характеризується підвищеним інтересом до споживання як соціокультурного явища. Не випадково проблема споживчої поведінки в сучасній соціології є доволі актуальною, оскільки в ній проблема споживання розглядається, як правило, з точки зору самореалізації особистості та формування нових інститутів, що значною мірою визначає перспективи розвитку суспільства. На формування споживчої поведінки індивідів впливають різні чинники, які за своєю значущістю можуть помітно відрізнятися. Тому у вивченні різних форм споживчої поведінки та життєвих стилів виникають певні труднощі, більш того у соціологічній літературі увага, як правило, приділяється дослідженню окремих аспектів споживчої поведінки, або життєвих стилів залишаючи поза належної уваги їхній взаємозв'язок та взаємообумовленість.

Методологічна база дослідження побудована на аналізі теорії суспільства споживання Ж.Бодрійяра, концепції споживчої поведінки В.Ільїна, концепції життєвих цінностей Ш.Шварца та концепції О.Д.Куценко щодо одночасного розповсюдження традиційних та постмодерних суспільних практик в умовах трансформації українського суспільства, теорії соціокультурних засад соціальної стратифікації Е.Гідденса, П.Бурд'є.

Методи: поняття споживчої поведінки та суспільства споживання визначалися методом теоретичного аналізу соціологічних теорій споживання; форми споживчої поведінки та стилі життя визначалися методом факторного аналізу первинних даних, зібраних методом анкетування; для порівняння форм споживчої поведінки та стилів життя використано метод кореляційного аналізу Спірмена.

Збір емпіричних даних було здійснено методом опитування (індивідуальне роздаткове анкетування). Анкетування проводилося в червні 2010 року в м. Запоріжжя. Вибірка квотована по статі, віку, місцю проживання. У дослідженні взяло участь 600 осіб, після відбракування аналізувалися 468 анкет. Статистична обробка здійснювалася за допомогою програми SPSS 17.

Наукова новизна полягає у емпіричній верифікації теоретичних положень щодо визначення форм споживчої поведінки як презентації життєвих стилів різних соціальних груп. Вивчення форм споживчої поведінки у відповідному ракурсі дало змогу досягти певних наукових результатів, які полягають у такому.

Практичне значення отриманих результатів зумовлене впливом сучасних трансформаційних процесів в українському суспільстві на формування споживчої поведінки різних соціальних груп. Розгляд останньої в контексті взаємозв'язку із життєвими стилями особливо актуалізується на етапі становлення українського суспільства, та визначенні основних напрямів його подальшого розвитку.

Факторний аналіз життєвих цінностей (за шкалою Ш.Шварца) дозволив виокремити 5 життєвих стилів. Гедонізм – орієнтація на задоволення і насолоду, повноту життєвих відчуттів. Лідерство – орієнтація на особистий успіх, громадське схвалення, соціальний статус, престиж. Традиціоналізм – орієнтація на повагу та підтримання звичаїв, не заподіяння шкоди іншим людям. Незалежність – орієнтація на незалежність думки та дії. Альтруїзм – турбота про добробут оточуючих людей.

У результаті порівняння форм споживчої поведінки та стилів життя було визначено, що різні стилі життя по різному пов'язані із формами споживчої поведінки. «Незалежність» та «альтруїзм» не пов'язані з жодною із форм споживання, тобто ці стилі знаходяться поза межами суспільства споживання.

Найбільш виражені зв'язки з різними формами споживання мають стилі «гедонізм» та «лідерство». Традиціоналісти орієнтовані на економне споживання, тобто для них важливими є ціна та зручне розташування, найбільш «реальні» атрибути предметів споживання.

Отримані данні свідчать про неоднорідність сучасного суспільства. Можна зробити висновок, що далеко не всі люди живуть в суспільстві споживання, що є ознакою трансформаційних процесів, які відбуваються в українському суспільстві.

Зі зростанням рівня освіти поширюються такі форми споживання, яким притаманні увага до функціональності і корисності товарів, а також зручності у використанні.

Жінки більшою мірою схильні звертати увагу на натуральність та безпечність товарів, у той час як чоловіки не приділяють цьому великого значення.

Серед форм споживання (сформованих за уподобаннями у виборі торговельної точки) виділилися такі: безпечна торговельна точка, відома торговельна мережа, задоволення від відвідування торговельної точки, стандарти обслуговування, зручне географічне розташування.

Виявлена розбіжність в формах споживання за гендерною ознакою. Вибір місця для здійснення покупок у жінок частіше зумовлений зручністю географічного розташування та безпечністю торговельної точки.

Дослідження показало, що географічне розташування є визначальним фактором для людей з середньою освітою, але втрачає свою значимість із зростанням рівню освіти. Для людей з вищою освітою більш вагомими є відомість та безпечність торговельної точки.

Трансформаційні процеси в українському суспільстві супроводжуються змінами у споживанні, які відбивають загальні характеристики цих змін. У сучасному українському просторі суб'єктами споживання є представники різних поколінь. Соціальному модерну притаманна зміна цінностей та суспільних практик в генераційних межах. Тобто кожне наступне покоління привносить нові форми споживання, при чому цінності та звички попередніх поколінь нікуди не зникають, доки залишаються активними їх носії.

Найбільша розбіжність прослідковується в таких формах як «престиж» та «користь, функціональність». Молодь бажає мати престижні речі, при цьому щоб вони були достатньо функціональні, в той час як для людей старших поколінь це відходить на другий план.

Різні вікові групи помітно розрізняються в формах споживчої поведінки. Для старших поколінь визначальним фактором при виборі місця здійснення покупки є близькість розташування. Для молоді ця обставина практично не відіграє ніякої ролі. Для них більш важливою є «відомість» торговельної мережі, так саме як і для людей у віці від 30 до 39 років, яким важливим є підкреслення власного статусу.

У результаті аналізу стильових характеристик різних вікових груп, визначено, що наймолодша вікова група 18-29 років переважно орієнтована на такі життєві стилі як гедонізм та лідерство, в той же час спостерігається нехтування традиційними цінностями. Традиціоналізм як життєвий стиль більш притаманний старшим соціальним групам: 50-59 років та тих кому вже за 60 (які зовсім не орієнтовані на

гедонізм та лідерство). Для людей у віці від 30 до 39 років притаманним стилем є «незалежність», а для тих кому від 40 до 49 років – «лідерство».

Отже, резюмуючи вище наведене, можна припустити, що надалі відбуватиметься поступове зменшення кількості осіб із традиційним стилем життя, а відповідно і зменшення їх долі в загальній структурі населення. Разом з тим, матиме місце тенденція поширення таких стилів як «гедонізм» та «лідерство» серед молоді та людей у віці до 39 років.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Блекуелл Р. Поведение потребителей / Р. Блекуелл, П. Миниард, Дж. Енджел ; пер. с англ. – 10-е изд. – СПб. : Питер, 2007. – 944 с. 2. Хиз Дж. Бунт на продажу: пер. с англ. / Джозеф Хиз и Эндрю Поттер. – М.: Добрая книга, 2007. – 456 с. 3. Featherstone M. Consumer culture and postmodernism / M. Featherstone. – Los Angeles-London-New Delhi-Singapore: SAGE Publications, 2007. – 203 p.

Надія Лінцова

Інститут соціології НАН України

ОСОБЛИВОСТІ СТИЛЬОВОЇ РЕГУЛЯЦІЯ СПОЖИВАННЯ МЕШКАНЦІВ СЕЛА

В якості взірця споживанні для сільських мешканців, зазвичай, виступають городяни. Споживаючи так, як прийнято в межах своєї спільноти, або споживаючи за зразками інших спільнот, індивіди відтворюють свою приналежність до спільноти, тим самим позначаючи певні соціальні відносини. Таким чином, товари і послуги які споживаються в спільноті слугують засобами які встановлюють соціальну схожість або відмінність її членів.

Аналіз існуючого дослідницького доробку дозволяє виокремити низку ознак сільського способу життя, ключовою з яких є низька розмежованість між повсякденним життям, побутом і працею. Особливості споживання визначаються дією кількох чинників, серед яких найважливішими є: самозабезпечення продуктами харчування за допомогою особистих підсобних господарств; обмежений доступ до простору споживання (близькість розташування точок торгівлі та можливість регулярного доступу до них); знижені стандарти життя і невисокі домагання; невелика соціальна дистанція між мешканцями, що підсилює регулятивну роль символічного навантаження у споживанні.

При всьому бажанні в селі неможливо відтворити специфіку життя в великому місті. У селах, де вибір товарів надзвичайно обмежений і ціни на них завищені – доступ до простору споживання потребує додаткових фінансових і часових витрат, пов'язаних з поїздкою в найближче село, районний центр або місто, що впливає на формування нових практик і стилів споживання селян.

Серед особливостей способу життя селян, які визначають особливості їхнього споживання, виділяємо також знижені стандарти життя і невисокі домагання. Більш низький рівень домагань селян в порівнянні з міськими мешканцями пояснюється початковими умовами соціалізації і нижчим рівнем стартових можливостей. Зростання домагань оцінюється як свідчення модернізації способу життя. Засоби масової інформації і агресивна реклама підвищують домагання селян, які проте, не знаходять адекватних засобів реалізації в сільській спільноті. Це приклад одного із базових протиріч в сільському способі життя, яке сільські мешканці вирішують або за рахунок втечі з села у місто, або шляхом зниження домагань.

Крім того дослідники відзначають у сільському способі життя особливу сезонність, адже періоди великих фізичних навантажень змінюються на селі тривалим періодом відпочинку в зимовий період. При цьому набір занять у вільний час обмежений. Для сільського способу життя характерний розмірений, неквапливий ритм життя, в якому час не завжди розглядається як швидкоплинний ресурс або як соціальна цінність.

До додаткових параметрів, на які потрібно звертати увагу при вивченні сільського способу життя, можна віднести: наявність або відсутність школи, діючого клубу, пошти, фельдшерського пункту; наближеність до міста – великого чи малого; наявність хороших доріг і регулярного транспортного сполучення тощо.

Достатньо стабільний склад мешканців сіл, слабка професійна і культурна диференціація між ними, тісні родинні і сусідські зв'язки, відсутність великих соціальних і культурних відмінностей, роблять спілкування селян особливо тісним та всеохоплюючим. Чим менше сільський населений пункт, тим ближча соціальна дистанція між його мешканцями і тим вище у споживанні символічного навантаження.

У загальній системі цінностей сільських мешканців можна виділити такі базові і конструюючі сільський спосіб життя цінності як: цінності повсякденного і наполегливої праці, цінності традиційного типу родини, тяжіння до консерватизму, повага до традиції як засобу упорядкування соціальних взаємодій. Потрібно зазначити, що цінності ринкових і підприємницьких практик, прагнення до

максимізації споживання і орієнтація на споживчі стандарти розвинених економік в більшій мірі характерні городянам. Для селян вони не лише суперечать базовим цінностям, але і обмежені в реалізації в умовах сільського способу життя.

Сільському мешканцю важко змінити спосіб споживання, не змінивши при цьому місце проживання, рівень доходів, рівень освіти. Проте якщо в спільноті приблизно однакова ресурсна база, але члени спільноти обирають для споживання різні товари і послуги, або різні типи відпочинку – це є прикладом вибору різних стилів споживання. *Стилі споживання* це стійкі форми використання тих чи інших благ, які вільно обираються індивідом в тих межах, які визначаються способом життя [8, с. 382], через це стиль споживання можна розглядати і як соціальний процес і як засіб соціальної диференціації.

Отже, стиль споживання – це типовий вільний вибір («хочу») в межах можливого ресурсу («можу»). З урахуванням цих базових координат, які задають стиль споживання, можна запропонувати наступну типологію стилів сільського споживання (без поділу споживання на матеріальне та духовне):

- **Нерозвинений стиль:** «не може і не хоче», отже мало споживає і мало потребує. Характерний для сільських мешканців з низьким рівнем домагань і дефіцитною ресурсною базою.
- **Дефіцитарний стиль:** сільські мешканці які «не можуть, але хочуть». Характерна орієнтація на збільшення споживання, проте домагання не реалізуються через брак ресурсів. Особливо активно такий стиль споживання проявляється у тих сільських мешканців, яким важно конструювати свою ідентичність шляхом професійної чи економічної діяльності.
- **Розвинений стиль:** сільські мешканці які «можуть більше і хочуть більше». Є додатковий ресурс на збільшення споживання і є потреба в збільшенні споживання. Дефіцит у способах проведення дозвілля на селі, разом зі зростаючим доступом до нових просторів споживання призводить до того, що такий стиль споживання стає одним з найбільш доступних способів самореалізації в умовах сільського способу життя.
- **Насичений стиль:** сільські мешканці, які «можуть, але не хочуть мати більше». Збільшення споживання не відбувається, незважаючи на наявний додатковий ресурс.

Таким чином, специфічний стиль споживання селян обумовлений як об'єктивними факторами (доходи, доступ до простору споживання тощо) так і суб'єктивними оцінками власного становища (стандарти і норми споживання). Через те, що в споживанні сприйняття норм і цінностей змінюється особливо швидко – зміна стилів споживання відбувається значно частіше змін способу життя.

Наталія Бойко

Інститут соціології НАН України

ДИГІТАЛІЗАЦІЯ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА: НОВІ СОЦІАЛЬНІ ВИКЛИКИ

Дигіталізація сучасного суспільства стає однією з основних ознак його функціонування. Сьогодні суспільство все більше потрапляє під вплив новітніх цифрових (дигітальних) технологій, які трансформують людську поведінку, впливаючи на зміни світогляду, ціннісно-нормативну систему, кардинально коригуючи процеси соціальної взаємодії в суспільстві. Такі революційні зміни безсумнівно коригують усі соціальні процеси в суспільстві, у тому числі й сучасні процеси соціальної регуляції. Застосування цифрових засобів формує нові соціальні виклики суспільства, привносить в систему соціальної регуляції поведінки певні ризики та парадокси, які, імовірно, ще не усвідомлюються суспільством, проте можуть мати як миттєві, так і пролонговані у часі наслідки, які не завжди можуть носити позитивний, демократичний характер перебігу. Удосконалюючи систему суспільної регуляції через контроль за допомогою новітніх цифрових технологій та вирішуючи, в такий спосіб, проблему підвищення його якості та об'єктивності, суспільство постає перед новими проблемами, які детермінуються їх застосуванням.

Сучасні дигітальні технології виступають чудовим інструментом реалізації соціального контролю в суспільстві. Дійсно сутність усіх новітніх цифрових технологій (і Інтернету, і мобільного зв'язку, і цифрової телекомунікації, і GPS, і банківських карток, чипів та штрихкодів) – це наявність персонального ідентифікатора, який перетворює будь-який пристрій комунікації в канал зворотнього зв'язку, що надає безмежну інформацію про будь-яку особу, групу чи навіть країну. Простежуючи «цифровий шлях» суб'єкта, зацікавлена структура чи особа може дізнатись про його культурні, інформаційні, політичні пріоритети; про його особисте життя, сексуальні уподобання, стан здоров'я та хвороби; про його соціальні і особисті контакти та проблеми: про його територіальну мобільність, кар'єрний розвиток тощо.

Цифрові засоби контролю, якими насичене сучасне інформаційне суспільство, все більше колонізують та документують усі сфери соціального життя, стандартизуючи контрольні технології сучасного світу. Вони, певним чином, інтенсифікують процес раціоналізації, професіоналізації та

спеціалізації контрольних засобів суспільства. Можна засвідчити, що сьогодні процес контролю стає більш м'яким, витонченим та менш помітним, проте пронизує усі сфери буття людини, порушуючи й сферу приватності особистості.

Слід зазначити, що нав'язування цифрових технологічних рішень в контрольному механізмі стає двополосний процес, формуючи певні соціальні виклики. З одного боку такий контроль стимулює перебільшення імовірних ризиків, підвищує підозрілість та недовіру в суспільстві, а з іншого навпаки, сприяє формуванню примарної впевненості у своїй недосяжності та невразливості, занадто заспокоюючи.

Можна казати про соціальну прозорість цифрових засобів контролю. Вони задають суспільству більшу керованість та передбачуваність. Проте вони менш творчі та динамічні, що робить їх неспроможними в реагуванні на зміну умов. Певний виклик застосування такого контролю пов'язаний з тим, що технічні засоби контролю діють без адекватної оцінки складності певного конкретного випадку, не здатні до компромісу, неформального розуміння, ігнорування – усіх тих аспектів, які включають моральне, свідоме розуміння.

Також слід зауважити, що новітні цифрові засоби, вдосконалюючи систему соціального контролю в її спроможності ідентифікувати та накопичувати, значно розширюють суспільні можливості його реалізації. І саме масштабна технологізація засобів реалізації контролю сьогодні долає контрольну монополію держави, влади, офіційних загальноприйнятих в традиційному суспільстві суб'єктів реалізації соціального контролю. Звичайно, необхідно визнати, що цифрові технології як інструмент дуже придатний для здійснення функцій тотального контролюючого органу. І розглядаючи перспективи розвитку, не можна не вказати і на ризик перетворення сучасних цифрових засобів контролю в таємного агента, який знає про громадян практично усе.

Необхідно розуміти, що реалізація новітніх технологічних можливостей, як і будь-якого іншого прогресивного винаходу людства залежить від намірів, цілей, рівня духовного розвитку, демократичності поглядів їх агентів. І може перетворитися як на могутнє знаряддя всебічного контролю, так і на інструмент, який відкриває нові можливості і перспективи спілкування, співпраці, розвитку та самовдосконалення.

Сучасна соціальна ситуація вимагає переосмислення системи регуляції соціальної поведінки, виходячи з принципово нових соціальних умов та детермінант її реалізації. В сучасному суспільстві активізується формування нового соціального простору, що долає державні кордони та утворює транснаціональний соціально-регулятивний простір. Сучасні цифрові технології сьогодні кардинально змінюють наше життя. Цей процес йде швидше, ніж хто-небудь міг собі уявити. З технічного винаходу сучасні інформаційно-комунікаційні технології перетворюються на абсолютний соціальний феномен, що впливає на усі сторони життя людства та готує все нові й нові соціальні виклики.

*Оксана Панькова
Інститут соціології НАН України*

РЕГУЛЮВАННЯ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН В УМОВАХ НЕСТАБІЛЬНОСТІ: ПОВЕДІНКОВИЙ АСПЕКТ

В період системних трансформацій, соціальної нестабільності, невизначеності, турбулентності особливої актуальності набувають процеси регуляції та саморегуляції, що певним чином упорядковують відтворення та зміни суспільства на підставі інституціональної та соціокультурної організації, а також самоорганізації поведінки індивідів, соціальних груп та спільнот.

Регулювання - постійно діючий соціальний механізм, який підтримує соціальну систему в стані відносної рівноваги, механізм коригування соціальних відносин, прагнення організму до відновлення пошкоджень або до відновлення втраченої частини.

Основними зовнішніми і внутрішніми регуляторами соціальної поведінки за умов нестабільності виступають (1) соціально-інституційні (усталені форми організації соціальної взаємодії – соціальні структури та соціальні інститути, закони, норми, формальні правила); (2) структурні (ролі, позиції, статуси); (3) соціокультурні (норми, цінності, традиції, неформальні правила, прийняті в суспільстві), (4) особистісні - соціально-психологічні (інтеріоризація цінностей) - самоконтроль, саморегуляція, рефлексивність, корегування моделі реальності, вибір стратегії й тактики поведінки.

Досліджуючи специфіку ситуацій переходу від адміністративного (державного, забезпеченого зовні) регулювання до ринкового, вітчизняні соціологи зазначають, що індивідуальні та групові інтереси і потреби за цих умов набувають провідного характеру і виходять на перший план. Зростання свободи вибору підвищує роль внутрішніх регуляторів, нестійкість соціальної структури знижує роль зовнішніх факторів регуляції. Звідси актуалізується соціальна регуляція на рівні самоорганізації поведінки окремого індивіда і групи. Соціальна регуляція «знизу» грає не меншу роль у житті суспільства, ніж офіційно встановлені зовнішні структури.

Соціальну якість соціетальних трансформацій в динамічних невизначених умовах визначатиме стан інституційної системи, якість соціально-групової структури, що впливає на поведінкові стратегії населення через розкриття особистісних потенціалів людини, а також на рівень розвитку людського потенціалу. Переструктурування суспільної системи, її впорядкованості в нестабільних умовах обумовлюються цілями, мотивами, цінностями діяльністю акторів, їхнім вибором тих чи інших життєвих стратегій як реакції на нестабільні ситуації, через зміну способів життєзабезпечення і адаптації. Як зазначає Т.Заславська, зміна типових способів поведінки призводить до трансформації відповідних практик, а ті накопичені зміни призводять до зміни в соціальних інститутах. Успішність інституційно-структурних змін за умов нестабільності забезпечує можливість вставлення якісної визначеності у формуванні нового соціального порядку в суспільній системі, до появи нових акторів, закріплення нових практик, встановлення нових правил гри.

«Двигуном» суспільних трансформацій, їх динамічною складовою виступають соціальна дія, поведінка індивідів, соціальні практики групових акторів, взаємодія групових суб'єктів макрорівня. Життєві стратегії і практики, реалізовані різними групами соціальних акторів, співвідношення різних типів стратегій зі структурними можливостями суспільства, що знаходиться у стані «стабільної нестабільності» відіграють важливу роль. Композиційна структура типів життєвих стратегій у суспільстві визначає соціокультурний потенціал соціального механізму трансформації, а співвідношення стратегій досягнення, адаптації, виживання та ексклюзії задає динаміку і напрямки трансформаційного процесу. Проведені дослідження вітчизняними і російськими соціологами - О.Злобіною, Л.Бевзенко, М.Шульгою, В.Тихоновичем, Т.Заславською, Ю.Левадою, Є.Головахною, Н.Паніною, Т.Петрушиною, Є.Суїменком, О.Куценко, С.Бабенко, М.Шабановою, Л.Беляєвою та ін. виявили, що продуценти стратегій опанування, досягнення, успішності виступають ядром позитивних змін і перспектив розвитку суспільств пострадянського простору, хоча за кількістю – це незначна соціальна група. Саме вони здатні своєю діяльністю виробляти нові моделі поведінки, впливаючи на інституціональну структуру суспільства, встановлювати нові «правила гри», формуючи оновлений соціальний порядок за умов нестабільності. Багато в чому саме від них, від реалізації їхніх особистісних потенціалів залежатиме людський розвиток суспільства загалом, проте суспільство «не турбується» про їх кількісне зростання і не нанлаштоване з вихід із соціальної стагнації.

Оскільки Україна перебуває в стані «подвійної плинності», то зовнішні (соціально-інституційні, законодавчі, формальні правила та норми) і внутрішні регулятори (соціокультурні, особистісні) соціальної поведінки мають діяти одночасно і взаємно стимулюватися. За умов нестабільності внутрішні регулятори в основі яких - раціональні вибори і самоврядні дії, самоконтроль, саморегуляція, рефлексивність, вибір конструктивних стратегій і тактики поведінки стають провідними. Адаптаційні стратегії скоріше закріплюють практики-реагування на умови нестабільності, підкріплюючи інтенсивний розвиток країни, який багато в чому залежить від особистісних стратегічних цілей життєздійснення: 1) – від успішної зовнішньої адаптації – адекватної реакції на зовнішні впливи, але з орієнтацією на конкретні прагматичні цілі; 2) – від адекватної внутрішньої адаптації, що ґрунтується на усталеній незалежності від зовнішніх впливів, прагненні зменшити невизначеність своєї життєвої ситуації. Серед населення України адаптаційні стратегії пасивного пристосування є на сьогодні переважаючими. Стратегії досягнення, опанування, успішності обирає незначна кількість населення (від 6 до 18%), хоча саме ці агенти не просто значно впливають на процес соціальних змін, але й формують новий соціальний порядок, змінюючи інституційну структуру, нові «правила гри», на яких суспільна система досягає певної рівноваги, отримує додаткові можливості для реалізації інтенсивної моделі саморозвитку.

Отже, за умов соціальної нестабільності важливу роль в реалізації суспільних перетворень мають саме успішні моделі поведінки індивідів, соціальних груп і спільнот. В українському суспільстві на сьогодні переважають стратегії пасивного пристосування, що поглиблює стагнацію існуючої соціальної системи при гострій потребі у особистісній, громадській активності, ініціативі з боку населення, а спрямованість поведінкових практик – на самореалізацію, самовираження, саморозвиток, самоконтроль з підвищеною затребуваністю раціоналізованих усвідомлених виборів. Одночасно актуалізованою залишається необхідність в сильній позиції держави щодо регулювання відносин в українському суспільстві. Ефективні антикорупційна соціальна, економічна, екологічна, гуманітарна політика здатні певною мірою забезпечити сприятливі умови для розвитку людського потенціалу України, а нестабільність – перетворити на стартовий простір для конструктивних змін на макро-, мезо- і мікро-рівнях.

РЕЛІГІЙНА РЕГУЛЯЦІЯ СОЦІАЛЬНОГО ЖИТТЯ: МИНУЛЕ І СУЧАСНІСТЬ

Регуляція соціальної поведінки здійснюється цілою низкою соціальних інститутів, зокрема такими як держава, право, родина, освіта. Одним з найважливіших регулятивних інститутів в домодерні часи був інститут релігії. Релігія брала участь в регуляції всіх основних сфер суспільного життя: політики, економіки, культури. Відповідно гіпотеза, що релігія існує задля контролю за людською поведінкою, є однією з найстарших гіпотез в науковому вивченні релігії. Проте починаючи з Нового Часу і до сьогодення спостерігався занепад суспільної ролі релігії; вона все більше відходила на задній план, порівняно зі світськими світоглядами, моральними та правовими нормами, впливами держав. Сьогодні в релігієзнавстві та соціології релігії немає однастайності щодо того, втрачає релігія в нинішніх індустріальних та постіндустріальних суспільствах (зокрема і в українському суспільстві), свою соціальну (а відповідно і регулятивну) роль, чи зберігає її (а якщо зберігає, то якою мірою). Тому є потреба в додатковому розгляді цього питання.

В релігіях регулятивна складова, регулятивна функція, безперечно, закладена споконвічно (оскільки будь-яка релігія містить сукупність правил, яких треба дотримуватися, та організаційні структури, які тим чи іншим чином слідкують за їх дотриманням). Проте реалізація такого потенціалу залежить від зовнішніх стосовно релігії обставин, а саме від всього комплексу соціальних та суспільних відносин, від її взаємодії з іншими елементами соціальної реальності.

Якщо розглядати релігію з токи зору її здатності до регулювання суспільних відносин загалом, та соціальної поведінки окремих груп та людей зокрема, то здійснювати таку регуляцію вона може лише через ідеї/цінності (увесь комплекс цінностей, норм, правил, вимог, ідей, які мають релігійне обґрунтування, тобто мають відсилку до надприродних феноменів), та через структурну складову релігій, через активність релігійних організацій (церков, сект, деномінацій та їх представників).

Також необхідно відзначити, що регуляція соціальної поведінки може бути прямою (коли регулювання здійснюється через «офіційні» накази, розпорядження, примус або його погрозу) і непрямую (коли соціальна поведінка регулюється через формування в процесах соціалізації та виховання внутрішніх переконань, уявлень про правильне і неправильне, припустиме і неприпустиме, внутрішньої впевненості в тому, що щось має бути зроблено певним чином). Тож і стосовно регуляції з боку релігії так само можна окремо розглядати пряму (зовнішню) і непрямую (внутрішню, латентну) регуляцію. Хоча зрозуміло, що ці два боки регуляції є тісно переплетеними.

Ціннісно-нормативна складова релігії здійснює як раз непрямую (латентну) регуляцію поведінки окремих людей та соціальних груп, формуючи глибинні інтенції та заборони (табу), освячені вищим авторитетом священного, з якими віруючий співвідносить свою поведінку. А от релігійні організації пов'язані як із прямою регуляцією (коли вони мають безпосередню владу і каральний апарат, або ставлять імперативні вимоги перед тими, хто від них залежить, морально заохочуючи або караючи за порушення цих вимог), так і з регуляцією непрямую (коли вони використовують свої ресурси для переконання широких мас в якихось ідеях, що визначають способи та форми соціального життя, та виступають засобом легітимації цих ідей).

Водночас потрібно відмітити, що регуляція, здійснювана релігією, не обов'язково безпосередньо пов'язана із власне релігійними вченнями. Адже релігія підтримує не лише ті цінності та норми, які є даним Богом (або іншими «вищими» істотами) вченням щодо улаштування всесвіту та щодо того, якими мають бути відносини між людьми, але й ті цінності, норми, правила та вимоги, які лише опосередковано є релігійними, а скоріше виступають як релігійна санкція для тих правил співжиття, які мають цілком світський характер. І це стосується як власне змісту цінностей та норм, так і діяльності релігійних організацій, які чималу частину свого часу та ресурсів спрямовують на таку діяльність, яка не є власне релігійною.

Також важливим моментом є те, що як пряма, так і непрямая регуляція соціальної поведінки з боку релігії може стосуватися як осіб та груп, що належать до цієї релігії, поділяють її вчення та цінності, так і нерелігійних членів суспільства (створюючи певні морально-психологічні, або навіть юридичні умови для спрямування поведінки невіруючих у потрібному напрямі).

Здатність ціннісно-нормативних комплексів до соціальної регуляції протягом історії зумовлювалася тим, що: 1) релігії володіли монополією на ідеологію, на ідейно-світоглядні комплекси, на обґрунтування ціннісно-нормативного порядку; 2) за умов слабкості (або повної відсутності) національної ідентичності, релігія виступала в якості однією з основ ідентичності індивідів і груп; 3) система освіти була прив'язана до релігійних організацій.

Регулятивний потенціал релігійних організацій протягом історії визначався тим, що: 1) ці організації, як будь-які інші формальні організації, певним чином спрямовували поведінку людей, що знаходяться під їх владою (або на кого вони мають вплив); 2) ці організації здійснювали культові дії, які є важливими для регуляції емоційної сфери людини; 3) соціальні спільноти в минулому існували переважно

як релігійні громади, які виступали в якості референтних груп, до думки яких ці члени мали прислухатися, якщо не бажали залишитися в ізоляції, внаслідок наявності релігійних «монополій»; 4) релігійні організації були тими акторами, які підтримували існуючі релігійні (а разом і загальносуспільні) цінності та норми, або створювали нові (оновлюючи канони своїх вчень).

Зважаючи на виділені умови можна стверджувати, що порівняно із періодом принаймні до XVIII століття, як організаційні, так і ціннісно-нормативні можливості релігійної регуляції соціальної поведінки значно скоротилися. Якщо поглянути на релігійні організації, то їх регулятивний потенціал в нашій країні (так само, як і в розвинених країнах Західної Європи) значно послаблено: 1) внаслідок втрати прямої світської влади; 2) зникнення монополії релігійних організацій щодо визначення світогляду своїх прихильників; 3) зникнення монополії якоїсь однієї релігійної організації на релігійну владу над певною територією. Щодо можливостей регуляції з боку ціннісно-нормативних комплексів релігій, то тут відмітимо, що в сьогоденні релігійний світогляд перестав бути домінуючим, релігія значною мірою втратила свій соціально-ідентифікаційний потенціал, регуляція соціальної поведінки через систему освіти для релігій також на сьогодні значною мірою нівельований.

Таким чином можна зробити висновок, що можливості релігії в регуляції соціальної поведінки на сьогодні, порівняно з донідустріальним періодом, значно скоротилися. І пов'язано це, як зі зменшенням соціальної ролі релігії, так і з загальним зменшенням обсягів такої регуляції.

Юлія Андріївська

аспірантка Інституту соціології НАН України

ПРИВАТНІСТЬ VS ПУБЛІЧНІСТЬ: РИЗИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПРОТИСТОЯННЯ

Поняття приватності та публічності постають в умовах трансформації суспільства не тільки як теми наукового дискурсу, а також, як проблематики політичного, соціокультурного та буденного. Континуум приватність-публічність дає можливість маркувати частини соціального простору з точки зору їх закритості-відкритості, належності до спільного або індивідуального контекстів. Причому межі між публічним і приватним рухливі, ті чи інші практики можуть переходити з однієї зони реальності до іншої. Під публічним мається на увазі те, що завжди присутнє та доступне зору, циркулює без обмежень в соціальному дискурсі, є зоною зіткнення думок, сферою масової комунікації та політичної активності. Це сфера, що включає певне різноманіття людей і не обмежується колом родичів та близьких знайомих. Поняття публічності охоплює те, що характеризується відкритістю та гласністю, що вільно обговорюється та розглядається громадськістю. Публічний простір, на відміну від приватного, належить усім, не перебуваючи в особистій власності когось конкретного, як наприклад приватна власність. Це простір що є відкритим для усіх та всіх об'єднує, в той час як ключовими характеристиками приватності виступають інтимність з акцентом на індивідуальність та прихованість від сторонніх. Поняття приватності використовується, коли мова йде про щось конфіденційне, таємне, секретне, глибокоособистісний, сокровенне, приховане від публічного обговорення.

Межі між сферами приватного та публічного поступово змінюються в сторону обмеження відкритого простору приватним, як зазначає Ю.Габермас. Х. Арендт аналізуючи соціальні процеси, підкреслює, що відбувається наступ та захоплення публічної сфери приватною, що проявляється в першу чергу в прагненні масового суспільства до встановлення принципів соціальної, тобто індивідуально-приватної, однаковості на протигагу соціальній відкритості та свободі публічності. Цієї теми торкається Ф. Ар'єс, розглядаючи трансформацію ставлення до смерті: спочатку смерть члена племені чи общини була для людей спільним горем, воно охоплювало всіх та кожного: група об'єднувалась для похоронного спільного ритуалу з метою продемонструвати свою єдність, відстояти життя та протидіяти смерті. Поступово смерть стає питанням приватним, яке не обговорюється і часто не виноситься до сторонніх осіб. Кризу публічності в сучасному суспільстві розглядає Р. Сеннет. Науковець використовує поняття «приватизація публічності», що описує такі умови, коли деякі прояви життя відходять у тінь приватного, а часом взагалі саму публічність можливо описати поняттями приватності. Так, Сеннет зазначає, що соціальний простір та його нові «оприватнені» функції трансформуються, наприклад, в філософії архітектури: акценти в будівництві ставлять не на розташування зручного місця для громадської комунікації (зони відпочинку, парки), а зміщуються в сторону перетворення спільного соціального простору (холів, коридорів, вулиць) на «переходи» між приватностями (дому, роботи, відпочинку). Прикладом оприватнення публічного простору може слугувати винесення «домашнього вогнища», роль якого в сучасних сім'ях грає телевізор (комп'ютер) на вулицю у вигляді рекламних та інформаційних екранів. Також, в руслі міркування Р. Сеннета можна додати, що з метою більшого оприватнення соціального простору на вулицю виноситься точка доступу до інтернету, яка раніше була жорстко прив'язана до конкретного місця (дому, офісу, інтернет-кафе). Ознаками приватизації публічності Сеннет

також називає зниження інтересу громадськості до політичних питань, прагненні міських мешканців переміститися у передмістя, у індивідуальному страху виступати перед публікою, що в свою чергу є нездоланною перешкодою між приватним та публічним. Інші науковці на протиположності поняттю оприватнення публічності висувають протилежне: опублічнення приватності, екстимізації – тобто маються на увазі процеси не захоплення гласного дискурсу інтимним, а навпаки - публічність розкриває потаємне та висвітлює приватне. Прикладами екстимізації можуть виступати розважальні шоу, в ході яких публічно висвітлюються та обговорюються інтимні сторони життя героїв. Можна говорити про поступове розмивання меж між приватним та публічним. З одного боку, має місце втручання в приватне життя (з боку репресивних організацій, в деяких випадках – держави), прагненні зробити соціальний простір максимально комфортним для індивідуальної активності, до облаштування публічного елементами приватного. З іншого боку присутнє масове прагнення як звичайного обивателя, так і суб'єктів комерції продати або винести приватне життя на загальний показ та обговорення. Перетікання об'єктів приватного в публічне, та назад, зумовлені соціокультурною особливістю самої людини, яка є одночасно істотою соціальною, тобто прагне бути включеною в соціальну комунікацію, а також є індивідуальністю – прагне до творчості, усамітнення та самореалізації. Але для індивідуального росту особистості потрібні соціальні інструменти, доступ до яких людина отримує завдяки включеності до публічної сфери. Приватна сфера окрім гармонійного саморозвитку особистості містить в собі також протиріччя та дихотомічності. Приватне життя виступає частиною соціального світу, який є освоєним людиною, суб'єктом приватного життя, в якому цей суб'єкт відчуває себе відносно комфортно та впевнено, як в психологічному так і фізичному плані. Тобто, головною рисою приватного життя, окрім потаємності, є його індивідуалізація. Однак, для розвитку цього індивідуалізму в межах приватної сфери потрібні відповідні соціальні умови зовнішньої, публічної сфери: відповідні норми, звичаї та соціокультурний фундамент розвитку індивідуальності. Це, в свою чергу, дало поштовх до розвитку засад індивідуалізованого суспільства, що будується на засадах приватної власності та споживання, розвиває демократичні та громадянські інститути. Сучасне суспільство містить в своїй структурі відповідні процеси та конструкти, що виступають засобами та способами відтворення приватності. Формування приватності, в свою чергу, спрямоване на формування суб'єктивності людини. Однак, поряд з процесами соціальної приватизації, функціонують механізми контролю, що обмежують прояви окремих індивідуальностей в області соціальної взаємодії з метою збереження соціуму, як єдиного утворення. Механізмом контролю можна назвати процеси публіцизації (захоплення публічною нових елементів соціального життя). Тобто поряд з розвитком засад приватного життя, приватної сфери, приватної власності, приватного бізнесу, діють тенденції глобалізації та усупільнення. Ця єдність та боротьба двох протилежних процесів є діалектикою сучасної культури та суперечністю розвитку західного суспільства. Так на фоні розгортання транснаціональних компаній множаться місцеві, унікальні виробництва (хенд-мейди). Ідеологія універсалізму та масовості, об'єднаного спілкування в інтернеті співіснує з індивідуалізованим самовираженням та віртуальним життям людей в його межах. Приватність, налагоджуючи взаємодію з публічним, займає роль стрижня особистості. Приватне життя стає свого роду об'єднуючим (інкорпорованим) соціальним інститутом, що включає людину не тільки у вузьке коло спілкування з близькими на рівні повсякденного побуту, але й у суспільну, соціокультурну систему та природне середовище. Сучасна форма приватного містить в собі засади до об'єднання людей та співіснування їх індивідуальностей, до відтворення та розвитку публічного на новому рівні, без його поглинення та експансії.

Ольга Пахолок

аспірантка Інституту соціології НАН України

РЕГУЛЯЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ІДЕОЛОГІЇ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ ТА ФАКТОРИ, ЩО ЙОГО ПІДРИВАЮТЬ

Сучасна культура здоров'я спирається на уявлення про те, що здоров'я людини великою мірою визначається стилем її життя, і людина, відтак, стає творцем власного здоров'я, визначаючи здоров'я за одну із базових найвищих цінностей та спосіб буття. При цьому, аналізуючи цінність здоров'я у її нормативно-регулятивному сенсі, ми маємо визнати наявність певної загальної системи координат, у рамках якої визначаються параметри здоров'я, відбуваються типізації тих чи інших практик як здорових та нездорових тощо. Зважаючи на те, що культурі здоров'я сучасного суспільства притаманне досить генералізоване визначення самого феномену здоров'я, а також загальноцивілізаційний тренд у сторону зростання ролі внутрішнього локусу контролю здоров'я, категорія стилю життя виходить на перше місце серед факторів, які визначають стан здоров'я. Зрозуміло, що культура внутрішнього локусу контролю здоров'я повинна мати у своєму арсеналі набір регулятивних приписів, який би відсилав індивідів до конкретних норм. Саме таку

функцію, на нашу думку, і виконує ідеологія здорового способу життя. З одного боку, вона є відповіддю на цивілізаційний запит реалізації принципу внутрішнього локусу контролю здоров'я, з іншого боку, вона, за принципом автономності систем, є підґрунтям для формування особливої етики – стилю життя, орієнтованого на здоров'я. Ідеологія здорового способу життя у певному сенсі виконує функцію соціального культурного виробництва здоров'я. У той час, коли на перше місце серед чинників людської смертності виходять хронічні та дегенеративні захворювання – так звані «хвороби цивілізації» – вона перетворюється на ідеологічний контекст та підставу інкорпорування цінності здоров'я у режим стилів життя.

В ідеальному сценарії розвитку подій мало б відбуватися масове глобальне перетворення ідеології здорового способу життя на регуляційний принцип організації повсякденного життя всіх та кожного, проте на практиці численні дані свідчать про суттєве поширення деструктивних з точки зору їх впливу на стан здоров'я практик. Відповідно, існує явний дисонанс між цінністю здоров'я, проголошеними та загальноприйнятими принципами здорового способу життя та емпіричним способом організації індивідуальних буднів. Зрозуміло, що перетворення цінності здоров'я на поведінковий регулятор та формування стійкої орієнтації на здоров'я як стрижень стилю життя в цілому є наслідком складної взаємодії чинників різного рівня: для того, щоб це стверджувати, мабуть, не потрібно проводити масштабних досліджень, адже у такий спосіб можна охарактеризувати більшість процесів соціальної реальності. Тому ми ставимо перед собою цілком конкретне питання – розглянути деякі основоположні культурні бар'єри, завдяки яким цінність здоров'я не перетворюється на поведінковий регулятор повсякденності. Наша гіпотеза полягає в тому, що на рівні особистості цінність здоров'я не проходить фільтру «індивідуального афективного нігілізму». Йдеться, власне, про відсутність тіла та суттєвий брак внутрішнього знання, які виступають своєрідними фільтрами, що пропускають як інтеріоризовану цінність здоров'я та сприяють отриманню зовнішніх знань про здоров'я, проте заважають перейняти ідеологію здорового способу життя у вигляді індивідуальної довічної стратегії повсякденної поведінки. Йдеться, фактично, про те, що тіло диктує свої правила, і за весь час цивілізаційного поступу культура, попри суттєві успіхи у приборканні афекту, не перемогла тілесність. Наявна цивілізація як така суперечить стилю життя, орієнтованому на здоров'я. Все, що вона могла зробити для людини, що є її продуктом, вона вже зробила – габітуально: забезпечила інтеріоризацію цінності та показала, куди потрібно рухатися, щоб реалізувати ці цінності. Вона навіть надала необхідні інструменти, проте вона не позбавила бажань: суспільство споживання не може виростити аскета.

Наталія Метулинська
Інститут соціології НАН України

СОЦІОКУЛЬТУРНІ ЧИННИКИ РЕГУЛЯЦІЇ НАУКОВОГО ПРОСТОРУ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Актуальність вивчення ціннісної свідомості сучасних вчених визначається необхідністю активного залучення науки в процес реорганізації українського суспільства. Трансформація українського суспільства зумовлена не лише особливостями внутрішньої моделі розвитку, а й диктується «турбулентністю» сучасного світу. Одним із викликів, зумовлених соціальними змінами, є регуляція поведінки на різних рівнях, зокрема, в межах окремих соціальних груп, де зміни ролевих наборів у межах соціальних статусів є одним із наслідків соціокультурних та інституційних перетворень, що в свою чергу суттєво впливає на соціальну поведінку індивідів. В Україні проблема розуміння цілісності простору науки, його формування та трансформацій, має свої особливості соціокультурні та історичні передумови. Вивчення наукового простору актуальне тому, що наукове знання все далі диференціюється, його кордони розширюються і розмиваються, а відтак існує загроза втрати самоідентичності науки. Звернення до поняття «науковий простір» створює можливості розглядати науку як цілісний феномен, як взаємодію її різних компонентів, вислідкувати проблеми її трансформацій та розвитку. Цілком логічним постає питання: а що ж відбувається в сфері науки? Перш за все, змінюється саме соціокультурний статус науки в системі соціальних інститутів українського суспільства. Головними компонентами методології дослідження базових цінностей сучасного науковця постають: 1) виявлення чинників мікросоціального рівня, що впливають на ступінь соціальної автономності наукового співтовариства; 2) аналіз чинників мезорівня, що забезпечують внутрігрупову інтеграцію професійної групи вчених; 3) чинники макрорівня та їхній вплив на ціннісну динаміку в середині наукового співтовариства. Проте соціальна невизначеність в умовах стрімкої трансформації соціокультурної ситуації веде до дестабілізації функціонування механізмів формування соціокультурних регуляторів наукового середовища, зокрема, наукового етосу. З погляду на це, особливої уваги потребує дослідження процесу поєднання декларованого і реалізованого в

поведінці сучасних науковців. Наприкінці ХХ ст. започатковуються зміни в концептах вивчення науки: все більшого поширення набуває ідея тлумачення науки як явища, що має власні просторові прикмети, актуалізується реляційна концепція простору (Ляйбніц-Айнштайн), де «просторовість» стає характеристикою будь-якого феномену культури, в тому числі і науки; а по-друге, наука своїм змістом ініціювала потребу у виокремленні її просторових прикмет, які важливо враховувати при розв'язанні проблем розвитку науки, її контактів з іншими сферами знання, культурними феноменами тощо, в основі яких - формула, що заповнює «гносеологічний інтервал» між теорією і практикою» (С.Б.Кримський), тобто простір («гносеологічний інтервал») між теорією і практикою наразі став у центрі уваги як практик пізнання, так і соціологічно-філософської рефлексії. Інакше кажучи, «науковий простір» – характеристика буттєвості науки в світі, її уподібненість предметній буттєвості. Оскільки науковий простір – складне багатоаспектне явище, тому пропонується декілька узагальнених рівнів розуміння наукового простору: номінальний, семантичний, синтаксичний, прагматичний, з погляду номінального означення, науковий простір – це місце, поле, топос, мережа пізнавальних процесів, в межах яких функціонує наука; в семантичному розрізі – це структура спеціально розробленої мови, значення і сенс якої визначаються практиками взаємодії; в синтаксичному означенні наукового простору підкреслюється специфіка правил, норм, за допомогою яких будується науковий текст і здійснюється пізнавальний процес загалом; прагматичне означення розглядає науковий простір як сферу операціональної діяльності суб'єктів, що мають відповідні інтереси в науковому полі. За Т.Парсонсом, соціальна система (соціальне) утворюється інтеракціями індивідів, де кожен з яких водночас є і суб'єктом (наділений певною активністю, володіє певними цілями, ідеями, установками тощо), і об'єктом орієнтації як для інших, так і для самого себе. Т. Парсонс вважав, що ядром суспільства як системи є структурований нормативний порядок, за допомогою якого зорганізується колективне життя популяції. Структурними компонентами системи, що забезпечують виконання нею інтегративної функції, є соціальні норми, які власне і організують соціальний порядок. Т.Парсонс виділяє три головні умови існування порядку в суспільстві та соціальній інтеграції: перша – інституціалізовані стандарти нормативної культури, що функціонують в структурі соціальної системи (рольові очікування від представника певного статусу); друга – прикордонні зони взаємопроникнення різних соціальних підсистем; третя – спеціальні правові норми, які виконують інтегративну функцію. Тобто, науковий простір організовується через інституціалізовані стандарти нормативної культури, які при успішній інтеріоризації стають частиною особистісних уявлень науковця та формують стандарти його очікуваної поведінки, іншими словами, формуються та закріплюються уявлення у суспільній свідомості щодо ролі науковця в науковому просторі та суспільстві відповідно до його статусу. Наукова діяльність утворюється структурами та процесами, через призму яких науковці формують осмислені наміри дії та намагаються реалізувати в конкретних ситуаціях. Т.Парсонс робить наголос саме на «осмисленості» дій, оскільки за ним стоїть символічний культурний рівень. Так, через культуру, норми та цінності суб'єкт наукової діяльності отримує інформацію про феномен науки, ситуації формування професійного етосу та особливості ставлення до нього. Далі шляхом інтеріоризації відбувається входження норм наукового етосу у внутрішню систему сприйняття реальності, таким чином, відбувається рефлексія щодо неї. Саме через систему культурних орієнтацій відбувається легітимація нормативного порядку. За Т.Парсонсом, будь-яку діяльність людини слід вважати «культурною», оскільки сенси та наміри дії виражені у термінах символічних систем (включно із кодами, через які вони реалізуються у відповідних зразках), пов'язаних головним чином із мовою. В контексті наукового співтовариства є теж власні мовні коди, термінологія, стиль спілкування тощо, володіння якими виступає показником належності до нього. Наука як система складається із багатьох відносно автономних підсистем (наукових сфер), функціонування яких забезпечується встановленням інтегративних зв'язків між ними, а також «корегується» набором загальних норм, характерних саме для наукового співтовариства. Проте відтворення даних норм залежить від «стійкості» суспільства. На думку багатьох дослідників, дедалі все більш значним чином існування сучасного суспільства залежить від наукового знання, лівова частка якого в індустріально розвинених країнах використовується для створення передових технологій, які перетворюються на провідну силу суспільного розвитку загалом. За умов модернізації значення науки помітно зростає, встановлюється певна пріоритетність наукового розвитку, у суспільній свідомості формується важливість та престижність науки.

Отже, вивчення наукового етосу засобами соціологічної науки дає змогу визначити, яким чином ситуації суспільної нестабільності та змін впливають на формування загального наукового потенціалу суспільства. Адже, подальший поступ сучасного українського суспільства в умовах турбулентності сучасного світу потребує наявності потужного ядра, навколо якого могла б бути окреслена система етичних координат розвитку суспільства, і саме наукове товариство постає одним із важливих елементів у цьому процесі.

ТЕХНОЛОГІЧНІ ТА НАУКОВІ ІННОВАЦІЇ, ЯК ГОЛОВНІ «НЕВИДИМІ» АГЕНТИ РЕГУЛЯЦІЇ ПОВЕДІНКИ В УМОВАХ СУСПІЛЬНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Протягом останніх декількох десятиліть прийнято відкрито говорити про кризу соціології як науки. До ідентифікації основних проблем соціології як науки в першу чергу доклався сам її предмет – тобто сама реальність сучасного життя, одною з головних ознак якого сьогодні є прискорення розвитку різноманітних його складових, як на рівні повсякденності, так і в контексті розвитку та поширення інновацій в царині технології, науки, комунікації тощо.

Сьогодні мікрокосмос людини формується таким широким спектром найрізноманітніших унікальних факторів, що стає доволі проблематично редукувати такі особливості лише до певних змінних типу концепту структури, суспільства чи ідентичностей, прийнятних для класичної соціології. Ідея суспільства стає все більш ефемерною через розмиття її концептуальності. Тому сьогодні актуальним є не тільки все більше методологічне удосконалення наявних підходів до дослідження соціальних феноменів, а й радикальне розширення рамок соціологічного теоретизування та інтеграція нових підходів до теоретичного та емпіричного осмислення соціальної реальності.

Наукові та технологічні інновації сьогодні стають основними рушіями суспільних трансформацій і водночас агентами регуляції поведінки. Втім традиційний науковий соціологічний категоріальний апарат сьогодні показує свою не чутливість до помічання та рефлексії щодо цих агентностей. Саме поняття суспільної трансформації в традиційній соціології використовується перш за все в контексті трансформації соціальних структур суспільств, що в свою чергу пов'язується з перетвореннями в економічних та політичних системах. Тому трансформаційними зазвичай вважаються перш за все суспільства, що переходять від планової до ринкової економіки, від авторитаризму до демократії тощо. Тоді як не менш активні трансформаційні процеси взаємозв'язків між найрізноманітнішими елементами реальності відбуваються і в найстабільніших (з точки зору традиційної соціології) західних суспільствах, адже саме в них найбільш стрімко вводяться інноваційні технологічні та наукові об'єкти, які перелаштовують як повсякденне життя людей, так і загальні укладені форми спільного співіснування.

Акторно-мережева теорія Бруно Латура — це той новий соціологічний інструмент аналізу, який дозволяє ідентифікувати роль технологічних та наукових інновацій в сучасних трансформаційних процесах. Універсалізація одиниці агентності дії Латуром відкриває можливість простежити як саме змінюється розподіл агентних спроможностей в певній взаємозалежній мережі об'єктів реальності, як новий агент, що організовує інших, сам організовується ними.

Тотальне мережевоподібне помислення соціальної реальності є кардинальним поворотом в розвитку соціологічного теоретизування, який перевертає з ніг на голову деякі парадигмальні основи соціальних наук. Звичні категорії структури, ієрархії, які відображали вертикальну природу суспільних відносин в традиційних соціологічних підходах, в теорії Латура відкидаються й замінюються повністю плоскою, рівною картиною соціального співіснування, де сила дії будь-якого елемента є наслідком розпорошеної сили цілої мережі задіяних акторів, які в методології традиційної соціології знаходились на різних рівнях і відстанях. В такій перспективі особливо помітною стає роль різноманітних медіаторів соціального життя, які надають можливість трансляції «соціального флюїду», тобто можливість утворення нових зв'язків між елементами реальності та подальшої мережевої циркуляції агентностей між ними. Такими медіаторами є матеріальний субстрат соціуму. Як показують дослідження Латура – сьогодні розроблення та впровадження нових технологій – це водночас проектування та впровадження нового соціального порядку, тому соціальним наукам необхідно повернутися до матеріального, ввести його не як додаток до соціального чи його проекцію, а як незамінна його частину.

Деякі досить обґрунтовані футуристичні прогнози вказують на те, що принаймні розвиток західної цивілізації стрімко рухається в напрямку такого (постінформаційного) стану цивілізації, коли припиниться така праця, при якій людина сама робить те що вона може заставити речі робити для себе, для людини. В такому разі слід водночас усвідомлювати, що в такому стані суспільного співіснування речі просто будуть приречені перейняти на себе всі агенції дії того, що сьогодні прийнято називати суспільними інституціями, цінностями, процесами соціалізації тощо, іншими словами речі будуть повною мірою носіями етики та моралі, агентами контролю спільного співіснування усього живого, і для усвідомленого контролю того, якими має бути ця етика та мораль та безболісного переходу до цієї стадії розвитку цивілізації і має відбутися свідомо політизація та соціалізація речей, тобто визнання та легітимізація їх агентності, яку і пропонує здійснити вже сьогодні в своїй програмі Бруно Латур.

СИМВОЛІЧНА РЕГУЛЯЦІЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ – МОЖЛИВОСТІ ВІЗУАЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Текучість, рухливість сучасних суспільств, спроектована на мікрорівень соціальної реальності, актуалізує питання регуляції соціальної поведінки. Той факт, що регулятивні дії починають носити усе більш витончений характер, акцентує увагу соціологів на вивченні форм регуляції. Враховуючи, що близько 80% інформації людина отримує за допомогою зору, однією з найдієвіших виявляється регуляція за допомогою візуально оформлених символічних рядів. Умовою необхідною для успішного дослідження даної проблеми є правильний вибір інструменту дослідження. Методи, що розробляються в руслі візуальної соціології, можуть бути використані як адекватний соціологічний інструмент, оскільки враховують особливості того, що вивчається. Методи візуальної соціології виглядають досить інноваційними на тлі класичних соціологічних методів. Послаблення методологічних табу і відмова від фізикалістського ідеалу, які диктували позитивізм і неопозитивізм, відкрили можливість розвитку цієї дослідницької методології. Після культурного повороту в соціальних науках, коли в центрі уваги, завдяки герменевтиці і феноменології, виявилися сенс і символ, перспективність візуальних методів для соціологів все більш і більш очевидна, оскільки методи візуальної соціології дають можливість відповісти на питання дослідника, на які важко (або неможливо) відповісти, використовуючи інші методи. Проблема символічної регуляції соціальної поведінки ставить перед дослідником якраз такі питання. Уточнюючи, що саме з названого методичного арсеналу може бути використано в даній проблемній ситуації, слід сказати, що у візуальній соціології існують два напрями, які можуть використовуватися залежно від суті завдання і переваг дослідника: перший – аналіз вже існуючих зображень, пов'язаних з поставленим завданням; другий – аналіз фотографій, зроблених самим дослідником. Обидва напрями мають свої переваги. Якщо говорити про дослідження регуляції соціальної поведінки, швидше доречно використовувати перший підхід, оскільки сам регулюючий символ стає таким лише після того, як буде розміщений тим або іншим чином в символічному просторі соціуму. Візуальний метод – саме той інструмент, який дозволяє відстежувати і виявляти можливе приховане ідеологічне значення, яке міститься в зображеннях. Візуальний матеріал, циркулюючий в суспільстві, робить вплив на настрої і громадську думку, і часто стає засобом маніпуляції, як першим, так і другим. Зараз експансія візуальності і інтенсивність символічної дії посилюється ще й тим, що найбільш популярні зображення переходять з друкарських медіа в інтернет, або в телевізор, деколи стаючи символами подій або навіть цілих епох. Інтенсивність і багатоканальність їх трансляції робить практично неможливою ситуацію, коли хтось не знайомий з подібними зображеннями. Їх зростаюча нав'язливість – перша ознака прагнення управляти соціальною поведінкою. Але саме цей момент робить їх легко доступними візуальному дослідникові. Однією з багаточисельних цілей символічної регулятивної дії є розставлення смислових акцентів в тому подієвому ряду, який спостерігається акторами або в якому вони беруть участь. Найбільш простий спосіб підсилити або, навпаки, ослабити значення будь-якої суспільної події – це підібрати відповідний візуальний супровід. Якщо вербальне повідомлення може бути сприйняте критично, то візуальне повідомлення, часто минувши раціональність, проникає в підсвідомість без будь-яких перешкод з боку критичного сприйняття. Ця особливість візуальності широко використовується в рекламі, політиці та інших соціальних інститутах, метою яких є вплив на поведінку акторів – споживчу, електоральну тощо. Символи і сенси переважно відносяться до несвідомого, до того, що імпліцитно закладене в культуру і розуміється як самоочевидне. Керуючись несвідомими мотиваціями, соціальний актор, проте, частенько вважає, ніби діє абсолютно раціонально і усвідомлено. Для дослідника проблема полягає в тому, щоб зрозуміти, в якій мірі дія актора обумовлена його власними сенсами, а в якій сенсами, нав'язаними ззовні. Візуальний аналіз зображень дає можливість, проаналізувати можливі експресивні коди і коннотації, які закладають ідеологічне значення в зображення, враховуючи їх контекст, щоб виявити їх роль в символічній регуляції соціальної поведінки.

МЕЖДУНАРОДНЫЕ МИГРАЦИИ – ИМПЕРАТИВ ГЛОБАЛИЗОВАННОГО МИРА

В конце XX – начале XXI в. международные миграции достигли небывалых в истории масштабов. Только с 1990 по 2000 г. число международных мигрантов выросло почти на 60 млн, составив в 2010 г., 214 млн.¹ Примерно таким было все население Земли в эпоху Великого переселения народов в середине первого тысячелетия н.э.

На протяжении истории миграция не раз становилась важным инструментом глобального демографического регулирования за счет перемещения крупных масс населения из более населенных в менее населенные регионы планеты. Результатом именно этого процесса стало распространение человека по всему земному шару. В XIX и XX вв. ускорившийся рост населения Европы в очередной раз привел к включению миграционного механизма глобального демографического регулирования, тогда это стало результатом ускорившегося роста населения Европы, который сопровождалось огромной эмиграцией за ее пределы - между 1820 и 1940 гг. за океан выехало более 60 млн. человек. До середины XX в. преобладающими были миграционные потоки из Европы в колонизируемые регионы, в основном на неосвоенные или слабо освоенные территории Нового Света, Австралии и Новой Зеландии.

Однако во второй половине XX в. направление межконтинентальных миграций изменилось на противоположное, а их масштабы оказались намного большими, чем во второй половине XIX или первой половине XX вв. Это стало следствием того, что демографический взрыв переместился из Европы в развивающиеся страны Юга планеты и достиг там гораздо большей мощности. За короткое время население Юга увеличилось на 4 миллиарда человек и его рост продолжается, тогда как население Севера почти не растет. Соотношение демографических масс Севера и Юга резко изменилось, и это не могло не обернуться мощным миграционным давлением Юга на Север. Только за 30 лет между 1960 и 1990 гг. с Юга на Север переместилось столько же людей, сколько в свое время выехало из Европы за океан за 120 лет, и этот поток все время нарастает.

До какого-то момента интересы стран выхода и стран приема мигрантов могут совпадать, по крайней мере, частично. Мигранты служат дополнительным источником демографического роста и восполнения дефицита рабочей силы в принимающих странах, страны выхода, в свою очередь, получают немалую экономическую выгоду, не говоря уже о пользе непосредственного соприкосновения выходцев из Третьего мира с современной культурой развитых стран. Однако постепенно осознаются и почти неразрешимые проблемы миграционного взаимодействия стран Севера и Юга.

Демографический дисбаланс Севера и Юга очень велик. Потребности развитых стран в привозной рабочей силе, особенно если она служит структурным дополнением к уже имеющимся трудовым ресурсам, ограничена, тогда как потенциальное предложение развивающихся стран практически безгранично. Но дело не только в емкости рынка рабочей силы развитых стран, существуют и другие пределы их миграционной емкости. Они связаны с ограниченными возможностями социальной адаптации в странах приема иммигрантов, являющихся носителями других культурных традиций, стереотипов и т.д. До тех пор, пока количество таких иммигрантов относительно невелико, они достаточно быстро интегрируются в местную культурную среду, растворяются в ней, и серьезных проблем межкультурного взаимодействия не возникает. Когда же абсолютное и относительное число иммигрантов становится значительным, а главное, растет высокими темпами, и иммигранты образуют более или менее компактные социокультурные анклавы, интеграционные процессы замедляются и возникают межкультурные напряжения, усиливающиеся объективно существующим экономическим и социальным неравенством «местного» и «пришлого» населения. Адаптация носителей традиционных сельских культур стран Третьего мира к современной городской культуре промышленных стран с неизбежностью порождает культурную маргинализацию иммигрантов, кризис их культурной идентичности. Положение обостряется еще и тем, что такой кризис нарастает и в самих странах Третьего мира, постепенно продвигающихся по пути модернизации. Эти страны вступают в крайне болезненный этап внутреннего культурного конфликта, жесткого противостояния ценностей традиционализма и модернизма.

Неготовность поколений, социализировавшихся в традиционных условиях, принять перемены, без которых нельзя жить в современном мире, выливается в массовое неприятие всего нового, в агрессивное отторжение всех «городских», «западных» нововведений. Повсеместно ширится смутное общественное недовольство, создающее идеальную почву для политического, идеологического, религиозного экстремизма, который может быть легко использован в любых политических целях.

Эмигрантские анклавы в развитых странах, нередко представляющие собой слепки с тех обществ, из которых они вышли, сохраняющие с ними связь и в то же время особенно раздираемые противоречиями

¹ Международная миграция и развитие. Доклад Генерального секретаря ООН на 67-й сессии Генеральной Ассамблеи ООН 3 августа 2012 г. <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N12/452/15/PDF/N1245215.pdf?OpenElement>

культурной идентификации, маргинальные в странах приема, оказываются весьма чувствительными к упрощенным «фундаменталистским» идеям, помогающим избавиться от культурной раздвоенности и, как кажется, вновь обрести свое целостное «я». Но при этом процесс интеграции блокируется, и многие (хотя, конечно, не все) иммигранты оказываются в оппозиции к принимающим их обществам.

Эта противоречивая ситуация, равно как и несоответствие спроса и предложения на рынке труда, все больше ощущается уже сейчас. Промышленные страны, использующие иностранную рабочую силу, начинают осознавать ограниченность своей иммиграционной ёмкости, в них возникает конкуренция «своих» и «чужих» за рабочие места, разворачиваются дебаты вокруг проблемы иммиграции, которая становится важной картой в политической игре, нарастают антииммиграционные настроения, усиливаются меры по ограничению притока мигрантов.

Как бы ни относиться к этим проявлениям односторонней реакции принимающих стран, они не могут служить эффективным ответом на нарастающие проблемы двустороннего процесса. Между тем, даже в теории преобладает именно односторонний подход. Так, выдвинутая недавно Дэвидом Коулменом концепция «третьего демографического перехода» трактует этот переход, прежде всего, как изменение этнического, культурного и т.п. состава населения принимающих стран в результате иммиграции, предпосылки для которой создает низкая рождаемость в принимающих странах. Они вынуждены восполнять убыль населения, принимая большое количество мигрантов, что и формирует феномен «третьего демографического перехода». Впрочем, согласно Коулмену, феномен этот – не обязательный и не универсальный. Прогнозы, предсказывающие массовый приток мигрантов, «не высечены в камне», с помощью правильной политики их можно избежать². На это же рассчитаны и глобальные демографические прогнозы ООН, они исходят из того, что, вопреки явной тенденции международной миграции к росту, она вскоре начнет сокращаться и к концу века сойдет на нет.

Такие успокоительные для принимающих стран прогнозы, едва ли оправданы, ибо не учитывают самостоятельную природу миграционного давления. Международное сообщество должно перестать принимать желаемое за действительное, в полной мере осознать серьезность глобального миграционного вызова и попытаться найти приемлемые ответы на него, прежде чем обострение ситуации сделает такие ответы невозможными.

Ирина Прибыткова

Институт социологии НАН Украины, Киев

ВЛИЯНИЕ МИГРАЦИЙ НА ПРОЦЕССЫ ДЕПОПУЛЯЦИИ В УКРАИНЕ

В 1970-х годах в Украине завершается процесс перестройки режима воспроизводства населения. Накопленный в возрастной структуре потенциал демографического роста благодаря более высокой рождаемости в предшествующий период близок к исчерпанию. По мере утраты этого потенциала естественный прирост населения Украины неуклонно сокращается и его переход в естественную убыль становится неизбежным.

Кризисные явления в сфере воспроизводства населения имеют глубокие корни. Масштабы и темпы демографического старения как «снизу», так и «сверху» в современной Украине обусловлены длительными изменениями в характере воспроизводства населения. Переход к режиму суженного воспроизводства начался задолго до реформ, еще в начале XX столетия. А кризис постпереходной рождаемости возник в Украине еще до распада СССР. Уже на рубеже 1960-1970-х нетто-коэффициент воспроизводства населения опустился ниже единицы: оно перестало себя воспроизводить. К середине 1970-х демографический переход к современному типу воспроизводства населения был полностью завершен. Украина переступает порог демографической старости.

Численность жителей в стране достигает к концу 1992 г. 52244,1 тыс. С этого момента население Украины начинает уменьшаться. И если естественную убыль ее жителей в 1991-1993 гг. компенсировал миграционный прирост вновь прибывших из-за рубежа иммигрантов, составивший в общей сложности 486,1 тыс. человек, то с начала 1994 г. миграционные накопления лишь частично покрывают демографические потери страны. К 2000 г. миграционная ситуация в Украине постепенно улучшается, эта тенденция закрепляется в последующие годы. Снижается интенсивность миграционного обмена со странами СНГ и Балтии, размеры эмиграции за пределы бывшего СССР сокращаются. Снижение рождаемости и наметившийся еще во второй половине 1990-х годов рост продолжительности жизни сопровождаются дальнейшим постарением населения Украины. Динамика брутто- и нетто-

² *David Coleman*. Immigration and Ethnic Change in Low-Fertility Countries: A Third Demographic Transition. Population and development review 32(3): 401-446 (September 2006), p. 417-419.

коэффициентов воспроизводства населения, суммарного коэффициента рождаемости, а также показателей Зундберга, характеризующих типы возрастной структуры, отражают кризисные явления в сфере воспроизводства населения Украины, которые приобрели особый размах с начала 1990-х годов.

В начале третьего тысячелетия динамика естественной убыли населения в Украине постепенно обретает новые черты. И хотя взаимодействие рождаемости и смертности попрежнему генерирует процессы депопуляции, темпы ее развития в определенной степени замедляются. Если в 1990-х годах абсолютные и относительные размеры естественного сокращения населения, в первую очередь в сельской местности, неизменно возрастали, то с 2005 г. они последовательно уменьшаются. Демографическая ситуация 2000-х годов отмечена многими чертами и признаками стабилизации, несущими надежду на преодоление кризисного состояния в сфере воспроизводства населения, пережитого Украиной в конце XX столетия. Прежде всего назовем последовательное сокращение демографических потерь: ежегодное снижение общих размеров убыли населения и его естественной убыли; устойчивый рост рождаемости и стабилизацию смертности; трансформацию миграционных потерь в миграционный прирост населения.

Коэффициенты брутто- и нетто-воспроизводства в 2006-2007 гг. увеличились соответственно до 0,640 и 0,625, вернувшись к уровню 1995-1996 гг. Однако следует помнить, что Украина стоит за чертой демографической старости и преодолеть ее можно лишь одним способом: если каждая женщина репродуктивного возраста родит трех-четыре детей. Тем временем население Украины продолжает уменьшаться. Оно сократилось с 49 429,8 тыс. чел. в начале 2000 г. до 45 45553,0 тыс. к концу 2012 г. Общие потери населения страны составили за эти 13 лет 3 876,8 тыс. жителей, а среднегодовой темп его снижения достиг в этот период – 0,63%.

В 2005 г. в развитии миграционной ситуации в Украине наступает перелом. Впервые с начала 1990-х годов в стране регистрируется прирост населения за счет миграционного обмена со странами СНГ, а в 2006 г. миграционным донором Украины становятся и страны дальнего зарубежья. В последующие годы эта тенденция закрепляется. И хотя размеры миграционного прироста населения Украины невелики, сам факт реконфигурации потоков внешней миграции отражает ее превращение из страны происхождения эмигрантов в страну назначения для иммигрантов как из стран СНГ, так и дальнего зарубежья. В силу небольших размеров миграционного профицита контингенты прибывающих в страну извне переселенцев оказать серьезного влияния на рост ее демографического потенциала не могут. Вряд ли Украина сможет восстановить за счет иммиграции свое прежнее население, достигшее в начале 1990-х более 50 млн. человек.

Миграционная ситуация в Украине является сегодня стабильной. Страна достигла состояния нового миграционного равновесия, к которому она шла целых 20 лет. Завершен определенный этап трансформаций в этой сфере, однако их продолжение следует. Сегодня география миграционных перемещений населения сохраняет черты существовавшей еще в начале 1990-х годов пространственной структуры миграционных потоков в стране, с одной стороны, а с другой – демонстрирует новые направления их развития в геополитическом пространстве. Сохранятся ли неизменными прежние порядки миграционной системы, сложившиеся еще в советский период, или развитие процессов глобализации будет сопровождаться их структурной перестройкой? Как повлияет на реконфигурацию миграционных потоков в Украине неопределенность ее геополитического выбора? Оставят ли след процессы глобализации в миграционной истории страны? Это вопросы, на которые пока не найдены ответы.

Миграционные установки украинцев в течение 2000-х остаются без изменений. Как и ранее, лишь каждый пятый гражданин Украины хотел бы выехать за пределы своего населенного пункта. Однако соотечественники, имеющие опыт работы за границей, декларируют такое намерение чаще в сравнении с теми, кто за пределы Украины никогда не выезжал с трудовыми целями (29,6% против 19,2%). Наиболее часто хотели бы уехать из своего города или села трудовые мигранты, уже выезжавшие на заработки за рубеж трижды (61,1%). Мало изменилась и география потенциальных миграционных потоков из Украины. Как и в прежние времена, более половины украинцев не собираются никуда переселяться. Однако соотечественники, уже работавшие в других странах, чаще заявляют о своем желании уехать либо в Россию, либо за пределы бывшего Советского Союза в отличие от сограждан, ранее не включенных в зарубежные трудовые практики (11,0% против 6,8%, и 18,1% против 7,6% соответственно).

В течение последних трех лет 14,5% граждан Украины серьезно задумывались об эмиграции. Позитивно оценивают эмиграционную перспективу 36,4% украинцев, имеющих опыт временной работы за рубежом. Однако из числа сограждан, никогда в других странах не трудившихся, готовых уехать в эмиграцию волонтеров в 2,9 раза меньше – всего 12,4%. Как и в предыдущие годы, относительные размеры контингента украинцев, готовых к отъезду за пределы страны на временные заработки, остались практически на прежнем уровне – 5,4% (в 2004 г. – 5,7%; в 2005-2010 гг. – 6,1-6,3%). Заметим, что при этом каждый четвертый соотечественник, имеющий опыт работы за рубежом (24,7%), планирует поездку на заработки в другую страну, и только 3,6% сограждан, ранее никогда не покидавших пределы своей страны, выразили намерение испытать свои силы в течение текущего года на зарубежных рынках труда.

ГЕНДЕРНЫЙ РАЗЛОМ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ И ЕГО НАЦИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ

Тезис 1. Глобализация и гендерный разлом, его сущность и особенности. Одним из последствий глобализации является *гендерный разлом в обществе*. Гендерный разлом мы определяем как процесс углубляющейся гендерной дифференциации общества, связанной с усилением гендерно дихотомических процессов, обусловленных неуклонным ростом женщин в структуре населения и феминизацией общества, вызывающих смену гендерных моделей поведения, смешение стилей и ролевых статусов гендерных общностей. Наиболее важные характеристики гендерного разлома заключаются в гендерных особенностях развития общества в условиях глобализации, среди которых: неуклонная феминизация российского общества как отражение общемировой социогендерной тенденции. Неуклонный рост удельного веса женщин в структуре населения. Этот процесс характерен не только для России. Он приобрел черты глобального характера, захватил мир, который приобрел резко выраженный гендерно-асимметричный профиль. Мир прирастает женщинами интенсивнее, чем мужчинами. Согласно докладу ООН, количество женщин за последнее десятилетие увеличилось почти во всех государствах. Сегодня женщин в России уже 54%, в Москве - 56% (самый феминизированный городской мегаполис).

В результате гендерного разлома по половой оси можно ввести новую группировку стран, учитывая не столько уровень их экономического развития, сколько уровень гендерной страновой асимметрии.

Первый гендерный анклав – *страны с гендерно симметричной структурой*, т.е. с паритетом мужчин и женщин в структуре населения (50% на 50%). Таких стран 11: Австралия, Греция, Дания, Канада, Норвегия, Швеция, Турция, Корея, Таджикистан, Туркмения, Узбекистан. В этих странах тип эгалитарной семьи является признанным и поддерживаемым национальным законодательством.

Второй гендерно-страновой анклав: *асимметричный в пользу мужчин*. Эти страны составляют абсолютное меньшинство (гендерные динозавры): Китай и Индия. Согласно прогнозам Бюро переписей США, население Индии в 2025 г. может превысить население Китая. Мужчин в этих странах по 52% от общей численности населения. Следует учесть, что эти страны занимают ключевое место в политической жизни континента, сотрудничество которых сыграло важную роль в формировании послевоенного мирового порядка. В этих странах социальная, гендерная, семейная и демографическая политика переплетены особенно сложно.

Третий анклав: *страны гендерно асимметричные в пользу женщин*, их доля в структуре населения этих стран составляет от 51% до 54%. Эта группа стран «правит бал» в мировом сообществе, ибо таких стран абсолютное большинство. Россия относится к этому гендерному анклаву и возглавляет его: 54% женщин (на 11 млн. больше, чем мужчин). Процесс начался в 1950 г. Доминирующую роль в этом анклаве составляют страны –бывшие республики СССР, ныне независимые государства, в которых женщин по 53-54%: Литва, Латвия, Эстония, Украина и Белоруссия. Из западноевропейских государств – Венгрия. Мир все ближе приближается к типу «общества амазонок». Такой количественный разлом ведет к увеличению количества женщин в «неженских» отраслях занятости (армия, МВД, «неженские» виды спорта и трудовой занятости), способствует экспансии в систему воспитания мальчиков «женского типа» (т.н. «женственных мальчиков»). Вторая подгруппа стран (51% женщин) включает Австрию, Аргентину, Азербайджан, Германию, Испанию, Англию, США, Финляндию, Японию. По 52% – во Франции и Польше.

Гендерный разлом носит не только количественный, но и качественный характер, имеет социальные, социокультурные, мировоззренческие и идейно-духовные последствия. Эти последствия проявляются и в будирующем мировое сообщество и наши страны баталии относительно законодательного либерализма некоторых стран в вопросе однополых браков и сексуальных меньшинств; в девальвации семейных ценностей и политики государств в отношении посягательства на жизнь и безопасность ребенка; в возвращении привлекательности для многих родителей идеи гендерно раздельного обучения в школах; в стирании граней гендерного различия мужских и женских социокультурных ролей; в смене деловых типажей и моделей поведения мужчин и женщин; в феминизации сферы образования и в запросе на гендерно обусловленное трудоустройство. Гендерное большинство постепенно начинает навязывать социуму свои правила поведения, уставы и ценности, свой стиль жизни и моды, гендерной идентификации, давления через подражание противоположным гендерным стереотипам и др.

Тезис 2. Специфика социальной сферы в жизнедеятельности общества в условиях транзитивного общества. 1) Это единственная сфера из всех существующих, где жизнь человека проходит от начала и до ее окончания, т.е. эта сфера имеет самую высокую степень интеграции человека в жизнь общества. Для практического руководства это означает учет высокой степени интеграции женщин во всех сферах, полифонию методов руководства, гибкость, учет гендерных особенностей трудовой и

пост-трудова включеності. 2) Гендерні об'єкти соціальної політики і соціальної захисти не рівні по своїй продовжителіності життя. 3) Самой старою по віксту гендерної групи населення являється переважно жіноча. Причина – гендерний розрив в продовжителіності життя чоловіків і жінок більшої (до 13 років). Коефіцієнт смертності чоловіків в 3,8 рази вище, ніж у жінок. 4) Росія – країна вдов і самотніх жінок. 5) Більшість російських пенсіонерів – це працюючі пенсіонери, а не відпочиваючі, як на Заході, включені в активну індустрію для похилої. 6) Гендерний розлом змінив асиметричність безробіття: з жіночої на чоловічу. В 2012 г. більшість серед безробітних склали чоловіки (53,8 %), особливо серед безробітних з початковим освітою (61 %), загальним середнім (53 %) і основним загальним і початковим освітою (62-64 %). 7) В 2013 г серед 4 млн. безробітних росіян абсолютна більшість склали сільські жителі. 8) В те ж час жіноча безробітність в Росії і країнах СНГ залишається однією з найбільш високоосвічених в світі. 9) Фемінізація вищої школи – соціальний факт, але розрахунок запиту ринку праці фактично відсутній, а прийом і розподіл після університету на ринку праці носить бюрократичний характер. 10) В Росії відбувається давно пройдений Заходом процес розділення сім'ї на однорідні поколінські сім'ї. Тому проблема житла, житлової і сімейної політики, політики в відношенні молодих батьків змінилася і буде змінюватися далі.

Тезис 3. Гендерний розлом повинен обумовлювати особливості і ефективність державної соціальної політики. По оцінках переважаючої частини (77 %) росіян і ще більш експертів, «*строго кажучи, соціальної політики у держави немає, є соціальні заходи*» або «*соціальна політика неефективна*». Розрахунок впливу факторів гендерного розлому на реалізацію соціальної політики практично не здійснюється. Соціальні супереччя в суспільстві і в соціальній політиці, в тому числі обумовлюються продовжується **гендерним розломом** в суспільстві, відображаючи посилення фемінізації, з однієї сторони, і гендерно *середнестатистичним* підходом до реалізації соціальної політики, з іншої. Соціальна політика сьогодні нерозривно пов'язана з соціальною педагогікою, з соціальною роботою, з соціальною захистою, з соціальним патронажем, з соціальною адаптацією гендерних спільнот і гендерними стратегіями реалізації життєвих планів.

Устойчиве людське і економічне розвиток будь-якої країни, Росії в тому числі, передбачає розширення можливостей розвитку для обох гендерних спільнот. Тому проблеми гендерного розвитку і гендерного рівності в Росії пов'язані як з жіночою, так і чоловічою частиною населення. Розв'язання цих завдань включено в державну програму ЦРТ+. На цьому фоні актуалізується розв'язання завдання посилення гендерної спрямованості соціальної політики вповні до постійних рекомендацій ООН розробити і впровадити гендерну політику в державі з урахуванням гендерної структури населення і соціально-історичних особливостей в положенні жінок і розв'язанні жіночого питання. Росії все більше необхідно продумана *сімейна політика*.

Тезис 4. Нові гендерні напрямки соціальної політики і соціальної роботи серед населення: формування гендерно орієнтованої соціальної політики; урахування і зниження соціальних ризиків гендерного розлому в регіонах; впровадження гендерного бюджетування в фінансову політику; сприяння досягненню гендерного рівності чоловіків і жінок; розширення прав і можливостей жінок. Для розв'язання цих проблем в Росії створена хороша законодавчо-правова база, підкріплювана міжнародними законодавчими актами. В кінцевому підсумку, розвиток гендерно орієнтованої соціальної політики держави безпосередньо пов'язано з формуванням якісного соціального капіталу нації.

Ірина Косуля

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

ИНТЕГРАЦИОННЫЕ СТРАТЕГИИ МИГРАНТОВ: К ПОСТАНОВКЕ ПРОБЛЕМЫ И АКТУАЛЬНОСТИ ИССЛЕДОВАНИЯ

Міжнародна міграція - актуальна і в те ж час неоднозначна проблема в сучасному світі. Міграція неизбежно втягує за собою протилежні тенденції: руйнування меж, з однієї сторони, супроводжується їх створенням і зміцненням, з іншої; глибоке проникнення культур супроводжується неприязню всього чужорідного; територіальна близькість сусідствує з соціальним відчуженням і т.п. Інтенсифікація міграційних процесів супроводжується як явними, так і прихованими супереччями, як на рівні міжнародних відносин, так і в повсякденній житті - супереччя між «місним населенням» і мігрантами; ріст міжнародної нетерпимості, антиіммігрантських настроїв і рухів.

На фоне имеющихся противоречий все большую актуальность приобретает проблема интеграции мигрантов, обусловленная не только фактом увеличения их числа, но и потребностью в них, что отчетливо демонстрируется на примере Европейского Союза. Именно за счет мигрантов в ЕС видится решение проблемы дефицита рабочей силы, вызванной тенденцией старения населения (исследованию демографических изменений во взаимосвязи с международной миграцией, старению населения и трудовой миграции, влиянию миграции на экономику и рынок труда стран реципиентов посвящены работы Ф. Фаргуса (P. Fargues) [1], А. Вентурини (A. Venturini) [2], Т. Хаттона (T. Hatton) и Дж. Вильямсона (J. Williamson) [3], К. Кили (C. Keely) [4] и др.). Однако для укрепления стабильности и процветания общества мигранты должны быть эффективно включены, или интегрированы, в социальную систему (даже если они временные трудовые мигранты). В связи с этим проблема интеграции была включена в миграционную политику Европейского Союза [5].

Именно анализу интеграционной политики (в частности, особенностей ее внедрения, сильных и слабых сторон, стратегий интеграции мигрантов в разных странах) и ее развитию посвящено множество работ западных исследователей (А. Геддес (A. Geddes) [6]; С. Каррера (S. Carrera) [7], Дж. Найссен (J Niessen) и Т. Хаддлестон (T. Huddleston) [8]; Т. Хименес (T. Jimenez T.) [9]; Р. Биджл (R.Bijl) и А. Вервейдж (A. Verweij) [10]; В. Боссвик (W. Bosswick), Ф. Хеккманн, (F.Heckmann), Д.Шнаппер (D. Schnapper) [11, 12]; К. Ухл (K. Uhl) [13]). Ряд работ посвящен исследованию проблем взаимосвязи интеграции мигрантов, дискриминации и антидискриминации (К. Джоппке (C. Joppke) [14]; К. Ванклайсен и М. Ван Краен [15] и др.). Не менее популярное направление — определение и анализ различных «измерений», или сфер, интеграции, как, например, системной и социальной интеграции (H. Esser) [16], структурной, культурной, интеракционной и идентификационной интеграции (W. Bosswick, F. Heckmann) [11], языковой, социально-экономической, гражданской/политической и интеграции в социальную жизнь местного сообщества (T. Jimenez) [9], социально-экономической, политической и культурной/религиозной интеграции (R. Penninx) [17] и т. п., а также выявление факторов, влияющих на степень интегрированности мигрантов в те или иные сферы «принимающего» общества и как это формирует модели интеграции определенных меньшинств (Y. Algan, A. Bisin and T. Verdier, A. Triandafyllidou, I. Ulasiuk) [18,19].

Несмотря на то, что политика интеграции мигрантов рассматривается как «двусторонний» процесс [5], предполагающий взаимные усилия, как со стороны государства, так и со стороны самих мигрантов, имеющиеся исследования представляются несколько односторонними. Как правило исследователи пытаются найти ответы на такие вопросы, как «с какими проблемами сталкиваются мигранты в принимающей стране» и «какие меры должно предпринять государство, чтобы исправить ситуацию и способствовать интеграции мигрантов». При этом вопросы относительно желания и стремления самих мигрантов быть интегрированными (назовем это «интеграционные стратегии мигрантов»), как правило, не поднимаются. Вне поля анализа остается также место и роль интеграционных стратегий мигрантов среди факторов, определяющих степень их интегрированности в принимающее общество, а также влияние этих стратегий на различие в моделях интеграции различных групп в пределах определенного государства (или же определенной группы в различных странах).

Изоляция мигрантских общин может быть как результатом неэффективной миграционной (интеграционной) политики, ответной реакцией на отношение коренного населения, так и осознанной стратегией. Именно поэтому, данный аспект не следует оставлять вне поля научного анализа.

Что касается Украины, то проблема интеграции мигрантов не приобрела еще должной актуальности ни в социальном, ни в политическом, ни в научном дискурсе (чего не скажешь о соседней России). При этом количество мигрантов неуклонно растет. По разным данным по состоянию на 2010 г. в Украине насчитывалось от 5,2 млн. [цит. по 20, с. 6] до 6,7 млн. [21] человек родившихся в других странах мира (прежде всего, нелегальных мигрантов). Соответственно, по данному показателю, по одним данным Украина занимает 11-ое место в мире, уступая Соединенным Штатам Америки, России, Германии, Саудовской Аравии, Канаде, Великобритании, Испании, Франции, Австралии и Индии [цит. по 20, с. 6], по другим — 4 место после США, России и Германии [21].

Среди немногочисленных исследований, посвященных обозначенной проблеме, можно назвать исследование «Проблемы интеграции мигрантов в Украине» [20], проведенное А. Позняком в рамках проекта Карим Восток Исследовательского центра имени Робера Шумана (Европейский университетский институт, Флоренция, Италия). Анализу проблем мигрантов, в частности проблем иностранных студентов, также посвящено исследование Харьковского института социальных исследований «Иностранные студенты о жизни и учебе в Харькове» [22].

ЛИТЕРАТУРА: 1. Fargues P. International migration and Europe's demographic challenge, Background paper EUUS Immigration Systems 2011/09, European University Institute, 2011, 23 p. Available http://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/17839/EUUS%20Immigration%20Systems%202011_09.pdf?sequence=1 2. Venturini A., Villosio C. Labour Market Effects of Immigration into Italy: An Empirical Analysis. *International Migration Review*, 2006, vol.145, n.1-2, pp. 91-118. 3. Hatton T., Williamson J. *Global Migration and the World Economy. Two Centuries of Policy and Performance*. Cambridge, MA: MIT Press, 2006. 4. Keeley C. *Demography and International Migration*. In *Migration Theory*. Ed. C. Brettell, and J. Hollifield. New York: Routledge, 2000, Pp. 43–60. 5. Common basic

principles for immigrant integration policy in the EU. Available http://ec.europa.eu/dgs/home-affairs/what-we-do/policies/immigration/integration/index_en.htm **6.** Geddes A. Migration policy in an integrating Europe. Available http://aei.pitt.edu/2086/1/002103_1.PDF **7.** Carrera S. 'Integration' as a Process of Inclusion for Migrants? The Case of Long-Term Residents in the EU. Available http://aei.pitt.edu/6665/1/1208_219.pdf **8.** Niessen J., Huddleston T. Legal frameworks for the integration of third-country nationals. Martinus Nijhoff Publishers, 2009 – (Immigration and asylum law and policy in Europe, v.18). Available http://books.google.com/books?id=HxfRRWUyGp0C&pg=PA1&dq=migrant+integration+policy&hl=ru&ei=b0mhTqTKF4eG-wbFlumKBQ&sa=X&oi=book_result&ct=result&resnum=1&ved=0CC8Q6AEwAA#v=onepage&q=migrant%20integration%20policy&f=false **9.** Jimenez T. Immigrants in the United States: how well are they integrating into society? Improving EU and US Immigration Systems. Final Conference. Shared Challenges in the European Union and the United States: Emerging From the Crises. Brussels, 15 June 2011 **10.** Bijl R. and Verweij A. (eds.) Measuring and monitoring immigrant integration in Europe. Integration policies and monitoring efforts in 17 European countries. 2012. Available <http://www.scp.nl/english/content.jsp?objectid=28297> **11.** Bosswick, W. and Heckmann, F. „Integration of migrants: Contribution of local and regional authorities”, [online] European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions. 2006. Available <http://www.eurofound.europa.eu/pubdocs/2006/22/en/1/ef0622en.pdf> **12.** Heckmann F., Schnapper D. The Integration of Immigrants in European Societies: National Differences and Trends of Convergence. Lucius & Lucius DE, 2003. Available http://books.google.com.ua/books?id=g6VTcf-6GX8C&pg=PA264&dq=F+Heckmann+integration&hl=ru&sa=X&ei=KxaVUIvpNa774QTu4oGADQ&redir_esc=y#v=onepage&q=F%20Heckmann%20integration&f=false **13.** Uhl K. Strategies for successful integration of immigrants. The results of the «Contest for the Integration of Immigrants», by the Federal President of Germany, Johannes Rau, and the Bertelsmann Foundation. 2003. Available http://www.bertelsmann-stiftung.de/bst/de/media/xcms_bst_dms_22403_22404_2.pdf **14.** Joppke C. Transformation of Immigrant Integration: Civic Integration and Antidiscrimination in the Netherlands, France, and Germany. World politics. Vol. 59. 2007. January No. 2. P. 243-273. **15.** Vancluysen K., Van Craen M. Integration and perceived discrimination: two competing hypotheses tested among persons of Moroccan and Turkish descent in Belgium. Paper to be presented at the QMSS2/ESF seminar 'Measuring integration and discrimination' INED, Paris 5-6 July 2010. Available http://www.ccsr.ac.uk/qmss/seminars/2010-07-05/Vancluysen_VanCraen_paris_QMSS2.pdf **16.** Esser H. Does the New Immigration Require a New Theory of Intergenerational Integration? Arbeitspapiere – Working Papers Nr. 71. 2003. Available <http://www.mzes.uni-mannheim.de/publications/wp/wp-71.pdf> **17.** Penninx R. Integration of Migrants: Economic, Social, Cultural and Political Dimensions. Background paper for the UNECE Conference 12-14 January 2004, Geneva. **18.** Algan Y., Bisin A., Verdier T. Introduction: Perspectives on Cultural Integration of Immigrants. In Cultural Integration of Immigrants in Europe. 2012. Available http://books.google.com.ua/books?id=hUFBOx2-gS8C&printsec=frontcover&dq=Cultural+Integration+of+Immigrants+in+Europe&hl=ru&sa=X&ei=Oh-VULj6JoGp4gTdvoCgAQ&redir_esc=y#v=onepage&q=Cultural%20Integration%20of%20Immigrants%20in%20Europe&f=false **19.** Triandafyllidou A., Ulasiuk I. Studying and evaluating the role of the media in migrant integration: Introductory Remarks for the MEDIVA Project. European University Institute, Robert Schuman Centre for Advanced Studies. 2001. Available <http://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/19729/MEDIVAConceptPaper2011.pdf?sequence=1> **20.** Позняк А. Проблемы интеграции мигрантов в Украине, CARIM-East RR2012/44, Robert Schuman Centre for Advanced Studies, San Domenico di Fiesole (FI): European University Institute, 2012. Режим доступа: http://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/26644/CARIM-East_RR-2012-44.pdf?sequence=1 **21.** Проблемы нелегальной миграции в Украине Режим доступа: <http://emigrant.name/novosti-immigracii/problemy-immigracii-v-ukraine.html> **22.** Харьковський інститут соціальних досліджень, 2013 Режим доступа: <http://prezi.com/cwvxlkzfwiv/presentation/>; <http://www.khisr.kharkov.ua/>

Тетяна Медіна

Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича

РОЛЬ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У ТРАНСФОРМАЦІЇ СІМ'Ї

Хоча сучасний світ і відрізняється величезною різноманітністю суспільних процесів, складно, проте, виявити такі з них, по відношенню до яких сім'я залишалася б повністю нейтральною. Соціальні наслідки економічної та культурної глобалізації, в яку поступово втягується Україна, неминуче відбивається і на приватній сфері життя жінок і чоловіків, сімейних відносинах.

Однією із зовнішніх сил, що каталізує сімейні трансформації, є інтенсивні міграційні процеси. Вони часто призводять до просторового поділу батьків і дітей, до деформації гендерних ролей в сім'ї, а також змінюють традиційний алгоритм вибору шлюбного партнера. Відокремлення батьків і дітей на

невизначений час є атрибутом сучасної європейської мобільності та соціальною проблемою [Moskal, 2011]. З'являється новий тип батьківства - дистанційне батьківство або батьківство на відстані («distance parenthood»).

Луїза Леоніні у своїй доповіді на X європейській конференції Європейської соціологічної асоціації «Чужинці, але італійці. Друге покоління молоді та міжпоколінні відносини» зазначила, що для Італії стає типовою «жіноча» міграція з країн Латинської Америки. Жінки-мігрантки часто залишають дітей на кілька років на свою рідню, а самі їдуть на заробітки до європейської країни. Матері стають своєрідним «банком» для своїх дітей («Mothers are a sort of a bank for their children»), тобто деформується «експресивна» жіноча гендерна роль. Влаштувавшись в Європі, жінки забирають до себе своїх дітей. Однак відсутність матері в період дорослішання дитини призводить до емоційної відчуженості і неможливості довірчих відносин між ними, що, у свою чергу, є джерелом розвитку депривації та розповсюдження асоціальних форм поведінки у другого покоління мігрантів [1, с. 26]. Аналогічні процеси спостерігаються і в українському суспільстві, в якому тривале перебування жінок за кордоном має значні наслідки для сімейних стосунків та виховання дітей. За оцінками Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, всього в нашій країні нараховується до 200 тис. неповнолітніх, у яких один або й обоє батьків виїхали на роботу за кордон [2]. Спеціалісти висловлюють також побоювання, що позбавлені особистого досвіду сімейного проживання діти мігрантів невідворотно стикатимуться з проблемами при створенні власної сім'ї, негативні наслідки чого повною мірою виявляться вже в недалекому майбутньому.

Триваліша зайнятість у країнах з відносно вищим рівнем оплати праці обумовлює вищі заробітки жінок, ніж чоловіків-мігрантів. З одного боку це означає, що підтримка сім'ї жінкою-мігранткою може бути більш значущою, особливо враховуючи традиційну пов'язаність із родиною. Проте з другого боку, тривалість перебування жінок за кордоном має значні наслідки для сімейних стосунків, виховання дітей. Досить красномовними є дані щодо шлюбного стану жінок-мігранток. Так, питома вага розлучених серед них утричі переважає цей показник серед чоловіків, а вдів – у чотири рази. До того ж серед мігранток частка розлучених удвічі більша, ніж серед жіночого населення країни в цілому (11 %) [3 с. 13]. Таким чином, до міграції переважно вдаються жінки, які є главами та годувальницями сімей. Разом з тим не завжди міграція є наслідком розлучення. Непоодинокі випадки, коли розлучення є наслідком міграції.

Якщо в цілому по Україні порівняно з 1995 р., який можна вважати роком розгортання масової трудової міграції, у 2009 р. кількість розлучень залишалася практично незмінною і становила 3,8 % на тисячу населення, то в охоплених масовою зовнішньою міграцією регіонах спостерігалось значне її зростання: коефіцієнт розлучень зріс в Івано-Франківській області з 2,2 % до 3,0 %, у Чернівецькій – з 2,9 % до 3,8 %, у Тернопільській – з 1,8 % до 2,8 % [4 с. 131]. Красномовною виглядає також динаміка розлучень серед сільського населення, масово залученого до трудової міграції. Хоча їх рівень залишається нижчим, ніж у городян, проте швидко зростає: 1,9 % на тисячу в 1995 р., 2,7 % – у 2007 р. [5, с. 70]. Статистичні дані, однак, не повністю відображають гостроту проблеми, оскільки багато фактично розлучених сімей мігрантів юридично не оформляють розлучення внаслідок відсутності одного з подружжя.

Варто також звернути увагу на те, що знайомство з новими культурами, звичаями, традиціями, яке відбувається внаслідок зовнішньої трудової міграції, накладає відбиток на уявлення про сім'ю не тільки власне трудових мігрантів, але й їх соціальне середовище (вік створення, кількість дітей, ставлення до розлучення, можливість дошлюбного співжиття і народження позашлюбних дітей). Зміни, що спостерігаються останнім часом в сімейно-шлюбній поведінці нашого населення, тісно пов'язані із загальними тенденціями розвитку європейської культури. В першу чергу ці зміни стосуються жінок. Гендерна революція, яку пережили країни Європи і Америка, спричинила поведінкові та дискурсивні зміни, що стосуються і сімейного життя – зниження віку сексуального дебюту, зміна характеру партнерських взаємин, ставлення до еротики та ін.. Шлюб втратив монополію на виправдання сексуальності і легітимізацію партнерських і сімейних відносин.

Як і на Заході, в Україні зменшується кількість зареєстрованих шлюбів. Зокрема, кількість зареєстрованих шлюбів з 1990 р. скоротилась на третину (від 9,3 в 1990 році до 6,7 у 2010 р.) [5, с. 345] Відбувається не тільки зменшення віку сексуального дебюту, але й збільшення віку реєстрації шлюбу. Однією із причин цього є збільшення кількості випадків співжиття. Консенсуальні або, як їх тепер називають, цивільні шлюби (хоча спочатку це поняття означало саме законний шлюб, на відміну від церковного) перестали вважатися девіацією та стали звичним варіантом норми.

Деякі науковці вказують на маскулінізацію жінок-мігранток під впливом міграції, девальвацію сімейних стосунків, знецінення чоловіків (Н. М. Головіна, О. С. Головіна, 2007).

Усі людські пересування природним чином приводять до збільшення кількості змішаних шлюбів. З одного боку, за допомогою міжетнічних шлюбів стираються політичні кордони між країнами. З іншого боку, такі сім'ї мають додаткові проблеми, пов'язані з необхідністю узгодження культурних норм подружньої поведінки.

Отже, міграційні процеси чинять суттєвий вплив на функціонування сім'ї. Особливо це помітно в Україні, де зовнішня трудова міграція набула значних розмірів і позначається на всіх сферах життєдіяльності суспільства. Найгостріше це відчувається в сім'ях мігрантів, проте відкриті кордони спричинили глобальні зміни в системі норм і цінностей, що безпосередньо позначилося на інституті сім'ї. Наслідки цього впливу неоднозначні і пролонговані в часі. Саме вони будуть визначати обличчя майбутньої сім'ї. У контексті вищезазначеного хотілося б навести слова польського соціолога П. Штомпки щодо того, що «головна загроза - глобалізація культури. Місцеві норми і цінності, звичаї і мораль, релігійні вірування, моделі сімейного життя, способи виробництва та споживання, схоже, зникають під натиском сучасних західних інститутів ... Імперіалістичні засоби масової інформації» перетворюють нашу планету на «велике село», мешканці якої споживають один і той же культурний продукт» [6, с. 71]. Тенденція розриву родинних зв'язків як основного механізму трансляції національної культури перетворює людей на ті самі «частинки без роду і племені».

ЛІТЕРАТУРА: 1. Носкова А. В. Семейная тематика в европейской социологии / А. В. Носкова // Социологические исследования. – 2012. - № 3. – С. 21-28. 2. В Україні виросло перше покоління дітей заробітчан [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vidido.ua/index.php/poglyad/comments/> 3. Малиновська О. А. Трудова міграція: соціальні наслідки та шляхи реагування / О. А. Малиновська – К.: НІСД, 2011. – 40 с. 4. Регіони України 2010: Статистичний збірник / за ред. О. Г. Осауленка. – Ч.1. – К., 2010. – 367 с. 5. Статистичний щорічник України за 2010 рік. – К.: Київ ТОВ «Август Трейд», 2011. – 559 с. 6. Штомпка П. Социология социальных изменений. / П. Штомпка – М.: Аспект Пресс, 1996. – 416 с.

Вікторія Бойко

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ПОКОЛІННА ОРГАНІЗАЦІЯ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: НОВІТНІ МОДЕЛІ

Поняття покоління має інструментальну і наукову цінність лише у тому випадку, коли розкривається в тимчасовому, демографічному, історичному і соціологічному аспектах. Наприклад, часова тривалість покоління, який ритм зміни поколінь. Яку відправну дату потрібно вибрати, щоб виділити покоління: дату народження або умовну дату двадцятиріччя, яка ніби то завершує максимально сприйнятливую підліткову добу. Яка роль і вага певної події в оформленні покоління, якщо передбачити, що подія, в широкому сенсі означає, і найзагальніші умови досвіду і травматичний факт. Покоління – це феномен свідомий або несвідомий, заданий або сконструйований, статистичний або психологічний: інакше кажучи, хто включений і хто не включений в покоління і як воно виявляється, якщо пам'ятати, що цілі вікові прошарки (навіть не один, а декілька відразу) можуть зараховувати себе до покоління, у випробуваннях якого вони не брали участь.

При розгляді такого критерію як ритм оновлення, поступово слід переходити від темпу в 30 років, на якому наголошували Альбер Тібоді і Ортега-і-Гассет, до 15 років (Іва Ренуара), і до 10 років (Анрі Пейра і Франсуа Мантре).

Якщо брати за основу виділення конкретну подію, тоді відразу слід розрізняти між подією, яку безпосередньо було пережито і подією, яку було вибрано, подією що формує і подією визначає. До того ж всяка подія стосується багатьох поколінь відразу, і чим вона більш масова, тим важче виділити групи, які нею відмічені. І тоді доведеться виділяти, якщо слідувати Іву Ренуару, 4 типи поколених реакцій на подію: реакцію байдужих людей похилого віку і нетямущих дітей, а між ними – володарів влади над цією подією і тих, хто її у них оспорує.

Думка про те, що кожне покоління несе на собі зримі відбитки соціальних і політичних подій епохи своєї юності, не є новою і найчастіше асоціюється з ім'ям К. Мангейма. Хоча він і не дав чіткого визначення поняттю «покоління» («генерація»), але підкреслював, що його треба відносити швидше до соціальної, ніж до біологічної сфери.[1]

Там, де новоутворення не мають постійний характер, а зміни відбуваються повільно (приклад – традиційні культурні моделі), відмінних один від одного поколінь може і не утворитися. Лише там, де ми здатні чітко і однозначно маркірувати когорту в термінах її соціально-історичної свідомості, слід говорити про дійсну поколінну організацію суспільства.

Процес формування покоління як чогось унікального і самобутнього тягнеться декілька років. Характер покоління, сформований подіями, що відбувалися за часів свідомого дитинства та юності, робить вирішальний вплив на все подальше доросле життя людей.

Події і зміни, які в максимальній мірі запам'ятовуються, відбуваються за часів юності або ранньої дорослості представників даної когорти. Вони визначаються як «молодість». Можна виділити принаймні три види аргументів, які вказують на цей період як на критичний у формуванні генерації.

Перший і найбільш очевидний полягає в тому, що люди зазвичай не здатні пригадати як найважливіші ті події, які відбувалися до початку їх життя. На це вказували Мангейм в 1928 р., Халбватч в 1950 р., який чітко розводив автобіографічну і історичну пам'ять: перша багатше і більш значима для особи.

Друге міркування: школярі отримують лише поверхневу інформацію про політичний світ поза своєю сім'єю або особистими контактами. Мабуть, обізнаність про крупні політичні події не виявляється в період, передуючий ранній юності.

По-третє. Більшість людей не згадують як найважливіші ті події, які сталися пізніше за їх первинний період дорослості. Згідно Левісу, історичні події юності розривають екзистенціальну тканину нашого існування на цьому світі, тому залишають незабутнє враження. Проте можливо ствержувати, що значущість подій різна для різних вікових когорт. Причина, по Мангейму, в тому, що старша генерація інтерпретує події в термінах сталого погляду на світ. Молодші, щоб пережити подію особисто, повинні інтерпретувати його в термінах того світу, в якому вони провели свою юність. Тому в цьому контексті цікаві не лише колективні спогади про події, але також їх інтерпретаційний зміст як можливий чинник диференціації поколінь.[2, с. 59]

Накопичені впродовж десятиліть соціологічні і статистичні дані про вікові когорти стали емпіричною базою для побудови патернів поколінь як в західному і радянському суспільствах. Мається на увазі комплекс характеристик на системному (склад, загальна культура, організація) і індивідуальному рівні (біографічні характеристики, ціннісні орієнтації, поведінкові зразки). А враховуючи сучасні характеристики, можливо говорити про новітні патерни поколінь.

Враховуючи найбільш важливі події, що мали місце у формативний період, сорціалізаційну систему, біографічні характеристики генерацій цих груп, а також ціннісні орієнтації на підставі яких, формуються поколінні пріоритети, можливо виділити такі патерни поколінь.

Покоління Б, або покоління бебі-бумерів, пов'язаних з демографічним вибухом після Другої світової війни. Роки народження 1943-1963рр., формування покоління відбувається до 1973р. Важливими формативними подіями визначаються радянська «відлига», підкорення космосу, СРСР – світова супердержава, «холодна війна», перші пластичні операції і створення протизаплідних пігулок, єдині стандарти вчення в школах і гарантованість медичного обслуговування. В результаті з'явилося покоління з психологією переможців, характерними рисами яких є оптимізм, зацікавленість в особовому зростанні і винагороді, в той же час колективізм і командний дух, культ молодості. У свідомості цієї генерації тісно переплетені соціалістичні і ліберальні ідеали; тяга до прогресу, з одного боку, і інтерес до свого культурно-історичного коріння, з іншою. Відмінними його рисами стали «літературоцентризм», критичний настрій по відношенню до влади і орієнтація на «постматеріалістичні» цінності.

Покоління Х (Невідоме покоління) Роки народження – 1963–1983. Їх цінності формувалися до 1993 року. Події, що визначили формування покоління: продовження «холодної війни», перебудова, СНІД, наркотики, війна в Афганістані. Це ті, хто, підлітками зустріли спроби кардинальних змін другої половини 80-х рр., з їх протиріччями, конфліктами цінностей і інтересів, а також з початківцями прочинятися новими можливостями. Це покоління відрізняє готовність до змін, можливість вибору, глобальна інформованість, технічна письменність, індивідуалізм, прагнення вчитися протягом всього життя, неформальна поглядів, пошук емоцій, прагматизм, надія на себе, гендерне рівноправ'я.

Покоління Y (також названо поколінням Мережі і поколінням Міленіум, оскільки його представники закінчують школу в новому тисячолітті) Роки народження – 1983-2003. Їх ціннісне оформлення продовжується і зараз. Формативними подіями можна вважати: розпад СРСР, теракти і військові конфлікти, атипова пневмонія, розвиток цифрових технологій. Мобільні телефони і Internet – їх звична дійсність. Спілкуються з друзями у Facebook та Twitter, одружуватися не поспішають, бо бояться повторення помилок розлучених батьків. Не хочуть дорослішати, тому їх називають Поколінням Пітера Пена чи поколінням кідалтів. Часто змінюють роботу, замість вертикальної мобільності воліють розвиватися горизонтально, отримуючи досвід у кількох сферах.

Покоління Z, або покоління Internet. Народилися після 2003 р. На відміну від Покоління Y, які долучилися до цифрових технологій в юності, вони вже народилися з «мишкою в руці». Internet набуває статусу babysitter, друга, радника, помічника та створює певну віртуальну реальність. Супермаркет для них стає місцем проведення дозвілля, та являє собою цілий комплекс розваг. Домінантними цінностями Покоління Z стають спілкування в мережі, надмірне споживання, партнерські стосунки з дорослими.

Таким чином дослідження міжгенераційних ціннісних змін в контексті поколінної диференціації суспільства не лише дозволяє прогнозувати, які види цінностей і де саме повинні виходити на поверхню, але і передбачає, наскільки значний масив ціннісних змін повинен спостерігатися в певний період часу. Оскільки зміни базуються на зміні поколінні в населенні, то, досліджуючи розподіл цінностей по когортах років народження і величину когорт, можна оцінити, наскільки більше масив зміні буде вироблений за той або інший проміжок часу в результаті зміни поколінь.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Семенова В. В. Социальная динамика поколений: проблема и реальность./ В.Семенова – М.: РОССПЭН, 2009. – 271 с. 2. Скотт Ж., Шуман Г. Коллективная память поколений / Ж. Скотт // Социол. исслед. – 1992. – №2. – С. 47–60.

Сесія 1. СОЦІОКУЛЬТУРНА ДИНАМІКА: КОНЦЕПТУАЛЬНІ Й МЕТОДОЛОГІЧНІ КОНТЕКСТИ

Наталія Костенко

Інститут соціології Національної Академії Наук України

ДВИЖЕНИЕ КУЛЬТУРЫ В СОЦИОЛОГИЧЕСКОМ РАССМОТРЕНИИ

1. «...Мы как бы находимся между двумя эпохами: умирающей чувственной культурой нашего лучезарного вчера и грядущей идеациональной культурой создаваемого завтра», предполагал в 1937 году Питирим Сорокин. Современное восприятие и оценки социокультурной динамики не столь определенны в темпоральных модусах как классические констатации социологии середины прошлого века. Культурное будущее заслоняется текущим ддящимся настоящим, ускользя от ясных прогнозов и предвидений. Движение культуры в течение последних десятилетий, изменения в культурных областях следуют эволюционным ритмам трансформаций, модернизаций, мутаций, и результаты этого движения не всегда ожидаемы и тем более предсказуемы. Осмысление социокультурных процессов осуществляется сегодня на платформе концептуального разнообразия, широкого круга интеллектуальных и прагматических проекций относительно автономности культуры, ее влияния на общественное развитие. Диапазон познавательных и объяснительных конструкций варьируется от цивилизационных подходов до режимов интимного потребления культурных инсайтов, вещей и технологий. От формулы «культуры как текста» до идеи «культуры как телесности», увлекающей за пределы империи символического, но требующей «культурного перевода» для тех материальных импликаций, которые наделяют общество порядками власти (Д.Бахманн-Медик). От алгоритма мерить культуру эпохами, эпистемами, временными стилями до обнаружения минимальной формы темпоральной дифференциации (a minimal before-after structure), которая обеспечивается цифровой эстетикой современного искусства (М.Хансен) и так далее.

2. Пытаясь получить панорамное обозрение и учитывая значимые концептуальные предложения, фокус в наблюдении и интерпретации культурной динамики может быть сконцентрирован на взаимодействии процессов, состояний и результатов **культурной репродукции** и **культурной мобильности**. Последние комбинируются в неординарные типы касательно изменений ценностных и смысловых универсумов, символической среды, любых нематериальных ресурсов социума, культурной продукции и участия граждан в культуре, культурном потреблении. Полями наблюдения в таком случае определяются изменения содержаний и форм **культурного производства**, а также **культурных практик** населения за последние десятилетия. Можно предположить, что эти движения осуществляется с разной интенсивностью в отдельных социокультурных сегментах, институциональных и частных сферах и с разными следствиями в отношении культурной компетентности граждан и их культурных реализаций.

3. Картография взаимосоотнесенности обозначенных вложений в динамику может рассматриваться не более чем генерализованная операциональная схема, упорядочивающая области исследовательского внимания (Рис.1). Схема условна, поскольку ее составляющие, учитывая ломаную ритмику современной культурной подвижности, могут смещаться и перемещаться в очерченном пространстве (новшества поспешно рутинизируются, архаика и ортодоксия стилизуется согласно модным трендам, культурные события производятся в ходе культурных практик и т.п.). В общем виде **культурная репродукция** предполагает *институциональную легитимацию* культурных продуктов, *гомологию социальных и культурных статусов* («высокие» жанры - элите, «низкие» - уязвленным статусам), *линейные движения*. **Культурная мобильность** обеспечивается *медиа-легитимацией по факту* с помощью вездесущих медиа (by ubiquitous media), *всеядным культурным потреблением* (omnivorousness), *мобильностью роения*.¹

4. Результаты отечественных и международных культурных проектов, данные статистики свидетельствуют о наличии довольно сложных *систем и классификаций восприятия и оценивания* динамических культурных процессов, которые лишь в первом приближении могут рассматриваться из перспективы общепризнанной оппозиции «традиции vs. инновации» или в терминах сопоставления культуры модерна и постмодерна. Современная культура смешения стилей и образцов производства и потребления ослабляет напряжение казалось бы устойчивых оценочных дилемм, реформируя их вплоть до диффузии и взаимозамены полюсов и предлагая целый спектр возможных измерительных или описательных векторов. Среди основных те, что указывают на *пространственно-временные* культурные

¹ «Рой» - формат мобильности, который сегодня предлагается в эпистемологических поисках (Гумбрехт, Бауман, военные исследования). Роение инициируется неким выбросом энергии, визуально напоминает движущуюся систему (людей, объектов), которая будто бы не касается твердой поверхности, не имеет фиксированного центра и ее перемещения подчинены своеобразному, не всегда уловимому и тем более объяснимому ритму.

состояния (вектор «реальное ↔ виртуальное»¹), *контекстуальные* измерения (историческое, национальное ↔ космополитичное, глобальное), *форматирующие, фигуративные* (иерархии ↔ гетерархии, множества, идеальные типы ↔ имиджи).

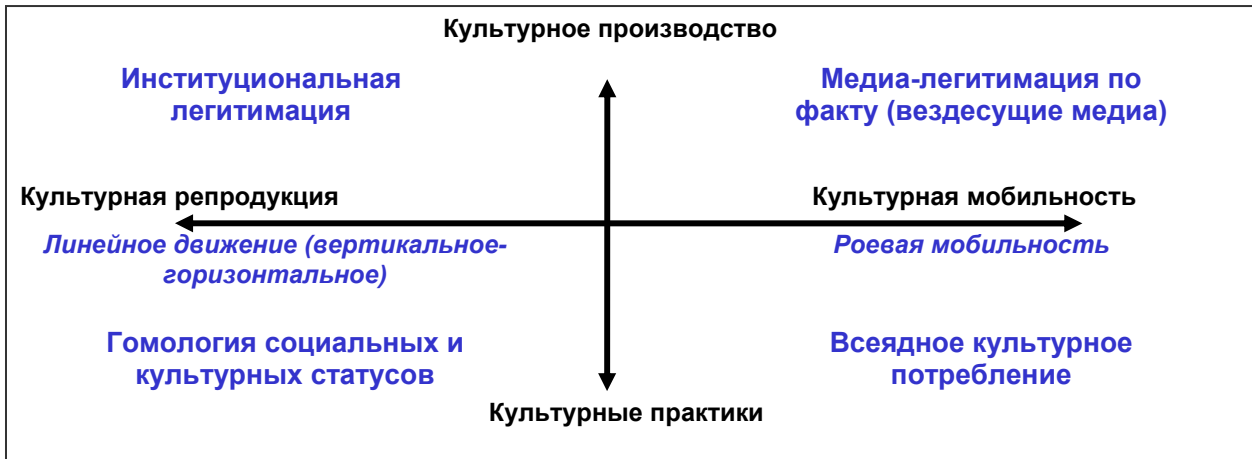

Рис.1 Современная социокультурная динамика: операциональная схема рассмотрения

5. В целом, речь идет о том, что на фоне согласованного, стохастического и противоречивого взаимодействия культурных, политических и рыночных императивов одновременно осуществляется *воспроизводство культурных универсалий* и производятся *либерализующие культурные эффекты*, высвобождающие всяческие различия, от социокультурных, политических до биопсихических и материальных. Как результат освоения и продвижения культурного разнообразия формируются особые (типичные и атипичные) *множества* культурной продукции и культурных предпочтений, которые следует представлять (вообразать, концептуализировать), устанавливать (сегментировать), оперативно обрабатывать (типологизировать). Операциональная логика предполагает рассмотрение как общей картины развертывания динамических процессов, так и ее отдельных сегментов. В тематических областях измерительные векторы получают особые содержательные воплощения (в ценностной сфере, скажем, формируется множество «реалистов», комбинирующих предпочтения материалистов и постматериалистов, в сфере культурных практик вектор «реальное ↔ виртуальное» воплощается в феномене «одомашнивания» свободного времени). Особый интерес представляют расширяющиеся смысловые зоны, еще недавно казавшиеся оборотной стороной, изъяном или дефицитом пространств своих позитивных коннотаций, а сегодня скорее самореферентных, структурирующих культуру и повседневное действие. Незнание (М.Гросс), непонимание (С.Вейднер), некомпетентность, гражданская невнимательность (С.Хиршойер), недоверие (П.Розанваллон) – факты современной культуры, институционализацию которых связывают с реакцией на неопределенность перспектив и всевозможные риски, сопровождающие жизнь современного человека.

Віктор Щербина
Інститут культурології НАМ України

КУЛЬТУРОТВОРЕННЯ В УМОВАХ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

Ми живемо в умовах змін соціальних механізмів культуротворення – новітні електронно-комунікативні структури розповсюдження та копіювання культурних артефактів вже давно створили особливу сферу, що живе за власними законами, серед яких скандал і загроза стали неодмінними атрибутами успішності просування нового інформаційного повідомлення. Сам процес комунікації у формі обговорення-проговорення, який відбувається за цих умов, утворює специфічне культурне поле, що агресивно охоплює та трансформує традиційні і новітні поля культури. В той же час виникає оманливе враження всеохопності нової комунікативної структури, враження поглинання інших типів та механізмів комунікації у всеосяжності безкінечного гіпертексту нових медіа. В певному сенсі можна казати про три одночасно існуючі українські культурні поля – традиційне, модерне та постмодерне. І у цих різних полях діють різні суб'єкти-творці та різні типи й механізми комунікації. Експансія медіа викликає відповідну

¹ «Виртуальное» - т.е. конституируемое различными посредниками, имеющее сложную структуру (у-топия, а-топия, гетеротопия, сочетающая несовместимые места и временные длительности)

реакцію – наприклад, у мистецтві найчастіше це викликає в творців, ідеалом яких є класичні взірці мистецької діяльності, намагання закритися і функціонувати у «недоторканому» «первозданному» вигляді. З такого погляду культуротворення шляхом створення класичних творів мистецтва відкидається на маргінес. У концептуальному розумінні такої ситуації в культуро творчої діяльності виникає дві перспективи – повернення до автентичних витоків народної культури або ж експериментування відповідно до вимог часу, до умов інформаційного суспільства. «Прожектори» мас-медіа, «наводяться» на будь-що, роблять те «будь-що» артефактом, культурною подією. Тому в наш час фактом домінуючого поля культури стає те, що потрапляє у фокус медійних засобів – неважливо до його ціннісного або нормативного змісту. Це констатація факту, а не нарікання «з приводу занепаду культури». Більш того, на зміну традиційним ЗМІ приходять нові мас-медіа зі своїми законами і характеристиками, серед яких діалогічність, мережевість та персоніфікованість постають суттєвими ознаками культурного артефакту. Тому він відбувається завжди у комунікативному просторі (з різними поглядами), не має чітко визначеного місця-простору та має позначення як прояв «зірковості» конкретної персони. Що не має цих ознак, не актуальне у медіа-просторі – хоча й може бути присутнім, але лише як фон. У цьому полі культуротворення діють ті, хто орієнтується не на класичні взірці, а на соціальну дію – насамперед, критичну щодо оточуючої реальності. Метою творчості тут виступає вже не створення твору, а ініціація певних відносин, комунікативна дія із задоволення власних індивідуальних потреб. Для тих, хто не входить у ці відносини, зовнішніх спостерігачів, ситуація виглядає як незрозуміла та абсурдна. Самі ж діячі цього культурного поля часто вважають, що процес культуротворення принципово не може бути зрозумілим пересічній людині. Як ніколи актуальною стає думка італійського мислителя Джанбатіста Віко про те, що в людському світі зрозуміти можна лише те, що створено самим собою. Відтак ми почасти входимо, а почасти живемо в ситуації культурної закритості. Це означає, що культурні феномени в наш час не можуть бути такими ж всезагальними, масовими і масово сприйнятними та зрозумілими, як це було в минулому столітті, за доби панування індустріального виробництва культурного простору. Механізми створення споживачів культурного продукту н мають вже такої сили та ефективності. Відтак рівень культурних артефактів орієнтується на масовий рівень розвитку естетичних потреб, тим самим відтворюючи їх нисхідну динаміку. Всі інституції сучасного суспільства знаходяться у процесі постійних змін, втрачаючи виразні межі, які їх ще донедавна розділяли. Сучасний культурний простір можна уявити собі як своєрідну «піну», де, маючи спільні перегородки, співіснують непроникні одне для одного персоніфіковані та омережені культурні світи. Позиція культуролога або соціолога культури в цій ситуації значно ускладнюється – адже щоби виконувати критичну, рефлексивну функцію, він має бути творцем чогось такого, що буде дотичне до структури самої «піни», до процесів змін загальної культурної ситуації. Інакше незрозумілою стає його присутність у культуро творчому процесі. Ми знаходимося в постнекласичній ситуації пізнання, в якій відсутня установка на пізнання істини як незалежної від людини об'єктивної реальності. Відтак дехто критично відноситься до самого проекту такої науки як культурологія. Не впадаючи в сучасну історичну світоглядну і пізнавальну кон'юнктуру, можна бачити, що це зовсім не так. Дивитися на науку виключно з позицій пізнавальної діяльності, невірно, бо вона є соціальним інститутом, який активно генерує саму культуру. Культура сучасного суспільства є багатоукладною – люди одночасно мають справу з різними типами норм та цінностей, які часто дуже суперечать одні одним як за історичною долею, так і за змістом. Усвідомлення національної культури в її сучасному стані, вироблення власної позиції – це складна та необхідна дія у розвитку як молоді, так і старших поколінь. Соціологія культури має переорієнтуватися з групового на індивідуалізованого споживача своїх рефлексій. Люди, хочуть вони цього чи ні, вимушені визначати свою ідентичність у суспільстві конструювати належність до духовного простору буття, а для цього потрібно мати відповідне знання. Відповідно до трьох вищевказаних культурних укладів це знання може бути релігійне, наукове або ж мережано-комунікативне за походженням і змістовною наповненістю. Унікальність ситуації культуротворення в умовах сучасного суспільства полягає у тому, що ці світоглядні культуротворчі платформи стали рядопокладеними, вертикальна ієрархічність змінюється горизонтальною діалогічністю. Ці зміни, за всіх їх фактичності, дуже важко сприймаються на рівні суспільних стереотипів, оскільки не мають концептуального вираження у теоретичному дискурсі. В нашому суспільстві дуже довго розуміли культуру як інструмент ідеологічного впливу на маси. На цій основі у експертному середовищі сформувалася думка про те, що будь-яка узагальнююча думка в галузі знання про культурні процеси є накиданням ідеологічного проекту, за яким стоять чийсь політичні інтереси. Або неодмінно має бути такою. Як кажуть, обварившись на молоці, дуємо на воду. Однак історія людської культури не закінчується сучасним станом, яким би дивним він не виглядав. Культуротворення – настільки фундаментальний процес, що припускати можливість його переривання в силу якихось економічних чи політичних обставин безглуздо. Хоча таке припущення формально і можливе.

**МЕЖДУ «ТЕХНИКОЙ» И «МАГИЕЙ»: СОЦИАЛЬНЫЙ СУБЪЕКТ В МЕНЯЮЩЕМСЯ МИРЕ
(РЕПЛИКИ ФОРМУЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ)**

Конец XX века поставил в социальном знании проблему завершенности «проекта Модерна» и дал тотальное ощущение достигнутого предела развития: цивилизация Запада состоялась, «картинки будущего» сделали реальными. Парадоксальным образом, на уровне формульной культуры – своего рода «общественном бессознательного» современного общества – это породило новый виток катастрофизма: вместо противоречивой, но явственной картины будущего («будущих», с мультипроектностью для Запада), формульная культура какое-то время продуцировала своего рода «белый шум», «пустое пространство». Остановившееся время обернулось фантазмом «конца человечества» (характерным образом – на фоне реально снизившейся опасности ядерной войны).

Но это породило и разговоры о дальнейшей перспективе (прогрессистская модель не предусматривает возможности остановки развития). Мы говорим о дальнейшей эксплуатации понятия «постиндустриальное общество», не предусматривающего граничные условия осуществления (приставка «пост-» разворачивает условного наблюдателя спиной к будущему – тем самым продлевая настоящее в вечность).

Более радикальными оказались концепции из пула т.н. трансгуманизма (Д. Харауэй, К.Хэйлз, Р. Курцвейл, В. Виндж и пр.) – попытки осмысления дальнейших перспектив техноцентричной цивилизации. Среди характерных черт трансгуманизма можно отметить, например, следующие:

- идея о превращении человека из субъекта в «субъект +», с дополненностью сугубо биологической телесности новым «разумным технологическим окружением» [1];
- идея транстелесности, где тело превращается лишь в сменный протез для пространственно-мобильного разума [2];
- идея технологической сингулярности (в математическом смысле «сингулярность» – точка, после прохождения которой экстраполяции дают бессмысленные результаты) – радикализации технического прогресса и выхода его за рамки прогнозируемости, где первой точкой станет появление биологических или технических сущностей с интеллектом, превышающим человеческий (В.Виндж указывает в качестве вероятных точек подобного прорыва компьютерные сети, биологические усилители интеллекта, создание специализированных компьютерных программ и т.д.) [3].

Главное же в социальных рецепциях последствий поиска новых горизонтов человеческого развития – это убежденность в необходимости отбросить или изменить доминирующие старые мыслительные модели (в том числе и социальные), помещающие мир в сетку предсказуемых – а то и предзаданных – социокультурных стереотипов.

Можно говорить и о подвижках в общественном бессознательном, что находит отражение в формульной культуре. При этом парадоксальным образом речь идет не столько о появлении новых фантазмов, сколько о трансформации привычных, клишированных фигур и форм (можно вообще говорить о консервативности формульной культуры, склонной не столько изобретать новое, сколько переосмысливать старое).

При этом разница «субъектов будущего» в формульной культуре в ситуации индустриальной и постиндустриальной имеет четкие отличия. Для индустриальной модели принципиальное значение имеют фигуры, так сказать, «техноцентричные», осмысляющие сдвиг субъектности через отсылки к науке и технике. Таковы, скажем, фигуры «робота», «мутанта» или «компьютера».

Например, «робот» кажется нам идеальной проекцией фантазмов индустриальной эпохи, связанных с техникой. С одной стороны, он проблематизирует вопрос человеческой сущности (сюжет механизации работника – от завода до офиса; но и сюжет искусственного существа, успешно притворяющегося человеком). С другой же, образ механического помощника прекрасно вписывается в доминантный для современной цивилизации фантазм «бунта машин».

В свою очередь, «компьютер» как фигура формульной культуры предполагает более сложную модель взаимодействия с социальной средой: в отличие от «робота», он внечеловечен и не определен пространственно. Он – лишь бестелесный голос, а узнаем мы о его воздействии только по реакциям окружающей среды. По сути, «компьютер» становится в формульной культуре индустриальной цивилизации субститутотом бога – но бога технологического, едва ли не буквально возвращая к античному «*deus ex machina*». Его функция – доведенный до предела контроль, достижение максимальной предсказуемости социальной среды (вплоть до фигуры «государства как идеальной машины» – со всеми положительными и отрицательными коннотациями; уже вся классическая антиутопическая традиция выстроена на этом образе).

Однако современность должна быть отмечена и тенденцией повторного «заколдовывания» мира [4], повышения значимости мистического мировосприятия в ущерб мировосприятию научному. В этих обстоятельствах можно говорить и о подвижках в сфере формульной культуры, об изменениях в презентующих эпоху фигурах, о новых активных субъектах – и о новых социокультурных контекстах, в которые те помещаются.

Здесь можно заметить, что «новая магическая эпоха» не столько продуцирует «novacio», сколько использует «tradicio», видоизменяя эту последнюю под свои нужды.

Наиболее ярко это проявляется в фигуре «вампира», как характерного персонажа жанровой культуры. Изобретенный в XIX веке, первоначально (от Полидори до Стокера) он воплощал в себе подчеркнuto природную натуру хищника; он оставался скорее зверем, нежели человеком, персонажем, в естестве которого совпадали природность, смерть, секс и соблазн.

В последние же годы вампир становится, скорее, выразителем даже не «сверх-», а «постчеловечества»: всесильный и вечномолодой. При этом он воплощает тенденцию «омагичивания мира» уже стратегией «вампиризации» обычного человека. Если, скажем, «стать киборгом» в формульной культуре прошлой эпохи означало дать другим изменить тебя знаниями передовой науки, сделаться объектом манипулирования, то «стать вампиром» для формульной культуры означает пройти волшебную трансмутацию, привнесенную извне, но происходящую внутри тебя самого; это своего рода инициация – со все той же символикой «смерти – посмертного возвращения в новом статусе».

Независимый, атомизированный, слабо зависящий от социальных связей социальный субъект, обладающий при этом сверхчеловеческими способностями (и физическими и интеллектуальными), бессмертный и неизменный от течения времени – вот образ, через который формульная культура пытается осмыслить изменения социальной и культурной ситуации.

ЛИТЕРАТУРА: 1. Харауэй Д. Манифест киборгов: наука, технология и социалистический феминизм 1980-х // Гендерная теория и искусство. Антология: 1970 – 2000. – М.: Российская политическая энциклопедия, 2005. – С. 322-377. 2. Хейлз К. Як ми стали постлюдством. Віртуальні тіла у кібернетиці, літературі та інформатиці – К.: Ніка-Центр, 2002. – 430 с. 3. Виндж В. Технологическая сингулярность // [Электронный ресурс].– Режим доступа: <http://old.computerra.ru/think/35636/>. 4. Ионин Л.Г. Новая магическая эпоха // Логос. – 2005. – № 5. – С. 23-40.

Катерина Настояца
Національний авіаційний університет

КУЛЬТУРНА ТРАДИЦІЯ В СИТУАЦІЇ ПОСТМОДЕРНУ: МЕЛАНЖ-ЕФЕКТ РЕЛІГІЙНОЇ СВІДОМОСТІ

На сучасному етапі розвитку просторової організації суспільства, саме соціокультурна детермінація структуризації суспільного простору набуває актуальності, що вимагає концептуального опрацювання останньої, перш за все у ракурсі аналізу культурних процесів структуризації, одним з яких уявляється культурна традиція. В цьому контексті вітчизняна культурна традиція утворюється такими окремими макрокультурами як матричною актуальною (українська національна культура), актуальною вторинною (російська національна культура), вторинною меморіальною (радянська культурна модель), інокультурними актуальними – європейською і світовою (глобалізаційною) макрокультурами. Найбільше ж, статистично присутньою з інокультурних впливів у вітчизняній культурній традиції є світова глобальна культура, тотальна наявність якої маркується широкомасштабним знаково-символічним представництвом в усіх сферах життя соціуму і вплив якої, зокрема, на духовно-інтелектуальний вимір і соціетальну психіку спільноти уявляється, наразі, зовсім недооціненим. Саме рух Нью-Ейдж видається уособленням одного з напрямків впливу тої глобальної макрокультурної моделі, яка поступово дедалі все більше зміцнює свої позиції в межах вітчизняної культурної традиції. Так з'явившись на пострадянському просторі на початку 90-х, і вже набувши надзвичайної масовості в світі, рух нью-ейдж неодноразово привертав увагу як вітчизняних, так і російських соціологів, але його статистична присутність на теренах пострадянського простору на сьогодні досі залишається невизначеною. Цей рух нас цікавить переважно, як прояв макрокультурної глобальної моделі, яка внаслідок активної зовнішньої дифузії, стала суб'єктом нашої культурної традиції, або простіше кажучи постала тією інновацією, яка воліла інституалізуватись в нашому культурному просторі. На сьогоднішній день можна сказати, що інституалізація триває. Для цього склались як глобальні, так і вітчизняні, локальні історичні, соціально-культурні і соціально-економічні умови, що цьому сприяють. І хоча більша частина неорелігійних рухів і течій езотерично-містичного напрямку, які узагальнено прийнято називати як рух нью-ейдж, виникли саме на ґрунті секулярного

впливу глобалізаційних процесів, тим не менш вони досить швидко пристосувалися до наших соціокультурних умов і у власній сукупності чим далі тим більш стають поважним конкурентом традиційним релігіям, а якщо казати про Західну Європу, то навіть поглинають останні. В зв'язку з цим припустити можна і те, що саме цей глобальний світоглядний рух має безпосереднє відношення до появи релігійної людини нового типу – «секулярного, партикулярного віруючого», поява і кількісне зростання якого фіксується дослідниками в усіх країнах. Такі люди за визначенням білоруського соціолога «високо цінують роль релігії, визнають її функції та значення, але не живуть церковним життям та не залучені в релігійні інституції» [2, 128]. Ця ситуація спричиняє стан меланж-ефекту релігійної свідомості, при якому людина погоджується і приймає на віру якісь речі, які ніяк не втілює в реальне життя, мовби існуючі в двох реальностях. Подібний стан однак не видається дивним, адже в сучасному західному суспільстві християнська релігійна традиція почувається в ситуації гіршій, ніж в катакомбний період свого існування. Її догми мовби приймаються, постулюються, але повністю секуляризуються, втрачають первинний зміст, профануються до рівня примітивних суджень. Таким чином релігія для Заходу чім далі тим більше стає кічем, симулякром. Людина хоча і продовжує шукати відповіді на запитання: «Хто вона, звідки і куди йде?», але, будучи замкнена в систему домінуючих в суспільстві споживацьких пріоритетів, вона часто потрапляє в полон квазі-релігійних уявлень, задовольняючись сурогатом і спрофанованими до споживацького рівня догматами, що породжує обрядовіство, фанатизм, радикальний фундаменталізм тощо. Полідейність постмодерну настільки необмежена і неконтрольована, що це створює відчуття зникнення структури, розірваності, децентрації і перш за все децентрації у духовній сфері. «Пекло – це світ розірваний на шматки» - писав Ж.Ж. Руссо. Так сучасна людина опиняється в ситуації духовного вакууму, адже трактувань і пояснень настільки багато, що обрати щось одне не видається можливим. Атеїзм, лібералізм, техноцизм, інформатизм і домінанта масової культури призводить до тотальної секуляризації традиційних цінностей [4] і утворює світоглядну систему координат, постмодерну, що обумовлено не в останню чергу специфікою культурної традиції самої західної культури (і тут знову варто згадати геніальну працю М. Вебера і її основну ідею («Протестантська етика і дух капіталізму»). Так сама специфіка західнокультурної традиції породжує і популярність неорелігій і різноманітних сект. Це пов'язано і з тим, що традиційні релігії, перш за все, висувають до людини певні вимоги, як елементарні так і складні – від дотримання заповідей до виконання певних обрядів і ритуалів. Сучасна ж людина, вихована на споживацьких цінностях, шукає легких шляхів і швидких відповідей, а не довгих пошуків і тривалих шукань. Вона шукає душевного комфорту і задоволення (домінанта компенсаторна функції релігії за результатами опитувань тому підтвердження [1, 434]), а не роботи над собою і складнощів самовдосконалення. Вона зорієнтована на отримання, привласнення, накопичення істини, а не віддачу, творче переосмислення, реальне розуміння, осягнення (Е.Фром). Так часто «рятуючи душу» в сумнівних неорелігійних напрямках і харизматичних сектах, людина «заряджена» комплексом успішності намагається здобути певний легітимний статус, віднайти соціальне визнання, а відтак схвалення, розуміння й підтримку з боку інших. По суті, така мотивація не має нічого спільного з Богопошуками. Людина просто шукає своє місце в соціумі, намагається вписатися, але, оскільки загальне визнання потребує значного часу і зусиль, вона віднаходить легкий шлях. Виходить «два в одному»: «спасіння душі» і яке не є, а все-такі соціальне визнання, хай лише і певного кола одновірців. В цьому сенсі неорухи в суспільстві виконують на сьогодні важливу функції селекції і каналізації певних маргінальних кіл на периферію соціального простору. Подібна локалізація є в чомусь і функціональною, адже зменшує ймовірність криміналізації і девіації такої частки населення, хоча звісно за «таку послугу» треба «платити» тим, що ці кола характеризуються індиферентністю до суспільних і політичних проблем, і фактично є виключеними з громадсько-політичної сфери (тут, звісно, є приємні і неприємні винятки). Однак проблема секуляризації торкається не тільки релігійних цінностей на рівні масової свідомості, але показово проступає і в реальній практиці традиційних релігій, які таким чином намагаються адаптуватися до сучасних реалій, модернізуючи власні догмати, змінюють відношення до певних явищ, намагаючись привабити нових adeptів. І якщо культурна традиція Заходу є, по суті, причиною секуляризації традиційної релігії, то вітчизняна культурна традиція ще намагається протистояти цьому. Це означається і зростанням кількості віруючих на пострадянському просторі за останні 10 років [6, 444], і повагою до інституту церкви і статусу священнослужителя [5], і ідентифікацією превалуючої більшості населення себе українцями, а не європейцями, мешканцями світу і т.д. [7]. Звісно, важливо зауважити, що релігійність зростає поки що здебільше номінально, а не фактично, і секуляризаційні процеси відчутно позначаються на характері і глибині віри. Однак, попри це ми все такі можемо фіксувати реальний процес протидії секуляризації в межах нашого соціокультурного простору, адже динаміка, як і зовнішньо культурний тиск в умовах сучасного світу видаються неймовірно потужними. І чим більше тиск і вплив зовнішніх умов, тим часто більш адаптаційні, іноді екзотичні форми приймає культурна традиція задля збереження своєї матричної культурної моделі, тобто тих «харизматичних змістів» (С. Ейзенштадт) центральної зони культури, які роблять будь яку окрему культуру унікальною, специфічною. Адже саме це дозволяє зберегти і цілісність окремого суспільства, як динамічну конфігурацію його структури (Р.Бенедикт).

Взаємодія вище означених макрокультурних утворень в межах єдиної вітчизняної культурної традиції є і механізмом її саморуху. В цьому сенсі, матрична національна культура постає як консервативна складова культурної традиції, тоді як всі інші (радянська, російська, європейська, глобальна) утворюють креативну її складову. Так, разом з поступовим зменшенням ролі однієї макрокультури (давно привнесеної і фактично вже меморіальної радянської), посилює вплив інша, вже зовсім інокультурна макросистема – глобальна. В цілому, цей процес і видається саморухом культурної традиції, її безупинного функціонування. Отже, розвиваючись, суспільство впливає і на культурну традицію, актуалізуючи її потенціал самозбереження, що з одного боку робить креативну сторону традиції більш пластичною, варіативною, а з другого – сприяє мультиплікації культурних моделей та форм у динамічній різноманітності, у якій важко розвинути консервативний чинник культурної традиції, як і сам її процес.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Бевзенко Л. Релігійність як фактор регуляції соціальної поведінки Українське суспільство 1992-2010 соціологічний моніторинг Київ – 2010-С431-441. 2. Безнюк Д. Состояние и специфика современной религиозной ситуации в Беларуси/ Д.Безнюк //Социологические исследования.- 2006.-№ С123-129. 4. Дугин А. Структурная соціологія. Лекція № 9[Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.dugin.ru/lections/>. 5. Київський міжнародний інститут соціології. Стрічка новин.[Електронний ресурс] /Київський міжнародний інститут соціології-Режим доступу:<http://podrobnosti.ua/society/2010/10/26/726125.html>. 6. Козловский О Українське суспільство 1992-2010 соціологічний моніторинг. Київ – 2010- С.441-449. 7. Центр Розумкова. Соціологічні опитування: Культура: З якими країнами Ви найбільшою мірою пов'язані за Вашими культурними і духовними орієнтаціями?« [Електронний ресурс] / Центр Розумкова.-Режим доступу: http://www.uceps.org/ukr/socpolls.php?cat_id=143.

Раїса Шульга

Інститут соціології НАН України

ПРОБЛЕМА КРИТЕРІЇВ В СОЦІОЛОГІЇ МИСТЕЦТВА

В просторі художньої культури України відбуваються процеси, які можна визначити як сутнісне суперечливі, тим більш неоднозначні. Таким же рисами позначене і ставлення спільноти до мистецтва, та характеру його споживання в останні два десятиліття. Якщо для частини фахівців причини і наслідки такого стану більш-менш зрозумілі, то в суспільній свідомості спостерігається певне сум'яття щодо того, що пересічний громадянин сьогодні бачить, читає, чує в пропонованих йому творах. І тоді починається пошук винних і заклики до їх покарання. Звісно, апелюють до влади, яка начебто повинна слідкувати за тим, щоб художня продукція, хоча б як мінімум не наносила шкоди моральному, духовному здоров'ю громадян. Та ще більш активно в нинішніх негараздах в художній сфері звинувачують масову культуру. Саме вона, вважають і деякі фахівці, і публіцисти усіх мастей, і небайдужі співвітчизники, відповідальна за той масив низькопробної продукції, яка сьогодні і складає мейнстрим в художньому споживанні.

Логічно було б вважати, що ті хто висуває претензії до художньої культури, спирається на чітко сформульовані критерії в оцінках нинішнього її стану, або ж на засади, на яких існує, або ж повинно існувати «справжнє», «істинне» мистецтво, про яке так часто говорять. Насправді ж далі цих визначень справа не заходить. Ніхто не може чітко, а тим більш конкретно пояснити, яким повинно бути правильне мистецтво. В кращому разі посилаються на класику як на ідеальний взірець. Однак варто було б прояснити тоді, що ж воно таке класика. Можна цілком упевнено говорити про те, що історія становлення, змістовне наповнення цього явища для переважної частини громадян, включаючи і тих, хто безпосередньо дотичний до культури, мистецтва, часто виявляється не тільки неосмисленим, а і невідомим. Просто сприймається на віру, що це вища культурна цінність. Як аксіома сприймається те, що ця цінність обумовлена непересічними якостями суто естетичного и та художнього походження.

Певною мірою прояснити ситуацію про виникнення класики може думка соціологів. Адже виявляється, що утвердження певного масиву творів в якості класики в суспільстві, пролягає через необхідність, що виникла на певному етапі суспільного розвитку, її соціальної легітимації, не тільки як культурного взірця, але як значущої суспільної складової. З цього приводу Б. Дубін вважає, що «література – це винахід буржуазний, винахід XIX століття, як і класика. Це не означає, що до цього часу класики не було – її не було у всезагальному споживанні, вона не поставала як універсальний вимір для всіх, тому що і цих « усіх» як горизонту думок і оцінок ще не було.» [1. с.134]

Зараз маємо фактично неосяжний горизонт думок, що вирують в спільноті, але часто цей горизонт складається із міфів, ілюзій, добрих намірів, або ж просто демонструє незнання сутності предмету.

Звертання до класики, як до вищого критерію – іманентна складова цього горизонту. Проте сучасна художня практика, як на нашу думку, не дає підстав вважати, що класика зберігає, тим більш підтверджує свій статус універсального виміру. Найбільші складнощі виникають як раз з критеріями, на яких базуються оцінки, судження, вимоги, з якими підходять сьогодні до мистецької продукції. Ситуація ускладнюється також тим, що маємо справу, як мінімум, з двома складними за структурою явищами: по перше, процесом творення мистецького продукту, і, по друге, процесом функціонування цього продукту в суспільстві. Обидва ці явища зазнали кардинальних зрушень в усіх своїх ланках і справа полягає як раз в тому, щоб у пошуках адекватних критеріїв, враховувалися ці зміни, що привели до якісно нової ситуації в художній сфері, у якої нема аналогів в історії.

Отже на шляху до визначення засад адекватних критеріїв слід вирішити низку завдань. **Першим** завданням на цьому шляху є необхідність розібратися з причинами, що викликали нагромадженням визначень щодо мистецтва, його призначення, місця в суспільстві. Це надто непроста справа, адже мистецтво історичне мінливе явище, а якраз це забувають при аналізі процесів, що відбуваються в художньому просторі в останні два десятиліття. Свідомо, а частіше несвідомо при визначенні міри значущості творів в різних видах мистецтва спираються на критерії, за якими вони оцінювалися в ХІХ столітті, тобто тієї самої класики. Додамо, що мистецтво за радянських часів в силу специфіки його функціонування, багато в чому відповідало цим критеріям, які виявилися для нього доволі органічними. Та ці критерії не працюють при визначенні художньої спроможності творів, які створювалися в суспільстві, соціокультурні вектори якого спрямовані на заперечення, фактично руйнування засад існування як традиційного суспільства, так і суспільств, які не підпадають під декларації про демократичні цінності..

То ж **другим** завданням, не менш важливим, і не менш складним, постає необхідність вирішення проблемної ситуації, яка склалася в теоретичній думці щодо засад осмислення самого феномену мистецтва, його сутності, і процесів, що відбуваються сьогодні в його площині. Наскільки складне це завдання - свідчить стан самої теоретичної думки. Цей стан не можна інакше визначити як стан фрустрації. І тут знов таки визначальним є проблема критеріїв. З одного боку чутливі до новацій дослідники фіксують об'єктивні процеси, що відбуваються в художньому просторі – поява нових мистецьких практик, серед яких перформанси, інсталяції, акції, мережеві арт- практики, тощо. Кардинальні зрушення фіксуються в мистецтві як такому: «Мистецтво почало втрачати, або ж суттєво модифікувати свої традиційні і, здавалося б, непохитні основи: міметичність, ідеалізацію, символізм, вираження сутнісних основ буття, художньо-естетичну основу, духовність, тощо.» [2, с.62-63]

З другого боку, ті ж автори, зокрема В.Бичков, стверджують, що досягнення естетичної насолоди, переживання почуття повноти буття можливе тільки в спілкуванні з високохудожніми творами, шедеврами світової класики. Треба сказати, що автор не ідеалізує ситуацію, погоджуючись, що такий рівень спілкування з мистецтвом притаманний доволі обмеженому колу справжніх цінителів мистецтва. Розширенню цього кола заважає, як це витікає з роздумів автора, науково-технічний прогрес, який «активно працює на руйнування моральнісних засад людства.» [3, с.63]. (Від себе додамо, що в дослідницькій літературі у теоретичних побудовах стосовно можливостей реалізації впливового потенціалу мистецтва, якщо йдеться про його позитивну сторону, як правило, завжди знаходяться чинники, які постають на перешкоді «чарівної сили мистецтва». Завжди щось заважає.)

І тут знову маємо проблему критеріїв. Від чого все ж таки необхідно відштовхуватись в розумінні призначення мистецтва і завдань суспільства. Треба зазначити, що шлях по формуванню максимально естетично розвинених індивідів, здатних в процесі спілкування з високим досягнути переживання вищої гармонії з Універсумом, вже проходили. Практика засвідчила його утопічність, як і нежиттєздатність його критеріїв. Як на нашу думку, все ж таки набагато продуктивнішим є шлях до осягання всього спектру можливостей мистецтва і з урахуванням діапазону потреб реципієнта, який воно, мистецтво, може задовольняти. Якщо першим завданням опікується естетика, і як показує багатолітній досвід, такий підхід об'єктивно обмежує дослідження функціонування мистецтва в повному обсязі, то другим – може і повинна займатися соціологія мистецтва. Критеріями, якими вона повинна керуватися, далеко виходять за межі естетичної і художньої складових. І це надає соціології мистецтва, разом з соціологією художньої культури, значні можливості адекватного дослідження взаємостосунків мистецтва і аудиторії в різні культурно-історичні періоди. Особливо актуальним такий підхід постає у вивченні реалій функціонування мистецтва в нинішніх умовах, коли реципієнт отримав практично повну свободу в спілкуванні з художньою продукцією всіх часів і народів.

ЛІТЕРАТУРА: 1.Дубин Б. Классик, современный классик, культовый автор, модный писатель... // Иностранная литература. 2007, №5 – С. 134 . 2. Бычков В.В., Маньковская Н.Б. Искусство техногенной цивилизации в зеркале эстетики //Вопросы философии. – 2011. - № 4. – С.62-63. 3. Бычков В., Маньковская Н. Эстетика и философия искусства //Вопросы философии. – 2009. - №12. – С.63.

ЦІННІСНА ІДЕНТИФІКАЦІЯ НАСЕЛЕННЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

Відомі дослідження Рональда Інглгарта, в межах яких виділяються типологічні групи «матеріалістів» і «постматеріалістів», пов'язані так чи інакше зі встановленням певної ціннісної ідентифікації населення різних країн. Типологія ціннісної ідентифікації американського дослідника використовувалась також у соціологічному моніторингу Інституту соціології НАН України. Отримані емпіричні дані засвідчили, наприклад, що в 2000 році «матеріалістів» серед опитаного населення України було 67%. У 2012 році їх стало 58%. Отже, за період 2000-2012 років частка «матеріалістів» суттєво знизилась.

Що стосується «постматеріалістів», то їх частка серед опитаного населення країни (протягом 2000-2012 рр.) була мізерною (1-2%). За Інглгартом цей факт пов'язується перш за все із загальною бідністю суспільства, в якому переважають «цінності виживання». Населення за таких умов характеризується підвищеним інтересом до матеріальних та гедоністичних аспектів життя, сплесками ірраціональності, авторитарності, ксенофобії тощо.

За наших умов, натомість, набуває ваги так званий ціннісний синтез, який репрезентує, за Інглгартом, «змішаний тип» ціннісної ідентифікації. Йдеться, власне, про своєрідне поєднання матеріалістичних і постматеріалістичних цінностей. За період 2000-2012 рр. цей ціннісний тип показував тренд до зростання (від 32% до 40%). Загалом зростання «змішаного» ціннісно-ідентифікаційного типу слід, мабуть, оцінювати позитивно, бо він більш адекватно відповідає тим суспільним реаліям, які склалися у нас на сьогодні. Його розвиток надалі залежатиме від поліпшення як загальної суспільної ситуації в країні, так і індивідуальних життєвих обставин наших людей.

Відомий німецький вчений Гельмут Клагес вважає, що в умовах сучасності ціннісна ідентифікація населення знаходиться під впливом певного переміщення його ментальних пріоритетів: від так званих цінностей «обов'язку і прийнятності» до цінностей «саморозвою і автономії». В науковій літературі перші інколи розглядаються як аналог матеріалістичних цінностей Інглгарта. Вони охоплюють такі традиційні цінності, як обов'язок, дисципліна, безпека, порядок, добробут, досягнення, працьовитість, слухняність. Своєю чергою, до цінностей «саморозвою і автономії» (аналог постматеріалістичних цінностей Інглгарта) німецький дослідник відносить такі цінності, як саморозвій, індивідуальність, щастя, радість, спілкування, насолода життям, різноманітність, спонтанність, партиципація, соціальна компетентність.

Загалом Клагес згоден з Інглгартом, що зараз у світі відбувається ціннісна зміна, яка по суті є зміною ціннісних уявлень, орієнтацій, пріоритетів людей, але її спрямованість і зміст не можна зводити до простої (одномірної) заміни матеріалістичних цінностей постматеріалістичними. Ціннісна зміна, навпаки, має багатомірний характер. Деякі ціннісні пріоритети можуть змінюватися незалежно один від одного. В цьому зв'язку Клагес виділяє п'ять типів ціннісних ідентифікацій.

Один з них репрезентує така типологічна група, як **конвенціоналісти**. Вони показують сильне визнання цінності обов'язку та прийнятності та водночас низьке визнання цінностей саморозвою та автономії. Другий тип ціннісної орієнтації охоплює типологічну групу **нонконформістів-ідеалістів**, які демонструють сильне визнання цінностей саморозвою та автономії і низьке – цінностей обов'язку та прийнятності. Отже, означені типи ціннісної орієнтації є контрастними, протилежними.

Крім цього, німецький соціолог виділяє три «змішаних» ціннісно-ідентифікаційних типів. Один з них пов'язується з типологічною групою **розчарованих** людей, які втратили перспективу життя і демонструють низьке визнання як цінностей обов'язку і прийнятності, так і цінностей саморозвою і автономії. Натомість інший «змішаний» тип характеризується значним визнанням як цінностей обов'язку і прийнятності, так і цінностей саморозвою і автономії. У цьому випадку «старі» традиційні цінності (дисциплінованість, любов до порядку, акуратність, слухняність, працьовитість тощо) не відкидаються, а доповнюють «нові» постмодерні цінності (автономія, самоствердження, самозабезпечення, вільний час, розмаїтість тощо). Внаслідок цього виникає своєрідний синтез двох типів цінностей, який репрезентує собою значущий варіант ціннісної зміни в сучасних умовах. За Клагесом, носієм даного синтезу є типологічна група **активних реалістів**.

Особливий різновид активних реалістів становить типологічна група **гедоністичних матеріалістів**. Це, як правило, молоді люди, які схильні здійснювати на практиці складові цінностей саморозвитку і автономії (самореалізація, само експресія, розмаїтість, вільний час, задоволеність життям) разом із деякими цінностями обов'язку і прийнятності (добре сімейне життя, довіра до партнерів, соціальна справедливість). Клагес ідентифікує гедоністичних матеріалістів з так званим «малим синтезом» старих та нових цінностей.

Загалом, «ціннісний синтез» виступає у Клагеса ключовим поняттям його моделі сучасної ціннісної зміни. У цій моделі старі та нові цінності не обов'язково перебувають в опозиції одна до одної, вони, навпаки, можуть у ментальності людей (перш за все в активних реалістів) створювати креативний гібрид і відповідним чином мати прояв у їхніх реальних діях. Таким чином, переміщення наголосу з цінностей обов'язку і прийнятності на цінності саморозвою та автономії не означає, за Клагесом, втрату таких класичних цінностей,

як виконання обов'язку, любов до порядку, старанність, надійність, працелюбність. Дані цінності продовжують мати значний рейтинг у ментальності людей. З іншого боку, нові цінності саморозвою і автономії (самореалізація, креативність, самостійність, толерантність тощо) свідчать про зростання значимості феномену **індивідуалізації** в умовах сьогочасності. Проте це зовсім не означає наступу егоцентризму і безвідповідальності. Навпаки, синтез класичних і новітніх цінностей, за Клагесом, має наслідком продуктивний (як з індивідуального, так і з соціального огляду) вплив на ментальність і поведінку людей.

Типологія ціннісної ідентифікації німецького соціолога, його тлумачення змісту виділених ціннісних типів стала методологічною підставою для розробки відповідної операціональної схеми та інструментарію щодо вимірювання ціннісної ідентифікації сучасного українського соціуму. У рамках дослідницького проекту Інститут соціології НАН України «Українське суспільство – 2013» був реалізований «портретний спосіб» визначення ціннісної ідентифікації опитаного населення. При цьому респондентам пропонувалось визначити ступінь своєї ідентифікації з певними типами людей, які зустрічаються в сучасному житті нашого соціуму. Ціннісний сенс «портретів» зазначених типів людей, їхні змістовні характеристики і назви були аналогічними ціннісно-ідентифікаційній типології Клагес.

Нижче (табл.1) наведені дані показують, як фактично ідентифікувалися українські респонденти різних вікових категорій з «портретами» тих чи тих ціннісно-ідентифікаційних типів.

Таблиця 1. Ціннісна ідентифікації різних вікових категорій опитаного населення України (2013, N = 1800, %).

Ціннісно-ідентифікаційний тип	18-29 років	30-54 роки	55 років і більше	Вибірка в цілому
«Традиціоналісти» (N = 1026)	52	58	59	57
«Розчаровані» (N = 285)	14	16	17	16
«Активні реалісти» (N = 960)	48	57	51	53
«Гедоністи-матеріалісти» (N = 403)	32	23	15	22
«Нонконформісти-ідеалісти» (N = 897)	55	50	47	50

Як бачимо, для наших респондентів найбільш близькими є «традиціоналісти» (аналог «конвенціоналістів» Г. Клагеса), «активні реалісти» і «нонконформісти-ідеалісти». На ці ціннісно-ідентифікаційні типи орієнтується в середньому більше половини опитаних. Ідентифікація нашого соціуму з «гедоністами-матеріалістами» поки що не дуже вагома. Водночас, ціннісно-ідентифікаційний тип «розчарованих», мабуть, цілком правомірно займає останнє місце в ментальності опитаних.

«Портрет» традиціоналістів, які характеризуються дотриманням стійких, перевірених життям і часом звичаїв, традицій і правил, приваблює більш за все респондентів старшої вікової категорії (55 років і більше). Серед респондентів цієї вікової категорії виявилось також – у порівнянні з іншими віковими категоріями опитаних – трохи більше ідентифікованих з «портретом» розчарованих людей, які характеризуються як утратою віри в традиційні цінності, так і неприйняттям цінностей нового суспільного ладу. З «портретом» нонконформістів-ідеалістів, які критично розцінюють сьогодне життя, сподіваються на краще майбутнє і намагаються реально наблизити його, ідентифікуються насамперед респонденти молодшої вікової категорії (18-29 років). Водночас респондентів цієї вікової категорії помітно приваблює і «портрет» гедоністів-матеріалістів, які орієнтуються на споживання матеріальних благ, отримання задоволення від життя. Щодо «портрета» активних реалістів, які підтримують позитивний досвід з минулого і в той самий час сприяють просуванню сучасних життєвих цінностей, то з ним ідентифікуються насамперед респонденти середньої вікової категорії (30-54 роки). На підставі аналізу особливостей ціннісної ідентифікації населення сучасної України можна зробити такий узагальнений висновок. Поки що в ментальності наших громадян панують ціннісно-ідентифікаційні типи, що пов'язані з пріоритетами традиціоналізму, безпеки і виживання. Проте останнім часом у нашому соціумі стає помітнішим «змішаний» ціннісно-ідентифікаційний тип, що об'єднує матеріалістичні і постматеріалістичні орієнтири, позитивний досвід з минулого і сучасні життєві цінності. Носієм цієї ціннісної ідентифікації є типологічна група «активних реалістів», яка, крім всього іншого, орієнтується на креативні самореалізаційні і демократичні політико-громадянські цінності. І це для сучасного українського соціуму є обнадійливою перспективою подальшого розвитку. Систематичний соціологічний моніторинг має показувати, як надалі буде реалізовуватись дана перспектива.

ЛІТЕРАТУРА: Бакіров В. С., Ручка А.О. Соціологія цінностей сьогодні./ В.С. Бакіров, А. О. Ручка// Проблеми розвитку соціологічної теорії: матеріали ІХ Всеукр.наук. – практ.конф. «Проблеми розвитку соціологічної теорії: концептуалізація ціннісних змін у сучасному суспільстві». – К.: Логос, 2013. – с. 5-17. 2. Инглхарт Р., Вельцель К. Модернизация, культурные изменения и демократия: последовательность человеческого развития. / Р. Инглхарт, К. Вельцель. – М.: Новое изд-во, 2011. – 464 с. 3. Смысловая морфология социума/ За ред. Н. Костенко. – К.: ІС НАНУ, 2013. – 422 с. 4. Klages H. Traditionbruch als Herausforderung: Perspektiven der Wertewandels-gesellschaft/ - Frankfurt a.M.: Campus Verlag, 1993. – 287 s.

ЦІННІСНА «МАПА» УКРАЇНИ ЯК ІНТЕРПРЕТАЦІЙНИЙ ЗАСІБ ДОСЛІДЖЕННЯ АКСІОЛОГІЧНОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ

На сьогоднішній день існує чимало різноманітних методик та підходів дослідження системи цінностей, в залежності від потреб дослідника та мети дослідження. З цим, виникає суттєвий інтерес до розробки адекватних стандартних способів дослідження «суб'єктивних показників». На даний час серед соціологів все більшої популярності набуває подання результатів аналізу у вигляді просторових мап, що дозволяє унаочнювати соціальні явища і процеси, які перебігають в певній соціально-територіальній спільності. Зокрема, такий підхід все частіше використовується для аналізу тих показників, що характеризують соціально-ціннісний простір, в якому диференціюються ціннісні пріоритети населення однієї або декількох країн. Так звані «ціннісні мапи» стали ефективним інструментом опису просторової картини ціннісної системи суспільства у різних аспектах: структурних, стратифікаційних, географічних. Такі мапи можуть слугувати ефективним інструментом моніторингу ціннісних процесів з метою їх системного опису, пояснення і передбачення (Р.Інглгарт, Г.Хофстеде, Р.Шварц) [1]. Мапи показують не тільки особливості структурної організації різних блоків ціннісної системи у наочному вигляді, але й дозволяють прослідкувати співвідношення різних об'єктів і мереж в соціальному просторі, показувати те, що не враховують звичайні статистичні методи обробки інформації: соціально-просторову дистанцію, узгодженість або неузгодженість різних аспектів системи цінностей. Перевагою цього методичного підходу є його наочність, системність і доступність для кінцевого користувача.

Метою даного проекту є презентація відповідних методологічних пошуків та результатів практично-прикладного характеру фундаментального дослідження ціннісної системи українського соціуму. Найбільший інтерес для нашого дослідження в методологічному плані становило вивчення поширеності в різних групах типів ціннісних орієнтації або ціннісних пріоритетів, виділених на основі концепції матеріалістичного/постматеріалістичного ціннісного виміру Р. Інглгарта [1; 2].

В ході нашого дослідження (держбюджетна тема «Тенденції структурної трансформації українського суспільства в контексті глобалізації та європейської інтеграції: ціннісні механізми структурних змін сучасного українського суспільства» - №11БФ017-01 (проміжний звіт), кер. к.ф.-м.н., доц. А.П.Горбачик), за результатами аналізу зібраного емпіричного матеріалу (були використані первинні та вторинні дані замірів соціологічного Моніторингу Інституту соціології НАН України: 2000 р., 2004 р., 2008 р., 2012 р., а також замірів соціологічного омнібусу «Українське суспільство»: 1994 р., 2006 р., 2010 р., проведених в усіх областях України, АР Крим та м. Києві (n= 1800, і.п вибірки – 2,3 %)) було означено кілька типів ціннісної свідомості українців, що склалися за два десятиліття незалежності України, котрі тією чи іншою мірою тяжіють до однієї з двох моделей цінностей: *модерної* або *традиційної, матеріалістичної* чи *постматеріалістичної*. Дана методика за алгоритмом не є новою. Вона використовувалася і застосовується й по сьогодні у різних власних модифікаціях при дослідженні системи цінностей різних країн (Р.Інглгарт, В.Андреєнкова, А.Вардомацкін, М.Лапін, А.Ручка, В.Ядов) [2; 3; 4].

Досліджуючи ціннісну динаміку в осі координат «матеріалістичність–постматеріалістичність» ми тотожньо репрезентували останню в поляризації «традиціоналізм–модернізм», валідизуючи, відповідно, кожну групу ціннісних позицій з таких підгруп цінностей, як: «безпека», «соціальний комфорт», «ліберальність та демократія», «самореалізація» (вітчизняний варіант-сценарій був розроблений у 90-х рр. науковцями відділу соціології культури та масової комунікації Інституту соціології НАН України).

Динаміка зміни ціннісних пріоритетів у часовому проміжку 1994-2012 рр. стала окремою темою щодо проведеного аналізу, та презентації його результатів, однак об'єктом уваги даного локалу нашого дослідження є структуризація ціннісних пріоритетів у статичному «стратифікаційному» вимірі у різних форматах ціннісної «мапи» українського соціуму. Результатом евристичного пошуку таких форматів виявилися конструкти ціннісних пріоритетів у розрізі статусних позицій, поколінної генерації та регіональних особливостей. Звісно, презентувати всі можливі та наявні аксіологічні конструкти у даному матеріалі немає змоги, однак деякі дослідницькі «сюжети» варто задекларувати за різними позиціями. Зокрема, це палітра ціннісних преференцій за ступенем важливості у розрізі статусних позицій: *високий, середній, низький*; відструктурована система груп ціннісних преференцій (*безпека, соціальний комфорт, цінності демократії, самореалізації*) у розрізі поколінної генерації.

Наступним завданням нашого дослідження став пошук і виокремлення основних ціннісних факторів – віртуальних ціннісних конструктів як агрегованих моделей ціннісного вибору респондентів з метою побудови їх типології. Застосовуючи факторний аналіз до даних соціологічного моніторингу (фактори виділялися методом аналізу головних компонентів з наступним не ортогональним обертанням методом облімін з нормалізацією за Кайзером) було отримано 4 фактори як узагальнені моделі ціннісного вибору громадян. На основі виділених факторів був проведений кластерний аналіз методом «К середніх» з

метою виділення і опису груп респондентів, схожих між собою за цінностями. Найкращим за рівнем інтерпретованості виявилось рішення з п'яти кластерів.

За результатами аналізу чітких розшарувань та поляризацій у системі координат «матеріалісти-модерністи» не виявлено, однак, на підставі отриманих даних можна спробувати виділити деякі достатньо поширені поєднання цінностей, що дозволяє отримати картину гетерогенності нормативно-ціннісних систем українців і їх специфіки. З цим, у системі координат «матеріалісти-постматеріалісти» можна умовно вибудувати шеренгу (рейтинг) кластерних груп (за попередньою класифікацією), котрі доцільно розмістити у наступному порядку: «умовні матеріалісти», «розчаровані матеріалісти», «протопостматеріалісти», «умовні постматеріалісти», «прогресивні постматеріалісти».

Звісно, дана класифікація та надання відповідних ярликів кластерним групам є умовним, оскільки не існує лінійного континууму «матеріалісти-постматеріалісти». Ціннісна динаміка, чи власне ціннісна трансформація характеризується, принаймні трьома і більше параметрами-змінними, а саме: параметри зменшення/збільшення кількості матеріалістичних чи постматеріалістичних цінностей у виборі респондентів; величини значимості тієї чи іншої ціннісної позиції; їх комбінуванням (взаємозаміною). Використання «прозивних» характеристик покликано підкреслити специфіку цих груп, відмітити той факт, що свідомість їх представників у багатьох відношеннях є досить далекою і від класичного модерна, постматеріалізму чи класичного постмодерну.

Ціннісна свідомість в системі координат «матеріалісти-постматеріалісти» тримає векторність до постіндустріальної індивідуалістичної моделі цінностей західного типу, до ідеалів демократичного ринкового суспільства, так як слідування лише традиційним цінностям потенційно не забезпечує вже ефективного виживання і успішної самореалізації.

Надання повного широкомасштабного соціологічного опису структури та композиції ціннісної системи українського суспільства – завдання досить складне і вкрай релятивіське, що можна зіставити з розгортанням нового дисертаційного дослідження (його результати висвітлюватимуться у подальших наукових публікаціях), однак, у методологічному аспекті задум даного дослідження - презентація та репрезентація результатів аналізу у вигляді просторових мап, що дозволяє унаочнювати соціальні явища і процеси – загалом здійснено.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Inglehart R. Modernization and Postmodernization. Cultural, Economic and Political Change in 43 Societies. Princeton, Princeton Univ. Press, 1997. ISBN 9-78069-1011806. 2. Андреевкова А.В. Постматериалистические/материалистические ценности в России/ А.В.Андреевкова // Социологические исследования. - 1994. - № 11. - С. 4-12. 3. Поляков Л. Методология исследования российской модернизации/ Поляков Л.П.// Политические исследования. - 1997. - № 3. - С. 5-15. 4. Рассадина Т.А. Трансформации традиционных русских ценностей в нравственных ориентациях россиян / Т.А.Рассадина. Дис. д-ра социол. наук 22.00.01 – история и теория социологии. - М. – 2005. – 24 с.

Ірина Мейжис

Чорноморський державний університет імені Петра Могили

КУЛЬТУРА І МОРАЛЬНІСТЬ ЯК ГОЛОВНІ НАПРЯМКИ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Свого часу Алексіс де Токвіль попереджав співвітчизників напередодні революції 1848 р.: Франція засинає на вулкані. На відміну від Франції сучасна Україна засинає на поверхні болотної тряси аморальності, яка загрожує поглинути не тільки оптимістичні сподівання людей, але і країну в цілому. Про це свідчать і соціологічні дослідження: якщо від 70% до 80% молодих українців хочуть покинути країну, це означає, що у неї немає майбутнього. В складному становищі частіше звинувачують політиків, але насправді інтелектуальна еліта країни і соціологи особливо, повинні прийняти частину провини на себе, тому що політичний дискурс визначається саме рівнем сформованості соціальних ідей в науці, аналізу причин кризового стану і пропозицій щодо їх подолання. Практика ж свідчить, що послугами соціологів політики користуються тільки в період виборчих компаній, і зовсім не для обрання оптимальних стратегій розвитку суспільства. Тому одним із практичних завдань сучасної соціології повинна стати соціальна просвіта.

П'єр Бурдьє стверджував, що соціологія, можливо, єдина область знання, в якій практично відсутнє відоме розрізнення Дільтея між поясненням та розумінням. Саме в соціології воно було подолано і відмінено. Коли по результатах досліджень соціологи пояснюють стан речей, вони легко сприймаються людьми, оскільки накопичений людством досвід соціальності дозволяє усім орієнтуватись в ситуаціях

людських взаємин і виносити судження про суспільні проблеми. Крім того, соціологія здатна пояснити, яким чином характер взаємин, що склався в суспільстві, впливає на його подальший розвиток. Це особливо важливо в небезпечній ситуації сучасності, коли в країні склалася відверто олігархічна республіка. Такий суспільний устрій (між іншим єдиний на теренах Європи) загрожує подальшому існуванню українського суспільства, в якому викривлено все: від діяльності судових і правоохоронних органів до численних порушень у всіх сферах спільного життя міських і сільських громад.

Одним з найпродуктивніших понять, яке увів в соціологічний дискурс Ніклас Луман, було поняття аутопойезиса – *самотворення* (від грецької поезіс – діяти). На думку видатного соціолога, йдеться про сутність людського життя, яке або твориться індивідом, або він підкорюється волі інших. Так само відбувається і з народами: або вони здатні змінити самостійно устрій життя, який не задовольняє абсолютну більшість населення, або змушені будуть підкоритися іншим. Сутність сьогодення така, що українці поступово втрачають шанси на реалізацію самостійного плану життя у зв'язку із тим, що його просто не існує. Народ, який орієнтований переважно на боротьбу, важко сприймає необхідність елементарної акультурації і необхідність повернення до своїх моральних норм в економіці, політиці та побутовій поведінці. Тому головна справа в тому, щоб створити такий план соціальних перетворень, який не тільки був би привабливий для більшості, але і здатний вивести країну з соціальної кризи.

Перед суспільством стоїть завдання створення таких правил соціального життя, які б стали головною умовою збереження нації і держави. Незважаючи на те, що ці правила відомі людству з часів первісних суспільств, це не заважає окремим народам і державам час від часу нехтувати ними, що призводить до трагічних наслідків. Тим більше, що доволі часто знаходяться пророки, які зваблюють людей різними теоріями, наприклад, ідей такої рівності, що їх можуть дотримуватись тільки металеві роботи, або зверхності своєї нації над іншими і на тлі цієї хибної справедливості для «своїх» виправдовується знищення «інших», або спрощених до примітивності виборів, коли всі голосують, але ніхто нічого і нікого не обирає.

Для *самотворення* українському політичному класу треба знайти вихід з глухого кута невизначеності. Для цього потрібні не революції і бунти, до яких іноді закликають деякі політики і представники ЗМІ, а послідовні дії по відновленню моральних засад соціального життя і акультурації населення, тобто традицій народу, які були зруйновані так званими комуністами на початку ХХ ст. під дуже привабливими гаслами: «мир – народам, земля – селянам». Досвід Помаранчевої революції також довів, що коли боротьба точиться не за ідеї і плани розвитку нації, а обмежена боротьбою за посаду для тієї чи іншої особи, вона приречена бути марною. Насправді сьогодні потрібні напружена думка інтелектуалів і вільний дискурс ідей, які б слугували народові. Це важливе завдання саме для соціологів, тому що вони в силу своєї професії вивчають закономірності соціального життя, тобто є штурманів в океані суспільних відносин для свого корабля-країни, а тому здатні прокласти курс. На мій погляд, серед завдань, що стоять перед спільнотою соціологів можна назвати наступні:

1. Подолання цинізму і зневіри, відновлення моральних засад спільного життя. Від часів Макса Вебера відомо, що мораль в соціальному житті є запорукою економічного зростання. Сьогодні очевидно, що наприкінці 90-х років минулого сторіччя в українському суспільстві цілеспрямовано були зруйновані саме моральні основи соціального життя заради організації загального грабунку. Це дало можливість для реалізації шахрайської приватизації основних фондів народно-господарського комплексу, коли більша його частина була при цьому фактично зруйнована. Поступово штучна моральна руїна перетворилась на справжню, що веде до неминучого самознищення нації. Цю руїну ми щоденно спостерігаємо по телебаченню, яке розповідає про представників правоохоронних органів, що перетворюються на бандитів, про пересічних громадян, які нікому і нічому не довіряють, про новоявлених «капіталістів», що виводять свої капітали в офшори або у більш благополучні країни.

2. Очищення освіти і – особливо – вищої школи, яка руйнується на наших очах за рахунок хабарництва, що фактично знищує її самоцінність. Переконана, що абсолютна більшість науковців ніколи не принижується до такої поведінки, але важко і не помітити існування цього ганебного явища. Причому дискредитація освіти набула національного масштабу. За цих умов дії Міністерства освіти ніяк не сприяють очищенню вищої школи, оскільки спрямовані на «виробництво» додаткових форм звітності, ускладнення форм контролю за повсякденними діями викладача, який в результаті повинен перетворити науковця у «рахівника». Тому перша перебудова повинна відбутися саме у вищій школі за рахунок особистої громадянської позиції професорів і викладачів, введення громадського контролю, можливо, і судів честі. Такі спеціальні і скоріше тимчасові громадські організації фахівців вищої школи повинні взяти на себе зобов'язання по очищенню ВНЗ від явищ, не сумісних з викладацькою і науковою діяльністю.

3. Третє завдання – не просто посилити, але і перебудувати виховну роботу серед студентів. Для цього включити в навчальні плани дисципліни, які б сприяли акультурації молоді, прищепленню норм поведінки, яких дотримуються інтелектуали всього світу. Сьогодні одним із зовнішніх показників нецивілізованої поведінки є розповсюдження ненормативної лексики в студентському середовищі. За даними соціологічних досліджень у різних ВНЗ Миколаєва до 80% молодих жінок і 70% чоловіків

вживають нецензурну лексику. Окремих досліджень потребує і побутова поведінка молоді, їх соціальні уявлення про цивілізованість і культурне поводження людей у повсякденному житті: санітарних норм в утримання свого житла, одягу, приготуванні їжі і т. ін. По наших дослідженнях, майже всі опитані студенти (більше 90%) вважають за потрібне ввести також навчальну дисципліну як «Етикет».

4. Нарешті, четверте завдання – розгортання молодіжних громадських рухів, інноваційний потенціал яких зосереджений на поверненні суспільства до норм моральності і справжньої культури у повсякденному житті народу. Молодіжні рухи повинні бути підкріплені відповідними законодавчими документами, які передбачають фінансування такої діяльності, як це прийняте у Західній Європі.

Варто мати на увазі наступне: спосіб просвіти, який здатна дати соціологія, може існувати тільки, доки люди мають свободу вибору. Фактично соціологія може стати у нагоді тільки в демократичному суспільстві, тому що спрямована на те, щоб збільшити і укріпити свободу вибору у напрямку справжньої соціальної справедливості та цивілізованого життя, до яких так прагне абсолютна більшість українців.

Світлана Ципко

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

СОЦІОЛОГІЧНА ДУМКА НА БУКОВИНІ: ВІХИ СТАНОВЛЕННЯ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТТЯ)

Дослідження еволюції вітчизняної соціологічної думки від етапів її зародження до інституалізації та функціонування як академічної науки залишається актуальним для українського соціологічного співтовариства. Сьогодні в галузі історії української соціології плідно працюють В.В.Танчер, М.В.Захарченко, В.Ф.Бурлачук, Н.Й.Черниш, В.П.Степаненко, В.С. Резнік, О.В.Рибшун та багато інших. Серйозної переробки та корекції зазнали методологічні проблеми історико-соціологічних досліджень. Розроблена періодизація етапів становлення та розвитку соціологічної думки в Україні, окреслені їх хронологічні рамки та змістовні особливості, повернуті імена цілої плеяди діячів, визначено специфіку та чинники інституалізації соціології в сучасному українському суспільстві, які у значній мірі залежать від історично зумовлених соціально-культурних умов. Тож спроба окреслити основні віхи становлення соціології на Буковині має на меті стати змістовним доповненням до теми регіональних особливостей формування соціальних ідей та соціологічного знання в Україні.

Буковина – регіон України, історія та культура якого формувалася на стику різних земель, держав і народів. З XII ст. вона входила до складу Галицького, згодом Галицько-Волинського князівств, в XIV столітті стала частиною Молдавського князівства, у XV столітті входить до складу Австрійської (з 1867 року – Австро-Угорської) імперії, пізніше – Румунії (з 1919 року), а в 1940 році стала частиною радянської України в складі СРСР.

Друга половина XIX століття в історії розвитку соціологічних знань трактується як період академічної соціології. В Україні він розпочався в умовах існування та інституалізації соціології на Заході та пов'язаний з творчістю М.Драгоманіва, І.Франка, О.Потебні, С.Подолінського, а власне завершених соціологічних форм набуває у працях М.С.Грушевського, М.Шаповала, Б.Кістяківського, В.Липинського та ін.

Наукове життя на Буковині в другій половині XIX – на початку ХХ ст. не було відірваним від процесів становлення соціологічного знання. Саме в цей час тут сформувалась когорта видатних діячів освіти, науки, культури. Серед них С.Смаль-Стоцький, Ю.Федькович, І.Карбулицький, В.Сімович, І.Герасимович, О.Попович та ін. Їх творча співпраця, підтримка, науково-публіцистичні полеміки та дискусії щодо соціальних проблем життя краю сприяли формуванню та розвитку основ соціального знання. Звичайно, розглядати їх творчий доробок з точки зору «чистого» соціологічного знання неможливо. Та й саме поняття «соціологія» ніхто з них широко не використовував. Але звернення до аналізу соціальних об'єктів, процесів, проблеми соціальності як факту життєдіяльності, їх опис у літературній, історичній чи полемічній формі стало підґрунтям формування саме соціологічних знань та багато в чому перегукувалось з проблематикою тогочасної європейської соціології.

Наприклад, у творчості багатьох буковинських культурних діячів виявляється глибоке розуміння взаємовпливу освіти та суспільних процесів, намагання їх вивчити та обґрунтувати. Так, І.Карбулицький, В.Сімович, досліджуючи історію освіти в краю, використовують статистичні данні, порівняння, виявляють залежність стану українського шкільництва від крайового законодавства, вивчають соціальне становище вчителів та ін.[1]. Професор С. Смаль-Стоцький розглядав проблеми розвитку освіти на Буковині у контексті суспільно-політичних, економічних, національно-культурних процесів, підкреслював, що саме національна освіта забезпечує майбутнє держави і народу [2, с.196]. О.Попович активно пропагував методи подолання догматичності в навчальних методиках, практично відстоював

впровадження принципів систематичності, доступності, практичної спрямованості навчання з опорою на власний досвід дитини. Вивчення творчої спадщини видатного педагога, якого називали «батьком руського народного шкільництва на Буковині» дає підстави твердити, що О.Попович, сприяючи впровадженню української мови як мови викладання у школах краю, глибоко усвідомлював її соціальну функцію. Він пише про те, що навчання німецькою мовою не тільки створювало труднощі українцям Буковини щодо здобуття вищої освіти, але підкреслює, що таке навчання творить людей національно байдужих, фактично «ворогів свого народу» [2, с.197]. Розуміння ролі рідної мови не тільки як засобу спілкування, але і як засобу вираження та формування «народного духу» зближує погляди О.Поповича та видатного українського вченого-філолога О.Потебні, який започаткував в Україні дослідження з психолінгвістики, проблематики, що в історії західної соціології відома як «психологія народів».

Зазначимо, що в західній соціології автори та прихильники цих та інших прогресивних педагогічних ідей кінця XIX ст. (Р.Штайнер, Д.Дьюї та ін.) вважаються поряд з Г. Спенсером, Е. Дюркгеймом, Л.Уордом засновниками соціології освіти. І сьогодні праці, присвячені вивченню шкільництва на Буковині, які містять значний статистичний матеріал, виявляють сталі соціальні взаємозв'язки між проблемами освіти та соціально-політичними умовами її функціонування, є не тільки важливими історичними документами, а й соціологічними.

Загалом гострі соціальні проблеми краю знайшли своє відображення в роботах видатних діячів культури Буковини (Ю.Федькович, С.Воробкевич, О.Кобилянська та ін.). Соціальна нерівність, національно-культурні утиски, боротьба за відродження національної самосвідомості стали темами як публіцистичних, так і художніх творів.

Особливе місце в історії становлення соціології на Буковині належить професору Є.Ерліху (1862-1922), який фактично започаткував такий напрям, як юридична соціологія. Є.Ерліх працював викладачем юридичного факультету, був професором і ректором Чернівецького університету (1906-1907рр.). Як метод вивчення права він розглядав безпосереднє спостереження конкретних правових явищ, юридично значимої поведінки людей та їх «союзів», багато уваги приділяв аналізу різних договорів (земельної оренди, шлюбних і т.д.). Під керівництвом Є.Ерліха було організовано роботу науково-практичного семінару щодо вивчення «живого права» на Буковині. Власне цей семінар став однією з перших організаційних форм популяризації та розвитку соціологічних знань в регіоні. Із Чернівецьким університетом також пов'язаний ранній етап наукової кар'єри Й.А. Шумпетера (1883-1950) – австрійського (згодом – американського) економіста і соціолога. На його думку, соціологія, яка вивчає взаємодію індивідів та груп, повинна не просто описувати факти, але й створювати чіткі аналітичні конструкції. В підході до аналізу фактичного матеріалу Шумпетер дотримувався принципу свободи від оціночних суджень. Розробив оригінальну соціологічну концепцію (так звану «соціологію інтелектуалів») [1; с. 148].

Після приєднання Буковини до Румунії розвиток соціології як академічної науки продовжувався. Так, в 1923 р. в Чернівецькому університеті було створено кафедру педагогіки та соціології (реорганізовано з кафедри філософії та педагогіки). На юридичному факультеті з 1928 року видавався науковий збірник «Буковина. Журнал права, соціології та кримінології» [1; с.172]. Матеріали збірника зазнавали певної критики сучасників, але і сьогодні викликають інтерес як пам'ятка розвитку соціологічної думки на Буковині.

Отже, досліджуючи історію соціології в Україні, важливо відтворити її як цілісний, спадково-поступальний процес еволюції соціальних ідей. Вивчення творчої спадщини видатних представників науки, культури різних регіонів України сприятиме усвідомленню як внутрішньої логіки цього процесу, так і виявленню зв'язків з ідеями та принципами західної соціологічної думки.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. Імена славних сучасників / Ред. кол.: С.В.Мельничук та ін. – К.: Світ успіху, 2005. – 192 с. 2. Ципко Світлана. Соціальна проблематика творчої спадщини Омеляна Поповича (історико-соціологічний аспект) //Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Вип.316. Педагогіка та психологія. – Чернівці,2006. – С.195-200.

Сесія 2. ПРОБЛЕМАТИЗАЦІЇ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Марта Наумова

Інститут соціології НАН України

НЕМОЖЛИВЕ: ОНТОЛОГІЯ МЕДІА

Жодний «діагноз нашого часу» не обходиться без розмірковувань про роль нових комунікативних технологій у продукуванні й підтримці соціального. У стані «пост»: – модерну, – соціальності, – Гутенберга медіа набувають унікального статусу, змінюючи нашу реальність і тим самим утверджуючи свою. Важко не погодитися з Б.Гройсом, який стверджує, що питання про медійний носій є новою формулою давнього онтологічного питання про субстанцію, сутність або суб'єкт, які, ймовірно, приховуються за картиною світу. «Теорія медіа – це продовження онтології в умовах нового погляду на світ» [1, с.43].

Обговорювати медіа важко. Важко вловити сутність того, що прагне бути непомітним, що розчиняється в значеннях донесених ним висловлювань, що є прозорим для нашої «машини зору» й способів осягнення сенсу. Природа медіа парадоксальна. По-перше, посередник не самостійний, він виявляє себе лише в ситуації передання. Поза його процесуальністю про медіа говорити неможливо. По-друге, вони (медіа) репрезентують іншу онтологію, вони не є тим, посередником чого виступають, але водночас вони представляють, заміщують і дають йому буття. Посередник завжди існує й не існує, його реальність у тому, щоб бути не реальним, а видимістю реальності. «Чим є медіа, сказати неможливо, у медіативного немає онтології, воно ухилиється від хронологічної визначеності... Вони не існують, вони перебувають у становленні» [2].

Уникнути спокуси розглядати медіа з двох полярних перспектив – медійного фундаменталізму й медійної маргінальності – також не легко. У першому випадку медіа стають «першоджерелом у виробництві світу... і тим самим займають порожнє місце, яке залишилося після розпаду новочасного поняття суб'єкта» [3, с.67]. Медіаапріоризм наполягає на тому, що будь-яка реальність опосередковується медіа, нічого не дано нам безпосередньо. Щоразу суб'єкт має справу не з бажаною реальністю, а з посередниками. Медіа інсталювано в нашу здатність розуміти світ у його даності, й бачимо ми не медіа, але медіама [4]. В іншій перспективі – медіа ідентифікуються винятково з матеріальними умовами реалізації семіотичного процесу. Очевидно, що така домінанта в аналізі медіа більше не є єдиною евристичною.

Імовірно, варто розробляти концепт медіа, сконцентрувавшись на питанні про те, як можна розуміти передавання за допомогою медіа одночасно як «трансформацію або субверсію переданого». «Медіа тоді «історична граматика» нашого способу поведінки з тим, що дистанційоване від нас» [3, с.105]. Медіальне є продуктивним за своєю природою, воно не тільки дає виявитися тому, що для нього чуже, а й добудовує/доповнює сенс виявленого. Але природа й специфіка такої фігурації не є зрозумілою.

Як ми можемо наблизитися до розуміння цієї медіальної продуктивності? В епоху цифрової революції стає очевидним, що медіаносії є не просто трансляторами соціальних сенсів – вони беруть участь у їх виробництві. Медіа ніколи не були вторинними, вони завжди передорганізовували наші «форми чуттєвості»: простір і час, що й установлювало первинні матриці сприйняття реальності й приписування їй значень. Кожне медіа – радіо, книга, медіаплеер – форматує базові перцептивні ґрати відповідно до своєї природи [5]. У такий спосіб медіа не доповнюють трансльовані ними «чисті» сенси, а швидше задають фонові кліше їх конститування. Дотримуючись «осьових» для століття симуляції ідей Маклюєна, можна піти далі. Перед-організовуючи просторово-часову смислову перспективу, медіа виробляють і суб'єктивність, відповідну цьому локусу.

Фрідріх Кіттлер упевнений, що медіа, крім того, задають моделі й метафори нашого самоопису. У теоретичних дискурсах про природу людського розуму, пізнання, дії проглядають безпосередні аналогії з домінантними в історичну епоху засобами обробки й передання інформації. На думку Кіттлера, виникнення психоаналізу не випадково хронологічно збіглось із закінченням ери писемності та інтенсивною диференціацією медіа. «Телефон, фотоплівка, фонограф і друкарська машинка (яка з'явилася на письмовому столі Фрейда на початку 1913 р.) стали образами, з яких можна «скласти апарат психіки». [6, с.9]. Замість розуму, як центра людської суб'єктивності, який організовує і впорядковує наші уявлення, а потім лінійно (як і друкований текст) репрезентує у вигляді послідовності висловлювань, Фрейд описував «апарат психіки», який об'єднує в собі всі відомі йому засоби *перенесення* і *фіксації* інформації, тим самим дорівнюючись до універсального обчислювального засобу – комп'ютера. В епоху електронних і цифрових медіа психоаналіз інтерпретує «апарат психіки» вже не як запис і перенесення, а як єдність запису, відтворення та обчислення. Кіттлер стверджує, що саме цей факт зумовив розрізнення Лаканом уявного, реального й символічного [6, с.18]. Така інстанція, як «символічне», є моделлю «світу інформаційних машин», простіше комп'ютерів; порядок «уявного» – це оптичні апарати; а медійний пристрій «реального» запам'ятовує його в аналоговому вигляді, наприклад, на платівці.

Як було зазначено, субмедіальне, анонімне послання технічного носія лежить в основі процесів семантизації, воно значною мірою визначає предметно-просторову й часову смислові перспективи. І в цьому сенсі медіа зачіпають нашу суб'єктивність. Вони фреймують і задають логіку нашого сприймання й

осмислення реальності, та, ймовірно, дії. «Традиційні поняття причиновості, перспективи та логіки міркування цілковито калічаються електронними засобами інформації, які стирають відмінність між причиною і наслідком, метою і засобом, суб'єктом і об'єктом, активністю і пасивністю, виходячи за межі давніх реалістичних поділів на простір і час» [6, с.112].

Так само витончено й водночас радикально медіа трансформують наш образ самих себе.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Гройс Б. Медиум становится посланием / Гройс Б. // Неприкосновенный запас. – 2003. – № 6 (32). [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/nz/2003/6/gr13-pr.html> 2. Мерш Д. «Мета/диа. Два различных подхода к медиальному. Локализация медиального (медийного)». [Электронный ресурс] Режим доступа: http://mediaphilosophy.ru/biblioteca/articles/mersh_dia/ 3. Вульф К. Антропология : История, культура, философия / Вульф К.; пер. с нем. Г.Хайдаровой. – СПб.: Изд-во С.-Петербург. ун-та, 2008. – 280 с. 4. Савчук В. В. Медиафилософия: формирование дисциплины. [Электронный ресурс] Режим доступа: http://mediaphilosophy.ru/biblioteca/books/mediaphilosophy_1/ 5. Степанов М.А. Машины абстракций и конец протезирования [Электронный ресурс] Режим доступа: http://mediaphilosophy.ru/biblioteca/books/mediaphilosophy_2/ 6. Киттлер Ф. Мир символического – мир машины / Киттлер Ф. // Логос. – №1 (74). – 2010. – С. 5-21. 7. Леш С. Соціологія постмодернізму / Леш С. – Львів. : «Кальварія», 2003. – 344 с.

Вікторія Щербина

Факультет соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

СОЦІАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Відносно сталий, визначений у просторі-часі ієрархізований світ великих соціальних наративів щодо групових цінностей, норм та ідентичностей, характерний для епохи модерну, змінюється. Цікаво, що ці зміни не відбуваються як одно актова історична подія – вони виглядають як безкінечний процес соціальних трансформацій, який постійно доповнюється усе новими та новими сегментами, охоплюючи все нові сфери соціокультурного буття людини. Культура інформаційного суспільства формується як багатопланове (поліонтичне), мультипарадигмальне, динамічне та індивідуалізоване ціннісно-нормативне середовище формування людської особистості. На нашу думку, у соціологічному сенсі емпірично фіксованою рисою сформованого інформаційного суспільства можна вважати те, де відбулося омереження всіх соціальних інститутів. А це передбачає виникнення нових норм, цінностей і механізмів їх легітимізації. Відповідно тому і сама особистість як історично визначений соціокультурний конструкт змінюється – нові генерації формуються набуваючи відмінних від попередніх рис, а ті, хто проходив первинну соціалізацію в умовах до інформаційного суспільства, набувають певної неадекватності соціальним умовам власного існування. Це виступає новими засадами соціального відчуження та розриву між поколіннями.

В той же час інформаційне суспільство, створюючи нову диференціацію, має засади для нової інтеграції. Але для використання цих можливостей необхідна нова культура формування особистості, яка лише виникає у нас час. Якою змістовно може бути ця культура? По-перше, досвід соціалізації в умовах розвинутого інформаційного суспільства, який в Україні тільки набувається, адже «хвиля» вказаного вище омереження почалася лише десятиліття тому. Звичайно, норми і цінності інформаційного суспільства певною мірою вже сформовані в інших суспільствах і активно транслуються через канали спілкування, однак масового досвіду соціалізації в цих нових умовах Україна ще не має. По-друге, це досвід і соціальні механізми передачі цих норм і цінностей – інститути сім'ї, освіти та виховання, засоби масової інформації в нашій спільноті ще не адаптовані ні до змісту нової культури, ні до характеру її трансляції. По-третє, має виникнути процес легітимізації буття нових норм та цінностей у соціумі. Український соціум є доволі традиціоналістським (недарма найбільш авторитетною інституцією є церква, за якою йде армія), у ньому домінує традиційний культурний уклад. Це, зокрема, означає, що цінності і норми є легітимними у масових практиках тоді, коли вони вічні, незмінні, не залежать від процесу спілкування між людьми, мають зовнішньо-задану природу (від Бога, або Природою речей).

Культура інформаційного суспільства є темпоральною і комунікативною за визначенням – вона використовує норми та цінності інших укладів як тло або матеріал. Відтак виникає певна ідіосинкретія щодо таких цінностей. Така ситуація ускладнює соціалізацію нового покоління, але вона відбувається. Змінюються і соціальні інститути – зокрема, освітній. Так, виникла та реалізується програма «Відкритий світ», за якою у школи приходять мережеві технології, на часі виникнення відповідних педагогічних технологій і поширення цих практик. Розвиток таких технологій передбачає використання знання про специфіку процесів соціалізації в умовах розвитку інформаційного суспільства. Досвід дослідження цих умов тільки набувається. Так, з метою

дослідження розвитку інформаційної культури викладачів та студентів України у 2012 р. було проведено соціологічне дослідження, під час якого було опитано 492 студенти та 76 викладачів м.Києва та п'яти обласних центрів України. Емпірична база дослідження дозволяє зробити деякі висновки щодо особливості умов соціалізації, які мають місце у практиках розвитку інформаційної культури сучасної Вищої школи України. Практики використання комп'ютерних пристроїв у навчальний час серед викладачів та студентів відносно однакові. Майже три чверті респондентів вказали, що користуються комп'ютерними пристроями (КП) у навчальний час. Студенти значно більшою мірою використовують Інтернет мережу під час занять, ніж викладачі. Це можна пояснити віковими особливостями викладацького складу і потребує вироблення спеціальної програми залучення викладачів старшого віку до користування мережею. Водночас це може свідчити як про низький рівень комп'ютерної підготовки, так і про відсутність відповідних технічних умов задля забезпечення використання Інтернет-ресурсів під час навчального процесу. Четверо з п'яти опитаних студентів (77,8%) користуються Інтернет-мережею під час занять. З них кожен шостий (15%) користується Інтернет практично на всіх лекціях, кожен другий (48,8%) – на деяких заняттях, більше половини опитаних викладачів (57%) використовують Інтернет-ресурси під час занять. Практики взаємодопомоги під час використання електронних ресурсів серед викладачів розвинуті слабо. Так, під час підготовки до занять із застосуванням електронних ресурсів допомогою колег часто користується лише 8% викладачів ВНЗ України. У той же час допомогою викладачів студенти користуються доволі часто. Позитивно на відповідне питання відповіли половина студентів, зокрема «так» відповіли – 13%, «так, інколи» - 39% респондентів. Оцінка студентами рівня підготовки викладачів щодо використання електронних ресурсів є дещо нижчою, ніж самими викладачами при тому, що певна частка не має визначеної оцінки. Інакше кажучи, існує «кредит довіри», яким має скористуватися викладацький склад в процесі розбудови інформаційних і мережаних середовищ власних вишів. Викладачі вважають, що вони більш лояльно відносяться до практик використання студентами матеріалів, отриманих з мережі Інтернет, ніж це вважають студенти. Оцінка групового рівня оволодіння інформаційними технологіями викладацького складу вишів України є доволі високою як на думку викладачів, так і на думку студентів. Зокрема більше половини опитаних студентів оцінюють його на «відмінно» (14,3%) та «добре» (40,1%), кожен третій респондент (35%) оцінив його на «посередньо» та лише 11% опитаних студентів оцінили його як низький та дуже низький. Ступінь групової самооцінки рівня оволодіння інформаційними технологіями в студентів значно вища, ніж їх оцінка викладачами. Так, 69% викладачів високо оцінили рівень оволодіння ІТ своїх студентів, відповідно «відмінно» його оцінили 28%, «добре» - 41% опитаних викладачів.

Оцінка електронних ресурсів власного університету однаково низька як серед студентів, так і серед викладачів. Погодилися з тим, що електронні ресурси мого університету достатні для забезпечення повноцінного навчального процесу менше половини опитаних студентів (40%), і викладачів (35,6%) В цій ситуації очевидним є необхідність створення спеціальної програми з розвитку електронних ресурсів вітчизняних вишів. Бачення практик використання викладачами мережаних ресурсів у студентів та викладачів є відмінним. Студенти вважають, що викладачі частіше використовують ці ресурси, ніж це вважають самі викладачі. Так, на думку 46% опитаних студентів та 34,2% викладачів, останні часто використовують мережани ресурси у навчальному процесі, в той час як третина студентів та 34% та більша частка – 43,4% викладачів вважають, що викладачі рідко використовують такі ресурси у навчальному процесі. Бачення необхідності створення персональних мережаних ресурсів викладачами та студентами відрізняються – перші орієнтовані на комунікацію, другі – на навчання і професійну соціалізацію.

Катерина Трезуб

Редактор, Харківська обласна державна телерадіокомпанія

ТЕОРІЯ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ – СУЧАСНІ АСПЕКТИ

Соціальний інститут інформації є впливовим чинником отримання щоденної інформації, є важливим джерелом знань та елементом впливу на громадську свідомість. У сучасності засоби масової комунікації займають одну з головних позицій у житті суспільства, охоплюють різноманітні сфери діяльності та особистий простір людини. І саме суспільство визначається як інформаційне. Інформаційні технології упроваджуються в усі сфери життя суспільства, відкривають нові перспективи, стають інструментом розвитку людських можливостей та мають значний вплив на соціум. Дослідженням впливу інформації на суспільство займалися і займаються теоретики, які виділяють різні напрями та моделі, а також фокусуються на різноманітних аспектах вивчення впливу ЗМК. Саме тому набуває актуальності питання соціальної відповідальності засобів масової комунікації.

Медіаіндустрія відповідальна перед суспільством – основна домінанта теорії соціальної відповідальності. Концепція виникла у ХХ столітті та являється компромісним результатом дебатів між прихильниками лібертаріанської теорії та прихильниками моделі регулювання медіа. Ця традиція виникла на базі концепції вільної преси, але ввівши у себе поняття регуляції, стала захищати соціум від

зловживання свободою слова. Доповіді Комісії Конгресу США з питань свободи преси, у яку входили учені, політики та лідери громадських організацій, стали поштовхом до появи концепції, яка стала широко розповсюдженою у медіа. Комісія зробила висновок, що сучасне суспільство стимулює зростання структур масової комунікації. Усвідомлення того, що не вдається досягти свободи преси, вільного ринку, а також забезпечити соціум очікуваними благами, дало результат тези відповідальності преси перед суспільством та сформувало потребу у контролі засобів масової комунікації. «Соціально відповідальна журналістика вдосконалює механізм використання свободи слова» [4, с.33]. Журналісти беруть на себе відповідальність відбирати інформацію, обробляти її та розповсюджувати на власний або редакційний розсуд, при цьому не завжди враховуючи ефекти впливу інформації на суспільство.

Актуальність теорії соціальної відповідальності у сучасності не змінюється, а поняття відповідального ставлення розуміється як активна соціальна позиція. Потребують вирішення такі соціальні проблеми, як: наголошення на виконанні обов'язків перед суспільством, дотримання принципів та професійних стандартів, впровадження моделі соціальної відповідальності. Для створення певних умов захисту інформаційних споживачів, важливу роль у реалізації процесу «вдосконалення» контенту, що виробляють засоби масової інформації, грають принципи та ідеї, що висловлюють джерела професійної етики. Дотримання етичних медійних правил веде за собою усвідомлення власної відповідальності перед суспільством.

Сучасні дослідники описують теорію з різних боків та все ж таки мають схожі погляди на поняття. Наприклад, Г.П. Бакулев, зазначає, що теорія соціальної відповідальності представляє собою компроміс між думкою про необхідність урядового контролю і підтримкою повної свободи преси. «Очевидно, що в теорії соціальної відповідальності робиться спроба поєднати три різних принципи: особистої свободи і вибору, свободи медіа та боргу медіа перед суспільством» [1, с.23]. І. Л. Михайлин підкреслює, що саме від діяльності журналістів, від самої журналістики залежить суспільство, а точніше його ідеї та представлення про світ «побудований на слові». Автор підкреслює: «За цією концепцією журналістика відповідальна перед людиною та соціумом за те, якими вони є». Б. В. Потятинник вважає, що теорія соціальної відповідальності позначає перехід журналістики від орієнтації на необмежену свободу до усвідомлення відповідальності перед суспільством. «Таким чином, концепція свободи у ТСВ¹ суттєво відрізняється від концепції свободи у теорії вільної преси. Остання народилася з негативного розуміння свободи, свободи «від» – головним чином від зовнішніх обмежень. Теорія соціальної відповідальності, навпаки, ґрунтується на позитивній свободі, свободі «для»» [5, с.82].

Отже, основне положення теорії соціальної відповідальності – керуватися обов'язком перед суспільством, служити соціуму в цілому. Основні принципи теорії соціальної відповідальності змістовно та детально описує Деніс Макквейл. На думку дослідника, засоби масової комунікації повинні дотримуватись таких положень, як: виконання певних зобов'язань перед суспільством; установа високих або професійних стандартів інформативності, правдивості, точності, об'єктивності та балансу; уникати негативних ефектів впливу; бути плюралістичними і відповідати очікуванням суспільства високих стандартів роботи; бути підзвітними перед суспільством, роботодавцями, ринком².

Активна позиція медіа-творця по відношенню до соціальних норм являється особливо важливою, тому що працівники сфери медіа володіють потужними засобами впливу на масову аудиторію. Наслідком прояву професійної діяльності журналістів може бути формування мас. Потрібно зазначити, що соціальна відповідальність – це широке поняття, яке означає відповідальність на всіх рівнях. Якщо говорити про соціальну відповідальність журналіста, то це, перш за все, відповідальність за кожне слово. У цьому значенні соціальна роль журналіста дуже велика, адже його положення у системі суспільних відносин має статус посередника у комунікації. А від так набуває актуальності вивчення однієї з соціально значимих характеристик журналіста, особистої відповідальності, розуміння відповідальності перед соціумом, а також «...його³ відношення до професійного обов'язку, цілям діяльності, тобто професійна самосвідомість. Уявлення журналіста про свої суспільні функції має дуже важливе значення, оскільки являється домінуючим у формуванні його соціальної позиції, почуття відповідальності» [6, с.11, с.12]. Це передбачає наявність уявлень про свою соціальну роль, а також відповідальне ставлення до виконання свого професійного обов'язку.

Отже, медіа-спільнота як суб'єкт соціальної відповідальності, повинна дотримуватись професійних стратегій, для того щоб досягти задоволення суспільних очікувань. Це відповідальність за рівень якості продукту та відповідальність за сформовану аудиторію. А теорія соціальної відповідальності передбачає ефективну дію відповідальності перед соціумом.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Бакулев Г.П. Массовая коммуникация: Западные теории и концепции. Учебное пособие/ Бакулев Г.П. — М.: Аспект Пресс, 2005.— 176 с. 2. Квіт Сергій. Масові комунікації: Підручник./ Квіт Сергій — К.: Вид. дім Києво-Могилянська академія, 2008. - 206 с. 3. Мационис Дж. Социология Я. – 9-е изд./ Мационис Дж – СПб: Питер, 2004. – 752 с.: ил. Стр. 67. 4. Михайлин І. Журналістика як всевіт: Вибрані медіадослідження/ І. Михайлин. – Х. : Прапор, 2008. – 512 с. 5. Потятинник Б. В. Медіа: ключі до розуміння. Серія: Медіакритика / Б. Потятинник. – Львів : ПАІС, 2004. – 312 с. 5. Теплюк В.М. Социальная ответственность журналиста. Мысли, 1984/ Теплюк В.М. – 207 с. 6. McQuail D. Mass Communication Theory: An Introduction. Beverly Hills, 1987.

¹ ТСВ – автор. абревіатура, розшифровується як теорія соціальної відповідальності

² McQuail D. Op.cit. P.115-118. [7]

³ Мається на увазі журналіст

МІФОТВОРЧІСТЬ У СУЧАСНИХ ПОЛІТИЧНИХ РЕКЛАМНИХ ПРАКТИКАХ.

У соціологічному дискурсі ми знаходимо окремі фрагменти наукових розвідок щодо дослідження міфу. Так, Е. Дюркгейм знаходив місце міфічним образам ведучи мову про релігійні уявлення і їх вплив на суб'єкта. Представники структурно-функціонального підходу зосереджували увагу на відображувальній властивості міфотворчого процесу. З розвитком феноменологічного напрямку у соціологічній науці продукт міфотворчості розглядався як конструкт свідомості агента, що створює і продукує не лише відповідні наміри агентів, а й формує їх публічні і повсякденні практики. Проблему формування інтерсуб'єктивного повсякденного знання розглядали А. Шюц, Г. Гарфінкель, Е. Гоффман, П. Бергер і Т. Лукман і інші. Вони підкреслювали в межах різних концептів саме аспект конструювання світосприйняття самими індивідами за рахунок соціальних взаємин. Повсякденні знання є продуктом домовленості людей, таким чином цінності, норми, вірування, тощо, представляються у вигляді частини об'єктивної реальності, що вже містять компонент міфотворчості. Р.Барт розглядав міф через призму трирівневої структури та вважав, що майже у всьому, що нас оточує, існує міфічний зміст. Міф намагається видати надреальні, не правдиві речі за реальність, бажає стерти умовну грань між світом людей та світом речей, але він має лишитися непоміченим.

Представлення міфотворчості в різних рекламних практиках поля культури і є предметом роздумів та розважань. Спроба поглянути на соціальні механізми конструювання бажаних образів, вплетення їх в соціальну канву, де образ і текст як ключові компоненти, по суті створюють соціокультурний контекст. У виступі мове йтиме про політичну рекламу як особливу рекламну практику, що щільно насичена міфотворчістю.

Лілія Змії

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

СУЧАСНІ РЕГІОНАЛЬНІ МАС-МЕДІА УКРАЇНИ: У ПОШУКАХ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ

Досвід розвинутих країн демонструє затребуваність соціально свідомої позиції регіональних мас-медіа, які працюють на задоволення потреб територіальних спільнот, виступають ключовим інститутом формування демократичного суспільства, забезпечують відкритий діалог між усіма зацікавленими соціальними суб'єктами, є засобом формування локальних і національних ідентичностей, укріплення соціальної єдності. Утім, посилення значення комунікативних технологій у розвитку соціальної системи, розширення спектру інформаційних джерел, моделей, технічних можливостей і форм здійснення комунікацій викликають необхідність наукових пошуків, які б допомогли визначити перспективні стратегії подальшого розвитку регіональних мас-медіа. Незважаючи на накопичений досвід вивчення масової комунікації та її засобів у соціогуманітарних науках і міждисциплінарний характер поставленої проблеми, як ніколи актуальною є саме соціологічна інтерпретація ролі, умов функціонування і векторів розвитку сучасних регіональних мас-медіа.

Теоретико-методологічні засади дослідження базуються на системній та системно-структурній концепціях Т. Парсонса, Р. Мертона, Н. Лумана, інституційному підході М. Вебера, концепціях конфліктного функціоналізму Г. Зімеля, Л. Козера, концепції П. Бурдьє, концептуальних розробках зарубіжних і вітчизняних науковців, серед яких: З. Бауман, Д. Белл, Дж. Томлінсон, Р. Робертсон, Т. Рантантен, О. Варганова, О. Зернецька, В. Іванов, Н. Костенко, В. Лизанчук, Н. Лисиця, Б. Потятинник, В. Різун, А. Ручка, В. Танчер, І. Паславський, Н. Романович, М. Слюсаревський, Ю. Фінклер та ін. Емпіричну базу дослідження складають дані авторського дослідження регіональних мас-медіа у сучасному українському суспільстві, проведеного методом формалізованих інтерв'ю з експертами (2010 р.) та дані досліджень, реалізованих закордонними й українськими дослідниками: моніторингового дослідження «Регіональні ЗМІ в Україні: 2005-2008», проведеного компанією GFK Ukraine (червень 2006 р. – травень 2008 р., n = 4 450); дослідження з використання сучасних технологій українськими медіа, проведеного МГО «Інтерньюз Україна» спільно з «European Journalism Center» (Нідерланди) (травень 2009 р.); дослідження в рамках Українського медійного проекту «У-Медіа» «Вивчення стану розвитку медіа в Україні», проведеного дослідницькою компанією «InMind» (вересень – жовтень 2012 р., n = 4047) у 10 областях України.

Сучасний етап розвитку українського суспільства характеризується динамічними процесами комунікативної інтеграції між індивідами, соціальними суб'єктами, соціальними групами, соціальними інститутами. Якщо глобальний рівень здійснення комунікацій за допомогою медійних посередників вже досить давно знаходиться у полі зору науковців, то регіональний, навпаки, поки ще залишає можливості для глибокого наукового проникнення. Нас цікавлять, перш за все, проблемні аспекти діяльності та перспективи мас-медіа, які діють на рівні функціонування регіональної спільноти, що розуміється соціологічною наукою як мережа стійких і достатньо регулярних зв'язків між індивідами, соціальними групами, організаціями у межах певного регіону. Акцент на аналізі ситуаційних, організаційних та функціональних складових діяльності регіональних мас-медіа є необхідним із огляду на потребу суспільства постійно потребувати актуальну інформацію, вступати у комунікації, коригувати й вдосконалювати процеси власного розвитку, контролювати рівень соціальної напруги, реагувати на зовнішні та внутрішні виклики завдяки мас-медіа.

Мас-медіа посідають одну із ключових позицій у суспільстві. Утім, вони працюють у парадоксальних умовах одночасного надлишку й браку інформації, комунікації та інформаційно-комунікативних джерел. Завдяки участі мас-медіа у висвітленні життя конкретного регіонального соціуму здійснюється репрезентація і легітимація існуючого соціально-політичного порядку, відтворюються соціокультурні коди певної соціально-територіальної спільноти, здійснюється встановлення та публічне обговорення напрямів розвитку регіону та країни в цілому.

До переліку системних проблем, які стають на заваді результативній роботі регіональних мас-медіа, відноситься приналежність більшості з них до приватної власності, внаслідок чого громада практично не має важелів впливу на діяльність медіа-суб'єктів. Слід також враховувати й системні зміни, серед яких зміни векторів конкуренції у медійному просторі («блогери vs редакції», «традиційні медіа vs нові медіа», «журналісти vs громадяни»), протистояння нових і традиційних платформ (цифрова музика vs радіо, паперові газети vs інтернет-газети та ін.), кризові явища у рекламній індустрії, еволюція технологічних пристроїв для здійснення комунікації. «Лакмусовим папірцем» у даному випадку є відхід молодіжної аудиторії від споживання медійної продукції регіональних мас-медіа, адже на перший план вийшло таке інформаційно-комунікативне джерело як мережа Інтернет. Показовим є також є низький рівень обізнаності щодо регіональних мас-медіа молоддю, яка практично не звертається до них як до постачальника актуальної інформації, використовуючи натомість мережу Інтернет для отримання актуальних повідомлень про навколишнє середовище.

Разом із тим, слід зазначити, що регіональні мас-медіа потенційно здатні бути соціально відповідальними. Під соціальною відповідальністю ми будемо розуміти таку відповідальність, що формується за рахунок не лише медіа-суб'єктів, зокрема їхньої правової, професійної культури, рівня моральності, етичних стандартів, але й завдяки соціокультурним особливостям регіональної аудиторії (регіональному менталітету, соціальній активності, соціокультурним запитам аудиторії, її критичності до інформації), рівню моралі в суспільстві у цілому (особливо політиків, представників влади). Адже регіональні мас-медіа сьогодні продовжують виступати творцем і ретранслятором цінностей і норм, відтворюють і закріплюють специфічні соціокультурні риси, притаманні певному соціально-територіальному утворенню, орієнтовані на підтримку, захист і розвиток локальних і регіональних ідентичностей. До визначальних для регіональних ЗМК соціокультурних чинників відносяться норми, цінності та позиції журналістів, нові комунікативні можливості ЗМК для аудиторії, особливості культури регіональної аудиторії та культурний рівень продукції мас-медіа. У соціокультурній сфері регіональні мас-медіа є одним із ключових суб'єктів процесів встановлення зв'язків між культурою, соціально-територіальним утворенням та індивідом у ході репрезентації унікальних культурних рис, історичного досвіду, територіальної ідентичності та менталітету, джерелом інновацій. У цьому руслі продуктивним є посилення взаємодій між регіональними мас-медіа та університетами як особливими науково-освітніми комплексами, спрямованих на розвиток інформаційно-комунікативних взаємодій у регіоні, підвищення рівня культури працівників ЗМК і загальної культури регіону.

На нашу думку, раціональними стратегіями розвитку для регіональних мас-медіа можуть виступати стратегії активного використання інформаційно-комунікативних технологій, активне опанування методик роботи з новими засобами комунікації (мобільні телефони, смартфони, планшети та ін.), а також стратегії збереження рівня якості медіа-продукції в умовах варіативності джерел інформації та індивідуалізації медіа-споживання.

Людмила Скокова

Інститут соціології Національної академії наук України

ЯКІСНІ І КІЛЬКІСНІ ПІДХОДИ У ДОСЛІДЖЕННІ КУЛЬТУРНИХ ПРАКТИК

Важливість дослідження культурних практик в полях дозвілля, медіа, культурного споживання обумовлена тим, що саме на їх основі часто відбувається самоідентифікація індивідів, пошуки і становлення властивого стилю життя, підтвердження традиційних або кристалізація інноваційних стратегій і тактик у приватних і публічних просторах суспільного життя – власне, репродукція культури у повсякденному існуванні різних соціальних груп. Видається необхідним більше уваги приділяти способам отримання і аналізу даних, на основі яких відбувається концептуалізація культурних практик, враховуючи сучасні напрацювання світової соціології в цій сфері. Проекти з вивчення динаміки і структури культурно-дозвіллевих преференцій і практик часто базуються на даних репрезентативних опитувань населення, дозволяючи робити певні висновки з приводу гомології соціальної і культурної стратифікації (П.Бурдье), гетерології смаків і статусів (Б.Лаір), поширення феноменів «всеїдності» (Р.Петерсон), культурної мобільності (М.Емісон). Зокрема, дослідницький проект «Соціальний статус, життєвий стиль і культурне споживання» (2004–2007) в рамках «Cultures of Consumption Programme» (2002–2007) був порівняльним дослідженням культурно-дозвіллевих практик у семи країнах: Великобританії, Чилі, Франції, Угорщин, Ізраїлі, Нідерландах і США. Міжнародна команда науковців, серед керівників якої був і Джон Голдторп, вивчала соціальні основи культурного споживання та його модифікації соціальним класом, освітою, доходом, віком і гендером [1]. Результати іншого проекту британських соціологів були викладені в монографії 2009 р. «Культура, клас, відмінності» [2], сама назва якої вказує, що важливим імпульсом для проведення досліджень стала можливість застосування і перевірки класичних ідей Бурдье щодо зв'язків між культурними смаками / практиками і класовими позиціями в сучасному британському суспільстві. У висновках, які завершують детальний аналіз проблеми на основі використання кількісних і якісних технік, автори вказують, зокрема, що в сучасній Великобританії легітимна культура продовжує мати значення, але в меншому ступеню, ніж у Франції 1960-х і, ймовірно, у Великобританії 1960-х. Опозиція високочолої/обивательської культури, основана на нормативності легітимної культури, зберігає своє цінність переважно для старшого покоління і вузьких кіл еліти [2, р. 251].

Дослідження структури і динаміки культурних практик проводяться в основному із застосуванням різних форм аналізу: кластерного, регресійного, аналізу відповідностей тощо. Це дає змогу будувати типології культурного споживання, картографувати соціокультурний простір. У 2000-і роки відбулося оформлення Мережі досліджень культурних відмінностей і соціальної диференціації (Network for the Studies of Cultural Distinctions and Social Differentiation – SCUD), яка складається із дослідників з різних країн Європи [3]. Науковців цікавлять теми культурної легітимності і класової домінації, вимірів культурного капіталу, стилів життя і культурного споживання (в сенсі Бурдье), а також порівняльні і методологічні питання. Перевірка концепції Бурдье проводиться шляхом систематичного співставлення з іншими соціологічними теоріями (наприклад, концепт індивідуалізації – Д.Белл, З.Бауман), а також в контексті крос-культурних досліджень.

Неоднозначність, а часто і суперечливість отримуваних моделей культурної і соціальної стратифікації та взірців культурного споживання підштовхує дослідників даної проблематики звертатися до використання якісних технік. Власне, сам Бурдье у «Відмінностях» дав приклад такого комбінованого аналізу, використовуючи і методи багатовимірної аналізу, і вільні інтерв'ю та проективні методики. Широко відомою стала праця французького науковця Бернара Лаіра [4], який саме на основі даних глибинних інтерв'ю доводить гетерономність культурних смаків і практик серед різних груп населення, підкреслюючи такі чинники, як особливості культурної соціалізації, контекстуальність розгортання культурних практик, наявність у родині дітей, вплив смаків партнера тощо. Дизайн емпіричного проекту дослідження «Культура, клас, відмінності», про який йшлося вище, передбачав комбінування методів: проведення опитування, репрезентативного для населення Великобританії (з урахуванням етнічних спільнот) і проведення серій фокус-груп та глибинних інтерв'ю.

Вивчення трендів певного явища, наприклад, мінливості музичних смаків/практик прослуховування музики передбачає, як правило використання статичного інструментарія, питань та варіантів відповідей, які регулярно повторюються під час опитувань. Ці особливості кількісного підходу підлягають спеціальному аналізу [5], який показує, що в сучасному полі музики весь час відбуваються зрушення, певні жанри стають популярнішими, інші – маргіналізуються, відбувається перехрещення і гібридизація жанрів, їх інституціоналізація, просування чи відхід у небуття, а також їх диверсифікація, вирізнення все нових і нових різновидів певних жанрів. Опитувальник кількісного дослідження з його усталеним переліком не в змозі ухопити ці зміни. Важливими також є процеси дигіталізації музики, її доступності завдяки новим способам

поширення, а також новим способам прослуховування. Завантаження музичних файлів з інтернету, купівля дисків через інтернет-магазини, як правило, супроводжується можливістю ознайомитися з рейтингами найпопулярніших музичних продуктів, побачити широкий діапазон пропозицій, отримати рекомендації, на кшталт «разом з цим товаром купують/скачують...». Новітні музичні пристрої дозволяють мати у своєму розпорядженні величезний обсяг музичних записів і прослуховувати їх випадковому порядку (ця опція є вбудованою) чи створювати персоналізовані підбірки творів. Отже, сучасні часи змінюють самі культурні практики прослуховування музики і характер вибору записів, стимулюючи зміну смакових режимів. В цьому контексті продовжувати говорити про усталені ієрархії жанрів лише на основі кількісних опитувань і приписувати смисли певними практикам прослуховування, пов'язуючи їх з культурним капіталом і соціальними відмінностями музики стає не так легко. Наприклад, якісні дослідження виявили, що декларації щодо преференцій до класичної музики часто робили ті, хто розумів її як досить обмежений набір популяризованих творів класики, які часто можна почути на FM-радіо [6].

До речі, у нашому дослідженні залученості населення країни до практик споживання музики на основі даних омнібусів Інституту соціології НАНУ теж звернула на себе увагу ситуація щодо «високої музики»: 2007 р. альтернативу «класична музика» обрали 13% опитуваних. У намаганні вдосконалити інструментарій 2013 р. це формулювання замінили на більш конкретне – «симфонічна музика, опера» – і отримали лише 4% відповідей. Треба думати, зіграла свою роль неоднозначність терміну «класична музика». У 2013 р. дослідники звучили його розуміння лише до академічної музики і прихильників такої серед респондентів одразу стало менше. У повсякденному розумінні під класичною музикою часто розуміють ту, яка витримала випробування часом і є популярною й сьогодні (наприклад, в якості рінгтонів у мобільних телефонах). На деяких музичних сайтах для прослуховування і скачування музики її не завжди навіть диференціюють за назвою твору, позначаючи «спокійна/фонова класична музика», «класична музика для дітей» тощо. Частина опитуваних час від часу чує по радіо, телевізору популярну класичну музику – вальси Штрауса, наприклад, чи твори Вівальді, Чайковського, Моцарта – і обирає під час опитування варіант «класична музика». Зрозуміло, що необхідність розуміння того, яке значення слухачі надають своїм смакам і ролі музики в їх житті, яке місце займає музика в контексті соціальної взаємодії і соціокультурної репродукції, потребує звернення до більш чутливих способів отримання інформації і її аналізу.

Якісні підходи у дослідженні культурних смаків і практик мають свою традицію, яка розвивалась в рамках інтерпретативних підходів (наприклад, «соціальні світи дозвілля» в символічному інтеракціонізмі (В.Деваль), «практики повсякдення» (М.Серто), «серйозне дозвілля» (Р.Стебінс) тощо [7]. Смисли культурного досвіду, просторові і часові його виміри, сенси речей – всі ці питання не можна розкрити, не звертаючись до якісних методів. Інша, альтернативна парадигма – критичні соціальні науки – теж дала цікаві приклади застосування якісної методології у вивченні досвіду культурних практик (праці представників Бірмінгемської школи та їх послідовників в руслі cultural study, гендерні студії). Ці напрацювання в рамках різних теоретико-методологічних підходів необхідно синтезувати в сучасній ситуації спроб побудови динамічного образу культурних практик в українському суспільстві.

ЛИТЕРАТУРА: 1. Social Status and Cultural Consumption /Ed. Tak Wing Chan. – New York: Cambridge University Press, 2010. 2. Bennett T., et al. Culture, Class, Distinction /Tony Bennett, Mike Savage, Elizabeth Silva, Alan Warde, Modesto Gayo-Cal, David Wright. – London, New York: Routledge, 2009. 3. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.soc.aau.dk/forskning/scrud/about-the-network>. 4. Lahire B. La culture des individus: dissonances culturelles et distinctions de soi. – Paris: Editions la Decouverte, 2004. 5. Rimmer M. Beyond Omnivores and Univores: The Promise of a Concept of Musical Habitus // Cultural Sociology. – 2012. – №6(3). – P. 299–318. 6. Savage M, Gayo-Cal M. Against the omnivore: assemblages of contemporary musical taste in the United Kingdom // Working Paper. – 2009. – №72. 7. Скокова Л. Культурно-дозвілєві практики як предметна царина сучасної соціології // Культура – суспільство – особистість : Навчальний посібник. – К.: Інститут соціології НАН України, 2006. – С. 275–313.

Сусанна Тупикова

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

КОНСТРУИРОВАНИЕ «ПОСЛУШНЫХ ТЕЛ»: МЕЖДУ ИДЕОЛОГИЕЙ И ПРАКТИКОЙ (СОЦИОКУЛЬТУРНЫЙ КОНТЕКСТ)

Актуальность вопроса о взаимосвязи тела и «власти – знания» в обществе связана, прежде всего, с тем, что тело на протяжении истории оставалось главной мишенью власти, механизмы действия которой были направлены на конструирование так называемых «послушных тел» (М.Фуко). В данном случае речь идет о системе религиозных, юридических, педагогических и медицинских институтов, устанавливающих особый кодекс правил и нормативных требований к телу, а также те способы, с помощью которых это нормативное поведение, обязанности, чувства, ощущения, удовольствия наделяются смыслом и

значимостью [1]. Как отмечает Фуко «владение своим телом, осознание своего тела могло быть достигнуто лишь вследствие инвестирования в тело власти: гимнастика, упражнения, развитие мускулатуры, нагота, восторги перед прекрасным телом... – все это выстраивается в цепочку, ведущую к желанию обретения собственного тела посредством упорной, настойчивой, кропотливой работы, которую власть осуществляет над телом детей, солдат, над телом, обладающим хорошим здоровьем [2, с.161]. Однако онтологический аспект проблемы заключается в том, что в зависимости от конкретного социокультурного контекста изменяются основные способы, используемые властью в реализации собственной «политики тела». Наиболее показательно данный факт можно зафиксировать на изменениях в механизмах воздействия власти на телесные практики в рамках дихотомии «модерн»/«постмодерн».

Так, в советском обществе способы конструирования «послушных тел», установление так называемого гендерного порядка носили исключительно этакратический характер, то есть в значительной степени определялись государственной политикой, задающей возможности и барьеры действий людей относительно собственного тела. Опираясь на идеи М. Фуко, можно выделить два основных структурных элемента дискурса власти (официального дискурса), в которых выражается государственная политика: нормативные и нормализующие суждения. Применяя эти положения к изучению гендерно-телесного порядка в советском обществе, к нормативным суждениям следует отнести официальные директивные документы партии и государства и правовые акты разного уровня. Нормализующие суждения власти, регламентирующие повседневную жизнь, можно обнаружить при анализе документов общественных организаций, официальных СМИ, текстов, рекомендованных комиссиями коммунистической партии по агитации и пропаганде [3, с.301].

Таким образом, советское общество как классический пример «дисциплинарного модерна», с ярко выраженной идеологической нагрузкой проводит конструирование «послушных тел» через систему агитационных плакатов (с целью формирования идеального образа «советского человека»), через осуществление массового контроля над сексуальностью, через практики коллективных занятий физической культурой на предприятиях и в образовательных учреждениях, через внедрение униформы и т.д. В данном случае, мы говорим о власти над телом, реализуемой через советскую идеологию в понимании ее как набора представлений о реальности, системе концепций, идей, мифов и образов, с помощью которых люди понимают, оценивают, переживают сложившееся у них представление о реальных условиях существования. В обществах советского типа именно государство выступает в качестве института, осуществляющего телесное регулирование через политики принуждения, выступая в качестве гегемонного агента контроля гендерных отношений.

Дальнейший переход от дисциплинарного общества, которому было характерно жесткое выделение нормы и патологии, к обществу контроля, где подобные практики заменяются идеей экзистенциального беспокойства, в том числе и телесного, по поводу несоответствия некоторой телесной норме, означает качественное изменение способов реализации властью контроля над телом, меняется риторика «говорения» власти, происходит «рассеивание» власти.

Так, безусловно, сегодня классические формы властного доминирования, осуществляемого при помощи прямого насилия, деактуализируются, современное доминирование – экономическое, политическое или культурное – осуществляется более мягким способом. Оно часто транслируется при помощи идеологии консюмеризма, гедонизма, популярной эстетики и массовой культуры и представляется в виде «сексуальной свободы». Речь идет о том, что в современном обществе происходит изменение способов реализации контроля над телесными практиками, а именно изменения в наборе ключевых слов, характеризующих современную реальность: «предложение» вместо «принуждения», «выбор» вместо «единообразия», «привлекательность» вместо «обязательности». Кроме того, современное общество характеризуется изменением роли и значимости тела, речь идет о том, что общество потребления «открывает» по-новому для индивидов их собственные тела, возводя их в статус особой ценности. В результате этого в современном обществе конструирование нормативного образа тела происходит не в форме прямого принуждения, а в атмосфере свободной игры, когда создается иллюзия полной свободы, когда такие вещи, как здоровье, образ жизни, телесный облик, переводятся в сферу индивидуальной ответственности индивида, но по заранее заданным стандартам. В результате механизмами конструирования «послушных тел» становятся масс-медийное пространство, гляцевые журналы, современная индустрия спорта и красоты, система дресс-кода на рабочем месте и в системе развлекательных учреждений, которые так или иначе приводят к конструированию нормативного телесного канона. В современном обществе, благодаря специальной индустрии предложения, соблазнения и наслаждения происходит конструирование легитимного, с точки зрения социального контроля, образа тела.

Таким образом, важно зафиксировать, что смещение социокультурного контекста приводит к существенным изменениям в способах конструирования властью «послушных тел», в механизмах воздействия власти. Так, для советского человека собственное тело не являлось предметом проблематизации, особой рефлексии, оно скорее было помещено в сферу официального властного дискурса, который осуществлял формирование гендерно-телесного порядка в форме прямого принуждения. В современном же обществе, следует исходить скорее из понимания категории власти вне

институтов, аппаратов и структур, обеспечивающих подчинение, вне какой-либо системы господства, пронизывающей все социальное тело, а также вне терминов суверенитета, закона и господства; здесь власть – это не «собственность» завоевавшего ее класса, но стратегия, не владение, но действие. Подобная ризоматичность власти проявляется в способности постоянно себя воспроизводить, быть повсюду, во всем и все охватывать. Здесь власть переводит тело в сферу индивидуальной ответственности, оно формально становится частью приватной жизни, однако продолжает оставаться мишенью власти. Но уже не в форме прямого государственного воздействия, а в форме «рассеивания», в частности через масс-медиа, которые взаимодействуют с телом не напрямую, но через «желание обретения своего тела».

ЛИТЕРАТУРА: 1. Фуко М. Забота о себе / Пер. с фр. Т. Титовой, И. Хомы; под ред. А. Мокроусова. – К.: Грунт, 1998. – 283 с. 2. Фуко М. Интеллектуалы и власть: избранные политические статьи, выступления и интервью / М. Фуко. – М., 2002. 3. Здравомыслова Е., Темкина А. Государственное конструирование гендера в советском обществе // Журнал исследований социальной политики. – Т.1. – № 3–4. – С. 299–321.

Елена Стрельник

Полтавский национальный технический университет имени Ю. Кондратюка

ХОРОШИЕ МАТЕРИ, ХОРОШИЕ ОТЦЫ... ГЕНДЕРНАЯ АСИММЕТРИЯ СОЦИОКУЛЬТУРНЫХ ПРЕДСТАВЛЕНИЙ ОБ ОТВЕТСТВЕННОМ РОДИТЕЛЬСТВЕ

Активизация академического и социального дискурсов ответственного родительства обусловлена двумя основными процессами. *Первый* из них – выделение детства как особого социокультурного, правового и даже политического феномена¹. Осознанное (ответственное, компетентное, вовлечённое) родительство определяется как необходимый элемент благополучия ребенка. При этом родительство (равно как и детство) технологизируется, превращаясь в социально-педагогическую задачу по формированию определённых знаний, навыков и компетенций. *Второй процесс* обусловлен тем, что дискурс родительской ответственности является следствием ряда социокультурных трансформаций самого института родительства: на фоне процессов индивидуализации и снижения рождаемости ребенок всё больше становится «жизненным проектом», а родительство – предметом рефлексии.

Наряду с этим требует дополнительных исследований проблема социокультурных представлений о «хорошем», «правильном», ответственном отцовстве и материнстве. Гендер, отцовство и материнство тесно пересекаются: различия в гендерных ролях и ожиданиях наиболее отчетливо проявляются именно в моделях родительства. *Проблемная ситуация моего исследования* состоит в том, что, несмотря на активное вовлечение женщин в сферу профессиональной занятости, культурные дискурсы феминности остаются центрированными на материнстве даже в европейских странах с доминирующей идеологией гендерного равенства. Доминирование таких дискурсов является одним из факторов, препятствующих развитию альтернативной стратегии родительства, что предполагает равную степень вовлеченности отца и матери в уход за детьми и принятие равной ответственности за их воспитание. Кроме того, эссенциалистский дискурс материнства как главного женского предназначения выступает одним из существенных факторов гендерного неравенства на рынке труда.

Целью моего доклада является анализ особенностей социокультурных представлений о материнстве и отцовстве и их гендерной асимметрии.

Исследования европейских социологов продемонстрировали, что социокультурные представления о «хорошем» родительстве концентрируются преимущественно вокруг материнства и материнских качеств. Представления о качествах хорошей матери и её роли в воспитании ребёнка менялись исторически. В современных дискурсах можно выделить три составляющих образа «хорошей матери»: её статусные позиции, а также поведенческие и эмоциональные характеристики. Первая составляющая – это представления о том, *кто* является хорошей матерью. В границах этого дискурса патологизируются «слишком юные» или «слишком зрелые матери», матери с инвалидностью, одинокие и бедные матери. Вторая составляющая культурного образа хорошей матери связана с представлениями о том, что *делают* хорошие матери (или, скорее, что им *следует делать*). Ключевой здесь выступает категория заботы и ответственности. Американская исследовательница Шарон Хейз (Sharon Hays) для описания доминирующего образа хорошей матери предложила понятие «идеология интенсивного материнства». Данная идеология содержит дискурсивные представления о «хорошей матери», соответствующие им поведенческие, эмоциональные аспекты заботы о детях, и основана на трех постулатах. Во-первых,

¹ Имеется в виду политизация детства, в частности, на примере дискурса угрозы усыновления западными семьями украинских детей-сирот.

преимущественно женщины заботятся о детях и, соответственно, именно они несут всю ответственность за их воспитание. Во-вторых, интенсивное материнство предполагает большие затраты времени и усилий, направленных на заботу о ребенке. Оно понимается как детоцентрированное, эмоционально поглощенное, экспертно-направленное, трудоемкое и финансово затратное. В-третьих, интенсивное материнство основано на логике отделения материнства от профессиональной оплачиваемой работы: «хорошие матери» работают только тогда, когда их семья нуждается в финансовой поддержке. Наконец, третья составляющая культурного образа матери определяет, что *чувствуют* хорошие матери. Ключевым элементом такого образа является категория любви. «Хорошие матери» никогда не причиняют вреда своим детям и всегда терпеливы по отношению к ним. Тем не менее, в реальном мире вряд ли найдется мать, которая весела, терпелива и никогда не выходит из себя. И большинство матерей испытывают чувство вины в отношении того, как они ведут себя со своими детьми. При этом роль любви в образе хорошего отца отличается от представлений о роли любви в образе хорошей матери.

Можно выделить, на мой взгляд, два ключевых момента асимметрии социокультурных представлений о родительстве. Во-первых, представления о материнстве значительно в большей степени влияют на жизнь женщин, чем представления об отцовстве на жизнь мужчин: женщина сталкивается с нормативными ожиданиями в отношении материнства ещё не будучи матерью, в то время как мужчина сталкивается с ними только на стадии собственно отцовства. То есть материнство оказывается встроенным в женскую идентичность. В это же время маскулинность (в её гегемонном варианте) ассоциирована не с отцовством, а с инструментальными ролями и работой. Во-вторых, ключевым элементом культурных дискурсов материнства является категория материнской ответственности и вины. Именно матери несут ответственность за все аспекты жизнедеятельности ребенка: его характер, физическое и ментальное здоровье, успеваемость в школе. Именно ответственность, по моему мнению, остается решающим фактором гендерного разрыва в родительских ролях. Несмотря на всю большую вовлеченность отцов во все аспекты ухода за детьми и их воспитания, включенность отцов в процесс принятия решений и ответственности за детей, остается пока весьма ограниченной, равно как и общественное признание возможности такой ответственности.

Альтернативой исключительно материнской ответственности за воспитание и уход за детьми в рамках традиционной модели родительства являются новые формы родительских практик, в частности так называемого разделённого родительства, при котором отцы берут большую ответственность за заботу о детях. В литературе таких отцов называют «новыми» или «вовлечёнными» отцами. Распространение практик вовлеченного отцовства в постсоветских обществах ограничено, прежде всего, структурными факторами, в частности, гендерным неравенством на рынке труда. Так, исследования российских социологов показывают, что в целом эгалитарно настроенные брачные партнеры среди представителей среднего класса с появлением детей изменяют свои позиции в отношении разделения семейных ролей в сторону их натурализации.

Таким образом, социокультурные представления и дискурсивные предписания в отношении ответственного родительства сохраняют свою гендерную асимметричность. Несмотря на тенденции эгалитаризации гендерных установок, культурные дискурсы феминности являются центрированными на материнстве, в то время как маскулинность (в её гегемонном варианте) и отцовство не образуют монолитной составляющей нормативного мужского образа.

*Татьяна Кабанец
Институт социологии НАН Украины*

ФЕНОМЕН ЛЮБВИ КАК ПРЕДМЕТ ИССЛЕДОВАНИЯ СОЦИОЛОГИИ КУЛЬТУРЫ

Традиционно феномен любви является предметом осмысления в философии, примерами чего богата многовековая история этой науки. В наше время частым является рассмотрение феномена любви и в сфере психологии, особенно это касается так называемой популярной психологии, где разрабатываются многочисленные рекомендации по гармонизации межличностных отношений. Таким образом, типичным представляется рассмотрение любви на спекулятивно-абстрактном либо сугубо прикладном уровнях. В поле же социологической науки к изучению феномена любви обращается не столь большое количество ученых. И все же исследованию феномена любви в его социологическом аспекте уделяли внимание такие мэтры как: П. Сорокин и Э. Фромм — рассмотрение любви как неперемного условия полноценного существования личности и общества, З. Бауман — определение этого феномена как квинтэссенции моральности в нестабильном, фрагментарном мире, Э. Гидденс — изучение трансформации любви и института семьи в новых социальных реалиях. Отметим, что на Западе социология любви сегодня выделяется в отдельную отрасль изучения, активно пополняются теоретическая и эмпирическая базы. На

постсоветском пространстве к данной тематике обращались: С. И. Голод, Т. Ю. Дашкова, С. В. Климова, И. С. Кон, В. В. Танчер, Е. Р. Ярская-Смирнова и др.

Хотя понятие любви широко используется в общекультурном дискурсе, единственной общепринятой дефиниции его не существует. В то же время, без преувеличения можно утверждать, что у каждого человека есть свое представление о данном феномене, которое включает понятия о надлежащих любви чувствах, образцах поведения, мотивах и целях, все то, что отличает ее от других типов социального взаимодействия. По нашему мнению, такие представления о любви не являются сугубо индивидуальными конструктами. Конечно, переживание любви у каждого индивида уникально, но общество посредством культурных норм и ценностей задает определенные модели, образцы и представления, которые влияют на то, какие отношения человек считает подходящими, какое сопутствующее им поведение представляется целесообразным, общественно-одобренным, что нужно принимать, а что осуждать.

То есть представляется возможным говорить о существовании обобщенных представлений о любви, характерных для некоего времени и общества. Поэтому содержание феномена любви в определенной степени зависит и от социальной конъюнктуры, а, следовательно, может быть исчерпывающе раскрыто только в контексте конкретных социокультурных условий. Следует подчеркнуть, что понимание сущности любви, место этого феномена в ценностной иерархии, существенным образом влияет на столь важные жизненные этапы, как мотивация выбора спутника жизни, особенности заключения брачно-семейных отношений, специфику их структуры и функционирования. Таким образом, концепт любви является значимым не только для личного постижения человеком, но и становится актуальной проблематикой социологического исследования.

Функционирование любви в обществе можно рассматривать в трех формах: индивидуальной, социальной и культурной. Каждая из выделенных форм этого феномена может быть интересна для социологического исследования, но социологию культуры в первую очередь интересует культурная форма. С этой позиции предполагается изучение ценностного аспекта любви и его символического воплощения в социокультурной реальности, примером чего может служить его репрезентация в художественной культуре.

В процессе исследования репрезентации любви в художественной культуре представляется возможным проследить трансформацию этого феномена в историко-культурном развитии человечества, его взаимодействие с социальной конъюнктурой соответствующего времени и общества. К примеру, относительно доисторических времен корректно говорить не о любви в общепринятом ее понимании, а о сексуальном инстинкте с целью продолжения рода, который реализовался достаточно стихийно. Однако в процессе развития человечества, для упорядочивания социальных связей, производства благополучного потомства, поддержания элементарной социальной стратификации, сексуальная сфера жизни человека предается регулированию (нормы и ценности) и контролю (запреты и санкции). Сформировалось понимание того, что полноценное функционирование, воспроизводство и развитие общества напрямую зависит от стабильности института семьи. Однако, как известно, в каждом обществе для успешного следования социальным нормам его членов должны существовать фундаментальные ценности, которые определяют наполнение как общественной, так и личной жизни. Поэтому в культуре создавались и совершенствовались механизмы, обеспечивающие контролирование человеческой сексуальности как обществом, так и самой личностью. В частности выработались ценности любви, которые постулируют не прямое удовлетворение физической страсти, а иницируют поведенческие стратегии, ориентированные на построение стабильных моногамных отношений на основе взаимной симпатии, заинтересованности и утверждении индивидуальности партнера. Образцы таких поведенческих стратегий воплощаются в художественном творчестве практически с самого зарождения человеческой цивилизации. К примеру, в одном из самых ранних документальных источников – шумеро-аккадском эпосе, существовало противопоставление оргиастического культа богини плодородия, плотской страсти Инанны – Иштар и строгих норм добрачных и брачных отношений. Гораздо больше свидетельств о художественном воплощении любви дошли до нас со времен Античности. Как в мифологическом наследии, так и в философской рефлексии этого периода фигурирует разделение любви на плотскую, страстную, (Афродита Пандемос) и духовную, возвышенную (Афродита Урания), которую мыслители рассматривали как фактор развития, обретение целостности личности, благополучия семьи и общества.

Разделение, и даже противопоставление сексуальной страсти и значимости семейного очага складывалось исторически на протяжении многих веков из-за прагматической мотивации заключения браков. Как известно, в значительной мере брачно-семейные отношения создавались не на основе взаимной симпатии, а преследовали, прежде всего, экономические, порой политические интересы. Поэтому эмоционально-чувственные стремления реализовывались чаще во внебрачных отношениях. Символическим воплощением такого положения феномена любви в обществе стало появление так называемой куртуазной любви, которая хоть и воспевалась трубадурами как возвышенная и одухотворенная, все же подразумевала адюльтер, так как возлюбленная рыцарем Прекрасная Дама чаще всего уже имела законного мужа.

В отечественной культуре существовали свои модели любви, которые можно исследовать как в славянской мифологии, так и в народном искусстве или в профессиональном художественном творчестве.

Следует обратить внимание, что в каждый исторический период любовь как культурная ценность отвечала вызовам времени, соответствуя главным тенденциям и настроениям. Обозначая в общих чертах модель любви нынешней эпохи, можем отметить, что она претерпела те же изменения, что произошли в обществе. Как результат в художественной культуре современности относительно феномена любви все размытой станут границы нормы и перверсии, исчезают табу и цензурные рамки, все чаще отсутствуют критерии моральной оценки. Вместе с представлениями об избирательной, моногамной, долговечной любви, которая непременно закрепляется узами брака, художественная литература, кинематограф, телевидение и т. д. изобилуют воплощениями любви как способа реализации сексуального желания, часто не ограниченного полом и возрастом партнера. Фрагментарность жизни воплощается и во фрагментарности отношений, которые представляются ценными только в нынешний момент времени, и являются скорее средством личной самореализации, чем способом построения длительных устойчивых отношений. Это отражается и на функционировании института семьи и брака, где кроме популярной тенденции легализации гомосексуальных браков, прослеживается возникновение его новых форм: гостевые (экстерриториальные), сезонные (временные), открытые, коммунальные браки. Обозначенные формы браков в первую очередь подчеркивают временность таких союзов, открытость человека к поиску новых партнеров, лимитизацию ответственности.

В течение длительного времени сексуальный аспект любви, эротизм как самоценное явление осуждался и ограничивался со стороны государства, церкви, общественной морали. Ныне такое понимание любви все чаще предстает как типичное и обыденное, что отражается в многочисленных примерах художественной культуры. Традиционным было воплощение ценностей любви, где верность, преданность на всю жизнь, наряду с сексуальной эксклюзивностью были призваны утверждать необходимость брачных союзов. Во многих же произведениях современных авторов практически происходит ревизия таких постулатов, что ставит под вопрос и утверждение семьи как базовой ячейки нынешнего общества западного образца.

Таким образом, изучение ценностной структуры феномена любви и его символического воплощения в художественной культуре является актуальной и важной проблематикой для исследования в сфере социологии культуры, как в ретроспективном рассмотрении, так и при определении тенденций межличностных отношений современного общества. Ввиду своей многоаспектности изучение феномена любви в социологии культуры может граничить и с другими отраслями социологического знания.

Оксана Ковтун

Запорізький національний університет

КОХАННЯ ЯК ЖИТТЄВА СТРАТЕГІЯ

Дослідження кохання як життєвої енергії дає змогу показати його роль у житті особистості, що полягає у розвитку творчого, інтелектуального потенціалу людини, у духовному збагаченні. З соціологічної точки зору кохання постає результатом взаємодії двох акторів, потребуючи постійного відтворення у соціальній дії, і, відповідно, відзначається активним характером. Життєва енергія, втілена у коханні, постає ресурсом, який, у разі відсутності відповідної соціальної дії з боку об'єкта кохання, активізує механізми заміщення (у даному випадку позначення «суб'єкт» та «об'єкт» використовується для зручності викладу). Свідомо чи під впливом ситуації особистість позбавляється можливості виражати почуття і шукає інші способи застосування життєвої енергії. Як наслідок, змінюється вектор соціальної активності, тим самим призводячи до трансформації життєвих стратегій особистості. Однією з основних сфер реалізації подібних механізмів заміщення постає професійна сфера, в якій якісні та кількісні показники професійних досягнень прямо чи опосередковано обумовлюються специфікою реалізації кохання у соціальній взаємодії акторів.

Об'єктом дослідження є: за критерієм загальної проблеми – життєві стратегії особистості, за критерієм носія проблеми – особистості, для яких характерні механізми заміщення кохання. Предметом слугує кохання як одна з життєвих стратегій особистості. Мета – на основі біографічного аналізу проаналізувати кохання як життєву стратегію особистості.

Феномен кохання постає предметом наукового аналізу різних соціогуманітарних наук, що окреслюють певні предметні поля його аналізу. Розгляд кохання у соціологічному аспекті характерний для філософії життя Г.Зіммеля, представника системного підходу Н.Лумана, інтеграліста Е.Гіденса та сучасних дослідників міждисциплінарного спрямування Л.Гозмана, С.Голода, І.Меліхової, Н.Щербакової, В.Танчера, Н.Жижко, Л.Амджадін. У цій роботі користуємось визначенням кохання С.В. Клімової, згідно з яким кохання – це виникаюче у процесі сексуального потягу почуття, яке обидва чи один з партнерів оцінюють як найбільш задовольняюче, супроводжується усвідомленням незамінності коханого та бажанням бути з ним [1, с. 81]. Кохання розглядається як стосунки осіб протилежної статі, гомогенними за соціально-демографічними ознаки, в основі яких лежить почуття сердечної прихильності.

Секція 7

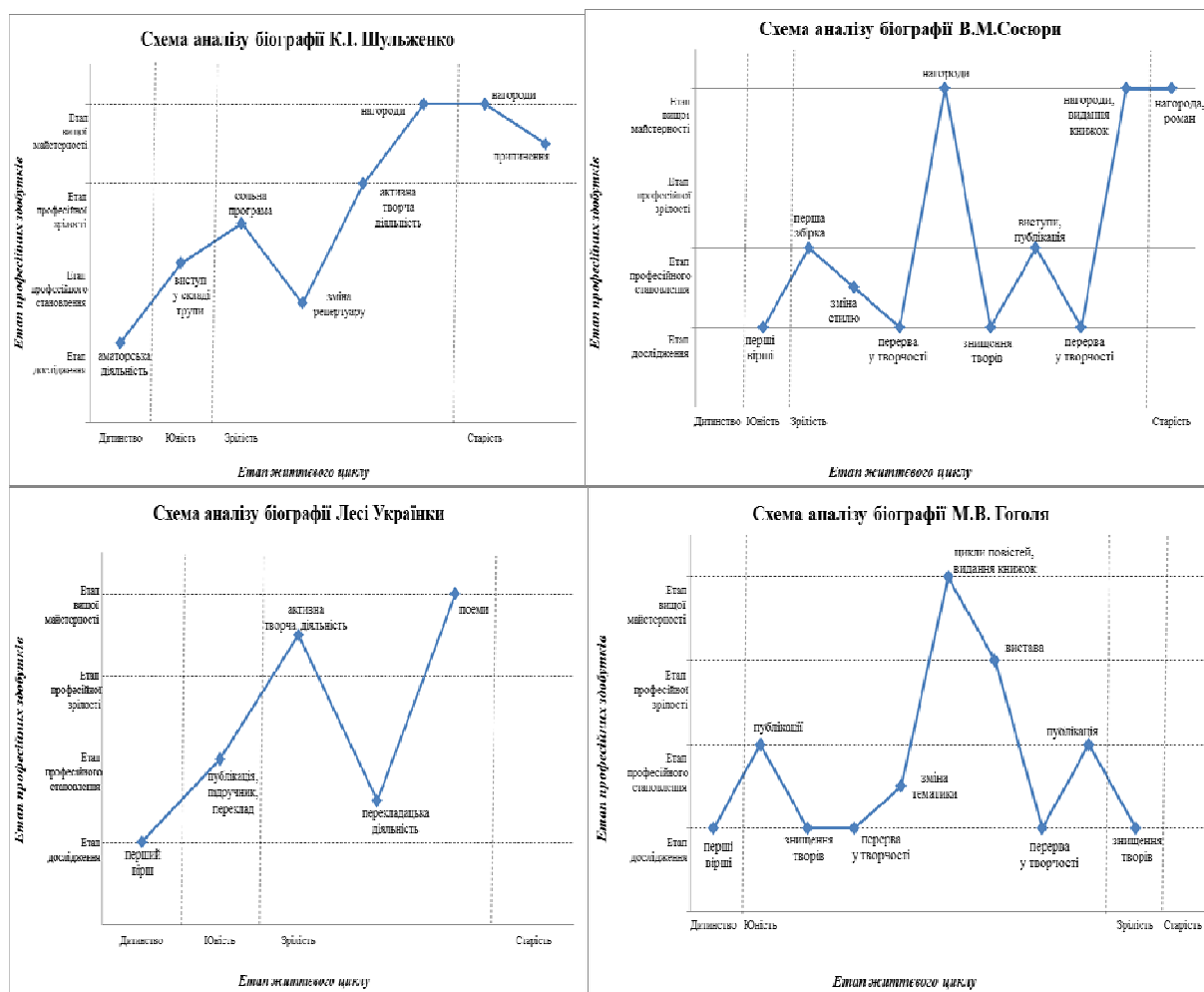
Під життєвою стратегією розуміємо динамічну, саморегульовану систему соціокультурних уявлень особистості про власне життя, що орієнтує й спрямовує поведінку протягом тривалого часу та виступає у якості ідеального утворення, яке досягається послідовними практичними діями. Проблематику життєвих стратегій досліджували У. Томас, Ф. Знанецький, П. Бергер, Т. Лукман, А. Щюц, К. Абульханова-Славська, Ж. Нюттен, О. Васильєва, Є. Демченко, Т. Резник, Ю. Резник, О. Злобіна, В. Тихонович, О. Ненчук, Є. Головаха та ін.

Кохання як життєва стратегія не є раз і назавжди виробленою стратегією. Кожному новому життєвому етапові відповідає специфічний зміст. Виділивши три стадії розвитку – надію та руйнування, кризу і соціальний стрес, адаптацію, вважаємо за необхідне зосередити увагу на кризовому етапі. Виділено чотири моделі конструювання життєвих стратегій, які схематично представлені наступним чином:

	Конструктивність	Деструктивність
Я	+	–
Ситуація	+	–

Для аналізу спрацювання механізмів заміщення кохання професійною сферою використовуємо координату універсальних етапів життєвого циклу людини (за І.Малкіною-Пих): дитинство (до 12 років), юність (12–20 років), зрілість (20–60 років), старість (від 60 років) [2, с. 37–38]. Також впроваджуємо другу координату – «професійних здобутків», що складається з етапів «дослідження» (професійного пошуку), професійного становлення, професійної зрілості, вищої майстерності. Кожному етапові відповідають певні критерії, уособлюючи певний період творчої самореалізації, але вони не мають чітких меж, оскільки вирізняються у порівнянні з іншими,

Емпіричною базою нашої роботи є аналіз біографій, що переважає аналіз документів та дослідження історії життя діячів мистецтва XIX–XXст.: К.І. Шульженко, М.В. Гоголя, Лесі Українки, В.М. Сосюри [3; 4].

У ході аналізу біографій було виявлено, що біографія К.І. Шульженко відповідає моделі «Я–конструктивність», Лесі Українки – моделі «Ситуація–конструктивність», біографія М.В. Гоголя є проявом моделі «Я–деструктивність», а В.М. Сосюри – моделі «Ситуація–деструктивність».

У результаті дослідження отримано наступні висновки. У дитинстві протягом первинної соціалізації під впливом батьків закладається основа для майбутньої професійної самореалізації. Зрілість є етапом, протягом якого відбувається найбільші зміни, що пояснюється тим, що він є найтривалішим з усіх, та під час нього особистість свідомо реалізує ті чи інші дії, змінюючи соціальну реальність. Професійна самореалізація не є сталою чи завжди проявляє тенденцію до покращення. Етап професійного пошуку простежується протягом професійного життя одразу ж після активної творчої діяльності. Найбільше на вибір життєвої стратегії впливає близьке оточення особистості – батьки та кохана людина. При цьому, у разі неможливості задовольнити потребу у коханні, спрацьовують механізми заміщення, що має як деструктивні, так і конструктивні наслідки.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Климова С. В. Социальный феномен любви / С. В. Климова // Социологические исследования. – 2009. – №9. – С.79–88. 2. Малкина-Пых И.Г. Возрастные кризисы: Справочник практического психолога / И.Г. Малкина-Пых. – М.: Эксмо, 2005. – 896 с. 3. Семененко В.И. Неизвестная любовь известных украинцев / В.И. Семененко. – Х.: ИД «ШКОЛА», 2010. – 160 с. 4. Складенко В.М. 100 знаменитых людей Украины / В.М. Складенко, Т.Н. Харченко, О.Ю. Очкурова, И.А. Рудычева. – Х.: Фолио, 2055. – 511 с.

Катерина Тягло

Інститут соціології Національної академії наук України

ТЯЖІННЯ ДО «ВЕЛИКОЇ» ЛІТЕРАТУРИ В ЧИТАЦЬКИХ ПРАКТИКАХ – ДВІ РІЗНІ ВЕРСІЇ В РЕГІОНАЛЬНОМУ АСПЕКТІ

В українській літературі (літературі українською мовою і написаній на теренах України протягом останніх двадцяти років за період незалежності) присутні дві опозиційні тенденції – проєвропейські орієнтації, що наближають її до глобалізаційних трендів, та акцентування локальності, що засвідчує тяжіння до традиціоналізму. І якщо з наголошенням локальності й «автентичності» все більш-менш зрозуміло, то з акцентуванням європоцентричного вектору художнього розвитку не все так прозоро.

Європейська традиція, якщо можна вдатись до таких узагальнень, на сході і заході України представлена неоднаково. На західноукраїнських теренах спостерігається прагнення до «європейськості» в сенсі повернення до старої-доброї Австро-Угорщини, «мамуні Австрії»¹, і саме через це уявлюване повернення і відновлення перерваних радянським періодом традицій конструюється сучасний проєвропейський літературний канон (Ю. Андрухович, Ю. Винничук, О. Забужко, Т. Прохасько). На сході України присутні інші моменти. Тут так само сильні європейсько-орієнтовані літературні течії, пов'язані зі світовими глобалізаційними тенденціями, можливо, вони навіть сильніші, ніж у географічно ближчій до Європи Галичині, але вони специфічні. Для східної і центральної України прообразом «світового» і, вужче, європейського канону зазвичай була і частково зостається російська культура і, відповідно, її мова як «мова високої літератури». Українська ж залишається для регіонального, місцевого письменства і його культурного продукту, тобто для творів, що визначаються як сегмент «малої літератури», приречених на регіональність й артикулювання національного перед глобальним, локального над універсальним. Оскільки російська література й загалом культура по відношенню до української протягом тривалого часу була асимілюючою, то тепер, зі здобуттям незалежності, ці тенденції протистояння/об'єднання реактуалізуються. Наприклад, у формах присутності в літературному полі помітного відсотку російськомовної української літератури, саме української, оскільки вона репрезентує й транслює українські реалії й культурні тренди, а також перекладної україномовної літератури (російські переклади творів С. Жадана, М. Матіос, Наталки Сняданко та інших популярних авторів), яка користується не меншим, а подекуди й більшим попитом, ніж україномовний оригінал. Такі тексти входять до читацького досвіду українських споживачів російською мовою, що не може, в свою чергу, не демонструвати саме затребуваності російського літературного канону і способу літературного мовлення. Адже коли актуальні культурні феномени і явища оповідаються письменниками і сприймаються аудиторією через символічні коди іншої (у нашому випадку «великої», тобто домінуючої) культури, то це не може не накладати певного відбитку на спосіб їх засвоєння та враження від них, що в подальшому формує культурну компетентність читацької публіки. Українська література сприймається експертами літературного поля –

¹ Широко цитований вислів Ю. Андруховича, вперше зустрічається у збірці есе «Дезорієнтація на місцевості».

письменниками, перекладачами, редакторами, організаторами літературно-мистецьких акцій – не тільки й не стільки як україномовні тексти, і навіть не як література, написана на теренах України чи українцями за походженням, а як культурний продукт/«культурний зріз», дотичний до актуальної української повсякденності, проблематики суспільних реалій. Так само і переклади українською мовою зарубіжної класики чи сучасних художніх творів, на думку деяких експертів, можуть вважатись структурними елементами поля української літератури.

Цікавою «читацькою практикою» є те, що респонденти зі сходу, півдня та центру України відзначають, що для них мова написання твору не є ключовим критерієм вибору твору для читання, оскільки вони рівною мірою володіють обома, тобто їм властивий певний культурний білінгвізм і «всеїдність», коли ключовими для вибору художньої літератури стають далекі від мови критерії, наприклад, жанр твору, популярність, впізнаваність автора, його визнання в середовищі респондента, доступність твору. А скупчення російськомовних книжок на ринку, зокрема і тих, що від початку написані українською мовою, більша їх «проникливість» до мережі книготорговельного зв'язування і, відповідно, доступність робить їх популярнішими у споживацькому розумінні, оскільки цей товар є більш поширеним, аніж рафіновано-україномовний продукт, який не кожний пересічний читач, якщо він мешкає не у великому місті, має змогу знайти. Тому не дивно, що для вагомої частки читачів читання україномовних текстів російською є не виключенням, а звичною практикою.

Ще одним із важливих аспектів мовного «водорозділу» між читачами з протилежних регіонів, наближених до західноєвропейської чи російської культурних традицій, є їх належність до населення великих чи маленьких міст, містечок, сіл. Як відомо із репрезентативних моніторингових опитувань (зокрема тих, що здійснює Інститут соціології НАН України), міське населення загалом читає більше, якщо навіть не брати розподіл за жанрами, смаковими перевагами тощо, а великі міста-мільйонники сконцентровані на сході та півдні України, де домінують російськомовні орієнтації і література російськомовна має більше шансів потрапити до свого читача, навіть література схожої або тієї ж самої тематики, що видана українською. Поява виключно українських книгарень, мистецьких закладів, де за статутом «говорять українською» дещо виправляє ситуацію, але не досить суттєво, так само як наявність російських шкіл, наприклад у Львові та регіоні не впливає на співвідношення послуговування російською та українською мовами в побуті.

Підсумовуючи, важливо зазначити, що акцентована «україномовна спрямованість» властива Заходу України, а вимушена чи «опціональна» російськомовність (і читання українських авторів у перекладах) – Сходу. Поряд з цим тут може простежуватись інша тенденція – мовно-літературна гомогенність (цілісність) на західноукраїнських теренах, і мовна «всеїдність» – на сході, при чому всеїдність не завжди свідчить про свідомий вибраний вибір, а скоріше засвоєння та вкорінення тих культурних репрезентацій, які є загальноприйнятими і найбільш поширеними в середовищі споживача культурних благ.

Оксана Шевелєва

Запорізький національний університет

МЕХАНІЗМИ КОНВЕРТАЦІЇ КАПІТАЛІВ У ПОЛІ ЛІТЕРАТУРИ

Літературне поле, як і будь-яке інше поле соціального простору, структурується у процесі боротьби агентів, що в ньому знаходяться, та перерозподілу капіталів. Те, що ми маємо змогу бачити – формування когорти визнаних авторів та «авангарду» мистецтва, ієрархізацію письменників та формування специфічних течій, є результатом зміни агентами позицій в літературному полі, надбання ними культурного капіталу та символічного визнання їх легітимності. Недостатня автономність поля літератури проявляється в першу чергу у тому, що на позицію агента в літературному полі впливають його позиції в політичному та економічному полях. Така підпорядкованість літературного поля використовується деякими агентами для примноження свого сукупного капіталу в соціальному просторі. Це стає можливим завдяки природі капіталу.

Капітал ми, згідно з В. Радаєвим, розуміємо як накопичуваний ресурс, що бере участь у процесах відтворення і зростання вартості шляхом взаємної конвертації своїх різноманітних форм. Відповідно, капітал за своєю природою обмежений, накопичуваний, ліквідний, конвертований, має додаткову вартість. Ці властивості характерні передусім для капіталу у його широкому політико-економічному визначенні, втім багато у чому вони, на нашу думку, є універсальними. Так, наприклад, у політичному полі точиться боротьба між агентами за отримання місця у Верховній раді – політичний капітал такого кшталту є обмеженим. Так само обмеженим є і культурний капітал, адже всі автори України одночасно не можуть бути членами Асоціації українських письменників, не можуть отримувати Національну премію України

імені Тараса Шевченка або відзнаку Золотого письменника України. Отримання зазначених вище переваг також вимагає ведення боротьби у полі. На думку П.Бурдье, безсумнівною є і властивість капіталу конвертуватися: «Можливість конвертації різних типів капіталу слугує основною стратегією, спрямованою на забезпечення відтворення капіталу (і позиції, що займає його власник в соціальному просторі) шляхом перетворень, мінімізуючих витрати, з якими пов'язане перетворення». Під конвертацією капіталу ми розуміємо його перехід з одного стану в інший. Між економічним та соціологічним розумінням капіталу, на нашу думку, існує важлива відмінність: вона полягає в тому, що в результаті соціологічної конвертації вихідний капітал не зникає, а навпаки, може примножитися.

Отже, метою роботи є дослідження специфіки структурування поля літератури через конвертацію капіталів. Насамперед, нас цікавитиме вплив політичного капіталу на позицію агента в полі літератури: це пов'язано з тим, що історично український соціальний простір надто політизований, підпорядкований політичним подіям. Крім того, ще Бурдье вказував, що найсильніший вплив на поле літератури здатне справити поле політики – вони співвідносяться «як мікрокосм до макрокосму». Також інтерес становить зворотна можливість, тобто вплив капіталу агента у літературному полі на зміну позиції у полі політики.

Конвертація капіталів у літературному полі, на нашу думку, може відбуватися за допомогою щонайменше двох механізмів. Перший механізм полягає у тому, що агенти – власники значного культурного та символічного капіталу – прагнуть використати його для отримання капіталу політичного. Такий механізм конвертації небезпечний втратою обсягу того первинного капіталу, що був використаний для конвертації. Якщо провести економічну аналогію, то цей механізм можна було б вважати *дивестицією* культурного капіталу. Дивестиція передбачає вилучення капіталовкладень, продаж частини активів або всього підприємства. При цьому отримання вигод від продажу активів зазвичай перевищують вигоди від їх подальшої експлуатації.

Другий механізм конвертації використовується агентами, що мають значний обсяг політичного капіталу та прагнуть примножити його (або сукупний капітал) шляхом конвертації у літературному полі. Такий механізм можна вважати *інвестицією* – вкладенням капіталу з метою отримання прибутку або іншого позитивного ефекту. Агенти, що мають значні обсяги політичного капіталу, інвестують його у свою літературну діяльність, а отримані вигоди слугують, в першу чергу, примноженню вихідного капіталу. Саме тому серед політиків є популярним жанр автобіографії: за кордоном така література особливо поширена в ході виборчої кампанії. Обидва зазначених механізми мають місце в умовах українського літературного поля.

Приклад стратегії дивестиції літературного капіталу демонструє М.Матіос. Схожий механізм використано А.Шевченком та В. Кличком, що конвертували свій символічний капітал у політичний. На нашу думку, всі наведені приклади, особливо два останніх, підтверджують особливість дивестиції – продаж «активів» вигідніший, ніж подальша їх експлуатація. Природно виникає питання, чому перший механізм не надає можливості примноження вихідного капіталу? Як зазначає Д. Циганков, розглядаючи соціальну траєкторію О. Солженіцина, в полі політики немає позиції «володаря дум», і зберегти ідентичність, що характерна для поля літератури, у позиції, що відноситься до поля політики, неможливо.

Другий механізм конвертації капіталів успішно використовується українськими політиками – А.Герман, Л.Кравчуком, Л.Кучмою, Д.Табачником, С.Тигіпком, М.Томенком, О.Турчиновим, Л.Черновецьким, В.Ющенком, В.Януковичем. Подібним засобом примножують свій символічний та сукупний капітали відомі персони шоу-бізнесу та спорту (О.Блохін, Я.Клочкова, Т. Кароль, Н.Мейхер, М.Поплавський, К.Скрябін та ін.) – книжки дозволяють їм підтримувати зацікавленість широкого загалу, насамперед, зацікавленість до вихідної позиції – політика, співака тощо.

Літературна творчість українських політиків має специфічні риси. Більшість книг, написаних українськими політичними діячами, безпосередньо стосуються політики: досвіду управління країною («Рік в опозиції. У політиці не буває остаточних перемог і поразок» В.Януковича), гострих проблем української держави («Качиний суп по-українськи» Д.Табачника), історико-політичного розвитку України («Україна не Росія» Л.Кучми) тощо. На нашу думку, політична спрямованість літератури не випадкова: окрім очевидної обізнаності політиків саме в цій сфері, існує ще і фактор привабливості для читачів. Книга про політику, що написана самим політиком, видається достовірним джерелом інформації про високу політику та її кулуарну атмосферу. Необхідно враховувати також значну заполітизованість українського суспільства. До того ж, політична тематика книжок – найкоротший шлях до примноження політичного капіталу і можливість мимохідь поставити під питання легітимність позиції інших агентів політичного поля.

Інша характерна риса полягає у особливостях видавництва та тиражування книжок: в середньому книжки політиків виходять тиражами 10-15 тисяч екземплярів («Україна не Росія» Л.Кучми – 10 тис. примірників, «Сповідь мера» Л. Черновецького – 20 тис. примірників), нарівні з масовою художньою літературою. Такі тиражі та письменницький успіх політиків стають можливими завдяки тому, що вони пропускають етап символічного визнання, прийнятий у полі літератури. Ім'я письменників від політики ще перед випуском книги на слуху серед широкого загалу, до того ж такі автори нерідко використовують адміністративний ресурс для поширення своєї літератури.

Отже, конвертація капіталів у літературному полі може відбуватися за допомогою принаймні двох механізмів, один з яких на сучасному етапі дуже поширений в Україні – це механізм інвестиції капіталу, примноження його шляхом конвертації у літературному полі. Зазначені особливості структурування українського поля літератури та значна популярність письменництва серед політиків в цілому пояснюється, за термінологією Бурд'є, превалюванням гетерономного принципу ієрархізації поля. Він вказував на те, що у полі виробництва культури весь час точиться боротьба між автономним («мистецтво заради мистецтва») та гетерономним («буржуазне мистецтво») принципами, і баланс сил у даній боротьбі залежить від автономності поля в цілому. Минулі практики псевдолітературоцентризму, сучасна актуальність мовного питання в літературі та значний попит на книжки політичного змісту – все це вказує на невелику автономію українського поля літератури, значну його політизованість.

Оксана Щербина

Київський національний університет ім. Тараса Шевченка

ПРОБЛЕМИ СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ СУБКУЛЬТУРИ МЕРЕЖЕВИХ ІГРОВИХ СПІЛЬНОТ

Розвиток інформаційного суспільства формує й специфічне комунікативне соціальне середовище з особливою субкультурою, у якому відбуваються процеси, що виходять за рамки соціалізаційних у межах традиційних соціальних інститутів. Мережеві ігрові спільноти все більше впливають на економічну, політичну та соціальну (насамперед освіта й виховання) сфери суспільного життя не тільки за допомогою формування ціннісних установок, але й шляхом утворення комунікативних структур наднаціонального рівня, у межах яких здійснюється інформаційний вплив на свідомість і поведінкові стратегії населення України. Тематика молодіжної субкультури й комунікації залишається однією з недостатньо досліджених, оскільки публічний дискурс фактично ігнорує ці процеси як такі, що не відносяться до актуальних проблем політики або економіки.

З позицій теорії інформаційного суспільства здійснено спроби осмислення нової соціальної реальності в роботах Д.Белла, Дж.Гелбрейта, М.Кастельса, М.Маклюена, У.Мартіна, Й.Масуди, М.Постера, Д.Тапскотта, Е.Тоффлера, А.Турена, Ф.Уебстера та ін. Серед українських та російських вчених, які досліджували формування й розвиток інформаційного суспільства, варто згадати Р.Абдєєва, Л.Бевзенко, С.Бондаренка, М.Вершиніна, Є.Войскунського, О.Голобуцького, С.Дятлова, С.Дацюка, А.Жичкіну, Д.Іванова, В.Іноземцева, А.Колодюка, С.Коноплицького, Н.Костенко, О.Лобовікову, О.Личковську, А.Петренко-Лисак, А.Ручку, О.Рунова, Є.Швеця, О.Шевчука, В.Щербину.

Проблематика субкультури ігрових спільнот розглядається в межах соціологічного аналізу їх впливу на процеси соціалізації особистості. У соціології членів ігрових співтовариств виділяють як особливу соціальну групу, що охоплює людей, які захоплюються комп'ютерними іграми поряд з іншими видами дозвілля й розваг. Під методологію наукового дослідження мережевих ігрових спільнот ми розуміємо сукупність методологічних принципів, застосовуваних у цій галузі соціологічного знання. Для рішення проблем нашого дослідження доцільно використовувати три з них: принцип діяльності, принцип розвитку й принцип системності. Відповідно до першого діяльність ігрової спільноти розуміється як спільна діяльність членів мережевої ігрової спільноти зі створення, передачі й обробки інформації; при цьому виділяються по-перше, форми, у яких функціонують ігрові співтовариства, по-друге, рівні й структура взаємодії (комунікації) їх учасників, а також, по-третє, соціальний зміст їх спільної діяльності; віртуальне мережеве ігрове співтовариство розуміється як колективний суб'єкт діяльності у кіберпросторі. Відповідно вивчаються атрибути спільноти: колективні установки, групові потреби, мотиви й етичні норми поведінки в кіберпросторі, взаємодія з іншими віртуальними співтовариствами, що служать для виявлення комплексних характеристик процесів спільної інформаційної діяльності; спільна діяльність членів віртуальних ігрових мережних спільнот здійснюється в умовах існування інформаційної стратифікації, що виступає як чинник, що конститує спільноту й сприяє її діяльності; спільна діяльність у віртуальному просторі значною мірою залежить від факторів часу. Діяльність ігрової спільноти може бути розглянута у двох найважливіших аспектах. По-перше, з боку підтримки процесів стійкості мережевої ігрової спільноти й збереження її як цілості у часі та просторі; по-друге, з боку рішення інформаційних, економічних, політичних, іміджевих і інших завдань, що постали перед віртуальною мережевою ігровою спільнотою. У процесі аналізу питань функціонування віртуальних мережевих ігрових співтовариств необхідно враховувати часові характеристики соціальних процесів у кіберпросторі. Час є універсальним виміром соціальних змін. Можна визначити триедину функцію часу, пов'язану із трьома універсальними аспектами соціального життя: синхронізацією одночасних дій, послідовністю дій, вчинених одна за іншою, визначенням рівня дій усередині часової одиниці. Перша універсальна вимога соціального життя –

синхронізація активності. Основна частина соціального життя у кіберпросторі наповнена спільними діями груп користувачів і творців інформаційних ігрових ресурсів. Використовуючи принцип системного підходу у процесі дослідження субкультури віртуальних мережевих ігрових співтовариств, необхідно, по-перше, виявити ознаки, що сприяють формуванню віртуальних мережевих ігрових співтовариств як соціальних груп (норми, цілі, моральні цінності й т.п.), а також вивчати вплив зазначених ознак на поведінку користувачів, що входять у співтовариства; по-друге, виявити інтегративні фактори, що забезпечують своєрідність мережевих ігрових співтовариств і специфіку комунікативних процесів у них (такими факторами можуть виступати групові стандарти, специфіка керівництва групою, прояви якостей неформальних лідерів і т.д.); по-третє, трактувати комунікативні процеси у віртуальних мережевих ігрових співтовариствах як багаторівневі й багатомірні явища, що мають стратифікаційну специфіку; по-четверте, аналізувати вплив на діяльність віртуальних мережевих ігрових спільнот державних і міжнаціональних структур, що займаються проблемами регулювання діяльності у кіберпросторі; по-п'яте, виявляти взаємозв'язок і взаємовплив феноменів діяльності мережевих ігрових співтовариств, обумовлених системною детермінацією комунікативних процесів усередині співтовариств; по-шосте, ураховувати ймовірнісний фактор при аналізі закономірностей розвитку віртуальних мережевих ігрових спільнот як соціальних структур; по-сьоме, розглядати мережеві ігрові спільноти в якості відкритих (або закритих) систем з урахуванням можливих факторів інформаційно-екологічної детермінації; по-восьме, обов'язково співвідносити індивідуальні характеристики членів мережевих ігрових співтовариств із діяльним контекстом функціонування цих співтовариств у цілому з метою визначення релевантності зазначених характеристик (залежність оцінки з боку користувачів групової згуртованості, ступеню соціального впливу в співтоваристві, поведінки системних адміністраторів, модераторів і інших керівників з погляду ефективності забезпечення комунікаційних процесів у спільноті).

Наталья Соловьева

Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова

ПОРТРЕТ СОВРЕМЕННОГО СЛУШАТЕЛЯ КЛАССИЧЕСКОЙ МУЗЫКИ

В социологическом дискурсе в последнее время актуальным становится исследование культурных и досуговых практик, их непосредственное влияние на социум в целом. Еще лет сто назад никто и предположить не мог, что классическая музыка, звучащая и «современная» на тот период, перейдет из разряда первостепенного жанра в практически вымирающий жанр в эпоху постмодерна. На наш взгляд, это феномен, который требует дальнейшего рассмотрения и осмысления. Поэтому в данном докладе мы попытаемся обозначить ареал действия и аудиторию, на которую направлена классическая музыка сегодня.

В социологии не так много работ, посвященных исследованиям в области типологизации музыкальной аудитории. Одним из первых типологию слушателей определил Теодор Адорно. На постсоветском пространстве данную проблематику исследовали С.В. Дамберг, В. Е. Семенова, И. А. Сурина, Н. А. Селиверстова, Б.Ф. Смирнов.

Для дальнейшей конкретизации в области классического репертуара, его востребованности различными категориями слушателей классической музыки, автором было проведено исследование методом наблюдения в рамках качественной методологии. А это, в свою очередь, дало возможность описать образ современного слушателя классической музыки. Проблема данного исследования – выявить соотношение посещаемости концертов классической музыки и концертов современных исполнителей. Объект – аудитория специализированных залов филармонии. Предмет – характер классических концертов и их направленность на конкретную возрастную категорию, востребованность этих концертов. Целью работы является определение востребованности классической музыки. Задачи исследования:

1. Охарактеризовать возрастные категории слушателей классической музыки.
2. Определить степень посещаемости классических концертов.
3. Определить соотношение посещаемости концертов классической музыки и музыки массовой.

Проанализировав и обобщив полученные данные, мы разделили их на несколько блоков. **Аудитория, ее возрастной состав и особенности восприятия популярных и развлекательных музыкальных жанров.** Установлено что концерты популярных и массовых жанров пользуются большим спросом у аудитории. Практически на каждом таком концерте автор наблюдал аншлаг в зрительном зале. Отмечено также, что среди зрителей, приходящих на эти концерты отсутствуют признаки определенного стиля одежды. Сама атмосфера концерта популярных жанров, где витает дух веселья и непринужденности, предполагает достаточную степень свободы, как в поведении, так и в одежде. Характерной особенностью данного музыкального направления является то, что зрители и артисты

активно контактируют друг с другом, между сценой и залом идет активный обмен, как мнением, так и эмоциями. Аудитория на таких концертах эмоционально сопереживает вместе с артистами не на профессиональном, а скорее на чувственном уровне восприятия музыки. К анонсированию предстоящих концертов этих жанров привлекаются различные средства массовой информации, заранее широко информируя население города. В возрастном отношении примерно поровну распределены слушатели среднего возраста и молодежь. То же самое относится к мужскому и женскому составу аудитории. Здесь присутствуют представители различного рода деятельности и профессиональной направленности. Таким образом, сочетание доступности массовых жанров, свобода общения артистов и публики, эмоциональный всплеск делают эту музыку доступной массовому зрителю, который не разбирается в тонкостях музыкального искусства, а получает сиюминутный заряд эмоционального воздействия музыки, расслабляется и рад жить этим. Здесь нет места профессиональному подходу, каждый понимает музыку по мере собственного восприятия прекрасного. И уже только это делает музыку массовых жанров такой популярной сегодня.

Аудитория, возрастной состав, особенности восприятия классической музыки. В возрастном отношении состав аудитории достаточно статичен и состоит из людей пожилого и среднего возраста. Из молодых людей, присутствующих на таких концертах в зале, как правило, находятся те, для кого музыка – это профессия. Около 60% от общего числа зрителей составляют женщины. Подавляющее большинство слушателей прекрасно знают друг друга, об этом свидетельствуют обмен мнениями о прошедших и предстоящих концертах. Слушатель на таких концертах внимательно и увлеченно воспринимает исполняемое произведение. Здесь нет места внешнему проявлению эмоций, а присутствуют углубленное эстетическое воздействие музыки на слушателя, который прекрасно разбирается во всех тонкостях данного жанра.

Не случайно, что аудитория слушателей классической музыки в равных долях состоит из людей имеющих музыкальное образование и любителей классики, его не имеющих, но в силу давней любви к музыке обладающих системными знаниями о ней. Так, в силу незагруженности залов билеты на выступление можно купить непосредственно перед концертом. В зависимости от именитости исполнителя концерты эти освещаются и в средствах массовой информации. В последнее время все большим спросом среди аудитории пользуются джазовые импровизации, как один из новых видов классического музыкального искусства. Чаще всего на концертах исполняются произведения выдающихся представителей мировой классической музыки. И вместе с тем почти ничего не слышно об исполнении произведений украинских классиков.

Поскольку аудитория слушателей классики понимает и интересуется различными ее направлениями, концерты проходят в спокойной атмосфере: здесь присутствует публика, умеющая слушать и воспринимать музыку. Тот факт, что особой популярностью у публики пользуются абонементы, где присутствует смешение стилей классической и популярной музыки, свидетельствует скорее о том, что современный зритель нуждается в этом, а не сама музыка. Классическая музыка в ее академическом исполнении требует от слушателя особенного интеллектуального усилия. Другими словами, потребителем классической музыки не рождаются, а становятся: в нее надо войти, научиться ее слушать; на это уходит довольно много времени.

В ходе исследования мы выявили, что из восьми выделенных Т. Адорно типов, среди наблюдаемой нами аудитории классической музыки представлены четыре. Это профессионалы-музыканты, которые воспринимают музыку с полным знанием и осознанием предмета, что соответствует типу *экспертов* по Адорно. Вторая группа – это слушатели, которые не представляют свою жизнь без классической музыки, чувствуют органическую потребность в ней (*хороший слушатель*). Достаточно многочисленной является аудитория любителей и профессионалов джазовой музыки, многие из которых успешно реализовали себя в новых стилевых направлениях, таких, например, как джаз-рок и рок-опера (*эксперты джаза, его фанаты*).

Наше исследование привело к необходимости определить обобщенный тип современного слушателя классической музыки. Это женщина-интеллигент пожилого возраста с изысканными манерами поведения, в строгом и официальном костюме с букетом цветов в руках. Поправку в возрасте можно сделать только для джаза – женщина средних лет. На концерте она – активный сопереживатель происходящего музыкального действия, почти на профессиональном уровне владеющий всеми музыкальными понятиями и терминами. Этому слушателю не нужна широкая реклама, поскольку он является постоянным посетителем концертов, который в курсе всех событий в прошлой и настоящей музыкально-концертной деятельности филармонии. Его пристрастие – произведения мастеров мировой музыкальной классической культуры.

«ОБЩИЙ ЯЗЫК ТРОТУАРА»: ДИСКУРС ПУБЛИЧНЫХ ПРОСТРАНСТВ В СОЦИОГУМАНИТАРНОМ ЗНАНИИ

По мысли Дж. Джейкобс, городские публичные пространства призваны помочь горожанам найти общий язык – «общий язык тротуара». Именно такая трактовка является преобладающей как среди исследователей, так и разного рода «практиков» – от проектировщиков и застройщиков до обывателей и представителей общественности [1]. В данной интерпретации символом публичного пространства является «агора» – место встречи жителей полиса, обсуждения ими важных вопросов и выработки общего мнения. Согласно Ю. Хабермасу, публичное пространство – это пространство коммуникации, предполагающее взаимное признание участвующих; необходимый посредник между стремящимися к тотальному контролю и управлению государственными и экономическими институтами, с одной стороны, и сугубо приватной сферой, с другой [2]. По мысли Х. Арендт, именно публичные места объединяют людей в социальное целое и открывают возможности для формирования коллективной идентичности [3].

Существует, однако, немало авторов, критикующих данный подход как идеалистический (См., например: [3]). Основными направлениями критики являются следующие:

Во-первых, далеко не все потенциально открытые для желающих пространства являются действительно публичными. Говоря о подобных местах, французский антрополог М. Оже вводит термин «не-места» («*non-places*»). Это места, лишенные собственного смысла, истории, идентичности: транспортные коммуникации, большие коммерческие и сервисные центры, аэропорты, автодорожные развязки, склады, особо агрессивная реклама и т.п. [4].

Во-вторых, если в определении публичных пространств акцентировать внимание на его функции обеспечивать свободное взаимодействие, то в условиях современного общества совершенно не обязательно, чтобы это пространство было напрямую связано с территорией. Согласно Дж. Урри, распространенное утверждение о том, что контакт лицом к лицу между непосредственно присутствующими людьми является самой важной формой социальной интеракции, проблематично, поскольку существует масса связей между людьми и социальными группами, которые не основываются на регулярном взаимодействии лицом к лицу [5]. Это не означает, что городские публичные пространства полностью утратили свое значение. Однако очевидно, что существенная часть связанной с ними активности переместилась в «виртуальную среду».

В-третьих, актуальная публичность того или иного пространства ситуативна – в одних обстоятельствах оно является публичным (имея в виду характер человеческих взаимодействий), в других нет. Как отмечает Л. Малес, в больших городах площадь становится ситуативным акционным публичным пространством, поскольку она рассчитана на организованную публичность, например, парад или концерт, и вне таких акций, она пустует [6].

В-четвертых, «публичность» пространств задается различием публичного и приватного, что нередко по-разному интерпретируется представителями различных групп – одно и то же место может трактоваться одними как «публичное», другими как «приватное» или иметь разную степень выраженности данных определений.

В-пятых, сам факт признания тех или иных пространств «публичными» не гарантирует однозначной трактовки правил поведения в данном месте. Сама характеристика места как «публичного», соответственно, содержит в себе потенциал не только для толерантного, но и для конфликтного взаимодействия, поскольку разные группы могут считать приемлемым совершенно разное поведение. А риторика необходимости обеспечения равного доступа к пространству зачастую служит средством для отказа в этом доступе для нежелательных групп.

В-шестых, публичные пространства различаются между собой функционально, ориентированы на различные виды публичной активности [7]. Также публичное пространство может быть объектом манипулирования: не будучи изначально созданным для каких-то особых видов деятельности или особой публики, за счет его обустройства, место становится выражением интересов определенных групп горожан.

В-седьмых, на практике публичное пространство не является открытым абсолютно для всех желающих, и в его определении важную роль играет характер публики, связанной с тем или иным пространством. Принципиально важным является то, что различия публик в публичных местах обусловлены как символическими значениями определенных мест, их традицией и т.д. как таковыми, так и прямой функциональностью как собственно публичных мест, так и прилегающих территорий. В первом случае (ориентация на символическое значение места) примером может служить наполнение центров крупных городов приезжей из отдаленных районов или пригородов публикой (на выходные или по праздникам), весьма явственно отличающейся по стилю одежды, используемому языку, поведению и т.д. от «местных жителей», или наполнение музеев и кафе туристами. Во втором – уместно обратиться к идее П. Бурдьё о гомологии

физического и социального пространств [8] – люди предпочитают жить рядом с теми, кто им близок по социальному положению. Вполне логично, что в городе, где имеет место социальная сегрегация, публичные пространства обычно обживаются в первую очередь теми, кто живет недалеко от них. Следовательно, сами пространства являются не столько местами, открытыми для всех, сколько для «своих» – для тех, кто социально, культурно, стилистически и т.д. близок, и появление кого-либо, «не вписывающегося в формат» места обычно встречается как минимум настороженностью, если не враждебностью.

Все сказанное препятствует рассмотрению городских публичных пространств в качестве места формирования общего для разных сообществ видения города, лежащего в основе общей городской идентичности. Другими словами, на основе проведенного анализа можно утверждать, что было бы преувеличением полагать, что различные сообщества непосредственно взаимодействуют в пространстве. Более того, ряд концепций, описывающих мобильность, утверждают, что в современном мире сложно говорить о непосредственном (*face to face*) взаимодействии и *внутри* сообществ.

ЛИТЕРАТУРА: 1. Джекобс Дж. Смерть и жизнь больших американских городов / Дж. Джейкобс. – М.: Новое издательство, 2011. – 460 с. 2. Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие / Ю. Хабермас. – СПб.: Наука, 2000. – 380 с. 3. Арендт Х. *Vita activa*, или О деятельной жизни / Х. Арендт – СПб.: Алетейя. – 2000. – 437 с. 4. Заець Д. Мистецтво публічності: до нового формату соціологічної інтерпретації / Д. Заець // Український соціум. – 2010. - №3. – С. 20-32. 4. Оже М. От города воображаемого к городу-фигции / М. Оже // Художественный журнал, – 1999. – № 24 [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://www.guelman.ru/xz/362/xx24/x2402.htm> 5. Urry J. *Mobility and Connections* / J. Urry [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://www.ville-en-mouvement.com/telechargement/040602/mobility.pdf> 6. Малес Л. Центральність та публічність: ситуація української столиці / Л.Малес // Стратегія урбаністичного майбутнього Києва: збірник громадських дискусій, статей, інтерв'ю та проєктів. – Київ: Представництво Фонду ім. Гайнріха Бьолля в Україні, 2011. – С. 28-36. 7. Паченков О. Публичное пространство города перед лицом вызовов современности: мобильность и «злоупотребление публичностью» / О. Паченков // Новое литературное обозрение. – 2012. – №117 [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/nlo/2012/117/p33-pr.html> 8. Бурдьё П. Физическое и социальное пространство: проникновение и присвоение / Бурдьё П. // Бурдьё П. Социология политики. – М. : Socio-Logos, 1993. – С. 33-52.

СОЦІОКУЛЬТУРНІ КОНТЕКСТИ ВИКЛАДАННЯ СОЦІОЛОГІЧНОГО ЗНАННЯ

У підручниках з соціології часто можна зустріти фразу на опис проблеми соціологічного дослідження як «знання про незнання». Але цей оксюморон, на жаль, значить значно більше, ніж зручне для запам'ятовування формулювання потреби його проведення, адже формує уявлення і відображає типову ситуацію, коли емпіричне соціологічне дослідження розпочинається з «незнання», тобто з теоретичного невігластва, відсутнього розуміння соціокультурного контексту, знань для інтерпретації інформації в процесі та підсумку дослідження, що власне і має давати фахова підготовка.

Таку ситуацію зустрічаємо за вузькоспеціалізованого варіанту соціологічної освіти, коли зміщується акцент на власне методики збору інформації та її статистичну обробку. Нехтуючи історико-теоретичною складовою, загальногуманітарною освітою, які формують світогляд, громадянську позицію та розуміння процесів сучасного світу, соціологія зводиться до техніки, нехтуючи соціокультурними смислами – втрачає свій сенс, стає інструментом. Тож нема чого скаржитися на негідне використання соціологічних досліджень, їх результатів у медіа, політиці, формуванню стереотипного сприйняття у масовій свідомості. Дані ж бо не говорять самі за себе, а отримують голос завдяки інтерпретації, і голос цей може бути як «за», так і «проти»¹.

Загалом знання втрачає статус універсальної, безвідносної цінності і обов'язковості істинності. Разом із такою переоцінкою і все більш критикується трактування місії освіти як поширення знань. Її заступає формування мотивації до здобуття знань, розуміння світу та як підґрунті прийняття рішень.

Тож дослідницька проблема, тема заняття, питання для дискусії має формулюватися не як задача. На відміну від завдання, задачі розв'язуються шляхом перенесення існуючих схем на нову ситуацію. І коли ключове питання дисципліни, заняття чи дослідження ставиться так: як зменшити наплив мігранток та мігрантів, як подолати демографічну кризу і т.д, то не дивно, що вирішення пропонується, приміром, через заборону в'їзду до країни, заборону абортів, чи іншого варіанту обмежуючого типу, що тягне за собою простий перерозподіл ресурсів та відтворює, закріплює чи й посилює нерівність у суспільстві, погіршує якість життя певних груп людей та стосунки між ними.

Сама ж мотивація до навчання соціології формується у зворотному порядку – від проблематизації певних питань, прийняття рішень, до усвідомлення важливості розібратися глибше в ситуації, зрозуміти її складність та визначити знання, які необхідно набути. Такий підхід до ситуації формує мотивацію початкового теоретичного осмислення, з якого лише й можемо переходити до пізнавального пошукового етапу у прагненні отримати необхідні знання, їх здобути в емпіричному дослідженні.

Такий підхід до викладання має супроводжуватися вмінням критичного, соціокультурного аналізу, де однією з важливих складових виділяється соціальна та культурна контекстуалізація змісту та ситуації навчання. Зокрема мовиться про питання соціальної репрезентації пропонованих знань, підборі джерел, врахуванні соціальної різноманітності та взаємну накладеність культурних традицій.

Досвід роботи в проєкті EUROCLIO «Спільна історія. Діалог культур»² зі створення міжнародних та національних підручників для старших класів і студентів молодших курсів з культурної освіти дав змогу пересвідчитися у потребі більшої уваги до цих питань, зокрема в розробці теми «Сім'ям, як осередок міжкультурного діалогу».

У (пост)радянських підручниках, звітах на базі демографічних і статистичних даних, формування питань в соціологічних опитуваннях, а за тим і медіа, рекламі, повсякденній мові фігурує майже завжди сформований ідеологіями модерну образ ідеальної сім'ї: нуклеарної, замкнутої, щасливої, дводітної, створеної молодими, гетеросексуальними, білими, успішними особами без проблем, косметичних дефектів, хвороб і шкідливих звичок, із замиським будинком, машиною та орієнтацією на споживання. В сучасному українському суспільстві такі сім'ї існують переважно на картинках, адже дані перепису та поточного обліку дають набагато строкатішу картину як за складом, так і за життєвою траєкторією сімей, і пропонований як типовий описаний тип опиняється в меншості. Чому ж тоді більшість не отримує у цьому дискурсі голос, більш того, не вважається «нормальною»? Ці питання типові не лише для шлюбно-сімейної, а й для багатьох актуальних проблематик, які навіть соціологією бачаться скоріше стереотипно, а не стереоскопічно.

Задля уникнення відтворення цих вад у ході викладання, для модулю міжнародного видання і для національного підручника підбір джерел та розбиття на блоки здійснювалося таким чином, щоби

¹ Приклади такої маніпуляції, їх роль у формуванні моральних панік розібрані у авторському розділі «Числові дані як створення гендерних дискусій та дискурсів» підручника «Гендер для медій» (За ред. М.Маєрчик, О.Плахотнік, Г.Ярманової, К.: Критика, 2013).

² <http://www.euroclio.eu/new/index.php/sharing-history-cultural-dialogue-2011-2014>

продемонструвати, що від кінця XIX до початку XXI століття у шлюбно-сімейних відносинах маємо перетини структурного та часового характеру, котрі творили різноманіття культур і боротьбу традицій. З одного боку, відбувалося нашарування радянської державної політики на народну традицію, захovanу більше в сільській місцевості, а протягом всього XX століття відбувалося взаємовплив та витіснення другою першою. А з іншого боку, від початку XX століття як періоду двох імперій, маємо враховувати соціокультурну різноманітність населення на нинішніх українських теренах, і у визначенні шлюбного кола, обрядовості, уявленнях про сімейні ролі міжгенічні, міжстанові ці відмінності проявлялися чи не найбільше. Таким чином вдалося поєднати синхронний та діахронний аналіз процесів, які у свою чергу були продемонстровані в контексті міжкультурної взаємодії.

Юлія Сорока

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ СТУДЕНТОЦЕНТРОВАНОЇ ОСВІТИ

Розмова про студентоцентровану освіту часто починається з кваліфікації її як засадничого принципу Болонського процесу [1], завдяки чому ще не будучи визначеною, вона стає об'єктом пов'язаних з ним незадоволеності й критики. Ставши офіційною мовою ідеології модернізації вищої освіти в пострадянському просторі, Болонський процес асоціюється з набором поверхневих, формальних змін, сутність та позитивний потенціал яких або нівелюється на рівні локального менеджменту вищої освіти, або залишається недоступними поза кордонами Євросоюзу. Наприклад, відсутність реального вільного вибору студентством навчальних курсів позбавляє сенсу модульну систему організації навчального матеріалу; обмеженість доступу українських чи російських випускників до європейського ринку праці знецінює використання європейської шкали оцінок, а несприйняття національним ринком кваліфікації бакалавра позбавляє сенсу дотримання двоступеневої моделі вищої освіти.

Тому асоціація студентоцентрованої освіти з Болонським процесом сприяє ставленню до неї як чергового нав'язаного лозунгу, і стає на заваді вивченню того, які перспективи вона має у вирішенні нагальних проблем вищої освіти. Мається на увазі невідповідність змісту освіти запитам ринку та пов'язані з цим труднощі працевлаштування, низька мотивація студентства до навчання та зростання креденціалізму в суспільстві, неадекватність лекційно-семінарської системи організації навчального процесу постійно зростаючим за кількістю студентським аудиторіям, відторгнення традиційним навчальним процесом інформаційних технологій та плагіаризм студентських письмових робіт тощо.

Іншою перспективою розуміння студентоцентрованої освіти може бути нова парадигма вищої освіти [2], що виникає в США в 1990-ті рр. та позначає собою зміни визначення місії та мети університету, критеріїв його успіху, структури навчального процесу, теорії навчання, принципів фінансування, а також тлумачення ролей викладачів та студентів. Центральною ідеєю тут є зсув уваги від викладання (teaching) на навчання (learning), спричинений масовізацією та маркетизацією вищої освіти, розумінням вищої освіти як права громадян, практиками освіти протягом життя та інклюзивної освіти, зміною запиту щодо освіти від гетерогенної (в класовому, етнічному, релігійному, расовому, культурному та ін. вимірах) аудиторії, змінами культури та технології отримання знання та швидкості зростання його обсягу. Саме нова парадигма вищої освіти ставить питання переходу від інтуїтивних та особистих до професійних та публічних викладацьких практик [3], які забезпечують результати навчання – студентські знання й компетенції; тут формується запит й на педагогічні технології (наприклад, особистісно орієнтовані, компетентнісні, діяльнісні[4] тощо).

Нова парадигма вищої освіти та студентоцентрована освіта передбачають та наголошують, що студенти – це дорослі люди з певним світоглядом та досвідом (а не діти чи неповносправні, які потребують допомоги та керівництва), викладачі та студенти є партнерами по навчанню (тобто зміна ролей спричиняє скорочення соціальної дистанції), структура навчання визначається контекстуально (а не охопленням змісту певної області знань), пріоритетом є вміння навчатись (а не володіння конкретним знанням), а істина множинна та контекстуальна (тобто не абсолютна чи безпроблемна). І те, що ці твердження здатні шокувати викладачів, є не стільки проявом консерватизму чи опору змінам, скільки наслідком обмеженості бінарної опозиції (в даному випадку – протиставлення нової та традиційної моделей вищої освіти) як засобу пізнання, властивих йому абсолютизації відмінностей, наділення полюсів моральним змістом (добрий/поганий, передовий/застарілий тощо). Усвідомлення цих обмежень та критичний розгляд тенденцій розвитку практики вищої освіти здатні довести, що багато з позначених вище пріоритетів студентоцентрованої освіти вже є властивими вітчизняним університетам, прикладом чого є проект «Нетрадиційні методи викладання соціології» [5], реалізований в 1997–2001 рр. в Харківському університеті під керівництвом професора кафедри соціології І.Д. Ковальнової. Пошук нових

методів викладання (в публікації узагальнений досвід більше ніж 20-ти років праці) тут був спричинений завданням залучення студентів у нову галузь знань та нову професію, якою на початку 1970-их рр. в СРСР була соціологія, і вона мала бути перш за все привабливою та цікавою для аудиторії.

Рефлексії змісту, обмежень та переваг нової парадигми та студентоцентрованої освіти допомагає також усвідомлення процесів поза академічним полем, які сприяли їх виникненню, а саме – глобалізації та інтернаціоналізації вищої освіти в перспективі неоліберальної економіки. Ідея досконалості стає центральною в розумінні місії університету (в США, Канаді, Австралії, деяких університетських центрах Європи), заступаючи місце ідеї національної культури, а раніше – ідеалу розуму, та перетворює університет на корпорацію з надання освітніх послуг. Зворотнім боком орієнтації на запити споживача (потенційних студентів) стає пролетаризація професорського корпусу, занепад певних дослідницьких програм, трансформації дисциплінарних кордонів, підпорядкованість університету вимогам ефективного підприємства, збагачення окремих корпорацій чи осіб завдяки підтримці потоків інтернаціональних студентів [6]. Критика неолібералізму наголошує, таким чином, що сучасний університет втрачає свою місію, а викладачі – ідентичність.

За цих умов формування однополюсного глобального світового порядку набувають значення різноманітні рухи спротиву та визвольні ініціативи, й освіта стає для них родючим ґрунтом. Актуалізуючи питання про мету навчання студенток та студентів, критична педагогіка актуалізує зміст освіти як свободи, визволення як мети навчання, відповідних цій меті освітніх практик [7], бачення університету як осередку критичного мислення. Серед успішних проєктів цього напрямку в українській освіті слід відмітити публікацію підручника «Гендер для медій» [8], в якому реалізовані індуктивна модель представлення знання, партнерські стосунки викладача й студентів, діалогова парадигма освіти та інші важливі ідеї критичної педагогіки. Широке обговорення цього підручника має сприяти подальшому розвитку студентоцентрованої освіти в Україні.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Носко И. Студентоцентрированное образование как основополагающий принцип Болонских реформ в высшей школе / И. Носко // Вектор науки ТГУ. № 1 (4), 2011. – С. 136–138. 2. Robert V. Barr, John Tagg. From teaching to learning – a new paradigm for Undergraduate education // Change. – 1995, November/December. – P. 13–25. 3. Joanna Renc-Roe. Teaching and Learning: A new Paradigm. CDC session January 2009, CEU, Hungary. 4. Заблоцька О. Компетентнісний підхід як освітня інновація: порівняльний аналіз / О. Заблоцька // Вісник Житомирського державного університету. Випуск 40. Педагогічні науки, 2008. – С. 63–68. 5. Нетрадиционные методы преподавания социологии / И.Д. Ковалева, А.Н. Горбач, О.А. Редько, Ю.Г. Сорока. Учебное пособие; под ред. И.Д. Ковалевой – Харьков, 2001. – 328 с. 6. Риддингс Б. Университет в руинах / пер. с англ. – М.: ВШЭ, 2010. – 304 с. 7. Фрейре П. Педагогіка пригноблених / пер. з англ. – К.: ЮНІВЕРС, 2003. – 167 с.; Мак-Ларен П. Жизнь в школах. Введение в критическую педагогику / П. Мак-ларен. – М.: Просвещение, 2007. – 432 с. 8. Гендер для медій. Підручник із гендерної теорії для журналістики та інших соціогуманітарних спеціальностей / за ред. Марії Маєрчик (голова редколегії), Ольги Плахотнік, Галини Ярманової. – К.: Критика, 2013. – 220 с.

Тамара Марценюк

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

ОЦІНЮВАННЯ СТУДЕНТІВ НА СОЦІОЛОГІЧНИХ КУРСАХ ЯК ВИКЛИК СТУДЕНТОЦЕНТРОВАНОГО ВИКЛАДАННЯ

Оцінювання протягом соціологічних курсів є одним із найскладніших аспектів викладання. З одного боку, для будь-якого курсу важливо врахувати формальні очікування та критерії оцінювання, а також важливим є справедливе і однакове ставлення до всіх студентів. З іншого боку, орієнтація на студентоцентровану освіту передбачає мотивацію студентів до змістовної самостійної (у тому числі, творчої) праці, що стосується також і чітко розроблених критеріїв оцінки. Нагальними стають питання про те, як доцільно оцінювати участь у семінарських заняттях і дослідницьку роботу студентів на курсах, базованих на соціально-конструктивістській парадигмі, інтерпретативних чи критичних підходах до пояснення соціальної реальності. Чому важливими для студентів є взаємне оцінювання, зворотній зв'язок, коментарі від колег і викладача? Запропоновано авторкою поняття «аргументованої вимогливості» закріплює та репрезентує цінності прозорості та чіткості критеріїв оцінювання студентів протягом курсу, а його використання ілюструється конкретними прикладами із авторських курсів.

ЯКІЙ СОЦІОЛОГІЇ НАВЧАЄМО? НА ЧОМУ ВІН БАЗУЄТЬСЯ СОЦІОЛОГІЧНИЙ «ЗДОРОВИЙ ГЛУЗД»

Вивчення методології та методів близьких та суміжних дисциплін суттєво розширює і збагачує бачення дослідника. Це дає іноді прості і надійні відповіді на, здавалося б, непридатні до розв'язання питання. Однак, по-перше, є серйозні вододіли між дисциплінами. Немає традиції викладати методологію суміжних наук. По-друге, в чомусь це і правильно, бо студенти важко орієнтуються навіть у рамках рідної. Сама постановка питання про методологію є цілком інакшим рівнем бачення дисципліни. Здається, саме на цьому проблемному полі найбільше проявляється, так би мовити, карта дисципліни та її прикордонних конфліктів. Тут допомагає вивчення історії емпіричної соціології, яка показує якраз процеси утворення обгрунтованих відповідей на питання про межі можливого соціології.

Вельми цікавим питанням є у цьому контексті вибір базових підручників, що використовуються у курсах «Методологія та організація» і «Методи соціологічних досліджень». Цей вибір проявляє загальне бачення того, яким може бути пізнання у соціології та що може бути предметом цього пізнання. Основна тональність підручників кількісна та у дусі ідеї «конкретно соціологічних досліджень». Таким чином, формується певний «соціологічний здоровий глузд», який показує соціологію передусім як науку про опитувань. Також це пролонгує існуючий розрив соціологічної теорії та дослідницький практик. Інші, неопитувальні практики сприймаються як несоціологічні або і ненаукові.

Не менш показовим є завдання з курсів. Як правило, головним завданням з курсу «Методологія та організація» є Програма соціологічного дослідження, а з курсу «Методи соціологічних досліджень» – складання анкети.

Є певний досвід виходу як за межі традиційної схеми викладання так і на міждисциплінарні поля. Це ми змогли дозволити собі у рамках роботи з невеликими групами студентів кафедри. Навчання проводилось через практичні завдання та аналіз досягнень та помилок. Хотілося б дати рефлексію щодо того, як це відбувається, та які має наслідки для бачення студентами самої дисципліни та себе як дослідників.

Микола Гоманюк

Херсонський державний університет

НАВЧАННЯ У «ПОЛІ»: ВІД СТУДЕНТА-ІНТЕРВ'ЮЕРА ДО ФАХІВЦЯ-СОЦІОЛОГА

Якщо запитати, що краще зробити для того, щоб навчитися плавати – прослухати десяток лекцій про плавання чи поїхати на море і спробувати опанувати справу безпосередньо у воді, то кожен без вагань обере останнє. Так само й соціологічні дисципліни не можливо збагнути не виходячи з кабінету. Без польових досліджень соціологія не стала б соціологією.

Участь у соціологічних дослідженнях є важливою формою навчального процесу. Соціологічний практикум мобілізує і закріплює теоретичні знання студента, розширює його соціологічну компетенцію і підвищує соціологічну культуру.

Хоча робота «у полі» не потребує спеціальної освіти, кваліфікованим інтерв'юером не можливо стати після одного короткого інструктажу. Крім теоретичної підготовки, важливим етапом підготовки інтерв'юера є тренінги, участь у масових опитуваннях та соціальних проектах.

Робота інтерв'юера, як зрештою й інша трудова діяльність, вимагає таких якостей, як порядність і висока працездатність. Інтерв'юер – це не тільки особа, яка володіє певними вміннями, важливими для встановлення контакту з респондентом, це головний посередник, медіатор між соціологом і респондентом, і від кожного окремого інтерв'юера залежить не тільки якість та надійність результатів дослідження, а також сприйняття населенням соціології взагалі та організації, яку він представляє. Крім загальних трудових якостей для інтерв'юера важливими є комунікабельність, тактовність, вміння вислухати, педантичність. В ідеалі інтерв'юер повинен бути чесним, надійним, скрупульозним, урівноваженим і спокійним під час спілкування.

Підготовлений автором посібник «Інтерв'юер у масовому опитуванні» дає можливість студенту ознайомитися з етико-правовими аспектами роботи інтерв'юера, особливостями проведення польового етапу масових опитувань, основними прийомами проведення соціологічного інтерв'ю, специфікою різних видів опитувань, звітності тощо. Все це подано у доволі стислому, не перевантаженому обсязі, щоб інтерв'юер зміг взяти посібник з собою, їдучи на опитування, і мав можливість ще раз згадати принципи роботи «у полі».

Звичайно, у кожного інтерв'юера може бути свій власний підхід до роботи, але, тим не менш, існують правила, невиконання яких призводить до появи тих чи інших викривлень у результатах. Як відомо, вчитися краще на чужих помилках. У посібнику акумульовано досвід проведення соціологічних досліджень, який може допомогти в опануванні нової професії і уникнути труднощів під час виконання практичних завдань.

Робота інтерв'юером може бути стартовою в кар'єрі людини, яка обрала для себе соціологічне, маркетингове поле діяльності. Наступним кроком у соціологічній кар'єрі може стати робота в якості інтерв'юера в глибоких інтерв'ю, які вимагають додаткових знань та навичок, і, відповідно, краще оплачуються. Після опанування цієї техніки, а точніше цілої низки специфічних технік, розкриваються перспективи у напрямку фокус-групових інтерв'ю. Стати досвідченим модератором легше, маючи за плечима досвід участі в масових опитуваннях.

Інший напрямок – організація та участь в організації польових досліджень. Можна почати з позиції «граючого тренера», тобто керувати «полем» в якості бригадира, одночасно працюючи інтерв'юером. Це дозволяє краще опанувати чергову методику, зрозуміти проект, інструментарій і, відповідно, передати це розуміння підлеглим під час інструктування, контролю за перебігом польового етапу тощо. Згодом можна перейти на позицію бригадира, супервайзера і так далі до польового директора чи керівника соціологічного центру.

В будь-якому випадку, важко стати справжнім соціологом, не розуміючи специфіки роботи інтерв'юера. І позитивний, навіть епізодичний, досвід цієї діяльності приносить користь соціологічній кар'єрі – як практичній, так і академічній.

СОЦІАЛЬНО ЗНАЧУЩА ДІЯЛЬНІСТЬ ЦЕРКОВ ЯК ФОРМА РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ ФУНКЦІЙ РЕЛІГІЇ В УМОВАХ КРИЗИ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

На сучасному етапі розвитку суспільство являє собою складний механізм, елементи якого залежать від безлічі факторів. Ми не можемо ігнорувати вплив на суспільне життя такого історично стійкого й потужного соціального явища, як релігія.

Багато в чому характер та специфіка впливу інституту релігії на життєдіяльність суспільства залежать від історичної традиції, архетипів місцевої культури, діючого режиму, форми правління, стану соціально-економічного розвитку тієї чи іншої держави.

Соціальна діяльність релігійних організацій України характеризується багатовекторністю напрямів роботи і що найголовніше пошуком нових сфер, де така праця необхідна та корисна суспільству. Особливо слід відзначити динамічне розгортання волонтерського руху за участю християнських конфесій, що полягає у створенні невеликих груп віруючих, які надають адресну соціальну, медичну та патронажну допомогу інвалідам, хворим, громадянам похилого віку, дітям-сиротам, опікуються засудженими в місцях позбавлення волі. У цьому випадку твердження президента Всеукраїнської Християнської асамблеї С. Т. Жукотанської про те, що 75 % християн працюють у соціальній сфері, видається надзвичайно слухним. Однак тут варто зробити одне зауваження: така констатація найбільше відображає наявні тенденції в середовищі віруючих-протестантів [1, с.121]. Наприклад, специфіка соціального служіння Церкви АСД в її доктринальному значенні полягає в тому, що вона розглядається у двох вимірах – богословському та суспільно-історичному. З одного боку, Церква співвідносить своє служіння із життям Христа, Писанням, а з іншого – із реаліями сучасного світу. Отже, її призначення служіння як відповідь на потреби суспільства. [2, с. 255-256].

Сьогодні цільова група, на яку спрямована соціальна діяльність релігійних організацій це, насамперед, незахищені прошарки населення, знедолені та люди, котрі перебувають у тяжких життєвих ситуаціях. Зокрема, із кожним роком відсоток престарілих в Україні збільшується й складає уже 30 % від усього населення. Престарілі в Україні одна з найпроблемніших груп населення. Серед них багато малозабезпечених і бідних, самотніх, таких, що втратили місце проживання. Ураховуючи цю ситуацію, першочерговим завданням соціальної політики релігійних організацій постало питання забезпечення елементарних життєвих потреб цієї групи людей, надання їм необхідної медичної допомоги. За сучасними оцінками, 26,7 % населення України можна віднести до категорії бідних. Відтак малозабезпечені постають також одним із головних об'єктів уваги християнських церков під час реалізації ними соціальних проектів.

Соціальна робота з безпритульними в Україні тільки починається. Згідно з дослідженням Благодійного фонду «Дорога до дому» (2004), більшість із них в Україні це люди працездатного віку, кожний п'ятий із яких має навіть вищу освіту.

Проекти церков щодо цього напрямку їхньої соціальної роботи забезпечення організованої матеріальної і духовної допомоги обездоленим дітям. Крім безпосередньої роботи з дітьми в класах, релігійні організації взяли на себе також їхнє матеріальне забезпечення. Через проекти «Діти вулиці», дітям надають безкоштовні обіди, організовано допомогу лікаря, психолога, проводять бесіди, розважальні заходи.

Широке розповсюдження наркоманії це одна із серйозних проблем українського суспільства. Але неофіційні джерела називають цифру понад мільйон. Тому при безпосередній діяльності релігійних організацій створюються центри реабілітації нарко- та алкозалежних, будинки-інтернати для них. Основна мета програми «Шлях до свободи» - звільнення людей від негативних наслідків цієї залежності.

Щоправда, наразі у своїй соціально-місіонерській діяльності церкви діють окремо, сепаровано. Але ж зрозуміло, що значно більше користі принесли б суспільству скоординовані соціальні програми, адже практично кожна релігійна організація має у своїй структурі відділи, що займаються подібними питаннями. Тобто стоїть питання створення широкої мережі центрів допомоги людям з особливими потребами, але зауважимо, що такі центри можливі лише при поєднанні спільних зусиль церков, громадських і державних організацій.

У цьому зв'язку відзначимо діяльність Всеукраїнського благодійного фонду «Віра. Надія. Любов», у якому задіяні чотири релігійні організації: Українська православна церква МП, Римо-католицька церква («Карітас-Спес»), Німецька євангельсько-лютеранська церква України та Закарпатська реформована церква. Цікаво, що цей фонд співпрацює як із церковними агентствами (Східно-європейський офіс Всесвітньої ради церков, Норвезька церковна допомога, Дияконська служба Лютеранської церкви Німеччини, Шведська церковна допомога, «Церква в дії» (Нідерланди), так і з міжнародними та українськими державними структурами (Міністерство охорони здоров'я, Міністерство у справах сім'ї, молоді та спорту, Всеукраїнська рада церков, Національна координаційна рада з питань протидії поширенню ВІЛ/СНІДу в Україні). Це одна з небагатьох громадських і благодійних організацій, річний бюджет якої становить 1 млн. грн.

Зауважимо, що на персональному, дружньому рівні релігійні організації при виконанні своїх соціальних проектів запрошують до співпраці представників інших конфесій, часто запозичуючи їхній позитивний досвід. А ось що стосується офіційної співпраці представників різних конфесій, то далі простих заяв справа не рухається, хоча приємно відзначити те, що представники церкви усвідомлюють наявну

проблему й розуміють, що в оптимізації соціальної роботи зацікавлені всі суб'єкти релігійного життя, це є тією сферою, де практично можна втілити Божі заповіді та знайти те спільне, що їх об'єднує [3, с.124-126].

Отже, навіть враховуючи високий рівень секуляризованості сучасного суспільства, одним із найважливіших інструментів духовного, ідеологічного та морального впливу і на окремих людей, і на суспільство загалом, є системи релігійних вірувань. Ці вірування та цінності продукуються релігією як соціальним інститутом і вступають у взаємодію із суб'єктами релігійної діяльності за допомогою релігійних організацій. Соціальні доктрини протестантських церков активно втілюються в життя через волонтерську діяльність, яка сприяє залученню нових віруючих у релігійну громаду.

В оцінках суспільної ролі релігії потрібно враховувати характер і рівні соціальних зв'язків та відносин. Вони характеризуються суперечливими тенденціями – гармонією й дисонансом, що стабілізують чи дестабілізують життя суспільства на найрізноманітніших рівнях. Тобто релігія здатна виступати не тільки гармонізуючим фактором у суспільстві, але й фактором соціальних суперечностей.

За рахунок здійснюваних функцій релігія виражає себе як потужний соціальний інститут. Функціональна роль релігії полягає в комплексному застосуванні світоглядної, інтегративної, у певних випадках дезінтегративної, психотерапевтичної, регулятивної та інших функцій.

Сучасний досвід соціально-місіонерської діяльності церков свідчить, що релігія з її інститутами спроможна не тільки виживати в секуляризованому світі, а й у конкретних ситуаціях підсилювати свою соціальну роль.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Гаврилова Н. Нові форми соціальної діяльності релігійних організацій / Н. Гаврилова // Збірник матеріалів науково-практичної конференції «Релігія і церква в сучасній Україні: стан, проблеми, перспективи». – К., 2007. – С. 121-127. 2. Докаш В. Актуальні проблеми соціального служіння протестантських деномінацій в умовах формування громадянського суспільства / В. Докаш // Збірник матеріалів науково-практичної конференції «Релігія і церква в сучасній Україні: стан, проблеми, перспективи». – К., 2007. – С. 254-257.

Євгеній Буга

Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича

СОЦІАЛЬНІ ПАРАДОКСИ РЕЛІГІЙНОСТІ В УМОВАХ СУЧАСНОСТІ

Парадокс - одне з ключових понять, яке активно використовують соціологи для осмислення реалій сьогодення. Дослідження показують, що одним із основних діагнозів нашого часу стає парадоксальність суспільної свідомості. Серед найбільш значимих і зримих проявів такої парадоксальності виступає стан релігійної свідомості в сучасній Україні. Парадокс української релігійності досить багатогранний. Т. Тощенко, підсумовуючи оцінки й висновки ряду дослідників з цього питання, виділяє декілька його основних складників: 1) протиріччя між заявами про релігійний Ренесанс і слабкою зміною дійсного рівня релігійності населення; 2) протиріччя між зовнішньою демонстрацією релігійності й світськістю суспільної свідомості, що зберігається (ставлення людей до церкви та її установок змінилося слабо); 3) протиріччя між різними розуміннями «рівня релігійності», «істинності і міри віри» [4, с. 356 - 361].

Перші дві суперечності характеризуються проблемною напругою між об'єктивною, соціально-фактичною стороною релігійної ситуації, та її стороною рефлексії, що додається в масштабах суспільства суб'єктивним сенсом. Соціальні актори «релігійного поля» осмислюють свої суспільні дії в термінах та поняттях, які з позиції наукового соціального знання їм не відповідають. Третє ж протиріччя стосується методологічних проблем вивчення релігійної ситуації, й у зв'язку з цим уявляється закономірною реакцією вченого співтовариства на цю невідповідність. На нашу думку, основна суперечність, що визначає цей парадокс у всьому комплексі його проявів, корениться саме в методологічній сфері. Різні розуміння критеріїв та індикаторів релігійності, запропоновані останніми роками соціологами релігії [2, с. 156-157], свідчать про типову «кризу парадигми», коли загальноприйнята схема інтерпретації перестає задовільно пояснювати соціальну реальність. Тому ключ до пояснення й теоретичної роздільності вказаного комплексного парадоксу слід шукати не стільки у вивченні об'єктивної соціальної фактури, скільки через аналіз інтелектуальної і світоглядної «оптики» спостерігача та інтерпретатора. Це завдання вимагає від дослідника методологічної рефлексії над «оснащенням розуму» - усвідомлення концептуального й, ширше, парадигмального бачення феномену релігійності, що є достатнім над мисленням соціологів і змушує їх дивитися на соціальну реальність так, щоб вказані вище фактологічні моменти сприймаються як протиріччя. Відправними положеннями для нашого подальшого аналізу виступають такі аксіоми. По-перше, релігійність у звичному «класичному» трактуванні це не лише об'єктивний феномен, але знаннявий конструкт; по-друге, релігійність вкоренилась у свідомості людей (як у науково-експертному, так і буденному) у конкретній соціокультурній ситуації; по-третє, цей конструкт володіє значною парадигмальною інерцією, зберігаючи свій світоглядний і інтелектуальний вплив навіть після істотної зміни референтних соціальних реалій, у яких він покликаний нас орієнтувати; по-четверте, можливий альтернативний йому знаннявий конструкт, у смислового горизонті якого «парадокс Тощенко» дістане можливість вирішення, і основні межі якого можна прогнозувати вже зараз.

Відповідно, для вирішення парадоксу на методологічному рівні, нам потрібно передусім відповісти на такі питання: а) які основні принципи нашого сьогодишнього розуміння релігійності; б) яка його «соціокультурна генетика», тобто об'єктивні й суб'єктивні підстави, що сформували саме таке розуміння; в) як змінилися ці підстави в «парадоксальну епоху» сучасності; г) яке нове розуміння релігійності потенційно впливає з цих положень.

Постановка питання породжує таке поняття, як «релігійність», що передбачає «дію релігії на свідомість і поведінку як окремих індивідів, так і соціальних і демографічних груп» [5, с. 127]. Така дія релігії виражається в «певному стані окремих людей, їх груп і общин, тих, хто вірить у надприродне й поклоняється йому» [3, с. 127]. Відповідно, у змістовному плані, згідно з трактуванням І. Н. Яблокова, релігійність являє собою «якість індивіда і групи, що виражається в сукупності релігійних властивостей свідомості, поведінки, стосунків» [6, с. 460]. Вказані специфічні релігійні властивості, зі свого боку, знаходять вираження в комплексі соціологічних показників. До складу показників релігійності включають, насамперед, «віру в Бога (і надприродне) і поклоніння йому, ...прихильність до релігії і прийняття її віровчення і розпоряджень» [1, с. 194]. Водночас конкретні змістовні інтерпретації «віри», «поклоніння», «прихильності до релігії» і «прийняття» її доктринальних та імперативних моментів і їхні емпіричні індикатори можуть істотно розрізнятися. Саме у них, на наш погляд, криється ключ до парадоксу.

Варто відзначити, що в межах домінуючого сьогодні класичного підходу до розуміння релігійності соціальними дослідниками і безпосередніми учасниками релігійних процесів спочатку приймається й стверджується як непорушна істина таке допущення. Для релігійної людини закономірно та природно мати певну конфесійну приналежність, регулярно ходити в храм, молитися, читати відповідну духовну літературу, зрештою - бути членом релігійної общини, вести певний спосіб життя й дотримуватися деякого, теж сповна визначеного, комплексу поглядів на найважливіші аспекти соціальної реальності (політику, економіку, освіту, власну життєву стратегію тощо.). І навпаки, для людини нерелігійної настільки ж природною є інша поведінка: «не бути», «не мати», «не полягати», «не практикувати» та, за великим рахунком, не симпатизувати релігійним традиціям, інститутам й об'єднанням. Тобто, соціокультурному статусу «релігійності» апіорі відповідає певний стійкий «набір» соціальних і культурних характеристик суб'єкта, підібраних, виходячи з погляду на цей стан як альтернативне іншому стану - нерелігійності, що передбачає відсутність характеристик.

До певного історичного моменту класична концепція релігійності могла вважатися досить евристичною й несуперечливою, оскільки вона в цілому відповідала соціокультурній ситуації системної експансії світської культури та скорочення соціального світу релігії. Парадигма збігалася із сталою вибіркою соціальних факторів, які представляли мейнстрім історичних змін. В Україні цьому сприяла специфічна ситуація «культурної, а також суспільної демонополізації і маргіналізації» релігії та її інститутів, що мала місце до кінця 1980- х рр. Але в якийсь момент цей мейнстрім піддався суттєвій ревізії під тиском чинників, передусім об'єктивного характеру. Вони поставили під питання принципи, котрі лежали в основі «класичної» моделі розуміння релігійності.

Таким чином, самі методологічні принципи, що склали основу «класичної» концепції релігійності, у ситуації, що існує на сьогодні, закономірно призводять до парадоксу й тому мають бути переглянуті. Доречним є питання: які ж основоположні концепції релігійності виникають у новій соціокультурній ситуації? Насамперед, слід враховувати позицію суб'єкта у соціокультурному полі, що об'єктивно змінилася. Так, сучасна людина розглядає релігійність не стільки зсередини, скільки ззовні, прийшовши, як правило, до неї вже в зрілому віці через усвідомлений, раціональний вибір. Тому, на нашу думку, критерій релігійності внутрішньо диференціюється й ускладнюється.

Отже, парадоксальність сучасної релігійної ситуації в Україні ми пов'язуємо з розбіжністю між соціальною реальністю, що змінюється, і сталою «класичною» інтерпретацією релігійності. На нашу думку, базові принципи класичного підходу, котрі визначають конструювання показників і емпіричних індикаторів релігійності, мають бути піддані критичному аналізу. Новий підхід повинен робити акцент на взаємозв'язках між особистим і соціокультурним вимірами релігійності, рефлексії як основному механізмі їх взаємодії й динаміці останнього. Нова концепція релігійності має здолати наявні парадокси, спочатку перенісши їх основні протиріччя ззовні всередину концептуальної схеми, а потім знімаючи їх у динаміці розвитку предмета, що розглядається крізь призму взаємодії внутрішнього та зовнішнього вимірів релігійності людини.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Воронцова Л. М. Религия в современном массовом сознании / Л. М. Воронцова, С. Б. Филатов, Д. Е. Фурман // Социол. исслед. 1995. N 11. 2. Лебедев С. Д. Парадоксы религиозности в мире позднего модерна / С. Д. Лебедев // Социологические исследования. - 2010. - № 12. 3. Лопаткин Р. А. Социологическая интерпретация понятия «религиозная ситуация» / Р. А. Лопаткин // Государство, религия, церковь в России и за рубежом. Информационно-аналитический бюллетень. - М.: Изд-во РАГС, 2004. -N 1 – 2 (33 - 34). 4. Тощенко Ж. Т. Парадоксальный человек / Ж. Т. Тощенко. [2-е изд., перераб. и доп.]. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2008. 5. Угринович Д. М. Введение в религиоведение / Д. М. Угринович. [2-е изд., доп.]. - М.: Мысль, 1985. 6. Яблоков И. Н. Религиоведение: учебное пособие и словарь – минимум по религиоведению / И. Н. Яблоков - М.: Гардарики, 1998.

СУЧАСНІ ПРОЦЕСИ ІНКУЛЬТУРАЦІЇ В РЕЛІГІЇ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Релігія – один із найбільш потужних рушіїв глобальної політики в сучасному світі. Більшість дослідників вважає, що перекофігурація світових відносин відбувається сьогодні не за протистоянням між двома системами, а за розрізненням між цивілізаціями, ядро яких становлять релігії.

Громадяни світу дедалі більше усвідомлюють ослаблення обмежень, що їх накладає географія на соціальний і культурний устрій. Тобто глобалізація перетворює світ у єдине ціле й навіть якщо не спричиняє глобальної культурної та релігійної конвергенції, то, очевидно, робить зустріч релігій і культур незворотною.

Відповіді релігії на процеси глобалізації – це вияв нових умов виникнення релігійних конфліктів. Якщо релігія не намагається розв'язати проблеми глобалізації, вона стає в опозицію до різних суспільних процесів, оскільки не відповідає сучасним тенденціям. Коли релігія відповідає на виклики сучасності, то можливе виникнення внутрішнього конфлікту в ній.

Одним із наслідків глобалізації є поява нових релігійних рухів. У контексті релігійного конфлікту їхня діяльність має двосторонній характер. З одного боку, вони своїм розповсюдженням сприяють певним глобальним процесам, з іншого їх – сприйняття в різних суспільних системах так само носить глобальний характер.

Головними наслідками впливу глобалізації на релігію стали також її подальша політизація та загострення питання етнічної ідентифікації. Поширення нових релігій у другій половині ХХ ст. – стало глобальним явищем, оскільки вони запропонували вчення, що відповідає змінам, які відбуваються в соціумі через їх сакралізацію.

Релігійна картина світу стає дедалі більш різноманітною. Але поруч із урізноманітненням ми бачимо і рух до уніфікації у великих релігійних традиціях – у буддизмі, індуїзмі й, особливо, ісламі. При цьому, якщо християнство зміщується на Південь, то іслам – на Схід, за межі арабського світу, із Близького Сходу до Східної Азії.

Релігія й релігійна культура знову посідають своє місце в духовній культурі нації, в яку поступово проникають релігійні ідеали й цінності. Ці процеси тісно пов'язані з відродженням нації.

Визначення чинників і детермінант культурної еволюції людства, дослідження механізмів входження особистості в поле культури засвідчують, що вагома роль у цих процесах належить інкультурації. Значної уваги надають проблемі інкультурації також діячі сучасної християнської, зокрема католицької церкви. Офіційний Ватикан розглядає інкультурацію як невід'ємну складову частину своєї культурної політики.

Питання аналізу суті й змісту процесу інкультурації та його релігійної інтерпретації також викликають чималий науковий інтерес. Деяких проблем інкультурації торкаються у своїх розвідках В. Ніколаєв, Е. Соколов, А. Кравченко, В. Піча та інші. Однак серед учених-культурологів нема єдиного розуміння змісту цього поняття.

Найчастіше дослідники тлумачать інкультурацію як засвоєння людиною рис і змісту конкретної культури. Зокрема, відомий культуролог А. Кравченко вважає, що інкультурація означає «навчання людини традиціям й нормам поведінки в конкретній культурі» [2, с. 135]. Близьким до цього визначення є розуміння інкультурації сучасного українського соціолога В. Пічі. На його думку, «інкультурація» – це «процес освоєння людиною, членом конкретного суспільства, основних рис і змісту культури свого суспільства, менталітету, культурних взірців і стереотипів у поведінці і мисленні» [1]. Аналогічно тлумачить інкультурацію й один з авторів культурологічної енциклопедії В. Ніколаєв: «Інкультурація – це процес долучення індивіда до культури, засвоєння звичок, норм і патернів поведінки, властивих цій культурі» [3].

Однак найбільш точне, на нашу думку, визначення інкультурації дає Санкт-Петербурзький культуролог Е. Соколов, який тлумачить її як «долучення особистості до всієї культурної спадщини людства» [4].

Процес інкультурації по-різному відбувається в різноманітних релігійних практиках. Так, інкультурація в католицькому варіанті - це внесення Євангельських істин у культуру мовою цієї культури, урахування культурної ситуації як у християнських країнах, так і в інших культурних традиціях, пошук нових форм євангелізації аж до зміни літургії, відповідно до вимог конкретної культури. Для протестантів форма є такою неважливою, що практично втрачає свій сакральний зміст, хоча, безперечно, впливає на нього.

Православні богослови вважають, що реальна потреба будь-якої культури в християнській релігії є такою високою, що культура має підвестися до Євангелія, чому всіляко сприяє Церква, а не релігія має шукати способи проникнення євангельської звістки в розум й серце сучасної людини, підлаштовуючись

під те, що їй зрозуміло та звично. У цьому полягає суть ідеї «християнізації культури», яку православ'я протиставляє католицькому аджорнаменту.

Поняття «інкультурації» передбачає, що у всіх культурах виявляється та ж сама сутність людини, і що в людини іманентно присутня всезагальна істина людського буття, націлена на об'єднання. У всіх відомих історії культурах релігія була істотним елементом, навіть її серцевиною. Релігія визначала структуру цінностей, а отже - внутрішню систему облаштування культур. Якщо таке посилення приймається, то неможливо уявити, як культура, переплетена з певною релігією, що живе і діє в цій релігії, може бути, так би мовити, трансплантована в іншу релігію так, щоб обидві не загинули. Якщо це так, то неможливо уявити інкультурацію християнства в інші культури. Інкультурація можлива лише за наявності елементів універсалізму в кожній культурі. Поняття інкультурації передбачає, що у всіх культурах виявляється та ж сама сутність людини, і що в людини іманентно присутня всезагальна істина людського буття, націлена на об'єднання.

Однак так чи інакше, будь-якій культурі потрібне привнесення не нової емпірії, а нових смислів. Тільки це може зробити можливою «християнізацію культури», втім, як і успішну інкультурацію.

Як слушно зауважив П. Яроцький, підсумовуючи наслідки модернізації католицького вчення у ХХ столітті, «інкультурована» церква завтрашнього дня – це синтез великих культур і філософій, пристосованих до Євангелія. Якщо такий проект буде реалізовано, то людство в ХХІ ст. може «зустрітися, по суті, з новою універсальною релігією» [5, с. 90].

Отже, для сучасної людини в умовах стрімкої зміни соціокультурного середовища стає актуальною більш пильна увага до культурної традиції. Проблема соціокультурної ідентичності актуалізується в одних випадках процесами глобалізації, у інших – стрімкими внутрішніми змінами у країнах.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Кравець М. С., Семашко О. М., Піча В. М. та ін. Культурологія / М. С. Кравець, О. М. Семашко, В. М. Піча; за ред. В. М. Пічі. – Львів, 2003. – 235 с. 2. Кравченко А. Культурологія. / А. Кравченко – М., 2001. – 496 с. 3. Культурологія. ХХ век. – Энциклопедия. У 2-х т. – СПб, 1998. – Т. I. – 447 с. 4. Соколов Э. В. Культурология. Очерки теории культуры. / Э. В. Соколов – М., 1994. 5. «Fides et Ratio», 1998.

Олена Голоденко

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

РЕЛІГІЙНО-КОНФЕСІЙНА ІДЕНТИЧНІСТЬ У СОЦІОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Соціологічні дослідження релігійно-конфесійної ідентичності не перестають бути актуальними, оскільки релігія залишається засобом впливу на громадян та значною мірою визначає поведінку населення. Останнім часом зростає кількість церковно-релігійних осередків (організацій і громад), віросповідань, а також змінюється змістове наповнення поняття релігійності серед громадян¹. Окрім того, виникнення нових релігійних рухів змінює вже наявні ідентичності.

Дослідження релігійної ідентичності представлені в теоретичних та практичних доробках багатьох західних й українських соціологів. Зокрема слід відзначити роботи П. Бергера, Е. Сміта, Х. Мола, Р. Старка, А. Забіяко, С. Рижової, Є. Шумілової, І. Папаяні, Н. Мадей та інших.

У сучасному соціологічному дискурсі все частіше представляється концепт релігійної ідентичності [1; 2; 3], під яким розуміють певну спільність уявлень членів суспільства про його релігійну сферу [1; 4]. З'являються дослідження «релігійності», «воцерковленості» [5], які охоплюють, на нашу думку, не всі аспекти релігійної визначеності індивіда. Термін «релігійно-конфесійна ідентичність», на відміну від поняття «релігійна ідентичність», конкретизує форму й специфіку взаємодії в системі відносин «індивід – релігія».

Релігійно-конфесійна ідентичність є частиною соціальної ідентичності, яка, як зазначає Е. Еріксон, реалізується через індивідуальний, особистісний та соціальний рівні. Індивідуальний рівень ідентичності – це результат усвідомлення людиною власного часового простору, уявлення про себе як про деяку відносно незмінну даність, а також про свої фізичні характеристики, характер, темперамент тощо. На думку російської дослідниці Т. П. Мінченко, індивідуальна релігійна ідентичність набувається в процесі соціалізації особистості, включення людини до системи певних конфесійних відносин, а також сприйняття

¹ За даними Державного комітету України у справах національностей та релігій. Підготовлений Комітетом Інформаційний звіт «Про стан і тенденції розвитку релігійної ситуації та державно-конфесійних відносин в Україні за 2009р.», який подає статистичні дані станом на 1 січня 2010р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scnm.gov.ua>

та внутрішнього засвоєння людиною релігійних ідей, цінностей і норм. Результат такого процесу – релігійний досвід особистості [6, с. 100].

Особистісний рівень ідентичності проявляється у відчутті своєї неповторності, унікальності власного життєвого досвіду [7]. Але нас більше цікавить соціальний рівень ідентичності, що відображає внутрішню узгодженість людини із соціальними, груповими ідеалами та стандартами й тим самим сприяє процесу Я-категоризації. У такому типі релігійної ідентичності, на думку Т. П. Мінченка, суб'єктом усвідомлення є група. Він формується, передусім, у процесі співставлення з іншими конфесійними групами, що створює характерну для цієї спільноти картину світу. Ці уявлення дозволяють людині або групі співвіднести себе з наявними в культурі релігійними парадигмами та інтегруватися в певну релігійну традицію [6, с. 100].

Полеміка щодо критеріїв вимірювання «релігійності», «релігійної ідентичності», «воцерковленості» триває в соціологічному дискурсі вже давно. Варто зауважити, що загально визначених конкретних індикаторів та чітко обґрунтованих методик визначення релігійно-конфесійної ідентичності ще немає. Саме тому соціологічні дослідження, що проводяться різними науково-дослідними центрами й лабораторіями, відрізняються як методикою проведення, так і отриманими результатами.

Базовим поняттям при вимірюванні релігійно-конфесійної ідентичності залишається концепт «релігійності». У зв'язку з цим слід насамперед згадати відомі праці Г. Олпорта, який розробив методику дослідження зрілої та незрілої релігійності [8]; Ч. Глока, котрий застосував для дослідження релігійності п'ятивимірну систему, згідно з якою релігійність, незалежно від віросповідання, може бути емпіричною, ритуальною, ідеологічною, поведінковою, інтелектуальною [9].

Однією з проблем при дослідженні релігійності, а також і релігійно-конфесійної ідентичності, на думку російської дослідниці О. Пруцькової, є те, що деякі її прояви (відвідування служби, храму, молитви, читання Біблії тощо) добре працюють для християнства, а для вимірювання релігійності представників інших віросповідань можуть зовсім не набувати релігійного значення. У міжнародних дослідженнях, коли соціолог має справу з багатьма конфесіями, потрібно використовувати максимально уніфіковані показники, що мають значення для більшості релігій, у результаті чого значною мірою втрачається їх інформаційна значущість. Ця проблема поки що не може бути розв'язана в рамках кількісних соціологічних досліджень (оскільки запитання для різних віросповідань задаються в різній формі, внаслідок чого втрачається можливість їхнього порівняння), хоча спроби вирішити цю ситуацію частково відбувалися (наприклад, ставляться питання не лише про Біблію, але й про Коран тощо). Одним із найбільш універсальних запитань, який має сенс для більшості релігій, є питання про те, наскільки релігія є важливою в житті респондента [10].

Отже, не зважаючи на велику кількість досліджень із соціології релігії, вивчення релігійно-конфесійної ідентичності потребує пошуку нових методик, які, зі свого боку, будуть впливати на якісне наповнення таких досліджень.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Калач В. Релігійна ідентичність українських громадян та соціокультурні трансформації [Текст] / В. Калач // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія Українознавство. – 2011. – №15. – С. 37 – 39. 2. Папаяні І. В. Роль сакральної символіки в конструюванні релігійної ідентичності [Текст] / І. В. Папаяні // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 7 : Релігієзнавство. Культурологія. Філософія : наук вид. – Вип. 19 (32). – С. 31– 37. 3. Ніколаєвська А. М. Релігійна ідентичність в системі соціальних ідентичностей українського студентства [Текст] / А. М. Ніколаєвська // Соціопростір : міждисциплінарний збірник наукових праць з соціології та соціальної роботи. – 2011. - № 1(2). – С. 85 – 89. 4. Процюк Р. Релігійна ідентичність нації як чинник становлення громадянського суспільства [Текст] / Р. Процюк // Вісник Львівського університету. Серія «Філософські науки». – 2004. – Вип. 6. – С. 122 – 130. 5. Дудар Н. Релігійність українського суспільства: рівень, характер, особливості [Текст] / Н. Дудар, А. Биченко // Національна безпека і оборона. – 2002. – №10 (34). – С. 14 – 21. 6. Мінченко Т. П. К вопросу об определении религиозной идентичности [Текст] / Т. П. Минченко // Вестн. Том. гос. ун-та. – 2009. – № 324. – С. 99–101. 7. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис [Текст] / Э. Эриксон. – М. : Изд. группа «Прогресс», 1996. – 344 с. 8. Олпорт Г. Становление личности : Избранные труды [Текст] / Г. Олпорт; [под общей ред. Д. А.Леонтьева]. – М. – 2002. – 462 с. 9. Масионис Дж. Социология [Текст] / Дж. Масионис. – 9-е изд. – СПб. : Питер, 2004. – 752 с. 10. Пруцкова Е. Религиозность: способы операционализации и количественной оценки [Электронный ресурс] : Режим доступа: <http://socrel.pstgu.ru/wp-content/uploads/2012/02/MC-5-ot-17.02.2012.pdf>

РЕЛІГІЙНА МЕРЕЖА БУКОВИНИ: СОЦІОЛОГІЧНИЙ ЗРІЗ

Буковина, яку представляє Чернівецька область, є специфічним регіоном і в етнічному, і в культурному, в конфесійному вимірах. Ментальність населення, його традиційно звичаєвий спосіб життя, пов'язані з прикордонним характером області: вона межує з Румунією та Молдовою, глобалізаційними процесами та інкультурацією, яка відбувається як під впливом прикордоння, так і широкими міграційними процесами. Ці впливи серйозно змінюють і соціальний, і культурний простір у регіоні, визначають своєрідні вектори трансформаційних змін та специфічні тенденції розвитку релігійної мережі. Область завжди була полем перетину не лише економічних, політичних, національних, а й релігійних інтересів сусідніх країн. Релігійні організації не відмовляються від фінансової й матеріальної допомоги з боку різних установ, церковних структур та релігійних центрів світу, що робить їх залежними від них. Як результат, у регіоні сформована доволі строката поліконфесійна палітра, яка, з одного боку, відображає релігійні зміни в Україні, з іншого – є достатня, щоб задовольнити релігійні потреби представників 80 національностей і народностей регіону.

Варто зауважити, що Чернівецька область є найменшою в Україні й займає лише 8,1 кв. км (1,3 % від всієї площі), на території 417 населених пунктів, де проживає 904 тис. осіб. Сьогодні релігійна мережа регіону включає 1174 релігійні організації (1126 громад) і 28 віросповідань. На один населений пункт припадає 2,8 релігійних структур при щільності 1,3 релігійних організацій (кількість організацій на 100 тис. населення – В.Д.). Зазначимо, що у 2012 р. на Буковині функціонувало 1159 релігійних організацій (1112 громад) [Див.: 2, с. 43].

Аналізуючи динаміку зміни релігійної мережі, доцільно підкреслити, що в 2012 р. вона мала латентне існування при невеликому, як і в попередні роки, зростанні: 2008 р. – 19 релігійних організацій, 2009 – 8, 2010 – 26, 2011 – 17, у 2012 – 17 (13 %) організацій. Згідно з прогнозами, у подальшому очікується також відносно невелике (до 2 %) зростання, що корелює із загальноукраїнськими показниками. Релігійна структура краю включає 10 управлінь та об'єднань, 1174 релігійних організацій (1126 релігійних громад), 21 монастир, 7 місій, 8 духовних навчальних закладів. При громадах у 2012 р. працювало 424 суботніх і недільних шкіл, 119 громад (10,7 %) поки що діють без реєстрації.

Релігійні громади для задоволення духовних потреб віруючих використовують 936 культових споруд (84,2 % забезпеченості), які обслуговує 1863 священнослужителя (167 % забезпеченості чи 1,67 на громаду). Нагадаємо, що у 2012 р. забезпеченість культовими спорудами в Україні складала 67,1 % [1, с. 52].

Найвищий відсоток забезпеченості храмами серед традиційних церков має УПЦ – 98 %, у той час коли в УПЦ КП лише – 54%. Церкви ЄХБ забезпечені культовими спорудами на 74 %, ХВЄП – 86 %, АСД – 100 %, УГКЦ – 65 %, РКЦ – 72,7 %, Свідки Єгови – 56 %. Отже, найгірший стан забезпеченості культовими будівлями в УПЦ КП, греко – католиків та ієговістів [4].

Характерно, що матеріальна база культової практики покращилася за рахунок уведення в експлуатацію нових храмів. Так, протягом 1992-2012 рр. зведено 380 культових споруд, в стадії будівництва перебуває ще 95.

Для порівняння зазначимо, що в Україні на січень 2012 р. релігійна мережа була представлена 36800 релігійними організаціями (35113 релігійними громадами – 120 напрямків), які обслуговували 30880 священнослужителів (88,2 % забезпеченості) у 23495 культових спорудах [1, с. 51-52].

Потрібно відзначити, що в області створено таку релігійну мережу, яка майже задовольняє релігійні потреби віруючих. Якщо її порівняти, наприклад, з 2000 р. (діяло 1048 зареєстрованих громад), то вона зростає на 78 одиниць (7 %). На 136 одиниць (14,5 %) за цей же період збільшилась кількість культових споруд, на 662 особи (35,5 %) кількість священнослужителів, на сім одиниць (33,3 %) кількість монастирів. До позитивів у трансформації релігійної мережі можна віднести зменшення із 213 у 2000 р. до 119 (3,2 %) кількості незареєстрованих громад [2, с. 44-45; 7].

Як бачимо, у регіоні відбуваються значні диверсифікаційні зміни в релігійному середовищі.

Загалом до основних тенденцій змін релігійної мережі можна віднести те, що через загальний демографічний спад та урбанізацію соціальної системи можливості для подальшого зростання кількості релігійних організацій, як і їх напрямів, спадають. Слід також констатувати завершення періоду інтенсивного розвитку протестантських деномінацій. Не впливають глобалізаційні процеси та інкультурація на розвиток мережі релігійних новоутворень, які наймовірніше перейдуть від латентного існування до скорочення і напрямів, і їх чисельності.

Аналіз релігійно-конфесійної мережі області свідчить, що більшість – 627 релігійних організацій, або 53,4 % складає православ'я, в Україні ця цифра сьогодні становить 52,2 %. Указаний напрям також є

лідером за авторитетом і рівнем впливу на населення регіону. Православ'я на Буковині представлено трьома напрямками: УПЦ, УПЦ КП, УАПЦ [2, с.50; 4].

Достатньо динамічно розвиваються в краї протестантські деномінації, які сьогодні нараховують 464 зареєстрованих (41,2 %) та 108 (9,6 %) незареєстрованих громади, вони сьогодні представлені на Буковині 16-ма напрямками [2, с.47-49; 3, с.133-137; 4].

Католицизм на Буковині представлений 2-ма напрямками: Римо-Католицькою (РКЦ) та Українською греко-католицькою (УГКЦ) церквами. Римо-католицька Церква посідає в області за чисельними показниками мережі п'яте місце (33 релігійними організаціями та 30 громадами). УГКЦ в області, порівняно з РКЦ, менш чисельна – 25 громад [2, с.49-50; 3, с.136; 4].

До малочисельних в краї можна віднести громади юдейського культу – 12 громад, дві – громади Союзу Церкви Божої України, одну – Новоапостольської Церкви, одну – Назарян, одну – незалежну громаду мусульман, одну – громаду віри Божої, та чотири – релігійних організації язичників.

Представлена на теренах Буковини і достатньо динамічна громада Церкви Ісуса Христа Святих Останніх Днів (мормонів), в яку входить біля 80 осіб.

Майже не розвиваються на Буковині східні культури орієнталістського спрямування, які репрезентовані неоіндуїзмом та буддизмом (діють без реєстрації).

Вищенаведене дає підстави зробити такі висновки та прогнози:

1. Релігійна мережа Буковини буде розвиватися невисокими темпами й намовірніше буде мати латентну форму існування (до 2 % в рік).
2. Характерною тенденцією для релігійних організацій на подальші роки залишиться невисока забезпеченість культовими спорудами та кадрами священнослужителів.
3. Не отримає подальшого розвитку на Буковині мережа етнонаціональних і новітніх релігій.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Докаш В. Релігійна мережа України в її інституціональних вимірах: компаративний аналіз / В. Докаш // Релігія та соціум. Міжнародний часопис. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т / - 2012. – С. 50-56. 2. Докаш В. Релігійна мережа Буковини в її інституційно – трансформаційних змінах (2000 – 2012 рр.) / В. Докаш, О. Докаш // Релігія та соціум у контексті глобальних трансформацій: матеріали Міжн. наук. – практ. Інтернет – конф. 29-30 травня 2012 р. – Чернівці: Чернівець нац. ун-т, 2012. – С. 43-51. 3. Докаш В. Трансформаційні зміни в релігійному середовищі Буковини: соціологічний зріз / В. Докаш, О. Докаш // Міжетнічні та міжконфесійні відносини в контексті сучасних суспільних трансформацій. Матеріали міжнародної науково – практичної конференції 29-30 квітня 2010 р. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т., 2010. – С. 133-139. 4. Релігійна мережа Чернівецької області: основні тенденції, динаміка змін, перспективи розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.oda.cv.ua

Олександр Дурманенко

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

РЕЛІГІЯ ЯК ЧИННИК ОНТОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ОСОБИСТОСТІ: АНАЛІЗ З ПОЗИЦІЙ ФЕНОМЕНОЛОГІЧНОЇ ПАРАДИГМИ

Ризики нинішнього суспільства вимагають переосмислення механізмів їх подолання людиною та формування внутрішнього стану, за якого майбутнє сприйметься з осторогою, однак без страху. Подібне може бути забезпечене лише через науковий аналіз понять та явищ, які причетні до такого стану речей. Звернення до теорії структурації британського соціолога Ентоні Гідденса дає підставу для висновку, що джерел, які допомагають індивіду об'єктивно сприймати буття, таким чином наповнюючи його почуттям захищеності, небагато. Одним із них є онтологічна безпека особистості. Означимо онтологічну безпеку особистості як особливий стан людини, що за умов переживання тривоги, ризиків і кризових ситуацій дає змогу усвідомлювати свою цілісність та співприсутність у соціальному світі, підтримувати цілеспрямовану діяльність. Як бачимо, через свою суб'єктивність це поняття вимагає певного зовнішнього еквівалента й чинника. Ним, на нашу думку, може виступати релігія, що в силу свого впливу не лише примирює індивіда з буттям, а й здійснює його трансформацію стосовно індивідуальних потреб, тобто доповнює онтологічну безпеку особистості. Розмірковуючи про релігію як чинник онтологічної безпеки особистості, потрібно, на нашу думку, більш детально зупинитись на феноменологічній парадигмі в соціогуманітарному знанні. Саме таке вдале поєднання класичного структурного функціоналізму з такими досить «молодими» напрямками як герменевтичні соціології, що активно використовують методологію феноменології, й призвело до актуальності теорії структурації з її ключовим поняттям онтологічної безпеки особистості.

Як відомо, феноменологія загалом досліджує явища людської свідомості, що, володіючи особливою характеристикою – інтенційністю, проєктується на зовнішній світ. Сукупність людей, яка в ньому існує, творить особливу соціальну спільноту – інтерсуб'єктивний простір повсякденності. Кожен із нас є активним діячем світу повсякденності, однак для підтримки такого статусу потрібно володіти певними характеристиками, на кшталт «правил говоріння» Г. Гарфінкеля. Е. Гідденс як активний представник новітньої феноменологічної школи на роль однієї з таких характеристик і пропонує онтологічну безпеку особистості, яка, як ми могли переконатися, зокрема, спрямована на обґрунтування людині реальності соціального середовища та місця, яке вона в ньому займає.

Індивіди, усвідомлюючи себе, інших, взаємодіючи з ними, творять світ повсякденності. Подібний стан речей, однак, існує через наявність особливих конструктів типізації, ідею яких висуває А. Шюц. Головним завданням таких утворень, які, зі свого боку, поділяються на конструкти першого й другого порядків, є вироблення та чітке засвоєння критеріїв групування ознак усіх явищ зовнішнього світу. Зв'язок таких конструктів з онтологічною безпекою особистості виявляється, насамперед, у шляхах виникнення їх в індивіда, а також у функціональній подібності, оскільки онтологічна безпека надає індивіду відчуття реальності навколишнього світу, без якого не була б можлива жодна передача соціального досвіду, у якому, власне, й містяться зразки ідеальних типів (порівняємо з ідеєю передачі соціальних практик). Отже, люди організують зовнішній світ в усвідомлені, сформовані образи завдяки перетворенню свого чуттєвого досвіду в структури, яким притаманні чіткі характеристики. Саме цей процес і забезпечується конструктами, безвідносно до джерела їх осмислення – чистої свідомості, душі, а в нашому випадку – онтологічної безпеки особистості. Подібність світосприйняття забезпечує існування спільного для всіх, хто здійснює взаємодію, інтерсуб'єктивного світу. У такій досить поверхнево змальованій схемі релігія відіграє, на нашу думку, визначальну роль, а саме, постаючи інтегральним конструктом, який, об'єднуючи в собі характеристики конструктів першого та другого порядків, виконує особливі ролі, притаманні кожному з них; типізує об'єкти соціального світу, призводячи до формування єдиної картини соціального буття. На нашу думку, такий спільний погляд на світ є одночасно наслідком та причиною об'єднання людей у спільні «Ми-групи», як противагу «Іншим», що перегукується із властивістю онтологічної безпеки особистості конституювати себе та оточуючих. Релігія у цьому випадку здійснює особливий вплив. Організуючи індивідів у спільноту, яку А. Шюц називає «домашньою групою», вона одночасно розширює межі такої групи. Умовно кажучи, до такої групи належать, наприклад, усі віруючі християни Східного обряду. Цей підхід надзвичайно спрощує процес сприйняття та конструювання зовнішнього світу, оскільки людина, яка застосовує типізуючі властивості релігії, виявляється всередині світової «домашньої групи», що, звичайно, є позитивним для її світосприйняття, а отже й онтологічної безпеки особистості як внутрішнього «координаційного центру». А. Шюц, присвячуючи значну увагу саме функціонуванню таких груп індивідів, наголошує на особливостях сучасного «розірваного» світу, у якому переривається континуальність часу та простору. Подібні ж думки знаходимо й у Е. Гідденса, адже недарма він акцентує увагу на цих же проблемах у функціонуванні онтологічної безпеки особистості. Релігія відіграє й у цьому випадку яскраво позитивну роль. Вища Ідея, яка хронологічно та локально виникла поза сучасним часом, легко долає межі часу й простору сучасності, оскільки в її контексті такі елементи не відіграють ніякої ролі.

Подальший розвиток подібна тематика знаходить у праці послідовників А. Шюца, П. Бергера та Т. Лукмана «Соціальне конструювання реальності». У цьому творі дослідники акцентують увагу на сутності людського сприйняття щоденного знання, яке в загальному виступає тим, що ми називаємо «здоровим глуздом». Можемо зробити висновок про те, що ідея онтологічної безпеки особистості є соціологічним вираженням концепції триєдності людини, запропонованої П. Бергером та Т. Лукманом. Адже подібності виявляються навіть на категоріальному рівні. Дослідники розуміють людину як ексцентричну систему, елементами якої є тіло, «Я в тілі» та «Я». Відповідно до такої схеми індивід сприймає й докільця. Тілу відповідає саме уявлення про зовнішнє середовище, «Я в тілі» поєднується з соціальним світом, а «Я» – з оточуючими.

Людська природа вимагає побудови стійкої структури, що, однак, видається неможливим без спільного елементу. У П. Бергера та Т. Лукмана таким елементом є «Я в тілі», що, однак, існує лише в соціальному світі, який є одночасно наслідком поєднання трьох компонентів. У силу такої діалектичності індивід намагається заради компенсації внутрішньої нестабільності створювати зовнішній соціальний порядок, що відбувається через соціалізацію, а пізніше – діяльність. Релігія в цьому випадку видається особливою цариною соціального життя, що, мабуть, єдина з них здійснює пряму спробу примирити три компоненти індивіда. Адже саме вона як особливий «безперервний і діалектичний процес» містить в собі основні умови конструювання реальності. До них відносять екстерналізацію, як проявлення людиною себе в діяльності та об'єктивацію – процес, у результаті якого продукти осягнення людиною світу, інститути набувають для людини об'єктивного характеру. Вирішальною стороною надприродного, яка відрізняє його від усіх конечних сфер значення, постає його радикальність. Реальність цього досвіду, реальність

надприродного світу є радикально й приголомшливо іншою. Ми зустрічаємось тут із цілісним світом, який протиставляється «мирському досвіду».

Звичайно, можна заперечити, що такими елементами володіють й інші утворення соціального світу, однак, на відміну від релігійного ставлення до світу, вони містять протиріччя між цими компонентами або ж не є соціально легітимними. Релігія також, будучи одночасно витворами обох світів людини – об'єктивного та суб'єктивного, долає індивідуальний розрив між ними, не вимагаючи чіткої приналежності до конкретного з них. До того ж кожне з утворень соціального світу в результаті призводить до перетворення індивіда на їхнього «раба», який змушений без свободи, волі, жити у вигаданому колісї людськи світи знаків, норм, правил, стереотипів. Релігія в такому середовищі з її активною позицією вільного «Я», яке здатне вибирати суто індивідуально шляхи свого «спасіння» або ж «занепаду», розвитку чи деградації, видається ковтком свіжого повітря.

Василь Киф'юк

Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича

РЕЛІГІЙНА СОЦІАЛІЗАЦІЯ ЯК ОДНА ІЗ ФОРМ ВКЛЮЧЕННЯ ІНДІВІДА У СУСПІЛЬСТВО

Зміни в структурі соціокультурної компетентності особистості сьогодення зумовлені змінами, що пов'язані з трансформаціями укладу життя, економічними, політичними, релігійними змінами, змінами в освітньому просторі, навколишньому світі. Культурні цінності інших країн опосередковують нові горизонти світобачення особистості, форми комунікації. Ці зміни виявляються в специфіці нових комунікативних технологій як носіїв темпоральних концепцій, що опосередковує процес соціалізації особистості.

Проблема цінностей завжди виступає на першому місці в перехідні періоди суспільного розвитку. Саме такий час переживає сьогодні наше суспільство з його нестабільністю, різкими соціальними зрушеннями, дезорієнтацією й дезідентифікацією особистості. Усе це знаходить своє відображення в процесі переоцінки цінностей. При цьому слід мати на увазі, що заперечення старих цінностей передбачає заперечення старих форм життя суспільства і особистості.

Цінності пов'язані з реальною діяльністю людини в соціальному просторі. Тільки розглядаючи суспільне буття в аспекті суб'єкт-об'єктних відносин, ми можемо зафіксувати явище цінностей. Світ цінностей – особливий світ, у якому цінності виражають соціально-особову форму буття явищ дійсності. Цінність – властивість соціуму і його складових компонентів, вона невіддільна й від самої людини.

Нині цінності стали предметом вільного вибору. Сучасна людина втратила віру в безумовну цінність ідеалів, які формувала (чи формує) ідеологія. Така ситуація порушує душевний спокій людини, котра жила в рамках ідеологічних стереотипів, і штовхає її на пошук нових смисложиттєвих цінностей та світоглядних орієнтирів. Тому є потреба в ідеологічному осмисленні національної ідеї в рамках плюралізму, гуманізму, духовності, громадянськості й високої моральності.

XX століття негативно позначилося на менталітеті багатьох народів, комплексі суспільних відносин, на всьому морально-психологічному стані суспільства, адже фашизм, тоталітаризм, войовничий атеїзм спричинили жахливі духовні спустошення. Саме цим можна пояснити те, що в суспільному житті нині в ієрархії цінностей перевага віддається нестримній наживі, неробству, обману й лицемірству. Втрачається вартість такого соціального інституту, як сім'я, а також повага до батьків, старших людей. Активізується криміналітет, поширюються алкоголізм, наркоманія, корупція. Зрада сімейна й політична стала звичним явищем. Не може не тривожити те, що змінилися й критерії моральних оцінок у громадській думці [3, с. 282].

Відповідно, завдання соціалізації особистості – здійснення контролю над інстинктами та над соціально-політичною ситуацією в суспільстві, де особистість реалізує себе [5, с. 143–146].

Дві основні сфери впливу на становлення життєвої стратегії особистості – суспільство й родина – мають таку складову, як релігійний контекст уявлень про життєвий шлях особистості. У суспільстві релігійний контекст підтримується церквою як соціальним інститутом. У родині цей контекст передається з покоління в покоління. Якщо переривається передача релігійних уявлень на певному етапі розвитку, то суспільство поновлює цей вплив на іншому рівні. Це може бути вплив медійної інформації, родичів, знайомих, сусідів, навчальних і виховних закладів. Родина й суспільство – взаємопроникні сфери впливу на особистість, на формування її світоглядних уявлень, становлення життєвої стратегії.

Процес соціалізації відбувається у взаємодії особистості з різними соціальними інститутами. Суб'єктами такої взаємодії стають не лише індивіди, а й організації та соціальні спільноти різних рівнів. Це, зокрема, релігійні угруповання, конфесійні спільноти зі своїми особливостями розвитку, суб'єктивними властивостями самосвідомості. Діалогічні універсалиї мають свої принципи, що перетинаються з канонами, за якими існує спільнота.

Соціальна психологія розглядає соціалізацію з позицій суспільства, із погляду того, які соціальні норми й цінності входять до індивідуальної свідомості людини. Зокрема, у цьому аспекті соціолог і психолог релігії мають враховувати, які релігійні та соціальні норми й цінності входять до індивідуальної свідомості особистості [4, с. 432].

На нинішньому етапі державотворення в Україні процес соціалізації особистості загалом, а релігійної зокрема, відбувається під одночасним тиском демократичних і тоталітарних сил, коли більша частина суспільства готова сприйняти демократичні цінності, але мало знає про шляхи й механізми цього процесу. Майже всі суспільні ніші стали політизованими [2, с. 310].

Процес соціалізації індивіда складний. Він триває впродовж усього свідомого життя людини й залежить від обставин, пов'язаних з соціально-політичними та правовими засадами суспільства. Що ж до релігійної соціалізації особистості, то ці чинники теж на неї впливають і чи не найбільше в період трансформаційних перетворень. У цьому контексті релігійну соціалізацію особистості бажано було б розглядати згідно з двома науковими підходами – соціологічним і психологічним. Соціологічна традиція релігійності визначає напрям наукового аналізу від особистості до суспільства, звертаючи увагу на міру включення особистості в суспільно-політичні відносини, міру усвідомлення людиною своєї соціально-релігійної сутності й соціальної ролі релігії в суспільстві. Психологічна ж традиція, навпаки, проводить вектор впливу від суспільства до особистості.

Релігійна соціалізація – не односторонній акт. Тому її результати не завжди дають очікувані результати. Наслідки залежать від багатьох чинників, які повинні врахувати священник, релігієзнавець, соціолог, культуролог, психолог, котрі культивують – вивчають релігійні процеси в суспільстві задля одухотворення всіх сфер життєдіяльності людини в суспільних нішах.

Завдання релігійної соціалізації – сформувати в індивіда, котрі вступають у світ релігійного буття, почуття лояльності й відданості релігійним ідеалам. Що ж до релігійної соціалізації індивіда, то слід мати на увазі, що він здатен брати участь у релігійних діях (літургіях, визнавати Біблійні канони й підлягати їм, визнавати релігійний культ) відповідно до релігійної конфесії, до якої належить.

Ефективність релігійної соціалізації визначається мірою задоволення потреб особистості та соціуму в процесі цієї взаємодії. Чим вищий рівень духовного, інтелектуального й морального розвитку людини, тим якісно вищий рівень її потреб у задоволенні релігієзнавчою інформацією, переконаннями, вірою в Бога та його всемогутність, а далі – за допомогою психоаналізу віднайдення свого «Я» в цьому процесі.

Процес релігійної соціалізації, як і будь-якої іншої (політичної, етнічної), має активний характер. Свідомість особистості відіграє тут вирішальну роль, відображаючи форму й зміст маніпулятивних впливів соціального середовища [1]. Тому потрібно визнати, що в період зростання інтересу громадян до релігії процес релігійної соціалізації особистості не може розглядатися ізольовано, без одночасного аналізу як особистісних рис самого індивіда, так і тієї конкретної релігійної, соціально-політичної й економічної реальності, до якої він включений.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Історія релігії в Україні : у 10-ти т. // редкол.: А. Колодний (голова) та ін. – К. : 1996–2004. Т. 10: Релігія і Церква років незалежності України (за ред. проф. А. Колодного). – Дрогобич : Коло, 2003. – 616 с. 2. Пірен М. Основи етнопсихології / М. Пірен. – К.: КВГІ, 1998. – 413 с. 3. Пірен М. І. Основи політичної психології / М. І. Пірен. - К.: Міленіум, 2003. – 418 с. 4. Смелзер Н. Соціологія / Н. Смелзер; [Пер. с англ., науч. ред. и предисл. В. Ядова]– М.: Феникс, 1994. – 687 с. 5. Фрейд З. Психологія безсвідомого / З. Фрейд.– М.: Просвещение, 1989. – 448 с.

Леонід Кондратик

Східноєвропейський національний університет ім. Лесі Українки

СУТНІСНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ РЕЛІГІЇ ЯК СОЦІАЛЬНОГО ІНСТИТУТУ

Релігія – явище багатогранне. Вона постає як тип світогляду або ж як форма суспільної свідомості, чи як психічне явище, а чи явище культури, а також здатна постати у вигляді ідеології тощо, тому релігію досліджують філософи, психологи, культурологи, політологи, історики та ін. Водночас цей феномен розглядають і як соціальний інститут, і в цьому контексті релігію досліджують соціологи.

У соціології немає загально визнаної дефініції релігії. Багато соціологічних теорій визначають релігію як сукупність символічних форм, що співвідносять людину з граничними умовами її існування. Серед таких межових проблем – народження, смерть, життєві потрясіння, безмежність універсаму. У релігії через визнання й своєрідне витлумачення іншої реальності (Бог, Абсолют, Вищі Сили, надприродне, священне) світ постає прийнятним, а соціальне життя – виправданим. *У такій якості релігія є одним із способів упорядкування суспільного життя.* Свій вплив на суспільство інститут релігії реалізовує через систему організацій, закладів, установ, як-от: храми, духовенство, паства, ордени, братства, навчальні заклади та ін.

Релігія відповідає тим критеріям, за допомогою яких те чи інше соціальне явище вчені визначають як соціальний інститут. Найважливіші серед них такі: тривалість просторово-часової перспективи, тобто історичність; специфічність інституціональної поведінки, яка реалізовує взаємозалежність індивідів у систему взаємодії як цілісної соціальної системи; орієнтація на розв'язання головних соціальних проблем, тобто проблем соціетального рівня; культурний аспект регуляції поведінки людей. Спроєктуємо ці положення, які є взаємопов'язаними, на релігію як інституційне утворення.

Релігія носить не тимчасовий характер, а історичний. Немає жодного народу, розвиток якого відбувався б поза релігією. Самі ж релігії теж видозмінювалися, одні релігійні системи поступалися місцем іншим, але ніколи в історії людства не було «безрелігійних» періодів. А тому кожне нове покоління не вигадує релігію, а в процесі соціалізації засвоює, інтерналізує ті релігійні цінності й норми, які наявні в культурі тієї спільноти, представниками якої вони є. Звідси випливає, що релігія не є чимось скороминущим, незначущим, а, навпаки, їй властива тривалість просторово-часової перспективи, а отже вона є соціально-історичним явищем, доконечним чинником соціального життя. З релігією як із соціальним інститутом ми, образно висловлюючись, не можемо уникнути «зустрічі», що й свідчить про її фундаментальність. Ікони, хрести, храми, міфи, передання, сказання, притчі та ін., з чим ми стикаємося повсякчас, є тими релігійними символами, які належать до макрорівня соціального життя й забезпечують осмисленість людської поведінки, дають розуміння життя, його сенсу перед лицем смерті, страждань, несправедливості. У релігійних символах постає така модель світу, яка допомагає віруючим зрозуміти природу світу та смисл людського життя, тобто помістити негативний досвід у рамки загальної картини світобудови, у якій цей досвід знаходить пояснення і яка дає людині емоційну втіху. А оскільки нинішні покоління, як і люди, що жили багато століть тому, намагаються знайти відповіді на питання, пов'язані з граничними умовами їхнього життя, то можна сказати, що ми живемо в соціальному світі, який не можна помислити поза релігією як соціальним інститутом.

Отже релігія як соціальний інститут – продукт історії. У процесі діяльності, що пов'язана з таким аспектом суспільного життя, як релігія, установлюються *правила поведінки, зразки взаємодії* між індивідами, між особою й спільнотою, між спільнотами, які набувають характеру загальноприйнятих практик, тобто вони *інституціоналізуються* та зберігаються переважно незмінними протягом багатьох поколінь. Можна сказати й так: означені форми свідомості (напр.: вірування, учення) і дій (напр.: ритуал) повторюються й відтворюються суспільством у значній просторово-часовій перспективі. У процесі інституціоналізації зразки дій набувають значущості *норм* або *цінностей*.

Прикладом перших тут можуть слугувати заповіді, догмати, канони, настанови, повчання і под. тієї чи іншої релігії, які носять нормативний характер не тільки для служителів культу, але й для віруючих і для багатьох невіруючих та реалізуються в повсякденному житті. Християнство, наприклад, протягом століть продукувало норми взаємин *між різними соціально-демографічними групами* («Старшого не докоряй, але вмовляй, немов батька, а молодших – як братів, старших жінок – немов матірок, молодших – як сестер, зо всякою чистістю» [1 Тим 5; 1-2]; «Тож, що Бог спарував, – людина нехай не розлучує» [1 Марк 10, 9]), *між групами, які мали неоднаковий доступ до влади, власності і мали різний престиж* («Кожний залишайся в тому званні, у якому був покликаний... У якому стані хто був покликаний, браття, у тому кожен і залишайся перед Богом» [1 Кор 7: 20-24]), *між особою і владою* («Нехай кожна людина кориться вищій владі, бо немає влади, як не від Бога, і влади існуючі встановлені від Бога» [1 Рим. 13]), *між володарем і підвладним («рабом і паном»)* («Усі раби, які під ярмом, нехай уважають панів своїх гідними всякої чести, щоб не зневажалися Боже Ім'я та наука» [1 Тимоф. 6; 1]) тощо. Порушення цих заповідей, як і будь-яких інших соціальних норм, тягло за собою покарання порушника, тобто інститут релігії застосовував певні *санкції*.

В основу відносин між людьми, які водночас виступають і підставою їхньої взаємозалежності, християнство кладе й такі чесноти, як благоговіння, блаженство, побожність, покора, праведність, віра, надія, любов та ін. Вважається, що найбільшою християнською цінністю є любов: «Любов довготерпить, любов милосердствує, не задрить, любов не величається, не надимається...» (1 Кор 13: 4).

Подібні приклади можна навести і щодо іншого. Проте варто пам'ятати, що релігійні норми і цінності не завжди однозначні, що їх тлумачення, відбір і використання залежать від соціального простору і часу в якому вони функціонують, від того, які соціальні групи їх використовують та від інших чинників. А тому в одному випадку релігійні лозунги використовувалися для соціальних змін, а в іншому – для соціального заспокоєння. Але стократ «просіяні» через історичне і соціальне «сито», володіючи в спільноті статусом *сакральних* і вступаючи у взаємодію з нормами і цінностями інших інститутів, задовольняючи нагальні потреби та інтереси суспільства, вони слугують *соціальному порядку*, тобто є однією з опор *цілісності* соціуму. Наголосимо, що специфічність релігійних норм і цінностей у тому, що вони носять *сакральний* характер, а тому для особи й спільноти вони непорушні і безумовні. Релігія (у силу своєї символічної природи) володіє великим арсеналом для того, аби так обґрунтувати соціально значущі норми та цінності, навести такі доводи для їх істинності, які, по суті, для вірян (і не тільки для вірян) не підлягають сумніву. Таким чином релігія і виступає основою порозуміння в суспільстві.

У ході суспільного поступу норми й цінності релігії як форми організації суспільних відносин змінюють свою значущість, а тому багато з них, які раніше мали правовий статус, володіли незаперечним авторитетом у стосунках між людьми, і часом можуть утрачати свої позиції в суспільній взаємодії або ж виступати у якості *традиції*. Наприклад, не всі молодята, які вінчаються, є глибоко віруючими, знають зміст чи тонкощі цього обряду (що засвідчують соціологічні дослідження), але, даючи обіцянку вірності одне одному, вони, вочевидь, дотримуються думки про те, що їхнє подружнє життя буде перебувати під захистом якихось вищих сил (Бога, Абсолюта та ін.), буде просякнуте Вищим Смыслом, а тому – виправданим. В означеній якості ця традиція часто вважається джерелом соціальної стабільності й легітимності та, отже, релігія стає причетною до унормування суспільних відносин і в сучасних суспільствах.

Із наведеного підсумовуємо, що *релігія як соціальний інститут є сукупністю своєрідних норм і цінностей, у яких утілена значущість певних зразків поведінки як для окремого індивіда, так і для суспільної системи, а отже його вимоги є важливі, суттєві для абсолютної більшості представників взаємодії певної суспільної системи. З урахуванням цього, та, взявши до уваги наведене вище твердження, що релігійні символи стосуються макрорівня соціального життя, робимо висновок, що інститут релігії «працює» на соціальному рівні і «відповідає» за ті цінності і ритуали, за допомогою яких у суспільстві підтримується солідарність і згода. Оскільки функціонування релігії як й інших соціальних інститутів пов'язане з цінностями, нормами, ритуалами, символами тощо, то воно має культурний зміст.*

Отже, тривалість у просторі й часі, специфічність інституціоналізації зразків поведінки, орієнтація на підтримання в суспільстві солідарності та згоди за допомогою своєрідної сукупності цінностей і ритуалів, культурна легітимність у соціумі характеризують релігію як соціальний інститут.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Новий Заповіт і книга Псалмів. – Вид-во «Гедеонові браття». – 1988. – 462 с.

Ольга Кузьмук

Східноєвропейський національний університет ім. Лесі Українки

РЕЛІГІЙНІСТЬ ЯК СТРУКТУРНИЙ КОМПОНЕНТ КОНЦЕПТУ «УСПІШНА ОСОБИСТІТЬ»

У сучасному суспільстві успіх та життєві досягнення все частіше розглядаються як найважливіші цінності особистості. Символи соціальної успішності стають факторами, що визначають поведінку соціальних агентів і значною мірою впливають на структурування соціального простору.

У зв'язку з цим досить доречним видається дослідження місця та ваги релігійності в контексті вивчення феномену успішності, того, якою мірою релігійність (усвідомлення себе релігійною людиною) визначає життєвий успіх особистості.

Поняття «успіх», що у широкому значенні трактується як «життєвий успіх», а не просто досягнутий результат певної соціальної діяльності чи проекту, займає одне з основних місць в системі цінностей культури, визначаючи межу життєвих прагнень та перспектив особистості. В соціологічному контексті поняття «успіх» фіксує перехід індивідуальної дії в суспільне визнання певних соціальних практик з подальшим закріпленням цих практик в якості відтворюваних структурних елементів суспільства [2, 58].

Показниками життєвого успіху особистості є ступінь реалізації особистісного потенціалу, мрій, надій і прагнень особистості, її самоактуалізації, задоволеності досягненнями в значимій сфері діяльності, ступенем, способом, результатами своєї самореалізації, тим, як склалося життя, а також самооцінка життєвого успіху.

За результатами аналізу емпіричних досліджень, зокрема масиву даних EES (Європейського соціального дослідження) було виокремлено такі умови успішності:

- баланс особистого (життєвого успіху) і професійного;
- висока мотивація в роботі, що досягається шляхом отримання насолоди від самого процесу діяльності;
- емоційна стійкість особистості, що формує певну силу «я» особистості;
- наявність родинної підтримки;
- уміння будувати продуктивні стосунки з оточуючими;
- фізичне та психічне здоров'я, що надає можливість зосереджувати увагу на предметі діяльності (бачити предмет, а не себе);
- уміння використовувати резерви середовища та наявний ресурсний потенціал;
- раціональне використання часу.

Суб'єктивна оцінка особистістю власної життєдіяльності проявляється в емоційно-оцінному ставленні до життя, основними компонентами якого є щастя (як безпосереднє емоційне ставлення до життя), задоволеність (опосередковане свідомими когнітивними оцінками ставлення до життя як до цілісного процесу) і смисл життя (ставлення до життя як до виправданого, обґрунтованого, зрозумілого та цілісного) [1, 74].

Специфікою життєвого успіху є те, що він ґрунтується на особистісних суб'єктивних оцінках успішності соціальних практик, і ці оцінки можуть не відповідати прийнятим в суспільстві стандартам успішності. Внутрішнє задоволення результатами своєї діяльності не завжди супроводжується визнанням цих досягнень з боку суспільства [3, 49].

Успіх особистості в особистому житті, у родині в більшості випадків забезпечує їй можливість бути щасливою, отримувати насолоду від життя, але щоб це щастя було довготривалим, стабільним необхідні матеріальні джерела існування, тому виникає необхідність в успішній професійній діяльності.

Логічний аналіз дає підстави стверджувати наступне: якщо релігія як соціальний інститут виконує компенсаторну функцію, тобто сприяє формуванню у особистості почуття задоволеності життям, основною складовою якого є щастя (що проявляється у гармонізації внутрішнього та зовнішнього світу особистості), то, фактично, релігійність особистості є фактором успішності особистості та може розцінюватися як чинник, що сприяє позитивному самопозиціонуванню особистості в суспільстві.

У зв'язку з цим, особливої уваги вимагають дослідження та соціологічний аналіз взаємообумовлюючого впливу понять «релігійність» та «успішність особистості», виявлення детермінант успіху та успішності.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Злобіна О. Особистість як суб'єкт соціальних змін / О. Злобіна.– К.: Інститут соціології НАН України, 2004.– 400с. 2. Прокофьев А. В. Плюрализация успеха: проблемы и парадоксы / А. В. Прокофьев // Этическая мысль; Под ред. А. А. Гусейнова.– М.: ИФРАН, 2006.– Вып. 7.– 342 с. 3. Сохань Л. В. Психология жизненного успеха. Опыт социально-психологического анализа преодоления критических ситуаций / Л. В. Сохань, Е. И. Головаха.– К., 1995.– 150 с.

Анастасия Куразаева

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

РЕЛИГИОЗНАЯ ТОЛЕРАНТНОСТЬ: АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ И ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ СОЦИОЛОГИЧЕСКОГО АНАЛИЗА

В настоящее время мировое сообщество активно обсуждает проблемы формирования толерантности – феномена, который способен объединить человечество в условиях единого социокультурного пространства, обеспечить относительную общественную стабильность. Необходимость формирования установок толерантного сознания и поведения, веротерпимости и миролюбия вызвана процессами глобализации, стремительным освоением многоуровневого пространства межкультурных отношений, связанного с высокими темпами перемещения и миграции населения, что приводит к столкновению религиозных, национальных и этнических идентичностей различных культур и народов.

Таким образом перед социологической наукой возникает целый ряд исследовательских задач, значительно расширяющих традиционное предметное поле изучения толерантности. Так, одним из важных направлений анализа является рассмотрение вопроса о видах толерантности и сферах ее проявления. В зависимости от предмета толерантности, опираясь на стандартный перечень социально-демографических характеристик (или переменных социологического анализа), выделяют следующие ее виды: гендерную, возрастную, образовательную, межнациональную, расовую, религиозную, поселенческую, межклассовую, физиологическую, политическую, сексуально–ориентационную и маргинальную толерантность. При этом исторически первой и доминирующей формой проявления толерантности принято считать религиозную толерантность (веротерпимость), так как изначально (еще в XVI веке) толерантность трактовалась как уступка в вопросе о религиозной свободе: речь шла о разрешении со стороны государства и официальной церкви иных религиозных культов. Притязание на религиозную исключительность может на практике варьировать в широких пределах – от религиозной толерантности, веротерпимости до религиозной нетерпимости, негативное отношение к другим религиозным воззрениям присуще тем или иным образом практически любой религиозной идентификации [1]. Религиозную толерантность следует рассматривать, с одной стороны, как комплексное явление общественного сознания, в котором сочетаются мировоззренческие и социально-психологические установки, допускающие правомерность множественных религиозных традиций (религиозный плюрализм), с другой – как конкретные действия на уровне индивидов, общественных

структур, государства, обеспечивающие свободу вероисповедания и равные гражданские права последователям любых религий. Можно выделить несколько основных черт религиозной толерантности:

- признание за каждой религией права на существование;
- уважение к любому религиозному выбору людей, их праву иметь и свободно выражать свои религиозные убеждения;
- отказ от осуждения «чужой» религии и принуждения в вопросах религиозной веры;
- исключение репрессивных мер любого характера в связи с принадлежностью человека к той или иной религии;
- готовность и способность к диалогу, поиску взаимопонимания, сотрудничеству между верующими, религиозными объединениями различных вероисповеданий, светскими организациями [2].

Религиозная толерантность (как и любая другая) может проявляться как в активной позиции, предполагающей приятие и уважение индивидом религиозно-конфессиональных ценностей и идей «другого», так и в пассивной, ограничиваясь безразличием к религиозно-конфессиональным взглядам и системе ценностей «другого», что, тем не менее, обеспечивает отсутствие вражды и столкновений на религиозной почве. В зависимости от субъекта религиозной толерантности, в отношении которого она проявляется, выделяют толерантность относительно представителей других вер, толерантность в отношении к представителям других конфессий, толерантность к сектантским движениям (а также сектантских движений друг к другу), а также между верующими и неверующими. Религиозная толерантность не означает утраты индивидом собственных религиозных и иных убеждений, не критичного и примирительного отношения к религиозным явлениям, влекущим негативные последствия для личности и общества. Религиозная толерантность исключает экстремизм и крайние формы фанатизма в поведении верующих, пропаганду религиозного превосходства, разжигание вражды и ненависти на религиозном основании. Религиозные институты используются для сплочения, придания единства и устойчивости различных этносов, наций, государств, таким образом, выполняя одну из важнейших социальных функций религии — интеграцию форм социального целого. Крайне заинтересовано в этом и современное украинское общество. Социальное и политическое расслоение, полиэтничность и поликонфессиональность (сегодня в нашей стране проживает более 150 некоренных этносов и насчитывается более 50 религиозных течений) актуализируют обращение к проблеме религиозной толерантности. Несмотря на то, что в Украине более 70 % населения считает себя верующими, религиозная жизнь страны характеризуется напряженностью и конфликтами, повышенной нетерпимостью к представителям другой веры, а среди политической элиты распространена практика эксплуатации религиозной тематики в своих целях. Для преодоления сложившейся ситуации в религиозной сфере необходимо взаимодействие и сотрудничество представителей религиозных организаций и конфессий, полное прекращение политизации межконфессиональных отношений, законодательное ограничение вмешательства политических партий и национальных движений в деятельность религиозных организаций, распространение в обществе принципов толерантности и взаимоуважения.

ЛИТЕРАТУРА: 1. Гараджа В. И. Толерантность как социальный феномен [Электронный ресурс] / В. Гараджа. – Режим доступа: http://www.inspp.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=95&Itemid=6. 2. Смирнов М. Ю. Религиозная толерантность в свете традиционных и нетрадиционных религий / Михаил Юрьевич Смирнов // Материалы Международной научной конференции «Свобода религии и демократии: старые и новые вызовы». – Киев, 2010.

Людмила Липич

Национальный транспортный университет

ДУХОВНОСТЬ И РЕЛИГИОЗНОСТЬ В СОЦИОЛОГИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ

В условиях кризисного состояния духовной сферы в постсоветском обществе, сопровождающегося утратой ним накопленного за годы советской власти экономического, политического и духовного потенциала, ростом преступности и наркомании, бедности и нищеты, снижением общего культурного уровня населения, низкого уровня государственного финансирования культурных и научных центров, духовного упадка и моральной деградации вновь, как и в досоветское время, набирает силу «тенденция представить религию в качестве универсального начала, воплощающего общечеловеческий интерес, а также высшей моральной силы, призванной противостоять мирским «порокам» и «злу» [1]. Складывающаяся ситуация в социально-политической, экономической и культурной сферах усиливает внимание к осмыслению проблем духовности.

Попытки рассматривать религию как важный фактор развития духовной культуры (духовности) общества и личности имеют место не только в богословских кругах, но и среди литераторов, журналистов,

политиков и учёных. При этом доминирует тенденция к фактологическому, историко-философскому, социологическому, психологическому, нравственному и другим обоснованиям идеи, согласно которой духовная культура дана Богом, а потому настоящая культура – религиозна, в то время как секуляризованное сознание связано с отходом от морали и отрицает культуру и духовность.

В богословских и даже светских кругах в качестве аргумента часто используется известный тезис, сформулированный Достоевским: «Если бога нет, то все дозволено». Но разве, например, институт права позволяет все? И разве он не связан с моралью как социальным институтом? Да и сам институт морали разве не существует независимо от религии и параллельно с ней? В связи с этим не может не возникнуть вопрос о самодостаточности религиозной духовности и религиозной морали.

Можем ли мы рассматривать уход верующими в себя, их жизнь в пределах конфессии и отчуждение от светского мира как образец духовной жизни? Исходя из главного богословского тезиса – мирская жизнь изначально богопротивна, следует, что богопротивна та жизнь, которая не связана с религией, т. е. светская жизнь.

Правда, необходимо понимать, что не все верующие фанатичны, а наука ведет речь о религиозности по самой ее сути, хотя в богословском понимании светскость – это отклонение от веры. Все конфликты между церковью и обществом базировались на таком понимании богословами светской жизни.

Если говорить о так называемом тысячелетнем религиозном опыте, то это опыт подчинения людей догматам веры. Именно в этом заключается социальная суть этого опыта. Она состоит не в духовном раскрепощении, а в культивировании духовной зависимости людей от власти и собственности, а главное – в зависимости от собственного невежества, запрещающего подлинное духовное развитие.

Религия – один из древнейших социальных институтов. Однако если проанализировать его социальные функции, обнаруживается, что тот или иной тип религии функционально зависит от того исторического типа общества и государства, в котором данный институт функционирует и освящает его. Не общество и государство приспосабливаются к религии, а наоборот, религия – к обществу и государству. Иначе и быть не может, хотя могут быть различные коллизии в их отношениях.

Если и можно говорить о религиозной духовности, то только как о лояльном отношении к религиозной вере, «что в представлениях верующих позволяет обрести религиозный опыт, т.е. опыт общения со сверхъестественными силами. На самом деле здесь духовность равнозначна иллюзорной системе образов мира, на которые ориентируется верующий в своём повседневном поведении» [2, с.143].

В религиозной идеологии и проповеди важное место занимают моральные и социально-этические идеи, в которых главное значение имеет идея Бога. Только через отношения с Богом могут решаться духовные и нравственные проблемы человека и общества. Среди прорелигиозно настроенных людей доминирует мысль, что если Бога нет, то наступает вседозволенность, а духовность исчезает. На самом деле существует реальная духовность, светская по своей социальной природе, и ее обращенная форма – религиозность, отчужденное сознание.

Духовная культура включает человека в общественные отношения, делает его социально активным, а вера в Бога противопоставляет воцерковлённых людей, живущих в соответствии с религиозными догматами [3], тому обществу, в котором они живут. Так где же здесь духовность? Разумеется, светские люди могут быть недовольны господствующей в обществе системой общественных отношений и даже требовать их изменения, но это и есть проявление социальной активности. Они не требуют от верующих отказа от их веры, они только хотят, чтобы верующие не диктовали им правила поведения согласованные с их верой в их бога. Верующие люди, наоборот, пытаются на всё общество распространить влияние собственной конфессии.

Анализируя тот исторический тип духовности, который существовал в советском обществе, нельзя не отметить, что его развитие с необходимостью приводило к резкому и систематическому снижению числа верующих людей. Это происходило не в силу так называемого идеологического давления на верующих, а в силу качественного изменения условий их жизни.

Сегодня происходит всё наоборот: с ухудшением условий жизни растёт уровень религиозности населения. По данным Международного исследовательского центра Гэллага, среди постсоветских стран наибольшее количество верующих теперь в Грузии (84 %), Молдавии (83 %), Украине (свыше 70 %) [4]. И это закономерно: сужение уровня и качества духовной жизни вытесняет светские этические и эстетические представления о ней и заменяет их религиозными. Осмысленное (рациональное) отношение к жизни вытесняется слепой верой в божественное провидение и судьбу.

ЛИТЕРАТУРА: 1. Философия: Учебник / [под ред. проф. О. А. Митрошенкова] – М.: Гардарики, 2002. [Электронный ресурс] Режим доступа: http://sbiblio.com/biblio/archive/mitrosenkova_filosofija/21.aspx 2. Николаенко В. Л Социология культуры: краткий словарь. / В. Л Николаенко, Л. Г. Николаенко. – К.: ИПК ГСЗУ, 2011. – 577 с. 3. Воцерковленный (воцерковлённый/ Современный толковый словарь русского языка Ефремовой) [Электронный ресурс] Режим доступа: http://dic.academic.ru/dic.nsf/dic_synonims/276722/%D0%B2%D0%BE%D1%86%D0%B5%D1%80%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8B%D0%B9 4. Religiosity Highest in World's Poorest Nations / [Elektronik resurse]. Mode of faces: <http://www.gallup.com/poll/142727/religiosity-highest-world-poorest-nations.aspx#2>

СТУДЕНТСЬКА МОЛОДЬ ЯК СУБ'ЄКТ ПОЗАКУЛЬТОВИХ ПРАКТИК СУЧАСНИХ ХРИСТИЯНСЬКИХ ЦЕРКОВ

Зміни, яких зазнає українське суспільство, торкнулися і соціальних інститутів, зокрема церкви, яка все більше уваги приділяє позакультовій діяльності. На наш погляд, такий напрям діяльності зумовлений різними факторами. Перш за все відсутністю ціннісної основи розвитку суспільства, а також конкуренцією церкви з іншими соціальними інститутами, які теж намагаються долучитися до формування такої основи.

Аналіз наукового доробку щодо релігійної діяльності («релігійних практик»), засвідчив, що соціологи (М. Парашевін, Л. Рязанова, А. Ніколаєвська та ін.) та релігієзнавці (А. Колодний, Ю. Решетніков, Л. Филипович та ін.) перш за все звертаються до культової діяльності, приділяючи менше уваги позакультовій роботі церкви. Серед останніх публікацій, що заслуговують на увагу, можна назвати працю Н. Гаврилової, в якій досліджується релігійність молоді, її ставлення та участь у культовій діяльності [1]. Проте і в цій роботі позакультова діяльність практично не аналізується. З огляду на це, проведене нами якісне дослідження можна вважати однією із перших спроб соціологічного аналізу позакультової діяльності, зокрема участі в ній молоді.

Перш ніж звернутися до результатів нашого дослідження, зазначимо, що для позначення культової та позакультової діяльності ми використовуємо такі поняття, як «культові практики» та «позакультові практики». На нашу думку, вони точніше відображають сутність досліджуваного нами феномену. При цьому позакультові практики ми визначаємо як конітивно-ментальний феномен, який актуалізується завдяки певним релігійним мотиваціям, цінностям, установкам та поведінці людини, спрямований на реалізацію основних завдань християнських церков та формується завдяки взаємній типізації узвичаєних дій у контексті повсякденності як інтерсуб'єктивної реальності.

Звернемося до результатів якісного дослідження, яке проводилося автором у 2010 році серед студентів двох волинських вишів – Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (СНУ) та Луцького національного технічного університету (ЛНТУ)). До вибірки потрапили студенти Інституту соціальних наук, біологічного, хімічного, економічного факультетів СНУ імені Лесі Українки та машинобудівного факультету ЛНТУ. Мета нашого дослідження полягала у визначенні ставлення студентської молоді до позакультових практик сучасних християнських церков, її готовності взяти в них участь та з'ясуванні уявлень студентів про роль позакультових практик у формуванні сучасної молоді особистості. Основним методом дослідження були індивідуальні глибинні інтерв'ю (всього було проведено 24 таких інтерв'ю).

Практично усі опитані прихильно ставляться до поширення позакультових практик у діяльності їхніх церков, але лише окремі респонденти (2 із 24 опитаних) беруть у них участь. Водночас практично усі студенти висловили готовність у майбутньому брати участь у позакультових практиках. Серед напрямів позакультової діяльності, що зацікавили студентів, були названі «допомога людям з вадами» та «допомога сиротам, людям похилого віку». Говорячи про призначення позакультових практик, опитані перш за все підкреслювали «можливість повернути людей до віри та церковного життя». Серед мотивів особистої участі у позакультових практиках найчастіше зазначався такий, як «спілкування з новими людьми, нові знайомства». Щодо мотивів ігнорування участі у позакультових практиках, то серед них переважали такі, як брак часу та необізнаність про ці практики, що свідчить про недостатній рівень роботи з боку Церкви. До основних заходів позакультових практик, у яких брали участь респонденти, належать такі, як «участь у волонтерському русі», «підготовка та участь у різдвяних святах», а також «збір коштів на будівництво храму».

Проаналізувавши відповіді студентів на запитання щодо ролі позакультових практик у формуванні особистості молоді людини, ми побачили, що наші респонденти вважають, що такі практики сприяють розвитку таких моральних якостей, як доброта, милосердя, співчуття. Залучення молоді до позакультових практик також може забезпечувати від проявів девіантної поведінки (наприклад, вживання алкоголю, наркотиків) та сприяти формуванню здорового способу життя. На думку молодих людей, більше уваги потрібно приділяти таким практикам, які стосуються молодіжного дозвілля та роботи з проблемними групами («допомога дітям-інвалідам, сиротам», «робота із дітьми вулиці та з неблагополучними сім'ями», «робота з нарко- та алкозалежними»).

Що ж до активності церков у поширенні позакультових практик, то, на думку молоді, першість у цьому належить протестантам, зокрема, Церкві Євангельських Християн Баптистів (ЦЄХБ) та Церкві християн віри Євангелістської (ЦХВЕ).

Підсумовуючи, можемо зауважити, що студентська молодь в цілому прихильно ставиться до позакультових практик, вказуючи як на їхню духовну, так і соціальну значущість. Водночас наше

дослідження виявило обмежену участь молоді у позакультових практиках через недостатню інформованість про таку діяльність. На думку молоді, ініціатива у справі залучення населення, у тому числі молоді, до позакультових практик повинна виходити від Церкви та священників.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Гаврилова Н. Современная религиозность: во что и как верит молодежь Украины / Н. Гаврилова. – Saarbrücken : LAP LAMBERT Academic Publishing, 2010. – 149 с.

*Дмитрий Миронович
Донецкий государственный университет управления*

РЕЛИГИОЗНОЕ ОБРАЩЕНИЕ В СРЕДЕ НЕОПРОТЕСТАНТСКИХ ОРГАНИЗАЦИЙ В УКРАИНЕ: КОНСТРУИРОВАНИЕ НОВОЙ РЕЛИГИОЗНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ

Динамичный рост количества неопротестантских церквей и организаций в последнее десятилетие¹, а также определённая обеспокоенность данным фактом со стороны традиционных конфессий Украины (преимущественно православных), находящее свое выражение в «антисектантской» риторике² и их обвинении в «деструктивной» деятельности, актуализирует более детальное рассмотрение отмеченных организаций не только со стороны формальных характеристик, но и со стороны содержательного наполнения присущих им религиозных практик.

Следует отметить, что отмеченная обеспокоенность и определённая настороженность к деятельности неопротестантских групп во многом обусловлена достаточно эффективными практиками привлечения новых последователей, механизмами вовлечения и включения в деятельность группы, поддержки соответствующего эмоционального фона среди новообращённых, особенностями проведения служений, принципами выстраивания организационной структуры. Отмеченные особенности, обеспечивая высокую динамику роста, существенно отличают неопротестантские организации от более пассивных и формализованных традиционных церквей. В результате последние часто проигрывают «битву за верующих», пытаясь оправдать «проигрыш» обвинениями в «нечестной игре».

В нашем исследовании на примере неопротестантских организаций харизматического направления мы попытаемся рассмотреть, каким образом происходит вхождение потенциальных неофитов в религиозную группу, каковы мотивы и факторы обуславливающие данный выбор, почему предпочтение отдаётся не традиционным конфессиям, а неорелигиозным организациям и насколько осознанным является данный выбор.

Предметом исследования выступают особенности и механизмы протекания религиозного обращения (конверсии) и сопровождающий его процесс конструирования новой религиозной идентичности, играющие центральную конституирующую роль в исследуемых неопротестантских группах.

«Обращение» может выступать как в качестве иницилирующего фактора вступления в группу, так и причиной решения быть в данной группе. Это обусловлено, с одной стороны, особенностями доктринальных положений харизматических церквей, а с другой – основанными на них религиозными практиками, которые отличает глубокая эмоциональная насыщенность (проведение богослужений в виде шоу с использованием рокмузыки, танцы, практики коллективного исцеления и т. п.). Сама вера при этом конструируется и оправдывается³ не столько формальными практиками и декларациями, а непосредственным вхождением в религиозную группу и поддержанием опыта религиозного обращения через постоянное пребывание в среде верующих.

Исследования феномена религиозного обращения долгое время выступали доминирующей тематикой в рамках социологии и психологии религии, преимущественно в контексте изучения новых религиозных движений (НРД) и организаций. Большая часть ранних исследований, посвящённых феномену религиозной конверсии, имеет ярко выраженный междисциплинарный характер, что нашло выражение в изучении различных аспектов данного процесса, а также использования инструментария из психологии, социологии,

¹ На конец 2012 сеть официально зарегистрированных протестантских общин составляет почти 30 % от числа всех религиозных организаций Украины.

² Отец Евстратий: Чрезмерная религиозная свобода в Украине поощряет секты [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://nbnews.com.ua/tema/14795/>; Рост и развитие сект на Украине - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.pravoslavie.org.ua/showthread.php?t=1795>

³ Концепция оправдания веры (validation de foi) была предложена французским исследователем D. Hervieu-Léger. Обретя веру, индивид хочет проверить ее истинность через апеллирование к авторитетным для него источникам (инстанциям), которые и придают ему определенные критерии оправданности веры.

культурної антропології. Основне внимание в данных работах сосредотачивалось на рассмотрении механизмов привлечения и особенностях участия в неорелигиозных группах.

Конверсия, в широком смысле, рассматривается как процесс перехода на позиции той или иной религиозной системы, сопровождаемый интенсивными переживаниями и субъективно осознаваемый как нахождение религиозной «истины». В большинстве случаев под понятием «конверсия» рассматриваются радикальные изменения личности, обусловленные присоединением к определённой религиозной группе. Вместе с тем, не всегда вхождение в подобные группы сопровождается значимыми психоэмоциональными изменениями. В качестве альтернатив понятию «конверсия» также могут использоваться понятия «рекрутинг» (recruitment), «принадлежность» (affiliation), «приверженность» (commitment), вовлеченность (involvement).

В ходе исследования в качестве основных методов сбора эмпирической информации выступили методы включенного наблюдения и автобиографического интервью. В ходе интервью основное внимание было сфокусировано на событиях индивидуальной биографии респондентов, которые предшествовали моменту религиозного обращения.

Свойственное первым теориям религиозного обращения акцентирование того, что данный процесс связан преимущественно с изменениями в эмоциональной сфере индивида, приводит к определённым методологическим трудностям. Во-первых, религиозные практики в данном контексте рассматриваются как вторичные по отношению к психологическому аспекту обращения, во-вторых, сам процесс обращения может изучаться лишь опосредованно, исходя из свидетельств переживших подобный опыт. Основная методологическая проблема, возникающая при попытках ответа на вопрос об индикаторах обращения, заключается в том, что практически всегда отсутствует возможность изучения состояния «обращённого» до входа в группу. На это указывал Д. Бромли, говоря о «дилемме наблюдаемости» как о невозможности непосредственной фиксации обращения.

Таким образом, можно говорить о двух параллельных процессах: во-первых, непосредственно об обращении как о субъективном процессе, недоступном для внешнего наблюдателя; во-вторых, об изменениях в повседневных практиках, которые наблюдаемы, но выступают как следствие предыдущего процесса. В данном контексте задачей исследователя становится попытка определения ситуации и условий обращения, а также реконструкции социального и культурного контекста её протекания. При этом основными индикаторами конверсии выступают не столько самодекларация собственной принадлежности к религиозной группе (в НРД существует определенное количество «формальных» последователей, помимо этого, в некоторых случаях присоединение к религиозной группе может на протяжении длительного времени не оказывать вообще никакого воздействия на человека), а «лингвистические» индикаторы обращения или «конверсационная риторика», отражающие особенности языка новообращенного.

В рамках данного подхода «биографические нарративы» новообращённых рассматриваются не как объективно отражающие условия и этапы процесса обращения, а скорее как биографические конструкты. Рассказы конвертитов об их обращении не являются лишь свидетельствами о прошлых событиях, а представляют собой центральный момент самой конверсии и трансформации индивида. Следует отметить, что понятие «конверсия» тесно связано с понятием «идентичность». Речь идет о процессах изменения или конструирования идентичности индивида, которые влекут за собой выход из одной религиозной группы и включение в другую.

Алла Ніколаєвська

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

«АТЕЇСТ», «СИМПАТИК», «РЕЛІГІЄЗНАВЕЦЬ» АБО КИМ ПОВИНЕН БУТИ КОМПЕТЕНТНИЙ ФАХІВЕЦЬ З СОЦІОЛОГІЇ РЕЛІГІЇ?

Серед центральних питань, що постійно знаходяться у фокусі уваги вітчизняних дослідників, які працюють у галузі соціології релігії, одне з головних місць посідають питання визначення та теоретичної інтерпретації феноменів «релігія», «віра», «релігійність» тощо, їх операціоналізація та соціологічне вимірювання. Низка проблем виникає при спробі з'ясувати ступінь впливу релігійної системи на інші соціальні системи та процеси. Означені теоретико-методологічні та аналітично-інтерпретативні труднощі пояснюються певною закритістю релігійної системи, відносно недавнім відновленням досліджень у галузі соціології релігії, втручанням держави у справи Церкви (як це було в Україні, наприклад, у 1992 році) та іншими причинами.

Строката картина релігійної свідомості та самоідентичності наших громадян також утруднює вивчення релігійної ситуації в суспільстві. З одного боку, формально ми маємо позитивну динаміку щодо росту чисельності віруючих, кількості релігійних громад, періодичних релігійних видань і навчальних закладів тощо. З іншого, свідомість тих, хто самоідентифікується як прихильник певної конфесії

(насамперед це стосується Православ'я), часто має досить протирічливий характер, припускаючи залучення до нетрадиційних культів, віру в астрологію, магію, поєднання обрядових компонентів та традицій, що належать до різних конфесій тощо. Так, як свідчать результати досліджень, власне православна самоідентифікація найчастіше має номінальний характер і не може повною мірою вважатися критерієм релігійної ідентичності, а є по суті своєрідним культурним й етнокультурним стереотипом. Для частини наших співгромадян релігія була й залишається насамперед елементом культури, з якою вони звикли ідентифікувати себе з дитинства, про що свідчить, зокрема, феномен «православних атеїстів», який полягає в тому, що в дослідженнях, які проводяться на теренах сучасної України та Росії, чисельність респондентів, які називають себе православними, доволі часто виявляється більшою, ніж чисельність тих, хто самовизначається як «віруючий». Лише незначна частина сучасних «віруючих» орієнтується на участь у життєдіяльності певної первинної релігійної громади, що суттєво знижує рівень воцерковленості, зменшує вплив релігії на повсякденне життя. Низьким є й загальний рівень релігійної освіченості та обізнаності навіть з основами віри. Потенційно конфліктною є ситуація в сфері міжконфесійних відносин і в самій Православній Церкві.

У такій ситуації, на наш погляд, гостро постає питання про релігійну освіченість і компетентність дослідників. Звичайно, досягти рівня знань М. Вебера в цій галузі - завдання досить складне, а може й недосяжне для сучасного вченого. Роботи М. Вебера, присвячені світовим і впливовим національним релігіям написані завдяки його глибокій обізнаності з їх історією та догматикою.

Яким повинно/може бути особисте ставлення соціолога до релігії? Чи повинен (чи може) сам дослідник бути залученим до релігійного життя, якою мірою? Біографи М. Вебера погоджуються в тому, що, незважаючи на наявність сталої зацікавленості до феномену релігії, сформованої тісними контактами з матір'ю та її впливом на погляди вченого, він сам ніколи не приховував своєї «світськості» й не був віруючою людиною. Хоча можна припустити, що така позиція була зумовлена насамперед настроями його інтелектуального оточення. Тим не менш, вважаючи релігію однією з головних рушійних сил суспільного розвитку, порівнюючи інші культури із західноєвропейською цивілізацією, вчений намагався уникнути оціночних суджень. При цьому, будучи релігійно освіченою людиною, він займав позицію не «богослова», а «релігіознавця», який ззовні, «об'єктивно» сприймає релігію. Цієї «об'єктивності» М. Вебер дотримувався дуже ретельно, тому критики його теорії, навіть дуже прискіпливо аналізуючи роботи вченого, не знаходять й натяку на його особисте ставлення до Бога.

У випадку, коли дослідник є віруючою, й навіть воцерковленою людиною, наскільки глибокими повинні бути його знання щодо основ інших віросповідань? Як у цьому випадку уникнути упередженого, нетолерантного ставлення? У будь-якому разі аналіз ролі релігії в сучасному українському суспільстві, на наш погляд, потребує більш компетентного, глибокого та «співчутливого» ставлення до означених проблем.

Катерина Олещук

Східноєвропейський національний університет ім. Лесі Українки

СПІВВІДНОШЕННЯ ДЕРЖАВИ ТА ЦЕРКВИ В СОЦІОЛОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ СТАНІСЛАВА ДНІСТРЯНСЬКОГО

Сьогодні одним з основних напрямів розвитку соціології в Україні є відновлення перерваної соціологічної традиції [2, с. 422, 424]. Один із таких проявів – дослідження наукових доробків С. Дністрянського. Спадщина вченого вагома та важлива, адже мислитель належить до тієї групи вчених, погляди яких утверджувались у процесі найгостріших моментів формування нашої держави. Сьогодні завдання соціологічної науки якнайповніше, найглибше збагнути досвід попередніх поколінь, який багато в чому був визначальним, та проаналізувати їхню наукову спадщину. Це дасть нам можливість не повторювати помилок; урахувати ті особливості сьогодення, які були закладені в той час; й у своєму розвитку брати старт із вищого щабля, з нового якіснішого рівня. Потрібно наново висвітлити їх мудрі ідеї, дати їм нове дихання на сучасному ґрунті нашої української держави. Заручившись підтримкою їхнього досвіду, додавши нові напрацювання, ми можемо серйозно підходити до побудови та реформ у сучасній Україні. Окрім того, С. Дністрянський дає ті глибокі підстави суті співвідношення держави та церкви, які не втратили свою важливість протягом століття, оскільки побудовані на природних соціальних основах.

До аналізу співвідношення держави та церкви С. Дністрянський підходить через розуміння останніх як форм соціальних зв'язків. Так, держава (як і родина, рід, плем'я, народ) є органічним соціальним зв'язком, що природно виник із самої суспільності, а церква (як і стани, класи, партії, товариства) є організаційним соціальним зв'язком, який створюється людьми на основі договору.

Надаючи перевагу в процесі соціального розвитку його природним основам, саме цією особливістю вчений пояснює верховенство держави над церквою.

Іншою, не менш важливою причиною такого співвідношення С. Дністрянський називає спосіб здійснення влади. Вчений зауважує, що церква завжди намагалася підпорядкувати своїх вірян власним нормам та поширити сферу свого впливу, не звертаючи уваги на кордони держав. І хоча, в прагненні здобути головні чинники впливу в органічних соціальних зв'язках церква з державою мали сумісний інтерес, то в бажанні підкорити державу своєму диктату церква ставала супроти держави. На думку науковця, у своєму розвитку держава прямувала до вирівнювання суспільних різниць між людьми незалежно від їх віросповідання (на нашу думку, це твердження можна піддавати критиці, оскільки за способом організації держава багато в яких аспектах створює соціальну нерівність). У той же час церковна ієрархія на основі тих же суспільних різниць формувала ексклюзивність своєї влади відносно інших релігій [1, с. 33]. Оскільки за своєю суттю люди не можуть всі сповідувати одні і ті ж погляди, церква не втримала своєї повної влади в суспільстві, проте її вплив на суспільне життя і на державу залишився досить значним. Сама держава для власних цілей використовує вплив церкви на її віросповідників, тому і підтримує автономію церкви в повній мірі. С. Дністрянський пояснює це тим, що авторитет держави знаходить свою головну опору в авторитеті поодиноких соціальних зв'язків, які функціонують за власними прийнятими нормами, на основі морального авторитету, що пов'язують людей набагато міцніше, ніж держава.

Слід зауважити, що С. Дністрянський відводить значне місце релігії в житті суспільства, проте залишається осторонь конкретних віросповідань, аналізуючи церкву лише як суспільну організацію. Учений аналізує вплив релігії на суспільство від самих початків людства. «Релігія впливала на внутрішнє життя людини, давала їй етичну основу для суспільного життя, пов'язувала її з божеством, як надлюдським єством, від котрого всі залежні і якому всі підлягають. Тим вона й об'єднувала всіх царів, королів чи князів і підчиняла їх рівно з іншими людьми найвищому божому закону» [1, с.32,33]. Беручи до уваги зазначену цитату, хотілося б звернути увагу на два моменти. Перший – релігія, впливаючи на формування індивідуальних етичних основ людини (у С. Дністрянського - індивідуальна етика), визначає основи соціальних норм взаємодії суспільства (соціальну етику), тобто має значний вплив навіть не будучи офіційно при владі. Друге, на чому, на нашу думку, варто зосередити дослідницьку увагу – це те, що С. Дністрянський, визнаючи провідне місце релігійних норм в суспільстві, виказує своє скептичне бачення церкви як організації, відводячи їй лише окреме місце в суспільних відносинах. Ураховуючи останнє, а також особливості поглядів науковця на інші сфери суспільного життя (принципами рівності свободи і справедливості просякнута вся його наукова спадщина), можна висловити припущення про наявність ідеї рівності та свободи віросповідання в поглядах мислителя, яка знайшла своє втілення в нашій Конституції.

Духовно-моральна основа суспільних зв'язків, яка виступає мірою правильності на пряму розвитку – невід'ємна складова розуміння суспільних основ ученим. Людина в С. Дністрянського, апіорі, неначе підсвідомо, тягнеться до моральної гармонії в суспільстві, виборює саме такі провідні ідеї.

Держава, на думку вченого, є правовою організацією народу та має відображати й утілювати його інтереси та потреби, спираючись на його соціально-моральне підґрунтя, основу якого закладає релігія. Останнє визначає специфічність соціологічного бачення державотворчої концепції С. Дністрянського. Вона полягає в соціально-психологічних підставах буття спільноти, які ґрунтуються, передусім, на високій моральній культурі людини, що визначає розуміння добра та порядку суспільності.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Дністрянський С. Загальна наука права і політики / С. Дністрянський. – Прага : Наклад Українського ун-ту в Празі, 1923. Т. 1. – 1923. С. 32–33. 2. Соціологічна думка України: навч. посібник / М. В. Захарченко, В. Ф. Бурлачук, М. О. Молчанов та ін. – К.: Заповіт, 1996. – С. 422, 424.

Прокопьева Анна

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

СОЦИАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ЭФФЕКТИВНОСТИ СРЕДСТВ ВОВЛЕЧЕНИЯ В НОВЫЕ РЕЛИГИОЗНЫЕ ДВИЖЕНИЯ (НА ПРИМЕРЕ СТУДЕНЧЕСТВА ХНУ ИМ. В.Н. КАРАЗИНА)

Как известно, основными организационными формами существования религии считаются церковь, деноминация, культ, секта. В последнее время в научном дискурсе термин «секта» употребляется достаточно редко в силу своей эмоциональной нагруженности и идеологической ангажированности. Вместо него широкое распространение получило понятие «новые религиозные движения», подразумевающее, по мнению британской исследовательницы А. Баркер, религиозные объединения, которые в силу недавнего их возникновения нельзя отнести к устоявшимся организационным

религиозным формам. Данное понятие классифицирует подобные религиозные объединения по хронологии их возникновения, т.е. по наиболее нейтральному признаку.

Естественно, что новые религиозные движения проявляют усиленный интерес к молодежи как источнику пополнения своих рядов, учитывая в своей деятельности открытость и интерес этой социально-демографической группы в познании мира, тягу к неизвестному и т.п., что делает молодежь «удобным» объектом манипуляций и пропаганды новых религиозных идей.

Анализируя причины вовлечения молодых людей в подобные организации, в качестве главной из них, исследователи часто называют психическую и эмоциональную нестабильность, подразумевая при этом, что одиночество, недостаток общения, желание почувствовать свою значимость, личностные кризисы, непонимание со стороны окружающих, неустойчивая система ценностей и т.п. делают людей более подверженными манипуляциям новых религиозных движений. Однако, на наш взгляд, необходимо учитывать, что эти состояния зачастую являются следствием социальных проблем и социального неблагополучия. Под социальным неблагополучием мы будем понимать состояние личности, обусловленное влиянием различных неблагоприятных социальных и природных факторов, и выражающееся в отклонении значимых параметров жизни (финансовых, статусных, ресурсных и т.д.) от нормы в сторону снижения.

Для изучения социальных оснований эффективности средств вовлечения молодежи в новые религиозные движения, а также исследования уровня информированности молодежи и ее отношения к этим движениям мы последовательно использовали два метода – фокусированное групповое и глубинное интервью. В первом случае речь шла об интервью со студентами ХНУ им. В.Н. Каразина, которые имеют особый социальный статус (дети-инвалиды, сироты, чернобыльцы, имеющие тяжелое материальное положение), на втором этапе исследования для уточнения ряда вопросов с некоторыми участникам фокус-групп были проведены глубинные интервью.

Как свидетельствуют полученные результаты, в целом отношение опрошенных студентов к новым религиозным движениям можно охарактеризовать как негативное. Однако, некоторые их действия, такие как материальная и моральная поддержка своих адептов, ограничение их в употреблении алкоголя, никотина, наркотиков и т.п. оценивались нашими респондентами положительно.

Проблема потенциальной предрасположенности личности к вовлечению в новые религиозные движения лежит на стыке социологии религии и социологии личности, соответственно, социальное неблагополучие следует рассматривать сквозь призму его воздействия на личные качества, эмоциональное и психологическое состояние. Необходимо также отметить, что эффективность средств вовлечения в новые религиозные движения тесно связана с уровнем социальной незащищенности человека и его личными перспективами. Так, социально неблагополучная личность, не имеющая социальных гарантий и возможности реализоваться, с большей вероятностью обратится к новым религиозным движениям; это же справедливо и в отношении людей, принадлежащих к старшим возрастным группам.

Ответы участников исследования свидетельствуют о существовании в молодежной среде представления о том, что человек с социальными проблемами более всего подвержен вовлечению в новые религиозные движения. Так, респонденты отмечали, что нарушения в социальной жизни человека вызывают у него сильные личные переживания, которые, вызывают интерес к различным нетрадиционным религиозным практикам. Этот интерес подкрепляется еще и тем, что зачастую учение в рамках новых религиозных движений преподносится как нечто эксклюзивное, такое, чем могут обладать только особенные люди. Выход из нового религиозного движения крайне сложен, т.к. все, что находится за его пределами, преподносится адептам как нечто чужое, часто запрещенное и пугающее. Ситуация усложняется тем, что зачастую все прошлые социальные связи человека к моменту принятия им решения о выходе уже оборваны.

Олена Решетняк

Київський національний університет імені Т. Шевченка.

ПИТАННЯ ЦЕРКОВНОГО РОЗКОЛУ У ДИСКУРСАХ ПРЕДСТОЯТЕЛІВ УПЦ КП ТА УПЦ (МП)

Релігійний розкол – це важлива та мало досліджувана проблематика у вітчизняній соціології релігії, яка займає особливе місце в царині вивчення релігійних конфліктів та протиріч. Поняття *релігійний розкол*, або *схизма*, у соціологічній традиції позначає процес поділу релігійної спільноти на дві чи більше окремих, незалежних груп, у процесі якого єдність як найвища цінність громади ставиться під сумнів та підпорядковується певній іншій цінності [1, 311].

Відповідно, релігійна спільнота втрачає спільну колективну ідентичність, оскільки всередині неї формується група чи групи, що вважають себе відмінними від загалу. Процес формування ідейних передумов розколу, нових смислів та цінностей, які лежать в основі відділення попередньо цілісної групи, розкривається через аналіз пояснень та обґрунтувань у дискурсивній активності представників кожної з груп (кліру, лідерів

спільноти). Цей аспект вербального й текстуального формування та закріплення відмінностей основоположний у процесі оформлення розколу, тобто виступає механізмом його дискурсивної фіксації, під яким я розумію сукупність дискурсивних стратегій, що призводять до поширення, закріплення розколу. Важливим завданням релігійних лідерів у ситуації розколу є не лише позначення відмінностей, але й легітимація тієї «версії істини», якої дотримується кожна зі сторін розколу. Відповідно до ідей М. Фуко, дискурс постає способом конструювання образів реальності через фіксацію значень, що стосуються характеру соціальних відносин та ієрархій соціальних структур за допомогою «*ефекту істинності*» [2, с. 12], що виступає механізмом легітимації власної інтерпретації образу реальності.

Потреба дискурсивної легітимації постає гостро переважно саме для групи, яка виникла (відділилась) унаслідок розколу, оскільки вона, конфронтуючи з більш усталеним напрямом, з одного боку, має з ним спільне коріння, а з іншого – позиціонує власну відмінність та специфіку. Тому новостворена релігійна гілка залучена до процесу активного дискурсивного «виробництва», утіленого у створенні нових чи модифікації традиційних інтерпретацій старих значень із метою власної легітимації.

Найбільш значним релігійним розколом в українському суспільстві періоду незалежності став православний розкол 1992 р., у результаті якого утворилися дві гілки сучасного українського православ'я: Українська православна церква Київського патріархату та Українська православна церква (Московський патріархат), які є найчисельнішими православними спільнотами сучасної України [3, с. 35; 4, с. 22], що, зокрема, претендують на монопольний статус і репрезентацію істинного православ'я. Із такої перспективи, мета дослідження – виявлення відмінностей у репрезентаціях церкви в дискурсах вищих ієрархів УПЦ (МП) і УПЦ КП та характеру дискурсивної легітимації (формування «ефектів істинності») власних позицій. Це дослідження загалом спирається на методологію критичного дискурс-аналізу Н. Феркло [5], що розглядає відносини між дискурсами як форму конкурентної боротьби за конструювання нових репрезентацій реальності.

У дослідженні інтерв'ю предстоятелів було сфокусовано увагу на таких основних аспектах дискурсу «церковного розколу» як: 1) характер та причини розколу, 2) питання статусу церкви (автокефальна церква, проблема канонічності), 3) взаємодія церкви та держави (готовність до співпраці зі світською владою церковної структури). У процесі аналізу виявлено відмінності в позиціях голів цих церков щодо кожної з указаних тем.

Так, у дискурсі розколу (та розумінні його передумов) предстоятелів церков політичні фактори виступають домінуючими. Однак, якщо для патріарха Філарета твердження про політичні корені розколу означає деструктивну діяльність ворожих (зовнішніх) політичних сил, а подолання розколу означає орієнтацію Церкви на національно-патріотичні позиції та слідування історичній логіці, то для митрополита Володимира політичність розколу полягає в самому факті втручання політики в розвиток церкви. Відтак, на його думку, подолання схизми означає повну деполітизацію церковних справ. Дискурсивна стратегія легітимації існування УПЦ КП патріархом Філаретом ґрунтується на ствердженні нерозривного зв'язку між політичною незалежністю держави та автокефальним статусом православної церкви. Натомість, із позиції митрополита Володимира, автокефалія не є обов'язковим наслідком проголошення нової державної одиниці, а тому вона не може бути утворена без дотримання процедур канонічності. Саме *канонічність* статусу церкви та її визнання світовим православ'ям висувається ним на перший план, тоді як автокефальність відіграє другорядну роль, порівняно з цінністю єдності церкви.

Позиції патріарха Філарета та митрополита Володимира щодо участі держави в церковному житті суттєво різняться. Предстоятель УПЦ КП вважає, що нинішня соціально-політична ситуація становлення державності в Україні створює можливість для тісного співробітництва державної влади з церквою, натомість митрополит Володимир стверджує необхідність взаємного нейтралітету держави та церкви. Діалог й відносини між державою та церквою розкривається очільниками церков в контексті різних дискурсивних ліній: дискурсу «соціального служіння» митрополита Володимира та дискурсу «підтримки політичної місії держави церквою» в патріарха Філарета. Хоча в обох випадках ідеться про консолідуючу функцію церкви: у першому випадку (митрополит Володимир) – з апеляцією до суспільної єдності, а в другому (патріарх Філарет) – насамперед до державної (політичної) єдності.

Отже, дискурсивні виміри церковного розколу в Україні розкриваються через констатацію розбіжностей у ключових позиціях, які транслуються предстоятелями УПЦ КП та УПЦ (МП). Ключовими в цьому аспекті є принципи відмінності в баченні першоієрархами цих гілок українського православ'я суспільно-політичної ролі церкви в контексті державотворчих процесів. Так, якщо для патріарха Філарета церква виступає активним учасником процесу розбудови «національної держави» та одним із ключових факторів соціальної інтеграції («симфонія держави та церкви»), то для митрополита Володимира вона постає наднаціональним феноменом, а отже не повинна брати участі у політичних процесах, обмежуючи свою роль соціальним служінням. Цю спрямованість підкреслює дискурсивна консервативність та гомогенність релігійного дискурсу, яка свідчить про протидію змінам у текстах першоієрарха УПЦ (МП). Виявлена позиція інтерпретується як прояв стратегії монополії на визначення «істини». Натомість в інтерв'ю предстоятеля УПЦ КП виявлена саме дискурсивна інноваційність через

гібридизацію політичного й національного контексту розуміння причин та наслідків церковного розколу. Останнє виражається в підтримці патріархом УПЦ КП моделей тісної взаємодії держави та церкви, а також активному ствердженні суспільно-політичної ролі церкви.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Blasi A. J. Sociological Implications of the Great Western Schism / A. J. Blasi // Social Compass. – 1989. – Vol. 36. – P. 311–325. 2. Йоргенсен М. В. Дискурс-аналіз. Теорія і метод / М. Йоргенсен, Л. Філліпс. – Хельсінкі: Изд-во «Гуманитарний Центр», 2008. – 352 с. 3. Релігія і влада в Україні: проблеми взаємовідносин: інформ.-аналіт. матеріали до Круглого столу на тему: «Державно-конфесійні відносини в Україні, їх особливості і тенденції розвитку». – Київ, 2011. – 82 с. 4. Паращевін М. Релігія та релігійність в Україні / М. Паращевін. – К.: Ін-т політики, Ін-т соціології НАН України, 2009. — 68 с. 5. Fairclough N. Critical Discourse Analysis / N. Fairclough – London: Longman, 1995. – 265 p.

Анастасія Рогач

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина)

ВЗАИМООТНОШЕНИЯ «ГЛОБАЛЬНЫХ ВОИТЕЛЕЙ» (Э. ТОФФЛЕР) (НА ПРИМЕРЕ РАСТАФАРИАНСТВА)

Иногда создается ощущение, что тема передела мира между сверхдержавами является просто неисчерпаемой. Без нее не проходит ни одно семейное застолье, и порой кажется, что даже женщины, сидящие у подъездов, – кладезь секретных сведений по этому поводу. Но, конечно, больше всего тема мирового господства будоражит умы представителей социальных наук, ведь им так положено по профессии. Вот и получается, что все заняты поиском ответа на неверный вопрос. Не глядя на то, что Элвин Тоффлер подал еще лет 20 назад нам идею о том, что власти ищут не одни лишь только могучие капиталистические и коммунистические государства – теперь влияние в миллионы раз более малых, чем государства, образований, может быть вполне сопоставимым.

Тоффлер называет этих новых (мы все же говорим о времени написания его «Метаморфоз власти») претендентов на власть «глобальные воители». Среди них – церковь и религиозные организации, наркокартели, транснациональные компании. Но не будем забывать, что 1990 год был довольно-таки давно, и очевидно, что за это время кое-что на мировой арене все-таки поменялось.

Итак, что касается религии – здесь Тоффлер приводит пример с аятоллой Хомейни, который «объявил всему миру, что государство – уже не единственный и даже не самый важный актер на мировой сцене». Так же, как пишет Тоффлер, он таким образом посягнул на основы либерализма, устоявшиеся в государствах, которые привычно считаются ведущими. «Он посягал на фундаментальное право государства – защищать своих граждан в их собственном доме».

В качестве примера социолог приводит стремление покойного Папы Иоанна Павла II создать христианскую Европу. Собственно, все его рассуждения сводятся к тому, что таким образом религиозники наступают на пятки светским основам жизни, и с этим нельзя, конечно, не согласиться – вспомним тот самый затихший уже скандал с PussyRiot. По большому счету, было бы неудивительно, если бы церковь сама инициировала это представление с целью увеличения доли своей власти. Что-то вроде такой же надоевшей теории о том, будто американское правительство самостоятельно поставило спектакль под названием «11 сентября» с целью получения легитимного права на насилия за пределами собственных границ, или же в пределах, но применительно к гражданам других стран.

Но я бы хотела предложить собственный пример, который, возможно, может претендовать на некий симбиоз двух категорий глобальных воителей – религиозников и наркоторговцев. Так, кажется весьма странным, что растафарианство, имеющее без-году-недельную историю, сумело с 1930 года, находясь в статусе маргинальной религиозной секты, стать одной из мировых религий. Внезапно нашлась и «КебраНагаст» – священное писание растафариан, являющееся, по их же словам, достаточно древним.

Это, по сути, настоящее социально-политическое движение, с которым уже мало кто может справиться. Оно выражает свою волю через мощнейшее оружие – музыку. Какова эта воля? Легализация и репатриация – эти слова выражают всю суть музыки регги. Самое интересное, что идеи эти очень заразительны даже для тех, на кого они не были изначально направлены. Забавно наблюдать, как русские, не имеющие практически никакого отношения к торговле африканскими рабами, и уж точно сами никогда не страдавшие от сего досадного факта истории, подпевают на концертах строчкам: «We talk about Repatriation is a must» авторства Johnny Clarke, или «One! It's me and my nation against the world. Two! Then me and my clan against the nation. Three! Then me and my fam' against the clan. Four! Then me and my brother we no hesitation» пера Дэмиана Марли.

Но интересным является не только и не столько это. Во всей этой ситуации забавляет триумфальная победа религии над законом, и если уж пока не в реальном физическом мире, то на уровне

идей – уж точно. Та часть раста, которая употребляет марихуану, не чувствует за собой никаких угрызений совести – ведь так велел сам Джа, а слово Бога, как известно, имеет вес больший, чем слово любого из законников. То, что мы здесь видим, представляется даже больше как триумф торговцев легкими наркотиками над законодательной системой. Казалось бы, они не занимаются ничем дурным – как доносят до нас тексты песен регги, сам Бог засеял Землю особой травой, на радость своим детям. «Наттидред», курящий травку – все равно, что мусульманин, совершающий намаз, или католик на воскресной проповеди, или кришнаит, читающий маха-мантру.

Кроме того, требования лигалайза имеют, казалось бы, самую что ни на есть либеральную подоплеку. В одном из интервью Боба Марли четко звучало, что правительство лишь притворяется, что хочет поддерживать идеалы свободы – на самом деле, употребление марихуаны делает людей в действительности свободными и потому неподконтрольными, и правительство, опасаясь этого, вводит запрет. Но не нужно забывать, что этот человек, который был практически возведен в лик святых еще при жизни, был очень даже равнодушен к политическим играм – вспомнить хотя бы, как аполитичный регги-исполнитель неожиданно стал на сторону одного из кандидатов в мэры Кингстона.

Итак, последнее, что мы еще не рассмотрели с такого не совсем обычного угла, – это транснациональные компании. Но это лишь потому, что моя идея на этот счет, с одной стороны, может показаться странной, а с другой – она слишком очевидна. Так, в основе философии растафариан лежит ориентация в первую очередь на духовные ценности. Все материальное скидывается в категорию «Вавилон», или, переводя на наш язык – общество потребления, и отрицается. Таким образом, транснациональные корпорации, которые ориентированы на потребителя – материалиста, сталкиваются с невозможностью «толкнуть» свои товары и услуги людям, принявшим растафарианство. Не сложно догадаться, кто в связи с этим оказывается в выгодном положении – распространители легкой наркотической продукции. Собственно, получается, имеется конфликт не только между государствами и воителями – сами воители борются за власть между собой, иногда организуя взаимовыгодные проекты.

Помимо всего, здесь имеется повод для спора с классиком, что всегда полезно. Так, становится сложнее соглашаться с мыслями Жана-Франсуа Лиотара об изжитости метанарративов, которые лежали в основе легитимности в эпоху модерна. На основании вышеизложенного можно сделать вывод, что влияние религии как одного из главенствующих метанарративов вполне ощутимо прослеживается; кроме того, сама форма этого влияния претерпевает изменения, соответствующие современной эпохе, называемой классиком «постмодерн». На этом этапе можно уже очертить несколько занятных идей, касающихся современной государственной власти, а именно – изменение природы её легитимности, а также ослабление экспансии государства и возникновение структур, представляющих конкурентоспособную ему альтернативу.

Илана Цейтлин

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

РОЛЬ РЕЛИГИИ В ФОРМИРОВАНИИ МОРАЛЬНЫХ ПРЕФЕРЕНЦИЙ СТУДЕНЧЕСКОЙ МОЛОДЕЖИ

Актуальность данной темы обусловлена тем, что в современном украинском обществе все большую значимость как на общесоциальном, так и на индивидуальном уровне имеет религия. С распадом Советского Союза пал «железный занавес», что, в том числе, привело к появлению некоего идеологического вакуума, который сразу заполнился разнообразными нетрадиционными религиями. Произошел своеобразный религиозный ренессанс, который выразился в повышенном внимании различных групп населения, в том числе молодежи, к религиозным обрядам (венчание, крещение и т.д.). Постсоветское пространство стало более открытым для приезжающих с Запада проповедников. Результаты социологических исследований засвидетельствовали значительное возрастание числа верующих в нашей стране (по самооценкам), однако, как полагают исследователи, это свидетельствует не о повышении уровня религиозности, в том числе молодежи, а о своеобразной моде на участие в религиозных (церковных) праздниках и т.д.

Так, по данным мониторинга Института социологии НАН Украины, 74,7 % граждан считают себя верующими людьми [1, с. 13]. Однако это, скорее, номинальная религиозность, поскольку далеко не все респонденты, называющие себя верующими, действительно таковыми являются. Если же говорить о реальной религиозности, которую некоторые исследователи называют воцерковленностью (она присуща тем, кто соблюдает религиозные обряды, посещает богослужения, молится и т.д.), то здесь мы увидим значительно менее внушительные цифры.

В контексте исследований религиозности населения особое внимание уделяется вопросу о влиянии религиозного фактора на мировоззрение молодого поколения, его поведение, отношение к социальным явлениям, воспринимающимся в религиозной традиции как негативные.

В контексте данной публикации мы апеллируем к результатам социологического исследования «Проблемы формирования общественной идентичности молодежи: роль образования как фактора консолидации общества», проведенного кафедрой социологии Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина (2008-2009 гг.; по репрезентативной выборке опрошено 3058 студентов украинских вузов) [2, с. 16].

Данное исследование было посвящено широкому кругу проблем жизнедеятельности студенчества, в том числе его религиозной идентичности. Именно этот аспект находится в центре внимания нашей публикации. При этом особое внимание мы уделили представлениям студенчества о роли религиозной веры в жизни человека.

Согласно результатам исследования, 65 % респондентов считают себя верующими, 34 % - неверующими и атеистами. Сравнительный анализ данных по регионам Украины свидетельствует о значительно более высоком уровне религиозности студентов, проживающих на западе нашей страны, что, прежде всего, связано с семейными традициями [2, с. 231].

Опрошеные студенты полагают, что религия, прежде всего, дает утешение и надежду в сложных жизненных ситуациях и удерживает от плохих поступков [2, с. 237].

Для того, чтобы проверить нашу гипотезу о номинальном характере веры основной массы наших респондентов, мы сравнили нравственные позиции студентов-верующих, студентов-неверующих и атеистов. Как показал анализ результатов, отношение этих двух групп респондентов к социальным явлениям, считающимся недопустимыми с точки зрения христианской морали (отказ от заботы о родителях, гомосексуализм, добрачные половые отношения, злоупотребление спиртными напитками, кражи государственного и личного имущества, обман, проституция, регистрация однополых браков, распространение порнографии, самоубийство), практически не отличаются. Исключение составляет лишь отношение к абортам: и та, и другая группа негативно относятся к этому явлению. Используя представленные выше индикаторы воцерковленности, мы пришли к выводу, что основная масса студентов, называющих себя верующими, является лишь «номинально верующими» (они никогда не читали Библию, не имеют точного представления об отношении религии к вышеперечисленным социальным явлениям, не участвуют в религиозных практиках и т.д.). Как свидетельствуют полученные результаты, лишь 1 % респондентов, идентифицировавших себя как верующих, можно действительно считать таковыми (воцерковленными). Их неприятие перечисленных выше социальных явлений свидетельствует не только о знании религиозных догматов, библейских заповедей и т.д., но и о следовании им. Важным показателем воцерковленности является четкая конфессиональная идентификация личности, ее участие в жизни религиозной общины, соблюдение религиозных норм повседневного поведения и т.д., что также присуще выделенной нами группе студентов [2, с. 227].

ЛИТЕРАТУРА: 1. Парашевін М.А. Релігія та релігійність в Україні / М. А. Парашевін / За ред. С.Макеєва. Переднє слово О.Івашенко. – К., Інститут політики, Інститут соціології НАН України, 2009. – 68 с. 2. Українське студентство у пошуках ідентичності: монографія / За ред. В. Л. Арбеніної, Л. Г. Сокурянської. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. – 520 с.

Сергій Яремчук

Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича

БАГАТОФАКТОРНІСТЬ СУЧАСНИХ РЕЛІГІЙНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ НА ПОСТРАДІАНСЬКОМУ ПРОСТОРІ

Характерною рисою зміни соціокультурного статусу релігії (передусім християнства) при формуванні модерного суспільства стала секуляризація. Утім, цей термін має багато значень. Зокрема, професор університету МакГілл (Монреаль, Канада) Чарльз Тейлор стверджує, що теоретики, коли кажуть, що таке-то суспільство стало (більш або менш) «секулярним» (дослівно – світським), мають на увазі два значення [1]. По-перше, ідеться про інституційну структуру суспільства: а саме про позбавлення політичних структур релігійної підтримки, а також відокремлення церковних структур від політичних, із відповідним зведенням релігії до статусу приватної справи певної сукупності членів політичної спільноти. По-друге, ідеться про певний (більш-менш виразний) занепад релігійних переконань і практик: із цього погляду, суспільство – це більш секулярне (більшість його членів не беруть (активної) участі у будь-яких формах релігійного життя).

Але Ч. Тейлор вважає, що обидва розуміння – чи, радше, можливі прояви – секуляризації є похідними від третього та глибшого: а саме від зміни самого становища віри в суспільстві. Проблема, яка (на думку Тейлора) інтригує найбільше, полягає в тому, що за останні п'ятсот років людської історії вперше поступово сформувалася ситуація, коли віра в Бога чи богів уже не є безальтернативною світоглядною настановою, й навіть не є світоглядним вибором «за умовчанням» – і не лише для поодиноких інтелектуалів, але також для широких верств населення. Відповідно, «секулярним» слід уважати таке суспільство, у якому релігійна віра не є суспільною аксіомою, навіть якщо вона є такою на особистому рівні для багатьох (чи навіть виразної більшості) його членів.

Сучасний (переважно християнський) світ переживає стрімкі трансформації, пов'язані, зокрема, з процесами десекуляризації й переходу до постсекуляризму. Багато дослідників говорять про релігійне піднесення та релігійний ренесанс. Ці зміни призводять до жвавих дискусій, спрямованих на переосмислення усталених уявлень про релігію, особливо щодо переосмислення «секулярного/світського» в пострадянському та західному контексті. Теоретики шукають відповіді на питання про критерії й фактори секуляризації та десекуляризації, оскільки емпіричні дані показують украй суперечливу картину.

Так, професор соціології Університету Джорджтауна (Вашингтон, США) Хосе Казанова чітко й виразно продемонстрував неспроможність трьох панівних західних теорій секуляризації (європейська парадигма – «що модерніше суспільство, то воно секуляризованіше»; американська парадигма – «довічну потребу людини в релігійності сьогодні задовольняє вільний ринок релігій»; парадигма десекуляризації – «релігія процвітає в усьому світі, за єдиним винятком Західної Європи») пояснити динаміку змін релігійності (або, навпаки, відсутність такої динаміки) на прикладах багатьох пострадянських країн [1].

На думку Х. Казанови, парадокс Східної Німеччини полягає в тому, що з моменту воз'єднання із Західною Німеччиною її мешканці стали нагадувати своїх західних співвітчизників майже в усьому, за винятком рівня їхньої релігійності. У Східній Німеччині цей останній як був, так і залишається вкрай низьким (за даними 2008 р. – близько 70 % невіруючих і близько 80 % таких, що ніколи не беруть участь у жодних релігійних практиках). Отже, руйнація ідеології державного атеїзму, попри деякі очікування, не призвела тут до будь-яких зрушень у плані релігійності місцевого населення, не кажучи вже про перспективи масштабного «релігійного відродження». «Десекуляризації» не відбулося, попри фактичне відкриття «вільного ринку релігій».

Непереливки цим теоріям і в Польщі, яка ставить перед ними протилежну загадку: як пояснити практичну відсутність у цій країні скільки-небудь значущої секуляризації як до, так і впродовж і після панування тут комуністично-атеїстичного режиму. На противагу тим західним країнам, приклади яких вважаються теоретично «класичними», у Польщі модернізація, як би парадоксально це не звучало для теоретиків, фактично призвела не до секуляризації, а, навпаки – до більшої «конфесіоналізації» місцевого суспільства.

Ці специфічні тенденції підтверджуються емпіричними даними «Європейського соціального дослідження». За опитуванням 2011 р. тих, хто відніс себе до певної релігії або віросповідання, було: в Польщі – 90,7 %; Угорщині – 58,9 %; Чехії – 21,2 %; Словаччині – 75,7 %; Словенії – 54,2 %; Хорватії – 80,2 %; Болгарії – 80,3 %; Україні – 69,1 %; Росії – 57,2 %; Естонії – 20,3 % [2, с. 94]. Подібна ситуація спостерігається і щодо релігійних практик. Людей, які відвідують церкву раз і більше на тиждень, у Польщі – 52,1 %; Угорщині – 9,2 %; Чехії – 5 %; Словаччині – 32,9 %; Словенії – 13,7 %; Хорватії – 27,4 %; Болгарії – 7,7 %; Україні – 11 %; Росії – 4,7 %; Естонії – 3,5 % [2, с. 98]. Відтак, ми бачимо величезну різницю в релігійних переконаннях та поведінці народів, які жили в державах, де здійснювалася подібна релігійна політика.

Зауважимо, що особливості релігійних процесів можна простежити не лише на прикладах окремих країн, а й в окремих регіонах. Так, в Україні у середині 1990-х років 40 % усіх релігійних громад знаходилися в Галичині і на Закарпатті. Коли ж ситуація починає змінюватися? Тоді, коли еліти Півдня та Сходу, які цілковито уступили малоцікаву їм духовно-культурну сферу «націоналістам» в обмін на свободу дій у сфері перерозподілу донедавна загальнонародної власності, задумалися над легітимацією своїх статків і впливу. Вони починають розглядати православ'я як важливий ідеологічний ресурс, а церкву – як чинник політичної мобілізації й формування регіональної ідентичності. Особлива роль у цьому релігійно-політичному конструкті відводиться здобуттю «власної» – Святогорської – лаври та особі схіархимандрита Зосими (Сокура), який розглядається як духовний лідер регіону. Згідно з класифікацією американського соціолога В. Карпова, це типова десекуляризація «згори», яку здійснюють еліти й у якій народ бере мінімальну участь. Десекуляризація «згори» має помітні інституційні результати, її унаочнено в побудованих спорудах, нескінченних освяченнях публічних заходів і приміщень, але вона не супроводжується серйозними змінами в релігійній поведінці. Наприклад, у Запорізькій і Дніпропетровській областях кількість релігійних громад за чверть століття зросла у двадцяттеро, у Херсонській – у п'ятнадцяттеро, а от відвідують храми, щотижня й частіше, 4,9 %, 3,8 % і 2,1 % відповідно. Така ситуація склалася в Україні ще задовго до приходу радянської влади [3].

Отже, для пояснення різних аспектів релігійних трансформацій неможливо обмежитися якимось одним фактором – комуністично-атеїстичним минулим, регіональною чи конфесіональною специфікою, особливістю націєтворчих процесів, економічним розвитком чи відмінними рисами демократичного устрою, потрібно знаходити нові теоретичні пояснення та емпірично їх верифікувати.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Панич Олексій. Чарльз Тейлор і Хосе Казанова в Києві. Нотатки очевидця [Електронний ресурс] / Олексій Панич. Українське гуманітарне вид-во «Дух і Літера». – [Цит. 2013, 30.08]. – Режим доступу : <http://duh-i-litera.com/charlz-tejlor-i-hose-kazanova-v-kyjevi-notatky-ochevydtsya/#more-12534> 2. Головаха Є., Горбачик А. Тенденції соціальних змін в Україні та Європі: за результатами «Європейського соціального дослідження» 2005–2007–2009–2011 / Є. Головаха, А. Горбачик – К.: Ін-т соціології НАН України, 2012. – 119 с. 3. Єленський Віктор. Люди в храмах. Актуальний коментар [Електронний ресурс] / Віктор Єленський // Портал «Релігія в Україні». – [Цит. 2013, 01.09]. – Режим доступу : <http://www.religion.in.ua/main/daycomment/23132-lyudi-v-xramax.html>

КАТЕГОРІАЛЬНИЙ АПАРАТ ТЕОРІЇ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ: СПРОБА СОЦІОЛОГІЗАЦІЇ

Розмірковуючи про теорії середнього рівня, Р. Мертон відзначав, що вони слугують ланцюгом, пов'язують загальні теорії соціальних систем та вузькоспеціальні методики, у яких узагальнення відсутні. Тому рівень абстрагування в теоріях середнього рівня достатньо близький до явищ, що спостерігаються, та природно вписується у суму припущень, що мають емпіричну перевірку. Саме до таких теорій середнього рівня доцільно відносити соціологічну теорію державного управління, яка, поєднуючи окремі напрацювання у сфері соціологічних аспектів державного управління, дозволяє забезпечувати зв'язок з теорією соціології управління, що номінується як галузева соціологічна теорія та дозволяє осмислювати загальні положення процесів управління соціальними системами.

Проте, соціологія державного управління – новий науковий напрям, що являє собою теоретичне дослідження закономірностей, принципів, форм і методів цілеспрямованого управлінського впливу держави на процеси, що відбуваються в суспільстві з метою їх упорядкування та забезпечення соціально-адекватного функціонування його основних інститутів в інтересах соціального розвитку. При цьому предметом таких наукових розвідок виступають закономірності та специфіка формування та розвитку відносин із приводу реалізації владних повноважень державою в системі координат «особистість – суспільство», «громадяни – органи державної влади», «громадськість – держава» та вдосконалення процесів управління в усіх сферах суспільного життя.

Категоріальний аналіз як дослідження сфери застосування категорій повинен виходити з визнання того факту, що кожна галузь науки має притаманні тільки їй категорії, які не завжди виконують однакові функції. Використовуючи терміни «понятійний аналіз» та «категоріальний аналіз» як однопорядкові ми отримуємо додаткові можливості для того, щоб, використовуючи існуючу розгалуженість категорій, якими користуються наукова теорія державного управління й соціологічна наука, застосовувати їх певні категорії для аналізу практики державного управління з позицій соціологічної теорії державного управління. Саме це дає підґрунтя для спроби реалізувати початкові кроки у розробці власного для соціології державного управління категоріального апарату, а саме: 1) інтегрувати основні поняття соціології управління та теорії державного управління; 2) адаптувати ці поняття для рішення конкретних управлінських завдань у державному форматі; 3) розробити змістовну сторону категорій, що мають складати власний категоріальний апарат соціології державного управління. Однак, як переконує практика такої діяльності, змістовно важко розділяються характеристики таких кроків та вони, зазвичай, природно доповнюють та перетікають один до одного.

Не акцентуючи уваги на послідовності такого крокування зробимо спробу дати власне бачення деяких основних, з нашої точки зору, понять соціології державного управління як самостійної наукової дисципліни.

Так, держава – це соціальна форма великої та масштабної організаційної структури, що об'єднує населення країни, забезпечує реалізацію та захист корінних прав й інтересів громадян, делегує владні повноваження органам державного управління, які виконують функції управління процесами забезпечення бажаного соціального порядку. Тоді державне управління має розглядатися як систематичні та цілеспрямовані впливи з боку держави на стан та розвиток соціальних процесів, що відбуваються у суспільстві, зразки громадської поведінки, форми та засоби діяльності громадян (їх об'єднань) з метою формування соціально-адекватної державної політики, організації та всебічного забезпечення її виконання, контролю за виконанням завдань на усіх рівнях влади з встановленням ступеня неухильної відповідальності за якість управлінських рішень.

За таких умов якість державного управління доцільно визначати як інтегральну характеристику сукупності управлінської діяльності держави, орієнтованої на високоефективне вирішення на усіх рівнях найважливіших проблем соціального й економічного розвитку, захисту національних, політичних і культурних прав та інтересів громадян, забезпечення екологічної безпеки.

Відповідно, під результатами діяльності з державного управління необхідно розуміти досягнення кінцевої мети шляхом вирішення суспільних завдань соціально-економічного розвитку та захисту актуальних національних інтересів країни в процесі виконання основних функцій управлінського процесу. Але результативність управлінської діяльності обов'язково повинна передбачати її ефективність, коли відсутність або низький рівень останньої зводить нанівець усі зусилля. При цьому ефективність системи державного управління слід визначати як узагальнюючу (інтегральну) характеристику можливих та реальних результатів її функціонування на засадах співвідношення досягнутих результатів з цілями, що ставилися на початку діяльності. Важливо зауважити, що соціологічний контекст такої ефективності складає уся сукупність відносин із приводу ступеня задоволення потреб населення рівнем реалізації

соціально-політичних, економічних, професійних прав та захисту національних, етнічних і релігійних цінностей. Окрім того, до вищезазначеного контексту мають включатися також відносини, що складаються в органах державного управління (серед державних службовців усіх рангів) у процесі виконання ними своїх професійних обов'язків.

Виходячи з такого визначення, уявляється можливим стверджувати, що сутність намагання оцінювати ефективність державного управління зводиться, насамперед, до відбору комплексу критеріїв з обов'язковим врахуванням специфіки конкретного об'єкта управління. До таких критеріїв можуть бути віднесені, наприклад, рівень національного багатства та темпи його зростання, рівень життя населення, політична стабільність та відсутність насилля, рівень урахування громадської думки, прозорість та ефективність дій уряду та ступінь його підзвітності громадськості, якість регуляторної політики, системна боротьба з проявами корупції, верховенство закону та відсутність практики застосування подвійних стандартів, стан екологічної безпеки.

Як переконує світовий досвід, найбільш поширені для визначення ефективності державного управління так звані агреговані критерії. Їх сутність полягає в укрупненні показників успішності та результативності в групі, які виступають синтетичними засобами для вимірювання на засадах об'єднання у загальному показнику низки часткових. Саме такий підхід використовується Світовим банком для дослідження якості надання державою послуг громадянам в окремих країнах.

Таким чином, крокування до створення власного категоріального апарату соціології державного управління розпочато, але необхідно розуміти, що це достатньо тривалий процес, який потребує послідовності, зваженості та обережності у таких спробах. Однією з основних умов успішності такої діяльності слід вважати коректність у застосуванні доробок, що вже існують, та пам'ятати, що у наш час абсолютно нових, таких, що не спираються на існуючі, категорій практично немає.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Бурега В. В. Социология государственного управления : монография / В. В. Бурега. – Донецк : ООО «Східний дім», 2012. – 167 с. 2. Бурега В. В. Социально-адекватное управление: концептуализация модели : монография. – Донецк : ДонГУУ, 2005. – 171 с.

Ірина Бурмыкина

ФГБОУ ВПО «Липецкий государственный педагогический университет»

СОЦИАЛЬНО-ТЕХНОЛОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД КАК АЛЬТЕРНАТИВА ПРОГРАММНО-ЦЕЛЕВОМУ ПОДХОДУ В УПРАВЛЕНИИ

Динамика, неопределенность и противоречивость социальных преобразований в условиях глобализации, развитие наукоемких технологий кардинально меняют базовые параметры социальной реальности третьего тысячелетия. Масштабная нелинейная трансформация мирового социума ставит перед управлением социальными процессами цели и задачи, значительно превышающие по своим масштабам, сложности и комплексности выполняемые ранее. Однако уровень управления зачастую не отвечает новым требованиям, «вызовам» времени. Назрела необходимость в качественно новом переосмыслении подходов, методов государственного и муниципального управления, повышающих его эффективность.

Широко распространенный в системе государственного и муниципального управления постсоветских государств программно-целевой подход не решает всего комплекса задач социально-экономического развития территорий, поскольку ориентирован на отдельные важные, но не всегда системно связанные между собой вопросы развития. Кроме того, совокупность мероприятий не всегда отличается научно обоснованным системным и стратегически ориентированным характером. Альтернативой программно-целевому подходу в управлении может стать социально-технологический, преодолевающий главные недостатки первого.

Социально-технологический подход в управлении – вид организации научно-практической деятельности в управлении, предполагающий реализацию идеологии проектирования и внедрения социальных технологий, такого порядка действий, который нацелен на оптимизацию управленческого процесса. В основе подхода – системная методология, которая реализуется в разделении процесса деятельности на внутренне взаимосвязанные этапы, операции, разрабатываемые предварительно, сознательно, планомерно, на основе и с использованием последних достижений науки и практики.

В соответствии с этим подходом на первом этапе управленческой деятельности конструируется научно обоснованная социально-технологическая модель, отражающая процесс целенаправленного преобразования определенного общественного явления или процесса. Такая модель включает: определение объекта технологизации; анализ внутренней логики его функционирования и развития;

операционализацию и выявление связей между ними; диагностику управляемости взаимодополняющей совокупностью методов различных наук, в том числе социологическое изучение объекта технологизации; прогноз возможных путей развития, потенциала самоорганизации; разработка нормативной (близкой к оптимальной) модели его развития; формулирование конечной цели технологизации. Чем точнее степень соответствия социально-технологической модели объективной логике функционирования объекта технологизации, тем реальнее возможность достижения высокого эффекта деятельности. Целью создания социально-технологической модели является: во-первых, выявление и использование потенциала социальной системы, «человеческого ресурса»; во-вторых, распознавание, предвидение проблем, которые могут возникнуть при реализации управленческого действия до его осуществления, изучение динамики общественного мнения по поводу его реализации, в-третьих, снижение затрат на управление посредством исключения операций, которые не являются необходимыми для получения социального результата. Это чрезвычайно интеллектуально и наукоемкий этап, во многом определяющий успешность последующих.

На втором этапе осуществляется собственно разработка социальной технологии, то есть такой последовательности действий, которая приведет к заранее намеченной цели, конечному результату. Этому служат формализация, стандартизация и рационализация социального управления, способов регулирования, контроля и управления взаимодействием между объектом и субъектом технологизации. Стандартизация создает возможность тиражировать приемы и методы социальной технологии, многократно повторять их, а также применять в аналогичных обстоятельствах в других социальных институтах и процессах. Рациональное использование человеческих ресурсов направлено на более полное использование творческих и интеллектуальных способностей человека.

На третьем этапе осуществляется контроль за реализацией социальной технологии. Главная задача на этом этапе – своевременное выявление отклонений от заданной технологии и их коррекция. Для реализации социально-технологического подхода требуются соответствующие объективные условия (в том числе материально-технические средства) и достаточно зрелый субъективный фактор. Речь идет о высоком уровне экономического, нравственного и политического сознания людей, трудовой и исполнительской активности, дисциплине и инициативе. Социально-технологический подход в управлении ориентирует работника на сознательное, творческое выполнение задания, формируя стремление к конечному результату.

Социально-технологический подход позволяет реализовать настоятельную потребность в повышении эффективности государственного, муниципального, корпоративного и организационного управления, обусловленную возрастанием сложности, комплексности и динамизма проблем социально-экономического развития. Он обеспечивает решение конкретных задач в области государственно-федеративного строительства, научно-технического, социально-экономического, регионального инновационного развития.

ЛИТЕРАТУРА: 1. Иванов В. Н. Инновационные социальные технологии государственного и муниципального управления / В.Н. Иванов, В. И. Патрушев. – М. : ЗАО Изд-во «Экономика», 2001. – 327 с. 2. Дятченко Л. Я. Социальные технологии в управлении общественными процессами. – Белгород : Центр социальных технологий, 1993. – 343 с. 3. Тощенко Ж. Т. Социология управления. – М. : Центр социального прогнозирования и маркетинга, 2011. – 300 с. 4. Сурмин Ю. П. Теория социальных технологий / Ю. П. Сурмин, Н. В. Туленков. – К. : МАУП, 2004. – 608 с.

Валерий Зыбцев

Макеевский экономико-гуманитарный институт

СОЦИОЛОГИЧЕСКОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ УПРАВЛЕНИЯ СОЦИАЛЬНОЙ СФЕРОЙ ГОРОДА

Проблемы управления социально-экономической сферой города достаточно широко освещались в отечественной социальной науке в 70-х – 80-х гг. XX ст. [1; 2]. В последнее время вопросы социально-экономического развития города в Украине рассматриваются преимущественно через призму проблем местного самоуправления и его совершенствования, то есть в политическом и правовом аспектах [3; 4; 5; 6]. Появились также работы, рассматривающие город в социокультурном контексте [7]. Социологический аспект социально-экономических проблем почти не отображается в фундаментальных научных трудах. Это связано, на наш взгляд, в первую очередь с отсутствием социального заказа и обусловлено непониманием политической элитой как на государственном, так и на местном уровнях роли и влияния социальной сферы на экономические процессы. В Украине до сегодняшнего времени не созданы условия для масштабного реформирования социальной сферы по либерально-демократической рыночной модели.

Также наблюдается снижение роли государства в управлении социальной сферой городов и проявляется недостаточная роль бизнеса, общественных организаций третьего сектора в формировании социальной сферы.

Проведение систематических социологических исследований в практике управления городом имеет большое теоретическое и практическое значение. Во-первых, социологическая информация дает возможность взглянуть на социальные процессы города изнутри, то есть эта информация дает представление о настроениях людей, их потребностях, интересах, ценностях, планах, что не содержится ни в каких статистических материалах. Во-вторых, социальная информация позволяет проследить динамику этих процессов. В-третьих, социологическое исследование дает возможность диагностировать общественные проблемы города, которые находятся в латентной форме и внешне не заметны.

Социологическая наука является действенным инструментом, позволяющим получать достаточно точную и содержательную информацию относительно эффективности и уровня поддержки населением мероприятий местной власти по решению тех или иных вопросов. Еще одно использование социологических исследований – мониторинг и контроль эффективности социальных проектов, которые внедряются как на государственном, так и на городском уровнях. Социологические исследования могут также использоваться местными советами при принятии тех или других законодательных решений. Практика развитых стран Западной Европы и США показывает, что при разработке разнообразных проектов и программ социальной политики на местном и общегосударственном уровнях на потребности социологического обоснования тратится от 5 до 10% стоимости социальных программ и проектов. Это дает возможность не только разрабатывать эффективную социальную политику, но и оперативно и гибко реагировать на социальные изменения. Оптимальной стратегией использования социологических исследований для научного сопровождения социальных проектов является схема, когда социологический анализ проводится сначала на этапе подготовки и формирования проектов, а затем – исследования проводятся во время реализации проектов, исходя из логики основных этапов их внедрения. Оценка эффективности вмешательства и изменений проводится на конечной стадии проекта. Так же целесообразным можно считать использование социологических исследований для определения соответствия между определенными составляющими социальной политики города и реальным общественным бытием. В связи с этим мы считаем, что сегодня назрела необходимость в создании в больших городах городских социологических служб, подчиненных органам местной власти.

Определенный опыт в организации социологических исследований в масштабах города имеет кафедра философии и социологии Макеевского экономико-гуманитарного института. В течение 1999 – 2008 годов кафедра осуществляет регулярные социологические исследования разных аспектов состояния и развития социальной сферы города Макеевки в рамках мониторинга: “Обитатели г. Макеевки и власть” 1999 – 2008 гг. Социологами кафедры осуществлялось социологическое сопровождение разработки и контроля эффективности многих городских социальных программ, таких как: “Изменение схемы управления города с районным делением”, “Создание органов самоорганизации населения”, “Репродуктивное здоровье в г. Макеевке”. На базе социологических исследований кафедры были разработаны и такие значимые для города проекты, как “Кадры Макеевки” и “Развитие информационного пространства города”.

Таким образом, функционирование и развитие социальной сферы города сегодня требует социологического обеспечения, что может осуществлять социологическая служба города. Социологические исследования позволят обеспечить анализ существующих тенденций в социальной сфере города. Без их проведения невозможно определение научной объективной стратегии развития разнообразных элементов социальной сферы современного города. Мониторинговые исследования социальных проблем города создают необходимую информационную базу для контроля эффективности внедрения социальных проектов и программ. Социологическая служба города может выполнять важную пропагандистскую работу, связанную с распространением социологического знания, развитием социально-ориентированного бизнеса, рекламой городских социальных проектов, программ и социальных инициатив.

ЛИТЕРАТУРА: 1. Хорев Б. С. Проблема городов. / Б. С. Хорев – М. : Экономика, 1975. 2. Демиденко Э. С. Социальное развитие и город / Э. С. Демиденко, М. Н. Межевич – Л. : Статистика, 1980. 3. Деля Ю. Місцеве самоврядування як суб'єкт конституційних правовідносин. / Ю. Деля // Право України. – 1999. – № 11. 4. Корнієнко В. Деякі проблеми становлення та розвитку місцевого самоврядування у містах з районним поділом. / В. Корнієнко // Право України. – 2001. – № 2. 5. Пархоменко В. Проблеми місцевого самоврядування в Україні 1990-х років / В. Пархоменко – К. : Українська книга, 1999. 6. Пікуляк М. Й. Реформування системи органів місцевого самоврядування (на прикладі м. Макіївки). / М. Й. Пікуляк. – Донецьк : Алан, 2005. 7. Соціологія міста : навчальний посібник / [Л. В. Малес, В. В. Серета, М. О. Соболевська] ; за заг. ред. О. К. Міхеєвої. – Донецьк : Ноулідж, 2010.

СОЦІАЛЬНО-ПРОФЕСІЙНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ ЯК СКЛАДОВА ЇХ ЕФЕКТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Динамічні зміни, що відбулися в Україні з кінця XX – початку XXI ст., зумовили істотне підвищення ролі і ускладнення системи державної служби. Все більш очевидною стає залежність успішності соціально-економічних перетворень, забезпечення стабільного розвитку і функціонування всієї суспільної системи не тільки від оптимізації самого механізму управління, а й від підвищення ефективності діяльності суб'єктів виконання управлінських функцій – державних службовців.

Одним з основоположних принципів державної служби є професіоналізм і компетентність держслужбовців. Для нашої країни проблема професіоналізму в галузі державного управління стала вкрай актуальною: висока кваліфікація, знання і здібності фахівців у різних галузях державного управління є необхідними.

Нашою метою є виявлення соціально-психологічних характеристик особистості державного службовця, які впливають на ефективність професійної діяльності зазначеної соціально-професійної групи у Донецькій області.

Як відомо, державні службовці – це особи, які на професійній основі займають посади в державних органах та їх апаратах. Вони наділені відповідними службовими повноваженнями для практичного виконання завдань і функцій держави та одержують зарплату з державного бюджету. Згідно із Законом України «Про державну службу» та іншим нормативним актами, ознак державного службовця досить багато. Основні з них достатньо повно наведені в навчальному посібнику «Державна служба в Україні» [1, с. 75-77].

На діяльність держслужбовців істотно впливають якості, які визначають характер і стиль у вирішенні суспільних проблем. Будь-яка професія певним чином впливає на спрямованість особистості й психічні функції, які залучені та включені до даного виду діяльності. В індивідуально-професійному розвитку відзначається стійкий взаємозв'язок: з одного боку, особливості особистості працюючого істотно впливають на процес і результати професійної діяльності, з іншого боку - особистість формується в значній мірі під впливом професійної діяльності.

Якості особистості державного службовця – узагальнені, найбільш стійкі характеристики, які мають вирішальний вплив на управлінську діяльність. Це складні утворення, що включають в себе професійні (ділові), соціально-психологічні та особисті властивості. Професійні властивості визначаються професійними функціями службовця, характеристиками його управлінської діяльності (відповідальність, організаторські здібності, дисциплінованість та ін.). Соціально-психологічні властивості визначаються формами спілкування, взаємодії та поведінки (привітність, схильність до взаємодопомоги, співпраці і т.д.). Особисті властивості визначаються характером людини (наполегливість, порядність, небайдужість і т.п.).

Для визначення пріоритетних, на думку самих державних службовців, соціально-професійних якостей у 2012 р. було проведене авторське експертне дослідження серед державних службовців Донецької області. За його результатами переважна більшість респондентів (78%) вважають, що головною професійною якістю в роботі державного службовця є вміння спілкуватися з людьми, тобто комунікативні властивості респонденти відзначили як вкрай актуальні для своєї професії. Стресостійкість є вагомою професійною якістю (72%), що виникає через надмірне спілкування з населенням. Також відзначені держслужбовцями такі якості, як відповідальність (69%) та старанність (69%), які демонструють специфічність роботи даної соціально-професійної групи. Майже кожен другий службовець вказав на таку необхідну якість як дисциплінованість (47%), а кожен четвертий на високий інтелект (25%). Серед професійних якостей, які відзначені респондентами в останню чергу – ерудиція (6%), здібності до інноваційного навчання (6%) та креативність (3%). Треба зазначити, що до числа професійно-кваліфікаційних вимог до державних службовців входить здатність продукувати нові ідеї, управлінські рішення, соціальні технології [2], але, наприклад, здібності до інноваційного навчання обіймають майже останнє місце серед самих держслужбовців. Що стосується професійно-кваліфікаційних вимог до числа яких входить ввічливість та ініціативність, то 16 % респондентів вважають, що державний службовець повинен бути ввічливим, і лише 6% зазначили, що він має бути ініціативним.

Що стосується соціально-психологічних властивостей, які на думку експертів повинні обов'язково бути присутніми у ідеального державного службовця, то треба звернути увагу, що саме врівноваженість найбільш затребувана для даної групи (78%). Дана соціально-психологічна якість перетинається з професійною якістю – стресостійкістю, яка була відзначена майже кожним респондентами, тобто робота у державній службі, зважаючи на її характер потребує стриманості емоцій та здатності іноді працювати у напружених умовах. Чесність – наступна соціально-психологічна якість, яка є обов'язковою для експертів

(69%), адже саме чесність є вагомим показником сумлінного виконання своїх обов'язків. Майже кожним другим респондентом також були відзначені терпимість та чуйність, а кожним третім комунікабельність.

До складу якостей особистості державного службовця входять особисті властивості. На питання «Якими особистими властивостями, на Вашу думку, бажано володіти державному службовцю?», більшість респондентів відзначили порядність (63%) та дипломатичність – (56%). Майже кожним третім експертом були відзначені справедливість (38%) та небайдужість (31%). Підприємливість остання серед особистих якостей, яку відзначили державні службовці (6%).

Отже, як і будь-яка інша категорія працівників, держслужбовці мають свої особливості, які слід враховувати в кадровій політиці. Йдеться насамперед про готовність людини працювати в психологічно непростих, жорстко формалізованих умовах.

В очах населення державний службовець уособлює собою державу, і його посадова поведінка для звичайних громадян має велике значення. У повсякденній свідомості саме професійні, соціально-психологічні та особисті якості представників державної служби більше за все визначають ставлення населення до оцінки роботи державного органу влади і управління.

Останнім часом науковцями відзначається необхідність усвідомлена необхідність формування нової культури державної служби для поліпшення усього процесу державного адміністрування. Посилення уваги соціологів, психологів, державних службовців до соціально-психологічних чинників поведінки державних службовців і усвідомлене перетворення державної служби з бюрократичного апарату в соціальний інститут громадського служіння стане передумовою успішного розвитку держави та суспільства.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Лазар О. Д. Державна служба в Україні: Навч. посіб. (Публічна служба) / О. Д. Лазар, О. Я. Лазар. – К. : Дакор, КНТ, 2005. – 472 с. 2. Про Довідник типових професійно-кваліфікаційних характеристик посад державних службовців: Наказ Нацдержслужби України № 11 від 13.09.2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.publicpolinfo.gov.ua/main/personnel_policy/requirements/ 3. Гончарук Н. Формування якостей керівника у державному управлінні / Н. Гончарук, С. Серьогін // Вісник НАДУ. – 2003. – № 3. – С. 137-147. 4. Дубенко С. Д. Державна служба і державні службовці в Україні: навч.-метод. посіб. / С. Д. Дубенко; за заг. ред. Н. Р. Нижник. – К. : Ін-Юре. – 1999. – 244 с.

Наталія Скок

Донецький державний університет управління

ЯКІСТЬ СОЦІАЛЬНОГО ЧАСУ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ: УПРАВЛІНСЬКИЙ АСПЕКТ

Управлінська діяльність людини пов'язана з організацією часу, а кожна управлінська функція явно чи неявно містить у собі часові характеристики. Соціальний час створює у суспільстві певний «соціотемпоральний порядок, який регулює структуру та динаміку соціального життя» [1, р. 2]. Часові характеристики соціального часу впливають, між іншим, на формування професійного самовизначення, що актуалізує наше дослідження.

Нашою метою є дослідження якості соціального часу як чинника формування професійного самовизначення на різних рівнях організації життя суспільства.

Теоретичною основою для подальшого аналізу стали роботи Н. Наумової [2], В. Горяїнова [3], концепція соціально-адекватного управління В. Буреги [4] та авторські дослідження соціального часу [5].

Соціальний час можна схарактеризувати «як час існування людей у суспільстві, що визначається у власній системі координат як зміна або рух соціальних явищ за допомогою інших соціальних явищ, поєднуючи тривалість, послідовність, співіснування, розміри і результати діяльності, котрі змінюють один одного» [6, с. 164]. Соціальний час існує на різних рівнях організації суспільного розвитку та розкривається через об'єктивну та суб'єктивну складові.

Професійне самовизначення розглядають з різних точок зору, ми розуміємо його як процес «визначення індивідом свого місця у соціально-професійній структурі суспільства, у ході якого соціальний суб'єкт реалізує власний алгоритм інтеграції у суспільство та окремі соціальні групи» [7, с. 426] за рахунок вибору стратегії професійного становлення і розвитку, реалізації соціального потенціалу. Професійне самовизначення розглядаємо як процес довготривалий, що зазнає змін під впливом соціального часу.

Об'єктивні характеристики соціального часу у контексті професійного самовизначення розкриваються за допомогою видів діяльності індивіда, що упорядковуються часом астрономічним, а також закономірних змін суспільного розвитку, відбиваючи специфіку різних періодів розвитку та змін

суспільства. Сучасна нестійка соціально-економічна ситуація у суспільстві призводить до того, що професійне самовизначення відбувається переважно ситуаційно (стихийно).

Суб'єктивну складову соціального часу можна схарактеризувати визначивши його якість. Якість часу означає «соціальний зміст природного часу. ... Характеристики такого змісту змінюються залежно від можливостей, здатностей індивідів і соціумів наповнювати одиницю природного часу подіями» [3, с. 4]. Якість часу може виступати чинником формування професійного самовизначення особистості, оскільки багато в чому залежить від сприйняття часу діючими в ньому суб'єктами та безпосередньо пов'язана із його стабільністю та передбачуваністю. Схарактеризувати суб'єктивні характеристики соціального часу суспільства та особистості можна використовуючи відповіді респондентів на запитання про задоволеність життям у суспільстві, власним життям, впевненість у майбутньому. Ці питання дозволяють розглянути їх суб'єктивне переживання та трактування подій.

Питання про задоволеність життям у суспільстві дозволяють визначає задоволених та незадоволених своїм життям, а також часом індивідів. Також відповіді на ці запитання можуть свідчити про якість соціального часу як про якість «певного ресурсу (інструменту), який «зараз» людина має, тобто про якість соціального часу, що допомагає або заважає» [3, с. 6], оскільки саме якість соціального часу впливає на якість життя особистості та суспільства у цілому. Якість соціального часу також можна схарактеризувати за критерієм «впевненості/невпевненості» у майбутньому. Чим більше індивід буде впевненим у майбутньому, тим вищою можна вважати якість часу конкретного суспільства. Оскільки для правильного функціонування суспільства, потрібно, щоб у ньому існувала деяка впевненість у майбутньому. Оскільки житті індивіда та його життєві плани можуть здійснюватися лише за впевненості, що у майбутньому у суспільстві буде існувати певний порядок.

Також відповіді на запитання про задоволеність життям у суспільстві, власним життям, впевненість у майбутньому дозволяють, на нашу думку, розглянути якість соціального часу та, відповідно, його вплив на формування професійного самовизначення на різних рівнях організації суспільства. На макрорівні можна говорити про соціальний час та його якість усього населення, тобто розглядаючи професійне самовизначення через певний «часовий профіль», притаманний кожному суспільству. На мезорівні якість соціального часу можна розглядати на рівні окремих груп, прошарків, класів, оскільки різні соціальні групи живуть у якісно різному соціальному часі. У такому контексті професійне самовизначення особистості розглядатиметься як складова певної професійної групи. На мікрорівні якість часу розглядатиметься через соціальний час конкретного індивіда, його особистісне сприйняття, розуміння, інтерпретування подій та їх екстраполяцію у межах професійного самовизначення на основі самоактуалізації та відповідно до потреб суспільства. Саме у такому розумінні співвідношення якості соціального часу та професійного самовизначення бачимо необхідність їх соціального управління на відповідних рівнях.

Таким чином, соціальний час створює у суспільстві певний «соціотемпоральний порядок», який регулює структуру та динаміку соціального життя. Всі явища, події, процеси, що відбуваються у суспільстві, у тому числі і професійне самовизначення, зазнають впливу об'єктивної і суб'єктивної складової соціального часу на всіх рівнях організації життя суспільства. Розглядаючи якість соціального часу можна схарактеризувати сві процеси, що відбуваються у суспільстві, у тому числі і процес професійного самовизначення. На макрорівні слід розглядати якість соціального часу та його вплив на професійне самовизначення усього населення, на мезорівні – на рівні окремих професійних груп, на мікрорівні – через соціальний час та професійне самовизначення конкретного індивіда. Причому, на кожному з цих рівнів, вважаємо за необхідне досліджувати можливості управлінського впливу для підвищення якості соціального часу й, відповідно, організації та упорядкування процесу професійного самовизначення.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Zembavel E. Hidden Rhythms: Schedules and Calendars in Social Life. – Chicago: University of Chicago Press, 1981. – 221 p. 2. Наумова Н.Ф. Социологические и психологические аспекты целенаправленного поведения // Наумова Н.Ф. Философия и социология личности. – М. : Канон+РООИ «Реабилитация», 2006. – С. 75-351. 3. Горяинов В.П. Критерии поступательности, обратимости, стагнации и предсказуемости социального времени / В.П. Горяинов // СОЦИС. – 2006. – № 4. – С. 3-16. 4. Бурева В.В. Социально-адекватное управление: концептуализация модели : [монография] / В. В. Бурева. – Донецк : ДонГУУ, 2005. – 171 с. 5. Скок Н. С. Суб'єктивний час як чинник соціальної поведінки індивіда в умовах суспільних трансформацій : дис. ... канд. соц. наук : 22.00.01 / Скок Наталя Сергіївна. – Донецьк, 2010. – 189 с. 6. Скок Н. С. Соціальний час як соціокультурний контекст професійного самовизначення // Сучасні суспільні проблеми у вимірі соціології управління : зб. наук. пр. Том XIII. Вип. 257. Сер. «Соціологія». – Донецьк : ДонДУУ, 2012. – С. 162-167. 7. Скок Н. С. Соціологічний аналіз процесу професійного самовизначення студентів / Н.С. Скок // Сучасні суспільні проблеми у вимірі соціології управління : зб. наук. пр. Т. XII. Вип. 217. Сер. «Соціологія». – Донецьк : ДонДУУ, 2012. – С. 423-431.

ДО ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ СУЧАСНИМ МІСТОМ

Місто є однією з форм організації простору, одним з факторів формування та визначення меж регіону. Як форма організації простору, яка в даний час трансформується, місто набуває нових рис і властивостей. Місто являє собою широку урбанізовану зону, складну систему з багаторівневими зв'язками і відносинами, що виникають між її різними елементами, які мають свої закономірності існування і тенденції розвитку.

Соціальний розвиток у містах, з одного боку, виступає частиною соціального розвитку суспільного цілого, детермінований суспільством. А з іншого боку, соціальні процеси в місті мають свою специфіку, закономірності розвитку.

Методологічні підходи до визначення сутності міста як соціальної системи ґрунтуються на працях німецьких вчених з регіональної економіки: Йоганна Тюнена, Альфреда Вебера, Олександра Крісталлера. Розроблена ними теорія регіонального штондорта (можливість отримання економічної переваги у разі врахування просторового фактора розміщення – алокації) має місце і широке поширення на даний час в багатьох європейських державах. Територія визнається конкурентоспроможною не тільки внаслідок близькості джерел сировини, ринків збуту та виробництва, але і в залежності від якості робочої сили, комфортного та безпечного оточуючого середовища, спроможності населення і, перш за все, влади до інновацій, використання в системі управління законів менеджменту.

Соціологічний аналіз міста як складної системи спирається на методологію М. Вебера. Веберівське трактування ідеального типу припускає формування теоретичної конструкції, що представляє певний аспект соціальної реальності в індивідуальній своєрідності, логічній несуперечливості і раціональній правильності. При цьому ми можемо розглядати ідеальний тип як певну норму, яку можна використовувати в дослідницькій роботі як орієнтир, визначену аналітичну модель для обґрунтування як самої соціальної реальності, так і норми, зразка. В якості можливої моделі в даному випадку виступає місто як соціальна система, в рамках якої за допомогою соціального управління активізуються її основні елементи.

Міське співтовариство в цілому розглядається як корпорація, керована кваліфікованим менеджментом в особі міської влади. В основі даного підходу лежить методологічна посилка про тотожність організації і системи. В якості механізму об'єднання інтересів жителів муніципальних утворень пропонується корпоративізм, коли кожен житель, будучи членом муніципальної громади, задовольняє свої потреби та інтереси в індивідуальному розвитку шляхом реалізації інтегральних корпоративних інтересів через взаємовигідну спільну діяльність. Місто стає первинним осередком, де закладаються основи успішності всієї нації, через його економіку, соціальне середовище і населення, що бере активну участь у даному процесі.

Розглядаючи місто як спільноту, ми передбачаємо наявність об'єднуючих характеристик, насамперед, ідентифікаційних. М. Кастельс вказував, що пошук ідентичності можна співвіднести з формуванням, усвідомленням національної ідеї як об'єднуючого символу країни. Ідентифікація як об'єднуюча характеристика є продуктом життєдіяльності міста та населення протягом всього його шляху розвитку.

В якості методологічної бази для аналізу соціального розвитку міста можна використовувати концепцію сталого розвитку. Тим більше, що до висновку про можливість її використання підводить весь хід світового сучасного розвитку, тенденції і процеси, які пов'язані з поняттями глобалізації, нової інформаційно-технологічної революції, її інформаційно-комунікативними технологіями.

Зміна способу виробництва - розосередження виробництва, відхід від вертикальної структури виробництва і управління, створення складних мережевих структур створює передумови для сталого розвитку в рамках регіону, оскільки сьогодні будь-яка територія може стати центром розвитку та інновацій.

Саме місто має ряд конкурентних переваг, що дозволяє йому стати такою територією. По-перше, саме місто може забезпечити доступність (територіальний фактор, зосередження транспортних шляхів); наявність інфраструктури, в тому числі, інформаційно-комунікативної; сприятливий економічний, політичний, законодавчий клімат; наявність високопрофесійних кадрів.

Особливе значення в даному процесі набуває соціальне управління. У колишньому СРСР міста були позбавлені власних основ і механізмів соціального управління. Вони були замінені жорстким централізованим галузевим плануванням. Наука про місто як систему (містобудування має до неї лише часткове відношення) не сформована до цих пір. Залишилися неврегульованими найскладніші відносини у процесі розвитку міст і урбосистем.

Найбільші міста світу та їх агломерації досі залишаються некерованими або слабкерованими з боку міської влади. Як засвідчив Всесвітній форум ООН з проблем міст ХАБІТАТ-II (Стамбул, травень-червень 1996 р.), з 2300 великих і найбільших міст лише 22 можуть пишатися добре налагодженою практикою управління, в їх числі Париж і регіон Іль-де-Франс, Лондон (Великий), Відень, Стокгольм і деякі інші. За останні роки ситуація в цьому напрямку мало змінилася.

Сьогодні в більш ніж 80 країнах світу формується новий тип управління містами та їх агломераціями, який не зводиться до державного, регіонального, муніципального і тим більше місцевого самоврядування. Це так зване «метрополітенське управління», або управління великою міською агломерацією. Для України вивчення такого досвіду є актуальним. Планувальники сучасного містобудування не володіють методологією та процедурами виявлення соціально-просторових структур міст (хоча професійно підготовлені до вирішення таких завдань), оскільки необхідності в подібних дослідженнях раніше не було. Тому стають затребуваними комплексні соціологічні дослідження для формування нової стратегії розвитку та управління містами.

Елена Клименко

Донецкий государственный университет управления (г. Донецк, Украина)

ВЛИЯНИЕ СОЦИАЛЬНЫХ ПАРАДОКСОВ НА УПРАВЛЕНИЕ СИСТЕМОЙ СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ ДЕТЕЙ УКРАИНЕ

Развитие украинского общества обусловлено процессами системной трансформации, появившимися в период становления Украины как независимого государства. Они порождают сложные явления в социально-политической и экономической жизни, ведут к смешению черт различных типов обществ. Эти явления выглядят парадоксально ввиду их противоречия законам объективной логики. Совмещение разных, зачастую противоречивых начал, которые теоретически не могут сосуществовать, а на практике реально существуют, – вот особенности социальных преобразований в современной Украине.

В этом контексте для определения статуса состояния современного украинского общества можно использовать понятие «преобразующееся». Причем под преобразованием следует понимать существенные изменения форм и содержания современных социальных явлений и процессов. В ходе социальных преобразований общество ощущает на себе влияние факторов как прошлого своего состояния, так и будущего. Следовательно, все социальные преобразования сегодняшнего дня имеют комбинированный характер, качества прошлого накладываются на современность и будущее, тем самым создавая сложную и перемешанную картину социальной жизни. Это обстоятельство рождает комплекс парадоксов, которые проявляются в различных сферах жизни общества. Примером, иллюстрирующим подобное явление, может быть существование авторитарной демократии, русскоговорящего украинского национализма, политического союза партии крупного капитала и коммунистов.

Таким образом, наше современное общество живет одновременно в рамках нескольких парадигм, что обуславливает формирование у людей не просто различных точек зрения, а различных ментальных матриц, накладывает отпечаток на формирование процессов коммуникации между ними. Не является исключением в этом контексте и сфера научного познания. Так, описание детства в социологии, как и сам интерес к нему, появляется лишь на определенном этапе общественного развития, свидетельствуя об осознании ценности данного периода жизненного цикла личности. Детство является стартовым потенциалом в определении будущей жизненной траектории каждой личности и отличается постоянной ориентацией на взрослый мир. От численности детей в конкретном обществе, условий, при которых совершается процесс их социализации и формирования личности, зависит будущее этого общества.

На наш взгляд, социологическая перспектива изучения детства представлена двумя относительно самостоятельными направлениями анализа данного феномена. В рамках первого можно выделить работы, рассматривающие детство как определенную культурно-историческую ценность. Так, в исследованиях Ф. Ариеса, Ф. Боаса, М. Мида, Б. Малиновского, Л. Демоза, Э. Эриксона представлена эволюция детства, особенности изменения содержания детства в истории развития общества. Социокультурные аспекты развития детства отражены в работах современных ученых: П. Брюхнера, М. Виннса, Х. Попитца, Н. Постмана, Д. Рихтера, Х. Хенгста, Х. Цахера, И. Бестужева-Лады, С. Иконниковой, М. Кагана, И. Кона, Л. Кураевой, Э. Куруленко, С. Щегловой. В рамках второго направления детство рассматривается как часть социальной структуры общества. Такой подход четко прослеживается в научном наследии Е. Болдинга, Дж. Гарбарина, К. Дэвиса, Дж. Квортрупа, С. Фриса, Ф. Элкина. Как объект специального социологического анализа детство в его структурном выражении находится в центре внимания немногих ученых, отчасти этот аспект затронут в работах Ш. Айзенштадта и Т. Парсонса.

Следовательно, главным вектором социологии детства является анализ парадокса, заключающегося в том, что, с одной стороны, педагогами и психологами признается значимость и важность индивидуального развития в пространстве детства, подчеркивается идея его самоценности, однако с другой – социологи говорят о том, что детство – это период подготовки к «нормальной» взрослой жизни, этап социализации. В свою очередь, не малую лепту в развитие научного знания внесли исследователи, которые ранжируют детей по уровню знаний, способностей, и в целом перспектив для

будущей жизни. Таким образом, вопрос изучения детства является актуальным для социологии в контексте выделения в отдельную отрасль познания.

Преобразовательные процессы в Украине делятся непрерывно, с момента его образования, и не представляется возможным определение их конца, т.к. они уже имеют стабильный характер. Общество привыкло к многочисленным реформам, перетекающим одна в другую. Так, фактор изменчивости стал привычкой, обыденностью, стимулом для приспособления – сочетанием несочетаемого по смыслу. Для описания подобного состояния в греческой мифологии есть термин «оксюморон», дословно переводимый как «остроумно глупое» [1]. В этом контексте стоит обратить внимание на тот факт, что детей как особую демографическую группу изучают взрослые, каждый из которых обладает своим собственным детством и в меру своей бытийности может считать себя экспертом в этом вопросе, испытывая влияние пережитого когда-то в прошлом. Но вместе с тем ученые рассматривают это пространство с точки зрения сегодняшнего, изменяющегося опыта. Именно поэтому само по себе изучение детства уже парадоксально ввиду постоянной изменчивости протекающих процессов. В этом контексте очень остро стоит вопрос о том, насколько взрослое сообщество может быть включено в смыслы и практики детства.

На сегодняшний день в Украине остро стоит демографическая проблема: снижается уровень рождаемости, повышается уровень смертности населения. Кроме того, с каждым годом растет число детей, оставшихся без родительского попечения. Защита прав ребенка в нашем государстве относится к числу актуальных, порожденных явным неблагополучием в положении несовершеннолетних детей, как в обществе, так и в семье. Это требует принятия на государственном уровне комплекса мер, направленных на усовершенствование социальной защиты детей. Исторически сложилось так, что государство всегда брало на себя ответственность за воспитание детей-сирот, но на сегодняшний день институциональное направление нуждается в глубоких преобразованиях. Так, семейным законодательством предусмотрены несколько форм социального устройства детей – семейные, государственно-общественные и государственные. Появились альтернативные формы социального устройства детей, когда заботу о них берет на себя общественность. К ним можно отнести такие, как *children looked after by local authorities*, т. е. «дети, о которых заботятся местные власти» (или просто – *children looked after* – Великобритания), а так же *children in care* («дети, о которых заботятся» – США). В эту категорию стали включать любых детей, о которых должно заботиться государство и общество, в т. ч. детей в условиях замещающей заботы, детей с ограниченными возможностями здоровья, а также беженцев из других стран и тех, кто пережил плохое обращение и насилие. В странах Западной Европы распространена практика, когда дети остаются дома с фостерным воспитателем *«foster educator»*, а родителей на время лечения и реабилитации помещают в медицинские учреждения [2].

Таким образом, необходимо развивать такое важное направление государственного управления, как обеспечение социальной защиты детей.

ЛИТЕРАТУРА: 1. Право знать // Информационный бюллетень медиа-центра «Розмай», 2008 – № 13. – С. 4-5.
2. Temporary Assistance for Needy Families. [Electronic resource] // Sixth Annual Report to Congress. – November 2012. – 480 p. – Regime to access: <http://usgovinfo.about.com/od/federalbenefitprograms/a/tanf.htm> – The name of the screen.

Ірина Доля

Регіональний філіал Національного інституту стратегічних досліджень у м. Донецьку

ФОРМИ КОМУНІКАЦІЙ У ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Важливу складовою гармонійного розвитку суспільства є налагодження постійного зв'язку населення з представниками державних та самоврядних органів управління. Поінформованість громадян про напрямки та конкретні дії органів місцевого самоврядування зберігає свою актуальність як один з механізмів доступу до влади та контролю за якістю послуг на місцевому рівні. Розвиток форм комунікації з місцевою владою є шляхом розширення участі громади в місцевому політичному процесі та сприяє відкритості і підзвітності влади, зростанню рівня довіри до владних інституцій з боку населення.

Результати загальнонаціональних соціологічних досліджень 2007-2011 рр. засвідчили зростання рівня хабарництва у сферах, пов'язаних із діяльністю місцевої влади. Зокрема, зростання випадків хабарництва протягом 4 років було зафіксоване у наступних сферах: отримання державного житла (з 16 % до 29,5 %), влаштування на роботу до державної установи (з 10,4 % до 15,3 %), оформлення права власності на землю (з 7,1 % до 9,9 %) та на об'єкти нерухомості (з 8,8 % до 11,6 %) [1]. Основними причинами, які заважають співпраці громадськості з владою, громадяни вважають корупцію в органах влади (35,7%), невіру людей у те, що їхній вплив на владу може бути дієвим (33,8%), неготовність органів влади співпрацювати з громадськістю, непрозорість органів влади, відсутність інформації щодо її рішення [2].

Важливим кроком на шляху розширення доступу населення до рішень місцевої влади стало прийняття Закону України «Про доступ до публічної інформації», який був прийнятий Верховною Радою України 13

січня 2011 р. Згідно зі ст. 1 публічна інформація – це відображена та задокументована будь-якими засобами та на будь-яких носіях інформація, що була отримана або створена в процесі виконання суб'єктами владних повноважень своїх обов'язків, передбачених чинним законодавством, або яка знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації, визначених цим Законом.

Серед форм комунікацій органів місцевого самоврядування з місцевою громадою найбільш ефективними і оперативними є ЗМІ та Інтернет ресурси. У період з лютого по травень 2012 р. Регіональний філіал Національного інституту стратегічних досліджень у місті Донецьку провів моніторинг 10 регіональних друкованих ЗМІ на тему «Відкритість влади населенню». За визначений період проблематика, пов'язана з діяльністю органів місцевого самоврядування, була висвітлена у 648 публікації. В залежності від контексту загальна кількість статей розподілилася наступним чином: представники місцевої влади згадувались переважно у коментуванні урочистих подій (72 %) та обговоренні проблем житлово-комунального господарства (61 %). У регіональній пресі переважно висвітлювалася позиція міських голів (51 %) та їх заступників (27 %), у той час як кількість згадувань окремих місцевих депутатів виявилася низькою (7 %). За період проведення моніторингу жодного повідомлення про планування зустрічі депутата місцевої ради з мешканцями територіальної громади опубліковано не було. Моніторинг засвідчив недостатній рівень використання органами місцевого самоврядування друкованих регіональних ЗМІ як форми комунікацій з громадою.

Зберігається тенденція вкрай малої кількості публікацій щодо інформації про діяльність депутатів місцевих рад (звітування, результати громадських опитувань, статистика депутатських запитів, прийомів громадян). Місцева влада недостатньо приділяє уваги опублікуванню матеріалів щодо наслідків прийнятих розпоряджень міського голови, рішень сесій рад. Поширення інформації про діяльність місцевих органів влади через Інтернет в умовах становлення системи електронного урядування в державі, використання веб-сайтів в якості інформаційного джерела є вимогою часу. Важливою передумовою для підвищення якості діяльності і організації оперативного доступу до рішень, прийнятих органами місцевого самоврядування є електронне урядування.

В Україні вже функціонують сайти місцевих рад. З метою визначення позитивних практик та недоліків філіалом проведено моніторинг сайтів місцевих рад. Серед 52 міських рад Донецької області діючі власні веб-сторінки мають лише 26 з них (у 2009 р. було лише 10). Проаналізувавши візуальну та інформаційну складову сайтів органів місцевого самоврядування Донецької області, можна відзначити формальну відповідність структурі подання інформації. На кожному сайті передбачено розділ про розміщення прийнятих рішень рад. Лише на трьох сайтах оперативно поновлюється інформація щодо прийнятих рішень (Донецьк, Маріуполь, Макіївка). Питання оперативного поновлення інформації потребує доопрацювання.

Результати змістовного наповнення сайтів визначили присутність таких форм, як тексти рішень міської ради – 63 % від загальної кількості сайтів; тексти розпоряджень міського голови – 51 %. Такий важливий компонент зворотного зв'язку, як статистика розгляду звернень громадян, присутній лише на двох сайтах (Горлівка та Донецьк). Необхідно відзначити опублікування на всіх сайтах графіку прийому депутатів та міського голови. Недостатнім є відкритість сайтів з точки зору прямої (on-line) участі громадськості. Лише на веб-сторінках Донецька, Маріуполя та Авдіївки функціонує розділ інтернет-конференцій та розроблена форма для електронних запитань голові ради.

Результати моніторингових досліджень визначають особливості використання веб-сайтів в системі комунікації представницьких форм самоврядування з громадськістю: 1. Веб-сторінки більшості місцевих рад оновлюються частково і не надають в повному обсязі якісної і оперативної інформації. 2. На більшості сайтів не використовується можливість зворотного зв'язку для членів громади (відсутні електронні зразки документів, форма подання електронних запитань). 3. Недостатня увага місцевої влади до оприлюднення форм звітувань, особливо щодо депутатської діяльності.

Досвід використання органами місцевого самоврядування ЗМІ та веб-сайтів для інформаційного зв'язку засвідчує потребу подальшого законодавчого регламентування форм комунікацій. Громадський контроль за управлінською діяльністю через розвиток новітніх технологій є шляхом оптимізації роботи місцевих органів влади і розширення взаємозв'язку між населенням, потенційними отримувачами результатів управлінських рішень і владою, суб'єктами здійснення соціального управління.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Чотири загальнонаціональні дослідження були здійснені Київським міжнародним інститутом соціології за фінансової підтримки Агентства США з міжнародного розвитку (USAID). Базове дослідження проводилось у лютому–березні 2007року (n=10580)2. Проміжний замір був здійснений у березні–квітні 2008року (n=2013) та в лютому–березні 2009року (n=10577). Ці три дослідження здійснювались під керівництвом Менеджмент Системз Інтернешнл (MSI). Останнє опитування проводилось у березні–квітні 2011року (n=10639) за підтримки проекту UNITER, який упродовжє в Україні PACT Inc., та у співпраці з Європейською дослідницькою асоціацією. Стан корупції в Україні. Порівняльний аналіз загальнонаціональних досліджень: 2007-2009 – 2011. Звіт за результатами соціологічних досліджень. – Київ, 2011. – 47 с. 2. Загальнонаціональне опитування населення України було проведене Фондом «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва спільно з фірмою «Ukrainian sociology service» з 18 по 27 вересня 2011 р. «Чи зможе громадянське суспільство вплинути на українську політику?». Звіт за результатами соціологічних досліджень. – Київ, 2012. – 68 с.

СОЦІОЛОГІЧНА ДІАГНОСТИКА УПРАВЛІННЯ ТРУДОВИМ КОЛЕКТИВОМ

Проблема міжособистісних відносин займає центральне місце у стосунках між суб'єктами колективу. Найчастіше у трудовому колективі спостерігаються негативні відносини між управляючими і підлеглими. Перші можуть неправильно оцінювати можливості колективу, ставити надто складні завдання. Інші – можуть не довіряти керівництву, особливо у разі взаємного непорозуміння, наприклад, у разі розбіжності поглядів на одну й ту саму проблему.

Трудовий колектив – це об'єднання людей для спільних дій заради досягнення суспільно-корисних цілей. Члени трудового колективу пов'язані єдністю інтересів, оформлені структурно і мають органи управління, дисципліни і відповідальності. Соціальна роль трудового колективу реалізується в сукупності взаємопов'язаних функцій: виробничо-економічної, організаційно-управлінської, виховної, соціального контролю, задоволення потреб працівників, створення умов для самореалізації особистості, а також функцій здійснення і відтворення колективістського, демократичного способу життя.

Проблема ефективного управління колективом залишається актуальною і сьогодні. Оскільки у згуртованих робочих групах менше непорозуміння, напруженості, ворожості, недовіри, а продуктивність праці більше. Саме тому головним нашим завданням є спроба з'ясувати які чинники ефективного управління трудовим колективом підлягають соціологічній діагностиці. Кожен трудовий колектив посідає певне місце у соціально-економічній структурі суспільства, що відображається його позицією у класифікації. Кожний колектив являє собою складну соціальну систему, в якій через функціональну взаємодію різних структур і окремих працівників реалізуються дві взаємопов'язані підсистеми: соціальна організація і соціальна спільнота.

Трудовому колективу притаманні всі сутнісні ознаки соціальної організації, отже, він виступає як середовище предметної діяльності, так і середовище спілкування. Виходячи з цього, розрізняють формальну і позаформальну організації. Головне призначення формальної організації – поєднувати працівників із засобами і цілями тих чи інших видів діяльності. Позаформальна організація виникає як прояв дерегламентації службової діяльності та призначена для компенсації збоїв та обмежень формальної організації.

Одним із чинників ефективного управління колективом є процес налагодження неформальних зв'язків між членами колективу. Такі соціальні відносини формують сприятливу атмосферу та допомагають членам колективу згуртуватися задля реалізації заданої спільної мети. Зазвичай під згуртованістю розуміють ступінь інтеграції групи (її єдність) на рівні: орієнтацій, установок та актів реальної поведінки членів групи.

Соціологічній діагностиці управління трудовим колективом науковці приділяють особливу увагу [1-5]. Трудовий колектив – специфічний тип організованої соціальної групи. Згуртованість виступає в ролі додаткового чинника організації людей, забезпечує досягнення поставлених цілей. У виробничому колективі цілі діяльності детерміновані макросистемою, вони рідко збігаються з цілями персоналу організації. Тому соціологічна діагностика повинна розглядати трудову адаптацію працівників у сучасних умовах як один із важливих чинників ефективного управління колективом, що передбачає врахування сучасної економічної ситуації на ринку праці. Так, особи з високим рівнем адаптації вважають реформи необхідними і корисними. Їхні особисті справи в сучасних умовах сьогодення складаються благополучно. Особи з низьким рівнем адаптації песимістично сприймають економічні перетворення, вважаючи, що зміни у економіці помітно ускладнюють їх особисте життя, призводять до втрат. У результаті з'являються негативні емоційні переживання, часом розпач, безвихідь. Особи з середнім ступенем адаптації займають проміжне становище. Від добреадаптованих вони різняться більшою критичністю щодо оцінки впливу реформ на їх життя. На відміну від осіб із низькою адаптацією, вони більш оптимістичні, поруч із труднощами відзначають позитивні зміни. Емоційний фон життєдіяльності представників цієї групи сприятливіший. Також необхідно враховувати і те, що тільки створюється певна робоча група, вона стає соціальним середовищем, де люди вступають як у формальні, так і неформальні взаємодії, народжуються дружні, неформальні групи. Це створює сприятливий психологічний клімат у групі, що позитивно впливає на результати виконання робочих завдань.

Отже, між згуртованістю у трудовому колективі та ефективністю колективної діяльності є стійкий зв'язок; згуртований колектив демонструє позитивну кореляцію з ефективністю.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Катеринославський Ю. Н. Управлінські ситуації. Аналіз і рішення / Ю. М. Катеринославський. – М. : Економіка, 1998. 2. Козирева П. М. Деякі тенденції адаптаційних процесів у сфері праці / П. М. Козирева // Соціологічні дослідження. – 2005. – № 9. 3. Марков М. Технологія і ефективність соціального управління / М. Марков. – М. : Политиздат, 1981. 4. Осипов В. Г. Енциклопедичний соціологічний словник / В. Г. Осипов. – М., 1995. 5. Щербина В. В. Соціолого-діагностичні технології під управлінням: теоретико – методологічні аспекти розвитку та застосування / В. В. Щербина // Соціологічні дослідження. – 2007. – № 8.

ПРОБЛЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ В РАЗВИТИИ ИНФОРМАЦИОННОГО ОБЩЕСТВА В УКРАИНЕ

Информационные новации, активизировавшиеся в конце XX – в начале XXI века, можно описать как процесс, состоящий из следующих этапов-элементов: информатизации (которая заключается в расширении технических возможностей общества за счет внедрения в социальное пространство новых технологий); развития самих технологий (в первую очередь – информационных), приобретения этими технологиями нового онтологического статуса (в результате чего из технологического фактора технологии становятся инициаторами и механизмом социальных изменений); формирования на базе информационных новаций нового типа общественной организации – информационного (сетевое) общества.

Информатизация предполагает процесс интенсивного проникновения знаний в процесс жизнедеятельности, как отдельной личности, так и общества в целом на основе перерождения знаний в информационный ресурс. Она является одновременно причиной и следствием развития сетевой структуры общества, в котором информационное производство постепенно охватывает на разных условиях и при разных стартовых позициях все большее число автономных производителей товаров и информации. Информатизация влечет за собой радикальные изменения социальных структур, вследствие чего происходит расширение сферы информационных услуг и деятельности, связанной с ними; в этой сфере работает большинство трудоспособного населения, в крайнем случае, не меньше, чем 50% от общего количества работающих; при этом количество занятых в традиционных сферах производства неуклонно сокращается при условии неуклонного повышения продуктивности труда и качества продукции.

В информационном обществе сформированы новые конкурирующие стандарты, продвигающие вперед технологическую систему общества. К ним специалисты относят: переход от неинтеллектуальных сетей к интеллектуальным, от ремесленного программирования к объектно-ориентированной индустрии, а также смену поколения интересов взаимодействия с человеком.

Информатизация общества и становление его сетевой структуры задает новые параметры, прежде всего, и системе управления. Управление сегодня вынуждено реализовываться в условиях многоформатного информационно-коммуникативного пространства. Этот контекст приводит к изменениям самой сути управленческого процесса, ввергает его в условия всеобщей критической дискуссии по поводу самого управления, принятых решений и достигнутых результатов, по поводу легитимности власти (управляющего), осуществляющей это управление. Происходит отчуждение фактического управления от реальных лиц, наделенных полномочиями и статусом.

Технико-технологический аспект управления информационным обществом основан на ряде переходов: переход от аналоговой техники к цифровой и от традиционных полупроводников к микропроцессорам; переход от централизованных вычислений к архитектуре клиент-сервер и от садовой дорожки к информационной магистрали, а также от низко интеллектуального устройства к информационной бытовой аппаратуре; переход от данных, текста, звука и изображения к мультимедиа, от специализированных систем к открытым системам. Эти переходы на сегодняшний день считаются инновационными в современных технологиях управления.

Управление в условиях развития информационного общества должно выступать в качестве управления информационными процессами. Но при этом оно не должно терять своей сущности – быть интегратором совместных интересов.

Спецификой развития информационного общества в Украине является противоречивые, налагающиеся друг на друга процессы: процесс информатизации и становления информационного общества и процесс поиска и апробирования новых управленческих стратегий, которые во многом еще не адаптированы к возможностям и потребностям информационного общества. Поэтому при достаточно большом количестве теоретических работ, описывающих разные аспекты формирования и развития информационного общества, в том числе и украинского, исследования проблем управления в процессе развития информационного общества в Украине остаются не разработанными и актуальной темой.

СИСТЕМА НАВЧАННЯ ПЕРСОНАЛУ В СУЧАСНІЙ ОРГАНІЗАЦІЇ

Сучасний стан розвитку економіки пред'являє нові підвищені вимоги до якості персоналу на підприємствах. Необхідність швидких змін структури і принципів управління, підвищення здатності організації до виживання в умовах конкурентної боротьби вимушує керівництво усе більшого числа українських підприємств робити інвестиції у розвиток персоналу.

Персонал завжди був і є головним ресурсом підприємства. В умовах швидкого старіння теоретичних знань, умінь та навичок спроможність підприємств постійно здійснювати розвиток своїх кадрів є одним з факторів забезпечення конкурентоспроможності. Найважливішим засобом досягнення цієї стратегічної мети є навчання персоналу.

Система навчання персоналу є визначальною для ухвалення багатьох ключових рішень в кадровому менеджменті – це і перерозподіл компетенцій і повноважень, і створення кадрового резерву, і переміщення працівників на нові посади, і оцінка ефективності використання кадрових ресурсів і ще багато іншого.

Навчання персоналу - це цілеспрямований, організований, планомірно і систематично здійснюваний процес оволодіння знаннями, уміннями, навичками і способами спілкування під керівництвом досвідчених викладачів, наставників, фахівців і керівників.

Розрізняють три види навчання: підготовка, підвищення кваліфікації і перепідготовка персоналу. Підготовка персоналу - планомірне і організоване навчання і випуск кваліфікованих кадрів. Підвищення кваліфікації персоналу - навчання кадрів в цілях удосконалення знань, умінь, навичок і способів спілкування у зв'язку із зростанням вимог до професії або підвищенням на посаді. Перепідготовка персоналу - навчання кадрів в цілях освоєння нових знань, умінь, навичок і способів спілкування у зв'язку з оволодінням новою професією або вимогами, що змінилися, до змісту і результатів праці. Учасниками процесу навчання в організації є вище керівництво підприємства; менеджери середнього рівня управління; менеджери нижньої ланки; рядові працівники підприємства.

Відповідно до тенденцій у сучасном менеджменті багато підприємств змінили свою кадрову політику і стали розглядати знання і кваліфікацію співробітників, як те, що приносить прибуток, а витрати на навчання - як прибуткові капіталовкладення. Тому навесні цього року кафедрою соціології НТУ «ХПІ» було проведено емпіричне дослідження на одному із передових підприємств з точки зору впровадження сучасних технологій з управління персоналом - КП «Харківводоканал». Зростаюче значення навчання для підприємства і значне розширення потреб у ньому в останні роки привели до того, що КП «Харківводоканал» узяло на себе обов'язки по оновленню кваліфікації своїх співробітників. Організація навчання стала однією з головних функцій управління персоналом, а його бюджет – однією із суттєвих статей витрат підприємства. Тому метою дослідження було оцінити результативність системи навчання, яка склалася на цьому комунальному підприємстві.

Результати дослідження свідчать, що підприємство пропонує пройти професійне навчання або підвищення кваліфікації більше половини всіх працівників. З тих, хто отримав таку пропозицію, майже кожний скористувався нею. Серед тих респондентів, хто не отримав таку пропозицію опинились фахівці з вищою освітою, які відпрацювали на підприємстві менш 10 років із департаментів інформаційних технологій та юридичного департаменту. Основна маса з них хотіли б пройти навчання, або підвищити кваліфікацію, але для кожного десятого з них це зовсім не потрібно.

Більшій частині (70%) тих, кому надходила пропозиція щодо навчання, пропонувалось підвищення кваліфікації з метою приведення знань у відповідність з часом. Менше надходила пропозиція щодо перекваліфікації. Усі групи працівників, які різняться за стажем роботи мали однакові пропозиції щодо видів навчання: і отримання ступеня спеціаліста або магістра у ВНЗ, і підвищення кваліфікації з метою оновлення своїх знань або з метою підготовки до складних завдань. Але тільки працівникам зі стажем роботи 11-20 років пропонувалось пройти перекваліфікацію щоб засвоїти нову професію.

Різні групи за посадою мали,нажаль, неоднакові можливості щодо до набору видів навчання, яке пропонувало їм підприємство. Керівники мали змогу пройти всі види навчання: і отримати ступень магістра, і підвищити кваліфікацію, і пройти перекваліфікацію. Фахівцям пропонувалось все, окрім перекваліфікації, а технічним виконавцям тільки навчання у ВНЗ та підвищення кваліфікації з метою приведення знань у відповідність з часом. Робітникам взагалі нічого не пропонувалось.

Таким чином, по мірі зростання посади зростає набір видів навчання, які пропонує підприємство своїм працівникам і навпаки, чим менш посада, тим менший вибір варіантів підвищення кваліфікації пропонується, аж до повного його зникнення у робітників.

Групи працівників за стажем, посадою, освітою мали різні пропозиції щодо проходження навчання або підвищення кваліфікації.

Дослідження показало, що практично всі працівники, з тих кому підприємство пропонувало навчання, зробили це в останні три роки. Ініціаторами підвищення кваліфікації були як керівники підприємства так і самі працівники. Усі види навчання, які проходили співробітники КП «Харківводоканал» були оплачені із коштів підприємства.

В цілому по підприємству більш всього працівники задоволені таким видом навчання як перекваліфікація і менше іншими видами навчання: отримання ступеня спеціаліста ВНЗ, підвищення кваліфікації. Середній бал задоволеності за всіма видами навчання становив 3,7 балів за семибальною шкалою.

Задоволеність працівників навчанням формується під впливом багатьох факторів, серед них і якість навчання. Оцінка якості навчання, яку поставили співробітники підприємства залежала від посади, стажу та освіти працівників Харківводоканалу: чим вище посада та освіта, чим більше стаж, тим вище була оцінена якість навчання співробітниками. Найбільш низька оцінка за навчання була виставлена наступними категоріями працівників: технічними виконавцями, працівниками зі стажем роботи на підприємстві менше ніж 5 років, а також тими хто має середньо-спеціальну освіту. При оцінці результативності навчання, яке працівники проходили в останній час, більш високу оцінку поставили ті, у кого є вища освіта, хоча і їх оцінка не перевищує середню - 3,5 бали за семибальною шкалою. Стаж працівника на КП «Харківводоканал» також вплинув на оцінку результативності навчання. Чим більше стаж працівників, тим вище вони оцінили свій результат навчання.

В ході дослідження з'ясувалося, що в результаті функціонування системи навчання персоналу на КП "Харківводоканал", підприємство та працівники отримують наступні вигоди:

Навчання працівників дозволяє підвищити успішність їх роботи в середньому на 40%.

Підготувати співробітників до роботи, пов'язаної з новими напрямками діяльності підприємства, і підтримувати необхідний рівень.

Підвищити здатність персоналу адаптуватися до умов, що змінюються, і вимог ринку. Таким чином, підприємство підвищує цінність людських ресурсів, які знаходяться в її розпорядженні

Навчання дозволяє підтримувати і поширювати серед співробітників основні цінності і пріоритети організаційної культури, пропагувати нові підходи і норми поведінки, підтримувати організаційну стратегію.

Дослідження показало, що хоча система навчання працівників на КП «Харківводоканал» функціонує, але вона потребує удосконалення як за формою, так і за змістом. Для тих, хто навчається, підвищує свою кваліфікацію за рахунок організації, необхідно розробити і впровадити спеціальні програми, які надавали б широкий вибір видів навчання, викладачів, місць його проходження, а також можливості розвитку кар'єри після проходження навчання і затребуваність отриманих знань і навичок.

Олег Бондаренко

Запорізький національний університет

ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ КОРПОРАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ

Актуальність досліджень пострадянських соціокультурних трансформацій визначається сучасною міждисциплінарною науковою рефлексією гуманітарного напрямку відповідних штудій. З іншого боку, праксеологічний аспект соціокультурних трансформацій, в даному випадку, трансформація української корпоративної культури функціонально проявляється на різних структурних рівнях будь-яких соціальних організацій нашого транзитивного суспільства.

Т. Заславська, досліджуючи пострадянські трансформації на прикладі російського суспільства, вказувала на суттєві теоретико-методологічні та ідеологічні розбіжності [1, с.33], що визначають суперечливі оцінки як вихідної точки даного процесу, так і його можливого результату. Значна кількість дослідників (М. Михальченко, А. Пригожин, Л. Іонін, Ф. Фукуяма[2-5], С. Кирдіна[1, с. 28]) вказують на імітаційний характер пострадянських соціокультурних трансформацій. Тобто мова йде про збереження глибинних, визначених соціальною генетикою засад соціальних відносин суспільств, що трансформуються. Крім того, один з фундаторів американської соціології, П. Сорокін [1, с.25], вказував на потенційно успішну можливість реформ за умов їх відповідності глибинним засадам ментальності людей даного суспільства.

Використовуючи системний підхід, можливо сформулювати припущення щодо трансформаційних процесів, що відбуваються із збереженням ядра системи, що намагається адаптуватись до змін

зовнішнього середовища за рахунок периферійних підсистем. Вищенаведене припущення базується на понятті адаптація, що розглядається як сутність системних змін. Тобто, якщо не просто змінюються зовнішні умови існування системи, а створюються відповідні небезпеки, ядро системи намагається зберегти себе, адаптуватися за рахунок периферійних трансформацій. Відповідно, для того, щоб з'ясувати сутність, зміст, напрям та визначити можливий результат трансформації української корпоративної культури, спочатку необхідно визначити ступінь руйнації радянської системи за глибинними інституційними засадами. Інакше кажучи, наскільки крах радянської суспільної системи зруйнував або трансформував інституційні засади інтеграції суспільства.

Спираючись, з одного боку, на правове визначення понять корпоративних організацій та корпоративності [6], а з іншого – на філософські штудії [7] поняття культури, та враховуючи методологічний підхід соціальної дії, ми визначаємо корпоративну культуру як умову та результат діяльності соціальних суб'єктів, що взаємодіють між собою з метою задоволення власних соціальних інтересів шляхом корпоративного поєднання зусиль. Трансформація корпоративної культури відбувається за умов відсутності у значній кількості представників українського суспільства адекватно визначеного соціального інтересу [8].

Академік Т. Заславська, визначаючи сутнісні характеристики радянської системи вказувала на репресивну інтеграцію соціальних суб'єктів в соціальних організаціях [1, с.46]. Ми, в свою чергу, за допомогою експертного дослідження, проведеного серед працівників як приватного сектору, так і державних установ, що отримували другу освіту, намагались визначити сутнісні ознаки сучасної української корпоративної культури. Для проведення дослідження використовувалась адаптована методика конкуруючих цінностей [9], сутністю якої є твердження щодо одночасної наявності в будь-якій соціальній організації таких антагоністів, як ринок, ієрархія, інноваційність, клан у вигляді родинних цінностей соціального партнерства тощо. Аналіз отриманих даних дозволив зробити висновок щодо наявності та співіснування у реальному часі двох антагоністичних типів корпоративної культури – «авторитарної» та «демократичної». Умовність даного визначення полягає в тому, що відсутність рафінованого, ідеального типу корпоративної культури є її характерною рисою. Мова йде про переважання ознак того чи іншого типу при одночасній наявності ознак протилежного типу. Наразі ми спостерігаємо незначну перевагу «авторитарної» корпоративної культури над «демократичною», в контексті її поширеності в соціальних організаціях в українському суспільстві. В свою чергу, більшість співробітників даних організацій бажають трансформувати корпоративну культуру в контексті зменшення тиску ринку, ієрархічної соціальної нерівності з одночасним збільшенням соціальної відповідальності та партнерства.

Враховуючи внутрішні чинники та фактори розвитку, що стосуються реалізації різноманітних інтересів соціальних суб'єктів української корпоративної культури, та визначаючи як позитивні, так і негативні умови та впливи глобалізаційних процесів [10], можливо визначити напрям трансформації української корпоративної культури у вигляді нелінійного розвитку, якому притаманні значні внутрішні протиріччя. З одного боку, декларуються цінності демократичного суспільства з розумінням дієвого соціального партнерства, а, з іншого – розробляються нові трудові закони що нехтують інтересами найманих працівників. Відповідно, латентність соціальних конфліктів, притаманна українському суспільному загалу, має прояв в трансформації української корпоративної культури, що потребує її подальшого дослідження, як з боку академічної науки, так і практиків управлінської діяльності. Крім того, позитивний потенціал соціокультурних трансформацій розкривається шляхом бажаних очікувань співробітників різноманітних установ щодо необхідності поширення гуманістичних цінностей, норм та практик.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Заславская Т. И. Современное российское общество: Социальный механизм трансформации: Учеб. Пособие / Т. И. Заславская. – М. : ДЕЛЮ, 2004. – 400 с. 2. Михальченко Н. Украинское общество: трансформация, модернизация или лимитроф Европы / Н. Михальченко. – К. : НАНУ, 2001. – 440 с. 3. Пригожин А. И. Дезорганизация: Причины, виды, преодоление / А. И. Пригожин. — М. : Альпина Бизнес Букс, 2007. — 402 с. 4. Ионин Л. Г. Социология культуры: путь в новое тысячелетие: Учебное пособие для вузов / Л. Г. Ионин. – М. : Изд. дом ГУ ВШЭ, 2004. – 427 с. 5. Фукуяма Ф. Великий разрыв / Ф. Фукуяма. – М. : АСТ, 2008. – 480 с. 6. Господарський кодекс України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/436-15>. 7. Каган М. С. Философская теория ценности/ М.С. Каган. – СПб., 1997. – 205 с. 8. Экономическая культура населения Украины / Под ред. В. М. Вороны, Е. И. Суименко. – К. : Ин-т социологии НАН Украины, 2008. – 316 с. 9. Камерон Ким С. Диагностика и изменение организационной культуры / Ким С. Камерон, Роберт Э. Куин; пер. с англ. Под ред. И.В.Андреевой. – СПб. : Питер, 2001. – 320 с. 10. Глобальный договор ООН [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.globalcompact.org.ua.

**УПРАВЛЕНИЕ КОНФЛИКТАМИ В ОРГАНИЗАЦИИ:
К ВОПРОСУ МЕТОДОЛОГИИ ИССЛЕДОВАНИЯ**

Построения оптимальной теоретической конструкции организационного конфликта по-прежнему остается в центре внимания зарубежных и отечественных конфликтологов. Анализ современной социологической литературы свидетельствует, что достаточно широкое распространение среди последних получили положения концепции конфликта У. Мاستенбрука, состоящей из модели систем и модели действия (модели участвующих сторон), объединенных положениями теории сетевых организаций [1].

В основе мастенбруковской модели систем находится интерпретация организации как сети взаимозависимых организационных единиц. Проблемы и поведенческие тенденции этих единиц в каждый конкретный момент и в перспективе могут объясняться сущностью отношений, установленных между ними. В каждой организации выделяются четыре типа отношений, которые, одновременно могут рассматриваться как четыре аспекта какого-либо одного типа взаимодействия: силы и зависимости (возникающие между индивидуумами, работающими в организации, в ситуации, когда кто-то из них (или обе стороны одновременно) предпринимает попытку усилить, расширить собственные возможности и способности оказания влияния на поведение других, а также укрепить собственные позиции); при ведении переговоров (наблюдаемые между субъектами при принятии ими решения о распределении недостаточных, ограниченных ресурсов с целью получения собственной доли); деловые / инструментальные (развивающиеся в условиях, при которых каждому члену организации для собственного производства необходимы результаты работы других и они вынуждены выступать «средствами производства» друг для друга) и социально-эмоциональные (проявляющиеся время от времени в форме симпатий или антипатий (чаще индивида к группе и к организации)) [1, с. 17].

Основу модели действия составляет совокупность положений, которые отражают динамику выделенных четырех типов отношений, существующих в организации, обуславливающую возникновение четырех групп конфликтов и соответствующих им форм урегулирования. При этом в качестве причин возникновения конфликтов рассматриваются различные факторы от неясных приоритетов или отсутствия консенсуса относительно приоритетов (для первого типа столкновений интересов) до развития предубеждений против имиджа определенной личности, который она культивирует (для четвертого варианта социального противоборства).

Очевидно, что перечисленные факторы, по У. Мастенбруку, определяющие причины возникновения разных типов конфликтов в организации и, в целом, формирующие ее динамику, не отражают системную природу перечисленных процессов. Эти факторы могут стимулировать развитие конфликтных ситуаций, но не раскрывают, прежде всего, механизм их формирования и постоянного воспроизводства.

В контексте рассмотрения данного вопроса наиболее перспективным представляется обращение к исследовательской стратегии, позволяющей дополнить теоретические построения У. Мастенбрука положениями так называемой «модели организационного развития», интерпретирующей данный феномен как «процесс позитивных и направленных структурных изменений организации, ведущий к повышению ее способности к выживанию в динамичной внешней среде» [2, с. 43].

Среди достаточно большого количества разных вариантов модели организационного развития, предложенных современной социологической наукой (согласно утверждениям российского социолога В. Щербины, их в настоящее время «существует несколько десятков» [2, с. 48]), обладающей наибольшим эвристическим потенциалом относительно изучения конфликтных ситуаций представляется так называемая (используя терминологию В. Щербины) «ортодоксальная версия конфликтной модели структурных изменений организации». Авторами данной модели являются западные социологи Р. Дарендорф, Л. Козер, К. де Дрю, И. ван де Влирт и др. [3; 4]. Согласно их утверждениям, механизмом развития любой организации выступает перманентный регулируемый конфликт между различными социальными группами за перераспределение власти и авторитета (т. е. дефицитных социальных ресурсов) в ней. «Современный социальный конфликт, – подчеркивает Р. Дарендорф, – это антагонизм прав и их обеспечения, политики и экономики, гражданских прав и экономического роста» [5, с. 5]. Т. е. в основе структурных изменений в организации (собственно социальных трансформаций) находится постоянный конфликт между жизненными шансами (притязаниями) и возможностями их удовлетворения (обеспечения).

Исходя из этого, очевидно, что во всех выделенных У. Мастенбруком типах отношений в организации всегда существует определенный уровень конфликтности, повысить который возможно в контексте формирования в ней следующих факторов (интерпретируемых автором концепции как «причины возникновения конфликтных ситуаций»):

в сфере отношений силы и зависимости – несправедливого распределения властных полномочий (власти и ответственности);

в сфере отношений, связанных с ведением переговоров – несправедливого распределения недостаточных, ограниченных ресурсов (денег, оборудования, промышленных площадей, интересной работы и др.);

в сфере отношений делового (инструментального) характера – неясных приоритетов или отсутствия консенсуса относительно приоритетов; отсутствия взаимопонимания и недоразумения; неадекватной коммуникабельности; некомпетентности в подходе к проблемам; ограниченного обмена идеями и мнениями и недостаточной их координации; неясной постановки задач;

в сфере отношений социально-эмоционального характера – предубеждений против имиджа определенной личности, которой она культивирует; внутригруппового признания и доверия; низкого уровня адаптации к групповым ценностям; непринятия группой системы ценностей, сформировавшейся у отдельной личности; негативных реакций, возникающих в процессе каждодневного взаимодействия членов группы друг с другом.

Использование эффективных методов управления процессом возникновения и развития вышеперечисленных моментов может привести не только к преобразованию их в конструктивный контекст существования конфликтных ситуаций в организации, но и к формированию группы новых факторов, способных ускорить их эскалацию. Возможные разновидности этих факторов (и соответственно, связанные с ними моменты выбора стратегий управления их динамикой) достаточно всесторонне представлены в классическом варианте в монографии «Функции социального конфликта Л. Козера (1956) [3] и в обновленном – в коллективной монографии «Использование конфликта в организации» (1997) нидерландских авторов К. де Дрю, И. ван де Влирта [4].

ЛИТЕРАТУРА: 1. Мастенбрук У. Управление конфликтными ситуациями и развитие организации / У. Мастенбрук ; [пер. с англ.]. – М. : ИНФРА-М, 1996. – 256 с. 2. Щербина В.В. Популяционно-селекционная модель организационного развития (Часть 1) / В. В. Щербина // Социология 4 М. – 2008. – № 26. — С. 43-71. 3. Козер Л. Функции социального конфликта / Л. Козер ; [пер. с англ.]. – М. : Идея-Пресс, Дом интеллектуальной книги, 2000. – 208 с. 4. Using Conflict in Organizations / C. de Dreu, E. van de Vliert, (eds.). – Thousand Oaks, CA : Sage, 1997. – 229 p. 5. Дарендорф Р. Современный социальный конфликт. Очерк политики свободы / Р. Дарендорф ; [пер. с нем.]. – М. : «Российская политическая энциклопедия», 2002. – 288 с.

Алина Калашикова

Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ГАЛЕРЕЯ: ОРГАНИЗАЦИЯ НЕОРГАНИЗУЕМОГО

Среди множества способов представить актуальное художественное искусство вниманию зрителя формат художественной галереи к сегодняшнему дню зарекомендовал себя как наиболее удачный в практическом отношении. Именно организации галерейного типа наряду с музеями предоставляют широкой публике доступ к потреблению и приобретению произведений «высокого искусства». Социологическое осмысление этих организаций на современном этапе их существования, в процессе становления украинского арт-рынка, является гносеологически актуальным, так как при проявляемом интересе к П. Бурдьё в отечественном социологическом дискурсе фактически отсутствуют попытки эмпирического применения структурного конструктивизма. Кроме того, практическая актуальность исследований в этом направлении состоит в привлечении социального внимания к проблеме выживания искусства в современной Украине, а также в обеспечении рефлексии состояния околохудожественного сообщества.

В отечественной социологии проблематика искусства почти не разработана. К наиболее системным попыткам анализа феномена искусства в целом следует отнести наработки Р.П. Шульги [1], однако исследований институций распространения искусства в собственно социологическом смысле украинской наукой ранее не предпринималось. Тема различных областей арт-менеджмента, однако, освещена в работах таких иностранных учёных, как Е.М. Акулич [2], Е.Л. Мелихова [3], S. Acord [4], I. Kuestlers [5] и др.

Художественная галерея может быть определена как государственная, общественная или частная организация, экспонирующая, пропагандирующая и изучающая художественное искусство. Зачастую галерея имеет и собственный фонд произведений, что сближает её с музеем в аспекте хранения, а также осуществляет коммерческие манипуляции с предметами искусства. Отметим, что последнее верно для коммерческих, то есть негосударственных, галерей, которые мы и будем далее подразумевать здесь под термином «художественная галерея». Часто галерея стереотипно воспринимается как обслуживающая художников, то есть вспомогательная, организация, однако это не совсем верно. Исследователи отмечают двойственный характер

деятельности художественной галереи: с одной стороны, экспонирование «высокого», «настоящего» искусства, то есть участие в процессе производства символического значения предметов искусства; с другой – ориентация на вкусы потребителя, коммерческую выгоду, привлечение покупателей средствами маркетинга по правилам рынка, что неминуемо снижает качество предлагаемой продукции.

Применив организационный подход к анализу галереи, можно зафиксировать некоторые уникальные свойства этой организации и наличие упомянутого дуализма во всех сферах её деятельности. Художественная галерея имеет высочайшую степень централизации: содержание, принципы, формат, направление деятельности определяет куратор. Нередко им одним представлен весь штат собственных (постоянных) сотрудников галереи. Необходимые для осуществления конкретного проекта специалисты сотрудничают с галереями (то есть с куратором) по принципу аутсорсинга, однако в арт-сфере такое сотрудничество, как правило, носит долговременный характер и строится на внекоммерческих основаниях личных или идеологических симпатий. Здесь естественна отмечаемая Kuestler склонность арт-менеджеров рассматривать деятельность организации как пространство для экспериментов и реализации личных амбиций [5].

Однако полная, казалось бы, свобода куратора ограничивается необходимостью достижения баланса между двумя логиками функционирования галерейной организации: коммерческим успехом и авторитетом в поле художественного производства. Куратор калькулирует не только маркетинговую выгоду для галереи от размещения в ней выставки известного деятеля искусства, не только коммерческую – от возможной продажи его работ, но и символическую – упрочение автономии поля путём экспонирования «настоящего искусства», пусть даже коммерчески и маркетингово невыгодного. Организация оказывается в ситуации постоянного выбора логики функционирования, постоянного переключения с одной на другую (switch – термин Kuestler [5]), причём в случае соответствия одной из этих логик за счёт полного игнорирования другой галерея перестанет существовать. Следовательно, стратегической целью галереи с организационной точки зрения является обеспечение именно этого баланса логик в процессе осуществления дискретного ряда тактически оправданных арт-проектов. Иерархическая структура художественной галереи предельно проста: куратор персонифицирует управленческие функции, иницируя и координируя работу внешних и внутренних специалистов. Под «внутренними специалистами» понимаются сотрудники не-галерейной организации, к которой принадлежит куратор и/или составляющей которой де-факто является художественная галерея. Реализуя арт-проект, галерея функционирует как узел сети социальных коммуникаций, в которую вовлечены финансово зависимые от куратора или организации сотрудники, для которых деятельность в интересах художественной галереи является побочной по отношению к их основному занятию.

Целевую аудиторию художественной галереи можно разделить на следующие подгруппы, иллюстрирующие плюралистический характер связей галерейной организации:

производители предметов искусства, которые для поддержания или приобретения более высокой позиции в поле предоставляют свои работы, оплачивая их размещение и презентационную работу галереи;

покупатели предметов искусства – коллекционеры со стажем и финансово обеспеченные любители, конвертирующие экономический капитал в объективированный культурный [6];

эксперты и коллеги, представляющие внутривидовую инспекцию как качества экспонируемого искусства, так и работы галереи;

собственно публика – зрители, непричастные к производству и профессиональной оценке предметов искусства, а также не обладающие возможностью/желанием покупать произведения, однако обладающие выраженным интересом к потреблению художественного искусства как к способу умножения инкорпорированного культурного капитала.

Художественная галерея является интегрирующей организацией, служащей своеобразным транслятором логик экономики и искусства для агентов обоих полей, становясь олицетворением принципиальной противоположности и для художников, и для бизнес-элиты. Очевидно, именно с этим связана высочайшая степень централизации управления галереями, обеспечивающая достижение компромисса между рациональным и иррациональным наиболее экономичным образом – в рамках личности куратора. Куратор галереи становится посредником, переводчиком, обеспечивающим для представителей автономного, нерационализируемого поля чистого искусства возможность диалога с рациональным социальным.

ЛИТЕРАТУРА: 1. Шульга Р. Художественная культура в Украине: жизнь после смерти старого мифа / Раиса Павловна Шульга // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2001, 1. – С. 99-112. 2. Акулич Е.М. Музей как социокультурное явление / Е.М. Акулич // Социологические исследования. – №11/2004. – С. 2-5. 3. Мелихова Е.Л. Художественная галерея: торговля искусством? / Е. Л. Мелихова // Социологические исследования. – № 4/2000. – С. 125-127. 4. Acord S. Beyond the Head: The Practical Work of Curating Contemporary Art / Sophia Krzys Acord // Qualitative Sociology. – Dec2010, Vol. 33 Issue 4. – P.447-467. 5. Kuesters I. Arts Managers as Liaisons between Finance and Art: A Qualitative Study Inspired by the Theory of Functional Differentiation / Ivonne Kuesters // Journal of Arts Management, Law & Society. – Jan-Mar2010, Vol. 40 Issue 1. – P. 43-57. 6. Бурдые П. Формы капитала / Пьер Бурдые // Экономическая социология. – 2002. – Т. 3. – № 5. – С. 60-74.

РОЛЬ ОБЪЕДИНЕНИЯ СОВЛАДЕЛЬЦЕВ МНОГОКВАРТИРНОГО ДОМА (ОСМД) В МОДЕРНИЗАЦИИ СОЦИАЛЬНОГО ИНСТИТУТА СЕРВИСА В СФЕРЕ ЖКХ

Актуальность исследуемой проблемы обосновывается тем, что важнейшим вектором антикризисного и посткризисного социально-экономического развития в Украине становится модернизация. Одним из основных направлений этого процесса выступает модернизация института сервиса в сфере ЖКХ, которая являет собой совершенствование взаимодействия трех основных участников жилищно-коммунального сервиса: государства, частных сервисных предприятий и потребителей сервисных услуг сферы ЖКХ.

Для сущностного понимания модернизационных процессов и роли в них института сервиса в сфере ЖКХ обратимся к концепции институциональных матриц С. Кирдиной. В структуре общества, по её мнению, устойчиво доминирует один из двух типов институциональной матрицы: X- или Y-матрица. Первой соответствуют институты редистрибуции в экономической сфере, второй — институты рыночной экономики. Процесс модернизации являет собой встраивание в институциональную структуру общества альтернативных институтов [1]. Другими словами, если в конкретном обществе доминируют институты X-матрицы, то внедрение в него комплементарных институтов Y-матрицы и будет модернизацией институциональных форм, присущих этому социуму. При этом одни институциональные формы необязательно замещаются другими, зачастую просто происходит их трансформация. Так, в секторе ЖКХ в Украине происходит постепенное внедрение рыночных институтов, однако доминировать продолжают институты X-матрицы с присущим им централизованным принципом функционирования. Некоторые ученые утверждают, что причина, по которой жилищно-коммунальному хозяйству до сих пор не удалось перейти на рыночные отношения, заключается в том, что в этой сфере не был сформирован и подготовлен покупатель. Другими словами, необходимо не только ликвидировать административные методы управления, но и сам потребитель услуг ЖКХ должен быть переоплощен в покупателя с рыночными правами.

Формой такого встраивания рыночных институциональных форм и переоплощения пассивного потребителя услуг в покупателя может служить практика создания социальной организации – объединения совладельцев многоквартирных домов (ОСМД), в рамках которой жители домов самостоятельно выбирают обслуживающие их сервисные организации, т.е. имеют возможность влиять на условия и качество своей жизни. ОСМД как прогрессивная форма взаимодействия потребителя с сервисными службами может стать весомым двигателем модернизации современного украинского общества.

Процесс создания объединений совладельцев многоквартирных домов в Украине начался с 1995 г., а с 2002 г. он регулируется Законом Украины «Об объединениях совладельцев многоквартирного дома». Согласно этому закону, ОСМД – юридическое лицо, созданное собственниками для содействия использованию их собственного имущества и управления, содержания и использования неделимого и общего имущества [2]. ОСМД представляет собой имущественный комплекс, включающий дом и находящуюся под ним землю и принадлежащий более чем одному собственнику. Другими словами, ОСМД или кондоминиум — это организация владельцев квартир, которая берет на себя обязанности по обслуживанию дома, включая подъезды, лестничные клетки, чердаки, подвалы, придомовую территорию.

На основании проанализированных источников [3, 4, 5] нами были выделены основные преимущества и недостатки создания и функционирования ОСМД для жителей домов в Украине.

Таблица 1.

Преимущества создания ОСМД для жителей домов	Недостатки создания ОСМД для жителей домов
• распоряжение общим имуществом сообща и по своему усмотрению; • получение дополнительного дохода за счет источников, которые ранее не были задействованы; • самостоятельный выбор сервисных организаций-исполнителей услуг; • заключение договоров по сервисному обслуживанию дома по более выгодной цене; • оперативное реагирование на проблемы; • контроль использования средств, собираемых на сервисное обслуживание; • прямое взаимодействие с коммунальными службами города по вопросам качественного обслуживания дома; • приобретение полноценного представителя своих интересов.	• задолженности отдельных жильцов становятся общей проблемой всего ОСМД; • монополизм предприятий ЖКХ делает невозможным самостоятельный выбор поставщиков воды, газа и энергии; • высокая стоимость капитального и экстренного ремонта; • квартиры обязательно должны быть приватизированы; • сложные процедуры регистрации и неурегулированность отдельных вопросов деятельности ОСМД; • отсутствие квалифицированных кадров по управлению ОСМД; • общая неготовность жильцов управлять и нести ответственность не только за свою квартиру, но и за всю территорию дома.

Как видно из таблицы 1, у такой формы организации жилищно-коммунальной сферы, как ОСМД, достаточно как преимуществ, так и недостатков. Однако стоит заметить, что большинство образующихся проблем связано, в первую очередь, с «тяжелой наследственностью» отечественного ЖКХ, неготовностью самого населения переходить на новые формы жилищно-коммунальных отношений. Действующий уже на протяжении более 10 лет закон об ОСМД не привел к масштабному реальному его воплощению на практике. Нам представляется, что причины здесь следует искать также на микроуровне.

На сегодняшний день в Украине в условиях сложного положения отрасли ЖКХ наиболее прогрессивной формой управления жильем является ОСМД. При условии эффективного управления и использования ресурсов, ОСМД могут стать весомым двигателем модернизации современного украинского общества, стимулируя социально-экономические преобразования в одной из наиболее проблемных отраслей хозяйства страны. Потребители жилищно-коммунальных услуг в лице ОСМД становятся активными субъектами жилищно-коммунального хозяйства, стимулируя конкуренцию среди сервисных предприятий, способствуя повышению качества предоставляемых услуг и улучшению состояния жилищного фонда страны.

ЛИТЕРАТУРА: 1. Кирдина С. Г. Эволюционная модернизация институциональной структуры в переходной экономике России / С. Г. Кирдина // Стратегии динамического развития России: единство самоорганизации и управления. Материалы 1-й МНПК. – М. : Изд-во «Проспект», 2004. – Т.1. – С. 231-245. 2. Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку : Закон України від 29.11.2001 р. № 2866-III // Відом. Верхов. Ради України. – 2002. – № 10. – Ст. 78. 3. Реформа ЖКХ: пути к эффективности и социальной справедливости (сборник публикаций) / [А. Киященко, И. Пересыпкин, С. Мурадян и др.]. – К., 2009. – 254 с. 4. Димченко О. В. Житлово-комунальне господарство в реформаційному процесі: аналіз, проектування, управління: монографія / О. В. Димченко // Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. – Х. : ХНАМГ, 2009. – 356 с. 5. Хобот П. В. Управление многоквартирными домами с созданием ОСМД и участием управляющей компании / П. В. Хобот, Е. И. Ляшенко. – Днепропетровск, 2010. – 244 с.

Мирослава Куц

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

МЕТА У ФУНКЦІОНУВАННІ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ (НА ПРИКЛАДІ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІЖНОЇ ГРОМАДСЬКОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ «ФУНДАЦІЯ РЕГІОНАЛЬНИХ ІНІЦІАТИВ»)

Під громадською організацією зазвичай розуміють об'єднання громадян, котре реалізовується для втілення певних цілей [1]. Існують різні класифікації громадських організацій. Громадські організації за напрямком своєї діяльності можуть бути благодійні (спрямовані на захист та підтримку бідних та знедолених членів суспільства), обслуговуючі (втілюють у життя різноманітні послуги по різних векторам таким як, планування сім'ї, забезпечення здоров'я, освітні послуги), self-help організації (проекти самопомогі, де місцеве населення виступає зокрема, в реалізації проекту шляхом внесення готівкових ресурсів, інструментів, матеріалів, робочої сили і т.д.), правозахисні організації (спрямована на надання допомоги людям розвивати більш чітке розуміння соціальних, політичних та економічних чинників, що впливають на їхнє життя, а також зміцнювати їх обізнаності про своїх потенційних силах контролювати своє життя). По рівню кооперації виділяють обцинні, міські, національні та інтернаціональні громадські організації [2].

Кожна зареєстрована громадська організація має власний статут, котрий закріплює усі тонкості її функціонування. Окрім юридичних моментів, статут має такі важливі компоненти як структура організації, членство, напрямки діяльності, основні завдання організації та мету.

Мета організації означає стан в майбутньому, котрий варто, бажано або необхідно досягнути. З досягненням мети пов'язаний успіх проекту, або важливої роботи [3]. Наявність мети чітко визначає характер і спрямованість діяльності громадської організації, основні завдання та напрями її роботи. З огляду на мету діяльності організації формують завдання діяльності з урахуванням рівня розвитку колективу, його можливостей і здібностей, індивідуальних і вікових особливостей членів організації, регіональних особливостей. Завдання визначають подальший розвиток організації і реалізуються в змісті діяльності.

Розглянемо приклад некомерційної, нерелігійної та позапартійної Всеукраїнської молодіжної громадської організації «Фундація Регіональних Ініціатив» [4], котра є найуспішнішою молодіжною громадською організацією в Україні. У статуті Всеукраїнської молодіжної громадської організації «Фундація Регіональних Ініціатив» мета закріплена таким чином: «Основною метою діяльності ВМГО «ФРІ» є: задоволення і захист прав та інтересів своїх членів, залучення молоді до участі у громадському житті, сприяння позитивним перетворенням у нашому суспільстві, пропаганда та поширення

прогресивних ідей та світогляду серед молоді» [5]. Тобто важлива функція Всеукраїнської молодіжної громадської організації «Фундація Регіональних Ініціатив» полягає в тому, щоб ланцюговою реакцією змінювати на краще світогляд молоді, формувати освічену та розвинуту молоду людину, майбутнього лідера з високими цінностями та моральними пріоритетами. На сьогоднішній день Всеукраїнська молодіжна громадська організація «Фундація Регіональних Ініціатив» існує вже 10 років у більше ніж двадцяти містах України та налічує більше семиста реалізованих проєктів [4].

Наявність мети упорядковує діяльність громадських організацій. Упорядкована система дій, утілена в різних видах символічної поведінки, формує в учасників відчуття причетності до організації, її традицій, згуртовує колектив. Чітко прописана мета стимулює розвиток організації та зміцнює її у часі. Мета є тим стержнем громадської організації, котрий забезпечує її цілісність, навіть за умови постійного модернування, розвитку та виникнення нових напрямків, мета гуртує, не дає організації розвалитися на окремі структури.

Мета забезпечує індивідуальність кожної організації, несхожість та відмінність від інших, що робить її (організацію) самодостатньою. Мета несе спільну ідею та дух організації. Вона групує членів, надаючи їм вектор та напрям розвитку. Саме тому мета так необхідна кожній громадській організації для свого успішного функціонування, діяльності та розвитку.

Таким чином, мета є надзвичайно важливою для успішного функціонування громадської організації. Це також доводить приклад найуспішнішої некомерційної, нерелігійної та позапартійної Всеукраїнської молодіжної громадської організації «Фундація Регіональних Ініціатив», котра з власною унікальною та самодостатньою метою веде успішну діяльність вже більше десяти років.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Закон України Про громадські об'єднання [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4572-17>. 2. What is a Non-Governmental Organization? [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.staff.city.ac.uk/p.willetts/CS-NTWKS/NGO-ART.HTM>. 3. Категория цель и принцип целесообразности с позиции конечных и действующих причин [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://anthropology.ru/ru/texts/semenov_ea/perspm_13.html. 4. Всеукраїнська молодіжна громадська організація «Фундація Регіональних Ініціатив» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://fri.com.ua/>. 5. Статут ВМГО ФРІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://fri.com.ua/wp-content/uploads/2012/08/Statut_VMGO_FRI_NEW_FORMATTED.pdf

*Наталья Ляшенко,
Анна-Мария Сиппа*

Національний технічний університет «ХПІ»

ОСНОВНЫЕ ВИДЫ ДИСКРИМИНАЦИИ СОТРУДНИКОВ В ОРГАНИЗАЦИИ

Сотрудники, принимая участие в деятельности организации, стремятся удовлетворять свои материальные и нематериальные потребности. При этом большинство исследований сосредоточены на удовлетворенности условиями труда, режимом работы, формой и размером оплаты сотрудников, и зачастую упускаются из внимания дискриминационные практики и вызванные ими неформальные привилегии, не официально, но вполне реально существующие в отдельном подразделении организации или во всей организации.

Дискриминация – это запрещенное неравноправное отношение, целью или результатом которого является постановка какой-либо людей граждан в силу их национальности, расы, пола, вероисповедания и т.д. в менее благоприятную ситуацию по отношению к другим, в том числе ущемление их прав. Дискриминацией не считается неравноправное отношение, если условие соответствует объективному требованию, если цель этого требования правомерна, и средства, выбранные для ее достижения, соразмерны. Дискриминация не усматривается в мероприятиях социальной защиты, например, особые права в связи с беременностью и материнством. Также различные положительные мероприятия, направленные на стимулирование соблюдения прав какой-либо малозащищенной группы, – положительная дискриминация не считается дискриминацией. Не может считаться дискриминацией различия в обращении и вознаграждении, если они основаны на различии в производительности труда. Различное отношение, основанное на степени личных заслуг того или иного человека и достижениях, таких как талант, знания, умения, не являются дискриминацией.

Привилегия – исключительное право, личное право, преимущество, предоставляемое одним в отличии от других. Привилегии могут иметь четкие границы распространения в рамках конкретного отдела предприятия, либо иметь территориальную привязку (к примеру, данный корпус находится на некотором удалении от контролирующих инстанций, поэтому сотрудники, работающие в нем, могут практически безнаказанно опаздывать на работу, уходить раньше). По направленности распространения привилегии могут

быть «вертикальными» и «горизонтальными». В основу вертикальных привилегий положена властная иерархия, но при этом преимущества вышестоящего не закреплены в функциональных полномочиях и должностных обязанностях. Возможных вариантов их проявлений множество: возможность фамильярного, неуважительного обращения к подчиненному; принуждение его изменять график и продолжительность работы так, как это удобно руководителю; возможность за счет подчиненных удовлетворять свои личные, непроизводственные потребности. Горизонтальные привилегии приводят к дискриминационным практикам формально равных сотрудников – руководителей одного уровня или коллег. По масштабам привилегии могут быть персональными и групповыми. Примером персональных привилегий может быть более лояльное отношение к сотруднику, потому что он «ценный кадр», друг или родственник руководителя, человек, имеющий выгодные связи. Групповые привилегии напрямую связаны со следующими видами дискриминации:

– гендерной дискриминацией. Условно можно выделить два типа представлений о гендерных ролях в организации: традиционный и эгалитарный. Традиционный – базируется на убеждении, что мужчины более перспективные и выгодные работники, они имеют преимущество в получении руководящих должностей, высокую заработную плату, неформальное доминирование. Женщинам отводятся второстепенные роли, меньшая заработная плата в связи с их некомпетентностью, слабостью или необходимостью, прежде всего, беспокоиться о семье. Женщина в такой организации либо должна покориться требованиям стереотипов, исполнять второстепенные роли, или быть «белой вороной», пытаясь в процессе профессиональной деятельности доказать, что она лучше, чем коллеги-мужчины. Мужчина в традиционной организации может либо отвечать традиционным гендерным стереотипам: доминировать, строить карьеру и подчеркивать постоянно свою маскулинность, или вести себя «не как все мужчины», и испытывать жалостно-снисходительное отношение к себе коллег и руководства. Организация неминуемо потеряет активных и компетентных работников-женщин, которым очень трудно занять свое место. С другой стороны, ослабляется профессиональная активность мужчин в условиях недостаточной конкурентной борьбы. Эгалитарный тип представлений о гендерных ролях в организации основывается на идее доминирования в организации компетентности и профессионализма без оглядки на гендерную принадлежность. Влияние гендерных стереотипов на общую деятельность такой организации минимально, все возможные гендерные инверсии воспринимаются толерантно. Преимущества такой организации – возможность оценивания работников на основе его реального вклада в профессиональную деятельность, уважение к проявлениям индивидуальности каждого, подчеркивание заинтересованности организации в профессиональном росте и профессиональной активности ее персонала. В результате эгалитарная организация имеет возможность собрать разнонаправленных специалистов, которые объединены достижением одной цели и могут чувствовать себя индивидуальностью и профессионалами одновременно.

– возрастной дискриминацией, которая включает необъективное, предвзятое отношение как к молодым сотрудникам (отказ в карьерном продвижении из-за «недостаточной зрелости», высокомерное отношение, понукание молодым сотрудником, сваливание на него низкооплачиваемой рутинной работы, ущемление в зарплате), так и к тем, кто относится к средней и старшей возрастной группе (стереотипное оценивание их опыта как устаревшего, а сотрудника как уже бесперспективного, недостаточно динамичного, боящегося всего нового, имеющего проблемы со здоровьем и являющегося обузой для более молодого коллектива). Возрастные привилегии в организации приводят к оттоку либо молодых, активных и перспективных, либо к потере опытных, эмоционально стабильных сотрудников, готовых получать несколько меньшую, но официальную зарплату для получения пенсии в будущем.

– этнической (расовой) дискриминации. Она основывается не на объективных характеристиках, а на ощущениях и чувствах людей, восприятию иной культурной и антропометрической принадлежности.

– религиозной дискриминации, которая может выражаться: в агрессивном поведении коллег по работе или менеджеров по отношению к представителям не титульных религиозных конфессий; в отсутствии уважения к религиозным традициям, их игнорированию; в обязанности выходить на работу в дни религиозных праздников; в пристрастиях при приеме на работу или должностном продвижении; в отказе от выдачи лицензии на ведение бизнеса; в отсутствии уважения к религиозным запретам на определенные виды одежды.

Многие сотрудники в организации подвергаются нескольким видам дискриминации одновременно – множественной (комбинированной) дискриминация, что делает её более болезненной. Дискриминация на рабочих местах – это нарушение прав человека, влекущее за собой растрату человеческих талантов и способностей и имеющее негативное влияние на производительность труда и экономический рост. Она порождает социальное и экономическое неравенство, которое подрывает социальную интеграцию и солидарность, мешает сокращению бедности. Справедливый и честный характер трудовых отношений способствует укреплению чувства самоуважения работника, его морали и мотивации. Дискриминация же создаёт стрессовые состояния, снижает мораль и мотивацию к труду, затрагивает самоуважение и укрепляет ещё более существующие предрассудки. Устранение дискриминации – важнейшая предпосылка для того, чтобы люди были способны развивать свои таланты и способности, и получать вознаграждение в соответствии со своими заслугами и достижениями. Это поможет снизить опасность конфликтов, создать более демократические рынки труда, повысить производительность труда и ускорить рост экономики.

СОЦІАЛЬНИЙ АУДИТ ЯК РІЗНОВИД СОЦІОЛОГІЧНОЇ ДІАГНОСТИКИ ПІДПРИЄМСТВ І ОРГАНІЗАЦІЙ

Розвиток нашої країни у бік демократичних перетворень (особливо в суспільній свідомості) сьогодні відбувається настільки повно, що постала необхідність розробки інструментів та процедур, які б могли визначати основні віхи цих перетворень і одночасно вимірювати рівень суспільного здоров'я й зусилля держави та інших агентів суспільного впливу щодо задоволення основних потреб і прав людини, особи, громадянина, працівника, члена суспільства.

Одним із найбільш апробованих і запитаних соціальних інструментів, за допомогою якого можна вирішувати вказану вище проблему, є соціальний аудит, покликаний відстежувати й контролювати такі напрямки діяльності бізнес-структур як соціально-мотиваційна політика, соціальні інвестиції та вирішення проблем місцевих громад. В суспільну практику зарубіжних країн він увійшов з середини ХХ століття, разом з поширенням ідей про зростаючу взаємозалежність між економікою та соціальною сферою, з появою такого рівня ринкових відносин, за якого вирішальним чинником виробництва стає людський фактор і отже підвищується соціальна відповідальність держави, бізнесу і громадян. У останніх формується компетентне розуміння нової соціальної ситуації, соціальної інтеграції та суспільної стабільності, що сприяє породженню нових форм їх ділової та соціальної активності та більш активній участі у модернізаційних проектах влади.

Можливість використання вказаної моделі суспільного розвитку для України, поки що більше теоретична, оскільки наша соціальна ситуація до сьогодні характеризується не як взаємодія, а як розрив соціальної взаємодії та конфліктна невідповідність наявних соціальних практик з одного боку та проголошуваних державою принципів інституціонального перетворення суспільства з іншого. Численні дослідження суспільної думки свідчать, що українці не прагнуть засвоювати нові форми соціальної активності, включатися в створені зверху соціальні структури (в тому числі партії й профспілки) і не дуже готові вибудовувати їх роботу самостійно. У результаті багато соціальних та інституціональних можливостей є незатребуваними та недорозвинутими через відсутність енергії соціальної участі. Разом із тим, неможливо заперечити, що будь-яка людська спільнота незалежно від наявних інституціональних умов має ресурс, який дозволяє їй впливати на дії держави чи будь-якої організації. Цей ресурс Е. Гідденс охарактеризував як діалектику контролю і радикальним чином він може виражатися у різного роду протестах, а при позитивній налаштованості соціальної групи, її прагненні конструктивної взаємодії він виростає в здатність контролювати мережу встановлюваних контактів на підставі таких позаінституціональних (а отже невіддільних будь-якому зовнішньому примусу) феноменів як згуртованість, довіра, солідарність та взаємна відповідальність. Остання обставина уможливорює і робить актуальним пошук інструментарію, який би конструктивно (а не протестно) забезпечував відтворення соціальної респонсивності, і в цьому сенсі пошук шляхів адаптації соціального аудиту на вітчизняному ґрунті має і теоретичне, і соціально-практичне значення. Теоретичне полягає у тому, щоб виявити концептуальну роль соціального аудиту як об'єкта соціального знання, розширити його евристичний потенціал і прогностичні можливості; соціально-практичне значення пов'язане з унормуванням соціального аудиту на рівні ефективних соціальних методик, за якими можливо виявляти соціально-інтегративні показники розвитку суспільства, в тому числі показник збереження й розвитку людського капіталу.

Соціальний аудит – це спосіб всебічної та об'єктивної оцінки і контролю стану соціальних відносин та рівня соціальної відповідальності бізнесу, влади, громадянського суспільства на різних рівнях та в будь-якій сфері діяльності. Таке визначення виникло на підставі узагальнення теоретико-методологічних підходів, які характеризують рівень соціальної рефлексії з приводу дослідження системи соціального контролю і в яких простежується еволюція переходу від розуміння контролю як процесу й результату цілеспрямованого впливу держави і суспільства на індивідуальну та групову поведінку до його сприйняття як самоорганізаційного процесу саморегуляції суспільства, що зумовлює появу нових форм та засобів реалізації соціального контролю, зокрема – соціального аудиту.

Передумовами формування національної моделі соціального аудиту є вивчення його практик в зарубіжних країнах та в країнах пострадянського простору. В результаті такого вивчення встановлено, що сьогодні в світі відбуваються паралельні процеси концептуалізації соціального аудиту в системі соціального знання і становлення його організаційно-практичних механізмів. В Україні ж розробка проблематики соціального аудиту знаходиться на рівні приватної наукової ініціативи, а основоположні документи для його функціонування поки що знаходяться в стадії проектування. Практика застосування

соціального аудиту в Україні також пов'язана з приватною ініціативою, передусім великих корпоративних об'єднань, які опікуються своїм іміджем і ведуть роботу з розміщення своїх активів в країнах світу.

Найбільш поширені технології соціального аудиту, такі як моніторинг соціально-трудої сфери та методологія карток громадянського звітування дали можливість у процесі їх аналізу розкрити його евристичні можливості у поясненні динаміки соціоекономічних процесів в трудовій сфері, прогнозуванні соціальної ситуації у сфері праці, визначенні рівня соціальної напруженості, оцінити ефективність і повноту реалізації законів і нормативних актів з соціально-трудої та інших питань. Це означає, що соціальний аудит відіграє вагомий роль у підвищенні соціальної компетентності суб'єктів соціального регулювання та їх готовності до залучення експертних та громадських організацій, а отже й у зниженні ризиків бюрократичного впливу.

Сучасний стан та перспективи розвитку соціального аудиту в Україні обумовлені визначенням перспективних для інституціоналізації його практик соціальних контекстів. Першим таким перспективним контекстом є соціальна відповідальність. Окрім фактичних здобутків українських корпорацій на цій ниві, до аналізу доцільно залучати результати соціологічних досліджень щодо розуміння змісту соціальної відповідальності простими громадянами та представниками бізнес-структур. Другим за важливістю контекстом розгортання соціального аудиту є соціальне партнерство. Сьогодні в Україні переважають формальні процедури партнерства, які не мають вагомих соціально-економічних наслідків. У цьому сенсі соціальний аудит може дати об'єднану інформаційну основу для партнерських конструктивних відносин між суб'єктами соціального партнерства, а також стимулювати зміни самих принципів управління у бік делегування повноважень з прийняття рішень, які мають соціальний ефект, на нижні ланки організації. Таким чином можна укріпити й соціальну мотивацію простих працівників, які отримують змогу і відповідальність за правильне використання ресурсів організації.

Виходячи з того, що соціальний аудит є перспективною сферою розвитку соціального управління, яка має інноваційний ефект для державної соціальної політики, доцільно розширити сферу застосування соціального аудиту на організаційний (корпоративний), галузевий, регіональний рівні, а відтак і розширити спектр стандартів, адаптувати до управлінської практики нові інструменти та технології, а також збільшити перелік об'єктів управління та господарювання, діяльність яких може бути піддана соціально-аудиторській перевірці.

Борис Назорний

Восточноукраинский национальный университет имени В.Даля

СОЦИОЛОГИЯ УПРАВЛЕНИЯ: ТОТАЛЬНЫЙ КРИЗИС ИЛИ ПОИСК НОВЫХ ВОЗМОЖНОСТЕЙ?

Современное украинское общество характеризуется наличием системного кризиса. Этот кризис во многом объясняется как влиянием глобальных факторов, так и факторами неэффективной управленческой структуры.

К глобальным факторам нужно отнести, в первую очередь: формирование новых глобальных субъектов управления, глобального управляющего класса (М. Делягин), ужесточение международной конкуренции и наличие новых форм информационной войны, которая направлена на подрыв национальной идентичности и нивелирование социально-культурных особенностей отдельных стран и регионов [1].

Опубликованные данные Китайского центра изучения модернизации отнесли Украину к многочисленной группе стран, которые проходят только вторую стадию модернизации. По прогнозам этого центра на ближайшее десятилетие Украина не попадает в 20 наиболее развитых стран мира (среди 131 страны), которые завершили первичную модернизацию. Российские социологи модернизировали эту методику и рассчитали индексы модернизации по основным, более чем 80-ти, регионам страны. Совместное российско-украинское исследование под руководством академика М. Згуровского (Украина) и член.корр. РАН А. Гвишиани на примере 113 стран мира отвели Украине место во второй половине итоговой таблицы среди среднеразвитых стран. В числе отрицательных факторов было указано на недостаточно качественный уровень современной элиты страны [2].

Необходимо учесть опыт российских социологов, которые на последнем 4 Всероссийском социологическом Конгрессе (Уфа, 2012) на специальной секции по социологии управления обсудили кризисные явления в обществе. В частности, Р. Симонян в своем докладе подчеркнул, что социальный пессимизм и апатия, господствующие в нынешней России, своим источником обязаны не столько ограблению населения, сколько этому осквернению души. Ограбление со временем может забыться, но публичные унижения – иная категория, оно остаётся в памяти народа. Он привел высказывание М. Вебера: «Нация простит ущемление ее материальных интересов, но не простит оскорбление ее достоинства» [3].

Академик Дмитрий Львов, развивая этот тезис, анализирует катастрофическое состояние демографических процессов и сокращения населения в России, сослался на исследование доктора медицинских наук И. Гундорова, который сделал вывод, что стремительное сокращение населения и эпидемия смертности связаны со множеством причин. Среди них все решительнее вперед выдвигаются две. Это, во-первых, социальная агрессия, и, во-вторых, социальная апатия. Первая выражается в открытой враждебности и в гневе по отношению к ближайшему окружению, что нередко переплавляется в такие противоправные действия, как насилие, разбой, убийства. Вторая проявляется в утрате смысла жизни, уверенности в завтрашнем дне и возможностей к нормальному существованию для себя и своих детей, когда вопрос ставится не как, а зачем жить [4].

Кризис в обществе во многом связан с неэффективностью управленческих систем, которые во многом зависят от того, что отсутствуют активные субъекты управления (элита, средний класс, интеллигенция). Г. Силласте делает вывод, что кризисные явления в обществе обострили внимание к этим проблемам. Сложившееся в обществе критическое отношение к интеллигенции, с позицией и действиями которой в значительной мере связывают развал страны, обвиняют ее в национальном предательстве, в провоцировании революций разных социальных окрасок. Не случайно столь дихотомически противостоят друг другу два типа личностей: «деловой человек» и «интеллигент». Рынку нужны «деловые люди», рациональные, прагматичные, умеющие считать и приобретать любой ценой [5, с.3-6].

Не случайно в последнее время активно обсуждаются проблемы качества элиты, формирования креативного класса (Р. Флорида), расширения инновационного ядра в обществе, необходимости учета национальных традиций и социокультурных факторов (одно из самых цитируемых высказываний сейчас – высказывание китайских экономистов: Зачем нам Фридман, когда у нас есть Конфуций?).

Инерционность управленческой системы, превращение управленческой элиты в бизнес-элиты, недостаточные размеры инновационного ядра, ограниченная численность среднего класса, увеличивающиеся темпы социально-имущественного расслоения, – эти и другие факторы усиливают существующий кризис управления, которые увеличивают кризисные явления общества.

ЛИТЕРАТУРА: 1. Делягин М. Г. Глобальный управляющий класс / М. Г. Делягин // Свободная мысль. – 2012. – № 1/2. – С. 74-86. 2. Згуровский М. З. Глобальное моделирование процессов устойчивого развития в контексте качества и безопасности людей / М. З. Згуровский, А. Д. Гвишиани. – К. : НТУУ «КПИ», 2008. – 331 с. 3. Материалы IV Очередного Всероссийского социологического конгресса [Электронный ресурс]. – режим доступа: <http://www.ssa-rss.ru/files/File/congress2012/part1.pdf>. 4. Дмитрий Львов. Система национального имущества // Свободная мысль. – 21 век. – 2005. – № 2. – С. 20. 5. Силласте Г. Г. Интеллигенция в канун и в период бури глобального кризиса / Г. Г. Силласте. – Х., 2009. – 100 с.

Любов Сапєва

Східноукраїнський національний університет імені В. Даля (м. Луганськ)

СОЦІАЛЬНІ ПОКАЗНИКИ ЯК ЕФЕКТИВНА СИСТЕМА УПРАВЛІННЯ СОЦІУМОМ

Кожна система управління має певне значення критерію ефективності, саме тому головним завданням системи управління є пошук типу управління, що відповідав би найвищому значенню цього критерію. Власне, значне підвищення ролі людського фактору у суспільному виробництві (у 60-х роках ХХ ст.), пошуки раціонального використання трудових ресурсів, в рамках соціального планування, стали причинами створення системи соціальних показників, що охоплювали широкий спектр сфер життєдіяльності. Внаслідок чого, проблема розробки комплексних соціальних показників, з метою загальної оцінки рівня розвитку соціальних об'єктів, є не тільки традиційною, але й стає особливо актуальною для управлінської системи глобального соціуму. Важко заперечувати той факт, що в даний час звернення до різного роду соціальних показників набуло характеру своєрідної моди. Причому поряд із серйозними розробками, що спираються на результати соціологічних досліджень, здійснюваних авторитетними центрами, офіційні статистичні дані, мають місце і явно маніпулятивні та спекулятивні технології, в яких саме посилення на ніби-то достовірні соціальні показники відіграє ключову роль. Розглядаючи соціальні показники як ефективну систему управління в цілому, не варто обходити увагою і фактор впливу показників на громадську думку.

Беручи до уваги сучасний рівень розвитку комунікаційних технологій, важливо чітко розуміти роль і характер використання соціальних показників у глобальному інформаційному протиборстві. Якщо раніше мова переважно йшла про суперництво в рамках двополюсної системи, де, до речі кажучи, ті ж соціальні показники грали важливу роль, то сьогодні можна спостерігати більш складні міждержавні, міжконтинентальні, межкультурні та інші конфігурації протистоянь різного ступеня інтенсивності, що

вибирають в якості аргументаційної бази знову -таки соціальні показники. У якійсь мірі доречно говорити, що вони (соціальні показники) набули характеру м'якої інформаційної зброї, коли через них демонструються переваги або навпаки, недоліки тих чи інших країн, систем політичного устрою, культурно-релігійних особливостей і т.д. Можна спостерігати значне число рейтингів, даних (інколи вступають у протиріччя один з одним), які тим чи іншим чином роблять безпосередній або опосередкований вплив на громадську думку, створюють нові або ж дозволяють утримати старі стереотипні оцінки. Соціальні показники виступають гарним підтвердженням концепцій, згідно з якими людська увага вельми приваблює різного роду цифри, тим більше збудовані в своєрідному «рейтинговому порядку». «Абсурдна віра в число» (С. Г. Кара-Мурза) порушує у людини здатність зважувати явища, «вона втрачає відчуття міри», втрачає систему координат, в якій знаходиться її реальність [1]. Відбувається мимовільна ідентифікація та самоідентифікація. Акцентування ж уваги на значущих показниках або місцях у рейтингу, наприклад, тих держав, де проживають споживачі інформації, лише підсилює ефект уваги.

Слід говорити, що численні соціальні показники і їх демонстрація у пресі, на сайтах, в телеєфірі виконують цілий ряд функцій, серед яких можна особливо чітко виділити наступні: - інформаційну. Йдеться про досить коректний збір й подачу інформації щодо соціальних показників. По суті своїй дана функція зовні нейтральна, однак, може виступати своєрідним підготовчим етапом для здійснення більш тонких стратегій впливу на громадську думку; - управлінську. Також досить «благородна» функція, оскільки в ідеалі передбачає врахування соціальних показників при прийнятті важливих стратегічних управлінських рішень; - політичну, коли соціальні показники стають невід'ємною частиною впливу на суспільно-політичні процеси, виступають аргументом, що демонструє, що дана держава або «правлячий режим» ведуть «неправильну» політику і як наслідок знаходяться на низьких щаблях різного роду рейтингів; - маркетингову, якщо соціальні показники можуть сприяти своєрідному «рекламуванню» тих чи інших країн. І тут «маркетинг» можна трактувати дуже широко. Як і очевидно, що дана функція може виразно перетинатися з політичною, управлінською та інформаційною; - розважальну. У розрахунок береться, той факт, що для багатьох споживачів інформації соціальні показники можуть сприйматися в якості додаткового, але вельми «цікавого» аргументу («просто цікаво»), легко переказувати в процесі повсякденної комунікації, не маючи ніякого «підозрілого» навантаження.

Необхідно, звичайно ж, враховувати, що ніхто з численної спільноти споживачів інформації ніколи особливо не буде вникати в деталі, розбиратися хто і коли збирав (і збирав взагалі) висвітлювані дані, наскільки коректно вони представлені, ким і яким чином передані. Все носить характер спонтанності. Оскільки ж мова йде про цифри, можна використовувати їх у помітних заголовках, що привертають увагу недосвідчених громадян. Свідомість мимоволі шукає відповіді на два питання: «Хто на першому (перших) місці (ах)?» І «На якому місці держава, континент, регіон ... з яким ідентифікує себе інформспоживач?». Як правило, демонстрація подібного роду рейтингів, побудованих на використанні соціальних показників, навіть не вимагає додаткових коментарів. Мало того, всякого роду коментарі можуть навіть зіпсувати ефект «наукової нейтральності», створюваної представленою «голих цифр». Таким чином, громадська думка формується «мимоволі». І по ефекту рейтинги, що базуються на соціальних показниках, можуть бути навіть більш дієві (більш прихильно сприймаються громадською думкою) ніж результати соціологічних досліджень. Соціологи знаходяться завдяки численным виборчим компаніям (в пострадянських державах) у більш критичному полі сприйняття. А от соціальні показники, перекладені на мову рейтингів, мають більш чисту «кредитну історію».

Трансформація, що відбулася у суспільстві протягом останніх п'ятдесяти років, змінила критерії ефективності управління, що відобразилося на його загальних принципах. В умовах динамічного поширення та поглиблення процесів глобалізації можна припустити зростання значущості і рівнів впливу соціальних показників на різні соціальні групи, їх установки і специфіку оцінного сприйняття подій. Все більшу актуальність у сучасній соціології набуває аналіз принципів стандартизації комплексних соціальних показників, що спираються на досить добре розроблену методологічну базу. Але, у той же час, виникає досить серйозна проблема уніфікації усіх країн, регіонів, континентів, і т.д. до єдиної системи виміру соціального розвитку.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Кара-Мурза С.Г. Манипуляция сознанием [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.kara-murza.ru/books/manipul/manipul76.htm>

УПРАВЛІННЯ СИСТЕМОЮ ВИНАГОРОДИ ПЕРСОНАЛУ СУЧАСНИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ

Дослідження тенденцій і закономірностей трудової діяльності в реальному секторі економіки України дозволяє нам констатувати виникнення економічної ситуації, при якій спостерігається падіння ключових показників ефективності бізнесу, а у сфері соціально-трудова стосунків - криза трудової мотивації, демотивація персоналу. Це вказує на необхідність формування на основі даних науки і узагальнення досвіду якісно новою моделі трудової мотивації, призначеної для вирішення завдань інноваційного розвитку національної економіки, яка повинна відповідати міжнародним стандартам в соціально-трудова сфері.

Проблеми мотивування і управління трудовою поведінкою досить добре висвітлені як у вітчизняній, так і в зарубіжній науковій літературі. Різні аспекти цієї проблеми розглядаються такими науковцями як З. Фрейд, Д. Юнг, Д. Левін, Г. Олпорт, Б. Скіннер, А. Маслоу, Р. Вудвортс, Х. Хекхаузен, Ф. Херцберг, Д. Мак-Клелланд, Р. Мейо, М. Мескон, М. Альберт, Же. Годфруа, Леонтьев, Б.А. Сміт, А. Файоль, Д. Рікардо, Е.А. Уткін, А.П. Єгоршин, Л.І. Абалкін, Г. Беккер, Л. Річард, Д.С. Синк, О. Амоша, Л. Варав, А.К. Гастев, Ф. Тейлор, Д.М. Ядранський [1; 2].

Для працедавця, що приймає управлінські рішення у сфері оплати праці, центральним питанням стає оптимізація витрат на робочу силу. Відомості про витрати на робочу силу є складовою частиною інформації про ринок праці. За матеріалами таких обстежень аналізуються диференціація окремих видів витрат усередині галузі, на міжгалузевому рівні. Одночасно вони виступають основою мотивації найманого персоналу. Рівень і динаміка витрат стають центральним питанням на переговорах між основними соціальними партнерами ринку праці - організаціями підприємців і трудящих. Значущість цього аспекту проблеми посилюється в періоди економічних спадів, викликаних зміною форми громадського розвитку, фінансовою кризою, дисбалансом в структурі економіки.

Витратами організації на робочу силу є сума винагород в грошовій і натуральній формах за виконану роботу і невідпрацьований час, а також додаткові витрати організації, пов'язані з забезпеченням працівників житлом, оздоровчими заходами, професійним навчанням, культурно-побутовим обслуговуванням, внески в державні соціальні позабюджетні фонди, страхові внески на добровільне пенсійне, медичне і інші види страхування, витрати на відрядження, а також податки і збори, пов'язані з використанням найманої робочої сили. Заробітна плата є лише однією з форм поточної винагороди найманого персоналу, головною функцією якої є гарантія соціальної захищеності працівників і членів їх сімей.

У сучасних умовах розробка системи винагороди відповідно до законодавства України віднесена до компетенції підприємства, яке регулює її застосування через колективний договір. Вона включає перелік ряду виплат, що здійснюються підприємством на користь фізичних осіб:

1. Фонд оплати праці (оплата праці за фактично відпрацьований час, оплата праці за невідпрацьований час, премії, одноразові заохочувальні та інші виплати).
2. Виплати соціального характеру (вихідна допомога при припиненні трудового договору, матеріальна допомога, надана працівникам тощо).
3. Витрати, що не відносяться до фонду оплати праці і виплат соціального характеру (виплати за рахунок засобів державних соціальних позабюджетних фондів, витрати на відрядження тощо).

Різноспрямований вектор інтересів суб'єктів і об'єктів мотивації, їх різна міра участі і відповідальності на різних стадіях відтворювального процесу об'єктивно вимагають розробки різних систем винагороди персоналу, що включають різні види стимулів і методи стимулювання.

Безумовно, немає і не може бути єдиних стандартних схем видів і механізмів винагороди, оскільки, по-перше, різна і дуже динамічна сама структура потреб кожного окремо взятого індивіда; по-друге, фінансові можливості окремих компаній різні; нарешті, по-третє, відрізняються компетенції в сфері мотивації менеджменту компанії.

Цілі трудової діяльності суб'єктів і об'єктів мотивації різнонаправлені. На нашу думку, виключення даного протиріччя можливе через ефективне управління стимулами. Ринкова концепція заробітної плати як ціни робочої сили визначає певні обмеження у вигляді мінімізації витрат на робочу силу. Тобто, заробітна плата не може зростати необмежено. У зв'язку з тим, що базових (матеріальних) стимулів в умовах постійного росту цін недостатньо, необхідно відроджувати системи суспільного визнання досягнень робітника, його внеску в загальну справу, його визнання як члена колективу, культивувати принципи співробітництва, тобто вводити в систему винагород персоналу такі винагороди, які забезпечать реалізацію соціальних потреб робітника.

Найкращих результатів в підвищенні мотивованості персоналу можна досягти, використовуючи оптимальне співвідношення стимулів базових і соціальних, грошових і не грошових, поточних і стратегічних. Базові виплати, представлені окладами, годинними тарифними ставками, відносяться до постійної частини заробітної плати; соціальні виплати, які можуть бути представлені «компенсаційним пакетом» - до її змінної частини. Величина затрат на робочу силу залежить від величини бюджету, етапу життєвого циклу підприємства і, нарешті, від волі і бажання суб'єкта мотивації, його соціальної компетенції в розробці механізмів мотивації праці. На нашу думку, співвідношення базових і соціальних, грошових і не грошових стимулів на стадії зародження і росту підприємства повинне знаходитись у співвідношенні приблизно 75:25, для періоду зрілості – 25:75, а для періоду спаду – 90:10.

Визначення пропорцій і розробка стандартів для порівняння можливі на основі вивчення витрат роботодавця на робочу силу на прикладі найбільш успішних в плані інноваційного розвитку галузей і видів економічної діяльності.

З урахуванням вище викладеного можна запропонувати систему вимог до винагороди персоналу, якою потрібно керуватись при виборі інструментарію компетентності прийняття рішення: жорсткий зв'язок системи винагороди з оцінкою праці; ринкова інформація про затрати робочої сили, характер посад і рівень оплати праці; виплата окладів, премій, пенсійних відрахувань в розмірі, який повинен не перевищувати бюджет фонду оплати праці і преміальний фонд; наявність гнучких схем стимулювання, які повинні враховувати життєвий цикл підприємства, його фінансові можливості, інші зміни у внутрішньому і зовнішньому середовищі; оптимізація стимулів до праці шляхом поєднання базових і соціальних, грошових і не грошових, поточних і стратегічних стимулів; науково обґрунтоване співвідношення між стимулами, визначення факторів, що впливають на ці співвідношення; система винагород повинна забезпечувати покриття базових і соціальних потреб об'єктів і суб'єктів мотивації; охоплення стимулами більшості працівників, а не тільки обраних ключових робітників; система винагород повинна сприяти укріпленню корпоративної культури підприємства, підтримувати її унікальність, тим самим забезпечувати її конкурентні переваги.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Гунченко М. В. Основні принципи побудови та функціональний розподіл моделі мотивації праці / М. В. Гунченко // Вісник Донецького державного університету економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського. Сер.: Економічні науки. – 2003. – № 4. – С.73. 2. Ядранський Д.М. Мотивація праці управлінських працівників як важіль покращення стратегічного положення підприємства: тези доп. / Д. М. Ядранський // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Сучасні проблеми економіки підприємства». – Том 1. – Дн-ск: Наука і освіта, 2003. – С. 108-109.

Олена Фудорова

Херсонський інститут «Міжрегіональна Академія управління персоналом»

РОЛЬ «ІНДЕКСУ ІНКЛЮЗІЇ» В УПРАВЛІННІ ОСВІТНИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ

Однією з важливих проблем освіти в суспільстві зі складною стратифікаційною структурою є її доступність для ряду соціальних груп, які мають не вигідні стартові умови. Серед них особливе місце займають особи з обмеженими можливостями. Отриманню якісної освіти особами з обмеженими можливостями перешкоджають багаточисленні структурні обмеження, так чи інакше пов'язані з соціальною нерівністю.

Соціологічні дослідження, які проводяться на Заході та в Росії [1; 2], показали, що освіта у більшій мірі, як правило, відображає та підтверджує існуючу нерівність. Оскільки відповідальність за результати освіти покладається на вчителів/викладачів, то в результаті більше всього уваги приділяється кращим учням/студентам, а особи з обмеженими можливостями залишаються внизу освітньої ієрархії.

Судячи з результатів соціологічних досліджень, які здійснювалися в 60-70 рр. ХХ ст. у США, найбільший вплив на результати шкільної освіти там здійснюють соціальні та сімейні обставини, вони пізніше визначають й рівень доходів. На ефективність навчального процесу впливає соціальне походження їх учасників, що визначає «нерівність, в яку діти поставлені своїм домом та оточенням» [3]. Саме ці дослідження викликали дискусію про необхідність інклюзивної освіти осіб з різних соціальних груп та соціальних прошарків, в тому числі й осіб з обмеженими можливостями здоров'я. Інклюзивна освіта передбачає, що різним потребам осіб з обмеженими можливостями повинні відповідати континуум сервісів: особи з обмеженими можливостями з самого початку повинні бути включеними в освітнє та соціальне життя будь-якої освітньої організації (дитячий садок, школа, ВНЗ).

Приєднавшись до основних міжнародних договорів у сфері прав людини (Декларації ООН про права людини, Конвенції ООН про права інвалідів, про права дитини та ін.), Україна взяла на себе

зобов'язання щодо дотримання загальнонародських прав, зокрема, щодо забезпечення права на освіту особами з особливими освітніми потребами. 1 листопада 2010 року МОН України було затверджено Концепцію розвитку інклюзивної освіти.

На перший погляд, всі необхідні законодавчо-правові умови для впровадження інклюзивної освіти в Україні створені. Але на сьогоднішній день домінуючими бар'єрами, що стримують якісну реалізацію Концепції розвитку інклюзивної освіти, є архітектурна недоступність дитячих садків/шкіл/вузів та недостатнє фінансування, невідповідність та стереотипне ставлення педагогів до дітей з інвалідністю, відсутність налагодженої комунікації дітей з вадами та однолітків, слабка поінформованість батьків про інклюзивну освіту, відсутність ресурсних центрів з інклюзивної освіти для надання консультаційної допомоги батькам, дітям та вчителям.

У зв'язку із вищезазначеним, слід відзначити, що у процесі планування інклюзивної освіти необхідно не тільки виділити загальну концепцію, але й скласти відповідний реалістичний план дій. Досвід успішної реалізації інклюзивної освіти показує [4], що є три основні складові, які треба брати до уваги при організації інклюзивного навчання:

1) система цінностей. Інклюзивна освіта повинна бути підкріплена системою життєвих цінностей, переконань та індикаторів успіху. Ця система буде формуватися та розвиватися у процесі реалізації інклюзивного навчання, і не треба заздалегідь доводити її «до ідеалу». Однак, якщо у людей, які беруть участь в організації інклюзивного навчання, абсолютно різні цінності, або ці цінності не визначені чітко, то система інклюзивного навчання може легко зруйнуватись.

2) місцеві умови та культурне середовище. Інклюзивна освіта не є разовим проектом. Основна помилка в тому, що рішення, припустимі в одному соціокультурному середовищі, згодом використовуються в зовсім іншому. Рішення повинні прийматися, враховуючи місцеві умови, всі можливі місцевих ресурси, в іншому випадку вони не будуть обґрунтованими.

3) постійна участь та критична оцінка. Інклюзивна освіта не матиме успіху, якщо буде мертвою структурою. Це динамічний процес, і щоб зробити його живим треба проводити постійний сумісний моніторинг з притяганням усіх учасників інклюзивного навчання до критичного аналізу та оцінки дій.

Всі перераховані складові є необхідною умовою організації інклюзивної освіти на всіх її рівнях. Головною умовою успішності інклюзії в освітніх організаціях є комфортне співіснування усіх учасників навчального процесу, що реалізовується за поки що нетрадиційною системою навчання: здорових учнів/студентів; учнів/студентів з особливими освітніми потребами; всіх батьків; вчителів/педагогів. Об'єднати та пом'якшити адаптацію всіх учасників навчального процесу покликаний так званий «індекс інклюзії». Що ж таке «індекс інклюзії» та яка його роль в освітніх організаціях?

У 2000 р. група британських педагогів, батьків, працівників управлінь освіти, вчених і представників громадських організацій інвалідів, які мають значний досвід розвитку навчальних закладів у напрямі включення всіх дітей в освітній процес, роботу яких очолили Мел Ейнскоу, професор університету Манчестера і Тоні Бут, професор Християнської церкви Кентебері протягом трьох років розробляли механізм моніторингу інклюзивних шкіл, який отримав назву «Індекс інклюзії». Даний інструмент пройшов перевірку в шести середніх школах Англії й був опублікований в березні 2000 р. Центром досліджень інклюзивної освіти (Centre for Studies on Inclusive Education), Велика Британія.

Друга версія інструменту врахувала результати його апробації вже в сімнадцяти школах чотирьох адміністративних районів і була перевидана у вересні 2002 р. Матеріали «Індексу інклюзії» безкоштовно поширювалися Департаментом освіти та працевлаштування в усіх загальноосвітніх і спеціальних школах Великої Британії. Представники одного з місцевих управлінь освіти зазначили, що вони б хотіли, щоби 100 % британських шкіл використовували індекс інклюзії в найближчі роки. На сьогоднішній день Міжнародна комісія ЮНЕСКО розглядає можливість адаптації посібника для країн, що розвиваються. У 2006 р. «Індекс інклюзії» був адаптований до використання у дошкільних навчальних закладах, де особливий наголос був здійснений на грі як основному виді діяльності малих дітей. На сьогодні «Індекс інклюзії» перекладений на 32 мови.

«Індекс інклюзії» – це набір практичних матеріалів, використання яких сприяє розвитку навчальних закладів в напрямі інклюзії. «Індекс інклюзії» розглядає шляхи включення в освітній процес усіх учнів, а не тільки учнів з інвалідністю/або особливими освітніми потребами. Мова йде про необхідність розробки такої стратегії інклюзивного розвитку навчального закладу, яка буде спрямована на самостійну підтримку й розвиток всіх учнів/студентів, педагогів та батьків – учасників навчально-виховного процесу. Ця стратегія повинна ґрунтуватись на тих уявленнях про інклюзію, які існують у педагогічних працівників, керівників навчальних закладів, учнів, батьків, опікунів, а також у членів місцевих громад. Отримана в результаті такої роботи стратегія розвитку дасть можливість детально розглянути всі способи подолання бар'єрів, що стоять на шляху отримання якісної освіти для всіх учнів навчального закладу.

Метою використання «Індексу інклюзії» є покращення навчальних досягнень для всіх учнів/студентів шляхом використання інклюзивної практики. Це відбувається через

процессамооцінювання трьох основних аспектів: 1) культури навчального закладу; 2) освітньої політики на рівні навчального закладу; 3) практики впровадження інклюзивних підходів. Зокрема, освітні організації, задіяні у процесі апробації матеріалів «Індексу інклюзії», визначили такі пріоритети розвитку своїх навчальних закладів за результатами проведеного самооцінювання:

- введення ритуалів привітання нових учнів/студентів і працівників, а також прощання з ними у випадку переходу в інший навчальний заклад;
- професійний розвиток персоналу з метою введення понять різноманітності в навчальні види діяльності;
- організація діяльності асистентів педагогів;
- покращення доступності навчального закладу для всіх учнів/студентів і дорослих з фізичними обмеженнями;
- заохочення використання методів кооперативного навчання;
- перегляд політики на рівні навчального закладу щодо проявів негативної поведінки;
- посилення співпраці навчального закладу з місцевою громадою та соціальними партнерами.

Таким чином, індекс інклюзії дає можливість проаналізувати сильні та слабкі сторони освітньої організації, що працює за принципами інклюзії, та на основі отриманих результатів розробити глобальний план подальшого розвитку освітньої організації. Впровадження «Індексу інклюзії» дозволить здійснити моніторинг в освітніх організаціях України та реально проаналізувати ситуацію, що склалася навколо поки що нової, нетрадиційної системи освіти – інклюзивної освіти. Власне саме ця діяльність є нашим пріоритетом у подальшому сприянні впровадженню інклюзивної освіти в Україні на всіх її рівнях.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Coleman J.S. et al. Equality of Educational Opportunity. Washington, 1996; Bloom B.S. All Our Children Learning: A primer for Parents, Teachers and Other Educators. N.Y., 1981; Jenks C. et al. Inequality: A Reassessment of the Effects of Family and School in America. N.Y., 1972. 2. Аитов Н. А. Социальные аспекты получения образования в СССР / Аитов Н. А. // Социальные исследования. – М. : Наука, 1968. – Вып. 2. – С. 187-196. 3. Гидденс Э. Социология / пер. с англ.; под. ред. В. А. Ядова. – М. : Элиториал УРСС, 1999. – С. 397-398. 4. Обзор национальной образовательной политики. Высшее образование и исследования в Российской Федерации. – М. : Весь мир, 2000. – С. 15.

Лариса Хижняк

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

ОРГАНИЗАЦИИ, ВОСТРЕБОВАННЫЕ ГЛОБАЛЬНЫМ КАПИТАЛИЗМОМ В УСЛОВИЯХ КРИЗИСА

Воздействие глобализации на организационное развитие усиливают появившиеся в современном мире новые возможности интернациональных связей, создавшие мировую систему коммуникаций и новые условия для формирования, функционирования и развития организационных форм, обслуживающих все возрастающее число человеческих практик, в т. ч. социально-экономических. Самодостаточность и изолированность уходят из жизнедеятельности как отдельных стран, так и организаций, которые одновременно стремятся интегрироваться в современный постиндустриальный мир и порождены этим миром.

В глобальном мире востребованы открытые организации. Исследовать соблюдение принципа открытых систем в поведении организаций позволяет ряд индикаторов: а) отношение к окружающей среде; б) внешние ограничения (например, климат, материальные ресурсы, социальные и религиозные нормы, законодательство, государственные и юридические принципы, профессиональные нормы и т.д.); в) механизмы выживания (стратегия развития, прогнозирование, коммуникации, контроль, адаптивность к инновациям и т.д.). Идея организации как открытой социальной системы успешно реализуется при наличии ряда социальных условий, к которым Р. Холл отнес такие: общая грамотность и развитое специализированное образование населения; уровень урбанизации (в городах более развита сеть организаций); наличие денежной экономики (это ускоряет расчеты между организациями, между ними и работниками, государством); политическая основа общества (политическая стабильность положительно влияет на деятельность организаций); технологические сдвиги (появление Интернета привело к появлению виртуальных организаций - Интернет-магазины и т.п.) [1, с. 329-332]. В мире современных организаций отмечается, кроме открытости, ряд ключевых тенденций: переход от принудительного единообразия организаций к их интегрированному разнообразию; признание организационного плюрализма; стимулирование в самых организациях неформальных творческих групп; в управлении персоналом переход от систем низкого доверия к системам высокого доверия; виртуализация организационных форм.

Границы современных организаций, построенных на использовании информационных технологий, нечеткие, а структуры характеризуются гибкостью и недолговечностью. Чертами организационного развития становятся полисистемность; многообразие глобальных общностей и структур; приоритетность сетевых форм взаимодействия; повышение конституирующей роли организационных и коммуникационных связей; усиление рискованного компонента деятельности, целенаправленное и рациональное использование интеллектуального ресурса.

Организация все меньше воспринимается как совокупность управленческих практик и все чаще сама становится субъектом, усиливающим и направляющим необходимые изменения. Этому способствует трансформация межорганизационных отношений.

В Украине в ходе рыночных преобразований центр тяжести в отношениях между организациями сместился с государственного уровня в сторону предприятий и учреждений; регламентация взаимодействий касается процессов в самих организациях; возникают новые функциональные взаимосвязи; устраняется монополизм в различных сферах, согласование личных, организационных и общественных интересов осуществляется на качественно новой основе; появляется возможность свободного выбора партнера (в т. ч. при реализации социальных проектов), т. е. демократизация общества и рыночные преобразования определяют новый тип межорганизационных отношений. На отношения между организациями не только в экономической, но и в социальной сфере влияет фактор рынка и сопутствующие ему конкуренция, интеграция и кооперация, которые являются универсальными и вместе с тем конкретно-историческими. Конкуренция предполагает соревнование участников рынка с целью овладения большим сектором рынка, влияния на определенную категорию потребителей и обеспечение возможностей диктовать на рынке свои условия. Внутренняя и внешняя рыночная конкуренция заставляет организации предоставлять услуги (товары) согласно спросу на них, работать эффективно, внедряя инновации. В настоящее время организации имеют дело с так называемой новой конкуренцией, к характерным чертам которой чаще всего относят: увеличение роли неценовых факторов в конкурентной борьбе (качества, уникальности товара, сервисного обслуживания); сокращение времени на предоставление услуги; рассмотрение качества услуги в первую очередь с точки зрения будущих потребителей, а не исходя из возможностей производителя. Цена становится только одним из элементов эффективной конкуренции, а качество и время выходят на первое место. Интеграция предусматривает распределение усилий между организациями по подготовке и предоставлению услуг (товаров) потребителям. Горизонтальная интеграция имеет место при распределении функций между организациями-участниками одного уровня, а вертикальная – при распределении функций участников разных уровней (федеральный, отраслевой, местный). Кооперация – это объединение усилий, средств различных организаций-участников рынка для более эффективного ведения конкурентной борьбы на рынке. Кооперация проявляется в различных формах межорганизационных взаимодействий, которые в условиях кризиса, как правило, оптимизируются.

Успешность включения Украины в мировое пространство капитализма XXI в. во многом будет зависеть от того, насколько действующие в стране национальные и наднациональные организационные структуры смогут «вписаться» в глобальный капитализм, соответствуя при этом ожиданиям локальных социумов, в которых они функционируют. Успешными становятся организации, способные соединять две идентичности: глобальную (позволяет им выходить на внешние рынки) и локальную (позволяет им подчеркивать свою уникальность). Социальность организации воплощается сегодня в ее миссии, которая подчеркивает ее уникальность и индивидуальность, а также в социальной ответственности и в декларации приверженности базовым ценностям конкретного общества. В этой связи Н. Биггарт справедливо подвергает критике политику Всемирного банка, Международного валютного фонда и других международных организаций, которые предлагают различным странам, в т. ч. постсоветским, модель построения рынка и присущих ему организационных структур, считая, что гораздо лучше «... изучить социальную организацию той или иной нации и найти в ней ключ к раскрытию ее экономических преимуществ. Опыт экономически успешных обществ подсказывает нам, что история, социальная структура и организация значимы для экономического успеха и выработка нашей политики развития должна начинаться с осознания этого факта» [2, с. 263].

Черты организаций, востребованных глобальным капитализмом в условиях системного кризиса, призваны подчеркивать их социальный контекст: способность вызывать доверие со стороны общественности, партнеров, потребителей, государства [3]; создавать позитивный имидж [4; 5] и высокую репутацию благодаря манифестации приверженности социально ответственному бизнесу [6].

ЛИТЕРАТУРА: 1. Холл Р. Х. Организации: структуры, процессы, результаты / Р. Х. Холл. – СПб. : Питер, 2001. – 512 с. 2. Биггарт Н. Социальная организация и экономическое развитие / Н. Биггарт // Экономическая социология: Новые подходы к институциональному и сетевому анализу. – М. : Российская политическая энциклопедия, 2002. – С. 252-264. 3. Шо Роберт Б. Ключи к доверию в организации: Результативность, порядочность, проявление заботы: пер. с англ. / Шо Роберт Б. – М. : Дело, 2000. – 271 с. 4. Морган Г. Имиджи организации: восемь моделей организационного развития: Пер. с англ. / Г. Морган. – М. : Вершина, 2006. – 416 с. 5. Шарков Ф. И. Имидж фирмы: технология управления / Ф. И. Шарков. – М. : Академический Проект, 2006. – 272 с. 6. Виттенберг Е. Социальная ответственность бизнеса на постсоветском пространстве / Е. Виттенберг. – М. : РГГУ, 2011. – 477 с.

ПРИНЦИПИ ЕФЕКТИВНОГО УПРАВЛІННЯ СУЧАСНОЮ БІЗНЕСОВОЮ ОСВІТОЮ

Місце освіти в житті суспільства багато в чому визначається роллю, яку відіграють в суспільному розвитку знання людей, їх досвід, уміння, навички. Інформаційна революція і становлення інформаційного суспільства принципово змінюють роль інформації і знань в соціально-економічному розвитку суспільства. Зміна ролі знань, інформації в суспільному розвитку, перетворення знань на основний капітал в змінює роль сфери освіти в суспільному житті в сучасному світі. Модернізація системи освіти, у т. ч. бізнесової, передбачає формування такої системи управління освітнім процесом, яка відповідає викликам інтелектуалізації економічної діяльності.

Існує досить чимало визначень управління, а саме: а) управління — це сукупність заходів якоїсь організації (часто — держави), пов'язаних із здійсненням діяльності; б) процес планування, організації, мотивації і контролю, необхідний для того, щоб сформулювати і досягти цілей організації; в) управління — це функція організаційних систем, що забезпечує збереження певної структури, підтримки режиму діяльності, реалізації програми, цілей діяльності. Стосовно сфери управління освітою — це цілеспрямована діяльність всіх суб'єктів з забезпечення становлення, оптимального функціонування і розвитку кожної освітньої установи, всіх ланок і систем освіти в цілому.

Комерціалізація сучасної освіти призвела до поширення думки про те, що закладам освіти (у т. ч. бізнесової) притаманні такі ж закони та механізми функціонування, що й іншим суб'єктам господарювання, адже вони виступають рівноправним учасником ринку і пропонують йому специфічний товар — освітні послуги. Однак системний підхід до управління вимагає перегляду принципів управління, врахування як глобалізаційних процесів та їх вплив на освіту, так і соціокультурної і національно-державної специфіки освітніх установ, у т. ч. тих, що надають послуги у сфері бізнесової освіти. Найважливішою основою реалізації системного підходу до управління бізнесовою освітою в умовах ринку освітніх послуг є розвиток нових механізмів управління у сфері освіти. Зміни у змісті, технологіях, в педагогічній практиці, в організації учбового процесу лише тоді можуть призвести до підвищення ефективності освіти, коли вони супроводжуються відповідними змінами освітньої системи. До принципів управління бізнесовою освітою, які відповідають викликам сьогодення, можна віднести такі.

Принцип інформатизації. Розвиток комп'ютерних і телекомунікаційних технологій є одним з провідних чинників становлення сучасної бізнесової освітньої системи. Їх удосконалення в останні десятиліття стимулює і прискорює нововведення у вищезазначеній сфері. Ефективною є та система управління, яка сприяє інформатизації і комп'ютизації освітнього процесу.

Принцип технологізації. На рівні учбового закладу, що функціонує в умовах розвитку принципу автономності, важливою проблемою управління технологічною складовою учбового процесу є проблема ефективного вибору і використання освітніх технологій. У процесі бізнесової освіти важлива не інформаційна технологія сама по собі, якою б сучасною і витонченою вона не була, а те, наскільки її використання слугує досягненню освітніх цілей. Тому використання інформаційних технологій передбачає перш за все вирішення проблеми адекватного вибору технологій.

Принцип автономії освітніх установ. Це базисний принцип управління сучасною освітньою системою, що дозволяє освітнім організаціям самостійно вирішувати такі питання управління, як вибір освітніх методик і технологій, визначення структури і складу зайнятого персоналу, джерела фінансування, контингент тих, що навчається.

Принцип децентралізації управління бізнесовою освітою. Він передбачає розмежування компетенції, повноважень і відповідальності між його різними рівнями.

Аналіз програмного забезпечення освітніх проектів показує, що сучасна бізнесова освіта не спрямована на формування цілісного світогляду. Воно еkleктичне, оскільки дає фрагменти знань про бізнес, які недостатньо пов'язані один з одним і не задовольняють потреби студента, що прагне набути компетентності, що дозволяють успішно працювати у сфері сучасного бізнесу. Суспільний розвиток ставить завдання подолання фрагментарності знань, навичок і вмінь.

Важливим завданням сучасного управління бізнесовою освітою є інтеграція національної системи контролю якості освіти в міжнародну. Серед шляхів інтеграції закладів бізнесової освіти у міжнародний освітній простір основним постає впровадження світових стандартів та процедур акредитації освіти, які базуються на самооцінці навчального закладу (наголос робиться на питаннях стратегічного розвитку освітньої інституції як повноцінної організації-системи, а не окремих її сторонах діяльності). Базуючись на засадах світової моделі акредитації закладів бізнесової освіти, творче застосування її принципів, функцій дозволить підвищити якість української бізнесової освіти. Акредитація — це тільки форма державного регулювання освітнім процесом, вона має також сприяти конкуренції між вищими навчальними закладами, забезпечити ринок інформацією про якість освітніх послуг. Розвиток бізнесової

освіти в Україні в напрямку загальноосвітньої інтеграції вимагає: поширення інформації про стандарти бізнесової освіти серед навчальних закладів; визначення необхідності запровадження системи акредитації, що базується на самооцінці навчального закладу і його оцінці роботодавцями (експертами); створення асоціації бізнес-шкіл як впливової організації, що має визначати та контролювати стандарти бізнесової освіти.

Оптимальним шляхом реалізації стратегії міжнародної співпраці закладами бізнесової освіти є проведення обмінів викладачів та студентів, спільні дослідження, розроблення та реалізація окремих частин навчальних програм, зокрема програм перепідготовки. Перспективною для міжнародної співпраці та необхідною для підтримки конкурентоздатності українських закладів бізнесової освіти є сфера дистанційного навчання, яка суттєво зменшує витрати часу та фінансів, збільшуючи можливості залучення до навчання. Для проведення ефективної політики управління інтеграційними процесами у сфері бізнесової освіти необхідною є спеціальна підготовка кадрів для здійснення міжнародних контактів.

Таким чином, особливостями управління сучасною бізнесовою освітою, що визначають її стратегічні орієнтири, є:

- проведення активної політики з розвитку нової освітньої системи як на загальнодержавному рівні, так і на міжнародному, глобальному рівнях;
- зміна ролі держави у сфері бізнесової освіти: держава перестає безпосередньо керувати учбовими закладами, все активніше виступаючи не в ролі виробника, а в ролі замовника і споживача освітніх послуг;
- розвиток конкурентного освітнього середовища, створення насиченого ринку освітніх послуг у сфері бізнесу;
- необхідність фіксації вимог до якості освіти і розвитку системи контролю за їх виконанням.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Будзан Б. Роль освіти у формуванні національної управлінської еліти / Б. Будзан // Економічний часопис. – 1997. – № 11-12. – С. 41 – 42. 2. Друкер П. Эффективное управление: Экономические задачи и оптимальные решения / Питер Друкер. – М. : Гранд: ФАИР-ПРЕСС, 1998. – С. 17-18. 3. Мулык Л. Система бизнесобразования в США / Л. Мулык // Персонал. – 1998. – № 6. – С. 109 – 111.

«КОНФОРМІСТСЬКІ» МОДЕЛІ ПОВЕДІНКИ В СТРУКТУРІ ПРОФІЛАКТИКИ ДЕВІАНТНОСТІ

Кожне суспільство має історичний досвід унеможливлення найбільш небезпечних соціальних відхилень, передусім таких, що підривають безпеку соціальних систем. Чільне місце в цьому контексті посідають «конформістські» моделі поведінки, які поряд з іншими функціонально подібними механізмами є гарантією від поширення девіантності. «Конформістська» модель – це усталена система дій, що апріорі унеможливорює соціальні відхилення. Запобіжний механізм складається з наступного: а) верифікованість окремих дій та поведінкових комплексів на предмет їх легітимності, що означає колективний і індивідуальний досвід безпечного існування за умови дотримання відповідної моделі поведінки; б) поширеність та знеособленість стандартних дій, що робить їх зразком для наслідування і навчання; в) нейтральне або схвальне ставлення основної маси соціального оточення до відповідного стилю поведінки.

«Конформістські» моделі виникають у різноманітних сферах та галузях людського життя, функціонально вони обслуговують різноманітні потреби звичайних мешканців або професійних груп. Проте їх об'єднує спільна риса: вони є «безпечними» для акторів і соціальних систем, якщо суб'єкт дотримується відповідного стандарту. Людина, яка не виходить у своїх діях за межі відповідного зразка, перебуває у стані певного психологічного комфорту. Суттєво знижується відчуття страху перед покаранням за нелегітимні дії. Саме таких осіб частіше від інших називають «моральними», «законослухняними», «порядними». Суб'єкти цієї категорії можуть «спати спокійно», бо не бачать приводу непокоїтися за підсумками власних вчинків протягом минулого дня, тижня або року. Їх попередні дії не потребували дратівливих і розпачливих роздумів у площині: чи правильно я чинив, і як треба було себе поводити? Одночасно така модель мусить бути доволі ефективною з точки зору досягнення тих чи інших цілей суб'єкту, в іншому випадку перед актором виникає спокуса інновації з властивими для альтернативного сценарію ризиками та загрозами. В різних соціальних утопіях саме така гармонія між безпекою та ефективністю поведінки завжди становила базовий елемент соціального конструювання майбутнього. А в реальних соціальних системах завжди існує, в термінах Ю.Давидова, «дисгармонічна складова», тобто девіантна підсистема. Вона, на наш погляд, обумовлена біолого-генетичним континуумом, який включає соціопатів, осіб, що апріорі є схильними до різноманітних девіацій. Проте, чи прийняти, чи відкинути «конформістську» модель поведінки є предметом вільного вибору людини, що відбувається під впливом багатьох зовнішніх і внутрішніх факторів. Навіть «святі» мають шанс перетворитися на «злочинців». У стабільному та врівноваженому суспільстві є більш-менш постійний баланс між «святими», «злодіями» і тими, хто користується «конформістськими» моделями внаслідок раціонального вибору або у результаті панування традиції та навчання. Проте у екстремальних умовах співвідношення частин може суттєво коливатися, а у періоди тотальної аномії поняття конформізму і нонконформізму втрачають свій звичний сенс.

Фактично «конформістські» моделі поведінки є соціальними технологіями, які або склалися стихійно і історично, або сконструйовані свідомо за певною потребою. Натомість, і перші, і другі – мають соціалізуючий ефект, вони привчають до правильної поведінки і звільняють від тягаря невизначеності. «Конформістська» модель має вже ту перевагу, що дозволяє усім, хто її засвоїв, діяти із значною часткою автоматизму, мати впевненість у власній правоті. Така модель, безумовно, мусить бути пов'язаною з системами права. І тут може виникнути перша колізія, коли є суттєва розбіжність між формальним правом (законодавством) і неформальними правовими комплексами. В умовах криміналізованого суспільства це може бути значною проблемою, коли конформістська поведінка приводить до перехрестя, де потрібно вибрати: або людина діє за правилами «мафії», або вона є уособленням «чистої» законності. Друга колізія чекає на тих, у кого особисті інтереси та амбіції «не вписуються» до вектору конформізму. «Конформістські» моделі є соціальним компромісом між інтересами різних суб'єктів, груп та індивідів, громадян та держав. Вони мають властивості стримувати активність членів суспільства, укладати їх у прокрустове ложе традиції. Чи усі особи згодні змиритися з обмеженнями? Якщо людина покидає конформістське поле, вона діє у режимі підвищених ризиків та побоювань за наслідки власної діяльності. Але натомість вона отримує шанс (або сподівання) більш швидко і ефективно досягнути власні або корпоративні цілі, навіть, якщо сама надія є примарною, а відповідні розрахунки – хибними. Теоретично шлях інновації не завжди перетворюється на девіантну поведінку, бо суб'єкт може знайти власну (нову) стратегію поведінки, яка збалансовує егоїстичний інтерес і соціальну норму. Але шлях інновацій є завжди не простим і тернистим, саме на ньому витворюються злочинці та девіанти, бо суспільство вже окреслило кордони дозволених і не дозволених дій. Колізія загострюється в суспільствах, які скорочують шанси добropорядних громадян, і ефективність «конформістських» моделей є не вельми великою. Третя колізія має міжгенераційну природу, коли нові покоління відкидають старі стандарти і намагаються натомість вибудувати «конформістську» модель нового типу. Очевидним є і те, що у перехідні періоди спостерігається загострення усього комплексу протиріч, пов'язаних з функціонуванням «конформістських» моделей поведінки.

Кримінальна революція, яка розгорнулася в Україні «на асфальті» в 1990-і рр. і продовжилася у перші десятиліття ХХ ст. «у палацах» та елітних колах, загострила усі три колізії. Цілі прошарки українського люду виявили архаїчність власних «конформістських» моделей, які втратили і зв'язок з реальним правом, і більше не дають відчуття психологічного комфорту та затишку добropорядного споживацького життя. В цьому сегменті суспільства спостерігається розгубленість, переважають песимістичні настрої. Є «стійки олов'яні солдатики»; інші розмірковують: а чи не кращою альтернативою є правовий нігілізм, корупція, зрада, аморальність? Бо саме останні моделі поведінки виявилися оптимальними для тих, хто зробив свої кар'єри в умовах останніх десятиліть. Певна (і не мала) частина українських громадян обирає стратегію ескапізму, бо не можуть примирити основні протиріччя. Зокрема, еміграційні хвилі частково пояснюються бажанням за своєю природою законотворчих та соціально активних осіб жити у більш прозорому та зрозумілому суспільстві, де можна досягати цілі у межах легальних та відкритих моделей поведінки. Суто теоретично стратегія українського суспільства після закінчення кримінальної навали буде полягати у тому, аби відновити баланс поміж безпекою та ефективністю основних побутових, професійних і політичних моделей поведінки.

Василий Поклад

Луганский государственный университет внутренних дел им. Э.А. Дидоренко

ПОЗИТИВНЫЕ СОЦИАЛЬНЫЕ ДЕВИАЦИИ: ПРОБЛЕМА КРИТЕРИЕВ

Социальная норма, как пределы допустимого поведения индивидов и общностей [1, с. 29]) и социальная девиация, как поведение не соответствующее нормам [1, с. 28]) – одни из важнейших характеристик общества. При этом, как нормальное поведение, так и «отклонение» не есть объективная характеристика вполне определенных видов поведения, а лишь следствие соответствующей общественной *оценки* [1, с. 160].

В научной литературе социальным девиациям и реакциям общества на них традиционно уделяется много внимания. При этом чаще всего рассматриваются различные виды негативных отклонений (включая преступления). Позитивные отклонения пока еще не стали предметом большого количества исследований. Проблемой является отсутствие достаточно четких критериев разграничения позитивных и негативных девиаций. Попытаемся критически рассмотреть основные подходы к проблеме.

В качестве наиболее «социологического» критерия можно было бы принять *социальное одобрение* и социальное осуждение. То, что большинство одобряет – позитивная девиация, то, что большинство осуждает – негативная девиация. Однако, социальному одобрению (через поощрение) в обществе подвергается конформное поведение – поступки, не выходящие за пределы поведенческих стандартов, поддерживаемых большинством. Положительная оценка какой-либо девиации является скорее исключением, чем правилом. В подавляющем большинстве положительная оценка девиаций появляется только после того, когда она становится нормой [см.: 2].

Социальной нормой скорее является негативная оценка любых девиаций, в том числе и позитивных, на что обращал внимание, в частности, Э. Дюркгейм: «Согласно законам Афин Сократ был преступник и его осуждение имело бесспорное основание» [3, с. 43]. А результаты голосования в многолюдном афинском суде говорят и о социальной оценке великого философа. Пример, конечно, достаточно экстремальный, но вполне репрезентативный.

При характеристике общественной оценки позитивных девиаций, видимо, следует разграничивать *внешнее* (декларируемое) отношение и *внутренние* (латентные) диспозиции. Высказывать открыто недоумение либо зависть по отношению к героям, святым, альтруистам ненормально. В обществе принято декларировать иное отношение и, отступая от этой нормы, ты рискуешь сам оказаться девиантом.

Помимо общественного одобрения в качестве критерия позитивных девиаций иногда используется понятие «*общественная польза*». Однако и здесь возникают дополнительные затруднения. Оценки вообще, как известно, всегда относительны. Для кого и чего «много» или «мало», в каком смысле «хорошо» и «плохо»? Ведь давно известно: иногда то, что русскому в радость, для немца – смерть. И даже указания на то, что нечто «плохо» или «хорошо» для слоя, института, явления, нуждается в значительном уточнении: в каком смысле? [4, с. 125].

Следующий критерий – *прогрессивность, инновационность* девиаций [см.: 5, 6, 7]. Однако всегда ли «новое» является более совершенным? Вспомним хотя бы итоги радикального обновления общества в советский период. Да и по поводу понятия «прогресс» в современной (и не только) науке мнения далеко не однозначны. Еще К. Маркс в речи на юбилее чартистской "Народной газеты" (1856 год) отмечал, что «в наше время все как бы чревато своей противоположностью. Мы видим, что машины, обладающие чудесной силой сокращать и делать плодотворнее человеческий труд, приносят людям голод и изнурение. ...Победы техники как бы куплены ценой

моральной деградации. Кажется, что, по мере того как человечество подчиняет себе природу, человек становится рабом других людей либо же рабом своей собственной подлости. Даже чистый свет науки не может, по видимому, сиять иначе, как только на мрачном фоне невежества» [8, с. 4].

Чаще всего в качестве критерия позитивных девиаций используется *творческий характер* социального действия [см.: 9, с. 43; 10, с. 5]. В связи с этим вспоминается проблема соотношения гениальности и злодейства. Существует масса эмпирических подтверждений наличия элементов творчества в антисоциальной деятельности [см.: 11, с. 82; 12, с. 63].

Таким образом, каждый из рассматриваемых критериев сам по себе не позволяет однозначно относить те или иные виды поведения к позитивным или негативным девиациям. Представляется необходимым их соотнесение с социальными ценностями. На наш взгляд, положительной девиацией следует считать поведение, которое регулируется не позитивными ценностями (то, чем дорожит и к чему стремится большинство, к примеру, деньги, власть, образование), а естественными (абсолютными) ценностями, коими являются Истина, Добро и Красота [см.: 2]. В этом же состоит и наиболее четкий критерий отличия позитивных девиаций от негативных. В частности, по мнению А. Коэна, «делинквентная субкультура извлекает свои нормы из норм более широкой культуры, *выворачивая их, однако, наизнанку*. По стандартам этой субкультуры поведение делинквента правильно именно потому, что оно неправильно по нормам более широкой культуры» [13, с. 318]. Действительно, в криминальной субкультуре мы наблюдаем вместо стремления к истине – лживость и обман, аморализм вместо доброты, «эстетика зоны» вместо красоты. То, что является ядром криминальной субкультуры, по отношению к культуре большинства, скорее следовало бы именовать не ценностями, а *антиценностями* (в американской криминологии используется понятие «подпольные ценности» [14, с. 316]). Соответственно, ценности субкультуры позитивных девиантов по отношению к той же культуре большинства можно квалифицировать как *сверхценности*. Если стандарты поведения негативных девиантов можно с полным основанием считать ненормальными («поднормальными» у П. Сорокина [15, с. 92]), то для противоположной социальной страты более корректным является термин «над- или сверхнормальное поведение», для которого высшие ценности исполняют функцию главного жизненного принципа.

Применительно к культуре нашего общества, по моему мнению, наиболее четкие критерии разграничения позитивных и негативных девиаций содержатся в противопоставлении святости и греховности в христианстве: или любовь к Богу до забвения себя, или любовь к себе до забвения Бога (Аврелий Августин). В реальной жизни общества примерами «сверхнормального» поведения являются альтруизм, самопожертвенность, сверхтрудолюбие, честность и т.д.

И позитивные, и негативные девиации, как потенциальный стандарт поведения, могут стать социальной нормой, актуальным стандартом [см.: 16, с. 21-25] (кражи на предприятиях в СССР, убийство на войне, взятки в современной Украине). Но, если «нормативизация» негативных девиаций имеет относительный, временный характер, то трансформация позитивных социальных отклонений в социальные нормы всегда абсолютна.

ЛИТЕРАТУРА: 1. Гишинский Я. Девиантология: социология преступности, наркотизма, проституции, самоубийств и других «отклонений». 2-е изд., испр. и доп. – СПб.: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2007. 2. Анисин А. Грех как онтологическая девиация // Интернет-журнал Сретенского монастыря. - Режим доступа: <http://www.pravoslavie.ru/jurnal/178.htm>. 3. Дюркгейм Э. Норма и патология // Социология преступности. - М., 1966. 4. Бутенко И. А. Какого обращения заслуживают социологические данные // Социологические исследования. – 2002. - № 1. 5. Остапенко П.И. Положительные девиации как элемент развития современного российского общества // Научный журнал КубГАУ, №85(01), 2013 года. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ej.kubagro.ru/2013/01/pdf/23.pdf>. 6. Осипова О.С. Девиантное поведение: благо или зло? // Социологические исследования. - 1998. - № 9. 7. Клинтух И.И. Делинквентное поведение: социокультурная обусловленность. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата социологических наук. – Ростов-на-Дону, 2009. 8. К.Маркс и Ф.Энгельс. Соч., т. 12. 9. Гишинский Я. Творчество — норма или отклонение? // Социологические исследования. – 1990. - № 2. 10. Снимщикова Э.В. Позитивные девиации как фактор прогрессивного развития личности в современном социуме: Автореф. дис. ... канд. филос. наук: 09.00.11/ Краснодарский университет МВД России. – Краснодар, 2012. 11. Майсак Н.В. Матрица социальных девиаций: классификация типов и видов девиантного поведения // Современные проблемы науки и образования. – 2010. - № 4. 12. Каранфилова Е.В. Позитивная девиантность как проявление творческой активности // Грані: науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах. - № 1 (81), січень '2012. 13. Коэн А. Содержание делинквентной субкультуры // Социология преступности. – М., 1966. 14. Криминология / Под ред. Дж. Ф. Шели / Пер. с англ. – СПб.: Питер, 2003. 15. Сорокин П. Преступление и кара, подвиг и награда. Социологический этюд об основных формах общественного поведения и морали / Вступ. ст., сост. и примеч. В.В. Сапова. – СПб.: Изд-во РХГИ, 1999. 16. Валлерстайн И. Модернизация: мир праху ее // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2008. - № 2.

ПОЛІТИЧНА МІМІКРІЯ ТА ЇЇ ДЕСТРУКТИВНІ ПРОЯВИ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Політична сфера є однією з найбільш впливових на життєдіяльність суспільства, оскільки її ядром є влада як основа і рушій суспільного розвитку чи суспільної деградації, або як чинник досягнення особистісного чи групового (кланового) гараздкування. Звісно, що боротьба за владу була, є і, напевно, залишиться основною характерною рисою суспільних відносин, тому що отримання владних повноважень надає тій чи іншій соціальній (актори, групи, організації) чи політичній силі (партії, рухи, об'єднання) необмеженого доступу або привілейованого відношення до ресурсів - природних, виробничих, фінансових та людських.

Властивості влади, зокрема, її всезагальність (функціонування у всіх сферах суспільних відносин і політичних процесах), інклюзивність (здатність проникати до усіх видів діяльності), здатність єднати людей, соціальні групи та протиставляти їх [1, с.41], а також її інструментальність та різноманітність форм існування в усіх типах суспільних та міжособистісних відносин надають їй сутності центрального та організаційного початку політики. Невипадково діяльність політичних акторів чи груп, яка спрямовується на завоювання та утримання влади, як правило, набуває чітко спланованого, технологічно виваженого та здебільш насильницького характеру. Справедливо зазначав М.Вебер, що «всякі політичні утворення – це утворення, пов'язані з насильством», хоча одночасно уточнював, що далеко не всі з них є «експансивними» стосовно прагнення використовувати силу назовні [2, с.87]. І хоча вчений мав на увазі зовнішню політику політичних утворень, варто зауважити, що і внутрішня їх діяльність (в межах країни) може мати різну орієнтацію: від експансивної до локальної, від правової до позаправової, від моральної до аморальної, від легітимної до тіньової, від чесної до мімікрійної, адже при завоюванні влади усі засоби, які домотають досягти поставленої мети для її суб'єктів є виправданими.

Вочевидь, що правові і чесні засоби завоювання, утримання та використання влади сприяють здійсненню функціональної політики, яка уможливує позитивні здобутки для суспільства, а саме розбудову його демократичних засад, укріплення суверенності, створення умов для вільного розвитку кожної особистості тощо. Позаправові та мімікрійні (імітаційні, маніпуляційні) технології, навпаки, мають здебільш деструктивний характер, оскільки вводять в оману значну кількість людей, прозріння яких стосовно неконгруентності обіцянок і діяльності політичних діячів (депутатів, лідерів партій, посадових осіб та інших) обов'язково наступає, проте для цього потрібний тривалий час. Тому у політичній сфері дійсно існує серйозна *проблема*, яка виявляється у наявності протиріч між вербалізацією політичними акторами стратегії та тактики своєї політичної діяльності на благо певних соціальних груп, суспільства і держави і реальними формами її реалізації. А відтак *актуалізується потреба* у соціологічному обґрунтуванні цих протиріч. Тож *метою* роботи є з'ясування сутності деструктивних наслідків мімікрійних політичних практик, які застосовуються окремими політиками у сучасному українському суспільстві.

Основою мімікрійних політичних практик є політична мімікрія (англ. *mitisgu* - наслідування, імітація), яка визначається нами як такий спосіб життєдіяльності політичних акторів, коли вони розробляють і впроваджують в життя імітаційні, маскувальні «хитрі» моделі своєї політичної поведінки, що дає їм можливість, майстерно маскуючи свою справжню ціннісну систему, яка істотно відрізняється від суспільних очікувань і норм, досягати і утримувати бажану владну ієрархічну позицію в політично-управлінській структурі суспільства [3, с.239]. А оскільки основним регулятором мімікрійної поведінки є одночасно дві протилежні ціннісно-нормативні системи: прихована (нелегітимна) і «відкрита» (легітимна), яку мімікріант прагне реалізувати в соціумі, не розділяючи її, то, природно, виникає впевненість у тому, що більшість політиків вдаються до політичної мімікрії як засобу (способу, явищу), що дозволяє їм балансувати між правдою і оманю, істиною і брехнею, чесністю і лицемірством, використовуючи різні маскувальні інструменти.

Сучасна українська політична арена перенасичена такими мімікрійними діями, як: псевдообіцянки та псевдогасла політиків, квазіреформи та їх імітація, псевдоеднання та псевдоспівпраця окремих політичних сил, псевдомеморандуми та псевдоугоди, псевдопатріотизм та превдопрофесіоналізм, фальшування ідеологем та цінностей, імітація економічного розвитку та суспільного прогресу тощо. Власне мімікрійні дії значної частини політичних акторів набувають мультіваріативного та настільки розповсюдженого і укоріненого характеру, що на їх тлі справжнє політичне мистецтво вже сприймається як аномальне та незвичне явище, а пошук чесного політика стає все більш безперспективним.

Деструктивні наслідки такої ситуації виявляються на усіх рівнях життя українців, погіршують їх соціально-психологічний настрій, знижують міжнародний імідж країни. *По-перше*, на індивідуально-особистісному рівні у свідомості більшості людей, які спостерігають за мімікрійними іграми політиків,

відбувається не тільки знецінення ролі політики як організаційного початку суспільного життя, але й поглиблення недовіри до усіх політичних партій та їх лідерів. А це формує у них пасивне та індиферентне ставлення до своєї особистої участі у політичних процесах, небажання відстоювати свої політичні права та інтереси. *По-друге*, на груповому рівні, всередині різних політичних сил відбуваються процеси масової імітації захисту та відстоювання народних інтересів, між тим здійснюється кругова порука стосовно задоволення власне партійних, тобто групових (кланових) інтересів. В цей же час всередині соціально-професійних груп визрівають фрустраційні, а згодом і протестні настрої, які пов'язані із колективним незадоволенням оманливої політики, поступовим ідеологічним прозрінням та розумінням того, що реально зменшуються шанси для демократичного розвитку українського суспільства та посилюються ризики тотальної імітації демократичних змін. *По-третє*, на суспільному рівні розповсюджуються політиканство, яке виявляється у маніпулюванні електоратом; політичний шантаж, коли шляхом розповсюдження компромату одні політичні актори вимушують інших діяти певним чином; політичний цинізм, за якого політики виявляють зневагу, а подекуди і презирство до своїх виборців, а також політична аморальність і беззаконність, коли порушуються моральні норми і правові засади життєдіяльності суспільства.

Таким чином, політична мімікрія, яка використовується для завоювання, утримання і використання певними соціальними суб'єктами політичної влади та виявляється широким, гнучким та практично відпрацьованим арсеналом різноманітних імітаційних та оманливих форм їх політичної діяльності несе серйозну загрозу для суспільства та безпеку для країни, оскільки не відповідає рольовим очікуванням соціуму, деформує індивідуальну та суспільну свідомість, руйнує внутрішню морально-етичну систему суспільних та індивідуальних цінностей і норм, знижує довіру до політики як легітимного регулятора суспільного життя, а відтак загрожує суверенітету держави та розвитку в ній демократії.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Политология: Энциклопедический словарь / Общ. ред. и сост.: Ю.А.Аверьянов. – М.: Изд-во Моск. коммерч. ун-та. – 1993. – 431 с. (в пер.). 2. Вебер М. Політичні спільноти і господарство / В кн.: М.Вебер. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика / Пер. з нім. Олександр Погорілий. –К.: Основи, 1998. – С. 87-103. 3. Соціологія політики: Енцикл. словник / Авт.-упоряд.: В.А.Полторак, О.В.Петров, А.В.Толсто-ухов. – К.: Вид.-во Європ ун-ту, 2009. – 442 с.

Юрій Пачковський

Львівський національний університет імені Івана Франка

МІЖ СПОЖИВАННЯМ ТА СПОЖИВАЦТВОМ: КОНТИНУУМ ДИСКУРСУ

Споживання сьогодні є один з найважливіших чинників суспільного розвитку, який впливає не тільки на економічну сферу, алей активно визначає життєві умови, пріоритети особи, її найближчого оточення. Воно пов'язане з використанням товарів, послуг, ідей і розглядається як важливий елемент залучення людей в повсякденні практики ринкової економіки. Це зумовлює розгляд його як багатовимірного явища, різнорідного в своїх проявах. Споживання в сучасних умовах придбало окремий дослідницький статус, адже є предметом широкої зацікавленості не тільки економістів, управлінців, але і філософів, істориків, психологів, культурологів. Залучені до вивчення проблем споживання і соціологи, які досліджують даний феномен не відірвано, а в контексті розвитку суспільства з урахуванням ширшого контексту соціальних змін і суспільних трансформацій.

Розгляд споживання як найважливішого соціального (соціокультурного) феномена ставить перед соціологією декілька проблемних зон в його дослідженні. По-перше, споживання виступає «маркером» соціальної диференціації, нерівності і бідності в умовах фінансової кризи, що посилюється. По-друге, споживання є найважливішим елементом комунікації як фундаментальною складовою взаємин між виробником і споживачем, урядом і громадянами. По-третє, споживання розвивається в певному соціальному середовищі, що обумовлює дослідження процесів сегментації споживачів, їх класифікації; По-четверте, споживання як явище і процес неоднозначні за своїми наслідками як для індивіда, так і для суспільства в цілому. Це викликає потребу у подальшому дослідженні масового, демонстративного, незбалансованого, врешті решт, споживацького споживання. По-п'яте, цифрова ера або ера Інтернету змінює традиційні стратегії і тактики споживання в сучасному глобалізованому світі. З'являються нові його різновиди на основі електронного бізнесу (анг. e-business) і електронної торгівлі (анг. e-commerce). По-шосте, викликає інтерес соціальний простір споживання, в якому діє людина. Дослідження повсякденності відкриває шлях до розуміння механізмів формування відповідних соціальних дій і

людської активності, задіяної в процес конструювання нової соціоекономічної реальності. По-сьоме, окремою дослідницькою проблемою є реальні прояви споживчих практик, що конкретизуються в повсякденних поведінкових діях учасників процесу споживання. В даному випадку мова йде про особливості споживчої поведінки, яка у вузькому значенні визначається через економічну активність пов'язану з процесом життєзабезпечення як домашніх господарств (сімей), так і окремих індивідів (споживачів). Споживча поведінка – це вельми складна система соціальних і економічних дій, яка чутлива до змін соціального середовища. У своїх загальних рисах вона має достатньо широкий континуум проявів, які часто на соціологічному рівні аналізу набувають дихотомії «споживання-споживацтво».

Значною мірою актуальність даної проблеми полягає у чіткому окресленні дефініцій «споживання» і «споживацтво». На наш погляд, споживання, як і споживча поведінка, охоплює ширший дискурс соціальної реальності і є вихідною категорією в аналізі усіх похідних феноменів від даного виду соціальної дії (купівельна поведінка, поведінка покупців, споживчі практики тощо). При розгляді дефініції споживання для нас важливо підкреслити наступне: споживання – це не лише процес набуття з метою задоволення актуалізованої потреби, але й відповідна соціальна активність, що формується у певному соціокультурному середовищі. Вихід за межі простого, базового задоволення людської потреби є тим більш актуальним для сучасної соціології, яка акцентує увагу на споживанні як суспільному процесі, який набуває інституціоналізованих рис й знаходиться під впливом регулюючих норм та цінностей даного суспільства, сформованих моделей (взірців) споживчої поведінки. Звідси, споживання розглядається не тільки як кінцева фаза суспільного відтворення, але і як найважливіший соціальний інститут, що розвивається в певному соціокультурному середовищі. А це означає, що значущість споживання міняється від часу і типу культури.

Диспропорції, «викривлення» впливів, що мають місце у ціннісно-нормативному регулюванні, процесах інтеріоризації чи первинної економічної соціалізації є тим пусковим механізмом, що закладають «трансформацію» споживання у споживацьке. У словниках сучасної української мови тлумаченню прикметника «споживацький» надається наступне значення: «споживацький – який прагне до задоволення власних потреб, ігноруючи суспільні інтереси»; «споживацтво – 1) абстрактне слово, іменник до споживацький, 2) надмірне захоплення матеріальною стороною споживання на шкоду духовній». Натомість, прикметник споживчий пояснюється як такий, що «служить для задоволення потреб споживання». У такому розрізі проблеми споживацької поведінки приписане чітко окреслене негативне значення, під яким здебільшого розуміється постійне збільшення обсягу споживання у суспільстві; безрозбірне, нераціональне споживання товарів та послуг, які представлені на ринку. Споживацтво (від. англ. consumerism) – це соціальне явище, що характеризується висуванням споживання і споживчих благ у якості вищих цінностей, пануючих над іншими цінностями людського життя. А. Етціоні вважає, що споживання переростає в консюмеризм, коли матеріальні об'єкти стають предметом пристрасті, засобом самоствердження людини і навіть підмінюють прагнення до самовираження. Для боротьби з консюмеризмом А. Етціоні пропонує перейти до задоволення цілей більш високо рівня через реалізацію комунітаристських та трансцендентних проектів, у яких мають брати участь більшість, якщо не всі члени суспільства.

Чітке розведення дефініцій «споживання» і «споживацтво» є надто важливим завданням для української соціології. Аналіз наукових робіт засвідчує часту підміну понять, синонімічне або надто абстрактне вживання вказаних вище термінів. Як приклад, поява наступних визначень на кшталт: «Споживацька поведінка – це форма соціальної дії, яка характеризується наявністю суб'єктивної (поведінка є сукупністю вчинків та дій, що відображають внутрішнє ставлення людей до умов, змісту та результатів діяльності) та об'єктивної сторін, що являє собою сукупність суспільних відносин людей стосовно споживання», «Споживацька поведінка – це поведінка споживача, що є результатом досвіду та інтеріоризації індивідом соціальних структур (норм, правил, цінностей, культурних стилів)»... Такі тлумачення споживчої поведінки підпадають під визначення споживання як загальної форми соціальної взаємодії й не підкреслює належних акцентів. Значною мірою, споживацтво, споживацька поведінка вписується у концепцію девіантології як науки, що ставить за мету інтеграцію знання стосовно різних типів й форм соціальних відхилень. З таких позицій видається доцільним розширити дослідницький дискурс континууму «споживання-споживацьке» проблемним полем «соціальної норми» і «соціальної патології».

МИГРАНТЫ И ПРЕСТУПНОСТЬ: КАЧЕСТВЕННЫЙ АНАЛИЗ ПРОБЛЕМЫ

Сегодня регулирование миграции на любом уровне – глобальном, региональном или национальном – это необходимость, требующая совершенствования законодательного обеспечения в миграционной сфере. С 2005 года миграционное сальдо Украины (внешний миграционный прирост) стало положительным, т.е. в нашу страну стало больше приезжать людей, чем ее покидать. Украина принимает не так много мигрантов как Россия или страны Евросоюза, однако, этот показатель имеет тенденцию к росту. Не исключено, что мы столкнемся в ближайшем будущем с теми же проблемами, как и страны, интенсивно принимающие мигрантов. В такой ситуации, чтобы гарантировать устойчивое демографическое и социально-экономическое развитие Украины, безопасность государства, а также удовлетворять запросы экономики относительно трудовых ресурсов, следует уделять пристальное внимание процессам миграции. Внешние мигранты приезжают в принимающую страну со своими культурными установками, зачастую идущими в разрез с местными культурными традициями и, в некоторых случаях, со своими правовыми представлениями. Обостряется проблема соблюдения мигрантами местного законодательства, что не может не волновать правоохранительные органы.

Очевидно, что во всей совокупности миграционных проблем ключевыми являются вопросы интеграции мигрантов в принимающее государство, пути их экономической и социальной адаптации. В Украине отсутствует целостная система мониторинга миграции, позволяющая осуществлять прогнозы ее развития в национальном и региональном масштабах. Отсутствует и система криминологического мониторинга преступности в среде мигрантов.

Современная миграционная ситуация является следствием сложной социально-экономической обстановки в мире. Международный опыт свидетельствует о том, что тут затрагиваются интересы национальной безопасности, и требуется достижения прочного правопорядка, законности в области регулирования миграционных процессов.

К вопросам, приобретающим все большую актуальность, относится также и внутренняя миграция. Наблюдается тенденция регионализации миграции, что также необходимо отражать как в национальных, так и в местных нормативно-правовых актах. Подобная миграционная ситуация требует таких подходов, чтобы миграционные процессы стали фактором, способствующим позитивному развитию общества, исходили из потребностей экономики, интересов национальной безопасности, охраны общественного порядка и здоровья населения при строгом соблюдении международных обязательств по вопросам миграции.

За прошедшее десятилетие в мире существенно обострилось интенсивное обсуждение проблемы мигрантов, их роли в экономике стран назначения миграции и структуре преступности этих стран. Главным мотивом подобных дискуссий являются опасения мигрантов и стереотип «мигранта-правонарушителя». В рамках социологии преступности и криминологии трудовые мигранты представляют неоднозначную группу для анализа: с одной стороны, они являются группой совершающей правонарушения и вносящей свой вклад в структуру преступности стран назначения миграции, с другой стороны – группой, подвергающейся различным преступным посягательствам более интенсивно, нежели местное население. Таковую ситуацию усугубляет их особый, можно сказать, не полноценный правовой статус, во многих случаях к этому добавляются предвзятое негативное отношение со стороны местных жителей и полиции, языковые барьеры, коррумпированность чиновников, которые работают с переселенцам, и целый ряд других сопутствующих проблем.

В 2011 году с целью изучения влияния культурных стереотипов взаимодействия трудовых мигрантов с полицией на их виктимное и криминогенное поведение в разных странах мы провели сравнительное исследование в Англии, России и Украине (при финансовой поддержке Британской Академии). Было проведено 138 углубленных полуструктурированных интервью с трудовыми мигрантами. Опрос происходил в трех группах респондентов: 1) мигранты из Украины, работающие в России (Москва); 2) мигранты из Литвы, работающие в Англии (Кингс Линн); 3) мигранты из Нигерии, работающие в Украине (Харьков). Гайд интервью включал в себя несколько блоков: общие сведения о респонденте и его деятельности в стране назначения; восприятие правоохранительных органов и отношение к ним в стране респондента и стране назначения; опыт респондента как жертвы преступлений; опыт участия в совершении преступлений; употребление алкоголя и наркотиков; ксенофобия и расизм; коррупция; особенности экономического поведения респондента. Наибольшая виктимность и криминогенность трудовой деятельности мигрантов была нами обнаружена среди украинских трудовых мигрантов в России (Москве).

В 2012 году эти данные были дополнены тремя фокус-группами с мигрантами, сотрудниками полиции и НГО, занимающимися защитой интересов мигрантов в России (Москва). Целью этого

пилотного дослідження являлось виявлення ключових проблем взаємодії трудових мігрантів з правоохоронними органами. Гайд інтерв'ю був розширений і включав запитання про механізми інтеграції мігрантів в суспільство країни призначення. Порівняльне дослідження планується провести також в Україні і Великобританії.

Результати показують, що при аналізі правопорушень мігрантів слід враховувати головну її особливість – внесок мігрантів в загальнокримінальну правопорушність значно менше, ніж внесок громадян. Більшість мігрантів приїжджає з наміром працювати, заробити як можна більше, і як можна менше порушувати законодавство.

В структурі правопорушень мігрантів, за думкою більшості експертів, домінують матеріальні правопорушення з корисливими мотивами – крадіжки, а також правопорушення в сфері незаконного обороту наркотиків.

Ведучим фактором правопорушень мігрантів є їх нелегальний статус, перебування на території приймаючого держави без реєстрації і праця без реєстрації. Цей фактор одночасно є і криміногенним (провоцірує правопорушення мігрантів) і вразливим (провоцірує правопорушення проти мігрантів).

Другим за значимістю фактором правопорушень мігрантів є їх низький економічний статус, що тісно пов'язано з першим або є його наслідком.

Відносно трудової міграції, слід особливо відзначити, що приїжджаючі на сезонні роботи мігранти не намірені інтегруватися в місцеве суспільство і розглядають своє перебування в країні призначення як тимчасові заробітки, що і визначає основний контекст проблеми. Стремясь заробити більше і виплатити державі, в якій вони працюють, менше, мігранти ставлять себе в становище «за межами правового поля», стаючи вразливими для корупції і правопорушень.

Основним механізмом профілактики, як правопорушень мігрантів, так і правопорушень проти мігрантів є легалізація статусу мігрантів, введення мігрантів в правове поле з мінімумом репресій. Це вимагає покращення системи обліку, спрощення процедур і створення національної комп'ютерної бази даних про мігрантів.

Ігор Дубровський

Харківський національний університет внутрішніх справ

КУЛЬТУРА БЕЗПЕКИ ЯК ПРОБЛЕМА APPLIED SOCIOLOGY

Запитання про те, як знання, отримані в ході дослідження, перетворюються на практичні рекомендації, хвилював соціологів давно. З одного боку, пошуки відповіді сприяли розвитку соціологічного знання, з іншого боку, вони призвели до усвідомлення можливостей його практичного застосування, розвитку прикладної соціології (applied sociology). Як і теоретична соціологія, остання є частиною єдиного соціологічного знання. Але її категоріальний апарат і дослідницький інструментарій, на відміну від тієї частини соціологічного знання, яка вивчає і теоретично відображає закономірності розвитку суспільства, орієнтовані на соціальну практику, розробку і вирішення практичних проблем «тут і зараз» [1].

У широкому сенсі, грецьке слово *проблема* (яке можна розглядати як похідне від *παρεμβολή* – перешкода), означає завдання, що підлягає дослідженню і вирішенню. Так, одним з найактуальніших завдань сучасної соціології стає проблема безпеки. В її основі лежать суперечності: між зростанням потреб людей і можливостями екосередовища; між прагненням людини зберегти своє життя, здоров'я, ідентичність і загрозами для цього, закладеними в самій її життєдіяльності. Разом з тим, аналіз сучасної літератури, присвячений різним аспектам вивчення проблем безпеки, дозволяє зробити висновок про те, що в даний час її теорія знаходиться на «допарадигмальному» рівні. Більше того, в повсякденній свідомості міцно зміцнилося розуміння того, що безпека – це або пасивний стан захищеності, або відсутність загроз взагалі. Безпосередньо це впливає на соціальні практики і, передусім, на практику безпеки, яка сьогодні будується або на принципі реагування та виправлення, або ж на принципі заперечення розвитку.

І тут доречно говорити про культуру безпеки. Поєднання понять «культура» і «безпека» вперше було виконано Міжнародною консультативною групою з ядерної безпеки (INSAG) у 1986 році в процесі аналізу причин і наслідків аварії на Чорнобильській АЕС. Визнано, що відсутність культури безпеки стала однією з основних причин цієї аварії [2]. Але сьогодні склалося розуміння того, що категорія «культура

безпеки» має бути застосовна не тільки до персоналу потенційно небезпечних об'єктів, але і до кожної людини окремо, суспільства в цілому. Від ціннісних установок людей, мотивів їхньої поведінки, особистісних та професійних якостей та здібностей залежить визначальною мірою ефективність заходів щодо забезпечення безпеки життєдіяльності, зниження гостроти впливу загроз економічних, екологічних чи соціальних.

Зрозуміло, що «культура» – це, ймовірно, одне з найбільш неоднозначних понять. У науковій літературі його визначення даються в залежності від цілей і завдань досліджень, особливостей галузей науки, специфіки наукових шкіл і т.п. Його дефініційний діапазон надзвичайно широкий: від будь-яких результатів людської діяльності (П. Сорокін) до основи існування та найважливішої ідентифікаційної ознаки будь-якої цивілізації (С. Хантінгтон). Але типовий підхід в соціології передбачає аналіз культури, як колективної системи символів. Ідеї, норми, установки визначають, яким чином члени того чи іншого суспільства сприймають дійсність, і як вони колективно схильні реагувати на це сприйняття.

Не в останню чергу це відноситься і до сприйняття безпеки. Загрози і ризики, як її складові, існують завжди і, в певних межах, навіть можуть мати позитивне значення, граючи мобілізуючу роль в діяльності, спілкуванні, поведінці. У ряді європейських мов безпека розуміється в позитивному сенсі – як наявність певних якостей, що роблять життєве середовище людини більш сприятливим. Більш того, в англійській мові є словосполучення, що використовується як синонім поняття безпеки. *Readiness no action* – стан мобілізації усіх елементів системи, готовність до дії. Інакше кажучи, безпека розуміється не як відсутність небезпеки, а як готовність до неї, діяльність, що спрямована на управління загрозами та ризиками.

Таким чином, культуру безпеки можна розуміти, як здатність членів суспільства сприймати небезпеку, а також індивідуально або колективно реагувати на неї. І тут постає питання про роль прикладної соціології у формуванні культури безпеки, зокрема, українського соціуму. У цьому зв'язку доцільно звернутися до її функцій: поряд з пізнавальною, інформаційною та діагностичною варто відзначити перетворюючу та інноваційну функції, які реалізуються в активному впливі на соціальні процеси та явища.

Про які перетворення йдеться у контексті безпеки? Мається на увазі система соціальних практик, що спрямована на формування культури безпеки. А постановка завдань у цій площині потребує знань та навичок соціальної інженерії, отже, ми маємо нагоду звернутися до соціологічного знання в одному з аспектів прикладної соціології, бо розробка і впровадження соціальних технологій становить одну із задач *applied sociology*. В повній мірі це може торкнутися такого інноваційного напрямку, як педагогіка безпеки, де, на наш погляд, є місце синтезу дослідницької діяльності та технологічного потенціалу *applied sociology* в процесі перетворення індивідуального досвіду на досвід соціальний. Мається на увазі виокремлення позитивного індивідуального досвіду виживання у надзвичайній ситуації та розповсюдження його у процесі навчання членів професійних співтовариств або цільових груп населення. Таким шляхом, зокрема, можна перетворити прикладну соціологію на ефективно діючий важіль формування активної, адекватної до небезпек позиції кожного члена суспільства або професійної групи. Паралельно буде вирішуватися актуальне завдання сьогодення – формування у населення культури безпеки, адекватної викликам часу і існуючим загрозам та ризикам.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Кравченко, А.И. Прикладная социология и менеджмент: Учебное пособие / А.И. Кравченко. – М.: Издательство МГУ, 1995. – 208с. 2. Основы формирования культуры безопасности жизнедеятельности населения / Ю.Л. Воробьев, В.А. Пучков, Р.А. Дурнев; под общ. ред. Ю. Л. Воробьева. МЧС России. – М.: Деловой экспресс, 2006. – 316 с.

Константин Белоусов

Социологический институт РАН (Санкт-Петербург)

НАРКОТЕСТИРОВАНИЕ СТУДЕНЧЕСКОЙ МОЛОДЕЖИ КАК МЕРА СОЦИАЛЬНОГО КОНТРОЛЯ ДЕВИАНТНОСТИ

Наркотестирование, как мера профилактики наркомании среди студенческой молодежи, в 2013 году набирает новые обороты. Всё большее количество регионов России и вузов подключаются к реализации этого антинаркотического мероприятия. При этом, местные органы власти стремятся на законодательном уровне урегулировать вопрос об обязательном наркотестировании учащихся как средней, так и высшей школы. В Москве, например, депутаты городской Думы в первом чтении уже приняли законопроект, регламентирующий вопросы добровольного тестирования школьников, несколько

ранее, в 2012 году Правительством Свердловской области было принято постановление «Об организации тестирования студентов высших учебных заведений на наличие психоактивных веществ». В данном документе, который носит рекомендательный характер, менеджменту вузов рекомендовано проводить ежегодное тестирование студентов на употребление наркотических средств.

Тестирование (пока также добровольное) проводится и в других регионах, так, например, в Чувашии в университете имени И.Н. Ульянова добровольное психологическое и медицинское тестирование на употребление наркотиков выявили желание пройти на начало 2012 года пятьсот студентов с различных факультетов университета. Попытки внедрения положения об обязательном тестировании студентов на наркотики предпринимались и в Перми (однако прокуратура опротестовала подобные законодательные нововведения). Приведенные примеры не исчерпываются перечисленными регионами, в той или иной степени деятельность по внедрению тестирования проводится если не во всех, то в большинстве регионов России. Так, например, в ближайшем будущем можно ожидать активизации процесса тестирования в Татарстане, где в марте 2013 года Президент республики Р.Минниханов высказался в поддержку обязательного наркотестирования студентов вузов. Здесь важно сказать, что опыт таких мероприятий в регионе имеется, поскольку в апреле 2013 года на употребление наркотиков через процедуру тестирования должно было пройти более 13 тысяч кандидатов в волонтеры Универсиады-2013 (среди которых, прежде всего, студенты вузов).

В целом, оценка наркотестирования (особенно в среде государственных чиновников) очень позитивна, примером чего могут послужить высказывания ряда представителей официальных структур. Так, начальник отдела межведомственного взаимодействия в сфере профилактики Управления наркоконтроля Республики Татарстан В. Герасимова сказала: «Добровольное тестирование на наркотики является мощным средством профилактики, и опыт доказал необходимость его применения». Схожие суждения можно встретить в речи депутата Московской городской Думы Л. Стебенковой. По её мнению, «Добровольное тестирование на наркотики является эффективной профилактической мерой, опыт применения которой в ряде российских регионов показал положительный результат». Думается, что подобные (уже давно высказываемые) идеи, а также ссылки на результаты социологических опросов [1], согласно которым граждане готовы поддержать введение обязательного ежегодного теста на употребление наркотиков, а также общая неудовлетворительная ситуация с наркопотреблением (и многие другие факторы) послужили толчком к подписанию главой государства в июне 2013 года Федерального закона «О внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации по вопросам профилактики незаконного (немедицинского) потребления наркотических средств и психотропных веществ». Согласно этому документу, в РФ вводится система раннего выявления употребления обучающимися в образовательных организациях, реализующих программы общего и профессионального образования, наркотических средств и психотропных веществ без назначения врача. Речь фактически идет об узаконении процедуры наркотестирования учащейся молодежи.

Однако среди специалистов как отечественных, так и зарубежных [2] до сих пор нет однозначной положительной оценки эффективности этой меры. В зарубежной научной литературе убедительно доказывается, насколько сильно могут отличаться результаты тестов на употребление ПАВ, проводимые разными исследователями, лечебными учреждениями, даже если в основе ПАВ может лежать одно и то же вещество (например, марихуана). Paul L. Saгу справедливо пишет, что количество дней после прекращения курения марихуаны, необходимых для того, чтобы каннабиноиды стали не обнаруживаемыми при использовании традиционных методов тестирования на наркотики является предметом дискуссий среди токсикологов, судебно-медицинских экспертов, учёных [3, с.1].

В этой связи возникает вопрос о целесообразности этого профилактического мероприятия, на которое выделяются значительные денежные средства, а убедительных сведений доказывающих его эффективность до сих пор не получено. В этой ситуации целесообразно еще раз обратиться к апробированным профилактическим мерам, которые можно свести к трем группам [4, с.126]:

- **Консультативные.** Организация индивидуальных и групповых консультаций с учащимися и преподавателями по вопросам девиантного поведения и решению проблем, вызванных им. Подобные меры вполне могут найти свою реализацию в рамках работы психологической службы любого учебного заведения;
- **Образовательно-методические.** Практические действия, связанные с проведением для учащихся и преподавателей просветительских семинаров, тренингов, круглых столов о природе девиантного поведения, способах его профилактики, разработка и издание памяток, брошюр, плакатов, акцент на использование социальной рекламы;
- **Социологический мониторинг.** Проведение регулярных социологических опросов с целью информационного контроля относительно негативных тенденций в среде учащейся молодежи, исследование их динамики. Осуществление подобных социологических опросов, существование служб, их проводящих, можно рассматривать как показатель профессиональной культуры современного учебного заведения.

Вполне вероятно, что перечисленные меры профилактического характера имеют отсроченный результат действия в будущем, но они менее финансово затратные (чем, например, диагностические процедуры, связанные с наркотестированием), находят прямой отклик в сознании учащихся, в них заложен огромный позитивный потенциал; и, возможно, они более результативны, чем разрекламированное и непозволительно дорогостоящее наркотестирование.

ЛИТЕРАТУРА: 1. Из школьников дурь выбьют добровольно URL: <http://www.gazeta.ru/social/2012/12/12/4888889.shtml> (дата обращения: 02.06.13). 2. Pidd Ken, Roche Ann Workplace drug testing: why the controversy. Of Substance. Vol. 7, № 3, 2009. P.18; Butler Frank Urine Trouble: Drug Testing of Students and Teachers in Public Schools // Current issues in education. Volume 15, № 1 February 06, 2012. 3. Cary Paul L. The marijuana detection window: determining the length of time cannabinoids will remain detectable in urine following smoking. A critical review of relevant research and cannabinoid detection guidance for drug courts. Nationaldrugcourtinstitute.. Vol. IV, №2. April 2006. P.1 4. Белоусов К.Ю. Социальный контроль девиантности в среде студенческой молодежи // Вестник Орловского государственного университета. 2012. No5(25). С.126.

Лариса Филинская

Белорусский государственный университет

ОПЫТ ИССЛЕДОВАНИЯ ПРОБЛЕМЫ ДОМАШНЕГО НАСИЛИЯ

Проблема домашнего насилия является комплексной и междисциплинарной. Социология, социальная психология, криминология, педагогика особое внимание уделяют изучению насилия в семье как специфического явления социальных практик взаимодействия индивидов. Объектом междисциплинарного научного анализа семейное насилие стало только во второй половине двадцатого столетия, когда данный феномен был признан проблемой национального масштаба в США. В работах М. Страуса, Р. Джелла, С. Стейнметца насилие в семье рассматривается как индивидуально-личностное явление, обусловленное характеристиками жертв и агрессоров, а также факторами ближайшей внесемейной среды. Известный американский социолог М. Киммел, рассматривая весь комплекс взаимоотношений мужчин и женщин, заостряет внимание на том, что брак не защищает женщину от насилия. Эти социологи и ряд других американских ученых (Л. Лерман, Л. Шерман, Р. Берк, Д. Финкельхор, К. Йолло и др.) и по сей день продолжают оставаться одними из ведущих специалистов в области домашнего насилия.

Отечественные авторы (российские, белорусские, украинские) рассматривали внутрисемейные насильственные преступления чаще всего с криминологических позиций. В постсоветский период появляются многочисленные работы, основанные на анализе данных социологических исследований, проведенных по заказу и при финансовой поддержке международных организаций.

Определенный опыт исследования проблем домашнего насилия накоплен и в Беларуси. Одно из первых крупномасштабных исследований по оценке ситуации в области домашнего насилия было проведено в 2008 г. Центром социологических и политических исследований Белорусского государственного университета при поддержке тематической группы ООН по вопросам гендерного равенства. В 2012 г. рамках проекта международной технической помощи "Развитие национального потенциала Республики Беларусь в целях противодействия домашнему насилию в условиях достижения гендерного равенства", который реализуется Фондом ООН в области народонаселения (ЮНФПА) и Министерством труда и социальной защиты, ЦСПИ БГУ провел новое исследование, основной целью которого являлось определение масштабов и причин распространенности агрессивного поведения мужчин и женщин в отношении своих брачных партнеров в Брестской области. Были опрошены 337 мужчин и 363 женщины, проживающих в Брестской области, в возрасте от 18 до 60 лет, имеющих опыт семейной жизни в официально зарегистрированном браке либо в фактических брачных отношениях без официальной регистрации. Сбор информации осуществлялся методом анкетного опроса. Применялась многоступенчатая комбинированная выборка.

Результаты исследования свидетельствуют о том, что насилие в семье в Брестской области является серьезной социальной проблемой: **82,4 %** женщин и **70,9 %** мужчин переживали насилие в той или иной форме. Наиболее распространенными насильственными действиями и в отношении мужчин, и в отношении женщин являются различные формы **психологического** насилия: ревность (данную форму психологического насилия испытывают 54,9 % мужчин и 67,8 % женщин), брань, ругательства (52,9 % мужчин и 63,6 % женщин); непристойные шутки, замечания (43,3 % мужчин и 53,2 % женщин),

вмешательство в личную жизнь (33,2 % мужчин и 38,8 % женщин), угрозы, запугивания (24,9 % мужчин и 31,1 % женщин).

Достаточно распространенной формой **экономического** насилия среди жителей г. Бреста и Брестской области является единоличное, без согласования с супругом/супругой, принятие решения об использовании семейного бюджета (крупные покупки, азартные игры). О таких ситуациях вспомнили 21,4 % мужчин и более четверти женщин (27,0 %). Значительно реже отмечались две другие формы экономического насилия – отказ в деньгах для приобретения жизненно важных вещей (на это указали 11,3 % мужчин и 15,4 % женщин) и запрет на работу/учебу (соответственно 4,5 % и 8,0 %).

Как свидетельствуют результаты социологического опроса, в белорусских семьях данного региона нередко осуществляются насильственные действия по отношению к супругу/супруге (партнеру/партнерше), сопровождающиеся нанесением телесных повреждений, т.е. **физическое** насилие. Так, о толкании, щипках, таскании за волосы заявили 16,6 % мужчин и 29,2 % женщин; на случаи избиения, побоев указали 6,2 % мужчин и 16,0 % женщин.

Сексуальное насилие (принуждение к половой связи) испытывали 7,4 % мужчин и 17,6 % женщин Брестского региона.

Общая ситуация с масштабами и уровнем распространенности семейного насилия в его различных видах представлена на рисунке 1. Для этого анализа были объединены индикаторы, измеряющие различные виды насилия (психологическое, физическое, экономическое и сексуальное).

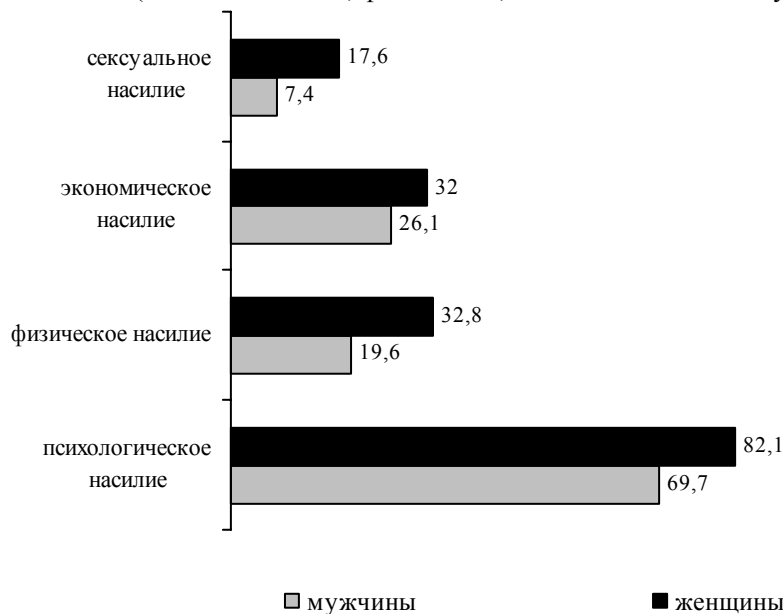

Рис. 1 – Уровень испытываемого насилия различных видов мужчинами и женщинами (в %)

Значимые различия в испытываемых мужчинами и женщинами формах насилия зафиксированы по следующим позициям:

- в 2,6 раза чаще женщины, чем мужчины, подвергались избиению, побоям;
- в 2,4 раза чаще женщины, чем мужчины, принуждались к половой связи;
- в 1,8 раза чаще женщин, чем мужчин, толкали, щипали, таскали за волосы, запрещали работать/учиться.

Что же является поводом для проявления агрессии? Почему подвергаются насилию мужья/партнеры и жены/партнерши? Мужчины называют основными поводами для проявления агрессии ревность (21,7 %) и денежные проблемы в семье (16,6 %). По мнению женщин, переживших разные формы насилия, агрессивное поведение мужей/партнеров связано с их пьянством, злоупотреблением алкоголем (22,6 %), денежными проблемами (15,2 %) и ревностью (27,2 %).

Сегодня 124 страны в мире имеют специальное законодательство против домашнего насилия. В Беларуси эта тема обсуждается уже 20 лет. В настоящее время подготовлен проект Закона Республики Беларусь «О профилактике, пресечении и защите от насилия в семье». Данный проект закона направлен в Палату представителей Национального собрания Республики Беларусь.

ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ БЕЗПЕКИ ЯК ЧИННИК БЕЗПЕКИ СУДОПЛАВСТВА

Досвід освоєння Світового океану свідчить, що мореплавство пов'язане з численними і різноманітними за природою загрозами, воно небезпечно за своєю суттю. І це стосується не тільки давньої історії, але і сьогодення. За даними Реєстру Ллойда, лише у період 1966 – 1985 рр. щорічно гинуло не менше 300 суден. Пізніше, завдяки зусиллям Міжнародної морської організації (ІМО) та інших зацікавлених сторін, кількість аварій на морі стала знижуватися. Позитивні зрушення були наслідком корекції діючих і створення нових правил та норм, що відносяться до безпеки операцій на морі. Переважно новачки з безпеки поширювалися на технічні та юридичні аспекти мореплавства. Досі відкритими залишаються питання, пов'язані з соціогенними факторами, що впливають на мореплавство. Так званий «людський фактор» стає «вузьким місцем» на тлі модерних технічних систем, які посилюють безпеку морських комунікацій. Помилки в розрахунках, невірна оцінка ситуації, бездіяльність або незнання того, як діяти при виникненні небезпеки, нарешті, навмисне порушення діючих правил – усе це і досі стає причинами багатьох катастрофічних подій на морі. Через помилки людей, які керували судами, відбулося багато всесвітньовідомих трагічних подій: катастрофа пасажирського лайнеру «Титанік» (1912 р., понад 1500 жертв), загибель пасажирського судна «Адмірал Нахімов» (1986 р., 398 жертв), перекидання парома «Herald of Free Enterprise» (1987 р., 197 загиблих), загибель парома «Estonia» (1994 р., більше 900 жертв). Останній випадок – зіткнення зі скелею круїзного лайнера «Costa Concordia» (2012 р., більше 30 жертв). Аналіз цих та подібних до них подій дозволяє зробити висновок: загальною причиною є низька культура безпеки членів екіпажу і, перш за все, командного складу.

Останнім часом термін «культура безпеки» отримав широке розповсюдження і використовується для опису корпоративної атмосфери або культури, в якій безпека є пріоритетом номер один. Сьогодні він зустрічається в наукових публікаціях, матеріалах конференцій, посібниках та рекомендаціях, присвячених безпеці на морі, проте загальноприйнятого тлумачення досі не отримав. У практиці судноплавства поняття «культура безпеки» та «безпека життєдіяльності» часто ототожнюються, що, на нашу думку, не є продуктивним з точки зору теорії та практики безпеки морських комунікацій. І хоча, дійсно, ці поняття відображають взаємопов'язані явища і процеси, їх зміст не співпадає. Безпечна життєдіяльність на особистісному рівні – це запобігання й мінімізація наслідків шкідливих і небезпечних факторів. Культура безпеки, натомість, містить низку додаткових компонентів – це не тільки безпечна життєдіяльність, а й мотивація, постійне вдосконалення, психологічна готовність дотримуватися її принципам та інше. Виходячи з цього, у 2011 році класифікаційне товариство «Американське бюро судноплавства» (ABS) завершило наукові розробки щодо визначення індикаторів для вимірювання рівня ефективності культури безпеки. Результати отримали відображення в керівництві «Safety culture and leading indicators of safety». Визначення, які містяться у документі, збігаються, наприклад, з думкою директора Департаменту безпеки морської адміністрації Фінляндії Х. Волконена. Він наголошує: «Культура безпеки на морі – це ряд методик, що використовуються морським співтовариством у різних ситуаціях в певних регіонах зі сформованими загальними культурними цінностями, мета яких є збереження людського життя, суден і вантажу, а також – захист довкілля». У Нідерландах використовують наступне визначення культури безпеки: «культура в компанії та на її судах, яка сфокусована на безпечному та екологічно бездоганному управлінні судами, що підтримувана усіма залученими особами» [1].

Ми бачимо, що усі наведені визначення близькі за змістом, бо тут домінує думка про необхідність постійної уваги і турботи про безпеку як з боку моряків, так і з боку керівників організацій, що їх наймають. Натомість існує певний конфлікт між безпекою судноплавства та його економічністю. Реальністю є те, що для формування культури безпеки необхідні великі фінансові витрати. Чи завжди морські компанії готові на відповідні витрати у повному обсязі? Цей конфлікт особливо помітний, коли йдеться про українських моряків, які переважно наймаються у компанії-перевізники або компанії-судновласники, пріоритетом яких є економічність (на заваду безпеці). Економія на технічному стані суден, медичному обслуговуванні, виборі безпечного маршруту тощо роблять перевезення більш ризикованими для українців. Останнім часом це стає особливо помітним в результаті піратських нападів біля узбережжя Сомалі або Нігерії. Наші співвітчизники займають друге місце після філіппінців за кількістю жертв піратських нападів. Кожний п'ятий член екіпажів, захоплених морськими піратами, є громадянином України [2]. Командний і рядовий склад часто-густо не володіють елементарними знаннями і навичками виявлення загроз, вибору типу поведінки, збереження внутрішньо колективних відносин у надзвичайній ситуації тощо. Проблема не закінчується безпосередньо в морі, вона прямо чи опосередковано впливає на ситуацію «на березі», відбивається на здоров'ї моряків, їх сім'ях, провокує нові небезпеки, вже не пов'язані безпосередньо з перебуванням на борті судна.

Очевидним стає і те, що недостатня безпека може знизити привабливість компанії, її продукції в очах громадськості і призвести до фінансових збитків. Інакше кажучи, турбота керівництва компанії про безпеку має бути помітною із зовні, постійно відображатися на рівні експлуатації. Культура безпеки не є догмою, а, скоріше, творчим процесом. Кожна компанія або організація може розвивати культуру безпеки у відповідності зі своїми принципами і традиціями шляхом впровадження нових технологій і методів соціального управління.

З іншого боку, культура безпеки – це обов'язкова складова професійного потенціалу кожного працівника у сфері судноплавства. Мова іде як про особисту культуру, так і про організаційну культуру безпеки, яка має формуватися задовго до початку практичної діяльності ще на стадії професійного навчання. Відповідальне ставлення до питань безпеки і відповідні диспозиції варто виховувати у майбутніх судових командирів в стінах морських навчальних закладів, цю настанову необхідно підтримувати весь період професійної діяльності. Процес формування морського фахівця, незалежно від статусу і конкретної професії, повинен обов'язково включати і цей елемент виховання, можливо, у наступній послідовності: (1) спеціальні знання та навички, (2) знання вимог і правил безпеки, (3) прищеплення культури безпеки, (4) практика і досвід роботи на судні в небезпечному середовищі. Підготовлений таким чином моряк у наступному може стати активним учасником формування культури безпеки на судні і у компанії, де працюватиме. Кінцевий результат поширення культури безпеки: збереження життя моряків та зменшення кількості надзвичайних ситуацій.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Решетов Н. Культура безопасности в судоходстве / Н. Решетов // Морской флот. – 2000. – С. 18–19. 2. Транспорт. – 2012. – № 49. – С. 57 – 62.

Юлия Приколотина

Луганский государственный университет внутренних дел им. Э.А. Дидоренко

ОДОБРЕНИЕ ФИЗИЧЕСКИХ НАКАЗАНИЙ ДЕТЕЙ КАК СОЦИАЛЬНОЕ ОТКЛОНЕНИЕ

Оценка физических наказаний детей на предмет определения допустимости либо недопустимости их применения принципиально может быть осуществлена в следующих нормативных измерениях: правовом, моральном, религиозном и собственно социальном (проявляющемся, в частности, в общественном мнении). Каждое из них, хотя и имеет отношение к одним и тем же нормируемым феноменам, обладает своей собственной природой и спецификой установления нормы. Корректная фиксация отклонений и определение их качества («позитивное — негативное») также находятся в прямой зависимости от природы того либо иного нормативного измерения.

Опрос жителей Луганска, проведенный кафедрой криминологии, конфликтологии и социологии ЛГУВД им. Э.А. Дидоренко совместно с Лабораторией криминологических и социологических исследований этого же вуза в апреле 2007 г., свидетельствует о том, что большинство респондентов (52%) склоняются к тому, что от физических наказаний детей возможно совершенно отказаться; 42% — считают, что совершенно отказаться от физических наказаний детей не удастся. Таким образом, одобрение физических наказаний детей является социальной девиацией по количественному признаку.

Оценка качества социального отклонения (позитивное — негативное) неосуществима с позиции собственно социального измерения, но возможна в рамках ценностных нормативных измерений, к которым относятся право, мораль и религия [1, с.177].

Законодательством Украины (ч. 7 ст. 155 Семейного кодекса Украины) применение физических наказаний к детям в любой форме (включая такую «минимальную» по последствиям как причинение физической боли незначительной интенсивности в течение непродолжительного времени) запрещено, и на общих основаниях квалифицируется как преступление, то есть действие, нарушающее телесную неприкосновенность ребенка [2]. Такой способ решения вопроса соответствует общеевропейской тенденции, претендующей на глобальную распространенность, и позиционируемой как единственно верный [3].

Как в научных исследованиях, так и в публичной ненаучной сфере значимым, а может быть и доминирующим, является обоснование недопустимости применения физических наказаний детей с позиции морали. Согласно оценки, преподносимой как моральная, физические наказания детей квалифицируются как насилие и соответственно зло по той причине, что они унижают человеческое достоинство ребенка. При этом унижение человеческого достоинства трактуется субъективно — как чувство дискомфорта, которое испытывает ребенок [4, с.34]. Основанием такой квалификации является расширительное толкование насилия — отождествление с ним любого действия, совершаемого против

воли человека, то есть силы вообще. Этот способ решения проблемы силы тяготеет к этике анархизма — морального и педагогического. Ребенок при этом понимается как самодостаточное и самоуправляемое должным образом существо, не требующее формирующего воздействия со стороны иных лиц. Идея «ненасилия», взятая в указанной специфической трактовке, позиционируемая как безусловно гуманная и принятая за аксиому вне возможности ее практического применения, также хорошо наслаивается на идею детоцентризма, и вполне согласуется с такими качествами ребенка как невинность и беззащитность. Следует заметить, что униженность ребенка и соответственно насильственность физического наказания видится, скорее, в подчиненном положении ребенка, который испытывает чувство дискомфорта по той причине, что действие исходит от родителя (другого человека, другой воли), то есть воля родителя противоречит воле ребенка. Однако такую позицию невозможно назвать оправданной — при последовательной реализации она сводит на нет возможность воспитания ребенка в принципе. Таким образом, речь идет о специфической, абсолютистской трактовке принципа силы, основанной на этике анархизма и субъективизме.

Согласно православной традиции физические наказания, применяемые умеренно, в необходимых случаях и при соблюдении ряда условий признаются в качестве допустимой меры воспитания [5, с. 145-146].

Итоговое соотношение всех нормативных измерений имеет следующий вид: согласно нормам законодательства Украины — физические наказания признаны противоправными; согласно мнения, представляемого как позиция морали (тяготеющего к анархической трактовке силы) — насилием и соответственно злом; согласно религиозным нормам (православие) — допустимы при соблюдении ряда условий; одобрение физических наказаний детей является социальной девиацией по количественному признаку.

В такой противоречивой ситуации задача определения качества отклонения представляется весьма сложной и решается в настоящее время в пользу «сильного», то есть закона. Позиция православия и общественного мнения (меньшинства) квалифицируются как «патологические» и требующие переформатирования в соответствии с прогрессивными гуманистическими тенденциями [6, с. 71]. Причем, при заявленной (декларативной) значимости общественного мнения, в демократическом обществе оно определено как носитель злокачественных насильственных стереотипов и признано требующим формирования [7, с. 43].

Парадоксальным является то, что дискуссии по проблеме физических наказаний не ведется, исследований, направленных на поиск качественных зависимостей социального отклонения (взаимосвязей между одобрением физических наказаний и моделью воспитания) не проводится. Наблюдаемая в настоящее время догматичность в вопросе физических наказаний, доминирующее морализаторство в духе анархизма, опора на субъективный критерий, отказ от дискуссии по этому вопросу вызывают сомнение в том, что одобрение физических наказаний детей является собственно девиацией негативной.

Указанный выше опрос имел целью поиск взаимосвязи между отношением к проблеме применения физических наказаний (одобрение, отрицание) и обуславливающими их позициями относительно воспитания. Выявлены следующие доминирующие субъективные мотивы: 1) необходимость пресечения совершения ребенком деяний, которые являются опасными для жизни и здоровья других лиц (12% респондентов, 17% ответов); 2) наказание за издевательство над слабыми детьми (13% респондентов, 18% ответов); 3) необходимость пресечения совершения ребенком опасных для его жизни и здоровья деяний (12% респондентов, 17% ответов); 4) наказание за дерзость, проявленную по отношению к родителям (12% респондентов, 17% ответов). Полученные данные свидетельствуют о доминировании интересов безопасности жизни и здоровья ребенка и иных лиц.

Таким образом, физическое воздействие (физическое наказание) является вполне адекватным ценностям, определяемым как социальные и воспитательные, что ставит под сомнение корректность оценки одобрения физических наказаний детей как негативной социальной девиации.

ЛИТЕРАТУРА: 1. Гнатенко Е.А. Проблемы изучения личности преступника в отечественной криминологической науке // Соціологія в ситуації соціальних невизначеностей: Тези доповідей учасників I Конгресу Соціологічної асоціації України. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2009. — 476 с. 2. Сімейний кодекс України. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>. 3. Global Initiative to End All Corporal Punishment of Children [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://endcorporalpunishment.org/>. 4. Замечание общего порядка № 8. Право ребенка на защиту от телесных наказаний и других жестоких или унижающих достоинство видов наказания (в частности, статья 19; пункт 2 статьи 28 и статья 37). Принято на 42-й сессии, 2006. / Подборка замечаний общего порядка и общих рекомендаций, принятых договорными органами по правам человека. HRI/GEN/1/Rev.8/Add.1. 11 June 2007. // Организация Объединенных Наций. — 120 с. 5. Щеголева Е.В. Православные брак и семья. – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2003. – 192 с. 6. Самченко М.Ю. Криминологічна характеристика та попередження сімейного насильства щодо неповнолітніх. Дисертація ... канд. юрид. наук. Львів, 2011 — 216 с. 7. Искоренение Искоренение телесных наказаний детей. Вопросы и ответы. Council of Europe, June 2008. — 65 с.

ДЕВІАНТНА ПОВЕДІНКА В СИСТЕМІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Негативний вплив на розвиток українського соціуму мають девіації в системі вищої освіти, які погіршують моральний стан суспільства, деформують свідомість молодого покоління, спричиняються до знецінення статусу вищої освіти та зниження її якості. Переважна кількість досліджень девіантності в системі вищої освіти висвітлюють тільки так звані вторинні девіації: наркоманію, злочинність, корупцію, хабарництво тощо. В межах цього напрямку можна навести приклади праць відомих дослідників-девіантологів – В.А.Бачиніна, Я.І.Гілинського, Р.Кловарда, К.Еріксона, І.П.Руценка, С.І.Яковенка та інших. Предметом нашого аналізу є негативна девіантна поведінка головних суб'єктів освітнього простору (студентів та викладачів) в вузівському навчальному процесі.

Девіантна поведінка студентів та викладачів в навчальному процесі – це здійснення ними соціальних дій, які відхиляються від соціокультурних очікувань та норм, загальноприйнятих правил виконання своїх соціальних ролей. Головними формами негативної девіантної поведінки студентів в навчальному процесі, які розповсюджені в українських ВНЗ, є наступне: демотивація (пасивна позиція) до навчання; систематичний пропуск занять; нерегулярна та неякісна підготовка до занять; використання мобільних телефонів як засобу отримання відповідей під час контролю академічних знань; «комерційний» засіб отримання заліків та іспитів; покупка студентами курсових та дипломних проектів та їх пред'явлення як особистої наукової роботи; масове розповсюдження плагіату в науковій діяльності [1]. До негативної девіантної поведінки викладачів можна віднести: примиренська позиція викладачів стосовно студентів, які не можуть засвоювати програму навчання в адекватному обсязі; оцінювання студентів та їх навчальних робіт поза легальними нормами і правилами через неофіційні домовленості, на основі взаємних послуг чи за висловлену в різних формах «вдячність» (прохання колег-викладачів, керівництва закладу, співробітників вузу, друзів, знайомих); посадові зловживання та зверхнє ставлення до студентів; хабарництво під час складання іспитів та заліків. Проаналізуємо деякі з названих форм.

Демотивація (байдужість, відсутність інтересу) студентів призводить до того, що вони працюють значно нижче своїх можливостей, і своїми діями завдають шкоду вузівській організації. Таке ставлення до навчального процесу є свідомою позицією. Студент не проявляє ініціативи, творчої активності, не готується до практичних занять, дуже мало займається самостійною роботою, рідко працює в бібліотеці та користується Інтернетом в навчальних цілях, не займається науковою роботою. Причини посилення демотивованості студентів є суб'єктивні та об'єктивні. Суб'єктивними причинами можна вважати: відсутність навичок правильного самоаналізу поведінки і прогнозування її наслідків, недостатність самостійного мислення, низька пізнавальна діяльність, збіднення і нестійкість духовних потреб. Демотивовані студенти не бачать прямого зв'язку поміж результатами навчання та успішною майбутньою кар'єрою. Є також об'єктивні причини: низькі вимоги при прийомі абітурієнтів до вищих навчальних закладів, практична відсутність кар'єрного орієнтування студентів, посилення розриву між теорією та практикою.

Студентський плагіат у вищих навчальних закладах має місце в різноманітних ситуаціях, пов'язаних з прагненням студентів знайти найбільш легкі шляхи написання навчальних письмових завдань (курсівих та дипломних робіт, рефератів). Формами плагіату є наступне: представлення чужої роботи як своєї особистої наукової праці (готова робота з Інтернету чи робота, що виконана на замовлення за кошти), використання чужих ідей та думок без вказівки на джерело інформації, недостовірні інформація про використане джерело, різноманітні порушення правил цитування. Існують різноманітні фактори, що впливають на подальше розповсюдження студентського плагіату. Їх треба поділити на чинники об'єктивного та суб'єктивного змісту. До перших слід віднести такі: 1) трухлява, корумпована система вищої освіти, 2) існування в Інтернеті цілих порталів, присвячених обміну файлами з рефератами, курсовими та дипломними роботами, які дають можливість студентам безкоштовно скачувати тексти, 3) розгалужена системи консалтингових агентств, що надають студентам інформаційні послуги у сфері освіти: спеціальні фірми, в яких можна замовити контрольну, курсову, дипломну роботу на будь-яку тему і з будь-якої галузі знань, адресна розсилка запрошень до фірм, які спеціалізуються на виготовленні наукових праць на поштову скриньку та електронну адресу студентів [2], 4) байдужість владних структур (Верховної Ради, правоохоронних органів, Міністерства освіти та науки), відсутність розуміння необхідності боротьби з цією ганебною «хворобою», 5) недосконалість вузівських програм, які перенасичені кількістю предметів та зайвою інформацією. Деякі предмети студенти сприймають як баласт і тому, не маючи достатньо бажання та часу на їх опанування, використовують готові контрольні роботи, реферати з Інтернету чи купують їх у відповідних фірмах. До чинників суб'єктивного змісту належать

наступні: 1) безвідповідальна позиція викладачів (професура передпенсійного і пенсійного віку та й значна частина викладачів суттєво відстає від студентів у комп'ютерній грамотності, заплющує очі на студентський плагіат, читає роботи «по діагоналі»), 2) алогічна і неприродна залежність перспектив діяльності викладачів від слабких студентів, 3) безпринципність та аморальність багатьох студентів, їх небажання плідно займатися учбовою та науковою роботами, витратити на них багато особистого часу. На думку І.Бекешкіної, в 60 % випадків ініціаторами хабарів виступають самі студенти, оскільки не можуть виконати всі необхідні навчальні завдання [3], 4) споконвічні лінощі студентів, їх небажання професійно працювати і відмовитись від спокуси займатися шахрайством в процесі навчання, невміння управляти особистим часом, 5) відсутність знання обов'язкових вимог, які регламентують навчальну та наукову діяльність студентів, 6) відсутність системи покарань з боку навчального закладу та кафедр за порушення навчальної освітньої етики.

До сучасних форм девіантної поведінки викладачів можна віднести примиренську позицію по відношенню до студентів, які не виконують програми навчання. Викладачі заплющують очі на велику кількість пропущених навчальних занять, допускають студентів до наступних занять без відпрацювання матеріалу попереднього навчального модулю, не ставлять своєчасно питання про відрахування студентів, які взагалі неспроможні навчатися. В багатьох випадках студенти отримують так звану «державну» оцінку безпідставно. Це стає нормою роботи викладача з неуспішними студентами, що провокує подальшу демотивованість студентів.

Проаналізовані явища утворюють певну «спіраль девіації», сприяють загальній деградації вищої освіти, знеціненню дипломів українського вишу. На наш погляд, в якості першочергових кроків по гальмуванню негативних процесів можна запропонувати такі кроки:

По-перше, Міністерству освіти та науки зробити більш жорсткими правила щодо відбору абітурієнтів до вищих навчальних закладів.

По-друге, викладачам вищої школи забезпечити впровадження інтерактивних технологій навчання, методів роботи студентів в малих групах, що сприятимуть розвитку соціальних компетенцій студентів, підвищенню їх зацікавленості в навчанні.

По-третє, вищим навчальним закладам посилити кар'єрну орієнтацію навчання, переглянути стратегію забезпечення студентів якісними умовами виробничої практики.

По-четверте, вищим навчальним закладам приділити увагу налагодженню партнерських стосунків з бізнес-структурами, в тому числі для залучення представників бізнесу до навчального процесу в різноманітних формах.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Голунов С.В. Студенческий плагиат как вызов системе высшего образования в России и за рубежом // Вопросы образования. – 2010. – № 3. 2. Бойко А. Епідемія плагіату. Як виробити імунітет? – [Електронний ресурс]. –Режим доступу: – <http://www.osvita.org.ua/student/studying/articles/11.html> 3. Ініціаторами хабарництва переважно є студенти – [Електронний ресурс]. –Режим доступу: – http://www.dif.org.ua/ua/commentaries/expert_opinion/irina-bekeshkina_/1751.htm

Оксана Проскуракова

Харківський національний університет внутрішніх справ

ВІДОБРАЖЕННЯ ПРОСТИТУЦІ В УКРАЇНСЬКИХ ЗМІ

Останнім часом все частіше можна почути, що Україна – це країна, де процвітає проституція, країна, в яку туристи приїжджають з метою секс-розваг.

Не останню роль у формуванні цього іміджу відіграють засоби масової інформації, особливо ті, які публікують свої матеріали у всесвітній мережі Інтернет.

Завдяки інформаційним Інтернет-ресурсам, про життя в Україні дізнається не тільки її населення, але й населення інших країн.

З метою аналізу основних тем, які висвітлювали протягом 2013 року журналісти інформаційних Інтернет-видань стосовно проституції в Україні, нами було проведено пілотажне дослідження.

Під час дослідження ми переглянули 200 матеріалів, які висвітилися у пошуковій системі Google під ключовою фразою «Проституція в Україні - 2013 рік». В результаті для аналізу було обрано лише 22 статті, які дійсно опубліковані у всеукраїнських та регіональних інформаційних Інтернет-виданнях протягом 2013 року. Інші матеріали або не відповідали критеріям відбору, або повторювалися на сторінках інших видань.

Як показав аналіз, у 2013 році основними темами, які висвітлювали журналісти про проституцію були: 1) легалізація проституції в Україні; 2) українське законодавство щодо проституції, а також 3) питання, які надають можливість більш детально дослідити проституцію як соціальне явище.

Питання легалізації проституції або, навпаки, посилення кримінальної відповідальності за цю діяльність достатньо часто розглядаються в цьому році на сторінках інформаційних видань. Так, 8 із 22 проаналізованих нами статей обговорювали це дискусійне питання. При цьому в 4-х статтях легалізація підтримувалася. Аналіз показав, що на теперішній час легалізація проституції залишається актуальною, але не визначеною проблемою, як на рівні законотворчих ініціатив, так і на рівні простих українців.

З одного боку, прибічники легалізації проституції в Україні обґрунтовують свою позицію тим, що, по-перше, виведення проституції з тіні може значно поповнити бюджет України, по-друге, захистити права жінок, які працюють у цій сфері, позбавити їх від свавілля, насильства клієнтів та правоохоронних органів, а також знизити кількість випадків торгівлі людьми, по-третє, легалізація може сприяти зменшенню в Україні ВІЛ-інфікованих.

З іншого боку, противники нововведення переконані в тому, що узаконювання проституції може призвести до деморалізації українського суспільства та значно збільшити кількість жінок, бажаних отримувати дохід шляхом продажу свого тіла, а також збільшити кількість закладів, які будуть надавати секс-послуги.

Неодноразово протягом 2013 року в своїх матеріалах журналісти підіймали тему недосконалості українського законодавства щодо відповідальності за проституцію. На теперішній час наше законодавство за зайняття проституцією передбачає лише адміністративну відповідальність у вигляді штрафу від 5 до 10 неоподаткованих мінімумів доходів громадян. Дана норма не дає можливості знизити рівень проституції в країні, а тільки сприяє безглуздій діяльності міліції, працівники якої для статистичних показників та найчастіше для поповнення свого бюджету періодично відловлюють одних й тих самих «жриць кохання», штрафують їх та відпускають.

Поряд з цим, у засобах масової інформації з'являлися повідомлення про депутатські пропозиції щодо посилення кримінальної відповідальності громадян, які користуються секс-послугами за гроші, та позбавлення їх волі до трьох років.

Проведене нами дослідження показало, що найбільш актуальними та цікавими для журналістів все ж таки є теми, які безпосередньо розповідають про особливості проституції в Україні: із 22 матеріалів, що ми аналізували, 17 висвітлюють регіональні особливості секс-індустрії. Більшість статей (9) інформують про буденність столичних жінок комерційного сексу, дещо менше (1-2) освічують факти про проституцію у місті Харкові, Донецьку, Дніпропетровську, Луганську, Львові та Рівно.

Найчастіше увага надається критеріям працевлаштування у сфері комерційного сексу, аналізу місць розповсюдження реклами та надання секс-послуг, їх вартості, а також біографічним історіям окремих людей, які обрали шлях проституції.

Дослідження показало, що в Україні незалежно від області діє однаковий механізм надання секс-послуг. Основними місцями, де клієнтам пропонують розважитись є готелі, сауни, масажні салони, нічні клуби, борделі, що розташовуються в квартирах. Як правило, клієнтів для дівчат допомагають знайти працівники цих закладів, а також місцеві таксисти, які отримують певну грошову винагороду за кожного клієнта. Одночасно для пошуку клієнтів використовуються об'яви у місцевих газетах та Інтернет-сайти. Певна частина дівчат шукає своїх клієнтів безпосередньо на вулиці.

За даними Інтернет-ресурсів вартість секс-послуг варіює від 50 гривень до 400 доларів за годину і залежить від території «обслуговування» та статусу повії.

Наприклад, у місті Києві вуличні повії на Окружній пропонують себе лише за 50 гривень, а в центрі менш ніж за 250 гривень дівчата працювати не будуть. Вартість дівчат, що працюють «на базі», тобто на квартирі, складає приблизно 90-200 доларів за годину. При цьому достатньо часто 60% з цієї суми працівниці секс-індустрії віддають власникам борделів. Самими високооплачуваними у сфері секс-послуг вважаються VIP-ескорти, послуги дівчат/хлопців, що належать до цієї категорії, обійдуться клієнтам від 100 до 400 доларів за годину.

В регіонах вартість інтимних послуг дещо менше, але також залежить від місця «роботи» повії. Наприклад, у місті Рівно середня вартість години розваги з дівчиною в сауні або на квартирі коштує в середньому 150-250 гривень.

Поступово проституція стає бізнесом не тільки для жінок, але і для чоловіків. При цьому зазначається, що вартість їх послуг значно більше, але конкретні суми не оговорюються. Чоловіча проституція на сьогодні більш завуальована та важкодоступна тема, в рамках нашого дослідження лише дві журналістські статті розповідали про даний вид секс-послуг. З них можна дізнатися, що чоловіки надають платні секс-послуги як жінкам, так і чоловікам, але більшим попитом вони користуються у гомосексуальному середовищі. Серед чоловіків-повії виділяють дві категорії – вуличні та хлопці за викликом. Вуличні - найдешевші повії. Як правило, це безпритульні, наркомани та кримінальні елементи. Клієнтів вони шукають у місцях, де збираються чоловіки гомосексуальної орієнтації.

Хлопці за викликом, як правило, особи більш високого соціального статусу, навчаються у ВНЗ або мають вищу освіту. Такі чоловіки-повії коштують дорожче та мають значні переваги перед вуличними: для клієнтів вони більш надійні в плані здоров'я та безпеки.

Поширеними серед інформаційних матеріалів є повідомлення про проституцію серед неповнолітніх. Дане питання обговорюється у 4-х статтях. Більшість матеріалів присвячена окремим історіям із життя неповнолітніх повій. Як правило, проституцією намагаються заробити дівчата та хлопці з неблагополучних сімей або сироти, які проживають в інтернаті й на вулиці. Середній вік, з якого потрапляють на шлях проституції, становить 12-15 років.

Підводячи підсумки, можна констатувати, що аналіз інформаційних Інтернет-ресурсів надає можливість скласти достатньо детальний портрет проституції як соціального явища в Україні, а у деяких випадках допомогти бажаним як скористатися секс-послугами, так і «працевлаштуватися» за древнішою професією або отримати поради у створенні власного бізнесу в секс-індустрії. Більшість видань надають лише факти, які стосуються цього явища в Україні, залишаючи оцінку та висновки за читачами.

ЛІТЕРАТУРА: 1.Плохотнюк Наталья. Секс-бізнес в Україні. Часть 1 [Електронний ресурс] / Наталья Плохотнюк // Интернет-издание Фраза ua – 2013 - Режим доступа: http://fraza.ua/print/23.08.13/173881/seks_biznes_v_ukraine_chast_1.html 2. Шершень Александр Обычная проституция в Украине [Електронний ресурс] / Александр Шершень // Интернет-газета «Послезавтра» - 2013 - Режим доступа : <http://poslezavtra.com.ua/obychnaya-prostituticiya-v-ukraine/> 3. В Украине процветает несовершеннолетняя проституция [Електронний ресурс] : Сводка.нет- Новости Украины и Мира - 2013 - Режим доступа : <http://svodka.net/poslednie-svodki/svodki/727860>

Микола Чаплик

Донецький державний університет управління

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЗЛОЧИННОСТІ ПІД ВПЛИВОМ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОГО ПРОГРЕСУ (НА ПРИКЛАДІ КІБЕРЗЛОЧИННОСТІ)

Суспільний прогрес є незмінним супутником історії розвитку людства. Разом із тим, людська природа є певною константою, в якій поєднуються поняття як норми, так і девіації. Серед усіх різновидів девіантної поведінки виділяється злочинність, яка є однією з характерних ознак людського буття. Тому не можна не погодитися із Е.Дюркгеймом, який зазначив, що «суспільство без злочинності абсолютно неможливе». Зміна соціальних декорацій під впливом прогресу призводить лише до зміни декорацій у злочинному світі.

Епоха комп'ютерів та Інтернету робить людство більш відкритим, а відтак і вразливішим. Можливість доступу до інформації, у тому числі особистої й конфіденційної, переводить людську взаємодію в іншу площину. Відбувається віртуалізація інформації, капіталу, ресурсів і врешті-решт людських стосунків. Тим часом злочинність приймає нові правила гри, які висуває інформаційне суспільство, намагаючись потрапити у русло науково-технічного прогресу.

Звичайно, що злочинність, яка пов'язана із впровадження новітніх технологій, в Україні не так поширена, як її історично-традиційні різновиди, засновані на фізичному обмані та насильстві. Однак цілком зрозуміло, що вітчизняний соціум не оминуло дане явище. Зростання числа користувачів комп'ютерів та розширення функціональних можливостей Інтернету породжує попит на кримінальні засоби збагачення за допомогою ІТ технологій та системи глобального зв'язку. Будь-який користувач комп'ютеру, який має відношення до комп'ютерних мереж, або власник пластикової картки наражаються на небезпеку стати жертвою кіберзлочину.

Отже, розглянемо різновиди кіберзлочинності, які є найбільш поширеними в українському суспільстві. Розпочнемо розгляд з такого різновиду кіберзлочинності, як інтелектуальне піратство, а саме – використання неліцензійного програмного забезпечення, яке набуло масштабів справжньої епідемії. Масова поширеність неліцензійного ПЗ на комп'ютерах приватних осіб перш за все зумовлена його доступністю та дешевизною. Адже ліцензійний продукт коштує грошей, які пересічний громадянин не в змозі (рідше – не хоче) сплачувати. До речі, ті, хто залучені у сферу ІТ-технологій переважно намагаються не використовувати «неліцензійку». Адже ці люди чітко усвідомлюють, що за такі дії передбачене покарання. Однак, пересічні громадяни не надто переймаються даною проблемою, вважаючи, що, наприклад, неліцензійним Windows користуються майже всі їхні знайомі, а всіх фізично неможливо притягнути до відповідальності. Фактично суспільна думка сформувала уявлення про «нормальність» такого девіантного стану речей.

«Хворими» на піратське програмне забезпечення виявляються й державні установи. Так, за даними прес-служби Кабміну в минулому році частка нелегального софту складала 40%, а у 2011 році –

89% (!). Такий стан речей не залишається непоміченим у світі: згідно з даними спеціального звіту (Special 301 Report) Торгівельного представництва США (USTR) у 2013 році Україна стала лідером серед країн світу за рівнем піратства. Цим самим було визнано, що наша держава неспроможна належним чином захистити права інтелектуальної власності.

Водночас Державна служба інтелектуальної власності заявила, що вже через два роки, у 2015 р., всі державні установи країни відмовляться від використання піратського програмного забезпечення. Приблизна вартість переходу усіх державних установ на ліцензійне програмне забезпечення – приблизно 1,4 млрд. грн. Хоча в 2013 році для цього було виділено лише 14-ту частку необхідних коштів – 100 млн. грн.

Свідченням певних змін, які все ж таки відбуваються у боротьбі з кіберзлочинністю, є прецедент, що стався у жовтні 2012 року у вітчизняному судочинстві – вперше в українському законодавстві господарський суд прийняв рішення на користь Microsoft та зобов'язав комунальне підприємство «Ужгородський аеропорт», який у своїй роботі використовував шість терміналів із піратським програмним забезпеченням, сплатити корпорації компенсацію. Усього ж в українських судах станом на кінець 2012 року знаходилося 60 карних справ про порушення авторських прав Microsoft. При цьому операційні системи та офісні додатки виробництва компанії Microsoft є головним програмним забезпеченням, яким користуються органи державної влади України та її громадяни.

Іншим різновидом кіберзлочинності є заволодіння чужою інформацією та коштами. Даний напрямок, на нашу думку, доречно свідомо об'єднати, адже заволодівши чужою приватною інформацією можна дістатися й до чужих фінансів. Взагалі крадіжка інформації є своєрідною ознакою часу, підтверджуючи, що цінністю інформаційного суспільства є саме інформація.

До речі, крадіжка інформації, яка на даному етапі не містить для злочинця інтересу, говорить про логістичну систему кіберзлочинності, своєрідну інтелектуальну комбінацію, завершення якої повинно принести дивіденди. Тобто, очевидно, що злочинець майбутнього це не обов'язково той, кого виганяли зі школи за неуспішність, і він не схожий на тип «природженого злочинця», який описував Ч. Ломброзо. Хоча у даному випадку мова йде не про всіх злочинців та не про весь злочинний світ, що трансформується з плином часу, а про певний сегмент соціуму, який займається злочинними практиками у сфері ІТ технологій. Отже, кіберзлочинець – це людина, яка підкована інтелектуально та технічно. Тому із розмахом кіберзлочинності змінюватимуться підвалини злочинного світу як соціального інституту, а відтак і його структура, функції, субкультура. До даного виду кіберзлочинності належить так званий «кардінг», тобто викрадення коштів фізичних осіб за допомогою платіжних карток. Так, за даними Національного банку України, станом на кінець березня 2013 року з банківських карток громадян України було викрадено 11 млн. грн. Якщо брати у відсотковому значенні, то це становить менше ніж 0,002% від усіх банківських збитків. Однак, потрібно враховувати й порівнювати дані цифри у відношенні до матеріальних збитків, які зазнають люди від інших різновидів злочинів і тоді ця цифра не буде здаватися надто мізерною. Також потрібно критично ставитися до інформації, яка надається банками. Адже вони не зацікавлені у тому, щоб їхні клієнти втрачали віру у надійність зберігання власних коштів.

Серед інших різновидів крадіжок у кіберпросторі можна назвати «фітінг» – вид шахрайства, пов'язаний із заволодінням персональними даними (логінами, паролями) шляхом використання підроблених Інтернет-сторінок; «скімінг» та «шіммінг», при яких використовуються зчитувальні пристрої для зняття інформації з магнітних смуг на платіжних картках; «клікджекінг» – накладення невидимого шару на сторінку для підміни користувальницького інтерфейсу та завантаження таким чином потрібної зловмиснику сторінки із доступом до конфіденційних даних або до комп'ютера користувача.

Одним з найбільш розповсюджених в українському соціумі видів кіберзлочинності є виробництво та поширення порнографії (особливу небезпеку для соціального порядку становить дитяча порнографія). До речі, Україна належить до числа країн із найбільш жорстким законодавством щодо дорослої порнографії. Разом із тим на порносайти у світі існує значний попит і у даному випадку український соціум не є виключенням. Так, наприклад, за травень 2013 року статистика звітів за словом «порно» в Яндексі по Україні складала майже 13 млн 392 тис. запитів. Тому не випадково фахівці називають Інтернет-порнографію «кокаїном для нового покоління». Водночас у короткостроковій перспективі надто багато комерційних Інтернет-підприємств програють, втративши суттєву статтю доходів, у випадку якщо Інтернет-порнографія зникне. Крім того, питання порнографії в Інтернеті зачіпає більш глобальну проблему, а саме питання моралі у світової павутини. Тому явище Інтернет-порнографії є свого роду проявом дисфункції мережевих систем.

Таким чином, кіберзлочинність, яка до недавнього часу була певного роду екзотикою, стала ознакою сьогодення. Вітчизняні кіберзлочинці переорієнтовуються із зарубіжного на вітчизняний сегмент Інтернету. Водночас її розповсюдження призводить до внесення змін в українське законодавство, спричинює розширення структури та штату відділів по боротьбі із нею і т. ін. Отже, спостерігається стійка динаміка розвитку цього різновиду девіантної та делінквентної поведінки. Тому дослідження даної проблеми є перспективним у контексті подальшого вивчення злочинності як соціального явища.

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА ПІДСИСТЕМА БЕЗПЕКИ ОРГАНІЗАЦІЇ: СТРУКТУРНІ КОМПОНЕНТИ ТА ІНСТРУМЕНТИ ПРОТИДІЇ ЗАГРОЗАМ

Більшість загроз безпеці будь-якого підприємства пов'язані з організаційними девіаціями – поведінкою персоналу, яка виходить за рамки існуючих в організації правил і приписів. Варто передусім виділити систему норм-правил, порушення яких неминуче веде до збитків матеріального або не матеріального характеру. До них можна віднести технологічні санітарно-гігієнічні, економіко-правові, пожежні та інші норми. Саме вони лежать в основі низки підсистем безпеки організації, що за існуючою традицією визначаються як «економічна», «протипожежна», «інформаційна», «техніко-технологічна», «соціально-психологічна» підсистеми тощо. Кожна з підсистем безпеки – це певний вид цілеспрямованої діяльності, що захищає організацію від тих або інших загроз та ризиків. Підсистеми безпеки є інструментом захисту організації від реалізації надзвичайних ситуацій та катастрофічних сценаріїв. Соціально-психологічна підсистема безпосередньо пов'язана з кадровим потенціалом організації, її функція полягає у тому, аби зберегти психологічний клімат і соціальні відносини в колективі на рівні, який дозволяє організації ефективно досягати основні цілі.

Також існує система норм-очікувань, яка передбачає певні «правильні» поведінкові реакції учасників соціальної взаємодії в організації. Норми-очікування відображають рівень організаційної культури та тип ментальності соціальної системи. Вони можуть бути прописані в правилах загального розпорядку та у професійних етичних кодексах, існувати в усній або письмовій формі. Порушення цих норм може породжувати організаційних девіантів, зачіпати сферу соціально-психологічної безпеки. Базовими факторами, які безпосередньо впливають на стан соціально-психологічної підсистеми безпеки, є оптимальний розподіл функціональних обов'язків працівників, достатній рівень професійної підготовки персоналу, оптимальна композиція особистісних властивостей членів колективу, справедлива система мотивації персоналу, стиль управління, що є адекватний цілям і завданням організації, стану розвитку її колективу. Усе перелічене можна вважати основними компонентами, які утворюють організаційне середовище. Зниження якісних показників за вказаними параметрами призводить до зміни мотиваційної сфери персоналу, до певних напружень в підсистемі соціально-психологічної безпеки та збільшує вірогідність організаційних девіацій.

Під безпечним станом психологічної складової організації ми розуміємо здатність працівників зберігати стійкість до психотравмуючих впливів середовища та певну комфортність організаційного середовища, яка дозволяє їй учасникам відчувати, по-перше, певну міру власної захищеності від психологічного насильства та інших загроз; по-друге, позитивне ставлення до себе з боку професійного оточення; по-третє, задоволеність від взаємодій у колективі. До цього треба додати певний рівень довіри до колег та керівництва. Психологічний комфорт створює передумови для забезпечення соціальної безпеки працівника, його продуктивної взаємодії з організаційним середовищем як індивіда і суб'єкта діяльності. Все це створює підвалини лояльності колективу, і дає ефект позитивної мотивації до продуктивної діяльності. Однак це тільки передумови, на які реагує особистість. Кінцеві ж мотиви поведінки визначаються індивідуальним особистісним простором працівника, до якого входять: психофізіологічні та особистісні властивості, структура його ціннісних орієнтацій, соціальні установки, пристрасті, найближче соціальне оточення і життєві обставини. Таким чином, в сферу соціально-психологічної підсистеми безпеки потрапляє індивідуальний особистісний простір працівника, отже, логічно виникає завдання: виявляти фактори ризику в цьому просторі, а у наступному – розробляти практичні заходи, які перешкоджають ризикам перетворюватися на реальні негативні сценарії.

Оптимальне організаційне середовище може бути створеним зусиллями адміністрації та кадровими службами. Його зміст має бути розрахованим на пересічну особистість, що має установки на нормативну поведінку. Очевидно, більшість людей і є такими по-суті. Але поведінка «пересічної» категорії людей в певних випадках може загрожувати безпеці організації, якщо «пересічні» потраплять в складну життєву ситуацію. Наприклад, потреба в грошах на лікування родича, несподівані борги, стан стресу можуть змінювати психологічний стан людини у гірший бік, породжувати напади невмотивованої агресії, знервованість, неадекватні реакції на звичайні висловлювання або дії колег. Такі обставини можуть спричинитися до не навмисних (помилки в роботі) чи навмисних (помста) дій, які шкодять організації. Також збільшується ймовірність девіацій, якщо в організації нерозвинена система контролю і є шанс зробити щось заборонене (наприклад, розкрадання) не боячись розплати.

Рівень безпеки соціально-психологічної підсистеми різко знижується, коли в ній з'являються люди, яких відносять до певної групи ризику. До подібної групи, наприклад, можна віднести працівників з адиктивною поведінкою або кримінальними установками особистості. Для задоволення згубної пристрасті

або в наслідок залежності ці люди можуть піти на різні злочини (шахрайство, розкрадання тощо) чи порушення режимів. Існує також потенційна можливість їх негативного впливу на мотиваційну сферу співробітників організації, вони можуть бути причетними до створення груп з небезпечною мотивацією. Вельми непрогнозованою може бути поведінка людей з аномаліями у особистісному розвитку в континуумі від акцентуацій характеру до особистісних розладів. Особливістю цієї категорії людей є вибіркова уразливість в різних соціальних взаємодіях (у акцентуантів), і практично тотальна соціальна дезадаптація у людей з вираженими особистісними розладами. Для останніх характерними рисами є зайва підозрілість, мстивість, ригідність мислення, відсутність моральних принципів, емоційна нестійкість, завищена самооцінка, самовпевненість і т.і. Ця категорія працівників з великою часткою ймовірності може порушувати норми-очікування, знижуючи рівень соціально-психологічної безпеки, що може призводити до дезорганізації соціальних зв'язків, підвищувати конфліктність організаційного середовища. Сценарії розвитку подій в цьому випадку можуть бути різними. Знижується загальний рівень лояльності персоналу, виникають ситуації саботажу або зради, коли свідомо передається конкурентам конфіденційна інформація, ключові співробітники переходять до конкурентів тощо. Рівень збитку від девіантної діяльності залежить від позиції аномального працівника в структурі організації. Працівники вищих ешелонів управління можуть довести організацію до повного знищення, банкрутства, організаційного розпаду, а, наприклад, оператор технічної системи здатен спровокувати техногенну катастрофу...

Ефективним інструментом зміцнення соціально-психологічної безпеки, на наш погляд, мусить стати постійний соціологічний моніторинг. Засобами соціологічного аналізу можна відтворити загальну картину стану соціально-психологічної підсистеми безпеки та діагностувати декілька важливих її аспектів, наприклад, виявити ступені задоволеності робітників своєю діяльністю і становищем в організації, перспективам професійної кар'єри, матеріальною і нематеріальною системою заохочення праці. Вельми важливими і продуктивними можна вважати заходи з виявлення осіб, які відносяться до груп ризику, що на практиці здійснюється за допомогою структурованого спостереження та соціометричних процедур. У ролі експертів можуть виступати керівники підрозділів та інші категорії персоналу. Існує великий клінічний матеріал емпіричних ознак осіб з адиктив, осіб з патологіями характеру, який може служити основою для підготовки відповідного інструментарію. Метод соціометрії дозволяє вимірювати ступінь відповідальності членів групи за виконання прийнятих у групі правил і норм, прагнення до збереження цілісності групи, сумісність, спрацьованість, згуртованість, контактність, відкритість, статусні положення її членів тощо. Процедура дозволяє виявити окремих осіб, які мають негативні показники за вказаними параметрами, аби у подальшому продовжити поглиблені спостереження іншими методами та запропонувати управлінські рішення стосовно «небезпечних» осіб.

Гор Шелкошвєєв

Харківський національний університет внутрішніх справ

ПОФЕСІЙНА ДЕФОРМАЦІЯ ЯК ЗАГРОЗА БЕЗПЕЦІ ОРГАНІЗАЦІЙ (на прикладі органів внутрішніх справ)

Будь-яка організація, фірма, підприємство має свою організаційну структуру. Вона багатомірна, складається зі взаємопов'язаних і взаємозалежних підструктур: управлінська, інформаційна, маркетингова, фінансово-економічна, кадрова. Якість та координованість їхньої взаємодії визначає стан організації як соціальної системи. Інакше кажучи, вони виступають системоутворюючими чинниками. І, безперечно, одну з найважливіших ролей у цьому відіграє підструктура кадрова.

Якщо згадати, що визначальними якостями будь-якої соціальної системи є її динамічність та стохастичність (обов'язкові атрибути розвитку), то стає зрозумілим, що організація знаходиться в потенційно небезпечному стані. Адже ці якості визначають також її уразливість до впливу різноманітних зовнішніх чи внутрішніх загроз.

Однією з істотних внутрішніх загроз є професійна деформація співробітників. Будь-яка професійна діяльність так чи інакше змінює особистісні характеристики людини. Поряд з позитивними змінами, які притаманні становленню професіонала, відбуваються також зміни, що мають характер деформацій. Сам термін походить від латинської *deformatio*, що в перекладі означає «спотворення» і має, безсумнівно, негативний відтінок. З часом у працівників формуються «професійно небажані» якості, які визначаються характером діяльності чи специфікою самої організації. Найбільше поширеними ознаками професійної деформації є наступні: авторитарність, немотивована агресивність, консерватизм, соціальне лицемірство, поведінковий трансфер, емоційна індіферентність, які надалі негативно позначаються на можливостях досягнення організаційних цілей, вирішення завдань, що стоять перед організацією.

Російський дослідник Н.Водоп'янова відзначає, що у першу чергу до професійних деформацій схильні люди, які мають професії за типом «людина-людина» [1, с.40-43]. Наприклад, тема професійних

деформацій є вельми актуальною для медичних працівників або педагогів, але саме загрозливих форм з точки зору організаційної безпеки вона набуває стосовно працівників правоохоронної сфери. Дійсно, служба в різних підрозділах ОВС має потенційні ризики для поступової трансформації особистості. Виконання функціональних обов'язків працівників органів внутрішніх справ, зокрема, пов'язане з підвищеною відповідальністю особи за свої дії в ситуаціях з непередбачуваним результатом, у поєднанні з недостатньою визначеністю ролевих функцій, психічними і фізичними перевантаженнями, необхідністю спілкування з контингентом громадян, що відноситься до різних категорій девіантів. Додамо, що правоохоронці наділені виключними повноваженнями з точки зору можливості застосовувати легальне насильство, у т.ч. в певних випадках – зброю. Ці специфічні особливості професійної діяльності мають значний вплив на особистісні характеристики співробітників міліції, і саме вони складають тло, на якому поступово формуються ознаки професійної деформації. В останні роки частішають випадки, коли представники підрозділів міліції порушують законність та права громадян. Загрозливою є тенденція до зростання кількості порушень дисципліни співробітниками органів внутрішніх справ у стані алкогольного сп'яніння, що в деяких випадках супроводжується втратами табельної зброї, службових документів, спецзасобів та майна. Пияцтво і потяг до алкоголю як засобу компенсації, релаксації та внутрішньої комунікації є само по собі фактором і проявом профдеформації. Безумовно, подібні поведінкові прояви не збігаються ані з професійною етикою, ані з цілями та завданнями організації. Фоном для них є: криза мотиваційної сфери, зниження професійно значущих цілей і інтересів, втрата задоволення службою, постійне відчуття фізичної втоми й емоційної спустошеності.

З урахуванням специфіки служби в органах внутрішніх справ можна запропонувати наступну загальну типологію професійних деформацій:

1. «Кримінальна» деформація, яка обумовлена безпосереднім впливом криміногенного середовища, коли співробітники частково переймають кримінальну субкультуру, сленг, цінності у тих, з ким спілкуються за обов'язком служби.

2. «Посадова» деформація, яка обумовлена тим, що співробітники наділені владними повноваженнями по відношенню до об'єктів їх впливу.

3. «Деприваційна» деформація, змістом якої є заміна не задоволених потреб іншими потребами та інтересами, реалізація яких не має великих перешкод. Відбувається певний «реверс» потреб від вищих до нижчих, і тут доволі примітивні цілі, практики, задоволення, у т.ч. і садистського характеру, стають поведінковою рисою.

Посилення професійних деформацій, якщо немає внутрішніх та зовнішніх чинників протидії, крок за кроком призводить до зсуву процесів розвитку психічних якостей працівника ОВС у бік його професійної непридатності. Показниками розвитку цього негативного для особистості та організації в цілому процесу є:

- спотворення сфери потреб, інтересів, цілей;
- виникнення у співробітників почуття власної непогрішності через переоцінку своїх знань і досвіду;
- стереотипність мислення;
- обвинувальний ухил у стосунках з оточенням, цивільними особами;
- корумпованість.

Професійні деформації співробітників, по-перше, суттєво знижують імідж органів міліції в очах населення, по-друге, стають бар'єром на шляху підвищення професійного рівня, компетентності, отже, заважають виконанню основних завдань, що стоять перед колективами міліції; по-третє, призводять до напруги всередині колективів і, таким чином, страждає соціально-психологічна безпека організації. Отже, ми переконані у тому, що розвиток у персоналу будь-якої організації специфічних деформацій особистості є внутрішньою загрозою, яка знижує рівень безпеки системи в цілому, і робить її уразливою для різноманітних небезпек. Небезпекою для професійної діяльності за типом «людина – людина» є розрив або відторгнення клієнтів, конфлікт з соціальним оточенням, а цьому і сприяють різноманітні професійні деформації. А якщо система не виконує базових функцій, задля яких вона створена, вона втрачає життєздатність. Подібна негативна тенденція на сьогодні є помітною у системах освіти, медичній сфері, поліціювання. Різні фактори негативно впливають на означені інституції, можливо, професійні деформації суб'єктів правоохоронної діяльності не є першопричиною занепаду органів міліції, але на шляху оздоровлення зазначених базових інституцій суспільства, безперечно, встає питання щодо пошуку засобів кадрового менеджменту, які спроможні блокувати спотворення особистості професіоналів.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Водопьянова Н.Е. Синдром «выгорания» в профессиях системы «человек-человек» // Практикум по психологии менеджмента и профессиональной деятельности / под ред. Г.С.Никифорова, М.А.Дмитриевой, В.М.Снеткова. – СПб., –2001. – 143 с.

**ВОСПРИЯТИЕ НАСЕЛЕНИЕМ НИЗОВОЙ КОРРУПЦИИ В УКРАИНСКОМ ОБЩЕСТВЕ
(НА ПРИМЕРЕ ГОРОДА МАКЕЕВКА)**

В общественном сознании коррупция ассоциируется со взяточничеством. Большинству населения не присуще понимание коррупции как сложного социального явления. Однако макеевчане признают факт существования низовой коррупции и осуждают данное явление. Таким образом, будущая антикоррупционная политика городских властей может ориентироваться на поддержку и содействие населения.

При определении причин коррупции граждане придают меньше значения объективным факторам и прибегают к персонификации, то есть видят истоки коррупции, прежде всего, в личных качествах того или иного чиновника (аморальность, жадность и т.п.).

В своей массе жители Макеевки считают, что коррупция ни при каких условиях не может быть оправдана. Однако наряду с осуждением достаточно распространена идея о социальной неизбежности и необходимости коррупции. Так 26,4% респондентов полагают, что иногда коррупция может быть оправдана.

Коррупция и взяточничество не рассматриваются гражданами как одна из важнейших проблем Макеевки. Скорее, это второстепенная проблема, не идущая ни в какое сравнение с обеспокоенностью людей экономической нестабильностью, безработицей и т.д. Тем не менее, каждый третий житель оценивает сложившийся уровень коррупции в городе как относительно высокий. В целом, по мнению населения, низовая коррупция распространена, но обеспокоенность вызывают, прежде всего, последствия коррупции. Опасность самой коррупции как главной первопричины многих общественных патологий остается недооцененной.

Три четверти опрошенных (78,8%) за последние двенадцать месяцев были вовлечены в коррупционные действия с представителями государственных органов. В рейтинге коррумпированности общественных институтов лидируют, как с точки зрения вымогательства взятки, так и с точки зрения дачи взятки, учреждения здравоохранения, Госавтоинспекция, милиция и система высшего образования. Таким образом, налицо парадокс: правоохранительные органы, призванные возглавить борьбу с коррупционной преступностью, сами рассматриваются гражданами как один из главных очагов коррупции и беззакония.

В целом антикоррупционный потенциал населения города можно оценить как средний. Однако он диссонирует с низким уровнем гражданской активности в противодействии коррупционным практикам на индивидуальном уровне. Среди макеевчан приблизительно равное количество как тех, кто убежден в возможности собственными силами искоренить коррупцию, так и тех, кто разуверился в этом.

В выборе эффективных средств для противодействия коррупции большинство макеевчан склонно отдавать предпочтение карательным мерам (ужесточение административной и криминальной ответственности, увольнение коррупционеров). Это вполне естественно, поскольку у населения отсутствует понимание коррупции как сложной общественной проблемы, требующей для своего решения всестороннего системного подхода.

*Альона Садовська
Харківський національний технічний університет «ХПІ»*

«ЩО Є НОРМА» І «ВІДХИЛЕННЯ» НА РИНКУ ПРАЦІ МОЛОДИХ СПЕЦІАЛІСТІВ

Молоді спеціалісти – це випускники вищих навчальних закладів, яким присвоєно кваліфікацію різних освітньо-кваліфікаційних рівнів і які працевлаштовані на підставі посвідчення про направлення на роботу. Такі особи вважаються молодими фахівцями протягом трьох років з моменту укладення з ними трудового договору. Відповідно до статті 197 ч. 2 Кодексу Законів про працю в Україні, молоді спеціалісти – це випускники державних навчальних закладів, потреба в яких раніше була заявлена підприємством, установою, організацією та яким надається робота за фахом на період не менше трьох років у порядку визначеному Кабінетом Міністрів України.

На нашу думку існує два підходи у розгляді цієї теми:

- «нормативний»
- «реальний (соціологічний)»

З точки зору першого підходу – молодий спеціаліст повинен після закінчення Вищого Навчального Закладу працевлаштуватись на роботу, за своїм фахом і пропрацювати на цій посаді не менш трьох років. Серед чинників що впливають на молодіжний контингент суспільства в момент виходу на ринок праці, вирішальний вплив мають такі: соціальні та професійні орієнтації молоді (соціально-професійний статус, рівень освіти, сфера діяльності); мотиви вибору професії (самореалізація та прояв здібностей, матеріальна забезпеченість, престиж та кар'єра і т.д); економічні орієнтації, уявлення про життєвий успіх та способи його досягнення. Усі вони визначають модель поведінки та особливості працевлаштування різних статево – вікових груп молоді. Проблема працевлаштування молоді найгостріше постає перед тими, хто вперше починає трудову діяльність після завершення навчання. Об'єктивним обставинами, які утруднюють нормальну соціалізацію молоді в момент переходу до самостійної трудової діяльності є: відсутність у молодій людини практичного досвіду роботи зі спеціальності; відсутність навичок самостійного працевлаштування й орієнтації на ринку праці; невідповідність одержуваних у навчальних закладах знань потребам реальних робочих місць; слабка професійна підготовка чи її повна відсутність. Ситуація, що склалася на ринку праці України з притаманною їй диспропорцією попиту та пропозиції робочих місць, трансформацією галузевої структури зайнятості перерозподілом зайнятих між офіційним та неофіційним «тіньовим» секторами економіки, зростаючою невідповідністю отриманої молоддю освіти та фаху вимогам роботодавців, викликає значну стурбованість проблемами працевлаштування. Поведінка на ринку праці випускників ВНЗ є неоднозначною, що призводить до різного типу девіації, поведінка молодих спеціалістів не відповідає загальноприйнятим нормам.

З точки зору другого підходу «реального» для переважної більшості сучасної молоді визначальною цінністю «хорошої роботи» є гроші а не зміст. Молоді люди будують свої плани виходячи, в першу чергу, з позиції «гарна (висока) зарплата», а не з позиції «цікава робота». У складі трьох детермінант, які визначають ціннісні орієнтації молоді при виборі професії та трудової діяльності, головними є матеріальні міркування та можливість працевлаштування.

Нині на молодіжному ринку праці склалася парадоксальна ситуація, коли одночасно мають місце дві протилежні тенденції: з одного боку, недостатність робочих місць на загальнонаціональному та регіональних ринках праці, переважання пропозиції молодіжної робочої сили над попитом, з іншого - невідповідність (чи недостатність) пропонованих умінь та навичок молодих спеціалістів вимогам роботодавців. Знецінення матеріальних стимулів праці в офіційному секторі призводять до поширення в молодіжному середовищі таких форм трудової адаптації як нерегламентована зайнятість (зокрема, одержання доходів у тіньовому секторі), вторинна зайнятість, самозайнятість, зовнішня трудова міграція.

Валерій Оболенцев

Національний університет “Юридическая академия Украины имени Ярослава Мудрого”

КОЭФФИЦИЕНТ КОНФЛИКТНОСТИ

Если считать общественные отношения средой социальных конфликтов (что очевидно), то сведения о количестве общественных отношений могут сориентировать специалистов в объёмах его конфликтного потенциала.

Общее количество потенциальных конфликтов в некотором социуме можно исчислить по формуле

$$КПК = (X-1) \times X,$$

где КПК — количество потенциальных конфликтов, а X — количество членов общества. Соответственно, в группе из двух человек потенциально возможны минимум два конфликта (по одному инициированному каждым из его участников) между тремя — шесть и т.д.

В развитие этой идеи можно предложить коэффициент конфликтности общества, исчисляемый по формуле:

$$ККО = КК / (X-1) \times X,$$

где ККО — это коэффициент конфликтности общества, КК — количество конфликтов в обществе, а X — количество членов общества.

Данный коэффициент несёт специфическую смысловую нагрузку - показать интенсивность проявления конфликтов в среде конфликтного потенциала отдельной социальной группы и общества в целом.

Можно утверждать, что исчисление коэффициента конфликтности применительно к масштабам страны в некотором смысле совпадает с исчислением коэффициента преступной активности, часто

используемом на практике. Как известно, в этом случае устанавливается интенсивность проявления преступлений среди населения по формуле:

$$\text{КПИ} = \text{КП} / \text{КН},$$

где КПИ — коэффициент преступной интенсивности, КП — количество преступлений, КН — количество населения.

Очевидно совпадение идеи исчисления коэффициента преступной интенсивности и коэффициента конфликтности в масштабах страны. Однако, по сущности и аналогии с последним названным коэффициентом представляется более корректным исчисление коэффициента преступной интенсивности не относительно общего количества населения, а количества общественных отношений, охраняемых от одного из частных видов конфликтов — преступлений.

Соответственно, формула коэффициента преступной интенсивности как одного из случаев исчисления коэффициента конфликтности должна иметь вид:

$$\text{КПИ} = \text{КП} / (\text{X}-1) \times \text{X},$$

где КПИ — это коэффициент преступной интенсивности общества, КП — количество преступлений, а X — количество членов общества (населения страны).

Практическая значимость исчисления коэффициента конфликтности общества и его частного случая — коэффициента преступной интенсивности определяется возможностью, во-первых, в числовом эквиваленте описывать проблемность некоторого социума, а во-вторых, сравнивать такие характеристики применительно к сообществам с разным количеством участников.

Дмитрий Бойко

Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

НАСИЛИЕ В СТРУКТУРЕ СОЦИАЛЬНОГО: ПОПЫТКА ТЕОРЕТИКО-СОЦИОЛОГИЧЕСКОГО ОСМЫСЛЕНИЯ

Насилие как неотъемлемая составляющая общественных отношений требует отдельного теоретического и, в частности, теоретико-социологического осмысления. Трудность теоретического осмысления проблемы насилия кроется в нескольких принципиальных вопросах, в том числе:

1. Спор о природе насилия. Мы исходим из того, что насилие, базируясь на физиологическом и психологическом субстратах, является социально конструируемым (в понимании Бергера и Лукмана) феноменом, получая соответствующий гносеологический статус. Насилие, так или иначе, связано с ограниченностью человеческого тела, т.е. физическая сторона важна и даже фундаментальна, однако именно социальная составляющая насильственности является приоритетным предметом социологического анализа.

2. «Искушение» детерминизмом и редукцией. Данный вопрос вытекает из предыдущего. Многие исследователи сводили насилие к отдельным факторам. Вебер задевает вопрос насилия в своем определении современного государства, по сути сводя его к средству контроля: «...есть организованный по типу учреждения союз господства, который внутри определенной сферы добился успеха в монополизации легитимного физического насилия как средства господства...» [1, с. 650].

Редукционизм встречается в (социально-)психологической трактовке насилия: от психоаналитической традиции (акцент на врожденных психологических свойствах человека – влечению к смерти; объяснение склонности человека к насилию через конфликт между подсознательным и надсознательным слоями в структуре личности), до довольно схожих теорий фрустрации и депривации (насилие вызывается агрессией из-за неудовлетворенности потребностей).

3. Этическая категоризация. Если насилие не рассматривается в неразрывной связи с каким-то иным социальным явлением, а получает собственный предметный анализ, то вопрос о нем довольно часто сводится к категориям этики и морали. Если в философском дискурсе это весьма оправдано и закономерно, то в научном – это гносеологический тупик.

Взгляд на насилие как инструментальную необходимость поддержания порядка, который наиболее ярко был описан еще Т. Гоббсом и Дж. Локком, оправдывает его как меньшее зло, которое необходимо принять во избежание большего зла (войны всех против всех). В данной идеализированной модели насилию снова-таки отводится роль инструмента регуляции, оно допустимо и оправдано лишь в той мере, покуда выполняет свою основную (если не единственную) функцию.

Альтернативу такому взгляду можно найти в работах представителей т.н. теории критики насилия (В.Беньямин, Э.Левинас, Ж. Деррида), которая «... не оправдывает насилие, не пытается его объяснить с точки зрения какой-либо частной, специальной науки, например, психологии или юриспруденции,

оправдать в рамках каких-либо этических или моральных систем, а критикует насилие принципиально, концептуально, как некоторое явление, которое не должно никаким образом быть сочетаемо с разумом, оправдываемо им и входящим в какие-то комбинации, которые позволили бы этому насилию выживать в человеческом обществе, в истории и так далее» [2]. Беньямин указывает на «неопосредованную функцию», т.е., в интерпретации И.М. Чубарова, «добавочную стоимость» насилия. Это та самая ситуация, когда превышает количество и качество насилия, необходимого для выполнения его функций – правоустановления и правоподдержания, становясь таким образом избыточным. Из данной проблемы вытекает еще одна смежная – идеологизированность трактовки применения насилия. Проблема насилие как инструмента символической борьбы стала предметом демагогии по поводу моральной необходимости/излишества использования насилия, прежде всего, в политических целях и неоправданности его места в арсенале практик.

4. Вопрос дефиниции. В дефиниции насилия, как и в определении других многоаспектных явлений, вкладывают ряд спорных переменных, которые отнюдь не являются обязательными или достаточными. Так, в определениях насилия поднимаются критерии рациональности, легальности (легитимности), целенаправленности, инструментальности в достижении целей (чаще всего политических), воля объекта насилия и пр. Такие подходы упускают из поля зрения целый пласт ритуалистических насильственных практик, тем самым нивелируя символический конструкт насилия.

К обязательной/достаточной переменной в определении насилия мы относим, прежде всего, **урон** (физический, психологический, символический). Для социологического анализа наиболее интересным представляется именно символическая сторона урона, однако игнорировать его физическую и психологическую стороны также недопустимо. Как писал М. Фуко, «гильотина отнимает жизнь, почти не касаясь тела, подобно тому, как тюрьма лишает свободы, а наложение штрафа забирает часть имущества. Она задумана таким образом, чтобы обеспечить применение закона не столько к реальному телу, способному испытывать боль, сколько к юридическому лицу, обладающему помимо других прав правом на жизнь. Она должна обладать абстрактностью самого закона» [3]. Это утверждение можно понять в том русле, что важен не сам физический акт (лишения жизни), а именно изменения в символическом поле (признание виновным).

В качестве *инструментального определения насилия* мы предлагаем следующее: *взаимодействие индивида (группы) с другим индивидом (группой), прямо и/или косвенно направленное на нанесение урона*. Популярное в литературе уточнение по поводу угрозы нанесения урона мы относим к психологической составляющей, экономический ущерб – к физической, политическую борьбу – к символической. Возможность случайного нанесения урона можно отнести к косвенной направленности. Одно из родовых понятий – понятие взаимодействия – мы заимствуем у Сорокина, и оно имеет следующую формулировку: «под «взаимодействием» понимается любое событие, с помощью которого один человек полуосязаемым путем влияет на открытые действия или состояние ума другого» [4].

Для социологического анализа необходимо уточнить двойственность природы объекта насильственных действий, т.е. его физическую и символическую стороны. К *физической* отнесем: а) человека (группы): его психологическое состояние, физическое тело и непосредственно жизнь; б) материальные вещи, как живые, так и неживые; к живым мы относим элементы биосферы (животных, растений), к неживым – элементы физической среды (как природные, так и искусственно созданные). *Символическую* сторону не принципиально разделять на подвиды. Следует лишь упомянуть, что понимается под подобными объектами: к ним относим диспозиции, статусы, капиталы (в понимании Бурдьё), элементы культуры (символы, ценности, ритуалы) и т.п.

Итак, в нашем понимании феномена насилия мы исходим из утверждения о его множественной природе (физиологическая, психологическая и социальная), а также двойственной характеристики объекта насилия (физическая и символическая стороны). Определяем насилие через родовое понятие «взаимодействие» и один обязательный/достаточный критерий – критерий урона (физического, психологического и символического).

ЛИТЕРАТУРА: 1. Вебер М. Политика как призвание и профессия // Вебер М. Избранные произведения. М., 1990. - С. 644–706. 2. Чубаров И.М. Теория критики насилия / Электронный ресурс. Режим доступа: <http://postnauka.ru/video/16184>; 3. Фуко М. Надзирать и наказывать. М.: Admarginem. 1999./ Электронный ресурс. Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Fuko_Tyrm/index.php; 4. Сорокин П.А. Родовая структура социокультурных явлений // Сорокин П.А. Человек. Цивилизация. Общество.- М., 1992, с. – С. 190-220

ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ В УКРАЇНІ ТА ЇЇ СОЦІОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Поняття соціального інституту та інституціоналізації є фундаментальними для соціальних наук та, перш за все, для соціології. Найчастіше інституціоналізація розглядається як процес формування соціального інституту в результаті інтеграції нового виду соціальної практики в існуючу систему суспільних відносин. Її найважливішими показниками виступають становлення та прийняття суспільством нових соціальних правил та створення організаційних структур, які відповідають за артикуляцію та порядок дотримання цих правил.

Особливості та проблеми інституціоналізації соціальної роботи в Україні визначаються, з нашої точки зору, двома протилежними тенденціями. З одного боку – це концептуальний плюралізм у розумінні соціальної роботи серед наукової спільноти, який ставить обмеження на шляху «привласнення» соціальної роботи тією чи іншою наукою, формує серед наукової спільноти розуміння того, що будь-яка теорія має незакінчений характер та є вірною лише певною мірою в певних межах, створює ситуацію розуміння плідності формування соціальної роботи на основі міждисциплінарної взаємодії. Очевидно, що такий плюралізм створює певні труднощі на шляху інституціоналізації соціальної роботи в класичному розумінні, тому що завдяки йому, наприклад, практична соціальна робота втрачає чіткі теоретичні орієнтири та обґрунтування, а в суспільстві формується багатоманіття «правил» соціальної роботи.

Протилежна тенденція, що характеризує процес інституціоналізації соціальної роботи в сучасній Україні, – це «легалізація» лише одного концептуального підходу у професійній підготовці соціальних працівників в межах напряму «соціальне забезпечення». Ця тенденція, з одного боку, дозволяє надати чіткі орієнтири та обґрунтування для практичної соціальної роботи, стимулює процес її інституціоналізації в Україні завдяки артикуляції «правил» та «меж». Але, з іншого боку, створює певні труднощі в діяльності освітянських організацій, які саме й були осередками концептуального плюралізму щодо соціальної роботи та вимушені шукати своє місце в процесі інституціоналізації соціальної роботи за нових умов, зрікаючись напрацьованого досвіду та знань.

Перелічені особливості та проблеми інституціоналізації соціальної роботи в Україні знайшли своє втілення в історії становлення кафедри соціології управління та соціальної роботи Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, яка є структурним підрозділом соціологічного факультету та однією з перших в Україні почала здійснювати підготовку соціальних працівників за напрямом «соціологія». У зв'язку з тим, що підготовку фахівців за новою спеціальністю було доручено кафедрі соціології праці і соціального управління, яка функціонувала з моменту організації соціологічного факультету у 1990 році, вона була перейменована на кафедру «соціології управління та соціальної роботи». За десятирічний термін існування кафедра пройшла певний шлях розвитку, внесла вагомий внесок у теоретичні доробки, методичне забезпечення підготовки висококваліфікованих фахівців з соціальної роботи. Характерною рисою роботи колективу кафедри соціології управління та соціальної роботи є тісний зв'язок викладацької діяльності з соціологічними дослідженнями актуальних проблем сьогодення, зокрема, соціальної роботи.

В сучасних умовах здійснення підготовки студентів за спеціальністю «соціальна робота» в межах напряму «соціальне забезпечення» та реалізація рекомендацій Міністерства освіти і науки України щодо навчальних дисциплін за цією спеціальністю створило, на наш погляд, певні проблеми в діяльності соціологічних освітянських підрозділів, які пов'язували свою діяльність із підготовкою соціальних працівників, змушує їх відмовитися від досить важливої соціологічної складової в підготовці фахівців із соціальної роботи.

Оскільки соціальна робота має міждисциплінарний, інтегративний характер, це обумовлює необхідність використання в практичній діяльності наукових доробків багатьох галузей соціального знання. Фахівець з соціальної роботи повинен не лише мати знання з різних наукових дисциплін – філософії, педагогіки, політології, психології, соціології, права, конфліктології тощо, – але й вміти на практиці застосовувати ту чи іншу систему знань для вирішення конкретної соціальної проблеми. На нашу думку, соціологія серед них займає провідні позиції, адже саме соціологія, на відміну від інших наук, пропонує комплексний та інтегративний погляд на суспільство та його складові, може виступати в якості провідного теоретичного обґрунтування вирішення соціальних проблем. Використання соціологічних методів дозволяє також здійснювати моніторинг та науковий супровід соціальної роботи як соціального інституту та особливої практичної діяльності в суспільстві. Тому наявність соціологічних дисциплін у підготовці фахівців з соціальної роботи є вкрай необхідним.

Крім того, важливою умовою підвищення ефективності соціальної роботи є розвиток соціології соціальної роботи як галузевої середньорівневої соціологічної теорії. Соціологічний аналіз соціальної

роботи як соціального інституту є умовою вдосконалення не лише цього виду діяльності, а й самого суспільства, створення умов для реалізації соціального потенціалу кожним його членом. Таким чином, підвищення ефективності соціальної роботи в Україні ми бачимо в її соціологізації.

Очевидно, в кожній країні, в тому числі в Україні, формування інституту соціальної роботи є процесом як стихійним, так і керованим. Визначити вірну концептуальну модель у розвитку соціальної роботи, системи професійної підготовки соціальних працівників, не допустити її девальвації є, на наш погляд, надзвичайно важливим питанням.

Світлана Вакулєнко

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

ПРОБЛЕМИ ОРГАНІЗАЦІЇ Й ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ

Реформування системи соціального обслуговування повинне передбачати створення ринку соціальних послуг для становлення конкурентного середовища в цій сфері. Говорячи про ринок соціальних послуг, ми маємо на увазі галузі й об'єкти соціальної сфери, в яких за певними правилами й за допомогою певних механізмів можлива ефективна взаємодія різних суб'єктів з метою поліпшення соціальної інфраструктури і, як наслідок, підвищення рівня життя населення. Учасниками ринку соціальних послуг виступають підприємства, державний сектор, громадські організації й громадяни. Модель ринку соціальних послуг припускає наявність наступних основних елементів: учасники ринку соціальних послуг; механізми взаємодії учасників на ринку соціальних послуг; правила і принципи, що регулюють реалізацію механізмів взаємодії учасників на ринку соціальних послуг.

Модернізація й розвиток інфраструктури соціальних послуг неможливі також без децентралізації даної системи, без передачі повноважень з надання соціальних послуг на регіональний рівень з розробленням відповідних механізмів. Це дозволить, на наш погляд, скоротити соціальні диспропорції між регіонами та, безумовно, підвищити ефективність системи надання соціальних послуг, оскільки значно збільшаться можливості модифікації й диверсифікації програм соціального обслуговування.

Формуванню ринку соціальних послуг сприятиме перетворення недержавних організацій на його активних учасників. Зміни в соціальній політиці сучасного українського суспільства значною мірою пов'язані зі зміщенням певної частини соціальної відповідальності від держави до різних недержавних суб'єктів. Недержавні суб'єкти представляють спектр недержавних форм колективності, які мають різний ступінь інституціоналізації, здатних самостійно, без участі держави, під свою відповідальність і через мобілізацію власних ресурсів брати на себе широкі соціальні повноваження й здійснювати значущі соціальні функції. На сьогоднішній день як самостійні й повноцінні суб'єкти соціальної відповідальності найвиразніше позиціонують себе громадянські ініціативи й інститути третього сектора.

До основних функцій, які можуть здійснювати інститути третього сектору в сфері соціальних послуг, слід віднести:

- 1) ідеологічну, що проявляється в здатності цих інститутів впливати на органи влади, їх політичні та соціальні заходи;
- 2) захисну функцію, що реалізується через соціальні програми та заходи, спрямовані на надання соціальної допомоги й соціальної підтримки конкретним групам населення, окремим сім'ям і громадянам з урахуванням їх специфічних потреб і умов життєдіяльності;
- 3) сервісну функцію, яка має задовольняти конкретні потреби громадян через створення й надання соціальних послуг, у т. ч. послуг консультативного характеру;
- 4) розвиваючу функцію, яка виражається в тому, що значна частина ініціативних громадських об'єднань є певними центрами, де відтворюються можливості розвитку особистісного потенціалу й взаємо- та самовдосконалення їх членів;
- 5) інвестиційну функцію, реалізуючи яку громадські організації здатні виступати як канали й механізми для залучення фінансових ресурсів в соціальну сферу;
- 6) інтеграційну функцію. Вона сприяє об'єднанню громадян для здійснення колективних зусиль у вирішенні соціальних проблем, зростанню соціальної інтеграції й забезпеченню соціальної стабільності в суспільстві [1, с. 12–13].

На наш погляд, до наведеного вище переліку функцій недержавних організацій у сфері соціальних послуг слід додати функцію інноваційну. Саме недержавні громадські організації здатні запропонувати різні інноваційні форми надання соціальних послуг, зокрема послуг, стандарти яких не відпрацьовані, але потреба в яких сформована у представників різних цільових груп. Інноваційні форми, апробовані недержавними

організаціями, можуть потім використовувати в своїй практиці й соціальні служби державних і місцевих органів влади.

Проблемами, що перешкоджають успішному розвитку НДО, є недосконалість законодавства, особливо в області взаємодії громадських організацій і органів державної влади та місцевого самоврядування, недостатній рівень професіоналізму НДО, роз'єднаність при здійсненні функцій, вузькість фінансової бази. Проте основна проблема, що істотно стримує процес розвитку інститутів громадянського суспільства, це відсутність у громадян досвіду активної участі в вирішенні власних проблем. Якщо в західних країнах представники соціально вразливих груп населення, таких, як безробітні, інваліди, молодь, особи з девіантною поведінкою, активно прагнуть до самоорганізації, більшість українських громадян досі знаходяться в стані пасивного очікування вирішення своїх проблем з боку держави.

Становлення системи як державних, так і недержавних соціальних служб надзвичайно актуалізує проблему оцінювання ефективності їхньої діяльності. Для керівників соціальних служб, соціальних установ або проектів оцінювання надає необхідну інформацію про те, які саме компоненти надання послуг працюють ефективно, а які вимагають реорганізації, модифікації або відміни; грамотно проведена оцінка допоможе виявити погіршеності й поліпшити механізми надання послуг, досягаючи більшої їх ефективності й меншої собівартості. Оцінка результативності соціального обслуговування дозволить виявити, які саме чинники зіграли ключову роль в досягненні конкретного результату, а які виявилися неістотними.

Ефективність функціонування системи соціальних послуг вимірюється за допомогою певних критеріїв. Так, найзагальнішим критерієм ефективності соціальної політики можна вважати подолання негативних тенденцій в суспільстві, для чого можуть використовуватися показники динаміки окремих соціальних проблем (поширеність бідності, бездомності, алкоголізму, наркоманії, правопорушень) і статистичні дані про динаміку розвитку системи соціальних служб. Критерії ефективності діяльності соціальних служб можна розділити на кількісні й якісні, які досить складно виміряти, оскільки вони не визначені і слабо структуровані. Якісні показники ефективності розглядаються нами як показники, що найбільшою мірою відбивають результати зусиль з поліпшення соціальної ситуації клієнтів. Разом з тим для зовнішньої звітності важливішими (а часто безальтернативними) є кількісні показники. Основною причиною переважання кількісних оцінок є наявність певних традицій, що склалися всередині всієї системи соціального обслуговування. Інших методів продемонструвати результати своєї роботи керівництву в співробітників соціальних служб у даний час практично не існує. Крім того, застосування будь-яких інших показників, окрім кількості наданих послуг, утруднено відстроченим характером змін.

Наразі, в системі соціальних служб немає єдиних критеріїв оцінки якості й ефективності роботи таких установ, що може викликати різночитання при внутрішніх і зовнішніх спробах оцінки ефективності діяльності установи. Цілі та завдання соціальних служб визначаються лише в загальних формулюваннях, тоді як оцінка їхньої діяльності здійснюється майже цілком на підставі кількісних параметрів з одного боку (скільки особам надано послуги) й суб'єктивних уявлень про достатність зусиль відносно кожного клієнта (необхідна кількість послуг). За відсутності чітких регламентів, стандартів і правил залишаються питання про те, хто та в який спосіб визначає необхідність і достатність.

Отже, повинні бути розроблені загальні принципи та стратегії ефективності роботи як соціальної служби в цілому, так і її окремих підрозділів, окремих співробітників, надійні інструменти, які можна застосовувати в різних типах служб, що мають різне територіальне розташування, щоб мати інформацію, яку можна порівняти, доступну для узагальнення й аналізу.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Константинова Л.В. Третий сектор как субъект социальной политики / Л. В. Константинова // Социальная политика и социология. – 2004. – № 1 (21). – С. 7–13.

Тарас Бутченко

Запорізький національний університет

ВІДНОВЛЕННЯ ДУХОВНОЇ СУБ'ЄКТНОСТІ ЛЮДИНИ ЯК ЗАВДАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Актуальність теми доповіді обумовлюється низьким ступенем внутрішньої готовності сучасної людини прийняти зростання своєї свободи, а отже, і відповідальності. Як показує досвід багатьох країн, досягнення широкими масами населення більш високого рівня економічного добробуту не має своїм автоматичним наслідком якісний підйом їх громадянської і духовної культури. Тут слід указати на *проблему зростання вільного часу*: певною мірою звільняючись розгалуженою системою державних і громадянських закладів соціальної роботи від необмеженого тиску приватновласницької економічної системи, одержуючи гарантований дохід, простір для духовно-громадянської самореалізації, широкі верстви населення не завжди

поспішають усім цим скористатися, а навпаки, нерідко залучаються у нескінченну споживацьку гонитву, не виявляючи особливого бажання проявити себе у творчій та соціально відповідальній праці.

Замість очікуваної багатства поколіннями мислителів-гуманістів самодіяльності цілісної особистості з'являється бездіяльність одномірної людиноподібної істоти, яка втратила відчуття соціальної солідарності, спорідненості з колективними соціальними суб'єктами. Причому на макрорівні розгортання цієї тенденції веде до появи так званого «масового суспільства» – *особливого кризового соціуму, в якому відбувається розрив соціально-духовних відносин, стає домінуючим конформістський, одномірний тип людини з гедоністичними стандартами споживання матеріальних і духовних благ.* Яскраво суть цього явища передає назва твору американських соціологів «Самітний натоп» [1].

Людина-споживач не прагне брати активної участі в громадських справах, абсолютизує власні короткотермінові егоїстичні інтереси спокійного та комфортабельного існування, схилившись до життя за правилом французького короля Людовика XIV: – «після нас хоч потоп». Об'єднуючи в собі гіпертрофований індивідуалізм і соціальне пристосуванство (конформізм), людина цього типу губить розуміння сенсу життя і виявляє внутрішню соціально-духовну слабкість перед обличчям викликів сучасності. Будучи неспроможна витримати інтенсивне напруження сучасного життя, вона легко надломлюється, потрапляючи в пастки алкоголізму, наркоманії, виступаючи легкою здобиччю різноманітних релігійних сект, психологічних маніпуляторів та ін. Таким чином, надзвичайно зростає кількість потенційних клієнтів соціальних служб, коріння проблем яких складає *екзистенційна фрустрація – особлива форма духовної спустошеності людини на рівні смислових, загальнозначущих ціннісних орієнтирів її буття.*

Щоб дати на зазначену проблему адекватну відповідь, соціальні працівники змушені виконувати науково-евристичні, просвітницько-педагогічні та психолого-терапевтичні ролі, а до мережі інституцій соціальної роботи неминуче залучаються:

- 1) науково-дослідні заклади (зокрема, Центр перспективних соціальних досліджень Міністерства праці та соціальної політики та Національної академії наук України);
- 2) відповідні підрозділи та факультети вищих навчальних закладів;
- 3) заклади середньої освіти і дошкільного виховання;
- 4) засоби масової інформації (просвітницькі і виховні програми, телепередачі, художні фільми та ін.);
- 5) організації соціально-психологічної підтримки (психотерапевтичні центри, «телефони довіри», групи самопомогі та ін.);
- 6) відповідні служби релігійних організацій.

Фокус всіх зазначених учасників соціальної роботи зосереджується на комплексному пізнавально-духовному освоєнні закономірностей діяльності зі збереження, відновлення та розвитку соціальної суб'єктності людини та на цьому підґрунті відповідного корегування її ціннісних орієнтацій. Виконання цієї місії пов'язане з теоретичною і практичною діяльністю багатьох поколінь і у найбільш загальному вигляді має прояв у створенні та засвоєнні різноманітних світоглядно-пізнавальних і морально-правових систем, в яких попри конкретно-історичні соціокультурні відмінності протягом всієї історії зберігається певне загальне ядро, спрямоване на ціннісно-нормативне відтворення тих або інших аспектів закономірного взаємозв'язку між людиною, суспільством і природою. Від однієї історичної доби до іншої воно змінює форми свого прояву та дії, але зберігається у своєму сутнісному призначенні.

Власне, звідси можна побачити, що так звані «вічні» загальнолюдські цінності, нормативні ідеали є не випадковим надбанням окремих цивілізацій, а виступають своєрідною формою духовно-практичного осягнення взаємозв'язку особистих і суспільних інтересів, управління і самоорганізації, системної цілісності людини і суспільства. Зрештою базові принципи соціальної роботи («милосердя», «гуманності», «справедливості», «солідарності» та ін.) впливають з провідних релігійних і філософських систем різних часів і цивілізацій. Проте, звісно, характер розуміння цих принципів і міра їх реалізації в різні історичні періоди і в різних культурах були відмінними, що зумовлювалося специфічними конкретно-історичними умовами дії закономірностей з відтворення соціальної суб'єктності людини.

Наш час – перехідний. Відповідно актуалізується необхідність якісного оновлення змісту принципів соціальної роботи на підґрунті виявлення особливих умов комплексного відновлення взаємозв'язку між людиною, суспільством та природою на сучасному етапі. Як результат – створюється підґрунтя для формування в свідомості людини привабливої соціально значущої перспективи, яка, за визначенням М. А. Лепського, «виражає динаміку розвитку тієї частини картини світу, яка визначає міру життя і міру смерті суб'єкта і на яку спрямована активність суб'єкта» [2, с. 380].

Відповідно до цього важливою частиною соціальної роботи виявляється проектування освітніх відносин, адже, як справедливо відзначають дослідники, «... потенціальні можливості розвитку людства, перш ніж актуалізуватися у реальних соціальних структурах, мають бути спроектовані в рамках системи освіти та реалізовані в ціннісних орієнтаціях, когнітивних здатностях і мотивах поведінки людей, що будуть створювати ці соціальні реалії» [3, с. 26].

Резюмуючи викладене, можна представити соціальну роботу як складний і розгалужений різновид

діяльності з підтримки суб'єктності людини у всіх провідних сферах її буття. Тим самим соціальна робота постає як особлива форма взаємодії між її суб'єктом (професіональними соціальними працівниками, службами) та об'єктом (людина в ситуації відчуження або ризику (як потенційного відчуження), за якої планомірні зусилля першого ініціюють залучення другого до суспільних відносин як суб'єкта. Відтак забезпечується розвиток суб'єктного, соціального потенціалу людини, відновлюється єдність інтересів соціальних служб та потреб їх клієнтів, їх взаємоперехід і взаємозбагачення.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Risman D., Glaser N., Danney R. Lonely crowd. The Study of American Character. New York, 1950. – 392 p. 2. Лепский М. А. «Свет» и «тьень» социальной перспективы: Монография / Максим Анатольевич Лепский. – К. : Издательство «Молодь», 2000. – 409 с. 3. Романенко М. І. Соціальні та парадигмально-когнітивні детермінанти розвитку сучасної освіти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д. філос. н. : спец. 09.00.10 «Філософія освіти» / М. І. Романенко. – Діпропетровськ: 2003. – 32 с.

Олена Стрельнікова

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

МОТИВАЦІЯ ДОБРОЧИННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ: ЕМПІРИЧНИЙ ВИМІР

Відродження в сучасному українському суспільстві добродійної діяльності викликає потребу у науковому вивченні та осмисленні цього явища — його сучасних форм та перспектив розвитку. Інституціоналізація та професіоналізація некомерційного сектору, формування системних підходів до добродійної діяльності визначають нові актуальні напрями та об'єкти досліджень. Ними стають ступінь залучення громадян до добродійної діяльності, соціальна мотивація поведінки тих, хто надає добродійну допомогу, комплексні регіональні дослідження добродійної діяльності тощо.

Одним із головних показників підтримки функціонування соціального інституту добродійності в українському суспільстві є реальне залучення населення до різноманітних форм добродійної та суспільно-корисної діяльності як у складі певних організацій, так і приватним чином. Робота із залучення громадян до активної участі у добродійній діяльності повинна реалізовуватися з урахуванням даних про ті чинники, які мотивують/демотивують населення займатися добродійністю. Аналіз цих даних є досить важливим для дослідження процесів інституціоналізації добродійної діяльності в сучасному українському суспільстві, оскільки дає можливість збільшити кількість тих, хто залучається до добродійності.

Спираючись на закордонний досвід добродійної діяльності, дослідники І. Мерсіянова та Л. Якобсон вважають, що особливий вплив на залучення громадян до надання допомоги мають такі фактори [1]:

- упевненість у важливості проблеми, що створює найсильнішу мотивацію. Вибір проблеми здебільшого визначається бажанням того, хто надає допомогу (донора) покращити суспільне життя згідно із власними уподобаннями чи віруваннями у щось;
- бажання виконати роль каталізатора змін, тобто прагнення по-справжньому змінити суспільство, його інститути або життя окремих осіб та отримати певний результат від власної допомоги;
- прагнення до самореалізації, що пов'язане із задоволенням від власних здобутків — застосування власних знань у новій галузі, набуття нових навичок, управління коштами, які у протилежному випадку отримала б держава, вирішення проблем, що близькі особисто донорові, та визначення донором власного місця у суспільстві;
- почуття відповідальності та обов'язку, визнання зобов'язання допомагати тим, хто не досить успішний, та бажання «повернути борги» суспільству;
- можливість отримати задоволення від колективних дій та спілкування у сфері добродійності. Ці почуття можуть виникати від контактів із керівництвом добродійної чи громадської організації, отримувачами допомоги та іншими донорами тощо.

Що стосується мотивів, які притаманні громадянам нашої країни в цілому, а харків'янам зокрема, то спостерігаються деякі збіги із чинниками, що мотивують громадян інших країн. Згідно з результатами соціологічного дослідження «Ставлення харків'ян до розвитку добродійної діяльності у регіоні», здійсненого за участі автора співробітниками кафедри соціології управління та соціальної роботи соціологічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (2010–2012 рр.), усі названі вище мотиви тією чи іншою мірою притаманні вітчизняним суб'єктам добродійної діяльності.

Зокрема інституціоналізація добродійної діяльності у сучасному українському суспільстві, здебільшого, детермінована такою низкою чинників: активною життєвою позицією («для мене важливо взяти участь у суспільно значущій справі»); прагненням соціальної справедливості, проявом християнського милосердя («мені прикро, що нужденні покинуті напризволяще»); наявністю любові до

людства, поваги до гідності, готовністю сприяти зростанню такої поваги («надаючи допомогу, я стаю більш духовно розвиненим, моральнішим»); прагненням до реалізації потреби у визнанні та самоактуалізації; наявністю знайомих людей, які беруть участь у добродійній діяльності; бажанням використати цю діяльність з метою кар'єрного зростання тощо.

За результатами проведеного дослідження можна зробити висновок, що в сучасній Україні простежується наслідування форм добродійності, які виникли у попередні періоди історії українського суспільства під впливом соціально-економічних та соціально-психологічних факторів. Слід відзначити, що специфіка добродійної діяльності на регіональному рівні обумовлена як впливом загальних тенденцій розвитку добродійності, що притаманні українському суспільству в цілому, так і впливом тих тенденцій, які проявляються на рівні окремого регіону та з урахуванням його специфіки. Так, у Харкові становлення та розвиток добродійної діяльності обумовлені такими факторами: рівнем добробуту населення, його доходів, що визначає сукупний приватний ресурс, потенційно доступний для залучення до добродійної сфери; розвитком підприємницької сфери, бізнесу, його стійкості, незалежності від зовнішнього адміністративного впливу; соціальною структурою суспільства, що визначає також і структуру доступного для добродійного сектору добровільного ресурсу, який відбивається у бажанні, можливості та здатності людей безкоштовно працювати в інтересах інших; структурою соціальних проблем, рівнем їхньої гостроти та нужденності, що впливають на ступінь соціальної захищеності громадян, їх уявленням та усвідомленням необхідності брати участь у добродійності, їхньою мотивацією такої участі; морально-етичними стандартами у регіоні; розвинутістю структур громадянського суспільства, здатністю громадян впливати на формування державної політики, їхньою довірою до влади та інших суспільних інститутів, почуттям та усвідомленням власної відповідальності; станом засобів масової інформації, їхньою незалежністю, оволодінням проблемами соціальної сфери та добродійної діяльності, наявністю ресурсів для створення та поширення соціальної реклами тощо.

ЛІТЕРАТУРА: 1.Потенциали пути развития филантропии в России: монография / [под ред. И. В. Мерсияновой, Л. И. Яковсона]. – М.: Изд. дом Гос. ун-та – Высшей школы экономики, 2010. – 419 с.

Олена Плахова

Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна

ПРОФІЛАКТИКА ЮВЕНАЛЬНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ ЯК ТЕХНОЛОГІЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Серед актуальних проблем сучасного українського суспільства особливе місце займає створення й реалізація дієвої системи профілактики підліткової злочинності, яка останнім часом набуває загрозливих масштабів. Про це свідчить невтішна статистика: упродовж 2012 року неповнолітніми або за їх участю скоєно 14 238 злочинів. Щодня підлітки в Україні вчиняють понад 100 злочинів, у тому числі одне вбивство або злочин із заподіянням тяжких тілесних ушкоджень, одне звалтування, два-три розбійні напади, вісім пограбувань, сімдесят крадіжок приватного та державного майна. Особливістю криміногенної ситуації в підлітковому середовищі є зміна її структури в бік зростання корисливих злочинів. Найпоширенішими злочинами залишаються крадіжки, тобто майнові злочини (майже 66%). На кінець 2012 року у підрозділах кримінальної міліції у справах дітей органів внутрішніх справ України перебувало 14 тисяч 213 дітей, з них 1 тисяча дівчат. Стільки ж утримувалося дітей, яким не виповнилося 11 років, а також 1 тисяча 557 підлітків віком від 11 до 14 років, 5 тисяч 665 дітей віком від 14 до 16 років та 6 тисяч 814 - від 16 до 18 років. За статистичними даними на сьогодні злочинність неповнолітніх має таку структуру: злочини, пов'язані з наркотиками - 2,8%; хуліганство - 6,2%; крадіжки - 70,5 %; злочини проти життя та здоров'я - 2,1 %; інше - 9,4 %. [1]. Відповіддю суспільства на це є, з одного боку, заходи кримінального характеру, а з іншого – превентивного.

Соціальна профілактика злочинності ґрунтується на виявленні несприятливих психобіологічних, психолого-педагогічних, соціальних умов, що зумовлюють відхилення в психічному та соціальному розвитку молоді, в її поведінці, стані здоров'я, а також в організації життєдіяльності й дозвілля. Поширеним є бачення профілактики як такої, що може здійснюватися на трьох рівнях – первинному, вторинному та третинному. Здебільшого, увага дослідників зосереджується на первинній профілактиці, як такій, що має ширше охоплення та результати якої мають більшу соціальну цінність. Вторинна та третинна профілактика цікавить досить вузьке коло дослідників. Діяльність за напрямками вторинної та третинної профілактики часто не сприймається як профілактична, і результати роботи тут зазнають певного знецінення. Тому перспективним для розвитку практики соціальної роботи є дослідження ресурсів та розробка конкретних механізмів для здійснення вторинної та третинної профілактики ювенальної злочинності.

Первинна профілактика полягає переважно в тому, щоб сприяти налагодженню конструктивної соціальної взаємодії підлітків (соціально прийнятної, законослухняної поведінки). Основними суб'єктами профілактичної діяльності на цьому рівні є система освіти та шкільна служба розв'язання конфліктів, вони під час тренінгів та «кіл» проводять ціннісно-орієнтоване навчання підлітків навичок конструктивної взаємодії.

Вторинна профілактика орієнтована на осіб, які вже мають проблеми із законом на початковій стадії, коли делінквентна поведінка ще не має ознак усталеної, а також на представників груп ризику. Цей рівень профілактики полягає у розв'язанні конфліктів та реагуванні на прояви девіантної поведінки і побудований на принципах відновного підходу. Важливим її елементом є проведення тренінгів для підлітків та молоді з девіантною поведінкою з метою зняття у них схильності до конфлікту, агресивності, а також формування здорових навичок і норм поведінки. Найбільша перевага тренінгів полягає в тому, що завдяки участі в процедурах розв'язання конфліктів підлітки приймають для себе інший спосіб побудови стосунків з оточуючими. Тренінги можуть проводитися на базі центрів соціальних служб для молоді (ССМ), на базі закладів освіти, приймальників-розподільників, притулках для неповнолітніх тощо. Останнім часом одним із напрямків соціальної роботи з молоддю є запровадження патронажного обслуговування сімей, чії діти перебувають на обліку кримінальної міліції у справах неповнолітніх за епізодичне вживання алкоголю, наркотичних речовин чи за скоєні правопорушення. З батьками та дітьми проводяться індивідуальні бесіди, надається кваліфікована допомога різними спеціалістами, тобто проводиться сімейна групово нарада або родинне консультування. Сімейна групово нарада є програмою відновного підходу, її мета – розв'язати певні проблеми чи усунути кризу в родині, наснажуючи членів родини до активної участі в процесі прийняття та виконання рішення.

Третинна профілактика спрямована на попередження скоєння повторних злочинів, а також на ресоціалізацію підлітків, які відбували покарання. Тож мета профілактики цього рівня – реабілітація їх та реінтеграція у громаду. Для цього залучають належні ресурси громади та створюють середовище підтримки, що допомагає усунути причини кримінальної поведінки. Основним інструментом моделі на цьому рівні є програма відновного правосуддя. Її суть полягає в тому, що всі особи, причетні до злочину, мають змогу спільно обговорити його причини й наслідки та визначити дії, що допоможуть усунути (виправити) завдану ними шкоду. Завдяки такій зустрічі підліток має усвідомити вплив своєї протиправної поведінки та взяти відповідальність за її наслідки, виявивши це через виправлення заподіяної шкоди. Програма відновного правосуддя має кілька форм: 1) медіація між потерпілим та правопорушником, 2) коло громади (або підтримки, примирення тощо), 3) сімейна конференція та ін. Важливим елементом програм відновного правосуддя є зв'язок із соціальними послугами в громаді, які можуть надати потрібну допомогу в процесі реінтеграції правопорушника (наприклад: лікування від алко- та наркозалежності, психіатрична/психологічна допомога та соціальна робота з підлітком і, можливо, його найближчим соціальним оточенням).

В рамках третинної профілактики продуктивною є також психологічна та педагогічна допомога щодо соціальної адаптації молоді, яку надають спеціалісти центрів ССМ у закладах пенітенціарної системи. На сьогодні склалася своєрідна система передачі під патронат центрів ССМ вихованців, які звільняються з ВК. Спеціалісти центрів спільно з адміністрацією ВК повідомляють про звільнення ті регіональні центри ССМ, куди від'їжджає звільнений. Отримавши повідомлення, фахівці проводять обстеження матеріально-побутових умов сім'ї, куди має повернутися звільнений підліток, надають психолого-педагогічні консультації батькам. Після повернення підлітків за місцем проживання їм надаються консультації психолога, юриста, також допомагають в оформленні прописки, працевлаштуванні, інформують про навчальні заклади, курси, де вони можуть здобути професію.

Таким чином, існує низка форм роботи, яка здійснюється в межах третинної та вторинної профілактики, але серед головних проблем її реалізації можна зазначити диспропорційність у використанні масових та індивідуальних форм роботи з підлітками. Останній надається значно менше уваги як через брак матеріальних і людських ресурсів, так і через поширену донині «каральну» превентивну політику, яка повинна бути замінена на захисно-охоронну з адекватною медико-соціальною, соціально-психологічною, соціально-правовою допомогою підліткам.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Тимошук О. Підліткова злочинність. Як в Україні планують її побороти? [Електронний ресурс] / О. Тимошук // Юридичний вісник України. - №13. - 2013. Доступно: <http://smi.liga.net/artikles/2013-04-02/>

ПРЕДМЕТНЕ ПОЛЕ СОЦІАЛЬНОГО ПРОГНОЗУВАННЯ

Демаркація від ненаукових форм антиципації як видів випереджального відображення, з одного боку, та від маніпуляції свідомістю та підсвідомим, як форм шахрайства, що лише прикриваються формами антиципації, з іншого боку, спрямована на визначення змістовного смислу предметного поля соціального прогнозування.

Прогнозування як науково обґрунтовані припущення про майбутнє є вищим рівнем організації різних рівнів антиципації як цілісності отримання та використання знання у напрямку досягнення цілі [1]. Цілепокладання узгоджує умови оточуючого середовища, потреби, інтереси, мотиви, надії, сподівання, переконання, цілі, досвід та результативні зворотні зв'язки у єдину пізнавальну та перетворюючу діяльність.

Крім того, діяльність у модусі випереджального відображення є холистичною, цілісною генералізацією суб'єкта у суспільстві, у його розвитку. З діяльнісним випереджальним відображенням, яке відбувається на мовномисленевому рівні антиципації, щільно пов'язана образна антиципація, організація випереджальної активності на рівні уявлень. На образному випереджальному відображенні ґрунтується діялісна генералізація модусу майбутнього, оскільки діяльність завжди пов'язана з єдністю процедур аналізу та синтезу, цілеорієнтованої декомпозиції ситуації та результативної композиції дій. З образу, який визначається основними якостями – предметності, цілісності константності та узагальненості, – починається усвідомлення та логічне конструювання діяльності, під час якої іноді не враховуються суттєві зв'язки та не усвідомлюється якась частина цілісного образу.

Усвідомлення образу доповнюється інтуїцією. Ці процеси обґрунтовано доводяться синергетичними дослідженнями С. Курдюмова та О. Князевої. На їхню думку, самодобудова покладена в основу роботи творчої інтуїції, осяяння, інсайту. Відбувається заповнення відсутніх ланок, «перекидання мостів», самодобудування цілісного образу. Думки раптом знаходять структуру і ясність. Інтуїція завжди холистична (це цілісне схоплювання), на відміну від логіки, яка аналітична [2].

На цей процес логічного конструювання звертав увагу ще В. Лісічкін, визначаючи наукове передбачення як спосіб наукового пізнання. «Наукове передбачення – форма конструктивної діяльності мозку, спрямованої на відтворення картини емпірично не спостережуваного явища...; має в якості свого змісту інформаційну модель майбутніх подій і може виступати як спосіб наукового пізнання» [3]. У цьому визначенні відбивається психічна основа – конструктивна діяльність мозку; результуюча спрямованість відображення «картини емпірично не спостережуваного явища»; продуктивна складова – «модель майбутніх подій»; ідентифікаційна видова ознака – «спосіб наукового пізнання».

І. Бестужев-Лада також визначає прогнозування як одну з форм випереджального пізнання. Прогнозування розуміється як «спеціальне наукове дослідження, предметом якого виступають перспективи розвитку явища». На відміну від інших форм випереджального відображення, прогнозування має цілеспрямований характер, при цьому свідомо ставиться мета одержання прогнозу, досліджуються або підбираються підстави для його побудови, іноді визначається форма, в якій має бути одержаний прогноз. Це може бути прогностичний умовивід, образ майбутнього у вигляді моделі, план майбутнього, гіпотеза та інше[4].

У цьому діялісному визначенні прогнозування відбувається уточнення та розширення ідентифікаційних ознак. Замість визначення психічної основи вводиться процесуальна ознака: прогнозування є «спеціальним науковим дослідженням». Результуюча спрямованість відображення, її предметність, визначена як «перспектива розвитку явища», замість «картини емпірично не спостережуваного явища». Необхідно підкреслити, що наукове прогнозування безпосередньо пов'язане з візуалізаційною основою, організацією та логічно-цільовою генералізацією випереджального відображення. Продуктивна складова також дещо змінюється з «моделі майбутніх подій» до різноманітності у єдності форми та змісту відображення – «прогностичний умовивід, образ майбутнього у вигляді моделі, плану майбутнього, гіпотези та інше».

Л. Регуш продовжує традицію дослідження прогнозування як одного з видів людської діяльності, у котрій знання про майбутнє становить «основний продукт» пізнавальної прогностичної діяльності, а її мета – одержання прогнозу. Вона виділяє ті ознаки, які становлять її сутність як пізнавальної психічної діяльності. По-перше, прогнозування розуміється як «процес дослідження», «аналіз», «сторона пізнавальної діяльності» та є пізнавальною діяльністю людини. По-друге, прогнозування приводить до знання майбутнього за певних умов. До останнього відносяться: а) створення підстав прогнозування (знань про минуле та механізми дії об'єктивних процесів); перетворення підстав відносно майбутнього (моделювання об'єкту прогнозування у нових умовах) і співвіднесення їх з конкретними даними про прогнозований об'єкт (облік поточної інформації, умов прояву закономірностей тощо); б) форма

одержання знань про майбутнє («поняття», «образ», «припущення», «дедукція висловлень» тощо). По-третє, результат пізнавальної прогностичної діяльності має специфіку: відображення майбутнього з урахуванням імовірності його настання й різної часової перспективи. За метою побудови прогнозу виділяють прогнозування пошукове, при цьому в прогнозі описується новий (майбутній) стан об'єкта, і нормативне, при якому прогнозується процес досягнення заданого кінцевого стану[5].

До цих ознак, на наш погляд, необхідно додати ще одну. По-четверте, прогностична діяльність є цілеорієнтацією суб'єктів на вибір та здійснення визначених альтернатив розвитку, її результатом є дійсність обраних альтернатив у полі можливостей та необхідності. Діяльнісний смисл прогнозування поступово став визначатися не тільки як цілепокладання суб'єкта, але й як пізнавальний та діяльнісний інструментарій, який може передаватися та тиражуватися у суспільстві, та навіть в цілісній сукупності соціальних технологій визначати соціально-технологічний уклад.

Так, В. Подшивалкіна розглядає прогнозування в контексті проблеми розробки і впровадження соціальних технологій, як важливий фундамент для пошуку нових моделей соціальних технологій, який визначає ступінь і рівень цілеспрямованих змін, є важливим компонентом процесу контролю за впровадженням і функціонуванням соціальної технології й включений у діагностичну соціальну технологію [6]. До того ж, В. Патрушев у своїй класифікації соціальних технологій розглядає прогнозування за критерієм «метод соціальних технологій» першим поряд із моделюванням, проектуванням, плануванням, соціальним контролем, соціодіагностикою[7].

Соціально-технологічний зміст визначає смисл того, як ефективна діяльність стає інновацією у досвіді, переданому іншим суб'єктам, та зберігається у соціокультурному просторі суспільства як наукова та практична традиція, що, у свою чергу, розвиваються разом із соціальними процесами та виводять на новий рівень соціальні технології. Соціальні технології відображують процеси об'єктивної та інституціоналізації результативної діяльності. Соціальне прогнозування у цьому контексті визначається, як ідентифікатор майбутнього соціальних технологій, який у вирішенні нагальних та перспективних проблем суспільства відкриває варіанти та альтернативи розвитку, визначає часовий інтервал зміни соціального простору та суспільних відносин.

ЛІТЕРАТУРА:1. Стратегічне прогнозування політичних ситуацій та процесів: монографія [Воловик В.І., Лепський М.А., Гугнін Е.А. та ін.]; за заг. ред. М.А. Лепського. – Запоріжжя: ЗНУ, 2012. – С.187-197. **2.** Князева Е.Н. Интуиция как самодистраивание / Е.Н. Князева, С.П. Курдюмов // Вопросы философии. – 1994. – №2. – С. 110-122. **3.** Лисичкин В.А. Теория и практика прогностики. Методол. аспекты / В.А. Лисичкин. – М: Наука, 1972. – С. 86-87. **4.** Рабочая книга по прогнозированию / Бестужев-Лада И.В. (отв. ред.), Саркисян С.А., Минаев Э.С. – М.: Мысль, 1982. – С. 8. **5.** Регуш Л.А. Психология прогнозирования: Успехи в познании будущего: Учебное пособие / Л.А. Регуш. – СПб.: Речь, 2003. – С. 17 – 18. **6.** Подшивалкина В.И. Социальные технологии: проблемы методологии и практики / В.И. Подшивалкина. – Кишинев: Центральная типография, 1997. – С. 238-254. **7.** Патрушев В.И. Введение в теорию социальных технологий / В.И. Патрушев. – М.: ИКАР, 1998. – 200 с.

НИЗКИЙ УРОВЕНЬ СОЦИАЛЬНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ПОЛИТИЧЕСКИХ ПАРТИЙ КАК ФАКТОР СНИЖЕНИЯ ЭЛЕКТОРАЛЬНОЙ АКТИВНОСТИ НАСЕЛЕНИЯ

Проблема социальной ответственности набирает все большую актуальность в современной Украине. Это касается как отношений субъектов в бизнес-процессах, так и в политической сфере. Если в бизнесе рост социальной ответственности на данном этапе развития рынка стал одним из основных трендов, то политическая сфера испытывает острый дефицит в политических игроках, которые на первый план своей деятельности ставят социально-ответственные отношения с обществом. И свою деятельность пропускают через призму взаимной полезности всем субъектам политического процесса.

Под социальной ответственностью в сфере политики в данной докладе понимается, в первую очередь, степень выполнения предвыборных обещаний участниками политического процесса, а также соответствующий характер и методы ведения избирательной кампании по отношению к населению.

Анализ ряда прошедших избирательных кампаний с 2006 по 2012 годы и поствыборной деятельности политических партий показывает отсутствие социальной ответственности в реализации своих предвыборных обещаний, как партий, так и отдельных политических деятелей.

Исторически сложился устойчивый механизм: в период избирательной кампании все политические игроки создают определенные эталоны своих действий перед избирателями, как в профессиональной плоскости, так и в личной (высокоморальное поведение представителей власти и баллотирующихся политиков, честность, обещания быстрых изменений по улучшению уровня жизни населения и т.д.). Учитывая ресурсоемкость современных кампаний и широкий спектр используемых каналов трансляции информации, происходит обширное насыщение информационного поля соответствующими меседжами.

После завершения выборов реалии вносят свои изменения: работа и поведение политиков начинает меняться в худшую сторону. Происходит разрушение сложившихся в сознании избирателей эталонных моделей поведения, которых должны были придерживаться политики. Примеры этого можно наблюдать в повсеместно распространённом невыполнении предвыборных обещаний, в резонансных криминальных делах по коррупции с участием представителей власти различного уровня, срывам работы ВР, обвинении некоторых депутатов в нетрадиционной ориентации и т.д.

Примечательно, что подобная ситуация повторяется из одного избирательного цикла в другой, внося определенные изменения в отношение и восприятие избирателей политической сферы. Наибольшие изменения касаются уровня политической культуры и политической активности населения. С каждым избирательным циклом: и первый, и второй показатель значительно снижаются.

Как следствие, явка населения на выборы с каждой кампанией падает, вместе с доверием к политическим институтам и их представителям.

Анализируя результаты участия жителей города Запорожья в парламентских выборах с 2006 по 2012 гг., можно наблюдать выраженную тенденцию падения явки избирателей.

Таблица 1

Сравнение явки населения г. Запорожье на парламентских выборах 2006-2012 гг. (по данным ЦИК Украины)

	2006 год	2007 год	2012 год
Всего избирателей	640835	676700	616857
Участвовали в голосовании	414744	389853	341978
Процент от общего числа избирателей	64,7%	57,6%	55,4%

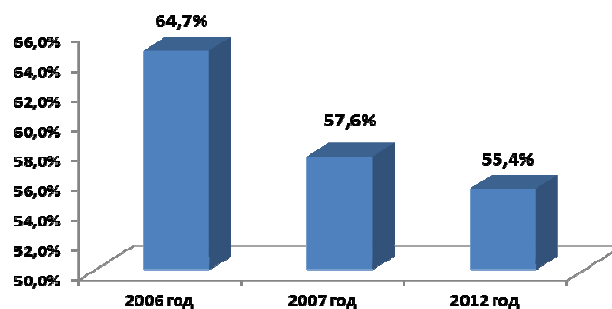

Рисунок 1. Сравнение явки избирателей в процентном соотношении

С 2006 по 2012 год, 11,3% увеличилось количество населения города, утратившего интерес к выборам в Верховную Раду Украины. При том, что активность представителей политической сферы в СМИ с каждой кампанией становилась выше, появлялось большее количество разнообразных методов взаимодействия с избирателями, реальное участие населения стремительно падает. Данные показатели говорят о высоком уровне разочарования в политических игроках и дистанцировании населения от участия в различных политических процессах, в частности, таких значимых для жизни украинского общества, как выборы в Верховную Раду.

Еще одним знаковым критерием снижения политической активности является увеличение числа жителей города, не проявляющих никакого интереса к политике и политическим событиям.

На протяжении с августа 2009 года по январь 2013 года социологической компанией Independent Researching Group (г. Запорожье) был проведен ряд исследований электоральных настроений жителей г. Запорожья. Метод проведения – личное формализованное интервью, используя квотную многоступенчатую выборку со случайным отбором на последней ступени. Объем выборочной совокупности каждого исследования составлял 600 респондентов. Структура выборочной совокупности репрезентативна структуре населения города по основным социально-демографическим показателям (пол, возраст, район проживания). Доверительный интервал – 0,95. Максимальная погрешность выборки составляет – 1,5 – 2,3%

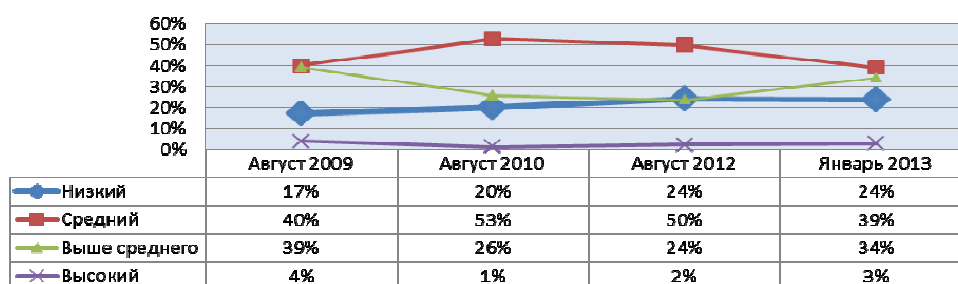

Рисунок 2. Уровень интереса к политике

Стоит выделить четкую тенденцию снижения интереса к политике среди населения Запорожья. С 2009 по 2013 год доля жителей, совсем не проявляющих интерес к политике возросла с 17% до 24%. При этом, на выраженность тенденции не повлиял даже тот факт, что замеры проводились как в период активной фазы избирательной кампании, так и в поствыборный период.

Опираясь на проведенный анализ, в будущем можно с высокой вероятностью прогнозировать, что подобные тенденции будут сохраняться, и если никаких шагов со стороны политиков предпринято не будет, политическая система рискует остаться с минимальным числом участников со стороны населения, что поставит вопрос о легитимности ее функционирования. Это все повлечет изменения в отношении населения к государственным и социальным институтам.

Эти изменения можно ощутить уже сейчас. Идет вытеснение политической сферы, а вместе с ней и многих основ государственности и патриотизма из жизни рядовых граждан. Особенность восприятия политических институтов и институтов власти среди украинцев сводится к их отождествлению. Обозначенные тенденции, влекут за собой пренебрежение населения различными нормами государства и общества, результатом чего является рост таких явлений как коррупция, рост и т.д. Идет потеря самоидентификации рядовых граждан с таким понятием как «Украина», которое в большей степени отождествляется с политиками и представителями власти, дискредитировавшими себя в общественном восприятии.

Анализируя патриотические настроения населения, стоит констатировать спад интереса народа к традиционным государственным, народным и религиозным праздникам. Молодое поколение все больше ориентируется на информацию, транслируемую СМИ (содержание которой в подавляющей массе сводится к сводкам грабежей, убийств, сюжетам блокировки парламентской трибуны, деятельности народного депутата нетрадиционной ориентации и т.д.)

Сложившаяся ситуация требует широкого привлечения представителей научной среды, активизации гражданского общества и в первую очередь осознания самими участниками политической сферы пагубных тенденций своей деятельности по отношению к украинскому обществу.

ЛИТЕРАТУРА: 1. Малкин Е., Сучков Е. Основы избирательных технологий и партийного строительства. - 5-е изд. – М.: SPSL-«Русская панорама», 2003. - 480 с.; 2. Прокофьев А. Справедливость и ответственность: социально-этические проблемы в философии морали. Тула, 2006, 277 с.; 3. Уильямс Б. Политика и нравственная личность // Мораль в политике. М.: Изд-во МГУ, 2004, 479 с.

ДИСКРЕТНАЯ ПОЛИТИЧЕСКАЯ МОДЕРНИЗАЦИЯ В ПОСТСОЦИАЛИСТИЧЕСКИХ СТРАНАХ: НА ПУТИ К «ДИСФУНКЦИОНАЛЬНОЙ ДЕМОКРАТИИ»

Одна из самых серьёзных проблем современной электоральной демократии заключается в её растущей дисфункциональности её институтов. Практически все функции демократических институтов не реализуются в полной мере. Большинство исследователей функционирования демократической формы правления отмечают критическую неспособность демократических институтов реализовывать свои функции и выполнять свои задачи.

Недавние широкомасштабные сравнительные исследования выявили тенденции, ведущие к росту неудовлетворённости демократиям (Putnam, Pharr and Dalton, 2000), увеличению критически настроенных граждан (Norris, 1999) и размыванию социальной базы политических партий (Dalton and Wattenberg, 2000). В соответствии с основными результатами этих исследований, в ближайшем будущем природу электоральной демократии способны изменить следующие макро-тенденции:

- Снижающееся число людей, идентифицирующих себя с партией;
- Снижения явки на выборы, особенно среди молодых избирателей;
- Снижение доверия к политикам;
- Растущая изменчивость поведения избирателей;
- Снижение уровней членства в партиях;
- Разрушение социальных сетей и общественных связей;
- Растущая ориентированность избирательных кампаний на телевидение;
- Снижение важности партийных организаций для проведения кампаний;
- Возрастающая важность профессиональных руководителей кампаний и внешних политических консультантов; и
- Возрастающие бюджеты на проведение кампаний и практика избыточных затрат на эти цели, особенно в странах, в которых партии и кандидаты имеют неограниченный доступ к платной политической рекламе на телевидении.

Всё это органично вписывается в тенденцию, охарактеризованную Колином Краучем как «постдемократия». Мы же склонны предложить термин «дисфункциональная демократия», где, по характеристике Крауча, «несмотря на проведение выборов и возможность смены правительств, публичные предвыборные дебаты представляют собой тщательно срежиссированный спектакль, управляемый соперничающими командами профессионалов, которые владеют техниками убеждения, и ограниченный небольшим кругом проблем, отобранных этими командами. Масса граждан играет пассивную, молчаливую, даже апатичную роль, откликаясь лишь на посылаемые им сигналы. За этим спектаклем электоральной игры разворачивается непубличная реальная политика, которая опирается на взаимодействие между избранными правительствами и элитами, представленными преимущественно деловыми кругами».

В рамках нашего анализа функционирования современных институтов электоральной демократии было обнаружено, что так называемая «демократизация» в постсоциалистических странах приняла радикальную «дискретную» форму вместо следования по пути постепенных изменений и модификаций уже существующих политических институтов. То есть, вместо осторожных эволюционных изменений, правящие постсоциалистические элиты выбрали путь радикальных холистических изменений, приведших к перманентной нестабильности и прерывистости политического процесса, что, в свою очередь, привело к росту дисфункциональности политических институтов. Постсоциалистическое общество и его институты на протяжении последних 20 лет находятся в своеобразной «зоне нестабильности». Турбулентность трансформационных процессов не способствовала «тонкой настройке» политических институтов, и, как результат, эти институты функционируют не как части единого целого, а как изолированные точки (подсистемы) на институциональном поле, часто не связанные друг другом, и не вполне вписывающиеся в логику пост-социалистических изменений. Возникновение этих специализированных и конкурирующих подсистем подрывает традиционные, объединяющие структуры общества, заменяя их более узко определенными и изменчивыми структурами.

Старые объединяющие базы принадлежности к традиционным социальным структурам заменяются частично пересекающейся и постоянно изменяющейся принадлежностью к микроструктурам, которые сами постоянно входят в изменяющиеся модели союзов с другими структурами в поисках более эффективных путей продвижения своих интересов. Для достижения и поддержания своей жизнеспособности, новые микроструктуры создают свою собственную символическую реальность. Каждая такая символическая реальность отражает определенные интересы и точки зрения данной

микроструктури і входящих в нее людей. В результате, микроструктуры стремятся создавать символическую реальность, которая вступает в конфликт и может противоречить реальности, создаваемой другими микроструктурами, представляющими другие интересы.

В современном обществе граждане, как правило, присоединяются к множеству микроструктур, каждая из которых предлагает определенную символическую реальность. Соответственно, задача гражданина все более усложняется, поскольку его идентичность формируется в рамках конкурирующих символических реальностей, предлагаемых многочисленными микроструктурами (Giddens, 1990; Luhman, 1975). Говоря в общем, модернизация фрагментирует социальную организацию, интересы и идентичность, создавая сложный ландшафт конкурирующих структур и конфликтующих символических реальностей, с которым необходимо справляться гражданам.

Все эти изменения являются частью кругового дискретного процесса, в котором власть переходит от партийной структуры к отдельным политикам, в результате чего снижается способность партий управлять политическими институтами, и падает способность такого института действовать эффективно. Всё это приводит к росту дисфункциональности институтов гораздо быстрее, чем в развитых демократиях, где столь больших разрывов между политическими институтами не бывает.

Анастасія Битко

Запорізький національний університет

РИТУАЛЬНІСТЬ ПОЛІТИЧНОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНИ

В сучасному політичному просторі України значну роль відіграє інформаційно-комунікативна складова. Зростання ролі техніко-інформаційних засобів в організації політичного життя суспільства обумовлює той факт, що велика частина політичних практик, в тому числі тих, які носять переважно ритуальний характер, стають по суті мовними. Таким чином мовний образ стає одним з складових частин загального образу політичного діяча.

В політичному просторі України одну з ключових позицій займає особа, яка обіймає посаду Президента країни. Язикова особистість Президента обумовлюється сукупністю як соціальних так і комунікативних ролей. Функціональна направленість політичної комунікації полягає в боротьбі за владу, її утримання або перерозподіл. Відповідно до цих виокремлених функцій можна окреслити три основні жанри політичної риторики президента. А саме: агональний, орієнтаційний та ритуальний жанри [5]. В даному дослідженні ми приділяємо особливу увагу саме ритуальному жанру, який в більшості випадків виконує функцію утримання вже наявної влади. До ритуального жанру президентської риторики відносять: інаугураційну або прощальну промови, новорічне звернення, ювілейні, урочисті промови, приурочені знаменним датам та подіям для країни, вручення премій або нагород.

Особливу увагу в нашому дослідженні ми приділимо аналізу структурних характеристик новорічного звернення президента, як прояв ритуальності політичного простору України.

Ще з давніх часів ритуал є невід'ємною частиною суспільної практики. Характеризуючи сучасний політичний простір України не можна не звернути увагу на наявність певних ритуальних практик. Ритуальні практики носять як вербальний, так і невербальний характер. Підпорядкованість особливим для політичного простору окремої держави ритуалам включає механізм адаптації його агентів. Таким чином формуються специфічні установки, що обумовлюють подальші поведінкові навички.

Ритуал в якості символічної дії виражає взаємозв'язок суб'єкту з системою соціальних відносин та цінностей. Певна послідовність подій, регламентованість дій, установлений порядок, якого дотримуються, допомагають створити певну атмосферу стабільності та упорядкованості в політичному просторі країни. Символічна наповнюваність ритуальних практик допомагає донести до людей необхідні смислові конструкції, певні ідеї, які, за урахування ментальних особливостей, будуть згуртовувати та формувати атмосферу єдності.

Політичну дію слід шукати не в ритуалі, а сам ритуал необхідно розглядати як політичну дію, частину політичного процесу. Ритуал як дія, що виражає певні символи, які зрозумілі представникам тієї чи іншої нації, стає дуже сильним механізмом конструювання певної політичної реальності. Однак з плином часу змінюються сутнісні характеристики ритуалу. В наш час більше значення має вже не внутрішня суть, а саме зовнішня форма ритуальної практики вербального чи невербального характеру.

Тексти, які відносяться до ритуального жанру, мають за мету створення певної атмосфери, створення настрою аудиторії. За умов становлення інформаційного суспільства та вдосконалення засобів масової комунікації ритуальність політичного простору в значній мірі проявляється саме в текстовому форматі.

Особливе місце в даній структурі займає новорічне звернення Президента до народу країни. В значній частині вітчизняної та іноземної літератури новорічне звернення виокремлюють як окремий жанр

політичного дискурсу, порівнюючи його з такими жанрами як поздоровлення та звернення. За Т. В. Шмелевою новорічне звернення як окремий жанр політичного дискурсу можна характеризувати за наступними критеріями, які викладені в її анкеті мовного жанру: 1) комунікативна мета; 2) образ автора); 3) образ адресату; 4) образ минулого; 5) образ майбутнього; 6) подієвий зміст; 7) формальна організація, мовне втілення мовного жанру [6].

Характеризуючи загалом специфіку новорічних звернень президентів України, як прояв ритуальності політичного простору, можна виокремити наступні специфічні характеристики.

Комунікативна мета новорічного звернення в Україні полягає в дотриманні традиції новорічних звернень, яка склалася ще в Радянському Союзі, об'єднанні нації, демонстрації поваги глави держави до народу, підведенні підсумків минулого року та формуванні планів на майбутнє.

Образ автора: адресатом виступає президент, глава держави, що закріплюється в імені жанру: «Новорічне звернення Президента України» (В. Янукович, 2013) [3].

Адресат: громадяни України: «Дорогий Український народе, дорогі співвітчизники...» (В. Ющенко, 2010) [1].

Образ минулого: завершення року, аналіз звершень окремої людини чи країни загалом: «Рік, що минає, приніс країні нові звершення» (В. Янукович, 2013) [3].

Образ майбутнього: формування установки на співпрацю та результативність, зміцнення сили духу: «Сьогодні, думаючи про рік наступний і майбутні роки, я звертаюся до нової української людини, яка народжується у непростих випробуваннях і, можливо, неспокої. Нічого не бійся. Йди впевнено вперед. Ти переможеш» (В. Ющенко, 2010) [1].

Подієвий зміст: прихід нового року, відліковий період.

Формальна організація: 1) звернення до адресату: «Шановні співвітчизники!»

(Л. Кучма, 2005) [4];

2) підсумок минулого року: «Уже за кілька хвилин відійде у минуле 2011 рік. Україна прожила його достойно. Рік, що минає, без перебільшення, був визначальним для нашої держави» (В. Янукович, 2011) [2];

3) плани на майбутній рік: «Наступний, 2013 рік, повинен стати роком розвитку та соціальної справедливості. Усі гілки влади мають забезпечити максимальний соціальний ефект від економічного зростання та правових перетворень» (В. Янукович, 2013) [3];

4) вітання: «Ще раз бажаю усім вам добра, міцного здоров'я і нових досягнень у новому році! Будьте щасливі» (Л. Кучма, 2005) [4].

Виокремивши загальні характеристики слід зазначити, що стабільна структура, що обумовлює ритуальність цієї політичної практики, може зазнавати певних змін, які обумовлюються перш за все історичною, політичною та соціо-культурною ситуацією в країні, та, безумовно, особистістю самого автора, образу президента країни.

За Дж. Свелз в структурі тексту можна виокремлювати певні «рухи» та «кроки» [8]. Аналізуючи за цим принципом новорічні звернення, характерні для України, можна виокремити основні «рухи», це: орієнтація, погляд назад у минуле, погляд вперед у майбутнє, привітання [7]. Однак кожного року видозмінюється сутність «кроків». Так, для звернення Президента України Віктора Януковича у 2013 році відповідно до «руху» під назвою «погляд назад у минуле» характерні такі кроки: 1) висока оцінка ефективності дій; 2) оцінка ролі на європейській арені. В той час як той самий «рух» при новорічному зверненні Президента Віктора Ющенко у 2010 році мав такі кроки: 1) акцентування уваги на досягненнях окремої людини; 2) особливості міжнародного співробітництва і його внесок у розвиток країни.

Зміни, які ми можемо спостерігати як у «рухах» так і в «кроках», обумовлюються багато в чому специфікою мовного образу Президента та основних положень його програми.

Для подальшого дослідження планується розробка трьохступінчастого аналізу, в якому буде більше детально розглядатися структура тексту, буде проаналізований соціокультурний контекст та будуть зазначені мовні особливості новорічного звернення Президента країни.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Новорічне звернення Президента України Віктора Ющенко до народу, 2010 рік [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://bukinfo.com.ua/show/news?lid=5029>; 2. Новорічне звернення Президента України Віктора Януковича, 2011 рік [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.prezident.gov.ua/news/22501.html>; 3. Новорічне звернення Президента України Віктора Януковича, 2013 рік [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://president.gov.ua/news/26514.html>; 4. Новорічне звернення Президента України Леоніда Кучми, 2005 рік [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://kobza.com.ua/84-informacija-analytika/novyny/228-ostannja-promovakuchmy-ukr.html>; 5. Шейгал Е. И. Семиотика политического дискурса / Е.И. Шейгал. – Волгоград: Перемена, 2000. – 368с.; 6. Шмелева Т.В. Модель речевого жанра / Т. В. Шмелева // Жанры речи – Саратов, 1997. – С.88 – 99.; 7. DAI Chenjun Genre Analysis and Comparison of Chinese and American Presidents' New Year Messages / DAI Chenjun, FAN Yu // Chinese Journal of Applied Linguistics (Quarterly) Vol. 35 No. 4. – 2012.; 8. Swales, J. M. Genre Analysis: English in Academic and Research Settings / J. M. Swales. – Cambridge: Cambridge University Press., – 1990.

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ ТРАНЗИТ ПАРАДИГМ ЕЛІТИ: ВІД МЕРІТОКРАТІЇ ДО ЕЛІТАРНОЇ ДЕМОКРАТІЇ

У 2-й пол. XX ст. елітизм активно розвивався у межах ціннісної парадигми; кредо т.зв. мерітократичної теорії еліти сформулював К. Мангейм: «Еліта – це ієрархія, що ґрунтується на власних досягненнях». Автори ціннісної теорії намагалися визначити параметри, що характеризують зміст впливу еліти на суспільство. Ще М. Бердяєв, аналізуючи історичний досвід різних народів і культур, визначив «коефіцієнт еліти» як співвідношення високоінтелектуальної частки населення до загальної кількості письменних: як тільки цей коефіцієнт знижувався до 1%, у суспільстві починалась стагнація, еліта перетворювалась на касту, тож імперії (держави) припиняли існування (проте, зокр., у Росії 1913 р. цей коефіцієнт був досить високим – близько 6%).

Елітист П'єр Бірнбаум, розробляючи на прикладі Франції теорію «самовідновлення пануючого класу» («Керівний клас французького суспільства», 1978), вже інакше характеризує структуру сучасного йому соціуму. Підставою цієї структури виступають соціально-культурні фактори та механізми, що істотно впливають на склад і розподіл «ролей» в еліті: слабкий вертикальний і помітний горизонтальний рух членів еліти, «заслугократія», «спадкоємці», «стипендіати» тощо. Бірнбаум фіксує наявність добре згуртованого «керівного класу», який ідентифікується з елітою; виокремлює всередині нього «керівні фракції» та «невпливові фракції» (з інтелектуальної сфери і ліберальних професій). Формування ж еліти нової епохи він вбачає як процес взаємодії політичних і соціально-економічних груп впливу; це - роз'єднання, взаємопроникнення та злиття, коли здійснюється інтеграція інтересів і дій парламентської, політико-адміністративної та економічної еліти.

Отже, ціннісна теорія еліти доводила такі загальні настанови:

- еліта є найцінніший елемент суспільства, її представники мають високі здібності й значні результати діяльності у найважливіших сферах держави;
- панівне положення еліти відповідає загальносуспільним інтересам, адже - це краща, найбільш ініціативна і продуктивна частина соціуму;
- елітарність закономірно впливає з «рівності можливостей» і не суперечить ідеям представницької демократії (соціальну рівність слід розуміти як рівність стартових можливостей, а не соціальних статусів);
- формування політичної еліти не лише результат боротьби за владу, а наслідок соціально-природного відбору найкращих представників самими людьми, тому слід удосконалювати цей механізм соціальної селекції.

Нажаль, в епоху геополітичного поширення демократичних ідей, як антиподу елітаризму, ренесанс ліберальних цінностей, ідей соціальної, правової рівності все ще потребує політико-ідеологічного захисту. Слід констатувати, що політична нерівноправність у ряді сучасних суспільств, обумовлена нерівністю участі людей в реалізації влади, лишається реальністю; це може знецінити максими демократії до рівня політичних ілюзій.

Розробка парадигми демократичного елітизму стала своєрідним синтезом принципів демократії та елітизму. Одним із найсучасніших досліджень є елітиська концепція «переходу до демократії» Дж. Хіглі й Р. Гунтера, в межах якої обґрунтовуються такі положення:

- еліта не монолітна, вона складається з декількох конкуруючих груп;
- вхід до правлячої демократичної еліти відкритий для найбільш здібних членів суспільства, елітна «циркуляція» має досить динамічний характер;
- суспільство контролює еліти, перш за все, завдяки виборам, але еліта все одно значно більше може впливати на маси, ніж навпаки;
- вільно діє опозиційна контр-еліта, що складає конкуренцію «еліті влади»;
- можлива ситуація «зміни еліт» ненасильницьким шляхом;
- влада елітних груп здебільшого має легітимний характер та залежить від змін у ціннісних орієнтаціях населення.

Сучасні розробки Дж. Александера, М. Арчер, У. Баклі, Е. Гідденса, А. Етціоні, А. Турена, Н. Лумана, Т. Заславської, О. Куценко, П. Штомпки містять дослідження соціальних джерел поповнення еліти, традиційних і модерних способів її формування. Взаємодія старої й нової політичної та економічної еліт розглядається науковцями крізь призму діяльнісно-структурної, «активістської» парадигми, коли зміни соціальної структури суспільства відбуваються завдяки практикам соціальних акторів, дії яких в той же час обмежуються структурними умовами і демократичними механізмами.

ІДЕЯ ЛІБЕРАЛЬНОЇ ДЕМОКРАТІЇ ТА ЇЇ СОЦІАЛЬНЕ СПРИЙНЯТТЯ В УКРАЇНІ

Аналіз соціополітичних подій кінця ХХ – початку ХХІ ст. дозволяє стверджувати, що процеси демократизації в сучасному світі набувають небачених масштабів поширення та розгортання. Тому на сьогодні осмислення проблем демократизації та переходів – зокрема до ліберальної демократії – у сучасній науці набуває особливої актуальності. У культурному та мовному аспектах є певні прояви застосування ліберальних методів, що ставить перед Україною завдання формувати своє бачення та власний сценарій соціополітичного розвитку. Постановка проблеми спирається на результати наукових досліджень західних теоретиків у різних галузях суспільно-політичного знання: Дж. Бентам, І. Валлерстайн, Т. Гоббс, М. Грондона, Л. Даймонд, І. Кант, Дж. Локк, Л. фон Мізес, Г. Спенсер, А. де Токвіль, Ф. Фукуяма, Ф. А. фон Хайєк, Й. Шумпетер та ін.

Дослідник М. Грондона виділяє два типи культури, а саме два ідеальні типи систем цінностей: одна – повністю сприяє політичному та економічному розвитку (прогресивна культура), а інша – повністю йому суперечить (резистивна культура). Ця типологія охоплює двадцять факторів, які по різному розглядаються в культурах, що сприяють чи чинять опір розвитку та демократизації, зокрема переходу до ліберальної демократії. М. Грондона аналізує двадцять культурних факторів, які належать прогресивній культурі, що в свою чергу сприяє становленню ліберальної демократії. Це, насамперед: релігія, віра в особистість, моральний імператив, концепції багатства, погляди на конкуренцію, поняття справедливості, цінність праці, бачення демократії, освіта, важливість корисності, менші чесноти, фокус на часі, раціональність, влада, світогляд, погляд на життя, порятунок від світу чи у світі, дві утопії, природа оптимізму, роль плюралізму. Таким чином, доцільно дослідити перспективи втілення ідей ліберальної демократії в українському суспільстві з позиції визначених М. Грондоною культурних факторів.

Розглянемо фактор релігії. У ст. 35 Конституції України, зазначено: «Кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це підкріплюється тим, що в Україні функціонує достатньо багато релігійних течій та організацій. У політичну культуру українців майже не закладена відповідальність. Українці досить часто перекладають тягар відповідальності на інших, у цьому випадку – на державу. Зокрема, фактор поглядів на конкуренцію передбачає, що суспільства, які сприяють розвитку, характеризуються необхідністю конкурувати задля досягнення багатства і досконалості не тільки в економіці, але й у будь-якій сфері суспільства. Таким чином, в становленні ліберальної демократії плюралізм відіграє дуже важливу роль. Відзначимо, що освіта також відіграє важливу роль у сприйнятті ідей лібералізму. Лібералізація освіти, вищої школи в Україні («Болонський процес»), засвоєння студентами принципів свободи і одночасно відповідальності за свій вибір сприятиме тому, що тільки вільна людина, яка засвоїла навички прийняття рішень і несе за них відповідальність, може по-справжньому бути свідомим громадянином, мобільним професіоналом. Що стосується створення моделі української освіти, яка відповідала б вимогам і викликам сучасності, то вона має ґрунтуватися на вихованні в душі свободи, на принципах лібералізму, а також у вигляді принципу особистісних (ліберальних) трансформацій. Виникає питання про те, чим є лібералізм для української освіти, які суспільні функції він об'єктивно виконує. Але, незмінною і вирішальною залишається головна соціальна функція лібералізму – стимулювати, провокувати, підштовхувати зміни, осучаснювати українське суспільство, звільняючи його для розвитку. Але саме проблематика лібералізації освітнього процесу в українській вищій школі наражається на основний камінь спотикання, а саме: неготовність студентської молоді навчатися і діяти в рамках свободи. Бо свобода це, перш за все, особиста відповідальність, а тому часом більш зрозумілою і привабливою стає «втеча від свободи».

Зазначимо, що культура є важливим, якщо не визначальним, чинником розбудови повноцінного ліберально-демократичного суспільства, основою для формування цілісної культурно-національної ідентичності. Так само, як демократичні інституції базуються на здоровому громадянському суспільстві, так і громадянське суспільство має попередників і передумови на рівні культури. Особливо актуальним це питання постає в українській перспективі. Наприклад, М. Михальченко, зазначає, що «ліберальні, соціал-демократичні, християнсько-демократичні, консервативні, республіканські ідеї дуже повільно входять у духовний простір українського суспільства. Це, скоріше, «модний одяг» у мисленні невеликих груп інтелігенції, ніж сектори масової свідомості».

Для реалізації «людноцентричної» («ліберальної») моделі розвитку українського суспільства необхідно зробити гуманітарну політику пріоритетною в державі. Це означає, що головним джерелом, основою і критерієм розвитку сучасного суспільства та держави мають бути культура, наука, освіта, а для цього необхідно сформулювати нові підходи до політики в галузях культури та духовної сфери. Отже, у соціальному аспекті ліберальна демократія пов'язана з певною культурою суспільства, заснованою на принципах автономії індивіда, терпимості та громадянської відповідальності.

У кризових, надто повільних трансформаційних процесах українська суспільна свідомість повільно переорієнтовується на загальнолюдські ліберально-демократичні цінності, бо усвідомлює, що немає альтернативи конституційній демократії та ринковій економіці. Культура в умовах глобалізації та соціально-політичних змін є важливим фактором консолідації українського суспільства. Саме на основі культури як системи цінностей, які спираються на ліберальну традицію, можлива консолідація українського народу, побудова громадянського суспільства та становлення ліберальної демократії.

Узагальнюючи перспективи встановлення в посткомуністичних країнах стабільного і міцного ліберально-демократичного порядку (подібного до того, що існує в країнах Заходу), зазначимо, що вагома роль у цих процесах належить змінам в ціннісних орієнтирах і діях політичних суб'єктів (як на рівні лідерів і організацій, так і на рівні мас) у бік раціоналізації та лібералізації. Наразі ці процеси протікають досить повільно. В українському суспільстві спостерігається більш сильна орієнтація на націоналістичні ідеї, які певним чином уповільнюють процеси лібералізації.

Таким чином, в Україні, незважаючи на певне неприйняття лібералізму на офіційному рівні та рівні суспільної свідомості, спостерігається втілення ліберальних практик на повсякденному рівні. Будучи глибоко вкоріненими в ментальності, ці ліберально-демократичні практики, забезпечивши стратегії виживання українського народу, не означаються як ліберальні. Разом з тим, індивідуалізм, волелюбність, заповзятливість, недовіра до держави, неприйняття авторитарного начала, достатньо високий рівень толерантності, які притаманні українській ментальності, є базовими характеристиками ліберального дискурсу.

Едуард Гугнін

Запорізький національний університет

ПАРТІЙНИЙ ПРОЦЕС В ПОЛІТИЧНОМУ ПРОСТОРІ УКРАЇНИ ЯК ПРЕДМЕТ ТЕОРЕТИКО-СОЦІОЛОГІЧНОЇ РЕФЛЕКСІЇ

Вивчення політичних партій як складного соціально-політичного феномена є найбільш перспективним в рамках вітчизняної соціологічної науки. В сучасному політичному просторі України створюється нова партійна система, основою якої є конкурентність та плюралістичність. Сьогодні політичні партії з простого елемента структури політичного простору на законодавчому рівні перетворилися на його основних агентів. Тому це актуалізує необхідність теоретичної концептуалізації партійного процесу в політичному просторі України. Аналіз сучасного стану партійного процесу в Україні має декілька особливостей.

По-перше, в сучасному глобалізованому світі дистанція між політичними партіями одного ідеологічного напрямку коротша, ніж дистанція між політичними партіями в рамках національних держав. Саме це визначає специфіку політичного простору у глобалізованому світі.

По-друге, враховуючи те, що політичні партії є одним з головних агентів громадянського суспільства та ключовим агентом політичного простору дуже важливо дослідити специфіку зміни стану партійної системи в соціологічному дискурсі, тобто дослідити партійний процес в сучасному політичному просторі. При цьому слід розрізняти політичний процес та партійний процес, які взаємоперетинаються і мають власні особливості та специфіку протікання.

По-третє, в політичному просторі сучасної України латентно та некеровано відбувається партійний процес, щодо якого в сучасній соціологічній науці відсутня концептуальна та методологічна база опису. Саме зараз актуалізується потреба дослідження специфіки формування партійної архітекτονіки політичного простору країни. Втім відсутній достатньо обґрунтований концепт, який би дозволив не тільки дослідити «партійний процес в політичному просторі України», а й виокремити основні його особливості, етапи, механізми формування та впливу на інші процеси, що відбуваються в політичному просторі України.

По-четверте, за двадцять років незалежності української держави в її політичному просторі тричі змінювалася виборча система. За цей час в Україні мали місце всі три типи виборчих систем: мажоритарна, пропорційна та змішана. При цьому, процес зміни виборчої системи змінювався не еволюційно (у відповідності до об'єктивних законів розвитку суспільства в цілому та громадянського суспільства зокрема), а у відповідності до ситуативних політичних домовленостей між основними агентами політичного простору країни.

По-п'яте, суттєво відрізняється суто соціологічне та законодавче визначення політичної партії. Так, у статті 2 Закону України «Про політичні партії в Україні» зазначається, що політична партія - це

зареєстроване згідно з законом добровільне об'єднання громадян - прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, що має своєю метою сприяння формуванню і вираженню політичної волі громадян, бере участь у виборах та інших політичних заходах. Стосовно вітчизняної соціології, суттєвими є визначення політичної партії Н.Черниш та І.Бекешкіної. За Н.Черниш політична партія – це політичний рух, який має високий ступінь організації і прагне до реалізації своїх цілей, борючись за владу або за здійснення цієї влади в соціальній практиці [2, 333]. Для І.Бекешкіної політична партія - організована, стала політична організація, яка ґрунтується на єдності ідеології та програми й представляє інтереси певної частини народу [1, 282]. Тобто, в визначеннях соціологів більше відображається сутність політичної партії як особливого феномена політичного простору та інструменту провадження політичних процесів.

Все це не тільки ускладнює сам аналіз партійного процесу в Україні, а й обтяжує дослідження політичного простору нашої країни.

Виходячи з цього, для більш ефективного аналізу сучасного політичного простору України та специфіки його партійної архітектури необхідно розробити соціологічну концепцію партійного процесу в політичному просторі України та запропонувати на її основі модель оптимізації партійного процесу в майбутньому.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Соціологія політики: Енцикл. словник / Авт.-упоряд.: В.А. Полторак, О.В. Петров, А.В. Толстоухов. – К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2009. – 442 с.; 2. Черниш Н.Й. Соціологія: Підручник за рейтингово-модульною системою навчання. – 5-те вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2009. – 468 с.

Юрій Дергунов

Макіївський економіко-гуманітарний інститут

НОВІ ПЕРИФЕРІЇ НА СХОДІ ЄВРОПИ: ПІДХОДИ ДО КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ ТА КЛАСИФІКАЦІЇ

Протягом досить тривалого часу у розгляді трансформацій суспільств «державного соціалізму» превалював діахронічний підхід, що приділяв основну увагу динаміці переходу до ринкової економіки та демократичних політичних режимів. Оскільки цей процес, з одного боку, вже значною мірою відбувся, а з іншого — зустрівся із певними протиріччями та дисфункціями, також стало поширюватись і синхронічне розуміння нових капіталістичних суспільств, що базується на усвідомленні визначального процесу їхньої інтеграції до структур глобального капіталізму та неоднозначному впливі «зовнішньої» взаємодії із ним на перебіг «внутрішніх» процесів побудови та відтворення капіталізму. Можна впевнено говорити про відродження категорії залежності, колись дуже впливової у дослідженнях капіталістичного розвитку у «третьому світі», на новому матеріалі, хоча спадковість у даному разі є більшою мірою предметною, ніж методологічною.

У контексті трансформаційних процесів у країнах ЦСЄ та СНД категорія залежності розглядалась у контексті таких теоретичних підходів, як структурно-інституційний підхід «різновидів капіталізму» (varieties of capitalism, VoC) та світ-системний підхід, що нерідко поєднувались у роботі одних й тих самих авторів.

Світ-системний підхід є добре відомим у соціології, і у випадку постсоціалістичних держав він застосовувався зокрема такими авторами, як І. Валлерстайн та Г. Дерлуг'ян, А. Комлоші та Г. Гофбауером та, певною мірою, Д. Лейном [1]. Можна сказати, що те, що є його силою, є одночасно й його слабкістю. Світ-системники дають переконливу оцінку макроісторичним та макросоціальним траєкторіям суспільств колишнього Радянського блоку (соціалізм як спроба девелопменталістської диктатури, занепад якої призвів до повернення до статусу класичної капіталістичної залежності), проте неспроможні охарактеризувати специфіку постсоціалістичних держав у порівнянні з іншими периферійними регіонами та продемонструвати конкретні характеристики залежності та їх специфіку в конкретних національних випадках. Світ-системний підхід має бути доповнений більш інституційно-чутливими підходами.

Спроби безпосереднього залучення теоретичної моделі VoC, що базується на розмежуванні ліберальних та координованих ринкових економік, до типологізації капіталістичних суспільств у ЦСЄ та СНД виявились невдалими, оскільки вона не була пристосована до дослідження систем у стані становлення і була обмежена вузьким колом країн.

Більш доречною та перспективною виявилась концептуалізація деяких із країн ЦСЄ як окремого різновиду капіталізму. А. Нольке та А. Влігенхарт виділяють «залежну ринкову економіку» [2], що базується на залежності від внутрішньо-корпоративних ієрархій в середині транснаціональних корпорацій як механізми координації, прямих іноземних інвестицій та банках з іноземним капіталом як чинниках інвестицій, контролі з боку головних офісів корпорацій як способі корпоративного управління і

внутрішньо-корпоративному трансферті інновацій, наявності кваліфікованої праці, відносини з якою регулюються на рівні внутрішніх угод та обмежених витратах на її підготовку у сфері трудових відносин та освіти. У цілому, з їх точки зору, такий різновид капіталізму має інституційно-детерміновану порівняльну перевагу у сфері збиральних платформ для напівстандартизованих промислових товарів. У ЦСЄ повною мірою це визначення залежної ринкової економіки відповідає лише країнам Вишеградської групи (Польщі, Чехії, Угорщини та Словаччини). Проблемою цієї концептуалізації є дуже вузьке потрактування залежності, що зводить різноманітність її форм лише до ролі, що її відіграє всередині країни іноземний промисловий капітал.

Дещо ширше потрактування різновидів капіталізму у ЦСЄ та СНД запропонував Л. Кінг, розмежувавши «ліберальні залежні системи» та «патрімоніальні системи», що розрізняються роллю іноземного капіталу (високою / низькою), провідними секторами економіки (експорт промислових товарів кінцевого споживання / експорт сировини) та держави і політичного режиму (раціонально-бюрократична держава з ліберально-демократичним режимом / патрімоніальна держава з конкурентно-авторитарним режимом) [3]. Дане формулювання типології різновидів капіталізм є вже ширшим, певною мірою охоплюючи всі держави ЦСЄ та СНД, проте воно створює хибне уявлення про відсутність серйозних розбіжностей між державами всередині даних різновидів, та знову ж виходить з дуже вузького потрактування капіталізму та залежності.

Досить продуктивна типологія, що базується на виокремленні системоутворюючих (внаслідок того, що їм мають задовольняти певні інституційні передумови) форм залежності, була запропонована М. Миантом та Я. Драгокупілом, які виділяють залежність від складного промислового виробництва, що базується на ПП (аналог «залежної ринкової економіки» А. Нольке та А. Влігенхарта), залежність від експорту продукції легкої промисловості (країни Балтії та Південно-Східної Європи), залежність від експорту сировини та низькотехнологічної промислової продукції (більшість країн СНД, зокрема, Україна), залежність від експорту робочої сили (Молдова, країни Середньої Азії), залежність від фінансіалізації (не утворює окремого «різновиду капіталізму» і є додатковою до попередніх форм залежності) [4].

Схожу за емпірично виділеними групами країн типологію запропонували Б. Грешкович та Д. Бойле, проте вони виходять із більш комплексного уявлення про зв'язок інтеграції до світового капіталізму та інституційного розвитку. Дані автори спираються на концепцію К. Поланьї що до «укоріненості» ринкової економіки в інституційних формах та враховують роль систем соціального забезпечення, легітимації та державної спроможності у своєму понятті «постсоціалістичних режимів», серед яких вони виділяють неоліберальні, укорінено-неоліберальні та неокорпоративістські. Даний підхід є цікавим як поєднання синхронічного та діахронічного вимірів, оскільки на відміну від більшості підходів, що декларують залежний характер постсоціалістичних держав, демонструють соціальне підґрунтя становлення різних форм залежності.

Підсумовуючи, можна сказати, що зараз відбувається формування нової форми теорії залежності. Якщо методологічним підґрунтям латиноамериканських теорій залежності були кейнсіанська макроекономіка та марксистська політекономія і соціологія, на східноєвропейському матеріалі відбувається генеза своєї інституціональної теорії залежності, що поєднує сучасні економіко-соціологічні підходи до порівняння капіталістичних систем із критичною проблематикою залежності.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Дерлугьян Г. Россия в миросистемной перспективе / Георгий Дерлугьян, Иммануил Валлерстайн // Россия-2020: Сценарии развития / под ред. М. Липман и Н. Петрова; Моск. Центр Карнеги. — М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2012. — С. 39-58; Hofbauer H. Capital accumulation and catching-up in Eastern Europe / Hannes Hofbauer, Andea Komlosy // Review (Fernand Braudel Center). — 2000. — Vol. 23, № 4. — P. 459-501; Lane D. Postsocialist states in the system of global capitalism: a comparative perspective / David Lane // Development and Semi-Periphery: Post-Neoliberal Trajectories in South America and Central Eastern Europe. / Ed. by R. Boschi and C.H. Santana. — London: Anthem Press, 2012. — P. 19-44.; 2. Nolke A. Enlarging the varieties of capitalism: the emergence of dependent market economies in East Central Europe. / Andreas Nolke, Arjan Vliegenhart // World Politics — 2009. — Vol. 64, № 4. — P. 670-702.; 3. King L. P. Central European capitalism in comparative perspective. / Lawrence P. King // Beyond Varieties of Capitalism: Conflicts, Contradictions and Complementarities in the European Economy. / Ed. by B. Hancké, M. Rhodes, M. Thatcher. — Oxford: Oxford University Press, 2007. — P. 307 — 327.; 4. Myant M. Transition Economies: Political Economy in Russia, Eastern Europe, and Central Asia. / Martin Myant, Jan Drahokoupil. — Hoboken: John Wiley and Sons, 2011. — 416 p.; 5. Bohle D. Capitalist Diversity on Europe's Periphery. / Dorothee Bohle, Bela Greskovits. — Ithaca: Cornell University Press, 2012. — 304 p.

ПРО МОЖЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ СТАРОДАВНЬОЇ КИТАЙСЬКОЇ КОНЦЕПЦІЇ П'ЯТИ ЕЛЕМЕНТІВ (У-СІН) ДО АНАЛІЗУ ВЗАЄМОДІЇ ІНСТИТУТІВ ВЛАДИ ТА ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Ідея про застосування китайської концепції п'яти елементів (у-сін) до аналізу взаємодії інститутів влади та громадянського суспільства виникла внаслідок двох причин. По-перше, це необхідність побудови моделей, які б об'єднували елементи політичної системи структурними зв'язками та дозволяли аналізувати роботу таких зв'язків. По-друге, конфлікти між різними інституціями влади, взаємодія між інститутами влади та громадянським суспільством, сама побудова громадянського суспільства потребують подальших досліджень, як емпіричних, так і теоретичних. Тож побудова теоретичної моделі, яка б пояснювала взаємодію між головними структурними елементами політичної системи, баланси та дисбаланси, які виникають внаслідок посилення чи послаблення того чи іншого структурного елемента, є нагальною потребою політичної соціології.

Разом з тим, звернення до евристичних можливостей саме китайської концепції п'яти елементів (у-сін) не є якоюсь науковою примхою. Як відомо, в природничих науках і, зокрема, в фізиці, вже давно оцінили евристичний потенціал стародавньої китайської філософії, відзначаючи, що вона набагато ближча до постнекласичного типу мислення, аніж деякі сучасні філософські системи. Концепція у-сін має чимало спільного з кібернетичним підходом, вона є «сучасною» квантовій фізиці, тому спроба її застосування у суспільних науках може бути корисною для подолання відстані, що склалася у розвитку між природничими та гуманітарними науками.

Мета роботи – показати можливості застосування стародавньої китайської концепції п'яти елементів (у-сін) для аналізу взаємодії основних інститутів влади та громадянського суспільства.

Об'єкт: основні інститути влади та громадянське суспільство.

Предмет: структурні зв'язки між основними інститутами влади та громадянським суспільством.

Цінність застосування концепції п'яти елементів не лише в тому, що ми маємо можливість у наглядній та зрозумілій формі представити модель відносин між різними суб'єктами політичної системи, але і в тому, що ми можемо пояснити дисбаланси, що виникають між різними суб'єктами політичної системи, та патології політичних систем, які є наслідком цих дисбалансів.

Як відомо, взаємозв'язки між явищами природи у стародавній китайській філософії пояснюються за допомогою п'яти елементів (дерево, вогонь, земля, метал, вода) та функціональних зв'язків між ними (породження, пригнічення або контроль, надлишкове пригнічення, протипригнічення).

Виділяючи у якості п'яти елементів населення в цілому, групи громадянського суспільства, законодавчу, виконавчу та судову гілки влади, ми спробуємо співвіднести їх з якостями п'яти елементів та покажемо, як кожен з цих суб'єктів політичного поля стимулює або обмежує роботу іншого, як надмірне посилення одного з суб'єктів при послабленні іншого призводить до дисбалансу у роботі політичної системи.

Практичне завдання, яке ставить перед собою автор при побудові цієї моделі, співпадає з завданнями застосування кібернетичних моделей до аналізу соціальних проблем. Це знаходження петлі негативного взаємозв'язку, впливаючи на яку, можна відновити баланс системи.

У якості приклада розглянемо одну з негативних петель, що може скластися при надмірному «розростанні» одного з структурних елементів політичної системи. Так, контроль за роботою (або «пригнічення» в концепції у-сін) організованих груп громадянського суспільства є безперечним завданням держави, але надлишкове пригнічення призводить до неможливості вже з боку цих груп контролювати виконавчу владу, що призводить до надлишкового «розростання» останньої, корупції всередині влади. Внаслідок такого дисбалансу міняє свій характер і взаємозв'язок між законодавчою та виконавчою гілками влади, і, в той час як при нормальній роботі системи законодавча влада формує виконавчу (зв'язок «мать-син» у концепції у-сін), при такій патології політичної системи виконавча влада у значній мірі впливає на формування законодавчої за рахунок застосування адміністративного ресурсу під час виборів, фальсифікації результатів виборів, й таке інше. Послаблення парламенту, яке в даному випадку розуміється як невиконання їм однієї з функцій, а саме представлення інтересів громадян, призводить до «розростання» судової гілки влади, яка в значній мірі має контролюватися саме парламентом, але відчуваючи надлишкову свободу для своїх дій за рахунок порушення зв'язку між виконавчою та законодавчою гілками влади при домінуванні першої, також піддається подальшій корупції та продовжує надлишкове пригнічення громадянського суспільства. Таким чином і виникає патологічна петля у роботі політичної системи.

Ми навели лише один приклад того, як концепція у-сін може допомогти при аналізі роботи структурних взаємозв'язків між інститутами влади та громадянського суспільства, але такий аналіз можна

здійснювати і у відношенні до надлишкового посилення/послаблення інших структурних елементів, та подивитися, що, наприклад, буде відбуватися при надлишковому посиленні організованих груп громадянського суспільства (наприклад, груп тиску), надлишковій активізації та політичній мобілізації населення (та пояснювати революції через призму цієї концепції), слабості виконавчої влади при неможливості сформувати скоординовану коаліцію у парламенті, й таке інше.

Таким чином, евристичні можливості стародавньої китайської концепції у-сін дозволяють нам не лише добре структурувати наше знання щодо роботи політичних систем, але й дають можливість прослідити патологічні зв'язки між структурними елементами цих систем з метою відновлення балансу в їхній роботі.

Ольга Куценко

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Андрій Горбачик

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ПОСТІМПЕРСЬКІ РЕГІОНИ: КУЛЬТУРНЕ ВІДТВОРЕННЯ ЗАЛЕЖНОСТІ В РОЗВИТКУ СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИХ СУСПІЛЬСТВ

Останнім часом багато дослідників намагаються пожвавити старі концепти «імперія», «імперська спадщина», які, здавалось, з розпадом сучасних імперій мали залишитись у минулих століттях. В роботі «Культура та імперіалізм» сучасний американо-палестинський дослідник Едвард Ваїд Саїд зауважив, що «незважаючи на те, що «доба імперії» в цілому завершилась після Другої Світової війни, коли більшість колоній здобули незалежність, імперіалізм, однак, продовжує напружувати значним культурним впливом в сучасності»[1].

Особливий випадок в застосуванні цих концептів складають країни східної Європи, які більше двадцяти років намагаються розбудувати більш успішний соціальний порядок на засадах демократії та ринкової економіки. Розпочавши постсоціалістичний розвиток з мікроскопічних відмінностей, ці суспільства тепер демонструють суттєві розбіжності в результатах змін. Для пояснення таких розбіжностей ми привертаємо увагу до концепту «імперської залежності», запозиченого з більш узагальнюючих теорій «logue duree історичних структур» (Ф.Бродель) та «сучасної імперії», і включеного в теорії «залежності» суспільного розвитку, «асоційованої залежності», «залежності від минулого», «розвитку недорозвинутого», «світ-системи» (F.Cardoso, A.G.Frank, L. Bruszt, I.Wallerstein, P.Preston etc.). Немає сумніву, що історичний досвід є фактором специфічних проявів культури і суспільства. Тому теоретично даний концепт має потенціал для ідентифікації та пояснення макроскопічних відмінностей в розвитку суспільств, держав та їх внутрішніх регіонів. Однак залишаються без відповіді питання про те, чи знищують глобалізація й маркетизація впливи колишніх імперій?

В доповіді презентуються результати емпіричної перевірки тези про культурне відтворення імперської залежності в межах «постімперських регіонів» в східній Європі. Останнє розглядається як чинник суттєвих відмінностей східноєвропейських країн в сучасному розвитку. Для аналізу обрано 22 країни, які розташовані на європейських територіях колишніх Османської, Російської, Австрійської та Німецької імперій (останні дві з 19-століття наслідували Священну Римську імперію), що припинили своє існування відносно недавно – у 19-20 століттях. Включено в аналіз як країни колишнього центру імперій (Австрія, Німеччина, Росія, Туреччина), так і країни залежних в минулому територій в даному географічному «прямокутнику». Концептом «імперія» позначено тип відносин домінування нації-держави, яка має сильний централізований контроль над залежною територією. Незважаючи на те, що в історії утворювались різні типи імперій, легітимація влади на залежній території всюди відбувалась шляхами культурної гегемонії та універсалізації порядку (Ш.Айзенштадт, Е.В.Саїд). Також нами враховані принципи ідеї концепції структурного імперіалізму Дж.Галтунга (1989, 2009) про те, що:

- світ є розділеним на розвинуті «центри» та нерозвинуті периферії;

- центри імперій встановлюють місткі з центрами периферійних націй для отримання спільної вигоди, на підставі чого між ними розвивається гармонія; однак це розколює нації за наслідками домінування та можливостями розвитку окремих територій;

- між інтересами периферійних націй менше гармонії, ніж в середині центральної нації [1]/

На таких теоретичних узагальненнях нами сформульовані наступні гіпотези:

- кожна імперія формує сильну культурну спадщину, яка відтворюється у постімперському порядку на відповідній території протягом довгого часу;

- постімперські регіони мають відрізнятися за базовими культурними вимірами (цінності соціального порядку, соціальної довіри, ідентичності, релігійності та соціальної активності) і схильні успадковувати базові культурні риси минулого центру імперії;

- в постімперських регіонах відтворюються сильні структурні відмінності між центральними та периферійними націями.

Постімперську культурну спадщину як стійкі моделі цінностей та установок стосовно відносин домінування, що існують в масовій свідомості, вимірюємо за 6 комплексними ознаками: авторитарні та демократичні установки, соціальна довіра, національна гордість, релігійність та соціальна активність. Застосовано базу даних 22 країн Європейського дослідження цінностей за 2008 р. За результатами попереднього аналізу стосовно культурної близькості областей України за обраними ознаками, в українській вибірці виділено три макро-регіони: західний, центральний та південно-східний, - які були включені в аналіз з іншими вибраними суспільствами. В результаті застосування кореляційного та кластерного аналізу в просторі шести ознак з подальшою перевіркою результатів за допомогою якісного аналізу отримані наступні основні висновки:

1) нещодавня (19-20 ст.) імперська спадщина має значення в культурі та успіхах розвитку європейських країн і утворює своєрідні «коридори» шансів для розвитку націй («ціннісно-поведінкові матриці»);

2) відмінності в базовій культурі та розвитку між країнами, що належать до різних постімперських регіонів, є більш значними, чим відмінності між країнами в середині регіонів. Між тим, підтверджується теза Ф.Броделя про невідповідність культурних та економічних «зон»;

3) постімперські регіони відтворюють трьох-компонентну внутрішню структуру:

- постімперський центр (із сильною культурною, соціальною та інституціональною атракцією, з більшою соціальною активністю та національною гордістю);

- асоційована до центру периферія (з розвитком, орієнтованим на центр);

- периферія (з більш хаотичним залежним розвитком, авторитаризмом, релігійністю, менш вираженою ідентичністю);

4) в східноєвропейському просторі відтворюються два постімперські макро-регіони:

- в минулому Австрійської та Німецької імперій, які є більш демократичними, в меншій мірі авторитарними та більш соціально активними;

- в минулому Османської та Російської імперій. Російський регіон є більш авторитарним, має більш розвинуту соціальну довіру та є менш соціально активним. Для пост-Османського регіону притаманна амбівалентність в установках на соціальний порядок (високе значення як авторитаризму, так і демократії) та більш розвинута національна гордість.

5) регіони України, хоча і розійшлися в три різні постімперські кластери, які обумовлюють різні шанси подальшого розвитку нації, між тим виявились в одному макро-регіоні, а саме – Російсько-Османському – із високим рівнем авторитаризму, слабкими установками на демократію (окрім західного регіону), низькими соціальною активністю та національно гордістю. Це утворює слабкі шанси для західно-орієнтованого розвитку країни.

6) розвиток постімперської периферії суттєво залежить від успіхів в розвитку постімперського центру. Таким чином, слід виділити позитивну функцію постімперських центрів як «моторів» розвитку культурно залежних територій;

7) більш успішні экс-імперії адаптуються до змін в світі, трансформують свої життєві форми та стають, скоріше, «диригентами» регіональних «оркестрів» націй, чим «жандармами» на постімперських територіях.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Said, Edward W. Culture and Imperialism. London: Vintage Books, 1994. С.4.; 2. Galtung, Johan. The Decline and Fall of Empires: a Theory of De-Development. Honolulu, UNRISD, Geneva, 2007

Сергей Крупнов

Харьковский национальный университет им. В. Н. Каразина.

СОЦІОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ ОПЕРАЦИОНАЛІЗАЦІЯ ПОНЯТТЯ ГРАЖДАНСКОЕ ОБЩЕСТВО В СОЦИАЛЬНО- ПОЛИТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ.

Несмотря на то, что впервые термин «гражданское общество» был сформулирован в эпоху Нового времени, первые знания и анализ проблематики, связанные с характеристикой гражданского общества и взаимодействия гражданского общества и государства, стоит отнести к периоду античности. В то время мыслителями-философами – Платоном, Аристотелем, Цицероном и др. – были сформулированы первые представления об обществе, государстве и их взаимодействии. Идеи о верховенстве закона, справедливом

управлении, среднем классе, гармоничном взаимодействии между правителем и разными общественными группами являются ключевыми в современном понимании гражданского общества. Основываясь на этих знаниях, в эпоху средневековья Августином Блаженным и Фомой Аквинским были сформулированы мысли о духовности, стремлении к общему благу (основанной на соблюдении божественных законов), различение естественных (божественных) и «человеческих» законов – идеи, относящихся к сущностному пониманию гражданского общества.

В эпоху Возрождения и Нового времени изучение взаимодействия государства и общества выходит на количественно и качественно новый уровень. В работах Томаса Мора, Николо Макиавелли, Гуго Гроция, фон Гумбольдта, Джона Локка, Томаса Гоббса, Адама Фергюсона, Ж.Ж.Руссо, Ш.Монтескье, Огюста Конта, Иммануила Канта, Фридриха Гегеля, Людвига Гумпловича, Уильяма Самнера, Карла Маркса, Фридриха Энгельса, Макса Вебера, Алексиса де Токвиля и многих других теория гражданского общества приобретает множество оригинальных трактовок и направлений, впрочем, часто не имеющих конкретных оснований. Среди предложенных этими теоретиками определений можно найти не точные определения, например: «Гражданское общество по форме - это единство различных лиц, которое есть лишь общность» [2, с.250], «Гражданское общество – общество всеобщего благоденствия» [5, с. 63], «Гражданское общество – граждане государства» [4, с. 54], «Гражданское общество – общая совокупность граждан государства» [3, с. 330] и др. Часто, в работах Томаса Гоббса, Джона Локка, Адама Фергюсона и других под гражданским обществом понимается вся совокупность граждан государства. Отличительной чертой данной эпохи стало рассмотрение государства и общества как отдельных (а часто и противоборствующих) субъектов. Данный этап характеризуется также построением идеальных (утопичных) моделей государства и гражданского общества и часто отсутствием научности в исследованиях гражданского общества. В данный период в изучении гражданского общества формулируется множество подходов и представлений, освещается множество аспектов феномена, а также выявляются ключевые противоречия в определении гражданского общества.

На современном этапе существуют две основные, общепризнанные традиции понимания гражданского общества – так называемая Л-концепция и М-концепция. Основоположником Л-концепции является Джон Локк, и суть ее заключается в том, что гражданское общество – это догосударственная форма существования некоего сообщества, живущего по естественным законам. С точки зрения М-концепции, основоположником которой является Шарль Луи Монтескье, гражданское общество состоит из независимых ассоциаций граждан, опосредующих взаимоотношения между индивидом и государством, а также защищающие индивида от посягательств власти. Для данного периода исследования гражданского общества также характерно отсутствие четкого определения феномена, о чем ученые заявляют в один голос.

В целом на современном этапе гражданское общество, которое изначально понималось как общество, живущее по прописанному закону, анализируется сквозь призму соответствия общества нормам либеральной демократии. На наш взгляд, произошла подмена понятия, которая заключается в том, что вместо понимания под гражданским обществом общества, живущего по закону, и дать возможность обществу самому определиться, по какому закону оно живет, под гражданским обществом стали понимать некую модель, уже наполненную смыслом, называемую в современном мире либерально – демократической моделью.

На наш взгляд существует необходимость избавиться от мифов в представлении о гражданском обществе как в целом, так и в частностях, и при оценке того или иного общества опираться на эмпирические показатели, а не на интуитивное сходство с «западной моделью».

С помощью осуществленного анализа текстов авторов можно проследить, как видоизменялось понятие гражданского общества, на каждом этапе своего развития, теория гражданского общества приобретала новые качественные характеристики. Исходя из анализа текстов авторов, мы можем выделить ряд категорий, которые можно использовать как эмпирические индикаторы развитости гражданского общества. На наш взгляд, такими категориями являются:

1. Уровень принятия обществом правовой системы государства. Чем больше общество принимает существующую правовую систему, тем больше оно является гражданским. С нашей точки зрения, нельзя считать радикальный протест проявлением гражданского общества, так как гражданское общество основывается на законе: если общество отвергает существующую систему, то оно не является гражданским. Это не отрицает ценности самого общества, но в процессе анархии общество нельзя назвать гражданским, поскольку разрушается основной принцип гражданского общества: общественный договор. Гражданское общество при смене политического режима ориентируется на легитимные механизмы – акции и действия в рамках установленной системы; они могут быть направлены на ее изменения, но если система отвергается и люди действуют не в рамках системы, значит, это общество не гражданское.

2. Соответствие нормативно прописанных правил и норм фактическим правилам и нормам в государстве. Чем в большей степени общество придерживается закона, тем более развитым можно считать гражданское общество.

3. Степень воздействия гражданского общества на государство. Имеется в виду то, в какой степени гражданское общество фактически влияет на государство; определяется эта степень по характеру и востребованности практик, посредством которых государство принимало решение, основываясь на инициативе гражданского общества.

4. Социальная активность.

4.1. Политическая активность. Акции протеста, митинги, демонстрации, включенность граждан в политический процесс. Чем больше общество проявляет активность в направлении воздействия на изменения законов, внутренней, внешней политики, чем больше общество включено (количественно и качественно) в этот процесс, тем более оно развито как гражданское общество. Количество и качество политической активности свидетельствует о силе гражданского общества.

4.2. Культурная активность. Формальные сообщества: НПО, НГО, «третий сектор», неформальные сообщества. Включенность граждан в такого рода сообщества свидетельствует о потенциале гражданского общества. Поэтому чем больше этих сообществ и чем активнее они себя проявляют, тем более развито гражданское общество.

5. Гражданские ценности. Общие характеристики, которые свидетельствуют о развитости гражданского общества: солидарность, патриотизм, уважение к правам и нормам, осознанность жизнедеятельности и т.д.

Эти индикаторы нужно воспринимать в совокупности, так как по отдельности они могут исказить вывод о развитости гражданского общества. Например, «уровень принятия обществом правовой системы государства» в сочетании с «социальной активностью» даст более точную картину развитости гражданского общества; эти параметры являются взаимно-уравновешивающими. В то же время по отдельности они могут исказить представление о развитости гражданского общества.

Таким образом, мы можем, анализируя данные параметры, определить уровень развитости гражданского общества. На наш взгляд, наибольшая ценность предложенного нами подхода для исследования гражданского общества заключается в том, что он позволяет эмпирически проанализировать степень развитости гражданского общества, не несет в себе идеологической составляющей и основывается на формальных показателях.

В дальнейшей своей работе мы планируем провести анализ развитости гражданского общества в Украине, а также провести анализ механизмов взаимодействия государства и гражданского общества в Украине.

ЛИТЕРАТУРА: 1. Фукуяма Ф. Конец истории или последний человек / пер. с английского М.Б. Левина. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2004. – 592 с.; 2. Гегель Г. Философия права. / под ред. Д. А. Коримова М.: Мысль, 1990.— 524 с.; 3. Гоббс Т. Сочинения в 2 т. том 1 / под ред. В.В. Соколова - М.: Мысль, 1989.- 622с.; 4. Маркс К., Энгельс Ф., Ленин В. О диалектическом и историческом материализме. / под ред. Л.П. Шептулина М.: Политиздат, 1984. – 405 с.; 5. Фергюсон А. Опыт истории гражданского общества. / под ред. М. А. Абрамова М.: РОССПЭН 2000. – 392 с.

Елена Лисенко

Южно-украинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского (г. Одесса)

СОЦИОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ПОЛИТИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ ПОЛИТИЧЕСКИЕ ПРИОРИТЕТЫ НАСЕЛЕНИЯ УКРАИНЫ

Изменение политических приоритетов и интересов граждан страны является важнейшим индикатором происходящих социально-политических процессов и реформаторского потенциала кризисного общества. Если речь идёт о ценностных приоритетах, то это означает определение предпочтения одних политических ценностей и ориентаций над другими, и представляет основу *ценностно-ориентационного потенциала* граждан, который может проявляться в их реальном поведении. С одной стороны, социально-политические изменения в обществе влияют на динамику политических приоритетов граждан, с другой – социально-политические приоритеты граждан оказывают влияние на характер и направленность политических изменений в обществе.

Характеристикой определённых изменений в украинском обществе являются показатели динамики интереса граждан к политике. Как свидетельствуют результаты социологического мониторинга Института социологии НАН Украины 1992 -2012 годов, этот показатель практически не изменялся и значительный интерес к политике проявляли не больше восьмой части граждан Украины (в 1992 г. – 12.3%, в 2012 г. – 10.8%)[1, 533]. Однако интерес к политике только тогда является показателем развитой политической культуры общества, когда он подкреплён политической компетентностью, необходимой для реального осмысления политической жизни общества. Согласно данным мониторинга, с 1996 по 2012 год почти вдвое

увеличилась часть тех граждан, которые проявили интерес к современным политическим знаниям (в 1996 г. – 12.1%, 2012 г. – 20.2%)[1, 587]. При этом всплеск в повышении заинтересованности граждан к политической жизни страны (21.1%) и рост количества граждан, которые считают, что им хватает современных политических знаний (35.0%) был зафиксирован только в 2005 году, что было связано с президентскими выборами и оранжевой революцией. В тоже время более половины граждан Украины не поддерживают и не понимают различные политические течения и партии (в 2012 году 12.6% не высказали поддержки ни одному политическому течению в украинском обществе, 25.7% ответили, что не разбираются в политических течениях, а 14.7% не определили наиболее предпочтительное политическое течение)[1, 534 ст.]. Низкий уровень политико-идеологической компетентности граждан и поддержка лишь 1-2% либеральной и 11-12% социал-демократической идеологий не способствуют увеличению демократической общественно-политической активности. Об этом также свидетельствуют данные о том, что большинство украинцев (85.9% в 2012 г.) не проявляют интерес к деятельности институтов гражданского общества [1, 535]. Лидерами среди общественных и политических организаций, в деятельности которых принимают участие украинцы, можно назвать религиозные организации (2.6%), спортивные организации (2.5%) и политические партии (2.2%)[1, 535].

О противоречивом и амбивалентном характере политических приоритетов граждан Украины свидетельствуют массовые установки о путях политического реформирования страны и о выборе наилучшего пути развития Украины. Четко определенные политические предпочтения (поддерживали сторонников социализма и капитализма) имели около 35% граждан. Почти каждый четвертый опрошенный (23.7% в 1994 году, 19.9% в 2012 г.) поддерживал и тех, и других, только бы не конфликтовали; а также каждый четвертый украинец (20.0% в 1994 г., 26.9% в 2012 г.) вообще не поддерживал ни тех, ни других и не мог определиться, к кому и как относиться (19.3% в 1994 г., 20.0% в 2012 г.) [1, 533]. Следовательно, в Украине за последние двадцать лет состав групп сторонников различных путей политического реформирования общества остаётся стабильным. Что касается политических предпочтений украинцев о выборе наилучшего пути развития страны, наблюдается значительное уменьшение доли населения, которая отдаёт предпочтение СНГ как модели организации международного сотрудничества с участием Украины, а также увеличение числа граждан, которые считают, что страна должна развиваться по пути создания восточнославянского блока бывших советских республик (России, Беларуси, Украины). Вместе с тем, отмечен рост числа сторонников установления связей Украины в первую очередь с развитыми странами Запада (12.6% в 1994 г., 16.4% в 2012 г.) [1, 542].

Таким образом, несмотря на амбивалентность политических приоритетов украинцев, отсутствие идентификации с определённым политическим течением большинства граждан, низкий уровень участия в институтах гражданского общества, в Украине растёт количество людей, которым хватает современных политических знаний и уверенности в способности разбираться в политических реалиях, а также наблюдается увеличение поддержки социал-демократической идеологии, что даёт основания для развития общественно-политической жизни на основе демократических принципов.

ЛИТЕРАТУРА: 1. Українське суспільство 1992-2012. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг / За ред. д.ек.н. В.Ворони, д.соц.н. М.Шульги. К.: Інститут соціології НАН України, 2012. –660с.

Артем Литовченко,

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

МЕТАФОРИЧНОСТЬ ЯЗЫКА ПОЛИТИЧЕСКОЙ СОЦИОЛОГИИ И «РАЗРУШЕНИЕ» ПОЛИТИЧЕСКОГО ПРОСТРАНСТВА

Одной из важнейших (хоть и не уникальной среди иных социогуманитарных наук) проблем социологии является метафоричность её языка, дискурса или, если чуть сузить рамки, терминологии. Такая метафоричность характерна для многих отраслей социологии, претендующих на высокий уровень обобщения; в отраслях «конкретных», таких, как, например, социология семьи или социология труда, ситуация выглядит более взвешенной. Возможно, это объясняется спецификой предмета изучения, дающего недостаточно оснований для терминологического воспарения в запредельные с научной точки зрения сферы: надо быть куда более увлекающейся личностью, чем даже Спенсер, чтобы применять метафоры биологической жизнедеятельности организма к труду и даже к семье. Возможно, сказывается очевидный и несокрушимый (и, надо признать, вполне объяснимый и обоснованный) авторитет марксистских подходов в этих отраслях, который, даже будучи «модернизируемым» и «трансформируемым», всё же сохраняет основные признаки подхода научного.

Однако в политической (казалось бы, вполне «конкретной») социологии дело обстоит иначе. Несмотря на достаточно сильные позиции марксизма и в этой отрасли, для воспрепятствования «метафоризации» языка политической социологии их недостаточно. Сказываются и воздействие терминологически несдержанных нео- и пост-марксистов всех разновидностей, и достижения конкурентов из веберовско-парсонсовского лагеря.

Проблема метафоричности терминологии и дискурса науки не обязательно должна трактоваться исключительно как затруднение. Она может выступать обычным предметом исследования в рамках «социологии социологии» – в том случае, если метафоричность представляет собой один из инструментов (желательно эффективных) познания, используемых рассматриваемой наукой. Однако если метафоричность и терминологии, и профессионального языка достигает такого уровня, что точные и рациональные термины количественно уступают метафорам, а метафоры начинают пониматься буквально (как в научном сообществе, так и за его пределами), тогда она, метафоричность, превращается в затруднение и препятствие дальнейшему развитию науки. В социологии описываемая ситуация усугубляется ещё и отсутствием консенсусной, общепринятой терминологии: социологический дискурс плюралистичен порой до постмодернистской бессмысленности.

Политическая социология воспроизводит весь традиционный для социологии в целом набор метафорических терминов. Здесь можно вспомнить древнюю, но неубиенную «элиту», которая, при всех стараниях демоэлитистов и им подобных, остаётся не более, чем метафорой (впрочем, весьма яркой: согласитесь, заманчиво переносить на обитателей политических вершин все нюансы процесса выведения элитных пород, например, свиней). Можно вспомнить парсонсовские «систему» и «функцию», которые также скорее метафоричны, нежели терминологичны («системный» характер общества у Парсонса, во-первых, лишь предположение, во-вторых, произвольно вырван из кибернетического контекста и помещён в контекст воображаемый; а «функция» так и вовсе путано отождествляется с «целью», что подчёркивает её метафорический характер). Можно, наконец, преодолеть инерцию коллегиального попустительства и взглянуть на одну из самых наивных и одновременно антинаучных социологических метафор – знаменитую «харизму» господина Максимилиана Вебера, стыдливо скрывающую за собой то, «что мы не в состоянии объяснить, и что, видимо, объяснению не поддаётся, а, может быть, и вовсе не существует».

Однако воспроизведением традиционной социологической метафоричности политическая социология не ограничивается. Не менее, а подчас и более, увлечённо она заимствует метафоричность идеологическую. Такому заимствованию изрядно способствует политологическая часть корней политической социологии; как бы там ни было, а политические социологи с лёгкостью внедряют в терминологический аппарат метафоры разного уровня и достоинства – начиная от «народа» и «свободы слова» и заканчивая «коррупцией» и «политическим пространством». Ещё раз подчеркну: приверженность как к этим, так и к иным метафорам в терминологии приводит к затруднениям лишь тогда, когда их использование сопровождается неявным «освобождением» от метафоричности: «народ» подаётся как нечто реально существующее, «коррупция» – как некое буквальное повреждение политических устоев, а «политическое пространство» – как строгий аналог пространства физического.

Есть ли смысл в подобной ситуации завершать критику терминологических метафор отказом от них? Возможно. Однако повальный, сплошной отказ грозит лишит социологию вообще какой бы то ни было терминологии (надо полагать, адепты постмодернистских концепций и апологеты немарксистских теорий без особой радости примут перспективу пользования исключительно марксистским аппаратом – вне зависимости от того, что он куда более соответствует научным потребностям, нежели бесконечные «харизмы», «легитимности», «архетипы» и «менталитеты»). Что же: смириться с превращением социологии из науки в литературу? Этот вариант также приведёт нас к отказу – на этот раз уже от социологии в целом, поскольку литература в сфере анализа социальной действительности регулярно оказывается более точной и успешной, нежели социология (достаточно вспомнить социологические эссе Ст.Лема, романы Ф.К.Дика, у которого небезызвестный Ж.Бодрийяр недобросовестно позаимствовал термин «симулякр», ряд произведений братьев Стругацких, не говоря уже о неохватном массиве классической реалистической литературы).

Поэтому риску предложить метод, заслуживающий метафорического (sic!) наименования «клин клином». Уж если социологов невозможно (да и неясно, стоит ли) отучить от использования заимствованных (таких, как «стратификация» или «пространство») или собственноручно рождённых метафор (таких, как «харизма» или «легитимность»), то давайте доводить их применение до логического завершения. И если результат не будет очевидным абсурдом, то, возможно, этот метод «метафорической борьбы с метафорами» придаст социологии небанальный вектор развития.

В качестве примера можно рассмотреть метафору «разрушения», применяемую к устойчивому метафорическому термину «политическое пространство». Если мы допускаем дополнение «политического пространства» рассуждениями о его «протяжённости», «границах» и даже «точках фокусировки», а политические институты рассматриваем как некие «организующие стержни» или даже «звёзды», не позволяющие политическому пространству вернуться в блаженной памяти состояние дополитического

«хаоса», то почему бы не применить к современному состоянию отечественной политики метафору «разрушения»?

Политические институты, доверие к которым и потребность в которых снижается до некоего критического уровня (точное определение этого уровня – уже отнюдь не метафорическая задача), преобразуются в «сверхновые». Или, точнее, в «чёрные дыры». Привычные, объяснимые свойства политического пространства вблизи этих «чёрных дыр» изменяются настолько радикальным образом, что оно, политическое пространство, даже не «свёртывается», а «разрушается» или «схлопывается» (поклонники классической научной фантастики будут приветствовать последнюю метафору одобрительными аплодисментами). Разрушение политического пространства проявляется, в частности, в том, что политика прекращает выполнять свои функции – управленческие, организационные, идеологические и так далее. Одним из симптомов – а, возможно, и показателей – «разрушения» политического пространства можно считать безразличие (в том числе электоральное) масс, деформацию (вплоть до атрофии) политических потребностей большинства социальных групп. Разрушение политического пространства совсем не обязательно рассматривать как окончательное: применяем же мы метафоры «цикличности» к социальным процессам, так почему бы и в политической социологии не допустить, что разрушение – это лишь один из этапов существования и развития политического пространства?

Впрочем, в равной степени справедливым (и безнаказанным) будет предположение о том, что разрушение политического пространства приводит к возникновению/созданию его подобия, «симулякра». Надо отметить, что это немедленно вызовет ряд вопросов о том, чем отличается симулякр политического пространства от политического пространства как такового; есть опасность, что в силу явной чрезмерности наслоения метафор «схлопнется» (как сказка лопается у Кэрролла), не только политическое пространство, но и весь политосоциологический дискурс.

Очевидно лишь то, что дискуссия и дискурс, посвящённые «разрушению политического пространства», в конкретных условиях украинской политической ситуации представляются ничуть не более самонадеянными, чем беседы, статьи и тезисы, посвящённые «развитию», «состоянию» или «трансформации» политического пространства Украины. И это само по себе свидетельствует о небезосновательности постановки проблемы, вынесенной в заголовок.

Halit Mammadov
Erciyes University

THE CHALLENGES AND OPPORTUNITIES OF GLOBALIZATION

The concept of globalization describes a complex process that affects and encompasses economics, political systems and cultures across the world. It is, in other words, a process that affects every aspect of daily life. In this respect, globalization is one of the most significant forces that helps for transforming and shaping our world and its future.

In the modern world, globalization has strengthened the relationship between individuals, organizations and states, and has also increased their interdependence. Nowadays, as members of the global community, people in many different parts of the world are able to gather around common denominators and values.

Although globalization is mainly viewed as an economical concept, it actually describes a multi-faceted and variable process. Globalization can be analyzed from three different perspectives: from an economical perspective, a political perspective and a socio-cultural perspective. The dramatic changes brought by globalization has transformed the international system from a structure based on sovereign states and international relations to a new structure that includes new global actors, whose influence on the global stage is becoming gradually more significant. Within this new structure, multinational and transnational companies, international organizations and non-governmental organizations are assuming an increasingly more prominent role. Thus, globalization is a process that is also transforming the structure and nature of political authority.

The world is at the threshold of a new era in which the right of self-government, the sovereignty, and the authority of states within a definite area of land is changing. With globalization, governments and societies across the globe have to adapt to a new system in which there are no longer any clear demarcations between international and national relations, nor between foreign and domestic affairs.

With globalization, states are nowadays interacting with a «hybrid» political structure in which they share certain responsibilities with intergovernmental organizations and international actors.¹ In this context, it is

¹ John Baylis, Steve Smith, «**The Globalization of World Politics**», An Introduction to International Relations, Second Edition, Oxford University Press, 2001, pp. 645 – 647

possible to observe that the concepts of cosmopolitan democracy, global civil society and global citizenship have come to the fore as important aspects of political globalization. These concepts are a reflection of certain internationally-accepted standards, and they contribute to increasing the political permeability of traditional boundaries.

Detailing the current discussions regarding the effects of globalization on culture appears, at first, to be a rather difficult task. From the view that globalization will contribute to a revitalization of local cultures to the view that globalization will lead to the destruction of local cultures, a large variety of often conflicting and contradictory perspectives have been described on this subject.

For those who are critical of the notion, global culture is perceived as a preconceived and artificial entity that utilizes cultural motifs in manner that is detached from their cultural origins, and which ultimately represents an attempt to find technical solutions to technical problems.² According to this view, globalization has strengthened the notion of individualization and accelerated the erosion of social mores and customs. This is an important point that is often emphasized by those who are critical of cultural globalization. In this context, the rise of micronationalism is also the result of cultural and sociological globalization. Micronationalism is the political and economical consequence of the process of cultural localization that began in the 1990s.

In this context, factors such as the politicization of culture, the role of intellectuals and other factions within society, and the intensification of inter-cultural conflicts have resulted in a modern world divided into tangible cultural blocks.³ In parts of the world where ethnonationalistic claims and demands have become prevalent, ethnonationalistic movements have accentuated and aggravated the unequal distribution of cultural and economical resources and the unfair delineation of national and ethnic boundaries.

Sociological globalization has prompted countries across the world in reaching a common understanding on subjects such as democracy, human rights, ecological issues, and the fight against drugs and terrorism. This illustrates one of the positive aspects of socio-cultural globalization. On the other hand, a negative aspect of socio-cultural globalization is its presentation of Western culture (or of American culture, as it is commonly referred to) as a single and dominant type of culture. The gradual dissemination of this monocultural perspective to other countries, and the consequent undermining of traditional social bonds, has the potential to trigger intra- and inter-societal friction and conflicts.

Globalization has strengthened the notion of individualization and accelerated the erosion of social mores and customs. This is an important point that is often emphasized by those who are critical of cultural globalization. In this context, the rise of micronationalism is also the result of cultural and sociological globalization. Micronationalism is the political and economical consequence of the process of cultural localization that began in the 1990s. In this context, factors such as the politicization of culture, the role of intellectuals and other factions within society, and the intensification of inter-cultural conflicts have resulted in a modern world divided into tangible cultural blocks.⁴

In parts of the world where ethnonationalistic claims and demands have become prevalent, ethnonationalistic movements have accentuated and aggravated the unequal distribution of cultural and economical resources and the unfair delineation of national and ethnic boundaries. Sociological globalization has prompted countries across the world in reaching a common understanding on subjects such as democracy, human rights, ecological issues, and the fight against drugs and terrorism. This illustrates one of the positive aspects of socio-cultural globalization. On the other hand, a negative aspect of socio-cultural globalization is its promotion of popular culture as a single and dominant type of culture. The gradual dissemination of this monocultural perspective to other countries, and the consequent undermining of traditional social bonds, has the potential to trigger intra- and inter-societal friction and conflicts.

The Fall of the Berlin Wall in 1989 marked the end of the Cold War and the beginning of liberalization movements across Eastern Europe. The disintegration of the Union of Soviet Socialist Republics (USSR) in 1991 led to the replacement of a bipolar political system by an economically and politically liberal system. Consequently, liberalism has become a political system without any alternative.⁵ The early 1990s ushered a new period in which technological advances triggered significant changes and developments across the world. Rapid advances in communication technologies, which are both the product and the driving force of the processes of globalization, have rendered economical, political and cultural globalization inevitable.

Globalization is one of the most important factors that affect individuals and societies in the present day world. Based on view that globalization is an inevitable and irreversible process that is changing our daily lives, it is possible to state that globalization is the result of a succession of interrelated global developments that are reshaping the economical and political structure of nation states, leading to the formation of influential non-states

² Anthony D. Smith, «Towards a Global Culture?», pp. 330 – 340

³ *Ibid.*, p. 337

⁴ *Ibid.*, p. 337

⁵ For Francis Fukuyama's well-known thesis, which characterizes very well the said period and occupies an important place in the literature on international relations, please see «The End of History?», *The National Interest*, Summer 1989

actors such as non-governmental organizations and transnational companies, and removing the demarcation between domestic and foreign politics.

Василий Мокшин

Институт социально-гуманитарных и политических наук Северного (Арктического) федерального университета имени М.В.Ломоносова

СОЦИОЛОГИЧЕСКИЙ ВЗГЛЯД НА МОДЕРНИЗАЦИЮ СОВРЕМЕННОЙ РОССИИ

Социологический анализ позволяет по-новому взглянуть на вопрос о формировании модели развития государства и общества в контексте исторического опыта российской модернизации. Научно-практическая задача заключается в научной оценке прошлого, настоящего и будущего России. Причем сложность исследуемых социально-политических изменений в современной России, их уникальность требует нового понятийного аппарата для объяснения феномена идеи «модернизации». Власть признает проблему технологического отставания страны и объективную необходимость современной индустриализации общества.

Эта проблема была обозначена в Послании Президента РФ в 2009 г. в виде «необходимости и возможности обретения Россией статуса мировой державы на принципиально новой основе» [1].

Достижение диалога власти и общества в решении этой проблемы особенно важно, когда в обществе происходит маргинализация социальных групп (рабочего класса, крестьянства, интеллигенции, правящей элиты, люмпенов, криминала, бизнесменов и др.). Учитывать следует обстоятельство, связанное с проявлением расплывчатости границ социальных образований при отсутствии внутреннего единства общества, что серьезно может осложнить курс модернизации, вызвать множество противоречий в политическом процессе.

Растущая социально-экономическая поляризация общества обуславливает низкий уровень доверия населения к власти, усложняя задачи, стоящие перед российским государством в условиях осуществления курса обновления общества.

Модернизация общества не может быть успешной в условиях, когда большинство социальных групп не имеет возможности добиться успеха в социально-экономической сфере, что неизбежно усилит протестный потенциал из-за трудностей, которые возникнут для массы населения в процессе реализации модернизации властью. Чтобы прогнозировать конфликты и открытые столкновения различных социальных групп по поводу реализации их интересов необходимо иметь четкое теоретическое обоснование курса модернизации. Власть должна будет готова к регулированию противоречий, которые станут реальной практикой развития социально-политического обновления общества.

Социология формулирует задачу – выяснить и обосновать сильные и слабые стороны российского общества для обеспечения курса модернизации и выбора объективных и субъективных средств решения этой проблемы. В социологии модернизацию трактуют как революционный переход от традиционных обществ к индустриальному обществу. В этот период происходят комплексные реформы, кардинальные изменения социально-политических институтов и образа жизни людей во всех сферах общества растянутые во времени

Социологи рассматривают модернизацию как всемирный процесс, означающий глубокое изменение человеческой цивилизации или цивилизаций. В его основе лежит конкуренция стран за высокий статус среди соседних стран и в мире в целом. Конкурентная мотивация реализуется с помощью «тройного инновационного двигателя»: инноваций в знаниях; технических инноваций, институциональных инноваций. Эти три компонента связаны между собой, имеют обратные связи от результатов модернизации и образуют инновационный гиперцикл [2].

По мнению китайского социолога Хэ Чуаньци, процесс всемирной модернизации включает две стадии. Первая, или первичная стадия – классическая модернизация: переход от традиционного общества к индустриальному; он начинался с промышленной революции XVIII века, а к 60-х гг. XX века осуществился в передовых индустриальных странах, США и другие развитые страны вступили во вторую, или вторичную стадию модернизации, которая означает переход к информационному обществу.

Для перехода к информационному обществу нужна принципиально новая элита, но откуда она возьмется? Сегодня появление новой элиты невозможно. Нужна реальная контрэлита. Для ее выращивания необходимы утраченные нравственные ориентиры, которые обуславливаются основными вызовами времени, долгосрочными перспективами развития общества. Ядром нравственных ориентиров является достоверное видение способов достижения иной, лучшей жизни, эффективное управление делами общества и государства, решение назревших экономических и социальных задач.

Успех модернизации во многом будет зависеть от того, какое место в сознании элиты займет нравственность. В одном случае нравственность воспринимается как суеверие, блажь, оторванная от реальности, в другом - становится краеугольным камнем общества.

Стратегия модернизации предусматривает поэтапное формирование демократической общественно-политической системы с эффективной рыночной экономикой, что достигается через развитие производственно-финансовой, научно-образовательной, информационной, социальной структуры. Это подтвердили и участники международного дискуссионного клуба «Валдай-2013».

Выявленные тенденции подают сигналы власти, что политика манипулирования интересами граждан с помощью только формальных конституционных демократических выборов уже недостаточная мера для обеспечения стабильности и развития общества. Нужна реальная ответственность власти перед гражданами страны, а граждан за свое государство.

Эффективным средством наращивания сторонников модернизации могут быть идеи соблюдения прав человека и гражданина, равенства всех перед законом, установления порядка и противодействия авторитаризации власти. Власть должна осознать эту тенденцию и попытаться создать условия для искоренения коррупции, разработать социальную программу, учитывающую потребности и интересы настоящих и будущих поколений россиян. И в этом согласны все модернисты, традиционалисты, а также представители всех возрастных групп.

Сегодня необходимо в обществе обновленческое мировоззрение. Ядром этого мировоззрения должны быть социальная активность, трудолюбие, ответственность и профессионализм, готовность граждан договориться между собой и с властью. Ценности гуманизма, справедливости и равенства в мировоззрении особенно важны, когда в социальной реальности современной России утверждаются различные формы массовой дезориентации людей, а человек не воспринимает себя активным носителем своих интересов в политической жизни, ощущает себя «вещью», зависимой от внешней силы, определяющей смысл его жизни. Это мировоззрение должно вдохнуть новую энергию в общество для его обновления и модернизации.

Культура модернизации должна помочь формированию новых ценностных ориентиров общества, адекватных характеру и глубине предпринимаемых стратегических преобразований, способствуя повышению жизнеспособности населения, готовности людей к жизни и работе в новых условиях. Вне опоры на нее нет ни личности, ни нации, ни государства, ни общества. Отсутствие духовной культуры в обществе приводит все разговоры о безопасности и порядке, гуманизме и патриотизме, свободе и демократии, справедливости и равенстве к пустому звуку из рожка.

Для приобщения к идеям модернизации необходимо поддержать просветительские и информационно-публицистические программы на телевидении, радио, в печати, направленные на распространение установок во всемерной пропаганде образа «героя модернизации»: человека патриотичного, свободного, смелого, предприимчивого, с чувством предпринимательской чести, личного достоинства, уважения себя и других.

ЛИТЕРАТУРА: 1. Послание Президента России Федеральному Собранию Российской Федерации. URL: http://www.intelros.ru/strategy/gos_rf/psl_president_vedvedeva/4293-poslanie-presidenta-rossii-dmitriya.html (20.11.2011) 2. Лапин Н.И. Стадийный анализ всемирной модернизации: опыт китайских ученых и возможности его использования в России/Социология инноватики: социальные и культурные условия модернизации. Доклады и выступления четвёртой международной конференции по социологии инноватики. 24-25 ноября 2011 г. М., 2012. 3. Мокшин Василий Кириллович, г.Архангельск, 163071, ул.Гайдара, дом 42, кв.32. м.т.8921 493 8824; mokv11@rambler.ru. Доктор политических наук, профессор кафедры политологии и социологии Института социально-гуманитарных и политических наук Северного (Арктического) федерального университета имени М.В.Ломоносова.

ПЕРСПЕКТИВИ ЗАЛУЧЕННЯ ГРОМАДСЬКОСТІ У ВИРОБЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

Провідною тенденцією адміністративних реформ останніх десятиріч як у усталених, так й у молодих демократіях є залучення громадськості до вироблення державної політики. В Україні відповідний напрям змін також декларується у нормативно-правових актах останніх років, що визначають принципи адміністративно-територіальної реформи в Україні. При цьому переважно більшістю суб'єктів управлінських відносин залучення громадськості сприймається у кращому випадку як формальна процедура, у гіршому – загалом ігнорується. А сама громадськість не завжди відчуває потребу бути залученою до процесу прийняття рішень.

Здійснено спробу оцінити перспективи залучення громадськості у вироблення державної політики в Україні на основі аналізу чотирьох моделей взаємовідносин адміністрації та громадськості, запропонованих американським дослідником Томасом Брауером.

Чотири моделі Т. Брауера – адміністративна (законна), підприємницька (ринкова), інституційної участі та постмодерної участі (див. таблицю), на нашу думку повною мірою відбивають еволюцію взаємовідносин державного управління (публічної адміністрації) та громадськості з середини минулого століття до наших днів. Хоча вони були розроблені автором на основі дослідження досвіду американських адміністративних реформ, їх цілком можна екстраполювати на досвід європейських старих та нових демократій.

Таблиця 1.

Моделі взаємовідносин адміністрації та громадськості Т. Брауера [1, с.13]

адміністративна модель	адміністративна (законна)	підприємницька (ринкова)	інституційної участі	постмодерної участі
роль громадянина	клієнт (client) – пасивний одержувач послуг	споживач (customer) – активний одержувач послуг	громадянин як партнер- одержувач послуг	громадянин як постачальник та одержувач послуг
спосіб реалізації публічного інтересу	закон/ бюрократичний процес	задоволення споживача	залучення громадянина	міжсекторний дискурс
адміністративна мета	суворе дотримання закону	відсутність скарг з боку клієнтів (людей, організацій, корпорацій, інших рівней врядування) на продуктивність та постачання послуг	оптимальний рівень залучення громадянина до вироблення політики та у процес прийняття рішень	відкрите, вільне обговорення подальших суспільних цілей та стратегій розвитку
функції технології	поширення інформації	система взаємодії з клієнтом, безперервне надання йому послуг та інформації	забезпечення взаємодії громадянина та адміністратора	надання можливості створення форумів як площини для обміну думками
роль управлінця	технократ	Підприємець	медіатор, координатор	фасилітатор, посередник

Звернення до цих моделей демонструє, що роль громадянина у державному управлінні зростає у кожній наступній моделі. Так, спочатку громадянин постає як отримувач послуг, який здобуває можливість на отримання інформації (адміністративна модель, очевидно її теоретичним обґрунтуванням можна вважати теорію раціональної бюрократії Вільсона-Вебера). Потім він набуває властивостей замовника послуг (ринкова модель, яка пояснюється теорією нового державного менеджменту). Далі відбувається перетворення клієнта на громадянина – партнера (модель інституціоналізованої участі, яка знаходить відбиття у концепції нового способу врядування). Й нарешті, коли участь громадянина перестає обмежуватися інституціональними рамками та реалізується у чисельних форумах, він стає й постачальником й отримувачем послуг (модель постмодерної участі, яка знаходить відбиття у концепції деліберативної демократії). Остання модель досі залишається у більшій мірі теоретичною конструкцією, ніж чинною практикою. Саме вона є найбільш орієнтованою на залучення громадськості, роблячи

адміністратора-управлінця фасилітатором у взаємовідносинах влади і громадськості, коли адміністратор не лише намагається налагодити зворотній зв'язок з суспільством, а навіть спонукати громадянина до включення у процес управління.

Сьогоднішній формат відносин громадськості та влади в Україні відповідає змісту двох моделей: адміністративної і ринкової, хоча на законодавчому рівні закладаються передумови для інституційної та навіть постмодерної участі. На практиці громадянин в Україні здебільшого реалізує соціальну роль клієнта – пасивного одержувача послуг, який на даному етапі користується лише правом на отримання інформації. Втім, все більше громадяни відчують себе активними одержувачами послуг, здатними висувати вимоги до владних структур. Тобто в Україні впроваджуються передусім принципи ринкової моделі, які було актуальні для США та країн Західної Європи у 1970. Лише одиниці відчують себе власне громадянами, беручи активну участь у роботі політичних та громадських організацій, звертаючись on-line та off-line до влади не лише зі скаргами та зауваженнями, але й з пропозиціями й клопотаннями.

Очевидно, Україна має послідовно пережити усі моделі взаємовідносин влади і громадськості, щоб залучення громадськості у вироблення державних рішень набуло властивостей сталої демократичної практики.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Bryer T. Bureaucratization and Active Citizenship: Approaches to Administrative Reform / Tomas Bryer // *American Journal of Political Science*. — 2009. — №11. — P. 3-26.

P.Raghavendra
University of Hyderabad

REGIONALISM IN INDIA: A SOCIOLOGICAL ANALYSIS OF TELANGANA MOVEMENT

India occupies a unique position in the contemporary world due to its multi-national, multi-lingual, multi-ethnic and multi-cultural character. It is the land of thousands of castes and tribes, hundreds of languages, tens of religions and one common belief that every citizen is an Indian. In short, it is the land of 'unity in diversity'. The issue of language and nationality are interconnected. Nationality is generally conceived to be denoting a group of persons speaking the same language and observing the same customs. With this criterion in mind for a nation, many may dismiss India to be a nation as it is conglomeration of languages, cultures and races. It is widely believed that India is certainly a country but not a nation because it meets the requirements of neither a common language nor a common culture. Nonetheless, it is certainly a country, which contains a number of emerging nationalities with different languages and cultures of their own. India, is thus, called a multi-national state. Perhaps language alone is not the badge of nationhood. It is generally believed that every large group speaking a language differing from those of its neighbors will sooner or later experience a feeling of cultural distinctiveness, which will translate itself into national consciousness. After the achievement of independence from British, the newly Indian state redrew the political and administrative map of India to create states on a linguistic basis. The implicit belief that guided in reorganization of states was that language was the basis of understanding culture to create a homogenous cultural entity within their boundaries. In other words, if groups of people spoke the same language they were culturally homogenous. However, regional movements such as Telangana have questioned the basic presumption of the creation of states on a linguistic basis. Two groups of people could be speaking the same language though different dialects, professing the same religion and yet consider themselves poles apart culturally. This dichotomy is so evident in the state of Andhra Pradesh. Presently, Telangana region is a part of Andhra Pradesh state. In spite of being together as part of the same state since 1956, the people of Telangana consider themselves distinctly different from their counterparts in Andhra because their regional histories have led to the creation of a different socio-cultural make up. As part of a national domain, a region is sufficiently unified to have a consciousness of its customs and ideals and thus possesses a sense of identity distinct from the rest of the country. This paper is a study of a well-defined region (Telangana) in India, which is in the throes of a social and political movement striving for autonomy (statehood) within Indian federal setup. This movement has been historically, sometimes dormant and sometimes active, ongoing for over six decades. A decisive role in this movement has been and continues to be played by intellectuals. The intellectual strata comprise academicians, journalists, writers, lawyers, cultural artistes etc., as well as a section of the student leadership in their advanced stages of education. These intellectuals though differing ideologically and affiliated to different groups have however one common aim-winning a separate state of Telangana. It is the quest for self-identity and self-development positively. It expresses a psyche of deprivation or exploitation (cultural, political and economical) in relation to the other parts of the same state. According to these intellectuals, the people of Andhra could exploit Telangana economic resources by imposing their cultural hegemony on Telangana people with capturing political power. Telangana movement is based on subjective and objective vantage positions. The subjective components

are the way of living, customs and traditions, art forms, languages and literature, social heritage, beliefs, attitudes and values as related to a group of people termed as regional group. The objective components include the territorial region and the accompanied man-environment complex within which the group lives. This research paper makes an attempt to understand the causes for the regionalism through the lens of sociological analysis. It will also attempt to depict the role of intelligentsia in mobilizing masses and classes to fight for separate state of Telangana with varied counter-hegemonic strategies. In the last section, through a critical appraisal, this paper also provides a way forward in solving and resolving the conflictual situation(s) in the state of Andhra Pradesh.

Михайло Требін

Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

ВИКЛИКИ ГРОМАДЯНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВУ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Відповідно до рейтингів впливових міжнародних організацій показники розвитку громадянського суспільства в Україні протягом періоду незалежності поступово поліпшувалися, а останніми роками не показували позитивної динаміки, але зберігали певну стабільність на досягнутому рівні. Вони є кращими, ніж в інших пострадянських країнах, натомість суттєво відстають від показників країн Балтії та країн Вишеградської групи. Так, за результатами дослідження Nations in Transit міжнародної неурядової організації Freedom House (де оцінка різних напрямів демократичного розвитку перехідних країн здійснюється за шкалою від 7 балів – «найгірша», до одного бала – «найкраща»), оцінка розвитку громадянського суспільства в Україні значно покращилася від 4,75 балів у 1998 р. до 3 балів у 2005 р. та 2,75 балів у 2006–2012 рр. Саме за напрямом «Громадянське суспільство» Україна продемонструвала найбільший поступ та, відповідно, отримала найкращу оцінку відносно інших показників. В липні 2012 р. експерти Freedom House у звіті «Б'ючі на сполох – раунд 2: на захист демократії в Україні» констатували: «у той час, як ситуація у більшості сфер, які ми оцінювали минулого року, погіршилася, громадянське суспільство виглядає більш активним і менш пригніченим, ніж рік тому». Показово також, що рейтинг розвитку громадянського суспільства Nations in Transit в Україні (2,75 бала) кращий або значно кращий, ніж в інших пострадянських країнах (окрім країн Балтії). Аналогічний показник за 2012 р. складає: в Азербайджані – 6,0 балів, у Білорусі – 6,25 балів, у Вірменії – 3,75 бали, у Грузії – 3,75 бали, у Казахстані – 6,0 балів, у Киргизстані – 4,75 бали, у Молдові – 3,25 бали, у Російській Федерації – 5,25 балів, у Таджикистані – 6 балів, у Туркменістані – 7 балів, в Узбекистані – 7 балів. Водночас в Естонії, Литві, Латвії, Словаччині, Чехії він складає 1,75 бали, у Польщі – 1,5 бали, в Угорщині – 2 бали.

За даними іншого авторитетного рейтингу, що визначається у межах дослідження Індексу сталості неурядових організацій Агентства США з міжнародного розвитку (USAID NGO sustainability Index) стан розвитку громадянського суспільства в Україні оцінено у 3,5 бали (за шкалою від 1 до 7, де 1 показує дуже розвинений рівень та 7 означає низький рівень розвитку. Бали від 1 до 2 характеризують сталість розвитку громадянського суспільства, від 3 до 5 – розбудову сталості, бали 6 і 7 – зародження сталості). Аналізуючи показники Індексу сталості неурядових організацій в Україні за останні роки, бачимо, що найслабшими складниками сталості неурядових організацій (НУО) є фінансова життєздатність (4,3 бала) та ставлення з боку громадськості (3,6 бала), а найсильнішими – адвокація (2,6 бала) та надання послуг (3,3 бала). Показово, що за показником адвокації (кампанія громадянського представництва) НУО вже навіть перейшли поріг консолідованої демократії. За загальною оцінкою зарубіжних експертів, громадянське суспільство України характеризується як перехідне та неконсолідоване, тобто таке, що не досягло рівня країн розвинутої демократії та зберігає ризик повернення до менш розвинутого стану.

Таким чином, ми можемо відзначити, що процес формування громадянського суспільства здійснюється, але повільно. Слід більше уваги приділяти формуванню і розвитку його основних складових, забезпеченню прав і свобод громадян, створенню всебічних умов для розвитку особистості. Треба визначити й основні напрями подальшого просування України на шляху формування громадянського суспільства, які пропонують наші європейські колеги і реалізація на практиці яких буде приближувати нас до Європи.

По-перше, посилення застосування Європейської конвенції з прав людини. В межах цього заходу пропонується: а) підвищення рівня захисту й дотримання прав людини завдяки посиленню потенціалу окремих цільових груп (правників – суддів, прокурорів, адвокатів) і інститутів України (включно з Урядовим уповноваженим у справах Європейського суду з прав людини) щодо використання в

повсякденній роботі європейських стандартів і норм у царині прав людини; б) формування активної мережі незалежних позасудових правозахисних структур.

По-друге, забезпечення свободи слова й інформації і свобода засобів масової інформації. Як свідчать результати загальнонаціонального опитування, що провели Фонд «Демократичні ініціативи імені Лька Кучерива» разом із соціологічною службою Центру Разумкова з 17 по 22 травня 2013 року, більш половини населення вважає, що в Україні існує свобода слова (10% повною мірою, і 46% - в основному існує), а 36% впевнені, що не існує (29% - в основному, не існує, і 7% - зовсім не існує). Найбільш впевненими в існуванні свободи слова в Україні є жителі Південного (67%) та Західного (58%) регіонів, а також виборці Партії регіонів (75%) та Комуністичної партії України (62%). В тому, що свобода слова відсутня в Україні впевнені жителі Центрального (42%) і Східного (38%) регіонів та виборці Всеукраїнського об'єднання «Свобода» (49%) і партії «УДАР» (47%). Але треба звернути увагу на те, що зростає кількість тих, хто не вірить у свободу слова в Україні за період з грудня 2009 р. по травень 2013 р. з 4,5 до 7,3%. В цій царині ЄС запропоновано: а) сприяння європейським стандартам в українському медійному середовищі; б) підвищення стандартів журналістики для забезпечення ліпшого інформування української громадськості про політичні й соціальні процеси в Україні; в) підтримка процесу зміцнення законодавчої бази діяльності ЗМІ та підвищення етичних стандартів журналістської професії; г) підтримка постійного діалогу між ЗМІ, громадянським суспільством та органами державної влади.

По-третє, боротьба із проявами жорстокого поведіння. Європейські установи радять підвищувати дієвість розслідування на національному рівні тверджень про факти застосування катувань із наголошенням на важливості застосування належних санкцій у випадку, коли провину доведено, та протидія будь-яким проявам безкарності. «Близько півмільйона українців щорічно піддають незаконному насильству на етапі затримання. Від 100 до 120 тисяч осіб потерпають від тортур в органах внутрішніх справ». Це стверджує директор Харківського інституту соціальних досліджень Денис Кобзин, посилаючись на результати досліджень цього інституту. «За нашими оцінками, у 2010 році від рук правоохоронців постраждали від 750 до 790 тисяч людей. Мінімум один раз, а то й кілька разів вони ставали жертвами насилля з боку працівників міліції», – зазначає Денис Кобзин.

По-четверте, захист прав національних меншин. Результати соціологічних досліджень рівня ксенофобії в Україні, що щорічно проводить Київський міжнародний інститут соціології за шкалою Богардуса свідчать про те, що у 1994 р. середній показник становив 3,4 бали - наші громадяни розглядали представників інших націй як сусідів і колег по роботі. В основному «чужих» не хотіли допускати в якості членів сім'ї та близьких друзів, але співіснувати з ними в одному соціумі цілком погоджувалися. Зараз середній показник виріс до чотирьох балів - це означає, що сприйняття «чужих» зросло вже до колег по роботі. До речі, у 2007 р. він становив 4,3 бала (позиція між колегами по роботі і громадянами України). Зберігається і відсоток тих людей, які не пускали б представників інших націй в країну. Залежність рівня ксенофобії від віку опитаних зазнала дуже сумні зміни. Якщо на початку досліджень, в 1994-1996 рр., рівень ксенофобії підвищувався з віком (молодь була істотно менш ксенофобною), то у 2010-2012 роках він став істотно зростати насамперед серед молоді. Зараз найвищий рівень ксенофобії в осіб пенсійного віку і у молоді. Проходження ультраправої партії «Свобода» до Верховної Ради призвело до зростання майже на 50% випадків ксенофобії та расизму в Україні. Європейськими політиками запропоновано: а) посилення потенціалу органів державної влади щодо питань меншин; б) приведення законодавства у відповідність до європейських стандартів.

По-п'яте, зміцнення й захист прав жінок та дітей. Більше 50% населення України потерпають від насильства в сім'ї впродовж усього життя, причому 30 відсотків зіткнулися з насильством в дитинстві. За даними правоохоронних органів у 2012 році зареєстровано 138 тис. випадків насильства в сім'ї, в 2011 - 127 тисяч, в 2010 - 102 тисячі, у 2004 - 83 тисячі. При цьому більш ніж у 90% випадків насильство було скоєно щодо жінок. За оцінками експертів насправді жінок, які страждають від насильства в сім'ї в 3-4 рази більше, тобто від 300 тисяч до півмільйона. Щорічно від домашнього насильства в Україні гине близько 1 тис. жінок. Згідно з результатами аналізу, проведеного Інститутом соціологічних досліджень НАН України, 68% жінок (близько 18 млн.) в Україні страждають від насильства в сім'ї, у тому числі 20% - «як правило» або часто (в основному це побої з боку чоловіка). Для того, щоб подолати ці негаразди цей напрямок діяльності української влади повинен містити аналіз і підвищення рівня відповідності існуючих законів та практики України в царині гендерної рівності й прав дитини та сприяння запобіганню сексуальної експлуатації й насильства над дітьми відповідно до міжнародних нормативно-правових актів.

По-шосте, належність та функціонування судової системи. Як свідчить моніторинг соціологічної служби Центру Разумкова щодо ставлення населення до судової системи у березні 2013 р. підтримували діяльність суду 30,1% респондентів (4,7% - повністю підтримую, 25,4% - підтримую окремі заходи), 59,8% не підтримують діяльність суду і 10,1% - не визначилися з відповіддю. Найбільшою довіра до суду була зафіксована у лютому 2005 р.: 21,3% - повністю підтримували, 31,7% - підтримували окремі заходи, 29,3% - не підтримували і 17,7% - не визначилися. З вересня 2005 р. рівень повної підтримки впав до 8,1% і вже ніколи ні був більше 10%. Найнижчим він був у грудні 2008 р.: 2,6 респондентів повністю підтримували, а

65,1% - не підтримували діяльність суду. Тобто напрошується висновок: довіри до судової влади в Україні не має, треба робити конкретні дії для поліпшення справи. Для успішної реалізації цього проекту необхідно сприяння в процесі утворення незалежної, безсторонньої, ефективної та професійної судової влади в Україні, а також забезпечення можливостей для перетворення української судової влади на прозору та справедливую судову систему, що буде доступною для всіх громадян, та функціонуватиме ефективно й прозоро стосовно громадян і громадянського суспільства.

По-сьоме, протидія корупції в Україні. 23 січня 2005 року, виступаючи на Майдані Незалежності, новообраний президент Віктор Ющенко сказав: «Ми створимо систему влади, яка буде чесною по відношенню до людей. Ніхто не даватиме і не братиме хабарів». Проте, все залишилося без змін... Навіть більше, за часів президентства Ющенка у корупції з'явилися нові означення – куми, любі друзі... «Не буде перебільшенням сказати, що корупція в Україні пронизала всі сфери суспільства, - підкреслює К. Бондаренко. – Корупція в Україні має свою специфіку, вона кумівська. Це не кланова, чи не споріднена, а саме кумівська. Це не та корупція, що в Киргизії, чи Казахстані, чи в Росії. Подібний характер має корупція в Молдові». Тому, розуміючи всю складність української ситуації, в межах цього проекту пропонується: а) сприяння запобіганню й стримуванню корупції для того, щоб вона й далі не підривала довіри громадськості до державного ладу та судової системи, принципів демократії, верховенства права та процесів соціально-економічного розвитку в Україні; б) удосконалення правової бази протидії корупції та посилення заходів з ефективного й безстороннього застосування кримінального законодавства щодо корупції.

Звичайно, що викладені європейськими інституціями поради-проекти мають загальний характер і з огляду на дійсний стан розвитку громадянського суспільства в Україні їх може бути набагато більше. Ряд вчених вважає, що проблемами громадянського суспільства в Україні є: нерозвиненість ринкової економіки, яка є необхідною умовою фінансової незалежності та соціально-економічної самодостатності членів суспільства, які є основою для інших видів незалежності; державний патерналізм, громадянська пасивність та відчуженість; брак спільних цінностей тощо. Але, прагнення долучитися до Європейської спільноти та забезпечити сталу побудову громадянського суспільства є ефективним стимулом для втілення цих порад-проектів у життя.

Вадим Шерстобоев

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

ЭЗОТЕРИКА И НЕОМАГИЗМ В СОВРЕМЕННЫХ МАССОВЫХ ИДЕОЛОГИЯХ

Сегодня приходится признать прискорбный факт: возвращаются времена, когда новейшие научно-технические достижения способны вызвать в обществе иррациональные страхи, в том числе апокалипсические, связанные, например, с запуском БАК; когда привычные и необходимые гигиенические процедуры могут породить истерические фобии, например, по поводу прививок; когда в массовой литературе и огромном количестве медиа-продуктов, претендующих на статус научно-популярных и познавательно-развлекательных, господствуют обскурантистские установки и прямые призывы к отказу от научных принципов познания мира и образования как такового.

Об этом позволяет говорить предварительный анализ оцифрованной и размещенной в рунете популярной литературы, изданной в период с 2000 по 2012 гг., из общего массива которой было отобрано около 6000 единиц анализа лженаучного и иррационального характера. Уже этот предварительный анализ заставляет обратить внимание на более масштабную тенденцию современности, а именно на разрушение научной картины мира и архаизацию господствующей формы общественного сознания, возврат к магическому типу мышления, или, выражаясь в терминах Л. Леви-Брюля, мышлению пралогическому. Исходя из этого, мы выделяем четыре основных направления архаизации:

- 1) Практически ориентированные сферы: здоровье, бизнес, менеджмент, межличностные отношения (т.н. «поп-психология»). Это традиционные области риска, неполного контроля над ситуацией и зависимости от случая, которые со времен охоты и собирательства сопровождалась магическими действиями и суевериями.
- 2) Сферы историко-культурной интерпретации: различные варианты т.н. «альтернативной истории», примордиалистская тотализация этничности и расизм, этнизация и экзотизация культуры, т.н. «любительская лингвистика». Это сферы, напрямую связанные с идеологией, конструированием исторических мифов и коллективных идентичностей.

- 3) Естественнаучные сферы (биология, эволюционная антропология): креационизм, мифологические и эзотерические вариации на тему происхождения человека. Здесь общие научные представления о природе человека подменяются религиозно-мистическими, маскирующимися под философию.
- 4) Естественнаучные сферы (физика, химия, etc.): распространение собственно лженаучных учений, попытки их коммерческой реализации; буквальное понимание научных метафор и абсолютизация гипотез, их ангажированная интерпретация в духе учений New Age. Данная сфера нацелена на разрушение основ научной картины мира в целом.

Анализируемая литература дает основания для выдвижения гипотезы о существовании двух типов массовых идеологий, обслуживающих данные архаизационные процессы, но нацеленных на диаметрально противоположные аудитории. Первый тип мы называем «коммерческий неомагизм», составляющий конформистско-асоциальное крыло архаизации. Конформистское по отношению к господствующей рыночной либерально-демократической парадигме (провозглашение верховенства гедонистическо-индивидуалистических ценностей). Асоциальное, так как стимулирует самоизоляцию от важных общественных и политических проблем, а так же латентную мизантропию на микроуровне (т.н. «позитивное мышление» и вызываемые им фобии).

Второй тип мы называем «политической эзотерикой», которая составляет диссидентско-коллективистское крыло. Диссидентское, т.к. его адепты разделяют радикальные антиглобалистские взгляды, в сочетании с антисемитизмом и конспирологией. Коллективистское, т.к. эксплуатируют социалистическую риторику как левого, так и правого толка.

Общим элементом обоих типов идеологий является магическое и оккультное мировоззрение с явной или скрытой опорой на учения New Age, пантеизм, деизм, идеалистический атеизм, неоязычество и т.п. Распространение подобных учений посредством популярной литературы с охватом наиболее социально активных слоев общества расценивается нами как эпидемия иррационального, что не может не нести самых тяжелых социально-политических последствий, как это было с Европой сто лет назад.

Катерина Яцура

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

ВІДКРИТІСТЬ СУСПІЛЬСТВА ЯК ОСНОВА ЕФЕКТИВНОСТІ ДЕМОКРАТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Минуле ХХ століття та початок нового тисячоліття стали свідками інтенсивного залучення цілого світу до політичного, соціального, культурного, історичного простору модерну. Це пов'язано, у першу чергу, із поступовим переходом на рівні самосвідомості та у правовій сфері від «тоталітарного» минулого до «ліберально-демократичного» сьогодення. Ми додержуємося думки, що сучасна Україна знаходиться саме на такому перехідному етапі, тому *актуальність* теми зумовлюється необхідністю переоцінки існуючих стандартів та пошуку нових, більш досконалих суспільних моделей та схем державного розвитку.

Після розпаду Радянського Союзу українське суспільство потребувало такої моделі державного розвитку, що мала повністю реалізовувати інтереси та цілі всіх верств населення. Молода українська держава одразу позиціонувала себе як демократична та правова. Вона поставила за мету побудувати повноцінне громадянське суспільство та підтримувати розвиток таких демократичних інститутів як парламентаризм, конституціоналізм, свобода слова та друку тощо, що характерні для відкритого суспільства. Тобто, Україна від самого початку свого утворення як незалежної країни та закріплення власних позицій на міжнародній політичній арені на правах самостійного гравця намагається будувати державну політику, дотримуючись ідей і засад відкритого суспільства. Але на практиці з'ясувалося, що новостворені демократичні інститути не здатні розвиватися в Україні відповідно до цінностей відкритого суспільства, оскільки владна еліта намагалася примусово впровадити модель відкритого суспільства в Україні, спираючись лише на досвід країн, що вже стали на шлях до «відкритості».

Відповідно, Україна потребує розробки нових моделей формування та трансформації суспільства. Такі моделі покликані допомогти українському суспільству закріпитися на позиціях «відкритості».

Отже, на межі минулого і теперішнього тисячоліття відбувається нове осмислення ліберально-демократичних цінностей, що підводить людство до вирішення питання з приводу долі майбутнього. Таким рішенням стало обрання нової мети — формування відкритого суспільства. Важливо, що становлення відкритого суспільства можливе тільки в умовах демократії — такої «форми політичного устрою, яка дозволяє пристосовувати уряд до бажань керованих без насильницької боротьби» [1, с. 45]. К.

Поппер визнавав демократію найкращою політичною системою із усіх відомих людству, що здатна захистити відкрите суспільство [2].

Відкрите суспільство — це, перш за все, суспільство демократичне, що характеризується плюралізмом у різноманітних суспільних сферах та достатньо розвиненими структурами громадянського суспільства і правової держави. Найявність самостійних вільних громадян із здатністю критично мислити та верховенство закону, що захищає основні права громадян, характерні для суспільств відкритого типу.

Необхідно розуміти, що демократію неможливо ввести указом. Саме такої помилки, на нашу думку, припустилася українська влада. Але демократія може бути ефективною тоді, коли її сприймають у якості ідеалу, і, у той же час, вона буде слугувати ідеалом тільки тоді, коли зможе бути ефективною. Демократія залежить від творчого потенціалу тих, хто бере у ній участь. Основа відкритого суспільства — творча особистість, його властивість — дух новаторства, що здатний зламати будь-які фіксовані схеми закритого суспільства. Потяг до творчості виникає там, де представлена свобода дії та мислення. У відкритому суспільстві індивіди вільні у своїх діях та водночас самостійно відповідають за них. Свобода в даному випадку розуміється як функція людської здатності замінювати своє положення у суспільстві. Демократія дарує свободу як право або ж систему прав (свобода слова, вибору тощо). У відкритому суспільстві свобода набуває значно ширшого розуміння — це наявність альтернатив.

У відкритому суспільстві індивіди приймають рішення самостійно. Розвинута особистість дозволяє суспільству процвітати, а людині — вести повноцінне життя. Народ сам несе відповідальність за створення і подальше збереження вільного та справедливого суспільства [3]. Це означає, що люди повинні чітко усвідомлювати, що саме виступає в ролі морального фундаменту демократії, повинні брати на себе відповідальність за дотримання поваги до прав людини, добровільного підпорядкування закону, турботи про спільний добробут.

На нашу думку, прискоренню формування в Україні відкритого суспільства значною мірою може посприяти орієнтація державотворчих процесів на додержання ліберально-демократичних принципів і цінностей (свобода індивіда, плюралізм, егалітаризм, індивідуалізм, універсалізм тощо). Сучасна ліберальна демократія значною мірою здатна запобігати появі злочинів та прояву суспільного божевілля завдяки міцній правовій базі. Решту проблем у перспективі можливо буде подолати завдяки арсеналу сучасної науки (науковий розвиток стоїть на пріоритетному місці серед основних завдань відкритого суспільства), що дозволить людині самостійно творити власну долю.

Світ ХХІ століття характеризується новим сплеском інтересу до ліберально-демократичних ідей та пріоритетів. Процес актуалізації теми розвитку суспільств шляхом демократизації та лібералізації охопив суспільствознавців та практиків державного будівництва на початку 1990-х років ХХ ст. Саме цей період С. Хантінгтон описує як «третю хвилю демократизації» [4]. Світ поступово, але невпинно змінюється. Іноді відбуваються доволі різкі зміни, які характерні не плавним переходом з одного суспільно-політичного стану в інший, а призводять до значного дисбалансу між колишнім суспільним устроєм та новоствореним.

У державотворчих процесах України завжди провідне місце займала орієнтація на ліберально-демократичні цінності та принципи. Доказом цьому є декларація цих принципів у законодавчій базі України. Також, із зростанням інтересу теоретиків та практиків до ідей концепції відкритого суспільства Україна почала здійснювати певні кроки у розробці системи забезпечення відкритості, прозорості, публічності, гласності та зрозумілості відносин між індивідами та державою.

Але, не дивлячись на задекларовані принципи, Україні, все ж, не вдавалося додержуватися поставлених цілей та розвиватися у напрямку до відкритості. На нашу думку, певне неприйняття стрімких інновацій пов'язане із багатовіковим поневоленням минулим українського суспільства. Для переорієнтації українського суспільства на «відкритий» формат необхідним є проведення значних культурних змін, що не можна здійснити за короткий проміжок часу.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Мизес Л. фон. Либерализм в классической традиции / Людвиг фон Мизес ; [пер. с англ. А. В. Куряева]. — М. : ООО «Социум», ЗАО Издательство «Экономика», 2001. — 239 с. — с. 45.; 2. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги : В 2-х т. / Карл Поппер ; [пер. з англ. О. Коваленка]. — К. : Видавництво «Основи», 1994. — Т. 1 : У полоні Платонових чарів. — 444 с.; 3. Сорос Дж. Открытое общество. Реформируя глобальный капитализм / Джордж Сорос ; [пер. с англ.]. — М. : Некоммерческий фонд «Поддержки культуры, образования и новых информационных технологий», 2001. — 458 с.; 4. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон ; [пер. с англ.]. — М. : ООО «Издательство АСТ», 2003. — 603 с.

СУЧАСНІ МЕТОДИКИ ВИВЧЕННЯ СТРАТИФІКОВАНОСТІ СУСПІЛЬСТВА

Постійним, принаймні у Великій Британії, залишається інтерес до аналізу класової нерівності, визначення чинників зростання соціальних нерівностей, що зумовлені не лише економічними детермінантами, для прикладу багатством і прибутками, але й впливом багатьох соціальних і культурних факторів. Там, останнім часом, склалася група дослідників, яка теоретичною основою своїх спостережень й вимірювань обрала концепцію П'єра Бурдьє. Йдеться, зокрема, про емпіричну фіксацію великих категорій населення, які виокремлюються за ознакою володіння певними обсягами економічного, соціального і культурного капіталу, що і дозволяє створити «нову модель соціального класу». У квітні 2013 року вони у журналі Британської соціологічної асоціації «Соціологія» оприлюднили результати своїх досліджень під назвою «Нова модель соціального класу? Велике британське класове дослідження». На їхню думку цим починається третій етап вивчення класів на британських островах.

Перший етап тривав до 1980-х р. і визначався впливом "моралізації" офіційних класових показників, збережених у Британському Реєстрі Загальної Класової Схеми, в якому ідея "залишатись у межах общини" використовувалась, щоб виділити шестикласову схему – з професіоналами вгорі та некваліфікованими робітниками внизу. Другий етап бере початок з 1970-тих рр. і позначений розробкою класової моделі Джоном Голдторпом і його партнерами Ньюфілд коледжі університету Оксфорда, відома ще як ва модель Еріксон – Голдторп – Портокареро (EGP). Згідно цієї моделі дослідники виділяли сім класів щодо позиції зайнятості. Це дало підставити відокремити працівників і працедавців, найманих працівників (рутинних, напіврутинних, технічних працівників) від професіоналів та керівників. Вона була найпоширенішою у детальному аналізі офіційної Британської класової схеми/програми і систематизована в Національному Інституті Статистики в Британії (NS-SEC). За цією схемою розподіл в одному з семи основних класів зроблено відповідно до сфери праці та статусу зайнятості. Це, головним чином, поділ індивідів на 2 категорії: 1) тих, хто займають рутинні на напіврутинні посади на основі трудового договору та 2) тих, хто посідає професійні та адміністративні посади за договором про надання певних послуг.

Група ж дослідників, переважна частина яких працює в університеті Манчестера, детально розробляє нову модель соціального класу, яка показує як економічний, культурний і соціальний капітал можуть комбінуватися, щоб показати сучасну картину класових поділів у Великій Британії. Ними проаналізовано найбільше у Британії дослідження соціальних класів, в якому було опитано 161, 400 веб-респондентів, а також загальнонаціональне вибіркоче дослідження, яке включало детальні питання щодо соціального, культурного та економічного капіталу. Використовуючи латентний класовий аналіз щодо цих показників, вони отримали 7 класів. Це дало підстави для опису і пояснення професійних, освітніх, вікових та гендерних відмінностей семи класів. Вони виділяють «еліту», усталений середній клас, клас технічних експертів, традиційний середній клас, клас «забезпечених» працівників, робітничий клас та «прекаріат», який характеризується дуже низьким рівнем усіх трьох видів капіталів.

Анна Домаранская

Інститут соціології НАН України

СОЦИАЛЬНАЯ СТРАТИФИКАЦИЯ И СТИЛЬ ЖИЗНИ

На современном этапе развития социологической мысли, для изучения социального неравенства задействовано множество подходов. Прежде всего, классовая схема Джона Голдторпа, Роберта Эриксона и Люсьен Портокареро (EGP-схема), типология Эрика Райта, а также Госта Эспина-Андерсена [8, с. 33-55], Международная шкала престижа профессий Д. Треймана, социально-экономический индекс, исходная идея разработки которого принадлежит О. Данкену [2, с. 159-193; 1, с. 17-128]. Тем не менее, поиск новых методик измерения социальной стратификации не прекращается. Подтверждением тому служит ряд работ опубликованных за последние несколько лет [9, с.179-189; 7, с.327-337; 3, с.1-32].

Причиной неудовлетворенности имеющимися методиками может быть их преимущественная направленность на изучение одного аспекта феномена, нередко профессиональной иерархии, опираясь на предположение, что изучаемая сторона является наиболее выразительной гранью социальной

стратифікації, а положення в системі розподілу праці – визначальним критерієм соціального розшарування. В результаті концепції виступають незначущими в поясненні множини феноменів.

М. Саведж, Э.Вэрд і Ф. Дивайн [4] знаходять рішення, звертаючись до концепції капіталів П. Бурдьє, згідно з якою позиція індивіда в соціальній ієрархії не може бути прирівняна виключно до позиції в системі розподілу праці. Положення в багатовимірному соціальному просторі детерміновано позиціями в декількох полях. Всередині кожного такого поля ведеться боротьба, кінцева мета якої збереження або руйнування існуючої структури розподілу дефіцитних благ, накопичення і конвертування капіталів, активів і ресурсів в такій ситуації є частиною стратегії [5]. Іншими словами, крім економічних ознак значення мають культурні, соціальні, символічні (репутація, престиж) [6].

Таким чином, включення стилю життя, як додаткового ознаки соціального розшарування може удосконалити методику, метою якої визначити місцезнаходження індивіда в ієрархічно упорядкованій системі. Для того щоб розуміти, як комбінувати різні критерії з наміром класифікувати соціальні позиції необхідно спочатку відповісти на запитання: як стиль життя пов'язаний з іншими критеріями соціальної стратифікації, зокрема структурними (багатство, влада, престиж) і особистими, нарешті, як класифікувати стилі життя. Розгляд перерахованих питань є метою нинішньої статті.

В межах дослідження вирішено сконцентруватися на стилі життя мешканців населених пунктів з чисельністю понад 250 тис. осіб, оскільки інфраструктура великих міст задає різноманітність шансів і визначає можливість вибору неоднорідних зразків стилю. Крім того, за допомогою аналізу відповідностей і регресійного аналізу розглядаються два аспекти стилю життя: проведення вільного часу і літературні смаки. Таким чином, в статті на прикладі стилю життя містян досліджується зв'язок між структурними, особистими детермінантами і вибором практик дозвілля і жанрів літератури, в результаті будується класифікація стилів.

Аналіз проводився на основі даних моніторингу Інституту соціології НАН України. Результати, отримані за допомогою аналізу відповідностей, свідчать про те, що структурні детермінанти, які розглядалися в межах даного дослідження, диференціюють практики дозвілля і літературні уподобання в більшій мірі, ніж особисті характеристики. Це підтверджується і результатами, отриманими за допомогою регресійного аналізу, з трьох розглянутих особистих детермінант жодна не була включена в рівняння, оскільки їх вплив не значимо на рівні 0,05. Таким чином, вибір практик дозвілля в найбільшій мірі детермінований стратифікаційною позицією в соціальній структурі, далі характером праці і тільки потім рівнем соціальної адаптації/контролю і рівнем тривожності. На вибір жанрів художньої і спеціалізованої літератури в рівній мірі впливають економічний фактор і критерій соціального визнання, після рівня соціальної адаптації. Зв'язок між стилем дозвілля і структурними детермінантами має лінійний характер. Чим вище матеріальне становище, рівень освіти і престижу професії, крім того, чим молодше містянин, тим частіше його вибір в користь елітних практик дозвілля і навпаки. Взагалом, стилі проведення вільного часу класифіковані наступним чином: елітний стиль, характерний для вищих шарів, який включає вивчення літератури за спеціальністю, відвідування ресторанів, клубів, спортивних залів і басейнів. Незважаючи на елітність його представники не є носіями високої культури. Групи, які мають великими можливостями, в меншій мірі прагнуть до культурного споживання. Проміжний стиль – звичайний для середніх шарів суспільства, в відмінність від першого включає культурні практики, наприклад відвідування театрів, концертів, музеїв, художніх виставок. Крім цього, заняття комп'ютером, шопінг, настільні ігри. Масовий стиль – типовий для нижчих шарів і включає неприємні практики, які не вимагають матеріальних витрат: перегляд телепередач, простий відпочинок, нічого не роблячи, прийом гостей, відвідування церкви. Низька якість регресійних моделей не дозволяє спростувати або підтвердити «homology» гіпотезу, згідно з якою між стратифікаційною позицією і стилем життя існує суворе співвідношення. Тим не менше, отримані результати дозволяють судити про правдоподібність «omnivores – univores» гіпотези, згідно з якою для представників вищих шарів типово більше різноманітність культурного споживання, а значить жанрів літератури і навпаки. Середня кількість практик дозвілля зростає з підвищенням престижу професії і матеріального становища індивіда. Читання художньої літератури в цілому типово для містян з середнім соціальним становищем, читання спеціалізованої літератури – для містян з високим становищем, а на різноманітність вибираємих жанрів впливає рівень освіти і престижу професії.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Blau, P. M. The American Occupational Structure. / P. M. Blau, O. D. Duncan. – N. Y.: Wiley, 1967. – p. 520. 2. Ganzeboom, H.B.G., Treiman, D. J. Three Internationally Standardised Measures for Comparative Research on Occupational Status. / H. B.G. Ganzeboom, D. J. Treiman. – Jürgen H.P. Hoffmeyer-Zlotnik & Christof Wolf (Eds.), Advances in Cross-National Comparison. A European Working Book for

Demographic and Socio-Economic Variables. – New York: Kluwer Academic Press, 2003. - P. 159-193. **3.** Savage, M., Devine, F., Cunningham, N., Taylor, M., Li, Y., Hjellbrekke, J., Le Roux, B., Friedman, S., Miles, A. A New Model of Social Class: Findings from the BBC's Great British Class Survey Experiment / M. Savage, F. Devine, N. Cunningham, M. Taylor, Y. Li, J. Hjellbrekke, B. Le Roux, S. Friedman, A. Miles // *Sociology*. – 2013. – № 0(0). – P. 1-32. Режим доступа к журн.: <http://soc.sagepub.com/content/early/2013/03/12/0038038513481128>. **4.** Savage, M., Warde, A., Devine, F. Capitals, assets and resources: Some critical issues. / M. Savage, A. Warde, F. Devine // *British Journal of Sociology*. – 2005. – № 56(5). – P. 31-48. **5.** Бурдьє, П. Некоторые свойства полей / П. Бурдьє. – Режим доступа к журн.: <http://bourdieu.name/content/nekotorye-svoystva-polej>. **6.** Бурдьє, П. Социология социального пространства / П. Бурдьє ; [пер. з фр. за ред. Н. Шматко]. – М. : Институт экспериментальной социологии; СПб.: Алетейя, 2005. – 228 с. **7.** Коваліско, Н. Теорія практик, практики і дослідження стратифікованих порядків / Н. Коваліско // *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. – 2010.— №2. – С. 49-63. **8.** Симончук, Е. В. Классовые структуры в сравнительной перспективе / Е. В. Симончук. – Украинское общество в европейской перспективе; под ред. Е. И. Головахи, С. А. Макеева. – К.: Ин-т социологии НАН Украины; Харьковский национальный университет им. В. Н. Каразина, 2007. – 274 с. **9.** Шкаратан, О. И. Социально-экономическое неравенство и его воспроизводство в современной России / Шкаратан О. И. – М.: ЗАО «ОЛМА Медиа Групп», 2009. – 560 с.

Світлана Оксамитна

Національний університет «Кієво-Могилянська академія»

Сергій Стукало

Інститут соціології НАН України

УЯВЛЕННЯ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ ЩОДО ПРОФІЛЮ СТРАТИФІКАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ

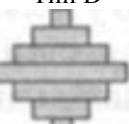

Для з'ясування змісту уявлень дорослого населення України про профіль стратифікаційної системи (наявної, ідеальної, за самоідентифікацією та ідентифікацією сім'ї, у якій зростали), а також основних соціоструктурних чинників їхньої диференціації використано дані міжнародного дослідження ISSP 2009 (International Social Survey Programme: Social Inequality IV). Сприйняття профілю наявної та ідеальної соціальної стратифікації виявлялося за даними відповідей на запитання «Q14a. Якщо взяти до уваги тип суспільства, який існує в Україні зараз, то яка діаграма найбільш точно зображує розподіл людей в українському суспільстві?» та «Q14b. На яку модель Україна має бути схожа – яку б Ви обрали?» (див. першу і другу колонки табл. 1). Самоідентифікація індивідів та сім'ї, у якій зростали, визначалася за відповідями на запитання «Q10a. В нашому суспільстві є групи, які займають більш високі щаблі суспільної ієрархії, та групи, які перебувають на щаблях нижче. Перед вами драбина, де 10 — це вище положення, а 1 — найнижче. На якому щаблі Ви розмістили б себе?» та «Q10b. А якщо згадати сім'ю, в якій Ви зростали, то де на цій шкалі розташовувалася б вона?».

Таблиця 1.

Уявлення про наявний у суспільстві тип стратифікаційної системи, %

Тип моделі	Опис моделі	Норвегія n=1409	Австралія n=1463	Японія n=1174	Франція n=2724	Польща n=1180	Аргентина n=1109	Україна n=1837	ПАР n=3202
Тип А	Нечисленна еліта на верхівці, небагато людей посередині й переважна більшість унизу	2,1*	6,7*	11,1*	18,1*	36,8*	45,6*	68,9	50,9*
Тип В	Суспільство як піраміда: нечисленна еліта на верхівці, більш численний прошарок посередині та найбільше людей унизу	10,8*	28,8*	38,5*	50,7*	32,8*	36,1*	22,0	30,1*

Соціальні спільноти, нерівності, мобільності

Тип С	Схожа на піраміду типу В, проте дещо менше людей міститься в самому низу піраміди	23,6*	23,5*	26,4*	17,1*	13,8*	9,4*	5,0	8,2*
Тип D	Суспільство, де переважна більшість людей міститься посередині	56,4*	38,4*	20,0*	12,5*	12,7*	7,0*	2,5	8,1*
Тип E	Велика кількість людей на верхівці та нечисленна кількість людей унизу	7,1*	2,6	4,0*	1,7	3,8*	1,9	1,6	2,6

* *Наявні статистично значущі відмінності з Україною на рівні $p < 0,01$*

Уявлення населення України щодо профілю стратифікаційної системи українського суспільства істотно різняться від бачення свого суспільства представники інших країн, оскільки дані щодо типів соціальних моделей статистично значуще різняться для населення України і країн з різним рівнем соціально-економічним розвитком (див. табл. 1). Більшість українців (68,9 %) сприймають систему соціальної ієрархії в Україні як таку, в якій переважна частка населення знаходиться внизу соціальної піраміди і значно менше посередині та на верхівці. Натомість уявлення українців про ідеальний тип соціально-стратифікаційної моделі суспільства істотно не відрізняються від мешканців інших країн, коли більшість віддає перевагу моделі суспільства за типом D (в Україні – 55 %) та типом E (в Україні – 31,5 %).

На основі відповідей респондентів щодо розташування себе на драбині суспільної ієрархії, а також сім'ї, у якій зростали, побудовано моделі соціальної стратифікації для обраних країн. Побудована для України модель (за самоідентифікацією) суттєво різниться від моделей, притаманних усім іншим країнам, які можна віднести до типу D, тоді як соціальна піраміда за самоідентифікацією українців схожа радше на тип С.

Уявлення дорослого населення України про профіль наявної стратифікаційної системи лише незначною мірою пов'язані з соціально-демографічними характеристиками. Виявлена слабка, проте статистично значуща на рівні $p < 0,01$, кореляція із такими змінними, як приналежність до міського чи сільського населення (коефіцієнт кореляції Спірмана 0,099), розмір заощаджень сім'ї з та без вартості квартири (0,083 і $-0,08$ відповідно), кількість членів домогосподарства (0,069). Щодо уявлень про ідеальний тип соціально-стратифікаційної системи, то статистично значущий зв'язок наявний лише з трьома соціально-демографічними характеристиками, а саме з віросповіданням, статусом зайнятості чоловіка чи дружини і досвідом керування підлеглими (коефіцієнти кореляції 0,1, 0,084 і 0,063 відповідно). З суб'єктивною соціально-стратифікаційною позицією респондента зі статистичною значущістю на рівні $p < 0,01$ найбільш сильно корелюють вік ($-0,296$), кількість книжок, що була у респондента в дитинстві (0,258), місце роботи батька (0,239), клас матері за схемою EGP ($-0,228$), нинішній статус зайнятості (0,218), освіта чоловіка/дружини (0,218) і тривалість навчання (0,203). Із суб'єктивною соціально-стратифікаційною позицією сім'ї, в якій зростав респондент, найбільша кореляція спостерігається також для таких змінних, як кількість книжок, що була у респондента в дитинстві (0,289), клас матері ($-0,235$), вік ($-0,183$), тривалість навчання (0,176), нинішній статус зайнятості (0,167) та рівень освіти (0,178).

Профіль соціально-стратифікаційної системи, утворений на основі суб'єктивної позиції жінок є більш розширеним унизу, аніж серед чоловіків. Для останніх спостерігається більша наповненість середньої страти. Середнє значення суб'єктивної позиції чоловіків є значно вищим, аніж жінок (3,77 та 3,5 відповідно). Загалом респонденти молодших вікових категорій схильні вище оцінювати як свою позицію у системі соціальної ієрархії, так і позицію сім'ї, в якій вони зростали. Наявність у респондентів досвіду керівництва співробітниками сприяє ідентифікації власної соціально-стратифікаційної позиції із вищими стратами, натомість як відсутність подібної практики - до віднесення себе до нижніх страт, зокрема до третьої нижчої. Міське населення схильне більш високо оцінювати як свою власну позицію у соціальній ієрархії (середня оцінка 3,8), так і позицію сім'ї, в якій вони зростали (4,74). Статистично більша частка міського населення в порівнянні з сільським відносить себе до п'ятої страти (тобто середньої нижчої) і найвищих страт, натомість як сільське населення схильне вважати себе представниками найнижчого прошарку. Якщо профіль соціально-стратифікаційної системи, побудований на основі самоідентифікації мешканців міста наближається до типу D, то для мешканців сільської місцевості профіль суспільства більш наближений до типу В.

Таким чином, існують значущі відмінності в уявленнях населення щодо профілю соціальної стратифікації у суспільстві між населенням України і країнами з різним рівнем соціально-економічного розвитку. Хоча соціоструктурні чинники пояснюють незначну частку дисперсії уявлень про профіль соціально-стратифікаційної системи і оцінок суб'єктивної позиції у системі соціальної нерівності як самого респондента, так і його сім'ї, проте спостерігаються статистично значущі гендерні, вікові, регіональні, за статусом зайнятості індивіда відмінності у баченні соціально-стратифікаційної системи українського суспільства.

Ліна Малиш

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

СТАТУСНА ГОМОГАМІЯ ТА СТАТУСНА ГЕТЕРОГАМІЯ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Численні соціологічні студії соціальних нерівностей дозволяють зафіксувати два рівні їхнього відтворення: міжгенераційний та внутрішньогенераційний. Перший з них пов'язаний з відмінностями у доступі до різних статусних позицій, зумовленими походженням індивіда, а другий стосується подібності статусів представників дружніх кіл та членів сімей. Цей процес детально розглядається у дослідженнях однотипного підбору за статусом (*assortative mating by status*), передусім, при виборі шлюбного партнера.

З огляду на відповідність таких характеристик членів подружжя як вік, етнічна належність, рід занять, освітній рівень або інших, сім'я характеризується як така, якій притаманна статусна однорідність, гомогамія (*status homogamy*) або ж різнорідність, гетерогамія (*status heterogamy*). При цьому, науковці констатують неоднакову поширеність тих чи інших різновидів гомогамних шлюбів на різних етапах суспільного розвитку та пропонують низку її альтернативних пояснень.

Важливість такого напрямку студій зумовлена тим, що одержані у них висновки дозволяють як краще зрозуміти процес відтворення соціальної структури, так і з'ясувати пануючі у суспільстві уявлення про те, якою має бути відповідність різних статусів членів подружжя. Однак, ґрунтовні розвідки у цьому напрямку не є вельми поширеними у вітчизняній соціології. Відтак, метою даної доповіді є визначення розповсюдженості статусної гомогамії за такими ключовими з огляду на позицію індивіда у соціальному просторі ознаками, як класова позиція, престиж заняття та освітній рівень серед молодих українців та їхніх батьків.

Дослідницькі висновки базуються на даних опитування «Перехід від освіти до праці», проведеного у 2007 році Київським міжнародним інститутом соціології на замовлення Європейської освітньої фундації за вибіркою, репрезентативною для українців у віці 15-34 років, які протягом 2001-2006 років припиняли або переривали на один рік та більше формальну освіту (N= 2015 після зважування масиву з урахуванням кількості потенційних респондентів у домогосподарстві).

Змінними, які визначали статусні характеристики членів подружжів були наступні:

- класова належність, яка фіксувалася на основі схеми EGP, яка включала такі класи, як: вищий службовий клас, нижчий службовий клас, клас працівників рутинної нефізичної праці, клас дрібних власників та самозайнятих, клас кваліфікованих робітників та клас напів- та некваліфікованих робітників;
- освітній рівень, який вимірювався за освітньою класифікацією CASMIN, шкала якої представлена альтернативами: неповна середня освіта (включаючи початкову освіту та неповну середню освіту разом з ПТУ), повна середня освіта (включаючи повну середню освіту разом з ПТУ), базова вища освіта та повна вища освіта (включаючи наукові ступені);
- престиж заняття, який визначався за Стандартною міжнародною шкалою престижу занять (*Standard International Occupational Prestige Scale, SIOPS*), розробленою Д. Трейманом. Шкала являє собою бали престижу для 509 занять та професій, які варіюють у діапазоні від 0 до 100.

Бали за шкалою престижу та класова належність респондента та його батьків були одержані шляхом перекодування відповідних значень Міжнародної стандартної класифікації занять 1988 (*International Standard Classification of Occupation 1988, ISCO88*).

Інформація стосовно гомогамності або гетерогамності сім'ї респондента стосується тих із них, які на момент опитування перебували у зареєстрованому шлюбі, проживали разом без реєстрації шлюбу або були одруженими, хоча і мешкали окремо. Аналогічні дані щодо батьківської сім'ї базуються на інформації щодо класової та освітньої належності та престижу заняття батька та матері на той час, коли респонденту було 15 років.

Віднесення подружжя до гомогамного за класовою або освітньою ознакою відбувалося у випадку збігу позицій на шкалах відповідних ознак у чоловіка і дружини. Для визначення гомогамності подружжя за престижем заняття спочатку було здійснено перекодування значень цієї змінної для членів родини у такий спосіб, щоб вони відповідали наступним п'яти діапазнам: [0; 20] — дуже низький престиж заняття, (20; 40] — низький престиж заняття, (40; 60] — помірний престиж заняття, (60; 80] — високий престиж заняття, (80; 100] — дуже високий престиж заняття. Далі гомогамність родини фіксувалася аналогічно до

попередніх ознак — як однакові значення змінних для чоловіка і дружини за утвореною порядковою шкалою. Крім того, для всіх трьох ознак здійснювався підрахунок коефіцієнтів кореляції для значень певної ознаки для чоловіка та дружини.

Розглядаючи поширеність освітньої гомогамії та гетерогамії в українському суспільстві можна зробити наступні висновки.

- Від батьків до дітей відбувається зменшення частки гомогамних шлюбів, а звідси — збільшення частки гетерогамних, що є справедливим для всіх трьох розглянутих ознак: класової належності, престижу заняття та освітнього рівня.
- Є найбільшою частка шлюбів, гомогамних за освітньою ознакою, тоді як за класовою належністю, навпаки, є найвищою частка гетерогамних подружжів, що спостерігається для обох вікових категорій.
- Як для батьків, так і для дітей притаманні переважно гетерогамні за класовою ознакою шлюби. Серед гомогамних за класовою ознакою сімей найвищими є частки тих, де обоє їхніх членів належать до некваліфікованих робітників (для батьків) та до вищого службового класу (у дітей), а найнижчими — тих, де і чоловік, і дружина з класу напів- та неваліфікованих робітників.
- Частка гомогамних за престижем занять сімей є вищою, аніж за класовою належністю, а співвідношення гомогамних та гетерогамних сімей за даною ознакою є приблизно 1:1 як для батьків, так і для дітей. Серед гомогамних за рівнем престижу заняття родин у обох вікових категоріях переважають ті, де чоловік і дружина мають низький престиж заняття. Водночас, для молоді спостерігається зростання відсотку сімей, обоє членів яких мають середній рівень престижу заняття.
- Зростання кількості осіб з дипломом про повну вищу освіту обумовило і збільшення частки гомогамних шлюбів, де обидва партнери мають вказаний освітній рівень у дітей порівняно з батьками. Водночас, загалом батькам властиві гомогамні за освітньою ознакою шлюби, тоді як дітям гомогамні та гетерогамні шлюби притаманні приблизно рівною мірою. Серед гомогамних за освітнім рівнем подружжів — як серед батьків, так і серед дітей найбільше тих, де обоє їхніх членів мають повну середню освіту, а найменше — тих, у членів яких неповна середня освіта, хоча їхня частка у загальній кількості суттєво знизилася від батьків до дітей.
- Для індивідів з обох вікових категорій простежується схильність обирати шлюбного партнера, у якого принаймні декілька характеристик є тотожними їхнім власним, яка більш яскраво проявляється для батьків. Так само серед них є вищою і частка шлюбів, гомогамних за всіма трьома переліченими ознаками, хоча вона є достатньо невеликою у загальній кількості сімей. Крім того, серед дітей не лише більше поширена гетерогамія за окремими ознаками, але також частіше зустрічаються шлюби, гомогамні за одними параметрами та гетерогамні за іншими.
- Представлені висновки стосуються обмеженого кола характеристик членів родини, відносно яких можна висновки щодо її гомогамності або гетерогамності. Подальші студії у вказаному напрямку можуть дати змогу скласти більш повне уявлення щодо відтворення статусних характеристик членів подружжя в українському суспільстві.

Елена Симончук

Институт социологии НАН Украины

КЛАССОВЫЕ ПРЕДСТАВЛЕНИЯ И КЛАССОВЫЕ ИДЕНТИЧНОСТИ В СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНЕ

В современной социологии использование понятия «класс» предполагает, что социальные неравенства и иерархии не только фиксируются социологами в матрицах классовых позиций, но и являются осознаваемыми людьми, а это осознание в дальнейшем приводит к классово ориентированным действиям. В зависимости от национальных и исследовательских традиций для концептуализации субъективного определения и интерпретации социального класса в общественном сознании используют ряд терминов. Классовая идентичность, именуемая также синонимичным термином «субъективный класс», обычно рассматривается как субъективное понимание человеком собственного классового положения. Под классовыми представлениями имеют в виду мнения социальных акторов о классе, классовой структуре, природе и источниках классовых различий. Социологи вполне обоснованно полагают, что знание о «субъективной классовой картине» членов общества позволяет объяснять, прогнозировать, регулировать их классовые действия (электоральное голосование, солидарность в обществе, протестные практики, др.).

В западном мире с конца XX века вследствие политики государства всеобщего благосостояния ослабевали классовая иерархия и классовое сознание, размывались классовые представления и идентичности. Проблема класса отошла на задний план интересов исследователей. В Украине в этот период, напротив, в связи с реинституционализацией капиталистических отношений, перераспределением

собственности на средства производства, появлением высокого уровня дифференциации доходов, реформированием отраслевой и профессиональной структуры классовые различия и иерархии трансформировались, обострились и остро переживались людьми. Проблематика классов актуализировалась в социологическом дискурсе и требовала эмпирически обоснованных ответов на вопросы, в частности, о современных классовых представлениях и классовых идентичностях в постсоветском обществе, что и составило замысел моего исследования.

Первая исследовательская задача состояла в изучении распределения классовых идентичностей среди населения Украины в динамике и сравнении с рядом постсоциалистических и развитых капиталистических стран, используя метод самоопределения на шкале с шестью классовыми категориями (высший класс, верхний средний, средний, нижний средний, рабочий, низший). Кроме того, анализировалась сила связи классовой позиции и классовой идентичности (объективного и субъективного класса). В качестве эмпирической базы использованы данные разных волн проекта по изучению социальных неравенств («Social Inequality»), проводимого в рамках проекта Международной программы социального исследования (ISSP).

Резюмируя полученные данные, можно констатировать подобие субъективных моделей социально-классовой структуры в Украине и ряде привлеченных для сравнения постсоциалистических стран, и, одновременно, отличие их от экономически благополучных западных стран, где доля занятого населения, которая относит себя к «социальным низам» является минимальной; доля тех, кто идентифицирует себя с рабочим классом, является значительно меньшей, чем в постсоциалистическом пространстве (22% против 30% соответственно), а доля считающих себя верхним средним и средним классом является существенно большей (в целом 60% против 44%). Кроме того, во всех сравниваемых странах прослеживается выразительная взаимосвязь объективного и субъективного классов. Представители объективных классов (выделенных согласно схеме Дж. Голдторпа), которые принято называть «средними», — служебный (как высший средний класс), промежуточный (как нижний средний) и мелкая буржуазия (как старый средний) — идентифицируют себя значительно чаще со средним классом, чем с рабочим. В свою очередь, большая часть (две трети) респондентов, занимающих позиции «объективного» рабочего класса (квалифицированные и неквалифицированные рабочие), выбирают идентичность «рабочий класс». Связь между классовой позицией и классовой идентичностью, измеряемая значением коэффициента Eta, оказалась достаточно сильной во всех странах (0,31-0,43, причем в Украине в наибольшей степени). Это значит, что люди вполне адекватно осознают свою классовую позицию; что первый уровень классового сознания, согласно типологии Манна, можно характеризовать как вполне сформированный (подробнее см. [Симончук, 2010]). Это еще одна причина говорить об актуальности понятия «социальный класс» не только как востребованного теоретического конструкта для анализа современных обществ, но и как категории для социального самоопределения.

Вторая исследовательская задача состояла в конструировании реальных типологий, которыми пользуются люди рабочего и среднего класса для описания классового устройства украинского общества и собственной классовой позиции, детерминант классовой самоидентификации и источников классовых различий. Для реализации этой задачи использованы материалы серии специально организованных мной полуструктурированных глубинных интервью. Первая серия интервью с представителями среднего класса проведена в 2002 году (40 интервью) и теоретически осмыслена в монографии «Средний класс: люди и статусы» [Симончук, 2003]. Вторая серия, посвященная интервьюированию представителей разных групп рабочего и среднего классов, осуществлялась в 2006-2012-х (80 интервью). Данные интервью позволяют сделать такие выводы. 1. Большинство представителей рабочего и среднего классов считают современную Украину классовым обществом и довольно легко предъявляют собственные наборы классов для идентификации себя и окружающих. 2. Согласно сконструированной типологии классовых идентичностей, присущих представителям разных слоев среднего класса, люди верхнего слоя присваивают себе статус, вполне сопоставимый по своим характеристикам с западным средним классом; представители среднего слоя идентифицируют себя со средним классом «по украинским стандартам»; для нижнего слоя характерно отсутствие четкой социально-классовой идентификации из-за осознания неконсистентности собственных позиций в разных измерениях социальной стратификации (их довольно высокие самооценки профессионально-образовательного статуса не подкреплены соответствующим материальным статусом и общественным престижем). 3. Данные интервью с людьми среднего и рабочего класса свидетельствуют о значительных изменениях в представлениях людей относительно классовой структуры. Если в советское время словарь классовых номинаций был невелик (рабочий класс, крестьянство, интеллигенция, номенклатура), то в 2000-х этот словарь значительно расширился (самозанятые, капиталисты, олигархи, буржуазия, политический класс, менеджеры, средний класс, андеркласс) и глобализировался. На основании анализа репертуара классовых номинаций и признаков отнесения к ним в текстах интервью сконструированы типологии классовых представлений, причем отличающиеся у представителей среднего и рабочего классов.

Отмечу, что методы изучения классовой идентичности и классовых представлений все еще остаются недостаточно разработанными для тонкой фиксации всех методологически разработанных теоретиками идей. Например, остается актуальной и дискуссионной задача: как эмпирически зафиксировать не только познавательный компонент классовой идентичности, но и эмоциональный, и поведенческий; как изучить механизм формирования и трансформации классовой идентичности в течение жизненного цикла человека?

ЛИТЕРАТУРА: 1. Симончук Е.В. Средний класс: люди и статусы / Е.В. Симончук. — К. : Институт социологии НАН Украины, 2003. — 464 с. 2. *Симончук О.* Класова свідомість: досвід порівняльного емпіричного вивчення / О. Симончук // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2010. — № 4. — С. 56–84.

Станислав Катаев

Мелитопольский государственный педагогический университет им. Б.Хмельницкого

КВАЗИИНСТИТУТЫ ТЕНЕВЫХ СОЦИАЛЬНЫХ ЯВЛЕНИЙ

Теневая экономика является базисом для теневых явлений в других сферах общества.

Именно в наличии теневой экономики основная причина теневой занятости, серых зарплат в конвертах, теневых судов, обеспечивающих «юридические» основания для рейдерских захватов, вне рыночной конкуренции, теневого образования, теневой политики и теневого местного, регионального управления и других теневых явлений.

Для обеспечения теневого общества формируются квазиинституты. Они позволяют в какой-то мере упорядочить теневые отношения. Такие институты не могут считаться полноценными, так как не обладают всей полнотой качеств подлинного института. Прежде всего, институциональной основой теневых явлений являются устные договоренности, а не письменные документы. Если и есть какие-либо документы, они носят неподлинный характер и призваны завуалировать устные договоренности, являются либо подделкой, либо камуфляжем. Теневой сектор держится на обычном праве и взаимном доверии. При таких масштабах теневой деятельности невозможно поддерживать ее обманом внутри самой теневой структуры. Обман присутствует по отношению к официальным институциям. Теневое сообщество формирует своеобразную контрсистему, внутри которой поддерживается порядок квазиинститутами. В контрсистеме существуют свои порядки, свои правила, свои роли, которые функционируют параллельно официальным и нормальному обществу, поддерживая жизнеспособность теневого общества.

Теневые структуры существуют и в городском управлении. Параллельно с выбранными органами власти и администрациями существует сеть теневых региональных руководителей, так называемых «смотрящих». Квазиинститут смотрящих охватывает местное управление до городского уровня. Ссмотрящие являются фактическим руководителям региональных структур. Они регулируют избирательную кампанию, устраняя различными способами тех, кто не входит в контрсистему теневого общества. Можно говорить о наличии криминальной демократии, то есть такой, которая формально выглядит как демократия, но на самом деле она управляется субъектами контрсистемы теневого общества. Хорошо известно явление управляемой демократии. Но кем и как управляется демократия необходимо еще изучать. Тезис об этатизме украинского общества является неполным и неточным. Теневое общество нуждается в структурах, которые подстраховывают, контролируют государственные органы. Поэтому мы имеем дело не с классическим этатизмом. Государство у нас не является самодостаточным, не было им и при советской власти. Во времена тоталитаризма роль теневых структур играли партийные органы. Сейчас функцию партийных органов по контролю за государством выполняют структуры теневого общества.

Если по тем или иным причинам официальные руководители выходят из-под контроля смотрящих, они задействуют теневую судебную систему и теневые структуры в милиции, налоговой и других официальных институциях. И руководителей, которые не подчиняются распоряжениям смотрящих, нейтрализуют руками представителей контрсистемы в официальных структурах. Здесь вступает в силу выборочное право, которое карает чужаков и выгораживает «своих». «Непослушному» руководителю демонстрируют мощь контрсистемы и принуждают подчиняться ей. На вершине контрсистемы располагаются представители высшей власти, которые поддерживают контрсистему теневыми распоряжениями и стимулируют всю разветвленную сеть теневыми льготами и возможностями для вне рыночной конкуренции.

Смотрящие не являются заурядными бандитами. Они просто непубличные люди, которые могут занимать скромные, не первые, позиции в управлении и бизнесе. Их влияние - в поддержке высших

руководителей. Собственным ресурсом власти они могут и не обладать. Существует определенная конкуренция и борьба между региональными смотрящими. Но она регулируется высшим руководством, если эта конкуренция выходит за приемлемые рамки. Никакого воздействия на смотрящих со стороны официальных органов фактически не осуществляется. Чтобы излишне не подвергать опасности теневые структуры, смотрящие сами не занимаются криминальными делами. Их формально нельзя ни в чем уличить. Они также не являются членами воровского, преступного мира. Разве что они ранее были членами криминальных структур, но вышли из них. Теневое общество - это некая промежуточная прослойка между бандитским миром с его ворами в законе и легальной властью. Теневое общество мимикрирует под официальные институты или формирует свои квазиинституты, избегая прямого насилия и слишком откровенного бандитизма. Сила теневого общества в том, что оно подлинные институты превращает в квазиинституты, что оно осуществляет свои цели руками официальных лиц и средствами официальных институций.

Довольно организованная контрсистема встроена в институциональную структуру для контроля ее в собственных интересах. И не факт, что контрсистема пренебрегает общественными интересами. На деньги смотрящих или бизнесменов, подконтрольных смотрящим, строятся церкви, осуществляются крупномасштабные благотворительные акции, реализуются социальные программы, благоустраиваются города. Нельзя сказать, что теневое общество полностью безответственно относится к нуждам населения. Важно только обеспечить себе контроль, достаточную норму прибыли, приемлемые вне рыночные методы конкуренции.

Хочется подчеркнуть, что теневое общество естественно для нашего социального организма. Он не может пока иначе функционировать. Теневая природа соответствует внутренней сущности постсоветского общества, как своеобразная традиция. Мало того, без теневой составляющей на наш взгляд, невозможно функционирование экономики и поддержание жизнеспособности общества. Теневые структуры являются компенсаторным механизмом, обеспечивающим установление реального соотношения сил, нарушаемого случайными, неприсущими внутренним ресурсам влияния определенных социальных акторов. У некоторых структур существует ресурс власти, который они не могут реализовать иначе, чем через теневые методы влияния. Это ресурс административный, ресурс, создаваемый теневой экономикой, ресурс принадлежности к региональной элите, которая контролируется высшей властью, ресурс физического насилия и пр. Обладатели ренты из всевозможных источников не могут реализовать ее (как бы обналечить) иначе, как через теневые способы конвертации этой ренты в средства влияния.

В разных сферах общества теневые явления имеют разную природу и способы своего существования. Ссмотрящие осуществляют теневой контроль местной элиты, обеспечивая параллельную теневую вертикаль власти. Теневая занятость не находится в сфере влияния смотрящих. Это особый способ вне рыночной конкуренции, который обеспечивается доверием устным договоренностям между работником и работодателем. Избыток рабочей силы, сложность и неадекватность налогового законодательства являются причиной тенизации рынка труда. Работодатель и работник, прежде всего устно договариваются нарушить трудовое законодательство, затем устно договариваются об условиях найма. Со стороны работника и со стороны работодателя - это вынужденная мера, позволяющая поддерживать жизнеспособность того и другого. Сговор о нарушении закона позволяет сохранять трудовые отношения в тени.

Сложно доказывать или приводить факты в обоснование изложенной концепции. Теневая природа контрсистемы обуславливает и соответствующее качество фактов. Их невозможно доказать принятым способом. Любой факт выглядит двусмысленным, неподкрепленным документально. Какой документ может быть в системе, которая основана на устных теневых договоренностях?

Поэтому изложенный материал можно рассматривать как социологическую гипотезу, как авторскую точку зрения, открытую для полемики, критики и опровержения.

**НЕРІВНОСТІ ЗАЙНЯТОСТІ: СОЦІАЛЬНІ ВИМІРИ
ТРУДОВОЇ МОБІЛЬНОСТІ В КРИЗОВОМУ СОЦІУМІ УКРАЇНИ**

Невизначеність та нерівності зайнятості як способу соціального включення і для молоді, і для старших поколінь є одною з провідних характеристик кризи сучасного українського суспільства, яка має не тільки економічні, але соціальні та культурні наслідки для успішності постсоціалістичної трансформації в Україні. Зайнятість є одним з провідних способів визначення соціальної позиції людини в суспільній ієрархії та шляхом доступу до різних можливостей: як стабільності економічного забезпечення, доступу до соціальних гарантій, так і включення в систему соціальних зав'язків та відносин. Трудова мобільність в межах даного дослідження розглядається в широкому значенні, яке охоплює такі її елементи як (1) отримання роботи та зайнятості, (2) соціальна мобільність, пов'язана із трудовим шляхом, а також (3) внутрішня та зовнішня трудова міграція. За результатами дослідження «Зайнятість та соціальна згуртованість в Україні», проведеного автором¹ в межах підготовки доповіді Світового банку «Зайнятість» 2013 р.², нерівності зайнятості в сучасному українському суспільстві мають декілька вимірів: це по-перше, нерівності зайнятості та незайнятості (безробіття чи знаходження поза системою зайнятості); по-друге, нерівності формальної та неформальної зайнятості; по-третє, регіональні, гендерні та вікові нерівності зайнятості; по-четверте, нерівності внутрішньої та зовнішньої трудової мобільності, – які відтворюють систему неефективного використання людського потенціалу суспільства. За результатами фокус-групового дослідження, яке було проведене в чотирьох регіонах країни (східний – Донецьк та Українськ; західний – Львів та с.Відники, південний - Сімферополь, Євпаторія, с.Уютне, та м.Київ) із представниками різних форм зайнятості(формальна та неформальна) та незайнятості (безробітні та поза системою зайнятості), різних гендерних та вікових групах, різних групах за фахом та рівнем освіти, - можна зробити декілька висновків, які уточнюють та доповнюють статистичні показники нерівностей зайнятості.

Фокус-групові дискусії як метод опису та висвітлення особливостей сприйняття соціальних проблем різними соціальними групами, дав можливість поставити на обговорення питання про те, що саме є першочерговими проблемами в зайнятості та роботі для різних груп людей в Україні. Представники різного типу трудового контракту (формального та усного трудового договору), а також представники груп, що знаходяться поза системою зайнятості (безробітні, домогосподарки та молодь, яка не навчається та не працює) в ході обговорення поставлених питань щодо роботи та зайнятості в їх конкретних життєвих умовах та локальних ситуаціях, дали можливість описати досить узгоджену картину проблемних місць та викликів, які мають значення та є нагально актуальними як на індивідуальному рівні, так і для соціального розвитку українського суспільства.

Перш за все, індивідуальні установки на роботу та зайнятість є одною з центральних цінностей та засобів гідного життя. Представники різних соціокультурних середовищ (milieu) наголошують, що нерівності винагород за освіту, таланти та здібності, у порівнянні із значущістю знайомств та особистісних стосунків, ставлення начальника до працівників, розповсюдженість корупції та неформальних механізмів у прийнятті на роботу та звільненні, виплату, затримку чи не виплату зарплати, слабкі соціальні гарантії та фактична відсутність можливостей відстоювати порушені права, – є засадами для песимістичного сприйняття сучасного стану економіки та суспільного розвитку в Україні, робить українське суспільство перманентно кризовим. Превалювання над принципами мерітократії непомітності та корупційних схем в сфері зайнятості, яка є ключовим фактором соціально-економічного включення людини в систему соціальних статусів та позицій соціальної ієрархії, стають основним чинником посилення міграційних настроїв, особливо трудової міграції за кордон. Перш за все ці еміграційні настрої характерні для тих груп, які мають більш високий потенціал в сфері зайнятості – молоді з вищою освітою та професіоналів різного профілю. Внутрішня трудова міграція має низку особливостей, які з одного боку, виокремлюють проблеми нерівності жителів різних типів поселення (різний рівень заробітної плати та соціального забезпечення, яке відрізняється не тільки в селах, великих містах та столиці, але й в регіонах), з іншого боку, характеризується використанням внутрішньої міграції як засобу розповсюдження неформальних форм зайнятості (усний найм, найм на випробувальний термін, вахтовий спосіб зайнятості

¹ Польове дослідження проведено КМІС в березні 2012 р. за методом фокус-групових інтерв'ю, загалом проведено 17 ФГІ, кількість інформантів 163.

² Kupets O., Vakhitov V., Babenko S. Ukraine Case Study: Jobs and Demographic Change. Background Paper for World Development Report 2013. – Режим доступу http://siteresources.worldbank.org/EXTNWDR2013/Resources/8258024-1320950747192/8260293-1320956712276/8261091-1348683883703/WDR2013_bp_Jobs_And_Demographic_Change.pdf World Development Report on Jobs 2013. – Режим доступу <http://econ.worldbank.org/external/default/main?contentMDK=23044836&theSitePK=8258025&piPK=8258412&pagePK=8258258>

на будівництвах в інших регіонах із негідними умовами проживання та роботи), що ставить робітників в ситуацію крайньої незахищеності в умовах порушення угод та не виплат.

Важливим результатом аналізу фокус-групових дискусій є той факт, що не залежно від кола питань, які обговорювались (від прийняття на роботу до внутрішньої трудової міграції, від значення поняття «гідна праця» до соціального захисту тощо), ключовою проблемою, яка виходила на перший план обговорення в усіх групах були неформальні (тіньові) механізми та практики функціонування системи зайнятості. Незважаючи на демонстрований високий рівень прихильності до дотримання законів самими представниками фокус груп й твердження про необхідність дотримуватись законних способів вирішення проблем, основним фактором неспрацьовування законних способів організації зайнятості є тотальна корумпованість системи, коли, наприклад, найвищими є рівень неформальних зв'язків\знайомств та суми хабарів, які потрібно сплатити за отримання місця роботи локалізовані в системі охорони порядку – таможні, податкової, міліції, прокуратурі, - саме тих органів, що мають забезпечувати законність.

Дослідження нерівностей зайнятості в сучасному українському суспільстві дає підстави характеризувати його стан як кризовий в першу чергу в соціальному вимірі, оскільки одною з системних проблем є всепрониклива недовіра до суспільних інститутів, яка стає основою неформального підґрунтя трудових відносин суспільства. Основною проблемою соціальних відносин, що впливає на зайнятість, є відсутність довіри, взаємоповаги та гарантованості виконання соціальних контрактів та угод, що провокує високий рівень шахрайства та забезпечує реалізацію низки схем несправедливих та неправових трудових відносин. Єдиним способом подолання цієї кризової ситуації на індивідуальному рівні є підвищення рівня довіри та закритості найближчого кола соціальної мережі, що в результаті стає замкнутим колом відтворення розподілу на «своїх», яким можна довіряти та необхідно підтримувати, та «чужих» - усіх інших, для яких можуть діяти інші правила та ставлення – нерівності та несправедливості, недотримання угод та схем неправових трудових відносин. В свою чергу, в умовах старіння українського суспільства та специфікою його демографічної структури, високий рівень еміграційних настроїв найбільш продуктивної частини людського потенціалу країни та зменшення мерітократичної складової трудової мобільності в подальшому розвитку має непоборні соціальні наслідки для ефективності та сталого розвитку економіки та соціуму.

Ольга Іващенко

Інститут соціології НАН України

СОЦІОЛОГІЯ ЗАРПЛАТИ ТА МЕРИТОКРАТІЯ: ПРИКЛАД СФЕРИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ

Рівень зарплат в Україні впродовж всіх пострадянських років залишається одним із самих низьких на пострадянському просторі, займаючи останні позиції серед європейських країн. Причини низького оцінювання праці взагалі, а професійної зокрема, загострені в 1990-х, актуалізуючись в тому, чи іншому порядку, не зникають, а пролонгуються, набуваючи певних соціально-економічних ознак сфери зайнятості: за соціологічними даними дедалі більше працюючих не за фахом, а ще більше тих, хто працює не у відповідності до свого кваліфікаційного рівня. Рівень освіти, кваліфікаційний досвід набуваючи суто формальних ознак, не відображаються у відповідній оплаті, тим самим зводячи нанівець необхідність мерітократичного підходу оцінювання професійної діяльності згідно чинників освіти, кваліфікації, досвіду, суспільної значущості. Так, частка позитивних відповідей українців щодо відповідності рівня зарплати затраченим зусиллям, -- є найнижчою в порівнянні з іншими європейськими країнами.

Унікальний приклад України, в якому віддзеркалюється державна політика оцінювання суспільно значущих професій, найбільш яскраво проявляється в галузевому розрізі: найнижчі заробітки в Україні в сфері охорони здоров'я, а найвищі в адміністративно-управлінському секторі. З огляду на нехтування конституційними положеннями соціальної держави Україна, вимогами Соціальної хартії, відсутності мерітократії, динаміка зарплат в сфері охорони здоров'я свідчить не стільки про усталену політику низького оцінювання професійної праці, скільки про наявність корупційного «примусу» досягнення «гідної» оплати праці лікаря завдяки пацієнту через саморегулювання та вирівнювання в термінах соціальної справедливості.

ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ СОЦІАЛЬНОЇ НЕРІВНОСТІ

В умовах демократизації українського суспільства велике значення має розв'язання проблеми гендерної нерівності, яка в значній мірі пов'язана з наявністю різних можливостей для чоловіків та жінок на ринку праці, відмінностями у рівні заробітної плати, кар'єрному рості, розподілом домашніх обов'язків, що зумовлено поширенням негативних гендерних стереотипів.

У дослідницькій літературі гендерні стереотипи визначаються як узагальнені уявлення про чоловіків і жінок, які формуються на основі їх гендерно-рольової поведінки, усталеності ролей і видів діяльності для чоловіків та жінок, а також як стереотипи гендерних рис, тобто психологічних та поведінкових характеристик, притаманних чоловікам і жінкам [1, 159]. Усі існуючі гендерні стереотипи науковці поділяють на три групи [2; 143-144, 153, 178-179].

Перша група – це стереотипи маскулінності-фемінності – нормативні уявлення про соматичні, психологічні, поведінкові властивості, що характерні для чоловіків та жінок. Відповідно до них вважається, що чоловікам властиві такі якості як компетентність, домінантність, незалежність, агресивність, самовпевненість, схильність до логічного міркування, здібність керувати своїми почуттями. А жінки більш пасивні, залежні, емоційні, турботливі і ніжні.

Друга група стереотипів пов'язана із змістом праці чоловіків і жінок: традиційною для чоловіків вважається інструментальна діяльність, творча і керівна; для жінок - виконавча, обслуговуюча діяльність, що пов'язана з експресивною сферою.

Третя група стереотипів стосується розподілу сімейних і професійних ролей відповідно до статі. Для чоловіків головні ролі – професійні, для жінок – сімейні. Саме тому вважається, що «нормальний» чоловік намагається «зробити» кар'єру, досягти професійного успіху; «нормальна» жінка хоче вийти заміж, мати дітей, вести домашнє господарство.

Відповідно до гендерних стереотипів, які тривалий час визначали поведінку представників різної статі, для чоловіків нормативною і бажаною вважалась маскулінність, а для жінок фемінність. П. Горностай зазначає, що і до сьогодні найбільш типовими маскулініними якостями вважаються інтелект, раціональність, незалежність, активність, сила (як фізична, так і психологічна, чи сила характеру) авторитарність, агресивність, стриманість в емоційних проявах, схильність до ризику, здатність до досягнень. А типовими фемінними якостями вважаються емоційність, м'якість, слабкість, турботливість, практичність, консерватизм, інтуїтивність, реалістичність, комунікативність, сенситивність, емпатійність [3, 138].

Науковці по-різному пояснюють існування гендерних стереотипів. Прихильники біодетермінізму вважають, що саме анатомо-фізіологічні особливості статі є основою цих відмінностей, оскільки саме вони, на їх думку становлять основу і структуру як біологічного так і соціального життя. Серед психологів поширена думка, яка найчастіше пов'язує відмінності у поведінці чоловіків і жінок із особливостями гормональної природи кожної статі, що впливає на наявність рис маскулінності та фемінності. Останнім часом науковці прийшли до висновку, що значний вплив на формування і закріплення гендерних стереотипів здійснює соціокультурне середовище. Саме цей підхід розглядається як найбільш конструктивний у вирішенні проблеми подолання гендерної нерівності у сучасному суспільстві.

В українському суспільстві панування гендерних стереотипів пов'язане з поширенням думки, що жінки є менш активними, цілеспрямованими чи витривалими порівняно з чоловіками, що жінки недостатньо відповідально ставляться до роботи та постійно відволікаються у зв'язку з сімейними проблемами, що жінка використовує наявність дитини з метою виправдання постійного ухиляння від професійних обов'язків, що деякі професії є суто «чоловічими» (мільйонер, політик, бізнесмен, науковець) та суто «жіночими» (продавець та секретар), що різниця в оплаті праці (у середньому жінка отримує 70% від заробітної плати чоловіка за виконання однакової або схожої роботи) є виправданою.

Опитування студентів Інституту соціології, психології та соціальних комунікацій НПУ імені М.П. Драгоманова показало, що серед сучасної молоді зберігаються поширені стереотипи відносно того, що хлопчики краще можуть орієнтуватися у складному становищі, вони також більш обдаровані з математики, в той час як дівчатка менш активні, більш боязкі та більш лагідні і менш змагаються між собою. В опитаних стереотипи, пов'язані із агресивністю хлопців, з їх більшою схильністю до творчості, в той час як дівчата краще вправляються з монотонною працею та більше страждають через комплекс неповноцінності не отримали значного підтвердження.

Незважаючи на значні зрушення у подоланні гендерних стереотипів, зміни тут здійснюються дуже повільно, оскільки і на особистісному рівні, і на рівні суспільства відчувається недостатня підготовленість до нової практики, яка пов'язана не просто з поєднанням у особистості якостей маскулінності і фемінності, а з реальною можливістю формування та розвитку таких цінних рис особистості, як емпатія, увага до оточуючих, впевненість і незалежність [4, с.301].

Важливою складовою у подоланні гендерних стереотипів є формування партнерських стосунків між чоловіками та жінками як у суспільному, так і в особистісному житті, що дозволить значно краще використати той потенціал, який вони мають і розвинути ті якості, яких їм не вистачає та дозволить розширити можливості як для самореалізації, так і для співпраці. Взагалі подолання соціального відчуження та розширення практики соціальної взаємодії дозволяє долати упереджене ставлення до представників протилежної статі та розвивати важливі соціальні якості.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Оксамитна С.М. Гендерні ролі та стереотипи. В кн.: Основи теорії гендеру: Навчальний посібник. –К.: «К.І.С.», 2004.-С 157-187. 2. Практикум по гендерной психологии / Под ред. И. Клециной.- СПб.: Питер, 2003. – 479 с. 3. Горноста́й П.П. Гендерна соціалізація та становлення гендерної ідентичності. В кн.: Основи теорії гендеру: Навчальний посібник. –К.: «К.І.С.», 2004.- С.132-153. 4. Берн Ш. Гендерная психология. Законы мужского и женского поведения. СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2007. –318 с.

Дмитро Афанасьєв

Ужгородський національний університет

СОЦІАЛЬНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЯК ФАКТОР І УМОВА ТРАНСФОРМАЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ

Соціальний потенціал – це ресурси, які спільнота може засвоювати. Межі засвоєння визначаються об'єктивними і суб'єктивними факторами. До перших відносяться доступність ресурсів, до других - готовність спільноти їх засвоювати. Російський дослідник Шкаратан О. визначає «потенціал» як «... присвоєні ресурси, які група здатна і готова застосувати у своїх інтересах і застосовує, спираючись на суб'єктивні фактори (традиції, моделі поведінки і т.д.) [1]. Що стосується потенціалу соціальних груп, що протистоять один одному в боротьбі за оволодіння ресурсами, наявними у даного соціуму, то він оцінюється за присвоєним групою ресурсам, за об'єктивною можливістю та суб'єктивною готовністю оволодіти додатковими ресурсами, використовувати їх, нарощувати і т.д.

Український дослідник Бабенко С. стверджує, що важливим є змістовне розведення понять «потенціал», «ресурс» і «капітал». Якщо «потенціал» - це можливість, ймовірність застосування наявних ресурсів, які має соціальний актор (індивідуальний або груповий), то «капітал» - це реально затребувані в повсякденних практиках ресурси, які дійсно використовуються соціальними акторами для досягнення власних цілей і результатів соціальних практик. При цьому «ресурси» можуть бути і матеріальними (фінансові, технічні та ін), і особистісними (риса характеру, особисті якості, рівень освіти та ін), і соціальними (включеність у соціальні мережі, сімейний стан), і організаційними (приналежність до організаціям, підприємствам, партіям та ін), і символічними (наявність звань, авторитету, кредиту довіри) [2].

Російська дослідниця Штирбул С. зазначає, що соціальний потенціал є системою відносин, які не обмежуються ринковими і забезпечують формування нових стимулів і мотивів розвитку (соціального, економічного, культурного), інновацій, забезпечують нові форми з'єднання факторів виробництва і аллокації ресурсів; представляє собою синергетичний ефект від суми її складових. Соціальний потенціал є категорією, яка знімає протиріччя категорії «соціальний капітал», як активна перетворювальна сила, представляє собою синергетичний ефект від сукупності культурних, цивілізаційних, суспільних, економічних і природних факторів [3].

Види ресурсів:

Економічні ресурси - це матеріальні цінності, необхідні для суспільного та особистого виробництва і споживання, гроші як їх загальний еквівалент, техніка, родючі землі, корисні копалини тощо.

Соціальні ресурси - здатність підвищення або зниження соціального статусу чи рангу, місця в соціальній стратифікації. Вони частково збігаються з економічними ресурсами. Так, наприклад, доход і багатство, будучи економічним ресурсом, разом з тим характеризують і соціальний статус. Однак соціальні ресурси включають і такі показники, як посада, престиж, освіта, медичне обслуговування, соціальне забезпечення тощо

Культурно-інформаційні ресурси - знання та інформація, а також засоби їх отримання і розповсюдження: інститути науки та освіти, засоби масової інформації та ін. Як вважає відомий американський соціолог-прогнозист Олвін Тоффлер, в кінці ХХ ст. знання та інформація стають найважливішим ресурсом.

До ресурсів соціальних мереж відносять: матеріальні (дохід, власність), символічні (інформаційні, навчальні, наукові, етико-естетичні), соціальні (довіра, солідарність, підтримка, диверсифікація ризиків)

Визначаючи соціальний потенціал соціальних мереж слід вказати, що соціальна мережа є альтернативою вертикальним соціальним структурам переважно дискримінаційного характеру. Соціальну мережу, на відміну від вертикальних ієрархічних структур, неможливо будувати згори. Головними принципами створення мережі є самоорганізація, добровільне делегування власних повноважень іншим

членам мережі та перерозподіл функції між акторами завдяки внутрішнім потребам мережі. Російські автори Таратухина Ю. та Мальцева С. соціальну мережу («social network») визначають як будь-яку групу людей, що знаходяться у взаємодії і розділяють між собою соціальні зв'язки. Такого роду взаємодія вимагає єдності простору, в якому відбувається взаємодія, тому стосовно до середовища Інтернет поняття «мережеве співтовариство» і «соціальна мережа» («social network») можуть сприйматися як синоніми [4].

Прилучення індивіда до соціальної мережі дає йому змогу підвищити свій потенціал, отримати допомогу ресурсами в різних формах: довіра, протекція, пільга, моральна підтримка, соціальний захист та інших проявів соціального капіталу. Соціальні мережі надають також і моральну підтримку, соціальний захист, формують громадську думку в певному напрямі, що теж має велике значення для індивіда.

Американський соціолог Баррі Веллман стверджує: «в сучасних диференційованих суспільствах соціальні мережі не зникають, але їх переплетення стає менш щільним і менш фіксованим у просторі. Мережі ґрунтуються на більшій свободі вибору при встановленні і підтримці відносин, тобто присутні більше вільно обраних відносин (дружніх) і менше заданих (родинних). Тому ці сучасні мережі не гірше старих, навпаки, вони краще відповідають вимогам функціональної диференціації та просторової соціальної мобільності, ніж старі спільноти» [5].

Трансформаційні процеси відрізняються від звичайної соціальної динаміки, по-перше, більшою глибиною, і, по-друге, системністю: вони змінюють не окремі, а саме загальні, головні характеристики, що визначають природу суспільств. Досліджуючи хід цих процесів російський дослідник Т.І. Заславська обґрунтовує концепцію трьохвимірного соціетального простору, в якому вони протікають. Системне уявлення про трансформацію сучасних суспільств передбачає вивчення їх руху одночасно по трьох взаємопов'язаних вісях:

- ефективність соціальних інститутів;
- якість соціально-групової структури;
- рівень людського потенціалу [6].

Соціальний потенціал трансформації соціальних мереж як і всього суспільства має три ключові взаємопов'язані проєкції: соціогрупову, ціннісно-нормативну та діяльнісну, кожна з яких стає суттєвим фактором трансформації суспільства та проявляється як на рівні соціальних мереж, так і на рівні життєвих стратегій соціальних акторів трансформаційного процесу. Соціальний потенціал, таким чином, полягає в напруженості між можливостями структури та діяльністю акторів, складаючи діяльнісну основу механізму трансформації суспільства, та охоплює процес взаємного структурування структур та акторів.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Шкаратан О. И. Социология неравенства. Теория и реальность. [Текст] / О. Шкаратан / М.: Издательский дом НИУ ВШЭ, 2012. – С.95. 2. Бабенко С. С. Соціокультурний потенціал трансформації пострадянського суспільства : автореф. дис. ... канд. соціол. наук : 22.00.01 / Бабенко Світлана Сергіївна ; Харк. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. – Х., 2004. – 20 с. 3. Социальный капитал и социальный потенциал: субъекты и функции [Текст] : автореф. дис. на соиск. ученой степ. канд. экон. наук :08.00.01 / С. А. Штырбул. - М., 2010. - 27 с. 4. Таратухина Ю. В. Сетевые сообщества : коммуникационные аспекты / Ю. В. Таратухина, С. В. Мальцева // Автоматизация и соврем. технологии. - 2008. - № 2. - С. 21-25. 5. Wellman B. Physical Place and Cyberplace: The Rise of Personalized Networking // International Journal of Urban and Regional Research. Volume 25. 2 June 2001- P. 227-252. 6. Заславская Т. И. Социетальная трансформация российского общества. Деятельностно-структурная концепция [Текст] / Т. И. Заславская / – М.: Дело, 2002. – С.256.

Сергій Кравцов

Науково-дослідний інститут соціально-трудоових відносин Мінсоцполітики України

ПОНЯТІЙНИЙ АПАРАТ СОЦІОЛОГІЇ ПРОФЕСІЙ У СУЧАСНИХ НАУКОВИХ ЗДОБУТКАХ

Будь-яка галузева наука має певні аксіоми та догми розуміння своїх теорій, концепцій, парадигм тощо. Кожен з їх конструктивів утворено за допомогою певних атомарних чинників, які створюють цілісність не тільки завдяки їх систематизації між собою, а також за допомогою свого власного понятійного апарату. Як зазначав свого часу Ж. Тощенко «проблема понятійного апарату – це проблема логічності, точності, послідовності та несуперечності знання, що утворює цілісність і завершеність конструкції будь-якої науки» [Тощенко, 2005]. У вирі того, що проблематика економічних перетворень у країні створює безліч питань з приводу майбутнього, зокрема соціально-трудоових відносин, на мою думку, актуалізуються проблемні питання соціології професій і професійних груп, особливо в частині розуміння її понятійного апарату. Актуальність також підтверджується й тим, що напрацювання з цієї галузевої соціології вкрай малі та незначні в Україні. Важко знайти ґрунтовні праці щодо розуміння про те, що є на сьогодні, наприклад, професія, чим вона відрізняється від заняття, яке відношення вона має до розуміння кваліфікації. А про такі поняття як посада, робоче місце, спеціалізація, категорювання, розрядність, фаховість, укрупнені та інтегровані професії, наскрізні професії, професійні назви робіт тощо крізь призму соціологічної науки дискурс майже не ведеться. І це взагалі підіймає власну зацікавленість як соціолога, бо соціальність цих понять незаперечна, оскільки має пряме відношення до соціуму, працівників, особистості.

У докладі з тематики зазначеної в цих тезах використано напрацювання таких дослідників як Keith M Macdonald, Robert Dingwall, Philip Simon Coleman Lewis, Sheo Kumar Lal, класиків та інших дослідників соціологічної думки Emile Durkheim, Talcott Parson, Max Weber, Geoffrey Millerson, Мансуров В.А, Тощенко Ж.Т., Симончук О.В. та ін. Крім того використано сучасні законодавчі документи, в яких використовуються найбільш застосовувані дефініції в соціології професій. Метою цієї доповіді є піднесення проблемних питань понятійного апарату соціології професій і професійних груп до дискурсу в ряди сучасних соціологів і науковців, які займаються подібними питаннями. Крім того соціологічний ракурс заявленої тематики підіймає питання щодо виокремлення певних меж у соціально-економічних науках, в яких розглядаються праця та її супутні явища, зокрема професія, її види, структура тощо.

Розуміння понятійного апарату цієї галузевої соціології перебуває, на моє переконання, в зародковому вигляді. Соціологія професій безумовно є мультипарадигмальним синтезом різноманітних соціологічних течій. Здебільшого вони є комплексними англосаксонськими ліберальними поглядами на соціальні явища, а також іншими напрямками досліджень, що відігравали важливу роль у регулюванні та легітимації професійних груп.

Актуалізація питання про соціологічну інтерпретацію поняття «професія» в сучасних кризових і посткризових явищах як економіки, так і соціуму в цілому набуває явності та доречності, оскільки значне коло науковців використовують цю дефініцію крізь різні призми проблемних питань: науково-педагогічні працівники дискутують з приводу впровадження нових освітньо-професійних стандартів у систему освіти; економісти – про попит і пропозиції на ринку праці за певними професіями; представники медицини – про значущість різних категорій професій для здоров'я людини тощо. Що ж має соціологія, особливо сучасна українська наукова думка про поняття «професія»? Її інтерпретували завдяки класичним напрацюванням відомих соціологів, зокрема зазначених вище, хоча важко знайти та зрозуміти, що таке, та для чого застосовується, наприклад, професія як дефініція? Бо кожен приділяв увагу саме не конструкту дефініції та його впливу на особистість (або навпаки), а здійсненому функціональному чиннику, яким слід оперувати при розгляді різних соціальних явищ. Більшої гостроти проблемі дослідження понятійного апарату додає розпочаті в Україні реформи та трансформації на «ринку професій і кваліфікацій» при дискурсі науковців щодо впровадження інтегрованих, укрупнених професій на заміну вузькоспеціалізованим. І хоча початок впровадження інтегрованим, укрупненим професіям вже є, але підходи Е.Дюркгейма щодо розподілення суспільної праці ні хто не відміняв. Таким чином дискурс про нього може знайти своє відображення й на тлі сучасних реформ і нововведень.

Певне коло вітчизняних науковців іноді підіймають питання щодо розуміння та відмінностей між поняттями «професія» та «заняття», «професія» та «кваліфікація», «професія» та «професійна назва роботи» тощо. Погоджуючись з тим, що ці поняття мають між собою певні відмінності, і їх не слід ототожнювати між собою зазначу, що набуває іншої актуалізації підняте питання щодо розуміння зі слів інших дослідників про що ж йдеться мова, коли вони торкаються цих понять? Зазначу, що розгляд у рамках цієї доповіді понятійного апарату не буде відштовхуватися від напрацювань представників функціонального підходу в соціології, автор більш схильється до розгляду дефініції крізь призму інтеракціонізму, хоча, на моє переконання, доцільним буде розглянути також не соціологічний підхід до розуміння професії, а народний, тобто як її розуміє суспільство.

Отже, поставлені проблемні питання висвітлюють певні невирішені проблеми як з теоретичної точки зору, так і практичної.

Оксана Олійник

Національний авіаційний університет

ІНТЕРНЕТ-СПІЛЬНОТИ ЯК ОБ'ЄКТ СОЦІОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ: МОЖЛИВОСТІ ТА ОБМЕЖЕННЯ

Сучасний Інтернет-простір відкрив широкі можливості не тільки для комунікації, але і для соціологічного дослідження цих комунікацій. Сучасні дослідники концентрують свою увагу, здебільшого, на дослідженні віртуальних спільнот, засадах їхнього формування та функціонування. В західній літературі існують певні елементи теорії мережевих спільнот (Говард Рейнгол, Альберт Беншоп, Робин Б. Хамман та ін.), західні та вітчизняні дослідники проводять емпіричні дослідження різноманітних віртуальних спільнот [2,6 та ін.], приділяючи увагу не тільки особливостям їхнього функціонування, а також і адаптації соціологічних методів і підходів до роботи з віртуальною інформацією [3,4,5,6,8]. Тим не менше, дослідники здебільшого обмежуються статистично-демографічним аналізом сукупності користувачів [7], а питання віртуальної комунікації розглядаються здебільшого у психологічному ракурсі. Бракує інформації про основи, засади,

механізми формування та функціонування Інтернет-спільнот, а також спеціальних методик соціологічного дослідження віртуальних співтовариств.

Узагальнюючи стан проблеми, хотілося б зосередити увагу на можливостях та обмеженнях соціологічного аналізу Інтернет-спільнот.

Так відкриваються наступні *можливості*:

- доступу цільової аудиторії (надто – студентів, молоді та професійних груп, сфера діяльності яких вимагає постійного доступу до інформації (журналісти, науковці, педагоги тощо) і які сьогодні є найактивнішими користувачами Інтернету. Спроцедується процедура пошуку малодоступних та специфічних (нетипових) респондентів;

- суттєве розширення інформаційного поля практично у будь-якій галузі;

- демографічного аналізу користувачів;

- значне скорочення витрат на здобуття інформації;

- аналізу ідентичностей, оскільки практично всі користувачі в тій чи іншій мірі самоідентифікуються.

- типологізації груп (за метою створення, за тематикою форумів, за типом взаємодії, за ступенем відкритості, за структурою, тощо).

- типологізації учасників (за такими показниками, як відкритість інформації про себе, функції в групі, моделі поведінки, самоідентифікації);

- дослідження структури Інтернет-спільнот та групової динаміки

- спрощується організація застосування таких методів, як контент-аналіз, включене спостереження, експеримент, зручні умови для мережевого аналізу.

У той самий час не можна нехтувати *обмеженнями*, які накладає специфіка кіберпростору:

- репрезентативність вибірки (особливо – за віком, типом поселення (на Україні), а також можливість неодноразово потрапити до вибірки тих користувачів, які мають декілька аккаунтів усередині досліджуваної спільноти;

- можливість перевірки правдивості інформації, поданої про себе користувачем. Саме це найчастіше ставить під сумнів достовірність отриманої інформації;

- отримання додаткової необхідної інформації про користувачів.

Враховуючи названі обмеження, додаткового дослідження потребують такі аспекти:

- цілі (причини) виникнення окремих спільнот;

- цілі (причини) вступу до них конкретних індивідів;

- функції спільнот у цілому, а також їхніх учасників у межах форуму;

- відкритість/закритість груп, ступінь контролю з боку модераторів, жорсткість/гнучкість правил сайту (форуму) та їхня кореляція з функціями співтовариства;

- розробка процедур перевірки і підвищення якості отриманої інформації;

- адаптація існуючих підходів дослідження до різних типів спільнот.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Бурдьє П. Поле литературы / Бурдьє Пьер // Новое литературное обозрение. – 2000. – №45. С. 22-87. 2. Коноплицкий С. Сетевые сообщества как объект социологического анализа / Сергей Коноплицкий // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2004. – №3. – С 167– 178. 3. Сидоров М.В., Пігіда А.О. Використання методу мережевого аналізу для дослідження Інтернет-спільнот [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Staptp/2010_44/files/ST44_31.pdf. 4. Жулькевська О.В. Репрезентативність даних у дослідженнях соціальних мереж / О.В. Жулькевська // Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка. Серія: Соціологія. Психологія. Педагогіка. – 2000. – Вип. 8. – С. 14–17. 5. Жулькевська О.В. Методичні аспекти аналізу центральності та престижності актора в соціальній мережі / О.В. Жулькевська // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : збірник наукових праць. – Харків : Видавничий центр Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна, 2002. – С. 157–161. 6. Парфенова О.А. ЖЖ-сообщество как пример сетевого обмена в условиях взаимной зависимости / О.А. Парфенова // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2012. – №2. – С. 173–185. 7. Stephen Wolfram Data Science of the Facebook World. April 24, 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://blog.stephenwolfram.com/2013/04/data-science-of-the-facebook-world/>. 8. Щербина В.Н. Сетевые сообщества в ракурсе социологического анализа. Опыт рефлексии становления «киберкоммуникативного континуума» / Виктор Щербина. – Запорожье : Просвіта, Бердянський педагогічний інститут, 2001. – 228 с.

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ТЕХНОЛОГИЗАЦИИ СОЦИОГУМАНИТАРНОГО ЗНАНИЯ

Методологические схемы, унаследованные от классической науки и разделяющие теоретическое знание, его обоснование и его практическое применение, оказываются не соответствующими нынешнему положению дел. Активно развивающаяся социологическая практика претендует в отличие от теории не на истинность, а на эффективность. И это означает, что если мы теоретически не знаем, как добиться нужного результата, то из этого не следует, что практики будут ждать наших научных открытий, они будут действовать.

Современный социолог, использующий в своих рассуждениях постнеклассический тип рациональности, предполагает, что результаты его исследовательской деятельности независимо от их объективности и адекватности могут влиять на направление развития объекта и на процессы его жизнедеятельности.

Любая социологическая теория имплицитно содержит свое понимание «необходимого будущего». Иначе говоря, цель полноценных и корректных социологических исследований на теоретическом и эмпирических уровнях состоит не столько в констатации существующего положения дел, сколько в обосновании возможности и полезности определенных изменений. Важным представляется тезис Делеза, что цель теории и ее эмпирического обоснования заключается не в том, чтобы открыть что-то вечное и универсальное, а найти условия развития нового. Л.Адкинс и С. Лури приходят к выводу, что «нужны теории и эмпирика, которые отражают не только то, что есть, а и то, что может быть» [2, с.7].

Вместе с тем, чем более развита система, тем больше степеней свободы она имеет, и применительно к личности человека или социальной общности некорректными являются модели и прогнозы, построенные на принципе детерминизма. В этом плане функция социологической, как и другой гуманитарной науки состоит не только в описании уже «ставшего бытия», но и в порождении конструктов расширяющегося сознания, задающего движение «становящегося бытия». Изменяющаяся онтология социального делает жизненный цикл теоретических и эмпирических конструктов и показателей крайне коротким. Эвристический потенциал социологических теорий, как собственно и других теорий, исчерпывается в пределах 10-20 лет.

Социальные технологии - это пример успешного соперничества цивилизации с природой на поприще ее «конструкторских» достижений». Их можно рассматривать как альянс между социальными науками и структурами власти, который вводит человеческую жизнь в область эксплицитных расчетов и делает знание орудием трансформации жизни. Социальные технологии связывают стремления и желания власти с деятельностью индивидов и групп.

В современном мире социальные технологии существуют вне зависимости от наличия у них каких-либо логических обоснований. Они могут основываться либо на исторических образцах, либо на латентном знании индивидуального опыта (так называемые, ремесленные технологии), либо полностью базироваться на научном знании (к их числу можно отнести промышленные технологии). Поэтому, по определению С. Переслгина, понятие технологии теперь включается «формализм сопряженных пространств»: онтологического или объектного (физического) и гносеологического или информационного пространства мыслеконструкций» [1, с. 22].

Технологизацию социальной жизни можно определить как институционализацию зависимостей, связывающих исследование, разработку и внедрение. Главными и определяющими особенностями технологизации социальной жизни являются три области деятельности, воплощенные в институциональных формах: 1) исследовательская работа по изучению существующих социальных технологий, используемых на рабочих местах в различных социальных институтах; 2) разработка собственных социальных технологий в соответствии с институциональными целями и задачами; 3) внедрение через обучение персонала разработанных социальных технологий.

Иначе говоря, знание, лежащее в основе технологии, может также быть латентным, неоформленным или «ничьим». Никто не может предъявить авторские права на такое знание, которое возникает у самих пользователей эмпирическим путем. Подобные социальные технологии сродни ремесленным технологиям, предшественникам современных промышленных технологий, создававшимся путем проб и ошибок и передававшимся от мастеров к ученикам.

Таким образом, создатель социальной технологии может быть как реальной, так и виртуальной фигурой. Но в любом случае деятельность социальных технологов, безусловно, является социально значимой, поскольку артикуляция знания, лежащего в основе производимых в обществе технологий, расширяет возможности человеческого интеллекта, выводит его на уровень все более точной формализации и позволяет создавать все более рациональный публичный порядок.

Інаше говоря, нам представляється принципіальним підчеркнути, що для соціологів не тільки важно стимулювати використання відкритих і розроблених ними конструктів, но і бути готовими к изучению соціальної реальності через призму використовуваних окремими особистостями або соціальними спільнотами в своїх практиках соціальних технологій. Як приклад, Помаранчева революція і її технологічні компоненти. Інаше говоря, соціальність не тільки виробляється, но і створюється. Наприклад, маркетингові технології сприяють формуванню нових потребностей, нових образів і стилів життя, при цьому зазвичай в них реалізуються ідеї соціологів і психологів. Но якщо психологи, як і педагоги достатньо активно використовують сучасні теорії для розробки психологічних і педагогічних технологій, то в соціології, в тому числі вітчизняній, все ще поширена критична спрямованість, в межах якої розуміється чітке розмежування наукової і звичайної компетенцій, в результаті чого компетенції звичайних людей і їх прагнення не сприймаються соціологом всерйоз і розглядаються тільки як заблудження або ілюзії.

Соціологія, оволодавши освітнім простором і інституціалізувавшись в якості самостійної дисципліни не тільки в науковому, но і освітньому плані, зіткнулася з гострою конкуренцією всередині гуманітарного знання за місце в системі дисциплін, забезпечуючих професійні компетенції на різних факультетах. Обострення конкуренції пов'язано з тим, що багато галузі гуманітарного знання активно технологізуються і готові надавати студентам, не тільки фундаментальні знання, но їх технологічні застосування, підвищуючі рівень професійних компетенцій фахівців різних галузей і допомагають в самореалізації на ринку праці.

Таким чином, гостро виступають методологічні проблеми як розпізнавання складних організаційних форм соціальної життя, створюваних соціальними акторами соціальних проектів і технологій їх реалізації, так і проблеми розробки ученими на основі пропонуваного теоретичного конструкту нових соціальних технологій, що відображають тенденції функціонування і розвитку фрагментів реальності. При цьому виступають проблеми розпізнавання прихованих або існуючих технологій різних соціальних акторів з декількох точок зору: морфології або структурних елементів технологій і їх зв'язів між собою і зовнішнім середовищем, аксіології або цінностей пропонуваного технологій, їх організаційних особливостей в режимі функціонування і розвитку, а також збираються практик їх реалізації.

ЛИТЕРАТУРА: 1. Переслегін С. Того, що достатньо для Геродота, мало для Герострата. Послесловіє і примітки редактора [Текст] / С. Переслегін // Сума технологій / С. Лем. - М. : АСТ; СПб.: Terra Fantastica, 2004. 2. Adkins L. & Lury C. What Is the Empirical? // European Journal of Social Theory. 2009, 12(1): 5–20

Марина Бірюкова

Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

ПРАКСІОЛОГІЧНІ ОРІЄНТИРИ СУЧАСНОЇ СОЦІОЛОГІЇ

Останніми роками в світовому науковому колі соціологів розгорнуті масштабні дискусії стосовно питань як методологічних основ сучасної соціології, так і подальших її перспектив та завдань розвитку. Так, на відкритті III Всеросійського Соціологічного конгресу Мішель Вєв'юрка (Michel Wieviorka) поставив перед науковою спільнотою питання стосовно призначення соціології: «... яку користь приносить і якими проблемами задається сучасна соціологія...», «... що знаходить, що вона відкриває, ... чим соціолог може бути корисним суспільству» [1].

Продовжуючи цю дискусію Майкл Буравий (Michael Burawoy), який виступав на XVII Всесвітньому конгресі міжнародної соціологічної асоціації з багатозначною назвою «Sociology on the Move» («Соціологія в русі»), «... впевнений, що соціологія повинна вийти за межі академічного поля і звернутися до громадянського суспільства і до соціальних проблем, з якими стикаються люди в кожній країні і в усьому світі» [2].

Доповідь Маргарет Арчер (Margaret Archer) на цьому конгресі мала дуже виразну назву «Поточна криза: мовчання соціологів», в якій було звернуто увагу на зміни в моделі сучасної особистості, яку вона назвала «Homo inconstans of late-modernity», тобто «Людина непостійного, пізнього модерну», і відсутності дієвих методологій, методів і технологій вивчення такої особистості. В свою чергу Петро Штомпка (Piotr Sztompka) закликав своїх колег-соціологів повернутися до трьох класичних питань, які повинні стояти перед кожним дослідником: розуміти, передбачати, запобігати, тобто діяти [Цитується за матеріалами, викладеними в 2].

Ті ж самі поважні корифеї сучасної соціології фіксують декілька тенденцій розвитку науки. М.

Вевьорка говорить про дві існуючі стратегії «гарних соціологів»: французьку – де соціолог грає роль інтелектуала, тобто цікавиться суспільним життям, бере участь в політиці, публікує статті, виступає на телебаченні та радіо, та американську – де соціолог як раз той, хто не виступає по телебаченню, радіо тощо, але це фахівець, діяльність якого оцінюється виключно його колегами.

Продовжуючи науковий дискурс стосовно призначення соціології, вчені наполягають на більш активному втручання соціології, її надбань в практичне існування та функціонування суспільства. Так, на думку М.Буравого «соціолог повинен брати участь в суспільному житті, повинен заявляти про свої інтереси в тому, щоб це життя було яким-то чином змінено». М. Вевьорка пропонує більш активно просувати експертизу, як форму залучення соціолога до вирішення проблем суспільства.

Наведені цитати дають нам змогу стверджувати, що рефреном в цих та інших виступах звучить заклик до більш глибокого проникнення соціологічних знань в практичну діяльність, що дасть змогу вирішити найбільш актуальні проблеми сучасності. Безумовно, ці завдання може вирішувати прикладна соціологія, в межах якої проводяться дослідження «клінічної соціології», розвивається соціальний та політичний консалтинг. Але, на наш погляд, всі ці кроки не досить масштабні, не завжди мають належну методологічну базу і не дозволяють знайти відповіді на виклики, про які говорилося вище. Тому виникає необхідність проведення кардинальної ревізії методологічної бази сучасної соціології і, насамперед, прикладної.

На нашу думку такою методологією може стати праксіологія - наука про практику (праксіс), яка є відносно новою для соціології теорією, але яка при тому має певні корні. Основоположником праксіології вважають Т. Котарбінського. Він писав: «Діяти і притому діяти обдуманно - це значить змінювати дійсність більш-менш свідомим чином, це значить прагнути до певної мети в даних умовах за допомогою відповідних засобів, з тим щоб від існуючих умов прийти до умов, які відповідають поставленій меті; це означає включати в дійсність фактори, в результаті яких відбувається перехід від системи, яка має виразні початкові умови, до системи певних кінцевих умов» [3]. Спираючись на такий підхід, класиками праксіології можна вважати Міда, Парсонсона, Шілса, Толмена, Оллпорта, Клухона, Мерея, Сірса, Шелдона, Стауфера та інших.

Праксіологія як наука, насамперед, втілює міждисциплінарний підхід, комплексно використовуючи окремі методи і технології філософії, соціології, менеджменту, соціальної психології, культурології та інших наук. Мета праксіології полягає у виявленні загальних всім наукам технологій організації практичної діяльності в постійно мінливих умовах, в ситуаціях невизначеності.

Праксіологія як загальна методологія розглядає способи діяльності (у тому числі і розумової) з точки зору їх практичних властивостей, тобто в сенсі їх ефективності. Для того, щоб бути ефективною, діяльність повинна бути результативною, продуктивною або плідною (тобто досягати поставленої мети), «правильною» (точною, адекватною, тобто максимально наближатися до зразка, який заданий, - норми), «чистою» (тобто максимально уникати не передбачених наслідків і не потрібних додаткових включень), «надійною» (прийоми діяльності тим більш надійні, чим більше об'єктивна можливість досягнення цими прийомами наміченого результату) і послідовною. Фактично, основний критерій практичної «успішності» дії - її доцільність, збереження динамічної рівноваги та гармонійності.

Праксіологія як соціологічна методологія може бути реалізована на індивідуальному (мікрорівні) та соціальному (макрорівні). Ця методологія досить продуктивна для мезорівня (регіон, організація, кластери та інші соціальні агрегації).

Впровадження праксіології на індивідуальному рівні дає нам змогу стверджувати про існування в соціальному просторі такого об'єкту як «Homo practicing in late-modernity», тобто людина, яка практикує в епоху пізнього модерну. Така людина діє раціонально або спонтанно (обирає, купує, споживає, організовує і т. інш.) в просторі невизначеності, нелінійності, підвищеного ризику, обмеження ресурсів, неоднозначності технологій досягнення мети.

Впровадження праксіології на макро- та мезорівні дає змогу соціологам впроваджувати такі види діяльності:

1. Соціопраксіологічні дослідження, що відрізняються від фундаментальних і емпіричних досліджень своєю прикладною спрямованістю, прагматичної орієнтацією. Як правило, це діагностичні, проектні, інноваційні дослідження. В межах таких досліджень особлива увага приділяється пошуку і реалізації соціальних резервів виробництва, їх соціальної діагностики;
2. Соціо- проектно-конструкторська діяльність, основне призначення якої - створення якісно нових або цілеспрямована зміна вже існуючих соціальних об'єктів і систем. У рамках даного напрямку особлива увага приділяється соціальному проектуванню, прогнозуванню, розробці соціальних технологій;
3. Соціо- організаційно-технологічна діяльність, що охоплює процес реалізації соціальних проектів та технологій;
4. Консультативно-управлінська діяльність, що включає в першу чергу управлінське консультування як спеціалізований вид соціологічної діяльності.

Таким чином, бурхлива трансформація соціального простору, пошук модернізуючи начал висуває

перед соціологією нові завдання вироблення таких знань, які не тільки б пояснювали складну реальність (гносеологічний підхід), але і дозволяли б використовувати і застосовувати ці знання на практиці (праксіологічний підхід). Актуальність впровадження праксіологічного підходу в соціологію обумовлена необхідністю вдосконалення форм, структури, методів організації діяльності різних соціальних об'єктів в епоху пізнього модерну, де критерієм «успішності» - є доцільність дії, збереження динамічної рівноваги та гармонійності.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Вевёрка М. Чемуслужитсоциология? Почемусоциологияявляетсянаукой? / М. Вевёрка// Выступление на открытии III Социологическогоконгресса. – Режимдоступа: http://www.isras.ru/publications_bank/1225431449.pdf. – Загл. с экрана. 2. Здравомыслова Е. А., Иванова Е. А. XVII Всемирныйконгрессмеждународнойсоциологическойассоциации:Впечатленияучастников[Электронный ресурс] / Е. А. Здравомыслова, Е. А. Иванова, В. И. Ильин // – Режимдоступа: http://www.jourssa.ru/sites/all/files/volumes/2010_4/XVII%20Kongress_2010_4.pdf – Загл. с экрана. 3.Котарбінський Т. Трактат про хорошу роботу/ Т. Котарбінський//. - М.: «Економіка», 1975. – С.31.

Татьяна Каменская

Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова

МЕТАМОРФОЗЫ ВЛИЯНИЯ ЗНАНИЯ НА УСПЕХ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

Проблемная область настоящего исследования – это практически амбивалентный характер связи знания и успешности индивидов и групп в современном обществе, которое все чаще называют обществом знаний. Главная задача исследования – выявление специфики связи знаний с различными мерами успеха.

Религиозные, философские, научные и литературные источники содержат множество амбивалентных свидетельств о влиянии знания на жизнь людей. Например, о негативном или отсутствующем влиянии знания на успех в Ветхом завете в книге пророка Экклесиаста читаем: «во множестве знаний множество страданий; кто приумножает знания – тот усиливает страдания». Ближе к современности в рамках естественно-научной парадигмы исследователи получают социологические данные, свидетельствующие об отсутствии прямой зависимости между успеваемостью в учебе индивидов и успешностью в бизнесе. Примером положительного влияния знания на жизнь людей может служить известная фраза Ф. Бэкона «знание – сила», которая до настоящего времени истолковывается в позитивном плане, т. е. знание рассматривается как потенция, способность творить, владеть, обретать высокие результаты в деятельности, что, собственно, и является «успехом». Многие современные когнитологи придерживаются мнения, что обладать знанием – значит обладать на уровне сознания некими психоэнергетическими свойствами, позволяющими трансформировать их с помощью ситуации или дополнительных средств (технологий, техники) во благо в самом широком смысле этого слова.

Если говорить о такой проявленности знаний как формирование в обществе прослойки интеллигенции, то здесь встречаются как позитивные, так и негативные оценки этого явления. В частности, в период формирования интеллигенции (во Франции, в России) выделялась группа «интеллектуалов» со сравнительно прагматическим использованием своего интеллектуального потенциала (в карьере, в политике, в капиталистических финансовых отношениях), отношение к которым в обществе было недоброжелательным.

С помощью приведенных примеров мы пытаемся показать, что, и позитивное, и негативное влияние знаний на человеческую жизнь признается как в идеалистической мировоззренческой картине мира, так и в материалистической. Каким образом определяется вектор влияния знания: принесет оно успех или неуспех в жизнь обладающих знанием?

Первое объяснение уже звучит в словах Протагора: «человек – мера всех вещей». А знание в отличие от информации, по мнению Д.И. Блюменау, это сведения, которыми обладает субъект (в то время как информация – все то, что так или иначе зафиксировано в знаковой форме и может существовать и без субъекта). Человеческая субъектность – это мыслящая, созидаящая через постановку задач и их решений, через преобразование внешнего окружения (а значит формирующая культуру), это часть человеческой личности. Из такого толкования следует, что субъектность субъекта составляется двумя главными компонентами: знанием и активностью, приводящим к результату либо успеху. Говорить об оформлении знания и активности в успех можно тогда, когда все это дополняется креативностью (творческая составляющая, «творчество») и направленностью – творить что-то во благо.... Повседневная рутинная активность осуществляется, как правило, без знаний, а только на основе когнитивных блок-схем

поведения, т. е. без креативности. Привнесение знаний и креативности в деятельность, а также наличие благой цели выстраивают человеческую активность в направлении успеха.

Как известно, успех может определяться как субъективно, так и выражаться в объективных показателях. Попытаемся отразить меры успеха с помощью амбивалентной шкалы, условно содержащей в себе:

- с одной стороны полюс «неуспеха» (на личностном уровне – разочарование и даже состояние фрустрации; на внешнем уровне – «неоправданные затраты», «пущенные на ветер усилия»);

- с другой стороны – противоположный полюс шкалы, отражающий состояние «успеха» (на личностном уровне – состояние удовлетворенности; на внешнем уровне – материальные и финансовые формы компенсации, продвижение по карьерной лестнице, общественное признание, улучшение условий труда и отдыха, расширение социального пространства и возможностей социальной мобильности и т. п.). И если субъективная компонента успеха может принадлежать только внутренним переживаниям субъекта, то внешняя компонента всегда попадает в зависимость от реакций общества.

Задействование знаний и получение успеха является логическим совпадением, не требующим объяснений. Задействование же знаний, приводящее к «минимальным приобретениям», т. е. когда «усилия уходят в никуда», является противоречием и требует научного анализа и объяснения.

Первый возможный вариант объяснения неуспеха – это когда комплекс «знание, креативность и активность» направляются субъектом преимущественно во благо себе самому, оставаясь при этом без общественных атрибутов успеха. По сути это уже не полноценный успех, а саморазвитие, образование, в какой-то степени (по М. Шелеру) «дендизм, ... как самовлюбленная направленность на самого себя».

Второй вариант – когда комплекс «знание, креативность и активность» направляются субъектом во благо общества, но общество оказывается не подготовленным к инновации, открытию, а значит остается «неблагодарным» своим гениям, первооткрывателям. Это особо ощущали средневековые мыслители, которые попадали на костер вместо обретения достойных условий туда, признания учеников и т.п.

Третий вариант – это появление в системе «субъект знания – успех» некоего фактора «поглощения успеха». У субъекта наличествует знание, креативность, активность во благо общества, а в итоге успех сводится до уровня стандартизированной оплаты труда из-за посредника-распорядителя. Таковыми могут выступать руководители, придерживающиеся «шкалы Маккиавели» - «Принижай сильных и возвышай слабых, тогда будешь управлять и теми и другими». На более общем уровне посредником-распорядителем может выступать и государственно-административная система, как это было с представителями науки в советском обществе, когда оценка их творчества регламентировалась государством и сводилась до уровня средней заработной платы. Успех творческих личностей в тех условиях ограничивался внутренними переживаниями или предложениями уехать за рубеж.

В современных либерально-рыночных отношениях посредником-распорядителем знаний стал бизнес. Первоначально бизнес обеспечивал упрощенное движение от знания к успеху, поощряя достойным образом инновации, открытия. Со временем компонента «во благо общества» делается только видимой (как писал об этом еще М. Вебер) и эффект от комплекса «знание, креативность, активность» стал простым результатом интеллектуальной деятельности (без ориентации на общественное благо и без соответствующего общественного признания). В этом и заключается объяснение выше приведенного нами примера об отсутствии прямой зависимости успехов в учебе и успехах в бизнесе. Усилия познающих индивидов в условиях рыночных отношений преобразуются посредниками-распорядителями в оплату за обычную профессионально-трудовую деятельность и сводится на выходе во внешнюю среду до уровня обычного результата интеллектуальной деятельности.

Тем не менее, сегодня еще существует относительно устранившиеся от бизнеса субъекты знания. Хотя современный уровень знаний и технологий таков, что получение позитивной отдачи достигается только в творческих коллективах, что также неоднозначно влияет на достижение успеха. В одних коллективах может ослабляться эффект внутриличностного переживания успеха. В иных, наоборот, может происходить системное приращивание эффекта внутреннего переживания успеха.

ИНКЛЮЗИВНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ КАК ИННОВАЦИОННАЯ ТЕХНОЛОГИЯ

Интеграция в образовательную среду, а далее и в общество, помогает лицам с инвалидностью самореализоваться, достичь успеха в жизни и карьере, ощутить себя неотъемлемой частью общества. Обучение детей/студентов с функциональными ограничениями здоровья в интегрированных группах, которые рассматриваются как микромодель социальной среды, создают условия для оптимизации процессов адаптации, социализации и интеграции в общество здоровых людей. Интегрированное обучение и, как высшая форма, инклюзивное образование, рассматривается как инновационная педагогическая технология. Под педагогическими технологиями мы понимаем оптимизацию преподавания учебного материала, в максимально допустимой форме для представителей этой социальной группы, внедрение современных педагогических технологий обучения, в том числе IT-технологий, обеспечения учебно-методическими материалами. Результативность методики обучения в интегрированных группах полностью зависит от педагогического мастерства преподавателя, в том числе и от владения им современными информационными технологиями обучения.

Инклюзия рассматривается как высшая форма совместного обучения, которая предполагает процесс изменения всего образовательного учреждения, в который вовлечены субъекты образовательного процесса и все общество. Она направлена на устранение барьеров с целью равноправного и открытого участия всех акторов в учебном процессе и жизни учебного заведения. Инклюзивное образование – это комплексный процесс обеспечения равного доступа к качественному образованию лицам с особыми образовательными потребностями путем организации их обучения на основе использования личностно-ориентированных методов обучения с учетом индивидуальных особенностей учебно-познавательной деятельности этих лиц.

Целью инклюзивного образования выступают:

- определение приоритетов государственной политики в сфере образования в части обеспечения конституционных прав и государственных гарантий лицам с особыми образовательными потребностями;
- создание условий для совершенствования системы образования и социальной реабилитации лиц с инвалидностью путем внедрения инновационных технологий;
- формирование новой философии независимой жизни, которая создаст новые возможности для самореализации.

Инклюзия – это процесс увеличения степени участия каждого учащегося в академической и социальной жизни учебного заведения, а также процесс уменьшения степени изоляции представителей этой социальной группы во всех процессах происходящих внутри учебного заведения.

Инклюзия требует реструктуризации учебного заведения, его правил и внутренних норм, практики и процедур с целью полного принятия всего многообразия его участников с их индивидуальными особенностями и потребностями. Инклюзия напрямую касается всех учеников школы, а не только особо уязвимых групп, таких как лица с инвалидностью или лица с особыми образовательными потребностями.

Для определения уровня реализации концепции инклюзии введен индекс инклюзии, который является удобным, полезным и применимым инструментом оценки качества и степени включенности, который может быть адаптирован и использован каждым учебным заведением для мониторинга и оценки процесса инклюзии. В индекс инклюзии входят:

- оценка доступности архитектурной среды;
- оценка материального и технического обеспечения, ориентированная на удовлетворения образовательных потребностей всех потребителей образовательных услуг;
- создание условий для совместного обучения и досуга;
- оценка внутренних правил на предмет инклюзии;
- учет родительского потенциала в оптимизации учебного процесса в условиях инклюзии;
- привлечение помощи извне;
- организация тренингов по пониманию равных прав и возможностей;
- институт посредничества с привлечением независимых медиаторов.

Учитывая предложенные критерии оценки, мы можем оценивать инклюзию как процесс развития максимально доступного образования для всех в образовательных учреждениях, процесс обучения с установкой адекватных целей для каждого учащегося, процесс устранения всевозможных барьеров для максимальной поддержки каждого обучаемого и полного раскрытия его потенциала. Инклюзия – это процесс, где ценятся все различия и многообразие с одной стороны и процесс создания условий для благотворного общения и взаимной дружбы между людьми.

Принципы развития инклюзивного образования:

- научность,
- системность
- индивидуализация
- вариативность
- социальное партнерство
- социальная ответственность всех субъектов образовательного процесса.

Инклюзивное образование как прогрессивная технология обеспечивает преодоление исключенности определенных социальных групп, которая дестабилизирует общественные процессы.

Олександр Пелін

Ужгородський національний університет

«ВІЙНИ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ» В СОЦІАЛЬНИХ ПОРЯДКАХ ОБМЕЖЕНОГО ДОСТУПУ

Ідентичність у перекладі з англійської мови (англ. identity) - це тотожність, індивідуальність, справжність. В цьому сенсі це поняття є синонімом поняття автентичність (англ. authenticity). Одночасно, ідентичність означає специфіку відношення об'єкта або суб'єкта до самого себе і відрізняє його від всього іншого. Можна казати, що ідентичність є нормативною складовою процесу порівняння. Операціоналізацією поняття ідентичності можуть бути: аналогія, подібність, рівнозначність, однаковість, збіг. За допомогою цих понять нескладно знайти і розрахувати тотожність об'єктів. Набагато складніше визнати соціальну ідентичність суб'єкта, якій спирається не тільки на вимірювання але й на його суб'єктивну та колективну оцінку.

Дослідження поняття «ідентичності» можна знайти уже у творах Сократа, Платона, І. Канта, І. Фіхте, С. Керкегора, М. Хайдеггера, П. Рікера, М. Фуко, А. Лосева. Проблема персональної ідентифікації вирішувалася А. Адлером, У. Джеймсом, З. Фрейдом, К. Хорні, К. Юнгом, Е. Еріксоном. Соціальна ідентичність розглядалася такими авторами, як Е. Гідденс, Е. Гоффман, Е. Дюркгейм, Ч. Кулі, Дж. Мід, С. Московічі, Х. Теджфел, Дж. Тернер. Ідентичність не тільки вивчається але й активно конструюється, разом з тим соціально-інженерному розумінню природи сучасної ідентичності приділяється недостатньо уваги, особливо питанням прояву ідентичності в різних соціальних порядках.

Мета доповіді - визначити конструктивну природу ідентичності у соціальних порядках закритого типу. Просування до мети припускає вирішення наступних завдань: розглянути «кризу ідентичності» другої половини ХХ століття, з'ясувати особливості процесу ідентифікації у порядках закритого та відкритого доступу, визначити чинники «війни ідентичностей» у соціальних порядках закритого доступу.

Незважаючи на достатньо високий рівень операціоналізації, поняття соціальної ідентичності залишається розмитим в силу конструктивного характеру, якого воно набуло в другій половині ХХ століття завдяки перетворенню в «універсальний інструмент аналізу свідомісних конструктів» [1]. Прагнення людини до утвердження своєї винятковості й неповторності у ХХ столітті дуже часто виступає не первинною потребою. Замість утвердження індивідуальної винятковості, актуальною для людини стає потреба захисту свого життєвого простору. Ототожнення себе з іншими членами спільноти стає умовою захисту від всього незрозумілого, небажаного та чужого. «Ми знаємо, ким ми є, лише після того, як дізнаємось, ким ми не є, і часто лише тоді, коли знаємо, проти кого ми» [2, с.13]. Конструювання «свого» за рахунок ідентифікації «чужого» набуває рівня соціально-інженерної діяльності. «Війни ідентичностей» набувають статусу соціального конструкту.

«Криза ідентичності» другої половини ХХ століття показала певний вибух уваги до питання ідентичності. За думкою З. Баумана, в сучасному світі ідентичність стала призмою, крізь яку вивчаються та оцінюються багато важливих рис сучасного життя [3]. Але головним чинником підвищеної уваги до ідентичності є те, що вона є однією з найбільш стійких рис суспільного буття у світі, що відрізняється мінливістю. В умовах глобалізації центром уваги стає соціальна нестабільність та невірноваженість. У фокусі уваги науковців опиняються повсякденні практики. Все, що здавалося цілісним і монолітним, на очах розповзається на локальні області та підсистеми. Реальність сприймається як неоднорідна та різноманітна [4]. В умовах неоднорідності та різноманітності зростає й рівень конфліктного потенціалу.

Механізмом, здатним пояснити трансгресію сучасних соціальних порядків, стала концепція дослідницької групи Стенфордського університету під керівництвом Дугласа С. Норта. За думкою американських дослідників: «Історія людства знала лише три типа соціальних порядків. Першим був примітивний порядок, характерний для малих соціальних груп товариств мисливців і збирачів» [5]. Інші

два типа соціальних порядків виникли і сформувалися за останні десять тисяч років. Перший тип соціального порядку - це порядок обмеженого доступу, який з'явився під час першої соціальної революції. Для нього характерне домінування особистих стосунків, особливо особистих відносини між індивідами, які володіють обмеженими ресурсами цього порядку. Порядки першого типу значно обмежують здатність індивідів формувати соціальні організації та поширює можливість використання насильства.

Другим типом соціального порядку визначено порядки відкритого доступу, які виникли під час другої соціальної революції. На відміну від порядків першого типу, особисті стосунки для них є менш значимими. Для соціальних порядків другого типу більш характерні безособові стосунки між громадянами, які можливі завдяки морфології великих громад. Індивідуальна ідентичність громадян нівелюється тільки в умовах великих урбанізованих спільнот сучасного міста. Саме в умовах урбанізованого міста потреба в індивідуальній ідентичності партнерів зменшується за рахунок зростання значення розподілу праці та трансформації механічної солідарності у гармонійну. Важливим індикатором у порядках відкритого доступу стає можливість формувати організації, які користуються підтримкою більш широкого суспільства. зменшується потреба в примусових формах інтеграції.

У порядках обмеженого доступу, де існує домінування особистих стосунків відбувається перебільшення значущості індивідуальної ідентичності. Таке ставлення до ідентичності, обертається станом, близьким до «війни всіх проти всіх». На цій основі розігрується «драма нерозуміння» – ідентифікаційні процеси розгортаються у просторі несумісності основоположних цінностей і смисложиттєвих парадигм. «Війни ідентичностей», які можуть починатися як «війни пам'яток» у подальшому відбуваються у двох вимірах – часовому й просторовому. Штучно створені кордони, які роз'єднують минуле з сучасним, слугують маркером між «своїми» і «чужими». А штучно вибудовані грані між «своїм/чужим» просторами обертаються ізоляціоністськими або месіаністськими настроями» [6, с.61].

Таким чином, у розвиненій системі обмеженого доступу «війна ідентичностей» відтворюється не постмодерністською системою неоднорідності та різноманітності, а самою державою, яка обмежує конкуренцію та створює привілеї для домінуючої еліти. Розвинена система обмеженого доступу має надійну інституційну структуру та схильна відтворювати свої системні якості. Соціальні порядки обмеженого доступу та система особистих відносини між індивідами підвищують значення ідентичності та процесу локалізації громад. «Війни ідентичностей» є закономірним продуктом соціальних порядків обмеженого доступу. Одночасно, «війни ідентичностей» треба вважати надійним індикатором існування соціальних порядків обмеженого доступу.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Нагорна Л. «Війни ідентичностей»: сценарії і ризику / Лариса Нагорна // Політичний менеджмент . — 2007. — № 2. — С. 47-54. 2. Гантінгтон С. П. Протистояння цивілізацій та зміна світового порядку / С.П. Гантінгтон. — Львів: Кальварія, 2006. — 472 с. 3. Бауман З. Индивидуализированное общество / З. Бауман. – М. : Логос, 2002. – 325 с. 4. Бендл М.Ф. Кризис “идентичности” в эпоху высокого модерна / М.Ф. Бендл // Реферативный журнал. Серия “Социология». – 2003 – № 16. – С. 58–63. 5. Норт Д. Насилие и социальные порядки. Концептуальные рамки для интерпретации письменной истории человечества / Дуглас Норт, Джон Уоллис, Барри Вайнгафт. Пер. с англ. Д. Узланера, М. Маркова, Д. Раскова, А. Расковой. - М.: Изд. Ин-та Гайдара, 2011. - 480 с. 6. Нагорна Л. Соціокультурна ідентичність: пастки ціннісних розмежувань / Л.Н. Нагорна. – К., ІПіЕНД ім. І.Ф.Кураса НАН України, 2011. – 272 с.

Ірина Крапива

Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

ВИБІРКОВИЙ МЕТОД В ОЦІНОЧНОМУ ДОСЛІДЖЕННІ СОЦІАЛЬНО ЗНАЧИМИХ ІННОВАЦІЙ

Однією зі складових організації оціночного дослідження є процедура відбору респондентів. У зв'язку з цим нами будуть розглянуті принципи формування вибіркової сукупності в оціночному дослідженні, які співвіднесені з особливостями об'єкта дослідження (соціально значимими інноваціями). Тому за відправну точку нашого дослідження були взяті деякі особливості соціально значимих інновацій, зокрема:

- Соціально значима інновація є кінцевим результатом діяльності, яка має конструйований характер і породжує значимі зміни в соціальній практиці і різних сферах життєдіяльності суспільства. Згідно Л. Ніколову [1, с. 77-83] така діяльність може бути направлена на розробку інновації, на забезпечення нормального функціонування інновації і на самореалізацію суб'єктів інновації.
- Кожна інновація проходить декілька циклів (етапів, стадій), а саме, розробку ідеальної теоретичної конструкції (розробка програм, проектів, технологій, які ляжуть в основу інноваційної

діяльності); апробацію практики (розвиток і вдосконалення інновації в ході її впровадження); визнання і розповсюдження практики, її перехід з інноваційної в повсякденну практику (стабільне функціонування інновації).

• У інновацію включена **безліч суб'єктів**, різних на кожному етапі існування інновації, зокрема осіб, що фінансують реалізацію інновації; розробників інновації; осіб, відповідальних за впровадження інновації; осіб, що ухвалюють рішення щодо подальшого ходу впровадження інновації; і, нарешті, споживачів інновації — тих, на кого орієнтована інновація.

У загальному вигляді суть вибіркового методу полягає в тому, щоб по властивостях вибіркової сукупності судити про числові характеристики генеральної сукупності, тобто по окремих групах респондентів — про їх загальну сукупність. Виходячи з положення про те, що інновація є результатом конструктивістської діяльності, нами зафіксовано, що першим критерієм відбору респондента для проведення оціночного дослідження є **ступінь і особливості його залученості до інноваційної діяльності**. Використовуючи типологію діяльності Л. Ніколова нами встановлено, що при необхідності вивчити діяльність, направлену на створення теоретичної моделі інновації, вибіркова сукупність повинна включати осіб, що фінансують реалізацію інновації, розробників інновації, фахівців в тій області, в якій планується впровадження інновації. Аналіз другого типу діяльності по Л. Ніколову (діяльність, що направлена на підтримку функціонування інновації) повинен буде включати опитування названих категорій, а також осіб, відповідальних за впровадження інновації; осіб, що ухвалюють рішення щодо подальшого ходу впровадження інновації; і, звичайно, споживачів інновації. І, нарешті, при формуванні вибірки для дослідження діяльності з самореалізації учасників інновації варто враховувати думку переважно споживачів інновації.

Крім того, в оціночному дослідженні при розробці вибірки дослідник ставить за мету не відтворити статистичну картину (структуру і результати) об'єкта, що вивчається, а відобразити всі **індивідуальні смисли, які мають різні групи суб'єктів інновації**, відобразити ролеву різноманітність суб'єктів інновації. Тобто, якщо в соціологічному дослідженні вибірка здійснюється з дотриманням статево-вікової структури генеральної сукупності і інших кількісно-якісних показників, то в оціночному дослідженні вибірка базується на ролевому різноманітті досвідів. Таким чином, в оціночному дослідженні генеральною сукупністю виступає загальна кількість всіх суб'єктів інноваційної діяльності, а вибірковою сукупністю — представники всіх груп суб'єктів, які можуть надати дослідникові необхідну інформацію.

Виходячи з положення про те, що кожна інновація проходить декілька циклів, нами обґрунтовано наступне положення — способи **формування вибіркової сукупності на кожній стадії існування інновації мають свої особливості**. Так на першому етапі функціонування інновації (етапі розробки ідеальної моделі інновації) об'єктом дослідження стає будь-яка документація, пов'язана з інновацією (накази, рішення, заявки, програма, опис технології впровадження інновації тощо), а також результати оціночних досліджень, які присвячені аналізу подібних інновацій. Як відзначає М. М. Чурилов, в процесі формування вибірки при вивченні письмових документів можливе використання тільки двох типів вибірки: суцільної і випадкової [2, с. 279]. Проте на етапі розробки інновації забезпечити отримання достатньо великої сукупності текстів досить складно. У зв'язку з чим, дослідник здатний удатися лише до суцільного аналізу документів. Крім того, на цьому етапі джерелом інформації може бути **експертне знання**. У такому разі експертами виступатимуть фахівці в предметній області інноваційної діяльності — вчені, професіонали-практики (тобто зовнішні по відношенню до інновації експерти), а також замовники дослідження, особи, що фінансують і розробляють інновацію (тобто внутрішні по відношенню до інновації експерти). Проте на цьому етапі дослідник більшою мірою віддає перевагу знанню зовнішніх експертів, оскільки, володіючи предметним знанням, вони здатні дати оцінку щодо життєстійкості і ефективності інновації в конкретному соціальному середовищі.

На другому етапі (розвитку і вдосконалення інновації) знання зовнішніх експертів (фахівців в предметній області) стають менш значимими і поступаються місцем знанню суб'єктів, залучених до реалізації інновації (внутрішніх експертів) — саме замовникам, тим, хто фінансує реалізацію інновації, розробляє її і впроваджує, а також ухвалює рішення щодо подальшого ходу впровадження інновації. Також на цьому етапі стає можливим включення до вибіркової сукупності безпосередніх споживачів інновації.

На третьому ж етапі існування інновації, коли вона перетворюється на повсякденну практику і щодо даної інновації формується усталена **суспільна думка**, для формування вибіркової сукупності може застосовуватися логіка відбору респондентів, характерна для вибіркового соціологічного дослідження. Проектуючи вибірконе соціологічне дослідження, як відзначає М. М. Чурилов, дослідники прагнуть того, щоб «вибіркова сукупність представляла собою певну модель цілого, що в ідеалі відображає генеральну сукупність в єдності її якісних і кількісних характеристик» [2, с. 11]. Оскільки процедура конструювання вибірки на третьому етапі існування інновації аналогічна формуванню вибірки в соціологічному дослідженні, нами не буде приділена увага вже вивченим іншими авторами особливостям цього процесу.

Таким чином, в ході розгляду особливостей формування вибіркової сукупності в оціночному дослідженні нами встановлено, що в процесі конструювання вибіркової сукупності дослідник повинен враховувати ступінь залученості респондента до інноваційної діяльності, стадію життєвого циклу інновації, а також можливість вибіркової сукупності відобразити ролеву різноманітність суб'єктів інновації. Крім того, зафіксовано, що ключову роль в оціночному дослідженні грає експертне знання. Але якщо в класичному соціологічному дослідженні експертами виступають фахівці в предметній області впровадження інновації (вчені, професіонали-практики), то в оціночному дослідженні круг експертів розширюється і включає все різноманіття осіб, відповідальних за розробку, фінансування і впровадження інновації.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Николов Л. Структуры человеческой деятельности. — М.: Прогресс, 1984. — 176 с. 2. Чурилов Н. Н. Типология и проектирование выборочного социологического исследования (история и современность): монография / Институт социологии НАН Украины. — К. : Факт, 2008. — 366с.

Вікторія Маренич

Харківська обласна державна адміністрація

ІНСТРУМЕНТИ ПАБЛІК РІЛЕЙШНЗ У РОБОТІ НАД ІМІДЖЕМ ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

В рамках останніх тенденцій глобалізації та інтеграції імідж навчального закладу виступає тим соціокультурним феноменом, який є необхідним елементом комунікаційного середовища у системі освіти. В якості візуально-естетичного образу, який володіє рядом індивідуальних ознак і чинить за допомогою певних засобів вплив на індивідуальну, групову і масову свідомість, імідж сприяє сприйняттю організації, зокрема ВНЗ, у великому комунікаційному просторі. Тому основним завданням фахівців з комунікацій вищого навчального закладу стає конструювання образу, що точно потрапляє в ментальність тієї цільової групи, на яку і направлений імідж.

Формування іміджу і його наступні прояви як культурного феномену стають можливими завдяки спеціальним заходам, які направлені: по-перше, на інформування громадськості; по-друге, на організацію спеціальної події; по- третє, на співучасть громадськості у справах вищого навчального закладу. Такі спеціальні заходи (event-marketing) дозволяють об'єднати людей і сприяють передачі інформації про ВНЗ, про цінності і особливості корпоративної культури, про позитивний професійний досвід та інноваційні технології, що дозволяють підготувати в рамках даного закладу фахівця, здатного відповідати на вимоги часу.

Імідж повинен підкреслювати позитивні риси вищого навчального закладу, працювати на коректування дійсної ситуації і відображати сучасні тенденції, а не транслювати те, чого немає. Бренд і репутація, які по суті складають символічний і соціетальний капітали, у свою чергу, також повинні працювати на імідж, підтримувати його.

Для іміджу вищого навчального закладу як соціокультурного феномену характерні наступні риси: образність, оскільки через систему символів і знаків він впливає на створення цілісного сприятливого враження про ВНЗ і його майбутнє; двостороння симетрична комунікація, оскільки імідж не лише несе інформацію (історія, традиції, цінності ВНЗ, сучасне положення), формує духовно-ціннісну атмосферу, але і направлений на здобуття зворотного зв'язку від споживачів освітніх послуг, держави, суспільства в цілому; індивідуалізованість, оскільки він підкреслює необхідні бажані параметри ВНЗ, які відрізняють цей навчальний заклад від інших, що дозволяє бути конкурентоздатним, залучати більшу кількість абітурієнтів. З урахуванням сучасної ситуації вищі навчальні заклади починають роботу над своїм іміджем, оцінюючи рівень конкуренції на ринку і підвищений попит на ті або інші спеціальності. Імідж має бути цілеспрямованим і відповідати очікуванням споживачів освітніх послуг.

Арсенал інструментів, доступних фахівцям PR, є досить широким і різноманітним. Взагалі, організація поширення матеріалів може бути розділена на дві категорії: контрольовані і неконтрольовані засоби доставки інформації.

1. Контрольовані засоби доставки інформації, по відношенню до яких компанія контролює використання і місце розміщення, включають: 1) власну рекламу, тобто оголошення, яке готується організацією для використання у власному виданні або виданні, яке вона якось може контролювати; 2) повідомлення про суспільні послуги (PSA), які розробляються добродійними і громадськими організаціями для безкоштовної трансляції по телебаченню чи радіо або для розміщення в друкованих ЗМІ; 3) корпоративну (інституційну) рекламу, яка розробляється і оплачується організацією для поліпшення або зміни іміджу фірми; інколи така реклама набуває форми затвердження позиції в свідомості аудиторії; 4) внутрішні видання і презентації, які оплачуються організаціями-спонсорами. Це можуть бути буклети, річні звіти, книги, пряма

поштова реклама, вставки і вкладення, посадкові документи та інформаційні видання. В результаті організація здійснює повний контроль над тим, як і коли виходить повідомлення.

2. Неконтрольовані засоби доставки інформації, по відношенню до яких ЗМІ контролює використання і місце розміщення, включають: 1) прес-релізи, які є первинним засобом, що використовується для встановлення стосунків і передачі повідомлення різних редакторів і репортерів ЗМІ. Оскільки прес-реліз контролюється компанією, що поширює його, і використовується за її розсудом, ми відносимо прес-реліз до неконтрольованих інструментів PR. Вирішення про використання прес-релізу засноване на оцінці редактором цінності новин, що містяться в ньому. Відеопрес-релізи (VNR) містять відеоматеріали, які можуть бути використані під час телевізійних новин. Відеопрес-релізи особливо корисні, тому що вони дозволяють цільовій аудиторії розглядати повідомлення і як рекламу, і як частину репортажу; 2) прес-конференції, тобто запрошення представників преси з метою зробити для них заяву. При плануванні прес-конференції необхідно підготувати ефективний набір матеріалів для представників ЗМІ; 3) медіа-тури – це прес-конференція «на колесах», оскільки представник організації бере участь у турне, яке також включає зустрічі з місцевою пресою згідно певного графіку.

Усвідомлюючи важливість проведення подібних PR-проектів, у вересні-жовтні 2011 р. ми провели ряд експертних інтерв'ю з керівниками, представниками адміністрації ВНЗ Харкова, а також з представниками служб зв'язків з громадськістю (n=54). Формат проведення інтерв'ю був різним, у зв'язку з чим вважаємо за необхідне поділити експертів-респондентів на дві групи: до першої групи експертів відібрано ректорів вищих навчальних закладів Харкова (n=22), інтерв'ю з якими проводилися в рамках реалізації автором на 7-ому каналі Харківського TV медійного проекту профорієнтаційного характеру під назвою «Без кольору»; до другої групи експертів увійшли представники адміністрації вищих навчальних закладів, працівники служб зв'язків з громадськістю, ЗМІ, інтерв'ю з якими проводилося у звичайному (не публічному) форматі (n=32).

Більшою мірою нас цікавили відповіді на запитання «Які Ви можете запропонувати шляхи підвищення ефективності PR з метою модернізації освіти в Україні?». В узагальненому вигляді відповіді можуть бути представлені таким чином: «пряма фінансова підтримка державою і бізнесом наукового PR і відповідно всього комплексу заходів, що сприяють підвищенню престижу української науки і освіти, на умовах добродійності (спонсорства, меценатства)»; «створення системи PR у наукових організаціях. Це можуть бути PR-відділи, прес-служби та інші прийнятні підрозділи в структурі наукових і освітніх установ»; «створення інформгентств наукової спрямованості, засобів масової інформації, що цілеспрямовано працюють з науковою тематикою і взаємодіють з PR-структурами»; «PR-структурам на стадії свого становлення доцільно використовувати досвід соціальної реклами»; «створити продуману і забезпечену кваліфікованими фахівцями систему фундаментальної підготовки кадрів на рівні вищої школи по даній спеціальності»; «включити в число обов'язкових загальноосвітніх дисциплін при підготовці фахівців гуманітарного профілю дисципліну «Теорія і методологія паблік рілейшнз»; «організувати освоєння основ паблік рілейшнз у післядипломній освіті, на курсах перепідготовки і підвищення кваліфікації працівників сфери управління, органів самоврядування, народного господарства і підприємницьких структур»; «створити умови для опанування науки і мистецтва паблік рілейшнз лідерами і активістами політичних партій і багаточисельних суспільних об'єднань»; «сприяти створенню систематизованого уявлення про теорію, методологію і методику паблік рілейшнз у людей, що вчилися в радянські часи, аби вони могли відповідати рівню стандартів сучасної демократії, вимогам цивілізованих ринкових стосунків, умовам входження до загальноєвропейського простору».

PR ми розглядаємо як серйозні інвестиції в репутацію освітньої компанії, у формування іміджу ВНЗ. При цьому, звичайно, потрібно враховувати, що сфера надання послуг відрізняється від сфери матеріального виробництва, а тому просування її нематеріалізованого продукту накладає відбиток на маркетингову політику організації.

Ольга Петренко

Луганський національний університет імені Т. Шевченка

СПЕЦИФІКА ТЕХНОЛОГІЙ ВПЛИВУ НА СУСПІЛЬНУ ДУМКУ В ЕЛЕКТРОННИХ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖАХ ТА СОЦІАЛЬНИХ МЕДІА

Залученість значної частини сучасного суспільства до інтернет-комунікацій робить актуальним дослідження формування суспільної думки в інтернет-просторі та технології впливу на неї.

Інтернет стає джерелом двох різноспрямованих тенденцій у функціонуванні громадської думки та публічної сфери. З одного боку, через поширення доступу до інформації та її продукування, полегшення взаємодії людей, розділених територіально, та можливості утворення в Інтернеті спільнот та груп однодумців відкриваються нові можливості для розвитку громадянського суспільства. З іншого –

специфіка Інтернету сприяє дробленню аудиторій, замиканню людей у вузьких тематичних світах за їх інтересами, що може призводити до самоусунення від отримання суспільно-значущої інформації або до поляризації точок зору [1].

Джерелами, з яких користувач отримує інформацію є інтернет-медіа, стрічки новин пошукових систем, соціальні мережі (в тому числі підписка на медіа через них), блоги, форуми.

Специфіка Мережі породжує нові механізми впливу на суспільну думку, наприклад, через поширення інформації не від офіційних джерел чи ЗМІ, а через вплив сервісів Веб 2.0. Розглянемо конкретні технології впливу:

1) Замовні коментарі та «пости» на інтернет-ресурсах. Наприклад, політичні сили винаймають платних коментаторів, що залишають на різних ресурсах повідомлення, просуваючи потрібну точку зору у соцмережах, у коментарях до матеріалів електронних видань, форумах. Можуть оплачуватися коментарі та пости у блогах, створення та підтримання тем на форумах. Подібним коментаторам розсилають навіть методичні матеріали, що містять перелік основних аргументів та контраргументів.

Людині часто властива конформність, вона прагне дізнатися позицію оточуючих або підсвідомо орієнтується на це. Тому актор в електронній соціальній мережі буде спостерігати за своїм оточенням: скільки саме і наскільки авторитетних для нього людей висловиться на підтримку ідеї чи дії. Саме на цьому ґрунтуються різноманітні техніки маніпулювання громадською думкою. Наприклад, багатотисячна «п'ятидесятицентовая армія» у КНР складалася з тих, хто за винагороду у п'ятдесят центів за коментар в Інтернеті заперечував певну негативну інформацію про цю країну, коментував події у потрібному русі. Пізніше ця практика стала поширеною і в інших країнах. Це явище часто називають «астротурфінг», за назвою компанії, що випускала штучну траву. Подібна «штучна громадська думка» може створюватися в інтересах окремих держав, політичних сил, комерційних структур. Згідно ефекту «спіралі мовчання», навіть якщо користувач не змінить власної думки, він більш вірогідно вже не висловиться на підтримку думки, що опиниться у меншості або не захоче вступати в інтернет-обговорення, аби уникнути неприємних вражень.

2) Сторінки-«клони» / «фейки», створення сторінок «штучних» особистостей у соціальних мережах. Спецслужбами багатьох країн використовується технологія поширення інформації через аккаунти неіснуючих людей. Так, військові відомства США замовляють у ІТ-компаній програми, що дають можливість створювати аккаунти в соціальних мережах, які вже мають правдоподібну «легенду». Один співробітник може підтримувати роботу більше десяти аккаунтів, вступаючи у групи, заводячи реальних «друзів», спілкуючись та коментуючи у необхідному руслі.

Підробні сторінки реально-існуючих людей та організацій (або схожі на них) також застосовуються для технології «керованого хаосу», підкидання дезінформації, використання ресурсу довіри до реальних людей/організацій.

3) Замовний тролінг полягає у тому, що людина навмисне розміщує повідомлення провокативного, принизливого або вдавано наївного змісту з метою спровокувати суперечку, довести опонентів своїми «постами» до нестями від люті, роздратування, обурення. Комерційний тролінг передбачає знищення нормального функціонування інтернет-форуму чи окремої дискусії через створення неможливої для спілкування атмосфери, відлякування аудиторії ресурсу, продукування лавини неприємної, обурливої інформації.

4) Розміщення відео на YouTube та інших ресурсах відео- та фотохостингу, що дозволяє ефективно поширювати певний контент комерційного, політичного, культурного змісту.

5) Розміщення матеріалів там, де їх побачить максимальна кількість цільової аудиторії: на «топових», тобто найпопулярніших, ресурсах; підняття посту у блозі в «топ» найпопулярніших за рахунок великої кількості коментарів або розміщення оплаченого матеріалу «топовими» блогерами; «виведення в тренди» хештегів у сервісі мікроглобів Twitter; розсилка спаму.

Через самоорганізацію окремих користувачів можуть здійснюватися блокування ресурсів через DDoS-атаки, як певні акції протесту. Окремо відзначимо вплив на суспільну думку в Інтернеті через цензуру (наприклад, блокування сайтів у певних країнах), розміщення замовних матеріалів у електронних медіа; політика інтернет-ресурсів також здійснюється через бан (тобто, блокування можливості писати) певних учасників тощо.

Розглянемо **закономірності циркуляції інформації в соціальних мережах та блогівих сервісах**. Вони є середовищем, у якому можуть відбуватися процеси на зразок соціальної епідемії, коли користувачі «заражаються» певним настроєм, настановами через поширення інформації. Зокрема це забезпечується технічними особливостями соціальних мереж, що засновані на утворенні зв'язків між людьми. Наприклад, у мережі «ВКонтакте», якщо хто-небудь у себе на сторінці розмістить повідомлення, то воно опиниться у «новинах» усіх його друзів; ті з них, кого новина зачепить, залишать «лайк» або зроблять «перепост» на свою сторінку, передавши цю інформацію вже своїм друзям.

Спробуємо застосувати для аналізу подібних процесів у соціальних мережах концепцію М. Гладуелла, який проаналізував механізм виникнення та розвитку соціальних епідемій.

Для соціальних епідемій мають значення наступні аспекти: «закон малого числа, фактор причепливості, закон сили обставин» [2, с.10]. Почнемо з «**закону малих чисел**». Аби епідемія почалася чи відбувся процес дифузії інновацій, відносно невелика, але авторитетна, енергійна група людей з високою кількістю соціальних контактів має взятися за її розповсюдження. Перший тип таких людей – Об'єднувачі [2, с.19] – мають надзвичайну здатність знайомитися з багатьма людьми, знайомити людей між собою та легко і невимушено підтримувати безліч контактів, «слабких зв'язків» [2, с.21-22]. Об'єднувачі важливі і через те, що вони знають людей дуже різного типу, з різних кіл. Другий тип людей, що впливають на епідемії поголосу – Знавці – спеціалісти з інформації, її збору і накопичення. Їх відрізняє прагнення обов'язково поділитися своїми знаннями з самого бажання бути корисними [2, с.33]. Ще одна група унікальних людей – Продавці [2, с.34] – за рахунок енергії, ентузіазму, привабливості, компетентності, вербальних і невербальних сигналів вони можуть переконати значну кількість людей слідувати певній поведінці, ідеї. Другий фактор – **фактор причепливості** – означає, що певна інформація «застрягає» у пам'яті. Вона є «вірулентною», не тільки запам'ятовується, але і викликає бажання нею поділитися (яскравий приклад – інтернет-меми). Останній з принципів – **сила обставин** – люди чутливі до середовища, що сприяє або ні поширенню певного явища. Велике значення для поширення певної поведінки має також створення соціальних груп, спільнот, що мають на меті відповідні зміни [2, с.84].

В умовах сучасного суспільства, коли люди перевантажені інформацією і до неї сформувався імунітет, люди починають звертатися за порадою та інформацією безпосередньо до людей, які їх оточують і які користуються повагою та довірою, зокрема, Знавців, Об'єднувачів та Продавців [2, с.132].

Сформулюємо припущення, що означені М. Гладуеллом тенденції прийнятні для аналізу поширення явищ та рухів в електронних соціальних мережах. Об'єднувачі можуть донести певне повідомлення до максимальної кількості людей. Знавці та Продавці можуть бути лідерами думок, громадськими активістами, політичними діячами, журналістами, експертами, просто людьми, які є авторитетними у певному колі. Можна припустити, що Об'єднувачів можна визначити за такими показниками: 1) велика кількість людей у «друзях», «фолловерах» тощо; 2) вони здійснюють «перепост» багатьох матеріалів, наприклад від Знавців і Продавців, поширюючи їх далі. А Знавців та Продавців можна визначити за великою увагою до їх сторінок, аккаунтів, високою коментованістю їх записів, та тим, що «перепост» їхніх матеріалів роблять інші. Усі три позиції, звісно, можуть поєднуватися в одній людині. Яскравий приклад: топ-блогери, матеріали яких читають десятки тисяч людей, а коментарі до «постів» можуть сягати декількох сотень. Блогери ставали помітними та впливовими фігурами підчас «арабської весни» у Тунісі та Єгипті, протестів після парламентських виборів у РФ у 2011-2012 роках.

Щодо ролі груп, то тут відзначимо існування груп та спільнот у соціальних мережах, блогівих сервісах, які дають змогу координувати дії, оперативно поширювати інформацію, а головне створюють відчуття підтримки однодумців, необхідне для організації спільних дій.

Сучасне програмне забезпечення (Gephi, NodeXL тощо) дає можливість у вигляді графів візуалізувати архітектуру певної спільноти чи комунікативного процесу з певної тематики, а отже проаналізувати останні, виявити лідерів думок, користувачів з найбільшим числом зв'язків, динаміку поширення інформації тощо.

Отже, специфіка інтернет-середовища викликала до життя нові технології впливу на громадську думку, нові можливості та проблеми функціонування публічної сфери.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Гладуэлл М. Переломный момент. Как незначительные изменения приводят к глобальным переменам / Малкольм Гладуэлл. – Альпина Паблшерз, 2010. – 253с. 2.Петренко О. С. Джерела інформації про партії та кандидатів-мажоритарників у ході передвиборчої кампанії 2012 року (на прикладі мешканців м. Луганська) / О.С. Петренко //Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – 2013. – №1 – (Знаходиться у друку)

Ольга Назарко

Комунальний вищий навчальний заклад «Харківська академія неперервної освіти»

ПРАКТИЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Сьогодні практичні аспекти якості освіти актуалізуються на всіх рівнях – від міжнародного до особистісного. У практичному аспекті оцінювання стає основним механізмом визначення якості освіти. Оцінювання проводиться за внутрішніми (система контролю якості у конкретному навчальному закладі) та зовнішніми (механізми ліцензування і акредитації навчального закладу та окремих програм і

спеціальностей) технологіями.

Якість освіти на практиці багато в чому визначається загальним освітнім контекстом, а питання виміру та визначення якості освіти ґрунтується на системі відповідності функціям та цілям, які покладено суспільством на інститут освіти. Загальноприйнятими вважаються три групи таких функцій: інституціональні, структурні, предметно-сутнісні. Ефективність їх виконання безпосередньо впливає на якість освіти.

Використання практичних інструментів вимірювання якості загальної середньої освіти у авторському соціологічному дослідженні продемонструвало, що переважна більшість педагогічного загалу Харківщини (78%) схиляється до позиції, що якість освіти - це відповідність теоретичних знань, умінь їх практичному використанню. Поряд з таким уявленням у свідомості присутні позиції, що якість освіти – це результат навчання, сума знань, умінь, навичок (33,7%) та що її можна оцінювати через ступінь узгодженості між різними параметрами результатів освіти конкретної людини (20,4%), що це міра відповідності цілей і результатів освіти на рівні конкретної освітньої системи і на рівні конкретного закладу (12,3%). Педагогічна спільнота вказує на такі пріоритетні індикатори якості загальної середньої освіти: кваліфікаційний рівень вчителів (83%) і рівень навчальних досягнень учнів (74%).

Угрупування відповідей респондентів за ступенем значущості виявило наявність групи показників-лідерів (кваліфікаційний рівень учителів та рівень навчальних досягнень учнів); середньої групи, вплив якої є стабільним і може підсилювати дію факторів-лідерів (кількість учнів-переможців і призерів міжнародних і всеукраїнських олімпіад, турнірів, конкурсів; кількість педагогів, що їх підготували та інші); та малоіндикативної групи – з мінімальним впливом (кількість вчителів-депутатів; кількість вчителів-учасників міжнародних освітніх програм та переможців виставки-ярмарку педагогічних ідей та інші). Є також група індикаторів, які за певних умов можуть перейти чи до середньої групи впливу, чи до групи слабого впливу. До цієї групи можна віднести такі індикатори і показники, як кількість вчителів, що мають педагогічні звання; кількість вчителів-переможців професійних конкурсів; співпраця з міжнародними організаціями, вищими навчальними закладами; публікації у фахових наукових виданнях тощо.

Аналіз складових феномену якості загальної середньої освіти, представлених за критерієм значущості, дозволяє підкреслити значущість суб'єктної складової у забезпеченні якості освіти та зауважити незначну роль «зовнішніх» факторів. Така ситуація дає можливість провести групування показників якості загальної середньої освіти крізь призму суб'єктів. З такої точки зору варто вести мову про учнів як носіїв результатів навчання у якості суб'єктів-лідерів (48,6%); учителів як тих, хто забезпечує високі результати учнів (21,8%) та школу як середовище реалізації освітніх стратегій учнів та учителів (15,1%).

Успішність процесу досягнення високої якості освіти безпосередньо пов'язана з пріоритетністю тих чи інших компонентів якості освіти. Наше дослідження продемонструвало, що лідером серед характеристик якості освіти є якість процесу навчання (середній ранг - 2,0, де 1 – найвищий ранг, 4 – найнижчий). Далі йдуть: якість кадрового потенціалу (2,1), якість результату освітнього процесу (2,3), якість суспільного визнання (3,1).

Методики дослідження якості загальної середньої освіти в контексті світового та вітчизняного досвіду узагальнено та представлено в авторській моделі моніторингу. Методика базується на визначенні загального інтегрального індексу рейтингової оцінки навчального закладу загальної середньої освіти, який складається з трьох комплексних індексів: якості педагогічного потенціалу, якості навчання, суспільного визнання.

Згідно з нашою методикою діяльність навчального закладу пропонується визначати за допомогою загального індексу рейтингової оцінки – Іо. Цей індекс є інтегральним і визначається трьома комплексними індексами: $I_o = I_p + I_n + I_{св}$, де I_p – індекс якості педагогічного потенціалу, значення якого змінюється у діапазоні (0-50%); I_n – індекс якості навчання, значення якого змінюється у діапазоні (0-30%); $I_{св}$ – індекс суспільного визнання, значення якого змінюється у діапазоні (0-20%).

Кожний індекс визначається групою індикаторів, перелік яких з відповідними ваговими показниками зводиться у таблицю.

Вагові коефіцієнти визначаються методом експертної інтегральної оцінки на основі використання методик прямих замірів, нормованого співвіднесення кількісних і якісних показників розрахунків за загальною формулою:

$$I = \frac{2k_1 + 5k_2 + 8k_3 + 11k_4}{\sum k}, \text{ де}$$

I – індекс (це чисельне вираження індикатора)

де k_1, k_2, k_3, k_4 – кількість показників за зростанням характеристик

$\sum k$ – загальна кількість учасників (вчителів або учнів) навчального процесу.

Відповідна наукова організація моніторингу якості загальної середньої освіти дає можливість приймати відповідні управлінські рішення та прогнозувати навчально-виховні ситуації; оперативно вносити корективи до навчального процесу; конкретно планувати роботу за відповідною проблемою; створювати умови для порівняння власної оцінки діяльності з незалежною оцінкою, а також розробляти конкретні рекомендації та прогнози в цілому щодо подальшого розвитку освітньої галузі.

ГУМАНИТАРНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ: СУЩНОСТЬ И ЦЕЛИ

Научно-технологическое развитие последних десятилетий все в большей мере концентрируется вокруг человека – как в плане расширения человеческих возможностей, так и в силу того, что человек все чаще оказывается критическим звеном многих технологических процессов, а также подвергается опасностям, порождаемым самими же новыми технологиями, которые порой несут угрозу не только его физическому и психическому существованию, но и ставят под вопрос саму его идентичность. В связи с этим особую актуальность приобретает проблема выяснения сущности гуманитарной политики и ее функционального призвания.

Под гуманитарными технологиями обычно понимают комплекс методов управления социогуманитарными системами, обладающих следующими характеристиками: публичной сферой применения, ориентацией на будущее (стратегический характер), эксклюзивностью и оптимистичностью. Гуманитарная технология представляет собой четко отработанную по операциям совокупность последовательно применяемых процедур, приемов, методов воздействия, способов деятельности, направленных на наиболее оптимальную и эффективную реализацию поставленных целей и задач в определенной социальной, политической или культурной ситуации.

Гуманитарные технологии подразделяются на управленческо-гуманитарные (человековедческие), педагогические и психологические. Воспринимая гуманитарные технологии как технологии работы с нормами и ценностями людей, мы вкладываем в них следующие смыслы: во-первых, управление поведением, поскольку гуманитарные технологии – это технологии создания, изменения и обработки рамок и правил поведения людей; во-вторых, технологии производства, упаковки и внедрения смыслов; в-третьих, управление развитием: поскольку гуманитарные технологии ориентированы на создание условий для развития человеческой личности, то мы рассматриваем их как способы совершенствования моральных норм, развития интеллектуального потенциала и физического состояния человека.

Гуманитарные технологии – это по сути технологии, использующие общественные науки или способы воздействия на человеческое общество. Социогуманитарные знания призваны стать научным компасом, который указывает азимут социального развития. Поэтому важно актуализировать конструктивно-созидательный потенциал гуманитарных наук, повышать гуманитарную образованность населения. Гуманитарная образованность выполняет в современном обществе целый комплекс социально значимых функций, а именно: 1) способствует большей открытости людей, помогает преодолеть разобщенность людей, которая ведет к крайне негативным последствиям; 2) формирует нравственность и толерантное отношение к различным мнениям, за исключением расистских, фашистских и др.; 3) активизирует деятельность интеллекта; облегчает освоение любой профессии, особенно для тех профессионалов, деятельность которых включает функции общения и управления людьми; 4) является основой духовности людей, которая характеризуется внутренней культурой, возвышенностью мыслей, желаний, благородной мотивацией поступков.

Гуманитарное знание способно выполнять конструктивную функцию, поскольку описывает возможности развития человека и выступает своеобразным «ключом» к технологиям. Поскольку социальные явления слабо опредмечены, то их познание не может опираться только на мыследеятельность, а углубляется и расширяется за счет знаний, получаемых через практическую деятельность и коммуникации. Именно этим объясняется актуализация процессуального, технологического описания явлений.

Построение гуманитарных технологий требует некоторых научных оснований, выбора или разработки своей собственной методологии. Изучение ряда концепций, описывающих феномен гуманитарных технологий, позволяет нам в качестве теоретического основания гуманитарных технологий предложить два современных теоретических подхода: синергетику и новый институционализм. Кроме того, важно описать ситуацию постмодернизма в науке, культуре, во всех сферах жизни общества, без чего невозможно адекватно оценивать реальные социальные процессы, разрабатывать современные гуманитарные технологии и создавать условия для их успешной реализации.

Среди основных характеристик, определяющих применимость нового институционализма в качестве методологического основания построения гуманитарных технологий, мы выделяем следующие: во-первых, отказ от принципа равновесия (по Парето) и допущение существования множества точек равновесия, не обязательно совпадающих с точками оптимума; согласно Парето, равновесия может не существовать вообще, во-вторых, признание ограниченной рациональности индивидов, отказ от постулата

оптимізації, лежачого в основі поведіння Номо Economicus; отказ от тезиса о стабильных субъективных предпочтениях индивидов.

Синергетическая методология включает специфическую концепцию общественного развития, построенную на: актуализации процессов самоорганизации; отрицании линейного развития общества и, соответственно, поступательного исторического процесса; признании множественности альтернатив общественного развития объективной закономерностью; рассмотрении процесса исторического развития общественных систем по аналогии с эволюцией сложных физикохимических систем, которые отличаются только степенью их сложности, упорядоченности и структуризации; отказе от практики простого переноса опыта прошлого в настоящее в управленческой деятельности как на микроуровне организации, так и на макроуровне государства.

Современному гуманитарному технологу необходимо иметь четкое представление о «ситуации постмодерна», охарактеризовать ее онтологические, гносеологические, историко-культурные и эстетические параметры, среди которых: отклонение от установки на насильственное преобразование, перевода из «неразумного» состояния в «разумное»; отказ от попыток систематизации и классификации предметов и явлений; отрицание способности науки давать объективное, достоверное знание, открывать закономерности и причинные связи, выявлять тенденции; признание невозможности зафиксировать наличие жестких, замкнутых систем в экономике, политике и культуре; скептическое отношение к человеку как субъекту деятельности и познания, отрицание антропоцентризма и гуманизма; театрализация; неопаталистическое мировоззрение, поскольку человек не чувствует себя хозяином своей судьбы; нигилизм, цинизм.

Следовательно, опираясь на такие теоретические подходы, как синергетика и новый институционализм, а также учитывая ситуацию постмодернизма, мы предлагаем управление сложноорганизованными гуманитарными системами выстраивать на основе следующих принципов: 1) отказ от искусственного навязывания направлений развития сложноорганизованных систем; 2) зависимость эффективности управленческой деятельности не от количества затраченных ресурсов, а от качественного распределения управленческого воздействия; 3) учет максимального количества потенциальных сценариев развития и моделей сложноорганизованных систем; 4) включение механизмов положительной обратной связи, приводящих к так называемым режимам с обострением, что способствует ускоренному качественному росту системы. Перечисленные принципы мы рассматриваем как методологические ориентиры для гуманитарных технологов.

Таким образом, гуманитарные технологии представляют собой действия (исследовательские, аналитические, информационные, организационные), в которых присутствует алгоритм их выполнения и оценки. В современном мире гуманитарные технологии вышли на постановку широкого круга антропологических, культуротехнических и социотехнических задач, став одной из сфер приложения реальной гуманитарной политики.

Андрій Ячний

Дніпропетровський національний університет імені О.Гончара

ОСОБЛИВОСТІ ВИЗНАЧЕННЯ СУЧАСНОГО ЗМІСТУ ТА ЗАВДАНЬ СОЦІАЛЬНОЇ ІНЖЕНЕРІЇ

Сучасні події в українському суспільстві свідчать про громадське незадоволення існуючим станом речей, формується соціальне замовлення на науково обґрунтоване знання щодо покращення життя населення, тобто перетворення соціальної реальності. На цій підставі, виникають соціальні очікування щодо реалізації потенціалу суспільних наук, зокрема соціології. Одним з напрямків обґрунтування перетворювальної діяльності є соціальна інженерія, яка за своїм призначенням покликана саме для цього.

На фоні усвідомлення такої необхідності, науковці та практики зустрічаються з певною проблемою – «соціальна інженерія», як термін, є на перший погляд зрозумілим, але у разі прискіпливого визначення його змісту виникають суттєві розбіжності, що обумовлені площиною власних поглядів авторів, які ґрунтуються на психологічній або філософській, соціологічній методології або методології менеджменту. Кожна наука має багато напрямків та підходів, на цій підставі виникає різноманіття визначення змісту та спрямованості соціальної інженерії. З одного боку це дозволяє висвітлювати проблему з різних сторін, але з іншого – створює труднощі щодо чіткості у розумінні явища соціальної інженерії, як напрямку наукової та практичної діяльності.

Наявність подібних розбіжностей все ж таки дозволяє зробити узагальнення, що автори, які працюють у цій проблематиці, єдині в одному – у прагненні реалізувати практикологічний потенціал науки.

Серед науковців точаться дискусії щодо змісту та предметної спрямованості соціальних технологій, але поза увагою залишається питання методологічного підґрунтя власне самої соціальної інженерії. Тобто створюється ситуація коли здійснюється пошук технологій, але з самого початку обмежений методологією окремої науки. Треба визнати, що кожна з них має як свої переваги так і недоліки, але технології, що розробляються у багатьох випадках називають «соціальними» зовсім безпідставно. Автори, які пропонують технології як алгоритми дій, прагнуть вдосконалити (раціоналізувати) певні види діяльності (виробничу, педагогічну, управлінську і т.ін.). Соціальна інженерія спрямована на оптимальне перетворення існуючих соціальних систем і у разі розгляду вдосконалення стосунків у виробничих колективах йдеться в першу чергу про створення умов для формування чітких та зрозумілих систем взаємозалежностей, а не про розробку інноваційних методів - це завдання менеджменту, який прагне задіяти соціоінженерний підхід. В наслідок чого отриманні надбання називають «соціоінженерними». Часто-густо завдання соціальної інженерії уявляються як діяльність по організації зусиль людей на рішення певних задач на виробництві, при цьому, очікуються від науковця (соціального інженера) новітні методи та прийоми керування. На цій підставі деякі науковці починають розробки у площині маніпулятивних методик, психологічних прийомів і так само називають цю діяльність соціоінженерною. Такий підхід обмежує соціоінженерні пошуки, спрямовує зусилля у хибному напрямку. Визнаючи соціальні технології інструментом соціальної інженерії, слід відрізнити «технології» (як алгоритмізацію діяльності) від «соціальних технологій» що створюють умови до змін систем соціальних стосунків (організаційних, групових), змін соціальної реальності.

Історія розвитку уявлень про соціальну інженерію свідчить про науковий пошук щодо надання пріоритетів у цієї наукової і практичної діяльності, а також свідчить про певні проблеми у визначенні її спрямованості. Накопичений досвід дозволяє сформулювати сучасний зміст та завдання соціальної інженерії.

Екатерина Алексенцева-Тимченко

Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова

КАРЬЕРА КАК ОБЪЕКТ СОЦИОИНЖЕНЕРНОГО КОНСТРУИРОВАНИЯ

Карьера формируется в контексте жизненного пути личности и выступает элементом жизненной стратегии (как биографический проект). В широком смысле карьеру можно определить как способ самореализации индивидов, у которых есть установка на карьерное развитие. Этот способ самореализации связан и с последовательным включением (выключением) в различные виды занятости (работы) на протяжении жизненного пути, и с поступательным развитием (должностным, профессиональным), и с изменением навыков, способностей, профессиональных возможностей личности.

Актуальность исследования карьеры как объекта социоинженерного конструирования обусловлена сложностью осуществления индивидуальных карьер в связи с динамическими и радикальными изменениями в обществе, в том числе в сфере занятости, и невозможностью руководствоваться традиционными технологиями достижения успеха. Информационное общество способствует формированию индивидуальной карьеры через услуги множества специалистов в сфере различного рода консультирования (психотерапевтов, наставников, менторов и др.) предлагающих набор рекомендаций-требований к индивидам, желающим достигнуть успеха, а также представляя в масс-медиа модели успешной профессиональной социализации. Такая ситуация приводит к тому, что, формируя собственную карьеру, человек сталкивается с проблемой балансирования между общими (стандартизированными, типичными) и единичными (уникальными) требованиями социальной среды. Отсюда - острая потребность в социальных процедурах и технологиях, которые бы помогали адаптации индивидов к противоречивым и изменяющимся условиям.

Определяющим для анализа карьеры с позиции социоинженерного конструирования является контекст – те социальные условия, в рамках которых индивиды предпринимают определенные действия и взаимодействия в ходе развития собственной карьеры или в общем смысле то, что характеризует «встроенность» индивидуальной жизни в социум.

Нестабильность социально-экономических условий, сложность и непредсказуемость условий работы привели к тому, что последняя все более носит временный характер. Работодатели уже не гарантируют полную и стабильную занятость, а если это и происходит, то работа выходит далеко за нормы рабочего времени. В качестве ответной реакции на современном рынке труда появились и активно применяются индивидами новые практики (совмещение нескольких видов занятости, фриланс) для приспособления к изменяющимся условиям. Данные тенденции активно обсуждаются специалистами в области менеджмента карьеры, в лексиконе которых появились понятия «портфельная карьера», «многообразная карьера», «безграничная карьера». Трудовая деятельность в современном обществе предстает как непрерывная сеть больших и малых проектов, которые могут реализовываться в рамках не одной организационной среды, в

каждом из которых преследуются разные цели. Успешность такой карьеры зависит от величины «портфеля» успешных проектов. Появление такого социокультурного феномена как дауншифтинг (как модный тренд самореализации) акцентирует внимание на синкретичности трудовой и досуговой сфер, дискурсивности объективных показателей успеха в карьере.

Значительную роль в конструировании смысла карьеры как социального феномена играют масс-медиа. Во-первых, в них презентуются биографии социально-успешных индивидов, в которых пропагандируются модели поведения, стиль и образ жизни, как в трудовой сфере, так и сфере потребления и досуга. Такие персонифицированные жизненные стратегии и тактики выполняют символическую функцию в качестве предупреждающих указателей, маяков, пограничных столбов. В отличие от норм, требующих долженствования, они предполагают конструктивный подход к собственному развитию не только в карьере, но и жизненного пути в целом.

Все это свидетельствует о том, что индивидуальная биография становится элементом конструирующим социальную реальность, а способность индивида к рефлексивному воспроизведению своей биографии помогает выявить, каким образом конструируется эта реальность. Биография индивида всегда предстает как некая уникальная целостность, в которой все события взаимосвязаны и могут рассматриваться и оцениваться с позиций понимания их значения для самого индивида. Пространство собственной карьеры формируется через её восприятие действующим субъектом сквозь призму представлений о ней.

Исследуя различные сферы повседневной жизни индивидов (в частности, карьеры, которая прямо связана с повседневностью, так как проектируется в ней как жизненная стратегия), социолог реконструирует ее с точки зрения действующего субъекта, его сознания и поведения. Наше понимание карьеры как элемента жизненной стратегии базируется на том, что в современных условиях понятие жизненная стратегия предусматривает лишь частичное осознание побуждений субъекта (способов, с помощью которых возможно упорядочивать цели, согласовывать проекты, задачи). Вследствие нестабильности и неустойчивости социальной жизни объяснить жизненные выборы чрезвычайно сложно, исходя только из средовых или наследственных закономерностей. Человек в современных условиях начинает самостоятельно стремиться к постоянному развитию и самоорганизации. В результате и современная концепция карьеры предполагает рассмотрение ее в целостности, акцентируя внимание не только на социальной мобильности, социальном статусе, а с учетом того, что в ходе реализации проекта карьеры изменяется и сам человек, а, следовательно, и его восприятие собственного потенциала, возможностей, эмоционального благополучия.

РОЛЬ ПАРАДОКСА В АКТУАЛИЗАЦИИ ПРОБЛЕМ ИСТОРИЧЕСКОЙ ПАМЯТИ

Вопросам парадокса и исторической памяти в научной литературе уделяется достаточно много внимания. Достаточно вспомнить о том, что, с одной стороны, парадокс анализируется в таких сферах знания, как философия, математика, лингвистика, и т.д.; с другой стороны, в системе методологии научного творчества повышается интерес к проблеме преодоления научных парадоксов, их классификации, эвристической ценности и т.д.

К анализу исторической памяти, проблем соотношения прошлого и настоящего обращаются многие ученые, предлагая разные подходы к пониманию данной проблемы. Среди них Раймон Арон, Поль Рикёр, Петр Штомпка, Жан Терентьевич Тощенко, Жиль Делез и многие другие. Одни из них отождествляют понятия исторической и социальной памяти, другие – разграничивают и противопоставляют.

Нас прежде всего интересует роль парадокса в процессе преподавания истории социологии. В связи с этим вспомним, что Жиль Делёз называл память виртуальным сосуществованием настоящего и прошлого. Уже сам этот подход является достаточно парадоксальным и наглядно демонстрирует то, что парадокс интересен и тем, что создает предпосылки для генерирования новых идей.

Для того, чтобы глубже проникнуть в особенности исторической памяти, изучая историю социологии, важно помнить, что современность в ее оценке противоречива и парадоксальна, а также имеет многообразие смыслов. А появление новых смыслов приводит к возникновению новых видов парадоксов.

Осознание особой роли парадокса в деле актуализации проблем исторической памяти в современных условиях усиливается еще и потому, что развивается не только количественная социология, но и качественная, возрастает интерес к автоэтнографии, к отдельным биографическим ситуациям, которые созвучны современным социологическим изысканиям.

Конечно, мы можем обратиться непосредственно к историко-социологическому материалу и сосредоточить внимание на тех моментах, которые так или иначе отражали определенные парадоксальные ситуации.

Так, например, характеризуя идейно-теоретические истоки появления и развития в конце XIX — начале XX века классической немецкой социологии, мы прежде всего отмечаем романтизм. Одна из черт романтизма — болезненная отстраненность от окружающего мира. Для многих романтиков важны не действия и знания, а созерцание и чувства. Парадокс, как это ни странно, заключается в том, что именно идеи представителей романтизма оказали большое влияние на методологические и теоретические положения немецкой социологии.

Но возможен и другой вариант, когда мы обращаемся к конкретному эпизоду, который, будучи парадоксальным по своей природе, даёт нам неожиданный выход на современные проблемы. Опираясь на свою реальную практику, вспоминаю такой эпизод. Ехала на дачу и в спешке села в электричку, которая не останавливалась на нужной мне остановке. Пришлось выйти раньше, чтобы дожидаться нужного поезда. Вместе со мной вышла пожилая, миловидная женщина, которая оказалась в аналогичной ситуации. Очутившись рядом на платформе, мы разговорились. Непринужденный разговор шёл о погоде, разных сортах вишен, о видах на урожай и т.д. И вдруг она стала рассказывать о том, что во время войны её подростком угнали в Германию: как трудно ей было, как при первой же возможности она вернулась на Родину. В тот день она ездила в Харьков, чтобы оформить пособие, которое значительно облегчит ей жизнь. А закончила она свою историю совсем неожиданной для меня фразой: «Знаете, я никогда потом не ела так сытно, как тогда, в Германии».

Мы видим здесь, как неожиданно меняется подход к ситуации и её оценка, как она парадоксальна, сколько здесь неожиданного и противоречивого.

Понимание проблем исторической памяти невозможно вне анализа парадоксов, при этом их отрицательная роль заключается в том, что они свидетельствуют о несовершенстве самой теории, пытающейся дать ответы на злободневные вопросы. Но парадоксы всегда играют и определенную положительную роль, высвечивая противоречия в любой теории, требуя их осмысления и решения.

Особая роль парадокса заключается в том, что он позволяет нам находиться в генезисе противоречия и осознавать это в новом ключе.

Актуализация идей исторической памяти тесно переплетается с повседневной жизнью, с проблемой рационального и эмоционального. Особое значение в связи с этим приобретают идеи Альфреда Шюца, который рассматривал повседневную реальность как реальность особого рода. Он выдвигает концепцию множественности реальностей, многообразных миров опыта. Повседневность как

сфера человеческого опыта, характеризующаяся особыми формами восприятия и переживания, предполагает многообразие смыслов, ведущих к парадоксальности.

В процессе изучения истории социологии вопросы исторической памяти очень важны. Обращение к личному опыту повседневности делают актуальными не только модель педагогического сотрудничества, но и синергетическую модель образования. Разнообразие личного повседневного опыта создает ту картину хаоса и случайности, ту парадоксальную обстановку и атмосферу, которые, в конечном счете, и приводят к порядку и необходимому знанию. Актуализируется ретроспектива социологического знания.

Проблема восстановления связи исторической памяти с жизненным миром, с миром повседневного знания и деятельности, через раскрытие разнообразных парадоксов позволяет оценить индивидуальный опыт, несмотря на его неизбежную ограниченность и специфичность.

ЛИТЕРАТУРА: 1. Бургас М. История жизни. Рассказывание и поиск себя / М. Бургас // Вопросы социологии. Т.2. – 1992. – № 2. 2. Готлиб А. С. Автоэтнография (разговор с самой собой в двух регистрах) / А. С. Готлиб // Социология : 4М. – 2004. – №8. – С. 5-15. 3. Делёз Жиль. Логика смысла. Двенадцатая серия: парадокс / Жиль Делёз. – М. : Раритет, 1998; Екатеринбург : Деловая книга, 1998. – С. 107-117. 4. Майданов А. С. Методология научного творчества / А. С. Майданов. UPSSM. : гл. VI. – С. 176-204; М. : Издательство ЛКИ, 2008. – 512 с. 5. Саррацин Тило. Германия самоликвидация / Тило Саррацин ; пер. с немецкого. – Москва : АСТ, 2013. – 400 с. 6. Тощенко Ж. Т. Историческая память и социология / Ж. Т. Тощенко // Социс. – 1998. – № 5. 7. Шевелева С. С. К становлению синергетической модели образования / С. С. Шевелева // Общественные науки и современность. – 1997. – № 1. 8. Шюц А. Структура повседневного мышления /А. Шюц ; пер. с немецкого // Социологические исследования. – М., 1988. – № 2. – С. 129-138. 9. Ясперс К. Смысл и назначение истории. – М., 1994.

Елена Горошко

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

ИНТЕРНЕТ И ПОВСЕДНЕВНОСТЬ: ПАРАДОКСЫ ВЛИЯНИЯ

Современный этап развития информационного общества можно определить как *информационно-коммуникативное общество*, где всё нарастающие объемы коммуникаций становятся его системообразующим признаком. При этом одной из движущих сил развития этого общества является сеть Интернет и коммуникации, происходящие на этой основе.

По мере развития и распространения Интернета в современном обществе интернет-среда постепенно превращается в универсальное коммуникативное пространство, в котором запускаются механизмы виртуализации *социальности*, где виртуальность – неизбежный социальный эффект новых коммуникационных технологий, и прежде всего, самой сети Интернет. Более того, развитие Интернета приводит к усилению плотности межличностных и межгрупповых коммуникаций, но что ещё более важно – создает возможность изменения потока этих коммуникаций и таким образом трансформирует социальную структуру общества. Опосредованная интернет-технологиями виртуализация социальной реальности, существенно трансформируя её, в конечном счете, превращает эту социальность в новую, не существующую ранее действительность.

Таким образом, анализируя Интернет как виртуальную социальность, можно говорить и о том, что этот феномен порождает *коммуникативное социально-культурное пространство*, которое является одним из системообразующих характеристик возникающего в XXI веке информационно-коммуникативного общества. Это социокультурное пространство, выступающее в качестве коммуникативной среды, диктует появление и новой парадигмы взаимоотношений, учитывающей не только разнообразие технических решений доступных пользователям, но и множественность контекстов их взаимодействий.

Заметим также, что влияние сети Интернет на общество и личность трехвекторное. Оно имеет положительные, условно нейтральные и отрицательные последствия.

На основе результатов трудов исследователей в области социологии и психологии Интернета мы укажем основные факторы, связанные с Глобальной паутиной, которые положительно влияют на общество:

- увеличение скорости и объема информационного обмена;
- развитие нового формата «четвертой» власти (влияние на мировоззрение и кругозор людей, степень их осведомленности), усиление позиций гражданского общества;
- способствует интенсификации межкультурных и международных связей;

- образование новых типов социальных групп и виртуальных сообществ;
- создание альтернативной реальности - виртуального мира киберпространства;
- появление возможности решения гораздо большего числа коммуникационных проблем и новых доступных форм самовыражения;
- возникновение новых форм ответственности;
- способствуют развитию научно-технического прогресса, а также появлению новых форм социальных практик, политических, культурных, образовательных, организационных и прочее.

Были установлены формы влияния Интернета на общество и личность, которые нельзя однозначно определить как положительные или отрицательные, и которые были выделены в группу нейтральных. К ним относятся:

- изменение скорости и направления социализации личности;
- унификация мировоззрения и образа жизни людей;
- появление нетократии;
- изменение форм влияния форм традиционной власти.

Также авторы выделили те формы влияния сети Интернет, которые однозначно оказывают негативное влияние на развитие общества или личности:

- появление интернет-зависимости;
- влияние на физическое здоровье активных пользователей;
- распространенность флейма (ругательств) и примитивизация языка;
- легкий и быстрый доступ к запрещенной и непристойной информации;
- «компьютерное пиратство»;
- несанкционированный вход в компьютерную систему в целях повреждения или разрушения информации, а также для получения несанкционированного доступа к конфиденциальной (государственной, корпоративной или частной) информации;
- использование сети в деструктивной функции – детская порнография, терроризм, торговля наркотиками и прочее.
- использование сети для совершения противозаконных действий посредством распространения ложной и несоответствующей полностью истине информации (см. [1-4]). Ю. А. Разинов также считает, что «... сегодня мы с уверенностью можем сказать: Интернет - это та точка опоры, которая позволит перевернуть мир» [1, с. 69].

За несколько десятилетий Интернет из специальной сети для передачи данных между научно-исследовательскими лабораториями стал фактически одним из движущих сил глобальных изменений, происходящих в современном обществе. Когда провидцы предсказывали приход цифрового века через 20-30 лет, никто не предполагал при этом ту скорость, с какой будет расти популярность электронной почты, поисковых машин, электронной коммерции, социальных сетей или пользовательского контента. Та скорость, с которой Интернет стал столь необходимым и незаменимым инструментом повседневной жизни человека, имеет серьезные социальный и экономические последствия, которые не могут не оказывать влияние на развития всего мирового сообщества. Он меняет финансовые рынки, и здравоохранение, трансформирует реальность вокруг нас и практически все социальные практики, происходящие сегодня в мире.

ЛИТЕРАТУРА: 1. Разинов Ю. А. Интернет как событие культуры. [Текст] / Ю. А. Разинов // Интернет. Общество. Личность. ИОЛ-2000. Новые информационно-педагогические технологии: Тезисы Второй междунар. конф. Санкт-Петербург, 28 февраля - 3 марта 2000 г. – СПб: Изд-во Института «Открытое общество», 2000. – С. 69. 2. Сидоренко А. Настоящее и будущее российского Интернета: существующее положение, региональная проекция, перспективы [Текст] / А. Сидоренко // Вестник общественного мнения. – 2010. – №3. – С. 46-52. 3. У 2016 році інтернетом користуватимуться 45% населення Землі [Электронный ресурс] // МедіаОсвіта. – 04.06.2012. – Режим доступа: <http://osvita.mediasapiens.ua/material/6941>. – Название с экрана (дата обращения: 06.03.2013). 4. Towards a Future Internet Interrelation between Technological, Social and Economic Trends [Electronic resource] // Final Report for DG Information Society and Media 2010. – 113p. – Mode of access: WWW.URL: http://cordis.europa.eu/fp7/ict/fire/docs/tafi-final-report_en.pdf. – Title from the screen (дата обращения: 06.03.2013).

ВИЗУАЛЬНЫЕ ПАРАДОКСЫ: ОСМЫСЛЕНИЕ В РУСЛЕ ФЕНОМЕНОЛОГИЧЕСКОЙ СОЦИОЛОГИИ И ЭТНОМЕТОДОЛОГИИ

Мир становится все более визуальным, и одновременно мир становится все более парадоксальным. Это заставляет нас обратить внимание на визуальные парадоксы, которые нуждаются в социологическом осмыслении. Что собой представляет визуальный парадокс и какие варианты его осмысления можно предложить? Почему один и тот же визуальный материал выглядит в зависимости от координат рассмотрения как парадоксальный или непарадоксальный? Каким образом встроены визуальные парадоксы в повседневность и как они влияют на процессы социального конструирования? Эти и другие моменты целесообразно рассматривать через соотношение «парадокс-здоровый смысл». Здоровый смысл, как известно, является одним из ключевых понятий этнометодологического подхода Г. Гарфинкеля.

Всё большая визуальность социального мира и проявление этого в повседневности определяет необходимость разработки алгоритма исследования визуальных парадоксов применительно к различным сферам проявления жизнедеятельности общества. Варианты проявления визуальных парадоксов и их взаимодействия с обществом весьма разнообразны: от влияния визуальных парадоксов рекламы на повседневность до повседневных практик футбольных фанатов, запечатленных в различных фото- и видеоматериалах; от конструирования реальности с помощью визуальных материалов в социальных сетях до визуализации и актуализации социальных проблем в социологических фотовыставках. Все это нуждается в социологическом осмыслении.

Общей проблемой, объединяющей самые разнообразные варианты визуальных парадоксов в соотношении с повседневностью является то, что визуальные парадоксы в первый момент взламывают повседневность (подобно кризисным экспериментам гарфинкелевского рода), а затем, при неоднократном обращении к визуальному парадоксу уже срабатывают механизмы опривычивания, и постепенно ситуация перестает восприниматься как парадоксальная. Этот объединяющий различного рода парадоксы структурный стержень становится видимым при обращении к феноменологической социологии (А. Шютц) и этнометодологии (Г. Гарфинкель). Напомним, что кризисные эксперименты по взламыванию повседневности (которые позже были названы гарфинкелевскими экспериментами) были предложены Г. Гарфинкелем как вариант исследования повседневности. Основоположник этнометодологического подхода в социологии считал, что единственный вариант, с помощью которого можно исследовать повседневность, в которую неизбежно встроены сам исследователь - это «взламывание повседневности», позволяющие обнаружить скрытые механизмы организации социального порядка на микроуровне (например, фоновые ожидания).

В рамках доклада обосновывается, что парадоксы повседневности (в том числе визуальные парадоксы) могут нарушать фоновые ожидания и «взламывать повседневность» подобно гарфинкелевским экспериментам. Визуальные парадоксы позволяют осуществлять социологическое наблюдение с целью выявления особенностей устройства повседневной жизни, хотя они и не являются специально смоделированными исследователем.

Охватить все возможные сферы визуальных парадоксов в рамках доклада невозможно, поэтому предлагается остановиться на одном из вариантов – визуальные парадоксы в рекламе. На основе анализа различных вариантов коммерческой и социальной рекламы, представленной на улицах г. Харькова в период с апреля 2013 года по июнь 2013 года, а также через рассмотрение каждого из вариантов рекламы как кейса, случая визуального парадокса, который может порождать различные варианты интерпретации, был разработан алгоритм проведения этнометодологической экспертизы визуальной рекламы с применением автоэтнографического метода и кейс-стади.

При этом ключевыми методологическими положениями, определяющими внутреннюю логику анализа, являются следующие положения этнометодологии и феноменологической социологии:

1. В любых, даже самых абсурдных и парадоксальных ситуациях, с которыми сталкивается индивид в своей повседневной жизни, он старается обнаружить определенный здоровый смысл и обосновать его присутствие в материале (в данном случае визуальном).

2. Повторяющиеся повседневные ситуации типизируются, рутинизируются и становятся частью повседневного опыта, являющегося основой для дальнейших интерпретаций и социальных действий.

Разработанный и предлагаемый вариант экспертизы визуальных материалов с усиленным феноменологическим и этнометодологическим компонентом включает в себя следующие этапы:

- 1-й этап - плотное описание результатов самонаблюдения своей реакции на рекламу (применение автоэтнографии);

- 2-й етап – феноменологічна і етнометодологічна інтерпретація реклами одночасно з рефлексією по приводу своєї дослідницької інтерпретації (самонаблюдення дослідника-інтерпретатора);

- 3-й етап – семиотична інтерпретація, яка передбачає виявлення контекстів, образів, знаків, символів;

- 4-й етап - виявлення суб'єктивних значень інтерпретації візуального матеріала потенційними його споживачами. В даному випадку 4-й етап здійснювався на прикладі аналізу есе студентів, отриманих в ході пілотажного дослідження, але тексти можуть бути отримані і іншим способом, наприклад, через проведення інтерв'ю, в непілотажному дослідженні, але повинні бути розширені характеристики досліджуваних груп споживачів реклами. В центрі уваги – співвідношення «парадоксальність - здоровий глузд», через які розглядаються тексти есе з позицій соціології повсякденності і етнометодології, що дозволяє говорити про посилення феноменологічного і етнометодологічного компонентів аналізу при виявленні різних типів дискурсів.

Застосування цього алгоритму до візуальним парадоксам в рекламі дозволило зробити наступні висновки.

Во-перших, показано, що не всяка реклама, яка є парадоксальною, є при цьому деструктивною; щоб виявити ступінь її деструктивності необхідно співвіднести створювані контексти і образи з тим, які цінності і антицінності за цим втрачаються. При парадоксальній рекламі необхідно враховувати третій контекст, створюваний двома протирічливими контекстами, співставлення яких показує їх протирічливість.

Во-других, феноменологічний і етнометодологічний аналіз повинен стати суттєвим доповненням при здійсненні соціологічної експертизи реклами з точки зору її впливу на суспільство через «вбудованість» в повсякденність. Необхідність феноменологічної і етнометодологічної експертизи обумовлена тим, що це дозволяє вийти на глибокі значення і різні варіанти прочитання і співставлення цих значень, в тому числі приводящі до парадоксів.

В-третьих, цілеспрямовано створення спеціальних служб, які будуть здійснювати феноменологічну і етнометодологічну експертизу реклами до її виходу, щоб попередити можливість деструктивного впливу реклами, вбудованої в повсякденність, оприлюдненої, а тому викликає особливо руйнівне (і при цьому далеко не завжди очевидне) вплив.

Таким чином, виділення різних граней співвідношення «парадоксальність - здоровий глузд», а також вихід через суб'єктивні інтерпретації на глибокі індивідуальні інтерпретації значень і на інтерсуб'єктивні значення, дає нам додаткові евристичні можливості при дослідженні візуальних матеріалів.

Олександр Шульга

Інститут соціології НАН України, відділ теорії та історії

БОРОТЬБА СИМВОЛІЧНИХ УНІВЕРСУМІВ ЯК ДЖЕРЕЛО ПАРАДОКІВ ПОВСЯКДЕННОСТІ

З самого початку отримання Незалежності, Україна є полем символічної боротьби. Адже із заміною соціально-економічного ладу в країні, відбувається заміщення одного символічного універсуму іншим. Під символічним універсумом розуміється замкнута смислова система, що пропонує власну матрицю бачення та інтерпретації об'єктивних (природних), інтерсуб'єктивних (соціальних) і суб'єктивних подій чи явищ. Він задає межі комунікації та інтерпретації. Існування символічного універсуму зумовлене як об'єктивними, так і суб'єктивними факторами. Суб'єктивна потреба в універсумі, пояснюється перш за все потребою індивіда у інтерпретативній схемі, системі координат, які допомагають йому досягнути соціальний світ, існуючі в ньому статусні взаємодії, а також через подолання страху індивіда перед хаосом. Об'єктивна необхідність у символічному універсумі, зумовлена прагненням соціальної системи до стабільності, він задає рамки комунікації, уніфікує та впорядковує соціальну реальність для акторів. До цього ж можна віднести і впорядкування історії, її інтерпретацію.

Задовольнити прагнення соціальної системи до стабільності на соціальному рівні може у кожен окремий момент лише один універсум, який дістає назву домінуючого. З іншого боку, у суспільстві завжди існують універсуми, які не мають цього положення або втратили його (як сталося із «радянським» універсумом) але усіяко прагнуть до нього. Вони можуть бути прийняті окремими групами і виступають альтернативою домінуючому універсуму. Відтак кожен з універсумів пропонує своє бачення історії, однак домінуюче положення у кожній окремий період часу може займати лише одна версія. Це в свою

чергу пояснює ту ситуацію сучасної невизначеності з інтерпретацією як окремих історичних подій, так і всього минулого України.

Сучасний символічний універсум намагається здійснити анігіляцію, яка є спробою системи хоча б теоретично виключити з поля рефлексії акторів інші смислові комплекси та загалом альтернативні смислові універсуми. Можна виділити окрім цього ще декілька процесів. Мова перш за все про смислову агресію та контр-агресію, що здійснюють універсуми. Дуже часто інститути освіти та медіа, транслюючи смисли, з метою їхньої об'єктивації для маси та інтерналізації, використовують так звані «пресупозиції» – висловлювання, яке сприймається його автором чи презентується як таке, що є загальновідомим. Другий прийом – створення колокацій. У сучасних підручниках з історії це явище особливо широко представлено. Утворення колокацій полягає у постійному згадуванні якоїсь категорії у зв'язку із іншими категоріями. Відтак вони утворюють цілий смисловий комплекс, стають її фоном. У підсумку категорія може бути присутньою вже без супроводжуючих її категорій, однак фон, які вони створювали – залишається.

Наступними засобами боротьби за утвердження універсума є десимволізація або смислова агресія та переінтерпретація. Під цим мається на увазі, що універсуми здійснюють пряму чи опосередковану атаку на універсума-конкурента. Якщо йдеться про домінуючий універсум, який прийшов на зміну попередньому і його панування не є остаточно закріпленим, подібна діяльність є особливо доцільною. Його власна інтелігенція переінтерпретує базові смисли тепер уже альтернативного універсуму і представляє їх як анахронізми, породжує міфи та здійснює смислову агресію стосовно його основних символів. Особливо дієвими у цьому плані є сатира, оскільки через свою трансцендуючу природу, ламає фонові очікування індивідів та таким чином виводить з рангу samozрозумілих базові смисли універсума-конкурента.

Усі ці засоби боротьби символічних універсумів, заміна «радянського» на «капіталістичний» чітко спостерігаються останні двадцять років. І саме ця боротьба позначається на повсякденному житті індивіда, створює ситуацію невизначеності, двоїстості ставлення до багатьох питань життя суспільства.

Надежда Корытникова

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

ВНЕШНИЕ ЧЕРТЫ КУЛЬТУРНЫХ ФОРМ ГЕЙМЕРОВ

При изучении влияния компьютерных игр на личность чаще всего речь идет о длительном и регулярном нахождении в виртуальном мире компьютерных игр, а следовательно, и психологической зависимости от них. Вместе с тем психологические аспекты негативного влияния компьютера тесно связаны с социокультурной составляющей воздействия на человека. Эффективное внедрение новых информационных технологий в повседневную жизнь человека, безусловно, будет обеспечивать успешное выполнение рекреационных и образовательных функций игр. В современном обществе проблема качества содержания компьютерных игр становится особенно актуальной в связи с бурным развитием IT-индустрии и массовым увеличением количества геймеров.

Геймеры как субкультурная группа очень разнородная. Если раньше можно было описать геймера как мужчину двадцати – тридцати пяти лет с техническим образованием, то сегодня к данной группе относятся люди разного возраста и образования, с разными финансовыми возможностями, социальными статусами, ценностями и т.п. Каждый геймер по-своему воспринимает социальную реальность и взаимодействие с ней, поэтому в данное время сложно четко определить их признаки и характерные особенности.

К геймерам традиционно относят не только тех, кто позиционирует себя соответствующим образом и осознает свою принадлежность к группе, но и тех людей, которые не считают себя полноправными игроками, но по факту проводят много времени за игрой на компьютере, стремятся достичь определенных результатов и интересуются новинками в этой области. Следует отметить, что выводы были сделаны на основе изучения наиболее активных представителей группы. Сложность состоит в том, что особенностью геймеров является их незаметность для окружающих: купив диск или скачав новые версии любой игрушки в Интернете, геймер садится за персональный компьютер и окунается в виртуальную реальность компьютерной игры. Тем самым он ограждается от реальной социальной жизни и становится недоступным для общения, совместного взаимодействия, а порой и для простого наблюдения. При этом отделить геймеров от других субкультурных групп необходимо, т.к. они, проходя ту или иную игру, «обрастают» особыми ценностями, традициями, образом жизни и внешними атрибутами.

Субкультурную группу рассматривают через культурные формы того или иного сообщества, т.е. доктринальную основу сознания, особый моральный кодекс, эмоциональный настрой, повседневные

практики и символы как средства социального распознавания и репрезентации, собственные лингвистические конструкции. Культурная форма в своей структуре имеет ядро (наиболее важные характеристики) и периферию (внешние отличительные черты). К внешним чертам любой культурной формы относят материальные предметы (атрибутику), символику, язык. Атрибутика выражается, прежде всего, в элементах внешнего вида представителей культурных форм, характерных предметах повседневной жизни: одежде и аксессуарах к ней, украшениях, специфических цветах, оформлении компьютерного стола, реквизитах.

Целью данной работы было описать существующие внешние черты культурных форм геймеров. В результате решены следующие задачи: получена всесторонняя характеристика игроков в «Марио», проанализирована их внешняя атрибутика и символика, определена структура геймеров как особой субкультурной группы. Наблюдение заключалось в ознакомлении с вещевой средой геймеров, поклонников игры «Марио». Эмпирической базой исследования послужили фотографии геймеров, иллюстрирующие их деятельность, традиции и обычаи, элементы жизненного пространства. Для презентации вещевой среды были избраны некоторые события из жизни активных геймеров: специальные выставки новинок компьютерных игр, соревнования, а также переплетение элементов компьютерной игры с существующими повседневными практиками.

Таким образом, субкультура геймеров полноценно представлена через внешние атрибуты культурных форм. Сочетание виртуального мира компьютерных игр с повседневной реальностью свидетельствует об увлекательности виртуального мира игр, который становится альтернативой реальному миру для многих геймеров: они всё свободное время тратят на прохождение игр, где реализуют себя в разных ролях и идентичностях, пробуют свои способности, демонстрируют свои достижения и т.д. Виртуальный мир так глубоко проникает в сознание геймеров, что их повседневные практики уже отличаются от других: они говорят на особенном языке, обсуждают понятные только им темы, используют специальные знаки во внутригрупповом общении, а иногда приверженность к той или иной игре проявляется и в поведении. Перспективным для дальнейшего исследования становится анализ специальных форумов, которые являются площадкой, позволяющей геймерам взаимодействовать друг с другом и отражающей интересы и ценности данной группы.

Галина Саган

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

ПАРАДОКСЫ ДЕТСТВА КАК СОЦИОКУЛЬТУРНОГО ПРОСТРАНСТВА

Детство как социокультурное пространства понимается как многомерная совокупность социокультурных практик детства, которые агенты (дети и взрослые), обладая определенными социальными и культурными характеристиками, (вос)производят во взаимодействии друг с другом и обществом под влиянием факторов различного уровня.

Парадоксы пространства детства связаны, в первую очередь, с повседневными представлениями о детстве и исследовательскими стратегиями данного феномена. Повседневные представления о детстве достаточно противоречивы: с одной стороны, дети – это и «цветы жизни», но и «маленькие монстры», с другой стороны, детство – это загадочный и непонятный для взрослых мир и одновременно мир слишком ясный и «неполноценный» по сравнению со взрослой жизнью. Такое разное восприятие детства, вероятно, связано с интересами и внутренними противоречиями тех позиций, с которых мы смотрим на детство: например, родительской, государственной, исследовательской или какой-либо другой. Обращение к тем научным перспективам, с которых анализируется пространство детства – необходимо и оправдано, однако детей изучают взрослые. И вопрос – насколько взрослое сообщество может быть включено в смыслы и практики детства – до сих пор остается открытым. С одной стороны, каждый из нас обладает своим собственным детством и в меру пережитого может считать себя экспертом детства, хотя сам этот период уже в прошлом нашей жизни. Но вместе с тем мы рассматриваем это пространство с точки зрения нашего настоящего опыта, и соответственно понимание детства тоже изменяется. Именно поэтому само по себе изучение детства уже парадоксально. С другой стороны, парадоксы изучения детства можно увидеть в каждой науке, которая изучает данный феномен.

Второй парадокс связан с тем, что в современном украинском обществе одновременно уживаются два противоположных явления – детоцентризм и инфантицид. С одной стороны, приоритетом государственной заботы провозглашается забота о детях, т.е. можно наблюдать своеобразный детоцентризм на макроуровне. На микроуровне можно заметить, что все чаще только ребенок становится цементирующим элементом для современной украинской семьи. С другой стороны, существуют (и частично оправдываются объективными, чаще всего экономическими трансформациями общества) и

реальные детоубийства младенцев, и насилие над маленькими детьми, и сексуальная эксплуатация детей, принуждение их к попрошайничеству и нищенствованию, похищение детей и т.д.

Общая демократизация и гуманизация жизни современного украинского общества предполагают позитивное решение проблем внедрения идей Конвенции о правах ребенка, однако на практике мы наблюдаем совсем иную картину. Это расхождение усиливается законодательными актами, провозглашающими все больше прав (всё с более раннего возраста), однако, эти права ребенок не может ощутить в повседневной жизни. Взрослые проявляют больше внимания к желаниям и нуждам детей, но пока лишь в области потребления.

Ко второму парадоксу также можно отнести противоречие между провозглашёнными принципами гуманизации в отношении детей и распространением все более раннего педагогического насилия: родители из-за страха перед будущим заставляют ребёнка осуществлять идеальные планы, чтобы он во всём соответствовал представлениям взрослого мира; однако одновременно с этим старшее поколение предпочитает отстраниться от процесса социализации, на наш взгляд, придавая сегодня слишком большое значение самосоциализации и влиянию подростковой субкультуры.

Парадокс «детоцентризма и инфантицида» также можно проследить в представлении о детях как об экономически выгодном или невыгодном приобретении для разных слоев общества. В настоящее время дети становятся элементом статуса, доказательством обеспеченности и стабильности жизни определенных слоев общества (например, власти, экономической элиты, публичных деятелей и т.п.). Богатому человеку не просто возможно, но и престижно иметь много детей. Совсем иным является мнение об обычных многодетных семьях в массовом сознании. Так, например, в современном обществе распространено мнение о том, что много детей чаще рожают «неблагополучные семьи с безответственными родителями».

Следующий, третий, парадокс связан с пониманием целостности детства как социокультурного пространства. Среди исследователей детства существует мнение о детях и детстве как некоем целостном элементе общества (дети относительно одинаковы до десяти-двенадцати лет, и только потом становятся «разными»). Однако в настоящее время пространство детства стратифицировано – новые тенденции социального неравенства раннего детства связаны с поселенческим и с экономическим фактором. Проявления данной стратификации кристаллизуются уже в процессе предшкольного образования, когда происходит отбор и сегрегация детей на основании обеспеченности их семей. Данный парадокс на макроуровне проявляется в несовместимых действиях различных по установкам и целям властных структур, различных союзов и организаций.

Четвертое противоречие детства как социокультурного пространства связано с процессами воспитания детей: методы и способы социализации в семье и школе в современной Украине содержат в себе противоречивый комплекс архетипов и инноваций. Так, именно традициями, архетипами во многом определяется раннее детство (неизменными в грудном и младенческом возрасте остаются гендерные и возрастные представления, организация повседневности детей и роли взрослых и т.п.). Совсем иными предстают процессы социализации детей дошкольного и школьного возрастов, особенно в современных учебных заведениях частного типа. Современные взрослые объединяют иногда взаимоисключающие принципы из советской (прошлой) и современной систем воспитания и образования детей, из отечественного и зарубежного опыта, а также дополняют их тем, что считают рациональным и важным в своей реальной жизненной ситуации (например, в украинских семьях спокойно взаимодействуют «бабушки» и наемные няни, соединяются воспитательные консервативные методы и модернистские идеи эгалитаризма).

Пятый парадокс пространства детства связан с представлением детей в средствах массовой коммуникации. С одной стороны, СМК транслируют образ «слащавого младенца», а с другой стороны, – демонизированный образ «подростка-разрушителя». Эти «идеальные» образы влияют на реальность повседневной семейной жизни, кроме того трансформируются бюджет времени ребенка (за счет сужения игрового пространства и заполнения этой ниши СМК и образованием), организации учебного пространства вне дома.

К данному парадоксу также относятся и представления взрослых о влиянии СМК на развитие детей. Настоящее поколение детей и подростков получает название «медиапоколение». Проявляется неоднозначность оценок новых СМК и отношения к ним детей в условиях нестабильной социально-политической и психосоциальной обстановки украинского общества. СМК признаются фактором негативной социализации детей и подростков, при этом взрослое сообщество, которое производит, контролирует, финансирует эти средства, во многом абстрагируется от собственной ответственности за их содержание, перекладывая вину на самих детей (которые болезненно реагируют на запреты взрослых и ограничения в потреблении СМК).

Таким образом, в изучении детства как социокультурного пространства можно выделить несколько парадоксов, которые нуждаются в глубоком анализе не только теоретиками, но и практиками, а также теми, кто непосредственно занимается детьми.

К ВОПРОСУ О ПАРАДОКСАЛЬНОСТИ ПОВСЕДНЕВНОГО БЫТИЯ

В учении о парадоксах содержится их классификация, осуществлённая в 1926 году английским логиком Ф. Рамсеем. Она указывает на изученность выявленных логических и семантических парадоксов. На наш взгляд, эта систематизация не выглядит в достаточной мере полной. Проблема парадоксов на современном этапе заявляет о необходимости её дальнейшего развития.

Представляется, что реальные процессы в окружающей действительности демонстрируют наличие немалого количества парадоксов бытийных. Они составляют значительную часть повседневного существования людей, проявляясь через разного рода бытийные непредвиденности. На данном этапе жизни общества спрессованность событий и времени, повсеместная суетность бытия традиционно ориентирует индивидов на реакции, соответствующие их обычным установкам.

Порождаясь глубинными, скрытыми общественными, социальными, природными противоречиями различной сложности, эти парадоксы отличаются по темпу и форме, характеру и уровню проявления.

Кроме того, важно отметить, что повседневность не может быть отождествлена с обыденностью, так как их сущности не единообразны. Обыденность – её часть, кроме неё существует повседневность философская, научная, художественная, характеризующаяся постоянными креативными поисками мыслителей, учёных, писателей и т.д., их философскими, художественно-литературными достижениями бытийных процессов и становлением своего «Я». Парадоксы в обыденной повседневности вопреки заданности ситуации, чаще всего демонстрируя неожиданность их проявления, обнаруживают неподготовленность людей к подобному повороту событий. Поэтому изумлённые восклицания типа «хотелось как лучше, а получилось как всегда» стали в последнее время её гимном. Небезынтересно дополнить данный пассаж интерпретацией, с тонким юмором осуществлённой известным украинским писателем О. Вишней в миниатюре «Чухраинцы», где представлены типы реакций украинцев на парадоксы обыденной повседневности. Но для пытливого ума создавшаяся двухсмысленность в повседневном потоке явлений образует основу для творческого изучения позиций, рассмотрения причин обоюдной несостоятельности.

Уточним, что и повседневность философская также не обделена парадоксами. Казалось бы из века в век, мыслители, ведущие философский образ жизни, должны были озаботиться толкованием его специфики. Но только Т. Кампанелла в XV веке в произведении «Город Солнца» выявил своё видение данного явления и сформулировал термин. И второй парадокс: многие исследователи его творчества уделили большое внимание его позициям в трактовке принципов утопического социализма, но, тем не менее, не удостоили вниманием впервые введённый им термин «философский образ жизни». Для них, профессионально занимающихся философией, он не явился значимым, актуальным, востребованным для анализа. Третий парадокс: «Город Солнца» писался в «крокодильей яме», где Т. Кампанелла просидел долгое время в холоде, голоде, по горло в воде, кандалах и в кромешной тьме. И в этот период он формирует солнечное представление о жизни будущих поколений, наполненной красотой, мудростью повседневности, праведностью людей и морально-нравственной чистотой общественных отношений.

Осознание современных всемирных и всемерных кризисных явлений обусловило интерес к определению специфики их парадоксальности, к характеру философской повседневности, к философскому образу жизни и индивидуальным особенностям реагирования философов на их экстремальность.

Завершим тезисы уточнением, что предложенная Ф. Рамсеем классификация, фактически аттестует элементы инструментария философской повседневности и данная детализация предъявляет нам различные уровни теоретического постижения проблемы.

ПАРАДОКСИ ПОВСЯКДЕННОСТІ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СЕЛІ: СТРАТЕГІЇ ЖИТТЄВОГО УСПІХУ VS СТРАТЕГІЇ ВИЖИВАННЯ

У сучасному суспільстві досить важливими залишаються проблеми пов'язані як з економікою села, так і з його соціальним становищем. Це все впливає на повсякденні практики та життєві стратегії селянина, які і досі залишаються не вивчені. Тому актуальність дослідження обумовлена необхідністю аналізу життєвих стратегій та повсякденних практик в умовах соціальних змін жителів села.

Нажаль в українській соціології села майже немає досліджень стратегій життєвого успіху, в той час як саме цей аспект сьогодні особливо актуалізується у зв'язку з тим, що стратегії успішного розвитку села, які пропонуються на інституційному рівні не спрацьовують дотично до реалій українського села. Крім того дослідження стратегій життєвого успіху на макрорівні дають можливість виявити специфіку життя українського суспільства, в якому поєднуються з сучасними глобалізаційними тенденціями застарілі життєві стратегії. Крім того, переважають кількісні дослідження сучасного українського села, а необхідні якісні, оскільки вони дозволяють розглянути в єдності проблеми села і стратегії життєвого успіху сільських жителів.

Якісний метод соціологічного дослідження стратегій життєвого успіху в сучасному українському селі, а точніше – біографічний метод, є найбільш перспективним у дослідженні поставленої проблеми, тому що на основі біографічних інтерв'ю виявляються особливості життєвої траєкторії, можна вивчити специфіку конструювання стратегій життєвого успіху в умовах соціальних змін. А також, саме під час якісного дослідження стають видимими і отримують можливість інтерпретації парадокси повсякденності в сучасних українських селах.

Парадокси, про які піде мова нижче, були виявлені дослідженням «Стратегії життєвого успіху в сучасному українському селі», проведеного в період 2012-2013 років (n=30) в 3-х селах (с. Рогань, с. Коробочкіне, с. Кіндрашівка) Харківської області. Метод отримання інформації - біографічне інтерв'ю. Відбір здійснювався з урахуванням віддаленості від центру: селище Рогань Харьковского району (10 км від м. Харків), село Коробочкіне (60 км від м. Харків) і село Кіндрашівка (120 км від м. Харків).

Дослідження такого складного феномену, як життєві стратегії, вимагає, вибору комплексної методології, що базується на основі теорії соціальної дії і теорії практик, інтерпретативному і феноменологічному підходах. Відповідно, ціллю дослідження - є виявлення типів стратегій життєвого успіху жителів сучасного села Харківської області та їх аналіз в рамках інтерпретативного підходу соціології. Для досягнення мети в дослідженні поставлені такі завдання: визначити напрями, особливості та умови формування стратегій життєвого успіху в контексті сучасних трансформацій села; а також на основі якісного дослідження проаналізувати типи стратегій життєвого успіху та особливості формування і реалізації їх в умовах трансформаційних змін у взаємозв'язку з біографічними ситуаціями селян. Головна гіпотеза дослідження мала наступний вигляд: «В сучасному українському селі стратегії життєвого успіху являються основною детермінантою поведінки жителів села». Тобто життєві стратегії, які націлені на успіх, домінують в сільській місцевості.

Яким чином ми вийшли на парадокси? Парадокс, перш за все полягає у тому, що в сільській місцевості, не успішному середовищі, де переважає деградація розвитку, за статистичними, демографічними, економічними та іншими показниками, дослідження виявляє стратегії життєвого успіху, які будуються з повсякденних практик. Аналіз надав можливість виявити типізацію стратегій життєвого успіху в сучасному українському селі, яка здійснювалась на основі емпіричного дослідження біографічних ситуацій селян. Були виділені такі типи стратегій життєвого успіху, як «міграційна стратегія життєвого успіху» («мешканці села – робітник міста», «селянин в місті», «городянин на селі», «повернення додому»), «ситуаційна стратегія життєвого успіху», «фермерська стратегія життєвого успіху», стратегія «втілення мрії», «стратегія Попелюшки», «стратегія дауншифтинга», «сільський спекулянт», «екостратегія», «стратегія сімейного господарства», «праця на рідній землі». Проте гіпотеза, що в сучасному українському селі стратегія життєвого успіху є основною детермінантою поведінки жителів, доведена частково, тому що в досліджуваних селах Харківської області стратегії життєвого успіху хоча і мають місце, але не займають домінуючу позицію. В умовах плюралізації життєвих цінностей і процесів адаптації до соціально-економічних змін на селі, сільські жителі все ще перебувають в пошуку своїх власних життєвих шляхів і життєвих стратегій. Таким чином в результаті аналізу текстів біографічних інтерв'ю жителів сучасного українського села було виявлено, що домінуючу позицію життєвих стратегій жителів сучасного українського села все ще займають стратегії виживання. Стратегія виживання в свою чергу мають наступну різновидність: «маргінальна стратегія виживання» і «міграційна стратегія виживання».

Отже, в результаті аналізу текстів біографічних інтерв'ю жителів в селах Харківської області нами була виявлена дихотомія прояву життєвих стратегій сільських жителів: «стратегії життєвого успіху» - «стратегії виживання». Однією з домінуючих життєвих стратегій жителів сучасного українського села є стратегії виживання, які в сучасних умовах трансформуються у наступні гібридні форми («маргінальна

стратегія виживання» і «міграційна стратегія виживання»). Проте в умовах плюралізації життєвих цінностей і трансформаційних процесів сільські жителі шукають свої життєві шляхи і життєві стратегії. Тому в селах Харківської області стратегії життєвого успіху конкурують з стратегіями виживання.

Крім цього, під час аналізу біографічних інтерв'ю сільських жителів, можна виявити низку ситуацій, які можуть бути розглянуті як парадоксальні. Ці ситуації можуть бути представлені, як кейси, для того, щоб показати їх бачення, як парадоксів в різних перспективах.

Одним з типів таких кейсів – «успішні невдачі» [1]. Цей кейс має у собі парадокс, тому що припускає парадоксальний вихід на успіх за рахунок невдачі, які за логікою повинні були б привести до поразки. Прикладом може слугувати ситуація початку 90-х, коли в селах розпадалися колективні господарства і люди втрачали роботу надану їм державою, а землі господарства розділювалися на індивідуальні паї. Ця реформа привело до кризового стану села, проте для фермерів (які в радянські часи прирівнювалися до дисидентів) - успішною можливістю організувати свої фермерські господарства. Крім того, існуюче в сільській місцевості безробіття з часом сформувало стійку групу осіб, змушених самостійно вирішувати проблему зайнятості. Таким чином, непрацююче населення утворило соціальну базу для розвитку «сільського фрілансу» [2] (вид неформальної самостійної праці сільських жителів з надання різних послуг, представлений переважно ручною працею (будівельники, механізатори, кравці, перукарі, слюсарі, інженери побутової техніки), які або за власним вибором, або вимушено під час тривалого безробіття самостійно займаються виробництвом послуг). В значній мірі сільські фрілансери закривають нішу з побутового та сервісного обслуговування населення. Вони володіють певним авторитетом і користуються довірою з боку односельців, а спосіб життя в селі дає їм можливість самостійно розпоряджатися своїм часом, встановлювати зручний режим праці та відпочинку, регулювати інтенсивність праці та поєднувати різні види зайнятості.

В результаті дослідження було здійснено «щільний» опис стратегії життєвого успіху і стратегій виживання сільських жителів, а саме детальний і всебічний опис повсякденних практик, що їх формують. А також виявлена парадоксальність, яка, полягає, по-перше, у тому, що в сільській місцевості, як в не успішному середовищі, проявляються стратегії життєвого успіху, по-друге, в наявності низки кейсів, які мають у собі парадокси в різних перспективах. Узагальнюючи викладене вище, можна відзначити, що емпіричні соціологічні дослідження життєвих стратегій жителів українського села реалізують пізнавальну і прикладну функцію, за їх допомогою ми підтверджуємо та поповнюємо знання про соціальні особливості українського села та про повсякденне життя селян.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Вейер И. Система и актер. О пользе двух социологических парадигм в объяснении успешной неудачи / Современная немецкая социология: 1990-е годы / Под ред. В.В.Козловского, Э.Ланге, Х.Харбаха. СПб.: Социологическое общество им.М.М.Ковалевского, 2002. – С.141-164. 2. Калугина З. И. Сельская занятость в период "турбулентных реформ" / З.И.Калугина // Социология и общество: глобальные вызовы и региональное развитие [Электронный ресурс]: Материалы IV Очередного Всероссийского социологического конгресса /РОС, ИС РАН, АН РБ, ИСППИ. — М.: РОС, 2012. С. 5102-5109.

Ганна Шевченко

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

ПАРАДОКСИ ПОВСЯКДЕННОСТІ У СУЧАСНИХ ЦИГАНСЬКИХ СПІЛЬНОТАХ: ІНТЕГРАЦІЯ ЧИ АСИМІЛЯЦІЯ?

На сьогоднішній день цигани колишнього СРСР, виявилися перед серйозним вибором: подальше погіршення матеріального добробуту і тотальна маргіналізація, або ж отримання освіти та освоєння сучасних професій та інтеграція в сучасне суспільство. Зрозуміло, остання альтернатива невід'ємно пов'язана з частковою втратою традиційного способу життя, оскільки циганська молодь, при відвідуванні навчальних закладів, крім отримання знань, піддається впливу нового середовища, що обов'язково похитне ціннісно-нормативну систему традиційного патріархального циганського суспільства. Тим не менш, у сучасному світі усталені цінності навіть найбільш закритих циганських спільнот уже піддаються значній деформації. Отже, подальше «ухилення» від отримання освіти не є гарантією збереження циганської самобутності. Окрім того, виникає загроза «балканського сценарію», тобто подальша маргіналізація та криміналізація циган внаслідок ухилення ними від професійної інтеграції та втрата ними своєї самобутності через вплив оточення та неможливість дотримуватися своїх традицій через тяжкий матеріальний стан (доля яку не уникли цигани балканських країн). Як результат циганський етнос ризикує стати лише маргінальним прошарком сучасного суспільства. Страхи асиміляції серед циган та

сприйняття ними освіти, як асиміляційного процесу, загострені відсутністю власної території і розселенням, оскільки саме з цих причин цигани більше інших етносів схильні подібній загрози.

Актуальність досліджень соціальної та професійної адаптації циган в першу чергу обґрунтована тим, що проблема інтеграції цього етносу у сучасне українське суспільство стоїть досить гостро. Детальне вивчення способу життя циган та їхніх професійних занять є одним з ключових моментів для вирішення даної проблеми. Також слід зазначити необхідність застосування якісних методів при вивченні даної проблеми, оскільки саме вони дозволяють детально проаналізувати стратегії пристосування циган до сучасних соціальних умов, їх сприйняття та оцінку даного процесу. Для проведення цього дослідження для збору емпіричних даних було використано етнографічний метод, здійснено включене спостереження та наративні інтерв'ю. Ціллю дослідження є виявлення шляхів професійної адаптації представників циганських спільнот до умов сучасного українського суспільства. Гіпотеза: відношення до освіти як до загрози є основним фактором, що заважає успішній професійній інтеграції циган у сучасне українське суспільство. Дослідження проводилося серед циган що мешкають на території міста Харкова та Харківської області в період 2011-2013 років, вік інформантів 14 - 67 років. Об'єктом спостереження стали 9 сімей, таких циганських спільнот, як «серви», «руска рома», «ловари», «крими» та «влахи». Було зібрано 24 наративних інтерв'ю, серед інформантів (крім представників вище зазначених циганських) також представники спільнот «кишинівці» та «плацуни».

Аналіз результатів дослідження показав, що після того, як кустарне виробництво стало економічно не вигідним, а спекуляція неможливою в умовах відсутності дефіциту, представники різних циганських спільнот обрали різні шляхи адаптації, але більшість інформантів сприймає перспективу масового отримання циганами вищої освіти негативно. Виключенням є тільки циганська спільнота що має самоназву «серви» (українські цигани), які сприймають саму наявність освіти як цінність та отримують у більшості інтелектуальні професії (юрист, медичний робітник (хірург, стоматолог, тощо), економіст, соціолог та інші.) Але навіть серед представників цього субетносу домінуючою є цінність матеріального добробуту сім'ї, тому найбільш шанованими є представники тих професій, які є найбільш престижними на даний момент та найбільш сплачуваними. Щодо представників інших циганських спільнот, то більшість їх сприймає освіту, тільки як необхідний інструмент виживання (наприклад спільноти «руска рома», «кишинівці», «крими»). Більшість з них закінчує від двох до десяти класів середньої школи та обирають професії не пов'язані з інтелектуальною діяльністю, але забезпечуючи матеріальний добробут (водій, перукар, будівник тощо), або займаються торгівлею тільки отримавши навички читання та письма (до п'яти класів середньої школи). Деякі з циганських субетносів не вважають необхідним навіть отримання цих навичок. У таких сім'ях найсильніше виражені маргіналізаційні процеси, нормалізуються жебрацтво та іноді кримінальні способи матеріального забезпечення. Результати дослідження показали, що більшість циган не сприймає отримання освіти, як спосіб збереження власної культури та самобутності на новому рівні. Таким чином, парадоксом повсякденності, який просліджується у циганських спільнотах, є чітко виражений конфлікт установ, з одного боку, їх прагнення до професійної адаптації і пристосування до сучасних соціальних умов, а з іншого, відторгнення найбільш ефективного шляху (отримання освіти) та ототожнення його з асиміляційним процесом. Оскільки проведене дослідження є якісним, воно не дає засад для виявлення будь-яких тенденцій у процесі отримання циганами освіти та професійної адаптації, але може являтися базою для подальшого кількісного дослідження.

Катерина Склярєнко

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ПОВСЯКДЕННІСТЬ ЯК КОНЦЕПТ: ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНИХ НАУКОВИХ ПОШУКІВ

Інтерес до повсякденності пов'язаний із загальною зміною відношення до культури в ХХ столітті, вона починає сприйматися як весь світ створеного людиною, без жорсткої ціннісної ієрархії. В результаті в орбіту дослідника потрапляє маса культурних об'єктів, які раніше не досліджувалися. Можна сказати, що повсякденний світ – це все те, що у свідомості людини пов'язано з очевидністю, але протистоїть спробі її теоретичного описання в категоріях та визначеннях. Очевидне служить основою повсякденного життя, регулює вчинки та дії. Це все те, що в житті людини відбувається щодня, певним чином переживається і оцінюється як рутинне, тривіальне, а, відтак, стає повсякденним, неминучим, обов'язковим, звичним. Можна сказати, що повсякденність, за висловом Ф. Тенбрука, представлена «репрезентативною культурою». Тобто, такою культурою, яка визнається та сприймається. І, що важливо, сприймаються не тільки вірування, ідеї, переконання людей, а й також мотиви, спонукання, різноманітні інтенції тощо.

Вихідні позиції соціології повсякденності базуються на поєднанні наступних ідей:

- засновників феноменологічного напрямку у філософії і, зокрема, Е. Гуссерля, який першим звернув увагу на значущість філософського осмислення сфери людської повсякденності, яку він іменував «життєвим світом». Натхненний ідеями Е. Гуссерля, засновник соціальної феноменології А. Шюц запропонував відмовитися від сприйняття «світу, в якому ми живемо», як «наперед-даного» і зосередитися на аналізі процесів утворення і обумовленості цієї уявної «наперед-даності», тобто світу людської безпосередності - прагнень і фантазій, сумнівів і реакцій на безпосередні приватні події.

- кроком до виділення досліджень повсякденності в окрему галузь науки стала поява в 1960-і ряду модерністських соціологічних концепцій і, передусім - теорії соціального конструювання П. Бергера і Т. Лукмана. Саме вони запропонували вивчати «зустрічі людей віч-на-віч», вважаючи, що саме такі соціальні взаємодії є основним змістом повсякденного життя. Вони ж першими поставили питання про мову таких «зустрічей» і шляхи типізації повсякденних дій, даючи таким чином поштовх дослідженням соціального конструювання ідентичності, статі, інвалідності і тому подібне.

- у ті ж 1960-і роки Г. Гарфінкель і А. Сікурель заклали основи соціології повсякденного життя або «етнометодології». Метою соціології повсякденного життя стало виявлення методів, якими користується людина в суспільстві для здійснення повсякденних дій, тобто аналіз соціальних правил і упереджень, процеси їх формування, тлумачення одними людьми мови, поведінки і жестів інших. Суть етнометодологічного експериментування Г. Гарфінкеля полягає в несподіваному порушенні загальноприйнятого і нормального ходу подій, що дозволяє виявити зміст і форми повсякденних уявлень, що не виявляються при нормальному плинові життя. Тобто, завдяки провокації повсякденності, остання «видає» сокривні механізми свого устрою.

Своєрідним рубежем у вивченні повсякденності можна рахувати «антропологічний поворот», який стався на початку ХХ ст. В цей час з'являється видавнича діяльність А. Берра - засновника журналу «Історичний синтез», на сторінках якого друкувалися М. Блок і Л. Февр. Саме у рамках заснованої ними «Школи Анналів» в центрі досліджень все частіше стала з'являтися пересічна людина зі своїми повсякденними проблемами харчування, одягу, житла, зайнятості, праці, відпочинку, моралі і так далі.

Особливо слід виділити роботи М. Фуко, в яких разом з вивченням самих повсякденних практик античності та класичних епох (способи говорити, робити і поводитися) залучаються і теоретичні формулювання філософії і науки, що стосуються цих повсякденних практик.

Інтерес до повсякденності в сучасній соціальній теорії й гуманітарному знанні відроджувався під знаком «практичного повороту» – спроб формування нового теоретичного консенсусу на основі поняття «практики». Соціологічній концептуалізації «практик» сприяли три сучасні теорії: структуралістський конструктивізм П. Бурдьє, теорія структурації Е. Гідденса й етнометодологія Г. Гарфінкеля. У роботах П. Бурдьє, Е. Гідденса й Г. Гарфінкеля практична дія наділялася трьома основними рисами: домінуючою позицією у світі повсякденного життя, принциповою відмінністю від рефлексивних дій і подвійним (суб'єктивно-об'єктивним) характером. Якщо у феноменологічних і неомарксистських версіях соціології повсякденності мова йшла про «життєвий світ» як «верховну реальність» людського існування, то завдяки «практичному повороту» повсякденність почала розглядатися в якості рутинних практик і нерелективних дій. Онтологічними передумовами даного повороту являється усвідомлення цінності різноманітних типів суб'єктивного досвіду, емоційно-поведінкових стратегій, плюралізму повсякденних практик – всього того, що у П. Бергера отримало назву «індивідуалізація життя», у З. Баумана – «індивідуалізоване суспільство».

На жаль, в українській та російській літературі відсутня тривала традиція вивчення повсякденності. Але, все ж таки, починаючи з 80-х років ХХ століття до неї зверталися такі російські дослідники як А. Гуревич, О. Золотухіна-Аболіна, Л. Іонін, І. Касавін і Ю. Левада. В Україні дослідженням повсякдення займаються М. Бойченко, М. Галушко, В. Даринський, І. Карпенко, В. Кизима, А. Лактіонова та інші вчені.

Крім того, соціологію повсякденності слід розглядати як своєрідний тренд в розвитку світової соціологічної думки, пов'язаний з кризою пояснювальних моделей «великої» теорії і, передусім, теорії еліт і структур. Структурний функціоналізм і споріднені йому класичні соціологічні теорії не могли і не прагнули до виявлення якісної специфіки різних суспільних явищ, оскільки головною метою заявляли пошук моделей, що дозволяють вичерпно описати будь-яку соціальну ситуацію за допомогою кінцевого числа індивідуальних змінних - аналітично певних характеристик, статистичних параметрів. Класична соціологія нехтувала такими критичними рисами нашого суспільства як фрагментація, випадковість, хаос, збіг обставин, ризик, ефемерні, спонтанні прояви, тілесні, емоційні та саморефлексивні характеристики, глобалізація. На даному етапі концепт цілісності суспільства змінюють категорії «мережа» (М. Кастельс), «первинна соціальність» (А. Кайє), «практики соціальних акторів» (Е. Гідденс, П. Бурдьє).

Наступною причиною звернення до проблематики повсякденності була феміністська соціальна критика і феміністська теорія, яка вивчала прояв і причини пригнічення, дискримінації і експлуатації жінок в контекстах повсякденного життя, особливо в сім'ї і на робочому місці. Тобто, відбувалась

загальнонаукова й методологічна зміна в підходах до об'єкта і предмета дослідження – фокус інтересу соціологів зміщується з відносно стійких структур та інститутів в сторону мікросоціальних явищ і процесів, на деталізацію повсякденної поведінки індивіда.

Таким чином, ми можемо зробити висновок, що у роботах сучасних вчених є тенденція розглядати повсякденне життя не ізольовано, не як сферу, що відірвана від соціальних процесів та явищ, великих історичних подій, політики, наукового і технічного прогресу, а як область, в якій проявляються, заломлюються магістральні соціальні процеси і яка, у свою чергу, чинить істотний вплив на розвиток усього суспільства.

Базові позиції соціології повсякденності базуються на поєднанні ідей засновників феноменології Е.Гуссерля, А. Шюца, А. Сікуреля, які одними з перших наголосили на необхідності розгляду світу «до-досвідного» знання, соціальних конструктивістів П. Бергера і Т. Лукмана, які першими поставили питання про шляхи легітимізації та типізації повсякденних дій, а також представників «Школи Анналів», в центрі досліджень яких стала з'являтися пересічна людина зі своїми повсякденними проблемами.

Поява теми повсякденності в сучасних соціологічних дослідженнях пов'язана з критикою абстрактних соціологічних систем, розвитком феміністських та постмодерністських теорій, із затвердженням нового розуміння соціальної реальності, згідно з яким її хід визначається не лише політичними подіями, економічними законами, видатними особистостями, але і непримітним плином повсякденних справ, життям звичайних людей.

Вказані обставини в соціологічній теорії знайшли вираження в ряді «методологічних поворотів», зокрема в «антропологічному» та «практичному».

Таким чином, ми можемо відзначити, що надзвичайно висока популярність даної тематики та попит на неї виступають в якості показника соціального замовлення, відповіддю науки і культури в цілому на потребу, яка тепер уже могутньо заявила про себе, в осмисленні і затвердженні повсякденного життя як цінності сучасної культури.

ОБ ОСОБЕННОСТЯХ КРИЗИСНЫХ ПРОЯВЛЕНИЙ В ИНФОРМАЦИОННОМ ОБЩЕСТВЕ

Информационное общество, о котором так много и долго говорили теоретики, сегодня можно считать состоявшимся, несмотря на то, что оно оказалось несколько иным и даже название этой общественной формации до сих пор не является общепринятым. Тем не менее, ключевым фактором, влияющим на жизнедеятельность всех без исключения социальных институтов этого нового общества, стала информация и информационные технологии (IT).

Под информацией далее будем понимать сведения, которые передаются устным, письменным или другим способом, а сегодня преимущественно в оцифрованном виде. Под информационными технологиями – машинные технологии коммуникации, базирующиеся на работе алгоритмов.

Последние десятилетия, которые ассоциируются с информационным обществом, оказались весьма богатыми на кризисные проявления. Мы живем в состоянии перманентного глобального экономического и экологического кризисов. Ежедневно наблюдаем за развитием многообразных политических кризисов, которые возникают даже в кажущихся вполне устойчивыми и стабильными политических системах. Говорим о кризисе семьи, образования и других социальных институтов. Причем это касается не только Украины, но и всех без исключения стран. Тем не менее, анализируя причины этих разнообразных кризисных ситуаций, можно отметить сходные черты. Например, цветные и другие революции, которые пережили мы и теперь уже многие другие страны мира, произошли как будто по единому сценарию. Сценарий экономических потрясений тоже един для всех. В связи с этим следует отнести к этому явлению как к социальному факту и выделить общие черты и закономерности присущие многообразным кризисам эпохи информационного общества.

Рассматривая общество как совокупность социальных институтов, следует обратить особое внимание на роль информации в жизнедеятельности социальных институтов. До сих пор этому не уделялось особого внимания, однако сегодняшнее информационное изобилие трансформирует сложившиеся веками социальные институты, провоцируя тем самым кризисные состояния. Кризис (от греч. κρίσις – решение, поворотный пункт, исход) означает резкий, крутой перелом, тяжелое переходное состояние. Считается, что в период кризиса проявляются латентные конфликты и несоответствия.

Рассмотрим, например, самый близкий и понятный всем – институт семьи. Его нормы складывались тысячелетиями, их предыдущие трансформации подробно отображены в художественной литературе, а потому хорошо знакомы каждому из нас. В современной литературе мы часто встречаем понятие кризиса семьи, хотя при этом результаты многочисленных опросов показывают, что семья остается ценностью номер один для респондентов разных возрастов, городов и стран. Можно предположить, что в его основе лежит несоответствие между транслируемыми образами семьи, как теплого, дружного, уютного домашнего очага, ее традиционными функциями (совместный быт, рождение и первичная социализация детей) и теми ролями, которые предписаны современным мужчине и женщине: самостоятельность, свобода от обязательств, перманентный романтизм, гламур, индивидуализм и т.д. В итоге мы наблюдаем появление многообразных новых форм семьи и других видов сожительства, именуемых семьями. Более того, появляются возможности манипуляции этими образами, навязывания их через средства массовой коммуникации, углубляя тем самым кризисное состояние в сфере демографии и даже политики. Примером может служить ситуация, сложившаяся вокруг однополых браков и т.п.

Политический кризис и, в частности, его яркое проявление – революция, ранее происходили для разрешения внутренних проблем. Сегодня уже является устоявшимся термин «экспорт революции», который сводится к тому, что социальные информационно-коммуникативные технологии способны организовать политический кризис практически в любой стране даже весьма стабильной (пример бывшего СССР), не столько проявляя внутренние скрытые проблемы, сколько изначально используя и обостряя их. Информационно-коммуникативные технологии время от времени встряхивают мировую политику, продуцируя большие и малые политические кризисы. Если политика прошлого – это действия окутанные завесой тайны, то сегодня ни одно самое закрытое общество не может утаить информацию о происходящем (пример Ирана – 2009). С одной стороны, глобальная компьютерная сеть пропагандируется как зона свободы и залог демократии. С другой, это пространство тотального контроля и источник заказной информации, которая способна программировать желаемые события и действия.

Экономический кризис с этой точки зрения выглядит предсказуемым и управляемым, тем более что средства для его активации защищены законодательно: объемы фиктивного капитала в десятки раз могут превосходить реальные капиталы, а практически все финансовые операции, включая выплату заработной платы уборщицы, обязаны проходить через банковскую систему. Тотальный контроль над всеми доходами-расходами граждан и всеми движущимися капиталами – наша реальность. При этом

современные банки, даже при реальном обеспечении нормы резерва – симулянты платежеспособности. Они не имеют в наличии денег – вещественных заместителей товаров, а большая часть их активов – разнообразные права заимствования. Эффективная деятельность такой системы основывается на доверии и спокойствии. Далее – небольшое потрясение на финансовом рынке, и результат известен. Еще более интересен глобальный способ преодоления кризиса под названием «стабилизация банковской системы»: реальные деньги вливаются в виртуальную банковскую схему, где исчезают.

Информационные технологии обеспечили быстрое и беспрепятственное прохождение экономического кризиса через все страны и континенты. Многие эксперты величают нынешнюю экономику «виртуальной» не только потому, что она использует в своей деятельности компьютер и Сеть. Современные технологии человеку непосвященному кажутся настолько сложными и непостижимыми, а информационно-коммуникативное или виртуальное пространство настолько всеведущим и всемогущим, что порождается мнение о том, что возможно все. Если в материальном мире некоторые процессы невозможны, то в виртуальном вполне реальны и осуществимы. Допущение, что в виртуальном пространстве я понимаю не все, но при этом оно не становится менее действенным, порождает доверие к нему и провоцирует индивидов на нерациональные действия.

Если вернуться к общим чертам всех этих кризисных проявлений, то можно заметить, что, во-первых, все подобные состояния тесно взаимосвязаны и способны «импортировать» кризис из одного социального института в другой. Во-вторых, толчком для начала кризиса всегда служит информация: правдивая или ложная, – не суть важно. Умелое ее использование, направление по нужным каналам безотказно приводит к нужным результатам. Средства для развития кризисных ситуаций сохраняются и закладываются в законодательства, провоцируя тем самым, либо усугубление состояния, либо возможность использовать подобные схемы многократно. Подводя общий итог, можно сказать, что кризисы информационного общества носят информационный или цифровой характер, равно как и средства для их активации либо стабилизации.

Ольга Кислова

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

О МУДРОСТЬ, УТРАЧЕННАЯ В ЗНАНИИ: ОТ ОБЩЕСТВА ЗНАНИЯ К ОБЩЕСТВУ МУДРОСТИ

Люди испокон веков неудержимо стремились к знанию, рассматривая его как наивысшую ценность, как цель, ради которой стоит пожертвовать многим, даже собственной жизнью (достаточно вспомнить Джордано Бруно). В результате к настоящему времени человечество накопило огромный багаж знаний: об устройстве Вселенной, о природе человека и социума, о способах обработки информации и др. Этих знаний стало так много, что отдельный человек уже не способен вместить их в себя. И мы создали компьютеры, которые помогают преодолеть ограниченность наших (человеческих) когнитивных возможностей, а также программы, которые «извлекают знания из данных», используя алгоритмы искусственного интеллекта.

В погоне за знанием человечество незаметно для себя «забыло» о цели его использования и стало отождествлять знание с мудростью. Необоснованность такого отождествления становится очевидной, если сфокусировать внимание на вариантах применения знаний с целью достижения сиюминутной выгоды, которая в перспективе оборачивается катастрофами, в том числе и в общечеловеческом масштабе. Примеров можно привести великое множество, но самым ярким, пожалуй, служит применение знаний об атомной энергии для создания атомной бомбы, что едва не повлекло за собой уничтожение всех форм жизни на нашей планете. Осознание факта, что знание – обоюдоострый меч, что оно не всегда несет «благо», явилось основанием для ревизии взглядов на роль знания в современном мире. Это же обусловило и пересмотр места знания в информационной иерархии (мы имеем в виду разработку модели DIKW – «Data, Information, Knowledge, Wisdom», где знание не является венцом, а лишь служит основанием мудрости).

Мы полагаем, что знания, как и технологии (компьютеры, Интернет и др.), сами по себе не являются ни «добрыми», ни «злыми». Они становятся таковыми в зависимости от цели, с которой их используют люди. Даже «умные» технологии, которые самостоятельно, «разумно» выполняют возложенные на них функции, все-таки подчиняются человеку, поскольку именно он определяет то, что эти технологии будут делать. Сегодня, когда знания доступны всем, когда «интеллектуальный» Интернет и «умные» компьютеры берут на себя все больше и больше когнитивных функций, ранее считавшихся прерогативой человека, на первый план выходят духовные и моральные императивы, задающие

ограничительные рамки использования имеющихся знаний и технологических новшеств. Все это провоцирует очередной виток осмысления сущности знания, его пределов, а также соотношения вклада человека и «машин» в его развитие. Человечество осознало, что попало в «ловушку знания», и после веков погони за знаниями перешло к поиску мудрости. Заметим, что «ловушка знания» в научном дискурсе трактуется как петля взаимосвязи между знанием и изменением, вызванным его появлением. Так, например, Карлос Вальдесусо писал: «...мы знаем, что наши культурные «мемы» эволюционируют в соответствии с изменениями условий жизни. Сейчас мы начинаем сталкиваться с изменениями, созданными нашим собственным знанием. Эти изменения требуют нового знания, которое производит дальнейшие изменения и так далее. Таким образом, теперь мы попали в ловушку: взаимно подпитывающуюся и неконтролируемую петлю взаимосвязи между знанием и изменением. Страсть к власти и неуважение к человеческим ценностям ускоряют эту петлю. В результате наши технические и социальные творения теперь преследуют нас. Изменения происходят так быстро, что к тому времени, когда мы узнаем об их нежелательных побочных эффектах, будет слишком поздно, чтобы применить необходимое знание для того, чтобы приспособиться. Другими словами, мы приспособляемся медленнее, чем того требуют созданные нами разрушительные изменения» [1, р. 3].

В последнее время мудрость начала признаваться как более важный фактор успешного управления, нежели информация и знания. Так, например, известный венгерский исследователь проблем информационного общества Ласло Карвалич подчеркивает: «Многие организационные и социальные кризисы - это кризисы, возникающие не из-за отсутствия информации, знаний или других ресурсов, но из-за жадности, отсутствия ценностей и нехватки мудрости» [2, р. 221]. Именно поэтому в последние годы все активнее муссируется проблематика, связанная с необходимостью включения мудрости в категориальный аппарат науки и формирования «общества мудрости» (имеется в виду как разработка его концепции, так и поиск путей его создания).

Увы, но исследования мудрости – terra incognita в социологии. Наиболее активно мудрость исследуется в психологии (как личностная характеристика) и в экономике (как фактор устойчивого развития). К необходимости изучения *мудрости как свойства общества* социологи, с одной стороны, подходят через исследование ее противоположности – феномена «социального безумия» (см. работу Е. И. Головахи и Н. В. Паниной «Социальное безумие» [3]). С другой стороны, исследования *мудрости как свойства неких социальных агрегатов* инициируются достижениями в сфере изучения механизмов функционирования коллективного разума или «мудрости толпы», которые тесно связаны с изучением сообществ, возникающих в онлайн-социальных сетях [4]. При этом необходимо отметить, что «мудрость социальных сетей» – понятие практически не исследованное отечественными социологами. Тот факт, что она является порождением социо-технической системы, где разумы отдельных людей и «разумы» компьютерных алгоритмов интегрированы в единое целое, в сетевой человеко-машинный интеллект, часто воспринимается с антропоцентристским недоверием.

Мы полагаем, что настало время социологического осмысления концепции «общества мудрости», развитие которой видится вполне логичным с учетом существования предыдущих: информационного общества и общества знания. Тем более что «общество мудрости» представляет собой тот идеал социального развития, к которому действительно стоит стремиться, поскольку в нем не производство/потребление, не информация/знания, не интересы отдельных политиков или корпораций, а все люди (мудрые и счастливые, живущие в гармонии с собой и природой) являются целью любых социальных преобразований. Мудрое общество или «общество мудрости» представляет собой общество, ставящее перед собой «мудрые цели», далекие от преследования сиюминутной локальной выгоды, где ценностные и этические императивы выходят на передний план. Мудрое общество – общество, в котором убеждения и верования, способы разрешения конфликтов, системы оценок и образ жизни способствуют развитию творческого потенциала и мудрости отдельных людей; в котором сбалансировано развиваются научный, экономический, творческий и духовный аспекты.

ЛИТЕРАТУРА: 1. Valdesuso C. Where is the wisdom we have lost in knowledge? [Electronic resource] / Carlos Valdesuso // Adizes Institute, 2011. — Mode of access: <http://www.adizes.com/articles/cval-where-wisdom.pdf>. 2. Karvalics L. Z. Transcending Knowledge Management, Shaping Knowledge Governance [Electronic resource] / László Z. Karvalics // New Research on Knowledge Management Models and Methods. — InTech Open Books, 2012. — P. 219-224. — Mode of access: http://cdn.intechopen.com/pdfs/33415/InTech-Transcending_knowledge_management_shaping_knowledge_governance.pdf. 3. Головаха Е. И., Панина Н. В. Социальное безумие: история, теория и современная практика [Электронный ресурс] / Е. И. Головаха, Н. В. Панина. — К.: Абрис, 1994. — 168 с. — Режим доступа: <http://www.i-soc.kiev.ua/institute/socb.pdf>. 4. Ослон А. А. Апология умной толпы [Электронный ресурс] / Александр Ослон // Независимая газета, 28.02.2012. — Режим доступа http://www.ng.ru/scenario/2012-02-28/9_apologia.html.

ТРАНСФОРМАЦИЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ И МЕДИА-ПРАКТИК В СОВРЕМЕННОЙ ГОРОДСКОЙ АУДИТОРИИ

Говоря о возможных взаимовлияниях новых информационных и медиа-технологий и общества, следует, на наш взгляд, выделять не только детерминантные составляющие такого влияния – техногенную (техника и технология определяют развитие общества) и социогенную (общество определяет развитие техники и технологии), но и эволюционный подход, определяемый как «доместикация» (окультуривание) технологии. Так, Р. Линг предлагает выделять следующие шаги, существующие в адаптационном цикле новой технологии: имаджинация (imagination, впечатление), апроприация, назначение (appropriation), объектификация (objectification), инкорпорация, слияние (incorporation) и конверсия, превращение, переход из одного состояния в другое (conversion). Эти стадии характеризуют эволюцию технологии от момента, когда возникает идея о полезности технологии до покупки вещи и включения ее в нашу жизнь [1, р. 28]. Так, имаджинация – способ, которым образ вещи проникает в наше сознание, объектификация описывает, как определенный объект начинает определять наши ценности и наше чувство прекрасного, инкорпорация описывает ассимиляцию объекта в рутинных практиках, конверсия – фаза, в которой другие [индивиды] сливают свое понимание артефакта с более широким пониманием потребителя этого артефакта. Именно в этой точке человек, который покупает и использует вещь, надеется реализовать свой социальный эффект [1, р. 29-33]. Таким образом, по Р. Лингу, технологии и общество становятся взаимопроникающими и взаимозависимыми. Под коммуникативными и медиа-технологиями мы понимаем телефон стационарный, радио, телевидение аналоговое, телевидение кабельное и спутниковое, телевидение цифровое, ЭВМ, персональные компьютеры, пейджеры и сотовые телефоны, спутниковые телефоны, Интернет, беспроводной Интернет и т.п. Что же касается информационных и медиа-практик, то в данном случае имеются в виду практики взаимодействия с коммуникативными источниками, опосредованные данными технологиями, а также самими техническими вещами и предметами, которые, как известно, могут не только выступать посредниками, но и противостоять субъектам или же сами выступать субъектами, или агентами информационного взаимодействия.

Теперь остановимся подробнее на выявлении эмпирических тенденций взаимодействия индивидов и современных информационных и медиа-технологий, которые характерны для современной украинской городской аудитории. Эмпирической базой данного исследования стали данные трендового социологического исследования коммуникативных практик одесситов на основании анализа результатов 2-х выборочных социологических опросов взрослого населения города Одессы, проведенных в 2008 и 2012 гг. по типу омнибусов.

Говоря о выявленных тенденциях, следует обозначить дальнейшее вытеснение мобильной телефонией стационарных телефонов и обычной почты, увеличение доли пользующихся компьютерно-опосредованной коммуникацией, прежде всего за счет расширения аудитории социальных сетей и при этом некоторое увеличение доли личных встреч. Тенденция к выравниванию количества тех, кто для общения и обмена информацией «время от времени» прибегает либо к техническим посредникам, либо к личным встречам продолжает сохраняться, что демонстрирует уже не просто тенденцию, но, пожалуй, закономерность к стиранию четкой демаркации между личностными и опосредованными коммуникативными практиками в сознании индивидов. Анализируя типологические группы пользователей техническими источниками, можно сделать вывод, что теперь критерием дифференциации становится уже не «устная/письменная форма коммуникации», как это было в 2008 г., или же «одновременность/не одновременность коммуникации», а «современность в противовес традиционности», при этом практически полностью стирается различие между непосредственной и опосредованной коммуникациями.

Подводя некоторый общий итог, следует отметить, что *по мере увеличения технических возможностей новых коммуникативных и медиа-технологий, а также по мере усиления доместикации новых технологий, изменяется и прагматика медиа-практик: происходит стирание границ между непосредственными и опосредованными коммуникативными практиками; усиливается тенденция к разделению коммуникативных практик на традиционно- и современно-опосредованные; уменьшается сакрализация новых медиа-технологий и усиливается их инструментальная прагматика, причем даже в тех группах, например в женской аудитории, где она традиционно присутствует сильнее; при этом значимость непосредственного общения в реальном времени и коммуникации лицом-к-лицу продолжает сохраняться в некоторых сегментах аудитории, например среди молодежи.*

ЛИТЕРАТУРА: 1. Ling, R. The mobile connection: the cell phone's impact on society. – San Francisco: s. n., 2003. – 240 p.

СОЦИАЛЬНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ В ИНФОРМАЦИОННОМ ОБЩЕСТВЕ

«Скромный финский парень Линус Торвалдс, волею судьбы вознесенный в статус культового героя хайтека и отца свободной ОС Linux, обронил как-то фразу: «Технологии не изменяют общество – это общество изменяет технологии». Сам он придумал этот пассаж или же вычитал в какой глубокомысленной книжке – в сущности, неважно. Важно то, что технологии сами по себе не являются ни плохими, ни хорошими. Они таковы, каково использующее и развивающее их общество. И абсолютно любая «угроза», усматриваемая в той или иной инфотехнологии, с равным успехом может стать ничуть не меньшим благом. Если общество этого захочет» [1].

Общество, позиционируемое информационным, следуя такой логике, призвано демонстрировать свое желание и способности обернуть информационные технологии во благо.

Однако даже принимаемые за данность условия императивности технологического блага вызывают вопросы его меры и её институциональности. Коммуникационное поле Интернет стремительно развивается: «Еще два года назад аудитория Интернета составляла 1 млрд. человек, сегодня это почти 2,3 млрд.» [2]. Активные интерактивные модели общения поглощают пассивные односторонние формы, предлагаемые телевидением или печатными СМИ. Гигабайты информации усваиваются поверхностно; требуемые интерпретации минимальны: более того, они не предполагают оценки или критики. Виртуальная реальность, по-сути в игровой форме, диктует свои правила, формирует круг «единомышленников», подчиняет своему выбору, позволяя «потерять» или скрыть персонификацию. Безграничные возможности влияния, непосредственного участия и свободы поглощают, вовлекая во все новые формы «игр» во власть и вседозволенность.

Свобода – мнимая или реальная – вот то, что привлекает в Интернет-коммуникациях. Риски подобной интерактивности известны: информационно-психологические войны [3], болезни (эпидемии, умирание или выздоровление) [4, с. 47-48], психологические манипуляции [5] и т.д. Диспут о рисках инфокоммуникаций возвращает к теме ответственности сетевого участия.

«Слово «ответственность» имеет много оттенков значения. Надежного, заслуживающего доверия человека мы называем «ответственным». «Ответственность» подразумевает также подотчетность – юридическую, финансовую или моральную. Жан-Поль Сартр писал, что быть ответственным значит быть «неоспоримым автором события или вещи» [6, с.56]. Другими словами, осознание авторства конструирования повседневной, пусть виртуальной, но реальности, так привлекающее в Интернет-коммуникациях, однозначно предполагает принятие социальной ответственности его последствий.

Социологические исследования основные типы социальных образов человека фиксируют специфические черты современного общественного сознания, для которого характерно особое стремление к выражению и проявлению индивидуальности, присутствие идеи поиска и достижения полной свободы от общества [6]. Инфокоммуникации диктуют образы электронной культуры «свободного предпринимателя» или фланёра, ищущего экзотических приключений «туриста», человека «без определенного места жительства» или бродяги и «игрока» - искателя риска, охоты и азарта. «Фланёр», «турист», «бродяга», «игрок» - социальные образы человека информационного общества. Все они претендуют на позиции в структуре социума, однако объединяет их осознание авторства своего повседневного опыта, а, следовательно, и осознание ответственности выбора.

В своих работах И.Ялом подчеркивает, что «осознавать ответственность – осознавать творение самим собой своего «Я», своей судьбы, своих жизненных неприятностей, своих чувств и также своих страданий, если они имеют место» [7, с. 57]. Скрывается авторство под сетевым «ником», однако оно присутствует, значит приобретает не только свобода действий, но и принимается социальная ответственность. Однако принятие ответственности намеренно не демонстрируется, так же, как не демонстрируется авторство сетевой активности. «Бегство от свободы», по утверждению Э. Фромма, неистребимо и вечно. Избегание ответственности или даже демонстрация избегания, выгодна?

Готовность к демонстрации несвободы –стораживает, так как это, по-сути, выражения потенциальной готовности к манипуляциям и зависимости, к ограничениям в конструировании реальности, авторстве и т.д. – то есть к утрате всех тех благ, которые, собственно и несет информационное общество. Позитивным в этой ситуации может быть решение об институционализации сетевых коммуникаций. Известно, что еще на заре становления Интернет предпринимались безуспешные попытки введения кодексов поведения в сети с целью упорядочивания и ограничения нежелательных вмешательств в частную жизнь.

Сегодня, несмотря на развитые системы контроля провайдеров, работу модераторов сайтов, транснациональные и корпоративные системы защиты информации и т.д., Интернет-коммуникации неупорядочены и неконтролируемы. Гипотетически можно предположить неконтролируемость как формальное или внешнее условие существования таких коммуникаций. Поэтому институционализация сетевых коммуникаций возможна на уровне социальных соглашений или договоренностей, через содействие интернализации авторства сетевой активности субъекта действия. Социальная ответственность примет точечную субъект-объектную форму, обеспечивая жизнеспособное коммуникативное пространство

ЛИТЕРАТУРА: 1. Бёрд Киви Гигабайты власти. Информационные технологии между свободой и тоталитаризмом [Электронный ресурс] / К. Бёрд. – Режим доступа: <http://2012.lvsystem.ru/index/library/gigabajty-vlasti>. 2. Шустрова О.И. Образы массового сознания и их жизнь в сетевом мире [Электронный ресурс]: (Труды XV Всероссийской объединенной конференции «Интернет и современное общество» (IMS-2012), Санкт-Петербург, Россия, 2012 / О.И. Шустрова. – Режим доступа: <http://conf.infosoc.ru/2012/materials/BOOK1/40Shustrova.pdf>. 3. Зелинский С.А. Информационно-психологическое воздействие на массовое сознание. [Электронный ресурс]. СПб.: Скифия, 2008. / С.А. Зелинский. – Режим доступа: <http://psyfactor.org/lib/zelinski-01.htm>. 4. Губанов Д.А., Новиков Д.А., Чхартишвили А.Г. Социальные сети. Модели информационного влияния, управления и противоборства. / Д.А. Губанов, Д.А. Новиков, А.Г. Чхартишвили - Москва: Изд. Физматлит, 2010. – 229 с. 5. Доценко Е. Л. Психология манипуляции: феномены, механизмы и защита. М.: ЧеРо, Издательство МГУ, 1997. - 344 с. 6. Сощенко И.Г. Фланёр - образ человека информационного общества / И.Г. Сощенко // Актуальные вопросы социогуманитарного знания: Сборник научных статей. - Ставрополь: Изд-во СГУ, 2006. - С. 68-72. 7. Ялом Ирвин. Экзистенциальная психотерапия [Электронный ресурс] / Ирвин Ялом. – Режим доступа: http://royallib.ru/book/irvin_yalom/ekzistentsialnaya_psihoterapiya.html.

Анна Широконова

Белорусский государственный университет

ЭЛЕКТРОННАЯ И ЛИЧНАЯ КОММУНИКАЦИЯ В РАБОТЕ КОЛЛАБОРАТОРИЙ

Ключевой особенностью современного этапа науки является рост международного сотрудничества, который опосредуется интересом к междисциплинарным проблемам, прогрессом в технологиях коммуникации, сотрудничеством науки и бизнеса, интернационализацией образования [1]. Растут «коллаборатории» - проектно ориентированные дистанционные коллективы, созданные по принципу распределенного познания, где сотрудники взаимодействуют, в основном, через интернет и редко - лично.

В локальных исследовательских группах издержки меньше, участие сотрудников более полное [2, р. 61], однако со временем в них выравнивается уровень знания и познание замедляется, поэтому мобильность (конференции) служит важным каналом для новых идей. В дистанционных коллективах сохранение автономии и возможности синхронной коммуникации значительно усиливает производительность [3, с. 9], однако проблему представляет эффективное налаживание коммуникации группы.

С развитием сервисов Web 2.0 в науке расширяется научная коммуникация «от многих - к многим», межинституциональная и междисциплинарная. Она снижает «утечку мозгов», поскольку с помощью ИКТ возможно создавать новое знание и оставаться на месте. Важный вопрос исследований коллабораторий состоит в том, как обеспечить создание знания, учитывая отличия компьютерно-опосредованной коммуникации (КОК) от общения лицом к лицу.

Среди факторов успешности коллабораторий можно выделить: полезность взаимодействия; доверие и географическое расстояние.

1. Начиная с классического исследования А. Лётки (1926), многие работы подтверждали гипотезу о положительной взаимосвязи сотрудничества и научной производительности, причем наиболее плодотворные ученые чаще сотрудничают с другими. Научная производительность зависит от традиций дисциплины, связи с экспериментами, периодом научной карьеры ученого.

2. Доверие является проблемой коллабораторий по причине ограниченности личных встреч участников. Частота общения лицом к лицу играет решающую роль в создании доверия и удовлетворения от работы [2, р. 65]. В рабочих группах, создаваемых на ограниченный период времени, наблюдается «быстрое доверие» (swift trust) [4]: участники команды сразу ведут себя на высоком уровне доверия и адаптируют поведение в ходе работы [5, р. 95]. Теория быстрого доверия согласуется с теорией

соприсутствия, которая гласит, что для успешной работы дистанционного коллектива необходимо создать виртуальную коммуникативную зону [6, р. 37]. Долговременное доверие обеспечивается через частое и регулярное общение, поощрение передачи знания между участниками.

3. Географическая близость позволяет сотрудникам вступать в спонтанные неформальные взаимодействия, участвовать в принятии решений, разрешать спорные вопросы [2, с. 60-62]. Более половины проектов сотрудничества относятся к сотрудничеству с учеными из непосредственного окружения [7, р. 684]. Выделяют несколько видов близости: когнитивную, организационную, социальную, институциональную, географическую [8]. Соприсутствие коллабораторов, личное взаимодействие, схожее социальное окружение и частая неформальная коммуникация способствуют работе группы, и эти факторы дают преимущества локальным коллективам [2, с. 76]. Но для создания нового знания достаточно географической и когнитивной близости; при этом даже неявное знание может передаваться через большие расстояния. Потребность в географической близости ниже там, где есть четкое деление заданий, действия координируются и у партнеров есть общий когнитивный опыт [8, р. 69]. Отсутствие общего круга общения – главное препятствие в работе коллабораторий. Местные связи более эффективны, если они поддерживаются удаленными, создавая необходимое разнообразие и дискуссию [2, с. 76].

Проведенный на базе Белорусского государственного университета и Национальной академии наук Беларуси опрос (n=457, выборка сбалансирована по ученой степени и научному естественному/гуманитарному профилю) показал, что наиболее часто КОК используется при координации проектов (71%), пересылке результатов (70%) и подготовки отчетов (57%), в то время как непосредственная работа производится на местах. Менее половины участников международных исследований работали над программой совместно «в онлайн» (40%), еще меньше – публиковали и архивировали данные в интернете (17%). В получении информации о новых проектах первое место занимает email (76%), но второе – конференции (56%), поэтому физическая мобильность ученых чрезвычайно важна.

Теория богатства медиа объясняет подобные результаты тем, что электронная коммуникация характеризуется более низкой способностью данных переносить информацию (для «богатых» медиа характерна синхронность, множество каналов передачи информации, разнообразие и многозначность языка, передача эмоций). Эффективная коммуникация определяется соответствием выбранного канала коммуникации сложности задания и лежит между недостатком информации («бедность» медиа при решении сложной задачи) и «информационным шумом» (простая задача и «богатое медиа») [9, р. 90-93]. При высокой однозначности действий обмен результатами успешно выполняется с помощью ограниченных каналов, email [1]; если необходимо пересмотреть стратегию, используется более «богатое» средство коммуникации, например телефон [9, р. 94-96].

Однако данная теория находит подтверждение не во всем: так, например, телеконференции Skype, которые представляют собой более «богатое» медиа, по сравнению с электронной почтой, используются учеными практически в два раза реже (41% и 97%). Только каждый пятый опрошенный ученый использует электронные социальные сети для контакта с коллегами. Данные результаты могут быть связаны как с ограниченной потребностью коллабораторий в синхронной электронной коммуникации, так и с возрастным цифровым неравенством (digital divide) в науке, и с трудностями электронной коммуникации на пути преодоления «эффекта пространства».

ЛИТЕРАТУРА: 1. Walsh J. P. Collaboration structure, communication media, and problems in scientific work teams / J.P. Walsh, N.G. Maloney // Journal of Computer-Mediated Communication [Electronic resource]. – 2007. – No. 2. – Mode of access: <http://jcmc.indiana.edu/vol12/issue2/walsh.html>. - Date of access: 24.04.2011. 2. Kiesler S. What Do We Know About Proximity and Distance in Work Groups? A Legacy of Research / S. Kiesler, J.N. Cummings // Distributed work. – Cambridge: MIT Press, 2002. – P. 57-80. 3. Батыгин Г.С. Социология интернет: науки и образование в виртуальном пространстве / Г.С. Батыгин // Социологический журнал [Электронный ресурс]. – 2001. - №1. – Режим доступа: <http://www.nir.ru/sj/sj/sj1-01bat.html>. - Дата доступа: 01.05.2011. 4. Meyerson D. Swift trust and temporary groups / D. Meyerson, K.E. Weick, R.M. Kramer // Trust in Organizations: Frontiers of Theory and Research. - Thousand Oaks: Sage, 1996. - P. 166–195. 5. Coppola N.W. Building Trust in Virtual Teams / N.W. Coppola, S.R. Hiltz, N.G. Rotter // IEEE Transactions on Professional Communication. – 2004. – Vol. 47. – No. 2. – P. 95-104. 6. Nardi B.A. The Place of Face-to-Face Communication in Distributed Work / B.A. Nardi, S. Whittaker // Distributed Work. – Cambridge, MA: MIT Press, 2002. – P. 83-110. 7. Lee S. The Impact of Research Collaboration on Scientific Productivity / S. Lee, B. Bozeman // Social Studies of Science. – 2005. – Vol. 35. – No. 5. – P. 673-702. 8. Boschma R. A. Proximity and Innovation: A Critical Assessment / R. A. Boschma // Regional Studies. – 2005. – Vol. 39. – No. 1. – P. 61-74. 9. Heeren E. Selecting communication media for distributed communities / E. Heeren, R. Lewis // Journal of Computer Assisted Learning. - 1997. – Vol. 13. - P. 85-98.

АВТОМАТИЗОВАНЕ РОБОЧЕ МІСЦЕ СУЧАСНОГО СОЦІОЛОГА

Автоматизоване робоче місце (АРМ), згідно п. 2.22 ГОСТ 34.003-90 [0], це програмно-технічний комплекс, що призначений для автоматизації діяльності певного виду. Більшість сучасних АРМ будуються на базі персонального комп'ютера із встановленим клієнтським загальним та спеціальним програмним забезпеченням. Різновидами АРМ є АРМ оператора-технолога, АРМ проектувальника, АРМ інженера, АРМ бухгалтера та ін.

Нескладний тезаурусний аналіз пошукових інтернет-запитів на тему існуючих АРМ соціолога виявив наявність значної прогалини в сфері дослідження цієї тематики, що й визначило мету цього матеріалу. Спробуємо розібратися з існуючими на даний час програмно-технічними комплексами (ПТК), що спроможні забезпечити базові задачі діяльності соціолога, та специфікою їх використання в ході проведення соціологічних досліджень. Оскільки будь-який ПТК є сукупністю засобів обчислювальної техніки, програмного забезпечення та засобів створення й заповнення машинної інформаційної бази, достатніх для виконання однієї чи більше задач [0], наша увага буде сфокусована в першу чергу на програмному забезпеченні як на найбільш доступному для нашого аналізу матеріалі.

Заздалегідь визначимося, що представлені в роботі назви того чи іншого програмного забезпечення, специфіки його використання засновані на розумінні сутності повсякденної діяльності сучасного соціолога як безперервної череди соціологічних досліджень, а саме процесів збору, обробки, аналізу даних, а також їх забезпеченні, організації та презентації результатів досліджень. Метою ж програмного забезпечення є автоматизація визначених процесів, зменшення кількості можливих помилок та оптимізація процесу проведення соціологічного дослідження загалом.

1. **Організація та планування соціологічного дослідження.** Розвиток сучасних інформаційних технологій дозволяє не лише автоматизувати рутинні процедури аналізу даних, а й здійснювати оптимізацію соціологічної діяльності, наприклад, за допомогою проектувального програмного забезпечення: ManagePro, MicrosoftProject, MindGenius, Gantto і т.і. Навіть стратегічні елементи програми соціологічного дослідження підвладні автоматизації сучасним програмним забезпеченням. Це стосується, в першу чергу, процесів операціоналізації базових понять, системному аналізу об'єкта дослідження та складанню й попередній перевірці якості розробленого інструментарію. По відношенню до операціоналізації та системного аналізу корисним виявилось програмне забезпечення, що було розроблено в контексті концепції радіального мислення – так званих карту розуму, інтелект-карт, діаграм зв'язку тощо, що отримало свою реалізацію у таких програмах як Freeplane, MicrosoftVisio, MindJet, MindMapper, XMind і т.і. Звісно, в кожній поважній спеціалізованій статистичній системі наявні відповідні модулі, однак поки що жодний з них не зміг перевершити можливості лідерів в цій області. Розробка інструментарію (в першу чергу анкет) в технологічному аспекті більш пов'язана з наступним етапом – збором первинної соціологічної інформації.

2. На етапі **збору та обробки соціологічних даних** можливе використання широкого асортименту програмного забезпечення: починаючи від електронних таблиць (MicrosoftOfficeExcel, OpenOfficeCalc, LibreOfficeCalc, Gnumeric) і закінчуючи спеціалізованими програмами та модулями (BellviewCATI, BellviewCAPI, EpiDataEntry, IBMSPSSDataCollection (раніше SPSSDataEntry), NIPODataEntry, NIPOCAPI, OCAMakeForm, OCACATI, SAS System, Statistica тощо). Саме на цьому етапі відбувається не лише створення та формування масиву даних, а й автоматизація процесу відбракування отриманих даних. З розвитком інформаційних технологій в цю категорію включено програмне забезпечення, що засноване на хмарних технологіях. Так, найпростішим прикладом в цьому є послуги, які надаються користувачам системи Google – GoogleForms.

3. **Інтелектуальний аналіз даних.** Перелік програм для цього етапу визначається можливостями статистичного аналізу даних. Лідуючі позиції на в цьому сегменті програмного забезпечення займають такі «монстри» як IBM (SPSS), SAS (SASSystem), StatSoft(Statistica). Слід згадати про продукт вітчизняного (українського) виробництва ОСА, що розробляється лише в контексті реалізації завдань соціологічних та маркетингових досліджень, та дозволяє досягти необхідних результатів без відволікання на ті статистичні процедури, що не отримали широкого вжитку в соціології.

4. Окремим пунктом в переліку соціологічного програмного забезпечення є програмні комплекси, що автоматизують процеси **проведення якісних соціологічних досліджень**, а саме: Atlas.ti, MAXQDA, ProvalisProSuite (QDAMiner, WordStat, SIMSTAT, MVSP), NVivo та XSight тощо. В цю категорію можна віднести програмне забезпечення по вирішенню завдань спеціалізованого призначення, наприклад, аналізу соціальних мереж: Mathematica, NodeXL, NetMiner і т.д.

5. І, нарешті, **візуалізація результатів соціологічних досліджень** можлива в більшості програм, вибір яких залежить, як від програмного забезпечення, що використовувалось під час введення та аналізу

даних, так і від оцінки привабливості графічних зображень виконавцем чи замовником. Окрім побудови традиційних графіків (гістограм, діаграм), існує тип програм, що забезпечують візуалізацію даних з географічною прив'язкою: ArcGIS чи MapInfo.

Звісно, представлений в роботі перелік є лише «верхівкою айсбергу» програмного забезпечення, функціональні можливості якого дозволяють використовувати його під час проведення соціологічних досліджень, для аналізу якого потрібно не тільки більше часу чи паперу, а й досвіду. В будь-якому разі, коефіцієнт корисної дії АРМ соціолога залежить не від кількості встановлених програм, а від рівня опанування користувачем всіх наявних функцій конкретного програмно-технічного комплексу.

ЛІТЕРАТУРА: 1. ГОСТ 34.003-90. Информационная технология. Комплекс стандартов на автоматизированные системы [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.docload.ru/Basesdoc/32/32114/index.htm>.

Тетяна Галіч

Херсонський національний технічний університет

СОЦІАЛЬНІ ЗВ'ЯЗКИ, ВІДНОСИНИ І ВЗАЄМОДІЇ У ВІРТУАЛЬНИХ СПІЛЬНОТАХ

Інформатизація суспільства призвела до суттєвих змін у сфері повсякденних комунікацій. Постійно виникають і набувають широкого поширення нові засоби комунікації, такі як Інтернет і цифровий зв'язок. Приватний контент, створюваний індивідуальними користувачами Інтернету, стрімко зростає і чинить все більш помітний вплив на суспільство. Отримуючи дуже багато переваг від використання інформаційних технологій, побудованих на основі глобальної комп'ютерної мережі, суспільство поступово входить в залежність від їх функціонування.

Особливо помітним виявляється вплив нових інформаційних технологій на молодь, для якої користування Інтернетом є такою самою ознакою «символічного споживання» і «життєвого комфорту», як власний автомобіль або подорож за кордон [1, с. 37-40].

Кардинальна зміна в принципах взаємовідносин «людина – комп'ютер» торкнулася багатьох видів діяльності і типів комунікації, стрімко розповсюдившись із сфери загальнодоступних соціальних мереж для повсякденного спілкування на всі види дискурсу – від політичного і релігійного – до освітнього, наукового і побутового [2, с. 556-562].

В свою чергу, це створило передумови для суттєвої перебудови соціальних механізмів – контролю, репутації, управління і самоорганізації [3]. Вже сьогодні виникають нові форми соціальних спільнот, в тому числі і віртуальні мережеві спільноти, які є об'єктивними за своєю природою, і на них діють існуючі в фізичному світі закони розвитку суспільства. Особлива роль у цьому процесі відведена глобальній мережі Інтернет, яка утворює принципово нову сферу *соціальної взаємодії*, що певним чином впливає на зміни в реальному житті індивіда.

Проблематика розвитку *соціальних зв'язків* структур є дуже важливим аспектом у вивченні соціальних спільнот, оскільки вона ґрунтується на мотивації участі в соціальних структурах віртуальних мережевих спільнот мільйонів жителів планети.

Порівняно з реальним соціальним оточенням, глобальна мережа володіє рядом специфічних особливостей, серед яких можна виділити різноманіття не тільки джерел інформації, а й соціальних груп і соціальних норм. Глобальна комп'ютерна мережа стала основою для виникнення кіберпростору, в якому розрізняють *віртуальні спільноти* людей з якимись спільними інтересами. В процесі комунікації в кіберпросторі користувачі Інтернету створюють і підтримують певні зразки, норми і правила поведінки, підкоряються певним універсальним структурам, вибудовують інформаційну стратифікаційну систему.

М. Далворт визначає *віртуальні відносини*, як будь-які соціальні зв'язки з людьми, з якими ви ніколи не зустрічались, або як контакти, які відбуваються в перервах між зустрічами. Такого роду зв'язки можуть підтримуватись за допомогою пошти, телефону, факсу, однак в наш час головним засобом створення і підтримки віртуальних зв'язків є Інтернет [4, с. 183-185].

Віртуальне спілкування може бути діловим або чисто соціальним, але треба враховувати і той факт, що хоча Інтернет і значно полегшує спілкування, в ньому діють ті ж самі закони, що і в реальному світі. Спілкування і при цьому виникнення *соціальних зв'язків* на веб-сайтах, як і будь-яке спілкування, цікаве і корисне настільки, наскільки цікаві і корисні люди, які беруть участь в цьому процесі, і воно може дати людині рівно стільки, скільки він сам вкладає в нарощування цих зв'язків. Саме таке спілкування згодом може призводити до виникнення соціальних зв'язків і створення віртуальних спільнот.

В наш час віртуальні спільноти вже стали звичним інструментом в *соціальній взаємодії* сучасних людей. Більшість використовує поштову розсилку, електронні дошки для обміну інформацією і

повсякденної взаємодії. Також великої популярності набуло використання віртуальних соціальних мереж для спілкування і обміну інформацією поза межею своєї роботи і навчальних закладів.

Отже, Інтернет перетворився на атрибут життя сучасного суспільства, який змінює соціокультурне життя в плані інтенсифікації соціальних взаємодій у віртуальних спільнотах, збільшення обсягів інформації, розширення моделей і мотивів поведінки, виникнення нових форм залежностей на індивідуальному і державному рівнях, відповідно; з'явилися нові способи трансляції і засвоєння соціального досвіду, нові засоби управління і контролю над суспільством.

Мережа Інтернет, надаючи людині необмежені можливості спілкування в реальному часі, перетворилась із простої безлічі пов'язаних мережею комп'ютерів в спільноти користувачів мережі, спільноти людей, які співвідносять свою поведінку з певними правилами і законами віртуального простору. І постійне перебування людини в цьому віртуальному просторі і *соціальна взаємодія* з іншими членами віртуальних спільнот, безпосередньо впливає на процеси її соціалізації і ресоціалізації.

Отже, в наш час віртуальні спільноти стають невід'ємною частиною сучасної соціальної структури, тож варто відзначити деякі функції *соціальної взаємодії* у віртуальному просторі:

- *дозвільна функція*, яка полягає в тому, що у бюджеті вільного часу молодих людей спілкування у віртуальних спільнотах посідає дуже важливе місце, іноді – найважливіше, коли вони звертаються до соціальних мереж щодня по кілька годин;
- *пізнавальна активність*, яка полягає в тому, що завдяки оперативності і актуальності даних, які користувачі отримують з допомогою пошукових систем і соціальних мереж;
- за допомогою віртуальних спільнот вдовольняються *комунікативні потреби* користувачів, причому соціальні мережі дають можливості комунікативної взаємодії широкого спектру – від наукового обміну – до пошуку шлюбного партнера;
- *збіднене емоційне життя* сучасників може набувати у віртуальному просторі нових барв і в сфері віртуальних ігор, і в сфері спілкування, не обмеженого звичними соціальними умовами;
- *креативна функція* віртуальної взаємодії полягає в широких можливостях для творчості, які надають віртуальні спільноти, в яких пересічний користувач може стати якщо не богом, то у всякому разі повним хазяїном свого вибудованого віртуального простору спілкування;
- *функція самореалізації* надзвичайно важлива для сучасника, який має дуже великі шанси стати «зайвою людиною» у кризовому суспільстві, але в створеному віртуальному світі (світах) користувач завжди знайде шанс бути тим, ким він хоче, реалізувати власні інтенції, таланти і мрії;
- *референтні можливості* мережі полягають в тому, що навіть безнадійний лузер і маргінал, який не має шансів на успіх у колективі (навчальному чи трудовому), в соціальній мережі завжди знайде, сформує референтну групу, в якій він чи вона можуть бути поважними і шанованими людьми;
- *інформативна функція* мереж полягає у поширенні соціального значущих знань, формуванні наукової картини світу;
- *віртуальна спільнота стає агентом соціалізації*, поширює уявлення про стандартні соціальні ролі, задає користувачам зразки мислення і поведінки;
- нарешті взаємодія у віртуальному просторі має виражену *терапевтичну функцію*, оздоровчий ефект, коли дає користувачеві не тільки елементарне вдоволення, але іноді – і насолоду від віртуальної навігації.

На наш погляд, також дуже цікавим є питання про *стійкість* віртуальних зв'язків, віртуальної взаємодії. Така стійкість визначається особливим стилем спілкування у віртуальному просторі, якому притаманне відчуття абсолютної свободи. Стійкість віртуального спілкування задана форматом соціальних мереж, правилами, встановленими для користувачів, які обмежують їх свавілля. І звісно, що багатofункціональність соціальної взаємодії у соціальних мережах Інтернет також впливає на стійкість цієї взаємодії.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Гридчин, М. Проблемы влияния информационных технологий на молодежь / М. Гридчин // Власть. – 2007. - №9. – С. 37-40. 2. Горошко, Е.И. Информационно-коммуникативное общество в гендерном измерении: Монография/ Е.И. Горошко. – Х.: ФЛП Либуркина Л. М., 2009. – С. 556-562. 3. Плотинский, Ю.М. Развитие социального интернета [Электронный ресурс] / Ю.М. Плотинский. – Режим доступа: <http://www.soc-inform4.narod.ru/lectures.html#d6>. 4. Далворт, М. Социальные сети: руководство по эксплуатации / Майк Далворт. – [Пер. с англ. Н. Холмогорова] – М.: ООО «Издательство «Добрая книга», 2010. – С. 183-185.

СТАНОВЛЕНИЕ СЕТЕВОЙ СУБЪЕКТНОСТИ СТУДЕНЧЕСКОЙ МОЛОДЕЖИ КАК ОДИН ИЗ СОЦИОКУЛЬТУРНЫХ ЭФФЕКТОВ РАЗВИТИЯ СЕТЕВЫХ КОММУНИКАЦИЙ

Бурное развитие информационных технологий в последние десятилетия XX века и повсеместная компьютеризация обусловили кардинальные изменения коммуникативного ландшафта окружающей реальности. К настоящему времени неотъемлемыми атрибутами нашей жизни стали Интернет, мобильный телефон, виртуальные социальные сети и другие глобальные средства коммуникации, которые сформировали новую коммуникативную среду и способствовали появлению новых форматов коммуникации. При этом социальные взаимодействия, осуществляемые с помощью автоматизированных коммуникационных сетей и заключенные в рамки сетевых технологических стандартов, неизбежно подчиняются сетевой логике, способствуя беспрепятственному распространению личностного контента среди неограниченного количества людей без пространственных и временных ограничений, объединяя при этом различные формы медиа-сообщений (текст, видео, звук и т.д.). Такого рода трансформация внутренних коммуникативных порядков по сетевому принципу неизбежно способствовала переформатированию социальных отношений и взаимодействий. При этом логика сетевых коммуникаций существенно активизировала коммуникативное начало любых социальных субъектов, в том числе и институциональных. В результате, сегодня можно констатировать смену ведущего типа коммуникативной деятельности, вызванного широким распространением сетевой логики коммуницирования, что обуславливает глубокие социокультурные сдвиги, а также появление новых закономерностей функционирования социального пространства. Анализ различных аспектов данной проблемы можно обнаружить в работах М. Кастельса, Д.В.Иванова, Л.В.Нургалеевой, О.Н.Астафьевой, И.И.Докучаева, Е.Э.Дробышевой, В.В.Васильковой, В.Н.Щербины и др.

В контексте наблюдаемых социокультурных трансформаций и появления сетевых культурных форм, особый интерес для исследователей представляет студенческая молодежь, т.к. становление (воспитание) последней происходит в качественно иных коммуникативных условиях, что впоследствии неизбежно детерминирует направление и характер развития общества. Сегодня новое поколение объективно оказывается в роли исторического субъекта, на долю которого выпадает миссия осуществления глобальных перемен в развитии социума в условиях новой коммуникативной ситуации и качественно иных закономерностей функционирования социокультурного пространства. При этом следует отметить, что своеобразие молодежи как социальной группы состоит в том, что она находится в состоянии перехода от преимущественного свойства быть объектом общественного воздействия к преимущественному свойству быть субъектом социально-преобразующей деятельности, что подразумевает осуществление самостоятельной, целенаправленной, ответственной деятельности, воздействующей на другие социальные субъекты. Идея о том, что процесс присвоения социальной субъектности молодежью является ее характерной чертой, обнаруживается в концепциях И. М. Ильинского, В. А. Лукова, Л. Г. Сокурмянской, Э. К. Погорского и др. Подчеркнем, что особенностью студенчества как части молодежи является процесс становления социальной субъектности, который направляется и конструируется не только в рамках общества в целом, но и в рамках высшей школы, что, в свою очередь, обуславливает появление у студентов специфического символического и предметного мира.

Следует отметить, что личностные и социальные особенности современных студентов во многом обусловлены характером протекания коммуникативной деятельности и включением в практику сетевых коммуникаций. Изменившиеся коммуникативные условия выдвигают новые требования к развитию молодых людей, обуславливают совершенствование ими своих коммуникативных навыков и умений, способствуют расширению собственных границ, плюрализации индивидуальных позиций и стилей жизни. В результате формируются специфические коммуникативные предпосылки включения студентов в социальные отношения, а также появляются альтернативные механизмы социализации и определения идентичности. В этой связи анализ процесса становления и реализации социальной субъектности современной студенческой молодежи требует от исследователей учета ее новых детерминант, связанных с экспансией новых медиа-технологий, качественной трансформацией всей коммуникативной деятельности по сетевому принципу, появлением новых виртуальных агентов социализации. Другими словами, актуализируются коммуникативные аспекты субъектообразования, среди которых предметом нашего интереса является коммуникативная субъектность студентов.

Термином «коммуникативная субъектность» мы предлагаем обозначать такое свойство социального субъекта, которое делает его источником коммуникативной активности, и проявляется в целенаправленной деятельности, направленной на информационный обмен, а также на установление, развитие, поддержание социальных связей и взаимодействий с помощью объективных (внешних) и

суб'єктивних (внутренних) средств реализации коммуникативной деятельности. При этом овладение последними подразумевает выработку и/или усвоение ценностно-нормативных механизмов реализации такой деятельности (т.е. внутренних или субъективных средств), а также свободное использование технологических средств ее осуществления (т.е. внешних, объективных средств). По сути, в современных реалиях речь идет о необходимости формирования *сетевой субъектности студенческой молодежи*, т.к. коммуникативная деятельность данной социальной группы все чаще осуществляется с помощью сетевых медиа-технологий и на основе новых мотивов и ценностных регуляторов ее осуществления.

Таким образом, в условиях сетевого коммуникативного пространства происходит трансформация ключевых характеристик и форм реализации социальной субъектности студентов. Уровень социальной активности молодых людей и их коммуникативная деятельность становятся взаимно детерминированными, что предполагает становление сетевой субъектности студентов как специфического свойства социального субъекта в условиях сетевого коммуникативного пространства на основе новой ценностно-нормативной матрицы и сетевых медиа-технологий.

ЛИТЕРАТУРА: 1. Kyslova O. N., Berdnyk E. A. New media as a formation factor for digital sociology: the consequences of the networking in the society and the intellectualization of the communications / Kyslova Olga, Berdnyk Ekateryna // Study of Changing Societies: Study of Changing Societies: Comparative and Interdisciplinary Focus. — 2013. — Vol. 3 (7). — Mode of access: http://www.scsjournal.org/index.php?option=com_content&view=section&layout=blog&id=1&Itemid=8. 2. Сокурская Л.Г. Студенчество на пути к другому обществу: ценностный дискурс перехода/ Людмила Георгиевна Сокурская. – Х.: ХНУ им. В.Н.Каразина, 2006. – 576 с.

Олександр Якимчук

Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича

ПРИЧИНИ РОЗВИТКУ ОНЛАЙНОВИХ СОЦІАЛЬНИХ СТРУКТУР

До теперішнього часу в академічних кругах існує значна розбіжність поглядів на джерела безпрецедентно швидкого, за мірками людського суспільства, розвитку глобальних комп'ютерних мереж.

Ряд дослідників, обговорюючи причини, сприяючі тому, що віртуальні світи так швидко стали складовою частиною повсякденності, приходять до висновку про прагнення людини перевищити визначені їй природою можливості [5]. Складність сучасних телекомунікаційних систем перевищує щонебудь раніше створене в історії людства, а масовість їх використання і темпи зростання числа користувачів говорять про те, що в економічно розвинених суспільствах досягнення науки і технологій стали частиною повсякденності. Для того, щоб зрозуміти причини безпрецедентно швидкого зростання інтересу людства до здійснення соціальних практик у кіберпросторі, представимо ряд аргументів.

Аргумент перший – існують нейробіологічні причини привабливості здійснення у кіберпросторі соціальних інтеракцій. Так, на думку академіка Павла Васильовича Симонова: «Положення про те, що нормальна життєдіяльність вимагає припливу із зовнішнього середовища не лише речовини і енергії, але й інформації, підтверджують експерименти, які свідчать про драматичні наслідки «інформаційного голоду», особливо для мозку, що розвивається» [4].

Аргумент другий – сучасні засоби масової інформації, зробивши людей споживачами фрагментарних образів, тим не менш не змогли вбити у людині бажання брати участь у реальних комунікативних практиках. Говард Рейнгольд висловлював припущення, що «одне з пояснень феномену «віртуальних об'єднань» – це спрага до спілкування, яке посилюється серед людей всюди у міру того, як все більше і більше з нашого реального життя зникають неформальні громадські простори» [8].

Аргумент третій – кіберпростір, пропонуючи можливість взаємодії з новими акторам, дозволяє індивідові на якийсь час забути про властиві йому фізичні недоліки, патерни поведінки і т. д. «Бурхливе зростання мережі – це реакція на ізоляцію суб'єкта сучасного соціуму. Іншими словами, мережа компенсує процес атомізації суспільства, включає генетичну пам'ять про початковий соціум, поміщає людину у віртуальну мережеву групу. Інтернет, таким чином, прекрасно вписується у генетичний код суспільства» [1].

Аргумент четвертий пов'язаний з метафізикою. «Наше захоплення комп'ютерами... має більшою мірою глибоко духовний характер, ніж чисто утилітарний», – пише у своїй роботі американський філософ Майкл Хайм (Michael Heim). І далі він продовжує: «В нашій любові до цих машин ми у першу чергу шукаємо будинок для розуму і серця» [7].

Сьогодні вже ведуть мову про конструювання індивідуальної реальності за допомогою можливостей, що надаються високими технологіями. При цьому об'єкт дії виникає окремо від когнітивної

здатності людини. Як писала Шері Такл (Sherry Turkle): «Так само як музичні інструменти можуть розглядатися в якості розширеної конструкції звуку, комп'ютери можуть бути продовженням людської думки... Комп'ютер може бути описаний... як об'єкт, розташований на межі між я і не я. Або, як у новій інтерпретації історії про Нарциса, люди здатні закохатися у штучні світи, створені ними самими або сформовані для них іншими. Люди здатні бачити себе у комп'ютері» [10].

Аргумент п'ятий. Найважливіша відмінність телекомунікаційних мереж від усіх інших медіа полягає у тому, що актори при мінімальних фінансових витратах можуть реалізувати на практиці креативні проекти. Мотивація багатьох творців інформаційних ресурсів у телекомунікаційних мережах визначається закономірностями діалектики відображення, згідно з якими будь-яка жива істота прагне залишити хоч який-небудь слід у житті.

Аргумент шостий – кіберпростір такий привабливий, оскільки він ґрунтується на вірі людини в есенціальне, тобто те, що відноситься до сутності речі. Доктор філософських наук, завідувачий відділом Інституту філософії РАН В.М. Розін пише: «Безумовно, повинно змінитися і саме розуміння техніки. Передусім, необхідно здолати інструментальне тлумачення техніки. Йому на зміну повинно прийти розуміння техніки, з одного боку, як прояву складних інтелектуальних і соціокультурних процесів, з іншої – як особливого середовища існування людини...» [3].

У есе «Відновлення» («Remediation») американські дослідники Джей Девід Батлер (Jay David Butler) і Річард Грузін (Richard Grusin) припустили, що популярність і розповсюдженість кіберпростору обумовлені парадоксальним бажанням людей отримувати реальний досвід у процесі взаємодій з програмними і технічними артефактами [6].

Аргумент сьомий. Як вважає відомий російський дослідник мережі Інтернет психолог А.Е. Войскунський: «З психологічної точки зору людська активність в Інтернеті підпорядкована задоволенню трьох основних потреб: комунікативної (прикладні – електронна пошта, «чати», конференції, листи розсилки, групи новин, «гостьові книги», форуми і тому подібне), пізнавальної (прикладні – навігація по мережі, пошук конкретної інформації або знайомство з поточними новинами, виявлення уразливих веб-серверів з метою подальшого їх «злому» і тому подібне) і ігрової... До цих видів активності зводяться, врешті-решт, деякі інші поширені види опосередкованої Інтернетом діяльності: приміром, часто обговорюваний у популярних і наукових виданнях «електронний флірт», як і поширені серед користувачів Інтернету спроби зміни ідентичності – це спілкування, причому з безперечними елементами гри» [2].

Аргумент восьмий – без використання телекомунікаційних технологій, відповідних програмних і технічних артефактів на сучасному рівні розвитку суспільства неможливе адекватне сприйняття реальності. Так, використовуючи отримані Саймоном результати стосовно розподілу праці між людиною і комп'ютером [9], дійдемо висновку, що тільки у з'єднанні можливостей машин після обробки інформаційних потоків і людських здібностей до узагальнення і побудови абстрактних моделей можливе адекватне сприйняття реальності, що оточує людину.

До вищесказаного можна додати ще цілий ряд причин, що підкреслюють міру гостроти і зрілості цієї проблеми як суспільно значимої. Важливе значення має політичний устрій суспільства, в якому здійснюються інновації. Практика свідчить про те, що у демократичних суспільствах телекомунікаційні технології впроваджувалися швидшими темпами, ніж у державах з тоталітарними режимами або з економіками, що розвиваються. Остання теза пояснюється тим, що саме можливість доступу до суспільно значимої інформації, а також свобода здійснення комунікативних взаємодій лежать в основі тих або інших політичних конструктів.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Ваганов А. Краткая феноменология Всемирной Паутины // Общество и книга: от Гутенберга до Интернета. – М., 2000. – С.42-53. 2. Войскунский А.Е. Психологическая наука в исследовании Интернета // Технологии информационного общества – Интернет и современное общество. Материалы Всероссийской объединенной конференции. – СПб, 2000. – С.91-93. 3. Розин В. Сущность техники в исторической и современной перспективе. Почему техника, которая создается для пользы человека, постоянно оказывается опасной и разрушительной стихией // Независимая газета. – 2003. – М., 27 (2860), 12 февр. 4. Симонов П.В. Созидающий мозг. / П.В. Симонов. – М.: Наука, 1993. –С.16-17. 5. Biocca F., Levy P. Chapter 1: The vision of virtual reality // Biocca F. (eds.). Communication in the age of virtual reality. Hillsdale, N.J.: Erlbaum, 1995. P.3-14. 6. Butler J.D., Grusin R. Remediation // Configurations, 1996. № 4.3. P.318-358. 7. Heim M. The Erotic Ontology of Cyberspace // M. Benedikt (eds.). Cyberspace: First Steps. Cambridge, MA: MIT Press, 1991. P.61. 8. Rheingold H. The Virtual Community. N.Y.: Seeker & Warburg, 1994. P.6. 9. Simon H.A. The Structure of Ill-Structured Problems // Artificial Intelligence, 1973. Vol. 4. P.181-201. 10. Turkle S. Life on the Screen. Identity in the Age of the Internet. N.Y.: Simon & Schuster, 1995.

СОЦІАЛЬНА СТРУКТУРА ТА СОЦІАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ ВІРТУАЛЬНОГО ПРОСТОРУ

З появою глобальних телекомунікаційних мереж соціологія отримала нову предметну область для вивчення поведінки акторів в соціо-технічному середовищі, яке отримало назву віртуального простору. Поява віртуального простору як особливого середовища існування людини призвело до зміни архетипів, які вже склалися в суспільстві, ритмів функціонування, естетичних образів, моделей економічної діяльності і форм соціальних взаємодій. Тому вкрай актуальним є вивчення цього нового об'єкту, зокрема особливий інтерес з точки зору соціології викликає соціальна структура та соціальна організація віртуального простору.

Віртуальний простір в нашому дослідженні - це форма громадського життя людей, що носить глобальний, надкласовий і наднаціональний характер, основою якої являється діяльність сервісів Інтернет, які забезпечують, комунікацію між індивідами - користувачами мережі Інтернет, діяльність яких стає можливою за допомогою досягнень рівня розвитку сучасної інформаційної техніки і технологій, зокрема, винайдення комп'ютерів. У віртуальному просторі формується особлива ідентичність суб'єкта, спостерігається інтерактивність та повна включеність у віртуальну реальність людини. Також до властивостей віртуального простору належать мінливість, симуляційність, знеособленість, поверховість людських контактів, принципова відкритість, антиєрархічність, децентрованість, мобільність; існує свій час, простір і закони існування. У віртуальному просторі реальне, вигадане і символічне взаємопроникають, а процес становлення ніколи не завершується.

Французький філософ і соціолог Анрі Лефевр припустив існування трьох видів просторів: фізичного (природа, космос); когнітивного (логічні і формальні абстракції); соціального (соціальні інтеракції). Особливість віртуального простору полягає в тому, що він може бути розглянутий як нерозривний взаємозв'язок всіх цих трьох типів, які, по суті, описують різні рівні віртуального простору. Фізична складова віртуального простору пов'язана з комплексом технологічних рішень, які породжують поля різних типів. Когнітивна - з насиченістю даного простору інформацією для пізнання себе, навколишнього світу і навіть не існуючих в реальності речей і явищ. Соціальна складова пов'язана з досвідом людських комунікацій у віртуальному середовищі [3]. Вона вказує на те, що віртуальний простір - це простір соціальних відносин, який в цьому сенсі настільки ж реальний, як і географічний, оскільки пересування в ньому вимагає зусиль і часу.

Під соціальною структурою суспільства розуміється сукупність взаємозв'язаних і взаємодіючих між собою соціальних груп, спільностей та інститутів, пов'язаних між собою відносно сталими відносинами [2]. Соціальна структура суспільства являє собою будову цієї соціальної системи, визначає характер взаємозв'язків і взаємовідносин між її складовими частинами.

Сутність соціальної структури суспільства найбільш повно виражається у її загальних рисах, до яких можна віднести:

- багатоманітність соціальних елементів, що утворюють соціальну структуру суспільства (соціальний інститут, соціальна група, соціальна спільність тощо);
- різний ступінь впливу кожного складового елемента соціальної структури суспільства на соціальні процеси і явища, відмінність їхніх соціальних ролей;
- наявність відносно стабільних зв'язків між складовими елементами соціальної структури суспільства, взаємозалежність останніх;
- взаємопроникність елементів, що забезпечує цілісність соціальної структури, тобто одні й ті ж соціальні суб'єкти можуть бути частинами різних складових одиниць суспільства;
- багатофункціональність і стабільність - кожен елемент соціальної структури суспільства виконує свої специфічні функції, які є відмінними від ролей інших соціальних елементів, що й передбачає значну кількість соціальних функцій суспільства. З нашої точки зору, аналогічні риси можна спостерігати і в віртуальному просторі. Методом аналізу документів статутів і правил різноманітних форумів та інших веб-сервісів можна виявити також деякі особливі риси цієї структури.

Соціальна організація будь-якої спільноти - це така сукупність зразків поведінки, настанов, соціальних ролей, засобів соціального контролю, яка забезпечує співжиття членів спільноти, гармонізує множини їхніх прагнень і дій у процесі задоволення потреб, а також сприяє розв'язанню проблем і конфліктів, які виникають під час спільного життя [4]. Тобто, соціальна організація - це комплекс засобів, за допомогою яких спільнота підтримує внутрішню рівновагу, певний порядок у своєму середовищі.

У віртуальному просторі так як і в реальному можна виявити соціальну структуру: кожен відвідувач цього простору знаходить свій власний статус, який наказував йому виконання відповідних

ролей. Нерівність відстаней між статусами учасників віртуальних співтовариств (форумів, соціальних мереж) представлена на наступній вимірній лінійці:

- Системні адміністратори (адміністратори серверу)
- Адміністратори
- Модератори форуму
- Модератори підфорумів
- Користувачі [1].

У цьому просторі можлива соціальна мобільність, каналами якої можуть бути, наприклад, вміння програмувати, можливості створити і утримувати власний сайт, здатність викликати співрозмовника на розмову, володіння інформацією, зрештою, вміння зламувати чужі бази даних або створювати комп'ютерні віруси.

Соціальна структура віртуального простору детермінована процесами створення, поширення, споживання інформації, нормами мережної етики, а також процедурами взаємодії з офлайнними соціальними утвореннями.

Під організаційною формою віртуального мережного співтовариства розуміють цілісну систему взаємозалежних структурних, культурних, стратифікаційних, комунікаційних, тимчасових і програмно-технологічних компонентів, яка надає інтеракціям усередині співтовариства певний характер, форму і спрямованість.

Сукупність мережних співтовариств утворює соціальну систему, яка володіє функціями цілісного утворення. Доповнюючи один одного, співтовариства тим самим заповнюють інформаційні ніші інтересів користувачів, сприяють виробленню нових ідей, забезпечуючи тим самим розвиток людства в цілому. Таким чином, різноманітність співтовариств представляється найважливішою умовою соціальної цілісності віртуального простору. В комп'ютерних мережах досить наочно проявляється існування двох базових елементів соціальної системи і, відповідно, двох рівнів організації людської життєдіяльності (індивідуального і групового).

Проаналізувавши вищесказане, можна дійти до висновку, що соціальна структура і соціальна організація віртуального простору має як спільні ознаки з соціальною структурою та організацією реального простору, але також має і свої специфічні ознаки, тому дана тематика є актуальною і потребує подальшого вивчення методами соціологічної науки.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Бондаренко С.В. Стратифікація в сетевих сообществах межличностного общения. [Електронний ресурс]. // Научная мысль Кавказа. - 2002. - № 12 (38). - С. 32-39. - Режим доступа - <http://banderus2.narod.ru/100925.html>. 2. Городяненко В. Г. Социология: Підручник [Електронний ресурс]. / За ред. В. Г. Городяненка. - К.: «Академія», 2008. – Режим доступа: <http://readbookz.com/book/195/7396.html>. 3. Романенко С.В. Виртуальное пространство: методологические подходы к изучению // Вісник ОНУ. Соціологія і політичні науки. - Одеса, ОНУ, 2006. - Том 11. Випуск 10. - с. 54-61. 4. Фролов С.С. Социология организаций.[Електронний ресурс]. - М.: «Гардаріки», 2001. - Режим доступа - <http://lib.socio.msu.ru/1/library>.

Марина Мерзляк

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

СОЦИАЛЬНЫЕ СЕТИ И СОЦИАЛИЗАЦИЯ СОВРЕМЕННОЙ МОЛОДЕЖИ

Жизнь современной молодежи неразрывно связана с новыми средствами коммуникации, среди которых все большее значение приобретают интернет и социальные сети, постепенно превращающиеся в мощный инструмент влияния на молодое поколение. Виртуальное пространство социальных сетей уже стало естественной «средой обитания» молодых людей. Об этом, например, свидетельствуют результаты социологического исследования «Жизненный мир современного подростка», проведенного в 2013 году силами сотрудников Харьковского национального факультета имени В. Н. Каразина под руководством проф. Л. Г. Сокурянской. Так, 50% опрошенных подростков практически ежедневно общаются посредством социальных сетей, 27% - часто, 10% - время от времени, 6% - редко и только 7% - практически никогда. Аналогичные результаты получены российскими исследователями, которые отметили, что подростки предпочитают виртуальное общение реальному и практически все свободное время проводят в социальных сетях [1].

Широкое распространение новых способов коммуникации (мы имеем в виду социальные сети) создает предпосылки к тому, что классические институты социализации, такие как семья и школа отходят

на второй план, а интернет (с его социальными сетями) занимает их место, начинает влиять на формирование жизненной позиции молодых людей [2; 3].

Многие авторы отмечают, что социальные сети становятся своего рода проводниками для молодежи в постоянно трансформирующемся обществе (см., например, [4]). Они помогают молодым людям в самореализации и «самопрезентации». Одобрение виртуального сообщества становится более значимым, чем одобрение неким, часто отстраненным, «обществом» [5]. Причиной выступает то, что в социальных сетях отсутствуют какие-либо условности, которых невозможно избежать в реальном общении. Многие люди (особенно молодые) испытывают сложности в процессе реального общения. Им намного проще выплеснуть свои эмоции и переживания в виртуальное пространство и такое же виртуальное сообщество, где можно не бояться осуждений и порицаний, поскольку созданный виртуальный образ можно с легкостью поменять на другой. Это делает виртуальный мир необычайно притягательным и создает предпосылки формирования «зависимости от виртуальности». В силу неудовлетворенности окружающей действительностью (личностный, экономический, социокультурный и др. аспекты) зависимость от виртуальности может усугубляться, приводя к тому, что человек начинает отдавать предпочтение именно виртуальному миру, начинает перенимать те образы, которые транслируются сетью, теряет свою идентичность.

В сознании молодежи происходит подмена реального мира (где существуют общепринятые нормы и правила, невыполнение которых влечёт за собой применение жёстких санкций) виртуальным (где допустимо практически все). Проблемой здесь является то, что многие молодые люди переносят созданные в виртуальном мире правила социального взаимодействия в реальный мир, тем самым разрушая сложившиеся нормативные устои общества. Такая виртуализация приводит к деформации социального сознания и поведения.

Таким образом, можно сказать, что молодежь проходит процесс киберсоциализации – социализации в киберпространстве, предполагающей изменение структуры самосознания личности и происходящей под влиянием и в результате использования современных информационных и компьютерных технологий. Киберсоциализация особенно ярко происходит в киберпространстве виртуальной социализирующей Интернет-среды, то есть вследствие использования ресурсов Всемирной паутины, а также в процессе коммуникации с виртуальными агентами социализации, встречающимися человеку в интернете (в первую очередь, в социальных сетях, в процессе переписки по e-mail, на форумах, в чатах, блогах, телеконференциях и online-играх) [6]. В этом контексте обратим внимание на то, что в настоящее время молодые люди все чаще заводят «виртуальных друзей», т. е. друзей, с которыми познакомились и общаются лишь в виртуальном пространстве социальных сетей. Так, в упомянутом выше исследовании «Жизненный мир современного подростка» респонденты, отвечая на вопрос, касающийся наличия виртуальных друзей, продемонстрировали следующее. Среди опрошенных 14 % отметили, что у них есть виртуальные друзья, с которыми они познакомились и общаются в социальных сетях, не перенося это общение из виртуального мира в реальный. 44% - общаются со своими «реальными» (т.е. не «виртуальными») друзьями посредством социальных сетей. И только 42 % ответили, что не используют социальные сети для общения.

Таким образом, мы видим, что социальные сети, выступая особым социальным пространством, являются той сферой, где трансформируются традиционные формы социализации и социальных отношений, а общение как вид досуговой занятости становится возможным не только в традиционном виде непосредственного живого общения, а приобретает новые «виртуальные» черты.

ЛИТЕРАТУРА: 1. Арламов А. А., Исаджанян А. Н. Социальные сети как фактор социализации подростков: особенность влияния и риски [Электронный ресурс] / Арламов Александр Анисимович, Исаджанян Анна Николаевна // Педагогика и психология: проблемы и решения: материалы международной заочной научно-практической конференции. — Новосибирск: Изд. «СибАК», 2013. — Режим доступа: <http://sibac.info/index.php/2009-07-01-10-21-16/7682-2013-05-08-07-30-55>. 2. Баткаева Е. Р. Роль социальных сетей в социализации молодежи [Электронный ресурс] / Елена Баткаева // Информационно-аналитический центр «ПАРЕТО». — Режим доступа : www.pareto-center.ru/smi-59.html. 3. Угольков Н.В. Влияние интернета на социализацию старших школьников [Электронный ресурс] / Угольков Николай Владимирович // Историческая и социально-образовательная мысль. — 2012. — №4 (14). — С. 173-174. — Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/vliyanie-interneta-na-sotsializatsiyu-starshih-shkolnikov>. 4. Козыревская А.В., Осипов В.Е. Современное информационное пространство, его влияние на образование и социализацию человека / Козыревская А.В., Осипов В.Е. // Вестник восточно-сибирской государственной академии образования: — 2010. — Вып. 12. — С.24-30. 5. Плешаков В.А. Виртуальная социализация как современный аспект квазисоциализации личности // Проблемы педагогического образования. Сборник научных статей. Вып. 21. /Под ред. В. А. Слестёнина, Е. А. Левановой. — М.: МПГУ — МОСПИ, 2005. — С. 48 – 49. 6. Белоусов В. И, Шаталов Е. П. Социальные Интернет-сети как политическое оружие и инструмент конкурентной борьбы [Электронный ресурс] / Белоусов Владимир Ильич, Шаталов Евгений Петрович // Капитал страны. — 2011. — Режим доступа: www.kapital-rus.ru/articles/article/183584/.

ОСОБЕННОСТИ РЕКЛАМНОГО БИЗНЕСА В ЭПОХУ ИНФОРМАЦИОННОГО ОБЩЕСТВА

Термин «информационное общество» был введен в научный оборот в начале 60-х годов фактически одновременно в США и Японии Ф. Махлупом и Т. Умесао, авторами, получившими широкую известность своими исследованиями динамики развития наукоемких производств [1].

Основной смысл концепции информационного общества, сформулированной учеными этого направления, может быть представлен следующими тезисами:

- большая часть населения развитых стран будет занята информационной деятельностью;
- одной из главных социальных ценностей, объединяющих общество, главным продуктом производства и основным товаром становится информация;
- власть в обществе переходит в руки информационной элиты («датократов», «инфократов»);
- классовая структура общества лишается смысла, постепенно нивелируется, уступает место элитарно-массовой структуре. Исчезает пролетариат, а с ним и все противоречия, появляется «когнитариат» и новое компьютерное поколение свободных людей – «гомо интеллектус» [2].

Наиболее известными концепциями, характеризующими состоявшееся информационное общество, являются концепции информатизации, глобализации и виртуализации.

Информатизация – системно-деятельностный процесс овладения информацией как ресурсом управления и развития с помощью средств информатики с целью создания информационного общества [3]. Этот процесс принято делить на три подпроцесса: медиатизацию (процесс совершенствования средств сбора, хранения и распространения информации), компьютеризацию (процесс совершенствования средств поиска и обработки информации) и интеллектуализацию (процесс развития знаний и способностей людей к восприятию и порождению информации) [2].

Глобализация – процесс, который ослабил роль государства и государственного суверенитета в мире; неопределенный, неуправляемый и самостоятельный характер всего, что происходит в мире; отсутствие центра, пульта управления [4, с. 87].

Виртуализация – процесс замещения реального пространства виртуальным (символьным) посредством компьютерной техники [5].

Процессы информатизации, глобализации, виртуализации внесли существенные коррективы в экономические процессы реального мира. Наиболее заметной является тенденция виртуализации экономики и бизнеса, которая воплощается в превалировании знаков, символов и идей над реальными вещами. Наиболее выраженные изменения претерпели те сферы бизнеса, которые изначально основывались на символьной функциональности. К этой сфере относится и рекламный бизнес.

Определяя сущность понятия «реклама», можно выделить три основных момента:

1. Реклама понимается как информация;
2. Реклама рассматривается как вид деятельности;
3. Реклама определяется как социальный феномен [6, с. 10].

Рекламный бизнес перестал быть только экономической деятельностью. На современном этапе развития общества этот вид деятельности можно рассматривать как форму социальной коммуникации, поскольку функционирование рекламного бизнеса может влиять на изменение ценностей, на образ жизни и формирование взглядов различных социальных групп, на уровень и качество информированности населения и т.д.

Рекламный бизнес является частью процесса информатизации. При этом, он прошёл процесс институционализации и представляется сегодня как социальный институт.

Этому социальному институту присуща высокая информативность (реклама, с одной стороны, обеспечивает потребителя сведениями относительно различных товаров, а с другой стороны, посредством реакции потребителя, обеспечивает производителей информацией о состоянии рынка) [7].

В рекламной деятельности также отразился такой процесс, как глобализация. Этот процесс отразился в развитии международного рекламного бизнеса как особой формы деятельности фирм, ориентированной на завоевание зарубежных рынков. При этом учитываются социальные и культурные особенности этих рынков. Также процесс глобализации проявился в укреплении транснациональных корпораций и глобальных торговых марок, которые поддерживаются соответствующей глобальной рекламой.

В сфере рекламы особое место занимает категория «бренд», обозначающая название, термин, символ или дизайн (либо комбинация этих понятий), которые выделяют определенный вид товара или производителя среди других подобных.

Виртуализация рекламы происходит в нескольких направлениях: 1) широкое использование рекламы в виртуальном пространстве (компьютеризация рекламы); 2) применение виртуальных средств в

самом рекламном продукте [8]. Эти направления активно функционируют на современном этапе развития рекламного бизнеса. При этом, первое можно свободно наблюдать в сети Интернет, а второе – практически в любом рекламном продукте, транслируемом на телевидении. Это проявляется, прежде всего, в создании в рекламном продукте образов, которые не имеют аналогов в реальном мире.

Особенности функционирования рекламного бизнеса в Украине соответствуют общемировым: процессы глобализации и виртуализации оказывают активное влияние на деятельность этой сферы.

Подытожив вышесказанное, можно сделать вывод о том, что процессы информатизации, глобализации и виртуализации внесли огромный вклад в развитие всех сфер общества. Но одним из самых ярких примеров влияния этих процессов является функционирование рекламного бизнеса на современном этапе. Можно сделать вывод о том, что рекламный бизнес – это наиболее концентрированное проявление, прежде всего, процесса виртуализации бизнеса. Именно поэтому имеют смысл дальнейшие исследования этой области.

ЛИТЕРАТУРА: 1. Иноземцев В.Л. Современное постиндустриальное общество: природа, противоречия, перспективы: учеб.пособие для студентов вузов [Электронный ресурс]. // Центр исследования постиндустриального общества. – Режим доступа: <http://postindustrial.net/books/sovremennoe-postindustrialnoe-obshhestvo-priroda-protivorechiya-perspektivy/#more-59>. 2. Соколова И.В. Социальная информатика и социология: проблемы и перспективы взаимосвязи [Электронный ресурс]. // Студенческий сайт факультета социологии РГСУ. – Библиотека. – Социальная информатика. – Режим доступа: http://socinf.com/biblioteka/soc_inf/. 3. Пушкин В. Г., Урсул А. Д. Информатика, кибернетика, интеллект. Философские очерки [Электронный ресурс]. // Институт развития бизнеса и предпринимательства. – Режим доступа: http://www.irbip.ru/irbase/philosophy/pushkin_v_g_ursul_a_d_-_informatika_kibernetika_intellekt_filosofskie_ocherki.html. 4. Бауман З. Глобализация. Последствия для человека и общества // Пер. с англ. — М.: Издательство «Весь Мир», 2004.— 188 с. 5. Иванов Д. В. Виртуализация общества [Электронный ресурс]. // Библиотека Гумер. – Культурология. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/ivanov_virtual/Ivanov_index.php. 6. Маркин И. И. Институционализация социальной рекламы в России. Автореферат. – Москва, 2010. [Электронный ресурс]. // Московский гуманитарный университет. – Режим доступа: http://www.mosgu.ru/nauchnaya/publications/2010/abstracts/Markin_IM.pdf. 7. Колокольцева О. В. Социальные основы институционализации рекламного бизнеса. Автореферат. – Саратов, 2001. [Электронный ресурс]. // Электронный каталог диссертаций. – Режим доступа: http://www.dissland.com/catalog/sotsialnie_osnovi_institutsionalizatsii_reklamnogo_biznesa.html. 8. Романенко С.В. Не повторяйте в реальной жизни, или Добро пожаловать в виртуальное пространство! // Вісник ОНУ. Соціологія і політичні науки. – Одеса, ОНУ, 2010. – Том 15. Випуск 17. – с. 49-55.

Олександр Тертичний
редактор сайту *e-democracy.in.ua*

КОНЦЕПЦІЯ МЕРЕЖАНОЇ ДЕМОКРАТІЇ ЯК ПОЗИТИВНИЙ ФОРСАЙТ-СЦЕНАРІЙ

Точкою збору концепції послугувала Математична модель структурної еволюції суспільних продуктивних сил Геннадія Повещенка і Юрія Чехового (http://i-soc.com.ua/journal/N3_2001r_3.pdf).

Автор поділяє думку, що курс наслідування, яким топчеться Україна, є програваним незалежно від вектору спрямованості: на Схід чи Захід. Наприклад, в країнах розвинутої демократії, які більшість політологів пропонують, як позитивне майбутнє України, традиційна модель держави вичерпується. Інтернет розбудив середній клас, в його мережах народжується «п'ята» влада нової громадськості – влада громадянського суспільства. Масові протестні мітинги, що відбулися останнім часом в Москві, свідчать, що і поза межами «старої» демократії процеси розпочалися в тому ж напрямку. Чи варто наслідувати те, що відходить? Чи не краще орієнтуватися на прийдешнє?

Майже всі українські економісти та політологи не помічають, що вперше у світовій історії кожна окрема ОСОБА отримала реальну можливість приєднатися до відкритої спільноти, чи виходити з неї. Таким чином соціальні мережі на очах створюють **нову світову парадигму**: переміщення Особи з ролі переважно об'єкта політичного процесу до ролі основного Суб'єкта. Прогноз випливає з прискореного розвитку соціальних мереж, і знайшов підтвердження хвилею громадянського активізму у 2011 – небаченою з 60-тих років минулого століття. Протестанти в найбільших містах Європи вимагали REAL DEMOCRATIE YA! Вони вимагають переглянути сам фундамент старої демократії, змінити форми і способи суспільного життя. Таким чином, образ Нової держави, принаймні в Європі, постає досить виразно: пряма демократія в громадах, а на національному рівні – під потужним контролем і за безпосередньої участі озброєного інтернетом Громадянина.

Шлях наслідування прирікає націю на безнадійний маргінес: протягом нашого наближення до оглошених «взірців» (хоч західних, хоч східних), лідери суттєво просунуться далі. І щоби стати врівень, нам доведеться розпочати новий виток наздоганяння, який завершиться новим відставанням. Отже, вже сьогодні маємо зробити історичний вибір: чекати поки технології та сусіди затягнуть нас колись до околиць Таможенного союзу чи всеєвропейської мережаної демократії, або ж цілеспрямовано скорегувати природний процес. Можемо скористатися тим, що світ переживає світоглядну і фінансово-економічну кризу, наближається до чергової точки біфуркації, в момент якої навіть аутсайдер отримує шанс швидко вийти вперед. Здійснити український стрибок до мережаної демократії на випередження – лише такий маневр надає молодій політичній нації гідну ПЕРСПЕКТИВУ.

Спосіб досягнення Мети демонструють держави, що перетворилися на успішні протягом життя одного покоління: «Націю не можуть об'єднати ані кров у жилах, ані перекази минулого, ані – навіть! – пам'ять про звичаї предків. Ефективно об'єднати сучасну націю може тільки спільний проект майбутнього – не нав'язаний згори, а вистражданий і усвідомлений усіма активними громадянами». Свій Спільний Проект українці вже вистраждали, але ще не усвідомили. Проект вже вистиг в середовищі громадянських активістів, і маємо подбати, аби він швидше оформився і став спільним.

Тисячі фахівців і громадянських активістів шукають шляхи позитивного розвитку України, сотні з них надали пропозиції, які варті впровадження, як мінімум, частково. Більшість з них стосується галузевих проблем (економіка, освіта, соціальний захист, мораль, довкілля, громадянське суспільство, держава etc) і не можуть бути реалізованими в чинних українських реаліях внаслідок економічного та/чи політичного блокування владною верхівкою. Конструювання майбутнього нагадує броунівський рух, оскільки проекти не мають прив'язки до жодної ЦІЛІСНОЇ стратегії: внаслідок повної їх (стратегій) відсутності. Разом з тим, кілька концептуальних варіантів майбутнього можуть стати центрами тяжіння, які відіграють роль магнітних полюсів, об'єднують громадянських активістів на підтримку того чи іншого сценарію: посприяють акумуляції соціальної енергії, цілеспрямованості творчої діяльності.

Приоритетним завданням має стати прискорена (випереджаюча) прозоризація всіх сфер життя, яка щойно стала можливою (і в перспективі невідворотною) як наслідок сучасних технологій. Завтрашня епоха тотальної прозорості по суті аналогічна вимогам другого пришествя, що потужно посприяє моралізації суспільства. Процес очищення має розпочатися з партійно-політичної верхівки за допомогою сучасного способу примусу до політичної відповідальності. Моментом істини стане негайне запровадження персонального мандату: кожен виборець ОСОБИСТО, без жодного посередника отримує реальне право в будь-який момент відкликати власний голос, поданий за виборних осіб чи партійні списки.

Драматичним наслідком цинічності чинного політикуму стала штучна внутрішня ворожнеча навколо суперечностей в мовно-історичних поглядах та переконаннях українців. Мільйони людей на Сході і Заході, на жаль, ще не бачать очевидного: країна, дві великі частини якої нацьковані одна на одну, НЕ ЗДАТНА бути успішною. Прибрати колоду розбрату на шляху Спільного проекту можна шляхом громадянського мораторію на публічні дебати із саморуйнівної тематики за відомою формулою: «У нас різні політичні уподобання. Ми розмовляємо різними мовами. Але Україна у нас одна».

Прозорість особи і суспільства невідворотно вимагає прозорості бізнесу. Адже, **перша країна**, яка впровадить хоча би фінансову прозорість, протягом покоління вирветься у світові лідери. Бо це реальне змагання, реальна творчість – принаймні так вважав вже покійний відомий російський олігарх, який став доктором економічних наук ще за радянських часів. Стратегія політико-економічної прозорості задовольнить і лібералів, і соціалістів, і націоналістів в майбутньому уряді національної згоди: в ідейно-політичному плюралізмі і економічному зростанні зацікавлені всі – за винятком монополістів.

Перший етап реалізації Проекту – Оновлення владних інституцій, яке забезпечить реальний контроль суспільства над державним апаратом. Програма оновлення виробляється в соціальних мережах і передбачає погодження Візії України, Програмної заяви і тактики Оновлення. Розпочавши Програму, активісти гуртуються, створюють нові осередки, навчаються державному управлінню. Усі три завдання вирішують, запроваджуючи масовий контроль поточної роботи влади на місцях і в центрі. Головною вимогою до уряду є термінове забезпечення прозорості державного апарату і місцевих органів влади (включно із судами) – відповідно до європейських стандартів і міжнародних зобов'язань України. Першим мінімальним рівнем прозорості має стати інтернет-прозорість влади в Естонії та прозора інвентаризація майна в Грузії.

Вирішити проблему національного масштабу може лише ЗАГАЛЬНОнародний рух: як колиска Нової держави і спосіб м'якого тиску на владу. Платформа руху є прийнятною для українців найширшого спектру переконань: від ліберал-демократів до соціал-демократів. Рух обмежує ідеологічну базу ЗАГАЛЬНОдемократичними рамками, яких досить для реалізації Програми оновлення і СПІЛЬНОГО досягнення української Мети. Рух формується на суто громадянській основі: поза владою, а також поза участю будь-яких партій і недемократичних громадських організацій. Учасники громадських організацій/партій беруть участь в русі на індивідуальній основі. Якщо програма партії/ГО цих активістів суперечить програмним засадам Громадянського руху, вони мають обрати одне з двох. Програма руху впливає із Стратегії і тактики, що напрацьовується із залученням кожного бажаного громадянина за використання сучасних засобів комунікації.

ЦЕННОСТИ БРЕНДА КАК ФАКТОР ФОРМИРОВАНИЯ ЛОЯЛЬНОСТИ ПОТРЕБИТЕЛЕЙ

Конкуренция на современном рынке – основной способ совершенствования качества и, как следствие, улучшения взаимоотношений с потребителями. Создание потребительской стоимости продукта, как правило, обеспечивается за счет привлечения или удержания внимания потребителей при помощи определенных стимулов. Один из таких стимулов – бренд. Бренд всегда является доказательством качества, проверенного временем, опыта экспертов, которым доверяют потребители и на которых они ориентируются при окончательном выборе продукта. Бренддинг, став профессиональным занятием в маркетинговой деятельности, обеспечивает: 1) самые различные предложения, 2) насыщение рынка товарами, торговыми марками, возможность различать товары и торговые марки. Под бренддингом понимают процесс создания ценностей, которые воплощаются в торговых марках [1].

Мы исходим из комплексного понятия структуры бренда, а именно: бренд имидж, бренд обещание, бренд ценности, бренд сущность, бренд видение. Как известно, бренд обещание это восприятие бренда как возможности и способности достижения цели, ради которой покупается продукт того или иного бренда. Бренд обещание может быть связано с любым элементом маркетингового микса – P1-P2-P3-P4. Какая из связей реализуется, зависит от трех важных компонентов: продукта, жизненного цикла продукта и актуальных потребностей потребителей и конкурентоспособности продукта на рынке.

Бренд имидж состоит из совокупности ценностей, которые позволяют заинтересовать потребителей, однако акцентируются ценности в соответствии с учетом сегмента потребителей, для которых они предназначены, а также на основе их значимости для потребителей. Ценности, которые символизируют бренды: познавательность, новшество, удовольствие, динамичность, современность, естественность, забаву, свежесть, компетентность и т.д. Можно объединить эти ценности в группы, а именно: 1) группа ценностей бренда, которые обеспечивают управление доверием потребителей (честность, компетентность, ответственность, независимость, доступность и т.д.) 2) группа ценностей бренда, которая указывает на перфекционизм. А поскольку каждый человек в той или иной степени к нему стремится, то эту группу объединяет стремление управлять мечтой (инновации, забава, свежесть, и т.д.); 3) группа ценностей бренда, позволяющая ощущать уместность в пространстве и во времени. Она связана с управлением реальностью (способность к открытию, удовольствие, вдохновение, динамичность, современность), 4) группа ценностей бренда, передающая портрет «современного человека на своем месте», способствующая управлению соответствием, адекватностью, которые, как следствие, демонстрируют возможность достижения успеха (креативность, технологичность, наследственность, аутентичность, оригинальность и т.д.)

Бренд символизирует качество продукта, которое само по себе воспринимается как ценность. Кроме того, все ценности ассоциируются с индивидуальным восприятием потребителей. Например, отличное качество как вознаграждение, эксклюзивность как «мостик» к элитному сообществу, лояльность к бренду, как следствие наличия отличительного качества референтной группы, возможности ассоциаций с экспертом, авторитетной личностью. Не менее редко встречаются и другие ассоциации, а именно: номинация вкуса (на основании выбранного бренда) как определение статуса и, соответственно, стиля жизни, рациональный выбор как обозначение функциональной пригодности, лидерство среди конкурентов как осведомленность о последних тенденциях моды, демонстрация желания презентовать себя.

Ценности бренда глазами потребителей трактуются неоднозначно. В этом привлекательность бренда и секрет его конкурентоспособности. Однако конкурентоспособность бренда понятие неустойчивое, регулируемое соотношением спроса и предложения на рынке, платежеспособностью потребителей и спецификой рынка (внутренний, внешний), то есть неких данных о потребителях, о социальном окружении.

Влияние коммуникативных стратегий, включающих сам бренд, как правило, варьируется в зависимости от жизненного цикла продукта. Так, на этапе ввода, роста, зрелости на новом рынке, ценность бренда будет эффективной только в случае использования уже признанного бренда, имеющего хорошую репутацию и сформировавшего лояльность потребительской аудитории. Коммуникативные стратегии с наличием бренда на названных этапах жизненного цикла продукта: стратегии «оправдания», «приобретения статуса», «приобщения к мечте», «стабильности как стиля жизни», «успешности». Все эти стратегии стигмизированы самими потребителями в процессе проведения пяти фокус групп и ими высказаны предложения по поводу ассоциации с брендами, которые были продемонстрированы. Все участники фокус групп имели одинаковые демографические и психографические характеристики, а основным принципом отбора участников было принятие решения о покупке продукта на основании наличия или отсутствия бренда продукта.

Если бренд новый и потребитель не ассоциирует его с конкретными ценностями для себя, то эффективность использования его на этапах введения, роста, зрелости равна «0».

Имидж основан на доверии потребителей, подкрепляемом хорошей репутацией производителя, авторитетом продукта. Видение основано на интересе потребителей к перспективам взаимоотношений с продуктом. Обещание возможно только при doskonaльном знании потребителей. Ценности значимы, эффективны при использовании на практике ситуативного менеджмента и гибких тактик построения взаимоотношений с потребителями.

ЛИТЕРАТУРА: 1. Моисеева Н. К. Брендинг в управлении маркетинговой активностью / Моисеева Н. К., Рюмин Н. Ю. и др. / Под ред. проф. Н. К. Моисеевой. – М. : Омега-Л, 2003. – 410 с.

Алексей Мусиездов

Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

ИДЕНТИЧНОСТЬ ГОРОДА: САМОСОЗНАНИЕ МЕСТНЫХ ЖИТЕЛЕЙ ИЛИ КОММЕРЧЕСКИЙ БРЕНД? (ПРИМЕР ХАРЬКОВА)

Тема города в последнее время все более становится актуальной. Особенно явно это проявляется в постсоветских обществах, что обусловлено, как минимум, двумя обстоятельствами. Во-первых, глобализация экономики и вхождение этих обществ в мировой рынок вызвали конкуренцию между странами, регионами, городами за инвесторов, туристов и проч. – тех, кто мог бы стать потребителями товаров и услуг, предлагаемых ними (причем конкурентами нередко оказываются территории, которые ранее никогда не были таковыми). В условиях такой конкуренции городам приходится, во-первых, предлагать собственные преимущества, проистекающие из их специфики, и проводить кампании по утверждению желаемого образа – заниматься созданием и продвижением бренда города. Во-вторых, социальные и культурные изменения, происходящие в обществе, приводят к необходимости пересматривать смыслы, ассоциируемые с тем или иным городом. Так, например, если в советское время город трактовался, в первую очередь, как средоточие производства, а его жители – как «труженики» (что было почетно в рамках советской идеологической системы), то остановка многих производств и изменение структуры городской экономики привели не только к изменению социальной структуры горожан, но и утрате ими оснований для положительной самоидентификации. Такая ситуация провоцирует поиск новых смыслов для города, которые могли бы стать поводом для гордости его жителей. Оба эти процесса оказались в определенной мере переплетенными друг с другом, поскольку в обоих случаях речь идет о поиске и выражении городской специфики, а их осмысление нередко происходит в рамках общей темы, формулируемой как «идентичность города». Однако, если в теоретической плоскости такое объединение выглядит достаточно логичным и уместным, то с точки зрения практики, отличия между источниками интереса к теме идентичности города могут иметь существенное значение, а их игнорирование может привести к нежелательным последствиям.

* * *

Понятие «идентичность города», на первый взгляд, не вызывает проблем с его определением. В наиболее общем смысле под идентичностью города понимается его специфика – отличие от других городов в том или ином отношении [3; 4]. При этом указанное отличие обычно должно отвечать нескольким дополнительным критериям:

- быть качественным, а не количественным, указывать на уникальность города (например, «столица» vs «провинциальный город»);
- быть воспринимаемым – если и не очевидным для постороннего наблюдателя, то обнаруживаемым в дискурсе о городе (СМИ, путеводители, памятники и т.д.);
- основание, по которому производится сравнение, должно признаваться существенным.

Определение идентичности города как его воспринимаемой специфики дает основания для использования данного понятия в двух значениях. Во-первых, в контексте маркетинговой деятельности, направленной на продвижение города с коммерческими целями («маркетинговый аспект») [1; 7]. Во-вторых, в контексте формулирования представлений о городе с целью формирования общей позитивной идентичности его жителей («психологический аспект») [3; 4]. Мы предлагаем в первом случае говорить о *бренде города*, а во втором – о представлениях, лежащих в основе *городской идентичности*.

Указанные различия в интерпретации диктуют различную логику конструирования идентичности города:

1. Ключевой задачей брендинга является создание такого образа города, который сможет привлечь определенные целевые группы; представления горожан в данном случае

оказываются вторичными. Если же целью является создание позитивной идентичности горожан, то именно их мнение является ключевым.

2. В первом случае источники представлений о городе ищут, основываясь на его социально-экономическом потенциале, во втором – преимущественно в культурной сфере, истории и т.п.

Распространено мнение о том, что сформулированные представления о городе могут использоваться одновременно и в качестве его бренда, и как основа для самоидентификации его жителей [2]. Однако такая ситуация представляется, хотя и желательной, но весьма маловероятной. Как минимум потому, что формирование идентичности города требует средств.

3. В случае брендинга источником финансирования выступают заинтересованные представители бизнеса, в случае формулирования оснований для городской идентичности – местные жители (меценаты, не рассчитывающие на коммерческие результаты). Нередко предполагается, что во втором случае идентичность города необходимо не конструировать (что противоречило бы ее аутентичности), а «обнаруживать» как некую данность.

* * *

Исследования, предметом которых является идентичность города Харькова (Украина), позволяют продемонстрировать описанные различия [5; 6]. Деятельность по созданию бренда Харькова была актуализирована тем, что город оказался в числе городов, принимающих матчи Чемпионата Европы по футболу 2012 года. В результате был создан «официальный туристический бренд Харькова» – однако единственная его функция заключалась в том, чтобы местные власти смогли отчитаться перед вышестоящим начальством о том, что бренд у города есть. Отсутствие заинтересованности в нем у местного бизнеса и властей привели к тому, что этот бренд вообще никак не использовался. Собственно говоря, бизнес и не мог им заинтересоваться, поскольку «адресатом» бренда очевидным образом являлись туристы, а его смысловое наполнение не соответствовало потребностям данной целевой группы. Тем не менее, бренд опирался на смыслы, в общем и целом выражавшие представления харьковчан о себе, однако ресурсов для продвижения этих смыслов ни в случае официального бренда, ни в случае альтернативных проектов не обнаружилось.

В то же время можно говорить о существовании различных представлений о Харькове, существовавших и артикулировавшихся на протяжении его истории, могущих стать основой идентичности Харькова и харьковчан. Наиболее распространенным является представление о Харькове как о «Первой столице», которое, что интересно, отсылает не к историческому периоду 1919-1934 гг., когда город действительно был столицей Советской Украины, а выражает ностальгию о второй половине XX века, когда он был одним из крупнейших в СССР научно-промышленным центром – времени, сохранившемся в памяти нынешних жителей города. Соответственно, с точки зрения формирования позитивной самоидентификации именно эти смыслы являются потенциально востребованными. Однако на данный момент город известен, прежде всего, как торговый центр – рынок Барабашово является крупнейшим промышленно-вещевым рынком в Восточной Европе, что дает существенную часть поступлений в местный бюджет и рабочие места для местных жителей и приезжих. В сущности, это и есть «работающий» фактический бренд города, хотя такое представление вызывает неудовольствие у его жителей.

Таким образом, как видим, существуют два элемента «идентичности Харькова»: образ торгового города, не поддерживаемый местными жителями, но реально работающий в качестве бренда (хотя и без визуальных атрибутов и с минимумом продвижения), и привлекательный для харьковчан образ «Первой столицы» с невнятным (на данный момент) содержанием и туманными перспективами коммерциализации. Сказанное явно иллюстрирует важность учета различий между «маркетинговым» и «психологическим» аспектами идентичности города в практике ее формирования и продвижения.

ЛИТЕРАТУРА: 1. Визгалов Д.В. Брендинг города. / Д.В. Визгалов – М.: Фонд «Институт экономики города», 2011. – 160 с. 2. Дубейковский В. Брендинг городов. Настоящее и будущее. Итоги 2012 года. Часть 2 / В. Дубейковский [Электронный ресурс] // CityBranding.ru: Тематический блог о брендинге городов. Доступно на: <http://citybranding.ru/brending-gorodov-nastoyashhee-i-budushhee-itogi-2012-goda-chast2/> (дата обращения: 06.05.2013) 3. Мусиезов А.А. Идентичность города: динамика образа Харькова в исторической ретроспективе / А.А. Мусиезов // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: Збірник наукових праць. Випуск 15. – Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2009. – С. 488–494. 4. Мусиезов А.А. Идентичность города: Образ Харькова в представлениях Харьковчан / А.А. Мусиезов // Вестник Харьковского национального университета им. В.Н. Каразина. «Социологические исследования современного общества: методология, теория, методы». 2009. № 881. – С. 154–159. 5. Мусиезов О.О. «День міста» як спосіб вираження міської ідентичності / О.О. Мусиезов // Сучасні суспільні проблеми у вимірі соціології управління: Збірник наукових праць ДонДУУ. Т. XIV. Вип. 258. Серія «Соціологія». – Донецьк: ДонДУУ, 2013. – С. 588–593. 6. Мусиезов О.О. Ідентифікація Харкова: досвід конструювання образу міста / О.О. Мусиезов // Схід / Захід: Історико-культурологічний збірник. Вип. 15: Спец. вид.: Проблеми історичної урбаністики / За ред. В. Кравченка, Г. Грінченко. – Х.: ТОВ «НТМТ», 2011. –С. 217–234. 7. Согомонов А.Ю. Современный город: стратегии идентичности / А.Ю. Согомонов [Электронный ресурс] // Неприкосновенный запас. 2010. №2(70). Доступно на: <http://magazines.russ.ru/nz/2010/2/so21.html> (дата обращения: 06.05.2013)

ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ КОДУВАННЯ ІНФОРМАЦІЇ В РЕКЛАМНІЙ КОМУНІКАЦІЇ ЯК ФАКТОР СТВОРЕННЯ РІЗНОРІДНОСТІ СИМВОЛІЧНОГО ПРОСТОРУ РЕПРЕЗЕНТАЦІЙ

Вивчення процесу репрезентації, співвідношення в системі «об'єкт-знак–репрезентація», проблема подібностей та деформація ними істини, взаємозалежність репрезентацій і соціокультурного оточення, еволюція візуального не лише не втрачає своєї актуальності у XXI ст., але й постійно набуває значущості. Картина світу та, відповідно, наукове розуміння проблематики зазнавало змін відповідно різним соціокультурним факторам - еволюції технік і технологій створення репрезентатора (об'єкта, що представляє собою частину реальності), теоретизування культури візуального як виду діяльності зі створення репрезентуючих об'єктів-знаків, закони розвитку соціуму.

Фундаментальними працями неklasичної філософії, новизна якої полягала у відході від раціоналізму, суб'єкт-об'єктних відношень, діалектичності, філософії тотожності, є феноменологічні роботи Е.Гуссерля (ввів чітке розмежування понять «презентації» як фактичної наявності та «репрезентації» як символічності, розвинув ідею про те, що досвід єдиної реальності та засобів його полагання багатоманітний, а світ предстає як завжди усвідомлений лише певним чином); А.Шюца, П.Бергер і Т.Лукмана (запропонували модель суспільства, в якому соціальна реальність конструюється за допомогою репрезентацій, що утворюються у світі повсякденності); С.Московічі (розробив теорію соціальних уявлень на основі символічної та соціальної інтерпретації цього феномену), Ж.Бурдьє (обгрунтовував розрив відношення «презентація-репрезентація» та перевів неоднорідність презентації і репрезентації на рівень номінації феномена одного або іншого).

Постійні соціальні трансформації та поява нових видів людської взаємодії в умовах нових технологічних засобів обумовлює актуальність вивчення факторів, що впливають на репрезентацій як інструмент створення символічного простору. На перший місце виходить дослідження соціокультурних умов репрезентації та залежність знаково-символічного насичення візуальної форми від них. Одним з суттєвих сьогодні ми вважаємо соціальну комунікацію, зокрема рекламну.

Протягом другої половини ХХ ст. закріплювалось розуміння репрезентації образів як програмного моделюючого процесу. Це нашаровувалось на досягнення психофізіології, менеджменту, інформаціології та інших галузей наукового знання, що займались розробкою програм з інформаційного маніпулювання масами, що лежить в основі без особистісної комунікації. Сьогодні головна технологія безособистісної комунікації – це створення унікального символічно-знакового коду, семантика якої є зрозумілою та дійовою для адресатів. Кожній соціальній групі, притаманна власна мова зрозумілих та схвалених знаків-символів, які пов'язані з нормативно-ціннісною базою. Знаково-символічний код є основою комунікативного образу взагалі та реклами зокрема. Ознаки цього образу обумовлені головними характеристиками групи адресатів (цільової аудиторії) – їх картиною світу, способом життя, особливостями сприйняття та обробки інформації. Комунікативним образом можна вважати інтегральну сукупність архетипів (К.Юнг), соціальних ролей (Дж.Мід), типізацій (П.Бергер, Т.Лукман) та фонових очікувань (Г.Гарфінкель), які знаходять підтвердження у індивіда або більшості членів соціальної групи.

Комунікативний рекламний образ являє собою складну знакову систему, шифр до якого належить представникам адресатної цільової групи. Аналіз рекламної продукції, що розроблена з однією й тією ж рекламною метою (наприклад, запевнити споживача у необхідності скористання товаром) дає підстави зробити висновок про кодування інформації принципово різними наборами візуальних та вербальних символів. Зокрема нами складено зведені таблиці з відповідністю таких характеристик, як «соціальний, психологічний розвиток людини, домінуючі цінності в групі» - «комунікативна ідея в рекламі, рекламна концепція» - «знаково-символічний код в рекламі (типологічні моделі)». За таким критерієм утворення цільових груп як «вік», скорочений варіант таблиці має такий вигляд:

Показник	Знаково-символічний код в рекламі (об'єкт реклами - кава) (типологічні моделі)
15-17 рр. (рання юність)	Образ-персонаж: юнаки та дівчата, молодіжна група Образ-оформлення: яскраві атрибути модного молодіжного життя, спортивний стиль одягу й іміджу, веселий активний настрій
18-22 рр. (юність)	Образ-дія: пауза між активним заняттям бажаною справою, в якій герой прагне досягти успіху.
25-35 рр.	Образ-персонаж: працівник, представник чітко вираженої соціальної групи, у соціальній ролі Образ-оформлення: місце роботи або атмосфера виконання справ, діловий стиль вбрання, втомленість Образ-дія: виконання робочих завдань або демонстрація результатів насиченої праці

35-40 рр.	Образ-персонаж: приватна особистість середнього віку, Образ-оформлення: атмосфера домівки чи відпочинку, зручне (інколи домашнє) вбрання, елементи спокою Образ-дія: дружнє/романтичне спілкування або спостереження за світом, осмислення сутності речей

Аналогічні розгорнуті таблиці складені для цільових груп, утворених за критеріями «тип професій» та «соціальний психотип».

Результатом складної системи репрезентаційних візуальних образів, зокрема в рекламі, є, відповідно, ускладнення символічної реальності, яка оточує людину. Прогнозуючи подальший розвиток, можна передбачати інтенсифікацію неоднозначності інтерпретацій складових елементів соціальної реальності представниками різних соціальних груп. З одного боку, це ускладнює соціальне порозуміння та індивідуалізує кожного індивіда у власній картині світу. З іншого, - така тенденція сприяє внутрішній якісній диференціації суспільства, яке у своїй різноманітності може знайти стабільність та внутрішню активність, здатну подолати соціальну ентропію. Візуальні образи та смисли, що варіативно моделюються в рекламній продукції, сприяють урізноманітненню уявлень та способів життя людей, несуть ідею багатогранності реальності, її інтерпретацій та репрезентацій.

Ольга Герус

Національний університет «Львівська політехніка»

СОЦІАЛІЗАЦІЙНІ АСПЕКТИ РЕКЛАМИ ТА ЇХНІЙ ВПЛИВ НА ДИСКУРСИВНІ ПРАКТИКИ МОЛОДІ

На сучасному етапі існування суспільства реклама не лише орієнтує та формує поведінкові траєкторії індивідів [1, с. 3 – 4], стимулює попит (комерційна реклама) або ідеї (політична, соціальна реклама), проте і відіграє важливу роль в процесах соціокультурної динаміки сучасного суспільства. Сьогодні практика рекламної діяльності показує, що реклама здатна формувати не лише потреби, але і формувати соціальні стереотипи.

Поле реклами створює особливий символічно-комунікативний дискурс, в процесі якого соціалізація відбувається через транзакцію ціннісних орієнтацій, норм, практик та поведінкових реакцій, соціальних схем поведінки, притаманних лише даному полю. Тобто, соціалізація проявляється у сприйнятті, засвоєнні та модифікації актором пропонованих рекламних дискурсів. Дискурсивний вплив реклами визначається, по-перше, формуванням певного типу дискурсу в її структурі та, по-друге, під впливом цих дискурсів дослідник може виявити індивідуальні реакції – дискурсивні практики.

Огляд останніх досліджень і публікацій свідчить, що дослідження реклами в соціальній та соціокультурній перспективі представлені роботами багатьох науковців та дослідників різних наукових напрямків. Місце реклами в системі соціальних відносин розглядають О.Савельєва, Н.Лисиця, А. Макарова, Н.Удріс, К.Цимбал, І. Чудовська-Кандиба, зокрема крізь призму соціокультурних функцій реклама проаналізована в працях А. Лященко, Н. Чаган, В.Теременко, Ю. Літвінової, дискурсивний аналіз рекламних повідомлень знаходимо у Є. Коваленко, О. Зелінської, Є. Куликової та ін.

Метою статті є встановити характер впливу рекламних дискурсів на формування індивідуальних дискурсивних практик. Для реалізації поставленої мети необхідно виконати *завдання*: провести емпіричний аналіз дискурсу поля реклами (на прикладі комерційної реклами мобільних операторів) та виділити типологію індивідуальних дискурсивних практик.

Для кращого розуміння варто визначити та проінтерпретувати основні теоретичні поняття. *Дискурс* – це складний соціолінгвістичний феномен певного комунікативного середовища (наприклад, політики, релігії, реклами тощо) [2, с. 13]. *Дискурсивна практика* – індивідуальні припущення та уявлення реципієнтів, які формуються під впливом дискурсу. Без таких припущень комунікація була б неможливою, адже годі обумовити всі аспекти мови й означуваного за її допомогою світу, починаючи зі значень усіх уживаних слів [3, с. 23 – 27]. Іншими словами – це ті диспозиції, які формуються в свідомості реципієнтів дискурсу.

Для вивчення дискурсивного змісту поля комерційної реклами було проведено емпіричне дослідження у серпні – жовтні 2012 року в м. Львові¹. Результатом якого було визначено ряд дискурсів: «дискурс сімейності», «дискурс патріотизму», «дискурс професіоналізму», «дискурс гедонізму»; «дискурс безкоштовного спілкування», «дискурс патерналізму», «дискурс інноваційності». Ключовим серед визначених дискурсів є «дискурс безкоштовності», а інші дискурси власними змістами підтримують його, вносячи таким чином поняття «безкоштовності» у інші сфери життєдіяльності. Найбільш взаємопов'язаними з «дискурсом безкоштовності» є функціонування «дискурсу патерналізму», «дискурсу інноваційності» та «дискурсу гедонізму». Так, наприклад, мобільні оператори пропонуючи послуги «швидкісного безпроводного Інтернету за 1 коп.» тим самим поєднують одночасно пропагування гедоністичних цінностей, задоволення потреби у використанні новітніх технологій та поширюють ідею про безкоштовність наданих послуг.

Аналіз рекламних дискурсів свідчить про те, що вони орієнтуються на стан суспільства, відповідно є притаманними для цього суспільства змістовними елементами культури, які впливають на соціалізацію індивідів.

Наступним завданням нашого дослідження було визначити вплив рекламних дискурсів на реципієнта, виділити та типологізувати їхні дискурсивні практики, тобто як ці дискурси рефлексуються і ретранслюються. Дослідження проводилося у жовтні – листопаді 2012 року². Проаналізувавши відповіді інформантів можна підтвердити гіпотезу про вплив таких дискурсів як: «дискурс ціннісно-нормативних орієнтацій», що проявляється у дискурсах «сімейності», «патріотизму» та «гедонізму»; «дискурс безкоштовності»; «дискурс патерналізму» та «дискурс інноваційності». Натомість «дискурс професіоналізму» так і не знайшов свого відображення у свідомості реципієнтів, тому можна стверджувати про відсутність подальшого впливу цього дискурсу.

Найбільш поширеним серед реципієнтів є «дискурс безкоштовності», оскільки найбільш вагомим чинником вибору того чи іншого мобільного оператора є саме критерій «вартості дзвінків». Доволі значимим є факт поєднання позитивного та негативного ставлення до безкоштовності: «*Безкоштовного зв'язку як такого по-суті не існує...*». Це, в свою чергу, свідчить про формування в молоді критичного ставлення до пропонованої безкоштовності послуг та продуктів. Отже, «дискурс безкоштовності» формує дещо неоднозначні індивідуальні практики, оскільки незважаючи на усвідомлення молоддю оманливого та маніпулятивного змісту реклами – заперечення безплатності спілкування, молодь все ж підтримує функціонування цього дискурсу в суспільстві, визначаючи цінову політику того чи іншого оператора як першочерговий критерій вибору.

Позитивну конотацію має «дискурс патріотизму». Не підтвердилась дослідницька гіпотеза про те, що використання українських образів може сприйматися як рекламна технологія, що в свою чергу формує негативне ставлення до самого образу.

Не меншим за значенням, є «дискурс сімейності». За визначенням реципієнтів рекламою підтримується трактування сімейних цінностей як найважливіших та домінуючих в житті кожного індивіда. «Дискурс патерналізму» проявляється у ставленні до оператора як до помічника-опікуна. Було також виявлено лояльне ставлення до «дискурсу гедонізму» та «дискурсу інноваційності».

Отже, ефекти, які чинить той чи інший дискурс на соціалізацію індивіда мають як і позитивне, так і негативне забарвлення. Узагальнено можна говорити про вплив дискурсів реклами на цінності та норми поведінки зорієнтовані на сім'ю, патріотичні почуття, розвиток та самовдосконалення особистості і т. д. Загалом дискурси реклами підтверджують особисті ціннісні установки та норми. Спостерігається тенденція до спрощення змісту дискурсів у результаті їх інтерналізації та переінтерпретації. Трансльовані дискурси проходять процес подвійного спрощення: 1) в процесі рекламування (творчий дискурс агентів поля реклами) та 2) в процесі дискурсивної практики реципієнтів – в результаті їх інтерналізації та переінтерпретації. Тобто, пропоновані рекламою цінності, норми, моделі поведінки сприймаються без критичного осмислення та перетворюються на стереотипні форми свідомості, проте це перспектива для подальших теоретичних та практичних досліджень.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Ильина Е. В. Реклама как фактор социализации молодежи (На примере учащихся школ г. Москвы) [Текст]: дис. ... канд. социол. наук : 22.00.06. – СПб., 2005. – 170 с. 2. Серажим К. Дискурс як соціолінгвальне явище: методологія, архітектоніка, варіативність [Текст] / К. Серажим; за ред. В. Різуна. – К., 2002. — 392 с. 3. Кулик В. Дискурс українських медій: ідентичності, ідеології, владні стосунки [Текст] / В. Кулик. – К.: Часопис «Критика», 2010. – 656 с.

¹Метод дослідження – критичний дискурс-аналіз за Н. Феркло. Відбір випадків базувався на дослідницькій стратегії case study. Об'єкт дослідження – телевізійні рекламні ролики операторів мобільного зв'язку України в період з 2011 по 2012 роки.

²Метод збору даних – індивідуальне очне стандартизоване глибинне інтерв'ю. Кейс-група для дослідження була сформована з числа молодих осіб віком 18 – 35 років.

**АРХИТЕКТУРНАЯ СРЕДА КАК КОМПОНЕНТ ТУРИСТИЧЕСКОГО ИМИДЖА ГОРОДА
(НА ПРИМЕРЕ УКРАИНСКИХ ГОРОДОВ)**

Современные города характеризуются определенной взаимозависимостью и сходством как основных характеристик, так и векторов и стратегий развития, что и определяет необходимость воплощения уникальных и неповторимых черт каждого из них в определенные преимущества, зафиксированные в имидже города. Одной из составляющих имиджа города выступает туристическую привлекательность территории. Отметим, что туристическая привлекательность аккумулирует в себе практически все характеристики города – от культурного потенциала до степени развития инфраструктуры, состояния дорог, жилья и т.д., непосредственно влияя тем самым на формирование позитивного имиджа города [1]. Туризм сегодня — это сфера, связанная с удовлетворением потребности в получении удовольствий, ярких впечатлений от посещения новых мест, знакомства с уникальными объектами и явлениями природы и культуры. Результатом этой массовой потребности является создание товара особого типа — туристического продукта, который можно продать и купить. Для любого города, нацеленного на развитие туристической привлекательности, важен «туристический экспорт», т.е. «вывоз впечатлений» и получение платы за эти впечатления, которая остается в городе [2, с.11].

Ради справедливости следует отметить, что туристическая привлекательность города апеллирует преимущественно к визуальной составляющей имиджа города. Д. Визгалов отмечает, что к визуальным компонентам имиджа города относятся известные личности, чья биография связана с данным городом, уникальные природные и историко-культурные объекты, символика города, презентация города в СМИ, и один из важнейших компонентов – архитектурная среда данного города [3, с.53]. Именно архитектура способна сегодня удовлетворить постоянно растущую потребность в характерных местах с особыми социальными, функциональными и эстетическими характеристиками. Эта потребность переводится в спрос, которому отвечает соответствующее предложение. В результате успешно функционирует рынок привлекательных мест и формируется индустрия по их производству [4].

Г. А. Птичникова рассматривает потребности, удовлетворения которых туристы ожидают от архитектурной среды: зрелищность и нарративность архитектуры; возможность приключений, связанных с тайнами, соблазнами, неизвестными ритуалами и традициями; удобство и комфортность, возможность получить признанный стандарт обслуживания в любом городе [2, с.11].

Заметим, что в настоящее время конструирование архитектурной среды города происходит в двух основных направлениях:

1) воссоздание, реставрация или перестройка существующих архитектурных объектов, имеющих историческую или культурную ценность. Этот процесс непосредственно связан с явлением музеефикации городского пространства.

2) строительство новых зданий, создание так называемой «вау-архитектуры».

Во многом данные явления взаимно дополняют друг друга, и в некоторых пространствах вполне могут пересекаться. Рассмотрим специфику каждого из них.

Музеефикация городской архитектурной среды представляет собой использование исторического прошлого территории, её знаковых событий или личностей для построения туристической привлекательности конкретных районов или символов города путем превращения этих знаковых объектов в туристические объекты. Результат этого – перестройка исторических центров, активная реконструкция зданий, памятников, парков и скверов для удобства потребителя. Конструирование архитектурной среды, связанное с использованием исторического прошлого либо актуальных знаковых объектов для построения позитивного имиджа города происходит путем двух, часто взаимосвязанных процессов. Первый из них – реконструкция и реставрация уже существующих архитектурных объектов, которые изначально были наделены общественной и культурной ценностью. Другой процесс можно обозначить, как «фабрикация традиций» – создание копий тех или иных реальных или вымышленных идеальных мест. Зачастую это улучшенные, отфильтрованные копии, которые приспособлены к требованиям современного комфорта и удобства [2]. Это пространства, которые визуальнo воспроизводят найденные где-то в мире качества произвольных, мнимых или реальных мест. Рассмотрим особенности такой практики на примерах украинских городов.

1) здания-ремейки. Главная цель – восстановление или кардинальная реставрация утраченного либо слишком ветхого памятника. В Украине особо актуальной тенденцией становится реконструкция церквей и соборов. Объясняется это с позиций рентабельности данных проектов, когда придание «священным местам» в прямом смысле товарного вида гарантирует большую прибыль. За последние годы в Украине реконструированы такие знаковые столичные объекты, как Михайловский Златоверхий собор, Успенский собор Киево-Печерского монастыря. Реконструкция сейчас затрагивает архитектурные объекты также и

малых провинциальных городов. Помимо культовых зданий, актуальной тенденцией является сегодня восстановление древних замков и крепостей.

2) *строительство неосуществленных проектов либо их идеологизация*. Пример такой практики - 20-летнее строительство трех станций днепропетровского метро, которое сегодня считается одним из самых коротких в мире, насчитывая всего 6 рабочих станций. Строительные объекты метрополитена, обнесенные заборами и «лесами», сегодня органично влиты в архитектуру сверхсовременных торговых центров и офисных зданий в центре города.

3) *«архитектурная перезагрузка» - «воссоздание памятников, таких же, только лучше»*. Подобная практика сегодня распространена в Украине, пожалуй, в наибольшей степени. Причем, часто такая архитектурная «переделка» находит поддержку и одобрение со стороны горожан. Так, масштабную реконструкцию центрального универмага г. Киева, по данным опроса компании GfK Ukraine (2012 г.) поддерживают 59% опрошенных молодых людей и такая же доля людей старшего поколения [5].

Кроме использования в современной городской архитектуре практики воссоздания прежних знаковых объектов, нередко также практика построения новых зданий – заведомых достопримечательностей, которые могут стать мощным туристическим магнитом. Отсюда и главнейшая задача проекта – привлечение внимания потребителя любой ценой и выделение в конкурентном пространстве городской застройки. Важным условием успешности такой практики является, на наш взгляд, стилевое и информационное соответствие здания-новинки пространству, в которое оно вливается. Показательным примером рассогласованности архитектурного ансамбля городскому пространству является застройка центрального района г. Днепропетровска, где сегодня сочетаются элементы коммунистической идеологии, современные торговые центры и детская карусель.

Исходя из вышесказанного, нельзя не согласиться с Ж. Бодрийяром относительно того, что архитектура сегодня так или иначе соотносима с культурой и коммуникацией, и способствует виртуальному эстетическому идеализированию не только пространства города, всего общества[6]. Вне зависимости от применяемых инструментов конструирования современной архитектурной среды, конечный результат должен отвечать нескольким общепринятым требованиям: зрелищность, информативность, привлекательность и удобство – как для местных жителей, так и для туристов. Согласованность действий культурных экспертов, местных сообществ, городских властей, муниципалитетов, и ожиданий конечных потребителей способна привести к формированию самого важного компонента туристического имиджа – его целостности, которая, в свою очередь, и способствует созданию положительного мнения о городе и туристической активности.

ЛИТЕРАТУРА: 1. Гройс Б. Город в эпоху его туристической воспроизводимости // Неприкосновенный запас. - 2003. - № 4(30). [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/nz /2003/4/grois.html> 2. Птичникова Г.А. Архитектура и потребитель: метаморфозы города под влиянием глобального туризма // Социология города. – 2010. - №3.- С. 10 – 15. 3. Визгалов Д.В. Маркетинг города / Д. В. Визгалов. — М.: Фонд «Институт экономики города», 2008. — 110 с. 4. Вильковский М.Б. Социология архитектуры – М.: Фонд «Русский авангард», 2010. – 592 с. 5. GfK - маркетингові дослідження [Электронный ресурс] Режим доступа: http://www.gfk.ua/public_relations/press/index.ua.htm 6. Бодрийяр Ж., Нувель Ж. Уникальные архитектурные объекты. – Миннеаполис: Юниверсити оф Миннесота Пресс, 1994.- 160с.

Ірина Грабовець

Криворізький педагогічний інститут ДВНЗ «Криворізький національний університет»

КОМФОРТНІСТЬ ЖИТТЯ У МІСТІ: СОЦІОЛОГІЧНІ ІНСТРУМЕНТИ ВИМІРЮВАННЯ (НА ПРИКЛАДІ М.КРИВИЙ РІГ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Згідно з Постановою Кабінету Міністрів України від 21 липня 2006 року № 1001 «Про затвердження державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року» та Методичних рекомендацій щодо формування регіональних стратегій розвитку, затверджених наказом Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України від 29 липня 2002 року № 224 у місті Кривому Розі розроблено Стратегічний план розвитку міста до 2015 року.

Мета розробки Стратегічного плану розвитку міста Кривого Рогу полягає у визначенні напрямків, стратегічних та оперативних цілей, що сприятимуть підвищенню конкурентоспроможності міста, економічному зростанню, покращенню якості життя територіальної громади.

Одним із стратегічних напрямків розвитку міста визначено підвищення рівня комфортності життя громади (Стратегічний напрямок D «Місто комфортне для життя»). Самобутній вигляд міста, його

культурні, освітні, рекреаційні ресурси, наявність доступного житла, стан довкілля – все це є компонентами якості життя у місті.

Реалізація Стратегічного плану розвитку міста Кривого Рогу відбувається поступово, через певні заходи, проекти, впровадження інновацій тощо. Разом з тим, для визначення якості змін, що відбуваються у житті громади міста, вивчення найбільш продуктивних шляхів покращення якості життя у місті, виявлення основних проблем та негативних аспектів, що заважають підвищувати якість життя населення у місті, необхідне здійснення інтегральної оцінки показників соціальної, економічної, екологічної комфортності життя територіальної громади. Саме цьому і було присвячене соціологічне дослідження, що тривало протягом січня-березня 2013 року у місті Кривому Розі за ініціативи Програми «Аналіз і дослідження» КП «Інститут розвитку міста Кривий Ріг». Тип вибірки – багатошаблева, ймовірна, цілеспрямована на останньому етапі (n=630).

В результаті аналізу основних критеріїв оцінювання комфортності життя у місті було виявлено наступне.

Демографічний стан. У найближчі 5 років народження дитини планують 29,4% респондентів, з них 10,9% - планують народження першої дитини. При цьому 1,7% респондентів вказали, що взагалі не бажають мати дітей, 72,8% з них – це респонденти, віком 15-44 роки, тобто репродуктивного віку. У найближчі 5 років народження дитини не планують 49,4% респондентів репродуктивного віку, з них 11,5% - молодь, віком 15-24 роки.

Аналізуючи категорію тих, хто взагалі не бажає мати дітей, слід зазначити, що серед них 7,7% тих, хто наразі проживає сам. Серед тих, хто вже має дітей неповнолітнього віку, планують у найближчі 5 років народження ще однієї дитини 25,8% респондентів. В цілому не планують народження дітей 56,2% респондентів, а 12,2% - не замислювались над цим питанням. Також характерно, що з тих, хто проживає сам, 49,2% поки що не планують народження дітей, а серед тих, хто живе удвох, - 56,8%. Таким чином, 48% респондентів репродуктивного віку у найближчі п'ять років не планують народження дітей, що негативно вплине на демографічну ситуацію у місті у найближчі роки.

У відповідях на питання «Чи переїхали б Ви на постійне місце проживання до іншого міста України або за кордон?» було виявлено наступне: 34,8% респондентів охоче б виїхали закордон, ще 19,1% - охоче б переїхали до іншого міста України, 23,1% - не замислювались над цим питанням. І тільки 22,8% респондентів впевнені, що не бажають переїжджати до іншого міста або закордон. Серед тих, хто б охоче змінив Україну на іншу країну світу, 47,9% - молодь, віком від 15 до 24 років. Також охоче б переїхали за кордон 36,7% респондентів, віком 25-44 роки. Взагалі не бажають виїжджати за кордон люди пенсійного віку (жодного вибору).

До іншого міста України охоче б переїхали 22,4% людей середнього віку (25-44 роки), 18,6% молоді (15-24 роки), 15,3% респондентів старшого віку (45-60 років) та 14,7% людей похилого віку (понад 60 років).

Патріотами свого міста є люди похилого віку – 61,8% респондентів віком понад 60 років не бажають змінювати місце проживання, але це обґрунтовується, скоріш за все, віковими особливостями та небажанням під кінець життя «зриватися з насидженого місця». Серед молоді бажання залишитися жити у місті висловили 14,3% респондентів, серед людей середнього віку – 17,1%, серед людей старшого віку – 31,1% опитаних. Отже, 54% респондентів мріють виїхати з Кривого Рогу. Найбільша кількість бажаючих змінити місце проживання – це молодь 15-24 років, що теж є ознакою низького рівня комфортності життя у місті. На бажання змінити місце проживання впливає рівень середньомісячного доходу респондентів: чим нижче дохід, тим більше впевненість, що десь має бути краще.

Матеріальний стан. Свій матеріальний стан як незадовільний («вистачає лише на саме необхідне») оцінюють 46,8% респондентів; як «зовсім незадовільний, ледь вистачає на продукти харчування» - 12,3%. Матеріальний стан задовольняє 34% респондентів, а повністю не мають нарікань на рівень своїх доходів тільки 2,4% респондентів. При цьому респонденти вказали, що середньомісячний дохід на одну людину у родині становить понад 2000 грн – 25,3%, 1501-2000 грн – 25,3%, 1001-1500 – 29%, 501-1000 грн – 16,3%, до 500 грн – 4% опитаних. Відповідаючи на питання щодо бажаного рівня середньомісячного доходу на одну людину у родині, більшість (69,5% респондентів) зазначили, що їх задовольнила б сума, вища за 3000 грн, ще 19,1% вказали дохід 2501-3000 грн на одну особу у родині. Дослідження показало, що чим нижчий рівень доходів респондентів, тим нижче і рівень їх домагань. Таким чином, підтверджується закон зростання потреб: задоволення одного рівня потреб стимулює появу нових, забезпечуючи їх безперервний розвиток, що, у свою чергу, стимулює розвиток науково-технічного прогресу. В цілому населення міста незадоволене своїм матеріальним становищем, незважаючи на те, що за рівнем середніх заробітних плат Дніпропетровська область займає третє місце по Україні (після Київської та Донецької).

Соціальне благополуччя. Екологічний стан міста отримав найнижчу оцінку з запропонованих 16 чинників комфортного життя у місті. При цьому жінки більш критично оцінюють екологію міста, ніж чоловіки (середній бал оцінки екології жінками 1,59 порівняно з 1,92 у чоловіків). Також жінки рішуче

негативно оцінюють якість питної води (1,93) та продуктів харчування (2,39) порівняно з чоловіками (2,29 та 2,87 балів відповідно). Різко негативну оцінку екологічному стану міста поставили респонденти середнього віку (58,4% опитаних цієї категорії), а найвищий бал «відмінно» екології міста поставили 2,1% молоді віком 15-24 роки (відсоток серед цієї категорії респондентів).

Необхідно також зазначити, що негативну оцінку респондентів отримали і чистота вулиць міста (2,59 середній бал), і стан парків та скверів міста (2,64), що також характеризує екологічний стан міста з негативного боку.

Серед суджень про місто з точки зору оцінки його мешканців майже третина респондентів зазначила, що Кривий Ріг – це місто з високим рівнем злочинності (29,7% виборів), тоді як 19,8% респондентів погодилися з тим, що Кривий Ріг – місто доброзичливих та відкритих мешканців (з такою думкою погоджуються 22,5% опитаних жінок та 16,5% чоловіків). 24,7% респондентів чоловічої статі вважають Кривий Ріг спортивним містом, з чим погодилися і 13,7% жінок.

Таким чином, можна зробити висновок, що соціальне благополуччя у місті необхідно удосконалювати та підвищувати його рівень в очах громади міста. Влада активно робить кроки у цьому напрямку (будівництво культурно-розважальних центрів, спортивних майданчиків, відновлення парків та скверів міста тощо), але, вочевидь, що їх недостатньо.

Алла Демичева

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

АФЕКТИВНИЙ КОМПОНЕНТ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ: ЗА ЩО Я ЛЮБЛЮ/НЕНАВИДЖУ М. ДНІПРОПЕТРОВСЬК

Територіальна ідентичність – це сприйняття індивідом (групою) себе як представника певної уявної спільноти, яка ґрунтується на єдності території проживання, історії та традицій, соціокультурного досвіду, ціннісних орієнтацій та способу життя [1, с.108]. Відомо, що територіальна ідентичність може виявляти себе на різних рівнях просторової організації соціуму, в тому разі і на рівні міста. Міська територіальна ідентичність формується через розуміння специфічних рис, особливих характеристик певного міста; оцінювання міста з точки зору безпеки, комфорту, самореалізації; через почуття «власного» міста, причетності до його минулого та сучасного. Вважається, що міська територіальна ідентичність включає в себе когнітивний компонент (образ міста й образ себе як жителя), оціночний (оцінка міста), афективний (емоції і переживання, які пов'язані з містом). Інколи оціночний та афективний рівень об'єднують, а виокремлюють ще поведінковий компонент міської ідентичності. Афективний (емоційний) компонент відзначають такі автори, як А. Тешфел, Дж. Тернер, Р. Бернс, Л. Шнейдер, Н Сарджвеладзе, С. Пантилеев. В ряді статей автор вже аналізувала когнітивний та оціночний компонент міської територіальної ідентичності дніпропетровців. Розглянемо її афективний компонент.

Дніпропетровськ в силу значного розриву між своїм особливим радянським минулим, достатньо видатною історією вже в період незалежної України та сучасним статусом міста, який вже ніхто не називає «не першим містом в Україні, але й не другим», є досить складним простором, який породжує абсолютно протилежні як змістовно, так і емоційно, смисли, образи, оцінки, судження. Для фіксації емоцій та переживань, які викликає м. Дніпропетровськ у його жителів, скористаємося результатами двох досліджень: опитування студентів за допомогою метода незакінчених речень та контент-аналіз повідомлень міського форуму.

Метод незакінчених речень, який надає змогу зафіксувати особистісне ставлення до міста (2011 р., вибірка складала 30 студентів місцевих ВНЗ), дозволив виявити певні особливості сприйняття студентами міського простору. Продовжуючи речення «Я люблю Дніпропетровськ за...» студенти визначили наступне: тут є багато місць, де можна провести вільний час; парки та набережну; те, що це моє місто; в ньому розташований мій ВНЗ; багатолюдність, шалений темп життя. Одним словом студенти охарактеризували місто наступним чином: індустріальний (промисловий); яскравий; твердий (міцний, серйозний); галасливий (божевільний, наповнений); будинок; смітник. Найбезпечніші місця, на думку студентів - центр та власний двір.

У розділі «За що я люблю Дніпропетровськ» міського форуму теж містяться повідомлення, починаючи з 2008 р. Інформанти люблять місто за те, що: «це мій дім» (40 повідомлень), «це моя Батьківщина» (29 повідомлень), «тут я зустрів своє кохання» (25 повідомлень), «тут пройшли моє дитинство, юність, студентські роки (19 повідомлень), «тут живуть мої рідні люди» (16 повідомлень), «тут я народився» (12 повідомлень), «просто люблю, це частина мене» (8 повідомлень), «це красиве місто» (7 повідомлень), «за Набережну уздовж Дніпра» (4 повідомлення). Отже, автори повідомлень на форумі

люблять Дніпропетровськ в першу чергу за те, що це їх мала Батьківщина, дім, де живуть рідні люди. Ще одним ракурсом міської афективної ідентичності, яка має позитивну спрямованість, є прив'язка до місцевості, зокрема до р. Дніпро. В багатьох повідомленнях зустрічається згадування р. Дніпро, набережної уздовж Дніпра, Один з віршів, розміщених на форумі, присвячений набережній: «И пусть ты не морская жемчужина, И не плещется здесь море радужное, Но я горд, что и мы не хуже, И у нас есть своя Набережная. Фонари её, плитка и здания С элементами шарма и лоска. Она место для встреч и гуляния Всех романтиков Днепропетровска...» (С. Гусев) [2]. Тобто і ріка, і набережна є певними символами міста, а прогулянки набережною є повсякденною практикою городян.

Контент-аналіз розділу «За що я ненавиджу Дніпропетровськ» на форумі міського сайту gorod.dp.ua дозволив зафіксувати наступні моменти. По-перше, в даному розділі коментарі відвідувачів починаються з кінця 2008 р. та продовжуються до сьогодні, що надає можливість розглянути підстави негативного ставлення до міста в динаміці; по-друге, коментарі мають емоційний невимушений характер, містять багато суто місцевих жаргонізмів, назв, що дозволяє аналізувати і місцеву мову. Досліджуючи повідомлення, виокремимо наступні різновиди підстав для негативного сприйняття міста: бруд, сміття (38 повідомлень); хамство та безкультур'я городян (26 повідомлень); дороги, непрацюючі світлофори, робота маршруток (18 повідомлень); «парковки» на дорогах та на центральній площі (7 повідомлень). Зустрічались такі, як «відсутність хазяїна в місті», «безпідставна амбіційність міста», «погана екологія», «забудова міста», «занедбаність міста». Досить часто (12 повідомлень) зустрічається місцевий жаргонізм для назви міста - «Дніпрожидовськ» [2]. У віршах, розміщених на форумі, читаємо: «У Дніпропетровську, повитому чадом і димом, де люди бліді, хворобливі, безликі...» (Г. Прокопенко); «Всюди шансон, тупе жлобство і гроші, в банках жиди, а на вулицях воші... А рідне місто лежить в руїнах. Розбиті дороги і гори сміття...» [2]

За даними опитування, найбільш небезпечні місця в місті, на думку студентів, це райони міста – славнозвісний АНД-район та 12 квартал; промислові зони; дороги; приватний сектор та спальні масиви у нічний час. Особистісне ставлення до міста виявляється у відповідях на наступні запитання: «Я не люблю Дніпропетровськ за»: сміття, бруд, пил; погану екологію, дим; пробки на дорогах, погані дороги, рух на дорогах; сірі споруди, убогу архітектуру; високі ціни, нерівність; грубість та байдужість городян. Як бачимо, що при опитуванні студентів, що в результаті контент-аналізу, проблемні зони, які відзначаються респондентами, є однаковими.

Отже, одночасно Дніпропетровськ – і будинок (варіанти «мій дім»), і яскравий, галасливий, божевільний мегаполіс, і місто з поганою екологією (варіанти «смітник»), і місто з власною історією та великими ресурсами. Отже, сприйняття міста коливається від відчуття любові (місто як рідний будинок) до відчуття відрази (місто як смітник).

Таким чином, коли городяни виказують негативне ставлення до Дніпропетровська, то спрацьовує переважно прагматичний аспект ставлення, з позиції користі, якісних параметрів міського середовища – екологічного, інфраструктурного, транспортного, економічного тощо. Коли ж акцентується позитивне ставлення, то спрацьовує аксіологічний аспект ставлення. Жодне повідомлення не містило згадок про історичне минуле міста, про його розвиненість, динамічність, економічні показники тощо. Тобто «люблю за» трактується інформантами як характеристика повсякденного міста, яке відрізняє інтимність переживань. Городяни розуміють, що не все так гарно в їх місті, але ж у них є «свої» місця, куточки, маршрути, будівлі тощо, з якими пов'язані приємні спогади чи значні події в житті. Саме на емоційному рівні відбувається ставлення до міста. При цьому, місто спогадів ідеалізується індивідами, та чи навряд воно співпадає з реальним.

Отже, суперечливий сам по собі міський простір породжує такі ж неоднозначні оцінки, враження, емоції та почуття. Це певним чином ускладнює ідентифікацію з містом, оскільки для неї потрібний цілісний образ, і за думкою М. Яковлевої, чим чіткішим є уявлення про об'єкт ідентифікації, тим простіше та безпроблемніше буде відбуватися співвіднесення індивіда з цим об'єктом [3, с.83].

ЛІТЕРАТУРА: 1. Коржов, Г. Територіальні ідентичності: концептуальні інтерпретації в сучасній західній соціологічній думці [Текст] / Г. Коржов // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2010. - №1. – С. 108-124. 2. Форуми міського сайту [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://forum.gorod.dp.ua/forum.php?s=428c36724d0dbf4a1da63d444d1>. 3. Яковлева, М. Особенности социологического анализа городской символики как фактора формирования идентичности горожан [Текст] / М. Яковлева // Вестник Удмуртского университета. – 2008. Вып.1. – С.83-90.

ОБЩЕСТВЕННЫЕ ПРОСТРАНСТВЕННЫЕ ПРЕДСТАВЛЕНИЯ: ПРОБЛЕМА СОЦИОЛОГИЧЕСКОЙ КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИИ

В словаре по психологии не составит труда найти понятие индивидуальных пространственных представлений: «Пространственные представления – представления о пространственных и пространственно-временных свойствах и отношениях: величине, форме, относительном расположении объектов, их поступательном и вращательном движении <...>. По содержанию выделяют 1) представления единичных объектов или их изображений; 2) представления, которые отражают общие пространственные зависимости между разнообразными объектами» [1, с. 374]. Пространственные представления являются необходимыми для практической деятельности человека, его ориентации в жизненном мире. Индивидуальные пространственные представления вписываются в целостную картину мира (образ мира) индивида. Проблема состоит в том, что хотя наличие индивидуальных пространственных представлений и является основой для успешного выполнения тех или иных действий, зачастую эти действия основываются на коллективных пространственных представлениях. Мы имеем в виду, что человек существо социальное, взаимодействующее с другими людьми, и поэтому существование разделяемых группой, обществом пространственных представлений, является основой для осуществления практик вообще.

Коллективные представления впервые становятся темой анализа в творчестве Э. Дюркгейма. В работе «Элементарные формы религиозной жизни» [2] он затрагивает проблему существования общих для всех людей категорий мышления, «прочных рамок», которые охватывают мышление, и освобождение от которых значило бы разрушение мышления. Подобные категории имеют социальный характер. Коллективные представления не выводятся из индивидуальных представлений, а являются продуктом «огромной кооперации, развивавшейся не только в пространстве, но и во времени; чтобы их создать, бесчисленное множество разнообразных умов соединяли, смешивали, комбинировали свои идеи и чувства; длинные ряды поколений аккумулировали в них свои знания и опыт. Таким образом, весьма своеобразная интеллектуальность, бесконечно более богатая и сложная, чем интеллектуальность индивида, как бы сконцентрирована в них» [2, с. 194]. Важным для нашего рассмотрения общественных пространственных представлений является разграничение [2, с. 186] Э. Дюркгеймом комплекса ощущений и образов, служащий для ориентации в пространстве и являющийся итогом индивидуальных опытов, который представляет ценность только для индивида, и категорией времени, которая выражает общее для всей группы время. Хотя далее в работе Э. Дюркгейм приводит примеры, когда пространство является общей для группы категорией по причине различения его частей в соответствии с социальной структурой общества и наделением этих частей эмоциональным значением. Имеется в виду, что пространство, как и время сами по себе, без коллективного взгляда на них, не являются ни разделенными на части, ни имеющими какое-либо значение. Таким образом, по замечанию О. Филиппова [3], Э. Дюркгейм переносит проблему определения пространства и времени как чистых форм чувственного восприятия, поставленную И. Кантом, из субъекта в общество. Но Э. Дюркгейм не ставил прямо вопрос о механизмах формирования коллективных пространственных представлений, их структуре и специфике.

В настоящее время тема индивидуальных и коллективных пространственных представлений актуализировалась в связи с развитием гуманитарной географии. Разными аспектами пространственных представлений занимаются когнитивная, поведенческая, культурная, имагинальная географии. Когнитивная география – это направление географии, которое сейчас динамично развивается в России. Дисциплина изучает наиболее общие проблемы формирования систем географических знаний и пространственных представлений в сознании отдельных людей и различных человеческих общностей (социальных, этнокультурных, расовых групп и др.), согласно которым организуется деятельность на конкретной территории [4, с. 406–407]. Поведенческая география [5], преемницей которой является когнитивная география, рассматривает людей как мыслящих существ, чьи действия в среде опосредованы когнитивными процессами. Главный интерес дисциплины направлен на исследование способов адаптации людей к физической и социальной среде, факторов влияющих на взаимосвязи человеческих мыслей и поступков. Продуктами восприятия, осмысления и воображения среды являются когнитивные карты и географические образы. Важно учитывать отличие между образом среды и представлением о среде, о котором говорит Дж. Голд. Так, образ среды – это «мысленная картинка, которая может быть вызвана в сознании, когда индивид, предмет или место, территория находятся вне доступности наших органов чувств» [5, с.66]. То есть образ – это во многом продукт воображения, его образование не предполагает непосредственное освоение среды. Представление, вслед за Ли, который первым дал определение представлению среды, Дж. Голд рассматривает как «когнитивную структуру или закодированную систему, позволяющую индивиду должным образом реагировать на изменения характера проявлений

сигналов внешней среды» [5, с. 66]. Если представление понимать так, то тогда оно выступает схемой, согласно которой человек организует свои знания о среде в целое.

При изучении формирования общественных пространственных представлений мы сталкиваемся с тем, что, с одной стороны, общественные пространственные представления возникли в результате определенных когнитивных процессов во время взаимодействия человека и среды, с другой стороны, социальный характер представлений подразумевает, что они не сводимы к простой сумме когнитивных карт и образов пространства индивидов. В этом плане упрощенным выглядит механизм формирования общественного образа города, который предлагал К. Линч [6], как такого, что возникает в процессе накладывания одной ментальной карты на другую. Хотя К. Линч и подчеркивал, что общественный образ возникает во время взаимодействия «единичной физической реальности, общей культуры и базисной физиологической природы» [6].

На том, что коллективные представления – это, прежде всего, представления коллективного субъекта, и для изучения их формирования необходимо обратить внимание на процессы коммуникации (как обмена информацией, а не одностороннего потока в одну сторону, что свойственно СМИ), основывается теория социальных представлений, истоки которой в концепции социальных представлений С. Московичи [7]. С. Московичи полагал, что существуют две формы, согласно которым упорядочивается смысл социальных представлений. В соответствии с этими формами, «люди, события, предметы репрезентируются в качестве особого универсума, который общество осознает либо как консенсусный, либо как овеществленный универсум. <...> Это разделение подразумевает, с одной стороны, общедоступные знания, формы мышления и действия в повседневной жизни, ... здравый смысл, а с другой – науку и идеологию» [7]. Повседневные знания открывают непосредственный доступ к социальным представлениям, оно в каком-то смысле и есть социальными представлениями, так как переводит научные, религиозные и другие убеждения в узнаваемые образы. Особую роль в формировании социальных представлений играет коммуникация: «Разделение представления или разделенные представления ... характеризуются не тем, что они сами собой разумеются и являются общими, а тем, что их элементы сформированы коммуникацией и существуют в связи с ней» [7]. Базируясь на данных идеях, теория социальных представлений, определяет социальные представления – не как объект, существующий независимо от социальных субъектов, а как объект, который не может существовать независимо от действующих индивидов [8, с. 3–4]. Теория социальных представлений – это теория здравого смысла, цель которой в исследовании того, как люди думают и создают реальность, которая разделяется другими людьми.

Логичным было бы развитие теории общественных пространственных представлений в рамках теории социальных представлений. Но мы должны учитывать, что значительную роль в формировании общественных пространственных представлений играет непосредственное взаимодействие человека со средой обитания, в процессе которого вырабатываются когнитивные карты и образы среды, поэтому мы не можем отказаться от изучения когнитивных процессов, против изучения которых выступает теория социальных представлений. Формирование теории общественных пространственных представлений в социологии должно осуществляться в рамках социологии пространства с учетом наработок поведенческой и когнитивной географии, теории социальных представлений.

ЛИТЕРАТУРА: 1. Большой психологический словарь / [Под ред. Мещерякова Б. Г., Зинченко В. П.]. – М. : Прайм-Еврознак, 2003. – 672 с. 2. Дюркгейм Э. Элементарные формы религиозной жизни // Мистика. Религия. Наука. Классики мирового религиоведения. Антология. / Пер. с англ., нем., фр. Сост. и общ. ред. А. Н. Красникова. – М. : Канон+, 1998. – 432 с. – (История философии в памятниках) 3. Филиппов А. Ф Социология пространства. – Санкт-Петербург : „ВЛАДИМИР ДАЛЬ», 2008. – 290 с. 4. Замятина Н.Ю. Когнитивная география: Программа учебной дисциплины / Замятина Н.Ю.// Гуманитарная география : Научный и культурно – просветительский альманах / Отв. ред. И.И. Митин; сост. Д.Н. Замятин. – Вып. 5. – М. : Институт Наследия, 2008. – С. 406–412. 5. Голд Дж. Психология и география: Основы поведенческой географии: Пер. с англ./Авт. предисл. С. В. Федуров. – М. : Прогресс, 1990. – 304 с. 6. Линч К. Образ города [Электронный ресурс] / К. Линч. – М. : Стройиздат, 1983. – 328 с. – Режим доступа: <http://www.glazychev.ru/books/translations/Linch/Linch.htm>. 7. Московичи С. Социальное представление: исторический взгляд / Серж Московичи // Психологический журнал. – 1995. – Т. 16. – № 2. – С. 3–14. 8. Емельянова Т. П. Социальное представление – понятие и концепция: итоги последнего десятилетия [Электронный ресурс] / Т. П. Емельянова // Психологический журнал. – 2001. – Т. 22. – №6. – С. 39. – Режим доступа : <http://psychology.rsuh.ru/archive/emelyanova1.doc>.

**РЕГИОНАЛЬНЫЕ ИЗМЕРЕНИЯ СОВРЕМЕННОГО ОБЩЕСТВА
ПОТЕНЦИАЛ СОЦИОКУЛЬТУРНОЙ МОДЕРНИЗАЦИИ
РЕГИОНОВ ЦЕНТРАЛЬНОЙ РОССИИ¹**

Социокультурное пространство России – многомерный самоорганизующийся феномен, где происходит разворачивание во времени социальных процессов, отношений и практик, связанных с экономическими, политическими, культурными и другими параметрами. В данном пространстве производятся и воспроизводятся разнообразные статусные позиции социальных акторов, взаимодействующих между собой на основе различных предписаний, норм, традиций и ценностей. Представленные в этом весьма разнородном пространстве векторы эволюции ключевых сегментов российского общества существенно различаются. Есть среди них те, что движутся по направлению к европеизации, есть те, что почти не движутся, а есть также и те, что медленно поворачивают вспять [1]. И эта все более отчетливо проявляющаяся разнородность создает серьезные затруднения в определении коридора возможностей осуществления курса на модернизацию страны.

Обращение к методикам, разработанным в Центре изучения социокультурных измерений Института философии РАН (ЦИСИ ИФРАН), к индикаторам и комплексным индексам модернизации России, данным рейтинговых агентств, экспертным оценкам и результатам полевых социологических исследований позволяют создать комплексное представление о социокультурном развитии регионов Центральной России, о модернизационных процессах, протекающих в них. Модернизацию вслед за Н. И. Лапиным мы рассматриваем в качестве комплексного способа решения разнообразных задач – экономических, политических, социальных, управленческих, а также культурных и личностных. Социокультурная модернизация предполагает утверждение в повседневной жизни людей «совокупности ценностей, в центре которой находится развитие человека как личности, а их реализация обеспечивается соответствующими социальными институтами и структурами» [2, с. 6]. Важнейшая целевая функция модернизационных процессов – *обеспечение устойчивого функционирования всех социальных структур, повышение качества жизни жителей страны и ее регионов*. Обеспечение действенности данной функции в значительной мере детерминировано глубиной знаний состояния и динамики модернизации регионального сообщества.

Мониторинговые данные сравнительного исследования оценки социальной эффективности управления регионами по критерию качества жизни населения, проводимого с 2008 г. по настоящее время Центром социально-консервативной политики в Центральном федеральном округе (ЦСКП–ЦФО) «Центр», позволяют выявить и описать динамику оценки качества жизни населения этого округа, а также проследить динамику оценки социальной эффективности деятельности региональных и муниципальных органов власти регионов, входящих в данный округ. В ходе проведения исследования на основе анализа статистических данных выявлено сохранение ряда неблагоприятных тенденций в данных регионах, выражающихся в низком уровне общей рождаемости, высоком уровне смертности, высокой естественной убыли населения, низкой ожидаемой продолжительности жизни при рождении, дифференциации регионов по величине среднедушевых доходов населения. Вслед за авторами мониторинга обозначим ряд ключевых проблем, с которыми сталкивается население Центральной России в последние годы. На *первом месте* стоит проблема закрытия предприятий и учреждений и сокращение в связи с этим рабочих мест, *на втором* – проблема перманентного и неконтролируемого роста тарифов ЖКХ, *на третьем* – рост цен на товары и услуги, *на четвертом* – низкий уровень жизни и социальное расслоение основной части населения страны, низкий уровень заработной платы в бюджетной и социальной сферах, невысокие пенсии, *на пятом* – проблема платных медицинских и образовательных услуг, *на шестом* – проблема коррупции в основных сферах жизнедеятельности и низкой эффективности государственного и муниципального управления [3, с. 19–26]. Последняя проблема в настоящее время стоит особенно остро, и связана она с кадровым обеспечением, разбалансированием управленческой вертикали власти, низким уровнем самоорганизации местных сообществ, несовершенством правового поля, а также с нехваткой финансовых ресурсов для осуществления стратегий и планов регионального развития.

Помимо обозначенного важно отметить также низкий уровень институционального доверия населения ЦФО, да и всей страны в целом. Большинство социологических опросов свидетельствуют об этом. Так, социологические исследования, проведенные на основе методики «Социокультурный портрет региона» [4] в различных субъектах Российской Федерации, показали, что население в большинстве регионов не доверяет региональным отделениям партий (от 30 до 50 % опрошенных в различных регионах), правоохранительным органам (от 36 до 48 %), средствам массовой информации (от 26 до 49 %), региональному правительству (администрации) (от 24 до 47 %) и региональным парламентам (от 22 до

¹ Работа подготовлена при поддержке РГНФ в рамках проекта № 12-03-00426а.

47 %). Сравнение показателей обнаружило, что в регионах Центральной России недоверие к социальным институтам проявляется более отчетливо, нежели в более отдаленных субъектах РФ.

В хронотипологии комплексных состояний (типов) модернизованности регионов, разработанной ЦИСИ ИФРАН, на 2010 год регионы ЦФО распределились следующим образом:

Высший, 6-й тип (развитые регионы, одновременно развивающие информационную (вторичную) модернизацию; первичная модернизация – уровни выше среднего, переходная фаза; вторичная модернизация – уровни выше среднего, высокий; фаза роста) – Московская область; *5-й тип* (регионы, продолжающие информационную (вторичную) модернизацию, подготавливая ее развитие; первичная модернизация – уровни выше среднего, переходная фаза; вторичная модернизация – уровни выше среднего, высокий; начальная фаза) – Москва, Ярославская область; *4-й тип* (регионы, начинающие информационную (вторичную) модернизацию; первичная модернизация – уровни выше среднего, переходная фаза; вторичная модернизация – уровни средний и выше среднего; подготовительная и начальная фазы) – Владимирская, Ивановская области; *3-й тип* (регионы зрелой индустриальной (первичной) модернизации; первичная модернизация – фаза зрелости, уровни средний и выше среднего; вторичная модернизация – уровни средний, выше среднего, идентификация с фазами невозможна) – Воронежская, Калужская, Тверская и Тульская области; *2-й тип* (регионы, продолжающие индустриальную (первичную) модернизацию; первичная модернизация – уровни средний и ниже среднего, фазы роста и зрелости; вторичная модернизация – уровни ниже среднего, идентификация с фазами невозможна) – Белгородская, Брянская, Костромская, Курская, Липецкая, Орловская, Рязанская, Смоленская области; *1-й тип* (регионы, продолжающие индустриальную (первичную) модернизацию; первичная модернизация – уровни средний и ниже среднего, фазы роста и зрелости; вторичная модернизация – уровни ниже среднего, идентификация с фазами невозможна) – Тамбовская область.

Социологические исследования и комплексные оценки свидетельствуют о серьезных затруднениях осуществления модернизационных процессов в регионах центральной, да и всей России. Осуществление же модернизационных преобразований настоятельно требует трансформации социальных институтов и активизации человеческих ресурсов, а также превращения довольно весомого социокультурного потенциала в социокультурный капитал.

ЛИТЕРАТУРА: 1. Гудков Л.Д. Социальный капитал и идеологические ориентации // *Pro et Contra*, 2012, № 3 (55). С. 6–31. 2. Лапин Н.И. Модернизация в мире, ее состояние в регионах России // *Проблемы модернизации в социокультурных портретах регионов России*. Уфа: «ГИЛЕМ», 2012. С. 6–23. 3. Качество жизни населения регионов Центрального федерального округа: динамика и социальная эффективность управления. М.: ЦСКП в ЦФО, 2012. 4. Лапин Н.И., Беляева Л.А. Программа и типовой инструментарий «Социокультурный портрет региона России» (Модификация 2010). М.: ИФРАН. – 111 с.

Илья Кононов

Луганский национальный университет имени Тараса Шевченко

ПРОСТРАНСТВЕННОСТЬ СОЦИАЛЬНОСТИ

С момента своего возникновения социология не концентрировала теоретическое и эмпирическое внимание на пространственности как характеристике социальных явлений. Если принять во внимание то обстоятельство, что О. Конт ориентировался на образец научности, сложившийся в естествознании, то это не может не выглядеть парадоксально. Пространственно-временные характеристики являются основными при формулировке законов в науке Нового времени. Разрыв пространственно-временного континуума в теории общества обусловлен ситуацией Первого модерна (период индустриального общества). Время превратилось в универсальный параметр эффективности человеческой деятельности. В идее же прогресса оно приобрело определение общей судьбы человечества. Пространство при этом приобретало значение чего-то партикулярного, застывшего, его связывали с издержками, которые должны быть преодолены. Теоретическая ситуация начала изменяться с переходом ко Второму модерну [1]. Сейчас в социологии, как и в других социальных науках, а также частично в философии, наблюдается «пространственный поворот». В его результате в социологическом знании возник своеобразный дискурсивный анклав пространственной проблематики. Категории и грамматика этого дискурса пока не стали всеобщими для социологов. На границе этого анклава происходит умножение метафор, через которые пространственная проблематика усваивается в других локусах социологического знания. Через это дискурсивное образование размываются дисциплинарные границы между социологией и социальной географией. Пока данный процесс более плодотворно осваивается географами, которые успешно изучают ряд проблем, ранее рассматривавшихся как сугубо социологические. Примером может служить исследование проблем территориальных идентичностей [2].

Станет ли пространственный поворот чем-то большим, чем преходящая научная мода, зависит от того, затронет ли он ядерные теоретические структуры, вокруг которых формируется само предметное поле социологии. Главной среди них является проблема социальности [3]. Пространственный анализ сейчас разворачивается в направлении её освоения. Примером могут служить работы А. Филиппова, который резонно пишет: «Пространство с самого начала включено в основные механизмы творчества социальности. <...> Невозможно найти социальное разделение, не дающее о себе знать в разделии мест. Нельзя найти место, определенность которого не выражала бы социальное разделение» [4, с. 236]. Поддерживая это движение мысли, хочу сказать, что оно требует углубления представлений о самой социальности. На настоящий момент их передний край связан с теоретическими достижениями Н. Лумана, который пользовался понятием аутопойесиса, обозначающим в обществе «циркулярное самопроизводство» через коммуникацию. Он писал: «...Только коммуникация представляется тем типом операции, который выполняет это условие: социальная система возникает, если из коммуникации развивается коммуникация» [5, с. 80].

Идея аутопойесиса глубоко эвристична, но истолкованная исключительно в коммуникативном плане, не позволяет увидеть субстанциональную пространственность социальности. Более того, она провоцирует паническую боязнь реификации и субстанционализации общественной жизни [6, с. 193]. Развитие идей Н. Лумана представляется возможным в направлении признания нескольких ипостасей социальности, которые едины, но не тождественны. Это позволяет понять многомерность и разнокачественность пространства общества.

На настоящий момент можно говорить о четырех ипостасях социальности: неорганическое тело общества, социальная система, личность и семиосфера. Они не существуют друг без друга, но и несводимы одна к другой. Это касается и их пространственных характеристик. Своим неорганическим телом общество укоренено в физическом пространстве и само существует как материальная система. Социальная система дает то, что в классической социологической мысли принято называть социальным пространством. Оно является системой отношений социальных групп и институтов, порядком неравенств. Личность связана с особыми измерениями пространства общества, которые открыты давно, но социологией пока серьезно не освоены. Речь идет об открытии З. Фрейда, согласно которому для человеческой психики характерна топология, описываемая понятиями бессознательного, предсознательного и сознания. Он писал: «Мы представляем себе <...> психический аппарат в виде сложного инструмента, составные части которого мы назовем *инстанциями* или, наглядности ради, *системами*. Далее предположим, что эти системы находятся в постоянном пространственном соотношении друг с другом, все равно как расположены, например, различные системы оптических стекол в подзорной трубе» [7, с. 362]. Впоследствии эти инстанции получили названия Оно, Я и Сверх-Я. Основоположник психоанализа очень беспокоился о возможных вульгаризациях идеи пространственности психики, но это не меняет сути его открытия. Он подчеркивал, что психическая топология формируется у каждого человека в процессе социализации. Ребенок рождается без аппарата цензуры, который отделяет одну психическую инстанцию от другой [7, с. 373]. Можно сказать, что в структуре психики воплощается одна из систем социального аутопойесиса, отражающая некую первичную социальную структуру. Семиосфера моделирует сущностные характеристики всех обозначенных ипостасей социальности в знаковой форме. Так обеспечивается коммуникация во всех них, но здесь же заложены предпосылки для неограниченного усложнения пространственности социальности. Сейчас это стало наглядным благодаря стремительным процессам виртуализации.

При анализе пространственности социальности совершенно непродуктивно бояться субстанциальности. В пространстве общества она сосуществует с дискурсивностью и с конструирующими усилиями субъектов общественной жизни. Задача состоит в том, чтобы создать социологический язык, способный дать системное непротиворечивое описание обозначенной системы.

ЛИТЕРАТУРА: 1. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / Ульрих Бек / Пер. с нем. В. Седелника и Н. Федоровой; Послесл. А. Филиппова. - М.: Прогресс-Традиция, 2000. — 384 с. 2. Крылов М. П. Региональная идентичность в Европейской России / Михаил Петрович Крылов – М.: Новый хронограф, 2010. – 240 с. 3. Кононов І. Ф. Проблема соціальності та предметна визначеність соціології // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. Зб. наук. пр. – Вип.17 – Харків: Харківський нац. у-т ім. В. Н. Каразіна, 2011. – С. 11 – 15. 4. Филиппов А. Ф. Социология пространства / А. Ф. Филиппов. – СПб.: Издательство «Владимир Даль», 2008. – 285 с. [Civitas terra. Центр фундаментальной социологии]. 5. Луман Н. Введение в системную теорию / Под ред. Дирка Беккера / Никлас Луман / Пер. с нем. К. Тимофеева. – М.: Логос, 2007. – 360 с. 6. Палагута В. И. Самоидентификация социального субъекта в дискурсивных пространствах / Вадим Иванович Палагута. – Днепрпетровска: Інновація, 2010. – 440 с. 7. Фрейд З. Толкование сновидений / Зигмунд Фрейд / Издание подготовил Б. Г. Херсонский. – К.: Здоров'я. – Донецк: Сталкер, 1998. – 496 с.

СОЦІОКУЛЬТУРНІ ВИМІРИ РОЗВИТКУ МІСТА

На сьогодні, місто являє собою організований соціальний простір, складну форму поселення, що задовольняє вітальні та соціокультурні потреби людини і кристалізує в собі матеріальні та духовні ресурси для самореалізації людей. Основним соціокультурним елементом, що вирізняє ментальні та соціально-психологічні особливості життя у місті від села, є специфічний міський спосіб життя. Це комплексна характеристика, що дозволяє синтезувати кількісні (рівень життя) та якісні (якість життя) показники різних сторін життя городянина.

У першому понятті концентруються соціально-економічні аспекти міського способу життя, що відображують рівень задоволення потреб населення (маса товарів та послуг, які споживаються, та умови життя) [1, с. 154]. Рівень життя відноситься до однієї з головних, але не невирішальних детермінант якості життя. Він забезпечує певний рівень задоволення соціально-економічних потреб людей, але «планка» бажаного рівня життя є суб'єктивною для різних соціальних спільнот та індивідів. Тобто, високий матеріальний рівень життя не завжди є запорукою високої якості життя людини, бо останній показник включає у себе більш широке коло соціальних та соціокультурних індикаторів.

До такого кола індикаторів відносять якісні параметри життя у місті. Дослідник з урбаністики Р. Сеннет, аналізуючи специфічний тип соціальних відносин між мешканцями міста, виокремлює їхню основну якісну характеристику – гнучкість. В першу чергу, вона проявляється у сфері трудових відносин, у якій індивіди взаємодіють більшу частину свого життя. Р. Сеннет акцентує увагу на тому, що у сучасному місті короткостроковий вимір часу стає нормою завдяки тому, що робота складається з обмежених та чітко обумовлених завдань і закінчується, коли її основні цілі стають завершеними [2, с. 100-101]. Тобто, робота набуває проектного характеру. Отже, соціальні відносини набувають фрагментарного, тимчасового характеру, а тому послаблюють роль групових цінностей. Це впливає, в першу чергу, на такий важливий аспект якості життя, як соціальне самопочуття, і послаблює соціальну інтеграцію.

З. Бауман також наголошував на характерному для міського населення скороченні кількості сильних зв'язків та наявності великої кількості слабких зв'язків, що збільшує мобільність індивідів. Ця риса сучасного суспільства була названа терміном «індивідуалізоване суспільство», як і однойменна робота З. Баумана [3]. Таким чином, породжується специфічна характеристика якості життя у місті, що нівелює традиційну роль сім'ї та сімейних традицій через «фрагментацію життя» та розрив традиційних зв'язків через радикальну індивідуалізацію способу життя та світогляду постмодерної людини. Скорочення загального бюджету часу та зміна його структури у даному випадку негативно впливають на соціальне самопочуття людини, і через недостатній рівень моральної підтримки з боку сім'ї позбавляє необхідного рівня соціально-психологічного відчуття безпеки та рівноваги. Таким чином породжується соціальна самотність як розповсюджена риса міського способу життя.

Найсуттєвіший вплив на феномен міського способу життя здійснюють фактори кількості міського населення, його щільності та гетерогенності соціальних груп. Це пов'язує між собою два соціокультурних виміри соціального розвитку міста – соціальні зв'язки та територіальну приналежність. Так, Л. Вірт відзначає прямопропорційний зв'язок між збільшенням кількості населення та диференціацією між індивідами [4, с. 21-32]. Зростання кількості людей обумовлює фрагментацію особистих контактів і як наслідок – сегментацію людських відносин. Ця риса поширює існування так званого «шизоїдного» типу особистості у міському середовищі, виникнення негативних психологічних явищ: відчуття самотності, відособленості у індивідів. Городяни контактують на підставі інтенсивно сегментованих ролей, вони асоціюються з великою кількістю організованих груп, але знаходяться у меншій залежності від конкретних людей, на відміну від сільських жителів, а сама залежність при цьому пов'язана здебільшого із окремими проявами людської діяльності. Для міського способу життя характерні в більшій мірі вторинні, ніж первинні контакти.

І. Туров також виокремлює соціально-екологічні та соціально-економічні умови життєдіяльності у місті. Соціально-екологічні особливості міських умов життя характеризують місто як особливе середовище існування людини, глибоко відмінне від середовища життя сільського типу. «Неприродна» праця (тобто, відрив від землі, ускладнення та розвиток виробництва, які здійснюються за допомогою штучно створених засобів) призводить до зростання вимог до робітника, його освіти і кваліфікації. Різновид видів праці, який є характерним для міста, створює потенційні можливості до більш універсального, ніж у селі, розвитку людини [5, с. 131-133]. Концентрація культури і інформації зумовлює виникнення можливості більш високого ступеню розвитку духовної сфери. Руйнування ж сусідських зв'язків і контактів спричиняє за собою домінування анонімного спілкування. У цих умовах головного значення набуває необхідність регулювання життєдіяльності у місті на основі зовнішніх по відношенню

до індивідів соціальних норм, одним з виразів чого стає функціонально-рольова структура діяльності. Вона зводить до мінімуму існуючі особистісні зв'язки. Таким чином, соціально-екологічні особливості міських умов життя переважно визначають стереотипи побутової поведінки людей. Соціально-економічні умови ґрунтуються на характері суспільного розподілу праці у місті, домінуючих типах виробництва, формуванні класової структури суспільства міста.

Серед важливих соціокультурних вимірів соціального розвитку міста виокремлюються соціальний простір та час. Динамічний характер міського життя створює феномен «прискорення» ритму життя та трансформацію соціального часу у сприйнятті мешканців міста. Е. Гіденс пов'язує соціальну взаємодію людей в урбаністичному середовищі зі знаходженням людей у певному просторі та часі, тому пропонує досліджувати усі процеси соціального середовища у контексті діади «час-простір» [6]. Діяльність мешканців міста регламентована просторовими та часовими факторами, що обумовлюють специфіку життєвих практик в умовах урбаністичного середовища. У рамках дослідження індивідуального сприйняття мешканцями міста соціального часу та простору, С. Шляпниковим було здійснено емпіричне соціологічне дослідження на базі «Шкали переживання часу» Є. Головахи, А. Кроніка [7, с. 69-71]. Завдяки отриманим даним був здійснений аналіз структури «часової свідомості» мешканців міста, на базі якого С. Шляпников запропонував розробку соціальних проєктів задля звільнення резервів соціального часу, забезпечення соціального здоров'я, громадянського та особистісного комфорту, благополуччя соціального простору, конкурентоспроможності, інтегрованої включеності у соціум.

Отже, місто як центр особистісної, професійної, культурної самореалізації потребує детального соціологічного вивчення через концентрацію у міському просторі великої кількості життєвих шансів та можливостей для розвитку людини у теперішньому та майбутньому часі.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Глухов В., Окрепилов В. Управление качеством жизни / В. Глухов, В. Окрепилов. – Спб.: Наука, 2008. – 484 с. 2. Сеннет Р. Капитализм в большом городе: глобализация, гибкость и безразличие / Р. Сеннет // Логос, 2008. - № 3 (66). – С. 95-107. 3. Бауман З. Индивидуализированное общество/ З. Бауман. – М.: Логос, 2002. – 390 с. 4. Вирт Л. Городское общество и цивилизация / Л. Вирт // Личность, культура, общество. – 2006. – Вып. 2 (30). – С. 21-32. 5. Туров И. Городской образ жизни: теоретический аспект / И. Туров // Социс. – 1995. – №1. – С. 131-134. 6. Гидденс Э. Устроение общества: Очерк теории структуризации / Э. Гидденс. – М.: Академический проект, 2003. – 528. 7. Шляпников С. Е. Жизненные практики в условиях урбанистической среды: пространственно-временной аспект / С. Е. Шляпников // Вестник Томского государственного университета. – 2009. – № 320. – С. 69-71.

Лілія Лебідь

Луганский национальный университет имени Тараса Шевченко

СОЦІАЛЬНИЙ ПРОСТІР БАГАТСТВА В УЯВЛЕННЯХ СУЧАСНИХ УКРАЇНЦІВ (НА ПРИКЛАДІ М. ЛУГАНСЬК)

На сучасному етапі розвитку соціології вчені наголошують на значному евристичному потенціалі концепції соціального простору при аналізі функціонування суспільного цілого. В своїх дослідженнях просторову модель використовують різні науки – фізика, географія, соціологія. П. Бурдьє, наприклад, визначає соціологію як соціальну топологію, а соціальний світ зображає у вигляді багатомірного простору (соціального простору), де будь-яка існуюча позиція визначається, виходячи з певної системи координат[1].

І. Кононов відзначає, що в русі від моделі простору Евкліда до моделі просторово-часового континууму, на зміну чуттєвим інтуїціям приходять конструкції розуму. Він пише: «Неможливість схопити сутність простору не є свідченням непізнаності світу. Врешті-решт, наше знання про світ більше залежать від моделі простору, ніж від розуміння його сутності» [2, с. 277]. Таким чином, простір нам даний як модель, що накладається дослідником на дійсність для того, щоб «вхопити» її характерні риси.

В популярній концепції П. Бурдьє виокремлюють три елементи, які обумовлюють топологію соціального простору: 1) позиції (місця в просторі); 2) диспозиції (габітус); 3) практики [3, с. 36]. «Габітус є одночасно системою схем виробництва практик і системою схем сприйняття і оцінювання практик» [4, с. 193]. Ми сконцентруємо увагу на одному із вимірів соціального простору багатства, а саме на його сприйнятті. В даному випадку доречним буде згадування теореми У. Томаса: якщо ситуація сприймається як реальна, вона реальна за своїми наслідками [5, с. 40]. Вкрай важливо не лише об'єктивно аналізувати суспільство, а й враховувати ті суб'єктивні смисли, носіями яких є соціальні актори.

Ми маємо на меті розглянути один із аспектів сприйняття соціального простору багатства – умов його накопичення. І. Кононов відзначає, що в сучасному суспільстві клієнтельні групи є способом організації правлячого класу [6, с. 23]. Означена тенденція відтворюється на рівні суспільної думки. Це знаходить підтвердження в даних регіонального соціологічного опитування¹. Відносна більшість опитаних (43,9 %) підкреслюють роль соціального капіталу в накопиченні багатства. Так зване «дерево знайомств» в деяких випадках створює реальні перспективи для примноження статків. В ході аналізу проблеми соціальної нерівності встановлено, що сприйняття багатства зумовлюється низкою чинників – освітою, віком, рівнем добробуту людини. Наявність зв'язків з потрібними людьми є більш значимим фактором для середньозабезпечених (дану позицію обрало 50,5 % середньозабезпечених) у порівнянні з низькозабезпеченою групою (31,6 % відповідно). Такої думки додержується більший відсоток чоловіків (48,3% чоловіків у порівнянні з 43,2% жінок) та молодих людей (59% опитаних віком 18 – 30 років та, наприклад 20,6 % опитаних віком 60 років та старші).

Представники більш заможних груп, в яких переважають чоловіки молодого та середнього віку, наголошують не лише на необхідності зв'язків з потрібними людьми, а й на невтомній праці (38,5 % опитаних²), здібностях, талантах (22,9 % опитаних), гарній освіті (22,6 % опитаних) потенційного багатія. Для низькозабезпечених, в категорії яких переважають жінки похилого віку) означені фактори виявилися не такими значущими. Вони менше вірять у дію принципу меритократії. Низькозабезпечені³ роблять акцент на «здібностях» впроваджувати в життя нелегітимні (вдаватися до крадіжок, обману – 20,4 % опитаних) та напівлегітимні (наживатися за рахунок інших – 22,4 % опитаних) практики.

В. Пилипенко на початку 2000-х підкреслював, що в масовій свідомості закріпився стереотип про накопичення великого капіталу незаконними та аморальними шляхами [7, с. 169]. На сучасному етапі має місце сегментація суспільної свідомості, наслідком чого є «витіснення» даного стереотипу в низькодоходні групи.

Таким чином, на сучасному етапі спостерігаємо зміну ставлення до багатства. При аналізі шляхів його накопичення респонденти в першу чергу роблять акцент на здібностях людини встановлювати зв'язки з потрібними людьми, отримати гарну освіту. В той же час зберігається стереотип про аморальність шляхів накопичення багатства, проте він вже не є таким яскраво вираженим як на початку ХХІ ст.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Бурдьє П. Социальное пространство и генезис „классов» // Бурдьє П. Социология политики / Пер. с фр. Н. Шматко. – М., 1993. – С. 53–97. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.bourdieu.narod.ru. 2. Сознание и социальная реальность: Моногр. / Науч. ред. И. Ф. Кононов. – Луганск: Альма матер, 2004. – 432 с. 3. Классовое общество. Теория и эмпирические реалии / Под ред. С. Макеева. – К.: Ин-т социологии НАН Украины, 2003. – 258 с. 4. Бурдьє П. Социальное пространство и символическая власть // Бурдьє П. Начала. Choses dites / П. Бурдьє, пер с фр. Н. А. Шматко. – М.: Socio-Logos, 1994. – С. 181–207. 5. Ионин Л. Г. Социология культуры: путь в новое тысячелетие / Л. Г. Ионин – М.: Логос, 2000. – 432 с. 6. Кононов І. Ф. Україна: шлях на периферію світової капіталістичної системи (соціологічний аналіз) / І. Ф. Кононов // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. Соціологічні науки. – 2012. – № 23 (258). – С. 5 – 29. 7. Пилипенко В. Людина в ринковому суспільстві: орієнтації, поведінка, культура / В. Є. Пилипенко. – К.: ПЦ «Фоліант», 2005. – 344 с.

¹ Навесні 2013 р. колективом кафедри філософії та соціології, Центром з вивчення суспільних процесів та проблем гуманізму було проведено соціологічне дослідження, присвячене вивченню рівня життя населення Луганська (n=500, вибіркова сукупність репрезентативна для населення Луганська за параметрами віку, статі, району проживання).

² Маються на увазі ті, хто ідентифікує себе із середньозабезпеченими прошарками населення.

³ Маються на увазі ті, хто ідентифікує себе з низько забезпеченими прошарками населення.

ON THE EPISTEMOLOGICAL POTENTIAL OF RHYTHMANALYSIS

1. The time-space dichotomy

It has been over 20 years since the first publication of Lefebvre's work on rhythm analysis. The term coined by Lúcio dos Santos to reflect physiological meanings and later explored by Gaston Bachelard on its philosophical productivity, was adopted by Lefebvre for studies of urban environment. This turn toward the temporal characteristics of the everyday was, probably, determined by the necessity to complement the theory of the production of space which Lefebvre had already elaborated in his earlier writings by the other essential dimension of the time-space duality. Placing the production of space into a dichotomy of the spatial-temporal relations opened new theoretical perspectives for the methodology offered by Lefebvre and stirred a new wave of interest toward the method across the range of academic disciplines. As one of the authors mentions: «Lefebvre's theory of the production of space has undergone a remarkable renaissance during recent years, and this is all the more surprising as it had hardly elicited any response when published in early 1970s» [1].

With the persistent references in his texts to the dichotomy of the rhythm related categories and the obvious dichotomy of the concept of rhythm itself as a category of temporality, Lefebvre did not elaborate much on the dialectic relations within the domain which this categorization outlines. Lefebvre's project on rhythm analysis remains «incomplete» [2], and this together with the abundance of the hints for potential usage of the method Lefebvre had indeed drafted allows and stimulates its further developments and applications.

2. The metaphoric nature of rhythm analysis

Although rhythm analysis was introduced by Lefebvre through a set of definitions and numerous definitions have been offered by the later authors, theoretically the concept and methodology of rhythm analysis remains quite loosely defined, and when it comes to its practical application it gets dissolved in descriptive narratives of empirical observation. This vagueness attributes to the considerable magnitude of the relevance of the categories of temporality to human existence and its social patterns, but also to the metaphoric character of the concept. As a scientific metaphor that has not yet been crystalized into a category with a clear and at least relatively unambiguous content, *rhythm analysis* is somewhat illusive and yet open to influences and enrichments that come from other academic fields.

The rediscovery of the term in application to city life patterns attempted by Lefebvre was already a stretch through the borders of the earlier established contents of the term, and Lefebvre himself clearly stated the metaphoric character of this category and the derived methodology. «The analysis of rhythms in all their magnitude 'from particles to galaxies' has a trans-disciplinary character» writes Lefebvre and illustrates his statement by enquiring into other fields allied to rhythm analysis, particularly into musical discourse [3, p.87]. The potential to reach across the disciplinary borders derives from the metaphoric character of the category of rhythm analysis, and it also lies the ground for the cross-contamination with meanings and cross-enrichment of the potential findings across the disciplines. For example, a relatively new concept of *walkability* which analytical values has already been appreciated by cultural geographers and urban studies academic community, is now reaching to linguistics, and particularly to the study on the rhythm in poetry and prose. Greenberg, elaborating on city rhythms and poetical rhythms extends this metaphoric comparison to the «dance of the street» [4]. «The fact (or perception) that «prose proceeds in steps» [5, p. 203] links the rhythm of prose and walkability of physical place into a metaphoric composition, and merges the two fields – the prose rhythm and the rhythm of the everyday in a city – within a research project where both fields can benefit from their conjoint efforts.

3. Possible further tenors for rhythm analysis

New developments in the studies of city and the studies of the phenomenon of rhythm across the disciplines elaborate within the initial outline of rhythm analysis drawn by Lefebvre and inevitable call for corrections and modifications. One of the changes which is becoming articulated in the scholarly work is the move away from the aural nature of the city rhythms. Lefebvre refers to rhythm analysis as mostly, if not exceptionally, an audio experience, while in the concept of walkability, for example, we read the reference to a body motion experience, in the category of *visibility* of city – to a visual manifestations of rhythm, and so on.

Another possible development of rhythm analysis relates to the revision of the repetitiveness and regularity being essential characteristics of city rhythm – the idea that is taken for granted by many researchers, like in this definition «By city rhythms, we mean anything from the *regular* comings and goings of people about the city to vast range of *repetitive* activities» [6, p. 3]. Lefebvre himself is more careful about these two characteristics and appeals to their inner variance. He establishes the *repetition – difference* opposition among the categories that «would appear indispensable», although he does not elaborate of the *difference* part of the opposition. A statement which addresses the prose rhythm: «Prose rhythm is too diverse – too variable and unpredictable – to be treated metrically» [5, p. 203] if applied to the rhythm of city would call for an alternative definitions of rhythm. In the sequence of the events which constitute city life there are those that are non-

repetitive, or are single events comprised into the rhythm composition with their own part in it. These «one time», or repetitive but not regular, events might be of a higher significance for individuals or a city community, yet they cannot be caught by the analytical approached tuned onto the repetitiveness and regularity only.

Besides the advances in the conceptual part of rhythmanalysis, there is also a potential for refinement related to its methodological hypostasis. With that, come conclusions regarding the corrections in the research procedures and methods of gathering the data and the correspondent changes in the role of the researcher. Let's consider Lefebvre's idea of the outward position of the researcher which, in turn, derives from a somewhat anatomical way Lefebvre approaches city rhythm: «When rhythms are lived they cannot be analyzed,» and farther: «In order to analyze a rhythm one must get outside it» [3, p. 88]. This means that, for Lefebvre, the position of the observer is static, as demonstrated in the classic episode of observing a street through the window. With adding the category of walkability to the equation [7, 8], we receive an observer moving in space and thus participating in creation of the rhythm that makes him an inner agent – not an outside observer – of the process of production of place. If adding only one category to the methodological composition can change it so radically, then the endeavor of exploring rhythmanalysis in its full epistemological potential becomes a really exciting task.

LITERATURE: 1. Schmid, Christian. «Henri Lefebvre's Theory of the Production of Space: Toward a Three-Dimensional Dialectics,» in *In Space, Difference, Everyday Life*. Routledge, 2008. 2. Meyer, Kurt. «Rhythms, Streets, Cities,» in *Space, Difference, Everyday Life*. Routledge, 2008. 3. Lefebvre, Henry. *Rhythmanalysis: Space, Time and Everyday Life*. Continuum. 2004. 130 p. 4. Greenberg, Mike. *The Poetics of Cities: Designing Neighborhoods that Work*. Ohio State University Press. 1995. 288 p. 5. Landon, Brooks. «The Riddle of Prose Rhythm» in *Building Great Sentences: Exploring the Writers Craft. Transcript Book*. The Great Courses. 2008. Pp. 202-217. 6. Allen, John; Massey, Doreen B; Pryke, Michael. *Unsettling Cities: Movement/Settlement*. Routledge. 1999. 386 p. 7. Certeau, Michel De. *The Practice of Everyday Life*. Translated by Steven F. Rendall. University of California Press. 1984. 256 p. 8. Careri, Francesco. *Walkskapes*. Editorial Gustavo Gili SL. 2002. 205 p.

Інна Мотунова

Луганський національний університет імені Тараса Шевченка

УНІВЕРСИТЕТ В ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРИ: ВІД ПЕРЕХРЕСТЯ ЄВРОПИ ДО ПЕРЕХРЕСТЯ СВІТУ

Провідна тенденція розвитку сучасної вищої освіти – інтернаціоналізація. Вона має різні прояви, один з них – висока мобільність студентів в світовому освітньому просторі, індикатором чого є зростання чисельності іноземних студентів в університетах. В Україні чисельність іноземців рік від року постійно зростає.

Університет – унікальний продукт середньовіччя. Прообрази вишів існували в багатьох стародавніх цивілізаційних осередках як центри письменства, думок і знань. Час народження власне університету – XII ст. Перші університети мали загальноєвропейське значення й неоднорідний склад студентів. Наприклад, до Болоньї, Парижу стікалися учні з різних міст та країн Європи. Етнічна розмаїтість студентів викликала напруження в студентському середовищі. Студентська молодь групувалася в земляцтва. Ці земляцтва поступово об'єдналися у чотири великі групи чи «нації» (об'єднання школярів, або школярів разом з магістрами, які були вихідцями з однієї землі): галльську, англійську (замінилася германською, після того як приплив англійців, з утворенням Оксфордського і Кембриджського університетів, значно зменшився), пікардійську і норманську. Поділ на нації належав до внутрішньої структури закладу разом з поділом на факультети.

У всіх університетах була універсальна мова викладання – латина. Саме латинь у Середі віки довгий час була основним провідником культури. Завдяки їй створювалася загальна для Європи культурна платформа і єдиний освітній простір. Крім цього, університети продовжували підтримувати традицію міських шкіл щодо уніфікованого переліку навчальних дисциплін.

Розпад середньовічних імперій і формування в Європі національних держав у Новий час висунули до університетів нові вимоги. Процес модернізації обумовив світський характер освіти. Університети стали обов'язковим атрибутом кожної незалежної країни чи великого князівства. Тепер реалізація просвітницької і освітньої місії університетів почала доповнюватися ідеологічною. Важливе значення в цьому відіграла Реформація. Розрив з католицькою церквою призвів до зростання залежності університетів від місцевих князів.

В кінці XVII – початку XIX століття виникає безліч нових університетів не тільки в Західній і Центральній Європі, але також у Східній Європі, на території Російської імперії. При цьому високий

статус найстаріших європейських університетів зберігається. Молодь з периферійних країн Європи починає направлятися власною державою на навчання в університети Півдня і Центру Європи. Там готувалися кадри для нових освітніх закладів.

В XVII-XVIII ст. посилення ролі держави стало загальною тенденцією розвитку європейської вищої освіти. Дедалі частіше викладання переходило на національну мову, більше виявлялися національні особливості. З XVIII ст. у викладанні починається перехід на національні мови (пізніше інших країн, в 1912 р. латинську мову було скасовано в Італії). Цей процес йшов доволі повільно і не міг суттєво завадити навчанню іноземців. Перехід на національні мови відбувався зі збереженням латини. Наприклад, навіть у другій половині XIX ст. у німецьких університетах освітня документація (календарі, *indices lectionum*) велась і латинською, і німецькою мовами, тільки пізніше німецька повністю витіснила латину.

З середини XIX і до кінця XX ст. тривав золотий вік класичних університетів, які зарекомендували себе як центри творчого наукового розвитку. Політичне значення університетів зберігається і зростає.

У другій половині XX ст. університети стали неприхованими центрами ідеологічного протистояння геополітичних супротивників. Залучення іноземних студентів перетворюється на справу формування політичної лояльності. Д. Харві, аналізуючи поширення ідеології неолібералізму у США, прямо говорить, що залучення на навчання молоді з країн Третього світу розглядалось як певний інкубатор нової, вигідної США, еліти для країн Латинської Америки. Ситуація Холодної війни обумовила існування двох міжнародних потоків студентів, що не перетиналися. У СРСР і країнах РЕВ навчалася молодь з країн що розвивалися по шляху соціалістичної орієнтації, а в державах Заходу – капіталістичної. Так, після закінчення Другої світової війни в СРСР стали приїжджати на навчання представники країн Східної Європи та Азії, а пізніше Африки, Латинської Америки та Західної Європи.

В результаті у просторі університету починають зустрічатися не тільки представники суспільств різного рівня економічного розвитку, але й представники культур різної цивілізаційної приналежності. Навчання в університетах країн центру передбачало опанування відповідної державної мови (це може трактуватися як певна практика влади).

У XXI столітті національна обмеженість освітнього процесу остаточно відходить в минуле. В умовах глобалізації змінюється політичний статус національної держави і університет поступово відділяється від неї. Він перетворюється з ідеологічного знаряддя держави в бюрократично організовану і відносно автономну комерційно орієнтовану корпорацію. З 1995 р. освіта була включена до одного з 12 секторів послуг. Це дало значний імпульс для розвитку транскордонної вищої освіти.

Наявність іноземних студентів у вищому навчальному закладі будь-якої країни світу – це вагомий елемент інтеграційного розвитку системи вищої освіти держави, який свідчить про високий рівень якості освітніх послуг і престиж вищої школи цієї країни на світовому ринку освітніх послуг. Зростання чисельності іноземних студентів у вишах стає однією з важливих ознак інтернаціоналізації освіти.

Тетяна Панченко

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

ТЕРИТОРІАЛЬНІ ІДЕНТИЧНОСТІ РІЗНИХ РІВНІВ: ОСОБЛИВОСТІ СТРУКТУРУВАННЯ

Проблематика конструювання та структурування територіальних ідентичностей заслуговує на увагу в контексті осмислення співвідношення глобального, національного, регіонального та локального, осмислення перспектив та наслідків багаторівневого врядування та багаторівневих політичних відносин загалом. Оскільки утвердження багаторівневих політичних відносин відбувається передусім у різних територіальних просторах, дуже важливо зупинитися на тих аспектах, які фіксують самоідентифікацію особистості з певною територіальною спільнотою, за допомогою якої особистість суб'єктивно здобуває свої координати в системі соціальних зв'язків.

Територіальність як фундаментальна характеристика людської поведінки й передумова самоорганізації спільнот, присутня у багатьох видах ідентичностей – загальнолюдській, цивілізаційній, національній, етнічній та ін. Згідно з Е. Смітом, у системі ідентичностей людини категорія простору або території посідає друге місце після роду, поділу на статті [1, с. 13]. Поняття «територіальна ідентичність» охоплює комплекс колективних ідентифікацій, що мають у своїй основі просторові ознаки. Окрім того, самоідентифікація з територією завжди має ієрархічний характер: людина відчуває себе водночас мешканцем певного макрорегіону, певної країни, певного етносу, певного регіону, певного міста чи села [2, с. 43].

Територіальна ідентичність кожного рівня, як різновид колективної ідентичності, містить у собі три компоненти: когнітивний, емоційний та інструментальний [3, с. 162; 4, с. 93]. Перший компонент – когнітивний – є набором об'єктивних і стійких ознак, з якими себе ототожнює індивід і спільнота, процес і

результат самокатегоризації розуміння людиною себе в термінах співвідношення з певною соціальною групою. Він вимагає певних знань про свою та суміжні територіальні спільноти, щоб «свою» спільноту можна було відокремити від «інших». Цей компонент часто визначається бінарною логікою «ми – вони» та ґрунтується на протиставленні «своїї» спільноти «іншим». Другий компонент – емоційний – виступає суб'єктивним способом сприйняття та обґрунтування когнітивного компонента. Йдеться про певний набір емоцій відносно своєї територіальної спільноти, своєрідне почуття любові до «Батьківщини» тощо. Третій компонент – інструментальний складає основу для соціально-політичної мобілізації населення й колективної діяльності. Він виявляється від готовності розділяти практики, що прийняті у співтоваристві, до зобов'язань здійснювати вчинки, зумовлені цінностями даної групи. Саме інструментальний компонент ідентичності, розвиток якого стає можливим лише на основі двох перших, формує політичну культуру певної територіальної спільноти.

У сучасній літературі природа територіально-просторових ідентичностей – від глобальної до локальної – осмислюється в різних системах координат, однак наголос незмінно робиться на визнанні тією чи іншою територіальною спільнотою таких спільних цінностей, які не тільки визнаються «своїми», але й здатні становити тривку основу для консолідації [2, с. 66]. Остання виступає найважливішою передумовою для організації політичного життя на демократичних засадах, політичної участі громадян та їх впливу на прийняття суспільнозначущих рішень.

Розвиток багаторівневого врядування та становлення багаторівневих політичних відносин вимагає поліферації ідентичностей. Тобто система багаторівневих соціально-політичних відносин має спиратись на своєрідну ієрархію територіальних ідентичностей від локальної до наднаціональної. Цілком логічно, що така ієрархічна структура має пірамідальну будову (чим нижче рівень ідентичності, тим на більшу кількість елементів вона спирається). Так, локальній ідентичності відповідає спільність місця народження, особливостей ландшафту, історико-культурних подій, безпосередніх контактів, моделей колективної поведінки тощо, регіональній – спільність володіння та користування певною територією, соціальних зв'язків, способів організації життєдіяльності, системи цінностей, часто мови й релігії тощо. Оскільки через зміни, що відбуваються в системі локальних спільнот, не завжди можна провести межу між локальною та регіональною ідентичністю, слушною виглядає позиція А. Сліза і М. Щепанського, які виокремлюють десять їх спільних площин: психологічну (ідентифікація з локальною спільнотою), соціологічну (звернення до «малої батьківщини»), економічну (спільність господарювання), політичну (види політичної активності, політичні переваги, інститути), історичну (зв'язок з історією місцевості чи регіону), антропологічну й етнографічну (усвідомлення культурної спадщини, матеріальної культури), географічну (приналежність до території), архітектурно-урбаністичну (існування характерних для території видів будівництва), світоглядну (спільні релігійні й моральні настанови), екологічну (локальна екосистема) [5]. Національній ідентичності відповідають територіальна, історична, культурна, правова, економічна спільності, які утворюють відповідні площини національної ідентичності. І нарешті, наднаціональній ідентичності відповідає цивілізаційна спільність як вищий рівень культурно-ціннісної консолідації.

Наведений перелік підвалін ідентичностей кожного рівня демонструє, що роль територіального компонента зменшується на кожному вищому рівні ідентифікації, а ціннісного, навпаки, збільшується. Це говорить про те, що спільні ціннісні настанови відіграють вирішальну роль у взаємодії спільнот різних рівнів, а, отже, й реалізації багаторівневого врядування.

Різний рівень присутності когнітивного, емоційного та інструментального компонентів у структурах ідентичностей кожного рівня висвітлює коло проблем утвердження багаторівневого врядування. Зокрема, на локальному рівні виразний інструментальний компонент ідентичності не завжди детермінований когнітивним та емоційним, на регіональному рівні переважає емоційний компонент, на національному рівні всі компоненти представлені збалансовано, на наднаціональному – переважає когнітивний компонент. Для реалізації багаторівневого демократичного врядування усі компоненти територіальних ідентичностей мають бути представлені, причому провідну роль відіграватиме інструментальний компонент, відповідальний за формування політичної культури. Тому труднощі для організації демократичного життя в умовах багаторівневих політичних відносин відчуватимуться передусім на регіональному й наднаціональному рівнях.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Сміт Е. Національна ідентичність : [моногр.] / Ентоні Сміт. — К. : Основи, 1994. — 224 с. 2. Нагорна Л. П. Регіональна ідентичність: український контекст : [моногр.] / Л. П. Нагорна. — К. : ПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2008. — 405 с. 3. Бусыгина И. М. Политическая регионалистика : [учеб. пособ.] / И. М. Бусыгина. — М. : Университет ; РОССПЭН, 2006. — 280 с. 4. Китинг М. Новый регионализм в Западной Европе / Майкл Китинг // Логос. — 2003. — № 6 (40). — С. 67—116. 5. Слиз А. Локальная и региональная идентичность в процессе глобализации / А. Слиз, М. Щепанский // Вісник Севастопольського державного технічного університету : Вип. 94 : Філософія : зб. наук. пр. — Севастополь : Вид-во : СевНТУ, 2009. — С. 3—7.

ВПЛИВ МІСЬКОГО ПРОСТОРУ НА ПОВЕДІНКУ МІСЬКОЇ СПІЛЬНОТИ

Сучасний стан взаємодії суспільства та природи неоднозначно впливає на міський спосіб життя. Тож дослідження впливу міського простору на стан свідомості його мешканців є актуальною проблемою для науковців різних галузей.

Етимологічно слово «простір» виводиться зі слів «смуга», «шар», «площина», - тобто щось, що має певні межі та виокремлюється з цілого, суцього [1]. Поняття «соціальний простір» було уведено в науковий обіг на межі XIX - XX ст. та швидко стало термінологічною складовою багатьох гуманітарних наук, зокрема філософії, географії, соціології. Але досить значний час увага на ньому не концентрувалася, воно сприймалося лише як тло для розгортання взаємодії, площина територіального чи соціального структурування тощо. Як безпосередній об'єкт дослідження міський простір «відродився» лише в 1990-ті рр. разом із усвідомленням процесів глобалізації та нового просторового перевороту, що сформували нову академічну спільноту, здатну критично та без відторгнення сприймати ідею просторового розуміння міста [2].

У науковий обіг термін «соціологія простору» увів відомий німецький соціолог Георг Зіммель. Певним підсумком окремих досліджень та публікацій у сфері осмислення ним простору стала його так звана «Велика соціологія», що містить у собі розділ «Простір та просторові порядки суспільства» [3]. Г. Зіммель розглядав основні якості простору як форми (що в такому розумінні вже є просторовою характеристикою). Ідеї вченого певною мірою знайшли своє продовження в проєкті соціальної екології Чиказької школи. Представники напрямку соціальної екології вважали, що через просторове (фіксоване, вимірюване кількісно) можна дослідити соціальне (складне, різнобарвне, багатоаспектне, не завжди видиме). Започаткували цей напрямок дослідники Роберт Парк (Robert Park), Ернест Бьорджесс (Ernest Burgess) та Родерік Маккензі (Roderick D. McKenzie), які з другої половини 1920-х р. почали активно та систематично досліджувати місто Чикаго та його околиці. Місто вони розглядали як єдиний соціальний організм та природне явище, що вміщує безліч соціальних фактів, які розвиваються за власними законами, незалежно від волі та дій людей. Завданнями дослідницької програми соціальної екології стало виявлення цих соціальних фактів, зокрема, конфліктів, випадків злочинної поведінки, міграцій тощо, з метою розробки системи соціального контролю [4].

Особливого значення поняття «міський простір» набуло у межах культурної географії. Для представників останньої простір - це соціальний продукт, результат економічного та культурного виробництва, що приховує умови свого формування та видається натуральним [5]. Найвідомішими представниками цього напрямку є Анрі Лефевр, який вважав що розвиток суспільства можемо зрозуміти лише через вивчення міського життя, через реалізацію міської спільноти [6].

Відомий польський вчений М. Черноушек розглядав міський простір з іншого кута зору і в роботі «Психологія життєвого середовища» відзначав, що життєве середовище виконує наступні функції: (1) є джерелом інформації для людини, що допомагає передбачати події і приймати рішення (будувати плани), а також зв'язувати дії індивіда з діями соціальних груп; (2) виступає ареною (полем, сценою) реалізації сил і можливостей. Тут людина або група впливають на середовище, змінюючи його; (3) забезпечує зворотній зв'язок – історично сформоване середовище впливає і диктує моделі поведінки, світогляд особистості, формуючи культуру, смаки і навички людей. («габітус» П.Бурдьє) [7].

Якщо сформоване життєве середовище впливає і диктує моделі поведінки, то це свідчить про те, що воно безпосередньо пов'язане з ментальністю мешканців міста, впливає на неї, формує основні тенденції в ній. Невипадково в останні роки спостерігається зростання наукового інтересу до досліджень цієї проблеми, хоча сутність ментальності мешканців міста залишається недостатньо дослідженою соціологами.

Термін «ментальність» в контексті міського простору розуміється, як системний аналог соціальних уявлень про міське життя, елементами якого виступають: по-перше, «ментальний образ міста - уявлення про місто як система архетипів та ідей», і, по-друге, «ментальна карта території - уявлення про прийнятні моделі поведінки в конкретному локусі міського середовища та конкретних ситуаціях» [8, с.52].

Російська дослідниця Т. Дрідзе вважає, що місто - це передусім особливим чином організований життєвий простір. Він створюється діяльністю людей, ментальністю, культурою, біографією, життєвими стратегіями та повсякденними потребами. Взаємозв'язок ментального образу міста здійснюється через типові форми поведінки, що реалізуються в специфічних місцях міського середовища: бульварах та парках, кафе та клубах, в магазинах та на кладовищах [9, с.221]. ця думка підтверджує наше припущення про виключно важливу роль міського простору у формуванні ментальності мешканців.

Зазначимо, що соціологічний аспект вивчення ментальності полягає у тому, щоб через опис соціальної ситуації, в якій знаходяться люди, зрозуміти мотиваційну складову їхніх дій, сформулювати

повсякденні прагнення та спрогнозувати можливі результати їх утілення у життєдіяльності. А це дає нам шанс запропонувати введення в науковий обіг терміну «соціоментальність».

Виходячи з того, що традиційно ментальність визначається як функція свідомості, а соціальність, як сукупність набутих людиною якостей, що забезпечують їй здатність існувати в суспільстві і виконувати різноманітні соціальні функції у складі різних груп [10], ми вважаємо можливим дати у першому наближенні власне визначення соціоментальності в контексті вивчення характерних рис поведінки міського населення. На нашу думку, «соціоментальність» можна розглядати як певний домінуючий образ мислення міської спільноти, відображений в найбільш типовій поведінці в повсякденному житті її членів, та в стилі презентації ними своїх цінностей, соціальних норм та прагнень.

Оскільки міський простір є цілісним утворенням лише завдяки діяльності людей, їх цілям, виробничій діяльності (матеріальній та духовній), то його помилково було б розглядати тільки з функціонально-прагматичної точки зору, нехтуючи соціально-психологічними особливостями його мешканців. Коли відчужується особистість від середовища, то втрачається можливість зрозуміти глибинні процеси взаємодії міста та людини. Таким чином потрібне з'ясування сутності й особливостей соціоментальності міських спільнот, оскільки кожна міська спільнота в межах навіть однієї країни має свій особливий міський простір і свою самотність.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Пирогов С.В. Социология города. – Томск.: ТГУ, 2003.-148с. 2. Социология міста: навчальний посібник/ За заг. Ред.. О.К. Міхеевої – Донецьк: «Ноулідж», 2010. – 463с. 3. Зиммель Г. Большие города и духовная жизнь Г. Зиммель // Логос. - 2002. - № 3-4 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://magazines.russ.ru/logos/2002/3/zim.html>. 4. Парк Р. Город как социальная лаборатория / Р. Парк, Э. Берджес [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.sociologica.ru/cont005.html>. 5. Черняева Н. А. Культурная география и проблематика «Места» (обзор новой литературы)/ Н. А. Черняева // Известия Уральского университета. Гуманитарные науки. - 2005. - Вып. 9. -№ 35. - С. 273-283. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: [http://proceedings.usu.ru/?base=mag/0035\(01_09_2005\)&xsl=showArticle.xslt&d=a26&doc=./content.jsp](http://proceedings.usu.ru/?base=mag/0035(01_09_2005)&xsl=showArticle.xslt&d=a26&doc=./content.jsp) 6. Лефевр А. Идеи для концепции нового урбанизма А. Лефевр [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.sociologica.ru/s5/05tra3.pdf> 7. Черноушек М. Психология жизненной среды -М.: Мысль, 1989. - 174, [2] с. - (Человечество на пороге 21 века). 8. Солнишкіна А. А. Соціологічні аспекти дослідження соціального простору міста та «образу міста» (на прикладі Дніпропетровська). [Електронний ресурс] - Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/.../50-58_3'10.pdf 9. Дридзе Т. М. Урбанизм и городская политика в свете эоантропоцентристской социологии / Т.М. Дридзе // Урбанизация в формировании социокультурного пространства. - М., 1999. - С. 220-225. 10. Зорин В. «Евразийская мудрость от а до Я», толковый словарь - Алмата, «Создк-Словарь», 2002 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://terme.ru/dictionary/470>

Алла Петренко-Лисак

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

СПОЖИВАННЯ ПРОСТОРУ ЯК СОЦІАЛЬНОГО РЕСУРСУ

Людині притаманне опанувати оточуючий її простір, тобто привносити властиві цьому просторові елементи у взаємодію з власними потребами. Соціальний простір є соціально опанованою частиною природного простору як середовища існування людей, вираженим в просторово-територіальному аспекті життєдіяльності суспільства та предметному світі людини, в характеристиці соціальної структури суспільства з точки зору «розміщення» соціальних груп та прошарків, «поля» (умов, можливостей) їхнього розвитку. Ступінь опанування, освоєння, поглинання суспільством природного простору постійно зростає, особливо на тлі поступу науково-технічного прогресу, урбанізації, зростання народонаселення, міграцій. До новітніх просторових нестач додаються його природні властивості: чистота повітря, озеленення, вода, тиша і т.п. Право на простір починає себе виражати з того моменту, коли зникає простір доступний всім і коли просторові природні властивості стають привілеєм окремих верств суспільства.

М. Фуко запропонував «теорію споживання», в руслі якої він говорив про зв'язки між процесами споживання та організацією простору. Основна ідея полягає в тому, що протягом історичного розвитку простір, його структура, функції, форма, глобальні та локальні характеристики знаходилися в суворій відповідності з процесами споживання, що панують в суспільстві. Він виявив основні історичні системи споживання, які прослідкував через особливості архітектурної організації суспільства. «Форму споживання» Фуко означив як пануючу парадигму споживання, виражену в стійких і характерних для неї

типах організації простору різноманітних рівнів територіальності – просторово-планувальної та об'єктно-планувальної[1]. Тобто в тих формах архітектурного оформлення простору, через які суспільство виражало свою структуру.

Соціальний простір відображає структуру та спосіб життєдіяльності суспільства, що виражається в тому числі й в способах розселення та типах поселення людей. Різноманітні регіони, країни різняться щільністю населення, господарською спеціалізацією, рівнем культурного розвитку. Території зон поселення та господарювання, місця концентрації суспільних послуг та благ представлені «центрами», де щільність соціальних, історичних, культурних зв'язків та ресурсів значна, та «периферіями», що обмежені відповідними благами. Окремою тенденцією сучасності є зростання інтенсивності та поліфункціональності використання соціального простору, чому активно сприяє розвиток транспорту та мобільності людей.

Простір є одним з найважливіших ресурсів життя та соціальних відносин як його атрибуту. Ресурсність простору полягає в тому, що ресурс є не тільки тим, що використовується як пасивний матеріал (простір як вмістилище відносин), але ресурс є і структуруючою силою. Розуміння простору як ресурсу – це визначення його як фактору, що формує відносини. Для соціології стає не байдужим, де відбувається соціальна дія і взаємодія. Простір постає як визначально заданий соціальний ресурс, на якому замкнена соціальність.

Ресурси в соціальному просторі розподіляються досить нерівномірно. Це стосується рівня споживання продуктів харчування, одягу, житла, послуг, розподілу влади, умов діяльності тощо. Різні просторові позиції характеризуються різним обсягом і набором ресурсів. Суб'єкти, які займають різні позиції, можуть володіти різними ресурсами: по-різному харчуватися, вдягатися, пересуватися тощо. Середовище, в якому вони опинились, ставить досить чіткі, іноді жорсткі рамки споживання. Воно діє, як закон земного тяжіння, обмежуючи вибір варіантів поведінки. Суб'єкт, який знаходиться в соціальній позиції, наділений досить обмеженими матеріальними, при всьому своєму бажанні не може поводитись, як заможний, виключаючи імітацію в дрібницях.

Образ споживання – це модель споживчої поведінки, яка нав'язується чи демонструється, диктується середовищем/полем. Образ споживання певною мірою постає необхідністю, несвободою, моделлю, що сформована економічними, соціальними, політичними, культурними обмеженнями. Це – межі споживчого вибору та демонстрації його можливостей та результатів, що нав'язуються середовищем; це – структуралістська частина пояснювальної моделі соціуму. За типом споживання суб'єкта можна визначити, до якої частини (поля, топосу) соціального простору, до якої групи він належить. Їжа, одяг, житло, зовнішні прояви освіченості (мова, знання, жести тощо) виступають елементами тексту, який читається оточуючими, дозволяючи визначити місцезонашування суб'єкта в соціальному просторі. Образ споживання є знаком, за яким ідентифікується соціальне становище суб'єкта.

Соціальний простір, відображаючись в свідомості суб'єктів, набуває такого виміру реальності як знакова розмітка, яка існує як ідейна, надіндивідуальна реальність, що формує поведінку суб'єктів, які потрапили до неї. Тож безпосередніми причинами дій суб'єктів є не тільки об'єктивні феномени фізичного чи соціального простору, але й приписувані ним смисли, знаки.

Простір (соціальний, фізичний), на нашу думку, продовжує бути одним з ключових капіталів, ресурсів як окремого суб'єкта, так і суспільства (в форматі громади, держави, територіальної спільноти), володіння та доступність способів володіння яким виступають соціально значимими статусними характеристиками суб'єктів. Простір має свої символічні та семантичні значення, котрі, з одного боку, загальновідомі, з іншого, змінюються мірою розвитку цих значень та їхньої значимості для оптимального функціонування систем. Процес освоєння, опанування простору – це його структурація, головним елементом якої є побудова соціальних міжсуб'єктних взаємодій, що передбачає використання комунікативних, знакових, смислових соціокодів, вже діючих у суб'єкта у його відкриттях життєвого світу.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Див.: Фуко М. Рождение клиники / Пер. с французского, научная редакция и предисловие А. Ш. Тхостова/ Мишель Фуко М.: Смысл, 1998. 310 с.

ГЛОБАЛИЗАЦИЯ ОБЩЕСТВА И КРИЗИС ИДЕНТИЧНОСТИ

В научном дискурсе последних 10-15 лет в качестве основной проблемы, связанной с исследованием идентичности, называется проблема кризиса идентичности [1, 2, 3]. Получило распространение даже понятие «кризисная идентичность» [4 с. 61]. Традиционно кризис идентичности определяется как особое состояние массового сознания, когда большинство социальных категорий, посредством которых человек определяет себя и свое место в обществе, воспринимаются как утратившие свои границы и ценность. При этом кризис идентичности неизбежно связывается с изменением роли еще одной переменной – референтной группы. Идея референтной группы принадлежит Г. Хаймену и заключается в том, что индивиду свойственно различать свою *реальную* принадлежность к определенной «группе членства» и принадлежность к *воображаемой* группе, куда он не входит реально, но ценности и образцы поведения которой он принимает. Реальная и воображаемая группы обозначают некие фокусы идентификации. Следовательно, кризис идентичности возникает, если и группа членства, и референтная группа утрачивают черты привлекательности [4, с.62]. Разрыв между группой членства и референтной группой становится основанием для включения в процесс идентификации проблемы ценностей: чужая группа оказывается более позитивной в силу привлекательности ее системы ценностей. Немалую роль в процессе такого рода «переноса» идентичности играют характеристики современной информационной среды, усугубляющие глубину кризиса.

Особый аспект проблемы – трудности самоидентификации в связи с развивающимся процессом глобализации. Сама идея глобализма не является новой для социологии и давно завоевала достаточно важное место в научной разработке вопросов исторического прогресса. Как отмечает П. Штомпка, «появляются различные новые образы мира, причем некоторые из них находят отражение в специфических концепциях глобализма или антиглобализма. Эти образы становятся независимыми причинными переменными, формирующими тенденции к глобализации, т.е. будучи порождениями глобализации, они превращаются в ее детерминанты» [5, с.131]. В ситуации современной Украины весьма специфичный эффект приобрело одновременное сплетение радикальных социальных преобразований внутри страны и все более очевидно проявляющихся механизмов глобализации.

В многочисленных характеристиках процесса глобализации – социальных, экономических, политических – активно подчеркивается идея поликультурности общества. Именно поликультурность имеет непосредственное отношение к проблеме идентичности [6]. На уровне фундаментальной науки эта связь раскрывается при помощи понятия «возможная идентичность», которая предполагает способность личности вписаться не только в определенную группу или эпоху, но и рационально соотнести свое прошлое, настоящее и будущее, что представляет собой конкретизацию временной идентичности. В ситуации активно распространяющейся глобализации особое значение для личности приобретает как оценка ее прошлого, так и проектирование своей будущей идентичности. Механизм действия такого «тандема» состоит в том, что прошлое благодаря коллективной памяти [7] позволяет сравнить существование групп в нем с их существованием сегодня. Такое сравнение дает возможность решить вопрос о том, становится ли более позитивной оценка «сегодняшних» групп, вписывающихся в процесс глобализации, что, соответственно, может формировать отношение к самому процессу глобализации в целом.

ЛИТЕРАТУРА: 1. Andreewa G.M. Das Problem der Identität im Prozeß der radikalen sozialen Umgestaltung Rußlands / G.M.Andreewa, Steiner H., Jadow W. (Hrsg.). Russland – wohin? – Berlin: Trafo, 1999. – S.67–72. 2. Лебедева Н.М. Социальная идентичность на постсоветском пространстве: от самоуважения к поискам смысла / Н.М. Лебедева // Психологический журнал. 1999. Т.20, N3. – С.48–58. 3. Иванова Н.И. Исследование социальной идентичности у студентов педагогических вузов / Н.И.Иванова // Идентичность и толерантность. – М.: Изд-во ИЭА РАН, 2002. 4. Климов И.А. Психосоциальные механизмы возникновения кризиса идентичности / И.А. Климов // Трансформация идентификационных структур в современной России. – М.: Моск. обществ. науч. фонд, 2001. – С.54–81. 5. Штомпка П. Социология социальных изменений / П. Штомпка – М.: Аспект Пресс, 1996. 6. Андреева Г.М. Личность в поисках идентичности в глобальном мире // Социальная психология сегодня: поиски и размышления. М.: Изд-во Моск. психол.-соц. ин-та, 2009. 7. Емельянова Т.П. Конструирование социальных представлений в условиях трансформации российского общества. М.: ИП РАН, 2006.

**РІВЕНЬ СФОРМОВАНOSTІ ІННОВАЦІЙНОЇ СВІДОМОСТІ У СУЧАСНОМУ СОЦІУМІ
(НА ПРИКЛАДІ МЕШКАНЦІВ ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ)**

Розглядаючи інноваційний процес як форму суспільного розвитку, яким можна управляти, необхідно прийняти до уваги не тільки специфіку і сутнісні характеристики власне інноваційного процесу, а й соціальний механізм його здійснення, в основі якого лежить системне, комплексне врахування соціокультурних чинників його реалізації. Тобто реалізація будь-якого управлінського рішення стосовно інноваційної політики перебуває у прямій залежності від інноваційної свідомості, зумовленої колективною пам'яттю, історичним досвідом, ментальними особливостями, регіональною специфікою тощо. Ця обставина актуалізує завдання ретельного і системного вивчення інноваційної свідомості населення, яка відображає ступінь включення суб'єктів в інноваційні процеси.

На нашу думку, інноваційна свідомість – це здатність створення, оцінки, дифузії і сприйняття інновацій, яка залежить від ментального стану конкретного соціуму. Інноваційна свідомість містить якусь імпульсну внутрішню точку відліку, сформовану в складній системі ціннісно-нормативних, потребо-мотиваційних та раціонально-оціночних компонентів свідомості особистості. Дана система формує рівні інноваційної свідомості: ірраціональний, буденний та теоретичний. На ірраціональному рівні інноваційна свідомість знаходить своє втілення в традиціях, звичках, вірі, соціальних стереотипах. На буденному рівні інноваційна свідомість тісно пов'язана з повсякденною практичною діяльністю людини. Теоретичний рівень інноваційної свідомості виникає тоді, коли людина здатна самостійно розкривати закономірні зв'язки і сутність інноваційних процесів, що відбуваються у суспільстві.

Для реалізації емпіричного заміру рівнів сформованості інноваційної свідомості донеччан протягом січня 2013 р. автором роботи було проведене емпіричне дослідження. Авторська методика дослідження базується на комбінації ідей Т.В. Єрескової та О.Є. Кучко.

Аналіз отриманої інформації дає можливість зробити ряд висновків щодо рівня сформованості інноваційної свідомості мешканців Донецької області. При відповіді на відкрите питання про фактори та умови, які уповільнюють створення, освоєння і використання нововведень в Донецькій області, респонденти називають відсутність фінансування (12%), низьку громадянську активність (9,1%), недовіру уряду та органам управління (7,9%) та економічну нестабільність (7,1%). Отримані дані свідчать: 1) про можливий опір інноваціям, які ініціюються урядом, через недовіру останньому; 2) про орієнтацію населення на цінності виживання, а не на інноваційний розвиток, що обумовлено економічною нестабільністю в країні; 3) про усвідомлення населенням впливу громадянського суспільства та соціокультурних факторів на інноваційні процеси. Надалі ми згрупували відповіді респондентів за рівнями сформованості інноваційної свідомості і отримали, що у більшості респондентів незалежно від соціально-демографічних характеристик домінує буденний рівень інноваційної свідомості (72,4%), на другому місці теоретичний рівень (15%) та на третьому – ірраціональний (12,6%). Превалювання буденного рівня інноваційної свідомості означає, що в процесі інноваційної діяльності більшість респондентів оперують переважно уявленнями, які містять в собі відносні істини, виражені у формі емпіричних знань, і це уповільнює інноваційний розвиток регіону.

В рамках подальшого аналізу було адаптовано метод О.Є. Кучко для розрахунку індексу інноваційної свідомості. Він обчислювався як середня арифметична зважена. Вага шкали присвоювалася залежно від виразності ознаки: від 0 до 1. Розрахунок індексу інноваційної свідомості ми проілюструємо на питаннях по кожному рівню інноваційної свідомості (теоретичний, буденний та ірраціональний).

Першим питанням, за допомогою якого виявлявся теоретичний рівень інноваційної свідомості, було питання «Як Ви вважаєте, чи характерні для жителів Донецької області і в якій мірі нижче перераховані якості?». У результаті ми отримали числовий еквівалент індексу інноваційної свідомості рівний 0,69. Якщо врахувати ту обставину, що шкала можливих емпіричних значень індексу інноваційної свідомості обмежувалася інтервалом від 0 до 1, то зафіксоване нами значення індексу можна вважати високим, однак розташованим в межах буденного рівня інноваційної свідомості, тоді коли дане питання було спрямоване на виявлення теоретичного рівня. Разом з тим вжиті спроби виміру теоретичного рівня інноваційної свідомості респондентів виявили тенденції, що ілюструють неоднорідність даного процесу за критерієм вікових характеристик, освіти та соціального статусу. Результати дослідження показують, що найбільш високий числовий еквівалент індексу інноваційної свідомості зафіксований у віковій групі 46-55 років, який дорівнює 0,72. Найнижчим індексом інноваційної свідомості відрізнялася група респондентів у віці 56-65 років (0,66). За соціальним статусом найвищий індекс інноваційної свідомості було виявлено у робітників та представників сфери бізнесу (0,71), а найнижчий – у пенсіонерів та непрацюючих (0,68). Аналіз отриманих індексів інноваційної свідомості дозволив виявити групи респондентів, які на рівні

наближеному до теоретичного сприймають інновації та на яких при впровадженні інновацій треба орієнтуватися керівним органам.

Другим питанням, що дозволило виявити буденний рівень сформованості інноваційної свідомості респондентів, було питання «Оцініть вплив запропонованих факторів на сприйняття мешканцями Донецької області чогось нового». Розрахований індекс інноваційної свідомості дорівнює 0,69, тобто він потрапив у межі буденного рівня, на виявлення якого і було направлено дане питання. Щодо диференціації респондентів за соціально-демографічними ознаками, то найвищий показник індексу зафіксований у віковій категорії 36-45 років (0,72), найнижчий – 18-25 років (0,67). За ознакою освіти найвищий індекс інноваційної свідомості виявлено у респондентів з вищою освітою (0,7), індекси у інших категоріях не відрізняються та становлять 0,69. Очевидна диференційованість за критерієм соціального статусу: найвищий індекс у представників сфери бізнесу (0,72) та найнижчий у непрацюючого населення – (0,61). Хоча буденна свідомість неспроможна розкривати закономірні зв'язки і сутність інноваційних процесів, проте респонденти з зазначеним рівнем свідомості сприятливі до інновацій і їх треба враховувати при проведенні інноваційної політики.

Третім було питання «Оцініть за 5-бальною шкалою ступінь Вашої довіри до нововведень, якщо їх ініціюють», яке виявляло ірраціональний рівень інноваційної свідомості. Індекс інноваційної свідомості за цим питанням дорівнює 0,39 та знаходиться на межі між ірраціональним та буденним рівнями інноваційної свідомості. Найвищий індекс інноваційної свідомості виявився у респондентів у віці 46-55 років і дорівнює 0,44, найнижчий індекс зафіксований у двох вікових групах 18-25 та 56-65 років (0,37). За критерієм освіти індекс інноваційної свідомості зростає від 0,38 у респондентів з середньою та незакінченою вищою освітою до 0,41 у представників інших освітніх рівнів. Розподіл респондентів за соціальним статусом дозволив виявити найвищий індекс інноваційної свідомості 0,44 та 0,42 відповідно у непрацюючих респондентів та службовців, а найнижчий індекс було відзначено у студентів (0,37). Незважаючи на деякі коливання в індексах, все ж слід визнати незаперечність висновку про те, що в інноваційній свідомості перешкодою до подальшого ефективного здійснення перетворень виступає недовіра уряду, який на сьогодні є головним ініціатором інновацій в Донецькій області.

Аналіз отриманих в ході дослідження даних дозволив встановити, що у мешканців Донецької області переважає буденний рівень сформованості інноваційної свідомості, що частково уповільнює інноваційний розвиток регіону.

Юрій Ткачук

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

КОНЦЕПЦІЯ МІСТА В ПРАЦЯХ ВЧЕНИХ-УРБАНІСТІВ ЧИКАЗЬКОЇ ШКОЛИ

На сучасному етапі розвитку суспільства типовим представником соціуму є мешканець міста. Більша частина населення проживає у місті; рівень урбанізації (незважаючи на паралельні процеси де- та реурбанізації) в усіх країнах світу підвищується з кожним роком. Саме тому дуже важливим є соціологічне вивчення міста, як важливої складової життя сучасної людини. Сучасне місто невід'ємне від життя людини, вони перебувають у ритмічній та життєвій залежності одне від одного.

Вивченням цього питання займається соціологія міста, методологія і головні напрями якої закладені у працях класиків соціології XIX – початку XX ст. Трансформація та диференціація міст у сучасному світі потребує формулювання єдиного теоретичного системного підходу до феноменів міського простору, морфології міста та його специфіки, що, відповідно, передбачає детальний розгляд можливих підходів.

Діяльність чиказької школи охоплює період з 1915 по 1934 рр., що хронологічно збігається з періодом праці в Чикаго Роберта Парка, найяскравішого представника та визнаного її лідера. Тісно співпрацювали з Р. Парком такі вчені, як Е. Берджес, Л. Вірт, Р. Маккензі [3]. Як ми вже зазначали, Р. Парк був засновником та ідейним центром школи, Е. Берджес став послідовником та логічним продовжувачем парківських традицій і розробок, а Л. Вірт, репрезентуючи наступне покоління школи, у подальших дослідженнях розвивав їхні ідеї, змінивши кут зору на розгляд проблематики міста.

Головним об'єктом вивчення для соціологів чиказької школи були міські спільноти, перш за все спільнота м. Чикаго. Місто в уявленні цих дослідників – це не лише один з можливих об'єктів соціологічного інтересу, а й «соціальна лабораторія», у якій можна досконало вивчити природу людини та цивілізації. Перевагами такої «лабораторії» вони вважали сконцентрованість соціальних проблем на обмеженому просторі, можливість формулювання припущень щодо розвитку людської цивілізації загалом на базі дослідження проблем міста.

Отже, у міських дослідженнях чиказьких соціологів повністю віддзеркалилася їхня орієнтація на вивчення реально значущих соціальних проблем, що чітко вписується в загальну традицію північноамериканської соціології [2].

Безліч проблем міста пов'язана з тим, що міський тип життя призводить до зростання контактів між

людьми, які виходять з різних локальних культур, але продовжують так чи інакше бути їхніми носіями. Місто стає своєрідним «плавильним тиглем», який сплавляє етнічні культури в єдині гібридні утворення і робить людину космополітом. Не дивно, що найяскравіше цю тенденцію описали саме дослідники міських феноменів. Однак доки цей процес гібридизації триває, зіткнення різних культур і традицій стає джерелом серйозних конфліктів (треба враховувати вже зазначену практичну орієнтацію американської соціології).

Нарешті, поява міста як форми життя зумовила нечувані за масштабами і темпами соціальні зміни.

У міських дослідженнях соціологи Чикаго наголошували на таких важливих аспектах сучасного соціального життя, як міська просторова та демографічна експансія і домінування міста над сільською місцевістю та відповідне зростання ролі міст. З урахуванням останньої тенденції, вони робили важливі кроки в аналізі впливу міської форми поселення на спосіб життя і повсякденні практики особистості. Урбаністичні дослідження, розробку процедур вивчення міста, теоретичний аналіз міських структур, процесів і способу життя можна вважати найважливішим внеском чиказької школи у розвиток соціології.

Отже, серйозне місце в цих дослідженнях посідає конкретно-методологічне забезпечення, що й на сучасному етапі гарантує їхню актуальність.

Ще одним напрямом досліджень чиказької школи є локальні емпіричні дослідження універсальних рис міського життя (на прикладі Л. Вірта, представника наступного покоління школи). Ключова теза цього напряму – збільшення кількості, щільності та гетерогенності населення міста, що супроводжується ускладненням міських соціокультурних характеристик.

Міське життя ґрунтується на абсолютно інших порівняно з сільськими відносинах. Для сіл характерні відносини первинних груп або безпосередні відносини, що формуються на підставі взаємної близькості. У містах же домінують вторинні відносини, побудовані на тимчасових, офіційних, деперсоналізованих зв'язках. Панування вторинних відносин породжує анонімність і дистанціювання між міськими жителями, які зрідка знають тих, з ким вони взаємодіють, – продавців, перехожих, працівників в одній організації і навіть сусідів. Як наслідок, місто виявляється нелюдям і негуманним.

Л. Вірт стверджував, що наслідком саме цих чинників є сімейні розриви, алкоголізм, злочинність та інші негативні аспекти переважно міського життя. Також наслідком саме величезного розміру міста є перетворення його на «мозаїку соціальних світів», у якій послаблені зв'язки дружби, спорідненості. Інститути ЗМІ, поліції, бюрократії, освіти тощо покликані забезпечувати механізми соціального контролю в індустріальному суспільстві. Незважаючи на більший обсяг контактів, люди в місті знають не більшу кількість людей, аніж сільські жителі. У цьому разі наростає формалізація контактів, і, як наслідок, мораль як інститут соціального контролю (що домінує в сільському бутті) поступається місцем більш формалізованому праву [1].

Таким чином, все вищесказане ідеї цих учених можуть і повинні бути використані для вивчення сучасних міст. Розробки вчених-урбаністів чиказької школи можна застосувати для вивчення субкультур у сучасному місті, залежності між місцем проживання людини та її професійною діяльністю, морфологічної структури міста та ін.

Чиказька школа та її вчені-урбаністи зробили величезний внесок у соціологію загалом і створили новий напрям у цій науці – соціологію міста, яка на сучасному етапі розвитку суспільства є дуже важливою та актуальною галуззю соціологічного знання.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Арон А. Этапы развития социологической мысли. – М.: УНИВЕРС, 1993. – 608 с. 2. Вирт Л. Урбанизм как образ жизни // Социология. – М.: ИНИОН РАН, 1997. – С. 22 - 43. 3. Козер Л. Мастера социологической мысли. Идеи в историческом контексте. – М.: Норма, 2006. – 528 с.

Аліна Уколова

Луганський національний університет імені Тараса Шевченка

ПРОСТОРОВИЙ АНАЛІЗ СОЦІАЛЬНО-ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ МЕШКАНЦІВ ВЕЛИКОГО МІСТА (НА ПРИКЛАДІ ЛУГАНСЬКА)

Будь-яке сучасне суспільство є стратифікованим і одним з варіантів стратифікації є поділ суспільства на професійні страти. Соціально-професійний поділ є однією з базових стратифікаційних систем, різноманітні приклади якої можна знайти у будь-якому суспільстві з більш-менш розвиненим розподілом праці [1, с. 42]. В соціальному просторі люди є нерівними за своїм статусом, відповідно за соціально-професійною структурою. Професійні ознаки стали одним з основних критеріїв соціальної диференціації, представники окремих професійних груп мають схожу за своїм змістом соціально-трудову поведінку та займають близькі соціально-статусні позиції.

Проблеми соціально-професійної належності є актуальними як в повсякденному житті, так і в наукових дискурсах. Під соціально-професійною ідентифікацією слід розуміти усвідомлення людиною її належності до того чи іншого виду трудової діяльності. У зв'язку з глобалізацією, виникають нові сфери

зайнятості, які важко ідентифікувати відповідно до змісту та характеру праці. Характер праці визначається особливостями виробничих відносин, при яких праця здійснюється. Класифікатор професій постійно поповнюється новими професіями, зміст праці яких важко ототожнити з усталеними класифікаціями соціально-професійної належності громадян, які використовує соціологія. Проте дана перемінна вкрай важлива для соціолога, при описуванні даних соціологічних досліджень за більшістю тематик. Сьогодні складається суперечлива картина соціальної нерівності між представниками професійних страт. Такі професії, наприклад, як супервайзер, менчендайзер та інші важко ідентифікувати відповідно до звичної класифікації характеру праці працівника.

Зайнятість населення в Україні різниться в залежності від регіональної специфіки. Мапа видів діяльності, відповідно до характеру виконуваної роботи, буде різною при просторовому аналізі. При дослідженні соціальної структури суспільства важливим є не лише створення комплексних об'єктивних показників місця людини у соціальному просторі. Необхідно також брати до уваги сприйняття індивідом соціальної дійсності [2]. Соціальний простір, на думку французького вченого П. Бурдьє, є сукупністю агентів, які наділені різними і систематично взаємопов'язаними властивостями [3, с. 196].

Кафедрою філософії та соціології ЛНУ імені Тараса Шевченка у вересні – жовтні 2010 р. було проведено два етапи опитувань у м. Луганську, здійснених у межах дослідницького проекту «Луганськ – 2010: місцеві вибори і міська громада» та у квітні 2013 року у рамках опитування відносно нерівності в суспільстві, де увагу приділено аналізу соціального простору професійного складу населення великого міста (на прикладі Луганська).

При першому дослідженні було поставлено два питання «Якщо Ви працюєте, то який переважно характер Вашої праці?» та «Ваша соціально-професійна належність» з варіантами відповідей. Отримали дані, згідно з якими більшість населення міста - це люди, які виконують фізичну працю, що передбачає прості рутинні операції і не потребує спеціальної підготовки та на другому місці робота в офісі, установі, що потребує спеціальної професійної підготовки. При відповіді на друге питання більшість населення Луганська ідентифікують себе з представниками робітничих професій та професій сфери послуг (14,9 % та 12,9 % від 100 % опитаних). Усталені фізичні види діяльності мешканців регіону поповнились представниками сфери послуг. Треба відмітити, що існуючі досить тривалий час соціальні групи – робочий клас, селянство, інтелігенція – збереглися в масовій свідомості громадян і сьогодні. Люди даних категорій більш легко визначають своє місце в соціальній структурі міста. Відзначимо, що відносять до робітничого класу себе люди переважно із середньою спеціальною чи неповною вищою освітою.

Дані, отримані в 2013 році незначно, але відрізняються: відсоток людей, зайнятих фізичною працею, що передбачає прості рутинні операції і не потребує спеціальної підготовки зменшився (16 % від 100 % опитаних у 2010 році та 11,4 % у 2013), зріс відсоток людей, зайнятих складною роботою з людьми, що потребує спеціальної підготовки (з 12,4 % до 17,2 % від 100 % відповідей), зайнятих фізичною працею, що вимагає індивідуальної майстерності (з 8,1 % до 14,5 % від 100 % відповідей).

Зазначимо, що рівень освіти в цілому відповідає за даними опитування, виду трудової діяльності. Так, люди з вищою освітою, зайняті переважно, складною роботою з людьми та роботою в офісі, що вимагає спеціальної підготовки (24,1 та 18,5 % від 100 відсотків відповідей відповідно), а луганчани, які отримали середню освіту зайняті фізичною працею, що передбачає прості рутинні операції і не потребує спеціальної підготовки та фізичною працею, що вимагає індивідуальної майстерності (14,3 та 25,0 % від 100 відсотків відповідей відповідно).

Проаналізувавши дані по м. Луганську у 2010 році, одержані на питання: «Якщо Ви здобули спеціальну освіту, то чи працюєте Ви за фахом?», ми з'ясували, що 54,4 % опитаних не працює за здобутою спеціальністю, а 45,6 % працює. Порівняємо наші дані з загальноукраїнськими. Встановлено, що 36 % працюючого населення не використовує здобуті професійні знання у своїй теперішній роботі. Найбільше таких серед самозайнятих (57 %) та підприємців (49 %). У даному разі самозайнятість можна розглядати як стратегію активної адаптації, в умовах нестачі робочих місць, незважаючи на невідповідність наявної професійної підготовки характеру фактичної роботи. Проте викликає занепокоєння те, що 44 % працівників технічного персоналу, 41 – робітників промисловості/сільського господарства, 30 – службовців та 25 % спеціалістів працюють не за отриманим професійно-освітнім рівнем [4].

В 2013 році результати нашого опитування були більш позитивними: 36,4 % мешканців Луганську підтверджують, що вони працюють за професією, що біла отримана в навчальному закладі, проте 18,4 відсотки вказують, що здобута професія взагалі немає нічного спільного із отриманою спеціальністю. Це підтверджує факт неефективної взаємодії ринку освіти та ринку праці в Україні, як на національному, так і на регіональному рівні. Викликає занепокоєння, що 49 % опитаних є офіційно працевлаштованими, а 51 – ні. Більшість з тих, хто не працевлаштований офіційно – це люди зайняті фізичною працею, яка потребує спеціальних знань та досвіду.

Підводячи підсумок, просторовому аналізу соціально-професійної належності мешканців великого міста на прикладі м. Луганська, констатуємо, що регіональна специфіка помітна в структурі зайнятості

населення міста. Луганськ здавна сформувався як промисловий центр, тому великий відсоток населення зайняті фізичною працею, але й паралельно відзначаються загальносвітові тенденції збільшення частки людей, зайнятих в сфері послуг. Ці дані дають нам право говорити, що наш регіон поступово рухається до сервісної економіки.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Радаев В. В. Социальная стратификация / В. В. Радаев, О. И. Шкаратан. – М.: Аспект Пресс, 1996. – 318 с. 2. Лебедь Л. Соціально-статусна ідентифікація мешканців Луганська: соціологічний аналіз / Л. Лебедь, А. Уколова // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціологічні науки – Луганськ. – 2013 (в друці). 3. Бурдые П. Социальное пространство и символическая власть // Бурдые П. Начала. Choses dites / Пер с фр. Н. А. Шматко. – М., 1994. – С. 181 – 207. 4. Балакірева О. Соціально-трудоий статус та розшарування за доходами як детермінанти соціального самопочуття та економічної поведінки населення України /Ольга Балакірева [Електронний ресурс]– Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/ep/2010_1/7_Balakireva_Nour.pdf

Светлана Хобта

Луганский национальный университет имени Тараса Шевченко

ЕВРОРЕГИОН КАК ФОРМА УПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЕМ ПРИГРАНИЧНЫХ ТЕРРИТОРИЙ

Европейский вектор развития является приоритетным для Украины. Успешная интеграция требует соответствия европейским стандартам, в том числе в сфере трансграничного сотрудничества, как форме управления развитием соответствующих территорий. Внедрение европейских форм трансграничного сотрудничества в Украине реализуется через создание еврорегионов. Еврорегионы призваны стимулировать межнациональное взаимодействие в решении локальных экономических, экологических и социальных проблем. Участие в еврорегионах открывает доступ к финансированию со стороны ЕС. На настоящее время в стране существует девять еврорегионов: «Карпаты», 1993 г., «Буг», 1995 г., «Нижний Дунай», 1998 г., «Верхний Прут», 2000 г., «Слобожанщина», 2003 г., «Днипро», 2003 г., «Ярославна», 2007 г., «Чорное море», 2008 г., «Донбасс», 2010 г. Только три области (Ровненская, Житомирская и Киевская) не входят в состав каких-либо подобных образований.

Дж. Скотт в изучении еврорегионов предлагает различать политику намерений, риторику самопрезентации и реальный опыт кооперации[1]. Цели создания еврорегионов с участием Украины достаточно амбициозны и связаны с масштабным экономическим сотрудничеством, таким как создание технопарков, бизнес-инкубаторов и промышленных технопарков. Как правило, украинские еврорегионы хорошо представлены в информационном пространстве (имеют сайты в Интернете, их мероприятия освещаются в прессе и на телевидении) и являются предметом гордости органов местного самоуправления. Особенно это касается членства в Ассоциации европейских приграничных регионов (Association of European Border Regions, АЕВР). В настоящее время членами АЕВР являются четыре еврорегиона: «Донбасс», «Ярославна», «Буг», «Слобожанщина».

Насколько же реально «работают» еврорегионы в Украине и насколько их цели реализуются на практике? Одним из индикаторов «работы» еврорегиона выступает осведомленность населения об этой структуре и влияние ее на повседневные практики населения. Рассмотрим на примере функционирования еврорегиона «Донбасс» в Луганской области.

Эмпирической основой будут выступать исследование кафедры философии и социологии ЛНУ имени Тараса Шевченко и Центра по изучению социальных процессов и проблем гуманизма, проведенное в 2013 г. (n=1450) в Луганской области под руководством профессора И. Ф. Кононова. Исследование проводилось под патронатом областной государственной администрации в Луганской области. Выборка квотная (квотные признаки: пол, возраст, тип населенного пункта). Особенностью формирования выборочной совокупности было то, что среди населенных пунктов области максимально отбирались населенные пункты приграничных районов области.

В целом уровень информированности на прямой вопрос «Знаете ли Вы о том, что Луганская область входит в еврорегион «Донбасс»? достаточно высокий и превышает 60%. Но более дифференцированное рассмотрение показывает наличие существенных пробелов в данном вопросе в общественном мнении.

Во-первых, большая часть жителей области (41,7%) «что-то слышали» о еврорегионе, но точно не знают, что это означает. Только 26,4% указали, что они имеют представление о данном образовании. Более высокий уровень информированности у тех, кто имеет опыт пересечения границы. Ответы жителей

приграничных районов не отличаются от ответов жителей центра области, хотя, по логике, в приграничье должен быть более высокий уровень осведомленности.

Во-вторых, даже в случае, если респонденты заявляют о своей компетентности, контрольный вопрос «Какие области входят в состав еврорегиона «Донбасс», кроме Луганской?» показывает, что среди опрошенных только 1,3% респондентов могут дать абсолютно правильный ответ о составе еврорегиона (Ростовская, Воронежская, Донецкая области). 40,9% – дали частично правильный ответ, включив в состав еврорегиона одного или двух субъектов (24,9% – Донецкая область, 10,8% – Донецкая и Ростовская области). Можно предположить, что население знает субъектов, вступивших в еврорегион первыми. Но здесь следует принять во внимание то, что отдельные респонденты «еврорегион Донбасс» не отличают от «региона Донбасс» (это следует из отчетов интервьюеров). О распространенности/нераспространенности такого отождествления мы не можем судить по данным нашего исследования.

В-третьих, у респондентов слабо сформировано мнение о преимуществах, которые области может дать пребывание в составе еврорегиона. Это также говорит о слабой информированности и отсутствии соответствующего опыта.

В целом баланс ожиданий от вступления в это образование – положительный. Большая часть ответивших считает, что членство в еврорегионе позитивно повлияет на развитие области. Во-первых, создаст стимулы для экономики: развития различных отраслей промышленности (чаще всего угольной) и сельского хозяйства, увеличения рабочих мест, развития торговли, транспортной и дорожной инфраструктуры. Слабо, но представлены ожидания, связанные с улучшением качества жизни, в том числе и ее экологической составляющей. Во-вторых, это улучшит отношения с Россией и отдельными ее регионами. Причем, чаще говорят не об улучшении политических отношений, а об улучшении отношений в целом. Если говорить о категориях описания респондентов, то внимание политическому взаимодействию значительно ниже, чем к культурному. В-третьих, от еврорегиона ожидается упрощение пересечения границы, свободное перемещение между странами. Одновременно отдельными респондентами еврорегион рассматривается и как инструмент евроинтеграции.

Таким образом, еврорегион «Донбасс» несмотря на то, что он представлен в СМИ, четкого образа у жителей области не имеет. Жители Луганщины верят, что пребывание области в составе еврорегиона повысит статус области и даст импульс для социально-экономического развития, однако реальные плоды его функционирования известны немногим, а, следовательно, он слабо влияет на повседневные практики. Поэтому пока еврорегион в большей мере является визитной карточкой областной администрации и знаком «европейскости», чем эффективной формой кооперации. Это общая проблема еврорегионов. Исследования показывают, что еврорегионы часто далеки от успешной реализации задуманных проектов. Это касается не только еврорегионов постсоветского пространства, но и собственно европейских. Реальное сотрудничество складывается только в некоторых сферах взаимодействия: туризм, защита окружающей среды и высшее образование, в то время как экономические проекты, требующие привлечения частного капитала, реализуются редко. В связи с этим некоторые отмечают снижение привлекательности еврорегиональной политики для ЕС и развитие иных форм приграничного сотрудничества, в частности «европейских объединений территориального сотрудничества» (ЕОТС), которые созданы исключительно в целях социально-экономического сплочения в рамках ЕС. Несмотря на проблемы, на наш взгляд, еврорегионы, в том числе еврорегион Донбасс, имеют высокий потенциал и социальную значимость для регионального сообщества. Их ценность состоит в расширении опыта межрегионального взаимодействия, формировании традиций местного управления и регионального самосознания.

ЛИТЕРАТУРА: Скотт Дж. Стимулирование кооперации: могут ли еврорегионы стать мостами коммуникации? / Джеймс Скотт. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.indepsocres.spb.ru/scott_r.htm

ВПЛИВ СІЛЬСЬКОЇ ПОСЕЛЕНСЬКОЇ МЕРЕЖІ НА ФОРМУВАННЯ РИНКУ ПРАЦІ

Сільська поселенська мережа, що історично склалася в Україні, є основним елементом сільського життєвого середовища. Саме на цьому тлі формується специфічна територіальна спільнота – селянство, що ґрунтується на історичному минулому території, спільному економічному житті, сталих політичних, соціальних і духовних умовах існування. Характер сільського розселення та типи сільських поселень суттєво впливають на формування регіонального ринку праці.

Наразі частка сільських поселень у загальній поселенській мережі України досягає 95,5%. Проте відбувається процес скорочення кількості сільських населених пунктів в розрахунку на один міський. Якщо у 1959 році на одне міське поселення, згідно даних статистики, припадало 39 сільських населених пунктів, то у 1979 році – 23, а у 2011 році – 21 сільське поселення.

Через брак державного фінансування регіональні органи влади змушені призупиняти або корегувати в бік зменшення реалізацію програми соціального розвитку сільських територій, у тому числі й Державної цільової програми розвитку українського села до 2015 року. Це призводить до низки негативних соціальних наслідків, зокрема до скорочення чисельності сільського населення й людності сільських поселень, а також до занепаду та зникнення багатьох сільських населених пунктів. Згідно даних Управління по зв'язках з місцевими органами влади й органами місцевого самоврядування Апарату Верховної Ради України, за роки незалежності 528 населених пунктів в Україні зникли через відсутність в них жителів, а ще 128 – через об'єднання з іншими населеними пунктами або включення в межі міст, селищ міського типу. Зокрема з 1991 року з мапи України зникли 94 села в Київській області, 55 – в Полтавській, по 45 – в Житомирській і Сумській областях, 42 - в Харківській та 40 – в Чернігівській області. Це найгірші показники. Проте добре, що є регіони, де руйнівні процеси дещо пригальмувалися: на Волині й Закарпатті зникло лише по 1 селу, на Черкащині – 3, на Львівщині – 5, на Хмельниччині – 6, Рівненщині – 7.

Більше третини сільських населених пунктів України - малі села (35%), серед яких 84% - це так звані «вмираючі» села: безлюдні, занепадаючі та з поганим демографічним фоном. У них проживає майже 6% загальної чисельності сільського населення. Матеріальна база соціальної сфери тут найгірша. Четверть сільських поселень належать до середніх, в яких проживає 14% сільського населення, достатньо розвинута соціальна сфера. Великих сіл - 40%, але саме в них проживає основна маса сільського населення - 80%. У великих селах зосереджена значна мережа об'єктів соціальної сфери. З точки зору соціального відтворення села - це найбільш оптимальний тип сільського поселення, що має всі необхідні компоненти життєдіяльності: пристойний демографічний фон, достатній рівень трудових ресурсів і задовільну матеріальну базу для здійснення соціальної політики. Якщо порівнювати сільську поселенську мережу, що склалася у різних регіонах України, неважко помітити, що найбільш перспективною є західноукраїнська, де відсоток «вмираючих» сіл втричі менший республіканського рівня і в три-чотири рази менше, ніж на Півночі, Сході та у Центрі. Цілком зрозуміло, що без державної підтримки села, особливо розвитку соціальної сфери, через деякий час може зникнути третина існуючих українських сіл. І це матиме надзвичайно негативні наслідки для всієї держави.

Населення регіонів та взагалі поселенської мережі не є завжди постійною категорією. Окрім суто демографічних причин, до змін призводить міграція населення. Основними напрямками внутрішніх міграцій є «село-мале місто-велике місто», «село- велике місто», «село-село», «місто- село». Якщо за радянських часів домінантою міграційних процесів в Україні був відтік сільських жителів, переважно молоді, у міста, то у подальшому міграційний потік змінив напрямок. Зараз можна вести мову про деяку стабілізацію міграційних обмінів між містом і селом. Останнім часом набула помітного значення трудова міграція за кордон. І хоча на селі, як показують результати соціологічних опитувань, проведених авторами у різних регіонах України, міграційні очікування менш поширені, аніж у місті, кожен дев'ятий-десятий молодий мешканець села прагне виїхати за кордон для працевлаштування.

Статистика природного руху населення свідчить про те, що сільське населення знаходиться у смузі демографічної кризи. Про це свідчать такі розрахунки. Серед народжених у 1991-2012 рр. Понад третину складають жителі сільської місцевості, але серед померлих питома вага селян перевищує 40%. Саме через те селянська частка складає близько половини усього від'ємного «приросту» населення держави. Сільське населення України можна розглядати як застаріле і таке, що зменшується.

Як видно з побудованої нами динамічної статеві-вікової піраміди, протягом останніх десяти років вікова структура сільського населення України дещо покращилася з точки зору співвідношення різних вікових груп. На жаль, відбулося це не завдяки покращенню умов для народження і виховання дітей, а через різке збільшення смертності серед літніх людей. Регресивність вікової структури сільського населення України негативно впливає на формування трудового потенціалу сільського господарства.

Проте останнім часом ситуація дещо покращилась. Крім суто демографічних факторів, на наш погляд, причиною такого становища стала й зворотня міграція з міста у село колишніх сільських мешканців, що отримали землю внаслідок аграрної реформи.

Економічна криза 90-х рр. дуже негативно позначилася на асигнуванні соціальної сфери АПК, яке протягом цього часу зменшилося майже у 7 разів. Багато шкіл та сільських медичних пунктів знаходяться у приміщеннях, що не відповідають необхідним вимогам. Клуби або закриті, або використовуються не за призначенням. У переважній більшості сіл практично відсутні майстерні побутових послуг. У малих селах, в т.ч. у так званих «вмираючих», втричі менше соціальних об'єктів, ніж у середніх, і у сім разів менше, ніж у великих. Виникає «зачароване коло»: населення малих сіл не зростає через відсутність нормальних умов існування, а соціальні об'єкти не створюються там через малу кількість населення, що сприяє «вмиранню». Оцінюючи такий стан, можна констатувати: на сьогоднішній день модернізація соціальних об'єктів на селі знаходиться лише у початковій стадії.

Наші дослідження доводять, що регіональні особливості сільського розселення суттєво впливають на стан трудового потенціалу села та формування аграрного ринку праці, зокрема на інтенсивність проявів його сегментації. З одного боку, в Україні існують економічні райони, які відчують брак робочої сили в аграрній сфері (Донецький, Придніпровський), а з іншого, такі, що не можуть задовольнити надлишок пропозиції робочої сили (Карпатський, Подільський). Це призводить до посилення дискримінації та посилення сегментації ринку праці за просторово-територіальним критерієм. Так, Донецький економічний район, за нашими підрахунками, займає перше місце за чисельністю трудових ресурсів, за рівнем заробітної плати та останнє – за рівнем безробіття. В той же час Подільський економічний район випереджає усіх за рівнем офіційно зареєстрованого безробіття, займає останнє місце за рівнем середньомісячної заробітної плати, маючи середні позиції за показниками трудових ресурсів.

Рівень стабільності життя сільського населення, ефективність формування та використання трудового потенціалу аграрної сфери були покладені в основі розробленої авторами моделі розподілу економічних районів на кластери. Економічні райони, що увійшли до першого (Донецький й Придніпровський) та другого (Центральний й Південний) кластерів, у перспективі збережуть статус локальних центрів економічного розвитку країни. Економічні райони, що увійшли до третього (Карпатський й Східний) та четвертого (Поліський й Подільський) в разі неприйняття системних заходів з боку держави будуть й надалі відчувати негативні наслідки поглиблення сегментації ринку аграрної праці.

Змінити існуючі тенденції в розвитку сільської поселенської мережі, послабити соціальні наслідки аграрної реформи на стан сільського життєвого середовища та негативний вплив на формування трудового потенціалу села спроможна лише послідовна й фінансово підтримана державна регіональна політика.

РЕКОНФИГУРАЦИЯ ГРАНИЦ И КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ИЗМЕНЕНИЯ: ПОСТСОВЕТСКИЕ ГРАНИЦЫ В ПЕРСПЕКТИВЕ СРАВНИТЕЛЬНЫХ МЕЖДУНАРОДНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ¹

В течение последних десятилетий вопрос о государственных границах, их функциях и изменении значимости и символизма все более актуализируется как для отдельного государства, так и для объединений государств, представленных различными образованиями. Принятый западноевропейскими странами курс на «разрушение границ» (de-bordering), оптимистически поддерживаемый идеями всеобщей глобализации и новым миропорядком, вместе с тем подвергается реально растущей сложности и нестабильности в мировой системе. В странах Европейского Союза, в существовании которого проблематика «прозрачности границ» является одним из основополагающих принципов, национальные границы вновь рассматриваются как центральное место в организации политического сообщества и защите групповых интересов. Хотя призывы к реконфигурации существующих границ и не артикулируются открыто, однако данные идеи перманентно возникают в публичном дискурсе различных национальных государств ЕС, латентно присутствуя в обсуждении нео-национализма, протекционизма и незаконных мигрантов, пересекающих внешние границы ЕС, что приводит к реконцептуализации границ и реформатированию (в сторону ужесточения) уже существующих границ.

Совершенно очевидно, что «природа границ меняется». Исследование сложной роли и множественности функций границы в XXI веке позволяет проследить, какие стратегические, экономические, культурные последствия несут собой изменения границ. Данная проблематика частично отражена в существующих исследованиях о границах. Государственные границы обычно понимаются как многогранные социальные институты, а не только как формальные политические маркеры суверенитета. С этой точки зрения, границы формируют определенный фрейм, в рамках которого общества и индивиды очерчивают свои стратегии и идентичности.² В то же время, границы сами по себе могут рассматриваться как продукты социальных и политических переговоров о пространстве; с одной стороны, они очерчивают социальные и политические действия, с другой – сами границы конструируются с помощью институциональных и дискурсивных практик различными субъектами и на различных уровнях³. Исследователи отмечают, что границы можно рассматривать как «социальные структуры, которые постоянно и коммуникативно воспроизводятся»⁴. Границы воспроизводятся, например, в ситуациях конфликта, где исторические воспоминания мобилизуются в поддержку территориальных претензий или для уселения групповой идентичности, часто закрепляя негативные стереотипы в отношении «другого»⁵. Однако с помощью новых институциональных и дискурсивных практик спорные границы также могут быть преобразованы в символ сотрудничества и общего исторического наследия⁶.

Очевидно, что концептуальные изменения в изучении государственных границ следует рассматривать в их связи с основными произошедшими социальными, экономическими и геополитическими трансформациями. Кроме того, в последние десятилетия изменения произошли и в самой научной дискуссии, что описывается как парадигмальные сдвиги. Все это не может не отразиться на концептуализации границ. Одно из направлений в концептуализации границ может быть описано как

¹ Исследование выполнено в рамках международного проекта Euroborderscape 7-ой Рамочной Программы Европейской Комиссии (грант №290775)

² Kolosov V. Border Studies: Changing Perspectives and Theoretical Approaches // Geopolitics (2005) - № 10- pp. 606-632. Meinhof U.H. Living (with) Borders: Identity Discourses on East-West Borders in Europe. Border Regions Studies 1, Aldershot: Ashgate. – 2002. Paasi. A. A Borderless World? Is it Only Rhetoric or will Boundaries Disappear in the Globalizing World?. In Reuber, Paul and Günter Wolkersdorfer (eds.) Politische Geographie. Handlungsorientierte Ansätze und Critical Geopolitics (Heidelberg: Heidelberger Geographische Arbeiten), 2001 – pp.133-145.

³ Popescu G. The conflicting logics of crossborder reterritorialization: geopolitics of euroregions in eastern Europe// Political Geography – 2008 V. 27 pp. 418–438. Van Houtum H. Borders of Comfort, Spatial Economic Bordering Processes in the European Union // Regional and Federal Studies – 2002- №12:4 pp. 37-58.

⁴ Albert M., Diez T. and Stetter S. The Transformative Power of Integration: Conceptualizing Border Conflicts. In T. Diez, M. Albert and S. Stetter (eds.) The European Union and Border Conflicts: The Power of Integration and Association. Cambridge: CUP, 2008, pp.13-32.

⁵ Papadakis Y. Echoes from the Dead Zone: Across the Cyprus Divide, Houndsmills: Palgrave MacMillan, 2005

⁶ Laine D., Demidov I. Civil society organisations as drivers of cross-border interaction: on whose terms, for which purpose? In Eskilinen Heikki and Ilkka Liikanen and James W. Scott (eds.) The EU-Russia Borderland. Routledge - 2011

«пост-измерения», а именно исследование границ с позиций «постнациональных», «постколониальных», «посткоммунистических» и «постмодернистских».

Вместе с тем, следует отметить, что, несмотря на то, что проблематика границ достаточно широко представлена в западном социо-гуманитарном знании, на постсоветском пространстве изучение границ является достаточно новой темой, а исследования границ носят фрагментарный характер. Кроме того, границы постсоветского пространства не стали предметом сравнительных международных исследований. Восполнить в определенной степени данный пробел в этой области призван международный исследовательский проект «Bordering, Political Landscapes and Social Arenas: Potentials and Challenges of Evolving Border Concepts in a post-Cold War World», в реализации которого принимает участие исследовательская группа Харьковский национальный университет им. В.Н. Каразина.

Гелінада Грінченко

Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

ПОРУБІЖЖЯ ОСМИСЛЕНЬ ТА СПОГАДІВ: УСНА ІСТОРІЯ ТА MEMORY STUDIES В ДОСЛІДЖЕННІ КОРДОНІВ І ПОГРАНИЧЧ¹

«Коротке» й бурхливе ХХ століття у своїй насиченій та щільній історії перекроювання держав і переформатування кордонів та пов'язаних із цим міграцій, депортацій та переселень часто й немилосердно нівечило людські життя та випробувало пам'ять, культурні традиції та ідентичність цілих груп населення, яких кидало по світу, роз'єднувало з рідинами та відривало від звичних місць проживання, примушувало оселятися й адаптуватися до нових, невідомих та подекуди чужих і незвичних умов існування, праці й побуту. Навіть при мирному розділенні колись єдиних держав нові кордони та викликані ними роз'єднання (чи, навпаки, нові зони контактів та взаємодій, які раніше такими не усвідомлювалися) детермінували нові очікування майбутнього та не менш нові пояснення минулого, надаючи сенсу й причинності новому, вимушеному пограничному модулю існування.

Досвід життя й освоєння нових, у нашому випадку порубіжних територій, у тому числі у сенсі вибудовування спільних (як для груп переселенців, так і для груп місцевих жителів) просторів пам'яті та забуття можуть бути вивченими методом усної історії, а також за допомогою інструментарію, застосовуваного сучасними студіями з дослідження пам'яті (memory studies). Наголосимо, що у цьому випадку усна історія має виступати і методом, і джерелом дослідження «порубіжних суб'єктивностей» — образів, значень, метафор, порівнянь та узагальнень, якими безпосередній мешканець прикордонних територій пояснює та усвідомлює цю нову й вимушену прикордонність. У свою чергу, запропоновані сучасними memory studies підходи уможливають розуміння механізмів формування та змістовного наповнення названих пояснень і усвідомлень, за допомогою яких той самий «прикордонний мешканець» розуміє себе представником т.зв. «комеморативного співтовариства» чи «співтовариства пригадування/забування».

Вказані «порубіжні суб'єктивності», процеси їх формування, актуалізації та трансляції досліджено на прикладі двох порубіжних міст – маленького польського сільського містечка Югув (колишній Хаусдорф), що знаходиться на кордоні Польщі та Німеччини, та великого українського індустріального міста Харків, що вже здобув у сучасній історіографії назву «столиці україно-російського порубіжжя».

¹ Дослідження виконано у рамках міжнародного дослідницького проекту Euroborderscape 7-ої Рамочної Програми Європейської Комісії (грант №290775)

**ПРОБЛЕМАТИКА КОРДОНІВ НА ШПАЛЬТАХ ГАЗЕТИ
«УРЯДОВИЙ КУР'ЄР» (1992-1996 РР.)¹**

Досліджуваний період характеризується поступовим процесом розбудови української держави, становленням органів влади, саме тому питання кордонів поставало у багатьох процесах, явищах, подіях, які дістали висвітлення на шпальтах офіційного видання. Найбільш уживано поняття кордонів в контексті міжнародної політики, економіки, особливо проблеми постачання енергоносіями. Найменше застосовувалося щодо висвітлення проблем у культурній сфері. Хоча й періодично підіймалися питання вирішення нагальної проблеми втечі мізків за кордон, а також в контексті спроб реформування системи освіти. Досить важлива проблема повернення культурної спадщини з-за кордону фактично не отримала належного висвітлення.

Постійною темою, в якій фігурувало питання кордонів, була ситуація з Кримським півостровом. У більшій частині публікацій, присвячених саме цій тематиці, риторика застосування визначалася як жорстка лінія, що відділяє одну територію від іншої. У відповідному контексті мова йшла про належність Криму до складу української держави та намагання протистояти спробам «привласнення» півострова з боку Російської Федерації. Червоною ниткою проходила теза про збереження суверенітету української держави та недоторканості існуючих кордонів («Крим – невіддільна частина України»).

Важливою складовою публікацій періодичного видання було висвітлення проблем міжнародного визнання української держави та налагодження дипломатичних відносин. Пріоритетним завданням у відповідному процесі визначалося врегулювання територіальних кордонів із сусідніми державами. У цьому контексті кордон також трактувався як жорстка лінія. Частина публікацій присвячена певним труднощам досягнення взаєморозуміння у територіальному питанні у відносинах із Румунією, складному процесу унормування відносин з Російською Федерацією.

Трактування кордону як чітко окресленої роздільної лінії характерне у висвітленні проблематики становлення та розвитку державної митної служби, прикордонних військ, а також питань, пов'язаних із нелегальною міграцією, контрабандою тощо. Яскравим прикладом зазначеного уявлення може слугувати публікація під назвою «Україна – не прохідний двір». Втім, не менш характерним є звернення до тематики спрощення процедури перетину державного кордону, відкриття нових митних пунктів («Нові «вікна» в Європу», «Здійсніть заходи відкриттю кордону...», «Обійдемо без дроту» тощо).

Помітною тенденцією публікацій періодичного видання є трактування кордонів не лише як роздільної лінії, а радше, місця зустрічі двох впливів, своєрідного «мосту». Найбільш характерним відповідне застосування властиве проблематиці пограничного співробітництва, створення єврорегіонів у складі пограничних областей України та сусідніх держав, вільних економічних зон (наприклад, у Закарпатті або Одесі), а також налагодження авіасполучення з європейськими та азіатськими країнами.

Значну увагу офіційного видання приділено налагодженню зв'язків із країнами Західної Європи, спробам вступити до міжнародних та європейських організацій (ЄС, ЦЕІ, Рада Європи, ГАТТ тощо). Найбільш характерним підтвердженням відповідних устремлінь можна навести одну з публікацій видання під назвою «Мета – Об'єднана Європа». Поступово відповідна тематика привертала все більше уваги, що відобразилося у кількості публікацій, та акцентах, які розставлялися при висвітленні подій та процесів (публікація 1996 року під назвою «Ми не гості в Європі»).

Таким чином, в досліджуваний період кордон на шпальтах періодичного видання інтерпретувався у двох головних значеннях: жорстка лінія, що роз'єднує, та простір зустрічі декількох впливів, своєрідний «міст», який характеризується інклюзивними властивостями з обох боків.

¹ Дослідження виконано у рамках міжнародного дослідницького проекту Euroborderscape 7-ої Рамочної Програми Європейської Комісії (грант №290775)

Александр Голиков

Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

Богдан Дикань

Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ УКРАИНСКИХ ГРАНИЦ В ГОСУДАРСТВЕННО РЕГУЛИРУЕМОМ ДИСКУРСЕ: КОНТЕНТ-АНАЛИЗ ОФИЦИАЛЬНЫХ СМИ¹

Государственно регулируемый дискурс является важной сферой репрезентации границ в силу ряда причин. (Ре)конституирование границы является жизненно важным процессом для (вос)производства как онтологии государства, так и атрибутивных ему идентичностей – гражданской, национальной, территориальной, исторической, геополитической, идеологической и так далее. Здесь «чистые» образцы государственных «фабрик производства дискурсов» (в виде государственных медиа, государственно регулируемых каналов трансляции, в меньшей мере – образование) представляют собой особый исследовательский интерес как любое модельное явление, позволяющее с наименьшими усилиями построить веберовский идеальный тип.

Именно с этой целью в рамках нашего исследовательского проекта по конструированию пограничий и границ был проведен контент-анализ официальных СМИ Украины (а именно газет «Голос Украины» и «Вестник Верховной Рады Украины»). По итогам просмотра средств массовой информации, производимых государственными органами (Кабинетом Министров и Верховной Радой Украины) за период конца 2000х – начала 2010х годов был выявлен ряд тенденций, которые должны быть ещё подтверждены в дальнейших исследованиях, однако предварительно могут быть сформулированы в следующем виде:

- наиболее частой сферой функционирования границы в государственно регулируемом дискурсе являются два вида границы, причём они практически не разделены во встреченных нами упоминаниях при скрининге газет «Урядовий Вісник» и «Голос України». Этими измерениями границы являются экономическая и политическая. Повседневная граница (в силу, очевидно, предельной формализованности деятельности «УВ» и «ГУ», а, следовательно, низкого интереса к неформальным границам), граница геополитическая (в силу заангажированности и риска «денеutralизовать» дискурс при переходе на обсуждение геополитической границы), граница культурная (очевидно, в силу высокой сложности проведения оных – достаточно вспомнить имена Булгакова и Гоголя, Репина и Гулака-Артемовского, Янгеля и Ландау), религиозная граница (как в силу разделённости политического и религиозного, так и в силу высокой политизированности, заангажированности и болезненности религиозного вопроса в Украине) в официозном дискурсе практически не поднимаются;

- что до локализации границы географически, то в подавляющем большинстве случаев имеется в виду украино-российская граница. Это свидетельствует, во-первых, о высоком интересе официозного дискурса к единственной проблематике (институционализированном программной книгой одного из Президентов Украины под названием «Украина – не Россия»), во-вторых, о слабой реальной дифференцированности внешней политики Украины (каковая является многовекторной скорее формально, чем реально, то есть на уровне заявлений спикеров, а не на уровне повседневных действий реализаторов манифестов этих спикеров), в-третьих, об узости понимания границы Украины (которая «отстраивает» свою границу с Россией, меньше – с Республикой Беларусь, но «не видит» своих границ с Европой и конкретными европейскими странами);

- возможно, ещё одно объяснение вышеприведенной «узости» зрения можно найти в том, что чаще всего упоминания границ происходят в контексте проблематики собственности и приграничного сотрудничества. Естественно, что сети и технологии приграничного сотрудничества куда более развиты в случае взаимодействия Украины и России, а проблематика собственности (ещё с советских времён и со времён раздела советского наследия) является актуальной для обеих стран.

- соответственно, формируется и дискурс границы в официозных медийных документах Украины: такая граница является жесткой (то есть разделением, отграничением, границей-как-барьером), что характеризует, к сожалению для Украины, незрелую и антиинтеграционную медийную политику официозных органов Украины в дискурсе границ;

- кроме того, такая «искажённость» распределения (на данный момент, конечно, не окончательно подтверждённая, однако уже обрисовавшаяся как тенденция) неизбежно подразумевает границу как процесс (в качестве иллюстрации: речь идёт часто о транспортировке российского газа через территорию Украины, о его ценах для Украины, о пересечении газом границ Украины и России, России и Европы (где Украина выступает как пограничное передаточное звено) и т.д.). Граница вообще не выступала как network, что характеризует

¹ Исследование выполнено в рамках международного проекта Euroborderscape 7-ой Рамочной Программы Европейской Комиссии (грант №290775)

интерпретацию границ как разделителей, а не соединителей во множестве и плюральной вероятности, а, следовательно, это может свидетельствовать (хотя эта гипотеза и нуждается в дополнительной проверке) о формировании «негативных» политик идентичностей в современной Украине, в продолжении «отстраивании» Украины и её границ в противопоставлении, разрыве с другими странами и идентичностями.

Кроме того, в номерах разных периодов перманентно наблюдаются «выплески» и флюктуации, связанные с актуализацией или деактуализацией конкретной тематики и проблематики. Так, например, в номерах первой половины 2012 года на втором месте по частоте упоминания временно выходит культурная сфера (в особенности спорт, что, безусловно, связано с ЕВРО-2012, которое, как бы иллюстрируя односторонность и негибкость украинской политики, стало, если судить по проведенному скринингу правительственных изданий, едва ли не делом государственным). При этом такой сдвиг проблематики приводит и к сдвигу в некоторых других характеристиках: так, в данном случае чаще всего речь идёт об украино-польской границе (ср. с вышеприведенной доминирующей ситуацией) в контексте проблематики приграничного сотрудничества и Украина-ЕС. При этом в данном случае граница трансформируется в мост и в символ. Иначе говоря, восприятие границы как отделяющей, границы как барьера вовсе не есть для украинских медиа и для украинского официоза однозначно и безусловно заранее заданным модусом дискурса: украинские официозные медиа умеют в той или иной мере воспринимать и другие модусы дискурса границ, однако в отношении с Россией он для них не реализуется.

Наконец, менее всего было встречено упоминаний границы в сфере повседневности; в контексте проблематики искусства, в упоминаниях гражданства, историко-географических проблем (что снова-таки неудивительно в контексте современных тенденций в области исторической памяти и её «связанности» - искусственной или естественной – с геополитическими и интеграционно-политическими вопросами). Не упоминалось вообще этнографическая сфера (что опять-таки неудивительно для Украины как страны многонациональной, для которой такое упоминание и чрезмерное акцентирование может оказаться опасным и неприемлемым), проблематика границы в контексте наследия и в контексте ENP Eastern Partnership.

Таким образом, конструирование границ в государственно регулируемом дискурсе осуществляется на данный момент достаточно грубыми, топорными и (само)очевидными инструментами. Слабая задействованность культурных, этнографических и многих других «косвенных» по отношению к конечной главной цели сфер и институций свидетельствует о том, что политики идентичности украинского государства проходят только стадию своего становления, а также о том, что о готовой политике Украины в данной сфере говорить не приходится. Кроме того, нами была отмечена адхоковость политик конструирования границ и идентичностей Украины, их ситуативность, политическая конъюнктурность и низкий уровень политической наследственности, что также не способствует эффективности деятельности государства в пределах своих легитимно регулируемых дискурсов.

Валентина Павленко

Харьковский национальный университет им. В.Н. Каразина

ДИНАМИКА ПРЕДСТАВЛЕНИЙ О ГОСУДАРСТВЕННОЙ ГРАНИЦЕ НЕЗАВИСИМОЙ УКРАИНЫ: АНАЛИЗ НЕЗАВИСИМЫХ СМИ¹

В докладе представлен промежуточный итог исследования «Постсоветские границы и концептуальные изменения» в рамках международного проекта «Bordering, Political Landscapes and Social Arenas: Potentials and Challenges of Evolving Border Concepts in a post-Cold War World». Главной задачей на данном этапе был отбор материала, касающегося концепта «граница», представленного в независимых средствах массовой информации для последующего его анализа. В качестве такого независимого источника информации была выбрана газета «Зеркало недели».

Изучались электронные версии газеты с начала ее существования (8 октября 1994 года) и до конца 2012 года. В общей сложности было просмотрено более 5 000 публикаций, содержащих понятие «границы» в разных его вариантах. Для последующего анализа было отобрано 786 публикаций. Критериями отбора были следующие. В выборку включались только публикации, в которых: понятие границ использовалось в значении «государственной границы»; понятие государственной границы относилось непосредственно к Украине; предлагающие украинский взгляд на понимание границ; имеющие отношение к внешним границам Украины. Статьи, в которых рассматривались вопросы, касающиеся разных типов внутренних границ – региональных, областных и т.п. – включались в выборку только в случаях анализа потенциальной

¹ Исследование выполнено в рамках международного проекта Euroborderscape 7-ой Рамочной Программы Европейской Комиссии (грант №290775)

угрозы территориальной целостности Украины. В выборку не включались краткие заметки с изложением каких-либо событий, касающихся проблемы границ, если в этих заметках анонсировалось появление в последующих номерах более развернутых публикаций на ту же тему.

В результате последующего анализа было выявлено:

1. Специфика украинского подхода к понятию «граница» по сравнению с большинством других стран СНГ: Украина не поддержала концепцию охраны внешних границ, справедливо считая, что у полноценного государства границы по всему периметру должны иметь одинаковый статус (26.05.95). Украина не подразделяет свои границы на внешние и внутренние, а рассматривает все свои границы в качестве государственных (12.04.96).

2. Сформировавшиеся к концу третьего года независимости представления в Украине об идеальном варианте границ: это существование «Европы в варианте «от Ванкувера до Владивостока» (30.12.94).

3. Динамика в вопросе о прозрачности границ по разному решается в отношении постсоветских республик и Запада: по отношению к первым ранее условные границы и неконтролируемое перемещение людей и товаров с каждым годом становится все более жестким, в то время как в отношении западных границ наблюдается их постепенное смягчение.

4. Чрезмерно увлекшись в первые годы независимости российским и американским направлениями, со временем Украина стала «гораздо больше внимания уделять ближнему зарубежью, под которым отнюдь не подразумевается Казахстан, а именно страны, имеющие общие границы с Украиной» (17 февраля 1995).

5. В настоящее время Украина граничит с семью странами: Россией, Молдовой, Белоруссией, Румынией, Польшей, Венгрией и Словакией (упоминание по степени протяженности границы). Обращения к проблематике границ Украины с той или иной страной четко коррелирует с протяженностью границы, степенью нерешенности проблемы урегулирования границ с данной страной и временем обострения этой проблематики.

Алексей Крысенко

Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

Яна Петрова

Харьковский национальный университет им. В.Н. Каразина

ЯЗЫК ПОЛИТИЧЕСКОЙ КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИИ ГРАНИЦЫ УКРАИНЫ-ЕС: ОФИЦИАЛЬНЫЙ И АЛЬТЕРНАТИВНЫЙ ДИСКУРСЫ¹

В преддверии саммита «Восточного партнерства» в Вильнюсе в ноябре текущего года, на котором ожидается подписание Соглашения об ассоциации с ЕС и создании углубленной и всеобъемлющей зоны свободной торговли между ЕС и Украиной, анализ политического дискурса двухсторонних отношений приобретает особую актуальность. Политизация языка объяснения и интерпретации отношения ЕС и Украины является одним из ключевых инструментов конструирования и воспроизводства данных отношений, способом формирования отечественного внутривнутриполитического дискурса «об отношениях в отношениях». Перед исследователями стоит ключевая задача «распаковать» данный дискурс с помощью его деполитизации и реполитизации, т.е. предания ему нового политического статуса. Важнейшим элементом данного дискурса является язык описания границы/границ ЕС и Украины, язык, который способен формировать образ данной границы как в рамках оценочного описания, так и противопоставления с модусом описания границ Украины и «государств не-ЕС». В немаловажной степени данный язык, являясь перформативом украинской стратегии на внешнеполитическую, внешнеэкономическую, геополитическую и гуманитарную интеграцию с ЕС, способен выполнять функцию провокации к действиям и проецировать воображаемую реальность в практическую плоскость, выполняя проективную функцию.

В процессе исследования заявленной темы были проанализированы публикации и политический язык контента, представляющего официальное и альтернативное видения отношения Украины к программам Восточного партнерства (Eastern partnership) и восточного направления европейской политики соседства (ENP), содержащего упоминание о внешних границах Украины в газетах «Урядовий

¹ Исследование выполнено в рамках международного проекта Euroborderscape 7-ой Рамочной Программы Европейской Комиссии (грант №290775)

кур'єр», «Голос України»¹ и «Дзеркало тижня». Параллельно анализировались также и упоминания, и экспертные заключения о состоянии границ Украины с соседями «государствами не-ЕС». Газета «Урядовий кур'єр» является ежедневной официальной газетой центральных органов исполнительной власти (газета правительства), газета «Голос України» - ежедневная газета Верховной Рады Украины (парламентская газета), еженедельник «Дзеркало тижня» представляет собой наиболее уважаемую (официальная газета украинского общества) украинскую газету, на страницах которой представлено, в первую очередь, экспертное мнение, а также позиции ведущих украинских политиков и публичных чиновников (общественная газета).

Исходя из первых результатов анализа публикаций в указанных газетах, стоит отметить следующее:

Политический язык публикаций в правительственной газете «Урядовий кур'єр» является менее критичным по отношению к «европейской теме» нежели язык аналогичных публикаций как в газете «Дзеркало тижня», так и во всей остальной национальной прессе. На фоне не критичного описания данной темы, все остальные внешнеполитические направления содержат в большей или меньшей степени критический компонент. Об украинско-европейских отношениях (в широком смысле этого понятия) критично в государственной прессе писать не принято. Это объясняется тем, что евроинтеграция является цивилизационно-ценностным выбором (в первую очередь, на декларативном уровне!) как украинского общества, так и правящей элиты в целом, официальной, публичной и безальтернативной стратегией государственного развития (на уровне идеологического сознания). Фактически в постсоветской Украине «миф о возвращении Украины в Европу» функционально заменил собой аналогичный советский миф о «построении коммунизма в отдельно взятой стране»: выполняет интегративную функцию социальной солидарности. Данный миф также удачно выполняет канализирующую аффекты функцию: «сейчас не все хорошо, а то и плохо, но интеграция с ЕС решит все наши проблемы».

1. В украинском официальном политическом языке украинско-европейские отношения – это то, чем можно и нужно гордиться (очень часто достижения в данных отношениях противопоставляются отношения с другими стратегическими партнерами, соседними государствами). В массиве публикаций в первую очередь указываются достижения в этих отношениях, в независимости от того, в каком состоянии находятся эти отношения! Граница Украины и государств ЕС – это также предмет гордости, транспарентный объект успешной реализации «технологий сотрудничества», место правового порядка и место, куда можно, например, привести «школьников-отличников» из общеобразовательных школ на экскурсию в качестве поощрения («Відмінникам показали кордон» // «Урядовий кур'єр», 06.06.13), место, с которого начинается Европа для украинских граждан при выезде из Украины и для Украины-государства, которое ждет «прихода Европы к себе». В официальной государственной прессе любые проблемы в отношениях с Европой скорее результат «трудностей перевода» и кратких «недоразумений» нежели потеря доверия или взаимная смена приоритетов. В то же время – в отличие от официального политического языка – альтернативная пресса наполнена более критичным контентом (в первую очередь речь идет о румынско-украинской границе, проблемы на которой являются отражением проблем в отношениях между государствами) и представляет более реалистичный взгляд на весь комплекс украинско-европейских проблем и более конкретно объясняет 20-летнее стояние на месте в вопросах европейской интеграции.

2. Газеты «Урядовий кур'єр» и «Голос України» не являются средствами массовой информации для обычного читателя; это газеты для государственных чиновников, государственной бюрократии, лиц, ориентированных на получение важной партикулярной информации от государства – законов, постановлений кабинета министров Украины, распоряжений и поручений Президента Украины, кадровых назначений и перестановок, официальных визитов и др. – это и есть основной контент данных газет. Данные газеты написаны постсоветским политическим языком, в котором наличествует специфическое свойство – язык как способ сокрытия информации. В данных газетах «европейская тема», а также язык описания границ конструируются языком как идеологическим инструментом, представлена как часть государственной идеологии и все остальные темы должны ей соответствовать: успехи правительства, президента и всего государства на пути европейской интеграции. В альтернативной газете «Дзеркало тижня», предназначенной как для экспертных кругов, так и общества в целом информация о «европейской теме» представлена более сбалансировано, а действия Президента (ов) Украины, украинского правительства и других политически значимых украинских чиновников рассматриваются, в том числе, и через их несоответствие современной европейской практике.

¹ Были проанализированы все номера «Зеркало недели» с 1994 г. (около 50 номеров в год), и «Голос України» (около 20 номеров в неделю) и «Урядовий кур'єр» (около 20 номеров в неделю за 2012-2013 гг. Газета «Голос України» была выведена из скрининга, т.к. необходимый контент представлен очень слабо, что объясняется, в первую очередь, спецификой данного печатного издания. На втором этапе исследования планируется изучение корпуса экспертных и официальных текстов, серии экспертных интервью, а также проведение сравнительного анализа политического языка описания внешних границ в Молдове и Украине.

ДИСКУРС ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ У РЕГІОНАЛЬНИХ ЗМІ¹

Як зазначає у своїх роботах Ерхард Шт्योंлінг, кордон має те значення, що віддзеркалює в ньому суспільство, в рамках якого він існує. Значення та смисли, що створюють зміст кордону, містяться у культурі суспільства. Розглядаючи ЗМІ як один із елементів культури, автором було проаналізовано, як саме конструюється державний кордон, які зміст та значення транслуються та пропонуються суспільству.

Використовуючи метод контент-аналізу, була проаналізована газета «Харьков Вечерний», що є регіональним друкованим виданням у Харківській області. Основне дослідницьке питання полягало у тому, щоб з'ясувати, які лінії дискурсу стосовно державного кордону є найбільш поширеними; який саме образ кордону формується на офіційному та повсякденному рівнях. Об'єктом аналізу став архів випуску газети за 2005 – 2012 роки.

В результаті аналізу було виявлено наступні лінії дискурсу щодо державного кордону:

- кордон як об'єкт перетину людей та товарів (здебільшого, мова йде про нелегальні процеси);
- офіційний дискурс щодо державного кордону;
- повсякденний дискурс щодо державного кордону;
- «абстрактний» державний кордон (хоча й контекст вживання цього терміна вказує на те, що мова йде саме про державний кордон, у тексті не вживається уточнень щодо певної ділянки).

Наведений перелік не є вичерпним, а лише враховує найбільш поширені лінії дискурсу. Загалом, кількісно проаналізувавши отримані дані, можна побачити певну тенденцію. Так однією з найпоширеніших у ЗМІ тем є процес перетину кордону людьми та товарами. Абсолютну більшість таких повідомлень складає інформація щодо незаконною міграції, контрабанди, намірів втечі злочинців закордон та інше. Кордон в цих випадках постає як формальний інститут влади/держави та ототожнюється з політичним.

Іншою суттєвою за кількістю повідомлень є тема зовнішніх кордонів України, що замальовується абстрактно, тобто використовуються обороти на кшталт «за кордоном», «з-за кордону». При цьому до теми зовнішнього кордону найчастіше звертаються у контексті проблематики громадянства, трудової міграції, економічної взаємодії. Кордон в такому випадку постає як певна зафіксована лінія, що поділяє суттєво різні простори. Акцент робиться саме на відмінність соціокультурного простору «в» від «зовні», свого від іншого.

Для повсякденного дискурсу характерне звернення до кордону як соціального інституту, що тим чи іншим чином «заважає» звичній життєдіяльності громадян (контент присвячений документам, які треба мати при перетині кордону, складностями введення нових водійських прав). Також є приклади розгляду історичного контексту.

Щодо офіційного дискурсу, то тут мова йде про висвітлення в ЗМІ зустрічей та нарад політичних діячів, інтерв'ю і виступів. Зміст цих доповідей стосується залізниці, митниці та міграції. Кордон в цих випадках постає як інститут держави.

¹ Дослідження виконано у рамках міжнародного дослідницького проекту Euroborderscape 7-ої Рамочної Програми Європейської Комісії (грант №290775)

**СТЕНОГРАМИ ЗАСІДАнь ВЕРХОВНОЇ РАДИ УРСР-УКРАЇНИ (1990-2010)
ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ УКРАЇНИ¹**

Тема концептуалізації державного кордону незалежної України є гостро-актуальною з огляду на досі незавершений процес його делімітації, зокрема морської ділянки. Нещодавно ця проблема нагадала про себе трагічним інцидентом у поки що нерозмежованому Азовському морі, коли внаслідок атаки російського прикордонного катеру на українських рибалок загинули українські громадяни, а єдиний, хто з них вижив, попри протести та клопотання українського МЗС, перебуває нині у російській в'язниці.

У дослідницькій площині концептуалізація процесу делімітації державного кордону України упродовж її незалежного існування дозволяє передусім кинути світло на істотні моменти становлення національно-державницького мислення політичного класу України, зокрема «народно-депутатського» корпусу і опосередковано оприявнити нагальні потреби та інтереси тих соціальних груп, верств і страт, що їх репрезентують у Верховній Раді народні обранці.

Значні евристичні можливості щодо з'ясування публічної сторони процесу вироблення рішень щодо державних кордонів України, а також самих базових уявлень та концептів, що імпліцитно скеровують цей процес, виявляють стенограми засідань українського парламенту [1].

Саме в такій постановці дослідницької проблеми заявлена тема є не лише актуальною, але має відповідну новизну. Саме відображення особливостей концептуалізації державного кордону України в дискурсивних практиках українських законодавців і стало предметом авторського дослідження у рамках дослідницького проекту «Пострадянські кордони та концептуальні зміни», що здійснюється під егідою ЄС.

Щодо методологічної стратегії дослідження такого джерела з прикордонної політики Верховної Ради України, як стенограми її засідань, то найбільш оптимальним дослідницький інструментарій, на думку автора, пропонує вже добре відомі та розроблені у соціальних та гуманітарних науках апарати дискурс- та фрейм-аналізу. Під «рамками» в соціологічній і психологічній наукових традиціях (В. Зіммель, Г. Бейтсон, І. Гоффман, Н. Луман, Х. Віллемс та ін.), узагальнено кажучи, розуміють смислові імплікації структурованих практик, які й самі структурують, оформлюють повсякденний і всякий інший досвід [2; с.166].

Прикладення концепту «рамок» до кордону є доречним з огляду на те, що сам кордон, в тому числі державний, вочевидь являє собою певний різновид рамки. Вивчення дискурсивних риторичних стратегій парламентських речників у поєднанні з врахуванням численних «рамок»(фреймів) сприйняття та смислопородження є перспективним дослідницьким напрямом у царині вивчення прикордонної проблематики у порядках денних вищого законодавчого органу української держави.

У прикордонній проблематиці, що перебувала у полі зору українських парламентарів, як у краплині води віддзеркалено майже усі ключові пекучі проблеми та труднощі становлення молодого державності. Концептуалізація, а більшою мірою уявлювання, усього комплексу заплутаних проблем, що їх пов'язано з складним, неминуче-конфліктогенним процесом делімітації державного кордону України відбувалася у певних «рамках» історичних умов. Це й геостратегічне співвідношення сил, це й гостра внутрішня політико-ідеологічна боротьба між владою та опозицією, це й соціально-економічна ситуація, яка часом уявлялася як катастрофічна, це й гострі екологічні проблеми тощо.

Специфіка цього вельми інформативного джерела з прикордонного напрямку діяльності Верховної Ради УРСР-України полягає в тому, що у ході публічних дебатів і взаємної критики різні точки зору, за якими криються цілком конкретні матеріальні інтереси та ціннісні орієнтації, так би мовити, одна одну «відкривають» та висвітлюють. При цьому варто, звичайно, зважати на ту політико-ідеологічну риторичку, якою «слуги народу», з одного боку, намагаються приховати альтруїстичними суспільно-прийнятними мотивами корисливі інтереси суспільних груп, ба й індивідів, а з іншого, привернути на свій бік як колег у залі Верховної Ради, так і, передусім «своїх», виборців, які стежать за дебатами у режимі прямої радіо-та телетрансляції.

Водночас дослідники повинні здавати собі раду з того, що стенограми, що їх розміщено на сайті Верховної Ради України [1], дають змогу відстежити лише публічну частину процесу прийняття рішень. Зрозуміло, що кулуарні домовленості, а також процес рішення поза мурами парламенту є в умовах панування непрозорості пост-радянської політики залишаються переважно недосяжним для наукового аналізу. Отже, аналіз стенограм засідань має бути доповнений дослідженням інших джерел.

¹ Дослідження виконано у рамках міжнародного дослідницького проекту Euroborderscape 7-ої Рамочної Програми Європейської Комісії (№290775)

Головний висновок з викладеного вище полягає в тому, що заявлений дослідницький напрям, а саме вивчення специфіки концептуалізації державного кордону України в дискурсах речників найвищого представницького органу української держави має достатній рівень актуальності та новизни для подальших розробок як в джерелознавчій, так і методологічній площині.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Стенограми пленарних засідань Верховної Ради України <http://rada.gov.ua/meeting/stenogr/> 2. Виллемс Х. Рамки, габитус и дискурс: к сравнению социологических концепций практики и смысла / Современная немецкая социология: 1990-е годы. – Санкт-Петербург: Социолог.об-во им. М. М. Ковалевского, 2002. – С.165-192

Алла Петренко-Лисак

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

СОЦІАЛЬНІ ФЕНОМЕНИ ТРАНСГРАНИЧНОСТІ

Трансформаційні зсуви, що відбуваються в сучасному соціальному просторі під впливом глобалізаційних тенденцій, що проявляються, в тому числі, й в трансграничних формах, обумовлюють необхідність осмислення ролі та змінюваних функцій границь в архітектоніці соціокультурного простору. Соціальні трансформації виявили особливу роль приграничних територій в соціокультурному розвитку. Це пов'язано з тим, що границі в сучасному світі перестали розглядатися як бар'єри, що перетворило пограниччя в контактну зону, в якій активно відбувається взаємодія культур та народження соціокультурних інновацій. В сучасну епоху пограничність, віддаленість від центру вже не розглядається як характеристика культурної відсталості, але бачиться скоріше як володіння додатковими можливостями розвитку. Феномен трансграничності нерозривно пов'язаний з змінюваними функціями границі. Однією з істотних характеристик границі є «проникність», яка дозволяє виділити «непроникні», «напівпроникні» та «прозорі» границі. Така «диференційованість» обумовлена тим, що сучасні границі далеко не однаковою мірою проникні для різних потоків, видів і суб'єктів діяльності. Зрештою, система границь еволюціонує від одиничних рубіжних ліній – до множини, від ліній – до зон, від фізичних границь - до культурних, від непроникних бар'єрів – до просторів взаємодії.

Існує декілька трактовок феномену границі:

- границя-лінія (*boundary*),
- «легітимна» границя-смуга (*border*),
- границя-окраїна (*margin*),
- «метафізична» границя-межа (*limit*),
- «рухома» границя-фронтір (*frontier*),
- «роздрібнена» границя-периферія (*periphery*).

Для трансграничного простору дискурс границі представлений всіма вищезазначеними модифікаціями границі.

Трансграничність можлива тільки за умови наявності *проникненості* простору – можливості здійснення соціальних зв'язків. Трансграничність – це нова якість глобального соціуму, це цілісна органічна система, що саморозвивається, включає границю та характеризується постійними змінами, які впливають на стан пограничного режиму, володіє т. зв. «імпульсами до руху» – розвитку приграничних територій й в цілому загальних трансграничних просторів, а також суперечливістю. Соціальний простір трансграничного регіону формується як єдине «глокальне» поле та являє собою динамічну структуру, яка дозволяє соціокультурному розмаїттю двох суміжних приграничних культур функціонувати як єдине ціле. Трансграничність являє собою певний стан/якість простору, його зв'язків. При цьому вона може бути зоною співробітництва, зоною конфлікту й зоною виникнення нових соціально-просторових утворень. Трансграниччя має деякі загальні імплікації з такими поняттями як «детериторизація», «транслокальність», «транснаціоналізм» чи «транснаціональний соціальний простір», відтворюючи трансграничність як нову соціокультурну форму кроскультурної взаємодії. Трансграниччя є складно-структурованим соціокультурним простором, що включає декілька взаємозалежних, проте відмінних за своєю природою шарів, як то фізико-географічний, культурно-історичний, функціональний та політичний шари.

Структурними елементами трансграничного простору є приграничні зони, які відображають суть відмінні феномени «приграничності» та «трансграничності».

Трансграничні території, як правило, складаються з двох чи більше приграничних територій, котрі являють собою специфічні географічні об'єкти з характерними рисами та функціями, в т.ч. можуть розглядатися як ланки контактних структур.

Приграничні території – це території, що безпосередньо дотичні до границі та такі, що відчувають на собі найбільший її та сусідньої території вплив, й володіють особливим, додатковим потенціалом розвитку та співробітництва. Специфічний потенціал приграниччя базується на його

- 1) географічному положенні – близькість до границі;
- 2) специфічна інфраструктура приграниччя;
- 3) можливість широкого використання ресурсів і потенціалу приграниччя сусідньої території;
- 4) можливість розвитку різноманітних форм співробітництва.

Одним зі значимих критеріїв виокремлення трансграничних просторів та співвіднесення понять «пограничності» та «трансграничності» виступає рівень інституціоналізації трансграничних зв'язків. Трансграничний простір як інституційний простір існує в єдності політико-правового, соціального, культурного, інфраструктурного інституціональних підпросторів. Відповідно становлення трансграничної взаємодії відбувається успішніше, коли всі вказані підпростори інституціоналізації однаково динамічно формують інститути співробітництва, хоч далеко не завжди їхня динаміка розвитку співпадає.

Для означення стану перебування між або поміж застосовують термін *лімінальність* (термін введений А. Ван Генепом та В. Тернером), який вказує на невизначене місце існування між двома або більше просторовими чи часовими сферами, станами або на умови проходження крізь них.

Специфічні атрибути трансграничного простору являють собою форми організації простору, які відображають характерні особливості процесів, що мають перебіг в його межах, котрі й роблять простір трансграничним. Ця властивість більшою мірою притаманна двом структурним елементам простору, які визначаються як

 смуга трансграничності – визначає ту частину простору, яка безпосередньо пов'язує сектори простору,

 зона контакту – вказує зони, де взаємодія є найполегшеною, й визначається як ділянка простору, в межах якого спостерігається найбільша інтенсивність контактів між різними секторами трансграничного простору.

Отже, сукупність основних елементів трансграничного простору представлена трансграничною просторовістю, що складається з місць, з комунікаційної мережі, що їх пов'язує, та сукупності всіх контактних зон. А особливості формування територіального каркасу визначаються границями простору, властивостями периферійних секторів та проходженням смуги трансграничності.

СУЧАСНА СОЦІОЛОГІЧНА ОСВІТА У ЛЕЩАТАХ СТАНДАРТУ, АКРЕДИТАЦІЇ ТА ЛІЦЕНЗУВАННЯ

Спочатку слід вказати на доконаний факт: фахові випробування студентів на Всеукраїнських змаганнях (як-то Всеукраїнський конкурс студентських наукових робіт чи Олімпіада з соціології) демонструють величезну різницю у підготовці молодих соціологів у вищих навчальних закладах країни, обумовлену не лише наближеністю чи віддаленістю від столиці або традиціями і досвідом, але й нез'ясованістю, якою ж повинна бути сучасна соціологічна освіта. Тому практично кожна освітня інституція, яка займається підготовкою фахівців освітньо-кваліфікаційних рівнів «бакалавр», «спеціаліст», «магістр» з соціології, розробляє свої навчальні плани і здійснює підготовку студентів-соціологів на свій розсуд. Кількарічний досвід роботи в журі різноманітних фахових випробувань, робота в спеціалізованих вчених радах із захисту кандидатських і докторських дисертацій з соціології дозволяє мені твердити, що і ми, викладачі та науковці, і наші студенти та аспіранти часто говоримо різною соціологічною мовою і вкладаємо різний сенс в уміння, за Бауманом, «мислити соціологічно». Так, звичайно, існує як віртуальна реальність Галузевий стандарт вищої освіти України з соціології 2005 р., розроблений групою провідних соціологів Київського національного університету імені Т.Г.Шевченка за участю представників Міністерства освіти і науки (хоча ніхто не бачив його паперового варіанту з так званою «мокрою» печаткою). На додаток до цього проводиться регулярна акредитація та ліцензування соціологічних підрозділів у ВНЗ, яка мала б відбуватися на базі та з врахуванням хоча б рекомендованого переліку нормативних навчальних дисциплін Галузевого стандарту. Загадково виглядає те, що попри Галузевий стандарт і принципову роботу акредитаційних комісій «продукти» освітньої діяльності ВНЗ з соціології колосально відрізняються за якостями і практично не існує випадків закриття професійно неспроможних осередків, що готують соціологів.

Чи це ставить під сумнів потребу в існуванні Галузевого стандарту з соціології? Ні; на мою думку, він повинен існувати, але не як цвинтар соціологічних теорій і практик, давно своє віджилих і з почестями похованих в тих академічних середовищах світу, які сьогодні диктують соціологічну моду. Сучасний Галузевий стандарт має, по-перше, бути сучасним і реактивно реагувати на трансформації предмету соціологічної науки та новітні дослідницькі методики і перезатверджуватися хоча б раз на 5 років. По-друге, в його створенні та оновленні мають брати участь не лише представники одного університету, хоча й найсильнішого; він має бути результатом спільної творчості соціологів країни – викладачів і науковців, теоретиків і практиків, а навіть й потенційних роботодавців. По-третє, процедура ухвалення і затвердження цього Галузевого стандарту у Науково-методичній комісії Міністерства освіти і науки має бути максимально спрощеною, швидкою і прозорою. По-четверте, Галузевий стандарт має бути доступним для всіх академічних осередків у всіх навчальних закладах, що готують соціологів, його мають вчасно доводити на місця. По-п'яте, ані процедура акредитації, ані ліцензування не може нехтувати цим стандартом, він має носити зобов'язуючий характер хоча б у частині блоків нормативних дисциплін та компетенцій, які набуватимуться студентами-соціологами. По-шосте, цей стандарт повинен оптимально і гнучко сполучувати обов'язковий та вибірковий компоненти і враховувати відмінності, часом драстичні, у рівні професійної підготовки професорсько-викладацького складу різних ВНЗ. Таких сутнісних рис Галузевого стандарту можна назбирати значно більше наведених, але в середовищі фахових соціологів нема навіть найменших спроб обговорення цієї проблематики, які б носили публічний характер і були б продуктивними. Тому головні свої надії я покладаю на Соціологічну асоціацію України, її освітній портал, але також запрошую своїх колег по цеху прокинутися і намагатися відповідати швидкоплинному часу, бо приємне і затишне існування у башті з слонової кістки – чи то університетській, чи грантовій або урядовій – може закінчитися «повстанням мас» молодих спудеїв або остаточним витісненням соціології на маргінес суспільного життя.

Чи потрібна процедура акредитації та ліцензування? На мій погляд, так, але не в тому вигляді, як вона здійснюється в Україні тепер. Ця процедура має бути недержавною за характером, відбуватися у вигляді незалежної громадської та наукової експертизи (за участю, в тому числі, міжнародних експертів), проходити транспарентно і результативно в сенсі призупинення діяльності чи навіть закриття тих осередків, які її не пройшли або мають суттєві зауваження. Максимально важливим є оприлюднення наслідків акредитації та ліцензування у засобах масової інформації, спеціальних виданнях того ж міністерства, на сайті САУ для того, аби абітурієнти мали чітку картину професійної спроможності ВНЗ, до яких вони збираються вступати за одержанням фаху. Це зовсім не утопія – таким чином відбувається акредитаційно-ліцензувальна практика в розвинутих країнах світу, які ведуть перед у розвитку соціологічної науки. Там вже давно відмовилися від «соціальної освіти», поголовних стипендій,

колосальної кількості вищих навчальних закладів – і тільки виграли від цього. Так, це болісно, часом драматично, інколи трагічно, але у підсумку виграє соціологія і те суспільство, для якого вона працює.

Конгрес соціологів України дає ще одну можливість дискусії на заторкнуті питання, можливо, навіть вирішальну, бо його проведення збирає ту критичну масу фахових соціологів, яка у змозі досягнути стану, коли «крига скресне» – крига нашої байдужості, втоми чи сумнівів у власній компетенції. *Людмила*

Людмила Банникова, Людмила Боронина, Юрий Вишневский, Александр Петров
Уральський федеральний університет імені першого Президента Росії Б. Н. Ельцина
(Російська Федерація, г. Єкатеринбург)

ПРОЕКТИРОВАНИЕ МОДЕЛИ НЕПРЕРЫВНОГО ИНЖЕНЕРНОГО ОБРАЗОВАНИЯ КАК ФАКТОР ВОСПРОИЗВОДСТВА ТЕХНИЧЕСКОЙ ЭЛИТЫ¹

Проблематика феномена социальной элиты и ее формирования занимает заметное место в гуманитарных науках. Однако, процесс воспроизводства профессиональной элиты общества (инженерной технической элиты в частности) пока что не рассматривался как в контексте функционирования подсистемы элитного образования, так и в аспекте взаимодействия её элементов как решающего социального фактора такого воспроизводства. Интеграция в рамках прикладной социологии двух, пока что обособленных друг от друга исследовательских проблематик, – взаимодействия элементов элитного образования, с одной стороны, и процессов воспроизводства профессиональной элиты общества, с другой – представляется весьма актуальной и практически значимой в контексте модернизации российского общества во всех ее аспектах (экономическом, политическом, духовном).

Проблемы дефицита квалифицированных инженерных кадров актуализируются как по демографическим причинам (падением численности населения трудоспособного возраста), так и вследствие структурных перекосов рынка труда. В период рыночных реформ доля высококвалифицированных специалистов в общей структуре занятых в промышленном секторе экономики заметно сократилась. Это связано как с общим сокращением производства в 1990-е годы, так и с социальным перемещением значительной части инженерно-технических кадров (преимущественно молодого и среднего возраста) в другие сферы экономики, прежде всего в сферу обслуживания и малый бизнес. Между тем, количественная и качественная потребность в элитных инженерных кадрах в ближайшей перспективе будет возрастать, что связано не столько с необходимостью поддержания существующей техносферы, сколько с реализацией инновационных стратегий развития страны и Уральского региона в частности.

Необходимость формирования в регионе эффективных механизмов профессиональной подготовки и переподготовки по специальностям, отвечающим потребностям инвесторов, является фактором, обеспечивающим инвестиционную привлекательность области. Вместе с тем эксперты и работодатели отмечают несоответствие содержания образовательных программ современным требованиям промышленности, а также недостаточную результативность методов обучения с точки зрения качества подготовки выпускников по инженерным специальностям.

Цель инициативного исследовательского проекта – проектирование действенной модели непрерывного инженерного образования как основы формирования современной технической элиты в условиях модернизации экономики Свердловской области. Концептуальная модель комплексного исследования подразумевает модульный принцип организации исследовательских практик: один из модулей предполагает проведение социологического исследования процесса формирования инженерной элиты индустриального региона, второй модуль предполагает проведение серии экспертиз образовательных программ, содержания и результатов поствузовского образования в Уральском федеральном университете. Заключительный, третий модуль предполагает проектирование модели современного инженерного образования как системы непрерывной подготовки элитных инженерных кадров на основе социального партнерства субъектов образования, производства, бизнеса и государственных структур.

Традиционное понимание профессионального образования как усвоения определенной суммы знаний, основанного на преподавании фиксированных предметов, является явно недостаточным. Основой образования должны стать не столько факты и учебные предметы, сколько способы мышления и деятельности. Основная причина проблем подготовки инженерных кадров заключается в недостатке

¹Статья подготовлена в рамках проекта «Новые модели инженерного образования как фактор воспроизводства технической элиты индустриального региона» в рамках гранта 13-06-006610, поддержанного РФФИ.

эффективных связей между работодателями и высшими учебными заведениями. Проблемы формирования профессионально и социально компетентного, конкурентоспособного специалиста, включая проблемы качества образовательных программ, проблемы социально-профессионального выбора, оценки уверенности в своём выборе и проектирования дальнейшей профессиональной траектории – вот круг вопросов, которые стали предметом семнадцатилетнего мониторинга социокультурных ориентаций студентов вузов Свердловской области. На каждом из шести этапов мониторинга от четверти до трети респондентов выступали студенты технических специальностей.

Цели мониторинга во многом оставались неизменными, хотя на разных этапах они уточнялись, конкретизировались и корректировались: зафиксировать восприятие студентами изменений в социально-экономическом, социально-политическом и социокультурном климате России, выявить динамику их ценностных установок, образа жизни и повседневных практик поведения в контексте трансформации российского общества. Социологическая значимость полученных результатов определяется тем, что за годы мониторинга на смену поколениям студентов, чья социализация начиналась еще в советский период, пришли постперестроечные поколения, чья социализация проходила уже в условиях непрерывной череды ломок, реформ и деформаций. Проведенный анализ позволил выявить тенденции (тренды) ценностных ориентаций и поведенческих практик студенческой молодежи, включая новые составляющие мотивации профессионального выбора.

За время студенчества происходит накопление стартового образовательного-профессионального капитала для будущего карьерного роста, приобретается первый опыт профессиональной деятельности и значительно расширяются представления о ней. Из расплывчатого образа профессии, возникшего на первичном этапе самоопределения (под влиянием семьи, друзей, СМИ и др. институтов), выявляется более четкое представление о её содержании и сопутствующих атрибутах (престиже, социальной роли и т.д.). В то же время настораживает сохраняющаяся недооценка молодыми людьми своего профессионального призвания – при выборе вуза абитуриентами в гораздо меньшей степени учитываются способности к выбираемому виду деятельности (и часто это связано попросту с неумением определить свои истинные склонности и способности). Во многом недооценка соответствия своих склонностей и способностей требованиям профессии связана с происшедшими изменениями в ценностных ориентациях молодежи. Лишь один из 4-х студентов выделил «творчество и реализацию способностей» как наиболее значимую для него жизненную ценность. В условиях, когда ориентиром для страны становится модернизация и «инновационная экономика» (что является объективной необходимостью, тем более что Россия вступает на этот путь с серьезным отставанием от развитых индустриальных стран), отмеченная недооценка будущими специалистами соответствия осваиваемой профессии своим истинным склонностям и способностям ставит под угрозу подготовку будущих инженеров-инноваторов.

В ходе мониторинга было выявлено, что поведение выпускников вузов на рынке труда обусловлено ситуацией «двойной неопределённости»: с одной стороны, это ситуация статусного перехода (от статуса студента к статусу специалиста), а с другой стороны, - это ситуация, связанная с кризисными явлениями в экономике. Успешный карьерный рост зависит не только от социальных ресурсов профессии (иными словами, её востребованности обществом и государством), но и от субъективной готовности будущего специалиста к работе по выбранному направлению.

На основе анализа статистических данных личных дел студентов были выявлены серьезные изменения, связанные с развитием технического университета:

- достаточно высокий процент работающих абитуриентов, практически каждый десятый респондент отметил наличие опыта работы до поступления в университет (феномен «работающего абитуриента»);
- студенты целевого набора не имели опыта работы до поступления в вуз, а значит, не имели практического представления о выбираемой специальности, что свидетельствует не столько о профессиональной, сколько о корпоративной преемственности поколений;
- среди студентов-контрактников слишком значительная доля представлена выпускниками учреждений среднего профессионального образования. Мы усматриваем здесь несправедливость по отношению к выпускникам колледжей, ибо правила приема в вузы косвенно рассчитаны преимущественно на выпускников общеобразовательных школ (и введение ЕГЭ это преимущество еще более усилило);
- снижение роли производственной практики как потенциального способа трудоустройства специалистов.

Мониторинг фиксирует подвижность ценностных ориентаций студенческой молодежи, их эклектичность и противоречивость. Безусловно, выявленные приоритеты в системе ценностных ориентаций и практик повседневности студенческой молодежи найдут свое отражение уже в профессиональной деятельности выпускников, что, в свою очередь, в той или иной степени повлияет на инновационный потенциал региона.

КОНВЕНЦІЙНА МОДЕЛЬ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Формування суспільства знань суттєво актуалізує потребу пошуку нових, адекватних сучасним умовам та соціальним викликам, механізмів забезпечення якості вищої освіти. Про недостатню дієвість існуючих механізмів свідчить зростання критичних оцінок споживачів освітніх послуг стосовно якості вітчизняної освіти. Ці оцінки зумовлюються невідповідністю освітніх послуг зростаючим вимогам широкого кола суб'єктів освітнього простору – роботодавців, студентів та їхніх батьків, викладачів, суспільства загалом та ін. Спроби держави та навчальних закладів підвищити якість освітніх послуг стикаються з низкою бар'єрів, що свідчать про неефективність наявних механізмів, і вказує, в тому числі, на брак наукових знань щодо цього феномена в сучасному українському суспільстві.

Одним з шляхів розв'язання даної проблеми, на нашу думку, є впровадження конвенційної моделі забезпечення якості вищої освіти (Рис. 1). Цей механізм найбільшою мірою відповідає реаліям постіндустріальної епохи, в якій освіта набуває рис відкритості, динамічності, демонополізації та полісуб'єктності у впливі на освіту.

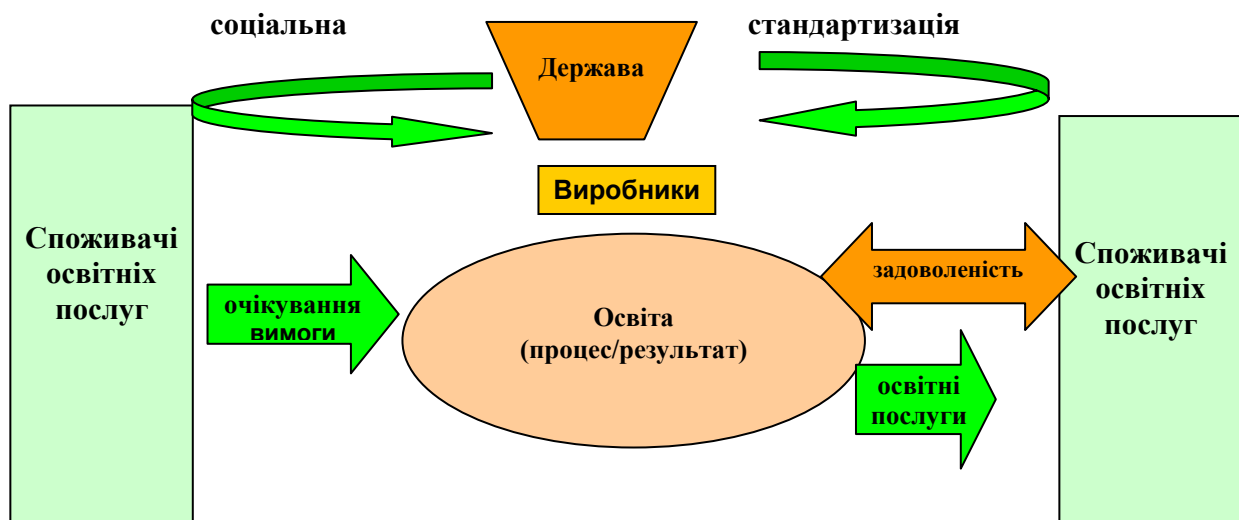

Рис 1. Конвенційна модель забезпечення якості вищої освіти

В основу запропонованої нами моделі покладена взаємодія суб'єктів простору вищої освіти з приводу формування освітніх конвенцій, тобто виявлення вимог відносно якості освітніх послуг та компромісного їх узгодження, оскільки ці вимоги є відмінними, визначаються різними соціальними статусами та інтересами освітніх суб'єктів. Наші дослідження оцінок суб'єктів освітнього простору відносно якості освіти [1, с. 204-235] дають підставу для висновку про відносний і динамічний характер якості освіти, що ускладнює її забезпечення і перетворює цей процес на безперервну взаємодію освітніх суб'єктів з приводу узгодження та реалізації освітніх вимог. Означений процес ми пропонуємо розглядати як соціальну стандартизацію освіти. Можливість узгодження різних, часто конфліктуючих і взаємовиключних інтересів розкривається шляхом виділення ключових з них, які стануть універсальними регуляторами суспільної поведінки. Вважаємо, що такими регуляторами можуть стати панівні у суспільстві цінності, які є співзвучними з цивілізаційними тенденціями. «Практика стандартизації вищої освіти, – на думку С. Терепищого, з чим ми солідаризуємося, – поєднує в собі різноманітні, часто еkleктичні, дискретні процеси, що відповідають уявленням окремих «стандартизаторів» про мету, засоби і результат освіти. У стандарті вищої освіти як в певній ідеальній «мірі освіти» у стислій формі кристалізуються всі системоутворюючі елементи» [2, с. 149].

На нашу думку, в основу механізму соціальної стандартизації вищої освіти має бути закладене соціальне партнерство як система відносин, що складаються між суб'єктами освітнього простору у процесі узгодження вимог до освіти, пошуку компромісів і вироблення ними конвенцій з питань якості вищої освіти, своєрідних соціальних контрактів, що втілюються у соціальному стандарті освіти. При цьому функція держави в управлінні якістю освіти трансформується від монопольного контролера, як це характерно для індустріальної моделі освіти, до її регулятора чи координатора, що співзвучно постіндустріальній моделі освіти. Держава цю функцію може виконувати як безпосередньо через

управлінські структури виконавчої влади, так і опосередковано, через спеціально уповноважений орган у системі забезпечення якості, для прикладу, агентство з питань якості.

Вважаємо, що конвенційна модель якості освіти може бути застосована як до системи освіти загалом, так і до окремих її рівнів чи галузей. Завдання узгодження особистих та колективних інтересів суб'єктів у сфері освіти ускладнюється через те, що суб'єкти не перебувають у безпосередній взаємодії для вироблення узгоджених конвенцій. Засобом розв'язання цієї проблеми, на наш погляд, є застосування соціологічних інструментів – соціологічного опитування, експертної оцінки суб'єктів освіти та ін.. Науковий соціологічний супровід на різних рівнях – від конкретного навчального закладу до державного та міжнародного рівнів стане суттєвим чинником забезпечення якості освіти.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Щудло С. Вища освіта у пошуку якості: quo vadis [Текст] : монографія / Світлана Щудло. – Х. – Дрогобич : Коло, 2012. – 340 с. 2. Терепищій С. О. Стандартизація вищої освіти (спроба філософського аналізу) [Текст] : монографія / С. О. Терепищій. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. – 197 с.

Елена Бирченко, Тамара Зверко

Харьковский гуманитарный университет «Народная украинская академия»

КАЧЕСТВО ПОДГОТОВКИ СПЕЦИАЛИСТОВ В ВЫСШЕЙ ШКОЛЕ: ОЦЕНКИ РАБОТОДАТЕЛЕЙ

Проблемы подготовки высококвалифицированных специалистов, соответствующих современным потребностям развития общества и требованиям рынка труда, имеют не только практическую значимость, но и связаны как с теоретическими разработками модели специалиста XXI века, так и с концептуальными основами развития образования. Изучение связи системы подготовки специалистов в вузе и успешности их профессиональной деятельности по-прежнему представляет интерес для исследователей, педагогов, работодателей.

Особое внимание к вопросам эффективности подготовки специалистов, положения выпускников на рынке труда уделялось в 80-е годы в работах Ф. Филиппова, М. Титмы, Г. Чередниченко, В. Шубкина, Е. Якубы и др., где были проанализированы противоречия между потребностями общества и качеством подготовки специалистов, охарактеризованы проблемы адаптации выпускников на производстве.

Реформирование в 90-е годы XX века всех сфер жизнедеятельности общества вызвало необходимость изучения эффективности выполнения выпускниками высшей школы профессиональных функций в условиях рыночных отношений и успешной жизнедеятельности в трансформирующемся обществе, теоретической разработки модели специалиста XXI века с акцентом на качестве подготовки. При этом вопросы качества подготовки специалиста постепенно выходят на проблему качества образования в его практическом понимании: отвечают ли содержание и условия обучения современным требованиям профессиональной компетентности специалиста, насколько результаты обучения совпадают с ожиданиями. То есть из плоскости теоретических обобщений проблема все чаще переходит в плоскость ее практической реализации.

Перемены в характере взаимоотношений между высшими учебными заведениями и предприятиями/организациями вызывают потребность изучения требований работодателей к качеству подготовки будущих специалистов.

На основе оценок работодателей (руководителей предприятий, подразделений и кадровых служб предприятий Харьковского региона) была предпринята попытка определить базовый перечень профессионально важных качеств специалиста для работы в современных условиях.

Как показывают результаты социологических исследований², работодателями высоко ценятся две группы характеристик выпускника вуза: мотивация на работу и личностный потенциал (наличие идей, умение выражать свои мысли, желание учиться новому, коммуникабельность, умение работать в команде). Среди качеств, способствующих успешной адаптации молодого специалиста/выпускника вуза на рабочем месте, наряду с традиционными выступает «идентичность с профессией». Первостепенным фактором, повышающим качество подготовки выпускников вузов, является необходимость решать комплексные проблемы, связанные с различными областями деятельности.

² Результаты социологических исследований, проведенных Лабораторией проблем высшей школы и Лабораторией планирования карьеры Харьковского гуманитарного университета «Народная украинская академия»: «Проблемы профессионального выбора и занятости молодежи на региональном рынке труда» (2010 г., n = 950); «Качество профессиональной подготовки выпускников харьковских вузов в оценке работодателей» (2011 г., n = 105).

Несмотря на позитивные оценки, выражающиеся в признании того, что выпускники, как правило, являются носителями современного теоретического знания, развитых личностных качеств, акцентно выступает требование повышения уровня практической подготовки.

В целом работодателями отмечены как сформированные на высоком и среднем уровне теоретические знания (92%), личностные качества (83%), практические навыки (51%). В качестве доминантных профессиональных и личностных качеств выделены навыки самоорганизации, самопрезентации; умение искать, анализировать и обобщать информацию; компьютерная грамотность; коммуникабельность; способность и готовность учиться, стремление к самообразованию; нацеленность на результат; заинтересованность в работе.

Следует отметить, что требования работодателей формулируются не только и не столько в формате «знаний» выпускников вузов, сколько в терминах способов деятельности («умения», «способность», «готовность»). Таким образом, речь идет об особых образовательных результатах системы профессионального образования, в рамках которых знания выступают необходимым, но недостаточным условием достижения требуемого качества профессиональной подготовки.

Такая точка зрения отвечает тенденциям развивающегося украинского рынка труда в сфере профессиональной деятельности, которые предполагают появление новых, нестандартных, более сложных профессиональных задач; расширение возможностей творческого подхода при принятии самостоятельных решений; повышение роли человеческого фактора; интенсивный рост потребности в специалистах, владеющих широким спектром знаний и умений за пределами специальности; возникновение необходимости в постоянном профессиональном совершенствовании и т. д.

Анализ результатов исследований также свидетельствует о том, что работодатели видят достаточно обширную область образовательной деятельности, позволяющей кооперировать усилия заинтересованных сторон в повышении качества подготовки специалистов. По мнению респондентов, имеющиеся возможности должны быть направлены, главным образом, на усиление практического обучения, приближение содержания образования к реальным вопросам хозяйствования. Эту проблему поможет разрешить привлечение практикующих специалистов к проведению практических занятий со студентами (61 % опрошенных), лекционных занятий (42 %). Не менее важным представляется приведение образовательных программ в соответствие с новыми требованиями рынка труда. Более половины респондентов (59 %) отметили этот разрыв. Это факт, требующий соответствующей реакции высших учебных заведений. Усилению практической составляющей послужит и большее включение студентов в организационные и производственные процессы предприятия (44 % опрошенных).

Проведенное эмпирическое измерение параметров качества профессиональной подготовки показывает, что особое внимание сегодня должно быть уделено установлению широких контактов с предприятиями, объединению учебно-воспитательной деятельности вуза и возможностей производства с целью подготовки конкурентоспособных, высококвалифицированных специалистов-профессионалов.

Наталья Шевченко

Национальный фармацевтический университет (г. Харьков)

СОЦИАЛЬНОЕ ПАРТНЕРСТВО КАК ФАКТОР КАЧЕСТВЕННЫХ ИЗМЕНЕНИЙ В ОБРАЗОВАНИИ

В новых условиях активизации интеграционных процессов в сфере образования как требования глобализации традиционное предназначение высших учебных заведений, связанное с сохранением и развитием культурно-образовательного и научно-технического национального потенциала, воспроизводством накопленных знаний и опыта поколений, дополняется другой не менее важной функцией участника рыночных отношений.

Социальный менеджмент отражает современное состояние общества, существующую обособленную налаженную систему отношений между отдельными субъектами. К сожалению, не во всех социальных институтах присутствует такой обязательный элемент как «социальное партнерство». Наглядным примером служат два взаимосвязанных компонента – рынок труда и рынок образовательных услуг. Конкурентоспособный компетентный работник для организации – это результат эффективного сотрудничества образовательных учреждений и работодателей. Качественную же сторону отражает соответствие требованиям работодателей, привитие навыков, качеств со стороны преподавателей выпускникам, обладание необходимыми компетенциями.

Став субъектом рыночной экономики, товаропроизводителем интеллектуального продукта и образовательных услуг, вуз в своей деятельности руководствуется законами рынка, соответственно,

меняется и подход к пониманию качества обучения. Качество высшего образования сегодня не исчерпывается только собственными целями и ценностями деятельности высшего учебного заведения, хотя они и должны рассматриваться в роли его интеллектуальной и теоретической первоосновы.

Во многих странах действует, помимо государственной, система общественной и корпоративной аккредитации вузов. В свою очередь, для вузов факт аккредитации (вполне добровольной) учебных программ в авторитетных в профессиональной среде аккредитационных организациях повышает их конкурентоспособность.

К сожалению, в Украине на сегодняшний день этот важнейший ресурс как потенциальный источник инновационного развития используется в самой незначительной мере. Эта ситуация неприемлема, и для ее изменения требуется пересмотр механизмов и инструментария развития существующих отношений между работодателями и вузами. Данные отношения должны строиться не просто по типу «заказчик – продавец» или «производитель – потребитель», но с учетом требований современной экономики знаний на принципах равноправного партнерства. Необходимость перехода именно к партнерским отношениям вузов и бизнеса продиктована острой потребностью в кадрах нового типа, соответствующих инновационной экономике, способных обеспечить прорыв в развитии бизнеса. Ключевой вопрос практической реализации такого перехода – готовность вузов и бизнеса к новым отношениям, а также серьезные противоречия интересов общества, бизнеса и вузов, имеющие и региональный подтекст.

Под стратегическим партнерством высшего учебного заведения и предприятия мы понимаем двусторонние договорные отношения, которые должны развиваться в таких направлениях:

1) долгосрочная программа подготовки специалистов для предприятия с учетом перспектив развития области и предприятия; целевая составляющая подготовки студентов, которая реализуется совместно сотрудниками вуза и предприятия; целевая подготовка для предприятия кадров высшей квалификации;

2) проведение общих научно-поисковых исследований, привлечение вузовских ученых к созданию и внедрению новой продукции и технологий; организационное, материально-техническое и финансовое содействие вовлечению в научную работу «целевых» студентов и аспирантов;

3) создание базы для проведения технологических практик студентов и дипломников; создание в высших учебных заведениях новых и переоснащение имеющихся учебно-научных лабораторий;

4) организация совместных структур для координации сотрудничества, в том числе базовых кафедр с новой функциональной нагрузкой и организационно-экономической моделью; наличие коллегиальных экспертно-аналитических и совещательных органов, которые координируют взаимодействие вуза и предприятия.

Основным стимулом формирования партнерских отношений является взаимная заинтересованность в повышении качества подготовки специалистов. Именно желание получить специалистов высокого качества заставляет предприятия и организации – потребителей выпускников инвестировать средства и выделять ресурсы для системы высшего профессионального образования. Вкладывая ресурсы в развитие профильных вузов, стратегические партнеры имеют право и должны принимать участие в оценке качества выпускников, учебных программ и планов, в разработке рекомендаций по развитию новых форм профессиональной подготовки специалистов, в оценке качества научных исследований в вузе, а также компетенций преподавателей.

Проведенный анализ показал, что региональный рынок труда обладает двумя специфическими характеристиками: 1) динамичностью в силу постоянных изменений потребностей в количестве и качестве требуемых специалистов; 2) консервативностью, определяемой базовым требованием к соискателям рабочего места - наличием высшего образования. Большое значение для работодателя имеют имиджевые характеристики вуза, который окончил выпускник. Следует обратить внимание, что в требованиях работодателей г. Харькова к квалификации выпускников практически не встречаются более или менее явно сформулированные требования к профессиональным навыкам, знаниям, умениям. Наиболее типичной является ситуация, когда речь идет о необходимости для кандидатов иметь высшее образование любого профиля, что интерпретируется самими же работодателями как требование определенного образовательного и культурного уровня от кандидатов. Весь предъявляемый на практике набор требований к кандидатам на вакансии на языке компетентностного подхода можно назвать скорее требованиями к общим компетенциям.

Однако, на сегодняшний день уровень развития партнерства образования с бизнесом, отработанности механизмов этого партнерства в Украине нельзя признать достаточным. На это существуют как объективные, так и субъективные причины. Существуют препятствия как со стороны бизнеса, так и со стороны вузов. Бизнес пока не достиг того уровня развития, который дал бы ему возможность осуществлять долгосрочные программы партнерства с вузами в части целевой подготовки специалистов. Общая сохраняющаяся нестабильность экономической ситуации и недостаточные гарантии

со стороны государства тормозят программы долгосрочных вложений в человеческий капитал для большинства компаний.

Таким образом, можно говорить, что социальное партнерство выступает залогом успешного развития процесса подготовки выпускника в высшем учебном заведении. В связи с этим, необходимы механизмы преемственности (договора и соглашения о сотрудничестве), чтобы после окончания вуза выпускник смог (пусть без опыта работы) устроиться на работу по своей специальности.

ЛИТЕРАТУРА: 1. Выпускник вуза в современном социокультурном пространстве : монография / Под общ. ред. Е. А. Подольской. – Харьков : Изд-во НУА, 2010. – 416 с. 2. Досягнення освіти Харківщини : Інформаційно-аналітичні матеріали до обласної конференції «Підсумки розвитку освіти і науки Харківської області в 2011/2012 навчальному році та завдання на 2012/2013 навчальний рік». – Харків : Харківська академія неперервної освіти, 2012. – 72 с.

Ірина Нечитайло

Харьковский гуманитарный университет «Народная украинская академия»

ИНЖИНИРИНГ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОСТРАНСТВА УЧЕБНОГО ЗАВЕДЕНИЯ КАК СОВРЕМЕННАЯ СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ТЕХНОЛОГИЯ

Современное образование, в силу того, что его результаты не соответствуют ожиданиям индивида и общества, становится предметом научных дискуссий. Исследователи говорят о необходимости внедрения научно обоснованных технологий образования.

С социологической точки зрения, технологии образования следует понимать прежде всего как социальные технологии – совокупность научно обоснованных сведений о методах и приемах, позволяющих добиваться результатов в задачах взаимодействия между людьми. Для конкретизации данного понятия употребляется термин «социально-педагогические технологии». Педагогические технологии имеют свои корни в двух разных областях: в области разработки и применения различных технических средств, способствующих повышению эффективности учебного процесса; в гуманитарной области знаний, с акцентом на возможность управления образовательным процессом, его направление на определенный результат образовательной (учебной, воспитательной) деятельности, и, как следствие, – возможность заданности и воспроизводимости этого результата. Подставляя к термину «педагогические» приставку «социально-», мы имеем в виду, что наше внимание будет локализовано именно во второй области знаний.

В качестве одной из таких технологий предлагаем рассматривать инжиниринг образовательного пространства учебного заведения, включающий в себя проектирование и структурирование учебных программ, а также педагогического дискурса.

В инжиниринге образовательного пространства следует стремиться к тому, чтобы оно было не только «информационным», «культурным» или любым другим, а, прежде всего, социальным, то есть пространством социальных сил и отношений [1, с. 15–27]. Для этого необходимо расширение и усложнение его структуры, что обязательно предполагает корректировку, реорганизацию учебных программ.

Учебную программу можно рассматривать как «центр притяжения», ядро образовательного пространства. Учебные программы направлены на решение конкретных образовательных задач, но она является чем-то внешним по отношению к обучающемуся, поскольку может быть непонятной или не соответствовать его собственной позиции, представляя тем самым «символическую опасность» для него самого и вызывая сопротивление [2, с. 23]. Такое несоответствие наиболее характерно для выходцев из низших слоев общества, что «как бы естественным образом» воспроизводит социальное неравенство, о чем фиксируется в трудах современного социолога Б. Бернстайна, которые очень популярны в научных кругах нынешней зарубежной социологии образования [3, с. 30]. Именно разрыв между «культурой» учебной программы и культурой тех, кто обучается, и составляет фундаментальную проблему, разрешение которой требует вмешательства социологии.

Как бы сильно не расходились взгляды ученых по поводу того, какой должна быть программа обучения, все они солидарны в одном: «истинное» образование осуществляется в социальном взаимодействии и требует истинного общения, коммуникации. Обеспечение условий активации внутренних резервов личности, ее (само-) развития, успешного социально-профессионального становления во многом зависит от педагогического дискурса. Изучение педагогического дискурса, имеющего место в современном образовании, представляется необходимым для совершенствования

педагогических практик и приемов, в целях обеспечения высокого качества образования. Именно педагогический дискурс является тем «невидимым объектом изучения социолога, который может стать центральным в разрешении многих проблем образования» [3, с. 35]. В связи с недостаточной изученностью особенностей современного педагогического дискурса, имеющего место в системе отечественного образования, трудно конкретизировать, какой именно должна быть его структура, чтобы максимально способствовать когнитивному развитию личности. На наш взгляд, педагогический дискурс выполняет очень важную функцию, обозначенную нами как «литофаническая»³ [4]. Эта функция заключается в том, что с помощью дискурса знание «оживает», а изучаемый объект становится «объемным». Весь механизм литофании работает только при появлении источника света, поскольку комбинация светлых и темных оттенков играет ключевую роль в создании полноценного образа. Без освещения «знаниевая картинка» теряет вид, а изучаемые объекты становятся плоскими и однобокими. Источником света в данном случае является педагог (учитель, преподаватель). Литофаническая функция педагогического дискурса заключается в подсвечивании важных, центральных моментов, с помощью чего задается направленность мышления, обеспечивается его полихроматичность.

Каждая из обозначенных технологий заслуживает отдельного внимания со стороны тех научных дисциплин, с областью экспертизы которых эти технологии соприкасаются непосредственно. В частности, речь идет о педагогике (в отношении разработки образовательных программ, методик и методов) и филологии (в отношении структурирования педагогического дискурса). Социология не претендует и не может претендовать на то, чтобы дать детальный и максимально полный перечень конкретных действий, которые следует выполнять органам управления образованием, администрации учебных заведений, педагогам и другим участникам образовательного процесса. Миссия социологии и, в частности, социологии образования, заключается в создании концептуальной основы для осуществления этих действий, в создании такой теоретико-методологической платформы, которая могла бы объединить усилия представителей всех научных дисциплин, связанных с образованием для реализации единой цели: выведения системы образования из затяжного кризиса.

ЛИТЕРАТУРА: 1. Бурдые П. Социология социального пространства / П. Бурдые ; [Пер. с фр. Н. А. Шматко]. – М. : Ин-т экспериментальной социологии, С-Пб : Алатейя, 2007. – 146 с. 2. Бурдые П. Университетская докса и творчество: против схоластических делений / П. Бурдые ; [Пер. с фр. Н. А. Шматко] // Socio-Logos'96 : Альманах российско-французского центра социологии и философии ИС РАН. – М. : Socio-Logos, 1996. – С. 8-31. 3. Бернштейн Б. Класс, коды и контроль: структура педагогического дискурса / Б. Бернштейн. – М. : Просвещение, 2008. – 272 с. 4. Большой энциклопедический словарь [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.vedu.ru/BigEncDic/default.asp>.

Владислав Вербець

Рівненський державний гуманітарний університет

ОРГАНІЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОГО МОНІТОРИНГУ У ВНЗ

Важливою умовою наукового аналізу соціальних проблем молоді оперативної діагностики ефективної діяльності ВНЗ постає необхідність проведення систематичних та широкомасштабних соціально-педагогічних, соціологічних та психологічних досліджень мотивації навчання, професійної спрямованості, психологічної готовності до ринкових перетворень, а також вивчення глибинних, історико-ментальних, генетико-біологічних, інформаційно-культурологічних, соціоніко-енергетичних та інших характеристик потенціалу особистості нової формації студентів в незалежній українській державі. Тому актуалізується проблема налагодження систематичного визначення об'єктивних бар'єрів у процесі навчання та аналіз негараздів соціально-економічного, психолого-педагогічного й інформаційного характеру, які тримають у полоні невичерпний та нереалізований потенціал молоді.

Як свідчать результати моніторингу проблем студентської молоді, проведеного впродовж 2005 – 2013 рр. Інститутом соціальних досліджень та Центром моніторингу якості освіти Рівненського державного педагогічного університету, у життєдіяльності студентської молоді набувають поширення низка тривожних тенденцій.

³ *Литофания* (с др.-греч. «*lithos*» – камінь, «*phainein*» – освітлювати) – искусство подсвечивания рельефных узоров, выполненных на полупрозрачном материале (фарфоре, стекле, пластике и др.).

По-перше, соціокультурна ситуація чинить на студента неоднозначний за ступенем, механізмами, формами та результатами тиск, спонукаючи його до відхилення від особисто обраної стратегії розвитку.

По-друге, поглиблюється прояв функціонально-ментального неврозу, що викликає домінування у свідомості пересічного студента «музею образ» негативних сторінок історії країни, які, на жаль, неоднозначно витлумачуються, а подекуди експлуатуються в політичному просторі країни, залежно від політичної або ідеологічної заангажованості та здобувають характер «психічної інфляції». Внаслідок відсутності належного соціального досвіду молодіжного покоління та домінування застарілих ідеологем серед викладацького корпусу освітніх закладів унеможлиблюється формування стійкої системи цінностей особистості, адекватних сьогоденню.

По-третє, динамізується процес вигорання соціально-професійного потенціалу викладацького складу, що спричиняє депрофесіоналізацію студентів та зменшує рівень їхніх професійних домагань, що актуалізує проблему соціального та психологічного захисту й необхідність розв'язання проблем на засадах результатів соціального моніторингу та відповідної інноваційної кадрової політики в царині освіти.

По-четверте, відбувається руйнація мотивації до навчання у студентському середовищі. Процес зниження рівня мотивації навчання фіксується у студентів не лише за час навчання у ВНЗ, але й на попередніх етапах становлення особистості. Його пояснює Л.Сокурянська, зокрема, відсутністю науково обґрунтованої евристичної моделі соціальної, професійної та кваліфікаційної ідентичності учнів ЗНЗ та студентів ВНЗ [1, с. 360]. Неадекватне уявлення студентів про майбутнє працевлаштування, недостатній рівень зв'язку навчального процесу з соціальною практикою, відсутність прогнозу потреб у фахівцях для соціальної практики породжують настрої байдужості, невпевненості у завтрашньому дні та актуалізують патерналістські надії й пасивність молоді у вирішенні власних проблем [2, с. 38].

Зазначимо, що соціально-педагогічний моніторинг – це інтегрована сукупність методів збору, аналізу, інтерпретації, репрезентації й впровадження інноваційних методик та технологій у навчально-виховний процес освітнього закладу на основі врахування потенціалу «зовнішнього» та «внутрішнього» соціально-педагогічного середовища і порівняння з базовими параметрами евристичної педагогічної моделі. Завдяки багатовекторному спрямуванню соціально-педагогічного моніторингу та евристичності аналітичних процедур можна вирішувати проблеми узгодження функціонування всіх компонентів педагогічного процесу і значно підвищити їх ресурсний потенціал. Ефективним засобом налагодження зв'язку між ВНЗ і соціальною практикою, між професорсько-викладацьким корпусом і студентським середовищем є соціально-педагогічний моніторинг, який передбачає як систематичні регіональні соціальні, соціологічні, психолого-педагогічні, так і повномасштабні, соціально-економічні та психолого-педагогічні дослідження.

Запровадження системи соціально-педагогічного моніторингу в навчальному закладі дозволяє отримати широку та різноаспектну інформацію про якість освітнього процесу, визначити динаміку засвоєння знань й здобуття вмінь і навичок студентами, дізнатися про соціальні установки та ціннісні орієнтації суб'єктів навчально-виховного процесу, проводити виважену та науково обґрунтовану кадрову політику. Для отримання об'єктивної та репрезентативної соціальної інформації соціально-педагогічний моніторинг передбачає відповідні рівні, способи та етапи збору, аналізу та інтерпретації емпіричної інформації.

Моніторинг як метод постійного спостереження і діагностики конкретного соціального процесу й визначення його динаміки дозволяє порівняти базові і нормативні показники й передбачити небажані відхилення в процесах пізнання, спілкування та дозвілля викладачів і студентської молоді й використати отримані результати в різних галузях соціальної практики.

Зважаючи на складність й багатовекторність діяльності вищого навчального закладу в реальному соціальному часі і просторі та існуючі власні суперечливі намагання входження у Болонський процес, діагностика проблем ВНЗ здобуває надзвичайно актуального значення з перспективою їх вирішення кваліфіковано й професійно. Варто зазначити, що діагностика процесів формування та реалізації ресурсів студентської молоді повинна здійснюватися на підґрунті глибокого вивчення процесів становлення її самосвідомості, самовизначення, самореалізації та самоствердження як взаємозалежних і взаємообумовлених елементів «індивідуальної творчої лабораторії» особистості. Це звичайно, вимагає налагодження тісної співпраці колективів освітніх закладів з учнівськими, студентськими, творчими організаціями та установами молодіжного спрямування. Тому визначення конкретних закономірностей і механізмів взаємозв'язку між особистістю та суспільством уможливило вплив на функціонування соціальної групи й поглиблює соціально-психологічну регуляцію в умовах навчального колективу [3, с. 17].

Універсальність методики моніторингу полягає в можливостях його впровадження в діяльність загальноосвітньої школи, ВНЗ та інших соціальних інститутів освіти й виховання. й здійснення оперативної діагностики процесів розвитку здібностей студентської молоді, здобуття вмінь займатися

самоосвітою та самовдосконаленням й розбудувувати інноваційні морально-етичні моделі соціальної взаємодії в контексті освітнього простору задля підвищення якості освіти.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Сокурянська Л. Г. Громадянська ідентичність сучасного українського студентства : чинники конструювання / Л. Сокурянська // Молодіжна політика : проблеми та перспективи. Вип. / Наук. ред. С. А. Щудло/ Дрогобич : ДДПУ, 2011. – С. 360–364. 2. Вербець В. В. Соціально-педагогічний моніторинг якості освіти : проблеми та перспективи / В. В. Вербець // Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка». Вип. 19. – Острого: Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2012. – С. 38–43. 3. Орбан-Лембрик Л. Перспективні напрями розвитку соціальної психології в контексті реальних потреб суспільства / Л. Орбан-Лембрик // Соціальна психологія. – 2003. – № 1. – С. 16–27.

Олена Хомерікі

Національний авіаційний університет (м. Київ)

ВЕКТОР РОЗВИТКУ І ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ІНСТИТУТУ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Місія вищої школи пройшла нелегкий довгий період трансформації до нового сучасного етапу, на якому сенс і призначення освіти знову зазнає кардинального переосмислення. Так, на перший план виходить гуманізація освіти, її антропоцентричність, стратегічна спрямованість на розвиток особистості людини, детермінанта моральності. Утилітарне, ринкове значення освіти, сформоване у суспільстві споживацтва, однозначно вичерпало себе. Разом із загрозою екологічних катастроф, економічних криз і соціальних катаклізмів на зміну йому пришло інше – розуміння того, що освіта покликана вдосконалювати людину, робити її багатоплановою особистістю [1, 2]. Соціально-історичний контекст формування перших інституцій вищої школи як у Європі, так і в Україні, дозволяє зробити висновок про те, що первинно вітчизняний досвід вищої школи перебував цілком під впливом європейської практики [3]. Феномен європейського університету, який із функціонального муніципального закладу перетворився у потужну базову інституцію, детермінанту соціокультурного розвитку європейського суспільства, суттєво вплинув і на процес створення перших вишів в Україні. У джерел створення національних вищих закладів стояли братства як традиційно український феномен соціальних спільностей, які принципово відстоювали європейські ідеї просвітництва, рівності і братерства та радикально відрізнялися цим від російських громад, заснованих на суворій статусній вертикалі [3]. Радянський період значно трансформував систему українських вишів, фактично звівши нанівець специфічний соціокультурний контекст. Пострадянський період був не менш болісним періодом пошуків і хитань, змусивши побачити єдиною можливою альтернативою розвитку системи вищої школи досвід Європи. Але чи є цей варіант безальтернативним і що може дати освітня євроінтеграція Україні сьогодні, якими будуть перспективи, очікування та наслідки? Тут слід зазначити, що в системі вищої освіти сьогодні відбуваються модернізаційні процеси, на які впливає ряд зовнішніх та внутрішніх чинників, що не обмежуються євроінтеграційним вектором, зокрема: науково-технологічний прогрес, скорочення державних витрат на вищу освіту і пов'язані з цим умови фінансового і матеріального забезпечення, зміна ринків праці, процеси демократизації, «маркетизації» вищої освіти, сукупна дія світових конвенцій з прав людини і захисту дітей, розвитку і підтримки толерантності, національного самовизначення і самоповаги.

Однією з важливих модернізаційних змін у вищій освіті, зумовлених процесами глобалізації, є інтернаціоналізація та інтеграція [4]. Інформатизація на даний момент є найуспішнішим напрямком глобалізації освіти, що динамічно розвивається, зокрема і в Україні. Негативні ж оцінки експертів отримує такий вектор глобалізації як вестернізація [5]. Звичайно, Україна підтвердила свій напрямок на розвиток економіки знань та інформаційного суспільства, який означає, що певного рівня вестернізації нам не уникнути, і з цим згодні навіть ті, хто цей процес не вітає, побоюючись, що у підсумку він призведе не до модернізації системи вищих навчальних закладів, а до знищення національної системи освіти в цілому.

Особливо ж актуальним в умовах посилення ціннісно-духовної кризи є процес гуманітаризації освіти. Очевидно, що процес гуманітаризації вищої освіти – це більше, ніж залучення людини до гуманітарної культури. Він не може бути зведений до простого збільшення кількості гуманітарних курсів або кількості годин, що відводяться на них. Мова йде, у першу чергу, про іншу «ідеологію» навчання – «ідеологію» духовності, якою повинні бути пронизані усі курси: природничі, технічні і гуманітарні [4]. Світогляд, що формується під її впливом, буде включати в себе пріоритетність духовних цінностей над цінностями матеріальними (наприклад, зростання матеріального споживання, матеріального добробуту тощо).

Адже очевидно, що безконтрольний ріст матеріального виробництва і матеріального споживання здатні не тільки вирішити проблеми, що стоять перед людством, але можуть і посилити їх. Маються на увазі інші орієнтації діяльності, не в останню чергу мислєдіяльності, що наразі характеризується високим ступенем технократизації, коли знання людини і способи отримання цих знань детерміновані її технічної практикою. У цьому сенсі гуманізація, як декларований напрямок розвитку, входить в суперечність з іншим явищем у сучасній освіті – економізмом. Ринок наполегливо проникає в академічні стіни, викликаючи такі явища, як приватизація, поділ витрат і тимчасова зайнятість та ставить під загрозу гарантії права на працю, академічні свободи і місцеву культуру [5]. Для нашої системи освіти, яка намагається підтримувати зазначені складові наскільки це можливо, запровадження ринку у середовище вищої освіти не принесе збереження осередків творчого наукового та дослідницького початку. Поза сумнівом, внаслідок процесу глобалізації і, зокрема, й у вищій освіті, формується новий світовий порядок, який домінуватиме у XXI столітті й визначатиме головні засади міжнародної стабільності та системи безпеки. Аналізуючи основні зовнішні чинники впливу на модернізаційні процеси у вищій освіті, слід виділити також такі позиції: науково-технологічний прогрес, скорочення державних витрат на вищу освіту і пов'язані з цим умови фінансового і матеріального забезпечення, зміна ринків праці, процеси демократизації, «маркетизації» вищої освіти, сукупна дія світових конвенцій із прав людини і захисту дітей, розвитку і підтримки толерантності, національного самовизначення і самоповаги.

Особливу увагу варто звернути на перехід до високих технологій – вони є неklasичними, немеханічними й передбачають формування нової (нелінійної і синергетичної) філософії розвитку. Реалізуючи модернізаційні процеси, особливу увагу слід приділити європейському досвіду, зокрема, впровадженню Болонського процесу. Адже на сучасному етапі результат реформування системи освіти не повною мірою задовольнив очікування як споживачів освітніх послуг, так і всі інші зацікавлені сторони. Соціальна напруженість у суспільстві, у значній мірі вичерпаність адаптаційних можливостей населення до різного роду реформ, фінансова криза, дестабілізація в усій соціальній сфері виступають фоном, який підсилює негативне ставлення громадян до змін у системі освіти після десятиліть безперервної і зовні дуже інтенсивної реформи. Процесу реалізації реформ завадила відсутність розроблених організаційно-економічних механізмів, адекватних змістовним змінам. Це особливо проявилось із загостренням економічної і бюджетної кризи, яка відобразилася на всій соціальній сфері, в тому числі і у освіті. Але тим не менше, ці процеси потрібно продовжувати, бо тільки їх повна і системна реалізація дасть змогу вітчизняній системі освіти вийти на рівень високих міжнародних стандартів.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Корсак К. В. Суспільство і освіта – тенденції коеволюції у XXI столітті / К. В. Корсак. // Сучасна українська політика : політика і політологи про неї. – К. : Ін-т держави і права НАН України, 2002. – Вип. 3. – С. 189–201. 2. Кремень В. С. Єдність завдань реформування й забезпечення стабільності – запорука розвитку вищої освіти / В. С. Кремень. // Філософія освіти XXI століття : проблеми і перспективи [методол. семінар 22 листоп. 2000 р.] : зб. наук. праць. – К. : Знання, 2000. – С. 4–17. 3. Кряжев П. В. Болонський процес і нові підходи до реформування освіти / П. В. Кряжев. // Проблеми освіти: наук.-метод. зб. – К. : НМЦ ВО МОН України – Вип. 46: Болонський процес в Україні. – Ч. 2., 2005– С. 12–17. 4. Навроцький О. І. Вища школа України в умовах трансформації суспільства / О. І. Навроцький. – Х. : Основа, 2000. – 240 с. 5. Налетова И. В. Социология образования / И. В. Налетова. – Тамбов : Изд-во ТГУ им. Г.Р. Державина, 2002. – 154 с.

Ірина Шеремет

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

ДЕМОКРАТИЗАЦІЯ УПРАВЛІННЯ СИСТЕМОЮ ОСВІТИ ЯК УМОВА ЇЇ ПЕРЕТВОРЕННЯ

Радикальні зміни, що відбуваються в житті суспільства, висувають нові вимоги до вищої освіти, до зміни її функціональних пріоритетів. Реформаторська стратегія перетворення освіти в Україні спрямована, з одного боку, на зміну кінцевого продукту освітньої системи, ним повинен стати фахівець-інноватор, з іншого – на зміну механізмів, що забезпечують нововведення та їх реалізацію. Напрямами реалізації перетворення освіти в Україні є гуманізація, гуманітаризація, фундаменталізація та інноваційний характер освіти, менеджмент у галузі освіти, міжнародна інтеграція. Ці завдання потребують перш за все зміни в управлінні вищою освітою.

Гуманізація освіти передбачає гуманізацію всього процесу навчання у вузі, коли духовні цінності пронизують всі навчальні курси: і природничо-наукові, і технічні, і гуманітарні. Критерієм успіху є

становлення творчої особистості, вироблення у молодих людей стійкого пізнавального інтересу, потреби у творчості, у постійній самоосвіті.

Гуманітаризація освіти повинна привести до подолання розриву між природничими, технічними та гуманітарними науками, подолання непорозуміння між вченими-природознавцями і вченими-гуманітаріями. Фундаменталізація освіти також може сприяти вирішенню цього завдання, оскільки може дати уявлення про цілісну картину світу.

Фундаменталізація освіти є адаптаційним і перетворюючим потенціалом молодого фахівця в умовах інформаційного суспільства, коли дуже швидко змінюються технології, техніка, знання. Фундаментальна підготовка є умовою і базою для безперервного творчого розвитку молодого фахівця, основою його самоосвіти.

Індивідуалізація процесу навчання вимагає організаційних, структурних, управлінських, дидактичних інновацій на всіх рівнях системи освіти. У структурі зайнятості студентів передбачається збільшення частки самостійної роботи, а в академічному навантаженні викладачів – частки індивідуальних консультацій. В організації навчального процесу необхідно збільшити число курсів, що читаються за вибором студентів, треба перейти на таку модель, яка прийнята в багатьох університетах Заходу, коли обов'язковою для студента є певна кількість базових курсів, а решту він вибирає сам, набираючи необхідну кількість кредитів.

Задекларований курс на демократизацію системи освіти, на жаль не реалізований повністю. Вузи ж як і раніше повністю залежні від Міністерства у всіх аспектах своєї діяльності. Для демократизації освіти в повній мірі необхідна кардинальна зміна системи управління вищою освітою, здійснення переходу від адміністративно-бюрократичного до суспільно-професійного управління. В авторитарній системі неможливе формування творчої особистості, оскільки авторитаризм і творчість несумісні, авторитаризм консервативний і за своєю природою антиінноваційний.

Ситуація в Україні ускладнюється тим, що гальмується процес демократизації політики в галузі освіти. Демократизація в системі вищої освіти пов'язана, насамперед, з реалізацією автономії університету, гарантії його самостійності, а, отже, і відповідальності, що спирається на моральні та правові регулятори.

Паралельно з демократизацією управління повинна змінюватися сама постать управлінця у сфері вищої освіти, форми і методи його діяльності. Від сучасного менеджера вимагається забезпечення випереджаючих змін, адекватних змінам у суспільстві. При цьому все більшого значення набуває маркетинг у сфері освіти. Для того, щоб маркетингова діяльність приносила користь вузу, менеджери вищого рівня повинні послідовно поширювати маркетинговий підхід серед співробітників, навчати їх методам сучасного маркетингу.

Наталія Майструк

Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут»

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ ОСВИТИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Не буде перебільшенням теза про те, що суспільство у сьогоденні привчається жити у глобальному середовищі. Осмислення процесів глобалізації як закономірних, всеохоплюючих, об'єктно-суб'єктних та суперечливих представлено у працях Робертсона, Бека, Бехманна та інших соціологів. Освіта належить до важливих векторів глобалізації, оскільки не тільки не залишається осторонь цих процесів, а й активно залучається до них. Так, навколо освіти групуються багато ключових питань глобалізації: стратегія інтерналізації; транснаціональна освіта; забезпечення міжнародної якості; підприємницькі підходи до функціонування освіти; регіональна і міжрегіональна співпраця; інформаційна і комунікаційна технології та віртуальні навчальні заклади; поява нових освітніх посередників – провайдерів освіти; проблеми рівноправності та доступності освіти тощо. В цілому, парадигмально - глобалізація освіти означає цілісність освіти, взаємодію й об'єднання різних національно-державних систем освіти в майбутню єдину світову систему освіти.

Як відомо, у сьогоденні саме університети є основним типом закладу вищої освіти, що найбільш повно виражає й реалізує місію, завдання і функції вищої освіти. Відносно новітнім механізмом, що сприяє ефективному функціонуванню сучасних університетів є принцип університетської автономії. Завдяки реформаторським зусиллям низки вітчизняних університетів – НТУУ «КПІ», Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, Львівського національного університету ім. І. Франка та інших, в Україні поступово акумулюється досвід напрацювання та реалізації європейської моделі університетської автономії та академічних свобод. Одним з перших почав втілювати її в життя НТУУ

«КПІ». Як зазначає ректор НТУУ «КПІ» академік М. З. Згуровський, усвідомлюючи той факт, що тільки конкурентоспроможна освіта і наука на європейському і світовому просторі є підґрунтям для ефективного розвитку держави, ми поставили перед собою мету перетворити КПІ на ВНЗ високого європейського рівня. Саме тому у 2004 році КПІ підписав Велику хартію університетів Болонської співдружності, маючи наміри розвивати європейські стандарти автономії і академічних свобод, зберігаючи при цьому напрацьовані більш ніж за 100 років традиції інженерної освіти Київської політехніки. Але на часі постали завдання переорієнтації національної системи вищої освіти і науки в цілому на підготовку такого людського капіталу, який би забезпечив інноваційний розвиток країни та зростання її конкурентоспроможності. Це передбачає, зокрема, розширення університетської автономії у відповідності з європейськими нормами, введення у вищу освіту України загальноєвропейської системи обліку навчальної роботи студентів (European Credit Transfer and Accumulation System (ECTS)), посилення взаємодії вищої освіти і ринку праці, встановлення принципу рівності ВНЗ усіх форм власності та їх професорсько-викладацького складу, підвищення соціального захисту викладачів і студентів, розширення доступу молоді до вищої освіти незалежно від соціального і матеріального стану, протидію корупції у вищій освіті та інші передові європейські норми.

Соціологічний аспект концепту автономії університетів передбачає аналіз внутрішніх і зовнішніх контекстів їх діяльності, а також основних параметрів університетської діяльності. Автономія не робить університети вільними від суспільства, від необхідності задовольняти його потреби не тільки в підготовці кадрів, виробництві наукових знань і створенні нових технологій, але й у підтриманні культурного рівня, задоволенні культурних потреб місцевих громад, найближчого соціального середовища.

Новітній баланс свободи і відповідальності університету передбачає максимальну прозорість і відкритість, тобто більший громадський контроль, тісну співпрацю із ЗМІ, бізнесом, роботодавцями тощо. Посилення університетської автономії пов'язане із значним посиленням внутрішньоуніверситетської демократії, контролю над керівництвом з боку колегіальних органів університетського самоврядування. На особливу увагу заслуговує проблема розвитку студентського самоврядування в контексті визначення напрямів вдосконалення організації навчальної роботи та професійної підготовки. Розробка різних аспектів проблем університетської автономії також потребує координацію роботи різних європейських та українських освітніх комісій та асоціацій, що опікуються проблемами впровадження основних принципів Болонського процесу (Асоціація європейських університетів, Європейський центр вищої освіти тощо).

Оксана Лукашук

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

ВИЩА ОСВІТА В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ: ТЕНДЕНЦІЇ ТА СОЦІАЛЬНІ ПРОТИРІЧЧЯ

В умовах глобалізації спостерігається безпрецедентний за своїми масштабами розвиток вищої освіти, підвищується усвідомлення її життєво важливої ролі для економічного й соціального розвитку. При цьому практично в усіх країнах світу вища освіта тією чи іншою мірою переживає період радикальних реформ, пов'язаних з переходом до інноваційних технологій і принципів глобалізації вищої освіти.

Необхідність інтеграції системи вищої освіти визначається тими об'єктивними умовами, якими відрізняється сучасна Європа, а саме: процес глобальної економічної, культурної, соціальної інтеграції став реальністю, а перспектива розширення Євросоюзу надає йому нові обрії. Це у свою чергу висуває імператив зміцнення й розвитку інтелектуального, культурного, соціального й науково-технічного потенціалу Європи. На вищій школі лежить відповідальність за підготовку мобільної робочої сили, розширення перспектив її працевлаштування. Вища освіта покликана сприяти вихованню в студентів і всіх громадян почуття причетності до спільних цінностей і загального соціально-культурного партнерства.

Аналізуючи ці процеси, можна виділити основні тенденції розвитку інституту вищої освіти в умовах глобалізації: активно виробляються нові стратегії розвитку регіональних, міжрегіональних і міжнародних відносин між вищими навчальними закладами, у межах яких здійснюється інституціоналізація форм інтеграції спільної діяльності; розробляються й активно впроваджуються інституціональні форми транснаціональної освіти, покликані забезпечити соціальні передумови інвестиційної діяльності транснаціональних корпорацій, насамперед в сфері підготовки кваліфікованих кадрів; особливо актуальним стає питання вироблення системи міжнародних гарантій якості освіти; пріоритетною увагою фахівців починають користуватися питання розробки інформаційних і комунікаційних технологій освіти; перспектива відповідності динаміці й спрямованості глобальних процесів робить необхідним розробку заходів соціальної політики щодо забезпечення можливості доступу представників різних верств населення й регіонів до вищої освіти, а також поліпшенню рівності в сфері

одержання освітніх послуг.

Сучасні процеси інтеграції систем національної вищої освіти спрямовані на інституціоналізацію об'єктивних тенденцій. Глобалізація породжує потребу людини в безперервній освіті, накопиченні й аналізі інформації. І в той же час саме глобалізація висуває імператив трансформації отриманих людиною знань і набутих навичок у напрямку їх стандартизації з погляду можливостей пред'явлення на глобальному ринку праці.

Можна виокремити три взаємозалежні тенденції, що сприяють трансформації вищої освіти в умовах глобалізації:

1. Створення мереж (networking). Майже третина світового населення має доступ до Інтернету. Більше половини населення світу (зокрема й ті, хто, за даними Світового банку, живе щодня на суму в долар або менше) користуються мобільними телефонами [1]. Ці показники стрімко зростають. Лідери зі зростання інтенсивності таких зв'язків – університети. Щорічні рейтинги Webometrics показують вибуховий темп росту їх роботи в Інтернеті. Кожний дослідницький університет є головним користувачем мережних комунікацій для передачі складних і об'ємних даних і для співробітництва в режимі реального часу. Глобальні лідери – Гарвардський університет (Harvard University) та Массачусетський технологічний інститут (Massachusetts Institute of Technology), які через свою систему інтернет-трафіка розвивають проєкт Відкритих курсів навчання (Open Course Wareproject).

2. Безпрецедентне зростання ролі знань. Знання й дослідження стали серцевиною економік і культур окремих націй. Визначальною рисою сучасної людської діяльності стає наявність у кожному продукті й послугі знання або в інтелектуальній, або в опредмеченій формі. Сьогодні наукомісткі сектори економіки відіграють визначальну роль в економічному розвитку більшості країн. Про це свідчить щорічне зростання високих технологій та збільшення обсягу наукомісткої продукції, який, у свою чергу, у кілька разів перевищує темпи зростання ринку сировини. Спостерігається, відносно скорочення чисельності працівників промислового сектору, і, одночасно із цим, також відносно збільшення частки секторів, що виробляють й реалізують наукове знання. Інтелектуальна робота, спеціальні знання, комунікації й нові технології стають внутрішніми факторами розвитку виробництва, його інноваційного зростання й підвищення конкурентоспроможності. Усі ці процеси ставлять нові проблеми перед функціонуючою у світі освітньою системою, яка повинна відповідати імперативам «суспільства, заснованого на знаннях». Удосконалювання й поширення нових нано-, біо-, нейро-, інфо- технологій вимагає не тільки фінансових вкладень, але й адекватної чисельності висококваліфікованого персоналу. Ключовими здатностями індивіда стають одержання потрібного знання, уміння його використовувати й виробляти корисну професійну інформацію. Система вищої освіти має бути модернізована з урахуванням цього.

3. Зростаючий доступ до освіти. Значне підвищення кількості населення у вищій освіті в більшості країн пояснюється їх модернізацією та зростанням середнього класу. За даними ЮНЕСКО, темп зростання кількості студентів в 1991-2004 рр. у країнах Східної Азії й Тихоокеанського регіону становив щорічно понад 8%, в Африці – 7%, у Центральній Європі й Латинській Америці – 5% [2].

Разом з тим необхідно підкреслити, що конвергенція цих тенденцій, а також становлення Глобальних дослідницьких університетів (Global Research University) сприяли формуванню цілої низки протиріч, пов'язаних із глобалізацією провідних університетів світу, зокрема: 1) національні й глобальні перспективи; 2) двостороннє партнерство; 3) елітні дослідницькі університети або масова освіта; 4) аналогічність та різноманітність; 5) серед конкурентоспроможних провідних університетів світу; 6) розрив у сфері знань між розвиненими країнами й тими, що розвиваються тощо.

Треба зазначити, що в сучасній державній політиці в сфері вищої освіти в усьому світі спостерігається тенденція до неухильного скорочення державних витрат на освіту. Цей процес підштовхує вищі навчальні заклади до збільшення бізнес-активності, підприємницька діяльність починає входити до числа пріоритетних напрямів розвитку університетів. Ця обставина скорочує можливість збереження традиційної вищої освіти, веде до перегляду місії відповідних організацій, відмови від задоволення потреб тільки своїх регіонів. Новою стратегією ВНЗ стає створення розгалуженої, транснаціональної мережі філій, діяльність яких пов'язана з добуванням коштів для головної установи. Цей шлях розвитку, пов'язаний з феноменом академічного капіталізму, і у перспективі має привести до збільшення академічної мобільності студентів, інтернаціоналізації навчальних планів, розвитку наукових і освітніх контактів, підвищення якості навчання для конкурентоспроможності на світовому ринку праці, розробки нових підходів до питань залучення абітурієнтів, інвестицій, кадрової політики, проведення наукових досліджень тощо.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Marginson S. Global University Rankings: Implications in general and for Australia / Simon Marginson // Journal of Higher Education Policy and Management. – 2007. – Vol. 29. – № 2. – P. 131–142.
2. Фролов А. В. Глобалізація вищого образования: противоречия и новации / А. В. Фролов // Вестник высшей школы. – 2011. – №8. – С. 61–66.

ОСНОВНІ КОМПОНЕНТИ СУЧАСНОЇ МОДЕЛІ ВИКЛАДАЧА ВИЩОЇ ШКОЛИ

Сучасна система вищої освіти пред'являє нові вимоги до професії викладача вищої школи у зв'язку з переходом до нової парадигми вищої освіти, орієнтованої на індивідуалізацію навчального процесу; активізацію інноваційних процесів у сфері освіти; підвищенням технологічного оснащення освітнього процесу; посиленням інтеграційних процесів у сфері освіти; необхідністю адаптації вищих навчальних закладів до ринкового середовища; підвищенням рольової активності викладача вищої школи. Все це активізує потребу у розробці моделі викладача вищої школи адекватного умовам ХХІ століття.

Одним з найважливіших орієнтирів в розробці теоретичної моделі викладача вищої школи є введення поняття «модель фахівця». В гуманітарних науках цей термін однозначного визначення не отримав. Під моделлю фахівця ми будемо розуміти однозначну внутрішню несуперечливу сукупність самих загальних соціальних вимог до рівня його професійної компетентності, світоглядних і етичних позицій, загальної і професійної культури і особистих якостей.

До професійно важливих якостей особистості викладача відносяться: позитивна мотивація, інтерес і любов до педагогічної праці, педагогічні і організаторські здібності, артистизм, адекватні професійні риси вдачі (вимогливість, справедливість, доброзичливість).

Компетенції викладача визначаються наявністю умінь формулювати цілі вивчення студентами навчальної дисципліни; вимірювати рівень досягнення мети адекватними методами педагогічного контролю; оцінювати навчальний процес і визначати напрями його вдосконалення; формувати якісно нові взаємини між викладачем і студентом; проводити заняття з максимальною мотивацією до пізнавальної діяльності. Викладач також повинен володіти сучасними освітніми технологіями; активними методами навчання; основами застосування інформаційних технологій в навчальному процесі; методами формування навичок самостійної роботи студентів.

Сучасну модель викладача вищої школи можна розглядати як єдність чотирьох основних компонентів.

Першим компонентом є професійна культура викладача, тобто система професійних знань, навичок, умінь, які відповідають вимогам професійної діяльності, функціям і обов'язкам та закріплені в кваліфікаційній характеристиці.

Разом з тим, професійна культура педагога вищої школи не може обмежуватися виключно спеціальними, професійними знаннями і вимагає наявності у нього сукупності загальних знань. Істотною їх частиною є гуманітарне знання з філософії, історії, культурології, економіки, соціології, політології та ін.

Другий компонент моделі викладача вищої школи – це загальний світогляд, який базується на вимогах гуманізації та гуманітаризації освіти. Ідея і практика гуманізації суспільства та освіти передбачає визнання особистості – унікальної, неповторної індивідуальності кожної людини, її життя і здоров'я – як пріоритетної домінанти соціальної вартості, як найціннішого скарбу суспільства, збереження і розвиток якого потребує певних умов. Зважаючи на посилення колективного характеру викладацької діяльності, елементом гуманістичного компонента моделі викладача має стати також система психологічних знань, навичок та умінь для ефективного розв'язання проблем співіснування, співпраці, спілкування з колегами та студентами.

Третій компонент – це здатність та потреба у самоосвіті; набуття професійних знань, навичок, умінь, оволодіння новими технологіями, удосконалення кваліфікації, що включає сучасні прийоми, методи, засоби самовдосконалення. Завдяки постійній самоосвітній діяльності формується система розвинених, гнучких професійних знань, що забезпечує успішне розв'язання нестандартних, ускладнених нових професійних завдань. При нинішніх темпах зміни інформації перед фахівцем ХХІ століття неминуче постають принципово нові завдання, яким не можна навчити сьогодні, бо вони ще наукою не визначені. Проте з великою імовірністю можна прогнозувати їх появу, а також значне підвищення рівня їх складності. Якість фахівця значною мірою визначається тим, наскільки його професійні вміння готові до вирішення нестандартних, перспективних завдань професійної діяльності, власне, готові до професійної адаптації у принципово нових умовах.

Отже, четвертим найважливішим компонентом моделі викладача вищої освіти є розвиток його інноваційної культури, яка є основою його інноваційного потенціалу, сформованого в ході проведення соціально-освітніх нововведень, а також один з найважливіших чинників, що визначають стиль його діяльності з впровадження нових елементів в зміст, методіку, організацію і управління навчально-освітнього процесу ВНЗ. Інноваційна культура викладача вищого навчального закладу значною мірою визначається наявністю у нього конкретних особистісних якостей (високий інтелект, сила волі, цілеспрямованість тощо), має складну багаторівневу структуру, а також включає наступні основні структурні елементи: інноваційні цінності; відношення до інноваційної діяльності; інноваційні знання; уміння і навички інноваційної діяльності та інші.

Певною мірою інноваційна культура особистості визначається рівнем розвитку творчого і критичного мислення. Для ефективного вирішення інноваційних задач необхідним є поєднання цих видів мислення, що дозволяє наголосити на такому універсальному механізмі її розвитку, яким виступає рефлексія. Усвідомлення значення рефлексії для творчого рішення професійних задач сприяє нарощуванню та реалізації інноваційного потенціалу педагога при розробці та впровадженні інновацій, а отже, розвиває його інноваційну культуру.

Підводячи підсумок, слід підкреслити, що головна функція викладача вищого навчального закладу – якісна підготовка студента. Але її рішення буде проблематичне без достатнього рівня розвитку інноваційної культури вітчизняного викладацького складу.

Отже, теоретичну модель викладача вищої школи ХХІ століття можна представити як сукупність таких взаємодоповнюючих один одного складових:

- загальний світогляд особистості викладача (проявляється в процесі реалізації такого принципу як гуманізація та гуманітаризація освіти);
- професійна культура (система професійних знань, навичок, умінь);
- самоосвіта (здатність до професійного та особистісного самовдосконалення);
- інноваційна культура викладача, яка визначається його спроможністю до перетворюючої діяльності.

Отже, модель викладача вищої школи виступає як сукупність його функцій та якостей, які відображають державні та суспільні вимоги не лише як до професіонала, але й як до особистості, суб'єкта суспільних відносин.

Наталья Чибисова

Харьковский гуманитарный университет «Народная украинская академия»

О ФОРМАХ КУЛЬТУРЫ В СТУДЕНЧЕСКОЙ СРЕДЕ И ЕЕ ФОРМИРОВАНИИ

Исследователи культуры выделяют различные ее уровни, формы, виды. Это связано с тем, что культура стала подвижной, постоянно возникают инновации, меняются традиции прошлого, складываются новые ценностные ориентации и установки. Изменения в обществе и культуре затрудняют процессы социализации индивидов, их адаптацию к современным условиям бытия. Поиски себя, своей индивидуальности становятся более сложными, противоречивыми, с частой сменой жизненных приоритетов и идеалов.

В современном обществе возрастные границы социальной активности сдвинулись в сторону омоложения, о чем свидетельствует увеличение на постсоветском пространстве количества молодых людей, выполняющих роли удачливых менеджеров, руководителей финансовых и промышленных предприятий, ведущих политиков, представителей верхних эшелонов законодательной и исполнительной власти.

В условиях информационного общества молодые люди поставлены перед необходимостью раннего выбора ценностных приоритетов, жизненного пути. Молодежь уже со студенческой скамьи, стремится освоить опыт, перенять традиции старшего поколения, начать трудовую карьеру, чтобы по окончании учебного заведения гарантировать себе интересную и перспективную работу. В то же время, молодые люди сталкиваются с невостребованностью опыта старшего поколения, которое жило и трудилось в другой эпохе, в иной социально-экономической системе, с другими ценностями и идеалами. Формируя сегодня свой собственный жизненный путь, молодежь начинает подвергать критике опыт старших поколений и предлагать новые формы жизнедеятельности и культуры.

Формирование и развитие молодежной культуры невозможно рассматривать в отрыве от общественных процессов, протекающих в государстве, в мировом сообществе. Для нее характерен постоянный поиск, стремление к новому, изменение приоритетов и ценностных ориентаций. Площадкой для ее проявления чаще всего выступает сфера досуга, позволяющая молодым людям активно проявлять самостоятельность, инициативу, организаторские и творческие способности.

Ведущей группой молодежи в современном обществе является студенчество, которой присуще выполнение наиболее потенциально важных для общества функций, главной среди которых выступает - образовательная.

На современном этапе в среде украинского студенчества можно выделить такие группы, которым присущи определенные формы культуры: «мажоры», «яппи» и «не-яппи». Так, мажоры - материально обеспеченные молодые люди, выходцы из обеспеченных семей, они ориентированы на «легкое» добывание денег и «красивую» жизнь, им присущ нравственный релятивизм, чувство корпоративности; «яппи» и «не-яппи» - это выходцы из средне- и малообеспеченных семей, они отличаются целеустремленностью,

прагматизмом, самостійністю суджень. Вони орієнтовані на досягнення матеріального достатку і продвиження по кар'єрній лестниці. Данні групи розглядають навчання в університеті як трамплін для успішного продвиження в житті. Їх відзначає в одязі деловий стиль і опрятність. «Яппи», як правило, не мають шкідливих звичок, турбуються про своє здоров'я, займаються спортом, відвідують установи культури.

В формуючому інформаційному суспільстві в студентській середі стали складуватися нові форми культури, пов'язані з Інтернет-технологіями, з відвідуванням веб-сайтів («Вконтакте», «Facebook», «Мій світ»), форумів, чатів, а також з участю в мережних онлайн-іграх, прослушування музики, переглядом фільмів, кліпів і др. З'явилася і така форма молодіжної субкультури, як субкультура «геймерів», яка породила свою систему цінностей і пріоритетів. Данна культура сприяє ізоляції індивіда від суспільства, оточуючої дійсності, що, в свою чергу, може привести до протиріччям, конфліктам між ним і суспільством.

Інтернет заповнив вільне час молодих людей і тим самим почав надавати активне вплив на формування їх інтелекту, культури. Важливо, щоб в сучасному суспільстві Інтернет позитивно впливав на формування особистості молодого чоловіка, не руйнував її, а сприяв її формуванню, творчому розвитку. Інтернет не повинен замінювати живе спілкування, зустріч з книгою, музеєм, театром. Але, на жаль, сьогодні спостерігається і надмірне захоплення Інтернет-технологіями, які часто заповнюють дозвілля студентської молоді.

Основними соціальними факторами, що сприяють виникненню неформальних молодіжних груп, є: неможливість самореалізації в коломі родини, в школі, університеті, відсутність громадських молодіжних організацій, розбіжності і розходження в поглядах з батьками і викладачами. В таких ситуаціях молоді люди прагнуть уникнути самотності, шукають однодумців і входять в неформальні об'єднання.

Молодіжна субкультура не є константою. Її прояви зазвичай мають тимчасовий характер і пов'язані з віковими особливостями. Ці прояви можуть мати, як негативний, антигромадський, так і позитивний характер: сприяти соціалізації молодих людей шляхом розв'язання проблем, породжуваних протиріччями соціально-економічної структури; проблем, пов'язаних з міжпоколісними конфліктами; шляхом створення нових елементів культури (естетичний стиль, стиль життя, життєві цінності), учасників в створенні ідентичності, відмінної від тієї, що вимагається родини, школою, професійною спільнотою; шляхом впливу на моду або створення в ній нових напрямків. Деякі форми молодіжної субкультури поступово вбираються в культуру суспільства і стають загальноприйнятими.

В сучасному суспільстві значуща роль в становленні особистості студента належить університетській культурно-освітній середі. Саме вона здатна допомогти молодій людині стати цілісною особистістю, так як в певній субкультурній середі визначаються ціннісні уподобання, знаходяться моральні значення. Сучасна культурно-освітня середа університету призначена допомогти молодій людині в її освітній діяльності, духовному розвитку.

Роль культурно-освітньої середи університету в становленні і функціонуванні студентської субкультури може стати значущою і дієвою. Але не слід забувати і про роль держави, громадських організацій, родини в даному процесі, а також про прагнення, бажання самих молодих людей зрозуміти і визнати світ, що існує навколо них.

Дмитро Хуткий

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

ОСОБИСТІСНІ РИСИ ТА ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ СТУДЕНТІВ-СОЦІОЛОГІВ НАУКМА

Чи є соціологи особливими? Чи відрізняються вони чимось від представників інших соціальних наук? Це питання завжди буде актуальним для самоідентифікації молодих соціологів. Існує унікальна можливість отримати відповіді на ці запитання.

Автору вдалося провести серію репрезентативних кількісних соціологічних опитувань, проведених методом анонімного анкетування: 1) студентів-соціологів 1 року навчання бакалаврату Національного університету «Києво-Могилянська академія» (НауКМА) у 2010, 2011, 2012 роках щодо рис особистості; 2) студентів-соціологів 1 року навчання бакалаврату НауКМА у 2010, 2011, 2012 роках щодо ціннісних орієнтацій; 3) студентів 2 року навчання магістерської програми «Соціологія» НауКМА наприкінці навчання у 2007 році, – завдяки яким були отримані репрезентативні для цих груп студентів дані щодо їхніх особистісних рис і ціннісних орієнтацій.

Протягом трьох років першокурсники на початку 1 року навчання на бакалавраті заповнювали анкету на виявлення «Великої п'ятірки» особистісних рис: екстраверсії, доброзичливості, сумлінності, нейротизму, відкритості до нового досвіду, а також чесності. В основу анкети були покладені вибрані запитання, адаптовані до української мови О.Г. Виноградовим. В якості шкали була використана шкала

Лайкерта зі значеннями від 1 – «зовсім не згоден» до 5 – «повністю згоден». Для порівняння за цією анкетой також були опитані соціальні працівники.

Якщо розглядати дані про соціологів-першокурсників у цілому, виявилось, що в середньому найбільшою мірою виражена доброзичливість (4,1 з максимальних 5) і відкритість до досвіду (3,8 з максимальних 5). Причому рівень відкритості до досвіду у студентів-соціологів статистично значуще вищий, ніж у студентів-соціальних працівників.

Приблизно однакові середні значення набрали екстраверсія (3,5), чесність (3,4) і нейротизм (3,2). Цілком передбачуваними виявилися результати щодо екстраверсії: вона більш виражена у чоловіків (4,1), ніж у жінок (3,5); у молодших студентів (16-17-річних) (3,7), ніж у старших 18-річних (3). Дещо несподівано середній рівень екстраверсії у вступників 2011 і 2012 років (3,5 і 3,3 відповідно) виявився статистично значуще меншим, ніж у вступників 2010 року (4). Натомість, нейротизм явно більш притаманний опитаним жінкам (3,4), ніж чоловікам (2,4). Така комбінація особистісних рис (чоловіки більш екстравертовані, а жінки більш тривожні) у майбутньому може обмежувати лідерські таланти у жінок і розкривати у чоловіків. Цікаво, що у середньому студенти-соціологи виявилися менш сумлінними (3,4), ніж студенти-соціальні працівники (3,7). Серед усіх рис найменший рівень сумлінності – у середньому тільки 2,8.

Також студенти оцінювали важливість низки сфер життєдіяльності, підібраних автором як актуальних для молоді: відпочинок і дозвілля, громадська діяльність, друзі і знайомі, здоров'я, кохана людина, навчання, наукова робота, особистісний розвиток, робота, сім'я і родичі. Причому за однаковими запитаннями були опитані як соціологи-першокурсники бакалаврату, так і соціологи-другокурсники магістеріуму.

Виявилось, що для соціологів-першокурсників бакалаврату 2010-2012 років вступу загалом притаманна така ієрархія цінності основних сфер життя: 1) особистісний розвиток, 2) сім'я, родичі, 3) друзі, знайомі, 4) кохана людина, 5) відпочинок, дозвілля, 6) навчання, 7) здоров'я, 8) робота, 9) громадська діяльність, 10) наукова робота. Якщо ж порівняти їх з ціннісними орієнтаціями студентів-другокурсників магістеріуму 2007 року випуску, була виявлена така загальна ієрархія сфер життя за суб'єктивною важливістю (у порядку важливості): 1) особистісний розвиток, 2) сім'я, родичі, 3) кохана людина, 4) друзі, знайомі, 5) робота, 6) відпочинок, дозвілля, 7) навчання, 8) здоров'я, 9) наукова робота, 10) громадська діяльність.

Цікаво, що між середніми значеннями рангів цих сфер життя студентів бакалаврату різних років і студентів магістеріуму статистично значущих відмінностей виявлено не було, тобто структура цих ціннісних орієнтацій є відносно стабільною для студентів різних років вступу і суттєво не змінюється з часом навчання.

Однак змінюється структура взаємозв'язків між цими ціннісними орієнтаціями. Для соціологів-першокурсників виокремлюються 2 взаємопов'язані (за результатами кореляційного аналізу) групи змінних: 1) сім'я і родичі, кохана людина, друзі і знайомі, відпочинок і дозвілля, здоров'я; 2) громадська діяльність, навчання, наукова робота, особистісний розвиток, робота. Умовно їх можна охарактеризувати як цінності «задоволення» і цінності «досягнення» відповідно.

А для студентів-другокурсників магістеріуму чітко виявляються 4 групи змінних: 1) відпочинок, дозвілля, друзі, знайомі, сім'я, родичі; 2) наукова робота, навчання; 3) робота, особистісний розвиток, кохана людина; 4) громадська діяльність. Тобто група цінностей «досягнення» для магістрів розділяється на цінності досягнення у науці, роботі, та у громадській діяльності.

Таким чином, можна прийти до висновку, що за розподілом деяких особистісних рис студенти-соціологи відрізняються від студентів-соціальних працівників НаУКМА. Студенти-соціологи НаУКМА різних років вступу відрізняються за розподілами частини особистісних рис. Однак структура ієрархії ціннісних орієнтацій щодо основних сфер життя є відносно стабільною для студентів-соціологів НаУКМА різних років вступу і суттєво не змінюється за роки навчання.

Ольга Гузєва

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

«ТРАДИЦИОННАЯ ДЕФИЦИТНАЯ МОДЕЛЬ» НАУЧНОЙ КОММУНИКАЦИИ: ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ ОГРАНИЧЕНИЯ И ВЫЗОВЫ СОВРЕМЕННОСТИ

В условиях глобализации и новых коммуникационных тенденций западные исследователи говорят об острой необходимости появления институционализированного канала научной коммуникации, которая бы способствовала построению конструктивного и взаимовыгодного диалога не только между учеными, но и между наукой и обществом. При этом акцент переносится на важность построения систематического диалога, и активно обсуждаются институциональные возможности и ограничения, которые возникнут при переходе к новой модели взаимодействия. Коммуникация в науке определяется как совокупность видов профессионального общения в научном сообществе. Являясь одним из главных механизмов взаимодействия исследователей и необходимым условием развития науки, научная коммуникация на постсоветском пространстве с опозданием реагирует на вызовы и особенности коммуникации в современном мире.

Безусловно, сам процесс научной коммуникации имеет четкие процедурные стратегии. В этой связи, особый интерес представляет изучение и выявление основных коммуникационных структур, научной коммуникации, которые позволяют в считанные недели подключить к срочной экспертизе важного исследовательского результата практически всех участников мирового научного сообщества данной дисциплины.

Актуализируется изучение систематической картины обработки знания научным сообществом на этапе, который изучен менее всего – между получением результата и его публикацией. Процедуры и события экспертизы знания в предпубликационный период позволили существенно продвинуться в теоретическом и эмпирическом исследовании важнейших процессов творческого взаимодействия ученых. Процесс рецензирования, экспертной оценки претерпевает и по сегодняшний день существенные изменения в процедурном плане, является важным элементом научной коммуникации профессиональных сообществ.

Прикладным результатом реализации этого подхода явилось создание в Филадельфийском институте научной информации системы указателей научных ссылок (Science Citation Index, Social Science Citation Index и т.п.) – одной из самых эффективных информационных систем современной науки. Несмотря на долгий период отсутствия международных научных коммуникаций на постсоветском пространстве, в настоящее время украинские исследователи представлены на международной арене, о чем свидетельствуют различные наукометрические рейтинги. Количество участников со стороны украинских ученых, аспирантов, студентов в программах академической мобильности и обмена с каждым годом растет, а выпускники демонстрируют высокие результаты, что позитивно сказывается на имидже университета и страны в целом. Тем не менее, несмотря на высокие показатели и позитивную динамику налицо отсутствие четких стратегий и моделей научных коммуникаций.

Университеты с самого начала своего возникновения являлись особой средой общения, формы, процедуры и содержание которого определялись не столько социальным, политическим и экономическим статусом субъектов, их корпоративной субординацией, сколько их интеллектуальными запросами и интересами, логикой свободного поиска истины и аргументации своей правоты. В противном случае университеты не в состоянии выполнять свою социокультурную миссию познание, накопление, хранение и распространение знания, поддерживать и воспроизводить особое сообщество – ученых и преподавателей, смыслом профессионального существования которых является единство познания и преподавания. Один из первых практиков и теоретиков университетской деятельности Дж. Г. Ньюмен считал, что квинтэссенция университета как такого состоит в том, что благодаря личностному общению он является местом коммуникации, циркуляции мысли в масштабах всей страны.

Главная социокультурная особенность университетов в том и состоит, что они возникали и развивались как своеобразные, особые пространства свободного общения, на которых действовали иные, по сравнению с окружающей социальной средой, правила, нормы, стандарты и модели социальной коммуникации, без чего университеты не могли выполнять свое социокультурное предназначение. Нельзя, разумеется, абсолютизировать или просто преувеличивать политическую или религиозную толерантность в университетской среде, но нельзя отрицать и того, что необходимым условием их деятельности был определенный объем автономии, возможности самостоятельно определять способ и правила своей жизнедеятельности, и этот объем автономии (всегда конкретно-исторически обусловленный, являющийся результатом борьбы и переговоров) прежде всего, служил организации достаточно свободного обмена информацией, свободному общению, способствовал появлению особенной коммуникации.

Вторая особенность позиции университетов в системе социальных коммуникаций объясняется тем, что они всегда, в отличие от замкнутых духовных организаций, таких, например, как большинство монастырей, или жреческих общин и т.п., стремились активно взаимодействовать с внешним миром, собирать, перерабатывать и распространять вокруг себя знания, духовные ценности, мировоззренческие позиции и другие результаты своей научно-духовной деятельности. Иначе говоря, университеты в окружающем их пространстве общественной жизни служили особыми агентами специализированной (в отличие от обыденной) социальной коммуникации, определяли во многом ее содержание, а также формы и способы ее осуществления. Университеты также стремились к поиску и аккумуляции международных научных контактов, построению сети научных связей и контактов. Примером тому история Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина, который, начиная еще с момента своего основания (1805 год), был широко известен за пределами Украины и зарубежные связи много привнесли и взаимно обогатили научные сообщества.

Роль и влияние университетов в общественной жизни в значительной мере определяется эффективностью выполнения ими социальных функций, под которыми понимаются реализуемые ими в соответствии со своей природой и в ответ на соответствующие потребности общества. Эти потребности изменялись вместе с историческими эпохами, соответственным образом, менялись и социальные функции университетов.

В наши дни многие ученые и студенты постоянно выезжают в командировки и на стажировки, участвуют в международных научных проектах и программах, публикуют свои работы не только в нашей

стране, но и за рубежом. Перспективы развития научного пространства Украины неразрывно связаны с происходящими в Европе интеграционными процессами в сфере науки и образования. В этой связи все большее значение приобретает способность наших ученых и студентов быстро адаптироваться к новой ситуации, поэтому особо важными становится изучение закономерностей и особенностей коммуникации в сфере науки.

Любовь Чернова

Приднепровская государственная академия строительства и архитектуры (г. Днепрпетровск)

ЭЛЕКТРОННЫЕ УЧЕБНИКИ И КНИГИ: ВЛИЯНИЕ НА ПРОЦЕСС ОБУЧЕНИЯ

В мире уже более полувека идет переход от книжной культуры к мультимедийной, культуре электронной страницы. В России принята программа полного перевода школьного образования с книжных учебников на электронные, так называемые Ридеры [1]. Такие же планы имеются и в профильном министерстве Украины. Уже звучат прогнозы, что в ближайшем будущем (10-20 лет) книгопечатание отомрет или сохранится только в качестве подарочных высокохудожественных книг как произведение искусства [2].

Быстро и успешно развиваются технологии и всевозможные технические носители информации. Но мало исследований и публикаций на тему, что происходит в мышлении познающего субъекта при увеличении доли электронной информации, как меняются и как должны измениться педагогические приемы. Я хотела бы остановиться на некоторых когнитивно-ментальных аспектах и социальных последствиях рассматриваемой проблемы. Прежде всего, надо провести различие между обычным книжным текстом со всеми его особенностями и текстом электронной страницы. Многие печатные книги, отсканированные и собранные в мировых электронных библиотеках (как это задумал автор термина гипертекст социолог Теодор Нельсон), а также учебная литература, распространяемая в Интернете, часто не отличаются по существенным характеристикам от печатных книг и не являются в полном смысле слова электронным текстом.

Главная особенность электронной книги в ее нелинейности, в отличие от линейной строго определенной последовательности текста печатного, гипертекст дает возможность читателю с любого места переходить в другие места текста или в другие тексты. То есть читатель сам выбирает пути и последовательность прочтения текста. Освобождение от диктата, навязывающего читателю и пути, и смыслы, «отцы» философии постмодернизма Ж. Деррида, Ж. Делез и Ф. Гваттари назвали по аналогии «ризомой» (особая корневая ветвистая система) с принципиальной а-центричностью, отсутствием единого кода и единой структуры [3], что создает свободу и большой креативный потенциал для читателей, писателей и ученых.

Но при этом одновременно происходит освобождение от рациональности, последовательности и системности. Такой способ восприятия текста называют скольжением по поверхности, серфингом. Гиперссылки – это переход не в глубину постижения смыслов, а в сторону. При таком способе чтения возникают дополнительные смыслы – коннотации, часто уведующие от цели. А знание в отличие от информации характеризуется именно системностью, логической последовательностью, которая тут утрачивается.

Учащийся в современном мире имеет доступ к гораздо большему количеству независимых источников информации о предмете изучения (часто неконтролируемых или не известных преподавателю). Считается, что учащийся(ая) могут делать более или менее осознанный выбор. Однако ситуация осложняется тем, что в информационном обществе наблюдается отрицательный эффект чрезмерного выбора. С одной стороны, это совершенно логично: чем больший выбор – тем большее количество информации требуется переработать, чтобы сделать осознанный выбор. С другой стороны, ситуация чрезмерного выбора и чрезмерного количества текстов может привести к ложному выбору, если нет четких критериев выбора для каждой ситуации [4], а у не знающего, но познающего такие критерии еще могут быть не выработаны. Согласно социологическим исследованиям, более чем 60 % (2010 г.) и 70 % (2013 г.) студентов ПГАСА основным источником обучения и самоподготовки назвали интернет, 31 % студентов предпочитают бумажные книги и тексты, в том числе распечатанные с компьютера, и лишь 8 % опираются на конспект лекций, сделанный в аудитории. Тем самым, наблюдается динамика в обращении к электронным текстам. При этом студенты предпочитают самостоятельно решать, что и как им читать.

Читатель становится равноправным соавтором, по-своему комбинируя тексты и смыслы, но если это не профессионал, а учащийся, то возникает целый ряд вопросов. Как меняется знание, полученное таким способом прочтения? Можно ли это называть знанием? Насколько учащийся может самостоятельно формировать и управлять своим процессом познания, если он не знает, что ему надо знать во всех составляющих содержательных аспектах? Может ли он/она самостоятельно оценить прочитанное с точки зрения достоверности, полноты и применимости информации к поставленной учебной задаче или познавательной проблеме? Для этого учащиеся должны обладать специальными навыками и умениями,

которым еще надо учить и иметь путеводитель или проводник. Таким проводником мог бы стать преподаватель, но только при условии если эту роль ему отводят, то есть доверяют.

Электронный текст помимо гетерогенности и множественности вариаций прочтения, обладает таким свойством как «незначачий разрыв» [3], дисперсность структуры. То есть само текстовое поле разбивается на небольшие абзацы или отдельные строки, что помогает концентрации внимания, облегчает его запоминание и понимание (отдельных фактов, данных), но при этом утрачиваются логические связи между ними, текст перестает быть единым целым.

В мультимедийной культуре доминирует зрительный канал восприятия и запоминания информации, образное мышление (картинки) над абстрактно-логическим мышлением книжной печатной культуры прошлого. Кратковременная память и ситуативный познавательный интерес (знание не как ценность, а не средство) преобладает над долговременной памятью и долгосрочной мотивацией. Тем самым, информация не переходит в знания и многочисленные труды по постиндустриальному обществу (а мы уже в нем живем) как обществу генерирования знаний, открытого знания описывают желаемое, а не реальное.

Информационные технологии являются технологиями обработки данных, но не технологиями производства знаний. Знания – это продукт мышления людей, познающего субъекта. Данные, информация и знания – это связанные явления, но качественно разнородные и получены разными способами [5]. Но чаще всего учащиеся ищут информацию, данные, и это правильно, но дальнейшая переработка информации в знания как завершающий этап познания часто отсутствует, так как нет такой познавательной установки. Ведь информация всегда под рукой (интернет в мобильном телефоне, гаджеты и прочее). Кроме того, учащиеся утрачивают способность переносить знания из одной сферы, отрасли знания в другую (инсайтное мышление), а именно такого меж дисциплинарного мышления требует современная наука.

Подводя итоги, можно сделать некоторые выводы:

1. Меняется стиль мышления познающих субъектов. Оно становится фрагментарным, клиповым, эклектичным, динамичным, неустойчивым, знаковым и однозначным по смыслам. Контент заменяет смысл и контекст.

2. Меняются способы и стили обучения, что было выявлено международным проектом Шушан Ковальски (Институт прикладных наук, г. Кельн) – опрос студентов в 30 странах мира, в котором от Украины участвовал автор, «Influence of the cultural origin on the learning behaviour of students» [6].

3. Нужна новая информационная педагогика, новые методики, помогающие ориентироваться в океане (Космосе) информации и перерабатывать (генерировать) информацию в системные знания и свой символический капитал.

4. Создавая электронные учебники или электронные учебно-методические пособия надо думать не только о технологиях и компьютерных программах, в которых будет представлен материал, но и о способах его восприятия и усвоения познающими субъектами.

5. Недостаточно просто набрать текст на компьютере и перевести его в pdf или HTML формат, необходимо уже на стадии его создания учитывать особенности электронного текста (гипертекста). Используя новые фантастические возможности, думать о результатах его воздействии на мышление и знания учащихся.

ЛИТЕРАТУРА: 1. Электронные учебники в России: итоги года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.irk.ru/sms/news/20121106/textbook/>; http://www.nanometer.ru/2012/10/27/rossijskie_shkoli_298315.html. 2. Иванов М. Будущее книгоиздательства [Электронный ресурс] / М. Иванов. – Режим доступа: <http://ivanov.mann-ivanov-ferber.ru/2009/07/the-future-of-book-publishing/>. 3. Делёз Ж. Тысяча плато. Капитализм и шизофрения / Ж. Делёз, Ф. Гваттари. – Екатеринбург : У-Фактория ; М. : Астрель, 2010. – 895 с. 4. Оборина А. Н. Личность в информационном обществе / А. Н. Оборина // Людина та світова глобалізація: перспективи та межі розвитку. – Дн-к : ДНУЗТ, 2011. – С. 15-16. 5. Карпов Е. Б. Информационное общество и информатика [Электронный ресурс] / Е. Б. Карпов, А. Я. Фридланд, И. А. Фридланд // Технологии информационного общества : VI Российская конференция. – Режим доступа: <http://old.conf.infosoc.ru/2003/03-r1f09.html> 6. Чернова Л. Е. Стили мышления студентов и учебные практики / Л. Е. Чернова // Інформаційні технології в освіті (вища та середня школа). – Дн-к : ДДАУ, 2011. – С. 48-51.

MASTERS of PUA: МНЕНИЕ О ЦЕЛИ МАГИСТЕРСКОЙ ПОДГОТОВКИ

Основной задачей высшей школы является повышение уровня профессионализации и развития личности. Многоуровневая структура профессиональной подготовки, где особое место определено магистратуре, увеличивает степень свободы студентов в процессе обучения в вузе, что позволяет более эффективно готовить специалистов для реального сектора экономики и способствует развитию научного потенциала выпускников. Современные студенты, поставленные в жесткие условия конкуренции на рынке труда, стараются приобрести за время обучения такую подготовку, которая позволит отнести себя в дальнейшем к категории «успешных».

В феврале 2013 года в Харьковском гуманитарном университете «Народная украинская академия» сотрудниками лаборатории проблем высшей школы организовано и проведено прикладное исследование, анализирующее мнение студентов, обучающихся по магистерской программе в НУА, и преподавателей – научных руководителей магистров в отношении цели магистерской подготовки (всего опрошено 97 респондентов). Основной метод сбора первичной информации – опрос.

Большинство магистров основную цель своей подготовки видят в формировании специалистов, обладающих знаниями и умениями, достаточными для выполнения профессиональных заданий инновационного характера. Обучение в рамках магистерской программы должно, по их мнению, быть ориентировано на формирование компетентного специалиста, владеющего организаторскими и управленческими навыками, готового к выполнению своих профессиональных функций на основе новейших научных данных и современных технологий.

Преподаватели же считают, что основная цель магистерского уровня заключается, прежде всего, в подготовке студентов к дальнейшей работе в сфере управления и научных исследований на основе полученных фундаментальных, специализированных знаний и практических навыков. Наличие магистерского диплома, по их мнению, облегчает решение проблемы трудоустройства и способствует дальнейшему карьерному росту специалиста, подготовке к эффективной профессиональной, научно-исследовательской, педагогической и аналитической деятельности как в области управления организациями различной формы собственности, так и в функциональных областях менеджмента, таких, как управление человеческими ресурсами, маркетинг, логистика и др.

Полученные данные свидетельствуют о том, что существуют значимые различия в ответах студентов и преподавателей на вопрос о цели магистерской подготовки. Студенты связывают степень магистра с практико-профессиональной подготовкой, в то время как их научные наставники, из числа преподавателей НУА, – с подготовкой, ориентированной на реализацию научной стратегии.

Возможно, это обусловлено тем, что преподавательский состав больший акцент в организации процесса обучения в магистратуре делает на преподавании фундаментальных, специализированных знаний и практических навыков, способствующих успешной научно-исследовательской, педагогической и аналитической деятельности молодых специалистов. Студенты же после обучения в магистратуре видят себя компетентными специалистами, владеющими организаторскими и управленческими навыками, специальными умениями и знаниями, а также готовыми к выполнению профессиональных обязанностей инновационного характера.

Но важно отметить, что для обеспечения понимания всеми участниками образовательного процесса цели такого образовательного уровня как «магистр» необходимо четче информировать студентов-бакалавров о специфике магистерских программ в вузе.

Важным является разрешение противоречия в отношении увеличения периода обучения магистров до 1,5 лет. Несмотря на то, что такое решение инициировано Министерством образования и науки Украины с целью создания надлежащих условий для теоретической и практической подготовки магистров, а обучение по магистерским программам менее 1,5 лет является нарушением европейских стандартов в подготовке специалистов такого уровня, такое решение магистрами не поддержано. С тем, что увеличение сроков обучения в магистратуре будет способствовать повышению уровня магистерской подготовки в целом, в той или иной степени согласен только каждый пятый из опрошенных студентов. Преподаватели же, напротив, выразили свое мнение в пользу такого решения: в том, что оно в определенной степени способствует повышению уровня подготовки магистров уверено большинство из них.

Безусловно, выбор в пользу магистратуры – решение не из простых! Мнение магистров и преподавателей в этом отношении будет, на наш взгляд, способствовать организации эффективной информационно-разъяснительной работы среди студентов-бакалавров. В решении вопроса о корректировке указанных в публикации противоречий, на наш взгляд, следует учитывать и возможности высшего учебного заведения, обратить внимание на его инновационность, способность на практике продемонстрировать гибкость в совершенствовании учебного процесса на разных образовательных уровнях, в том числе в магистратуре.

TRANSFORMATION OF RUSSIAN SYSTEM OF HIGHER EDUCATION IN THE CONTEXT OF THE INTERNATIONALIZATION: FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF ACADEMIC MOBILITY

The purpose of our research is to identify and analyze the conditions and technologies of the influence of intercultural communications to enhance academic mobility in higher education in Russia. The priority direction of development of modern society is a movement toward globalization, spreading to all spheres of society. In transforming society, knowledge, information, accessibility and quality is of great importance. One of the main sources of knowledge is education. Education has a central role in the life of every person and the country as a whole. Education provides the resources that are necessary for a successful professional career and life, to his becoming a professional and citizen. In modern conditions a significant number of highly qualified professionals is a prerequisite for success of the country, as well as to maintain the competitiveness between countries. World statistics show that the high level of education of the population is an indicator of the welfare state. International statistics provide an opportunity to see the real picture of the state of education in the world, and to identify global trends in education.

As the most significant and wide-ranging reform of higher education in world, the Bologna process was established after the ministers of education from France, Germany, Italy and the U.K. met at the Sorbonne in 1998 to discuss the future of higher education in Europe.

The Bologna Declaration reflects «the intention to create in Europe common currency, banking and economy system as well as a common educational space based on the effective intellectual, cultural, social and technical foundation. The main idea of the Declaration was to develop an open system of higher education which could conserve and save cultural autonomy and diversity of different countries, and at the same time encourage the existence of the common educational space where teachers and students would acquire unlimited mobility and favorable conditions for the closer partnership»[3, p. 17].

According to the estimation of the World trade organization the capacity of the world education market is equal to 50 – 60 billion; it constantly grows [1; p.13]. Total quantity of students will increase from today's 97 mil to 260 mil by 2025. By the UNESCO experts' estimation rendering education services to foreigners is becoming one of the most profitable types of export [1, p.13]. Russia ranks among ten leading countries of the world (8th place) for educating foreigners. More than 120 thousand foreign students study at 650 Russian universities. The majority (70 thousand) is CIS citizens [1, p.55]. The necessity of development of academic mobility is appreciated and supported on the country's top leadership level. Speaking at the 9th convention of the Russian union of rectors Prime Minister Medvedev D.A. specified an exceptional importance of educational mobility along with other priority tasks of high school for complete integration into the world educational system [1, p.8].

Despite the fact that Russia having signed the Bologna Declaration in September, 2003, is facing now a range of important problems, which require considerable changes and modernization of Russian education. Higher education in Russia has one principal feature of which there is neither in Europe nor in America. This is the concentration of elite universities in Moscow, St. Petersburg and a number of academic centers. This situation creates a fundamental problem of training the current level in the regions. The low level of mobility associated with low income, contrary to one of the key areas of development identified in the Bologna Declaration.

One of the key issues discussed in the framework of the Bologna process is the question of comparability of Diplomas, with special emphasis on the Diploma Supplement. In recognition of diplomas Russia through a system of state accreditation, while in Europe that deals with professional associations. Virtually the same thing is true when it comes to academic degrees: in other countries there is no such thing as a candidate of science. Therefore, it is often the case that someone who applies for a job as an engineer or a manager will be advised to take additional training in a local university. Only after holding a recognized diploma will he be able to count on getting a job in his specialty [2, p. 45].

And also, plus is the establishment of a credit system (European Credit Transfer System [ECTS]), because it expands the compatibility of Russia with the pan-European educational space and increases the attractiveness and competitiveness of Russia's education. The credit system makes a comparable training program that allows you to increase academic mobility of students. Credit is an important component of a pan-European system of education within the Bologna process. For each discipline, depending on the volume of work, the experts shall determine the credit, grade. In the case of successful development of each discipline, the student receives credit, the total amount which allows him to get a bachelor's or master's degree. In the European system of credit transfer 60 credits represent one academic year, 30-one semester, 20-one trimester. Thus, Russia's participation in the Bologna process does not mean harmonization of higher education. It represents the desire for comparability of education systems, to ensure that make it more dynamic and responsive to the needs of time and the labor market and higher education system, consequently it's necessary to continue development of organization and management of intercultural communications in higher education in Russia for expansion of academic mobility.

REFERENCES: 1. Galichin V. A. Academic Mobility in the Internationalization of Education // University Book, 2009. - 460 p. 2. Dobren'kova E.V. Problems of Russia's Entry into the Bologna Process // Russian Education and Society. - vol. 50, no. 4, - 2008. - P. 42-51. 3. Kozlyev V.A. Higher education in Russia in the mirror of the Bologna Process // Saint Petersburg: RSPU. 2005. - 21 p.

**ОТ СОЦИАЛЬНОЙ АКТИВНОСТИ К СОЦИАЛЬНОЙ СУБЪЕКТНОСТИ МОЛОДЕЖИ:
ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ЭМПИРИЧЕСКИЕ ТРЕНДЫ
СОЦИОЛОГИЧЕСКОЙ ШКОЛЫ Е. А. ЯКУБЫ**

Необходимость изучения отечественной социологической традиции актуализируют трансформационные процессы, происходящие в современном украинском обществе и обуславливающие внутренний кризис и изменения социальных институтов, в том числе науки. В этих условиях научные школы, благодаря присущим им механизмам наследования, обеспечивают преемственность, непрерывность научной традиции. Исследование любой научной традиции предполагает анализ контекстов ее развития, научную саморефлексию, что крайне важно для определения проблемных моментов и очерчивания перспектив отечественной социологической науки.

Принято считать, что существование научной школы длится столько же, сколько и разработка научно-исследовательской программы, выдвинутой лидером школы, а сама «школьная» организация научной деятельности является, скорее, барьером, для развития науки из-за «консервации» проблем и методов, чем точкой роста (см. напр. [1; 2]).

В этом контексте возникает вопрос о принципиальной возможности/невозможности рефлексии по поводу собственной научной традиции, в которой сформировался, по П. Бурдье, научный габитус. Именно этот ученый указал на один из путей решения данной проблемы, «объективацию объективирующего субъекта», что предполагает объективацию «предпосылок и бессознательных схем мышления, связывающих исследование и познание со случайностями конкретной истории» [3].

Научная школа¹ является многоаспектным феноменом, имеющим социальные составляющие, что отражается в ее признаках. С нашей точки зрения, о научной школе можно говорить в случае наличия: 1) авторитетного ученого, который объединяет учеников вокруг своей идеи и выступает лидером научной школы; 2) оригинальной научно-исследовательской программы; 3) механизмов воспроизводства, которые обеспечивают преемственность научной традиции (явных и неявных знаний); 4) длительного периода деятельности (наличие нескольких поколений ученых); 5) каналов «утилизации» полученного знания, которые делают вклад научной школы видимым для всего научного сообщества (наличие научных публикаций, собственных изданий и т.д.); 6) внешнего признания и высокой оценки работы исследовательского коллектива (кандидатские и докторские диссертации, подготовленные в рамках теоретического дискурса данной школы, государственные премии и награды, авторские свидетельства, патенты, признание со стороны зарубежных научных сообществ в виде дипломов, почетных званий и т.д.) [4].

Мы определяем научную школу как социальную систему, элементы которой объединены локальной парадигмой - сложной символической структурой, включающей в себя предметно-логическую (основные категории, идеи, проблемы, принципы интерпретации и объяснения, методологическую ориентацию и т.д.), ценностную и практическую компоненты [5].

Исследование преемственности научных традиций в контексте исследования научных школ предполагает, в том числе, исследование формирования и развития проблем, категорий и методов, а также объективацию социокультурных влияний на процесс теоретико-методологической эволюции. В этом контексте показательным может быть анализ эволюции социологической школы Е. А. Якубы, в частности, развитие ее учениками теории социальной активности [6]. Разрабатывая эту теорию, Е. А. Якуба исходила из своего научного кредо – исследовать только наиболее актуальные, жизненно важные для общества проблемы. Одной из таких проблем, по ее мнению, была проблема повышения социальной активности личности, в том числе и прежде всего молодой, изучению которой были посвящены многочисленные исследования, проведенные под руководством Е. А. Якубы. При этом под социальной активностью личности Е. А. Якуба понимала «системное социальное качество, в котором выражается и реализуется уровень ее социальности, т.е. глубина и полнота связей личности с социумом, уровень превращения личности в субъекта общественных отношений» [7, с. 97].

Исходя из такого понимания социальной активности, одним из авторов этой публикации была разработана концепция социальной субъектности личности (социальной группы) [8]. Эмпирической базой для разработки этой концепции послужили результаты общенациональных и международных социологических исследований проблем жизнедеятельности студенчества, проведенные под руководством ее автора.

Подчеркнем, что концепция социальной субъектности была актуализирована изменившимися социокультурными контекстами. Такая концепция не могла появиться во времена создания Е. А. Якубой своей теории социальной активности. Как подчеркивали такие известные социологи, как В. А. Ядов,

¹ Понятие «научная школа» употребляется нами в узком смысле как научно-исследовательский коллектив, в отличие от его более широкой трактовки как научного направления.

Т. И. Заславская, Р. В. Рывкина и др. советское общество было бессубъектным (см. напр. [9, 10]), ибо, как полагает Р. В. Рывкина, «субъект – это прежде всего тот, кто проявляет активность, имеет собственную позицию, стратегию поведения и ее реализует» [9, с. 124]. Так вот, именно потому, что в условиях советского общества человек не мог реализовать *собственную* позицию, говорить о его социальной субъектности было не вполне корректно. Социокультурная трансформация постсоветских обществ, в том числе украинского, сделала возможным постановку вопроса о социальной субъектности личности (или социальной группы), актуализировав необходимость концептуализации данного феномена.

В анализируемой нами концепции социальная субъектность определяется как «социокультурный феномен, сущностное *качество* субъекта (индивида, группы и т.д.), прежде всего проявляющееся в его ценностных ориентациях, стратегическом жизненном выборе, социально творческой самодетельности» [11, с. 155].

Как видим, дефиниция понятия «социальная субъектность» базируется на определении социальной активности, данном Е. А. Якубой. В свою очередь, показатели и эмпирические индикаторы социальной субъектности тесно связаны с показателями и индикаторами социальной активности. Акцентируя внимание на детерминированности социальной субъектности конкретными историческими и социокультурными условиями, автор концепции выделяет такие аксиологические, когнитивные и конитивные (поведенческие) показатели социальной субъектности личности (социальной группы) в современном украинском обществе: превалирование в аксиодискурсе модернистских и постмодернистских ценностей и ценностных ориентаций, актуализирующих цели достижения жизненного успеха и самореализации; обусловленная этими ценностями жизненная стратегия самореализации; психологическая готовность, теоретическая и практическая подготовленность к реализации этой стратегии; активная, самостоятельная, творческая, целенаправленная, ответственная деятельность в профессиональной, общественно-политической, образовательной, семейно-бытовой и т. д. сферах; адаптационно-инновационный потенциал личности (социальной группы) как её готовность и способность перестраивать свое сознание, в том числе его ценностные феномены, в соответствии с изменяющимися социокультурными условиями; способность воздействовать, в том числе результатами своей деятельности, на другие социальные субъекты (личности, группы). Последнее, по мнению автора концепции, является важнейшим показателем социальной субъектности. Что касается её аффективных (эмоциональных) показателей, то к ним можно отнести взвешенный оптимизм и, главное, уверенность в собственных силах.

В концепции социальной субъектности подчеркивается, что в новых социокультурных условиях особую значимость как в локальной, так и в глобальной перспективе приобретает образовательная составляющая факторной обусловленности этого феномена, что и предопределило обращение её автора к исследованию процесса становления социальной субъектности современного украинского студенчества. Последнее лишний раз свидетельствует о том, что концепция социальной субъектности представляет собой развитие теории социальной активности Е. А. Якубы в её теоретико-методологических и эмпирических контекстах, поскольку многие ее исследования были посвящены анализу студенчества и молодых специалистов как носителей социальной активности.

ЛИТЕРАТУРА: 1. Мирская Е. З. Научные школы: история, проблемы и перспективы / Е. З. Мирская // Науковедение и новые тенденции в развитии российской науки / Под ред. А. Г. Аллахвердяна, Н. Н. Семеновой, А. В. Юревича. – М. : Логос, 2005. – С. 244-265. 2. Дежина И. Г. Тенденции развития научных школ в современной России / Дежина И. Г., Киселева В. В. – М. : ИЭПП, 2009. – 164 с.: ил. с. 19. 3. Пьер Бурдьё. Введение в социологию социальных наук: объективация субъекта объективации // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2004. – Том VII. – № 5. – С. 8-11. 4. Проценко Л. Г. Наукова школа як об'єкт дослідження: теоретико-методологічні засади / Проценко Людмила Григорівна // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : збірник наукових праць. Випуск 16. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна. – 2010. – С. 190-195. 5. Проценко Л. Г. Наукова школа з перспективи системного підходу Н. Лумана / Проценко Людмила Григорівна // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : збірник наукових праць. – 2012. – № 18. – С. 130-134. 6. Якуба Е. А. Общественная активность, ее содержание и критерии / Е. А. Якуба // Роль общественности в управлении производством : Опыт конкретно-социол. исслед. – Х. : Изд-во Харьк. ун-та, 1968. – С. 20-34; Якуба Е. А. Роль виробничого колективу у вихованні соціальної активності / Е. А. Якуба // Філософська думка. – 1976. – № 143 – С. 78-80; Якуба Е. А. Приобщение к практической деятельности как условие развития общественной активности студентов / Е. А. Якуба // Актуальные проблемы теории и практики нравственного воспитания студентов. – Л., - 1978. – С. 53-57; Якуба Е. А. Социальная активность молодого специалиста в условиях развитого социализма, ее критерии, уровни / Е. А. Якуба, В. А. Правоторов, И. Д. Ковалева // Социальная активность специалиста: истоки и механизм формирования (Социол. анализ). – Х., - 1983. – Гл. 1. – С. 5-26; Якуба Е. А. Формирование социальной активности специалиста в вузе / Е. А. Якуба // Вестник Харьковского государственного университета имени А. М. Горького. – Х., - 1985. – № 271. – 73 с.; Якуба Е. А. Методологические и методические проблемы социологических исследований социальной активности личности. / Е. А. Якуба // Вестник Харьковского государственного университета имени А. М. Горького. – Х., - 1989. – № 342. – 65 с. 7. Якуба Е. А. Социология : Учебное пособие для студентов / Е. А. Якуба. – Харьков : Константа, 1996. – 192 с. 8. Сокурская Л. Г.

Социальная субъектность как социологическое понятие и социальный феномен / Сокурская Людмила Георгиевна // *Методология, теория та практика социологического анализа современного общества* : Сборник научных работ. – Харьков : ВЦ ХНУ имени В. Н. Каразина, 2001; Сокурская Л. Г. Проблема субъекта в современной социологии / Сокурская Людмила Георгиевна // *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна* 577/2003. «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». – Харьков : ВЦ ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2003; Сокурская Л. Г. Критерии и показатели социальной субъектности, ее типология, носители, уровни и этапы формирования // Сокурская Л. Г. *Студенчество на пути к другому обществу: ценностный дискурс перехода* : Монография / Л. Г. Сокурская. – Харьков : Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, 2006. – С. 155-166. **9.** Рывкина Р. В. Персонажи и признаки социального мира / Р. В. Рывкина // *В человеческом измерении* / Под ред. и с предислов. А. Г. Вишневского. – М. : Прогресс, 1989. – С. 118-129. **10.** Ядов В. А. Социальная идентификация в кризисном обществе / В. А. Ядов // *Социологический журнал*. – 1994. – № 3. – С. 35-52. **11.** Сокурская Л. Г. *Студенчество на пути к другому обществу: ценностный дискурс перехода* : Монография / Л. Г. Сокурская. – Харьков : Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, 2006. – 576 с.

Інна Ротарева

Запорізький національний університет

СОЦІАЛЬНА МОБІЛІЗАЦІЯ МОЛОДІ ЯК ІНСТРУМЕНТ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПЦІЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Соціальна мобілізація виступає одним із основних інструментів реалізації концепції сталого розвитку в Україні та інших країнах світу. Необхідно відзначити, що концепція сталого розвитку прийнята ООН (1992 р.) як найважливіша стратегія розвитку майбутнього людства. Впровадження механізму соціальної мобілізації виробило у громадян більшості країн-учасників проектів ООН зі сталого розвитку активну соціальну позицію, усвідомлення власної суб'єктності у вирішенні питань спільного існування. Тому з позиції дослідження змін у світогляді людей нас цікавить наукове (соціологічне) вивчення соціальної мобілізації як інструменту реалізації концепції сталого розвитку.

На думку Є. Подольської, сталий розвиток – це концепція, що включає обґрунтування наступних методологічних положень: а) масштаби експлуатації ресурсів, напрямки інвестицій, орієнтація технічного і соціального розвитку відповідають майбутнім потребам майбутнього населення, б) при цьому поняття потреб включає і інтереси найбільш вразливих верств населення у світі, задоволення яких є пріоритетним; в) обмеження в експлуатації природного середовища та ресурсів вважається неминучим, але воно повинно узгоджуватися з рівнем технічного розвитку та соціальної організації суспільства [3, с. 66].

Ідея залучення громад до вирішення місцевих проблем знайшла своє відображення у прийнятому ООН плані дій у контексті сталого розвитку на Міжнародній конференції з навколишнього середовища і розвитку у Ріо-де-Жанейро («Саміт землі») у 1992 році [2]. Одним із успішних прикладів формалізованої соціальної мобілізації виступає діяльність проекту ЄС/ПРООН «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду». Умовою виділення коштів проектів програми є створення неприбуткової організації, учасниками якої повинні стати щонайменш 80% домогосподарств певного населеного пункту. Також однією з умов є спільне фінансування виконуваних проектів з покращення соціальної інфраструктури неприбутковою організацією громадян та ПРООН.

С. Пінчук описує соціальні технології, що використовуються у даній програмі задля успішної соціальної мобілізації громадян, таким чином. Обрані громади об'єднуються в організації громад на засадах раціонального врядування. Потенціал організацій громад будується таким чином, щоб вони мали змогу приймати спільні рішення разом з місцевою владою і, відповідно, мобілізувати ресурси та займатися впровадженням нових проектів. Проект надає гранти для впровадження власних проектів громад на основі принципу самопомоги та в рамках співпраці приватно-державного сектору, де кожний партнер має внести свою частку для розвитку [2]. Встановлюється і механізм фінансування, що передбачає частку членів громад (не менше 5%), центральні, місцеві бюджети, приватний сектор та безпосередньо сам проект. Отже, дана соціальна технологія залучає до кооперації декількох громадських суб'єктів, різні владні та самоорганізаційні інститути. Пересічні громадяни, вносячи певний внесок у загальну справу, виховують у собі громадянську активність, почуття власної, а не абстрактної відповідальності за спільний проект, завдяки чому підтримується сталість процесу соціальної мобілізації. Дана соціальна технологія соціальної мобілізації громадян може застосовуватися по відношенню до людей різних вікових груп. Особливістю застосування соціальних технологій в межах молодіжної когорти є те, що основною їхньою метою виступає активізація тих якостей, які можуть надалі спонукати молодь до

формалізованої соціальної мобілізації – ефективного та відповідального втілення соціальних громадських ініціатив та інновацій у суспільстві.

Однією з проблем залучення молоді до проєктів розвитку соціальної інфраструктури населених пунктів є її недостатня соціальна активність. Недружнє середовище, відсутність надихаючих перспектив діяльності для молоді, низька громадська солідарність стають причинами соціальної пасивності молоді. Не варто доводити, наскільки важлива участь цієї соціальної групи у реалізації проєктів підтримки сталості розвитку. В результаті повільної, а подекуди хибної динаміки соціального розвитку, як відзначає В. Осипов, люди замикаються в мікрогрупах (як правило, у сім'ях) і перестають реагувати на «зовнішній світ». Як наслідок – будь-які соціально-політичні проєкти, які передбачають певний рівень смислової та організаційної мобілізованості в так званих депресивних регіонах та населених пунктах, приречені на невдачу [1, с. 42]. Одним із способів подолання цієї проблеми є використання мобілізаційних технологій.

Технології соціальної мобілізації використовуються, за визначенням В. Осипова, в рамках соціальної терапії, яка передбачає «лікування» розірваної соціальної тканини, діяльнісну вибудову нових орієнтирів і типів життя для жителів різних населених пунктів, головним чином невеликих міст та сіл [1, с. 43]. Очевидно, що проблеми молоді є ключовими і для інших вікових груп. В цьому сенсі соціальна терапія, спрямована на роботу з молоддю, на її становлення як соціального суб'єкта, впливає на все суспільство. Формування простору, в якому люди усвідомлено зацікавлені в проєктуванні свого майбутнього, тягне за собою зняття напруженості і поліпшення психологічного клімату. Запропоновані соціальні технології орієнтовані на роботу в невеликих населених пунктах, оскільки в кожному конкретному випадку стартовою точкою слугує подія (артпроєкт, тренінг, акція тощо), навколо якої і відбувається «кристалізація співтовариства» людей, які починають думати про майбутнє. Під майбутнім при цьому розуміється не тільки певна віддалена перспектива, а й сама здійснювана дія, яка постає в якості «майбутнього в сьогодні». Дія сама по собі служить перетворенню середовища і соціальної інфраструктури надалі. Це означає відновлення соціальної солідарності і подолання ефекту втрати смислів життя молоддю.

Таким чином, у молоді формується досвід та практичні навички реалізації соціальних проєктів, актуалізується соціальна мобілізація, формуються вміння та навички, підвищується рівень підготовленості до реалізації власних молодіжних ініціатив. Набуті особистісні якості формують інноваційний світогляд, бачення себе як активних суб'єктів громадянського суспільства. Активізація внутрішнього потенціалу соціальних суб'єктів відіграє велику роль у демократизації українського суспільства. Розглянута соціальна технологія соціальної мобілізації молоді формує соціальне та культурне підґрунтя, практичну підготовленість для втілення соціальних проєктів інфраструктурного спрямування. Що стосується розповсюдження та популяризації ідей соціальної мобілізації молоді, то на сьогодні найбільш ефективним методом для цього є робота із соціальними інтернет-мережами. Окреслені соціальні технології та шляхи соціальної мобілізації молоді в Україні покликані активізувати внутрішній особистісний потенціал молодих людей до втілення власних соціальних ініціатив. Тренінгова система соціальної мобілізації дозволяє підготувати молодих людей до практичної роботи з втілення громадських ініціатив у життя. Освітня діяльність чинить вплив на розповсюдження ідей сталого розвитку суспільства серед широкого загалу молоді, виховує у молодих людей відчуття власної суб'єктності.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Осипов В. Из замкнутого круга выживания / В. Осипов // Со-Общение. – 2003. – №1. – С. 42-52. 2. Повестка дня на XXI век [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ecolife.org.ua/education/apress/agenda/> 3. Сталий розвиток суспільства : навчальний посібник / [А. Садовенко, Л. Масловська, В. Середа та ін.]. – К. : ПРООН, 2009. – 241 с. 4. Управление социальными процессами : уч. пособие / Е. Подольская. – Х. : Изд-во НУА, 2007. – 208 с.

Олександра Пташник-Середюк

Львівський державний університет внутрішніх справ

ІДЕНТИФІКАЦІЯ ЯК ВАЖЛИВА СКЛАДОВА ПРОЦЕСУ СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

У сучасній теоретичній та емпіричній соціології все більше уваги приділяється проблемам ідентифікації особистості, в тому числі та перш за все молоді, в умовах суспільства, що постійно змінюється.

Ідентифікація є способом та формою функціонування і саморозвитку суспільства, засобом визначення соціальної позиції, соціального статусу особи в суспільстві, формування соціальних груп за ознаками «Ми» та «Вони». Сам термін ідентифікація означає ототожнення, збіг з чимось.

Ідентифікація у своїй загальній сутності співпадає з тлумаченнями, які дослідники пов'язують з поняттям «Я» в найрізноманітніших формах: «Я-концепції», «Я-системи», «Я-досвіду», з поняттям «его» у формах «его-ідеалу», «его-ідентичності», «супер-его». Так, за З. Фрейдом [4], «супер-его» дитини будується за моделлю «супер-его» батьків і стає провідником традицій та всіх цінностей, які передавались цим шляхом від покоління до покоління.

Е. Еріксон [1] виділяє ідентифікацію *персональну і соціальну*, які, на його думку, є єдиним процесом психосоціального руху і реалізації людини в її життєдіяльності.

Отже, поняття ідентифікації співвідносне, перш за все, з розумінням невпинного розвитку «Я» як складного багаторівневого особистісного утворення. Це пов'язано з трьома основними рівнями аналізу людської природи: індивідуальним, особистісним, соціальним.

На *індивідуальному рівні* ідентифікація відбувається як результат усвідомлення людиною власної часової тягlosti, впродовж якої відбувається сприйняття себе як людини того чи іншого фізичного вигляду, темпераменту, задатків, з певним минулим і прагненням майбутнього.

На *особистісному рівні* ідентифікація визначається як відчуття людиною неповторності себе й свого життєвого досвіду, базоване на вмінні поєднати всі ідентифікації з розумовими здібностями, зі сприятливими можливостями, пропонованими соціальними ролями.

На *соціальному рівні ідентифікацію* можна визначити як особистісний конструкт, що відображає внутрішню солідарність людини з соціальними (груповими) ідеалами і стандартами, які сприяють людській визначеності щодо поділу світу на собі подібних і не схожих на себе.

Ідентифікація є процесом становлення та розвитку суспільних відносин, взаємодії між людьми на основі тих соціальних позицій, які вони займають і тих соціальних ролей, які вони відіграють у суспільстві. Ідентифікація є двобічним процесом: людина стає представником певної соціальної групи завдяки тому, що вона має певні ознаки, які дозволяють їй вважатися причетною до цієї спільноти.

Ідентифікація є способом тотожності, хоча і неповної. Вона відбувається за допомогою певних критеріїв, які для особи є життєво важливими. До таких критеріїв, на думку української дослідниці І. Старовойтової [3, с. 182–192], можна віднести: спільні ідейно-політичні інтереси, економічні інтереси (ведення бізнесу, спільне виробництво суспільних благ), духовно-ідеологічні інтереси (близькість світоглядних поглядів, релігійних переконань, конфесійної приналежності чи членство в релігійних громадах), національна, етнічна спільність, спільність моральних норм та взірців поведінки. Спільними для вищезгаданих критеріїв є те, що вони в якості ідентифікатора виступають важливими факторами внутрішньогрупової єдності, способу життя. Вони об'єднують людей, створюють їм відчуття захищеності, колективної співучасті, потрібності, позбавляють почуття самотності. В соціологічній думці велика увага приділяється таким суб'єктивним критеріям ідентифікації, як фіксація почуття приналежності, причетності до тих чи інших спільнот. Ідентифікація – процес поміщення свого «Я» в систему соціально конструйованих категорій. Як підкреслює американський соціолог П. Бергер [5], люди будують свої ідентичності з матеріалу тієї культури, в якій вони живуть.

Як зазначає В. Ядов, базисна функція соціальної ідентифікації відображає включення в систему соціальних взаємозв'язків, бажання індивіда злитися з спільнотами і групами, котрі забезпечать захист її життєвих інтересів, головних потреб у самозбереженні, розвитку і самореалізації перед реальною або ймовірною небезпекою утиснення базисних потреб іншими групами, спільнотами і індивідами, що їх складають [2]. Особливе значення це має для молодого людини, яка тільки розпочинає свій життєвий шлях.

Отже, основною функцією соціальної ідентифікації для індивіда (особливо молодого) є фіксація єдності його інтересів з різними соціальними спільнотами, котрі (навіть якщо сам він цього до кінця не усвідомлює) забезпечують його самозберігання як індивіда і як особистості, захищають його основні інтереси, сприяють реалізації потреб в самоствердженні, розвитку і самовираженні. Соціальна ідентифікація є складним цілісним особистісним утворенням, що має змістовні, когнітивні і формально-динамічні, афективні характеристики, яка функціонує за допомогою механізмів ідентифікації і диференціації. Вона розвивається протягом всього життя людини у відповідності із змінами соціального контексту. Основними показниками і рисами є предмети ідентичності, тобто змістовний бік ідентифікації і ступінь її вираженості, стійкості і усвідомлення її наявності.

Узагальнюючи вищесказане, можна дійти висновку, що ідентифікація є процесом об'єднання суб'єктом себе з іншим індивідом чи групою на основі емоційного зв'язку або включення в свій внутрішній світ і прийняття як власних норм і цінностей; це увлечення, бачення суб'єктом іншої людини як продовження самої себе, наділення її своїми рисами, відчуттями, бажаннями; це механізм постановки суб'єктом самого себе на місце іншого, що проявляється у вигляді перенесення себе в простір, обставини іншої людини, що призводить до засвоєння його особистісних змістів.

Процес ідентифікації має постійно відтворюваний результат – особливу якість людини – ідентичність, яка є змістом і безперервністю «Я», яке розвивається по мірі того, як молода людина відділяється від батьків і сім'ї і займає своє місце в суспільстві.

В умовах сучасного українського суспільства особливого значення набуває науковий, перш за все соціологічний, аналіз таких видів соціальної ідентичності молоді, як громадянська, етнічна, європейська, глобальна, політико-ідеологічна, релігійна тощо. У полі нашого власного дослідницького інтересу знаходиться релігійна ідентичність студентської молоді Прикарпаття. Здійснене нами емпіричне дослідження довело, що релігійна ідентичність студентів вишів Прикарпатського регіону має переважно номінальний характер, оскільки тільки 23 % опитаних можна вважати воцерковленими (такими, що постійно відвідують богослужіння, чітко визначають свою конфесійну приналежність, додержуються відповідних обрядів тощо). При цьому найважливішим чинником формування релігійної ідентичності є сімейні традиції, приклад батьків, тобто те, що можна назвати первинною релігійною соціалізацією.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис. / Э. Эриксон. – М., 1996. 2. Социальная идентификация личности / Под. ред. Ядова В. А.. – М. : Институт социологии РАН, 1993 3. Старовойтова И. И. Идентификация как социальный процесс // Мультиверсум. Філософський альманах : Зб. наук праць / Відп. ред. В. В. Лях. – Вип. 1. – К. : Стило, 1998. 4. Фрейд З. Я и Оно. – М. : ЭКСМО-Пресс; Фолио, 1999. – 1040 с. 5. Berger P. The Sacred Canopy. Elements of Sociological Theory Religion. / P. Berger. – New York, 1967.

Мирослава Бліхар

Львівський національний університет імені Івана Франка

ДУХОВНІСТЬ МОЛОДІ ЯК ВИЗНАЧАЛЬНИЙ ВЕКТОР РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

Розбудова української держави висуває надзвичайно важливе завдання – виховання справжнього громадянина, високодуховної, культурної особистості, яка здатна подолати будь-які труднощі, кризи, спрямувати свої знання, талант, зусилля на процвітання своєї країни, яка розуміє, що духовність – найважливіший складник людського життя. Сьогодні необхідно усвідомлювати, що духовність треба виховувати як особливу цінність людського життя вже з дитинства, з дошкільного віку, коли закладається фундамент особистості, відбувається її становлення, привласнення моральних та духовних цінностей.

Що ж таке духовність? Тлумачний словник-довідник моральних та духовних понять і термінів так формулює визначення цього поняття: «Духовність – це індивідуальна вираженість у системі мотивів особистості двох фундаментальних потреб: ідеальної потреби пізнання й соціальної потреби жити, діяти «для інших». Під духовністю переважно розуміють першу з цих потреб, під душевністю – другу. Душевністю характеризується добрим ставленням особи до людей, які її оточують, увагою, готовністю прийти на допомогу, розділити радість і горе. З категорією духовність співвідноситься потреба пізнання світу, себе, смислу і призначення свого життя. Людина духовна тією мірою, якою вона замислюється над цими питаннями і прагне дістати на них відповідь. Втрата духовності рівнозначна втраті людяності. Духовність також виражається у зверненні людини до вищих цінностей, до ідеалу, у прагненні людини до досконалості» [1, с. 37].

«Духовність – це сукупність психічних явищ, що характеризують внутрішній, суб'єктивний світ людини, основні риси культурної спрямованості особистості – її життєві інтереси, переконання, погляди, ідеали, ставлення до самої себе, до життя, інших людей, бажання, естетичні та моральні почуття» [2, с. 86].

На нашу думку, одним із головних завдань сучасного українського суспільства є відродження духовності, створення умов для найповнішого освоєння людиною багатогранного потенціалу як української, так і світової духовності, культури. Сьогодні все частіше висловлюється думка про необхідність повернення до традиційних духовних цінностей, на яких завжди будувалася не тільки українська, а і світова культура. Без такої ціннісної основи суспільство не зможе крокувати вперед, бути сильним, вільним. Адже духовність – це фундамент, без якого не можливо побудувати гуманне, демократичне суспільство. Ось чому проблема духовності, духовного розвитку, духовних цінностей є соціально значущою, актуальною. Саме тому вона привертає увагу багатьох фахівців – істориків, педагогів, соціологів, культурологів, богословів, філософів, психологів, які активно обговорюють її у різноманітних контекстах.

Сьогодні суспільству треба замислитися над пріоритетами у вихованні дітей, молодого покоління, над основними завданнями навчання. На жаль, серед життєвих пріоритетів багатьох наших співгромадян є гонитва за статусом, матеріальними статками, а це девальвує, знецінює морально-духовні ідеали у дітей і підлітків, веде до засилля бездуховності, байдужості, споживацтва в різних сферах, заміни справжніх

духовних цінностей псевдоцінностями, псевдоідеалами. Велике занепокоєння викликає те, що чимало молодих людей схильні до беззмістовного проведення вільного часу. Наші безпосередні спостереження в студентському середовищі свідчать про те, що переважна більшість студентів проводять свій вільний час пасивно: вдома за комп'ютером або зустрічається з друзями, відвідує кафе, клуби. Лише невелика частина молодих людей відвідує культурні заклади і присвячує свій вільний час самоосвіті.

Одним із найважливіших каналів формування духовного потенціалу студентства виступає вища освіта. У процесі її отримання відбувається залучення молоді до таких загальнолюдських моральних та естетичних цінностей, як добро, краса, істина, любов, гармонія, духовність. Навчальний процес може бути джерелом духовного потенціалу студентів тільки за умови скоординованості навчальних дисциплін на основі цілісного бачення змісту освіти, який адекватно відображає картину світу. Все це зумовлює необхідність інтегральної моделі навчання, яка може бути реалізована тільки в рамках гуманістичної парадигми освіти. Дисципліни, що викладаються у ВНЗ, повинні формувати в студентів історичний світогляд, високий рівень морального, духовного, культурного розвитку, вдосконалювати загальнокультурні запити й художній смак.

Враховуючи неоднозначний соціокультурний вплив на сучасну молодь різних соціальних суб'єктів, спрямованість освітянського процесу має бути націленою на духовне збагачення і результативну творчу діяльність особистості, що розкриває свої здібності на засадах самореалізації та створюючи умови для саморозкриття інших. Не тільки рівень освіти, а саме її якість, характер, спрямованість є актуальним з погляду розв'язання сучасних проблем розвитку культури особистості, що має безумовне значення для подолання бездуховності у молодіжному середовищі.

Звичайно, духовна культура студентів формувалася під впливом сім'ї, близького оточення, шкільного колективу. Навчання ж і виховання у ВНЗ повинно підвести молоду людину до свідомого розуміння особистісного «Я». Духовне становлення через систему виховних заходів, вивчення предметів соціально-гуманітарного циклу, участь у соціальній діяльності (зокрема благодійницькій) – усе це сприятиме ціннісному відношенню до життя, допоможе забезпечити стійкий, гармонійний розвиток молодої людини.

Отже, формування духовності молоді – це завдання всього суспільства, показник його зрілості, виваженості, поміркованості, дбайливого ставлення до свого майбутнього, бо саме молоді жити й працювати у незалежній, вільній, демократичній державі.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Тлумачний словник-довідник моральних та духовних понять і термінів / [Уклад. О. А. Біда та ін.]. – Черкаси : Вид. від. ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2006. – 244 с. 2. Білик В. М. Формування духовної культури особистості спільними зусиллями сім'ї, школи та громадськості (II пол. XIX – поч. XX ст.) / В. М. Білик // Теорія та методика навчання та виховання : Збірник наукових праць / За ред. члена-кор. АПН України Г. В. Троцько. – Харків : ХПУ, 2000. – Вип.7. – С. 86-90.

Богдан Дикань

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

ЛЮБОВЬ КАК ЦЕННОСТЬ И ЦЕННОСТИ ЛЮБВИ: РЕТРОСПЕКТИВНЫЙ И АКТУАЛЬНЫЙ АНАЛИЗ

Любовь – это волшебное чувство. Человек, испытавший его, приобретает уникальный опыт, влияющий на всю его жизнь. Любовь не только индивидуальный социальный феномен. Она может влиять как на функционирование института семьи, так и на ход политических событий (вспомним Троянскую войну). На протяжении всей своей истории люди пытаются понять природу этого чувства. Однако путь к его разгадке не близок, и эта тема всегда остается актуальной. К поискам ответа на загадку любви обращаются представители многих наук: философы и историки, социологи и антропологи, психологи и литературоведы, демографы и физиологи.

С. И. Голод говорил, что «...для каждой культуры характерен свой идеал любви, определенные ценности и принципы ухаживания...» [1, с. 142-143]. Сущность любви определяется «историческим фоном» [1, с. 145], на котором закладываются ее ценности.

В первобытном обществе преобладали полигамные связи, что опровергает биологическую детерминированность любви. По мнению В. Паниотто, феномен любви существовал изначально как механизм обеспечения поддержания индивидами определенных норм межполовых отношений (например, табу на инцест). Подтверждением социальной природы любви служит то, что ребенок приобретает представление о ней в процессе социализации [2].

Выходит, что возникновение любви обусловлено, в первую очередь, фактором социальности, который актуализируется с появлением государства. В. Паниотто приводит содержание античных мифов в качестве доказательства существования любви в древнегреческом государстве [2].

Анализ «Пира» Платона свидетельствует о том, что представление о любви древних греков существенно отличалось от представлений последующих эпох. Так называемая платоническая любовь состоит в духовном стремлении к прекрасному, к творчеству, хотя и к нему приходят через телесную близость [3].

Во времена Средневековья сложились принципы романтической любви. Тогда влюбленность позиционировалась как обязанность рыцаря. Институт брака и чувство любви не были взаимосвязаны. «Связь между прекрасными формами придворного любовного этикета и реальностью помолвки и брака была незначительна» [1, с. 144].

Модель средневековой любви была свойственна только высшим слоям общества [1]. Но постепенно она вышла «за пределы элитарного круга» [1, с. 145].

Произошло это в Новое время - эпоху буржуазии. Тогда любовь приобрела массовый характер, но суть ее изменилась. Она стала прагматичной, что соответствовало стилю жизни буржуазного класса. На этом этапе развития человеческого общества любовь становится напрямую связанной с институтом семьи и брака [1]. В то же время понятие любви приобретает абстрактный смысл, начинает использоваться для объяснения макросоциальных процессов. Исходя из последней позиции, рассматривает любовь Питирим Сорокин, отождествляющий любовь с понятием филантропии, позиционируя ее как высшую форму человеческих отношений [4].

Георга Зиммеля интересовала формообразующая функция любви. Ученый подчеркивает тот факт, что объект любви воспринимается влюбленным в него субъектом идеализированно [5].

Николай Бердяев, рассматривая межполовые отношения как отношения любви, отмечает, что власть женщины над мужчиной, власть Евы над Адамом – это отражение власти природы над мужским полом [6; 7]. Религия, считает философ, должна была бы воспевать сексуальный акт [6; 7].

Эрих Фромм, творчество которого оказало непосредственное влияние на идеологов сексуальной революции, отмечал, что любовь возникает как ответ на определенный социальный вызов. Компенсация за счет любви особо эффективна, потому что она позволяет сохранять индивидуальность человека [8].

Итак, в Новое время сформировалась система ценностей любви, которая в качестве идеальной модели (с некоторыми изменениями, связанными с сексуальной революцией) существует до сих пор. В то же время многочисленные исследования свидетельствуют о трансформации ценностей любви, что связано с коммерциализацией всех сфер жизни общества.

Для проверки этой гипотезы мы обратились к результатам исследования «Новое поколение: надежды, цели, идеалы», проведенного кафедрой социологии Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина в 2013 году (N = 1000) среди студентов вузов Украины в рамках международного проекта, реализованного также в России, Беларуси и Армении.

Исследование показало, что только 9 % респондентов согласны с тем, что любовь – это пустая иллюзия; 17 % опрошенных рассматривают любовь только как сексуальные отношения между полами. Довольно большая доля респондентов (четверть ответивших) затруднилась ответить или же выбрала альтернативу «в чём-то да, в чём-то нет», что может говорить о некой сензитивности вопроса или же о спорности его формулировки. 18 % ответивших воспринимают любовь как силу, правящую миром. Столько же респондентов огласились с тем, что любовь – основа человеческого единства, 72 % не согласны с данным утверждением, 10 % – что она определяет сущность человека.

Результаты исследования позволили обнаружить следующую зависимость: чем больше респондент уверен в том, что любовь – это просто половые отношения, секс, тем меньше он стремится сделать счастливым любимого или любимую. В то же время, чем больше респондент уверен в том, что любовь – важнейшая основа человеческого единства, тем чаще он стремится осчастливить любимого человека; чем больше студент уверен в том, что любовь – это просто половые отношения, секс, тем меньше он стремится создать семью и родить детей. С другой стороны, чем больше респондент уверен в том, что любовь – важнейшая основа человеческого единства, тем больше он склонен к созданию семьи, рождению детей; чем меньше он уверен в том, что религиозная этика и мораль являются значимыми, тем больше склонен считать, что любовь – это всего лишь половые отношения, секс. В то же время, чем больше респондент придает значимости религиозной этике и морали, тем больше он уверен в том, что любовь – важнейшая основа человеческого единства.

Исследование также показало тендерные различия в отношении к любви. Так, если только 20,6 % юношей не согласны с тем, что любовь – это всего лишь половые отношения, секс, то среди девушек такого мнения придерживается 40,4 % опрошенных. С другой стороны, 45,2 % женщин в полной мере согласны с тем, что любовь – важнейшая основа человеческого единства, тогда как среди мужчин эту точку зрения разделяют 27,5 %.

Таким образом, любовь как социальный феномен изменяется вместе с процессами трансформации общества в целом. В условиях общества потребления, когда прагматизм и индивидуализм преобладают среди человеческих ценностей, любовь также приобретает коммерциализированный и прагматический характер. Это можно воспринимать не как патологию, а как очередной этап эволюции этого феномена. Но при этом необходимо понимать, что взаимосвязь любви и общества – дуалистическая, и то, какой является любовь, может влиять на суть семейных и даже политических отношений.

ЛИТЕРАТУРА: 1. Голод С. И. Карнавальность любви и оргийность секса / С. И. Голод // Рубеж (альманах социальных исследований). – 1994. – № 5. – С. 142-158. 2. Паниотто В. И. Гипотеза о социальных механизмах возникновения моногамной половой любви / В. И. Паниотто // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2004. – № 1. – С. 163-170. 3. Платон. Диалоги / Платон. – М. : Мысль, 1986. – С. 178-213. 4. Сорокин П. А. Таинственная энергия любви / П. А. Сорокин // Социс. – 1991. – № 9. – С. 144-159. 5. Зиммель Г. Избранное / Г. Зиммель. – М. : «Юристъ», 1996. – С. 201-211. 6. Бердяев Н. А. Эрос и личность. Философия пола и любви / Н. А. Бердяев. – Санкт-Петербург : Азбука-классика. – 2007. – 224 с. 7. Черный Ю. Ю. Философия пола и любви Н. А. Бердяева / Ю. Ю. Черный. – Ин-т науч. информ. по обществ. наукам. – М. : Наука, 2004. – 132 с. 8. Фромм Э. Искусство любить / Э. Фромм. – М. : Педагогика, 1990. – 133 с.

*Вероніка Голоднова
Запорізький національний університет*

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ

За умов сучасної України процес політичної соціалізації її громадян багато в чому визначається трансформаціями у суспільстві, які радикальним чином змінюють його соціально-економічні та політичні характеристики. Питання політичної соціалізації громадян є актуальними для будь-якого суспільства, що зумовлює необхідність їхнього наукового, зокрема соціологічного, вивчення. Особливої уваги при цьому заслуговує дослідження процесу політичної соціалізації молоді як найбільш мобільної та сприйнятливої частини суспільства.

Проблеми політичної соціалізації знаходяться в центрі уваги багатьох учених. Серед зарубіжних дослідників проблему політичної соціалізації розглядали Д. Адельсон, Е. Еріксон, Дж. Брунер, Х. Маклоскі, А. Нікель, Ж. Піаже, П. Снідерман, Дж. Хайман, Е. Фромм та ін. Вагомий внесок у вивчення проблеми політичної соціалізації особистості зробили російські та вітчизняні вчені: Г. М. Андрєєва, Ю. Г. Волков, Н. О. Головін, А. В. Мудрик, Д. В. Ольшанський, О. Б. Шестопад та ін. (див. [1-7]).

Більшість дослідників трактують політичну соціалізацію як форму політичного розвитку особистості, як процес активного засвоєння індивідом ідеологічних і політичних цінностей і норм, які панують у конкретному суспільстві. При цьому часто ігнорується психолого-педагогічний аспект, який відображає процес перетворення цих норм і цінностей в усвідомлену суб'єктом систему власних політичних установок, що визначають позиції й поведінку особистості в політичній сфері суспільства [3, с. 13].

Політична соціалізація є доволі складним процесом взаємодії індивіда та політичної системи. З одного боку, політична соціалізація включає в себе цілеспрямований вплив політичної системи на індивіда, є процесом передачі індивідові існуючих у суспільстві політичних орієнтацій, цінностей й моделей політичної поведінки. З іншого боку, політична соціалізація неможливе поза власної активності індивіда, завдяки якій відбувається перетворення пропонованих суспільством норм політичної культури в його особисті цінності й установки (внутрішні переконання індивіда).

У процесі побудови в Україні відкритого, демократичного суспільства важливу роль відіграє саме молоде покоління. Саме молодь виступає провідником соціально-економічного, політичного і духовного відродження, рушієм нових, інноваційних, якісних змін, викликаних назрілими у часі потребами суспільства. Тому держава, що прагне розвиватись, має якомога повніше залучати молодь до участі у суспільному житті, сприяти реалізації її громадянських ініціатив, тим самим актуалізуючи процес політичної соціалізації молоді, її політичної активності, інтересу до політики.

Виходячи з результатів проведеного нами дослідження на тему «Особливості політичної соціалізації молоді», здійсненого серед молоді Запоріжжя у травні-червні 2013 р. в межах виконання дипломної роботи (опитано 221 молоду людину та 25 експертів – членів тих чи інших партій), були зроблені такі висновки щодо особливостей політичної соціалізації молоді, ролі політичних партій у її

залученні до громадсько-політичного життя, визначені тенденції та перспективи подальшого розвитку процесу політичної соціалізації української молоді.

- На політичну соціалізацію впливають як об'єктивні, так і суб'єктивні фактори. Найголовнішими об'єктивними факторами політичної соціалізації молоді виступають: політична ситуація в країні, рівень політичної культури як суспільства в цілому, так і окремої особистості, а також проблеми, які безпосередньо хвилюють молодь. Саме вони визначають, чи буде молодь активною та зацікавленою у політичній діяльності.
- Політичні переконання та приналежність молоді до тієї чи іншої політичної сили значною мірою залежить від тієї ситуації, в якій знаходиться суспільство, та рівня її власної політичної культури та політичної активності.
- Характеризуючи ставлення молоді до політики, можна сказати, що серед молоді широко представлені як ті, хто серйозно переймається проблемами політичного життя, беручи в ньому активну участь, так і ті, кого політика не цікавить взагалі. Якщо говорити про українську молодь, то можна сказати, що більшість молодих людей є політично заангажованими тими реаліями, які характеризують наше суспільство. У той же час економічна криза та політичний хаос стають однією із причин політичної невизначеності молоді та недовіри до політичної сфери. Тим не менш політика для молодого покоління виступає засобом, який може змінити його життя на краще. Аналіз політичної соціалізації молоді, зокрема демонструє, що молода генерація в цьому питанні є дуже фрагментованою.
- Роль традиційних політичних інститутів та агентів соціалізації молоді зменшується, це також можна пояснити низьким рівнем довіри молодих людей до політичних інститутів та їхньою низькою зацікавленістю у діяльності політичних організацій.
- Молодь бере участь у діяльності політичних партій, як правило, лише заради своєї вигоди, здебільшого матеріальної.

Особливістю сучасних українських реалій є те, що політична соціалізація молоді відбувається в умовах трансформації самого суспільства. Формуються нові суспільні відносини, розбудовується громадянське суспільство, і на цьому розломі надзвичайно важливо досліджувати, які цінності засвоює сучасна українська молодь, яке місце вона займе у системі локальних та глобальних перетворень. Процес політичної соціалізації молоді в нашій країні є багатовекторним. Велика частина молодих людей сповідує політичний нігілізм, аполітизм, розчарування, що спричинене складною ситуацією трансформації соціальної структури суспільства та руйнуванням усталених традицій. Водночас ми бачимо, що існує й така молодь, для якої політика є засобом досягнення своїх цілей, спроможністю самовдосконалюватись та досягати успіху. Можна стверджувати, що чим більш активною, свідомою та визначеною буде участь молоді у політиці, тим вищим буде рівень політичної культури в нашому суспільстві.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Головин Н. А. Теоретико-методологические основы исследования политической социализации / Н. Головин. – СПб. : Изд-во Санкт-Петербург. ун-та, 2004. – 288 с. 2. Дегальцева Е. А. Политическая социализация : учебное пособие / Е. А. Дегальцева. – Бийск : Изд-во Алт. гос. тех. ун-та, 2009. – 160 с. 3. Загородній Ю. І. Політична соціалізація студентської молоді в Україні: досвід, тенденції, проблеми / Ю. І. Загородній, В. С. Куріло. – К. : Генеза, 2004. – 220 с. 4. Лукашевич М. П. Соціалізація. Виховні механізми і технології : Навч.-метод. посібник / М. П. Лукашевич. – К., 1998. – 112 с. 5. Москаленко В. В. Соціальна психологія : Підручник. Видання 2-ге, виправлене та доповнене / В. В. Москаленко – К. : Центр навчальної літератури, 2008. – 688 с. 6. Мудрик А. М. Социализация человека / А. М. Мудрик. – М. : Издательский центр «Академия», 2006. – 304 с. 7. Ольшанский Д. В. Основы политической психологии / Д. В. Ольшанский. – Екатеринбург : Деловая книга, 2001. – 496 с.

Крістіна Буш

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова (м. Київ)

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ

У суспільно-політичних перетвореннях, що відбуваються в Україні, дедалі більшу роль відіграє молодь. Вона активно підтримує політичний курс на здійснення демократичних реформ, бере участь у розбудові демократичного суспільства. Саме молоді люди часто ініціюють соціально-економічні, політичні і духовні зрушення, адекватні викликам часу.

Проблема формування політичної культури молоді є надзвичайно актуальною. Перед молодістю людиною сьогодні постає проблема вибору політичних ідеалів, цінностей тощо.

На тлі жвавого інтересу до перебігу економічних, правових, політичних, інформаційних процесів в нашій країні надзвичайно мало праць, присвячених дослідженню чинників і особливостей формування політичної активності громадян, зокрема молоді. З огляду на це, для дослідження даної проблеми мають неабияке значення праці В. Андрушенка, О. Бабиної, Н. Гайворонюка, Є. Головахи, В. Горбатенка, П. Кононенка, В. Кременя, І. Кресіної, В. Лісового, О. Лузана, І. Миговича, М. Михальченка, О. Нагорної, Н. Паніної, Ю. Пахомова, В. Потульницького, В. Ребкала та ін.. Власне молодіжному аспектові політичної активності присвячені дослідження В. Бебика, В. Боровика, М. Головатого, В. Драговця, В. Капіцина, Є. Красова, Є. Комарова, О. Корнієвського, В. Рябіки, Ф. Шереги, В. Щегорцова. В. Якушика та ін.. Зазначені автори переважно аналізують теоретичні засади політичної активності та політичної культури молоді. Водночас існує брак емпіричних розвідок реального стану політичної активності молоді та її впливу на перебіг державотворчих процесів.

На підставі аналізу наукового доробку західних та вітчизняних дослідників процес формування політичної культури особистості можна визначити як усвідомлення та засвоєння соціально-політичних норм, принципів, відносин, інтеріоризації їх у власні особистісні психологічні структури політичної свідомості з урахуванням соціально- та індивідуально-психологічних властивостей особистості, а також відтворення нового рівня самосвідомості у різних формах політичної поведінки та самоактуалізації з метою реалізації себе як дієвого суб'єкта суспільно-політичної діяльності [1, с. 96].

Формування політичної культури молоді – це цілеспрямований процес навчання і виховання, що включає освоєння соціального досвіду, виробленого людством, розвиток відповідної нормам сучасного демократичного суспільства свідомості і підготовку до адекватної конвенціональної поведінки. Іншими словами, це процес становлення особистості як суб'єкта і об'єкта політичних відносин [2, с. 31].

Формування демократичної політичної культури молоді здійснюється під впливом об'єктивних та суб'єктивних чинників. Серед об'єктивних чинників треба перш за все назвати загальну соціально-політичну ситуацію в країні, процеси її демократизації, державотворення в Україні тощо. До суб'єктивних чинників можна віднести зацікавленість молодої людини політикою, ставлення до неї, участь у діяльності громадських та політичних організацій, сповідування певних політико-ідеологічних цінностей, озброєність знаннями у сфері політики тощо.

Деякі сучасні дослідники зазначають, що політична культура не може сформуватися без визнання індивідом цінності свободи як невід'ємного права людини; без оволодіння особистістю загальнокультурними знаннями як у сфері політики, так і в інших галузях; без засвоєння молоддю цінностей демократичного суспільства; поза її позиціонування як суб'єкта політичних та ідеологічних змін у суспільстві [3, с. 186-187].

Отже, становлення політичної культури молоді може відбуватися в процесі її участі в політичному житті. Політичні зміни в Україні зумовлюють необхідність формування у молоді усталеної політичної позиції, що значною мірою залежить від характеру, темпу, змісту процесу її політичної соціалізації, у контексті якої актуалізується інтерес молоді до політики, політичних знань, засвоєння демократичних норм і цінностей; виховується небайдужість, відповідальність, інші моральні якості, формується потреба молоді брати участь у суспільно-політичному житті.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Білик М. Особливості формування політичної культури сучасної молоді / М. Білик // Соціальна психологія. – 2004. – № 4(6). – С. 96-105. 2. Бебик В. Політологія глобального світу : проблеми теорії і практики / В. Бебик // Персонал. – 2005. – № 5. – С. 28-32. 3. Панорама політологічних студій : науковий вісник Рівненського державного гуманітарного університету. – Рівне : РДГУ. – 2011. – Вип. 5-6. – 305 с.

Катерина Власенко

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

ЕКОЛОГІЧНА СВІДОМІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ ЯК ОБ'ЄКТ СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

В сучасному суспільстві більшість екологічних проблем набули соціального характеру як за своїм значенням, так і за способами їхнього подолання, оскільки вони пов'язані з діяльністю людини, її інтересами, потребами, образом життя. Екологічні проблеми вносять суттєві корективи не тільки в нашу повсякденність, а й в структуру суспільної свідомості, актуалізуючи таку її форму, як екологічна свідомість. Усталений розвиток останньої є важливою умовою вирішення багатьох екологічних проблем.

З огляду на складну екологічну ситуацію в Україні, яка особливо загострилась після Чорнобилю, глибокого наукового аналізу потребують проблеми формування екологічної свідомості різних груп населення, в тому числі молоді.

Вирішення соціально-екологічних проблем, зокрема проблем актуалізації екологічної свідомості, є важливим теоретичним і практичним завданням багатьох природничих та соціогуманітарних наук. Проте саме соціологія повинна зайняти місце посередника між державою і суспільством у пошуках ефективних шляхів подолання екологічних проблем.

На жаль, спеціальних соціологічних досліджень, присвячених вивченню екологічної свідомості населення України, в тому числі молоді, проводилось недостатньо. За умов малорозвиненості цього напрямку у вітчизняній соціології, а відтак і малої кількості відповідних фахівців, розвиток цих досліджень є перспективним науковим напрямом в соціології.

Вагомий внесок в дослідження екологічних проблем робить така галузева соціологічна теорія, як соціологія довкілля, яка пропонує методологію соціологічного дослідження екологічних проблем та екологічної свідомості.

Соціологічна концептуалізація феномену екологічної свідомості перш за все передбачає визначення відповідного цьому соціальному явищу поняття. Актуальним стає також визначення індикаторів, за допомогою яких можливий соціологічний вимір екологічної свідомості.

Проблема визначення «екологічної свідомості» склалась через певний плюралізм дефініцій цього поняття в науковому дискурсі. Це пов'язано з тим, що екологічна свідомість як соціально-психологічний феномен є предметом дослідження багатьох наук: психології, історії, культурології, педагогіки, соціології, філософії, економіки, політології та ін.

Якщо узагальнити існуючі дефініції екологічної свідомості, то можна дійти висновку, що її розуміють як певні уявлення (індивіда, групи тощо) про екологічну ситуацію, її аксіологічне визначення та соціальні дії, котрі належно здійснювати для досягнення життєво необхідного і екологічно безпечного стану довкілля.

Як окрема форма суспільної свідомості екологічна свідомість визначається як сукупність теоретичних і практичних знань, емоцій, що відображають спосіб ставлення людини до природи, певні установки до дій та аксіологічний компонент, який впливає на всі перелічені вище складові екологічної свідомості та проявляється в них.

В соціології під екологічною свідомістю розуміють сукупність уявлень та оцінок соціальних суб'єктів екологічної ситуації, їхніх знань про природу і характер взаємовідносин з нею, а також їхніх ціннісних орієнтацій в екологічній сфері. Розрізняють індивідуальну, групову та суспільну екологічну свідомість, а також масові явища екологічної свідомості.

Внутрішню структуру екологічної свідомості можна представити трьома рівнями: когнітивний, емотивний та поведінковий. До когнітивної підструктури відносять знання, ідеї, стереотипи, узагальнені судження щодо екологічної ситуації. До емоційної підструктури - суб'єктивні оцінки, почуття і уявлення соціальних суб'єктів щодо взаємовідносин з природним довкіллям. У свою чергу, поведінкова складова екологічної свідомості є певним втіленням або активним вираженням двох попередніх її складових. Вона виражає поведінкові установки, готовність до певних дій, екологічну поведінку, екологічну діяльність, готовність підтримати або не підтримати певні дії, заходи тощо.

Об'єктом дослідження процесу формування екологічної свідомості є її носії. В наших власних дослідженнях об'єктом є молодь. Дослідження показують, що існує неоднозначне відношення до природного середовища і екологічних проблем на різних вікових етапах розвитку людини. Акцентуючи увагу на дослідженні екологічної свідомості саме молоді, ми виходимо з того, що саме молодь є найбільш динамічною соціальною групою суспільства, від якої залежить його майбутнє.

Метою нашого авторського дослідження було визначення рівня сформованості екологічної свідомості старшокласників України (на прикладі великого міста). В свою чергу, задачами є діагностування сучасного стану та визначення рівня розвитку екологічної свідомості та її типів у одеських старшокласників кількісними методами соціології.

Воно було здійснено в травні 2013 р. в рамках репрезентативного моніторингового дослідження «СТАРШОКЛАСНИК - 2013» (кількість опитаних - 390, похибка вибірки не перевищила 5 %, метод дослідження - анкетування), проведеного серед учнів старших класів м. Одеси.

За результатами нашого дослідження було встановлено, що 28 % одеських старшокласників серйозно стурбовані екологічними проблемами свого міста. Водночас 38 % опитаних не турбують екологічні проблеми свого міста. Досить спокійно до цих проблем ставляться 15 % опитаних школярів. 15 % респондентів не змогли визначити своє ставлення до екологічної ситуації в Одесі. Якщо порівнювати отримані нами дані з результатами попереднього (2010 р.) дослідження, то можна позначити, що кількість «значно стурбованих» старшокласників зменшилась на 7 %, водночас кількість тих, хто виявив певну стурбованість екологічними проблемами, збільшився на 11 %. Таким чином, ми спостерігаємо зростання інтересу та уваги старшокласників до екологічних проблем свого міста. Також було встановлено, що стурбованість екологічними проблемами має

певні гендерні особливості. Так, серед найбільш стурбованих екологічними проблемами переважають дівчата, більшість тих, хто спокійно ставиться до екологічних проблем, складають хлопці.

У ході аналізу готовності школярів до участі в природоохоронних заходах було встановлено, що 59 % опитаних старшокласників висловлюють свою готовність брати участь у таких заходах, що на 4 % більше, ніж у 2010 р.; 41 % старшокласників заперечують можливість своєї участі в екологічних заходах.

Що стосується конкретних форм участі старшокласників у екологічних заходах, то наше дослідження виявило, що 62 % опитаних брали участь у прибиранні територій та прибиранні сміття, 48% школярів не сміять, 27 % - хоч раз брали участь в озелененні території. Заощадливе використання природних ресурсів підтримує 9,2 % школярів. 13 % старшокласників ніколи не брали участі в екологічних заходах (у 2010 р. цей показник складав 20 % від опитаних). Тобто за останні три роки екологічна активність школярів зросла майже вдвічі.

19% опитаних готові підтримати реформи та заходи, що передбачають зміни у власному способі життя задля порятунку довкілля. Більшість, а саме 69 %, зазначає, що підтримка таких заходів буде залежати від суб'єктивної значимості того, від чого необхідно відмовитись. Кількість школярів, які вагаються, але висловлюють готовність до екологічних дій, зросла на 11 % (порівняно з 2010 роком). Решта (12 %) заперечила таку можливість взагалі, оскільки не вважає себе причиною цих проблем. Порівняно з 2010 р. цей показник зменшився вдвічі.

Активну участь в екологічному русі чи організаціях із захисту довкілля готові брати 26 % старшокласників, хоча це менше частки тих, хто проявляв таку активність у 2010 р. (31 %). 13 % опитаних не готові до власної активної участі у вирішенні екологічних проблем (у 2010 р. так вважали 21 % старшокласників). Переважна більшість опитаних (60 %) не замислювалась над цим питанням, тим самим виявляючи байдужість до вирішення екологічних проблем. Цей показник на 14 % більше, ніж у 2010 р.

Найбільш актуальними екологічними проблемами для старшокласників є забруднення повітря, забруднення водних ресурсів та проблеми з вивезенням та переробкою сміття.

Підводячи підсумки, зазначимо, що більшість шкільної молоді схильна до артикуляції своєї участі, аніж до безпосередньої активної участі в природоохоронних заходах. Тільки чверть опитаних старшокласників має досить високий рівень екологічної свідомості. Цим респондентам притаманний «усвідомлено дієвий» тип екологічної свідомості, оскільки вони мають певний досвід активної участі в екологічних заходах і готові змінити звичний спосіб життя задля порятунку довкілля. Екологічну свідомість більшості старшокласників можна визначити як «усвідомлено відсторонений» тип. Представники цього типу навіть усвідомлюючи екологічні проблеми, не долучаються до заходів, спрямованих на їхнє вирішення. Кожен десятий старшокласник виявляє повну байдужість до вирішення екологічних проблем (в 2010 р. – кожен п'ятий). Загальний рівень розвитку екологічної свідомості у половини опитаних старшокласників досить низький, хоча є й певні позитивні зрушення. Отримана нами соціологічна інформація свідчить про необхідність значного поліпшення екологічної просвіти та екологічного виховання молоді. На це має бути спрямований навчально-виховний процес у середній та вищій школі.

Вирішення комплексу соціально-екологічних проблем в суспільстві можливе, в тому числі, завдяки соціальному конструюванню та діагностуванню екологічної свідомості молоді методами соціології.

Метою нашого подальшого дослідження даної теми є визначення структури, властивостей, особливостей, динаміки та чинників формування та розвитку екологічної свідомості сучасної української молоді в динаміці змін довкілля.

Лариса Колісник

Національний гірничий університет (м. Дніпропетровськ)

ЧИННИКИ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОЇ АКАДЕМІЧНОЇ МОБІЛЬНОСТІ МОЛОДІ

Міжнародні переміщення людських ресурсів носять сьогодні тотальний характер, зачіпають всі сфери життя, мають горизонтальну структуру і складну просторово-часову конфігурацію. Вчені говорять не просто про мобільність, а про «мобільності» - людей, інформації, знаків, іміджів тощо. Нові мобільності розмивають національні кордони, «розпорошують» уявлення про національне суспільство, ставлять під питання його соціальну керованість. Одним із різновидів мобільностей, який набуває сьогодні все більшого поширення, є академічна мобільність. У контексті цієї публікації, говорячи про академічну мобільність ми маємо на увазі переміщення представників такої соціально-професійної групи, як працівники науки. Академічна мобільність виключає прив'язку вченого до постійного місця, дискваліфікує, ставить під сумнів таке базове поняття, як наукова школа. Тим не менш академічна кар'єра сучасного європейського вченого, його соціальний статус безпосередньо пов'язані з мобільністю: зі

збільшенням «закордонних місць роботи», зазначених в автобіографії вченого, збільшується ймовірність виграти конкурс і зайняти більш високу академічну позицію, підвищується рівень затребуваності вченого. Тому мова вже йде не про «відплив умів», а про процес «перетікання, обміну умів», який носить транснаціональний характер і набуває автономного існування.

Для пояснення явища міжнародної мобільності, в тому числі академічної, найчастіше використовуються дві концепції, що не суперечать одна одній: економічна теорія виштовхування-притягання (pull-push theory) і теорія світової системи (world system theory).

Прихильники першої стверджують, що між регіонами з дефіцитом робочої сили, і регіонами, де існує її надлишок, за допомогою міграції встановлюється рівновага: індивіди прагнуть максимізувати свій дохід, перемістившись з регіону першого типу до регіону другого. Міжнародна академічна мобільність молодих вчених в межах цієї моделі інтерпретується як перший крок на шляху до трудової міграції і трактується як «відплив умів». Прихильники другої теорії стверджують, що напрямком руху студентів і вчених задає організація сучасної світової системи: молоді люди з периферійних країн, що претендують на хорошу освіту чи роботу, переміщуються в країни ядра або напівпериферії, які спеціалізуються на високотехнологічному виробництві та пропонують кращі освітні послуги, а в перспективі і робочі місця.

Обидві теорії допомагають зрозуміти вектор руху потоків міжнародної академічної мобільності з країн менш економічно розвинутих країн до тих, що мають вищий рівень добробуту. Але вони не дають можливості пояснити специфіку розподілу мобільної молоді по приймаючим країнам. Адже вона не розподілена по центральних країнах з дефіцитом робочої сили пропорційно до розмірів вихідного потоку та приймаючої академічної системи. Для виявлення соціальних детермінант, які визначають напрямком міжнародної академічної мобільності, необхідно вивчати характер і організацію подібних стійких академічних потоків.

Виявляти закономірності, а також елементи організаційної структури, що визначають виникнення, напрямком і стійкістю потоків міжнародної академічної мобільності, дозволяє такий тип аналізу, в ході якого буде вивчатися організація процесу на макро-, мезо- та мікрорівні. Відповідно, можемо виділити макро-, мезо- і мікрочинники.

1. Макрочинники ми можемо виділяти і аналізувати за допомогою національної та міжнародної статистики. Статистичний аналіз дає можливість оперативно відстежувати напрямки і динаміку міжнародних академічних потоків. За допомогою таких даних, наприклад, можна виявити міру значущості територіальної, інституційної та культурної близькості для інтенсивності потоків. Так, можна виявити, що така близькість забезпечувалася експортом інституційних і культурних моделей з однієї країни в іншу. Найбільш відчутні сліди такого експорту можна знайти в країнах, в історії яких є період належності до колишніх великих імперій. Великі потоки людей виникають між суспільствами, які протягом тривалого часу були з'єднані регулярними політичними та економічними взаємодіями.

Для розуміння генези сучасних міграцій необхідно досліджувати історію формування соціальних структур, які виникли в ході стійких відносин між різними суспільствами. Наприклад, розмах політичної та економічної експансії країни в минулому визначає істотну частку її сучасних прибутків на ринку міжнародної освіти та науки. Ця частка для різних країн різна. Так, наприклад, експортний сектор освітніх систем Португалії та Росії великою мірою залежить від спадщини політичної експансії, він отримує від колишніх своїх територій, а нині незалежних країн, більше 70% свого контингенту іноземних студентів. Освітні системи Франції та Іспанії, відповідно, отримують більше 50%, освітня система Великобританії - більше 40%. Освітня система США поповнює свій контингент іноземних студентів на 30% з колишніх британських колоній (в т.ч. 14% з Індії) [1, с. 113]. Така ситуація пов'язана з тим, що у свій час метрополії експортували в залежні країни не тільки мову, але й елементи системи освіти. Це означало, що школярі і батьки з залежної країни мали навички навігації в системі освіти, конструкція якої є схожою з конструкцією системи освіти метрополії.

2. До чинників мезорівня можна віднести наявність відкритих державних стратегій стимулювання вхідної та/або вихідної мобільності іноземних (чи таких, які повернулися) вчених і працівників науково-технічної сфери; наявність державних програм або інших економічних стимулів для залучення іноземних (чи тих, які повернулися) вчених і працівників науково-технічної сфери (наприклад, гранти на дослідження, заробітна плата, включаючи соціальний пакет, фінансова підтримка за дослідницьку діяльність, податкові пільги); державні програми або інші інструменти інтеграції та визнання кваліфікацій для залучення іноземних учених і працівників науково-технічної сфери (наприклад, міжнародна взаємна сертифікація професійних кваліфікацій); державні програми та інші механізми соціальної та культурної підтримки для залучення іноземних учених і працівників науково-технічної сфери (наприклад, мовні курси, освіта для дітей, послуги охорони здоров'я); державні програми або інші механізми надання молодим вченим можливостей проведення міжнародних досліджень (наприклад, дослідницькі гранти або підтримка закордонних поїздок та відряджень).

3. Мікрочинники: мотиви, що детермінують участь молодих вчених у процесі міжнародної академічної мобільності і впливають на вибір тієї чи іншої країни. Їх можна виявити, фіксуючи установки,

мотиви, думки, дії індивідуальних учасників міжнародної академічної мобільності. У даному випадку було б цікавим виявити роль міжособистісної взаємодії у прийнятті рішення про участь у міжнародній академічній мобільності. Базовими елементами, що організують і підтримують сучасні масові, в тому числі академічні, міграції, є соціальні мережі. Сьогодні такі мережі можуть стати основою для формування інститутів, що сприяють стійкості і впорядкованості міграцій. Важливим також є виявлення діаспорних взаємодій, їхньої ролі в міжнародній академічній мобільності. Діаспори (мережі емігрантів за кордоном) – не завжди інституціоналізовані, проте вони можуть виконувати певну роль у забезпеченні процесу «циркуляції умів» через повернення вчених і, відповідно, наукових знань у відправляючі країни (завдяки наявності стійких соціальних зв'язків ученого або спеціаліста зі своєю країною), сприяти безперервному обміну знаннями зі своєю спільнотою навіть після того, як покидають батьківщину. Науково-технічна політика деяких країн базується на перефокусуванні свого інтересу з «повернення» експатріантів до «взаємодії» з ними. Трансфер знань і технологій – це основна перевага, яку отримують країни виходу від фахівців, які виїхали за кордон. Певне значення для розвитку країни мають також інвестиції експатріантів, грошові перекази, лобювання соціально-політичних інтересів. Наукова діаспора може розглядатися також як ресурс науково-технологічного розвитку «материнської» науки в умовах, коли інтелектуальна еміграція стає все більш важливою складовою глобального переміщення людських ресурсів.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Сафонова М. А. Институционально-исторические основания международной студенческой мобильности / М. А. Сафонова // Социология науки и технологий. – 2012. – № 1. – Том 3. – С. 98-121.

Ганна Соколова

*Технологічний інститут Східноукраїнського національного університету
імені Володимира Даля (м. Северодонецьк)*

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ФЕНОМЕНУ ПРАЦЮЮЧОГО СТУДЕНТА

За умов сучасного українського суспільства все більшого поширення набуває феномен працюючого студента. Як доводять соціологічні опитування, основною причиною поєднання навчання і роботи українськими студентами є економічний чинник.

Щоб краще зрозуміти феномен працюючого студента, нами було розроблено програму та інструментарій авторського дослідження цього явища, яке було здійснено у 2012 р. серед студентів 4 курсу вишів Луганської області (всього було опитано 315 респондентів). У ході дослідження ми перш за все намагалися з'ясувати мотивацію додаткової зайнятості як працюючих студентів, так і тих, хто поки що знаходиться у пошуках роботи.

Аналіз даних, отриманих у ході дослідження, засвідчив, що серед наших респондентів на час опитування мали додаткову зайнятість 27,5 %. Серед тих, хто сьогодні підробляє, 21,8% не працювали до вступу до ВНЗ, 34% працювали, зокрема, коли навчались у коледжі, технікумі. Серед непрацюючих студентів ніколи не працювали 78,2 %.

Цікавою виявилась інформація щодо динаміки економічної активності студентів по курсах навчання. Так, на 1 курсі серед тих, хто сьогодні, навчаючись на 4-му курсі, має додаткову зайнятість, працювали 61%, на 2 курсі – 67,5%, на 3 курсі – 84,4%. Отже, можна говорити про зростання (від курсу до курсу) групи студентів, які мають вторинну зайнятість на 4-му курсі. Серед непрацюючих на момент опитування студентів спостерігається зворотна тенденція – зниження кількості працюючих: на 1 курсі – 38,5%, на 2 курсі – 32,5%, на 3 курсі – 15,6%.

Мотивами, які спонукають сучасних студентів працювати, є перш за все бажання мати свої власні кошти, необхідність забезпечувати себе, можливість встановлювати корисні контакти і зв'язки та необхідність допомагати батькам. На жаль, такий мотив, як бажання краще оволодіти майбутньою спеціальністю, зазначив лише кожний шостий із працюючих сьогодні студентів. Отже, аналіз основних мотивів вторинної зайнятості студентів свідчить про те, що додаткова праця лише незначною мірою сприяє професійному зростанню майбутніх фахівців.

Відповідаючи на питання, «Чи співпадає профіль Вашої роботи зі спеціальністю, яку Ви отримуєте у ВНЗ?», «так, співпадає» відповіли 15% працюючих студентів; «співпадає частково» – 30%; «зовсім не співпадає» – 55% респондентів. На питання, «Якщо не співпадає, то чи бажали би Ви працювати у сфері, яка є близькою до Вашої спеціальності?», студенти відповіли таким чином: «так, було б добре» - більше 60%, «для мене це не важливо» - близько 40%.

Цікавими були відповіді на питання, чи допомагає робота оволодінню обраним фахом. Так, 40,6% респондентів зазначили, що робота допомагає оволодінню обраною спеціальністю, 37,3% відповіли, що, скоріше, не допомагає, дещо більше 22% – зовсім не допомагає.

За результатами нашого опитування, найвагомішою причиною пошуку роботи серед тих, хто працює за спеціальністю або у близькій до неї сфері, є прагнення отримати досвід та навички практичної роботи. І лише після цього йде фінансова потреба.

Аналізуючи вторинну зайнятість студентів, ми намагались визначити, як впливає робота на їхню успішність. Лише 2,9% студентів зазначили, що робота дуже заважає їм навчатись; 18,8% відповіли, що робота частково заважає навчатись, 40,6% студентів, що робота практично не заважає навчатись, 37,7%, що робота абсолютно не заважає навчатись.

Як довело наше дослідження, серед тих, хто сьогодні не працює, 96,7% бажають працювати. Водночас 63,8% із них вважають, що робота несумісна з повноцінним навчанням, 33,5% – не можуть знайти будь-яку роботу, 15% – не можуть знайти роботу за спеціальністю. Близько 20% не можуть знайти роботу, за яку б вони отримували платню, яка б їх задовольняла.

Якщо проаналізувати відповіді на питання, «Якщо Ви шукаєте роботу і не можете знайти, то в чому саме полягають Ваші труднощі?», то більшість студентів, які не працюють, зауважують на тому, що не можуть знайти роботу, бо всюди потребують досвід, далі студенти визначають такі чинники, як невпевненість у собі та відсутність вільного часу.

Як свідчить здійснений нами аналіз ієрархії і «навантаженості» мотивів додаткової зайнятості двох виокремлених нами груп студентів (тих, хто працював на момент опитування, і тих, хто не працював) дещо відрізняються. Перш за все це стосується таких мотивів, як «можливість встановлювати корисні контакти і зв'язки» (частіше на цей мотив вказують працюючі студенти), «необхідність сплачувати за навчання» (цей мотив також частіше називають працюючі студенти) та «необхідність сплачувати за житло» (частіше вказують ті, хто не має додаткової зайнятості). Водночас «лідерами» в обох групах виступають такі мотиви, як «бажання мати свої власні кошти» та «необхідність забезпечувати себе».

Підсумовуючи викладене вище, можна стверджувати, що сучасні студенти демонструють достатньо високу адаптивність до трансформаційних змін в українському суспільстві, в тому числі в економічній сфері його життєдіяльності. Їх характеризує активний пошук додаткової зайнятості, що свідчить про формування економічної суб'єктності студентської молоді (наразі у її диспозиційній формі) (див.: [1]). Проте цей пошук далеко не завжди завершується успіхом, оскільки сьогодні існує багато перешкод для актуалізації феномену працюючого студента. Тим не менш результати дослідження додаткової зайнятості студентів Луганського регіону засвідчили відносно високий рівень поширеності серед них цього феномену. Зайнятість у студентському середовищі носить стійкий характер, про що говорить зростаюча частка студентів, які працюють, від першого до старших курсів.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Сокурская Л. Г. Студенчество на пути к другому обществу: ценностный дискурс перехода : Монография / Л. Г. Сокурская. – Харьков : Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, 2006. – 576 с.

Елена Бардина-Вицьє

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

ГАБИТУС КАК ФАКТОР АДАПТАЦИИ ИНОСТРАННЫХ СТУДЕНТОВ К НОВЫМ СОЦИОКУЛЬТУРНЫМ УСЛОВИЯМ

Одним из последствий открытости современного глобального пространства является активная академическая миграция молодежи. Возрастание количества иностранных студентов в той или иной стране, в том числе в Украине, актуализирует проблему научного, в частности социологического, изучения их адаптации к новой среде. Изучение социокультурной адаптации иностранцев актуально еще и тем, что этот процесс является взаимопреобразующим для обеих сторон – адаптантов и принимающего общества, в результате чего происходит взаимообмен культурными образцами на основе взаимопринятия друг друга и коммуникативных действий (см. [1]).

Результаты наших предыдущих эмпирических исследований проблем жизнедеятельности иностранных студентов в Украине свидетельствуют о том, что на пути к успешной социокультурной адаптации встают существенные барьеры, связанные, в том числе, с различными культурными платформами (языковыми, ценностными, нормативными) иностранных студентов, с разными условиями первичной социализации, образованием и т.д.. В процессе социокультурной адаптации иностранный студент использует механизмы, которые сформированы его предыдущим опытом. Именно предыдущий

опыт влияет на его лингвистическую, культурную, социальную, психологическую компетенцию. Именно это объясняет тот факт, что многие иностранные студенты формируют сообщества, которые основываются на схожести культур, языке, религии. Оказавшись в другой стране, иностранные студенты ищут поддержки у «своих», консолидируются, помогают друг другу. Благодаря этому они чувствуют себя достаточно комфортно, однако к адаптации в чужой социокультурной среде это не имеет отношения, а, скорее, является барьером на ее пути.

В процессе поиска теоретической базы исследования выбранной нами проблемы, мы выявили большой эвристический потенциал концепций жизненного мира Э. Гуссерля и А. Шюца, теории коммуникативного действия Ю. Хабермаса, теории социального конструирования реальности П. Бергера и Т. Лукмана, а также идей антропологической школы (Ю. Малиновского, Ф. Коула, А. Редклифф-Брауна и др.), символического интеракционизма, концепции восприятия Ю. Сороки.

Однако, на наш взгляд, анализ процесса адаптации в иной среде будет неполным, если не обратиться к теории габитусов П. Бурдьё [2,3], т.к. в ней (через определение феномена габитуса) мы находим подтверждение тесной взаимосвязи процесса адаптации и первичной социализации иностранных студентов. По П. Бурдьё, габитус является защитным механизмом личности. Он способствует выборочному восприятию индикаторов, которые направлены на подтверждение и усиление самого габитуса. Габитус составляет основу когнитивных и мотивационных структур личности, лежит в основе её практик. Сами же практики невозможно вывести ни из условий настоящего времени, которые, казалось бы, их спровоцировали, ни из условий прошлого, которые сформировали габитус [3, с. 21]. В каждый момент действия габитус структурирует новый опыт в соответствии со структурами, возникшими в прошлом опыте и модифицированными новым опытом в рамках, заданных их избирательной способностью; создает определенную интеграцию опыта. Габитус имеет тенденцию к постоянству и защищен от изменений отбором новой информации, её отрицанием или ограничением [3, с. 26]. Производя систематические выборы мест, событий и людей для знакомств, габитус защищает себя от кризисов и критических нападений, обеспечивая себе настолько, насколько это возможно, среду, к которой он уже был приспособлен, т. е. относительно устоявшийся круг ситуаций. Именно это объясняет тот факт, что иностранные студенты стремятся к созданию для себя условий, максимально приближенных к тем, к которым они привыкли (путем поиска земляков и создания землячеств), т.е. «переносят» свои предыдущие практики в новые условия.

Адаптационные практики иностранных студентов являются результатом их активной деятельности: социальных действий, коммуникаций, социальных форм поведения и др.. При этом устойчивость практик обеспечивается благодаря именно габитусу. В то же время, они меняются в процессе приспособления к новым условиям, задаваемым актуальными и потенциальными ситуациями.

Взаимодействие, по П. Бурдьё, возникает на основе объективных структур, породивших склонности взаимодействующих агентов, которые продолжают предписывать актерам их относительные позиции во взаимодействии [4]. Содержание адаптационным действиям придает определенная практика не только как контекстуальная обусловленность социальной коммуникации, но и как совокупность практик совместной деятельности, навыков, обычаев, которые создают культурный фон. При этом в каждом конкретном случае разные фрагменты этой совокупности практик, принятых в данной культуре, функционируют как практическое знание того, как обращаться с людьми и предметами для достижения определенных целей [4].

Первичная для индивида культурная модель определяет его мир повседневной реальности с его набором типизированных объектов, личностей, мотивов поведения в усвоенном индивидом сегменте деятельности в рамках соответствующей культурной модели социальной жизни. Благодаря этому «родной» культурный образец имеет абсолютное доверие индивида, принимается им полностью в качестве инструмента интерпретации окружающего мира, его объектов и других людей, «инструкции» для решения любых возникающих проблем и сложностей [5, с. 45]. Ю. Сорока отмечает, что современный человек сталкивается с восприятиями, которые отличаются не только структурными характеристиками позиции, в которой они реализованы, но и восприятиями, которые имеют основу в различных нормативных и ценностных системах. Поэтому речь должна идти о разнице культур, значений и символов, которые опосредуют восприятие индивидами событий и объектов реальности.

Подчеркнем, что процесс адаптации как объект своего исследования мы представляем следующим образом: в определенной ситуации взаимодействия субъектов адаптации на первый план выступает *предыдущий опыт* (социализация и сформированные в ее процессе «габитусы»), данный опыт и полученные знания, навыки, а также система ценностей, норм, стереотипов, традиций, мотивов и т.д. влияют на *восприятие новой ситуации*, далее происходит её оценка, в результате чего формируется определенная *реакция и поведение (действие)*. Таким образом, роль габитуса в этой схеме является основополагающей.

Итак, в процессе анализа социокультурной адаптации личности, её практик в новых условиях, необходимо уделять особое внимание опыту, полученному индивидом в прошлом, в процессе

социализации («габитусу»). Необходимо отметить, что в процессе адаптации практически не подлежат изменениям усвоенные личностью культурные образцы, о чём свидетельствуют проведенные нами эмпирические исследования (см. [6]). Это позволило нам сделать вывод о том, что даже успешная адаптация человека к новой социокультурной среде не разрушает глубинные структуры, в том числе и прежде всего габитус.

ЛИТЕРАТУРА: 1. Бардіна-Віж'є О. Ю. Евристичний потенціал концептів «життєвий світ» та «комунікативна дія» у дослідженні процесу адаптації іноземних студентів до нових соціокультурних умов / О. Ю. Бардіна-Віж'є // *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства* : Збірник наукових праць. – Випуск 15. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2009. – С. 623-628. 2. Bedin V. Pierre Bourdieu Son oeuvre, son heritage / par V. Bedin. – Paris, 2008. – 126 p. 3. Современная социальная теория. Бурдьё, Гидденс, Хабермас : Уч. пособие. – Новосибирск : Изд-во Новосиб. ун-та, 1995. – 120 с. 4. Шматко Н. А. «Габитус» в структуре социологической теории / Н. А. Шматко // *Социологическое пространство Пьера Бурдьё [Электронный ресурс]*. – Режим доступа : <http://bourdieu.name/> 5. Сорока Ю. Г. Видеть, мыслить, различать: социокультурная теория восприятия : монография / Ю. Г. Сорока. – Х. : ХНУ имени В. Н. Каразина, 2010. – 336 с. 6. Бардина-Виже Е. Ю. Социокультурная адаптация иностранных студентов в Украине: проблемы, агенты и механизмы / Е. Ю. Бардина-Виже // *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства* : Збірник наукових праць. – Випуск 15. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2010. – С. 701-706.

Алексей Гилюн

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

КАЧЕСТВО ЖИЗНИ СТУДЕНТОВ В ИХ САМООЦЕНКАХ

Трансформация современного украинского общества существенно изменяет социальное положение и качество жизни разных групп населения, в том числе студенческой молодёжи.

Понятие качество жизни включает в себя как объективные, так и субъективные показатели, характеризующие физическое, психическое и социальное благополучие людей. В контексте социологического изучения качества жизни студентов, как и других групп населения, обычно используются опросные методы получения информации.

В марте - октябре 2012 года кафедрой социологии ДНУ имени Олеся Гончара было проведено социологическое исследование, в ходе которого мы изучали самооценки студентов качества своей жизни. Выборочная совокупность была сформирована благодаря применению многоступенчатой квотно-гнездовой выборки. Квоты рассчитывались по критериям факультета и курса. В отобранных по принципу типичности академических группах осуществлялось сплошное анкетирование студентов. Всего было опрошено 524 студента дневной формы обучения. В контексте исследования мы изучали удовлетворенность студентов такими составляющими качества жизни, как материальное положение, условия проживания, образ жизни, межличностные отношения и др. Кроме того, мы исследовали социальное самочувствие наших респондентов, их отношение к своему будущему, эмиграционные настроения и др.

Полученные нами данные свидетельствуют о том, что значительная часть (60%) студентов оценивает свой материальный достаток как средний или выше среднего. В то же время, треть опрошенных студентов отмечает, что находится в затруднительном материальном положении. Большинство студентов основным источником своих доходов называли помощь родителей (58%). Примерно каждый третий студент главным источником своих доходов назвал стипендию, каждый 10-й – подработки. Почти 60% опрошенных студентов определяют свой среднемесячный доход в пределах 1 тысячи гривен.

В последние годы наблюдается тенденция увеличения количества подрабатывающих студентов. Многие студенты начинают подрабатывать уже с 1-го курса, чего раньше не было. Среди старшекурсников никогда не подрабатывали менее 20% опрошенных. Основным мотивом дополнительного заработка студентов является «обеспечение себя средствами существования» – такой вариант ответа назвали 28% респондентов. Студенты младших курсов чаще других называли такой мотив, как «желание располагать личными средствами»; старшекурсники – такие мотивы, как «желание помочь родителям», «стремление к самореализации». Более половины студентов подчеркнули, что основной статьей их расходов являются расходы на питание.

Условиями жизни в студенческих общежитиях довольны или частично довольны 59% проживающих там студентов. Если рассматривать оценки конкретных условий проживания в общежитии, то можно увидеть, что чаще всего студенты не довольны состоянием кухни, душевых комнат,

нерегулярністю подачі горячої води. В більшості общежитий відсутній спортивний зал, який необхідний студентам для релаксації після багатьох годин сидіння на заняттях, а також за комп'ютером.

Більше 50% студентів впевнені, що ведуть здоровий і активний образ життя, питаються доброякісними продуктами, не мають шкідливих звичок. Однак рівень свого здоров'я 67% респондентів оцінили як середній. Считают себе абсолютно здоровими тільки 24% опитаних. Огорчає те, що багато студентів не вважають фізичну культуру важливим для себе навчальним предметом, тому вони часто пропускають або взагалі не ходять на заняття по цій дисципліні.

Соціальне самопочуття молодих людей в значительній мірі залежить від міжособистісних відносин, взаємодії з оточуючими людьми, з батьками, а також від наявності друзів і коханого людини. В більшості своїй студенти відзначають високий рівень задоволеності своїми відносинами з друзями, батьками, людьми старшого покоління. Кожен другий студент вважає себе щасливим людиною. Не відчувають себе щасливими людьми 8% опитаних. Решта респондентів не визначились з однозначним відповіддю на це питання.

Дослідження показало, що більше 60% студентів хватать самостійності в розв'язанні проблем, половині опитаних - освіченості, можливостей для реалізації своїх здібностей і талантів. Желание участувати в громадській житті і розв'язанні громадських проблем характерно для меншості опитаних. Около 60% студентів «не впевнені в своєму майбутньому». Результати опитування показують, що такі почуття, як причастність до національної культури, національна гордість не характерні для більшості студентів. В те же час, абсолютна більшість студентів вважає, що Дніпропетровський національний університет є одним з найкращих університетів країни, достатньо високо оцінює різні сторони його діяльності, пиється тим, що навчається в цьому вузі?

Важливим індикатором задоволеності життям є еміграційні настрої молодих людей. В цьому контексті ми вивчали відповіді на питання, планують чи вони в найближчий час поїхати за кордон на постійне місце проживання, для тимчасової роботи або навчання. В ході дослідження було зафіксовано, що планують в найближчій перспективі поїхати за кордон на постійне місце проживання 13% студентів, не планують - 68%. Желаних поїхати з України переважно приваляють країни Західної Європи. Респонденти, желані поїхати на ПМЖ в інші країни, назвали такі причини, що спонукають їх емігрувати: «там вище рівень життя» (21%), «там більше можливостей для самореалізації» (21%), «там справжнє демократичне суспільство» (6%). Просто не хочуть жити в Україні і тому желані поїхати за кордон 11% опитаних.

Таким чином, наше дослідження показало, що сучасне студентство в цілому задоволене якістю своєї життя. Серед основних проблем, що турбують студентів, частіше за все називаються матеріальні. Студентська молодь не є однорідною групою. Студенти з нижчих шарів суспільства менше задоволені якістю своєї життя, менше оптимістичні. Вони змушені поєднувати роботу з навчанням, часто в шкоду останнього. Дослідження довело, що соціально-статусні позиції студентів (їх соціальне походження, матеріальне становище, соціально-економічний статус) в розв'язуючій ступені визначає якість життя майбутніх фахівців.

Вера Звягіна

Одеський національний університет імені І. І. Мечнікова

ЖИЗНЕННІ ОРІЄНТАЦІЇ І НАСТРОЄННЯ СУЧАСНИХ ПІДРОСТКІВ

Трансформація українського суспільства затронула всі сфери життєдіяльності людей, всі соціальні, в тому числі демографічні, групи. Задачі модернізації суспільства вимагають реалістичного осмислення основних тенденцій цього процесу, його сприйняття різними соціальними групами. В цьому контексті особливе значення і актуальність має аналіз молодіжного, в частині підліткового, свідомості, особливостей сприйняття молодіжними групами відбуваючих подій як фактора формування їх подальшого життєвого шляху.

Сучасні підлітки виросли в обстановці зміни стереотипів поведінки, прагматичної соціально-економічної і політичної трансформації. Тому питання про те, що представляють собою сьогоднішні підлітки, який їх соціальний потенціал, ціннісні орієнтації і моральні переваги, особливо актуальні. Складившись ситуація в процесах соціалізації підлітків неоднозначна. С однієї сторони, змінені соціально-економічні умови, соціальна невизначеність провокують розвиток у підлітків таких якостей, як самостійність, практичність, мобільність, відповідальність за свою долю, підвищує їх зацікавленість в отриманні освіти і професійної підготовки, які могли б забезпечити їм подальше

трудоустройство и карьеру. С другой стороны, поскольку подростки находятся в процессе личностного становления, их взгляды, убеждения, ценности, жизненные ориентации и принципы весьма неустойчивы.

Все это обуславливает необходимость глубокого и всестороннего анализа структуры и динамики жизненных ориентаций и настроений подростков, которые можно рассматривать как своеобразный индикатор современного и, главное, будущего социального развития. Изучение жизненных ориентаций подростков позволяет выявить, какие проблемы их беспокоят, что для них является наиболее важным в жизни, каким они видят свое будущее.

Изучая жизненные ориентации подростков, необходимо исследовать основные сферы его жизнедеятельности, в частности профессиональное самоопределение, отношение к семье и семейным ценностям, учебную активность, дружеские связи, досуговую деятельность и т.д.. Анализ предпочтений подростков в этих сферах их повседневного взаимодействия позволит получить достаточно целостный портрет этой социально-демографической группы.

Изучение профессионального выбора позволит выяснить, какие специальности являются для современных подростков значимыми, какие невостребованными, что даст возможность смоделировать грядущие изменения на рынке труда.

Анализ отношения подростков к такому социальному институту, как семья, их планов относительно создания собственной семьи, представлений о предпочтительном возрасте вступления в брак, количестве детей дает возможность прогнозировать развитие брачно-семейных отношений в нашем обществе.

Одной из значимых сфер жизнедеятельности современного человека является досуг. Зная, как проводят свое свободное время подростки, какие заведения посещают, как часто обращаются к интернет-коммуникациям, имеют ли они творческие задатки и как реализуют свой творческий потенциал, можно составить представление о том, насколько инновационным, творческим будет наше общество в самом недалеком будущем.

Предложенный исследовательский подход к определению жизненных ориентаций и настроений подростков реализуется в мониторинговом изучении старшеклассников г. Одессы, которое проводится кафедрой социологии Института социальных наук Одесского национального университета имени И. И. Мечникова, начиная с 1993 года. В апреле 2013 г. в ходе очередного этапа данного исследования методом анкетирования было опрошено 390 человек (Д=4,96%). В качестве респондентов выступали ученики 10-11 классов, выборка – двухэтапная квотная по типам школ и районам города.

Жизненные ориентации и настроения в данном мониторинге изучаются благодаря следующим индикаторам:

- профессиональные ориентации: планы после окончания школы; отношение к высшему образованию; представления о будущей работе, жизненном успехе и т.д.;
- ориентации на создание семьи: планы по созданию собственной семьи; что необходимо для создания семьи; какой она видится подросткам и т.д.;
- ориентации на проведение досуга: как, с кем и где проводится свободное время;
- экологические ориентации: отношение к экологическим проблемам и готовность участвовать в природоохранных мероприятиях;
- жизненные настроения: отношение к происходящим переменам; оценка их влияния на положение семьи; чувство удовлетворенности жизнью и уверенности в завтрашнем дне.

Согласно полученным данным, 73,6% опрошенных намерены после окончания школы продолжать учиться. Сегодня для себя уже выбрали будущую профессию 67,4% выпускников. 83,6% старшеклассников ориентированы на создание в будущем собственной семьи. Наиболее часто старшеклассники проводят свободное время в компании друзей. Почти половина подростков (45,9%) считают, что за последние несколько лет жизнь их семьи улучшилась. В целом одесские старшеклассники с оптимизмом смотрят в будущее и планируют свою дальнейшую жизнь.

Маргарита Сокол

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

СОЦИАЛЬНАЯ АДАПТАЦИЯ ПЕРВОКУРСНИКОВ В СОВРЕМЕННОМ ВУЗЕ: (НА ПРИМЕРЕ СТУДЕНТОВ ДНЕПРОПЕТРОВСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА)

Студенческая жизнь начинается с первого курса. Успешная адаптация первокурсников к жизни и учебе в вузе - залог дальнейшего развития каждого студента как человека, гражданина, будущего специалиста. Студенчество – это особая социальная группа, которая имеет переходной статус в системе

общественного производства, выполняя такую социальную функцию как подготовка к профессиональной деятельности. Такая специфичность статуса обуславливает необходимость вооружения студентов знаниями, умениями и навыками познания окружающего мира, себя и других людей, умениями эффективного взаимодействия с людьми, в том числе необходимыми для безболезненного и успешного функционирования в вузовской среде, полноценного выполнения социальной роли студента [5, с. 99-100].

Как мы уже подчеркивали, первый год обучения особенно важен с точки зрения адаптации студентов к обучению в вузе. Именно на первом курсе происходит процесс приспособления личности к новым условиям вузовской среды. Первокурсники принимают новую роль, входят в новую среду и новую систему отношений, где им предстоит научиться строить взаимоотношения со сверстниками и преподавательским коллективом.

Вхождение в новую социокультурную среду сопровождается изменениями в самосознании человека. В новых для него условиях межличностного взаимодействия трансформируются сложившиеся представления, формируются новые модели поведения, перестраивается система ценностей, возникает кризис идентичности [1, с. 196].

Новая обстановка, новый режим дня, иные учебные нагрузки и требования, новые отношения, новая социальная роль, новый уровень отношений с родителями, иное отношение к себе, смена привычного образа жизни – все это актуализирует адаптационный потенциал личности, ее включение в сложный процесс приспособления к новым условиям учебной деятельности и общения.

Чтобы проанализировать особенности социальной адаптации первокурсников к университетской жизни, обратимся к данным социологических исследований, проведенных в Днепропетровском национальном университете имени Олеса Гончара [2, с. 33], в частности к материалам исследований, проведенных кафедрой социологии: «Качество жизни студентов ДНУ» (ноябрь 2012 г.) и «Адаптация студентов-первокурсников к обучению в ДНУ имени Олеса Гончара» (апрель 2013 г.). Объектом исследования стали студенты первого курса ДНУ дневной формы обучения. Опрашивались студенты двух факультетов: факультета общественных наук и международных отношений (далее ФОНМО) и факультета физики, радиоэлектроники и компьютерных систем (далее ФФЭКС) [4, с. 99].

Как показали результаты исследований, основной трудностью, с которой столкнулись первокурсники, является «сложность восприятия нового материала» [4, с. 100-102]. Эта трудность прежде всего связана с переходом от школьной системы преподавания к вузовской, с отличиями между уроком и лекцией. Этот переход требует определенных навыков: быстрое конспектирование, самостоятельный поиск нужной информации, на что у первокурсника «катастрофически не хватает времени» [4, с. 5]. Это еще одна проблема адаптации к вузу. О нехватке свободного времени говорили практически все первокурсники. Большинство опрошенных отметили, что в свое свободное время они не могут заниматься активными формами досуга, потому что очень устают после занятий в университете. Кроме того, на такие формы досуга у них просто нет денег [4, с. 100-102].

Проанализировав проблемы адаптации студентов-первокурсников, можно сделать вывод, что не только специфика получаемой специальности студентов ДНУ имени Олеса Гончара (т.е. объективный фактор), но и личностные особенности первокурсников (субъективный фактор) влияют на их адаптацию к обучению в вузе, а именно их мотивация, ценностные ориентации, образ жизни т.д..

Среди причин, вызывающих трудности адаптации, можно выделить такие, как отсутствие умения организовать свою учебную работу, навыков, необходимых для обучения в вузе; слабая помощь кураторов в решении проблем, возникающих в первые месяцы обучения; неадекватность ожиданий первокурсников относительно образовательного процесса; отсутствие самодисциплины и умения решать социально-бытовые проблемы.

Подводя итог, подчеркнем, что трудности процесса адаптации к вузу современных первокурсников, в первую очередь, обусловлены их неумением самостоятельно работать; отсутствием мотивации к учебе; пассивностью студентов во внеаудиторной деятельности; новыми условиями учебного процесса; недостаточным вниманием со стороны кураторов; недостаточным уровнем довузовской подготовки; нехваткой материальных средств; недостатком свободного времени; перегруженностью учебными занятиями; изменением места проживания.

Чтобы повысить эффективность социальной адаптации первокурсников к современному вузу, необходимо усилить профильную подготовку школьников старших классов; установить более тесные связи между общеобразовательными школами и высшими учебными заведениями; чаще проводить дни открытых дверей в университетах; обеспечить свободный доступ к информации о специальностях, которые можно получить в вузе; чаще проводить «экскурсии» в университетах для школьников (абитуриентов); чаще устраивать для них «открытые» университетские занятия; внедрять в школьную систему формы учебных занятий, подобных университетским и др..

ЛИТЕРАТУРА: 1. Абрамова М. А. Образование как фактор социокультурной адаптации учащейся молодежи к условиям современных трансформаций / М. А. Абрамова // Вопросы образования. – 2010. – № 3. – С. 195-212. 2. Бурмага Н. В. Студенты-первокурсники о своем досуге, образе жизни и счастье [Электронный ресурс] / Н. В. Бурмага., А. И. Онищенко // Материалы Международной научной видеоконференции «Студенческая молодежь в условиях глобализации». 25 апреля 2013, Днепропетровск // Текущий архив Учебно-методической социологической лаборатории ДНУ им. Олеса Гончара. – Днепропетровск, 2013. – С. 33-36. – 200 с. 3. Гришанов Л. К. Социологические проблемы адаптации студентов младших курсов / Л. К. Гришанов, В. Д. Цуркан // Психолого-педагогические аспекты адаптации студентов к учебному процессу в вузе : Сб. статей. – Кишинев : Штиинца, 1999. – С. 3–6. 4. Козина А. Ю. Адаптация студентов-первокурсников к обучению в ДНУ имени О. Гончара: сравнительный анализ студентов гуманитарной и технической специальностей / А. Ю. Козина // Материалы Международной научной видеоконференции «Студенческая молодежь в условиях глобализации». 25 апреля 2013, Днепропетровск // Текущий архив Учебно-методической социологической лаборатории ДНУ им. Олеса Гончара. – Днепропетровск, 2013. – С. 99-103. – 200 с. 5. Лазаренко В. І. Психологічна допомога студентам у адаптації до навчання у ВНЗ / В. І. Лазаренко // Матеріали Міжнародної наукової відео-конференції «Студентська молодь в умовах глобалізації». 25 квітня 2013, Дніпропетровськ. // Поточний архів Навчально-методичної соціологічної лабораторії ДНУ ім. Олеса Гончара. Т. 1. – Дніпропетровськ, 2013. – С. 99-103.

Олександра Зінчина

Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова

ТЕЛЕБАЧЕННЯ VS ІНТЕРНЕТ: ЩО ОБИРАЄ СУЧАСНИЙ ПІДЛІТОК?

Багато дослідників визнають вплив медіа одним з найсильніших зовнішніх чинників формування сучасної особистості. Нині інформація перетворюється на феномен глобального рівня і починає потенційно оволодівати простором і часом. Однак при цьому час і простір стають менш стабільними і зрозумілими, менш єдиними, більш заплутаними, непослідовними. В таких умовах сучасне покоління, за висловом М. Маклюена, є «східними мудрецьми», які містять у собі все людство, які байдужі до плину часу і сприймають світ «тут і тепер», що зумовлює відчуження від реальності, випадіння з реального часу.

Як відомо, телебачення за своєю суттю є одним із найвпливовіших факторів становлення людини як особистості. Воно найсильніше впливає на аудиторію, пропонуючи візуальну картинку, яку люди сприймають як доволі достовірну. Зорові образи запам'ятовуються краще, ніж вербальні, і довше зберігаються в пам'яті. За допомогою аудіовізуальних засобів телевізійної програми молода людина може засвоїти величезний масив інформації, яка може бути як позитивною, так і негативною. Телебачення здатне в різних соціальних умовах, переслідуючи різні цілі, або стимулювати соціальну активність людини, або перетворювати людину на бездумного споживача. Роль телебачення багатоаспектна і в багатьох випадках визначальна завдяки тому, що воно здатне певним чином «конструювати» специфічну соціальну реальність, беручи участь у формуванні економічної, правової, історичної свідомості, вводячи в повсякденне життя конкретні наукові знання, уявлення, розширюючи аудиторію спілкування.

Телебачення ще залишається лідером щодо проведення дозвілля, але саме молодіжна аудиторія є носієм альтернативних тенденцій проведення вільного часу та отримання необхідної інформації. На перегляд телевізійних передач, його тривалість суттєво впливають новітні технології, в першу чергу Інтернет. Це підтверджують і дані соціологічного дослідження, здійсненого серед підлітків Харкова, кафедрою соціології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна у квітні-травні 2013 року (за репрезентативною вибіркою опитано 2 тис. школярів 7-х, 9-х та 11-х класів; науковий керівник дослідження – проф. Сокурянська Л. Г.). Аналогічне дослідження було проведене університетськими соціологами у 1999 році, що забезпечило можливість порівняльного аналізу отриманих даних.

Як довело дослідження 2013 р., час перегляду телевізора зменшився порівняно з дослідженням майже п'ятнадцятирічної давнини. Якщо тоді активних телеглядачів-школярів, які проводять перед телеекраном від 4-х до 6-ти годин, було 30%, то сьогодні таких лише 5% у будні та 14% у вихідні дні. Зменшилась і кількість помірних глядачів (2-4 години на день) – з 34% до 24% у будні та 32% у вихідні, у той час як доля пасивних глядачів, які витрачають на перегляд телепрограм менш ніж дві години на день, зросла з 14% респондентів до 43% у вихідні і 65% по буднях.

Водночас майже 64% сучасних школярів щоденно спілкуються в соціальних мережах, 42% – грають у комп'ютерні ігри. При цьому щоденно дивляться телевізор менше половини (48%) опитаних. Ці дані підтверджують, що молодіжна аудиторія активно «переключається» на всесвітню мережу і все менше

зацікавлена тим контентом, який представлений на телебаченні. Адже Інтернет здатний замінити телебачення і як джерело інформації, і як засіб розваги.

Отже, стрімкий розвиток технологій та проникнення мережі Інтернет майже в кожную домівку сприяють загостренню боротьби між телебаченням та Інтернетом з точки зору уваги аудиторії. Телебачення вже програє Інтернету, де інформація більш швидка і часто більш повна і різноманітна. На жаль, програє йому і читання художньої літератури. Цьому щоденно приділяє увагу лише кожний п'ятий школяр, а 13% ніколи не читають книжок.

Щодо жанрових тем уподобань школярів, то порівняно з попереднім дослідженням вони суттєво не змінилися. Молодь приваблюють художні фільми та серіали (по 40% опитаних), реаліті-шоу і спортивні програми (по 29%), розважальні та інформаційні передачі (по 26%). Також незмінними залишились смаки підлітків щодо жанру художнього фільму. Це комедії, фантастика, фільми жахів і бойовики, причому різниці між глядачами різного віку (нагадаємо, що опитування охоплювало школярів від 13 до 17 років) майже не зафіксовано.

Комп'ютер для сучасної дитини – не невідомий технічний пристрій, а цілком знайомий і такий, що постійно використовується, агрегат. 95% опитуваних мають його вдома, а 98% заявили, що вміють ним користуватися, стільки ж використовують Інтернет для своїх потреб.

Ці дані підтверджують тенденцію, яка активно формується останнім часом і зафіксована численними соціологічними дослідженнями. Звичайна аудиторія Інтернету – молодь до 35 років, яка цікавиться соціальними мережами, спілкуванням і цінує вільний доступ до різного інформаційного, музичного та іншого контенту. В той же час телебачення обирають громадяни середнього та старшого віку, у всесвітній мережі вони віддають перевагу інформаційним сайтам. У випадку ж великої інформаційної події «тут і зараз» потреба в оперативній інформації виводить Інтернет уперед, адже телебачення дивляться після роботи, увечері, а до мережі у великому місті можна вийти будь-де і для цього навіть не потрібен комп'ютер – під рукою завжди мобільний телефон або інший гаджет, більшість з яких дозволяє вільний доступ до мережі.

Правда, на наш погляд, суцільне протиставлення телебачення і Інтернету, в тому числі в підлітковому середовищі, не зовсім доречно. Напевно, більшість людей не протиставляє, а доповнює цими інформаційними джерелами свій власний інформаційний простір. До того ж часто той інформаційний продукт, який людина споживає через мережу, має так зване телевізійне походження – серіали, музичні програми, випуск улюбленої передачі, яку вона не встигла подивитися у відведений ефірний час, фрагменти ток- і реаліті-шоу. Все це не тільки переглядається через Інтернет, а і стає інформаційним поводом для спілкування в соціальних мережах, в яких (і, як правило, не в одній, а в декількох), згідно нашого дослідження, зареєстровано 95% опитаних школярів міста Харкова.

Для чого ж найчастіше використовують Інтернет підлітки? Перше місце посідає спілкування з друзями – 80%, на другому – допомога при виконанні домашніх завдань та навчанні (майже 50%), а замикають трійку лідерів комп'ютерні ігри – 45%. Таке ранжування, звичайно, відображає життєвий світ підлітка – друзі, навчання, розваги – і тому не є несподіваним. Новим є лише віртуальний посередник – комп'ютер та Інтернет, які і дозволяють називати це покоління «діти процесора».

Розвиток новітніх технологій супроводжується змінами медійно-інформаційного простору, в якому існує людина. Колись поява телебачення знизила популярність преси і радіо. Тепер теж саме ми спостерігаємо з боку Інтернету по відношенню до самого телебачення. І саме молодь стає носієм цих змін. Підліток, на відміну від дорослої людини, не ламає старі практики медіаспоживання – він одразу формує сучасну модель, в якій знаходиться місце різним джерелам інформації. А перевагу буде віддано тому, хто надасть найбільш адекватний сучасним інформаційним потребам і запитам продукт і контент. Діверсифікація медіа-пропозицій викликає перерозподіл часу, який людина в змозі відвести на те чи інше джерело. Адже час, який людина відводить на споживання медіа, обмежений, тому не слід чекати його збільшення разом зі збільшенням пропозицій.

Підсумовуючи, слід зауважити, що характер взаємодії людини з різними медіа визначається рівнем та станом її медіакультури, яка включає в себе спосіб життєдіяльності в нових інформаційних умовах, вміння орієнтуватися в медійному просторі за для задоволення своїх інформаційних та комунікаційних потреб. Вочевидь, у сучасного школяра лише формуються відповідні практики, але зрозуміло, що його сьогоденна поведінка в просторі сучасних медіа, вподобання та навички будуть багато в чому визначати його завтрашній вибір.

МОДЕЛІ ПОДОЛАННЯ ЖИТТЄВИХ ТРУДНОЩІВ ДІТЬМИ ТРАНСКОРДОННИХ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ У ПРОЦЕСІ ЇХНЬОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ (НА ПРИКЛАДІ ЗАКАРПАТТЯ)

Життєві труднощі дітей транскордонних трудових мігрантів гальмують або викривляють процеси успішної соціалізації. Подолання цих труднощів вимагає реконструкції нормальних сімейних відносин, які б забезпечували реалізацію повноцінної статусно-рольової моделі поведінки дитини. Вміння конструктивно долати життєві труднощі, використовуючи для цього перш за все власні особистісні ресурси, визначає набуття людиною життєстійкості у будь-якому віці. Зважаючи на це, особливої ваги набувають пошуки ресурсів самостійного додання своїх життєвих труднощів дитиною, конструювання нею позаінституційних моделей і технологій такого додання.

Саме на з'ясування того, які моделі подолання життєвих труднощів обирають діти транскордонних трудових мігрантів, було спрямоване соціологічне дослідження, здійснене нами в 2009 році серед школярів 6-10 класів сільських районів Закарпатської області (всього за розробленим нами інструментарієм було опитано 223 учня). Серед питань, з якими ми звертались до наших респондентів, було й питання про те, як часто вони стикаються з життєвими труднощами. Результати нашого дослідження засвідчили: щонайменше кожного тижня стикаються з життєвими труднощами різного характеру 17,9 % дітей, в яких на момент нашого опитування батько працював за кордоном, і 28,5 % дітей, у яких за кордоном працювала мати. Для дітей, батьки яких працювали за кордоном раніше, ці цифри складають, відповідно, 18,7 % та 20 %. У ході дослідження було виявлено тісний зв'язок між частотою стикання дітей з життєвими труднощами і працею за кордоном їхніх матерів. Так, серед дітей, матері яких ніколи не працювали за кордоном, лише 13,5% стикаються з життєвими труднощами щоденно або щотижня; 13,6% дітей, у яких за кордоном ніколи не працювала мати, ніколи не стикалися з життєвими труднощами. Що стосується дітей транскордонних трудових мігрантів, то лише 9,3% дітей, батько яких працював за кордоном раніше, і 9,1% дітей, у яких раніше за кордоном працювала мати, ніколи не зазнавали життєвих труднощів.

Як засвідчило наше дослідження, вважають себе тією чи іншою мірою здатними самостійно долати життєві труднощі всі діти, мати яких на момент опитування працювала за кордоном, і 83,5 % дітей, у яких за кордоном працював батько. Серед дітей, у яких батько або мати працювали за кордоном раніше, ці показники становлять, відповідно, 85,4% і 88,2%. У групах дітей, мати або батько яких ніколи не працювали за кордоном, вважають себе здатними самостійно долати життєві труднощі, відповідно, 78,4 % і 72,7 % опитаних.

На нашу думку, моделі і технології самостійного додання життєвих труднощів повинні бути спрямовані на відновлення утрачених соціальних взаємозв'язків між дитиною та її найближчим оточенням, що передбачає мобілізацію як внутрішніх, так і зовнішніх ресурсів додання труднощів. Це особливо актуально за наявності у дитини загостреного відчуття самотності, яке свідчить про порушення природних зв'язків у соціальній мережі. Слід зазначити, що в більшості випадків для реалізації таких моделей необхідна соціальна підтримка й допомога, при цьому дитина, в першу чергу, розраховує на підтримку батьків, їхню допомогу в доданні своїх труднощів.

Атмосфера, що складається в сім'ях транскордонних трудових мігрантів, сприяє тому, що діти розраховують долати свої труднощі за допомогою грошей, зароблених батьками за кордоном. Негайного збільшення грошової допомоги з боку батьків очікували 67,9 % дітей, батько яких працював за кордоном. В той же час розраховують на таке збільшення лише 3,6 % дітей, батько яких ніколи за кордоном не працював. Якщо серед дітей, матері яких ніколи не виїжджали на заробітки за кордон, лише 10,3 % хотіли б зараз отримати від батьків більше грошей, то у групі дітей, матері яких працюють або працювали за кордоном, ці показники становлять, відповідно, 33,3 % і 18,2 %.

Згідно з результатами нашого дослідження, за умов фактичного виконання дисфункціональною дистантною сім'єю лише матеріальної функції та відсутності належного контролю з боку батьків розрахунок закарпатських дітей транскордонних трудових мігрантів на батьківські гроші нерідко призводить до легковажних трат (на алкоголь, наркотики, комп'ютерні й нічні клуби тощо). В такому разі з засобу додання труднощів гроші перетворюються в небезпечне джерело додаткових проблем, які не лише стають на заваді процесам успішної соціалізації, а й переводять таких дітей до груп ризику, провокують формування у них психології утриманства.

На наш погляд, у даному випадку на увагу заслуговує використання позаінституційних моделей і технологій самостійного додання життєвих труднощів. Їхня перевага полягає в тому, що здійснювані для цього внутрішні зусилля й усвідомлення успіху зменшують відчуття дискомфорту, викликають внутрішню радість, душевний підйом, збільшення самооцінки й віри у власні сили. З іншого боку, навіть за умов наявності у дитини власного адаптаційного потенціалу, особистісних характеристик, необхідних

для самостійного подолання труднощів, у неї, враховуючи вік, може проявлятися недостатність соціальної компетенції, особливо в її когнітивно-поведінковому аспекті, що здійснює негативний вплив на процес соціалізації особистості.

На нашу думку, рівень особистісної зрілості часто не дозволяє дитині адекватно співвідносити власні потреби і проблеми, реальний соціальний контекст і спосіб поведінки в ньому. З огляду на це, в багатьох випадках додання життєвих труднощів дітьми транскордонних трудових мігрантів вимагає професійної соціальної допомоги, яка, крім іншого, збільшує за умов відсутності в сім'ї одного чи обох батьків соціалізуючий вплив на дитину й надає додаткові шанси відновлення її соціального капіталу.

Ганна Шепелєва

*Криворізький педагогічний інститут
ДВНЗ «Криворізький національний університет»*

ДІТИ-СИРОТИ ЯК СПЕЦИФІЧНА СОЦІАЛЬНА ГРУПА

Трансформаційні процеси, що відбуваються в сучасній Україні, суттєво впливають на стан всіх верств населення, погіршують рівень його життя, сприяють суспільній нестабільності, що, у свою чергу, зумовлює низку суспільних проблем, однією з яких є соціальне сирітство. За даними Державного комітету статистики України, станом на 2011 р. в країні налічувалось 95959 дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування [1]. Головними чинниками поширення сирітства є матеріальні негаразди, збільшення кількості позашлюбних народжень, криза сім'ї, послаблення її виховного потенціалу, руйнування традиційних моральних норм та цінностей. З огляду на зазначене вище, дослідження проблеми сирітства є надзвичайно актуальним.

Сирітство знаходиться у фокусі уваги таких українських та зарубіжних вчених, як Н. Комарова, І. Пеша, Л. Божович, М. Астоянц, А. Васильєва, І. Дементьєва, А. Прихожан, Н. Толстих, Г. Бевз та інші. Незважаючи на наявний спектр досліджень цієї проблеми, більш детального вивчення потребують питання соціальної адаптації дітей-сиріт, реалізація опіки над ними, створення умов для їхнього успішного пристосування до суспільства.

Розрізняють два типи сирітства: сироти (діти віком до 18 років), що не мають батьків, та соціальні сироти – діти, які мають біологічних батьків, але з будь-яких причин позбавлені батьківського піклування. Кількість соціальних сиріт в Україні значно перевищує кількість тих дітей, які не мають живих батьків. Така ситуація викликає занепокоєння соціальних працівників, науковців, суспільства в цілому. Вона свідчить про функціональну неспроможність десятків тисяч сімей виховувати і опікуватись власними дітьми. Зазвичай державні органи опіки та піклування позбавляють батьків прав виховувати власних дітей внаслідок їхньої фізичної, психологічної або соціальної неспроможності виконувати батьківські обов'язки. Особи, які ведуть девіантний спосіб життя (зловживають алкоголем, наркотиками тощо), не можуть забезпечити необхідних умов для виховання і розвитку дитини, тож позбавляються батьківських прав. На жаль, цей крок необхідний, якщо подальше спільне проживання з девіантними батьками загрожує здоров'ю та життю дитини. Подальшим вихованням та опікою над цими дітьми займається держава.

Можна виокремити такі характерні риси дітей-сиріт як специфічної соціальної групи.

1. Вік представників цієї групи – від народження до 18 років.
2. Вони позбавлені батьківської опіки.
3. Всі сироти мають психологічні травми, а тому важливими умовами їхнього виховання є психологічна реабілітація, ресоціалізація та подальша соціальна адаптація. Як зазначають психологи, «всі діти на момент надходження до виховної установи (інтернат, дитячий будинок, прийомна сім'я тощо) мають психологічну травму, пов'язану з втратою сім'ї, що можна порівняти з проблемою переживання смерті батьків» [2, с. 31].
4. Несформована світоглядна позиція як наслідок педагогічного недбалства батьків та байдужості близького до сім'ї соціального оточення.
5. Нерозвинені навички соціалізації та адаптації, які мають формуватися в сім'ї, де дитина засвоює основні моделі поведінки, соціальні норми та цінності, формує певний світогляд, вчиться пристосовуватись до життєвих змін. Відсутність сімейного середовища суттєво деформує процес соціалізації та соціальної адаптації дітей-сиріт. Можна погодитись з думкою психологів, що «найбільш ефективним, що може сприяти вирішенню проблем соціального становлення та різнобічного виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, є передача їх на виховання у сім'ю, у природне соціально-педагогічне середовище, що спроможне впливати на виховання дитини. Саме в сім'ї формуються

світогляд, морально-естетичні ідеали і смаки, норми поведінки, трудові навички, ціннісні орієнтири дитини, тобто усі ті якості, які згодом становитимуть її сутність як особистості» [3, с. 80]. На жаль, більшість вихованців інтернатів та дитячих будинків не можуть успішно адаптуватись до самостійного життя і поповнюють ряди девіантних та асоціальних осіб.

6. Нерозвинута комунікабельність та неадекватна самооцінка. Спостереження свідчать, що у поведінці дітей-сиріт при взаємодії з людьми переважають такі захисні механізми, як агресивність, намагання звинуватити інших у своїх проблемах, конфліктність, невміння та небажання визнати свою провину у порушенні соціального порядку.

Виховання дітей в інтернатних закладах формує у них специфічне ставлення до життя, впливає на їхнє психічне здоров'я. Враховуючи, що більшість дітей-сиріт виховується в інтернатних установах і вони позбавлені батьківського піклування, можна припустити, що їм притаманний «синдром інтернатної дитини», який виявляється у недовірі до навколишнього оточення, агресивності, жорстокості, емоційній невірноваженості, спробі захистити себе у будь-який спосіб. Психологічні особливості дітей-сиріт зумовлюють їхню соціальну адаптацію. Саме тому створення оптимальних умов для підтримки дітей-сиріт як найбільш уразливої категорії населення є першочерговим завданням держави. Для їхньої успішної соціалізації та адаптації необхідно не ізолювати дітей від суспільства в закладах закритого типу, а забезпечити їхню інтеграцію у соціумі завдяки таким сімейним формам виховання, як прийомна сім'я, опікунство, дитячий будинок сімейного типу. Необхідно також удосконалювати функціонування системи соціально-психологічної підтримки і супроводу дітей-сиріт та захисту їхніх юридичних прав.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua 2. Прихожан А. М. Психология сиротства: Научный контекст, история, экспериментальное исследование проблемы [Электронный ресурс] / А. М. Прихожан, Н. Н. Толстых. – Режим доступа : www.twirx.com 3. Возрастные стандарты социализации детей-сирот / Под ред. А. М. Беляевой. – М. : Владос, 2009. – 254 с.

К. В. Музиченко

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова (м. Київ)

НЕГАТИВНА КІБЕРСОЦІАЛІЗАЦІЯ ЯК ПРОБЛЕМА ХХІ СТОЛІТТЯ

З кожним роком роль Інтернету як способу та засобу комунікацій зростає все більше і більше. У зв'язку з цим, неабияк збільшилася й кількість користувачів Мережі, а також різних блогів, таких соціальних мереж, як Вконтакте, Twitter, Facebook, Однокласники (це найбільш популярні соціальні мережі на Україні) тощо. Знаходячись понаднормово у кіберпросторі, «жителі» Інтернету почали сприймати його за дійсність, при чому вони не завжди усвідомлюють, що воно таке і як воно працює, й занурюються у віртуальну реальність настільки глибоко, наскільки дозволяють їм їхні матеріальна забезпеченість, знання та навички володіння комп'ютерними технологіями. Ця ситуація продовжує набирати все більших обертів і, аби бути готовими до будь-яких наслідків, дослідники різних галузей науки намагаються відшукати відповіді на питання, які пов'язані з Інтернетом.

Враховуючи те, що найактивнішим користувачем Мережі, в першу чергу, є молодь, доцільно буде сказати про появу нового терміну – «кіберсоціалізація» як нового типу соціалізації. Її відмінність від соціалізації, так би мовити, класичного типу полягає у тому, що перша відбувається саме у віртуальному середовищі. Термін «кіберсоціалізація» був запропонований у 2005 році російським ученим В. Плешаковим, під якою він мав на увазі локальний процес якісних змін структури особистості, що відбувається в результаті соціалізації людини в кіберпросторі Інтернет-середовища, тобто в процесі використання його ресурсів і комунікації з «віртуальними агентами соціалізації», з якими людина стикається в глобальній мережі Інтернет (у переписуванні через e-mail, на форумах, у чатах, блогах, Інтернет-пейджерях, телеконференціях, online іграх тощо) [2].

Виникнення нового терміну є цілком зрозумілим явищем, адже в суспільстві відбулась переоцінка цінностей, з'явилися нові правила і норми. Проте можна сказати, що з появою соціальних мереж в Інтернеті, а також різноманітних програм і засобів для спілкування у людини відпала потреба в занадто довгих очікуваннях на листи, які іноді просто не доходили до одержувача. Спілкування на великих відстанях за допомогою таких програм, як Skype, стало реальним і доступним кожному, при чому для цього навіть не обов'язково мати комп'ютер – достатньо мати мобільний телефон з встановленою в ньому камерою. Але, з іншого боку, відносини між людьми набули більш складного характеру. Так, для прикладу, спілкуючись з людиною в Мережі, ми іноді створюємо образ, який в більшості випадків значно відрізняється від дійсного або ж взагалі не є таким.

Враховуючи те, що саме молодь випробовує на собі сильний вплив соціокультурних особливостей Інтернет-середовища в процесі кіберсоціалізації, забезпечення формування морально-ціннісних орієнтацій, які визначають основу відносин особистості до кіберпростору Інтернет-середовища, є актуальним питанням, відповідь на яке визначатиме успішну або негативну кіберсоціалізацію.

Як зазначив А. В. Чистяков, соціалізація особистості у віртуальному просторі здійснюється як взаємовплив двох процесів: наслідування особистістю тих норм і правил поведінки, які вона сприйняла в первинній соціальній реальності (унаслідок первинної й вторинної соціалізації), і засвоєння нею норм, цінностей та установок як конкретного віртуального мережного співтовариства, так і зразків поведінки, прийнятих у межах соціальної системи кіберпростору загалом [3].

Віртуальну реальність (або так званий віртуус) досліджували фахівці різних галузей науки: філософи і соціологи, психологи і культурологи, педагоги і політологи. Більшість досліджень присвячені проблемі комп'ютерної залежності як втечі від реальності, прагнення індивіда відчувати власну ідентичність. «Здесь ничего не отвлекает внимание. Ни запах, ни внешность, ни слишком маленькая грудь. В Сети образ создаешь словами», - писав Януш Вишневський, автор роману «Одиночество в Сети» [1].

Всесвітня мережа вже настільки увійшла в наш повсякденний життєвий ритм, що мало хто може відверто сказати: «Так, я залежний від Інтернету». Майже кожен сприймає Інтернет як належне. Як свідчать результати авторського соціологічного дослідження, проведеного у лютому – квітні 2011 року на тему «Інтернет-залежність молоді міста Києва» (чисельність вибірки 362 респонденти віком від 18 до 34 років; статистична похибка не перевищує 4,6%), 64% опитаних не вважають себе залежними від соціальних мереж; у 55,5% респондентів з'явилися думки про те, щоб припинити користуватися соціальною мережею. Отже, зроблене нами припущення підтвердилось: більшість користувачів Інтернет-мереж не усвідомлюють і навіть не надають значення тому, що вони є Інтернет-залежними.

Кіберадикція, тобто залежність від Мережі, виникає як наслідок негативної кіберсоціалізації, а саме ситуації, коли уявний Інтернет-персонаж набуває більшого значення, ніж реальна особистість, тобто не правильно засвоюються соціальні ролі, норми та цінності, властиві віртуальній реальності. В гонитві за встановленими правилами поведінки особистість нерідко підпадає під вплив соціальних мереж, де цілодобово живе онлайн, поступово втрачаючи інтерес до реальної дійсності.

Всесвітня Мережа, насправді, створює гігантські можливості для самореалізації особистості, проте треба докласти неабияких зусиль, щоб не потрапити під вплив таких легко доступних Інтернет-технологій. «Наскільки ми зможемо скористатися ними для здійснення дійсно творчого, професійного, духовного розвитку особистості, у першу чергу, залежить від усвідомлення тієї небезпеки, яку несе в собі віртуальна свобода» [4].

ЛІТЕРАТУРА: 1. Вишневский Я. Одиночество в сети / Я. Вишневский. – СПб, 2005. – 90 с. – Режим доступа : <http://www.litmir.net/br/?b=255> 2. Плешаков В. А. Виртуальная социализация как современный аспект квазисоциализации личности / В. А. Плешаков // Проблемы педагогического образования. Сборник научных статей. – Вып 21. / Под ред. В. А. Слостенина, Е. А. Левановой. – М. : МПГУ – МОСПИ, 2005. – С. 48–49. 3. Чистяков А. В. Социализация личности в обществе Интернет-коммуникаций (социокультурный анализ) : автореф. дис. на соиск. учен. степени доктора соц. наук : спец. 22.00.06 / А. В. Чистяков. – Ростов-на-Дону, 2006. – 58 с. 4. Янг К. С. Диагноз Интернет-зависимость [Текст] / К. С. Янг // Мир Интернет. – 2000. – № 2. – С. 24-29.

Павло Артьомов

Харківський національний університет сільського господарства імені Петра Василенка

СПОРТИВНІ ВБОЛІВАЛЬНИКИ ЯК ОБ'ЄКТ СОЦІОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ

У широкому розмаїтті сучасних галузевих соціологій можна виокремити соціологію спорту як таку, що не тільки проходить процес свого становлення на вітчизняних теренах, але й активно розвивається. Соціологічне осмислення феноменів фізичної культури та спорту постійно актуалізується та набуває нових дослідницьких перспектив. Одним з важливих аспектів цього процесу можна вважати процес професіоналізації спорту. В сучасній науковій та публіцистичній літературі можна знайти велику кількість різноманітних точок зору (як науково обґрунтованих, так і емоційно забарвлених) щодо цього процесу. Варто зазначити, що ХХ сторіччя стало визначальним як для розвитку спорту, так і для соціології спорту. Ключовим чинником цього процесу, на наш погляд, стала професіоналізація спорту. В контексті пострадянського простору цей процес здобув особливого забарвлення, бо номінально радянський спорт вважався любительським. Професіоналізація спорту та перетворення спортивних змагань на шоу передбачає наявність споживача, тобто публіки. Подібні зміни та особливості суттєво впливають не лише на сам продукт, тобто спортивні змагання як видовище, але й на процеси підготовки та проведення цих заходів. Проте, на наш погляд, соціологія спорту не надає достатньої уваги

означеним процесам. Основними об'єктами досліджень в межах соціології спорту є, по-перше, соматична (фізична) культура - природне тіло людини, залучене у процес соціалізації; по-друге, фізкультурна діяльність - певні форми рухової активності людини, які часто називають також «заняттями фізичними вправами»; по-третє, спорт - особливий різновид змагань («спортивні змагання»), підготовка до них, а також пов'язані з ними соціальні відносини, інститути, норми поведінки і т.д.

Всі інші об'єкти, що вивчаються даною наукою, є елементами зазначених вище об'єктів (наприклад, спортивне змагання по відношенню до спорту, фізичне виховання по відношенню до соматичної культури і т.д.), а також їхніми різновидами, формами прояву (наприклад, спорт для всіх і спорт вищих досягнень, а також спортивний і олімпійський рух по відношенню до спорту, фізична рекреація і лікувальна фізкультура - по відношенню до фізкультурної діяльності тощо) [1, с. 46.].

Аналізуючи наукові джерела, В. І. Лукашук виділяє такі основні напрями соціологічного аналізу спорту. По-перше, це дослідження впливу спорту на економічну, освітню, культурну тощо сфери; по-друге, вивчення інтеграції спорту у соціальні структури; по-третє, аналіз розвитку спорту як самостійного соціального інституту; по-четверте, дослідження впливу спорту на соціалізацію та формування стилю життя людини; по-п'яте, історико-соціологічний аналіз спорту [2, с. 77–83].

З огляду на зазначене вище та виходячи з наших власних розвідок в межах соціології спорту, можна дійти висновку, що поза увагою вітчизняних дослідників залишається один з важливих елементів сучасного спорту. У своїх роботах на прикладі соціальних феноменів, що сформувалися навколо футболу, ми доводимо нерозривний зв'язок спорту та його поціновувачів [3, с. 20-25]. Національна футбольна культура має такі важливі компоненти, як безпосередньо футбол (тобто особливий стиль гри) та поведінка вболівальників. Зазначимо, що такій складовій національної футбольної культури, як стиль гри, надано великої уваги у багатьох теоретичних концепціях, наприклад у концепції Х. ван дер Бруга [4].

Поведінка футбольних вболівальників та футбольна культура в цілому є лише окремим прикладом необхідності комплексного вивчення системи «спорт-вболівальники», тому що за умов орієнтації сучасного спорту на широку споживацьку аудиторію суттєво зростає роль відвідувачів спортивних заходів. Приклад футбольних вболівальників свідчить, що дозвілєві практики поступово трансформуються та впливають не лише на перебіг спортивних змагань, а й на соціально-політичні та соціокультурні процеси в суспільстві. Для характеристики різноманітних форм та проявів цієї поведінки на прикладі футбольних вболівальників ми пропонуємо таке поняття, як «навколофутбольні практики». При цьому поняття «практики» ми розглядаємо в межах так званої «практичної парадигми» [5, с. 19], яка у своїх основних положеннях виходить із феноменологічної соціології, зокрема із інтерпретації повсякденності як сукупності різноманітних практик людини [6]. У своєму визначенні практик ми спираємось на концепт Хайдегера про їхню «розкриваючу» сутність. Згідно із цим концептом, практики – це повсякденні дії людини, які конструюють та виявляють їхні ідентичності, відбуваються завдяки засвоєнню засобів соціального існування в контексті спілкування, яке підпорядковується нормам і цінностям певної культури в певний момент її розвитку [7, с. 97-98]. Під навколофутбольними практиками ми розуміємо сукупність усіх колективних практик відвідувачів футбольних стадіонів, тобто узвичаєних дій, які підпорядковуються нормам і цінностям певної національної футбольної культури в даний момент її розвитку та інтерналізовані завдяки відвідуванню футбольних стадіонів, спілкуванню з носіями навколофутбольних субкультур або спостереженню за ними. До навколофутбольних практик включаються, зокрема, засоби підтримки команди та поведінка на трибунах та за їхніми межами, тобто стосунки зі «своєю» командою та фанатами інших команд. Варто зауважити, що сьогодні аудіовізуальні засоби підтримки команди на стадіоні набувають загального характеру для переважної більшості європейських фанатських рухів. Подібна уніфікація призводить до актуалізації вивчення саме насильницьких практик, які стають визначальними при аналізі розбіжностей європейських зразків навколофутбольних практик. За таких умов вивчення субкультури футбольних хуліганів набуває ще більшої актуальності, а вивчення феноменів футбольного хуліганізму стає ключовим елементом аналізу навколофутбольних практик.

У контексті розповсюдження та популяризації більшості навколофутбольних практик, зокрема характерних для футбольного хуліганізму, на такі види спорту, як хокей, хокей з м'ячем, гандбол, волейбол тощо, а також активне залучення представників навколофутбольних субкультур до спортивних практик. Також варто взяти до уваги активність представників навколофутбольних субкультур у соціокультурному просторі та активне включення до соціально-політичного життя з іншого боку. Все це зумовлює необхідність соціологічного вивчення спортивних вболівальників не лише в рамках соціології молоді або соціології девіантної поведінки, а й в рамках соціології спорту. На наш погляд, це, з одного боку, є об'єктивною необхідністю з точки зору процесів як всередині самого спорту, так і навколо нього, з іншого боку – принципово новим напрямком розвитку соціології спорту.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Философия и социология спорта в XXI веке («Круглый стол» журнала «Теория и практика физической культуры» совместно с кафедрой философии и социологии РГАФК (29 марта 2000 г.)) // Теория и практика физической культуры. – 2000. – № 6. 2. Лукашук В. І. Основні етапи розвитку соціології спорту / В. І. Лукашук // СОЦІОПРОСТІР : міждисциплінарний збірник наукових праць з соціології та соціальної

роботи. – 2011. – № 1(2) 3. Артьомов П. М. Субкультура футбольних хуліганів: особливості прояву та соціологічного вивчення на пострадянському просторі / П. М. Артьомов. // Український соціум: соціологія, економіка, політика : Науковий журнал. – 2005. – № 2-3(7-8). – С. 20-25. 4. Brug H. H. van der. Football hooliganism in the Netherlands / H. H. van der Brug. – London : Routledge, 1994. 5. Волков В. В. О концепции практик в социальных науках / В. В. Волков // Социологические исследования. – № 6. – 1997. – С. 9-23. 6. Волков В. Теория практик / В. Волков, О. Хархордин – СПб. : Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2008. - 298 с. 7. Ставцев С. Н. Введение в философию Хайдеггера / С. Н. Ставцев – СПб. : Лань, 2000. – 192 с.

Ольга Ружельник

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

ФУТБОЛЬНИЙ ФАНАТИЗМ ЯК МОЛОДІЖНА СУБКУЛЬТУРА

Пристрасть до футболу і натхненність футболом настільки ж старі, як і цей вид спорту, але культура фанатів з'явилася лише тоді, коли цей вид спорту став комерційним і «подієвим» і всі перипетії у цій сфері стали викликати підвищену увагу оточуючих [1]. Серед спільноти шанувальників футболу можна виділити досить об'єднану та згуртовану групу людей, яких прийнято називати футбольними фанатами. Поява цієї спільноти пов'язана з тим, що сучасна полістилістична культура українського суспільства (як і більшості інших сучасних суспільств) надає змогу розвиватися багатьом субкультурам та культурним стилям. У свою чергу, останнє актуалізується завдяки процесам трансформації суспільства, бо саме за таких умов потреба самоідентифікації індивіда є однією з його найважливіших потреб. З огляду на брак наукових пояснень футбольного фанатизму, існує нагальна необхідність у соціологічному вивченні цього суспільного явища.

Досліджуючи це явище, насамперед необхідно визначитися з інтерпретацією поняття «футбольний фанатизм». Дефінуючи його, ми перш за все звернулися до базового поняття, а саме поняття «фанатизм», яке в перекладі з латини (*fanaticus*) означає: 1) сліпу відданість, беззастережне слідування певним переконанням; 2) доведену до крайності прихильність до тих чи ін. ших ідей, вірувань або поглядів, яка зазвичай поєднується з нетерпимістю до чужих поглядів і переконань; 3) відсутність критичного сприйняття своїх переконань [2]. Виходячи з такого тлумачення фанатизму, футбольний фанатизм можна визначити як надзвичайну прихильність та виняткову відданість певному футбольному клубу, що поєднується з нетерпимістю по відношенню до «інакомислячих», тобто вболівальників інших футбольних команд.

Існує також інше розуміння цього феномену, а саме як образу думок і поведінки фанатика. Фанат (скорочено від фанатик) – це людина, яка має перебільшений (надмірний) потяг до певного предмету [3]. Що стосується футбольних фанатів, то у цьому випадку предметом потягу є певний футбольний клуб. Таким чином, про футбольних фанатів можна говорити як про специфічну групу вболівальників, основними цінностями якої є братерство, засноване на почутті відданості певному футбольному клубу; ритуальні дії, які спрямовані на підтримку цього клубу; а також зовнішні символічні прояви (сленг, активне використання в одязі та побуті речей з клубною символікою та клубних кольорів).

Необхідно зазначити, що дослідники, які аналізують феномен футбольних фанатів, здебільшого говорять про нього як про соціальну групу. Звичайно, така точка зору є цілком слушною. Підставою можуть виступати такі об'єктивні характеристики футбольних фанатів, як стать та вік. Звичайно, по відношенню до футбольних фанатів можна використовувати дану категорію (група), проте, на наш погляд, її перш за все необхідно визначити як соціальну (соціокультурну) спільноту. Справа в тому, що за своїм змістом ці поняття («група» і «спільнота») дуже близькі і їх часто ототожнюють. Однак, з нашої точки зору, не зовсім коректно вважати ці поняття тотожними, в тому числі тому, що у визначенні першого з них (група) акцент зазвичай робиться на об'єктивних ознаках, які об'єднують людей в ту чи іншу сукупність, у визначенні другого (спільнота) - на суб'єктивних. Більше того, поняття «соціальна група» є більш широким, ніж поняття «соціальна спільнота» [4, с. 174-175]. На нашу думку, основні характеристики футбольних фанатів відповідають головним ознакам і соціальної групи, і соціальної (соціокультурної) спільноти (наявність спільних ціннісних систем і інтересів, що зумовлюють стиль життя). Більше того, ми акцентуємо увагу на футбольних фанатах як на соціокультурній спільноті, розглядаємо їх як досить цілісний соціальний суб'єкт, який реалізує лише йому притаманні соціальні функції. Як соціальна група футбольні фанати мають схожі демографічні характеристики: це здебільшого чоловіки переважно молодіжного віку. Водночас їх об'єднує спільна мета, інтереси і цінності, вони мають свої традиції, додержуються певних правил поведінки на стадіоні та за його межами, здійснюють певні ритуальні дії, мають певне символічне спорядження, тобто мають свою субкультуру. Засновуючись саме на цьому, ми й визначаємо футбольних фанатів, на чому ми акцентували вище, як соціокультурну спільноту.

Визначаючи таким чином футбольних фанатів, ми тим самим підкреслюємо відносну гомогенність даної спільноти (вікову, ціннісну тощо). В цьому сенсі футбольні фанати можуть бути співвіднесені з поняттям «реєг груп», введеним Ш. Ейзенштадтом [5]. Дане поняття означає не тільки і не стільки вікову гомогенну групу, скільки групу рівних, причому мається на увазі спільність поглядів, ціннісних орієнтацій, моделей поведінки і т.д. З нашої точки зору, підставами для виділення субкультури футбольних фанатів є особлива фанатська мова (сленг), цінності, стиль життя, специфічні навколофутбольні практики.

Емпіричні дослідження, здійснені нами з використанням методу формалізованого інтерв'ю протягом 2012 року серед футбольних фанатів ФК «Металіст» (м. Харків), підтвердили сформульовану нами гіпотезу щодо існування специфічної субкультури футбольних фанатів. Футбольне вболівання як стиль життя, що підпорядковується певним цінностям та нормам, відтворює певні навколофутбольні практики тощо, притаманно абсолютній більшості опитаних нами фанатів.

У своїх подальших дослідженнях ми плануємо опитати вболівальників деяких інших українських футбольних команд, а також футбольних фанатів Чехії. Окрім того, продовжуючи наші теоретичні студії, ми зацентруємо свою увагу на з'ясуванні спільного та відмінного у субкультурах футбольних фанатів та футбольних хуліганів.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Пильц Г. А. Футбол – это наша жизнь: перемены и процессы дифференциации культуры футбольных фанатов / Г. А. Пильц // Логос. – 2009. – №6(73). – С. 115. 2. Национальная социологическая энциклопедия [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://voluntary.ru/dictionary/662/word/fanatizm> 3. Oxford Dictionary: fan [Електроний ресурс]. – Режим доступа: <http://oxforddictionaries.com/definition/english/fan--2> 4. Сокурская Л. Г. Студенчество на пути к другому обществу: ценностный дискурс перехода / Л. Г. Сокурская. – Харьков : Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, 2006. – 576 с. 5. Эйзенштадт Ш. Революция и преобразование обществ. Сравнительное изучение цивилизаций / Ш. Эйзенштадт. – М. : Аспект Пресс, 1999. – 416 с.

Дарина Павлова

Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка (м. Київ)

СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ СПОЖИВАННЯ АЛКОГОЛЮ СЕРЕД ПІДЛІТКІВ

Підлітковий вік є стадією життя, що має найвищий потенціал для інтелектуального і фізичного розвитку, протягом якої продовжується формування соціальних навичок, включаючи навички, пов'язані зі здоров'ям. Для України питання збереження здоров'я населення, в тому числі й підлітків, є надзвичайно актуальним, особливо беручи до уваги демографічну кризу, з якої наша країна ніяк не може вийти, та значне погіршення стану здоров'я молодого покоління.

Недостатня теоретична розробленість питань, пов'язаних з поширенням споживання психоактивних речовин, в тому числі алкоголю, однобокості у поясненні причин алкоголізму негативно сприяли на стратегію й тактику боротьби з цими явищами.

Сучасні дослідники відзначають значну соціальну апатію, духовну депресію суспільства, втрату життєвого оптимізму, зниження віри у власні можливості та підтримку держави. На тлі цих соціальних явищ зростає звернення до алкоголю як антидепресанту, чим може бути пояснене його суттєве використання у сфері дозвілля [1, с. 36-41].

При вивченні причин поширення алкогольного споживання слід враховувати ще один дуже важливий фактор: під впливом соціально-економічних перетворень у структурі причин пияцтва відбулися значні зрушення: слабшає вплив на алкогольне споживання факторів матеріально-побутового характеру та різко збільшується вплив соціально-психологічних. До останніх слід віднести насамперед престижність споживання алкоголю як форми спілкування, широку поширеність у масовій свідомості поглядів і установок на алкоголь як невід'ємний атрибут веселого проведення часу, засіб зняття напруженості та самоствердження. Подібне ставлення до алкогольного споживання сприяло помітному прискоренню процесу залучення до алкоголю тих верств населення, які раніше утримувались від цього, зокрема жінок і молоді.

Незалежно від віку до алкоголю часто вдаються, сподіваючись відчути приємний настрій, знизити психологічну напруженість, заглушити відчуття втоми, моральної незадоволеності, піти від реальності з її турботами та переживаннями. Хтось вважає, що алкоголь допомагає подолати психологічний бар'єр, встановити емоційний контакт, а для інших, особливо неповнолітніх, він представляється засобом самоствердження. На жаль, часто-густо в підлітковому віці існують помилкові уявлення щодо шкідливості

алкогольних напоїв. Повна інформація та адекватне усвідомлення ризиків і негативних наслідків від вживання алкоголю суттєвим чином впливають на ставлення до цього молоді люди та поширення моделі споживання алкоголю у молодіжних повсякденних практиках.

В останні роки у світі в цілому відзначається незначне зменшення вживання алкогольних напоїв молоддю та підлітками, але ця позитивна тенденція потребує додаткового аналізу щодо її усталеності. У зв'язку з цим у багатьох країнах світу велика увага приділяється проблемі поширення алкоголізму серед молоді, проводяться дослідження з метою вивчення мотивів вживання спиртних напоїв підлітками, виявлення факторів, що сприяють розвитку зловживання ними алкоголем.

Дані, отримані завдяки міжнародному дослідженню «Європейське опитування учнів щодо вживання алкоголю та інших наркотичних речовин» (ESPAD), доводять, що ситуація, яка склалась у нашому суспільстві, також далека від ідеальної. Так, за результатами вищезначеного дослідження, проведеного Українським інститутом соціальних досліджень імені Олександра Яременка в 2010 році серед учнівської молоді, рівень поширеності вживання алкогольних напоїв серед 15-17-річних підлітків складає 78,1%. У той самий час в Ісландії лише 43% підлітків зазначили, що вживали алкоголь протягом останніх 12 місяців. Важливо відмітити, що більше 40% українських підлітків повідомили, що перша спроба алкогольних напоїв відбувається у віці 13 років або раніше. До досягнення 15 років більше 65% підлітків вже знайомі з алкоголем [2, с. 26-62].

Необхідно відзначити ще одну особливість проведення вільного часу підлітками. Це обов'язкова наявність компанії друзів, товаришів, просто однолітків. Проведення вільного часу переважно з друзями є досить типовим для підлітків. Вважається, що причина утворення груп у підлітковому віці полягає у спільному подоланні невизначеності соціального статусу, в якому знаходяться підлітки по відношенню до самих себе та до суспільного оточення. Підліткові групи мають свої особливості. По-перше, компанії молодих людей утворюються стихійно та тримаються підкреслено окремо від інших груп. Основне прагнення цих груп – це відсутність керівництва з боку інших, перш за все дорослих. По-друге, члени таких молодіжних угруповань формують специфічні групові норми, цінності та способи поведінки. Учасники молодіжних (підліткових) груп орієнтуються у своїй поведінці на внутрішні групові норми, вони відчувають тісний зв'язок з групою та обов'язок виконувати норми. По-третє, між рівнем особистісного розвитку груп та груповими нормами є тісний взаємозв'язок: саме члени групи формують і визначають групові норми, останні, у свою чергу, впливають на особистісне формування членів групи.

За даними досліджень російських колег, більше половини підлітків, які часто вживають алкоголь, на питання, що зіграло головну роль у залученні їх до алкогольних напоїв, на перше місце за значущістю ставлять вплив друзів і товаришів.

Не викликає сумнівів ствердження того, що алкоголізація підлітків та молоді, в тому числі зумовлена хибними сімейними повсякденними практиками. Адже загальновідомо, що перша чарка підлітка – часто-густо з рук батьків. Причому це стосується не лише так званих неблагополучних сімей, але й тих родин, які намагаються формувати у своїх дітей здоровий спосіб життя.

Першим соціальним середовищем для дитини є сім'я. Вона відіграє найважливішу і, багато в чому, вирішальну роль у вихованні дітей. Сім'я забезпечує засвоєння дитиною основних правил і норм поведінки, виробляє стереотипи ставлення до навколишнього світу. Негаранти сім'ї обов'язково відображаються на дітях. Невипадково підлітки, що вживають алкогольні напої, як правило, живуть саме в таких сім'ях.

У переважній більшості випадків напружений психологічний клімат у сім'ї пов'язаний з пияцтвом та алкоголізмом батьків, характер вживання алкоголю в сім'ї надзвичайно впливає на дитину. Існуючі в сім'ї «питні традиції» стають об'єктом спостереження та наслідування дитиною. При цьому хлопці більше намагаються бути схожими на батька, а дівчата на – мати. Варто зазначити, що тверезницька поведінка матері при зловживанні алкоголем батьком у переважній більшості випадків не стає прикладом для наслідування хлопцями [3].

Відсутність уваги до дітей з боку батьків зумовлюється й іншими факторами. У неповних сім'ях частіше зустрічається відсутність нагляду та уваги до дитини, ніж у повних. Впливає на ставлення до дітей у родині і такий чинник, як рівень освіти батьків: чим вищий рівень освіти батьків, тим більше уваги вони приділяють своїм дітям. Це може бути зумовлене тим, що рівень освіти батьків визначає рівень загальної культури сім'ї, широту світогляду, різнобічність інтересів.

Несприятливі умови сімейного виховання в поєднанні з психологічними особливостями підліткового періоду призводять до формування у дітей «груп ризику» своєрідного стилю або способу життя з характерним відхиленням поведінки та вираженим впливом підліткової групи нерідко з асоціальною шкалою життєвих цінностей.

Отже, вивчення «алкогольного дозвілля» як форми соціальної поведінки багатьох сучасних підлітків дозволяє виявити профілі організації життєвої стратегії в підлітковому середовищі, які повною мірою не усвідомлюються самими старшокласниками та їхніми батьками. Вони можуть бути використані

у підготовці рекомендацій щодо непрямой профілактики алкоголізму та наркоманії, яка зачіпає суттєві аспекти життєдіяльності та соціальної взаємодії цієї категорії населення.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Российская идентичность в условиях трансформации: опыт социологического анализа / Отв. ред. М. К. Горшков, Н. В. Тихонова. – М. : Наука, 2005. – 396 с. 2. Рівень поширення і тенденції вживання тютюну, алкогольних напоїв, наркотичних речовин серед учнівської молоді України: 2011 / [Т. В. Бондар, Ю. П. Галіч та ін.] ; О. М. Балакірева (кер. авт. кол.) / Укр. ін-т соц. дослідж. ім. О. Яременка. – К. : ТОВ ВПК «ОБНОВА», 2011. – 176 с. 3. Рыбакова Л. Н. Взаимоотношения поколений через призму алкоголизации / Л. Н. Рыбакова // Социология девиантного поведения [Электронный ресурс] // Электронный научный журнал: Социальные аспекты здоровья населения. – 2010. – № 4 (16). – Режим доступа: <http://dvnt.ru/index.php/publications/34-ribakova/49-ribakova-vzaimootnosheniya-pokoleniy>

Тетяна Бондар

Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка

МОТИВАЦІЯ ТА ДОСТУПНІСТЬ ДОТЕСТОВОГО ТА ПІСЛЯТЕСТОВОГО КОНСУЛЬТУВАННЯ НА ВІЛ ДЛЯ ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ

Поглиблене вивчення ставлення підлітків та молоді до тестування на ВІЛ та консультування є на сьогодні досить актуальним. Здійснені нами дослідження свідчать, що проведення ВІЛ-тестування та консультування (ДКТ) є одним з першочергових заходів профілактики ВІЛ-інфекції та мають важливе значення для своєчасного отримання допомоги і лікування. Водночас вивчення цього питання показало, що рівень доступу підлітків до ДКТ залишається досить низьким.

Результати дослідження «Думки, оцінки та уподобання підлітків щодо тестування на ВІЛ та консультування» (за методологією ВООЗ), проведеного у 2012–2013 рр. УІСД імені Олександра Яременка за допомогою онлайн-опитування підлітків та молоді, дають змогу об'єктивно оцінити рівень доступу представників цільової групи до необхідних послуг з ДКТ, з'ясувати досягнення та прогалини в системі ВІЛ-сервісу, орієнтованого саме на дітей і молодь, зокрема з груп ризику, дати відповідь, наскільки наявні послуги з ДКТ дійсно відповідають їхнім потребам та забезпечують захист їхніх прав. Аналіз отриманих даних дозволив з'ясувати основні тенденції у розвитку ВІЛ-сервісу для представників цільової групи; вплив зовнішніх (інституційних, організаційних тощо) та внутрішніх чинників на ефективність соціальних послуг для цільової групи, охарактеризувати їхню сталість і перспективи розвитку.

Методологічний підхід базується на дослідженні «The Voices, Values and Preferences of Adolescents on HIV Testing and Counseling» в межах консультацій для розроблення «WHO HTC guidelines for adolescents» та матеріалах ВООЗ/WHO «Adolescent job aid: a handy desk reference tool for primary level health workers» [1, р. 9, 10]. Окрім того, методологія нашого проекту базується на комплексному підході і використанні різних джерел та методів отримання інформації, а саме: кількісних (анонімне онлайн-опитування) та якісних (фокус-групи, глибинні інтерв'ю) методах збору та аналізу даних, отриманих від різних цільових груп (учнів загальноосвітніх шкіл, ВНЗ, ПТНЗ; підлітків груп ризику; підлітків, які мають та не мають досвіду звернення по медико-соціальні послуги, зокрема ДКТ; надавачів послуг, зокрема з ДКТ; осіб, відповідальних за ухвалення рішень); проведення експертного оцінювання щодо вивчення думок, оцінок, вподобань і практичного досвіду надавачів послуг. Методологія ВООЗ передбачала, зокрема, малюнки, за допомогою яких учасники фокусованих групових інтерв'ю робили свої презентації, тобто аргументували свою думку щодо того чи іншого запитання чи поняття. Методом «мозкового штурму» модератор стимулював учасників до групової дискусії та впровадження рекомендацій з боку підлітків.

Слід вказати на певні обмеження щодо подальшого використання отриманих даних, адже метод онлайн-опитування не дає статистичних показників, репрезентативних для всієї молоді. Разом з тим, дані щодо мотивації та бар'єрів доступу до ДКТ дають змогу впроваджувати ефективну діяльність з профілактики ВІЛ-інфікування серед дітей та молоді, вдосконалювати систему надання послуг на рівні окремих організацій та установ, активізувати структури громадянського суспільства, а також постійно координувати та взаємодіяти всім зацікавленим суб'єктам.

Онлайн-опитування підлітків та молоді проводилося у дві хвили: *перша хвиля* опитування відбувалася без визначення додаткових пояснень для підлітків, їм надавалося право самостійно відповісти на запитання, що розміщувалися на сайті опитування; *друга хвиля*, здійснена з урахуванням аналізу результатів першої, характеризувалася тим, що перед опитуванням підлітка соціальними працівниками проводилося додаткове роз'яснення щодо шляхів передачі ВІЛ, особливостей тестування та умов його проведення.

На підставі отриманих даних під час трьох фокус-груп (серед підлітків, підлітків груп ризику та експертів) було проведено обговорення їхніх результатів та узгоджено висновки й рекомендації.

При проведенні опитування дітей дослідницька група керувалася «Етичними засадами проведення соціальних досліджень серед дітей в Україні» [2].

Цільовими групами дослідження були *підлітки та молодь, зокрема з груп ризику; надавачі послуг, які мають досвід надання ДКТ підліткам, зокрема ППР; експерти з числа відповідальних за ухвалення рішень* (представники МОЗ України, Держслужби з питань протидії ВІЛ-інфекції/СНІДу та інших соціально небезпечних захворювань, Головного управління охорони здоров'я м. Києва).

До онлайн-опитування було залучено 971 респондента (483 юнаків та 488 дівчат) з різних регіонів України, які мешкають у населених пунктах різних типів (обласних центрах, інших містах, селах).

Отримані дані засвідчують наявні об'єктивні й суб'єктивні причини, з яких підлітки не звертаються по послуги ДКТ. Так, серед об'єктивних чинників респонденти визначають неприйнятний час роботи надавачів послуг, наявність черг. До суб'єктивних причин, на думку експертів, треба віднести несерйозне ставлення підлітків до власного здоров'я, небажання знати про власний ВІЛ-статус, брак документів тощо.

Залишається проблемним питання доступу підлітків із віддалених районів та сіл до комплексу послуг ДКТ, ставлення громади цих територій до цільових груп залишається поки що нетолерантним, а інколи – дискримінаційним, що ставить низку психологічних бар'єрів у життєдіяльності представників цих груп. З огляду на це, актуальними залишаються інформаційні заходи з формування толерантної громадської думки щодо цільової групи.

Зазначені причини демонструють, що обмеження в доступі до послуг ДКТ підлітків зумовлюються як психологічними, так і фінансовими проблемами. Суттєвою перешкодою для отримання низки соціальних послуг залишається високий рівень побоювань підлітків: побоювання дізнатися про свій ВІЛ-статус (8,1 % респондентів), розголошення ВІЛ-статусу, негативної думки оточення (6,1 %). Серед фінансових причин вказуються, по-перше, неможливість сплатити за проїзд до установ і закладів, що надають послуги ДКТ (особливо для жителів сільської місцевості); по-друге, непоодинокі випадки вимагання у підлітків оплати за проходження тесту на ВІЛ (17,3 % підлітків, які проходили тестування, зазначили, що тест на ВІЛ для них був платний).

Підсумовуючи зазначене вище, перш за все підкреслимо, що процедури медичного огляду неповнолітніх з метою виявлення ВІЛ-інфекції прописані в законодавстві та відповідають загальноєвропейським стандартам. З метою наближення послуг до клієнта, забезпечення належної якості інформаційно-просвітницької та консультативної роботи з групами ризику створена і діє мережа мобільних амбулаторій та аутрич-команд з роботи з підлітками і молоддю груп ризику, бо саме ця категорія залишається сьогодні найуразливішою до ВІЛ-інфікування (результати дослідження свідчать, що 68,6 % опитаних підлітків практикували секс без презерватива, 7,2 % – вживали наркотики ін'єкційним шляхом, 6,8 % – надавали сексуальні послуги за винагороду/оплату, 9,9 % хлопців надавали сексуальні послуги чоловікам, 5,7 % – були жертвами сексуального насилля тощо).

ЛІТЕРАТУРА: 1. Adolescent job aid: a handy desk reference tool for primary level health workers [Електронний ресурс]. – WHO, 2010. – 180 p. – Режим доступу: http://whqlibdoc.who.int/publications/2010/9789241599962_eng.pdf.

2. Етичні засади проведення соціальних досліджень серед дітей в Україні, затвержені на засіданні правління Соціологічної асоціації України (протокол № 7 від 10 груд. 2008 р.), розроблені за підтримки Представництва ЮНІСЕФ в Україні (базуються на дотриманні прав людини, принципів Конвенції ООН про права дитини та Керівних засад з етики Регіонального офісу ЮНІСЕФ для ЦСЄ та СНД (2008)) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.unicef.org/ukraine/ukr/ethnic_principles.pdf.

Ольга Пименова

Луцький національний технічний університет

СВОБОДА В ОЦЕНКАХ СОВРЕМЕННЫХ СТУДЕНТОВ (ПО РЕЗУЛЬТАТАМ КАЧЕСТВЕННОГО ИССЛЕДОВАНИЯ)

Как свидетельствуют многочисленные социологические исследования, в том числе проведенные нами, в иерархии ценностей молодежного, в том числе студенческого, сознания достаточно высокие ранговые места занимают такие ценности, как *свобода* и *независимость*. Об этом, в частности, говорят материалы общенациональных и международных исследований, проведенных при нашем участии кафедрой социологии Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина в течение 2000-2011 гг.¹ Чтобы выяснить, что

¹ Мы, в частности, имеем в виду такие исследования как «Высшее образование как фактор социоструктурных изменений: сравнительный анализ посткоммунистических обществ» (2005-2007 г.г., по репрезентативной выборке опрошено 3057 студентов вузов Украины, 750 студентов вузов Белоруссии, а также 577 российских студентов (выборка по России нерепрезентативна) и «Проблемы формирования гражданской идентичности молодежи: роль образования как фактора

же означает свобода для студента XXI века, количественная информация, полученная нами в ходе названных исследований, была дополнена качественными данными, в том числе результатами трех фокусированных групповых интервью со студентами вузов Харькова, Луцка и Львова, а также материалами их биографий.

Прежде всего отметим, что ответы наших респондентов, полученные в ходе фокус-групп, свидетельствуют о том, что современное студенчество воспринимает свободу и как терминальную, и как инструментальную ценность. В пользу первого говорят следующие высказывания будущих специалистов: «свобода – это воздух, без которого человек не может жить», «это смысл жизни», «самая главная потребность человека», «то, что движет жизнью», «свобода – это необходимая часть меня», «свобода – это жизнь» и т.д. Такое понимание свободы наиболее широко представлено в ответах студентов. В то же время инструментальная коннотация ценности свободы, свобода как достигательская ценность воспринимается ними несколько реже. Вот как это выражено в студенческих оценках: «свобода – это возможность выбирать», «способ самовыражения», «способность и умение не зависеть от других (государства, родителей)», «средство проверки себя, своей возможности сделать что-либо без чьей-нибудь помощи» и др.

Учитывая стереотипные представления о существенных различиях в ценностных дискурсах представителей разных поколений современного общества, подчеркнем, что современные молодые люди в своем отношении к свободе не так уже сильно отличаются от своих родителей. Более того, как показало качественное исследование, это отношение порой созвучно сложившемуся в отечественном контексте весьма устойчивому стереотипу массового сознания, согласно которому свобода не выступает первейшей потребностью, главной ценностью, желанной целью человека. Так, среди участников фокус-группового интервью было немало тех, кто говорил о том, что ему не нужна свобода, что это «тяжелое испытание, которое вряд ли можно выдержать достойно», «тяжкое бремя ответственности за то, чтобы жить в рамках нравственной жизни».

Как видим, отношение будущих специалистов к такой ценности, как свобода, носит амбивалентный характер. Об этом свидетельствуют данные, полученные с помощью биографического метода. Так, в одной и той же биографии мы сталкиваемся с ее артикуляцией и как «свободы для», и как «свободы от». При этом некоторые студенты воспринимают «свободу для» как свободу выбора, в том числе, варианта поведения, в котором превалирует «свобода от». Заметим, что далеко не все студенты связывают свободу с ответственностью. В тех же случаях, когда они осознают эту взаимосвязь, чаще всего свобода воспринимается как «тяжкое бремя ответственности», как испытание, которое под силу далеко не каждому.

Вот что пишет по этому поводу известный украинский социолог Е. И. Головаха: «... Именно мучительное чувство свободы, страх перед индивидуальным выбором и ответственностью за свои поступки в периоды социальной нестабильности ... толкают обывателя в объятия тоталитаризма, вырваться из которых крайне затруднительно» [1, с. 94]. Итак, отношение к свободе, в том числе, провоцирует ценностную амбивалентность личности по оси «демократия-тоталитаризм». Таким образом, ценностная амбивалентность, как подчеркивает Л. Г. Сокурская, «может проявляться не только благодаря одновременной артикуляции противоположных ценностных ориентаций, но и «внутри» одной и той же ориентации, когда те или иные составляющие этой ориентации «соревнуются за первенство» в ее иерархической структуре или когда признается одинаковая значимость той или иной ценности как средства и как цели (пример со свободой и образованием). Однако последнее – не столько исключение, сколько норма ценностного сознания, поскольку терминальный и инструментальный дискурс тех или иных ценностей (в том числе названных выше) вряд ли свидетельствует о внутреннем «антагонизме» этих аксиофеноменов» [2, с. 530].

Возвращаясь к анализу полученной нами качественной информации, подчеркнем, что многие наши респонденты (в данном случае мы имеем в виду участников фокусированных групповых интервью) воспринимают свободу как важнейшую достигательскую (модернистскую) ценность, в свою очередь, выступающую условием реализации других целей и ценностей личности, то есть инструментализм свободы превалирует в ценностном дискурсе современного студента.

Таким образом, восприятие свободы студенчеством начала XXI века носит амбивалентный характер, она артикулируется и как «свобода для», и как «свобода от», одновременно выступает и терминальной, и инструментальной ценностью, сопровождается как модернистской, так и постмодернистской коннотацией.

ЛИТЕРАТУРА: 1. Головаха Е. И. Демократизация общества и развитие личности. От тоталитаризма к демократии / Е. И. Головаха, И. Э. Бекешкина, В. С. Небоженко. – К.: Наукова думка, 1992. – 162 с. 2. Сокурская Л. Г. Студенчество на пути к другому обществу: ценностный дискурс перехода : Монография / Л. Г. Сокурская. – Харьков : Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, 2006. – 576 с.

СОЦІАЛЬНА АДАПТАЦІЯ МОЛОДІ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

В останні роки спостерігається певне зростання активності громадських організацій практично у всіх сферах суспільного життя. Тим не менш, на фоні високої потреби в участі громадських організацій у вирішенні найважливіших соціальних проблем, ступінь їхньої активності усе ще істотно нижче, ніж ступінь їхньої необхідності.

Громадські організації здійснюють особливий вплив на формування та розвиток інститутів громадянського суспільства в Україні. Вони не тільки є суб'єктами соціальної політики, представляючи інтереси різних соціальних груп, а й беруть участь у реалізації «державного замовлення» щодо виховання і соціальної адаптації молодого покоління. У контексті нашого дослідження поняття «молодь» інтерпретується як суспільна диференційована соціально-демографічна група, яка посідає певне місце в соціальній структурі суспільства, характеризується процесом надбання сталого соціального статусу в різних соціальних підструктурах (соціально-класовій, соціально-демографічній, соціально-поселенській, професійно-трудовай, соціально-політичній, сімейно-побутовій), відзначається спільністю розв'язуваних проблем, соціальних інтересів та форм життєдіяльності.

Молодь тому і є специфічною спільнотою, що її суттєві характеристики і риси, на відміну від представників старших поколінь, знаходяться у стані формування і становлення. Сутністю молоді та проявом її головної соціальної якості є міра досягнення нею соціальної суб'єктності, ступінь засвоєння суспільних відносин та інноваційної діяльності. Молодь є соціальною групою, яка характеризується перехідністю із домінуючого стану об'єкта суспільного впливу у домінуючий стан суб'єкта суспільних відносин (при частковому збереженні статусу об'єкта). Провідною діяльністю представників цього віку є соціальний, у тому числі соціально-професійний, вибір та ідентифікація.

Розуміння молоді як субсоціальної спільноти, гетерогенної за своїм характером, дозволяє виділити в її складі ряд внутрішніх гомогенних груп, що займають у структурі суспільства відмінне положення, відрізняються змістом діяльності, специфікою духовного світу і, відповідно, відіграють неоднакову роль у процесі розвитку суспільства. Такий підхід дає змогу більш адекватно і диференційовано проаналізувати окремі контингенти молоді в ході соціологічних досліджень, у тому числі присвячених проблемам соціологічної адаптації молоді, її входженню у суспільне життя.

Соціальна адаптація – процес активного пристосування особистістю (або соціальною групою) до нових для неї соціальних умов, нового соціального середовища. В сучасній соціології соціальна адаптація в більшості випадків розуміється як такий соціальний процес, завдяки якому адаптант (особистість, соціальна група) і соціальне середовище активно взаємодіють, сприяючи взаємоприспосовуванню один до одного. Одним із посередників у взаємодії молоді і суспільства можуть бути громадські організації та об'єднання, в тому числі молодіжні.

Для того, щоб громадська організація стала суб'єктом адаптації молоді до умов суспільства, що постійно змінюється, її діяльність має бути спрямована на залучення молоді до суспільних перетворень, зокрема до розбудови у нашій країні громадянського суспільства. Громадські організації сприяють утвердженню в Україні таких принципів функціонування громадянського суспільства, як забезпечення вільного волевиявлення, реалізації різнобічних інтересів громадян; пріоритет громадянських прав особистості та її повага до державних законів; плюралізм ідей, поглядів, переконань, соціальних ініціатив тощо.

Зазначимо, що в сучасній Україні громадські організації поки що не відіграють суттєвої ролі у процесах суспільного розвитку, більшість з них мають формальний характер, що зумовлено низкою об'єктивних та суб'єктивних чинників.

Для підтвердження зазначеного вище скористаємося результатами соціологічного дослідження, проведеного під керівництвом авторів у травні 2013 р. кафедрою соціології Дніпродзержинського державного технічного університету. Метою дослідження було виявлення ролі громадських організацій у соціальній адаптації сучасної української молоді (на прикладі м. Дніпродзержинська). Всього було опитано 400 чоловік.

Результати дослідження довели низьку ефективність роботи громадських організацій Дніпродзержинська. Серед проблем, які найбільшою мірою хвилюють опитаних нами молодих людей, труднощі з працевлаштуванням, важке матеріальне становище, недоступність якісної освіти, відсутність можливостей повноцінного відпочинку, культурного розвитку. Звернення за допомогою до громадських організацій, як стверджують наші респонденти, особливого ефекту не мало. Лише в питаннях фізичного розвитку та вирішення екологічних проблем громадські організації здійснюють відповідні заходи, в тому числі із залученням до них молоді.

На нашу думку, серйозною перешкодою на шляху ефективної діяльності громадських організацій є низький рівень їхнього фінансування, а також неможливість належного налагодження відносин між цими організаціями та органами влади. Окрім того, питання функціонування громадських організацій мають бути врегульовані на законодавчому рівні. Ефективність діяльності громадських організацій може бути підвищена за рахунок більш широкого залучення до заходів, які здійснюються ними, різних груп населення, перш за все молоді. Лише за таких умов громадські організації будуть сприяти розбудові громадянського суспільства в Україні. На жаль, пересічні громадяни України не сприймають громадські організації як дієвий механізм захисту своїх прав, не усвідомлюють необхідності власної участі в діяльності цих організацій.

МОДЕРНІЗАЦІЯ ПОЛІТИКО-ЕКОНОМІЧНИХ ФУНКЦІЙ ДЕРЖАВИ

В економічній літературі існують різні підходи до визначення функцій держави. Ліберальний підхід виходить з того, що роль держави в економіці повинна бути мінімізована. Навпаки, соціалістична доктрина надає державі вирішальне значення в економіці. Зазвичай для країн з ринковою системою виділяють такі економічні функції держави: правове регулювання економічних відносин і захист прав власності; захист конкуренції та антимонопольна політика; стабілізація економіки методами бюджетно-податкової та грошово-кредитної політики; корегування розподілу ресурсів з метою зміни структури сукупного продукту; перерозподіл доходів і соціальний захист населення. Ці функції можуть бути розглянуті та згруповані в інших аспектах, конкретизовані до рівня кожної окремої статті видатків державного бюджету. Тому дослідники в залежності від завдань визначають різний перелік функцій від декількох узагальнених до сотень конкретизованих. Однак недоліком таких підходів є те, що вони спираються на емпіричні узагальнення тих завдань, які вирішує держава в економіці, і не торкаються її суті як економічного агента суспільства. Це звужує можливості продуктивного аналізу в умовах, коли глобальна криза і суттєві зміни у відносинах держава-суспільство вимагають відповідного корегування уявлень про економічні функції держави. Саме такою ситуація є зараз. Тому необхідним є поглиблений аналіз економічних функцій держави у відповідності до ролі держави як виразника загальних інтересів членів суспільства.

Методологічною основою такого аналізу є концепція сумісно-розділеної діяльності як вихідного відношення, із якого історично формуються людина і суспільство як нерозривно зв'язані і суперечливі сторони суспільного прогресу. Сторона роздільності історично розвивається через розподіл і відособлення праці та знаходить втілення у формуванні ринкових інститутів. Сторона загальності розвивається через кооперацію й усупільнення праці та знаходить втілення в інституті держави. В сучасних умовах інститути ринку та держави є комплементарними (суперечливими та одночасно взаємодоповнюючими не існуючими один без одного).

Така концепція зумовлює зовсім інший підхід до розуміння співвідношення ролі держави і ринку в суспільстві. Ліберальна концепція виходить з того, що ринок є саморегулюючою системою, яка здатна підтримувати рівновагу. Її нездатність вирішувати деякі питання названо провалами ринку, які повинна компенсувати держава. Такі уявлення про ринок і державу є проявом ринкового фундаменталізму: спочатку ринку приписується внутрішньо не притаманна йому функція загального саморегулювання економічної системи, а потім з'ясовується, що він робити це не здатний. Тому «провали ринку» – це категорія, що віддзеркалює викривлення дійсності в теорії, теоретична аберация, що існує тільки в головах теоретиків. Це все одно, що вважати провалом бегемота його невміння літати. Насправді, ринок і держава виконують свої специфічні взаємодоповнюючі функції. Ніяких провалів ринку в економічній реальності не існує. А дисфункційність ринку може виникати внаслідок неадекватних дій держави, якщо її керівники ґрунтуються на «провальній» теорії ринку.

У процесі господарювання індивіди і господарюючі суб'єкти мають різні, в тому числі і спільні, економічні інтереси. Але інтерес не існує без суб'єкта. Тому загальні інтереси учасників господарського процесу повинні бути представлені як інтерес певного суб'єкта. Таким суб'єктом виступає держава. Вона повинна, з одного боку, виражати спільні інтереси громадян і їх економічних об'єднань в процесі господарювання. З іншого боку, – вона представляє ці інтереси перед іншими суб'єктами. Це впливає із суті держави в демократичному суспільстві як виразника інтересів суспільства в цілому. При цьому держава у цій функції виступає як єдиний суб'єкт і монополіст. Звідси впливає *перша* економічна функція держави як монопольного виразника і представника економічних інтересів суспільства в цілому. Ця функція включає дві внутрішні складові функції, або підфункції: 1) функцію **вираження** загальних економічних інтересів суспільства (громадяни і суб'єкти господарювання виражають свої інтереси через державу). І саме тому держава виконує другу підфункцію: **представляє** ці загальні інтереси стосовно інших окремих суб'єктів.

Конкретизація загальних економічних інтересів членів суспільства дає перехід до другої сутнісної економічної функції держави. Спільні інтереси громадян і суб'єктів господарювання мають своїм підґрунтям загальні потреби. Тому держава як виразник і представник загальних інтересів суспільства повинна виконувати функцію задоволення економічних потреб суспільства як цілого. Ця *друга функція* включає в себе також дві підфункції: 1) виробництва суспільних товарів і послуг (оборона, транспортна інфраструктура, підтримка науки, освіти, культури та ін.), 2) економічного регулювання. Економічне регулювання (антимонопольне, грошово-кредитне і т. ін.) є також суспільним благом, яке задовольняє суспільні потреби в забезпеченні умов справедливої конкуренції, стабільності грошової одиниці та ін.

Забезпечення загальних інтересів суспільства державою відбувається в певному інституційному середовищі. Економічні інтереси суспільства як цілого і інтереси окремих громадян і суб'єктів господарювання не збігаються безпосередньо. Вони поєднуються через складну і внутрішньо суперечливу систему економічних відносин. Наприклад, усі зацікавлені в розвитку системи доріг. Але це передбачає

використання податків на вирішення державою таких завдань. А безпосередньо кожний громадянин і суб'єкт господарювання об'єктивно зацікавлений у тому, щоб податки були меншими. Існує суперечність між інтересами громадянина чи суб'єкта господарювання як відособленої економічної одиниці і їхніми інтересами як членів суспільства. Економічна політика держави має своїм завданням знаходити адекватні форми розв'язання таких суперечностей (через податкову систему, державні капіталовкладення, соціальні трансферти і т. ін.).

Але оскільки безпосередньо інтереси суспільства як цілого і інтереси окремого громадянина або суб'єкта господарювання не збігаються і навіть суперечать один одному, постільки виникає необхідність у виконанні *третьої* функції: захисту суспільних інтересів. Ця функція включає дві підфункції: 1) контролю за дотриманням встановлених правил і норм економічної діяльності, 2) здійснення економічних санкцій у разі порушення встановлених правил і норм економічної діяльності.

Здійснення цих трьох функцій і їх підфункцій забезпечує реалізацію економічної суті держави як економічного агента суспільства. Тому ці функції є **основними**. Всі інші, а їх може бути багато, виникають на цій основі і є **похідними**. До похідних функцій, наприклад, можна віднести функцію оптимізації впливу зовнішніх екстерналій (скажімо, забруднення зовнішнього середовища), проведення регіональної економічної політики тощо.

Виконувати свої основні економічні функції держава як агент суспільства в цілому може стосовно своїх громадян і суб'єктів господарювання (**внутрішні функції**), так і стосовно громадян, суб'єктів господарювання та інших представників іноземних держав (**зовнішні функції**). Зовнішні функції є похідними. Наприклад, забезпечення розвитку зовнішньоекономічних відносин, підтримка міжнародної конкурентоспроможності національного товаровиробника є реалізацією функції вираження і представлення економічних інтересів суспільства в зовнішніх відносинах.

Основні і значну частину похідних функцій держава виконує постійно. Але можуть бути і тимчасові функції. Наприклад, функцію забезпечення економічних умов проведення чемпіонату Європи з футболу Україна виконувала тільки під час підготовки і проведення чемпіонату. Тобто, можна розрізнити **постійні і тимчасові економічні функції**.

Важливо також розрізнити **власні і зобов'язуючі** функції. Власні функції витікають із суті і ролі держави, включають у себе основні і похідні функції, а зобов'язуючі надаються державі зовні не у відповідності до її власних функцій. Тому вони суперечать суті держави, часто викривляють і деформують державні механізми. Так, держава в умовах економічно і соціально неструктурованого суспільства може стати інструментом реалізації корпоративно-приватних інтересів, які суперечать інтересам суспільства, і виконувати функцію забезпечення економічних переваг певним корпоративним групам. Реалізація цієї зобов'язуючої державу, але природно не властивої їй, функції приводить до порушення економічної рівноваги, формування диспропорцій і різних деформацій.

Викладений вище підхід до визначення економічних функцій держави має переваги порівняно з існуючими підходами, що базуються на емпіричних узагальненнях практичної діяльності держави в економічній сфері. Він дозволяє системно простежити відповідність дій держави її суті і формувати адекватні механізми здійснення економічних функцій.

Громадяни держави виступають в економічній сфері в різних інституційних іпостасях і відповідно мають різні економічні інтереси. Вони виступають як виробники, споживачі, наймані працівники, підприємці, платники податків, одержувачі соціальних трансфертів і т. ін. Їх інтереси утворюють дуже складну і суперечливу систему. Наприклад, інтереси підприємців і найманих працівників безпосередньо є протилежними, бо наймані працівники мають метою максимізацію заробітку, а підприємці – прибутку. А оскільки заробітна плата і прибуток утворюються із розподілу доданої вартості, то збільшення одного приводить до зменшення іншого. Протилежність інтересів найманих працівників і підприємців приводить до боротьби між ними, створення різних об'єднань, профспілок, асоціацій роботодавців і т. ін. Разом з тим існують спільні інтереси найманих працівників і роботодавців. Вони, наприклад, зацікавлені в тому, щоб відбулося з'єднання робочої сили і засобів виробництва і розпочався процес праці, щоб праця була ефективною, бо це приводить при належній організації як до збільшення зарплати, так і до зростання прибутку. Вони також зацікавлені в інституційних механізмах розв'язання суперечностей між ними, бо гостре протистояння і неможливість знайти компромісне рішення приводить до взаємних втрат. Саме таких спільний інтерес вирішується з допомогою держави шляхом створення законодавства, що регулює ці відносини.

Усі громадяни, незалежно від того, в яких інших інституційних іпостасях вони виступають, є споживачами. Тому існують об'єктивні підґрунтя для існування національних об'єднань споживачів. І якщо всі громадяни є членами національного об'єднання, то його функції стають зрівняними з функціями держави як виразника загальних інтересів. Розрізняються тільки механізми реалізації цих інтересів. На відміну від добровільних об'єднань громадян, держава може застосовувати механізми примусу до виконання законів.

Різноманітні об'єднання громадян утворюють структуру громадянського суспільства, яке в демократичних суспільствах чинить суттєвий вплив на соціально-економічний розвиток. Але такий підхід до розуміння громадянського суспільства є дещо спрощеним. Є різні рівні громадянського суспільства.

Люди, які проживають на певній території, мають спільні засади існування (економічні інтереси, тісне спілкування, мову, звичаї, культуру), створюють державу і в цьому творенні рефлексивно себе проявляють як громадяни цієї держави, що мають певні права і обов'язки. Держава і громадяни – це перший, базовий рівень громадянського суспільства. Далі громадяни, використовуючи свої права, утворюють різноманітні об'єднання, через які реалізують свої групові інтереси. Це другий рівень громадянського суспільства. Зазвичай, саме про цей рівень і йде мова. На цьому рівні громадянське суспільство і держава виступають як різні і навіть протилежні утворення, що репрезентують, відповідно, групові і загальнонародні інтереси членів суспільства. Але існує і третій рівень, на якому загальнонаціональні об'єднання у партнерстві з державою і, використовуючи її механізми, вирішують свої завдання. Це найвищий рівень, на якому громадяни реалізують не тільки спільні інтереси, представивши їх як інтереси окремого суб'єкта (держави), а й свої особливі інтереси як певної категорії громадян на загальнонаціональному рівні. Коло суспільної активності громадян у реалізації специфічних інтересів через різноманітні об'єднання і їх співпрацю з державою замикається на себе. Громадяни і держава розгортають себе у громадянське суспільство і стають єдиними з ним. На сучасному етапі це знаходить вираз у розвитку державно-приватного, державно-суспільного партнерства і публічних інститутів.

В країнах Заходу існують, наприклад, університети, стосовно яких відповісти на питання про власників неможливо. Вони користуються і грошима, які виділяє держава, і фондами, які формуються за рахунок внесків випускників, зацікавлених фірм. Загальне управління здійснюється радою, в яку входять відомі й авторитетні особистості. А виконавчі функції здійснюють обрані на засадах самоуправління фахівці. Яка це установа? Приватна? Ні. Державна? Ні. Хоч частково і та, і інша. Це публічна установа. І з розвитком суспільства таких структур буде все більше.

Суттєве значення з точки зору забезпечення реалізації загальних економічних інтересів громадян і виконання державою своїх функцій має соціальна структура суспільства. Якщо суспільство розірвано на класи, які економічно протистоять один одному і переважне значення мають відмінності в інтересах, то таке суспільство матиме класову державу, яка буде реалізовувати інтереси панівного класу. Таке суспільство не може бути демократичним. Якщо ж класові ознаки розмиваються і утворюється середній клас (власне, вже і не клас у точному значенні, він між класами, має ознаки того, і іншого класу, і в той же час значною мірою уже не має класових ознак), який представляє більшість громадян, то механізм реалізації інтересів середнього класу через процедури виборів і формування представницької і виконавчої влади забезпечує інтереси більшості і за своєю природою є демократичним. Суспільство, яке не має середнього класу, котрий представляє більшість населення, не може бути демократичним по суті. Це стосується і України, де середній клас складає, за різними оцінками, 12–15 відсотків населення. Зважаючи на це, формування середнього класу як соціальної основи стабільного економічного розвитку і демократизації суспільства повинно стати одним із стратегічних завдань соціально-економічної політики держави.

В сучасних умовах, пов'язаних з глобалізацією і суттєвими змінами в системі економічних відносин, відбувається модернізація економічних функцій держави. До головних напрямів модернізації основних економічних функцій держави можна віднести: 1) розвиток державно-громадянських інститутів представлення суспільних економічних інтересів та зменшення ролі монопольної складової функції; 2) гуманізація та соціалізація економічних потреб та способів їх задоволення; 3) інтернаціоналізація процесів захисту суспільних економічних інтересів.

Розвиток громадянського суспільства, його співпраця з державними органами приводять до часткової втрати державою функції монопольного представлення інтересів суспільства як цілого. Громадські організації частково перебирають на себе ті функції, які традиційно виконувала держава, а остання долучається до реалізації функцій, які зазвичай виконувалися громадськими організаціями.

Разом з розвитком економіки підвищується роль людини в процесі виробництва, бо від її здібностей і талантів усе більше залежить не тільки її зарплата, а й прибуток підприємця і багатство суспільства. Здібності, знання людини стають елементами капіталу, який приносить додаткову вартість. Людський капітал стає визначальним фактором економічного розвитку. Цей процес віддзеркалюється й у функціях держави. Вони набувають більш соціального і гуманітарного характеру. Процеси соціалізації в економічній сфері спрямовані на підпорядкування руху матеріальних благ інтересам людини. А процеси гуманізації пов'язані із забезпеченням безпосереднього розвитку людини, її здібностей та інших позитивних людських якостей. Зовні процеси соціалізації і гуманізації проявляються в зростанні виробництва суспільних товарів та послуг, розвитку охорони здоров'я, освіти, культури тощо.

Процес глобалізації вносить зміни у функцію захисту суспільних інтересів. Відбувається інтернаціоналізація цього процесу. На внутрішньому ринку України діють не тільки власні, а й іноземні виробники, що експортують свою продукцію в Україну, яка має у цьому відношенні дуже відкриту економіку (відношення експорту до ВВП коливається близько 50%). Тому захист національних виробників і споживачів об'єктивно набуває інтернаціонального характеру. Яскравим прикладом такої ситуації можуть бути суперечності, що виникають з Росією у зв'язку з підписанням Угоди про Асоціацію і зону вільної торгівлі з ЄС, з країнами СОТ стосовно певних тарифних обмежень і т. ін.

Відмінність інтересів економічних суб'єктів проявляються через суперечності в процесі господарювання. Ці суперечності об'єктивно притаманні господарюванню і вирішуються через

різноманітні господарські форми і модернізацію політико-економічних функцій держави. Найбільш загальними є протиріччя між інституційними суб'єктами економіки і різними соціально-економічними групами.

До суттєвих протиріч інституційних суб'єктів економіки можна віднести протиріччя між:

- домогосподарствами і фірмами;
- фірмами і державою;
- домогосподарствами і державою.

Домогосподарства максимізують свій добробут, фірми – прибуток, а держава – суспільний добробут. Домогосподарства є споживачами продукції фірм і постачальниками для фірм такого ресурсу, як робоча сила. У цьому сенсі вони є протилежностями, що взаємно зумовлюють і заперечують одні одних. Інституційними формами розв'язання суперечностей між ними є найм робочої сили, процес праці і виробництва продукту, заробітна плата і прибуток. Усі ці форми регулюються державою через відповідне законодавство.

Суперечності між домогосподарствами і державою розв'язуються через бюджетно-податкову систему шляхом оподаткування фізичних осіб і соціальних трансфертів. Суперечності між фірмами і державою розв'язуються через систему оподаткування суб'єктів підприємницької діяльності і державне інвестування. Є також низка похідних суперечностей у цій сфері.

Похідними є також суперечності між різними соціально-економічними групами:

- роботодавцями і найманими працівниками;
- зайнятими і безробітними;
- працюючими і пенсіонерами;
- експортерами і імпортерами;
- платниками податків і одержувачами соціальних трансфертів;
- економічною владою і суб'єктами господарювання.

У процесі функціонування економіки базові інституційні і похідні суперечності перехреснюються, взаємно посилюються чи послабляються, актуалізуються чи опускаються в основу. Інколи їх дія набуває векторного спрямування позитивного чи негативного плану, і тоді виникають специфічні суперечності, що суттєво визначають характер економічного розвитку. Відповідно визначається і зміст економічної політики держави.

Специфічність суперечностей на сучасному етапі розвитку української держави визначається сформованим у процесі ринкової трансформації соціально-економічним устроєм, який можна охарактеризувати як державно-олігархічний капіталізм. Його основою є ринкова економіка, що перебуває під значним впливом держави, владні економічні висоти якої належать приватно-корпоративним групам, що використовують державні інструменти для реалізації, перш за все, власних інтересів. Це є закономірним наслідком відсутності середнього класу як бази демократичних соціально-економічних процесів. Основною специфічною суперечністю такого устрою є *суперечність між загальною економічною суттю держави як представника інтересів суспільства в цілому і використанням її функцій для реалізації приватно-корпоративних інтересів*. Ця суперечність породжує цілу низку негативних проявів, таких як корупція, рейдерство, казнокрадство, посилення соціального розшарування, вибіркоче правосуддя та ін.

Економічний механізм державного капіталізму є адекватним сучасному рівню економічного розвитку України. Усі деформації виходять зі специфіки держави, що стала інструментом приватно-корпоративних груп, які надали державному капіталізму олігархічний характер. Тому головне завдання модернізації політико-економічних функцій держави полягає в тому, щоб змінити олігархічний державний капіталізм на соціалізований державний капіталізм, тобто такий, в якому держава виражає не приватно-корпоративні, а загальні інтереси суспільства.

Ольга Балакірєва

ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»

ЦІННІСНІ ОРІЄНТИРИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ

Динамічні трансформаційні процеси у різних сферах життя українського суспільства свідчать, що відбувся перехід суспільства як системи від статичності до динаміки. Причому динамічність суспільної системи посилюється взаємодією її підсистем, кожна з яких також стала динамічною. Така подвійна природа динамічності суттєво ускладнює як сам аналіз процесів змін, так і можливості передбачення соціально-економічних процесів та їхніх наслідків. В цьому контексті збільшується роль ціннісних орієнтирів соціально-економічного розвитку, як бажаних цілей суспільства. Зважаючи на ціннісну неоднорідність українського суспільства необхідно розуміти особливості ціннісних орієнтирів різних верст населення, включаючи представників влади політичної еліти. Це є важливим за умов визнаного висновку, що влада та населення «розмовляють різними мовами» і що наміри влади та очікування населення досить часто не співпадають.

Саме з таких позицій були побудовані консультації з обговорення цілей розвитку після 2015 р.¹, які базувалися на критичному осмисленні досягнень України за роки незалежності, аналізі проблем, міркуваннях щодо причин наявних проблем та баченні шляхів їх вирішення. Як свідчать результати консультацій, більше 80% учасників не задоволені якістю життя в Україні, а три чверті не задоволені можливістю впливати на прийняття рішень, що є важливими для розвитку країни. Учасники наводили приклади зі свого життя, досвіду та орієнтувалися на бажані умови та якість життя. Досить часто висловлювалися думки щодо зв'язку між різними складовими соціально-економічного розвитку, залежності вирішення одних проблемних питань від інших. Значна частина учасників наголошували на проблемах нерівності у різних її вимірах та проявах, недотриманні прав людини, відстороненості влади від життєво важливих питань, що турбують більшість населення. Одним з ключових аспектів усіх дискусій були проблеми корупції та нерівності законів для тих, хто при владі, та простих людей. Практично всі дискусії на тому чи іншому етапі обговорення виходили на проблеми зайнятості та гідної праці, необхідності підвищення розмірів оплати праці та пенсій, проблеми зниження якості освіти та її невідповідності потребам ринку праці, зниження загального освітньо-культурного рівня. Незадоволеність станом цих аспектів життя зумовлює високий рівень орієнтацій на пошук кращого життя в інших країнах світу. Серед експертів та студентської молоді активно обговорювалися питання енергетичної та екологічної безпеки, залучення іноземних інвестицій, необхідності відновлення економічного розвитку. Літні люди, представники громадських організацій, у тому числі тих, що працюють з ЛЖВ та людьми з обмеженими можливостями, значною мірою незадоволені станом охорони здоров'я в країні та низькою якістю медичних послуг. Представники бізнесу висловлювали необхідність покращення податкової політики, умов для ведення бізнесу. Упродовж усього періоду незалежності переважно панувала громадська думка щодо доцільності поступових реформ в суспільстві, існувало побоювання радикальних змін. Результати національних консультацій стосовно цілей розвитку після 2015 р. свідчать, що відбулася зміна цього погляду і незначну перевагу отримує точка зору, що важливих змін можна досягти, тільки діючи швидко, навіть якщо це вимагатиме діяти радикально. Найбільше до цього підходи схильні наймені працівники, безробітні та літні люди. За підсумками консультацій можна визначити чотири групи актуальних питань за рівнем пріоритетності: 1-а група пріоритетів: боротьба з корупцією; створення умов для самореалізації молоді; доступність медичної допомоги; забезпечення зайнятості, створення нових робочих місць; соціальний захист; 2-а група пріоритетів: зниження рівня майнового розшарування; покращення роботи органів влади; впровадження інноваційних технологій; забезпечення прав людини (в тому числі прав дітей); 3-а група пріоритетів: якість та доступність середньої та вищої освіти; захист навколишнього середовища; залучення зовнішніх інвестицій для розвитку економіки; зміцнення суспільної солідарності та збереження національної єдності; 4-а група пріоритетів: вирішення питань енергетичного забезпечення; забезпечення гендерної рівності; покращення демографічної ситуації, збільшення народжуваності; продовольча безпека.

Узагальнення результатів консультацій (аналіз змісту дискусій та результатів опитувань) дають підстави виокремити ключові пріоритети розвитку та напрями стратегічного планування, які повністю враховують зазначені вище пріоритетні цілі розвитку українського суспільства у середньостроковій перспективі, а саме: створення умов для самореалізації та розбудова справедливого суспільства; професійна, відповідальна влада та діалог «влада–народ»; реформування систем освіти та професійної підготовки, підвищення рівня освіченості суспільства, розвиток освіти впродовж життя; підвищення якості охорони здоров'я та медичної допомоги; забезпечення прав людини у всіх сферах життя: державна підтримка уразливих груп, боротьба з бідністю, створення рівних можливостей для всіх; забезпечення повної зайнятості та гідної праці, орієнтація професійної освіти на потреби ринку праці; модернізація виробництва, забезпечення сталого економічного розвитку, вдосконалення податкової політики, сприяння залученню інвестицій та впровадження інноваційних технологій; зменшення нерівності в різних її проявах, у тому числі скорочення нерівності між бідними та багатими; вирішення питання енергетичного забезпечення та енергетичної незалежності; захист навколишнього середовища та виховання екологічної свідомості; розвиток громадянського суспільства, зміцнення суспільної солідарності. Отже, зазначені напрями є досить пов'язаними між собою, але важливим є особливості змістовного наповнення кожного різними учасниками національних консультацій.

Створення умов для самореалізації та розбудова справедливого суспільства. Неможливість самореалізації, на думку учасників консультацій, є головною причиною формування пасивності, апатії та масових трудових міграційних потоків. Отже під час дискусій, інтерв'ю та опитувань переважна більшість зазначали необхідність розбудови такої державної політики, яка б створювала умови для самореалізації молоді та активної частини населення. Найбільше на цьому наголошували представники молоді, громадських організацій. Разом з тим, про важливість створення умов самореалізації наголошували представники експертної спільноти, уразливих груп, літніх людей та національних меншин. Існування нерівних шансів для

¹ Національні консультації проведені відповідно до методологічних підходів та рекомендацій викладених у «*Post-2015 Development Agenda: Guidelines for Country Dialogues –What future do you want?*» (www.undg.org). Загальна кількість осіб, що взяли участь у національних консультаціях (без учасників краудсорсингової платформи) склала 4568 осіб, з них 776 – представники сільської місцевості, 1992 – мешканці міст; 1581 жінка; 1484 представники молоді до 24 років. Сукупна кількість учасників досягла майже 25 тис. осіб. Автор безпосередньо здійснювала дослідницький компонент цих консультацій в Україні.

працевлаштування, кар'єрного просування, вирішення більшості життєвих питань через панування сили соціальних зв'язків та фактора грошей – характеризують несправедливість українського суспільства.

Професійна, відповідальна влада та діалог «влада – народ». Більшість наголошували на необхідності зміни та ротації влади, забезпечення високого рівня професійності. Важливим аспектом учасники дискусій вважають впровадження принципів та механізмів відповідальності влади перед народом, забезпечення прозорості її діяльності, підзвітності влади та окремих лідерів. Інституціоналізація корупції в українському суспільстві створила паралельні механізми функціонування соціуму, що потребує комплексної програми дій боротьби з корупцією, яка має включати міри посилення відповідальності за факти корупції, а також зміну свідомості українців.

Реформування систем освіти та професійної підготовки, підвищення рівня освіченості суспільства, розвиток освіти впродовж життя. Система освіти різного рівня виконує важливу функцію підвищення якості людського потенціалу. Висловлювалися радикальні думки щодо зміни освітньої парадигми з акцентом на виховання свідомої та активної людини, формування суспільної потреби постійного підвищення рівня освіти, набуття нових навичок впродовж життя. Зазначена важливість розвитку інституту навчання впродовж життя та формування мотивацій й потреб щодо такого навчання. Мова йшла про впровадження ранньої професійної орієнтації молоді, але й забезпечення можливостей зміни освітнього шляху та зміни спрямування фахової підготовки на будь-якому етапі. Більшість учасників наголошували на необхідності підняти загальний рівень освіченості та культури населення, з особливим акцентом на молоді та майбутніх поколіннях.

Підвищення якості охорони здоров'я та медичної допомоги. На думку учасників консультацій треба забезпечити низькопороговий доступ населення до доброякісних первинних медичних послуг незалежно від місця проживання та рівня доходів (відмінити такі обмеження доступу до медичної допомоги, як прописка, наявність документів, обов'язкового благодійного внеску тощо). Потрібна повноцінна медична реформа, при цьому необхідно провести ревізію наявних медичних закладів та продумати їх ефективне використання і часткове оновлення. У багатьох аудиторіях мова йшла про необхідність активної державної політики з формування та поширення стандартів здорового способу життя.

Забезпечення прав людини у всіх сферах життя: державна підтримка уразливих груп, боротьба з бідністю, створення рівних можливостей для всіх. Домінантою всіх дискусій було питання прав людини, в тому числі забезпечення тих прав, які гарантовані Конституцією України, але на практиці не реалізовані у повному обсязі. Представники ромського населення та кримських татар, що брали участь у консультаціях, звертали також увагу на необхідність забезпечити рівний доступ до влади.

Забезпечення повної зайнятості та гідної праці, орієнтація професійної освіти на потреби ринку праці. Проблема забезпечення гідної зайнятості – ключова вимога всіх верств населення до влади та бізнесу. У ході консультацій учасники наголошували на таких аспектах: формування гнучкого ринку праці, в тому числі – розвиток гнучких форм зайнятості, економічне і соціальне сприяння мобільності трудових ресурсів; створення робочих місць з гідним рівнем оплати праці; створювати можливості для оновлення, для осучаснення, модернізації, приведення в найбільш передовий прогресивний стан робочих місць в Україні; детінізація оплати праці. Потрібно формувати повагу до працюючої людини, підняти престиж праці як такої, виховувати мотивацію до продуктивної праці, сприяти підвищенню престижності робочих професій, професій, яка не потребують вищої освіти.

Модернізація виробництва, забезпечення сталого економічного розвитку, вдосконалення податкової політики, сприяння залученню інвестицій та впровадженню інноваційних технологій. Однією з центральних тем консультацій була проблематика забезпечення сталого економічного розвитку, який вбачається сьогодні лише через модернізацію всієї економічної сфери, а широкий спектр заходів запропоновано через призму формування такої продукції, яка б була конкурентною на світовому рівні.

Зменшення нерівності в різних її проявах, у тому числі, скорочення нерівності між бідними та багатими. Питання нерівності в різних її проявах поставали під час обговорення різних проблем та шляхів їх вирішення. Найбільш гостро сприймається збільшення розриву між бідними та багатими, нерівність у доступі до влади та до життєвих ресурсів. Конкретні приклади проявів нерівності на основі етнічної належності наводили представники ромської спільноти та кримських татар.

Вирішення питання енергетичного забезпечення та енергетичної незалежності. Серед гострих питань економічного розвитку представники різних груп вказували на зростання цін на енергоносії, енергетичну залежність України, зазначали необхідність відходу від енергомісткого виробництва, яке не створює конкурентний продукт, та впровадження енергозберігаючих технологій, тісний зв'язок цього питання з аспектами збереження довкілля та вичерпаними природними ресурсами.

Захист навколишнього середовища та виховання екологічної свідомості. На думку учасників, кроки з економічного розвитку мають бути тісно пов'язані із раціональним використанням ресурсів і мінімізацією збитків довкіллю, отже передбачати органічне поєднання потреб суспільного розвитку із збереженням та відтворенням природного потенціалу країни, її навколишнього середовища. Важливим компонентом є виховання свідомості людей, обов'язково запровадити екологічну просвіту для всього населення (активно використовувати систему освіти, ЗМІ, можливості громадських організацій, зелених «рухів» тощо); формувати відповідальне екологічне ставлення починаючи з сортування сміття.

Розвиток громадянського суспільства, зміцнення суспільної солідарності. Консолідованою була думка учасників консультацій щодо важливості формування в Україні громадянського суспільства, в якому кожний його член усвідомлює себе носієм суверенітету, джерелом влади, свідомим суб'єктом політичної діяльності, людиною, відповідальною за наслідки своїх дій, за майбутнє своєї країни і світової спільноти в цілому. Це, у свою чергу, потребує поглиблення діяльності всіх механізмів, що формують таку активність, до яких віднесено інститут сім'ї, політичні та економічні інститути, інститут освіти, інститут релігії, а також такі важливі суспільно політичні явища як вибори волонтерство тощо. Необхідно, щоб люди могли свідомо впливати на формування політики, прийняття рішень, визначення бюджетних пріоритетів на місцевому рівні.

Національний діалог з обговорення цілей розвитку після 2015 р. засвідчив, що громадяни України одним з ключових факторів неефективності соціально-економічного розвитку протягом усіх років незалежності вважали відсутність розробленої комплексної стратегії розвитку України, яка б базувалася на науково обґрунтованих розрахунках, була підкріплена ефективним механізмом управління її реалізацією, механізмами постійного моніторингу та контролю. Важливим є затвердження такої стратегії як національної довгострокової програми дій і слідування цій стратегії незалежно від зміни владної команди.

Pal TAMAS

Corvinus University, Budapest

DEPENDENT CAPITALISM AND DEINDUSTRIALIZATION IN POST-SOVIET ORDERS OF EASTERN EUROPE

The beginning of the 1990s has been characterized by the predominance of an optimistic and naive rhetoric about convergence in the two halves, the old-capitalist and the «new-capitalist» parts of Europe. A shared objective of «transition to market economy» implied a quick convergence towards the institutional and systemic pattern deemed «normal» and to economic prosperity supposed to follow. 20 years later more sober analyses can be heard. Two unexpected developments have changed the scene: the problems of monetary unification and structural financial crises in the West, and the post-socialist depression and «unexpected» desindustrialization in the East. Macro-economic convergence in the European Union and institutional convergence of formerly rival systems, all sorts of Eastern Enlargements now both appear more difficult than in early expectations. Should the twists and turns of history, or the very concept of convergence be found guilty?

The importance of language and discourse in processes of 'transition' in CEE and elsewhere is quite widely recognized in social research (for instance in Miroiu 1999, and in the conception of influential neo-liberal models of transition as 'discourses' in eg Bourdieu & Wacquant 2001). But social research has so far produced only a limited understanding of how discourse figures in processes of 'transition'. This is partly a theoretical problem: the theories of discourse which tend to be drawn upon are relatively underdeveloped, and do not constitute an adequate basis for providing full and nuanced accounts of how discourse interacts with other non-discursive facets of processes of 'transition'.

The ongoing debate on post-socialist transformation reveals the implicit connection between the concept of market economy and the theme of convergence. We see here a fundamental element of the neo-classical paradigm that remains characterised, recent qualifications and refinements notwithstanding, by an analysis in terms of equilibrium and optimum, and by a weak concern about historical institutional forms.

Forces of identity and difference

Factors of similarity

Post-socialist common features (systemic family path-dependency)
Institutional mimetism towards the West, desire to join the European Union
Influence of international organizations (IMF) and of their conditionality
Globalization trends

Factors of dissimilarity

Diversity in initial conditions resulting from the past evolution of socialist economies
National specific paths after 1989 (political, social and economic unique conditions and events: individual path-dependency)
Variety of institutional external influences (e.g. Anglo-Saxon vs West European, or German vs British or French...)
Idiosyncratic institutional bricolage, spontaneous adaptation and transformation of imitated institutions according to nationally specific societal contexts.

Source: B. Chavance, E. Magnin (1997)

The emerging varieties of capitalism in the Post-soviet world can be interpreted in different categories. Application of the Hall-Soskice taxonomy are relatively broadly distributed [Bohle-Greskovits, etc]. Others try to speculate on the differences between Rheinland-type [German] and Atlantic capitalism diffused into the post-communist order.

Dependency theorists argue that the economies of Third World countries and the post-socialist societies of Eastern Europe have been shaped in response to conditions established by developed countries and thus their growth and development has been retarded and dependent. Theotonio Dos Santos (1993: 194) defines dependency as a situation in which the economy of certain countries is conditioned by the development and expansion of another economy to which the former is subjected. The relation of interdependence of two or more economies, and between these and world trade, assumes the form of dependence when some countries (the dominant ones) can expand and can be self-sustaining, while other countries (the dependent ones) can do this only as a reflection of that expansion, which can have either a positive or a negative effect on their development.

For the actual East European situation - and less for the Central European trends - we employ the framework developed by Rowthorn and Wells (1987). For Rowthorn and Wells deindustrialisation (as the relative decline of manufacturing employment) can occur in at least three ways. There is the «positive deindustrialisation» that was noted by earlier analysts such as Clark (1960) and which represents much of conventional economic thinking on deindustrialisation (Singh, 1989)

«Negative deindustrialisation» as posited by Rowthorn and Wells (1987) is the result of a pathological phenomenon, namely of a structural disequilibrium in the economy which prevents a nation from reaching its growth potential or a full employment of its resources. It manifests itself in poor performance in the manufacturing sector and is accompanied by a slow-down in manufacturing output and productivity.

Finally, shifting the focus from the domestic to the international economy, Rowthorn and Wells (1987) argue for the existence of «trade-related deindustrialisation». Trade is seen as affecting manufacturing employment through macroeconomic channels and through its influence on specialisation. In contrast to many discussions in the NIDL and GOP literatures of the effect of international trade on manufacturing employment in the core, Rowthorn and Wells stress that in a mature economy deindustrialisation may be associated with either strong or weak trade performance.

In the second part of the presentation we offer varieties of deindustrialization underlining the difference between its early and late phase in the post-soviet world and try to build up a model showing a new dependency in which institutional orders promote different combinations of FDI and deindustrialization and permit or even favour other combinations of it.

Nikolai Genov
SASS, Slovenia

UPGRADING EMPLOYABILITY OF UNEMPLOYED

Unemployment causes breaks in the constructive individualization as well as socially destructive mutations of individualization. The background of both developments is the confrontation of the unemployed persons with multifaceted exclusions. They suffer material deprivation, political, cultural and social isolation and stress. The high occurrence of psychic depression, strengthening of political apathy or political extremism, rise of racism, xenophobic feelings and actions, rise of crime and vandalism, decreased birth rates and increased emigration are concomitant phenomena of the current high tide of unemployment in Europe and particularly in the South European societies. The period of unemployment leaves «scares» in the personal biographies, affects the prospects of future employment of the affected persons and their future wage level in employment. Unemployed who have indulged in individualization via criminal activities usually pay high price for their decision. As seen from another point of view, societies loose earnings and taxes and have to pay unemployment benefits to the unemployed.

The critical situation initiates provocative questions: To what extent are European societies able to constructively manage the burning problems of unemployment? To what extent are Europeans efficient in managing the problems of their own occupational realization? The questions touch upon the two dimensions of the broad issue of *employability* by taking into account both the «demand» and «supply» sides in the labour market. The paper deals with the above issues by focusing on the active labour market policies in Austria and in Slovenia. The comparison of both national cases is relevant due to the possibility to take the Austrian achievements in dealing with unemployment as benchmark for orientation of economic and social policies in post-socialist societies. Only until recently Slovenia was regarded as a success story in the handling of the post-socialist transformation. However, the global financial and economic crisis revealed structural problems in the Slovenian economy and inefficiencies in politics which caused a rapid rise of unemployment in the country. What was wrong or went wrong in Slovenian economy and politics after 2008 and caused the negative economic,

political and cultural effects of rising unemployment? And, vice versa, what are the causes for the successful management of unemployment by Austrian entrepreneurs, state administration, educational system and, last but not least, by each person from the Austrian labour force? What do the Slovenian pupils and university students, employees (self-employed including), educators, entrepreneurs and politicians not efficiently enough in order to avoid or to ameliorate the recent rapid rise of general and particularly youth unemployment? What could or should be done to upgrade the employability of unemployed in Slovenia – but also in Austria?

The search for comprehensive answers requires concept development, a strategy for operationalization of concepts and empirical testing of results. The present study on factors and modes of fostering employability of unemployed is embedded in two concepts of global trends – upgrading the rationality of organizations and individualization. The relevance of both trends in determining technological development, economic cycles, political stability or instability, and value-normative orientations relevant to unemployment became obvious in the course and in the effects of the recent global financial and economic crisis. It came about due to the interplay of organizational rationalities *and* irrationalities as well as due to constructive *and* destructive effects of accelerated individualization.

Most studies on unemployment underline the relevance of economy or education as determining factors of unemployment as well as guiding factors of the reactions to it. The conceptual framework of the study presented here elaborates also on the technological division of labour as well as on the national specifics of distribution and use of political power. The suggested conceptual framework takes into account the dynamics and effects of value-normative orientations as well. In addition, the parameters of the intervening institutions and the subjective parameters (knowledge, values, norms, intelligence, emotional status, will) of the affected individuals are also included in the conceptual scheme. Thus, the presented conceptual framework is intended to serve *systematic and cumulative* empirical studies on unemployment as well as on the active labour market policies targeting it. The paper suggests a set of interrelated indicators covering the objective and subjective factors determining specific situations of unemployment. The national specifics of unemployment are taken into account in the design and implementation of the active labour market policies aiming at the upgrading the employability of unemployed.

The analysed cases of unemployment and ALMPs in Austria and Slovenia showed the particular relevance of the proper assessment of specific structural factors, institutional arrangements and personal aptitudes of the unemployed for coping with unemployment via improvements of their employability. Similarities and differences of the analysed national cases lead to the identification of the most promising approaches towards upgrading the employability of unemployed. The approaches are focused on the raising of the international competitiveness of the national economy, on streamlining of the national governance and on well targeted investments in human capital development. The study identified visions about desirable structural situations which can foster the employability of unemployed in both countries under scrutiny in the most efficient way. The prognostic work specified changes of expectations and aspirations concerning personal achievements which could be relevant in fostering employability under future structural conditions. The study convincingly confirmed the assumption that the efficient scientific approach to the upgrading of the employability of unemployed could only be interdisciplinary or trans-disciplinary due to the necessary cross-fertilization of disciplinary knowledge and research skills.

Олена Гриценко

Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

ПРАВОВА БЕЗПЕКА ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ

Одним із критеріїв сучасного розвитку суспільства є забезпечення безпечних умов розвитку людини. Це передбачає створення реальної захищеності життєво важливих потреб та інтересів людини, тобто здатність їх задовольнити в повному обсязі та протистояти внутрішнім і зовнішнім загрозам, що спроможні порушити цей процес. Повноцінне життя людини здійснюється в різноманітних сферах – фізичній, екологічній, демографічній, соціальній, духовній, інформаційній, економічній та ін. Усі ці складові людського життя існують у певному правовому середовищі та мають юридичне наповнення, без якого жодна сторона людського життя не може функціонувати. Слід розрізняти правове середовище безпечного розвитку та правову безпеку. В першому випадку мова йде про створення належних правових умов для реалізації життєво важливих інтересів особи. У другому – необхідність нормативно-законодавчого супроводження, забезпечення необхідного рівня правового регулювання. Правова безпека надає можливість людині безпечним чином захищати себе та отримувати правову допомогу в разі виникнення загрозливого для неї стану. Право на безпеку виникає в разі загрози та діє до моменту, поки ця загроза не буде ліквідована, а сама людина не повернеться до суспільно-нормальних умов свого існування. Цим право на безпеку відрізняється, приміром, від права на медичну допомогу або права на безпечну екологічну ситуацію. Крім того правова безпека передбачає обов'язок держави усувати загрозу незалежно від наявності волевиявлення людини.

Концептуальні основи правового забезпечення полягають у прийнятті як аксіоми тези про *верховенство права* (rule of law), яке розглядається як тип правового поля, що передбачає рівне право для всіх, підпорядкування влади та законів праву, захист особистості, її гідності, абсолютний характер права власності, його універсальний та ефективний захист, що забезпечується незалежним правосуддям, реалізацією юридичних прав та обов'язків в обсягах та способами, що підтримують соціальний порядок, права та свободи людини та громадянина. Сам термін виник на теренах англійського права. Він став засадничим принципом при становленні американського конституціоналізму і значно вплинув на створення державної та правової системи США. В сучасних українських реаліях намагання імплементації цього принципу зіштовхується з протиріччям – сприйняттям його на теоретичному рівні та повним ігноруванням у практиці. Будь-який рух у бік верховенства права сприймається владою як втрата певних повноважень, яка збільшує ризик втрати можливостей розпоряджатися власністю. В основі протиріччя знаходяться аномічне неприйняття цього принципу на рівні професійної свідомості сучасних правознавців, освітні здібності яких формуються за формулою «норми права встановлюються, санкціонуються та захищаються державою». Визнання верховенства права в цьому розумінні передбачає, що закон може бути свавіллям держави (влади), що приймає нормативну видимість права, а тому може бути знищений судовим рішенням. Верховенство права визначає той факт, що право може існувати не тільки завдяки інститутам державності, але і поза ними. Це створює можливість здійснення правосуддя не тільки способами державного втручання, а й ресурсами самого права.

Ставлення до принципу верховенства влади створює параметри інституційного поля суспільства, визначає зміст та характер усіх інститутів, що формують соціальний порядок. Інституційне середовище на основі верховенства права передбачає рівноправність суб'єктів економічної діяльності, залежність яких від держави має гнучкий, багатоваріантний характер, який визначається та обмежується заздалегідь. Це означає, що основні рішення приймаються зацікавленими економічними суб'єктами, які не очікують поки держава прийме чергову програму дій, дієвість якої має бути вивірена та підтверджена позитивною або негативною соціальною практикою. Така ситуація в сучасних умовах є найбільш поширеною, що підтверджується впровадженням в правове поле цілої низки законодавчих актів, приміром, пенсійного та податкового законодавства. Створення ефективної економіки без прямого втручання влади можливе тільки тоді, коли існують гарантії особистої безпеки та надійного захисту прав власності.

Соціальний стан суспільства, де досягнуто верховенство права, не може бути гарантованим навіть в результаті довготривалої історії вирішення суттєвих конфліктів. Це зумовлено, з одного боку, такими іманентними рисами держави, як постійне намагання діяти неправовими засобами, а з другого – ігноруванням опортуністичними суб'єктами інтересів інших осіб. Це потребує постійних зусиль підтримки та відтворення певного правового стану суспільства.

Історичним корінням формування верховенства права була правова система, що склалася в умовах функціонування англосаксонської моделі, що була побудована на принципі верховенства договірних відносин. Суть цієї системи полягала в тому, що договірні відносини, які добровільно уклалися між зацікавленими особами, виступали основою формування наступних юридичних прецедентів, що ставали загальною практикою. В умовах континентальної (кодифікаційної) правової системи така ситуація може носити обмежений характер, приміром, коли Верховний суд приймає рішення відносно окремої справи, яке стає загальнообов'язковим в подібних ситуаціях. Безумовно, включення елементів прецедентного права в континентальну модель буде сприяти розвитку верховенства права.

Сьогодні мова повинна йти про створення базових економічних умов, що будуть спонукати становлення верховенства права та створювати основи безпечного розвитку людини. По-перше, мова повинна йти про зняття штучних (юридичних) обмежень щодо використання людського капіталу. Не повинні існувати формально-юридичні перепони для заняття економічною діяльністю всіх прошарків населення, що пов'язані із особистим статусом людини (віковими, гендерними, соціальними, релігійними, національними та іншими ознаками). Обмеженнями можуть бути лише природні (стан здоров'я, статеві ознаки) та соціальні (освіта, досвід, бажання) властивості людини. Це елемент формальної рівності, але він стає першим критерієм суспільної справедливості. Вся система права повинна забезпечити умови для удосконалення людських якостей (здібностей).

По-друге, мова повинна йти про створення рівного права власності з рівними засобами захисту, незалежно від юридичного чи соціального статусів власників. Специфікація прав власності повинна закріплюватися рівними трансакційними витратами (перш за все, при виникненні, переході та захисті прав власності). Будь-яка власність не може бути вилучена у власника без його волі та без сплати справедливої винагороди (за винятком чітко встановлених законодавчих обмежень). Це суттєво розширює економічні можливості учасників майнових відносин, стимулює не тільки особисте споживання, а й індивідуальне та суспільне накопичення. По-третє – рівний правовий статус учасників економічної діяльності повинен реалізуватися не позаекономічними факторами, а тільки розвитком конкуренції, правове забезпечення якої ставить за мету суспільно-економічні критерії ефективності.

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ КООРДИНАТИ ЦІННІСНОЇ НЕОДНОРІДНОСТІ СУСПІЛЬСТВА

Оцінка перспектив модернізації України безпосередньо пов'язана не тільки з реформами, що впроваджуються на макрорівні, але й із здатністю готовністю населення підтримувати відповідні ініціативи на мікрорівні. Одним з ключових аспектів такої готовності виступають ступінь консолідованості/атомізації українського суспільства, ставлення населення країни до наявності та характеру суспільних протиріч. Ступінь згуртованості українського суспільства залежить від різних факторів, до яких передусім слід віднести: соціально-психологічне самопочуття, особливості нормативно-ціннісного компонента національної культури, співвідношення громадянської, регіональної, етнічної та інших ідентичностей, характеру та проявів політичної активності громадян, наявності «працюючих» інституціоналізованих способів захисту громадянами своїх інтересів тощо. Однак це все досить розлогі теми, ми ж пропонуємо зосередитися на ключових елементах нормативно-ціннісної систем українців, які визначають (1) ставлення до сучасного українського суспільного устрою, та (2) спричиняють прямий вплив на ступінь його неоднорідності.

Соціально-економічні установки та погляди членів суспільства відіграють важливе, якщо не вирішальне значення в розвитку суспільства, адже саме ці уявлення обумовлюють економічну поведінку громадян, яка сприяє або перешкоджає економічному розвитку суспільства. Розгляд впливу цінностей на соціально-економічний розвиток неминує призводити до формування низки запитань щодо його емпіричної фіксації. У сучасних соціологічних порівняльних дослідженнях здійснені вагомі спроби вимірювання культур, серед яких найбільш відомими є дослідження Р. Інгельгарда [1], Г. Гофстеда, Ш. Шварца, культурні синдроми Г. Тріандіса, параметри культур, запропоновані Ф. Тромпенаарсом і Ч. Хемпден-Тернером [2], соціальні аксіоми М. Бонда і К. Леунга. Однак чималий перелік емпіричних досліджень, в яких розглядається зв'язок культурних факторів із соціально-економічними параметрами, зосереджений переважно навзаємозв'язку макроекономічних показників із культурними вимірами.

Усі зазначені дослідження показують, що культура, безсумнівно, пов'язана з економічними показниками країн, але не пояснюють, яким чином цінності впливають на соціально-економічні погляди та поведінку людей. Адже саме установки і уявлення впливають на економічну поведінку людей, що сприяє (або не сприяє) економічному розвитку країни. Зрозуміло, що в контексті транзиту, який здійснює наше суспільство, ключовими параметрами аналізу стають вивчення змін (динаміка) та диференціація (неоднорідність) нормативно-ціннісної системи суспільства.

Ціннісна неоднорідність українського суспільства може бути розкрита через показники диференціації нормативно-ціннісних систем українців, пов'язаних із соціально-економічними та політичними аспектами, які у свою чергу, так чи інакше пов'язані з баченням та уявленнями щодо розвиненої системи ринкової економіки, її інститутами та механізмами, загальними принципами розподілу матеріальних та соціальних благ. Саме дослідження множини вказаних індикаторів дозволяє визначити динамічні зміни нормативно-ціннісних систем українців. Показником ціннісної неоднорідності суспільства ми братимемо розрив між ціннісними орієнтаціями представників різних груп населення.

Численні соціальні та економічні зміни, що відбулися за останні двадцять років, призвели до формування нового способу життя в новому суспільстві [3]. Ключову роль у питанні переходу від колективістської культури до культури індивідуалістського типу відіграють цінності індивідуалізму. За Г. Гофстедом, саме переважання цінностей індивідуалізму корелює із показниками економічного зростання. Ці цінності індивідуалізму вимірюються за допомогою низки індикаторів. Один із них, який показує високий рівень значущості в українських реаліях, – вибір принципів участі держави в управлінні економічними процесами. Українці, в переважній своїй більшості, надають перевагу поєднанню ринкових методів із державним контролем. Частка прихильників виключно ринкового регулювання протягом останніх десятироків завжди становила меншість та не перевищувала 6,6%. Натомість, частка прихильників планової економіки була і залишається більшою (28–33%). Наявність «буферної» більшості відіграє в такому розкладі роль не лише стабілізатора, а й демпфера соціально-економічної напруги.

Результати моніторингу іншого індикатора, дотичного до показників індивідуалізму засвідчують так само відсутність суттєвих змін у чисельності прихильників капіталізму, з одного боку, та соціалізму – з іншого. Якщо пов'язувати капіталізм з індивідуалістськими цінностями, а соціалізм із колективістськими, то можна побачити явну перевагу тієї частини населення, що схиляється до безсумнівно більш колективістської соціалістичної моделі.

Зрозуміло, що низький відсоток прихильників ринкової моделі управління пов'язаний з багатьма факторами, серед яких: постійна незадоволеність власним матеріальним становищем (середній бал не перевищував позначки 3,8 за 10-бальною шкалою: найнижче значення – 2,4 у 1998 р., найвище – 3,8 у 2008, показник 2012 р. – 3,5); традиційно негативною є оцінка поточної економічної ситуації в країні: за період моніторингу з 1994 р. індекс задоволеності економічною ситуацією, що обраховується за 10-бальною шкалою, жодного разу навіть не наблизився до нейтральної (найвища оцінка 3,4 бала у 2005 р., який характеризувався найвищим емоційним підйомом у новітній історії України); низьким рівень задоволеності власним життям (з 1992 по 2012 рр. середній бал за цим індикатором коливався в межах від 2,1 до 2,9 за 5-бальною шкалою)

тощо. Безумовно, однією з головних причин негативного ставлення до моделі ринкового регулювання економіки стали негативні наслідки реформування часів незалежності і, зокрема, невдале проведення приватизації. Останню, на рівні великих підприємств, сьогодні негативно оцінюють 62,7%, тоді як у 1992 р. її противників було вдвічі менше (31,6%). Так само, суттєво зросла і частка тих, хто негативно ставиться до передачі у приватну власність землі: частка негативних оцінок зросла з 13,9% у 1992 р. до 55,8% у 2012 р.

Так чи інакше, показники індикаторів «капіталізм vs соціалізм» та «ринкова економіка vs планова економіка» не зазнали суттєвих змін. Така стабільність поглядів населення на фоні зміни суспільно-політичного та економічного устрою країни виглядає досить неприродно. Поясненням стабільності обраних індикаторів виступає не «фасадна» стійкість уявлень про капіталізм, соціалізм чи ринкову економіку (тодіб ми мали змогу казати про своєрідний ціннісний консенсус), а складні зміни, що супроводжували модифікацію їх сприйняття. Складний процес адаптації та переоцінки з точки зору інтенсивності його перебігу характеризує показник частки людей, які визнають, що їм не вистачає вміння жити в нових сучасних умовах. Якщо в 1996 р. власну дезадаптованість визнавали більше половини населення країни (52,6%), то в 2000 р. показник скоротився до 43,2%, у 2005 році – до 35,2%. За даними опитування 2012 р., таких було вже 32,1%. Зменшується частка тих, хто вважає, що йому не вистачає знань, і, одночасно, зростає частка тих, хто вважає себе компетентним і таким, що вміє жити в сучасних умовах.

Відсутність (незначні флуктуації) загальносуспільної динаміки орієнтацій на індивідуалістичні та колективістські цінності може бути пояснена посиленням процесів внутрішньої диференціації – зростанням ступеня ціннісної неоднорідності на рівні окремих соціальних груп. За базові ключові ознаки взяті основні соціально-демографічні характеристики, такі як належність до певної вікової когорти, освітній рівень та матеріальне становище.

Першою закономірністю є зменшення частки прихильників ринкової економіки зі зростанням віку респондентів, в той час як частка прихильників планової економіки зростає. Для порівняння та вирахування етапів, на яких відбувається диференціація поглядів, візьмемо три базові точки: дослідження 1994, 2002 та 2012 років. Таким чином ми матимемо змогу простежити зміни в обраних для аналізу вікових когортах на десятирічних інтервалах.

Аналіз поведінкових змін в орієнтаціях на планову чи ринкову економіку вказує на те, що найпомітніші зміни відбулися з віковою групою тих, кому в 2002 р. було 25–34 роки. До 2012 (де вони вже представляють вікову групу 35–44 річних) частка прихильників ринку скорочується майже удвічі – з 11,1% до 6,5%. Враховуючи, що частка тих, хто поєднує ринок та планову економіку, не змінюється (як і частка тих, хто вагається з відповіддю), фіксується зростання частки прихильників планової економіки (з 19% до 24,4%)¹.

Другою закономірністю є орієнтація на соціалізм чи капіталізм. З 1994-го по 2012 рр. частка прихильників капіталізму скоротилася з 12,7 до 8,9%. Скорочення прихильників капіталізму відбулося передусім через дворазове скорочення прихильників капіталізму у віковій когорті тих, кому в 1994 р. було 18–24 роки, а зараз – 35–44 роки.

Для більш повного аналізу ставлення громадян до ролі держави та бізнесу в економіці країни варто поглянути на місце, яке відводиться потребам підприємців у загальній структурі задоволення інтересів населення. Зокрема, за даними Українського інституту соціальних досліджень імені О. Яременка, у липні 2007 р., лише 12,4 % опитаних зазначили необхідність підтримки дрібного та середнього підприємництва серед першочергових завдань влади. У той час як переважна більшість населення заявила про необхідність першочергового вирішення проблем, пов'язаних із соціальним захистом.

Ці ж тенденції прослідковуються і в результатах дослідження Інституту соціології НАН України – 61,3 % населення зазначали необхідність забезпечення соціального захисту, 52,2 % – соціальної справедливості. Більше третини опитаних вважають, що економіку країни треба розвивати на основі і державної, і приватної власності (37,6 %). Проте разом 43,3 % вважають, що економіку країни варто розвивати або лише на основі державної власності, або/та переважно на основі державної власності. Тоді як протилежний варіант (на основі та переважно на основі приватної власності) здобуває підтримку лише 8,5 % громадян. До того ж, швидше, на державу громадяни покладають відповідальність за сталий розвиток економіки, а бізнес, на думку більшості громадян, може відігравати лише другорядну роль. Більшість населення не схильна вбачати у приватному бізнесі більш ефективного господаря та вважати приватного роботодавця більш надійним, порівняно із державою. Відповідаючи на запитання, більшість опитаних все-таки обирає державний сектор.

Результати опитувань засвідчують, що немає жодної соціально-демографічної групи, в якій би роботу в приватному секторі цінували б більше, ніж у державному. Більша лояльність до приватного роботодавця і приватного сектору економіки характерна для молоді (18–39 років) – 24–28% та громадян з вищою освітою (близько 25%). Прихильність до роботи в приватному секторі зростає із підвищенням рівня матеріального

¹ Аналіз проміжних даних вказує, що в 2005 р., після подій «помаранчевої революції» зростання частки прихильників ринкового регулювання не спостерігалось: показник серед 18–24 річних становив 8%, 25–34 та 35–44 річних – 6,2 та 5,6% відповідно, а в старших вікових групах не перевищував 4%. Після кризи 2008 р. показники підтримки ринкового регулювання серед 18–24 річних становили 8%, 25–34 річних – 8,7%, 35–34 річних – 9,4%. Відсутність значних коливань внаслідок реакції на значущі події новітньої української історії дозволяють висунути гіпотезу, що набуття власного досвіду в зазначеному віковому інтервалі відіграє найбільше значення.

добробуту (серед тих, хто становить середню ланку за шкалою самооцінки матеріального становища, частка схильних до роботи в приватному секторі становить 20%, а серед тих, хто оцінив свій рівень вище – 30%).

Отже, значна частка населення не сприймає капіталістичні відносини, які склалися в Україні на даний момент. Звідси – високий рівень латентної соціальної конфліктності. Так, на думку громадян України, найсерйозніші соціальні конфлікти відбуваються між бідними та багатими людьми, людьми нижчої і вищої верств суспільства, більше третини вважали, що в Україні існує класова боротьба.

На основі аналізу результатів соціологічних досліджень можна виділити ряд парадоксів громадської свідомості. З одного боку, громадяни переконані, що приватна ініціатива в економіці є позитивним чинником (більшість населення підтримує розвиток підприємництва в країні, майже половина опитаних громадян готові за сприятливих умов проявити підприємницьку ініціативу). З іншого боку, громадяни України не довіряють бізнесу, який нині сформувався, як суб'єкту державотворення та розвитку економіки, ідея продовження приватизації великих підприємств та землі сприймається негативно абсолютною більшістю населення.

Ставлення українців до великого капіталу як результату великої приватизації та безпосередньо до великих власників залишається вкрай негативною. Отже досі в суспільстві немає домінуючого переконання щодо позитивної ролі капіталу в підтриманні соціальної стабільності, хоча бізнес розглядається великою часткою населення як можливість покращити своє соціальне становище. Водночас громадяни не відчувають, що держава створює умови для реалізації приватної ініціативи.

Окреслені негативні тенденції частково пояснюють песимістичні настрої щодо майбутнього економічного розвитку. Можна прогнозувати, що в умовах політичного протистояння навколо питання продовження приватизації зняття мораторію на купівлю-продаж землі сільськогосподарського призначення, ухвалення цих рішень лише сприятиме подальшій поляризації громадської думки та зростанню незадоволеності поточною економічною ситуацією та впливом держави на економічні процеси.

ЛІТЕРАТУРА 1.Инглхарт Р. Культура и демократия // Культура имеет значение. Каким образом ценности способствуют общественному прогрессу / под ред. С. Хантингтона. – М.: МШПИ, 2000. – С. 106-128. 2.Тромпенаарс Ф., Хампден-Тернер Ч. Национально-культурные различия в контексте глобального бизнеса. – Мн.: Попурри, 2004. – 528 с. 3.Шульга М.О. Дрейф на узбіччя. Двадцять років суспільних змін в Україні. – К.: ТОВ «Друкарня «Бізнесполіграф», 2011. – 448 с.

Юлія Серета

ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»

ТРУДОВІ ЦІННОСТІ ТА МІЖГЕНЕРАЦІЙНА СОЦІАЛЬНА МОБІЛЬНІСТЬ: РОЛЬ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Дослідження соціальної мобільності, головним чином, пов'язані з трикутником «походження – освіта – поточний статус», у той час як роль ціннісних орієнтацій, зокрема трудових цінностей залишається поза увагою вчених. На сьогодні трудові цінності не розглядалися як один з потенційних соціальних ліфтів, що може сприяти висхідній міжгенераційній мобільності. Ставлення до роботи, як правило, аналізується у межах кар'єрної мобільності впродовж життя, наприклад, як зв'язок між мобільністю та задоволеністю роботою і організаційною прихильністю [1]. У таких дослідженнях було висловлено припущення, що ставлення до роботи впливає на кар'єрні орієнтації, а отже, може розглядатися як детермінанта соціальної мобільності. Метою цього дослідження є аналіз ролі роботи як цінності та конкретних трудових цінностей у висхідній міжгенераційній соціальній мобільності.

Аналіз ґрунтується на даних четвертої хвилі дослідження «Європейські цінності», що проходило у 2008–2010 рр. Методологія дослідження включає побудову багаторівневої логістичної регресії. До моделі включені респонденти віком від 30 років, що завершили освіту, з 46 європейських країн, у тому числі: з 21 посткомуністичної країни, з яких 9 – країни колишнього Радянського Союзу. Загальний розмір вибірки становить 51974 респондентів. Залежна змінна розуміється як факт висхідної вертикальної міжгенераційної соціальної мобільності у порівнянні з іншими переміщеннями (горизонтальна мобільність, нисхідна мобільність) або відсутністю мобільності. Для розрахунку змінної використовується 11-класова схема EGP (Еріксон–Голдторп–Портокареро). Ключові незалежні змінні включають центральність роботи, що базується на ставленні до твердження «робота завжди має бути на першому місці, навіть якщо залишається менше вільного часу» та визначає загальну цінність роботи порівняно з іншими сферами життя; індекс зовнішніх («extrinsic») трудових цінностей – важливість хорошої заробітної платні, зручних годин роботи, гарантій збереження робочого місця, тривалої відпустки, не дуже напруженої роботи; індекс внутрішніх («intrinsic») трудових цінностей – важливість прояву ініціативи, роботи, що дозволяє здобувати нові професійні навички, робота, де можна чогось досягнути та брати участь у прийнятті важливих рішень. Зовнішні трудові цінності охоплюють відчутні переваги, пов'язані з роботою, тобто ті, що не мають прямого зв'язку між професійними обов'язками працівника та їх виконанням. Внутрішні трудові цінності, навпаки, пов'язані з нематеріальними вигодами, що залежать від процесу роботи. Така класифікація трудових цінностей базується на роботах Еліцура, Шварца та Твенджа.

Зв'язок між висхідною мобільністю та трудовими цінностями аналізується у контексті інших характеристик респондентів, таких як стать, вік, рівень освіти, членство у громадських організаціях та рівень освіти батьків, а також характеристик країни проживання – її успіху на шляху розвитку ринку та демократії (індекс трансформації фонду Бертелсмана) та політичного минулого (належність до країн колишнього Радянського союзу).

За результатами дослідження дисперсія у висхідній соціальній мобільності, що пояснюється відмінностями у характеристиках країн опитування є більшою серед жінок (коефіцієнт міжкласової кореляції (КМК)=0,10), ніж серед чоловіків (КМК=0,05). В обох випадках розподіл шансів висхідної мобільності та їх 95% довірчі інтервали свідчать про те, що у вагомій частині країн така мобільність є значно вищою або нижчою за середню, і це необхідно брати до уваги у моделюванні її детермінант, зокрема, шляхом застосування методики багатомірної моделювання.

Регресійний аналіз демонструє, що центральність роботи у порівнянні з іншими сферами життя не має зв'язку з висхідною міжгенераційною мобільністю серед чоловіків, якщо контролювати за віком, рівнем освіти, членством у громадських організаціях та рівнем освіти батьків. Разом з тим, серед жінок такий зв'язок є характерним для пострадянських країн, де шанси висхідної міжгенераційної мобільності збільшуються з ростом роботи як цінності (відношення шансів (ВШ):1,07; 95% довірчий інтервал (ДІ):[1,02; 1,13]). Наявність зовнішніх трудових цінностей асоціюється зі зменшенням шансів висхідної міжгенераційної мобільності як серед чоловіків (ВШ=0,94, 95% ДІ:[0,91; 0,96]), так і жінок (ВШ=0,97, 95% ДІ:[0,94; 0,99]), враховуючи інші контрольні змінні. Натомість, внутрішні трудові цінності мають протилежний ефект. Кожна додаткова внутрішня трудова цінність відповідає 4% росту у шансах висхідної міжгенераційної мобільності серед жінок не залежно від країни опитування. Серед чоловіків внутрішні трудові цінності як детермінанта висхідної соціальної мобільності мають більше значення у країнах з кращим рівнем розвитку ринку та демократії. Так, якщо у країнах зі значенням індексу трансформації меншим за 7 (наприклад, Білорусь, Боснія та Герцеговина, Вірменія, Грузія, Косово, Росія, Україна), наявність внутрішніх трудових цінностей практично не має значення у шансах на висхідну мобільність, то у країнах з вищим значенням індексу такі цінності збільшують прогнозовану ймовірність висхідної міжгенераційної мобільності.

Результати дослідження свідчать, що трудові цінності, які пов'язані з самореалізацією (внутрішні цінності), можуть бути додатковим чинником висхідної соціальної мобільності як для чоловіків, так і жінок разом з традиційними соціальними ліфтами – освітою чи соціальним капіталом. Між тим, роль таких цінностей у соціальній мобільності є більш вагомою у розвинутих країнах, що може бути пов'язано з загальною трансформацією цінностей у напрямі росту постматеріалізму, а саме – підвищенням ролі цінностей, пов'язаних з самовираженням і особистим вибором під впливом економічного розвитку [2]. Оцінка ролі загальної важливості роботи як цінності у шансах висхідної мобільності є дискусійним питанням. По-перше, цінність роботи як такої може бути пов'язана з конкретним типом трудових цінностей, а отже відображати не стільки важливість роботи у житті, скільки наявність певних професійних та кар'єрних орієнтацій. Так, одне з досліджень у західних країнах демонструє, що працівники з внутрішніми трудовими цінностями більшою мірою схильні вважати роботу цінністю, ніж ті, що мають переважно зовнішні трудові цінності [3]. Іншими словами те, що саме розуміється під роботою як цінністю, може мати різний зміст серед генерацій та країн. Критичним моментом залишається стабільність трудових цінностей: якою мірою вони є конструктами, що відображають загальні соціальні цінності, властиві конкретному суспільству, чи, скоріше, мають ситуаційну динаміку, а отже змінюються залежно від етапу кар'єри чи типу організації. Таким чином, за відсутності лонгітюдних даних, неможливо оцінити причинно-наслідковий зв'язок між типом трудових цінностей та міжгенераційною мобільністю.

ЛІТЕРАТУРА: 1.Kalleberg A.L., Mastekaasa A. Satisfied movers, committed stayers: the impact of job mobility on work attitudes in Norway. *Work and Occupations*, 2001– №28(2). – Р 183–209. 2.Инглхарт Р. Модернизация и постмодернизация // Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология/[под ред. В.Л. Иноземцева]. М.: Academia, 1999.–640с. 3.Harpass I., Fu X. The structure of the meaning of work: a relative stability amidst change. *Human Relations*. 2002– №55 (6). – Р 639–667.

Василиса Подлесная

ГУ «Институт экономики и прогнозирования НАН Украины»

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ПОЛИТИКА ГОСУДАРСТВА В СИСТЕМЕ ЦИКЛОВ ОБЩЕСТВЕННОГО ВОСПРОИЗВОДСТВА

Независимо от цивилизационной принадлежности, типа общественно-экономической формации важнейшей функцией института государства является обеспечение условий для непрерывности процесса общественного производства. К. Маркс выделил такие сущностные характеристики процесса общественного воспроизводства: непрерывность как периодическое прохождение одних и тех же стадий; условия производства являются одновременно и условиями воспроизводства; форма общественного

производства определяет форму общественного воспроизводства [1, с.578]. Система производственных отношений в рабовладельческой, феодальной, капиталистической общественно-экономических формациях является антагонистической. Институт государства и институт религии выступали гарантом незыблемости права земельной собственности рабовладельца, а также его права собственности на раба, права земельной собственности феодала, а также частичной собственности на зависимого крестьянина. С переходом к капиталистической формации влияние института религии на общество ослабевает. Право частной собственности капиталиста на средства производства гарантирует институт государства. И этого было вполне достаточно для обеспечения простого общественного воспроизводства. Переход к расширенному общественному воспроизводству в условиях капитализма обуславливает необходимость формирования экономической политики государства. А проявление циклических социально-экономических кризисов актуализирует социальные аспекты экономической политики государства.

Экономическая политика как самостоятельное направление деятельности института государства начала формироваться в период первичного накопления капитала. В то же время в рамках учения меркантилистов формируются научные основы экономической политики государства. Меркантилисты обосновывали особую роль государства в системе экономических отношений, что выразилось в политике протекционизма – государственной поддержке национальных производителей и торговцев. Неоспоримые преимущества новой капиталистической общественно-экономической формации в сравнении с феодальной вызвали чрезмерно оптимистические настроения в научных кругах. Экономическое положение Британской империи в XVIII ст. было настолько успешным, а политическое влияние настолько сильным, что потребность в протекционизме сменилась жадной либерализма. В то же время отец экономического либерализма А. Смит был далек от отрицания роли государства в экономике. Он отводил ему роль обеспечения обороны страны, развития инфраструктуры, чеканки монет, образования, правопорядка, отрицая необходимость прямого вмешательства государства в экономику.

В первой половине XIX ст. отчетливо проявляется неспособность рыночной экономики к саморегуляции, а также ее циклический характер, который обнаруживается, прежде всего, в периодических кризисах перепроизводства. Произошедшие в результате буржуазных революций и промышленного переворота изменения в социальной структуре общества привели также к актуализации социальных функций государства. Уже в трудах Д. С. Милля признается необходимость активизации роли государства в социально-экономическом развитии общества и проведения ряда социальных реформ: сокращение рабочего дня, признание равенства прав мужчин и женщин, легализация профсоюзов, обеспечение доступности образовательного минимума. Т. Р. Мальтус признавал наличие противоречий рыночной экономической системы, обуславливающих ее неравновесность, в частности, несоответствие между возрастающими темпами общественного производства и совокупным спросом. При этом Мальтус отрицал необходимость социальной политики государства, направленной на поддержку малоимущих слоев населения, но обосновывал необходимость увеличения доходов «непроизводительных потребителей» для расширения совокупного спроса.

Теория К. Маркса стала достойным ответом на вызовы индустриального капитализма: применение материалистической диалектики к исследованию социально-экономического развития общества, теория прибавочной стоимости, создание целостной теории капиталистического воспроизводства, определение сущности средней нормы прибыли и закона ее тенденции к понижению, доказательство системной обусловленности периодических экономических кризисов. Одной из центральных проблем для Маркса было отчуждение труда. Цикл самовозрастания стоимости возможен лишь в условиях той системы производственных отношений, которая гарантирует отчуждение непосредственного производителя от продукта труда и впоследствии собственно производственной деятельности. Для Западной Европы исторически присуще разделение государственной власти и собственности. При этом институт государства традиционно защищает интересы господствующего класса. Согласно марксистскому учению капитал контролирует государство, что позволяет капиталу эксплуатировать наемный труд. Наличие «резервной армии труда» в таких условиях является необходимым условием функционирования рынка. Переход к более совершенной общественно-экономической формации предполагает, что контроль над социально-экономическими процессами будет осуществлять общество, а не подконтрольный капиталу институт государства.

Развитие производительных сил и усложнение системы производственных отношений капитализма в конце XIX ст. приводит к появлению таких подходов в экономической науке, которые дают ответы на практические вопросы принятия оптимальных хозяйственных решений с точки зрения максимизации экономической эффективности. Маржиналисты рассматривают экономическую действенность в статике, экономическую систему считают саморегулирующейся, отрицают необходимость активного вмешательства государства в экономику. Со временем подход к определению роли государства в социально-экономическом развитии общества претерпевает изменения, что отражено в теории экономического благосостояния. Рынок уже не признается совершенным механизмом перераспределения ресурсов, наличие внешних эффектов (экстерналий) обуславливает вмешательство государства, в первую очередь, посредством налогообложения.

Формирование социально-экономической политики как определенной системы компромиссов между целью капиталистического производства и потребностями общества мы связываем с развитием различного рода общественных организаций, отстаивающих права наемных работников, и

формированием научных концепций обосновывающих значимость эффективного платежеспособного спроса для рыночной экономики. Мировой экономической кризис 1929–1933 гг. обнаружил всю глубину внутренних противоречий капиталистического общества. Конкретные исторические обстоятельства породили кейнсианскую теорию, которая не претендовала на изменение основ капиталистического общества (частная собственность, конкуренция, личная выгода), но предлагала инструменты государственного регулирования экономики и конкретные антикризисные мероприятия. Основную причину нарушения равновесия рыночной экономической системы Кейнс усматривал во внутренне присущей ей неспособности обеспечить эффективный спрос. Государство должно регулировать социально-экономическое развитие общества посредством бюджетно-финансовой, кредитно-денежной политики и протекционистской внешнеторговой политики, направленных на обеспечение эффективного спроса. Социальная политика государства в кейнсианской трактовке не предполагает разрешения противоречий капиталистического воспроизводства, а является составляющей антикризисной политики.

Социально-экономические кризисы в XX ст. становятся все более масштабными, а формы их проявления все более сложными и труднопрогнозируемыми. Наличие в XX ст. альтернативы капиталистическому способу производства обуславливает возникновение социально ориентированных концепций рыночного хозяйства. Концепция «конкурентного порядка», предложенная Фрайбургской школой обосновывает особую роль социальной политики как политики создания экономических условий для решения социальных проблем. Практическим воплощением концепции социального рыночного хозяйства стала экономическая политика Л. Эрхарда, начатая в 1948 г. в условиях циклического социально-экономического кризиса 1948–1949 гг. Институционализм основывается на принципах историзма в исследовании социально-экономического развития общества, признает наличие его внутренних противоречий, приводящих к эволюции социальных институтов и способов общественного производства. При этом на этапе становления институционализма ему было присуще обоснование необходимости усиления государственного социально ориентированного регулирования экономики.

Неоинституционалисты близки к неоклассическому учению и отстаивают необходимость минимизации роли государства, соответственно задачи и инструменты государственной социально-экономической политики не являются приоритетом их исследований. Таким образом, циклы капиталистического воспроизводства как непрерывная связь циклов самовозрастания стоимости характеризуется внутренними противоречиями антагонистического характера, что проявляется особенно остро во время социально-экономических кризисов.

В экономической науке следует выделить такие противоположные направления: 1) приверженцы диалектического способа познания объективных явлений социально-экономической динамики на макроуровне, признающие несовершенство рыночного механизма и предлагающие способы их решения, в том числе посредством усиления социальной ответственности института государства; 2) приверженцы статического подхода к изучению социально-экономических процессов преимущественно на микроуровне, экономического либерализма, опирающиеся на концепцию рационального индивида. Популярность каждого из вышеотмеченных направлений детерминирована стадией социально-экономического цикла: для повышательной тенденции характерно доминирование либеральных подходов, для понижательной характерна активизация теорий, обосновывающих необходимость государственного вмешательства в экономику и выполнения социальных функций государства.

ЛИТЕРАТУРА: 1. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии. Т.1. / Маркс К. – М.: Политиздат, 1969. – 907 с.

Олена Карнаухова

ДУ «Інститут економіки і прогнозування НАН України»

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ

Сучасна соціально-економічна політика є складною системою, цілі, завдання і методи якої залежать від рівня її реалізації. Розрізняють найвищий – державний – рівень соціально-економічної політики, регіональний, локальний (місцевого самоврядування) та корпоративний.

У постіндустріальному суспільстві, орієнтованому на високопродуктивні наукомісткі технології, висококваліфіковані трудові ресурси, сучасні засоби зв'язку, посилюється здатність регіону самостійно діяти в умовах жорсткої конкуренції на національному та світовому ринках. Регіон поступово стає головним суб'єктом економічних і політичних відносин. Тому актуалізується питання визначення специфіки та пріоритетів регіональної політики з урахуванням порівняльних переваг території, особливостей історичного і культурного розвитку.

Незважаючи на значний масив державних програмних документів, все ще відчувається брак досліджень у галузі регіональних аспектів соціально-економічної політики.

Донедавна теорія регіональної політики будувалася на таких принципах, як жорстка централізація, стандартизація, стимуляція та державна керованість. Основними засадами такої регіональної політики були перерозподіл та соціальна спрямованість з метою стимулювання попиту в найменш розвинених районах, а також державне сприяння індивідуальним компаніям у розміщенні свого виробництва в цих регіонах (це характерно для кейнсіанської моделі господарства, яка домінувала у більшості розвинених країн починаючи з 60-х рр. XX ст.).

Однак нині регіональна політика, адаптована до умов постіндустріального суспільства формує нові пріоритети: розвиток освіти та професійної підготовки, науково-дослідні роботи, передачу технологій, застосування інновацій та підвищення якості продукції, сприяння підприємництву на місцевому рівні, покращення довкілля, розвиток рекреаційного сектору, культури, інфраструктури, розвиток загальнодоступних телекомунікацій, створення наукових парків та підприємницьких зон, розвиток сфери послуг, підвищення ролі місцевих та регіональних органів влади.

Основними цілями соціально-економічної політики стають послідовне вирішення проблем соціально-економічного розвитку регіонів країни, при якому повністю враховуються політичні, економічні, соціальні, екологічні і природно-географічні умови конкретних регіонів; а також цілеспрямоване досягнення в кожному регіоні країни високої якості життя населення.

Одним з найбільш значущих напрямів підвищення ефективності регіональної політики є розвиток «моделі партнерства» в соціально-економічній сфері. Соціально-економічний розвиток регіонів у рамках цієї моделі передбачає наявність двох ключових умов: по-перше, існування зацікавлених кіл на всіх рівнях влади, які могли б бути партнерами у вирішенні проблем регіонального управління; по-друге, широкого включення громадянського суспільства в соціально орієнтоване управління.

Досвід розвитку європейської цивілізації переконливо показав, що переважання розподільних функцій держави і зневага до особистої ініціативи ведуть до економічного застою, політичної апатії і громадянської байдужості.

Посилення ролі соціальних та інтелектуальних чинників, зменшення впливу фізичних та матеріальних факторів є основою сучасної просторової організації господарства розвинених країнах Європи та світу. Рушійною силою, що суттєво впливає на прискорення соціально-економічного розвитку регіонів є місцева ініціатива. Соціальна пасивність має негативні наслідки навіть у випадках, коли держава виділяє на розвиток регіону значні за обсягами кошти.

Вплив тих чи інших факторів на регіональний розвиток, їх роль у розподілі регіонів на «лідерів» та «відстаючих» багато в чому залежать від місцевої громади, органів влади і підприємницьких структур, що можуть суттєво змінити ситуацію. Їх вплив залежить від інтенсивності соціальних перетворень, спрямованих на підвищення відносних переваг регіону. Нові підходи до регіонального розвитку, що базуються на підвищенні конкурентоспроможності регіонів, значно знижують роль принципу вирівнювання. Це стосується не лише високорозвинених регіонів, але й усіх, які мають значний демографічний, науковий, інтелектуальний, промисловий, природний потенціал, що може бути раціонально використаний для соціально-економічного піднесення.

Соціально-економічна політика держави тісно пов'язана із загальноекономічною ситуацією в країні. Формування висококонкурентної національної економіки здатне забезпечити стійкість довгострокового прогресу країни і гідний добробут громадянам. Економічне зростання може бути забезпечене поєднанням накопичення капітальних та інтелектуальних ресурсів, підвищенням ефективності їх використання, вивільненням підприємницької ініціативи.

Економічні реформи та структурна перебудова економіки неможливі без створення ефективної системи соціального захисту, а економічне зростання залишиться ілюзорним без інвестицій в людський капітал (освіту, охорону здоров'я, науку і культуру). З іншого боку, ніяке істотне підвищення рівня життя громадян, зниження соціальної нерівності не стануть реальними без економічного зростання.

Принципово важливими напрямами соціальної політики в умовах модернізації економіки стають підтримка соціально вразливих груп населення та інвестиції в розвиток людського капіталу – ключового чинника подальшого соціально-економічного розвитку країни.

Взаємодія пріоритетів різних рівнів, тобто введення і галузевого, і цільового принципів взаємодії в рамках соціально-економічного розвитку країни і регіонів, мають стати фундаментом стратегії соціально-економічного розвитку, головними напрямами якої є створення умов для економічного зростання і структурних змін в економіці, підвищення рівня життя та соціальний захист, регулювання зайнятості населення, раціональне використання природно-ресурсного потенціалу та зниження забруднення навколишнього середовища, регульований розвиток міст та сільських територій, розвиток міжрегіональних і зовнішньоекономічних зв'язків.

Пріоритети регіональної політики України на середньострокову перспективу за своєю суттю мають суспільно-географічний характер розвитку. Особливу увагу слід звернути на інституціональні засади розвитку регіонів і територій, новітні форми організації виробництва на основі концентрації наукових розробок і технологій, їх інтенсивного обміну, інтеграції виробничої і освітньої сфер. Нового забарвлення нині набувають соціальні аспекти регіонального розвитку. Зважаючи на гуманістичний напрямок світової господарської системи, в Україні має бути розроблена система оцінки і кількісного, і

якісного її стану. Необхідна також універсальна система соціально-економічних індикаторів для типологізації регіонів з метою своєчасного корегування соціально-економічної політики держави.

Україна має всі можливості для ефективного регіонального соціально-економічного розвитку в умовах динамічної світової економіки. Однак конче необхідне вивчення та використання нових факторів або нових елементів традиційних факторів регіонального розвитку. Вони мають відповідати тенденціям та змінам у зовнішньому середовищі нашої держави, а також новим процесам в окремих регіонах держави.

Олександра Москаленко

ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ВИПЕРЕДЖАЮЧОГО РОЗВИТКУ

На сьогодні економіка України характеризується системною кризою та невизначеністю у середньо- і довгостроковій перспективі. Суспільно-наукові дискусії стосовно перспектив України як держави, її економіки та суспільства проводяться упродовж багатьох років. Не вщухають суперечки стосовно того, які саме складові повинні бути покладені в основу її господарського успіху і які варіанти соціально-економічної політики є найбільш ефективними для підвищення рівня добробуту населення. Об'єктивні економічні та суспільно-політичні реалії вказують на складність економічної ситуації і детермінують необхідність не тільки впровадження економічної політики, яка буде націлена на відновлення, примноження і зростання національного багатства, а й вказують на потребу корінної зміни суспільної свідомості і формування нової системи цінностей. Водночас, Україна потребує системного розвитку високотехнологічної промисловості, яка формуватиме перспективи розвитку вітчизняної економіки, забезпечуватиме її міжнародну конкурентоспроможність та визначатиме її адаптивну здатність до глобального інноваційного виклику.

Соціальна структура за рівнем доходів, де 80% населення України є бідним, 19% – умовно середній клас і 1% – багаті, які володіють 70% національного багатства [1], не сприяє формуванню суспільства з активною громадянською позицією, а також нівелює роль і значення людського потенціалу, і особливо його інтелектуальної складової. Більш справедливий розподіл доходів дозволяє країнам зберігати періоди високих темпів зростання. Емпіричний досвід демонструє факти того, що динамічно розвиватися можуть лише ті країни світу, які спромоглися побудувати в себе ефективну систему перерозподілу національного доходу, де різниця в доходах між найбагатшими та найбіднішими не більш як у 6–7 разів.

Темпи приросту ВВП України на рівні 3–4% є рівнозначними визнанню того, що в неї немає перспектив економічного розвитку. Тому на часі постають зовсім інші цілі і механізми якісної трансформації вітчизняної економіки. Стає абсолютно очевидним, що майбутнє України повинно будуватися на основі нових принципів управління економікою, які враховуватимуть національні інтереси країни, позиціонуватимуть її як надійного партнера і сильного гравця на світовому ринку. Економічна політика повинна набути нової філософії та реалізовуватися за принципами випереджаючого розвитку, тобто розвитку проривного характеру. Зазначені принципи повинні мати системний характер і помірну ідеологічну складову.

Професіоналізація відносин держави в особі політичних інститутів та інститутів економічної влади на основі інституту довіри визначає межі успіху економічної системи [2]. Інститут довіри знаходить свій прояв через дифузіїв таких інституціональних формах, як довіра до держави та її інституцій, довіра до економічної політики, банківської системи, національної грошової одиниці, що підвищує стабільність і створює перспективи економічного розвитку країни. Держава повинна стати рівноправним партнером бізнесу і суспільства такоординатором «розсіяних» знань про можливості, що були не помічені раніше та виникають в економіці. Тільки компліментарність держави і бізнесу забезпечить умови для координації інформації та знань в економічній, технологічній, науковій, освітній сферах, тобто сферах «виробництва» людини, людської діяльності.

Особливу увагу потрібно звернути на те, що будь-яке рішення в економічній політиці з'являється після того, як встановлений конституційний порядок [3]. Вважаємо, що саме конституційний порядок в економічній політиці випереджаючого розвитку визначає довіру індивідів до інститутів політичної та економічної влади, односпрямованість цілей та їх направленість і формує мотиваційну систему. Таким чином, політичний обмін є певним концептуальним договором, який повинен бути попередньо визначеним до будь-якої значимої економічної взаємодії. Тобто, має бути встановлений законодавчий порядок, який забезпечує гарантії індивідів на власність і права управління ресурсами, а також такий, що визначає певні межі використання державної влади. Водночас, політичний обмін у межах встановленого правопорядку охоплює всіх членів суспільства, а не двох торговельних партнерів, як в умовах ринкового обміну. Саме це, на нашу думку, є визначальним при виборі виду економічної політики країни, її основних принципів, цілей і мотивів.

Економічна політика випереджаючого розвитку, таким чином, повинна стати філософією мислення держави. Вирішення тактичних, оперативних і, тим більше, стратегічних завдань економічного розвитку в умовах глобальних економічних і соціогуманітарних викликів для національних держав стає неможливим поза механізмами, принципами та філософією випереджаючого економічного розвитку. Сутність державного управління та організації суспільних інститутів полягає, таким чином, у підтримці

цілеспрямованої людської діяльності щодо випереджаючої підготовки та готовності до невідворотних, невизначених обставин майбутнього. Тому випереджаюча пильність держави та індивідів, що має інноваційно-конкурентний характер, на основі координації розсіяного знання про майбутнє, його невизначеність, виклики і ризики, повинна породжувати якісні механізми випереджаючого економічного розвитку, які знаходять свій прояв в економічній політиці.

Інноваційне підприємництво як процес активних людських дій і конкурентної діяльності, що підтверджується науковими поглядами представників австрійської школи Л. фон Мізеса та Ізраеля М. Кірцнера, не є властивістю, притаманною тільки бізнесменам, фінансистам, спекулянтам та ін. Будь-яка цілеспрямована діяльність людини містить у собі підприємницький аспект, пов'язаний із невідворотністю майбутніх обставин, еволюційним ходом історії [4, с.213; 5]. Це твердження, на наш погляд, визначає основні механізми держави та її інститутів, а саме такі: прогнозування та передбачення потреб і цінностей суспільства, ідентифікація можливостей їх досягнення з метою реалізації їх в економічній політиці держави; передбачення проблем і загроз у майбутньому з метою усунення їх першопричин сьогодні, щоб елімінувати або усунути негативні наслідки в майбутньому; передбачення перспективних технологій майбутнього та випереджаюче створення для них професійного та технологічного базису в теперішніх умовах через інститути науки і освіти; випереджаючий перехід до нового технологічного способу виробництва в умовах пануючого.

Економічна ефективність є вихідною і невід'ємною умовою вирішення всіх соціальних завдань. Вивчення історії, спостереження за сучасними суспільствами доводять, що ефективність економіки не лише обумовлює реалізацію широкого спектра соціальних цілей, а й одночасно є необхідною умовою розквіту культури і цивілізації. Водночас, існує суворий об'єктивний доказ того, що позитивна (не максимальна) ефективність, де економічна поведінка індивідів є ірраціональною, схильною до спонтанних вчинків, позитивних аберацій, може бути досягнута лише в процесі функціонування ринкової економіки. Випереджаючий економічний розвиток стає ключовою ознакою сучасної ринкової економіки, має свою специфіку та проявляється лише в умовах конкурентної діяльності економіки ринків. Основними умовами досягнення позитивної ефективності на різних рівнях реалізації економічної політики випереджаючого розвитку є достатність інформації, децентралізація рішень і самостійність економічних агентів, зацікавленість у пошуку та реалізації більш ефективних рішень, інноваційна конкуренція. На відміну від економічної ефективності, міра справедливості в розподілі доходів є поняттям етичного порядку, тобто суб'єктивною. Узгодження суспільних і приватних інтересів досягається в політичному обміні. Індивіди погоджуються обміняти свої попередньо визначені індивідуальні інтереси на суспільні через політичний обмін, якщо мають впевненість, що реалізація суспільних інтересів сприятиме задоволенню їх особистих потреб і планів. Розподіл доходів повинен забезпечувати достатнє стимулювання ефективності та бути соціально прийнятним. Пошук цього співвідношення є, по суті, пошуком соціального компромісу [6], який спрямований на підтримку мирних і стабільних умов життя в суспільстві та забезпечується в значній мірі функціонуванням політичної системи.

Отже, соціальна справедливість досягається шляхом соціального компромісу через рівномірний розподіл вигод від економічного зростання та благ науково-технічного прогресу між усіма членами суспільства. Національна свідомість та єдність виступають сильним інструментом в для постановки цілей економічної політики випереджаючого розвитку, спрямованої на реалізацію компромісу між суспільними та приватними інтересами. Суспільство з відносно рівномірним розподілом національного доходу створює соціальні інститути, які набувають змісту прагнення до реалізації інтересів національної держави та загальних суспільних інтересів.

ЛІТЕРАТУРА:1. Соскін О. І. Формування сучасної моделі управління національною економікою в контексті австрійського та швейцарського досвіду [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.soskin.info/userfiles/file/2012/.../Soskin_tezy_Poltava_28112012_FIN.doc. 2. Інститут довіри в координатах економічного простору-часу: монографія / [А. А. Гриценко, Т. І. Артёмова, Т. О. Кричевська та ін.]; за ред. чл.-кор. НАН України А. А. Гриценка; НАН України, Ін-т екон. та прогноз. т.1. – К., 2012. – 212 с. 3.Бреннан Джеффри. Причина правил: Конституционная политическая экономия / Джеффри Бреннан, Джеймс Бьюкенен / Пер. с англ. под. ред. А. П. Заостровцева. – Санкт-Петербург «Экономическая школа Государственный университет «Высшая школа экономики», 2005. – 272 с.4.Кирцнер Израэл М. Конкуренция и предпринимательство / М. Израэл Кирцнер / пер. с англ. д-ра. екон. наук А. Н. Романова. – М.: ЮНИТИ, 2001.–239 с.5.VonMisesLudwig. HumanAction: ATreatiseonEconomics / byLudwigvonMises. 4 threv. ed. Copyright 1996 byBienGreaves. Fox&Wilkes. – 906 p. 6.AllaisMaurice. TheConditionsofefficiencyintheeconomy / MauriceAllais // EconomíaInternazionale. – 1968. – vol. XXI, No 3. – Gênes, p. 3-24.

ГРОШОВО-КРЕДИТНА ПОЛІТИКА В КОНТЕКСТІ ГАРМОНІЗАЦІЇ ІНТЕРЕСІВ ГРОМАДЯН ТА ДЕРЖАВИ

Свій початок грошово-кредитна політика бере з появи у XVII–XIX ст. великих приватних банків, що діяли згідно зі спеціальним законом і отримували від держави певні привілеї в обмін на зобов'язання фінансувати дефіцит бюджету, вірніше, в ті часи – королівської казни. Саме такі банки еволюціонували в спеціальні органи державної влади – центральні банки. Вони виникли як спосіб розв'язання суперечності між державними фінансами (що на той час використовувалися для ведення військових дій, тобто формування національних держав, адміністративного управління і потреб королівського двору) та фінансами громадян. На етапі становлення в інституті центрального банку балансувалися інтереси держави (постійне джерело фінансування дефіцитів), громадян і бізнесу (надійне збереження коштів і дешеві кредити) та самого банку (привілейоване становище серед інших банків, достатній рівень прибутку, самозбереження). Інтерес держави з часом еволюціонував до підтримки макроекономічної і фінансової стабільності, бо виявилось, що позитивні ефекти від монетизації дефіцитів не безмежні. Інтерес населення і бізнесу з огляду передачу центральному банку унікальних повноважень розширився до підтримки макроекономічної стабільності і фінансової стабільності (історія Банку Англії демонструє, як довго банк не погоджувався на таку роль). Інтерес центрального банку модифікувався з інтересу звичайного великого банку в інтерес специфічного державного регулятора, що діє як адміністративними, так і ринковими методами і протиставляє професіоналізм і науковий підхід політичній доцільності. У подальшому грошово-кредитна політика еволюціонувала в залежності від поглядів на роль держави, пануючих теоретичних доктрин, запитів правлячих політичних сил та запитів бізнесу.

На сучасному етапі можливі такі моделі представлення грошово-кредитною політикою інтересів суспільства:

1. **Забезпечення стабільності купівельної спроможності грошової одиниці.** Цій моделі відповідають три монетарних режими: інфляційне таргетування, монетарне таргетування (забезпечення внутрішньої купівельної спроможності грошової одиниці) і таргетування обмінного курсу (забезпечення зовнішньої купівельної спроможності грошової одиниці). У близькій до ідеальної ринковій економіці з гнучкими цінами та зарплатами і високим рівнем мобільності факторів виробництва підвищення рівня інфляції є ознакою перегріву економіки і навпаки, зниження – загрози спаду. З цієї точки зору політика підтримки стабільно низького рівня інфляції стає ефективним антициклічним інструментом. Стабільність цін захищає добробут громадян із фіксованими доходами, серед яких державні службовці і реципієнти соціальних виплат. Підтримка низьких рівнів інфляції стабілізує не лише сукупний попит, але й процеси виробництва, адже зростання цін збільшує невизначеність динаміки економічних показників, разом з якою зростає і число помилкових рішень суб'єктів економіки. Згідно з теорією раціональних очікувань і гіпотезою часової непослідовності, що втілює zenit її розвитку, суспільствопостійно очікуватиме спроб уряду досягти короткострокового економічного ефекту за допомогою збільшення платоспроможного попиту для досягнення свої політичних цілей. При цьому воно усвідомлює, що в майбутньому це загрожує зростанням інфляції, тому економічні агенти, щоб не понести втрати в майбутньому, підвищуватимуть заробітні плати і ціни сьогодні. Власне, щоб забезпечити довіру суспільства до цього зобов'язання, у 1990-х рр. у багатьох країнах було законодавчо закріплено незалежність центрального банку від уряду, пріоритетність цілі цінової стабільності та запроваджено інститут таргетування інфляції, що передбачав тісну комунікацію центрального банку з суспільством щодо проведення грошово-кредитної політики. Втім, ще Дж. Тобін зазначав, що інфляція компенсує недосконалість ринкових механізмів і що внаслідок дефектів ринку зростання виробництва потребує певних цінових стимулів. Брак ринкових механізмів захисту бізнесу і залучення фінансування змушує фірми компенсувати їх підвищенням цін. Ці позитивні ефекти інфляції, що допомагають долати вади ринку, дістали назву «ефектів мастила» [1, с. 81–87]. Таким чином, навіть ставлячи показник інфляції на чільне місце серед цілей грошово-кредитної політики, слід враховувати, що, по-перше, оптимальний рівень інфляції, який сприяє підтриманню максимальних темпів зростання виробництва, визначається інституційними особливостями економіки, і по-друге, що, як показав досвід останньої кризи, «низька інфляція не є приводом для заспокоєння, вона може поєднуватися із значними економічними і фінансовими дисбалансами» [2, с. 14], що засвідчила остання глобальна фінансово-економічна криза.

Роль центрального банку може зводитися й до підтримки стабільності зовнішньої купівельної спроможності національної валюти. Населення зацікавлене в цьому в умовах низького рівня довіри до держави і центрального банку зокрема, коли іноземна валюта широко використовується як розрахункова одиниця для багатьох операцій та виконує функцію засобу заощадження, а також з огляду на можливість безпосередньо контролювати виконання відповідних зобов'язань центральним банком (що набагато складніше у випадку таргетування інфляції, адже суб'єктивне відчуття інфляції часто дуже відрізняється від офіційних показників). Стабільність обмінного курсу означатиме для населення збереження їхніх заощаджень і сприятиме стабільності внутрішніх цін. Стабільність обмінного курсу відповідає інтересам

експортерів в умовах тенденції до зміцнення національної валюти, а імпортерів – тенденції до її знецінення. Втім, тривала підтримка обмінного курсу всупереч дії фундаментальних довгострокових чинників призводить до неефективного розміщення ресурсів (в тому числі через перекладання валютного ризику із приватних агентів на державу) і зрештою, до різкого його коригування.

2. Підпорядкування грошово-кредитної політики цілям фіскальної політики, підтримка бюджетного стимулювання економіки, певного проекту, що держава реалізує для суспільства за допомогою фіскальної політики. Воно може здійснюватися як шляхом монетизації бюджетних дефіцитів, так і в непрямий спосіб, за допомогою регуляторних заходів, що спрямовують ресурси фінансової системи в державний сектор. Політика монетизації бюджетних дефіцитів проводилася в 1930-1940-х рр. в рамках кейнсіанської політики стимулювання сукупного попиту, а також тією чи іншою мірою протягом 1950-х–1970-х рр., коли центральні банки підтримували політику соціальної держави. Монетизація бюджетних дефіцитів давала змогу компенсувати зниження державних доходів в умовах сповільнення економічного зростання, помірної інфляція полегшувала обслуговування державного боргу, а для протидії розкручування спіралі зарплати–ціни, використовувалася політика урядового контролю над цінами і доходами. Не менш масштабно використовувалося і непряме підпорядкування грошово-кредитної політики фіскальним потребам держави. Політика, спрямована на використання державою (як правило, за ставками, нижчими від ринкових) коштів, які в іншому разі надходили б іншим позичальникам, дістала назву «фінансових репресій». Як було показано в дослідженні К.Рейнхарт і М.Сбрансія [3], протягом 1945–1980 рр. обмеження на рух капіталу, стелі для процентних ставок за кредитами і депозитами банків та високі рівні інфляції зумовили від’ємні значення реальних процентних ставок, що не просто здешевлювало обслуговування державного боргу, але й зменшувало його основну суму. Елементи політики «фінансових репресій» використовуються і на сучасному етапі: цезростання ролі центральних банків як покупців державних боргових зобов’язань; правові норми та інші заходи, що спонукають внутрішніх приватних інвесторів купувати державні боргові зобов’язання, серед яких і нові міжнародні банківські нормативи Базель-III та ін. Зрештою, вже саме підтримання відсоткових ставок центральними банками на вкрай низькому рівні збільшує попит на низько-дохідні державні боргові зобов’язання. Фінансування за допомогою грошово-кредитної політики бюджетних дефіцитів, на думку деяких сучасних дослідників, може бути зумовлено процесами делеверджингу в приватному секторі. Під час делеверджингу в приватному секторі суб’єкти економіки починають тривалий процес очищення своїх балансів від боргів. Центральний банк знижує ставки до нуля, але навіть це не допомагає відновити попит на кредит. Втрачаючи свого звичайного партнера для реагування на стимули, монетарна політика стає неефективною. Економіка потрапляє до ліквідної пастки. Ефекту витіснення не спостерігається: поки приватний сектор виплачує свої борги, уряд стає позичальником і споживачем останньої надії[4].

3. Проведення гнучкої монетарної політики, яка набуває самостійної стимулюючої ролі, сприяє розвитку фінансового ринку відповідно до суспільних потреб і допомагає втілювати певний суспільний проект. Під час глобальної фінансово-економічної кризи, що розпочалася у 2008 р., перші антикризові заходи центральних банків не суперечили традиційним уявленням про цілі центрального банку і спрямовувалися на збереження фінансової системи, а з точки зору грошово-кредитної політики – відновлення нормальної роботи її трансмісійного механізму. Але після того, як центральні банки відбили небезпеку фінансового колапсу, вони переорієнтувалися на стимулювання сукупного попиту, подолання провалів кредитного ринку (таких як брак кредитування інвестицій реального сектору, малого бізнесу, інфраструктурних проектів). ФРС і Банк Англії оголошують свого роду цільові орієнтири з безробіття для грошово-кредитної політики (якщо в США це загалом відповідає подвійному мандату ФРС, то для Банку Англії це – серйозне корегування монетарної стратегії, нехай і тимчасове); центральні банки розробляють програми стимулювання кредитування реального сектору і малого бізнесу (програма Банку Англії Funding for Lending); намагаються досягти стимулюючого ефекту, беручи зобов’язання щодо збереження стимулюючого характеру грошово-кредитної політики (ФРС, Банк Англії); оголошують ціль і проводять шоківу політику підвищення інфляційних очікувань, щоб подолати дефляційну пастку (Банк Японії); борються з проблемою множинної рівноваги [5] (коли економіка може швидко перейти з одного стану рівноваги в інший залежно від рівня довіри інвесторів) і намагаються зберегти довіру до власної валюти як економічного проекту загалом (Європейський центральний банк, який зобов’язався зробити все для збереження євро). І політики, і представники академічних кіл сьогодні визнають, що така активна монетарна політика є кроком у невідоме. Р.Раджан серед можливих причин такої називає успіх у порятунку фінансової системи і кредит суспільної довіри, що безповоротно втягнув центральні банки у політику, та прагнення збалансувати інтереси населення і фінансового сектору (як можна позбавити підтримки населення, якщо приватні банки отримали величезні кошти від держави?)[6].

Грошово-кредитна політика економік з ринками, що формуються, якщо вони не були учасниками кредитних програм МВФ, і раніше була набагато гнучкішою, ніж у розвинутих економіках, за що піддавалася нещадній критиці. Сьогодні ж сам Міжнародний валютний фонд, що донедавна наполягав на проведенні економіками з ринками, що формуються, політики плаваючого обмінного курсу і цінової стабільності, вже визнає можливість і необхідність більш гнучкої політики, що поєднує цінову стабільність, підтримку в певних межах обмінного курсу і контроль за рухом капіталів. [7, с. 8]

Монетарне стимулювання економіки в Україні з 1999 р. здійснювалося спочатку за рахунок курсової підтримки експорто-орієнтованих галузей промисловості, потім толерантної політики щодо валютного кредитування населення, а на сучасному етапі (коли ефективність курсових механізмів стимулювання знизилася, а у випадку кредитування населення їх стало неможливо використовувати) відбувається стимулювання споживання, але вже через посилення кредитування уряду. Саме динамічне зростання споживання було драйвером економічного зростання у 2012 р. Якщо у 2002 р. кінцеве споживання домашніх господарств становило 55,1% ВВП, то у 2011 р. – 66,5%, а в 2012 р. – 70%. Вагому роль у цьому стимулюванні споживання відіграла грошово-кредитна політика. Як у 2012 р., так і в першій половині 2013 р. в Україні в структурі приросту внутрішнього кредиту переважає приріст чистих вимог до центральних органів державного управління над приростом вимог до інших резидентів, тобто банківська система більше кредитувала бюджет, ніж бізнес і населення. При цьому за вісім місяців 2013 р. приріст вкладень в облігації внутрішньої державної позики вже наближається до річної суми приросту у кризовому 2009 р. Банківська система ж все ще перебуває в стані делевереджингу після втрати сегментів дешевого валютного кредитування населення та внаслідок спаду попиту на кредит з боку підприємств в умовах спаду економічної активності, зумовленого погіршенням зовнішньоекономічної кон'юнктури. Так, у 2012 р. темпи приросту кредитів нефінансовим корпораціям становили 5,2%, а домашнім господарствам – -6,8%, а в січні–липні 2013 р. відповідні показники склали 7,4 та 0,5%. Що стосується кредитування нефінансового сектора, то спостерігається консервація галузевої структури кредитування: частка сільського господарства знаходиться на рівні 6–7%; добувної промисловості – 2–3%; транспорту і зв'язку – 4–5%. Серед позитивних зрушень слід відзначити зростання частки будівництва з 2,1% у 2000 р. до 9% у 2009 р. Найпомітнішими негативними тенденціями за 2001–2012 рр. стали падіння частки в кредитах нефінансовим корпораціям переробної промисловості з 31,2% у 2000 р. до 20,8% у 2012 р. при одночасному зростанні сумарної частки кредитування торгівлі та операцій з нерухомим майном, оренди та інжинірингу з 45,2% у 2000 р. до 53,8%.

Таким чином, сьогодні структура економіки та інституційне середовище в Україні дають можливість використати для кредитування не всі наявні в банках і поза ними заощадження. Грошово-кредитна політика в Україні, що на поверхні виглядає як підтримка стабільного обмінного курсу чи стабільного рівня цін, як і політика інших центральних банків, втілює певний баланс інтересів різних суспільних груп, секторів економіки і є елементом певної моделі економічного розвитку. Щоразу вибір пріоритетної цілі грошово-кредитної політики означає вибір між інтересами боржників і кредиторів, експортерів і імпортерів, державного і приватного сектору. Незалежність центрального банку призначена для того, щоб на основі професійного підходу підтримувати стратегію економічного розвитку країни, щоб уникнути впливу на грошово-кредитну політику постійної боротьби груп інтересів. Оскільки Національний банк України, як і інші центральні банки, за висловом Р.Раджана, більше не може перебувати осторонь від політики, він може зробити дещо більше, ніж кредитування поточних витрат бюджету і внести свій вклад у коригування провалів кредитного ринку в Україні.

У процесах індустріалізації і модернізації у світі важливу роль відіграли банки розвитку. Банк розвитку заповнює такий провал ринку, як брак довгострокового кредитування внаслідок невизначеності приватних агентів щодо його ефективності. Він зменшує цю невизначеність як шляхом зниження точки безбитковості проектів завдяки отриманню дешевих ресурсів, так і безпосередньо – розробляючи стратегії розвитку відповідних підприємств і галузей, надаючи їм не лише фінансову, але й технічну і юридичну підтримку. У банку розвитку балансуються критерії політичної доцільності і професійної оцінки проектів з точки зору їх прибутковості у довгостроковому періоді. Ще в XIX ст. банки розвитку виступали творцями і поширювачами культури довгострокового фінансування. На сучасному етапі деякі банки розвитку, наприклад, Банк національного економічного і соціального розвитку Бразилії, здійснюють це через систему агентських відносин з комерційними банками, а також виступаючи маркемейкерами на фінансових ринках і стимулюючи компанії до проведення публічних розміщень цінних паперів. Цей досвід варто запозичити і в Україні. В Україні йдеться не стільки про відсутність культури довгострокового фінансування, а про відсутність довіри у правовій і економічній захищеності бізнес-процесів. Правовий і технічний супровід інвестиційних проектів державним банком розвитку сприяв би вирішенню цієї проблеми. Зарубіжний досвід засвідчує, що починати роботу банку розвитку варто з невеликої кількості інфраструктурних проектів загальнодержавного значення. Це, по-перше, певною мірою захищає від корупції на етапі становлення банку, коли за його кошти боротимуться національні олігополісти. По-друге, покращення інфраструктури підвищить ефективність наступних проектів. Водночас, розробляючи систему кредитної підтримки модернізації економіки, важливо уникнути проблеми втрати соціального аспекту, що часто супроводжувала процеси індустріалізації. На нашу думку, в Україні слід вибудувати ідеологію і стратегію українського банку розвитку, що базується на двох опорах: модернізація промисловості і підвищення рівня життя людей. При цьому на початковому етапі діяльності цього банку в рамках кожної опори має реалізовуватися обмежене число проектів, що забезпечить вищу ефективність і прозорість. Національний банк за допомогою грошово-кредитної політики може підтримати процеси поширення продуктивного кредитування в економіці і залучення до них не лише банку розвитку, який створюватиме осередки довіри для здійснення інвестиційної і виробничої діяльності, але й інших фінансових посередників.

Таким чином, шляхом до гармонізації в грошово-кредитній сфері інтересів громадян і держави є проведення гнучкої і прозорої політики підтримки моделі суспільного розвитку та подолання провалів кредитного ринку.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Новые вызовы для денежно-кредитной политики в современных условиях. Кн. 2. Взгляд из Украины / под ред. акад. НАНУ В.М.Гейца, чл.-корр. НАНУ А.А.Гриценко; НАН Украины, Инт-т экон. И прогнозир. – К., 2012. 2. The Dog That didn't Bark: Has Inflation Been Muzzled or was It just Sleeping? //World Economic Outlook. – April. 2013. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2013/01/pdf/c3.pdf>. 3. Reinhart C., Sbrancia M. (2011). The Liquidation of Government debt // NBER Working paper series. – WP 16893. – 64 p. 4. McCulley P., Pozsar Z. Helicopter Money: Or How I Stopped Worrying and Love Fiscal-Monetary Cooperation. – Global Interdependence Center Global Society of Fellows, 2013. – 37 p. 5. Blanchard O. Rethinking Macroeconomic Policy. Posted on April 29, 2013 by iMFdirect. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://blog-imfdirect.imf.org/2013/04/29/rethinking-macroeconomic-policy/>. 6. Rajan R. A step in the dark: unconventional monetary policy after the crisis. Andrew Crockett Memorial Lecture by Raghuram Rajan. – 23 June 2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bis.org/events/agm2013/sp130623.htm>. 7. Blanchard O., Dell'Araccia G., Mauro P. Rethinking Macro Policy II: Getting Granular / IMFStaffDiscussion Note. – 2013. – April 15.

Екатерина Баева

ФГБОУ ВПО «Курский государственный университет»

ЗНАЧЕНИЕ ПОТРЕБИТЕЛЬСКОГО КРЕДИТОВАНИЯ ДЛЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ АДАПТАЦИИ НАСЕЛЕНИЯ*

В последние годы в России наибольшей популярностью у населения среди всех банковских услуг пользуется потребительский кредит физическим лицам. Потребительский кредит представляет собой форму кредита, предоставляемого кредитными организациями физическим лицам для удовлетворения их потребительских нужд. Другими словами, потребительский кредит – это приобретение физическим лицом товара с отсрочкой платежа или, наоборот, предоставление кредитным учреждением ссуды для удовлетворения потребительских нужд; может осуществляться и через кредитные карты. Как правило, за пользование потребительским кредитом кредитное учреждение взимает с населения высокий процент. Объектом потребительского кредита являются деньги или товар. Субъектами в потребительском кредите выступают, с одной стороны, кредитное учреждение, предприятие или организация, а с другой – заемщики, то есть физические лица. В настоящее время потребительским кредитом население может воспользоваться для приобретения любых товаров, среди них могут быть мобильные телефоны, бытовая техника и пр., в том числе и товары длительного пользования, такие как квартира, машина и пр.

Потребительский кредит является одним из самых простых способов получить деньги для удовлетворения личных потребностей, при этом в большинстве случаев отсутствует необходимость собирать большое количество разнообразных справок и документов.

На наш взгляд, потребительское кредитование имеет ряд позитивных и негативных последствий для процесса социальной и экономической адаптации населения к условиям жизни. К его положительным характеристикам можно отнести приобретение желаемого товара при отсутствии необходимых денежных средств; возможность оплачивать товар незначительными для личного или семейного бюджета платежами на протяжении длительного времени; возможность для заемщика самостоятельно установить сумму выплат; возможность досрочно погасить кредит; требование минимального набора документов (паспорт, трудовая книжка, справка о доходах); относительно короткие сроки рассмотрения заявки.

Исходя из этой позиции, потребительский кредит повышает обеспеченность населения необходимыми товарами и, соответственно, уровень жизни, что является значимым показателем адаптированности населения в экономической сфере.

Однако отрицательными чертами потребительского кредитования для населения выступают высокая процентная ставка по кредиту (выше, чем для юридических лиц), поэтому процент увеличивает стоимость товара; вероятность сокрытия банком реальной процентной ставки; учет банками, как правило, только официальных доходов заемщика; возрастные ограничения для получения потребительского кредита (25–60 лет); наличие повышенной ответственности перед банком, когда заемщик обязан выплачивать кредит, несмотря на сложившиеся тяжелые обстоятельства, такие как потеря работы или болезнь.

В этом плане потребительский кредит связан с увеличением расходов населения на приобретение товаров (за счет оплаты кредита и процентов), с постоянным пребыванием заемщика в стрессовом состоянии, что негативным образом сказывается на его здоровье и может снижать его адаптивные возможности.

**Работа подготовлена в рамках поддержанного РГНФ научного проекта № 13-33-01208 а2 «Адаптационный потенциал населения в условиях трансформации российского общества».*

Как отмечает Д.О. Стребков, с каждым годом в России темпы роста рынка потребительского кредита продолжают возрастать. Сегодня задолженность населения перед кредитными организациями удваивается каждый год [1-3].

На наш взгляд, темпы роста предоставления финансовыми организациями кредитных услуг, объясняются не только произошедшими за последние десятилетия изменениями в экономике страны (рост реальных доходов граждан, увеличение ассортимента товаров и услуг на рынке и пр.), но и переменами в ценностях населения относительно долговых обязательств.

Люди поняли, что многие предметы роскоши можно приобрести еще в молодости, а потом выплачивать их стоимость в течение многих лет. При этом, несмотря на популярность потребительского кредита, многие граждане по-прежнему предпочитают для приобретения какого-либо товара не пользоваться данной услугой. Можно сделать вывод, что кредитное поведение у россиян неоднородно.

А.А. Дикий [4, с. 137] выделяет шесть видов текущего кредитного поведения россиян:

- уверенные заемщики (10%), к которым относятся те, кто имеет опыт кредитного поведения, а также склонен позитивно относиться к кредиту. По своим социально-демографическим и экономическим характеристикам эта группа заемщиков преимущественно состоит из людей среднего возраста (35–45 лет), имеющих относительно высокие среднедушевые доходы;

- вынужденные заемщики (18%). Для них получение кредита – вынужденная мера. Основная часть денежных доходов в таких семьях уходит на погашение кредитных сумм, но страх перед санкциями банка заставляет вести политику минимизации расходов для своевременных выплат;

- неуверенные заемщики (4%). Те, кто имеет опыт кредитования и нейтральные установки по отношению к кредиту. Возможно, решение о кредите принимал не сам респондент, а члены его семьи или другие значимые люди, поэтому ярко выраженной позитивной или негативной установки на кредитное поведение у него не сформировалось;

- потенциальные заемщики (12%), которые имеют положительные установки на кредитное поведение, однако не имеют еще кредитного опыта. Среди них, как правило, доминирует молодежь (до 30 лет). Отсутствие устойчивого, а главное, высокого официального дохода пока является формальным препятствием для оформления ими кредитов;

- маловероятные заемщики (27%), установки которых по отношению к кредитам нейтральны. Эта группа со временем может перейти как в категорию потенциальных заемщиков, так и в группу антизаемщиков;

- антизаемщики (29%) – это те, кто имеет негативные установки по отношению к кредиту при отсутствии кредитного опыта. Среди антизаемщиков распространена приверженность к сберегательной модели поведения. При этом мотивация делать хоть какие-то сбережения становится для них механизмом экономической адаптации.

Таким образом, можно сделать вывод, что значение потребительского кредитования для экономической адаптации населения России неоднозначно. С одной стороны, потребительский кредит является наиболее удобной формой кредита, посредством которой возможно повышение обеспеченности населения товарами, и около пятой части россиян добровольно или вынужденно прибегают к данному способу адаптации. С другой – потребительский кредит связан с повышенными рисками для материального и физического благополучия заемщиков, что в результате получения данного кредита становится ключевым фактором снижения адаптивных возможностей у состоявшихся заемщиков и причиной отказа от такого кредита у потенциальных.

ЛИТЕРАТУРА: 1. Стребков Д. О. Потребности и предпочтения населения России на рынке кредитных услуг // Социологические исследования. – 2004. – № 2. – С. 51–59. 2. Стребков Д. О. Социальные аспекты кредитного поведения населения // Социологический журнал. – 2007. - № 1. – С. 83–102. 3. Стребков Д. О. Между долгом и кредитом: различные модели кредитного поведения населения // Социологические исследования. – 2007. – № 3. – С. 1–23. 4. Дикий А. А. Жизнь в кредит: установки и поведенческие стратегии россиян // Социологические исследования. – 2012. – № 5. – С. 134–140.

Валерія Корнівська

ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА ЗАХИСТУ ІНТЕРЕСІВ ГРОМАДЯН У ФІНАНСОВІЙ СФЕРІ

Лібералізація світових фінансових ринків, суперечливі процеси державного регулювання фінансових відносин в умовах долання нормативних обмежень фінансовими посередниками на фоні наповнення глобального фінансового простору ліквідністю та зниження процентних ставок зумовили розвиток хибних мотивацій діяльності операторів фінансових ринків, *якими були перевага ліквідності та необхідність зростання капіталізації*, відчого безпосередньо залежали бонуси менеджерів фінансових установ. В умовах надлишку ліквідності, надлишку простору операційної активності, яким булався глобальна економіка, та мінімальної відповідальності менеджерів, реалізація мотивів проходила досить ефективно, при цьому

формувався надто «довгі» ланцюжки відповідальності, відбувалися її деперсоніфікації зростання ризиків, економічний зміст фінансового посередника деформувався: він перетворився з «приймаючого на себе ризики» в «торговця ризиком». Створивши колосальну за розміром бульбашку ризику, фінансові посередники зумовили колосальне розбалансування світового фінансового простору.

Криза показала, що лібералізація фінансових ринків, яка в практичному контексті означала усунення держави та її регулюючого впливу на систему фінансових відносин, тим не менше не означає відсутності відповідальності держави в період криз, оскільки в умовах нестабільності включається принцип кредитора останньої інстанції та здійснюється державна підтримка системних фінансових установ, що врешті-решт покладається на плечі платників податків. Криза поставила питання про **соціальну відповідальність фінансових ринків** та в цьому контексті про перегляд характеристик ефективності державної політики щодо регулювання фінансових ринків.

Сьогодні необхідно відповісти на питання, якщо дійсно фінансові ринки можуть за певних умов сприяти економічному зростанню, то яким чином держава повинна впливати на розвиток фінансового ринку, щоб створювати основи його стабільності та ефективності? Наскільки держава повинна обмежувати або сприяти розвитку певних фінансових відносин та певних фінансових інститутів для забезпечення економічного зростання? Чи може держава проводити ліберальну політику для забезпечення стабільності економіки? Відповіді на ці питання мають стати методологічною основою для обґрунтування державної політики у сфері захисту інтересів громадян у фінансовій сфері.

Сучасна фінансово-економічна криза показала, що держава повинна грати ключову роль на фінансових ринках щодо забезпечення фінансового нагляду, створення основ здорової конкуренції та покращення фінансової інфраструктури. Більше того, активне втручання держави в роботу фінансового сектору може допомогти підтримати економічну стабільність, стимулювати зростання і створити робочі місця. Сьогодні вже не ставиться питання про необхідність активного державного регулювання фінансового ринку, – воно є однозначно вирішеним, – дискусії розгортаються щодо його оптимальної моделі та її основних принципів та підходів у контексті забезпечення ефективності фінансових ринків.

Державна політика у сфері захисту інтересів громадян у фінансовій сфері має бути спрямована на формування основ соціальної відповідальності фінансових установ, оскільки вихід світової економіки на посткризову траєкторію розвитку залежить, у тому числі, і від реанімації комплементарних взаємозв'язків світових фінансових ринків із реальним сектором економіки для організації довгострокових кредитно-інвестиційних процесів, при цьому ефективність фінансових ринків повинна оцінюватись, у першу чергу, в контексті їх вpleтеності в загальноекономічні процеси та в аспекті їх соціальної відповідальності.

Під соціальною відповідальністю фінансової установи слід розуміти головний принцип її функціонування, що означає організацію кредитно-інвестиційних процесів у рамках діючого національного законодавства таким чином, щоб ефективність фінансових операцій установи корелювалась з довгостроковими ефектами розвитку реального сектору економіки (в тому числі й екологічними та соціогуманітарними), щоб діяльність фінансової установи впливала через демократизацію фінансів на покращення добробуту домогосподарств (але також з врахуванням комплементарних взаємозв'язків індивідуальних фінансових інтересів та суспільного інтересу довгострокового економічного зростання), запобігала розвитку необачної фінансової поведінки населення, брала участь у формуванні загальної фінансової культури.

Усі ці аргументи необхідно враховувати в процесі побудови та певної трансформації українського фінансового ринку, який і досі не завершив своє формування, не є цивілізованим у загальноприйнятому сенсі, не виконує загальносистемних завдань. В сучасних умовах українське фінансово-інституційне середовище характерне загальною низькою ефективністю банківських установ, оскільки триває зменшення ефективності використання банківського капіталу на фоні зростання «поганих» банківських кредитів. Починаючи з 2009 р. спостерігається падіння кредитування населення, ця тенденція проявляється також по лінії суб'єктів малого та середнього бізнесу. Вартість кредитних ресурсів в Україні є найбільшою серед європейських країн, а опортунізм фінансових установ щодо своїх клієнтів є практично необмеженим. Кризова динаміка капіталізації фондового ринку є наднестабільною, що перш за все пов'язано із несформованістю, несталістю інституційною структурою та значною екзогенною залежністю українського фондового ринку.

Водночас у сучасних умовах Україна визначається із вибором вектора інтеграції, що в будь-якому випадку буде означати лібералізаційні процеси в фінансово-інституційному середовищі України, які зумовлять зростання ризиків в довгостроковій перспективі через те, що Україна провадитиме лібералізацію всегментованому, низькоефективному, в певному сенсі тупиковому фінансовому просторі. Запобігання цим ризикам можливе через запровадження соціальної відповідальності в системі взаємодії на фінансових ринках, яке створить основи довгострокової усталеності економічного розвитку шляхом реанімації комплементарних зв'язків між фінансовим та реальним сектором економіки.

Державні регулюючі органи, спрямовуючи фінансові установи в русло формування соціальної відповідальності, повинні враховувати такі моменти:

- лібералізація фінансових ринків призвела до деформації економічного змісту діяльності фінансового посередника і спотворила його уявлення про соціальну відповідальність;
- зважаючи на переплетення в короткостроковому періоді в процесі лібералізації інтересів держави, інвесторів та реципієнтів фінансових коштів, одночасно беручи до уваги деструктивний вплив

лібералізації в довгостроковому контексті на формування та відтворення соціальної відповідальності, в процесі реалізації державної політики необхідними є пильне відстеження та недопущення лібералізаційного лобі;

- ліберальна процентна політика держави в умовах кризи не приводить до зростання інвестування в реальний сектор економіки, а тому не сприяє зростанню соціальної відповідальності фінансового посередника, таким чином проводити процентну політику сприяння центральні банки можуть лише за умов рефінансування банківських установ під конкретні інвестиційні проекти;

- соціальна відповідальність фінансових посередників явно зменшується в умовах надлишку ліквідності, що сприяє укоріненню опортуністичних мотивацій фінансового посередника через реалізацію переваги ліквідності та прагнень зростання капіталізації;

- формуванню соціальної відповідальності повинно передувати створення ефективної системи захисту інвесторів та споживачів фінансових послуг;

- для ефективного впровадження принципів соціальної відповідальності необхідним є спрямування державної політики по шляху до дійсно ефективної в довгостроковому контексті демократизації фінансів, яка включає три компоненти: розширення доступу населення до якісних і адекватних за ціною банківських послуг; виключення банківського опортунізму і створення дієвої системи захисту прав споживачів фінансових послуг; обмеження доступу населення до складних фінансово-інвестиційних продуктів. У цьому зв'язку необхідним є створення бюро захисту прав споживачів фінансових послуг, у веденні якого повинно бути формування єдиної системи принципів операційної активності фінансових посередників стосовно їхніх клієнтів та відповідальності за їх порушення.

- у контексті запобігання опортуністичній поведінці фінансових посередників необхідним є впровадження принципу відповідального кредитування, який посилює відповідальність менеджера банківської установи щодо виявлення дійсного фінансового становища клієнта, виявлення його можливостей щодо своєчасного погашення кредиту та інформування клієнта про його дійсну платоспроможність та можливі ризики;

- соціальна відповідальність фінансової установи також пов'язана з розвитком фінансової культури в національному фінансовому просторі через популяризацією фінансових знань у достатньому обсязі для формування головного принципу діяльності населення на фінансових ринках – усвідомлення бюджетних обмежень.

Вікторія Близнюк

ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАНУ України»

ПОШУК НОВОЇ МОДЕЛІ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН

Ситуація у соціально-трудовій сфері є визначальною детермінантою якості життя населення, забезпечення соціальної злагоди та стабільності у суспільстві. Загострення протиріч у соціально-трудовій сфері призвели до «асиметричності наявних моделей соціально-трудових відносин»[1], до ознак якого відносять: масові випадки розподілу результатів виробництва не на користь найманих працівників; порушення прав найманих працівників на гідні умови праці; невиконання роботодавцями умов трудового договору, або відсутність документально укладених умов праці.

Довготривалою є дискусія щодо визначення оптимальної межі державного втручання в економічний розвиток країни в цілому та соціально-трудова сферу зокрема. У світі практично не існує суто ринкової саморегулюючої економіки, майже в кожній країні відчутним є вплив держави у регулюванні ринку праці. Соціальна спрямованість, насамперед, європейських держав на забезпечення всезростаючого рівня добробуту зіткнулася з економічними, демографічними та цивілізаційними обмеженнями, а також кризою механізмів страхування. З'являються достатньо обґрунтовані висловлювання щодо кризи соціальної держави та необхідності пошуків нових інструментів регулювання соціально-трудова сфери [2]. Тому ефективність моделі економічного розвитку безпосередньо залежить від участі та ролі держави у визначенні та реалізації політики у сфері трудових відносин.

Сучасний рівень якості українського державного управління, в тому числі економічної політики в трудовій сфері як підсистеми державного управління, визначається низкою важливих факторів, які впливають на досягнення заявлених цілей. Вплив на ціль може бути як детермінованим (негативним, позитивним), так і ймовірним (ризик, загрози). Процедура розробки дієвої економічної політики в сфері трудових відносин, очевидно, має враховувати вплив усіх цих факторів. Так, позитивні фактори впливу на економічну політику в трудовій сфері необхідно підтримувати і посилювати, негативні – стримувати і долати, а щодо ризиків та загроз – розробляти заходи профілактики, попередження, тобто мінімізації їх впливу.

До основних факторів уповільнення економічної динаміки за останні два роки можна віднести: скорочення валового нагромадження капіталу у структурі ВВП (-12,9% за підсумками 2012р.), зростання кредитної ставки (з 14,6% у 2010 р. до 17,8% у 2012 р.), уповільнення кредитної активності, стагнація виробництва переважної більшості видів переробної промисловості через обмежений внутрішній попит, значна відкритість економіки (зростання частки рахунку поточних операцій у ВВП до 8,4% та частки імпорту у ВВП до 59,3% у 2012р.), дефляційні процеси в економіці (ІСЦ -0,2% у грудні 2012 р. до грудня

попереднього року), зниження світового попиту на традиційну продукцію українського експорту, спад динаміки експорту та послуг у складі ВВП (-7,7% у 2012 р.), зниження доступності до зовнішніх запозичень. При цьому не слід очікувати на зростання цін на сталь у поточному 2013 р., що негативно впливатиме на поповнення бюджетних надходжень. Основа економічного росту має бути сформована за рахунок підвищення конкурентоспроможності людського капіталу. Таким чином, завдання економічного розвитку суттєво перетинається та базується на завданнях соціального розвитку.

Економічна політика у трудовій сфері має спрямовуватися на створення нових ефективних робочих місць саме у високотехнологічних секторах, що залежить переважно від роботодавця і зумовлюється його потребами та інтересами. Від нього, його поведінки на ринку праці, бажання і вміння керувати мотивацією значною мірою залежить і поведінка працівників – вже працюючих, майбутніх і тих, хто шукає роботу на ринку праці [3, с. 5]. Тобто державна політика у трудовій сфері має керуватися принципами створення ефективного виробника та власника, із високим рівнем продуктивності власного виробництва.

Оскільки суспільний розвиток на сучасному етапі виходить далеко за межі ринкових законів організації економічного життя, а частина суспільних благ, виробництво, розподіл, обмін і споживання яких не може регулюватися суто ринковими принципами, неухильно зростає [4], принципово важливого значення набуває формування не лише ефективного власника, а й ефективного працівника. Однак останнє унеможливується штучним заниженням вартості робочої сили, наявністю неефективних мотиваційних механізмів, збереженням (і навіть посиленням) психолого-поведінських стереотипів пасивного ставлення до праці. Ситуація в Україні характеризується значним відставанням за рівнем оплати праці від стандартів усіх розвинутих країн і більшості країн, що розвиваються. За рівнем середньої заробітної плати серед розвинутих країн світу, до яких ми постійно прагнемо, Україна посідає одне з останніх місць, відстаючи від країн ЄС і своїх найближчих сусідів.

Усе вище наведене вимагає визначення стратегічних *пріоритетів та принципів* економічної політики в трудовій сфері та обґрунтування основних стратегічних кроків, які необхідно реалізувати. Так, економічна політика у трудовій сфері має базуватись на таких *принципах*:

- відповідальність держави за створення рівних стартових умов для реалізації прав громадян на працю і вільно обрану зайнятість;
- забезпечення соціальної справедливості та соціального партнерства суб'єктів трудових відносин, тобто створення рівних можливостей для всіх громадян незалежно від їхнього походження, соціального і майнового стану, расової та національної належності, статі, віку, політичних переконань, ставлення до релігії, реалізації права на вільний вибір виду діяльності відповідно до своїх здібностей та професійної підготовки, з урахуванням особистих інтересів та суспільних потреб;
- добровільність праці, вільне розпорядження громадянами своїми здібностями до продуктивної і творчої праці;
- врахування та забезпечення довготривалих національних інтересів;
- врахування національних, культурних традицій, історично сформованих регіональних і галузевих особливостей та потреб у робочих місцях;
- сприяння зайнятості громадянам, які особливо потребують соціального захисту і зазнають труднощів у пошуку роботи;
- комплексний підхід до вирішення проблем зайнятості, що включає в себе координацію зусиль державних органів, профспілок, об'єднань роботодавців усіх рівнів, використання фінансових можливостей бюджетів, позабюджетних фондів, коштів підприємств, громадських об'єднань та громадян.

Здійснюючи аналіз ролі держави у трудовій сфері, слід констатувати, що різноманітність класичних та новітніх її функцій впливає із її ролі у функціонуванні суспільства в цілому. Так, держава одночасно виступає як власник засобів виробництва та роботодавець, так і як ініціатор соціального діалогу та гарант прав і свобод членів суспільства. Тобто, держава зацікавлена у встановленні та забезпеченні соціальної злагоди у суспільстві та реалізації прав як роботодавців, так і найманих працівників. Численні наукові розробки доводять, що соціально-трудова відносина в Україні носять двобічний характер. З одного боку, трудове законодавство можна охарактеризувати як достатньо жорстке, якому притаманні багаточисленні правові та адміністративні обмеження, що дісталися йому у спадок від радянських часів. З іншого боку – соціально-трудова відносина характеризуються слабкими механізмами виконання трудового законодавства. Тобто, достатньо сильний захист найманих працівників та зарегульованість трудових відносин розповсюджується не на весь ринок праці, а лише на його ядро, що в свою чергу спричиняє істотну сегментацію ринку праці та виникнення таких анклавів, де відсутні гарантії зайнятості або де роботодавці можуть використовувати певні інструменти невиконання вимог трудового законодавства без істотних втрат. Це призвело до розмивання меж формального та неформального секторів ринку праці. Одночасно довіра та повага до інституту трудового права та контракту поступово зменшувалася, нормою стали систематичні порушення трудового законодавства, що в свою чергу й породило певні підвалини соціальної напруги у суспільстві.

Усе це свідчить про необхідність зміни парадигми економічної політики у трудовій сфері. Важливо обрати такі механізми, які будуть оптимізувати державну політику у сфері праці. Враховуючи негативний досвід, реформування трудової сфери не повинно піти шляхом розширення та ускладнення мережі заборони, обмежень та посилення адміністративного контролю. Слід використати позитивний досвід дії механізмів «тимчасової адаптації» та створити умови для продуктивної довгострокової

реструктуризації трудової сфери. Гнучке підстроювання має бути впроваджене у правове поле і забезпечено жорстким контролем щодо його виконання. Повинні бути створені умови гнучкості заради зростання та розвитку соціально-трудової сфери.

ЛІТЕРАТУРА.1. Колот А. Асиметрія розвитку соціально-трудової сфери: зарубіжний досвід і вітчизняні реалії / А.Колот // Україна: аспекти праці. – 2011.–№8 – С.3–11.2.Пищуліна О.М. Майбутнє соціальної держави – в пошуках нової моделі / О.М. Пищуліна // Соціально-трудові відносини: теорія і практика: зб. наук. праць. –2011. – № 1. –С. 20-27. 3. Монастирська Г.В. Багаторівневість системи мотивації українського працівника //Вісник Хмельницького національного університету – 2011. – № 6. – т. 1–[Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Vchnu_Ekon/2011_6_1/115-118.pdf.4. Новий курс: реформи в Україні. 2010–2015 pp. : національна доповідь ; [за заг. ред. В.М. Гейця та ін.]. – К. : НВЦ НБУВ, 2010. – 232 с.

Андрій Ноур

ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»

АКТУАЛЬНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ АКТИВІЗАЦІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОВЕДІНКИ НАСЕЛЕННЯ ТА СПРИЯННЯ ВИСХІДНІЙ МОБІЛЬНОСТІ

За сучасних умов розвитку соціально-економічних процесів в Україні необхідно проводити активну політику сприяння ефективній зайнятості населення. Міжнародний досвід соціально-економічної політики зростання показує, що перетворення України на конкурентоспроможну державу потребує цілеспрямованої і чітко визначеної на достатні терміни державної політики у сфері зайнятості задля створення конкурентного ринку праці, котра ґрунтується на розумінні того, що конкурентоспроможна держава – це загальнонаціональна інтегруюча ідея розвитку економіки та суспільства, реалізація якої неможлива без потужної економіки, складовими якої є розвинутий ринок праці, її висока продуктивність, гідна заробітна плата.

Активізація політики держави щодо сприяння ефективній зайнятості населення має одночасно охоплювати кілька основних напрямів. Одним із них має бути реформування нинішньої системи заробітної плати – гармонізація рівня оплати праці в різних сегментах економіки, розвиток стимулюючої та відтворюючої функції заробітної плати, формування концепції "справедливої ціни робочої сили" тощо. Крім цього, органами влади всіх рівнів має проводитися свідомо політика щодо кардинальних змін у сфері державного регулювання оплати праці, створення соціально-економічних умов для підвищення економічної ініціативи економічно активної частини населення, яка сприятиме висхідній соціально-економічній мобільності.

Необхідно розробити та реалізувати заходи для приведення пропозицій щодо чисельності, професійного складу та кваліфікаційного рівня робочої сили у відповідність із попитом роботодавців шляхом підвищення якості людського капіталу через освітньо-професійну підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації відповідно до сучасних потреб ринку праці. Це дасть змогу зменшити надмірну диференціацію доходів населення, котра провокує надлишкову нерівність і соціальну нестабільність у суспільстві.

Реалізація наведених та низки інших умов зростання потребує відповідного спрямування державної соціально-економічної політики. Окрім, звичайно, її адаптації до конкретних умов будь-якої країни, які трансформуються, вона повинна базуватися на певних загальносвітових підходах, враховуючи те, що потрібен постійний пошук ефективних шляхів посилення ділової активності населення. Це можливо завдяки, у тому числі, цілеспрямованій політиці держави на ринку праці. Вважається, що саме «політика праці» є найбільш прийнятним видом політики в період радикальних змін, коли частина людського капіталу виявляється до них не готовою («морально зношується») у той час, як потрібні структурні реформи, котрим властива підвищена мобільність робочої сили (посадова, галузева, регіональна тощо). Йдеться про пропаговану МОП політику, що базується на концепції гідної праці. Вона включає чотири складові: зайнятість, соціальний захист, права працівників та соціальний діалог. Зазначені складові для соціально-економічної політики XXI ст. визначено ключовими принципами захисту гідності людини. МОП зазначає, що гідна праця не тільки забезпечує внесок у розвиток, а й слугує метою сама по собі, тому що є важливою частиною життя більшості людей стосовно витраченого на неї часу, значимості для соціальної інтеграції, самоповаги людини та якості життя. До стратегічних положень захищеності людської гідності, визначених 1999 р. 87-ю сесією МОП, включено як пріоритетні завдання: концентрація зусиль на пропаганді та поширенні у світовому просторі гідної праці, яка є головною глобальною потребою початку XXI ст.; розвиток співпраці між державою, працівниками та роботодавцями, спрямований на узгодження спільної діяльності; розробка та реалізація політичних інструментів щодо розуміння потреб населення і представлення його інтересів. Гідна праця стосується не тільки зайнятості в офіційному секторі економіки, а й найманих працівників неформального сектора, самозайнятих тощо. Її ознаки: достатні можливості для отримання роботи, винагороди за працю, надійність доходу й соціальне забезпечення; безпека та гігієнічно здорові умови праці; відстоювання основних прав працюючих (свобода асоціацій, відсутність дискримінації на роботі, відсутність примусової та дитячої праці); орієнтація на соціальний діалог.

Зазначені актуальні аспекти соціально-економічної політики у сфері зайнятості та активізації економічної поведінки обумовлені тим, що за даними соціологічних опитувань 2009–2012 рр. зафіксовано переважно низхідну мобільність за рівнем матеріального становища, відбувається переміщення сімей працюючих від високо- та середньодоходних груп до низькодоходних. Відбувається зростання страт, які оцінюють своє становище як «нижче за середнє» і «низьке». За даними опитування 2011 р. до низькодоходної групи (сумарно оцінки «нижче за середнє» та «низьке») віднесли себе 68% працівників промисловості/сільського господарства, 67% самозайнятих та 57% службовців.

За оцінками очікуваної суб'єктивної мобільності (на найближчі півроку) серед усього працюючого населення лише 8% очікують висхідну мобільність у матеріальному становищі та вважають, що добробут зросте, а 92% вважають, що суттєвих змін не відбудеться або добробут зменшиться (сумарно). Найменш дохідні працівники промисловості/сільського господарства відчують не тільки реальні низхідні переміщення за матеріальним становищем, а й відрізняються більш песимістичними очікуваннями і настроями щодо змін у майбутньому. Встановлено, що низький рівень матеріального становища є бар'єром очікуваної висхідної суб'єктивної мобільності, що викликає зневіру у можливостях успішного соціально-економічного просування.

Респонденти з очікуваною висхідною мобільністю дещо частіше вказують, що мають крім основного місця роботи додаткову зайнятість, тобто є більш активними на ринку праці. Частіше вдаються до неофіційної трудової зайнятості прошарки з низхідною та висхідною мобільністю, вони ж частіше отримують заробітну плату за виконану роботу не офіційно.

Очікування висхідної або низхідної мобільності значно детермінує настрої та соціальне здоров'я населення. Відчували напругу, страх, тугу більше половини респондентів з низхідною мобільністю, вони ж більш песимістично ставляться до інфляційних процесів в країні та перспектив розвитку економіки.

Встановлено, що більше третини працюючого населення зайняті не за набутою професією, а характер їх роботи не відповідає професійно-освітньому рівню, що може бути пов'язано з деформацією ринку праці та відсутністю належної регламентації оплати труда. Найбільша кількість працівників, у яких робота не відповідає професійно-кваліфікаційному рівню, акумульована у низькодоходній страті (42%). Невідповідність пропозицій на ринку праці потребам економіки, наявне безробіття або його загроза, примушують людей погоджуватися на роботу (часто-густо малокваліфіковану) не за набутою професією, що впливає на їх переміщення до низькодоходного прошарку працюючих.

Визначені процеси суб'єктивної мобільності за матеріальним становищем, особливості адаптації до життя та сприйняття населенням поглиблення майнового розшарування вимагають наступних кроків у соціально-економічній політиці:

- вдосконалення соціально-трудова відносин, що включає поглиблення процесу легалізації зайнятості, створення умов для розвитку малого і середнього бізнесу, зниження прихованого безробіття, розвиток інституту соціального партнерства;
- розвиток інноваційного виробничого потенціалу, що генерує нові ефективні робочі місця, інтенсифікацію виробництва і підвищення продуктивності праці, формування якісно нової робочої сили;
- розвиток і модернізація всіх рівнів і форм професійного навчання, орієнтованого на запит інноваційної економіки і потреби сучасного ринку праці;
- розвиток інститутів ринку праці та сприяння висхідній трудової мобільності працівників.

Юлія Завалишина

ФГБОУ ВПО «Курский государственный университет»

НЕФОРМАЛЬНАЯ ЗАНЯТОСТЬ КАК СПОСОБ АДАПТАЦИИ НАСЕЛЕНИЯ К УСЛОВИЯМ ТРАНСФОРМИРУЮЩЕГОСЯ ОБЩЕСТВА*

На современном этапе для многих стран мира, независимо от их экономического и социокультурного развития, неформальный сектор экономики играет важную роль в экономической адаптации населения, поскольку предполагает создание рабочих мест для решения проблем безработицы и обеспечение населения средствами к существованию для снижения бедности и повышения уровня жизни. Занятые в неформальном секторе экономики также участвуют в производстве необходимых для общества товаров и услуг, что обуславливает социально-экономическую значимость данного вида занятости.

К неформальной занятости населения относятся различные виды трудовой деятельности, осуществляемые вне формальных институциональных рамок, например, оказание услуг частным образом, мелкая торговля, личное подсобное хозяйство с производством сельскохозяйственных продуктов для своего потребления и на продажу и т. п. Ее особенностями выступают отсутствие трудовых договоров и социальной защиты, неуплата налогов и взносов в социальные фонды и т. п.

Термин «неформальный сектор» в научный оборот ввел британский социолог и антрополог К. Харг, который определял его как примитивную и разнообразную самозанятость, типичную для обитателей

**Работа подготовлена в рамках поддержанного РГНФ научного проекта № 13-33-01208 а2 «Адаптационный потенциал населения в условиях трансформации российского общества».*

городских трущоб в развивающихся странах. По результатам его исследований, в состав неформально занятых он включил городских бедняков, мигрантов из сел, неквалифицированных работников [1].

В дальнейшем содержание термина «неформальный сектор» изменилось, поскольку данное явление было отмечено и в развитых странах, выявлены отсутствие значительной разницы между уровнем оплаты труда и условиями труда в формальном и неформальном секторе, добровольный характер такой формы занятости и даже предпочтение ее в сравнении с формальной занятостью у самозанятых. Как отмечают А.А. Зудина, В.Е. Гимпельсон, в целом неформальный сектор, скорее, напоминает микропредпринимательский сектор развитых стран, самозанятые работники и владельцы малых фирм не стремятся в формальный сектор, для них законодательная защита рабочих мест в формальном секторе не является достаточным стимулом для перехода в него, так как работники могут относительно выше ценить иные характеристики, например, независимость и рост заработка. Принадлежность работников к неформальному сектору, по их выражению, свидетельствует лишь о том, что с учетом своих индивидуальных характеристик они не обязательно смогли бы добиться аналогичного уровня благосостояния в формальном секторе [2, с. 2].

В современных условиях роль неформальной занятости для социального положения ее обладателей имеет неоднозначный характер. С одной стороны, она может обуславливать низкий социальный статус и его нестабильность, поскольку работник в неформальном секторе экономики не имеет социальных гарантий, обеспеченных законом. С другой стороны, неформальная занятость может быть добровольным выбором, обеспечивать сопоставимый или даже более высокий доход, большую автономию, гибкий график работы, возможность начать предпринимательскую деятельность. Такая занятость способна повышать субъективный статус, создавая у работника ощущение относительного благополучия [3, с. 28].

Сегодня в состав неформально занятых работников обычно включают занятых по найму у физических лиц, индивидуальных предпринимателей; предпринимателей без образования юридического лица; занятых на индивидуальной основе (самозанятые); занятых в домашнем хозяйстве по производству продукции, предназначенной для реализации; занятых в фермерском хозяйстве в случаях, если регистрация или оформление документов отсутствует либо с регистрацией в качестве индивидуального предпринимателя; занятых на предприятиях и в организациях формального сектора без оформления трудового контракта [2, с. 5].

В большинстве постсоветских стран, переживающих в настоящее время структурную трансформацию, в том числе и в России, масштабы неформальной занятости шире, чем в развитых странах. По данным Росстата, в 2011 г. в России численность занятых в неформальном секторе экономики составила 18,5% от общей численности занятого населения страны. Из них для 89,4% неформальная занятость является занятостью на основной работе, для 10,6% – на дополнительной. При этом неформальная занятость преобладает среди сельского населения [4, с. 59].

На наш взгляд, основная причина такой ситуации связана со стремлением некоторой части населения избежать налогообложения получаемых доходов и связанных с этим бюрократических процедур, она имеет субъективную природу и латентный характер. Другая значимая причина распространения неформальной занятости определяется ограниченностью возможностей занятости в формальном секторе экономики, что носит объективный характер. В одном и другом случае неформальная занятость выбирается населением добровольно или вынуждено с целью поддержания и улучшения своего материального положения, что определяет адаптацию населения в экономической сфере.

По мнению Е.С. Кубишина, факторами распространения в российской экономике неформальной занятости выступают недостаточная гибкость рынка труда, ограниченность легальных возможностей достойно заработать, низкая правовая культура населения и его осознанное нежелание действовать в рамках формальных структур [5].

Как показано А.А. Зудиной на основе результатов РМЭЗ НИУ ВШЭ за 2000–2010 гг. (то есть ежегодного лонгитюдного обследования домохозяйств, являющегося международным проектом, осуществляемым НИУ «Высшая школа экономики» и ЗАО «Демоскоп» при участии Центра народонаселения Университета Северной Каролины в Чапел-Хилле (США) и Института социологии РАН), в 2000-е гг. в России средние самооценки субъективного благосостояния по шкале «бедность – богатство» неформально занятых по найму работников и работников формального сектора различались незначительно; их рост не наблюдался; и у тех, и у других находились на невысоком уровне [3, с. 43].

Таким образом, в трансформирующемся обществе неформальная экономика характеризуется значительной численностью занятых работников и выполняет существенную социально-экономическую роль, поскольку занятость в неформальном секторе позволяет безработным найти работу и необходимые средства к существованию, а самозанятым заниматься для себя интересным и прибыльным делом.

ЛИТЕРАТУРА: 1. Hart K. Informal Income Opportunities and Urban Employment in Ghana// The Journal of Modern African Studies. – 1973. – Vo. 11. – No. 1. – PP. 61–89. 2. Зудина А. А., Гимпельсон В. Е. «Неформаль» в российской экономике [Электронный ресурс] // Демоскоп Weekly. – 2011. – № 483–484. – Режим доступа: <http://www.demoscope.ru/weekly/2011/0483/tema01.php> 3. Зудина А. А. Неформальная занятость и субъективный социальный статус: пример России // Экономическая социология. – 2013. – Т. 14. – № 3. – С. 27–63. 4. Социальное положение и уровень жизни населения России. 2012 : стат. сб. – М. : Росстат, 2012. – 319 с. 5. Кубишин Е. С. Неформальная занятость населения России // ЭКО. – 2003. – № 2. – С. 160–176.

ГЕНДЕРНІ СТЕРЕОТИПИ В СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВІЙ СФЕРІ

Сучасна дійсність характеризується інтенсивною зміною взаємовідносин між чоловіками та жінками в усіх сферах життєдіяльності суспільства. Процес утвердження гендерної рівності сьогодні є досить актуальним, оскільки на суспільному рівні декларовані права та можливості особистості, незалежно від статі, реально не дотримуються, упереджене ставлення й гендерна дискримінація продовжують відтворюватися, жінки та чоловіки як соціальні спільноти загалом мають неоднаковий доступ до соціальних статусів, ресурсів, привілеїв, престижу, влади. Сучасне становище чоловіків і жінок у суспільстві, наявність значної кількості гендерних стереотипів свідчать про необхідність ретельного дослідження причин виникнення та поширення гендерної диференціації, а також напрямів зниження рівня гендерної дискримінації. Підґрунтям для такого висновку є стан гендерних відносин в соціально-трудовій сфері українського суспільства, а також стан громадської свідомості, де досі успішно відтворюється низка глибоко вкорінених гендерних стереотипів.

Гендерні дослідження різних аспектів життєдіяльності сучасного суспільства сьогодні здійснюють чимало науковців. Зокрема, гендерна проблематика в українському суспільстві висвітлюється у працях Р. Ануфрієвої, О. Балакіревої, О. Бойка, Г. Герасименко, О. Вілкової, В. Довженко, І. Демченко, Т. Журженко, О. Забужко, О. Іваненко, К. Карпенко, В. Кушакова, Н. Лавріненко, А. Лантух, В. Лапшина, Е. Лібанової, О. Луценко, Л. Лобанової, О. Макарової, І. Мироненко, С. Оксамитної, В. Онікієнко, О. Піщуліна, М. Рубчак, М. Скорик, Л. Смоляр, О. Стрельник, В. Суковатої, В. Фесенко, Ю. Якубової, О. Яременка та інших. Питання гендерної політики висвітлюються в працях К. Левченко, Т. Мельник, В. Дягілева. Аналіз механізмів і форм гендерної соціальної нерівності, однією з причин якої є саме гендерні стереотипи, базується на соціологічних теоріях стратифікації в традиціях, які ведуть свій початок від С. де Бовуар і П. Вебб. Соціально-психологічний контекст дослідження мужності і жіночості та їх співвідношення притаманний працям Т. Говорун, І. Кона, С. Хаббеля, Б. Цимбалістого, М. Шлемкевича В. Геодакяна та інших [1, с.315].

Значний вплив на виникнення та існування гендерної диференціації в соціально-трудовій сфері справляють гендерні стереотипи, що існують в кожному конкретному суспільстві. Гендерні стереотипи формуються в результаті того, що система відносин між статями в соціумі будувалась завжди на врахуванні фізичних і психічних особливостей чоловічого й жіночого організму. Оскільки вони від природи різні, то, відповідно, виникають і різні соціальні норми та вимоги, що висуваються людині на основі її статевої належності [2, с. 92]. В соціально-трудовій сфері гендерні стереотипи часто призводять до гендерної дискримінації, коли біологічна стать стає перешкодою для обіймання певних посад або для заняття різними видами професійної діяльності.

Гендерна стереотипизація існує в різних суспільствах, хоча її зміст не є незмінним. Формування та розвиток гендерних стереотипів можливий лише при безпосередній та тривалій взаємодії групових суб'єктів – чоловіків та жінок. Виділяють кілька груп гендерних стереотипів: стереотип образу чоловіків – «активно-творчі» та образу жінок – «пасивно-репродуктивне джерело»; стереотип статево-рольової поведінки та її розподілу між чоловіками та жінками; специфіка стереотипу змісту праці [3, с. 47]. В основні змісту гендерних стереотипів лежить ствердження про різне призначення жінки та чоловіка. Так, Т. Парсонс пропонує розглядати ролі чоловіків і жінок у сучасному світі як «взаємодоповнювані». При цьому приватна сфера є «природною зоною проживання» жінок, тому в сімейному житті їм властиво виконувати експресивну функцію, пов'язану з материнством. Т. Парсонс визначає, що роль жінки в сім'ї повинна, перш за все, виражатися в забезпеченні емоційної підтримки членів сім'ї, тоді як чоловікові він приписує «інструментальну» роль і роль «годувальника». Диференціація чоловічих та жіночих ролей у сім'ї та суспільно-виробничому житті, на думку Т. Парсонса, є необхідною, оскільки заснована на природній взаємодоповненості статей.

Досить поширеними в українському суспільстві залишаються уявлення щодо традиційного розподілу гендерних ролей жінок та чоловіків. Останні, які зазвичай вважаються основними годувальниками, мають можливість приділяти більше часу продуктивній ролі, причому всі свої ролі вони виконують, як правило, по черзі. На відміну від них жінки часто сприймаються лише як другорядні годувальники, і їм доводиться виконувати всі свої ролі одночасно, намагаючись задовольнити суперечливі потреби в обмеженому часі. За даними соціологічних досліджень, переважна більшість чоловіків (60% опитаних) займається домашньою роботою в межах 1–15 год. на тиждень (34% з них – від 5 до 15 год.), тоді як переважна більшість жінок (60% респондентів) витрачає 5–30 год. (із них 30% – від 15 до 30 год.). Значно менше серед чоловіків тих, хто працює по дому – від 30 до 60 год. на тиждень (13% проти 25% жінок) [4, с.38]. Тобто рольовий діапазон жінок є значно ширшим, ніж чоловіків, і охоплює як побутову сферу та виховання дітей, так і професійну діяльність, тоді як для чоловіків основною залишається зайнятість на ринку праці. Це зумовлює подвійне робоче навантаження жінок, обмежує можливість їх особистісного зростання та професійного розвитку, повноцінного відпочинку та самореалізації. Таким чином, у плані робочого часу і гнучкості жінки стикаються з набагато більшим числом обмежень, ніж чоловіки.

Гендерний стереотип, як і інші види соціальних стереотипів – це невід'ємний атрибут повсякденного мислення, самоусвідомлення та взаємодії індивідів у соціальному просторі. Адже при першій зустрічі більшість людей приписують співрозмовнику не ті характеристики, які в нього насправді

є, а ті, які б, на їхню думку, повинні були б бути характерними для особи даної статі, тобто використовують загальноприйняті шаблонні образи чоловіка та жінки, що формувалися століттями і виявилися дуже сталими – вони досі поширюються на представників обох статей, незалежно від їхніх індивідуальних особливостей та віку. У науковців немає спільної думки щодо природи та сутності гендерного стереотипу: деякі з них надають стереотипам негативного забарвлення, характеризуючи їх як неправильні узагальнення – занадто широкі, перебільшені чи спрощені, які не формуються через соціальний досвід та містять у собі елемент оцінки. Стереотипізацію можна розглядати як необхідний і важливий когнітивний процес, який опосередковує поведінку людини, що допомагає її орієнтації.

Гендерні стереотипи, що не відповідають реаліям сьогодення, стають проблемою як для суспільства, так і для окремої людини, бо вони породжують проблеми у формуванні гендерної ідентичності та знижують рівень самореалізації особистості. Для вирішення цих проблем необхідні дослідження гендерних стереотипів, установок щодо протилежних статей на сучасному етапі розвитку суспільства, їх порівняння з традиційними, що існують вже тривалий час, з'ясування особливостей і закономірностей їх трансформації на фоні зміни гендерних ролей.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Теория и методология гендерных исследований: курс лекций / [под общ. ред. О.А. Ворониной]. – М. : МЦГИ – МВШСЭН – МФФ, 2001. – 416 с. 2. Агеев В.С. Психологические и социальные функции полоролевых стереотипов / В.С. Агеев // Вопросы психологии. – 1987. – № 2. – С. 91-98. 3. Гендерний розвиток в Україні: Реалії і перспективи. – К.: ПРООН, 2003. – 214 с. 4. Саєнко Ю. Гендерні стереотипи та ставлення громадськості до гендерних проблем українському суспільстві / Ю. Саєнко. – К.: Програма розвитку ООН, Центр соціальних експертиз Інституту соціології НАН України, 2007. – 70 с.

Татьяна Серикова

Восточноукраинский национальный университет им. Владимира Даля

МЕДИЦИНА: ГЛОБАЛЬНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ И УКРАИНСКИЕ РЕАЛИИ

Ситуация, складывающаяся в настоящий момент в медицине, продолжает оставаться весьма неоднозначной. Казалось бы, можно говорить о достаточно благоприятных тенденциях. Имеет место общий тренд на развитие культа здоровья, улучшение технической оснащенности средств диагностики, раннего предупреждения многих болезней, способов лечения и восстановительных процедур, происходят многочисленные перманентные революции в фармакологии, а также осуществляется становление и распространение медицинских биотехнологий. Однако наряду с этим актуальным остается целый комплекс проблем, связанных с медициной, в частности: превращение медицинской сферы в глобальный корпоративизированный бизнес-комплекс, готовый ради получения прибыли и сверхприбыли осуществлять массированные и эффективные информационные атаки на общественное мнение граждан (мнимые эпидемии и т.п.), доминирование технологических, биохимических и прочих методик лечения, увеличивающих дистанцию между врачом и пациентом (недавние скандалы со смертями вследствие проведения операций роботами – лишнее и трагическое тому подтверждение). В целом ряде государств, включая и Украину, медицина становится дополнительным показателем и фактором социального расслоения в обществе, а степень доверия (недоверия) к ней выступает одним из наиболее важных социальных индикаторов.

Тем не менее, в украинской социологии продолжает иметь место определенный дефицит разработок в области непосредственно социологии медицины. За последнее время нам неоднократно приходилось ссылаться лишь на ограниченное число монографий, среди которых коллективная монография «Ценности в контексте социологии медицины» (В. Пилипенко, Н. Захарук, Н. Сопнева), раздел «Социология медицины» в научном пособии «Отраслевые социологии», подготовленный Е. Подольской. Среди недавних публикаций выделим статьи О. Пахолук «Трансформация культуры здоровья в цивилизационном процессе», Г. Таранюка «Здоровье в самооценках населения», И. Мажак «Институт семейной медицины в Украине: эмпирическое исследование структурных факторов действенности», опубликованные в прошлом году в журнале «Социология: теория, методы, маркетинг».

С учетом общественного резонанса, который постоянно вызывают среди украинских граждан (да и во многих странах мира) проблемы, связанные с медициной и в целом со сферой здравоохранения, социологи должны более полифакторно внимание уделять именно данному исследовательскому направлению. Тем более, вольно или невольно, но практически каждый из нас периодически оказывается в роли непроизвольного участника социального эксперимента, а также специалиста по включенному наблюдению, пересекая порог больницы, поликлиники или диагностического центра. И в этом ключе может сопоставлять личные впечатления с данными, которые фиксируются благодаря мониторинговым исследованиям. Если же непосредственно обратиться к социологическим источникам эмпирической информации, то приходится констатировать отнюдь не утешительную картину: значительной части опрошенных украинских граждан не хватает здоровья, квалифицированной медицинской помощи; большинство украинского населения не удовлетворены качеством получаемой медицинской помощи;

многим українським громадянам приходилося економити на ліченні; отечественное здравоохранение имеет самую низкую оценку среди всех европейских стран [1–3].

Развитие в экономическом отношении государства, олицетворяющие глобализационные тенденции, задают двойственные ценностные стандарты, включая и стандарты в системе функционирования медицины как социального института. Общие ценностные установки на деятельность социального института медицины как гуманистически ориентированного, заботящегося о здоровье граждан и обеспечивающего условия для поддержания в обществе высокого качества обеспечения медицинских услуг сохраняются и всячески пропагандируются. Наряду с этим доминантой развития современного глобализирующегося социума выступают рыночные отношения. И социальный институт медицины в полной мере развивается по законам рыночной экономики. В то время как в относительно экономически благополучных странах медицина получает ряд возможностей для некоторого баланса интересов между гуманными ценностями и задачами обеспечения прибыльности корпораций, в Украине такого баланса не наблюдается. Имеет место отчетливый крен в сторону рыночных интересов и ценностей.

Вообще на постсоветском пространстве большинство социальных институтов в своей деятельности трансформируются от «гуманизации» к «экономизации». В медицину, как и в другие социальные институты, приходит новая система ценностей. Она перестает носить преимущественно гуманный характер. Экономическая составляющая сегодня заняла устойчивую главенствующую роль в системе отношений «врач–больной». Многолетнее постоянное недофинансирование государственного здравоохранения (низкая оснащенность лечебных учреждений, недообеспеченность их медицинскими препаратами, сокращение медицинских кадров и т.д.) – важная, но уже во многом внешняя сторона проблемы. Главным качественным сдвигом, который продолжает происходить в отечественной медицине, можно считать именно значительное преобладание ценностей получения финансового эффекта от лечебной деятельности. Доминирование среди представителей «одной из самых гуманных профессий» получают не постматериалистические, а сугубо материалистические ценностные установки. Усиливается (ужесточается) конкуренция за оказание диагностических и медицинских услуг, что существенным образом повышает не столько качество данных услуг, сколько создает нездоровую атмосферу в самом медицинском сообществе, нередко формирует нелицеприятные смычки лечебной и криминальной составляющих. Интенсификация профессиональной деятельности квалифицированных медицинских работников увеличивается, в том числе и за счет необходимости сочетать работу одновременно в государственных и частных лечебных учреждениях. Разрастаются зоны конфликтов по целому ряду направлений (поколенческий, административный, отраслевой, морально-ценностный и т.д.). В итоге сегодня украинская медицина находится в значительном отчуждении от обычных людей с их проблемами, здоровьем и стремлениями его улучшить. Она развивается и существует в значительной мере как бы «сама по себе» и/или «для себя». Те же новые методики лечения, технологически инновационное оборудование и т.д., как правило, становятся способами для обогащения специалистов, бизнесменов и чиновников, а не для собственно лечения (прежде всего, имеется в виду назначение различных манипуляций, диагностик, исследований и препаратов, которые не всегда необходимы в конкретно взятом случае).

Высока вероятность того, что представленные выше неблагоприятные трансформационные изменения в украинской медицине в дальнейшем будут только нарастать. А социологи вынуждены будут продолжать фиксировать обострение проблемных моментов в деятельности социального института медицины. В связи с этим уже сегодня требуется как увеличение общего числа исследований в данной сфере, так и повышение их качественного уровня. В настоящее же время в Украине в социологии медицины продолжают доминировать лишь мониторинговые проекты, или же маркетинговые исследования, осуществляющиеся, как правило, по заказу глобальных фармакологических корпораций, что задает соответствующий крен и специфику интереса.

ЛИТЕРАТУРА: 1. Українське суспільство. Двадцять років незалежності. Соціологічний моніторинг: у 2-х т. – Т. 2: Таблиці і графіки/ [За ред. Є.І. Головахи, М.О. Шульги]. – К.: Ін-тут соціології НАН України, 2011. – 480 с. 2. Балакірева О.М., Дмитрук Д.А. Динаміка соціально-економічних оцінок та очікувань населення України: 2006–2012 рр. / О.М. Балакірева, Д.А. Дмитрук. // Український соціум. – 2013. – № 1 (44). – С. 171–194. 3. Головаха Є. І. Тенденції соціальних змін в Україні та Європі: за результатами «Європейського соціального дослідження» 2005-2007-2009-2011 / Є. Головаха, А. Горбачик. – К.: Інститут соціології НАН України, 2011. – 119 с.

Оксана Чорна

ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»

ПОЛІТИКА ПРИВАТИЗАЦІЇ: НАСЛІДКИ ТА ПОШУКИ ФОРМ СУСПІЛЬНОГО ДОГОВОРУ

На сучасному етапі розвитку суспільства ускладнюється не тільки загальноекономічна складова, а й окремі процеси, що протікають як у глобальному економічному середовищі, так і процеси характерні для окремих типів економік, країн і систем. Особливо актуальним у даний момент є пошук оптимальних підходів

до вирішення проблем підвищення ефективності приватизаційних процесів і пошуку ефективного суспільного договору, який дозволить врахувати інтереси всіх сторін. З кінця 70-х років минулого століття в системі світового господарювання суттєво змінилося як значення приватизаційних процесів для національних економік, так і їх структура. Приватизаційні процеси охопили ті галузі промисловості, які до цього ніколи не перебували у приватній власності. Також важливим фактом є те, що саме приватизація дозволила децентралізувати економіки посткомуністичних країн, поставивши їх на шлях демократичних змін, що в свою чергу істотно вплинуло на світові фінансові ринки. При цьому думки вчених економістів щодо переваг та недоліків приватизації розділилися, сходяться лише в тому, що ефективність приватизаційних процесів залежить від багатьох змінних, включаючи економічні, політичні, історичні, соціальні та багато інших.

В Україні станом на початок 2013 р. було реформовано 128771 об'єкт, з яких більше половини приватизовані шляхом викупу (див. табл.1). Близько 18% об'єктів були спочатку здані в оренду, а надалі викуплені новими власниками. На частку продажу акцій припадає лише трохи більше 8% операцій.

Таблиця 1

Розподіл об'єктів за способами приватизації станом на 01.01.2013 в Україні [1,с.2]

Спосіб приватизації	Усього об'єктів	% загальної кількості
Викуп об'єкта приватизації	67540	52,45
Викуп за альтернативним планом приватизації	457	0,35
Викуп майна, зданого в оренду з правом викупу	23134	17,97
Продаж на аукціоні	19293	14,98
Продаж за некомерційним конкурсом	2 559	1,99
Продаж за комерційним конкурсом	5 193	4,03
Продаж акцій ВАТ	10595	8,23
Разом	128771	100,00

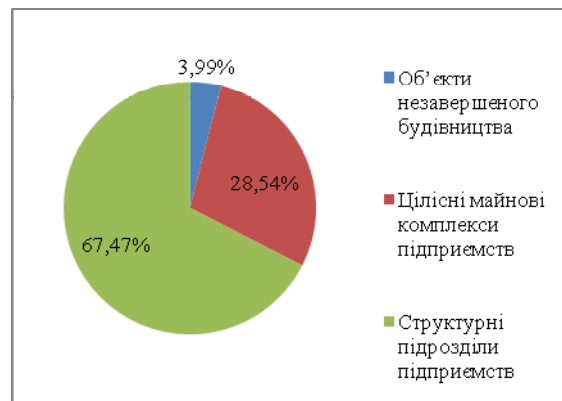
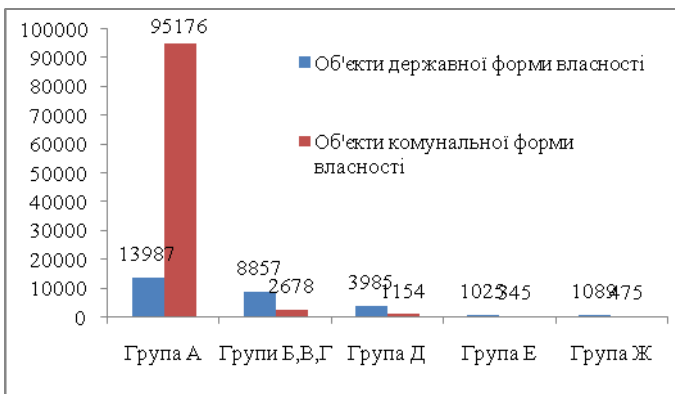

Рис. 1. Розподіл реформованих об'єктів за класифікаційними групами та за категоріями в Україні станом на 01.01.2013 [1,с.2]

Лише чверть приватизованих в Україні об'єктів перебували в загальнодержавній власності, інші 75% спочатку були в комунальній (див.рис.1). Більшість приватизованих об'єктів– це об'єкти групи А.

Оцінюючи підсумки приватизації в Україні необхідно зазначити, що лише трохи більше чверті підприємств приватизувалися повністю, як цілісні майнові комплекси. Велика частка реформованих об'єктів припадає на приватизацію структурних підрозділів підприємств. Емпіричні дослідження надають вагомі аргументи щодо позитивного впливу приватизації на економіку різних країн. Також практично всі дослідження вказують на позитивну роль іноземних інвесторів у діяльності приватизованих підприємств, які демонструють більш високу ефективність при наявності іноземних власників. Дуже часто іноземні власники є конкурентоспроможнішими і в змозі заплатити більш високу ціну за приватизовані активи, що сприяє підвищенню конкуренції з боку національних інвесторів. Продаж державної власності за вищою ціною важливий не тільки з позиції поповнення бюджету, а й з позиції політичної легітимності прав приватної власності, що забезпечує стійкість реформ, які проводяться державою.

Наслідки приватизації мають як позитивні, так і негативні ефекти. З одного боку, приватизовані підприємства збільшують продуктивність, викликають зростання добробуту працівників, з іншого – скорочують зайнятість. Тому уряди повинні бути готовими впоратися зі зростанням безробіття. Також необхідно відзначити, що реструктуризація підприємств до приватизації не показує позитивних результатів.

Масова приватизація менш ефективна, ніж вибіркова, при цьому найефективнішою формою приватизації є випуск акцій та їх розміщення на фондовому ринку, що в свою чергу сприяє розвитку національного ринку цінних паперів. Одним з найважливіших принципів приватизації є її прозорість і відкритість, особливо для іноземних інвесторів, тому що обмеження на участь у торгах іноземного капіталу призводить до зниження цін на реалізовані активи і знижує постприватизаційну ефективність підприємства.

Використання різних видів приватизаційних моделей для різних типів об'єктів дозволить знизити ризики, пов'язані з переходом державної власності в приватну, врахувати державні інтереси щодо розвитку даного підприємства, а також підтримати високий рівень конкурентоспроможності вже діючих на ринку підприємств.

Повний продаж підприємства з повною передачею власності дозволить залучити на національний ринок стратегічного інвестора, що дасть можливість підвищити ефективність діяльності не тільки підприємства, яке приватизується, а й сформувати сучасну модель конкуренції на ринку України. З точки зору Державного бюджету, саме повний продаж дозволить отримати максимальну фінансову вигоду. Проте при стовідсотковій приватизації підприємства необхідно враховувати політичну та економічну нестабільність в країні, яка може призвести до недооцінки вартості компанії, особливо враховуючи зростання вартості національних активів, що пов'язано з розвитком євроінтеграційної політики України. Крім того, повна приватизація підприємства вимагає від держави проведення жорсткого контролю за діяльністю приватизованої компанії у зв'язку з можливою монополізацією галузі, а також через наявність спекулятивних мотивів у інвестора при придбанні компанії. Розробка державою постприватизаційних зобов'язань та їх контроль, а також контроль за формуванням цін і за технологічним процесом є необхідною умовою підтримки ефективної роботи приватизованого підприємства, що вимагає від держави додаткових витрат.

Збереження державою механізмів впливу на прийняття управлінських рішень, але з можливістю залучення додаткових інвестицій, можливо при продажу частини підприємства. При цьому в разі продажу контрольного пакета акцій держава піддається ризику скорочення сили впливу на діяльність компанії (наприклад, при проведенні підприємством додаткової емісії акцій). У цьому випадку держава повинна розробити механізми, які дозволять ефективно відстоювати свої інтереси як власника. Дану модель приватизації також можна розглядати з точки зору формування ефективного державного інвестиційного портфеля. Збереження ж контрольного пакета акцій державою дозволить підтримати активну стратегічну позицію держави на ринку і дасть можливість мати прямий вплив на управління компанією. При цьому зменшення частки приватизованого майна може викликати зменшення або втрату інтересу з боку потенційних інвесторів, через те, що відсутність контрольного пакета акцій не дозволить їм відстоювати їх стратегічні інтереси. Ще однією досить ефективною моделлю приватизації може бути приватизація ліквідних активів за умови збереження державою контрольного пакета. Дана модель дозволить реалізувати активи за ринковою ціною і залучити додаткові інвестиції, що збільшить капіталізацію компанії, при цьому держава зможе зберегти контроль. Проте, при реалізації високоліквідних активів, держава збільшує ризик концентрації низькоприбуткових або збиткових активів у своїй власності.

Саме вибір адекватної моделі приватизації, забезпечення прозорості та відкритості приватизаційних процесів, доступ на національний ринок іноземних інвесторів та розміщення акцій, приватизованих підприємств на міжнародних ринках дозволять знизити рівень ризиків, збільшать залучення іноземного капіталу в економіку держави і підвищать ефективність діяльності підприємств, які приватизуються, сприяючи підвищенню рівня конкурентоспроможності економіки України в цілому.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Державний інформаційний бюлетень про приватизацію [Електронний ресурс]. – 2013. – №3. – С. 2. – Режим доступу : http://www.spfu.gov.ua/_layouts/SPFUSiteDefinition/BullitenPages.aspx?ID=1045.

«ГРА - СВОБОДА - ДОЗВІЛЛЯ» У КОНЦЕПЦІЇ Й. ГЕЙЗІНГІ «НОМО LUDENS»

Новітній час характеризується зростанням значимості дозвілля в життєдіяльності суспільства. Проблеми дозвілля стають об'єктом соціально-філософських та політичних теорій, предметом роздумів про людину та суспільство, про перспективи суспільно-історичного розвитку.

Зокрема, дозвілля розкривається в контексті понять «гри» й «свободи», які розглядаються як невід'ємні його складові. Взаємозалежність дозвілля, свободи і гри найповніше висвітлює Й. Гейзінга у праці «Номо ludens» (1938), основу якої становлять ідеї про гру як фундаментальну категорію життя. У найвищих своїх зразках гра, відрізняючись від інших форм суспільного і духовного життя добровільністю, відбувається саме в умовах дозвілля; і лише тоді, коли ця гра стає загально визнаною культурною функцією – ритуалом, церемонією – вона пов'язується з поняттями обов'язку та повинності [1, С. 15].

Потреба у грі зростає тоді, коли виникає потреба у радості; гру можна відкласти чи в будь-який момент урвати; вона не викликана фізичною необхідністю чи моральним обов'язком та й не може бути завданням, бо вона вільна, вона – сама свобода. Гра ж за наказом – це вже не гра, а її силувана імітація [1, С. 14-15].

Незацікавленість як формальна ознака гри передбачає її вихід за межі матеріального інтересу чи індивідуального задоволення біологічних потреб і бажань. Вона вклинюється в рутину тимчасовою діяльністю, що задовольняється сама собою, стаючи супроводом, доповненням, фактично невід'ємною складовою життя загалом. «Вона прикрашає життя, надає йому повноти і таким чином є необхідністю – і для індивіда як суто життєва функція, і для суспільства – зважаючи на закладений в ній смисл, на її значення, на її виражальну цінність, на започатковані нею духовні й соціальні зв'язки; одним словом, вона необхідна як культурна функція» [1, С. 16]. Тобто, гра, як і дозвілля, значною мірою позбавлена матеріального інтересу чи суспільно корисної мети, дія починається і завершується в її межах, і її наслідок не є життєво необхідною складовою існування окремої людини чи соціальної групи. Виокремлена із повсякденного, буденного життя, гра відразу набирає усталених форм, «розігруючись» у певних часових і просторових межах. Гра повторюється, завчається і швидко стає явищем культурного життя.

Перебіг і сенс гри містяться у ній самій, гра є незалежною, беззмисловою та самодостатньою цілістю, що виключає будь-яку пропаганду. Та, крім того, гра містить елемент напруження. Це завжди чесне змагання за певними правилами, які не можна порушувати. Хоча часом саме порушники гри (вигнанці, революціонери, всілякі кабалісти, члени таємних клубів) надзвичайно схильні згуртовуватися, засновують нові співтовариства, у діяннях яких проглядає яскравий ігровий елемент. Їхня діяльність часто утаємничується, члени товариства вважають себе посвяченими у щось особливе, можливо, навіть сакральне. «Інакшість» і втаємниченість гри найяскравіше виявляється у перевдяганні, коли, сховавшись за маскою, людина «програє» іншу роль, відчуваючи себе іншою істотою. Найоптимальнішим для досягнення таких цілей є клуб: «Клуб для гри – це достоту, що капелюх для голови» [1, С. 19-20].

Між грою і дозвіллям існують щонайтісніші зв'язки та спільність найголовніших ознак. Як і дозвілля, що має подвійний та суперечливий характер, гра розвивається між двома полюсами, серед яких – легковажність та екстаз: «...гравець може цілковито, тілом і душею, віддатися грі», відкидаючи усвідомлення того, що це «тільки» гра [1, С. 29]. І дозвілля, і гра проголошують тимчасове припинення повсякденного життя; як і гра, дозвілля обмежене в часі і просторі, поєднуючи суворі суспільні правила та норми поведінки із свободою; і в грі, і в дозвіллі добровільність та свобода вибору, самодостатність та самоцінність є основоположними ознаками.

Вважаючи гру одним із виявів культури в житті людини, особливим видом діяльності, «значущою формою» та соціальною функцією людської спільноти, Й. Гейзінга розкриває її як головну складову цивілізаційного розвитку. Предметом дослідження вченого є дозвіллеві форми як соціальні аспекти гри – змагання й перегони, вистави і видовища, танці й музика, процесії, маскаради і турніри, у яких найяскравіше виявляються дух ігрової поведінки, відвага, ризик, непевність щодо кінцевого результату, напруження [1, С. 63]. Отже, за Й. Гейзінгом, гра має усі формальні та майже всі функціональні ознаки дозвілля.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Гейзінга Й. Homo ludens / Й. Гейзінга ; Пер. з англ. О. Мокровольського. – К. : Основи, 1994. – 250 с.

ВПЛИВ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА СТРУКТУРУ КУЛЬТУРНИХ ПОТРЕБ НАСЕЛЕННЯ ВЕЛИКИХ МІСТ УКРАЇНИ

В сучасному світі процеси міграції постають як наслідок великомасштабної глобалізації та модернізації соціально-економічних, політичних та соціокультурних процесів. І. Прибиткова визначає міграцію, як рух робочої сили у вигляді територіального і міжгалузевого перерозподілу трудових ресурсів, а також професійно-кваліфікаційного просування кадрів [1,168].

Масштабні та швидкі міграційні процеси, кризовий стан економіки сільських регіонів України, призводять до поширення міграцій з села в місто. Мегаполіс не може розвиватися без внутрішніх мігрантів, але мігранти заради власного успіху повинні прагнути інтегруватися в міській соціум. Під впливом сільських мігрантів змінюється культура міст, існує необхідність у створенні «зворотного процесу», впровадження позитивних рис міської культури у світогляд сільських мігрантів. В умовах загрози поглинання міської культури сільською міська культура повинна «переплавляти» сільські цінності і домінувати.

Впевненість у тому, що форсована внутрішня міграція продовжиться зводить її в ранг найбільш гострих проблем українського суспільства. Сьогодні низький рівень освіти у сільській місцевості, колосальна різниця у стартових можливостях і доходах, відмінності у способі мислення викликають нерозуміння, відчуженість, ворожість. Для запобігання виникненню соціальної напруги потрібно полегшити соціальну адаптацію мігрантів, а особливо розуміння і прийняття міського способу життя, інакше взаємний дискомфорт посилюватиметься. Необхідно за допомогою спеціальних програм, з використанням в першу чергу ЗМІ сприяти успішному засвоєнню сільськими мігрантами цінностей міського соціуму, і одночасно мінімізувати негативні стереотипи щодо сільських жителів серед городян.

Як відомо, роль держави в асиміляції мігрантів полягає у створенні умов, сприятливих для індивідуальної адаптації і трансформації культури та більшості цінностей. Як правило очікується, що це відбудеться через односторонній процес адаптації: що мігранти поступляться своїми відмінними культурними і соціальними характеристиками.

В недалекому минулому ці процеси керувалися державою, для селян створювались певні умови, які не були обмежені в часі, що надавало можливість сільським жителям, а особливо молоді, «підтягуватись» до культурного рівня городян, безболісно входити в міське середовище і почувати себе в ньому досить комфортно.

Останнім часом, в результаті необхідності зменшення періоду асиміляції мігранта, соціальні механізми регуляції асиміляції сільських жителів в культурне середовище міста, на нашу думку, не працюють. Суспільство не має власних механізмів та не в змозі більше ефективно регулювати якість і рівень культурних потреб та запитів нових членів міського соціуму.

Сільські мігранти, поповнюючи різні соціальні верстви міського соціуму, мають низькі культурні та естетичні потреби, не набувають навичок культурного розвитку. Створюючи власні спільноти, кількість яких збільшується, впливають на загальну культуру міських жителів. В наш час, в умовах культурного розброду, хвиля мігрантів задає тон міській культурі. Мігранти, що мають середній, а іноді і досить високий рівень матеріального забезпечення, задовольняють свої низькі культурні потреби за допомогою низькопробного мистецтва, музики, кіно, і як результат підвищують попит на них. Таке мистецтво приймається вищезгаданими групами тому, що не потребує наявності високорозвиненого естетичного смаку, достатнього рівня естетичних потреб, спеціальних знань для його сприйняття. Адже справжнє мистецтво не можна сприймати не маючи базових культурних та естетичних потреб.

В сучасному українському великому місті виникає, на нашу думку, парадоксальна ситуація: створюється мистецтво для інтелектуальної еліти та мистецтво для натовпу. Окремо задовольняються вузькі культурні потреби фінансової еліти, зверхінтелектуалів, наукової спільноти, низьких прошарків населення (в тому числі сільських мігрантів).

В той же час культурні та естетичні потреби представників середнього класу не задовольняються. Мистецтво для середнього класу, якісне, доступне для сприйняття усіма верствами населення, залишається мало затребуваним, а тому поступово вмирає не маючи змоги розвиватися в умовах ринкової економіки.

Варто, також, відмітити і те, що сільські мігранти, а разом з ними і частина міської молоді, стають активними споживачами арт-хаусної культури, в основному за рахунок її розважально-шокуючого характеру та безкоштовності. Таким чином не класичне, а саме андеграундне мистецтво з успіхом прищеплюється молодому поколінню українців завдяки його доступності.

Отож, можемо констатувати зміну структури культурних потреб населення сучасного українського великого міста. Тільки соціологія, що має достатній арсенал аналітичних методів і

технологій, здатна дослідити, розкрити сутність цього небезпечного для майбутнього українського соціуму явища Як вважає відома російська вчена Юдіна Т.Н., конкретне дослідження впливу внутрішніх міграційних процесів повинно спиратися на оригінальну методичну стратегію, яка була б адекватна його цілям [2, 67]. Найбільш ефективним вбачається використання моніторингового спостереження, що дозволить забезпечити аналіз динаміки змін культурних потреб мігрантів. В той час як дослідження асиміляції мігрантів у новому соціумі доцільніше вести «м'якими методами», а саме: біографічним, Oral History (усні історії), етнографічного опису життєвих шляхів, соціального досвіду, субкультурних стильових форм [2, 67]. Юдіна Т.Н. підкреслює важливість дослідження сумісності мігруючих груп із середовищем вселення (ми вважаємо одним з найважливіших факторів сумісності наявність певної норми щодо рівня культурно-естетичних потреб), прогноз змін в культурі та поведінці груп, які можуть відбутися в результаті впливу міграції на соціум [2, 68].

ЛІТЕРАТУРА: 1. Прибиткова І. Зміни в поселенській структурі населення України та тенденції міграції // Українське суспільство. Двадцять років незалежності. Соціологічний моніторинг: У 2-х т. Том 1. Аналітичні матеріали / За ред. д.ек.н. В.Ворони, д.соц.н. М.Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2011. 2. Юдіна Т.Н. Социология миграции: Учебное пособие для вузов. М.: Академический проект, 2006. – 272 с.

Микола Бровко

Національна музична академія України ім. П.І. Чайковського

МИСТЕЦТВО В КОНТЕНСТІ РОЗГОРТАННЯ КУЛЬТУРНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ДОЗВІЛЛЄВИХ ПРАКТИК

У структурі соціокультурного буття людини специфічне місце посідає мистецтво, яке конститується як активний естетичний чинник культурно-історичного розвитку. Продукуючи і розвиваючи свою художню «матерію» та стимулюючи культуротворчий процес в усіх інших нехудожніх способах духовного і матеріального виробництва, воно активно сприяє створенню не лише суто художньої, а й культурно-історичної реальності взагалі. Як форма духовно-практичного освоєння дійсності, мистецтво синтезує в емоційно-образній структурі нескінченну багатоманітність соціокультурних відношень, дієво перетворює реалії людського буття і виступає як універсальний засіб бачення світу очима іншої людини, перетворення зовнішніх культурних сенсів у духовний світ особистості. Як зазначав один з найвидатніших вітчизняних теоретиків естетики [1]/

Аналіз літератури з питань виховних можливостей мистецтва у загальному розвитку особистості виявляє наявність різноманітних підходів до їх оцінки, спільних, однак в одному – у відзначенні їх особливого значення й особливої впливовості.

У присвячених естетико-виховному впливу мистецтва на особистість дослідженнях В.Г. Бутенка, В.А. Верби, Н.В. Гончаренка, М.С.Кагана, Л. Т. Левчук, В.Н. Липського, Б.Т. Ліхачева, О. І. Фортової, С. В. Шинкаренка тощо окреслюються шляхи впливу різних видів мистецтва на розвиток особистості й підкреслюється їх своєрідність.

Тільки особистість, яка володіє культурою художнього сприйняття, а саме: інтересом до мистецтва; вибіркоким ставленням до художніх творів; художньо-естетичною ерудицією; емоційністю реагування на мистецтво; адекватністю розуміння художньої інформації; здатністю до творчої інтерпретації образного змісту творів; впливом отриманих художніх вражень на саморозвиток особистості, – здатна до художньо-творчої реалізації та духовного самовдосконалення.

Розвиток особистості корелює зі ступенем її залучення до мистецтва. Від того залежить і рівень сформованості у особи соціальних цінностей, а також можливість успішного виконання її соціальних ролей (виробничо-суспільних, сімейно-дозвіллевих тощо). Людина перетворює світ не тільки утилітарно-практично, а й естетично, творить його за законами краси. Мистецтво як знаряддя емоційно-образного естетичного пізнання та перетворення світу й людини, формуючи естетичні смаки, здібності і потреби, ціннісно орієнтує у світі, пробуджує творчий потенціал особистості, бажання і вміння творити. Іншими словами, мистецтво формує внутрішній світ особистості й одночасно впливає на вдосконалення її соціальної практики.

Отже активність мистецтва полягає передусім у тому, що воно в суб'єктивно-емоційній формі за допомогою художньо-образної структури здатне концентрувати творчо-діяльнісні здібності людини, справляти як безпосередню дію (на окрему людину), так і опосередковану (на суспільство, культуру, практику).

З огляду на зазначену потужність соціально-формуючих та виховних функцій мистецтва, з одного боку, а з другого, – на нинішню підсилену соціальну потребу в подоланні негативних складників транзитивного статусу країни та її органічного входження у світове глобалізоване інформаційне суспільство, з його специфічними вимогами до особистості, її знань та вмінь, особливого значення набуває визначення ефективних шляхів, способів і можливостей формування відповідного світогляду й ціннісної системи сучасної людини, в тому числі й передусім засобами мистецтва. Тут слід відзначити, що включеність особистості в соціокультурне життя суспільства, в процеси, які сприяють її соціалізації та інкультурації, можливе як через залучення до сфери високого мистецтва, так і через культурно-дозвілєві практики. Дозвілєві практики означено через їх культурний складник не випадково: адже культурне буття людини, культуротворчість характеризується передусім свободою самовиявлення людської особистості, відсутністю примусу, приписів і регламентацій, організацією діяльності за власним вибором і на власний розсуд.

Безперечно, згадувана свобода не є абсолютною. Однак такі зовнішні вимоги й обставини, в яких перебуває суб'єкт культурної діяльності, існують й у царині «чистої культуротворчості», спричинені й зумовлені конкретними історико-культурними особливостями умов, в яких діє творець. Серед них: рівень техніко-технологічного розвитку, яким визначено матеріальні можливості й межі культуротворчих технік, певні уподобання споживачів культурної продукції, що подеколи набувають вигляду «моди» й здатні диктувати вибір того чи того жанру, стилю й стилістики, конкретні особисті смаки й здатності самого творця, його життєві обставини тощо. Ми ж зараз порівнюємо не зовнішні обставини, а істотні риси культурно-мистецької та культурно-дозвілєвої діяльності. І така порівняння дає можливість зробити деякі цікаві спостереження й висновки.

Зокрема, що сама культурна діяльність містить у собі як активну продуктивну дію, що й фігурує під назвою культуротворчості (наслідком якої є й витвори мистецтва), так і «пасивну» дію зі «споживання» культурних продуктів. Не кожна людина є творцем культури, однак кожна тією чи іншою мірою є її споживачем. А проте, коли йдеться про виховну, нормативну, формувальну функції мистецтва, йдеться передусім про реалізацію цих функцій у процесі якраз «споживання» артефактів, яке за його уважного розгляду виявляється не лише споживанням, а й співтворенням. Кожен зміст і сенс, кожна мистецька форма й образ у процесі сприйняття переломлюються крізь призму культурних параметрів і ознак особистості реципієнта, крізь особливості його індивідуального духовного світу, своєю чергою вже сформованого певним культурним середовищем з притаманними йому локальними, етнічними й національними особливостями. Таке засвоєння мистецьких, культурних змістів, символічних кодів, ціннісних основ сприйманого художнього твору, мистецького виробу є водночас їх переформатуванням і вже тому – їх збагаченням на контексти духовного світу реципієнта. А отже «культуроспоживання» можна назвати формою культуротворчості, яка також головною й визначальною своєю характеристикою має не примусовий, вільний (з власної волі обраний) спосіб дії та її креативний характер, наслідком якої є водночас «розбудова» внутрішнього світу особистості через засвоєння нею вмонтованих у структуру переживання й осмислення сприйнятих нею новацій.

Однак і дозвілєва діяльність містить у собі аналогічні складники. Залучена до дозвілєвих практик з власної волі і за власним вибором, людина суб'єктивно відчуває себе вільною, переживає власну самовизначеність і самочинність, оскільки діє не під тиском обставин і регламентацій. Дозвілєва діяльність уможливує вихід людини за межі детермінацій її виробничого та буденного життя у світ, побудований за іншими законами – законами гри. І в цьому контексті слід згадати, що й мистецтво як таке вельми споріднене з грою [2].

Залучення до ігрових дозвілєвих практик, насичених як соціально, так і національно орієнтованою символікою, змістами й цінностями, не меншою мірою, ніж безпосереднє включення в процес культурного споживання, впливає на внутрішній світ людини, здійснює щодо нього збагачувальну й формувальну функції, сприяє розбудові певних ціннісних підвалин людського життя. Однак, окрім досвіду свободи й самочинності, є ще деякі складники дозвілєвої діяльності, що мають величезне значення для формування всебічно розвиненої особистості з багатим духовним світом. Це й, зокрема, задоволення від діяльності, від її урізноманітнення, здатність отримувати це задоволення від вільного підпорядкування себе обраним правилам. Досвід самодисципліни – так можна означити цю якість дозвілля. Можливість отримувати задоволення від підпорядкування правилам, обраним за власною ініціативою, у соціальній діяльності здатна трансформуватися у звичку до самодисципліни задля досягнення соціально значущих цілей [3].

Відтак можемо говорити про комплексний у соціокультурному значенні – пізнавальний, соціально-практичний, виховний та аксіологічний потенціал дозвілля, що, з урахуванням його конструктивних особливостей і спорідненості з мистецькою діяльністю, перетворює дозвілля на дієвий чинник соціально-культурного розвитку особисті й суспільства в цілому. Цей потенціал сьогодні використовується стихійно, а отже – не достатньою мірою. Тому, як вбачається, завданням державної

культурної політики є врахування й більш повного – свідомого й цілеспрямованого – використання тих можливостей, що несуть в собі дозвіллі практики.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Бауман З. Глобалізація: наслідки для людини і суспільства / З.Х. Бауман- М.: Весь мир, 2004. – 188 с. 2. Бойко.О. Диференціація дозвілля у глобальному світі / О. Бойко // Філософія. Культура. Життя: міжвузівський зб. наук.праць / Дніпропетровськ, 2010.- Вип.34. – С. 14-21. 3. Метельова Т. Перспективи громадянського суспільства в сучасному світі / Т. Метельова / Історичний досвід становлення інституту громадянського суспільства в країнах Європи: збірник наукових праць. – К., Фоліант, 2012. – С.33-48.

Альона Власова

Київський коледж будівництва, архітектури та дизайну

ВПЛИВ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ НА РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У КРИЗОВОМУ СУСПІЛЬСТВІ

XIX–XX століття – епоха великого пробудження і самоусвідомлення народів. Саме з боротьби за мову здебільшого починається боротьба народів за свої права [2, 5].

Мова є засобом формування думки – людина мислить у мовних формах [3, 55].

Соціокультурна реальність полягає у тому, що наше суспільство перебуває в періоді перелому, зміни типу своєї організації існування. Реформування суспільства активно формує нову культурну реальність, що характеризується: новими умовами (в тому числі й матеріальними) свого розвитку; особливою системою цінностей, норм і правил, культурних потреб і засобів їх задоволення [4, 70].

Для українського народу власна держава уявляється таким національним утворенням, що, покладаючи в основу свого розвитку українську мову як державну (мову титульної нації), мало би власну символіку, чітко визначену територію, функціонувало на основі тісної взаємодії влади і громадян, сили і компромісу, закону і свободи як на території країни, так і за її кордонами, і яке, апелюючи до загальнолюдських моральних цінностей, посідало б належне місце у світовій спільноті. Мова завжди виконувала й виконує державотворчу функцію й виступає державотворчим чинником, тому вона не віддільна від державності.

Соціокультурні реалії є не лише щось матеріальне. Це й елементи соціального менталітету, екзистенції, іншими словами, наявність переживання і співчуття. На засадах соціокультурних реалій формується й еволюціонує феномен слова.

У сучасній Україні проблема статусу українського слова стоїть досить гостро. У лексиці сучасного українця присутні різні структурні компоненти: етнічна лексика і та, що ввійшла до неї (мови) шляхом запозичень з інших мов, калькуванням з російської як результат взаємо зв'язків із сусідами. Засилля чужої мови деякою мірою негативно впливає на основу українського менталітету, разом із цим чітко виявляється порушення всіх рівнів мовних норм.

Мовні проблеми є актуальними в будь-якому суспільстві. Особливо гостро вони відчуються в поліетнічних утвореннях, де переплітаються з економічними, соціально-політичними, національними, релігійно-конфесійними інтересами націй, народностей, племен.

Соціокультурні особливості особистості як проблема денационалізації цікавили, як відомо, А. Потебню. Він бачив органічну участь національної (етнічної) мови не тільки у формуванні народного світосприйняття, але й у самім розгортанні думки.

Як зазначає соціолінгвіст Р. Белл, вирішальну роль у виборі мови на рівні держави відіграють соціокультурні фактори: 1) кількість мов у державі, відсоток носіїв кожної з них; 2) географічна та соціально-економічна ситуація; 3) демографічні фактори [3, 100].

Як в історичному зрізі, так і на сучасному етапі в умовах України серед впливових суспільних чинників на мову велику питому вагу мають такі фактори:

1. Лінгвістичний – лінгвістичний склад населення, кількість мов, які є засобом комунікації на території держави, відмінність між цими мовами та діалектами, яка забезпечує взаєморозуміння чи навпаки нерозуміння.

2. Культурно-історичний – спільність і відмінність культур (матеріальної і духовної) наявність літературної традиції та історичний шлях мови [2, 150].

Нинішню мовну ситуацію в Україні слід розглядати як результат незавершеного асиміляційного процесу примусового перетворення україномовної спільноти на російськомовну, що здійснювався з метою цілковито розчинити український етнос в російському і знищити українську Україну.

Деформованість мовної ситуації України полягає в тому, що співвідношення україномовної та російськомовної частин населення не відповідає співвідношенню українців і росіян на її території.

На сьогодні в Україні склалась рівноважна двомовна ситуація – кількісні показники поширення української і російської мов свідчать про однаково сильну демографічну потужність обох мов, хоча вони по-різному проявляються в різних областях.

Мовне явище, що дістало назву суржик, належить до специфічної форми побутування мови в Україні. Його національну й соціальну природу відображає сам термін, запозичений із сільськогосподарської лексики.

Суржик - феномен не тільки мовної, а й - що незмірно важливіше й глобальніше - геополітичної стратегії. Це симптоматичний варіант відповіді на питання вибору України.

Поширення суржику засвідчує масштаби розгортання мовної хвороби. Протистояти дальшій суржикізації і пов'язаному з нею соціальному приниженню державної мови могло б створення в українських містах впливових осередків, передусім молодіжних, з виключно українськомовним спілкуванням, яке б оберігало державну мову від розкладового впливу домінуючої російської.

Соціологічні опитування різних вікових і професійних груп населення показують, що українські газети і книги читають менше внаслідок відсутності українськомовних видань, що відповідають певним інтересам різних соціальних груп. На нинішню ситуацію впливають, безумовно, й об'єктивні причини, а саме недостатня структурованість української культури внаслідок обмеженої соціальної бази української мови, носіями якої на більшій частині території лишаються мешканці сіл і невеликих міст, а також частина інтелігенції мегаполісів. Дається взнаки також відсутність досвіду формування ринку масової культури, яка належить до головних ознак сучасної міської цивілізації.

Мова може бути засобом консолідації нації і мобілізації її життєвих сил, якщо вона утверджується владною елітою, а може бути засобом політичної гри і паралізації волі народу, бо коли, за висловом Конфуція, слова втрачають своє значення, тоді народ втрачає свою свободу.

Відзнака консолідуючої та інтегруючої функції мови в тому, що консолідує – то природна функція, яку мова виконує «в ході етнічної консолідації, коли кілька етнолінгвістичних спільнот зливаються в більшу, і коли мова тієї з них, яка відіграє роль центру, вузла етнічної консолідації, засвоюється іншими, а інтегрує – це штучна функція, яка виникає в результаті свідомих дій суспільства чи держави, спрямованих на поширення мови, необхідної для міжнаціонального спілкування» [5, 45].

В період соціокультурної трансформації відбувається значна зміна соціокультурної реальності, а з нею і соціолінгвістичної реальності та мовної практики, яка супроводжується зміною лексичного складу мови за рахунок як введення нових слів і понять, так і скорочення неактуальної лексики. Соціолінгвістика в умовах трансформації самої форми соціальної і повсякденної комунікації, пов'язаної з формуванням нових елементів соціальної структури, покликана вивчати специфіку тезаурусу і мовної практики нових соціальних груп та їх перетворення в традиційні класи і групи з врахуванням флуктуації мовного середовища та його інтегруючих і дезінтегруючих тенденцій.

Соціокультурна реальність є впливовою на слово. Ідеологія держави стверджується завдяки слову, що є чинником менталітету українського народу.

Перспективним напрямом є вивчення проблеми слова в соціокультурній реальності України на кожному етапі глобальних змін і поступу українського суспільства.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Белл Р. Соціолінгвістика: Цели, методы и проблемы.- М., 1980. 2. Іванишин Василь, Радевич-Винницький Ярослав. Мова і нація. — Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 1994. — 218 с. 3. Каганець Ігор. Нація золотих комірців. Психологічна концепція України.- Тернопіль: «Мандрівець», 2005.- 208 с. 4. Культурологія: Навчальний посібник / за заг. ред. В. М. Пічі. – Львів, 2003. 5. Швейцер А. Д., Никольский Л. Б. Введение в социолінгвістику.- М., 1989.

Назар Слюсаревський

Київський університет імені Бориса Грінченка

ДОСВІД ТЕОРЕТИЧНОЇ РОЗРОБКИ ТА ЕМПІРИЧНОЇ АПРОБАЦІЇ МЕТОДИКИ ВИЯВЛЕННЯ КУЛЬТУРНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ДОРΟΣЛОГО НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ В АСПЕКТІ ПОБУТУЮЧИХ НОРМ

Вивчення специфіки тієї чи іншої культури передбачає чітке окреслення адекватної їй «мірки», котра б передавала специфіку культури в найбільш зрозумілому вигляді, дозволяючи, за потреби, робити порівняння. Однією з таких «мірок» виступає конструкт культурних орієнтацій, котрий, відштовхуючись від досвіду попередників, сформульований нами як спрямованість на: 1) певний культурний зміст (норми, цінності, смисли, символи) – *змістова компонента*; 2) канали культури (кіно, театр, літературу тощо) та, можливо, культурні ідентичності – *функціональна компонента*; 3) види і форми культурної практики (діяльності по засвоєнню культури) – *поведінкова компонента* [1]. Безпосередньо до вивчення відібрано нормативно-регулятивну підкомпоненту змістової компоненти культурних орієнтацій як найменш досліджувану. Мова йде про цінності-норми, або ж моральні імперативи чи моральні принципи, що слугують основою для вироблення більш великої кількості конкретних культурних норм - принципи регуляції (саморегуляції) людської діяльності і поведінки, що носять дихотомічний характер [3,4].

Шукаючи *еталони виміру* нормативного аспекту культурних орієнтацій ми шляхом експертного опитування визначили найбільш актуальні для кожної з 5-ти основних сфер людської діяльності/життєдіяльності дихотомічні пари принципів регуляції (саморегуляції) людської діяльності і поведінки, котрі виступають базисом культурних нормативів соціуму [2].

Протяжністю явища культурних орієнтацій є міра близькості/віддаленості (готовності прийняти/заперечити) щодо відповідного принципу у тій чи іншій сфері життєдіяльності. *Індикаторами* культурних орієнтацій виступають судження, що містять нормативний і описовий елемент, а також, на прикладі якоїсь типової ситуації, відображають специфіку дії принципу у відповідній сфері. Також судження, котрі презентують змістовно протилежні принципи є однаковою мірою «привабливими» для опитуваного, коли жоден з принципів не називається напряду і не засуджується. Задля уникнення тенденційності відповідей судження в анкеті розміщуються у випадковому порядку.

За виключенням окремих винятків, в кожній з сфер на пару принципів припадає пара суджень (по одному судженню на принцип), що викликано міркуваннями компактності методики, зручності її сприйняття респондентом, а також і «сферною» специфікою нормативів, коли кожна із сфер людського життя має власну логіку упорядкування і нормативи, що були б однозначно високо актуальними для всіх без винятку сфер, експертами не виокремились.

Зрозуміло, що для побудови узгодженого індексу (піддається перевірці за допомоги альфа-кромбах) потрібно як мінімум три ознаки і, за відносно невеликої кількості індексів, або ж за вузькоспеціалізованого опитування (лише одна методика), таку норму можна дотримати [наприклад, 3, 4]. Але за великої кількості параметрів, а також в умовах масових опитувань, що мають на меті вирішення багатьох задач (відтак містять багато питань), через брак місця доводиться «утискатись». Наприклад в проєкті «Томська ініціативи» соціально-світоглядні установки разом з своїми антиподами презентувались лише парою змістовно протилежних суджень [5, С. 54 - 55].

Розроблена методика застосовувалась в проведеному Інститутом соціальної і політичної психології всеукраїнському опитуванні, що проходило з 1.07.2004 по 11.07.2004. Розроблені судження перевірялись у двох пілотажних дослідженнях задля відбору реально «працюючих» (стійкість відповідей, здатність відобразити суть відповідного принципу та диференціювати масив) та добору найбільш оптимального за параметрами надійності та чутливості еталону виміру згоди з судженнями (5-ти- чи 3-членної шкал). Перше пілотажне дослідження (103 опитаних) включало дві серії (основне та повторне опитування з інтервалом у два тижні 28 респондентів пілотної групи), а друге (61 опитаний), з незалежних від нас обставин, лише одну. Через це стійкість суджень і шкал, а також і їх чутливість, перевірялась лише в першому пілотажі, а симетричність відповідей та наповнюваність градацій шкал в обох пілотажах водночас. Що і стало основним критерієм остаточного відбору суджень.

За результатами 1-го пілотажу з розроблених 95 суджень «працюючими», тобто такими, в котрих спостерігався або ж більш менш рівномірний розподіл, або ж спостерігалася симетричність відповідей стосовно його антиподу виявилось лише 22 судження. Причому за наповненістю градацій (не менше 5% на градацію) більш адекватною виявилася не 5-членна, а 3-членна шкала. Якщо за 5-членної шкали кількість «працюючих» градацій варіюється від 3 до 5 (в середньому 4,73 градації), то за 3-членної така кількість градацій варіюється від 2 до 3, що становить в середньому 2,91 градацію (практично всі 3 пункти). По групі опитаних, за чиїми відповідями визначалась стійкість суджень, за умови 5-ти і 3-членних шкал, а також і стійкість та точність самих шкал безпосередньо, також видно більшу оптимальність шкали 3-членної, ніж 5-членної. З укрупненням градацій також посилюється стійкість даних та шкали. За 5-членної шкали стійкість даних коливається від 28,6 до 71,4% і становить в середньому 51,5%, а при укрупненні градацій до 3-х – 53,6, 89,3 і 71,9% відповідно. При цьому респонденти краще розрізняють градації шкали 3-членної, ніж 5-членної. Показники абсолютної похибки шкали прийнятні у першому і не прийнятні у другому випадках. За 5-членної шкали мінімум і максимум нестійкості шкали становить 0,29 і 0,86 (в середньому 0,57), а при 3-членній 0,21 і 0,48 (0,38 в середньому) що є прийнятним, оскільки не перевищує половину одного ділення шкали. Відтак і стійкість такої шкали як еталону виміру коливатиметься в прийнятних рамках – від 52 до 79% (в середньому 62%) проти аналогічних 14, 71 та 43% у випадку шкали 5-членної. Також чутливість шкали 3-членної, не набагато нижча за 5-членну. Відносна похибка у випадку шкали 5-членної на всі працюючі градації коливається від 0,04 до 0,25 становлячи в середньому 0,14, що в перерахунку на одну градацію всієї шкали складає від 0,01 до 0,05 (середнє 0,03). У 3-членної шкали відносна похибка на всі працюючі градації коливається від 0,26 до 0,68 (середнє 0,34), що в перерахунку на одну градацію всієї шкали становить величину, що коливається від 0,09 до 0,23 (в середньому лише 0,11). Тобто 3-членна шкала не набагато менш точна за шкалу 5-членну. Але є при цьому більш надійна як еталон виміру, оскільки зроблені по ній заміри мають більшу надійність.

В 2-му пілотажі з 68 суджень такими, що «працюють» нами визнано 36 суджень. І тут 3-членна шкала виявилася краща, ніж 5-членна. Діапазон робочих градацій при шкалі 5-членній коливався від 3 до 5 а при тричленній 2 до 3 градацій – в середньому 4,66 і 2,94 градації відповідно. Тут, на протигагу 1-му

пілоту, наповненість 5-членної шкали виявилася кращою, але 3-членна шкала виявляється все ж більш наповненою за 5-членну, виправляючи недоліки останньої. Що ще раз свідчить про більшу оптимальність саме порядкової 3-членної шкали, на якій ми зрештою і зупинились.

Кінцевий варіант методики вияву культурних орієнтацій (в аспекті побутуючих норм) відображає суть 14-ти дихотомічних пар принципів регуляції (саморегуляції) людської діяльності/життєдіяльності в 5-ти основних сферах людської діяльності/життєдіяльності через 58 суджень, згода з якими вимірюється за порядковою 3-членною шкалою: 3 – «згоден», 2 – «важко сказати», 1 – «не згоден», і які розміщуються безпосередньо в анкеті в довільному порядку згідно системі випадкових чисел. В кінцевій обробці результатів задля зручності інтерпретації пункти шкали зазнають перекодування (3 в +1, 2 в 0, 1 в -1) і інтерпретуються за середнім балом, діапазон значень якого коливається від -1 (абсолютна не згода) до +1 (абсолютна згода). Величина середнього показує, що превалює більшою мірою – згода чи не згода, а проміжна позиція відкидається як неінформативна.

ЛІТЕРАТУРА: 1.Слюсаревський Н. М. - Культурні орієнтації як об'єкт дослідження // *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: зб. наук. пр.* – X., 2005. – С.187 – 192. 2.Слюсаревський Н. М. - Критерії виявлення культурних розмежувань в сучасному українському суспільстві // *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: зб. наук. пр.* – X., 2007. – С. 410 – 415. 3.Koster W., VanDerWaal J. CulturalValueOrientationsandChristianReligiosity: OnMoralTraditionalism, Authoritarianism, andtheirImplicationsforVotingBehavior // *InternationalPoliticalScienceReview.* - 2007. - vol. 28. - №4. - p. 451-467. 4.Yoo B., Donthu N., Lenartowicz T. MeasuringHofstede'sFiveDimensionsofCulturalValuesattheIndividualLevel: DevelopmentandValidationof CVSCALE // *JournalofInternatioalConsumerMarketing.* – 2011. - №23. – p. 193 - 210.

Марина Дуковська

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

КУЛЬТУРА СПОЖИВАННЯ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

В сучасному світі відбуваються зміни в усіх сферах життя. Під впливом глобалізаційних процесів змінюється політичне, економічне, соціальне життя. Значних змін зазнав і споживчий вибір. Теперішній стан культури споживання в Україні, як і стан української економіки, політики, соціальної сфери, можна охарактеризувати як кризовий стан. Останні роки економіка країни знаходиться в кризовому стані. Економічна криза та її соціальні наслідки: безробіття, невиплата зарплат, падіння рівня життя тощо — призвели до виникнення феномену «культури виживання». Для більшості населення фактор цінової доступності товару на даний час являється визначальним при покупці. Тому можна сказати, що на масовому рівні сьогоднішній стан культури споживання визначається нестачею фінансів. Дефіцит грошей в одних випадках діє прямо і безпосередньо, коли, наприклад, обмежує купівельну спроможність та можливість вибору. В інших випадках дія цього фактору на формування культури споживання прихована за опосередкованими елементами. Кризові явища у сфері споживання можуть бути викликані трансформаційними процесами в економіці, тобто зміною моделі економічного розвитку, втратою конкурентоспроможності економіки.[7] Споживання є процесом використання соціально-економічних, культурних благ з метою задоволення потреб людини, соціальних груп і як форма соціальної активності є одним з найважливіших елементів системи соціальної взаємодії. Не зважаючи на певну штучність, споживання постає в суспільстві як втілення безлічі функцій, найважливішими з яких є задоволення людських потреб, стимулювання суспільного виробництва, упорядкування сфери повсякденного життя тощо. Американський економіст і соціолог Т. Веблен вважав основою соціального життя матеріальне виробництво, виступав за обмеженість економічного підходу до споживання. На думку Т.Веблена, демонстративне споживання – це «використання споживання для доказу володіння багатством», споживання «як засіб підтримки репутації». Цей стиль споживання, на його думку, був характерний для так званого «дозвольного класу» – нових багатих американців, які прагнули наслідувати вищому класу Європи, але на відміну від нього виставляли своє споживання напоказ.[1] Роджер Мезон визначає саме показове споживання. На його думку, це є одна з форм особливої поведінки - показове (conspicuous) споживання - пов'язане перш за все з хвалькуватою демонстрацією багатства. Воно мотивується бажанням справити враження на інших своєю здатністю заплатити особливо високу ціну за престижний продукт, це форма споживання, яка викликається швидше соціальною, ніж економічною або психологічною корисністю продуктів.[2] Для П.Бурдьє є характерним пов'язувати споживацьку культуру зі знаннями і, виходячи з цього, визначати індекси «законних» і «незаконних» споживацьких уподобань. Проте він вважає, що

самосвідомість середнього класу поки що невизначена, і його представники орієнтуються не на свої групові норми, а на середні по суспільству загалом.

Сучасна українська дійсність демонструє індивідуалізацію життєвих стратегій у сфері споживання. Серед головних чинників цього процесу можна виділити: 1) виникнення різноманітних форм і стилів життя, які мають культурне походження і не зводяться до класових параметрів. Вони виникли за останнє десятиріччя і не корелюють безпосередньо з категоріями економічної чи професійної структури. 2) Різноманітність форм одержання освіти стає новим фактором диференціації, освіта стає засобом засвоєння нових стилів життя. 3) Рухливість і умовність професійної структури.

У сучасній дійсності культура є інтегрованим продуктом суспільства. Її практики формуються завдяки безлічі і різноманітності установок, надмірність яких призводить до трансформацій, що, у свою чергу, спонукає суспільство до споживання. Соціокультурні установки привносять у соціальні групи певний дисбаланс, що призводить до змін. Даною зміною виступає споживацтво, завдяки якому трансформується повсякденна реальність. Слід сказати, що споживання завжди відіграло важливу роль у культурних практиках, однак масштаби і ставлення до даного феномену змінювалися залежно від рівня розвитку суспільств. В даний час споживання приймає різні форми, часом трансформуючись у негативно оцінюване споживацтво окремої людини або цілих соціально-економічних систем. Актуальність даної теми обумовлена, насамперед, лавиноподібним поширенням культури споживання в нашій країні, що дозволяє говорити про сучасне суспільство як про «споживацьке суспільство», організоване навколо споживання, основною ідеєю якого є не тільки задоволення різноманітних потреб людей, але і конструювання нових. [6]

На думку О. Якуби, поняття культури означає якісну характеристику суспільства, виражає міру його прогресу, рівень досягнень, зв'язки та відносини. У найбільш загальному розумінні цього слова культура — це системна інтегративна якість суспільства, втілення досягнень в його розвиток.

Дещо в іншому аспекті розглядає поняття культури Н.Смелзер, один з найвизначніших представників американської соціологічної думки. Смелзер визначає культуру як систему цінностей, уявлень про світ і правил поведінки, спільних для людей, пов'язаних певним способом життя. Отже, тут підкреслюється, що культура, по-перше, створюється людьми, а по-друге, цій культурі навчаються. Оскільки культура не набувається біологічним шляхом, кожне покоління відтворює її і передає наступним поколінням. Цей процес є основою соціалізації. На думку Г. Тріандіс, культура представляє собою частину навколишнього середовища, яке створене самою людиною. Л. Юнін стверджує, що роль культури проявляється як активна форма процесів поведінки в суспільстві. [2]

Вивчення формування споживчої поведінки повинно здійснюватися на стику вивчення мінливої культури та її відображення в поведінці, а саме: у конкретних моделях споживчої поведінки.

Сформовані культурою моделі та стилі поведінки споживачів є якісною характеристикою діяльності « людини, яка споживає ».

Типологія культури споживання, в основі якої смисложиттєві орієнтації, ступінь значимості речей або реалізації сутнісних сил.

Все суспільство знаходиться на стадії формування нових характеристик культури споживання. Основними їх рисами є багатоаспектність, суперечливість і нестійкість. Головною домінантою в культурі споживання виступає раціональний, розумний підхід до навколишнього речового світу і духовним цінностям. Основою для нової культури споживання виступає нова економічна реальність. Становлення ринкової економіки — сам собою процес не однозначний. Результат, який ми маємо на сьогодні, не задовольняє більшість населення. Корупція і сваволя влади, величезна частка тіньової економіки, низький рівень життя перешкоджають розвитку тих форм культури споживання, які в свою чергу сприяють розвитку економіки і створюють для населення комфортні умови існування. Адже для людей, чий погляд та переконання формувалися за радянської влади, виникають принципово нові проблеми: споживання грошей, споживчий вибір, сприйняття реклами тощо. При цьому, часу на адаптацію немає — ситуація змінюється дуже швидко. Існування глобальної системи засобів масової інформації і вільний товарообмін забезпечують можливість культурної експансії з боку західних країн. Вплив має таку силу, що деякі спеціалісти говорять про культурну колонізацію. Кіно, телебачення та реклама, які ми дивимось; товари та послуги, котрі ми купуємо; і навіть підручники з економіки, яку ми вивчаємо — усі вони за своїм походженням у більшості випадків відносяться до західної культури. Вони являються носіями нових для нашого суспільства норм і цінностей споживання, беруть активну участь у формуванні нової системи споживчих цінностей. [8]

Культура споживання в сучасній Україні представляє строкату картину: зразки традиційної культури тісно переплелися з елементами західної культури; норми і цінності ринкової культури споживання межують зі спадщиною часів соціалізму. Щоб відповісти на запитання про те, які перспективи розвитку культури споживання, необхідно розглянути основні діючі сили (фактори) цього розвитку.

Формування цілісної системи споживчої культури можливе тільки в умовах розвиненої економічної системи. Тому розглядати економіку як діючий фактор можна в двох площинах: по-перше, з погляду перспективи — майбутня культура споживання буде відповідати ринковій економіці, по-друге, з погляду сучасного моменту. Кризові явища у сфері культури споживання можуть бути викликані трансформаційними процесами в економіці, тобто зміною моделі економічного розвитку, втратою конкурентоспроможності економіки. Вплив кризи значною мірою відображається на загальному споживанні населення та на культурі споживання зокрема. Люди змінюють свій спосіб життя, змінюються пріоритети споживання, культура споживання набуває певної форми, що характерна саме для економічної кризи.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Веблен Т. Теория праздного класса. М., 1984 2. Р. Мезон Показное потребление [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://edu.znate.ru/docs/index-28084168-23.html> 3. Бурдые П. Практический смысл / П. Бурдые. – Санкт-Петербург: Алетейя, 2001. – С. 548 – 562. 4. Доходи та витрати населення України // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ukrstat.gov.ua/5>. 5. Зеленкова И. Л. Этика / И. Л. Зеленкова, Е. В. Беляева – Мн.: НТООО «Тетра Системс», 1997. – 320 с. 6. Зоська Я. В. Новый институциональный кризис высшего образования / Я. В. Зоська // Методология, теория та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. – Х.: ХНУ, 2008. – С. 508–510. 7. Кендюхов А. Общество потребления как национальная трагедия Украины // Зеркало недели, 14 января 2011. 8. Общество потребления // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://ru.wikipedia.org/Общество_потребления

Віталій Лукашук

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ЯК СУЧАСНИЙ ЕТАП РОЗВИТКУ СПОРТУ

Сучасний етап розвитку спорту пов'язаний із глобалізацією спортивної діяльності, головними напрямками якої є: міграції спортсменів і тренерів, що переїжджають із країни в країну, аби брати участь у змаганнях, або надовго залишають батьківщину, укладаючи контракти з іноземними клубами; створення потужного транснаціонального ринку спортивного устаткування й екіпірування; розвиток спортивних ЗМК (періодичних видань, радіо, а особливо телебачення, зокрема супутникового, а також Інтернету), що сприяють поширенню інформації, пов'язаної зі спортом, в усіх країнах світу. У процесі глобалізації проблемний простір спорту, його сутність, форми і можливості розвитку знаходять нові грані.

Незважаючи на велику кількість соціологічних досліджень, присвячених аналізу причин і наслідків глобалізації, феномен спорту в цьому контексті майже не розглядається. Здебільшого публікації за цією тематикою складаються зі статей та нарисів у періодичних виданнях, як правило, у вигляді коментарів до спортивних подій світового рівня.

Метою цього дослідження є визначити вплив глобалізаційних процесів на розвиток спорту.

Завдяки кабельному й супутниковому телебаченню, мережі Інтернет спорт проникає практично до всіх країн світу, як би вони не були обмежені своїми географічними межами. Глобалізація в спорті призводить до того, що країни й народи певною мірою зближуються. Приміром, в деяких країнах відкриваються клуби вболівальників або з'являються шанувальники тієї або іншої закордонної команди. Багато спортсменів, таких як, наприклад, Д. Марадонна, Д. Бекхем, А. Шевченко, М. Джордан, М. Шарапова, М. Сафін, А. Агассі, М. Тайсон, брати Кличко, С. Бубка, М. Шумахер та багато інших відомі на всіх континентах світу не менше, ніж у своїй країні. Величезною популярністю у світі користуються спортивні товари таких фірм, як «Адідас», «Найк» або «Пума». Увагу всього світу привертають не тільки Олімпійські ігри, але й такі транснаціональні змагання і турніри, як Ліга чемпіонів з футболу, кубок Стенлі з хокею, турніри «Великого шолома» з тенісу, першість світової ліги з волейболу, ігри НБА з баскетболу, велоперегони в Італії, Іспанії, Франції тощо. Такі спортивні змагання можна розглядати як соціальні явища глобального масштабу. Сьогодні ми є свідками посилення тенденції проведення окремих транснаціональних турнірів з різних видів спорту, особливо футболу, хокею, велоспорту, легкої атлетики й тенісу. Красномовним прикладом може слугувати хокей. Ще 25 років назад у Північно-американській Національній хокейній лізі (НХЛ), крім канадців і невеликої кількості американців, майже не грали хокеїсти з інших країн. На початку XXI століття кількість закордонних гравців становить понад 200 людей із загальної кількості хокеїстів НХЛ. Тільки на минулих зимових Олімпійських іграх збірні команди США, Канади, Росії, Швеції, Фінляндії, Чехії майже повністю склалися з хокеїстів, що грають у НХЛ. У той же час Канада стала головним експортером хокеїстів, які не пробилися до складу команд НХЛ, в інші країни. За кількістю хокеїстів, котрі виступають у закордонних хокейних клубах, Канада займає сьогодні провідне положення – понад 800 гравців з цієї країни виступають у інших регіонах світу.

У провідних європейських футбольних клубах, а також окремих клубах США, Канади, Японії, низки арабських країн закордонні футболісти входять найчастіше до їх основного складу. Слід відзначити, що у футболі проведення чемпіонатів провідних футбольних держав стає проблемною через участь своїх клубів у Лізі чемпіонів, Лізі Європи тощо.

Найбільш інтернаціональними є велокоманди, що беруть участь в «Тур де Франс», «Джіро д'Італія», «Вуелта Еспанія» та інших перегонах. У легкій атлетиці кенійські, ефіопські, марроканські бігуни найчастіше змінюють своє громадянство й виступають за США або інші економічно розвинені країни. Аналогічні процеси відбуваються й в інших видах спорту. Як бачимо, спортивні організації різних країн надають усе меншого значення відмінностям між вітчизняними й іноземними спортсменами.

В галузі спорту для всіх до таких глобальних видів можна віднести аеробіку, джогінг, бодібілдинг тощо. Так, глобальним вираженням «мускульної риторики» став А. Шварцнегер, що втілює ідею самовираження в суспільстві на тлі імпозантно сформованого тіла. А такі явища, як аеробіка й джогінг на протигагу спортивно-гімнастичним традиціям, призвели до появи нових стилів життя, що стали певною відповіддю на економічні, соціальні й культурні відносини, які стрімко змінюються.

Таким чином, глобалізація спорту стає свого роду культурною інтервенцією й з часом може призвести до руйнування національних традицій. Тому інколи спостерігаються випадки «локального опору» глобалізації. Як приклад можна навести несподівану реакцію на рекламу культової марки Nike у Новій Зеландії. Ця реакція змушує переглянути уявлення про глобалізацію – яка в сфері культури найчастіше ототожнюється з американізацією – як про процес, що послабляє локальні культурні ідентичності. Nike часто критикували не тільки за цинічну експлуатацію робочої сили в країнах Третього світу, але і за агресивну рекламу, що насаджує сексистські й расистські стереотипи. Діюча в Новій Зеландії, що є однією з найбільших традиціоналістських країн у світі, адміністративна система дозволила на підставі протесту двох телеглядачів заборонити жартівливий за задумом рекламний ролик, який пропагує насильство. У цьому випадку «глобальне» було поставлено під сумнів «локальним».

Слід підкреслити, що під впливом глобалізації відбувається трансформація спорту: у спортивних видах діяльності усе ширше використовуються мегатехнології (інформаційні, когнітивні, біотехнології й нанотехнології); організатори спортивних заходів намагаються задовольнити зростаючу потребу різних верств населення у розвазі, у можливості створення позитивного настрою, відчуття відпочинку в складному ритмі сучасного суспільства.

Одним із факторів, що допомагає спорту поширювати свій міжнародний вплив, є зростання можливостей глобальних засобів масової комунікації. Глобалізація призводить до стрімкої комерціалізації спорту: «великий бізнес» усе частіше втручається в традиційний хід спортивних змагань, трансформує колишні цінності. Практично у всіх видах змагань в останні роки йде запекла боротьба за глядачів, за спонсорів, за гроші. Видовищність як особливість спортивних ігор завжди була чинником їх популяризації, а в умовах глобалізації стала основою комерціалізації спортивної сфери в цілому. Підставою для такого твердження можуть бути дві нові тенденції: ускладнюється організаційна структура спорту й втрачається його функція як інтегруючої сили всіх інших форм культури.

У гонитві за видовищністю, привабливістю спортивних ігор і з метою розширення кола глядачів організатори змагань намагаються модифікувати правила спортивних ігор. Яскравою ілюстрацією є приклад з тенісом. Довгий час телебачення практично не транслювало тенісні матчі, тому що важко було вгадати їхню тривалість і, відповідно, «вишикувати» сітку телевізійного віщання. У зв'язку з цим було введено «тайм-брейк» – спеціальний гейм, що розігрується при рахунку 6:6. У фігурному катанні з програми змагань була виключена так звана «школа»: позбавлена видовищності й динамічності, вона виявилася не привабливою для телебачення.

Таким чином, в умовах глобалізації відбувається трансформація цінностей традиційного спорту, що призводить до якісних перебудов не тільки всіх його складових, але має стосунок також до моралі, духовного життя не тільки спортсменів, але більшою мірою глядачів. Індивідуалізація, десакралізація, а разом з ними й дегуманізація спортивного руху призводить до затвердження в ньому технократичного стилю мислення з низкою проблем, що впливають з цього, таких, як зайва політизація (перенос частини невирішених проблем професійного характеру в політичну сферу), комерціалізація сучасного спорту, застосування допінгу для поліпшення спортивних результатів тощо.

Разом з тим, глобалізаційні процеси багаторазово підсилили статус спорту як загальносвітового явища.

**КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВІЛЬНОГО ЧАСУ ТА ДОЗВІЛЛЯ
СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА**

Важливим завданням досліджень соціології вільного часу та дозвілля є виявлення особливостей вільного часу суспільства, соціальних груп й особи на певному етапі соціального розвитку суспільства, що дає змогу повніше розкрити протиріччя та перспективи розвитку вільного часу, суперечностей, які виникають у процесі його опанування та споживання.

Спираючись на досвід емпіричних досліджень М. Каплана (1960), К. Робертса (1970), М. Смита (1973), С. Паркера (1976), Дюмазедьє (1974), використовуючи відповідні концепції свободи М. Фридмана, І. Беккера, Д. Рисмена, українські науковці працювали над розвитком цього напрямку соціології (А. Ручка, А. Піча, О. Семашко, Л. Троєльнікова, Н. Бабенко, Л. Аза, Л. Скокова та ін.) [1 2]

Отже, концентруючись на галузевому рівні соціологічного знання, дослідники спрямовували увагу на будь-які сегменти соціальної реальності, пов'язані зі збереженням та відтворенням культурних цінностей, культурним виробництвом та культурним споживанням. У такому разі об'єктом дослідження може виступати суспільство в цілому з притаманними йому багатоманітними соціальними зв'язками і відносинами між людьми, матеріальною і духовною культурою або ж культурні складові однієї зі сфер суспільного життя - економічної, соціальної, політичної, духовної. Це можуть бути носії соціально-культурних характеристик сучасності - великі і малі соціальні групи і національні спільноти людей (класи, етнічні, професійні і демографічні групи, включаючи різні культурно-дозвіллеві спільноти молоді, жінок, представників старшого покоління; виробничі й інші колективи (команди), політичні партії, профспілки, творчі організації).

Предметом досліджень соціології вільного часу і дозвілля можуть бути окремі особи, їх культурно-дозвіллеві потреби, інтереси, ціннісні орієнтації, а також і так звані малі групи, з їх стійкими та нестійкими соціально-культурними зв'язками, в тому числі групи за інтересами, субкультурні формування, сім'ї, як соціально-культурні осередки суспільства; поселенські спільноти (сусіди, друзі) і т. ін. Як бачимо, дослідження в сфері культури і дозвілля охоплюють найширше коло об'єктів соціологічної науки.

Ми схильні розглядати сучасну «соціологію вільного часу і дозвілля» як галузеву соціологію широкого профілю, що вивчає «сферу культури», «культурні процеси», «культурну життєдіяльність», «культурні відносини» та «культурні орієнтації» українського суспільства на сучасному етапі його розвитку.

До соціально-культурних практик у царині вільного часу та дозвілля, які проділяються на традиційні та інноваційні, імовірніше всього можна віднести такі види занять, як читання, перегляд телепередач, відвідування кінотеатрів, театрів, концертів, спілкування з друзями, заняття спортом, туризм, розваги, прогулянки, ігри, пасивний відпочинок тощо.

Культурні практики у години дозвілля характеризуються в основному самоособистісною спрямованістю їхнього змісту. Тому спорідненими галузевими соціологіями з соціологією вільного часу та дозвілля можна вважати, наприклад, такі галузеві дисципліни як «соціологія мистецтва», «науки», «освіти», «споживання». Ці галузеві соціології вивчають вільний час та дозвілля у структурах означених видів людської діяльності.

Межі предмету наукового дослідження «соціології вільного часу і дозвілля» досить широкі, і звідси витікає міждисциплінарний характер цієї галузі соціології. Характерна взаємодія цієї галузі з соціологією економіки, праці, медицини, геронтології, молоді, туризму, міста і села, способу життя, теорією ігор, соціологією девіантної поведінки, з дослідженнями бюджету часу. Ці суміжні соціологічні дисципліни при вивченні феноменів «вільного часу та дозвілля» не мають чітких кордонів, що дає можливість використовувати як емпіричні матеріали, так і теоретичні узагальнення, напрацьовані відповідними галузями. Але репрезентативними результати міждисциплінарних досліджень можуть бути лише на основі власної теоретичної бази соціології вільного часу та дозвілля. Такий методологічний плюралізм характерний для будь-якого перехідного етапу становлення наукового напрямку. Базис будь-якої науки - теорія, методологія, понятійний апарат - додає цілісності теоретичному каркасу науки, виявляє смислові характеристики предмету і об'єкту вивчення. Системний міждисциплінарний підхід дозволяє точно визначити напрями, методи і завдання дослідження.

Вивчення специфіки предмету соціології вільного часу та дозвілля вимагає визначення її структурних компонентів:

- типів і форм діяльності сфері вільного часу та дозвілля, їх моделей і функцій;
- управлінських практик у сфері дозвілля (діяльність менеджера дозвілля, керівника установ, технолога і т.д.) і

- споживачів культурних послуг, що освоюють зміст і форми культурно-дозвілдової діяльності;
- змісту, якості культурно-дозвілдової діяльності - пізнавальної, репродуктивної, творчої, споживчої.
- об'єктно-суб'єктних відносин в різних видах споживання та відтворення культурних цінностей;
- характеру культурно-дозвілдової діяльності, в якій органічно поєднуються пізнавальний, ціннісно-орієнтаційний, комунікативний і творчий аспекти;
- ціннісно-орієнтаційні оцінки, та їхні прояви у ігровій, культурно-освітній та соціально-перетворюючій діяльності. Розробка цих категорій повинна враховувати максимальну можливість урізноманітнення нових форм культурного споживання і дозвілля.

Категоріально-термінологічний апарат сучасної української соціології вільного часу і дозвілля формувався шляхом синтезу здобутків різних видів наукових дисциплін, а саме таких понять: із загальнонаукових дисциплін: структура, функції, процес, механізм, елемент, зв'язок, розвиток; із загальносоціальних дисциплін: праця, власність, виробництво, розподіл, обмін, споживання, дохід, управління; із соціальної психології: колектив (команда), особа, мотивація, поведінка, ідентифікація, адаптація, взаємодія; із загальної соціології: соціальні організації, соціальна структура, соціальна група, статус, роль, соціальна стратифікація.

В межах останнього десятиріччя сформувався також специфічний понятійний апарат соціології вільного часу і дозвілля. Визначимо провідні терміни, що застосовуються у цій галузі соціологічних знань. Для соціології вільного часу і дозвілля типовими є наступні поняття: «соціальний час», «позаробочий час», «вільний час», «бюджет часу», «час дозвілля», «час більш піднесеної діяльності», «культура вільного часу», «вільний час особи», «вільний час соціальної групи», «вільний час суспільства», «регулювання вільного часу», «дозвілля», «культурно-дозвіллова діяльність» тощо. В результаті міждисциплінарних зв'язків традиційний понятійний апарат збагатився наступними поняттями: «культурні практики», «культурне виробництво», «культурне споживання», «культура споживання», «економіка культури», «культурно-дозвіллове споживання особи», «соціально-культурні групи споживачів».

Зазвичай, деякі поняття використовують як синоніми. Зокрема це поняття: «відпочинок», «дозвілля», «рекреація». На часі стає потреба в уточненні їх смислових меж та напрямів застосування [3].

У соціології вільного часу та дозвілля сучасного українського суспільства актуалізується питання регулювання й організації вільного часу. Вивчення тенденцій і проблем розвитку культурно-дозвіллових практик та шляхів подолання існуючих суперечностей у сфері дозвілля стає все більш актуальним [4].

У рамках соціології вільного часу та дозвілля дослідники аналізують зміни, що відбуваються в культурі сучасного українського суспільства, у свідомості, стилі та способі життя представників різних соціальних груп. Проблематика соціологічних досліджень включає вивчення процесів відмови від стереотипів у поведінці й культурно-дозвілловій діяльності, динаміки ціннісних імперативів населення, переоцінки цінностей як на загальнонаціональному, так і на регіональному та місцевому рівнях. У розвідках науковців популярними стають дослідження культурного споживання, самоменеджменту вільного часу, що в результаті дає можливість визначити проблеми розвитку сучасного українського суспільства [5].

Потреба у проведенні досліджень, спрямованих на вивчення тенденцій і проблем культурного споживання, дозвілля та вільного часу, підвищення культури його використання визначається наступними чинниками:

- постійним зростанням ролі фактора вільного часу в житті суспільства та окремої людини, що виявляється, з одного боку, в неухильному поступовому збільшенні його протягом ХХ ст., з іншого — у посиленні в останні два-три десятиліття його дефіциту у все більш значної частини населення;
- самою логікою розвитку культурно-дозвіллової сфери життєдіяльності суспільства, яка вимагає постійного теоретико-методологічного аналізу, оскільки підвищення культури споживання культурних послуг, освоєння вільного часу для кожної людини, кожного покоління є процесом постійного пошуку і знаходження раціональних форм та засобів його використання;
- недосконалістю культурної політики, нерозв'язаними проблемами матеріально-технічного, фінансового, організаційного забезпечення розвитку культури;
- актуалізацією суспільних потреб у широкому використанні соціально-культурного потенціалу дозвілля, організації більш ефективного, раціонального споживання культурних благ та вільного часу;
- загостренням суперечностей, що виникають у сфері споживання культурних послуг та вільного часу внаслідок недооцінки людського чинника, домінуванням технократичного підходу до вільного часу та дозвілля, які існували в радянському суспільстві;
- зростаючими потребами демократизації, гуманізації, підвищення культури споживання, культури вільного часу, «дозвіллової кваліфікації», вдосконалення механізму соціального регулювання та саморегулювання культури споживання та вільного часу;

- незадоволеністю певної частини населення доступними їм способами та умовами проведення дозвілля та вільного часу;
- важливістю виявлення причин і масштабів антикультури у сфері дозвілля, шляхів і засобів її подолання;
- процесам розвитку сучасної «індустрії дозвілля і розваг» та неоднозначністю її впливу на розвиток українського суспільства;
- необхідністю прогнозування та моделювання раціональних бюджетів вільного часу, диференціації їх у рамках соціальної політики на рівні як суспільства, так і регіонів та окремих трудових колективів в розподілі робочого і вільного часу, організації оптимальних режимів праці і відпочинку різних соціальних груп.

Соціологічний аналіз вільного часу і дозвілля як соціального і духовно-морального феномена, підвищення його культури дає змогу не лише теоретично поставити, а й практично розв'язати низку питань з розробки загальнонаціональних програм раціонального використання вільного часу, подолавши невинуватого в недалекому минулому ідеологізацію та ідеалізацію характеру його освоєння людьми.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Горобчук Б. Індустрія культури як об'єкт соціологічного теоретизування науковців франкфуртської школи /Б.Горобчук // Соціальна психологія. 2011, № 2. - С. 60-69. 2. Культура досуга / В.М. Пича, И.В. Бестужев-Лада, В.М. Димов, Г.Е. Зборовский, В.В. Егоров, Л.Н. Коган, А.И. Комарова, В.Т. Лисовский, И.Ф. Надольный, Г.П. Орлов /Ред. В.И. Григорьев. Киев. 1990. С. 8-30. 3. Патрушев В.Д. Время. Время социальное. Времени затраты. Времени фонд // ЭСС / Под ред. Г.В. Осипова. М., 1995. 4. Рощина Я.М. Дифференциация стилей жизни россиян в поле досуга / Я.М. Рощина // Экономическая социология. – 2007. – Т. 8, № 4. – С. 23-42. 5. Бровко М.М. Культурна значимість дозвілля в глобалізованому світі./ М.М. Бровко //Вісник Національної академії культури і мистецтв. – 2013.- № 2.- С.34-38.

Світлана Садовенко

Український центр культурних досліджень Міністерства культури України

АКСІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ТРАДИЦІЙ І НОВАЦІЙ В УКРАЇНСЬКІЙ НАРОДНІЙ ХУДОЖНІЙ КУЛЬТУРІ ХХІ СТ.

Сучасні дослідники практично одностайні в оцінках характеру нинішньої епохи, а саме те, що вона, як зазначає Олена Дробишева, реально являє собою історичний момент високої тектонічної активності, що найбільш виразно простежується в зсуві аксіологічних акцентів [2]. Для того, щоб затвердився аксіологічний підхід у культурології, неминуча радикальна трансформація – відкриття культури як наріжної підстави і визнання народної художньої культури фундаментальною системою відліку для всіх форм культурно-мистецького життя.

Новий фазис розвитку української культури спричиняє вивчення взаємодії культурних процесів і дослідження трансформації сучасного українського суспільства, відкриває значну розмаїтість зв'язків, які в перспективі можуть проявитися як сукупний цілісний процес новітнього рівня, у тому числі – появи сучасного типу української народної художньої культури. Остання, як найважливіша складова духовної культури, може стати потужним перетворюючим фактором динамічного й прогресивного піднесення України в ХХІ столітті. Підтримка, збереження і розвиток народної художньої культури сучасного українського суспільства пов'язані з необхідністю об'єктивного аналізу цього процесу, його синхронізації і взаємодії з іншими соціокультурними процесами в контексті актуалізації поступальності в історичному розвитку країни і культури. Брак наукових розвідок з проблеми трансформації ціннісної сфери суспільства, осмислення феномену традицій і новацій в українській народній художній культурі, їх зв'язок з процесами світової глобалізації, обґрунтування статусу поняття «цінність» як культурологічної категорії, здатної стати артикульованим дослідженням, вивчення епохальних метаморфоз системи цінностей в межах української народної художньої культури та наявність їхніх локальних варіантів актуалізує підняте в статті питання і становить її *мету*.

Культура, як специфічна сфера людського буття з властивою їй багатомірністю, послідовно й цілковито зводиться на цінностях, які кожною особистістю на суб'єктивному та емоційному рівнях розуміються як пережитий ідеал певного явища. Це пов'язане з тим, що впродовж тисячоліть магістральна направленість на створення ідеалів, взірців, «ідеальних» зразків тощо позначилась на аксіологічних пріоритетах системи цінностей національного менталітету. Цінності суб'єктивно інтегровані у конкретну цілісну аксіологічну картину світу особистості і пізнаються нею у певний час і у певному місці. Відтак, аксіологічний підхід є вартим пильного і постійного піклування й наукового вивчення.

Поняття «цінність» є одним з найпопулярніших у сучасній соціогуманітарній лексичі. Проблеми цінностей і ціннісних орієнтирів різних національних культур досліджені закордонними вченими (Е. Гуссерль, Г. Спенсер, М. Шелер, Н. Гартман та ін.). Означена проблематика докладно висвітлюється в працях сучасних вітчизняних науковців (Г. Вижлецов, В. Ільїн, М. Каган та ін.) [1, 93-96]. Роль цінностей у суспільстві відображено у працях Б. Маліновського, Т. Парсонса, М. Вебера, Е. Тоффлера, Ю. Хабермаса. В них автори підкреслюють необхідність суспільних дискусій щодо цінностей, існування і спрямування значливих потреб сучасної людини. Траєкторію руху цінностей в історії культури розкривають дослідження Д. Леонтєва, Н. Рожева, Л. Столовича та ін.

Культуротворча роль ціннісних систем розглядалася у працях М. Абсаямова. У дослідженнях Р. Абдєєва, А. Гуревича, Д. Зільбермана, П. Менцера культурні цінності визначаються як явища, якими опосередковуються традиції, норми, духовні коди і безпосередньо життєдіяльність. Розуміння необхідності постійного відновлення цінностей у ході розвитку людської культури відзначали А. Печчеї, Ф. Ніцше, К. Сітарам, Р. Кагделл [6].

Аксіологічний аспект культури вперше почав досліджувати у 60-х рр. ХХ сторіччя В. Тугарінов. Впровадивши до наукового обігу поняття «цінності», яке доти вважалося категорією буржуазної культури, дослідник спочатку ввів це поняття в контекст марксистської філософії. Згодом розпочалася розробка цього поняття в рамках вітчизняної філософії, соціології, культурології, історії й інших соціально-гуманітарних наук.

Значення цінностей всебічно розроблено світовою науковою спільнотою. Визнано, що цінності є ядром культури, породжують її своєрідний генетичний код. Цінності є внутрішньою підставою культури, тому структура цінностей і сфери культури взаємозалежні між собою. Культура, розглянута в аспекті свого ядра, являє собою складну ієрархію цінностей. Цінності організують, регулюють, направляють, інтегрують діяльність особистісної, духовної, державної, сімейно-побутової системи суспільства, поєднують суспільства і культури з однотипною аксіологічною системою [3].

Науковий дискурс щодо аксіологічного аспекту культури спричиняє певна тривожна атмосфера, яка почала домінувати в багатьох сегментах сучасної сфери культури у ХХІ столітті в Україні. Найістотніше це спостерігається в існуючій сьогодні кризі цінностей, ціннісних суджень, невідповідності щодо здійснення обґрунтованого ціннісного вибору, відстоювання значимості і значущості окремих культурних феноменів і явищ, зокрема, української народної художньої культури.

Цінність, як ідеальна модель, ніколи цілком не підлягає опредметненню, проте направляє будь-який процес цього опредметнення і задає його результат. Відтак, саме з дії людини можна зрозуміти до чого вона прагне.

Специфіка цінностей полягає в тому, щоб додати змісту і значення суспільному буттю, забезпечити його єдність і послідовність, без якого неможлива життєдіяльність людини. Під сенсом буття ми розуміємо ідею, яка вирішує протиріччя між нескінченним змістом духовного буття суб'єкта і кінцевою формою його тілесного існування. Цінність входить до складу будь-якої орієнтації людини в довколишньому світі.

Цінність, як сенс суспільного буття, охоплює психосоматичні і соціокультурні спрямованості особистості, відтак, переживається емоційно й інтелектуально. Отже, цінність є настановою, яка дозволяє людині і суспільству орієнтуватися в оточуючому світі і зводити свій ціннісний, значущий світ.

В умовах сучасної динаміки європейського культурного розвитку саме народна художня культура, сформована завдяки єдності мови, звичаїв, традицій, національної психології, етнічної самосвідомості, уособлює в собі етнодуховну культуру українського народу і як складовий елемент системи цінностей, накопичених на всіх етапах розвитку вітчизняної народної культури, виступає одним із чинників творення національної самоідентифікації сучасного українства.

Перші спроби теоретичного осмислення феномена взаємодії традицій і новацій у народній художній культурі базуються на основних досягненнях філософсько-культурологічної, фольклористичної, етнографічної, мистецтвознавчої думки у вивченні української народної художньої культури, її теорії й історії. Витоки наукової рефлексії піднятої проблеми можна віднайти у працях істориків і культурологів доби Просвітництва та фольклористів ХІХ ст. Саме в цей час вперше простежується зацікавлення наукової спільноти щодо дослідження поступального розвитку народного мистецтва, оригінальність якого обумовлена традиціями і природними умовами проживання етносів і народів. Розгляду традицій і новацій в культурі присвячені наукові розвідки ХІХ-ХХ ст., в яких дослідників цікавить міфологічний простір культури, процеси у сфері художньої самодіяльності й мистецького аматорства (А. Гоцалюк, Н. Ємельянова, Ю. Оборотов).

Як вважає американський культуролог А. Тоффлер, сучасний період являє собою другий великий розкол у людській історії, який можна зіставити з першим розпадом історичної цілісності – переходом від варварства до цивілізації [6, 150]. За оцінками М. Кагана, проблему сучасної культури складає те, що «почалася небувала по глибині, масштабам і наслідкам культурна революція, яка ставить усе населення планети в положення біфуркації – тобто необхідності вибору подальшої траєкторії руху – чи шукати шлях

виходу з нинішнього хаосу до нової форми упорядкованості суспільного буття і свідомості, чи ж бездумно продовжувати йти шляхом індустріальної цивілізації, поглиблюючи смертельний конфлікт із природою в ім'я минутих переваг, за відомим принципом французького короля: «після нас хоч потоп» [4, 282]. Зауважимо, що термін «фуркація» походить від англійського *furcation*, німецького *Furkation*, пізньолатинського *furcatus*, які мають значення «роздвоєний, розділений». Сучасна культура, тримаючись на засадах співвідношення духовності і матеріальної забезпеченості, все більш стає соціумом споживання і породжує не просто *homo creator* – людину що діє, творчу людину, але й людину, що споживає. Тому домінуючою цінністю економічного і соціального, а також культурного розвитку цивілізації стає принцип матеріальної корисності.

Зміна аксіологічних ідеалів приводить до переоцінки цінностей у сучасній культурі. Термін «цінність» набуває нового змісту, подеколи трактується суто як користь, щось вигідне для людини, її діяльності й існування. Система цінностей стає продуктом соціального й ідеологічного середовища і пов'язана зі специфікою історичного розвитку. Разом із тим, ціннісні орієнтації в сучасній культурі набувають локального, суб'єктивного характеру, здобувають залежність від особистісних світоглядних уявлень. Для сучасної людини система цінностей стає абсолютною культурною величиною. Втім, українська народна художня «живиться» своїм минулим, реагує на майбутні перспективи, що відкриваються і при цьому спирається на систему цінностей, що складається в процесі оцінки і відповідного відбору. Народна художня культура, завдяки якій одержала бурхливий розвиток українська культура в цілому, на сучасному етапі розвитку знайшла яскраву духовну самобутність. Об'єктивна потреба, обумовлена необхідністю переосмислення і відновлення соціально-культурної дійсності, дала можливість щодо звернення фахівців етнохудожньої сфери не тільки до минулого, але й сьогодення. Очевидно, що поглиблення знань в галузі української культури дозволять більш професійно досліджувати культурні процеси суспільства, закони її розвитку і збереження, планувати туристичні маршрути, культурно-пізнавальний відпочинок громадян, наповнювати його яскравими видовищними і святковими заходами, пов'язаними з традиціями і новаціями української народної художньої культури.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Дробышева Е. Э. Аксиологический анализ феномена массовой культуры / Елена Эдуардовна Дробышева // Вопросы культурологии. — 2010. — № 2. — С. 93–96. 2. Дробышева Е. Э. Аксиология постмодерна: ирония / Елена Эдуардовна Дробышева // СПб. : Изд-во СПбГУСЭ, 2008. — 179 с. 3. Дробышева Е. Э. Проблема соотношения ценности и нормы в социальной теории и теории культуры / Елена Эдуардовна Дробышева // Парадигма : Очерки философии и теории культуры. — СПб. : Изд-во СПбГУ, 2008. — Вып. 9. — С. 105–121. 4. Каган М. С. Введение в историю мировой культуры [в 2-х кн.] / М. С. Каган. — СПб. : Петрополис, 2001. — Кн. 2. — 320 с. 5. Тоффлер А. Футурошок : [пер. с англ.] / А. Тоффлер. — СПб. : Лань, 1997. — 464 с.

Ольга Копієвська

Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв

ІСТОРИЧНА РЕФЛЕКСІЯ В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ

Культурні процеси, що відбувалися в різні культурно-історичні періоди, з різною мірою інтенсивності призвели до формування різних культурних трансформацій, які вплинули на формування національної культури в Україні.

В такому, контексті культура як важливий феномен людського буття характеризується певною рефлексією, яка в свою чергу формує відповідний науковий інтерес. Сучасна культурологія для осмислення проблем, що постали перед українським суспільством, змушена звертатися до досягнень інших наук, досліджувати факти і події, які визначили б значення різних видів рефлексії в контексті формування національної культури.

Розглядаючи рефлексію як важливий метод пізнання, науковці наголошують на її диференційованому, пізнавальному відношенні суб'єкта до об'єкту пізнання. В такому контексті, рефлексія відрізняється від інших пізнавальних процесів тим, що її предмет перебуває в особливому ментальному просторі, в якому реконструюються значущі відносини для суб'єкта культурного зв'язку і в якому він розглядає себе як особистість.

Рефлексія характеризує форму теоретичної діяльності людини, яка спрямована на осмислення власних дій, культури і її основи; діяльність самопізнання, яка розкриває специфіку душевно-духовного світу людини. Рефлексія в кінцевому підсумку є усвідомленням практики, світу культури і її модусів - науки, мистецтва, релігії [1, С.445].

Розглядаючи культуру як одну з важливих потреб людини, ми визначаємо важливість процесу її

пізнання. Тому безсумнівно, що пізнання культури — є тим важливим і вагомим явищем цивілізації яке формує людські цінності, створює сприятливі умови для формування культурного середовища в якому існує людина. Саме пізнання культури є певним інструментарієм як для індивідуального розвитку людини, її світогляду, культурних уподобань, так і етносу до якого вона належить, національної культури, в цілому. В такому контексті важливим постає місце історичної рефлексії, яка дозволяє поєднати теоретичну основу з історичними подіями, що надає можливість реконструювати і виокремити її основні періоди в культурі, в її логічній послідовності.

Історична рефлексія неможлива поза контекстом її пізнання. Пізнання є процесом освоєння світу. Суб'єкт пізнання — це людина, в її життєвій та пізнавальній активності, яка здобуває знання, вибудовує теорії та концепції, накопичує, зберігає, передає накопичений життєвий досвід новим поколінням. Культура є однією з головних складових досліджуваного життєвого досвіду.

В центрі дослідження національних особливостей, увагу щодо ролі історичної рефлексії досліджує І Смірнов. На думку вченого, головним мотивом в будь-якій національній культурній традиції є осмислення себе, і як таке необхідне кожному народу, при будь-якому його історичному діянні, самопізнанні і самосвідомості. Саме момент самовизначення, і відрізняє «національну» приналежність від «етнічної». Національна культурна традиція формується на тому або іншому етапі культурного розвитку нації, фіксує певний духовний результат, від якого потім сама і відштовхується. [2, С.103].

Логічне відтворення національних особливостей полягають у відображенні послідовності етапів розвитку культурного процесу, реконструюванні історичної реальності, відтворенні теорій, ідей, фактів, іншими словами формуванні логічного, послідовного ланцюга при формуванні національної культури. Відображення історичного не зводиться до простого відтворення часової послідовності історичного розвитку в культурі і пов'язане з розглядом її глобальних і глокальних особливостей.

Історична рефлексія в контексті формування національної культури взаємозалежна від людської свідомості. Саме осмислення культурних процесів багато в чому формує вплив на історичну свідомість і відповідно на культурне середовище людей. Оскільки всі відомі культурні цінності створені людиною і адресовані виключно їй, то можна говорити, що культурні традиції цілком залежать від процесу створення людиною самої себе і свого культурного середовища та оточення, в якому вона повинна жити і розвиватися як індивідуальність. Саме індивід як суб'єкт культурних відносин конститує своє існування. Процес конститування сприймається як умова творення і існування як індивідуальних культурних потреб, так і потреб суспільства в якому вона існує. Така історія так чи інакше відтворює історію відносин між людиною і державою, що має своє відображення в індивідуально-історичному розумінні людиною свого життя, прав, можливостей, причому розуміння свого життя як чогось абсолютно значущого по цінності та за змістом. Такі об'єктивно існуючі загальності формують не тільки індивідуальне культурне життя людини, а й національну культуру в цілому. Історична рефлексія, в даному контексті стверджує сенс культурного життя кожної людини, втілення творчих можливостей людства в національну культуру. Всі вищезазначені процеси формують історико-культурну пам'ять для майбутніх поколінь, створюють сприятливі умови для представлення національної культури на зовні.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Новая философская энциклопедия: В 4 т./Ин-т философии РАН, Нац.общ.-науч.фонд; - М.: Мысль, 2001 — 692 с. 2. www.istorija_mysli@hotmail.ru

Алла Семенюк

Український центр культурних досліджень

ЛЮБИТЕЛЬСЬКІ ОБ'ЄДНАННЯ КЛУБНИХ ЗАКЛАДІВ УКРАЇНИ ЯК ФОРМА РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ НАСЕЛЕННЯ

У сучасних умовах розвитку демократичних процесів в українському суспільстві, особливої актуальності набувають формування творчої, всебічно розвиненої особистості, розвиток її індивідуальних здібностей і талантів та забезпечення умов самореалізації. Важливу роль у вирішенні цих питань відіграють клубні формування, зокрема, любительські об'єднання і клуби за інтересами як ефективні форми соціальної активності населення.

Актуальність дослідження обумовлюється активізацією наукових розвідок про діяльність любительських об'єднань клубних закладів як базових елементів аматорського руху в Україні (Дорогих Л.В., Загадарчук Г.М., Сасихов О.В., Ключко Ю.В., Цимбалюк Н.М.).

Нормативно-правовою базою здійснення діяльності клубних об'єднань є Конституція України, Закон України «Про культуру» (№ 2778-VI від 06.01.2011 р.), «Примірне положення про любительське об'єднання, клуб за інтересами системи Міністерства культури України» (Наказ Міністерства культури

України №171 від 05.07.1993 р.) та «Загальне Положення про клубне формування закладу культури системи Міністерства культури України» (Наказ Міністерства культури України № 835 від 07.12.2004 р.).

Під клубним формуванням, згідно Загального Положення, розуміється добровільне любительське об'єднання людей, основане на спільності інтересів, запитів і потреб в занятті любительською художньою та технічною творчістю, в спільній творчій діяльності, що сприяє розвитку обдарувань його учасників, освоєнню та створенню ними культурних цінностей, а також засноване на прагненні людей до отримання актуальної інформації і прикладних знань в різноманітних галузях суспільного життя, культури, літератури та мистецтва, науки і техніки, до оволодіння корисними навичками в галузі культури побуту, здорового способу життя, організації дозвілля та відпочинку.

Методичне забезпечення діяльності клубів і об'єднань за інтересами здійснюють Обласні центри народної творчості та Обласні науково-методичні центри культури і мистецтв (надалі ОЦНТ).

В Україні найбільш поширені, з певним досвідом практичної діяльності суспільно-політичні, історико-краєзнавчі, художньо-мистецькі, природничо-наукові, фізкультурно-оздоровчі любительські формування. Крім того, значною популярністю користуються багатопрофільні об'єднання: жіночі, дитячі, молодіжні, підліткові, сімейні, вихідного дня та інші. Дещо менш поширені колекційно-збиральницькі і виробничо-технічні любительські клуби. Станом на 01.01.2013 року в Україні сьогодні функціонує 18 537 клубних закладів, в яких налічується 101476 клубних формувань. Це любительські об'єднання та клуби за інтересами, колективи самодіяльної художньої творчості, що діють в клубному закладі та його філіалах, з них 13 912 становлять саме любительські об'єднання та клуби за інтересами [3]. Згідно статистичних даних, найбільша мережа любительських клубів і об'єднань створена у Донецькій (1589), Луганській (1176), АР Крим (1148) Вінницькій (691), Закарпатській (684) та Черкаській (656) областях; найменша – у Чернігівській (445), Чернівецькій (329), Рівненській (206) та Житомирській (354) [10]. За минулий рік значно зросла кількість об'єднань у Запорізькій, Черкаській, Херсонській та Миколаївській областях, зменшилась – у Тернопільській та Чернігівській областях.

Аналіз звітних матеріалів ОЦНТ показав, що більшу частину загальної мережі любительських об'єднань і клубів за інтересами становлять багатопрофільні, в яких учасниками є різні категорії населення: жінки, діти, молодь, люди похилого віку та інші.

Особливу увагу клубні заклади в своїй роботі звертають на всебічний розвиток соціальної активності молодіжної аудиторії. В останні роки простежується тенденція щодо збільшення клубів для молоді, зокрема, суспільно-політичних та спортивних клубів. Заслужують на увагу молодіжні любительські об'єднання Івано-Франківської області, а саме: «Марійська дружина» БК с. Старуня, «Соколята», «Пласт» БК с. Саджава, «Бойовий гопак» БК с-ща Солотвино Богородчанського району, «Червона калина», «Люб-Арт» при ПК «Мінерал» м. Калуша, «Націоналісти» БК с. Ковалівка Коломийського району, «Подвиг» БК с. Гвізд Надвірнянського району, «Козацькому роду нема переводу» БК с. Петрилів Тлумачького району, «Допризовної молоді» БК с. Кринос Галицького району, «Мое майбутнє» при Народному домі с-ща Езупіль Тисменицького району. Пропаганді здорового способу життя, залучення молоді до занять фізкультурою, розвитку інтелектуального та логічного мислення сприяють любительські об'єднання «Юний тенісист» Абрикосівського СБК, Цюрупинського району Херсонської області; шаховий клуб «Олімпія» Лисянського РБК та «Дебют» при Чигиринському РБК Черкаської області, «Шах-мат» Приморського району Запорізької області. Клуб «Атлет» с. Верховина Бистра та «Грація» Чинадіївського СБК Великоберезнянського р-ну Закарпатської області проводять значну фізкультурно-оздоровчу роботу серед молоді.

Широкого розвитку набувають любительські об'єднання та клуби за інтересами для людей похилого віку, основна мета яких спрямована на використання духовного та професійного досвіду представників цього віку для поглиблення взаємодії між поколіннями, забезпечення зв'язку різних вікових груп суспільства. Тому більшість клубів та об'єднань ветеранів тісно співпрацюють з молоддю. Зокрема, у Донецькій, Черкаській, Запорізькій та Херсонській областях, а саме: об'єднання «Ветеран» клубу ім. Л.Українки м. Макіївки, БК «Ліди́вка» м. Донецька, «Мужество» МБК с. Ольгінка Волноваського району, на Черкащині – «Ветеран», що діє при Мельниківському СБК Канівського району та при Геронимівському СБК Черкаського району, Чижівського СБК Звенигородського району та «Комітет-103» при Драбівському СБК Корсунь-Шевченківського району, при Цюрупинському ЦКД Херсонської області, при районному будинку культури м. Свалява любительське об'єднання військово-патріотичного напрямку «Фронтвик». Творчо працюють клуби «Ветеран» і «Червона гвоздика» Кам'яно-Дніпровського району та «Ветеран», «Молодість душі», «Джерело», «Воїнське братство», «Козацтво» Куйбишевського РБК Запорізької області.

На збереження сімейних народних традицій та виховних функцій родини спрямовують свою діяльність клуби сімейного відпочинку. Такі клуби практикують різні форми роботи: лекції, зустрічі з фахівцями, конкурси та розважальні програми, вечори творчих родин тощо. Успішно працюють аматорські об'єднання сімейно-побутового напрямку в Івано-Франківській, Донецькій, та Запорізькій областях, серед них: клуб «Молодої сім'ї» БК с. Тростянець Долинського району, «Азбука для двох» НД с. Нижній Березів Косівського району, «Сімейної музики і поезії» БК с. Цуцилів Надвірнянського району,

що на Прикарпатті; «Сімейне дозвілля» Розівського РЦКД, «Кум до куми» Новгородківського СБК, «Від родини до України» Запорізького ПК, «Бухта закоханих сердець» Мелітопольського РБК, клуби «Сімя» і «Родина» Рівдвянського та Заливнянського СК Запорізької області.

Стабільно працюють любительські об'єднання художньо-мистецького напрямку. В Закарпатській області найбільшою популярністю користується любительське об'єднання «Мистецтво і час» с. Зарічово Перечинського району, яке створене при будинку культури у 1988 році. Основна мета і завдання його – формування активної життєвої позиції, естетична пропаганда масової пісні, поезії, танцю. До такого ж спрямування відноситься робота клубів любителів класичної музики «Світличка» с. Новоселиця Перечинського району та клубу «Літературно-мистецька нива Іршавщини», що діє при РБК м. Іршава. На належному рівні працюють любительські об'єднання майстрів народної творчості «Арт-Свалява» при РБК, «Митець Верховини» Хустського та «Колорит Боржави» Іршавського районів. З давніх-давен Липецька Поляна Хустського району славиться своїми народними умільцями. При будинку культури діє любительське об'єднання «Умілі руки», учасниками якого є різьбярі по дереву, вишивальниці, в'язальниці тощо. Далеко за межами області славляться роботи любительського об'єднання «Лозоплетільник» будинку БК с. Іза Іршавського району Закарпатської області. Учасниками виготовляються різноманітні декоративні вироби: дитячі меблі, картини, композиції, хлібниці, підноси та інші. На цих заняттях майстри навчають молодь майстерності народних промыслів [2]. В Запорізькій області плідно працюють об'єднання та клуби декоративно-прикладного мистецтва: «Шедєври Гуляйпілья» при Гуляйпільському РБК, «Світ рукоділля» та «Веселка» Вячеславського СБК.

За останні роки спостерігається зростання мережі любительських об'єднань і клубів любителів фольклору, які створюються здебільшого на базі фольклорних ансамблів та хорів і спрямовують свою діяльність на вивчення, пропаганду та збереження національних традицій рідного краю, пошук і відродження пісенного та музичного фольклору, народних звичаїв та обрядів. Яскравим прикладом є діяльність клубу за інтересами «Клуб збирачів фольклору», що діє при РБК селища Великий Березний Закарпатської області, «Відродження» при Високопільському РБК Херсонської області; «Бабусина скриня» і «Волосожари» при Преображенському СК, «Надвечір'я» та «Гармонія» Тихонівського і Новенського СК Запорізької області. На Івано-Франківщині активно працюють любительські об'єднання «Шовкова косиця» Надвірнянського РБК, «Берегиня» БК с. Горохолино, «Любисток» БК с. Пороги, «Народні скарби» БК с. Старуня Богородчанського району, «Наспів» Народного дому с. Мишин Коломийського району, «Бойківчанка» клубу с. Лецівка, «Струмок» Народного дому с. Лопянка Рожнятівського району, «Берегиня» Будинку культури с. Брустори, «Спадщина» клубу с. Рожнів Косівського району, «Відродження» Будинку культури с. Радча Тисменицького району, «З народної криниці» Народного дому с. Долина, «З народних джерел» Народного дому Палагічі, «Струни серця» Народного дому с. Бортники Тлумачького району.

Складовою виховання соціальної активності населення є діяльність любительських клубів і об'єднань, яка спрямована на охорону природи і навколишнього середовища, а саме: любителів природи, квітників, садівників, городників, збирачів лікарських рослин, мисливців, рибалок, флористів, любителів тварин. У названих об'єднаннях організуються різноманітні конкурси і виставки, практичні заняття і консультації вчених, проводиться селекційна і колекційна робота. Природничо-наукові об'єднання і клуби поширені у Івано-Франківській, Закарпатській, Запорізькій, Луганській, Херсонській та Черкаській областях: «Квітка – душа», «Очерет тріщить», «Чи я не хазяйка?» Круглівського СБК Луганської області; любительське об'єднання «Рибалок і мисливців» Іршавського РБК, дитяче любительське об'єднання «Лісівник» с. Смологовиця Іршавського району, об'єднання «Юні любителі лісу» с. Ганьковиця Свалявського району та любительського об'єднання «Квіти – скарб природи» с. Кам'яниця Ужгородського району Закарпатської області, «Охотознавець» при Наєждівському СБК Білозерського району Херсонської області; клуб за інтересами «Господарочка» при Вершинозгарському СБК Драбівського району та «Чарівний клубочок» при Ірдинському СБК Черкаського району Черкаської області, «Карпатські бджоларі» при БК с. Тростянець Долинського району Івано-Франківської області.

Висновки. Досвід роботи любительських об'єднань і клубів за інтересами дає підстави зробити висновок про те, що вони є однією з найефективніших форм закладів культури клубного типу, які активно сприяють формуванню національної свідомості та соціальної активності всіх категорій населення. Динаміка розвитку системи любительських формувань має позитивну тенденцію до збільшення, особливо фольклорного напрямку, урізноманітнення їх спектру та активізації молодіжного соціуму. Фахівці науково-методичних регіональних осередків вважають розвиток любительства перспективним напрямком культурно-дозвілєвої діяльності закладів культури клубного типу на різних територіальних рівнях: міста, району, області.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Дорогих Л.В. Аматорське мистецтво як історико-культурне явище: Автореф. дис. канд. іст. наук /Дорогих Л.В.– К., 1998. – 20 с. 2. Річні звіти обласних науково-методичних центрів культури і мистецтв та обласних центрів народної творчості за 2012 рік : Архів УЦКД. 3. Статистична звітність клубних закладів системи Міністерства культури України (форма – 7-нк). – К., 2012. 4. Цимбалюк Н.М. Заклад культури клубного типу як соціальна організація / Цимбалюк Н.М. // Соціальні технології: Збірник наукових праць. – Київ: КНУ імені Тараса Шевченка, 2001.– №11.

ДОГХАНТІНГ ЯК ІНДИКАТОР КУЛЬТУРНОЇ ДЕГРАДАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ КРИЗИ

Трансформація сучасного українського соціуму останніми роками стає все менш динамічно-кількісною і набуває певних стабільних якісних ознак. Окреслюються чіткі тенденції, а процес загалом характеризується масовим залученням завдяки стрімкому розвитку ресурсів інституту мас-медіа. Наразі, однією з головних особливостей українського суспільства є агресивна поведінка на рівні малих груп. Однією із таких тривожних тенденцій і присвячена наша стаття.

Проблема догхантінгу як явища масового постала в Україні відносно нещодавно. Її виникнення традиційно пов'язується науковою спільнотою з тенденціями американізації українського суспільства пострадянських часів. Але, саме в останні п'ять років це явище набуло масовості; і навіть диференціювалось, утворивши декілька течій, тим самим сформувавши контр-культурну групу.

За спостереженнями вітчизняних вчених, основною причиною активізації проблеми догхантінгу в Росії та Україні стала, як і в минуле двадцятиліття, ситуація невизначеності майбутнього, ідентифікаційної кризи, і як наслідок, на індивідуальному рівні - стирання звичних поведінкових норм. Але останні п'ять років, після виборчих та після кризових для світової економіки, означились характерною трансформацією, перейшовши із загальносуспільного на рівень малої групи. Невеликі організації, приватні підприємці і частина штату великих корпорацій втратили робочі місця і фінансову стабільність, залишились матеріально незахищеними. А після кризові перспективи наразі складно прогнозувати навіть у найрозвиненіших країнах світу (США, Японії, країнах Євросоюзу) [3, 284].

В Україні до вищезгаданих дестабілізуючих факторів додається, також, і зміна політичного курсу і, відповідно, механізмів його реалізації на рівні суспільства. Так, незахищеність і відсутність більш-менш чіткого уявлення про подальші зміни, відчай та дезорієнтованість (на рівні сім'ї та трудового колективу) провокує паніку, і як наслідок, своєрідний ефект натовпу. Але в даному випадку мова йде про «інтернет-натовп». Роль інтернет-ресурсів тут неможливо переоцінити через їх діалогічний характер. Вони надають індивідам, розрізненим часово та географічно, можливість комунікації, планування спільних дій, інформують про засоби, провокують сублімацію страхів та відчаю у певну форму дій. І якщо за попередньої влади такі дії адресувались політичній опозиції, то нинішня влада ліквідувала таку можливість, проігнорувавши її причину. Таким чином, зруйнувалась попередньо усталена практика соціальної сублімації, а одним із нових багаточисельних напівлегальних напрямків став догхантінг [2, 11; 2, 194].

Популярність цього негуманного та аморального явища полягає у абсолютній безкарності. Слабкість нормативно-правової бази, її недермінованість є наслідком ігнорування соціального прогнозування. В основному це прогнози західних дослідників, чий досвід антикризового регулювання в умовах ринкової економіки значно більший. Ці доробки були оприлюднені (перекладені) ще в пострадянський період і неодноразово використовувались для аналізу соціально-політичної ситуації вітчизняними вченими. Але відсутність швидкої реакції на подібні інциденти (в т.ч. догхантінг) свідчить про необізнаність держструктур з теоретичною базою по даному питанню. Силкові ж структури взагалі ігнорують такі злочини за принципом «малої крові».

А в цей час про стрімке підвищення рівня агресії у суспільстві, етичну деградацію, провокацію потенційно схильних до проявів насильства груп населення: підлітків та дітей залучених через інститути первинної соціалізації (родичів, вчителів, однолітків); психічно хворих та емоційно неврівноважених індивідів прозора свідчать медійні репортажі, інтернет-форуми, аналітичні статті у періодичних виданнях, офіційні коментарі представників силових структур, міських державних адміністрацій та житлово-комунальних господарств; психологи та наукова спільнота ж взагалі «б'є на сполох».

Спостерігаємо також, залучення певної кількості свідомих приватних соціальних організацій та об'єднань, які, втім, не мають жодної юридичної, законодавчої або матеріальної підтримки від держави. Вони не здатні вплинути ні на наслідки, ні, тип паче, на причини догхантінгу. Виконавча влада і силкові структури не зацікавлені у контролі виконання навіть вже ухвалених судових рішень. Громадськість звертається з колективними заявами і зверненнями, прокуратура заплющує очі.

Але таке ігнорування лише посилює напруженість в суспільстві, а функціонування цих розрізнених контр-культурних груп посилюється через дуальний характер реакції соціуму: їх дії не визнаються однозначно ні соціально неприйнятними, ні нелегітимними, ні етично недорозвиненими; крім того посилюються тими самими механізмами та мають спільні сутнісні ознаки, що і будь-які інші контр-культурні угруповання (наприклад: скінхедів, радикальних націоналістів, тощо) а, отже, потенційно небезпечні для суспільства [1, 405].

Таким чином, вищезгадані політичні, соціально-економічні зрушення, а разом і нові соціальні реалії, виявили потребу у черговому переосмисленні та оновленні конкретно-теоретичної наукової бази з цього питання. Саме тому важливість соціологічного аналізу та прогнозування, розробки конкретних напрямків подолання кризи сучасного суспільства ми вважаємо першочерговим завданням вітчизняної соціології.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Шейко В.М., Богуцький Ю.П. Формування основ культурології в добу цивілізаційної глобалізації (друга половина XIX – початок XX ст.). Монографія.- К.: Генеза, 2005.- 592 с. 2. Тарасенко В.І., Іваненко О.О. Проблема соціальної ідентифікації українського суспільства (соціотехнологічна парадигма).- К.: Інститут соціології НАН України, 2004.- 576 с. 3. Шинкарук В., Бистрицький Є. Феномен української культури: методологічні засади осмислення. Збірка наукових праць.- К.: Видавництво УАННП «Фенікс», 1996.- 478 с.

Алла Шевченко

Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв

РОЛЬ СІМ'Ї У ФОРМУВАННІ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ В КРИЗОВОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Культура є усвідомленим досвідом людства, що стосується його надбань і поширюється історично, має безпосередньо власні буттєві параметри, котрі існують у духовній площині, відображаючись у думках, почуттях, усіх ментально-психологічних проявах людської свідомості, скерованих на пристосування людей до умов життя та творчої діяльності. Безумовно таке розуміння культури дає змогу відкрити зв'язок між різними сферами духовно-практичного освоєння дійсності, до яких належать право, філософія, мистецтво, психологія, які осмислюють своє значення у бутті соціуму і окремої людини.

Виходячи з цього, вже сьогодні можна окреслити деякі тенденції становлення молоді в сучасних умовах України, адже найважливішим і найбільш помітним інститутом становлення цінностей особистості є сім'я.

Сім'я - першооснова суспільства, соціум, в якому найбільшою мірою виявляються індивідуальні особливості кожного з батьків, їхніх дітей, інших членів родини, реалізуються потреби; формується поведінка і розвиток особистості, відбувається самопізнання, самоактуалізація та соціалізація її членів. Саме ці фактори істотно впливають на зміст виховання майбутніх молодих людей, визначають певні тенденції.

Культурна сутність людини є системо утворюючим компонентом її цілісності. Серед найважливіших ланок народної системи виховання відзначаємо сім'ю, громадськість, колектив ровесників. Так, згідно з традиціями, сім'я несе повну відповідальність за виховання дітей, підготовку їх до життя та праці. У ній дитина набувала морально-естетичних цінностей, проходила трудову підготовку. Наставниками дітей постійно, були батько і мати, старші члени родини. Висловлюючи похвалу або осуд родині за виховання дітей, громада виявляла своє ставлення до виконання батьками їхніх соціальних функцій.

За своїми характеристиками сім'я є динамічною диференційованою соціальною структурою, яка проходить різні етапи становлення і розвитку, вдосконалюється через виконання своїх функцій, збагачує зміст життєдіяльності і робить свій внесок у скарбницю матеріальних та духовних цінностей народу, її особливістю є матеріальна і моральна відповідальність членів сім'ї один перед одним і перед суспільством у цілому. Виходячи з цих теоретичних обґрунтувань, сучасна сім'я має стати головною ланкою у вихованні особистості, формуванні її культури.

Проте сучасна українська сім'я в кризовому суспільстві не реалізує всебічно великий виховний потенціал, і це залежить від багатьох чинників суспільного, передусім економічного, життя, позначених як позитивними, так і негативними тенденціями. Ця особливість зумовлює необхідність детального аналізу тенденцій, можливостей та обмежень щодо реалізації виховного потенціалу української родини та забезпечення розвитку особистості в сучасних умовах. Тому вивчення соціально-економічної та психолого-педагогічної ситуації у процесі сімейного виховання молоді в умовах сьогодення має стати підґрунтям подальшого формування та розвитку державної політики у сфері виховання.

Сім'я виступає і як середовище, що впливає на молоду людину, і як суб'єкт виховного процесу, її сукупні виховні можливості зумовлені різними чинниками, рівнем загальної та педагогічної культури, можливостями їх реалізації (зокрема, матеріальні та побутові умови, структура і тип сім'ї, наявність вільного часу, форма дозвілля, сімейна субкультура тощо), характером взаємостосунків і ступенем взаємоузгодженості батьків у питаннях виховання, їхніми індивідуальними особливостями –

темпераментом, моральними якостями, комунікативними здібностями, станом здоров'я, віком, а отже, й загальними і власним досвідом виховання, ціннісними орієнтаціями та їхньою ієрархією.

Зміст виховання відображає спеціально утворену систему благодійних впливів батьків на дітей з метою виховання у них бажаних якостей, які є основою підготовки до життя, засвоєння позитивного досвіду попередніх поколінь та вироблення нових підходів до подальшого розвитку суспільства і суспільних відносин на ґрунті національної і вселюдської гуманістичної культури.

Змістом виховання молоді у сучасній українській родині має стати інтегрована національна та вселюдська гуманістична культура людей в інтерконтинентальному просторі. Зміст виховання має відображати й утверджувати у свідомості й діяльності сучасної молоді найвищі національні та вселюдські духовні, гуманістичні, морально-етичні, естетичні, фізичні, громадські й трудові ціннісні орієнтації та практичну діяльність сучасної української сім'ї в умовах незалежної держави.

Сім'я має сприяти збереженню духовних і культурних цінностей народу, його внутрішніх і зовнішніх ознак – свідомості й самосвідомості, ставлення до праці, громадянства та взаємодії з іншими державами і народами.

Виходячи з цих теоретичних обґрунтувань, сучасна сім'я є головною ланкою у вихованні сучасної особистості, формуванні її культури.

В українській родині завжди чітко вирізнялися її ідеї, суттю своєю вкорінені в глибині життя народу, його свідомості, праці й творчої діяльності. Споконвіку для нашого народу найвищими і святими були ідеали сім'ї як першооснови життя людини, своєрідної фортеці, яка забезпечує розвиток і захист найкращих якостей особистості; праці як найповнішої форми вияву творчих здібностей і можливостей людини, джерела достатку й радості, забезпечення повноцінного життя родини; духовності, цієї синтетичної форми осягнення світу й себе в єдиному високоморальному вимірі творчої діяльності і гуманного ставлення до навколишнього середовища та людей; громадянства як відчуття особистої належності до рідної землі, держави, сім'ї, роду, способів життя, традицій і звичаїв, відповідальності за їхнє збереження, розвиток і примноження. На цих засадах і має будуватися зміст виховання підростаючих поколінь у сім'ї і школі. Такий підхід забезпечить повноцінний розвиток суспільства і суспільних відносин. Українська сім'я має культивувати такі якості й особливості характеру людини, як: повага до батьків і відданість сім'ї, родині, готовність до взаємодопомоги; шанування культу предків, традицій і звичаїв свого народу; сформованість національної свідомості і самосвідомості, любов до рідної землі й народу, відданість Україні; розуміння і відчуття духовної єдності поколінь, повага до батьків, жінки-матері, культури й історії рідного народу; сформованість високої мовної культури, досконале володіння українською мовою як державною, що є основою національної культури; шанобливе ставлення до культури, звичаїв, традицій народів, що населяють Україну, та народів світу; усвідомлення власної національної гідності, честі, внутрішньої свободи, гордості за свою землю і народ; всебічний і гармонійний розвиток особистості, готовність до розумової і фізичної праці, захисту рідної землі, розуміння законів розвитку природи, суспільства, дотримання принципів вселюдської і народної моралі – правдивості, справедливості, патріотизму, доброти, працелюбності, гуманного ставлення до людини і довкілля тощо.

Виходячи з вище зазначеного, можна констатувати, що соціокультурні цінності, загальна культура особистості прищеплюються в сім'ї та передається з покоління в покоління, проте досягти в повному обсязі вище сформованих ознак у вихованні дітей і молоді поки що не вдається.

Олена Гончарова

Київський національний університету культури і мистецтв

ІМІДЖ У КОМУНІКАТИВНОМУ ПРОСТОРИ

Актуалізація проблеми відкритості суб'єктів культури, політики, громадської сфери в суспільному житті в пострадянській Україні пов'язана з розвитком демократичних інституцій, засобів масової інформації, сфери зв'язків з громадськістю, іміджології. За таких умов одним з дієвих засобів впливу у комунікативному просторі стає позитивний імідж публічної особистості, удосконалюються форми подання інформації, урізноманітнюються способи інтерпретації повідомлення. Питання вивчення і формування іміджу у сучасних політтехнологіях, мас-медіа, маркетингових комунікаціях, рекламі нині розглядається вченими крізь призму нових підходів у психології, філології, риториці, філософії, журналістиці, сфері зв'язків з громадськістю.

Іміджева комунікація виникає в сучасному суспільстві, оскільки імідж є найбільш ефективним типом повідомлення, якій реалізується в умовах нестачі інформації, відсутності часу, навіть неувважності співбесідника. Якщо розглянути чинники, які впливають на прийняття рішення про людину у перші 10-20 секунд, то найбільш важливі змістові аспекти просто не встигають включитися в дію. Як переконують дослідження А. Мейєрабіана, зміст впливає лише на 7% аудиторії, голос на 38%, зовнішність – 55% [2,

148]. Це свідчить про можливість зростання ролі іміджування в сучасних умовах та про виникнення потреби в іміджмейкерах, спеціалістах з формування позитивного образу політичного, ділового лідера.

Відомо, що імідж можна трактувати як комунікативну одиницю, яка ідеально відповідає потребам комунікативного простору. Це і є найбільш ефективним шляхом досягнення необхідного результату. Комунікативний простір будується за певними закономірностями символічного порядку. Можна визначити такі істотні параметри як інтерес до негативних подій (скандалу та ін.), роздуття тих чи інших характеристик, притаманних комунікативному простору. В цьому контексті варто пригадати закони громадської думки С. Блека [4, 35].

Ще за часів панування полісної системи в Давній Греції, за часів республіканського Риму політики, громадські діячі, оратори надавали великого значення усім складовим власного іміджу, його вербальному і авербальному контексту, тактиці і стратегії впливу на аудиторію. Так, давньоримський оратор і громадський діяч М. Т. Цицерон застосовував у своїй промові стратегію реіфікації (створення образу ворога), амальгамування (отожнення оратора із збірною спільнотою «ми – римський народ»), стратегію самопрезентації [1, 179; 3, 259].

Телебачення нині стало основним інструментом побудови комунікативного простору. Телебачення здатне не тільки інформувати, а й інтегрувати суспільство, долаючи його прагнення до фрагментарності. Якщо раніше ці функції виконували книги, газети і журнали, то сьогодні функції синхронізації, інтерпретації суспільної думки виконує телебачення. Як вважає Е. Фромм, сама техніка набуває рис Великої матері, яка таким же чином, як і природня мати, оберігає своїх дітей від грубих контактів, розважає, розбещує їх, наспівуючи свою безкінечну колискову – у формі радіо – та телепрограм.

Суспільні процеси з точки зору сучасних комунікативних технологій є більш керованими, ніж це здається на перший погляд. Тому нашим завданням постає професійне управління низкою суспільних процесів. Важливим стає системний підхід до поставлених завдань. Так, іміджологія як наука і мистецтво може визначити основні закони комунікації, пропонувати новий тип відносин в суспільстві, тактики і стратегії самопрезентації тощо. Перед спеціалістом-іміджмейкером можуть поставати конкретні завдання: передати потрібні характеристики лідера, збагатити його особистість, навчити вербальному і невербальному спілкуванню з аудиторією, професійному спілкуванню із ЗМІ, визначити очікування громадськості від лідера. Як бачимо, іміджологія тісно пов'язана з такими науками та прикладними галузями, як психологія, соціологія, ораторське мистецтво, журналістика, зв'язки з громадськістю тощо.

Для того щоб інформація краще доходила до споживачів, виборців, телеглядачів, її так би мовити «перекладають» іншими мовами. Центральними при цьому стають: мова аудиторії, підбір для кожної аудиторії «свого типу» мови; подієва мова, оскільки слова не такі вагомі як заходи; візуальна мова, оскільки візуальна інформація завжди розглядається як більш достовірною та менш фільтрованою.

Отже, створення образу лідера базується на простоті і доступності, має корелюватися відповідно очікуванням людей. Таким чином, управління громадською думкою може базуватися на стратегічних комунікаціях (визначення що і яким чином має бути сказано) і тактичних комунікаціях (визначення де і коли буде сказано).

При формуванні іміджу варто використовувати й візуальний канал комунікації. Мова міміки, жестів привертає увагу як реалізація візуальної комунікації за допомогою тіла людини. Особливістю мови рухів тіла є те, що її прояв зумовлений імпульсами нашої підсвідомості, і відсутність можливості підробити ці імпульси дозволяє цій мові довіряти більше, ніж звичайному мовному каналу спілкування. Очевидно, невербальні виміри дозволяють ніби знизити в потрібній мірі абстрактні почуття до рівня, зрозумілого кожному. Разом з тим, імідж може мати інверсивний із точки зору субординації візуального і вербального рядів інформації характер.

Створення іміджу відбувається у декілька етапів: збирання та аналіз інформації (врахування природних та набутих якостей лідера, його соціальних, політичних характеристик, даних соціологічних досліджень, загальної інформації та вироблення стратегічних напрямів роботи над іміджем); конструювання іміджу (у напрямі зовнішньої привабливості, комунікативної механіки та ділової риторики); адаптація кандидата до образу (унікнення штучності образу, врахування особливостей його сприйняття); аналіз інформації про імідж (за допомогою помічників, сім'ї, ЗМІ, опитувань, соціологічних досліджень); корекція образу (поступово, непомітно, доцільно).

Сьогодні в Україні діють імідж-консалтингові агенції, ПР-агенції, центри соціологічних досліджень, які здатні надати об'єктивну оцінку можливостям лідера, кваліфіковані поради та досягти успішних результатів. Риторичні й етичні аспекти їхньої діяльності можуть становити предмет подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Барнс Д. Аристотель : краткое введение; пер. с англ. С. Х Фрейберга / Джонатан Барнс. – М.: Астрель: АСТ, 2006. – 191 с. 2. Крысанова И. Персональный имидж как средство стать избранным/ Ирина Крысанова // Выборчи технологии: 36. матер. – К.: Новинар, 1998. – С. 142-157. 3. Куле К. СМИ в Древней Греции : сочинения, речи, разыскания, путешествия... ; [пер. с франц. С.В.Кулланды] / Коринна Куле. – М.: Новое литературное обозрение, 2004. – 256 с. 4. Почепцов Г. Профессия: имиджмейкер/ Георгий Георгиевич Почепцов. - 2 изд. – К.: НВФ «Студцентр», 1998. – 256 с.

КРИЗА ІДЕНТИЧНОСТІ І КРИЗА КУЛЬТУРИ

Криза ідентичності і криза культури – два взаємозв'язані феномени. В реаліях сьогодення ці дві кризи зайшли настільки далеко, що вимагають, принаймні, роздумів про можливості подолання. Криза ніколи не буває «запланованою»: це завжди некерований процес. Протидія кризі є, власне, процесом врегулювання стихійного середовища (в даному випадку стихії культури). Криза, яку переживає наша країна, є частиною загальної, глобальної кризи. Тому, попри те, що криза вітчизняної культури має свої іманентні причини, розглядати її слід передусім в глобальному контексті.

Вплив кризи культури на культурну ідентичність суспільства – одна з найменш досліджених тем і аспектів соціології культури. Випробовуючи на собі зростаючий вплив кризових процесів, різні культури пропонують свої варіанти існування і протидії кризі.

У науковому дискурсі вплив кризи культури на культурну ідентичність суспільства розвивається у рамках трьох провідних підходів: примордіалізму (від англ. *primordial* - одвічний, первинний), конструктивізму, інструменталізму.

Аналіз кризи як вікового соціокультурного феномену уперше здійснено у 60-і роки Е. Еріксоном в роботі «Ідентичність : юність і криза». [Эриксон Э. Идентичность: Юность и кризис. - М., 1996.]

Останнім часом, вже в нашому сторіччі ряд дослідників сучасного суспільства здійснюють спробу описати сучасну ситуацію у галузі культури Ігор Клямкін зауважує:

- 1) криза культури наявна;
- 2) існувала певна культура, яка до кризи перебувала у нормальному стані;
- 3) культура розвивається автономно («об'єктивно») і тому її криза є стихійним, невизначеним процесом. Кризові процеси не піддаються переборенню або переорієнтації [Гроф, Станислав. Духовный кризис [Текст] : статьи и исследования / С. Гроф. - М. : [б.в.], 1995. - 255 с.].

У нашій роботі ракурс розгляду проблеми національної ідентичності в співвідношенні з соціокультурною кризою в Україні зумовив звернення до робіт, присвячених осмисленню специфіки соціокультурної динаміки України (В. Євтух, Н. Победа, К. Галушко, О. Гриценко) [Євтух В. Б., Каменський Є. Є., Ковальчук О. О., Трощинський В. П. Зберігаючи українську самобутність. – К.: Інтел, 1992. – 100 с.].

Разом із тим, дана проблематика не користується прискіпливою увагою вітчизняної наукової спільноти. Ігноруються досить вагомні сегменти наукової рефлексії. Ситуація недостатнього вивчення означеної проблематики детермінована і самим феноменом культури, адже сучасна культура, як органічна цілісність, феномен поки мало досліджений. Наприклад, міркування К.Н. Леонтьєва і Н.А. Бердяєва про культурну ідентичність в українському науковому дискурсі не були предметом спеціальних досліджень українських науковців. Перехідні стани, потрясіння та кризи, що відбуваються в сфері культури, мало кого хвилюють у тій же мірі, як, наприклад, енвайронментальні, етнічні або політичні проблеми. Культурна криза, більшою мірою, неозначено переживається, ніж дослідницькі обґрунтовується науковою спільнотою [П'янович Катерина Борисівна. Антропологічна криза в умовах сучасної техногенної цивілізації : Дис... канд. наук: 09.00.04 – 2008.].

Яка культура перебуває сьогодні в кризі? В першу чергу культура радянська. Під кінець радянської епохи культурна політика держави втратила роль провідного механізму формування, конструювання ідентичності. Більше того, змінився вектор соціокультурного і політичного розвитку, звичні механізми соціалізації були зруйновані в ході демонтажу колишніх інститутів, що не відповідали вимогам переходу до постіндустріального суспільства. Руйнування єдиного у своїй ідеологічній заданості радянського простору спричинило зникнення «радянського народу» як унікального у своєму роді соціально-ідеологічного конструкта, що виступав провідним чинником мобілізаційного розвитку величезної держави. Від неї нам дісталися аморфність населення, неохильність громадськості до самоорганізації, патерналістські установки. Адже за радянських часів одержавлення було доведено до таких меж, до яких воно в до комуністичні часи ніколи не доводилося. І це увійшло до культури, закріпилося в менталітеті [Маслов Дмитрий Владимирович. Состояние советской системы в перспективе ее трансформации 1980-90-х гг.: проблемы историографии, теории и методологии исследования : Дис. ... д-ра ист. наук : 07.00.09 : Москва, 2004 531 с.].

Широко поширена думка, що проблема культурної ідентичності рельєфно позначилася в першій половині XIX століття, в соціальному дискурсі щодо феномену мультикультуралізму. У науковому дискурсі, на зміну культурному європоцентризму прийшло уявлення про культурний плюралізм. Нині, в науковому дискурсі, регламентоване визначення існування безлічі культур. Проте, людям, особливо молодим, чомусь важко відповісти на питання про те, що вважати своєю рідною культурою. Кожне нове покоління вирішує питання власної культурної ідентичності наново. Молоді люди вирішують те, хто вони

самі за культурною приналежністю, яку культуру вважають своєю, що в ній для них є цінним, а від чого потрібно відмовлятися.

У свідомості молодої людини відбувається масове заперечення усього колишнього періоду, його ідеологій і інститутів, культурних підстав, формується особова альтернатива їм.

Культурне самовизначення не викликало б особливих утруднень, якби не багатоманітність феномену культури. Адже система культури є складною багатовимірною конфігурацією із багатьма підсистемами: мовною, релігійною, економічною, політичною.

Фокус перетину підсистем - ядро системи, її системотворний центр. Периферія - ті фрагменти підсистем, які врастають в сусідні системи і з ними об'єднуються. Тому жодна ознака, співвідношення з тією або іншою підсистемою, не може бути достатнім критерієм для визначення культурної ідентичності. Ця ідентичність завжди комплексна, і, щоб її усвідомити, потрібно достатньо високий рівень само відсторонення і рефлексії з приводу кількісно-якісного включення себе у багатовимірну конфігурацію означених підсистем. Рядовий індивідуум, як правило, на це не здатний. Саме тому, альтернативні культурні ідеали неоднозначні: вони містять в собі як традиції, так і елементи новацій.

Феномен, що постає у цій ситуації прийнято називати кризою культурної ідентичності (чи культурної самосвідомості), що особливо загострилася в умовах глобалізації. Культурна всеїдність як би переважає у сучасній особистості над культурною вибірковістю. Феномен кризи культурної ідентичності робить небажання і невміння суспільства долати культурну архаїку в собі. Щоб був розвиток, повинна статися зміна культурних підстав. Повинна з'явитися масова потреба у культурі, потреба стати особистістю, що рівнозначно культурній революції.

Проблема з культурною ідентичністю сьогодні не може бути розв'язана. Це пов'язано з деякими структурними особливостями сучасного суспільства. Криза культурної ідентичності - це перманентна криза сучасної людини.

Сама по собі криза - явище, абсолютно нормальне у будь-яких аспектах соціальної практики. За кризою повинне йти відродження на новому етапі, в новій якості.

Я вважаю, що історія культури доводить, що у народу, у нації завжди є вибір.

Таким чином, наше інтелектуальне завдання полягає сьогодні не в тому, щоб, дати наукове обґрунтування кризовим процесам в культурі. Завдання в тому, щоб зорієнтуватися в ситуації кризи і намітити технології виходу із неї, необхідні для того, щоб вона все-таки виявився кризою розвитку нашої культури, а не її фіналом.

Вихід із кризи культури можливий лише у тому випадку, якщо в ній самій вже намітився вектор змін у бажаному напрямі. Чи, кажучи інакше, якщо в переживаній нею кризі виявляються точки зростання, визрівання нової якості.

Надія Давидова

Український центр культурних досліджень

ФОРМУВАННЯ НОВИХ МОДЕЛЕЙ ОРГАНІЗАЦІЇ КУЛЬТУРНО-ДОЗВІЛЛЕВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Відповідно до чинного законодавства в Україні створено і функціонують культурно-освітні та дозвіллеві заклади, серед різновидів яких найбільше поширені клубні заклади.

Питання відродження, збереження та реформування галузі є на сьогодні нагальним і потребує розгляду на державному рівні. Створення нових моделей клубних закладів дасть можливість скооперувати матеріальні, фінансові, кадрові ресурси і раціонально використовувати їх.

Намагання держави поліпшити ситуацію в галузі культури зводилась до оптимізації або створення інших форм існування клубних закладів. Так, наказом Міністерства культури України №217 від 21 серпня 1993 року за погодженням з Мінфіном та Мінпраці України було затверджено Положення про центр дозвілля системи Міністерства культури України, згідно якого було надано можливості створення інноваційних поліфункціональних закладів культури різних форм власності та функціональної діяльності. Центри отримали можливість самостійно планувати свою господарську діяльність, надавати платні послуги та акумулювати зароблені кошти на власному рахунку [1].

Упродовж 1991-1993 рр. за рішенням обласних організацій, установ та громади на Львівщині 1480 клубів було реорганізовано в народні доми, які охопили 100 тисяч мешканців міст і сіл. Громадською радою народних домів було розроблено «Положення про народний дім», яке з позицій осучаснення передбачало переосмислені просвітницькі ідеї, реставруючи народну творчість регіону, водночас усіляко

сприяючи і тим шанувальникам різних жанрів творчо використовувати набуті й запроваджені життєм всі форми й методи культурно-просвітницької діяльності.

Народні доми також були створені і в інших областях України. Так, враховуючи позитивний і негативний досвід першопрохідців, народні доми були створені в інших регіонах України.

У 1994 р. Міністерством культури і мистецтв України було створено робочу групу з розробки Державної цільової програми «Культура. Просвітництво. Дозвілля». Проект програми та комплекс заходів до неї передбачали:

- розробку нормативно-правової бази діяльності культурно-дозвіллевих установ;
- заходи по модернізації мережі закладів культури клубного типу;
- оптимізацію системи економічного забезпечення модернізації, моделювання;
- кадрове забезпечення;
- науково-методичне та інформаційне забезпечення існуючої інфраструктури. [2].

Постановою Кабінету Міністрів України від 5 червня 1997 р. N 534 було затверджено «Перелік платних послуг, які можуть надаватися закладами культури і мистецтв, заснованими на державній та комунальній формі власності».

Враховуючи позитивний досвід закладів культури, які широко впроваджують платні послуги з урахуванням своїх можливостей і потреб, актуальним постає питання широкого впровадження платних послуг з метою подальшого розвитку клубних закладів, розширення сфери діяльності на місцях та пошуку додаткових надходжень, особливо в період економічної кризи та обмеженого бюджетного фінансування.

Створення культурно-дозвіллевих комплекси (КДК) на селі сприяло відчутним зрушенням у вирішенні соціально-культурних проблем сільських жителів, особливо дітей та молоді, сприяло створенню нових засад для організації культурного відпочинку. Збагатити інноваційними, актуальними культурними і спортивними подіями життя жителів села, піднести на більш високий рівень духовність його мешканців – ось соціальна сутність діяльності організацій та установ, які входять до складу КДК.

Державна політика в галузі культури має значний вплив на формування висококультурного середовища, створення умов для повноцінного відпочинку та дозвілля різних категорій населення, задоволення культурних потреб. Державні та регіональні програми розвитку та підтримки культури сприяють вирішенню проблем створення соціокультурного простору для гармонійного розвитку особистості, створення умов для широкого доступу населення регіону до культурних надбань.

Розроблені й затверджені регіональні програми розвитку культури спрямовані на стимулювання господарської самостійності, забезпечення сільським жителям максимальних можливостей задоволення інформаційних, освітніх, культурних, дозвіллевих потреб. Відсутність, особливо в сільських регіонах, засобів комунікаційного зв'язку, відповідної культурної інфраструктури, не сприяє закріпленню молоді на селі, що є гострою проблемою в складний період трансформації суспільства [3].

Запровадження нових моделей культурно-дозвіллевої діяльності закладів культури клубного типу, в умовах сучасного українського суспільства, потребує значної фінансової підтримки з бюджетів усіх рівнів, в тому числі з державного. Ці кошти потрібні перш за все на створення інноваційних моделей культурного відпочинку і дозвілля жителів регіонів.

Висновки. Історичні процеси останніх десятиліть внесли кардинальні зміни у співіснування людства як у світі, так і в Україні. Трансформаційні процеси, що відбуваються у світі, мають певний вплив на світовий культурний простір, в тому числі і на розвиток української національної культури. Трансформаційні процеси мають великий, як позитивний, так і негативний вплив на розвиток суспільства. Соціально-культурні зміни в суспільстві охоплюють різні прошарки та мають свій вплив на культурний та духовний розвиток особистості і суспільства в цілому. В умовах глобалізації дуже гостро постає питання вивчення, збереження та впровадження традицій нашого народу, виховання дітей та молоді на кращих традиціях свого народу

ЛІТЕРАТУРА: 1. Центри дозвілля : матеріали і документи Інститут підвищення кваліфікації працівників культури ; Відп. за випуск А. Ф. Мироненко, В. М. Надоненко. – К., 1991.с 53. 2. Проект Державної цільової програми «Культура. Просвітництво. Дозвілля». Київ.1994 р. 3. Ільїнська О. Культура: пошук і творення. Хм. ЦНТЕІ-2006 р. с. 28.

ОСОБЛИВОСТІ МУЗЕЙНОЇ АНІМАЦІЇ

Сучасні музеї активно використовують інформаційні та комп'ютерні технології, проводять маркетингові дослідження, займаються рекламною та видавничою діяльністю, реалізують соціально-культурні проекти. Музей XXI століття – це не лише науково-дослідний та культурно-освітній заклад, який займається вивченням, збереженням та популяризацією музейних предметів, а й багатофункціональний комплекс, здатний задовольнити найвибагливіші потреби і смаки всіх верств населення. Науковці звертають увагу на необмеженість можливостей сучасних музеїв і музейних комплексів, їхню здатність задовольняти не лише інформаційні та освітні потреби відвідувачів, але й вирішувати складні соціальні завдання, розважати, дивувати, викликати емоції та переживання.

Створенню позитивного іміджу сучасного музею, його привабливості сприяє використання розважальних, анімаційних технологій. Сутність анімації полягає у залученні населення до активних форм культурного дозвілля, зокрема театралізованих постановок, розважально-ігрових програм, літературно-музичних композицій, театралізованих концертів, тощо. Анімація в музеях дає можливість людині краще зрозуміти або, навіть, пережити події, що відбуваються чи відбувалися в далекому минулому, звільнити емоційну сферу від повсякденних переживань та наситити її новими незабутніми враженнями, відновити фізичні та духовні сили.

Серед популярних форм музейної анімації: історичні реконструкції, музейні квести, фестивалі, етношоу, театралізації, пізнавально-розважальні ігри, нові види екскурсій (наприклад, для молодят в день весілля), ярмарки культурних ініціатив, інтерактивні соціальні заходи, творчі майстерні тощо.

Однією з найпоширеніших форм анімації, що використовуються сучасними музеями є історичні реконструкції, які надають можливість, за допомогою музейних експонатів та акторів відновити події, культуру, побут з далекого минулого. Завдяки таким заходам відвідувачі стають учасниками подій, що відбувалися сотні років тому, краще розуміють та запам'ятовують інформацію.

Прикладом інноваційного підходу до діяльності є «Музей на роliках», проект музейно-виставкового центру м. Находка (Росія), який став переможцем конкурсу музейних проектів «Меняющийся музей в меняющемся мире» (Музей, що змінюється у світі, що змінюється). Необхідність у музеї такого формату була зумовлена недостатньою кількістю у місті мобільних, інтерактивних і багатофункціональних майданчиків для дітей та молоді. Головні завдання музею: змінити ставлення підлітків до музеїв у цілому, сприяти розвитку у дітей пізнавальних навичок, креативного мислення, інтерес до творчості; створити імідж музею як сучасного, творчого, мобільного майданчика – території розваг та пізнання. Одночасно створювався молодіжний музейний клуб. Ідея «Музею на роliках» стала експозиційним прийомом, що дозволив спроектувати мобільне, рухоме обладнання, поставити експонати на колеса. Структура проекту включає такі напрями: статична і нерухома експозиція «Музей на роliках»; освітня музейна програма; молодіжний музейний клуб, котрий охоплює декілька напрямів, зокрема: скейт-клуб і музейне подвір'я для скейтерів; молодіжна відео студія; майстерня арт-графіті; група трейсерів (паркур); прес-клуб.

У багатьох країнах світу користується популярністю міжнародна акція «Ніч у музеї», яка дозволяє оглянути музейні колекції вночі. Таким чином музеї намагаються привабити молодих людей, котрі більше схильні до нічного, аніж до денного дозвілля, заявити про себе як про заклад із інноваційними нестандартними формами роботи, що крокує в ногу з часом. До програми заходів, крім традиційних екскурсій в нічному освітленні, під час проведення ночі музеїв включають такі анімаційні форми: театралізовані екскурсії, майстер-класи, живі картини, арт-квести, перегляди фільмів, тематичні концерти, інтерактивні ігри, перформанси, вистави театру світла і тіні, тихі дискотеки тощо. Серед найяскравіших заходів у світовій практиці виокремлюються: дискотека 80-х в музеї Satakunta (Фінляндія), піратська вечірка в музеї моря в Ризі (Латвія), фотосемінар в паризькому Пті Пале (Франція), джазові імпровізації в Національному музеї Каподімонте (Італія) та інші.

Яскравим прикладом організації та проведення акції «Ніч в музеї» в Україні є Дніпропетровський національний історичний музей ім. Д.І. Яворницького, котрий у травні 2013 року запропонував відвідувачам приєднатися до акції під назвою «Музей: Perezавантаження». У програмі заходу були: майстер-класи, виступи творчих колективів, незвичайні розповіді співробітників, інсталяції, історичні реконструкції, квести, міні-вистави, показ хроніки, імпровізована кав'ярня. Така різноматність заходів дозволяє музею конкурувати з культурно-просвітницькими та дозвіллево-розважальними закладами, бути цікавим для різних категорій відвідувачів, особливо молоді.

Таким чином, аналіз реальних та потенційних можливостей музею дає підстави стверджувати, що розумне поєднання інформаційних, освітніх, просвітницьких заходів з анімаційними технологіями підвищує популярність та атрактивність музею як закладу культури.

ПОРТРЕТ СОВРЕМЕННОГО СЛУШАТЕЛЯ КЛАССИЧЕСКОЙ МУЗЫКИ

В социологическом дискурсе в последнее время актуальным становится исследование культурных и досуговых практик, а также непосредственное их влияние на социум в целом. Еще лет 100 назад никто и предположить не мог, что классическая музыка, звучащая и «современная» на тот период, перейдет из разряда первостепенного жанра в практически вымирающий жанр в Эпоху Постомодерна. На наш взгляд это - феномен, который требует дальнейшего рассмотрения и осмысления. Поэтому в данном докладе мы попытаемся обозначить сферу действия и аудиторию, на которую направлена классическая музыка сегодня.

В социологической науке, немного работ посвященных исследованиям в области типологизации музыкальной аудитории. Одним из первых типологию слушателей определил Теодор Адорно. На постсоветском пространстве данную проблематику исследовали С.В. Дамберг, В. Е. Семенкова, И. А. Сурина, Н. А. Селиверстова, Б.Ф. Смирнов.

Для дальнейшей конкретизации в области классического репертуара, его востребованности различными категориями слушателей классической музыки, автором было проведено исследование методом невключенного наблюдения, что, в свою очередь, дало возможность автору выявить образ современного слушателя классической музыки.

Объект исследования – аудитория специализированных залов филармонии. Предметом изучения является востребованность концертов классической музыки в современном городе, выявление характера классических концертов и направленности их на конкретную возрастную категорию. Цель работы – определить уровень востребованности классической музыки, а также составить социальный портрет современного слушателя классической музыки.

Проанализировав и обобщив полученные данные, мы разделили их на несколько блоков.

Относительно аудитории, её возрастного состава и особенностей восприятия популярного музыкальных и развлекательных жанров установлено, что концерты популярных и массовых жанров пользуются исключительным спросом у аудитории. Практически на каждом таком концерте автор наблюдал аншлаг в зрительском зале. Отмечено также, что среди зрителей приходящих на эти концерты отсутствуют элементы, определенного стиля одежды. Сама атмосфера концерта популярных жанров, где витает дух веселья и непринужденности предполагает достаточную степень свободы, как в поведении, так и в одежде. Характерной особенностью данного музыкального направления является то, что зрители и артисты активно контактируют друг с другом, между сценой и залом идет активный обмен, как мнением, так и эмоциями.

Аудитория на таких концертах эмоционально сопереживает вместе с артистами не на профессиональном, а скорее на чувственном уровне восприятия музыки. К анонсированию предстоящих концертов этих жанров привлекаются различные средства массовой информации, заранее широко информируя население города. В возрастном отношении поровну распределены слушатели среднего возраста и молодежь. То же самое относится к мужскому и женскому составу аудитории. Здесь присутствуют представители различного рода деятельности и профессиональной направленности.

Таким образом, сочетание доступности массовых жанров, свобода общения артистов и публики, эмоциональный всплеск делают эту музыку доступной массовому зрителю, который не разбирается в тонкостях музыкального искусства, а получает сиюминутный эмоциональный заряд, расслабляется и рад жить этим. Здесь нет места профессиональному подходу, каждый понимает музыку по мере собственного восприятия прекрасного. И уже только это делает музыку массовых жанров столь популярной сегодня.

Аудитория, возрастной состав, особенности восприятия слушателей классической музыки. В возрастном отношении состав аудитории достаточно статичен и состоит из людей пожилого и среднего возраста. Из молодых людей, присутствующих на таких концертах в зале, как правило, находятся те, для кого музыка - это профессия. Около 60% от общего числа зрителей составляют женщины. Подавляющее большинство слушателей прекрасно знают друг друга, об этом свидетельствуют обмены мнений о прошедших и предстоящих концертах.

Слушатель на таких концертах внимательно и увлеченно воспринимает исполняемое произведение. Здесь нет места внешнему проявлению эмоций, а присутствуют углубленное эстетическое воздействие музыки на слушателя, который прекрасно разбирается во всех тонкостях данного жанра.

Не случайно, что среди аудитории слушателей классической музыки преобладают люди, имеющие музыкальное образование и любители классики, его не имеющие, но в силу давней любви к музыке обладающие системными знаниями о ней. В силу не загруженности залов билеты на выступление можно купить непосредственно перед концертом. В зависимости от именитости исполнителя концерты эти освещаются и в средствах массовой информации.

В последнее время все большим спросом аудитории пользуются джазовые импровизации, как один из новых видов классического музыкального искусства. Чаще всего на концертах исполняются произведения выдающихся представителей мировой классической музыки. И вместе с тем почти не слышно об исполнении украинских классиков.

Поскольку аудитория слушателей классики понимает и интересуется различными видами классики, концерты проходят в спокойной атмосфере оттого, что здесь присутствует публика умеющая слушать и воспринимать музыку.

Тот факт, что особой популярностью у публики пользуются абонементы, где присутствует смешение стилей классической и популярной музыки, свидетельствует скорее о том, что современный зритель нуждается в этом, а не сама музыка. Классическая музыка в ее академическом исполнении требует от слушателя особенного интеллектуального усилия. Другими словами, потребителем классической музыки не рождаются, а становятся: в нее надо войти, научиться ее слушать; на это уходит довольно много времени и усилий.

В ходе наблюдения мы выявили, что из восьми выделенных типов Т. Адорно, в классической музыке представлены четыре. В первых рядах этой типологии находятся профессионалы-музыканты, которые воспринимают музыку с полным знанием и осознанием предмета, что по Т. Адорно соответствует экспертам. Вторая группа – это слушатели, которые не представляют свою жизнь без классической музыки, чувствуют органическую потребность в ней (хороший слушатель). Достаточно многочисленной является аудитория любителей и профессионалов джазовой музыки, многие из которых успешно реализовали себя в новых стилевых направлениях, таких, например, как джаз-рок и рок-опера (эксперты джаза и его фанатики).

Наше исследование позволяет определить обобщенный тип современного слушателя классической музыки. Это женщина-интеллигент пожилого возраста с изысканными манерами поведения, в строгом, официальном костюме с букетом цветов в руках. Поправку в возрасте можно сделать только для джаза – средних лет. На концерте она – активный сопереживатель происходящего музыкального действия, почти на профессиональном уровне владеющий всеми музыкальными понятиями и терминами. Этому слушателю не нужна широкая реклама, поскольку он является постоянным посетителем концертов, который в курсе всех событий в прошлой и настоящей музыкально-концертной деятельности филармонии. Его пристрастие – произведение мастеров мировой музыкальной классической культуры.

Юлія Бабенко

Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ В КРИЗОВОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Українське суспільство, в якому проживає сучасна молода людина характеризується глибинними трансформаційними змінами, які визначають основні напрями і шляхи формування цінностей та ціннісних орієнтацій, власного життєвого шляху. Людський спосіб життя зумовлює таке існування цінностей, де найвищою постає цінність, яка визначає сенс життя особистості, всю мотивацію її існування. Як наслідок трансформація уявляється як багатofакторна властивість соціального процесу, в якому відбуваються якісні перетворення і зміни всіх структур та інститутів суспільної системи.

Багато з тих цінностей, які виховувало радянське суспільство, поступово почали змінюватися, бо, з одного боку, нові соціально-економічні умови вимагають від людини таких якостей, як готовність до ризику і особисту відповідальність за свої вчинки, уміння швидко пристосовуватися до економічної кон'юнктури, готовність наполегливо працювати заради досягнення добробуту та успіху. З іншого боку, цінності, що в минулому мали високий ранг і пов'язувалися із закріпленими в масовій свідомості соціально-психологічними стереотипами пріоритету колективного над особистим і самореалізації особистості в праці, сьогодні молоддю заперечуються. Криза традиційних ціннісних орієнтацій особливо яскраво проявляється у сфері праці, ставленні до роботи.

Низку соціологічних досліджень процесів зміни ціннісних орієнтацій молоді було проведено ще за радянських часів. Так, у 1960-і роки особлива увага зверталась на вивчення системи ціннісних орієнтацій молоді, яка починала трудову діяльність. Зверталась увага, зокрема на працю і освіту та їх взаємозв'язок; орієнтації на різні сторони способу життя (сім'я, друзі, вільний час і дозвілля тощо). За даними соціологічних досліджень перші місця посіли: орієнтація на сім'ю (41,6%), освіту (23,3%), громадську роботу (12,3%). Другорядні позиції зайняли приробіток (1,4%) та бездіяльний відпочинок (1%)[3, 44].

У 1980-х роках серед цінностей у сфері праці перші місця зайняли цінності професійного зростання, матеріального добробуту і суспільного визнання. Цінності творчості, самоствердження,

суспільної користі у системі ціннісних орієнтацій були малозначущим. Порівняльний аналіз досліджень показав, що матеріальна забезпеченість як цінність з переходом від покоління до покоління здобувала все вищий ранг.

Початок 1990-х років позначений значним пріоритетом у молодіжному середовищі цінностей споживання. Суттєво зменшилось серед молоді значення таких моральних якостей, як доброта, милосердя, порядність, чесність, відповідальність, ввічливість. Все більшого розповсюдження набуває прагматизм у розв'язанні життєвих проблем. Слід визнати, що суспільно значущі цілі праці були девальвовані, а нова модель індивідуалізму, як більш адекватна ринковому суспільству, ще не визначилась у своїх перевагах [4, 112].

Молоде покоління останнього десятиріччя ХХ століття і початку ХХІ століття опинилося у двоякій ситуації: з одного боку, це покоління ще виховувалось на «старих» радянських засадах; а з іншого – в доросле життя воно вступало за нових умов, які вимагали відмови від багато чого засвоєного раніше. В сучасних умовах не спрацьовують колективістські ідеали, а все більше – індивідуалістичні; став непрестижним, не модним ряд професій, які цінувалися раніше та вважалися суспільно корисними та привілейованими (вчитель, лікар, працівник культури тощо); змінилося ставлення до своєї батьківщини – якщо раніше явно був виразним патріотизм, то зараз молодь бажає навчатися, працювати, а то й переїхати на постійне місце проживання до іншої країни. До того ж сьогодні ЗМІ контролюють значну частину дозвілля молодіжної аудиторії та виступають важливим інструментом формування соціальних настанов та ціннісних орієнтацій молоді [1, 73].

Юлія Столбова

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТУРИЗМУ: СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА СПОСОБИ РЕАЛІЗАЦІЇ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Туризм представляє собою складне та багатоманітне явище сучасного суспільного життя, яке знаходиться в процесі інтенсивного розвитку. Наукові пошуки в сфері аналізу туризму багатовекторні та різнопланові. Багатогранність туризму, як визначного суспільного феномену, викликає зацікавленість у дослідників різноманітних соціогуманітарних наук. Сьогодні визнається значущість туризму як особливого соціокультурного явища, що сприяє взаємопроникненню культур; спроможний виступати в якості інструмента формування таких соціальних властивостей, як толерантність, соціальна єдність, взаєморозуміння тощо. Залучення до туризму здатне активізувати пізнавальну та комунікаційну діяльність особистості, супроводжується взаємопроникненням ціннісних систем; створює можливості для творчої самореалізації та рекреації.

Туризм в умовах глобалізації стає потужним засобом розвитку інформаційно-комунікативної культури, а також важливим фактором створення нового соціокультурного простору. За складних та суперечливих умов становлення громадянського суспільства в Україні, відсутності регіональних, соціально-економічних та соціокультурних відмінностей соціокультурний потенціал туризму може відіграти значну роль у формуванні ціннісної системи студентської молоді, її становленні як суб'єкта суспільного життя в усьому розмаїтті соціальних зв'язків. Атмосфера ідеологічної кризи, що має місце в сучасному українському суспільстві пов'язана з переоцінкою цінностей. В сучасному українському суспільстві туризм може стати важливим соціокультурним механізмом конструювання ціннісної системи студентської молоді.

Напрацювання дослідників гуманітарних наук містять фрагментарні дослідження особливостей туризму, що впливають на трансформаційні процеси у сучасному суспільстві. В той час відкритим залишається питання комплексного дослідження соціокультурного потенціалу туризму як чинника впливу на соціальні відносини. Адже туризм відрізняється такими якостями як комунікаційний потенціал; тимчасове і добровільне занурення в інше географічне, природне та соціокультурне середовище; безпосередній живий контакт індивідів з представниками різних країн; можливістю міжособистісних комунікацій на офіційному та повсякденному рівнях туристів; взаємопроникненням цінностей.

Наукова проблема, на вирішення якої спрямовано дослідження, полягає у відсутності знань щодо структурно-функціональних характеристик туризму, які визначають його соціокультурний потенціал та визначають способи його реалізації в сучасному суспільстві.

Теоретико-методологічну основу нашого дослідження становлять положення теорії конструктивістського структуралізму П.Бурдьє. Використовуючи поняття соціального капіталу П. Бурдьє, визначаємо соціокультурний потенціал туризму як сукупність структурно-функціональних особливостей,

здатних здійснювати вплив на соціальні відносини у сучасному суспільстві. Під соціокультурним потенціалом туризму ми розуміємо сукупність властивостей туризму, що проявляються у здатності задовольняти широкий спектр потреб суб'єктів туризму на різних рівнях (макро та мікро) суспільних (соціальних відносин) та трансформувати їх. Під впливом соціокультурного потенціалу туризму відбуваються зміни соціокультурних відносин на макро- та мікрорівнях. На макрорівні вони проявляють себе в інституціоналізації туризму – в удосконаленні його нормативно-правової бази, в появі нових суб'єктів (туристичні агенції, туроператори) та об'єктів (наприклад, освітні туристи, шопінг-туристи), вдосконаленні професійної підготовки (створення нових напрямків освітньої діяльності – аніматор, менеджер туризму) і т.д. На мікрорівні (міжособистісна взаємодія) соціокультурний потенціал туризму проявляє себе в зміні ціннісних та соціокультурних орієнтацій студентської молоді, інтенсифікації ідентифікаційних процесів.

В результаті аналізу еволюції суб'єкт-суб'єктних відносин в туризмі від початкових форм туризму і до етапу інституціоналізації цих відносин в наш час проілюстровано розвиток туризму від елітарного виду діяльності до його становлення як масового явища, що дозволяє простежити процес появи та становлення нових суб'єктів туризму.

У процесі формування соціокультурних відносин туристів на рівні міжособистісної взаємодії з мешканцями дестинації обґрунтовується наявність трьох основних етапів: а) комунікативного етапу, що відображає туристичну комунікацію та включає суб'єкт-суб'єктну взаємодію (турист-турист; турист - населення приймаючої країни); знайомство туристів з мешканцями відвідуваної країни; перші контакти з ними б) пізнавального етапу, що відображає процеси пізнання в туризмі (споживання місць) в) оціночно-ціннісного етапу, що включає процеси порівняння; сприйняття (запозичення) чи відторгнення цінностей, норм, правил; їх оцінку; співставлення спільного та відмінного.

Використовуючи феноменологічну традицію, обґрунтовується можливість застосування дихотомії «ми»-«вони» для порівняння соціокультурного потенціалу внутрішнього та зовнішнього туризму. Інструментами, що допомагають простежити інгрупову подібність і міжгрупову диференціацію є відповідно внутрішній та зовнішній туризм. Таким чином визначено тенденцію щодо актуалізації позитивної та негативної ідентичності в залежності від виду здійснюваних туристичних практик. За цих умов позитивна ідентичність розглядається як усвідомлена спільність з позитивно значимими іншими (з «ми»), без жорсткого протиставлення «ми»-«вони».

Відповідно позитивна національна ідентичність формується на основі спільності національних інтересів, ідей, поглядів, що розділяться значимими іншими, тобто співгромадянами країни. Актуалізація позитивної національної ідентичності відбувається в процесі внутрішнього туризму, а точніше туристичних інтеракцій з значимими іншими, що відносяться до «ми». В той же час негативна ідентичність розглядається як консолідація спільності «ми» на основі тотальної опозиції негативно значимим іншим («вони»), в цьому випадку спільність «ми» виникає та існує переважно завдяки жорсткому протистоянню спільності «вони», що реалізується завдяки зовнішньому туризму.

В результаті дослідження проявів соціокультурного потенціалу на мікрорівні – на рівні міжособистісної взаємодії, підтверджується гіпотеза про різні прояви впливу внутрішнього та зовнішнього туризму. У тієї групи респондентів, що практикують більшою мірою внутрішні туристичні практики простежується актуалізація більшою мірою національних цінностей - змінюється ставлення до національній традицій та обрядів, національних свят та фестивалів, до історичних пам'яток. Для тих же респондентів, що більшою мірою практикують зовнішні туристичні практики – більш значущими є індивідуалізовані цінності – прагнення до самовдосконалення, простежуються зміни в ставленні до освіти та самовдосконалення.

Отже, посилення ролі соціокультурного потенціалу туризму в сучасному суспільстві пов'язане з динамікою розвитку його структурних особливостей та розширенням спектру функціонального призначення.

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В КРИЗОВОМУ СУСПІЛЬСТВІ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ)

Трансформаційні процеси, що нині відбуваються в Україні, надають нового, особливого змісту цінностям і ціннісним орієнтаціям та одночасно ускладнюють адаптацію молоді до нових соціально-культурних умов в кризовому суспільстві. Дослідження проблем, які пов'язані з ціннісними орієнтаціями молоді, носять більше практичний характер, так як будь-яка людська діяльність немислима без цінностей, які надають їй цілеспрямованого смислу. Сучасні трансформаційні процеси спонукають до зміни системи ціннісних орієнтацій та основних життєвих цінностей молоді, яка є найбільш вразливою до таких змін.

Дослідження останніх років свідчать про серйозні зміни ціннісної свідомості нашого суспільства в цілому і молоді, а головним чином студентства як невід'ємної його складової частини. Система ціннісних орієнтацій особистості студента вибудовується впродовж тривалого часу в процесі навчання, дозвілля, спілкування, під впливом ЗМІ, глобальної мережі Internet тощо. Тому трансформація життєвих цінностей та ціннісних орієнтацій сучасної студентської молоді стала об'єктом детальних соціологічних досліджень.

Зважаючи на це, на базі Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв та інших вузів України в кінці 2012 року членами кафедри суспільних наук та студентами-магістрами було проведено соціологічне дослідження ціннісних орієнтацій серед молодих людей, які є представниками чисельної соціальної групи – студентство.

Мета дослідження полягала у вивченні ціннісних орієнтацій української студентської молоді в умовах соціокультурної трансформації в Україні. Відповідно до мети були визначені конкретні завдання, зокрема: проаналізувати актуальні проблеми ціннісних орієнтацій сучасної студентської української молоді; визначити життєві цілі молоді в кризовому суспільстві; дослідити фактори, які можуть перешкодити молоді у реалізації життєвих планів; вивчити ієрархію найбільш прийнятих та неприйнятних людських рис; проаналізувати чинники, що мають вирішальний вплив на вибір майбутньої професії української молоді.

Для визначення системи ціннісних орієнтацій була запропонована анкета «Ціннісні орієнтації української молоді в умовах соціокультурної трансформації». Всього було опитано біля тисячі студентів різних спеціальностей та вікових категорій навчальних закладів м. Києва та Київської області.

Основні завдання дослідження полягали у соціологічному аналізі отриманих результатів та їх інтерпретація відповідно до формування ціннісних орієнтацій міської та сільської молоді, а також порівняння з попередніми науковими дослідженнями, які були проведені в Україні іншими вченими впродовж останнього двадцятиріччя, зокрема такими як: Андреева І.Н., Балакірева О.М., Голубкова Н.Я., Зайцева Я.Ю., Маковецький А.М., Морозова Л.П., Новікова Л.Г., Панченко Л.П., Перепелиця М.В., Сокурянська Л.Г., Сорокіна Н.Д., Щєпова Д.Р., Шкурінов В.Н. та ряду інших.

Так, за довідковими матеріалами дослідження становища молоді, проведеного Українським НДІ проблем молоді (1997р.) у молодіжному середовищі падає значущість праці як соціальної цінності (40% в 1997 році проти 55% у 1995 році), цінність освіти (з 35% до 27%), значно знижується інтерес до духовно-естетичної сфери (з 18% до 12%), скорочується число молодих людей, які прагнуть до самореалізації у громадській роботі (з 16% до 7%)[2, 32]. У той же час 23% респондентів виділили як «дуже важливе» бізнес та підприємництво, а для 21% - сфера розваг[1, 11].

За даними досліджень, що проводились науковцями Українського інституту соціальних досліджень у 2000 та 2001 роках, на питання «Що в цей час треба молодій людині для досягнення своєї мети життя», 60% респондентів відповіли цілеспрямованість і наполегливість, 34% - гроші, тільки 21% відповіли – широкий кругозір і висока культура і лише 12% - знання[4,87]. На питання «Яким з нижче перерахованих цінностей Ви надаєте перевагу» 46% респондентів у 2000 році і 56% в 2001 р. відповіли – матеріальне благополуччя, всього 11% від загального числа опитаних відмітило працю як цінність (зате розваги – 26%), а владу - 4% [3, 70].

Результати нашого соціологічного дослідження показали, що сучасна молодь дуже енергійна, прагне до екстриму та нових відчуттів, змінює власні образи та експериментує, при цьому вона залишається стриманою та прагне до матеріального покращення життя, в першу чергу особистого. Молоді люди будують плани на майбутнє та обирають життєві цілі, а разом з тим цінності та ціннісні орієнтації, які будуть супроводжувати її все життя. Все вище сказане залежить від внутрішнього стану душі та від настрою, який панує у молодіжному середовищі.

Виходячи з отриманих результатів соціологічного дослідження було зроблено наступні висновки.

1. Проблема цінностей та ціннісних орієнтацій молоді завжди приваблювала дослідників і вивчалась у різних напрямках (аксіологічному, філософському, соціологічному, педагогічному тощо). Найбільшої актуальності вона набула після проголошення незалежності України та зосереджена вченими на дослідженні трансформації ціннісних орієнтацій сучасної української молоді, зокрема студентської.

Одержані результати свідчать про те, що сучасна молодь з надією та оптимізмом дивиться у майбутнє (71,4%), незважаючи на нестабільну соціально-економічну та політичну ситуацію, лише 2,9% молоді – зі страхом та відчаєм. Це є свідченням того, що сучасна молодь впевнена у завтрашньому дні і не боїться швидкоплинних суспільних змін.

3. Позитивним є те, що молодь має мету життя, яка у 60% полягає у створенні сім'ї, одержанні освіти (27,1%) та престижної роботи (60%). А основними факторами, які можуть перешкодити молоді у реалізації життєвих планів є проблеми працевлаштування (78,6%) та відсутність гідної оплати праці (61,4%).

4. В ієрархії цінностей життя молоді перші позиції займають створення сім'ї (54,3%), духовний розвиток (37,1%) та кар'єра (34,3%). Зважаючи на це сучасна молодь вибудовує таку ієрархію життєвих цінностей, в якій на першому місці любов (40%), на другому – працелюбність (35,7%), на третьому – відповідальність (32,8%). Мотивами створення сім'ї для більшості молодих людей є, в першу чергу, любов (97,1%), духовна близькість (45,7%) та спільність поглядів (57,1%). Не забувають молоді люди і про друзів, які є для них людьми, які завжди підтримають і не залишать у біді (68,6%).

5. Основними проблемами, які турбують молодь найбільше є: матеріальне становище (70,5%), навчання (30%) та зниження життєвого рівня (34,3%). Найбільш неприйнятними людськими рисами молоді вважає брехню (60%), зраду (16,5 %) та дволикість (9,4%), а в рейтингу найцінніших людських рис перше місце посідає чесність (45,7%).

6. Взірцем наслідування для молоді є батьки, які зайняли найвищу позицію (41,4%) і для 75,7% молодих людей є найдорожчими у світі людьми. Проте, 24,3% молодих людей не мають «взірця для наслідування». Щодо проблеми вибору майбутньої професії більшість молодих людей орієнтуються на реальну можливість працевлаштування за обраною професією (57,1%) та на її престиж (20 %). Сучасна молодь цінує в людях такі якості як доброту (68,6%), вихованість (52,9%) та товариськість (51,4%).

7. Результати соціологічного дослідження ціннісних орієнтацій сучасної студентської української молоді, показали, що в цілому ціннісні орієнтації молоді являють собою реальну картину потреб молодої людини і тих особистісних рис, за допомогою яких вона може їх реалізувати та втілити у життя свої основні життєві плани. Разом з тим дослідження засвідчило, що сучасна студентська молодь оптимістично налаштована на майбутнє і не боїться перешкод та труднощів.

8. Основними ціннісними орієнтаціями сучасної студентської української молоді є: створення сім'ї (60%), влаштування на престижну роботу (60%), життя у матеріальному достатку (40%) та духовний розвиток (37,1%). В Україні й надалі відбуваються зміни щодо орієнтації молоді на матеріальні цінності, проте тенденція щодо сім'ї як цінності залишається сталою. Відрадно, що молодь бажає духовно розвиватися та поглиблювати свої знання, а тому подальше дослідження цінностей та ціннісних орієнтацій сучасної молоді в Україні, особливо студентської, є актуальним та потребує подальшого вивчення.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Балакірева О.М. Трансформація ціннісних орієнтацій в українському суспільстві/О.М. Балакірева // Український соціум, №1. – 2002. – 150 с. 2. Морозова Л.П. Еволюція системи ціннісних орієнтацій української молоді в умовах соціокультурних змін /Л.П. Морозова// Нова парадигма. - 2003.- Випуск 34. – С. 15. 3. Перепелиця М.В. Державна молодіжна політика в Україні/М.В. Перепелиця. – К., 2001. – С. 70. 4. Щорічна доповідь Президенту України «Про становище молоді в Україні» (За підсумками 2000р.). –К.: УІСД, 2001, С.87.

Руслана Гапетченко

Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв

ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН ПІД ВПЛИВОМ ФАКТОРІВ МАКРОСЕРЕДОВИЩА

У всьому світі поширення кризових тенденцій у сфері сім'ї та шлюбу пов'язано, не тільки з економічною глобалізацією, але, в першу чергу, з поширенням неетичної масової культури, культури споживання та індивідуалізму, що йде під гаслами розвитку людських прав і свобод. Економічне відчуження змінилося відчуженням соціальним, коли людина бачить в іншій людині лише засіб, але не мету, що веде до усвідомлення самотності людиною. Вже Рене Декарт говорив, що якщо хочеш самотності - їдь у велике місто. Справді, в сучасних розвинених суспільствах все більш наростає прагнення людей жити тільки для себе, тут і зараз. У системі цінностей сім'я замінюється співжиттям з метою задоволення потреби в спілкуванні різного роду, діти виключаються як перешкода, родинні зв'язки замінюються розвинутою мережею друзів, знайомих. Саме розвиненість інституту сім'ї в традиційному розумінні її як системи відносин трьох рівнів - подружжя, батьківства, спорідненості, буде визначати соціально-демографічний розвиток етносу.

Найбільшою загрозою для сім'ї на думку польського науковця П. Штомпка є глобалізація культури, оскільки «Місцеві норми і цінності, звичаї і мораль, релігійні вірування, моделі сімейного життя, способи виробництва і споживання, схоже, зникають під натиском сучасних західних інститутів ... Нинішні глобальні масштаби уніфікації культури визначаються головним чином засобами масової комунікації, особливо телебаченням. Тенденція розриву родинних зв'язків як основного механізму трансляції національної культури перетворює людей на ті самі «частинки без роду і племені», що загрожує в умовах секуляризації товариств створити світ «безкультурщини» або в кращому разі «масової культури», яка, зокрема, описана півстоліття тому на прикладі Америки Л. Гурко.

Вагомими механізмами впливу факторів макросередовища на формування культури сімейних відносин є міжнаціональний шлюб та еміграційні процеси. Міжнаціональний шлюб є досить складним явищем, адже таким родинам в певній мірі складніше узгоджувати методи виховання дітей, культурні норми поведінки тощо. Сім'ї емігрантів, які виникають на фоні загострення економічних проблем не мають змогу вже настільки підтримувати сімейні зв'язки та родину. В тому випадку, якщо люди мігрують сім'ями, в них зникає можливість достатньо спілкуватись з близькими, родичами, друзями. У випадку складних життєвих обставин, стресів і переживань в них немає можливості отримати повноцінну підтримку, що несе за собою відбитки на їхньому шлюбі і дітях, що не може компенсуватися навіть за наявності кращого економічного стану. Легше до проживання в новій країні адаптуються діти, вони швидше засвоюють мову і місцеву культуру, проте «відрив від коренів» не може не створювати проблем при формуванні ідентичності, особливо в підлітковому віці.

Якщо ж навіть один із членів подружжя відбуває на роботу в іншу країну, то зазвичай за тимчасових контрактів він не може взяти з собою свою сім'ю. Зрозуміло наскільки негативні це несе наслідки, адже це не сприяє стабільності у шлюбно-сімейних відносинах та не сприяє можливості ефективного батьківства та формування сімейної культури.

Західні жінки приналежні до середнього класу, використовують дешеву працю жінок-мігранток як прислугу, так і у догляді за дітьми та людьми похилого віку. І, таким чином, їм вдається поєднувати професійні і сімейні інтереси. Еліс Хочсчайлд (Hochschild) вважає, що «глобальний ланцюг догляду» (global care chains) розривають емоційні зв'язки матерів і їхніх дітей як на Заході, де матері мало спілкуються з дитиною, так і в країнах, звідки приїжджають няні та доглядальниці. В останньому випадку матері доглядають за чужими дітьми і практично не бачать своїх.

В умовах глобальної економіки змушені працювати обоє з подружжя, тому що завжди є ризик втрати роботи для одного «годувальника», але найчастіше причиною тому є низька заробітна плата. Дружини настільки завантажені роботою, що це вже не проблема ролівого конфлікту, і перевантаженості, як це було 25 років тому. Це проблема повної несумісності професійної кар'єри та сім'ї для значної частини жінок. Аналіз процесів, що відбуваються показав, що сім'я сьогодні схильна дуже великій кількості ризиків. Від успішної вироблення механізмів захисту сім'ї від негативних тенденцій буде багато в чому залежатиме сімейні форми майбутнього.

Завдячуючи сучасній цивілізації, значний вплив на формування культури сімейних відносин має бурхливий розвиток масової культури. З переходом людства після Другої світової війни від індустріальної до постіндустріальної ери значно поширився розвиток і вплив засобів масової комунікації, інформаційних технологій, суттєво підвищився рівень освіченості населення багатьох країн. Тим самим створювались нові можливості поширення культури в суспільстві, донесення її надбань до кожного індивіда.

Масова культура зайняла місце між культурою елітарною (верхівка суспільства, найосвіченіші верстви) та народною, укоріненою переважно серед сільського населення. Вона приваблює, насамперед маргінальні верстви людей, вилучених цивілізацією з їх традиційного оточення, культурного ґрунту. Найхарактернішою рисою масової культури є її комерційний характер. У ринковому суспільстві ця культура, розрахована на основну масу населення, обов'язково виступає в ролі продукту, споживання якого має приносити прибуток. Для вивчення попиту на цей продукт сучасна західна цивілізація вже давно використовує могутній потенціал наук про людину - соціологію, психологію, менеджмент, політологію. Одночасно не лише вивчаються, а й формуються культурні потреби і бажання мас.

Масова культура сформувалась одночасно з суспільством масового виробництва та споживання. Радіо, телебачення, сучасні засоби зв'язку, а також відео- й компютерна техніка сприяли її розповсюдженню. У 80-х роках минулого століття термін «масова культура» почали вживати рідше, оскільки він скомпрометований тим, що мав винятково негативний зміст. У наш час його замінено поняттям «популярна культура», або «поп-культура». Використовуючи засоби масової комунікації, масова культура знижує будь-яку ідею, проблему, будь-яке явище до рівня масового споживача, тим самим позбавляючи людину та дійсність їхніх справжніх рівня та значення. Мас-медіа великим чином формує поведінку та вигляд сучасної людини, культуру повсякденного життя, моду та життєві стилі, шляхи, докорінно впливає на формування культури сімейних відносин.

Вплив ЗМІ на стиль життя й спосіб мислення кожного члена сім'ї є безумовним. Це, перш за все, виявляється в пропагованих нормах і правилах поведінки, котрі індивідуально формують телепрограми,

періодичні видання деяких газет, журналів. Сучасна людина скептично ставиться до необхідності свідомо мислити, частіше за все вона задоволена тими стосунками, що склалися між нею й навколишнім світом, світом культури масового споживання. Індивід задовільняється своєю посередністю, тому висміює незрозуміле, ставиться до нього зверхньо; зрозумілим визнає лише те, що сприймає на винятково психофізіологічному рівні.

Феномен масової свідомості все частіше замінює індивідуальне мислення. В умовах розвитку інтелектуальних технологій, масового використання технічних засобів у всіх сферах людського буття зникає зовнішня грань індивідуальності, а разом із нею і індивідуальна свідомість, сімейна відповідальність.

Безумовно, треба шукати шляхи подолання негативного впливу масової культури на свідомість кожного члена української сім'ї, і головну роль у цьому процесі повинна відіграти держава. Адже головним чином держава має захищати своїх громадян від згубного впливу низькопробної культури й утверджувати культурні цінності, здатні формувати національну свідомість і самосвідомість, сприяти формуванню культури сімейних відносин.

Віра Ковтун

Український центр культурних досліджень

СТАТИСТИЧНИЙ МОНІТОРИНГ ДІЯЛЬНОСТІ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ В УКРАЇНІ

Особлива роль у державотворчих процесах, що відбуваються в Україні, належить системі мистецької освіти як специфічної освітньої галузі. За останнє століття в Україні створено цілісну систему професійних мистецьких навчальних закладів, в яких відбувається становлення творчої еліти нації, формуються нові покоління інтелігенції, здатної зберегти і примножити культурні надбання держави.

Сфера діяльності навчальних закладів, що здійснюють підготовку творчих кадрів за мистецькими спеціальностями визначені: законами України – «Про культуру», «Про вищу освіту», «Про позашкільну освіту», «Про зайнятість населення»; постановами Кабінету Міністрів України: «Перелік напрямів підготовки фахівців з вищою освітою за професійними спрямуваннями, спеціальностей різних кваліфікаційних рівнів та робочих професій», затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 24 травня 1997 р № 507; «Про затвердження Положення про освітньо-кваліфікаційні рівні (ступеневу освіту), затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 20 січня 1998 р № 65; «Про перелік напрямів, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за освітньо-кваліфікаційним рівнем бакалавра», затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 13 грудня 2006 р. №1719; «Про затвердження переліку спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за освітньо-кваліфікаційним рівнем молодшого спеціаліста», затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 20 червня 2007 р. № 839; «Про затвердження переліку спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за освітньо-кваліфікаційними рівнями спеціаліста і магістра», затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2010 р. №787.

Водночас входження сучасного українського суспільства до глобального інформаційного простору сприяє розвитку інноваційних інформаційних технологій, формує нове ставлення до системи державної статистики, що є сукупністю технічних, програмних, комунікаційних та інших засобів, які забезпечують процес збирання, накопичення, опрацювання, поширення, збереження, захисту та використання статистичної інформації. Державна політика в галузі статистики спрямована на створення єдиної системи обліку та статистики на всій території України та її узгодження з міжнародними стандартами і методологією (Закон України «Про державну статистику України», 2000 р.).

Одним із дієвих засобів удосконалення системи науково-методичного та організаційного розвитку культурно-мистецької освіти, діяльності вищих навчальних закладів культури і мистецтв (далі: ВНЗ), поширення інноваційного досвіду, прогнозування ринку праці в Україні для усунення диспропорцій між попитом і пропозицією; розробки рекомендацій щодо професійної підготовки кадрів для галузі культури і мистецтва, є створення інформаційної бази даних ВНЗ культури і мистецтв як основних профільних закладів вищої мистецької освіти з послідовним і систематичним відстеженням за змінами в їхньому розвитку. Важливою частиною цієї роботи є окремий напрям, що пов'язаний із аналізом статистичних даних з метою визначення сучасних підходів у створенні системи моніторингу діяльності ВНЗ з огляду на теоретичні та прикладні дослідження.

Соціологічний напрям означеної теми знайшов відображення у працях вчених, що присвячені розвідкам у напрямі соціальної політики (Арсенко А.Г., Врублевський В.К., Ворона В.М., Ручка А.О., Тарасенко В.І., Чепурно Г.І. та ін.); соціології культури (Іонін Л.Г., Козловски П., Піча В.М., Погорілий

О.М., Цимбалюк Н.М. та ін.), соціології освіти (Гавриленко І.М. та ін.), соціології мистецтва і художньої культури (Грушевський М., Семашко О.М. та ін.).

В монографічному дослідженні «Інституалізовані соціокультурні системи: регіональна специфіка та динаміка» Волков С.М. наголошує на тому, що система мистецької освіти ґрунтується на концепції, в якій закладено дидактичний принцип послідовності системи засвоєння знань від простого до складного. Його передбачає й схема спеціальностей, що надається ВНЗ культури і мистецтв. Закладений у них зміст навчання спрямований на отримання високопрофесійної освіти з метою майбутньої заангажованості спеціаліста, надаючи йому можливість здобути виконавську та викладацьку спеціальність, спеціальність керівника творчого колективу або суміжну кваліфікацію [1].

Інтенсивне запровадження моніторингу велосу у різних галузях: освіти (Н.Балакірева, Б.Бодряков, С.Волков, Г.Єльнікова, А.Єріна, К.Чернова); культурно-дозвілєвій сфері (Н.Бабенко, Ю.Ключко, В.Ковтун, Н.Самійленко, Л.Троєльнікова, Н.Цимбалюк); культурно-мистецькій освіті, практичній діяльності ВНЗ [1; 2; 3; 4; 5; 6]. Моніторинг – це комплекс процедур спостереження, поточного оцінювання, перетворень керованого об'єкту і спрямування цих перетворень на досягнення заданих параметрів його розвитку (Г. Єльнікова). Моніторинг може бути загальнодержавного, регіонального, галузевого та локального характеру. Дотичним є поняття діагностики. Дослідницьким інструментарієм статистичного аналізу ВНЗ культури і мистецтв є статистичний бюлетень Державної служби статистики України «Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2011/2012 навчального року», які містять дані форми № 2-3 нк «Звіт вищого навчального закладу на початок навчального року», Звіт про виконання Зведеного бюджету України по видатках, матеріали переписів населення та інші матеріали. Робота над аналізом даних статистичної звітності діяльності ВНЗ культури і мистецтв здійснювалася за основними параметрами: *загальні відомості про вищу освіту, її фінансування; мережу ВНЗ системи Мінкультури (чисельність студентів, прийом, випуск в 2011/2012 навчальному році)*. До ознак, які було оброблено, було віднесено: *освітньо-кваліфікаційні рівні, рівні акредитації, напрями підготовки, галузі знань, форми навчання, форми власності ВНЗ, гендерні ознаки, сфери управління, джерела фінансування навчання, отримання направлення на роботу та ін.* Для оцінки стану діяльності ВНЗ культури і мистецтв запроваджено методики обробки та аналізу статистичних даних: математичної статистики, рейтинги, порівняння та ін.

Основні результати дослідження засвідчили. За період 2000 – 2011 роки відбулося зростання фінансування загалом на освітню галузь з 14, 7 % до 21 % (на 5, 3 %), в тому числі на вищу освіту відповідно з 4, 7 % до 6, 5 % (на 1, 8 %). Вища освіта займає другу позицію за показником фінансування (перше місце – загальна середня освіта). За період 1995/1996 – 2011/2012 навчальні роки за показником (індикатором) чисельності студентів у розрахунку на 10000 населення спостерігається тенденція до збільшення чисельності студентів – з 300 осіб до 507 осіб. Відбулося збільшення загального числа студентів (на 771059 осіб), в тому числі денних (на 370490 осіб) та заочних відділень (на 434048 осіб), зменшення чисельності студентів вечірніх відділень (на 33479 осіб). Скоротилася мережа ВНЗ загалом: зменшення ВНЗ державної та комунальної форм власності, збільшення ВНЗ приватної форми власності. За показником прийому студентів відбулося збільшення загальної чисельності студентів ВНЗ в Україні, в тому числі студентів заочних відділень, проте відбулося зменшення студентів денних та вечірніх відділень. За показником випуску чисельності студентів відбулося збільшення загальної кількості випущених студентів, в тому числі денних та заочних відділень, проте відбулося зменшення числа студентів вечірніх відділень. Число випускників, які отримали направлення на роботу у 2011 році відповідає 27, 2 % (170285 осіб) до загальної кількості випускників. Частка студентів-випускників системи Мінкультури становила 23% – 2617 осіб.

Слід зазначити, мережа ВНЗ системи Мінкультури не має закладів приватної форми власності. На початку 2011/2012 навчального року в Україні діяло 12 державних культурно-мистецьких вищих навчальних закладів (I-IV рівнів акредитації) і 64 (2011 р., дані Мінкультури) комунальні навчальні заклади (I-III рівнів акредитації). За даними Державної служби статистики до сфери управління Міністерства культури України належать 35 ВНЗ. З них: 4 університети, 6 академій, 1 інститут, 3 коледжі, 20 училищ, 1 технікум. Державні ВНЗ (в тому числі – національні) зосереджені переважно в Києві, також – в Харкові, Донецьку, Львові, Одесі, Луганську. Комунальні фахові заклади культури і мистецтв є в переважній більшості регіонів. Найбільше їх в Донецькій – 7, в Дніпропетровській та Львівській областях (по 5), а також в Автономній Республіці Крим та Харківській області – по 4.

Частка студентів ВНЗ культури і мистецтв I – II рівнів акредитації становить 2 % до загального числа студентів. Частка студентів ВНЗ III – IV рівнів акредитації галузі культури і мистецтва становить 1, 2 % до загальної кількості студентів. Частка студентів ВНЗ I – II – III – IV рівнів акредитації та всіх форм власності системи Мінкультури становить 30196 осіб – 1, 3% до загального числа студентів. Співвідношення числа студентів ВНЗ I – II рівнів акредитації до ВНЗ III – IV рівнів акредитації системи Мінкультури відповідає – 23, 3 % до 76, 7 %.

На основі гендерного рейтингу за показниками випущених студентів-жінок у 2011/2012 навчальному році ВНЗ системи Мінкультури займають 4 позицію. Проведений рейтинг місць за кількістю (спектром) спеціальностей серед ВНЗ III – IV рівнів акредитації засвідчив, що найбільший спектр спеціальностей належить: Київському національному університету культури і мистецтв, Харківській державній академії

культури, Луганському державному інституту культури і мистецтв. За останній період зросла кількість *непрофільних спеціальностей*, яких готують в провідних навчальних мистецьких закладах.

Висновки. Основним підґрунтям для визначення тенденцій розвитку культурно-мистецької освіти є статистичний моніторинг діяльності ВНЗ, який стане науковим підґрунтям для діагностики сучасного стану та перспектив розвитку; впровадження оптимальних моделей функціонування ВНЗ в сучасних умовах. В роботі представлені окремі результати комплексного дослідження «Стан та перспективи розвитку культурно-мистецької освіти в Україні» (2011 – 2012 рр., УЦКД), що засвідчують якісно нові зміни в підготовці кадрів для галузі культури. З метою налагодження системи збору галузевих статистичних даних вищих навчальних закладів підпорядкування Міністерства культури України слід сформувати механізм прогнозування, моніторингу і державного регулювання напрямів підготовки фахівців мистецьких спеціальностей у відповідності до потреб громадян і ринку праці.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Волков С. Мистецька освіта в культурі України 90-х років ХХ століття: Навчальний посібник / Волков Сергій Михайлович. – К., 2006. – 207 с. 2. Єріна А.М. Статистичне моделювання та прогнозування: Навч. посібник / Єріна А.М. – К.: КНЕУ, 2001. – 170 с. 3. Бабенко Н.Б. Соціально-культурне прогнозування: Навч. посібник / Бабенко Надія Борисівна. – К.: ДАКККіМ, 2008. – 179 с. 4. Петрова І.В. Проектування в соціально-культурній сфері: Навч. посібник / Петрова І.В. – К.: Вид-во КНУКіМ, 2007. – 372 с. 5. Шевченко Н.В. Вища освіта як механізм формування кар'єрного ресурсу спеціаліста: Автореф. дис... канд. соціолог. наук: Спеціальність 22.00.04 /Шевченко Наталя Володимирівна. – Харків, 2007. – 20 с. 6. Троєльнікова Л. О. Художньо-освітній простір як культуротворчий чинник розвитку українського суспільства у ХХ столітті: Автореф. дис... д-ра мистець.: Спеціальність 26.00.01 / Троєльнікова Людмила Олексіївна. – К., 2009. – 40 с. 7. Чепурно Г.І. Динаміка зайнятості населення України в період становлення ринкової економіки: Автореф. дис... д-ра соціолог. наук: Спеціальність 22.00.04/ Г.І. Чепурно; НАН України, Ін-т соціології. – К., 2006. – 29 с.

Марія Ерофеева

Санкт-Петербурзький державний університет

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПРАКТИК ПОТРЕБЛЕННЯ АКАДЕМИЧЕСКОЙ МУЗЫКИ (НА ПРИМЕРЕ АУДИТОРИИ САНКТ-ПЕТЕРБУРГСКОЙ АКАДЕМИЧЕСКОЙ ФИЛАРМОНИИ)

Появление большого числа музыкальных стилей и жанров, развитие средств тиражирования музыки включают музыкальную культуру в область экономики и, соответственно, в процессы производства и потребления. Музыкальная традиция, сформировавшаяся в Европе в XVII—XIX веках, сегодня воспринимается скорее как часть культурного наследия, чем как объект инвестиций и источник прибылей. В СССР с его академической институциональной системой искусства (по классификации Х. и С. Уайтов) концертно-филармоническая деятельность полностью определялась государственной политикой. В условиях рыночной экономики академическая музыка с ее узкой аудиторией и сильной зависимостью от государства, наследием советского времени, не может функционировать в режиме индустрии.

В докладе будут представлены результаты группового социологического исследования социально-демографических характеристик, мнений и предпочтений слушателей Санкт-Петербургской Академической Филармонии им. Д.Д. Шостаковича, проведенного в 2011 году в рамках гранта ЦФИ НИУ ВШЭ «Инновационные формы взаимодействия культурного наследия и творческих индустрий». В качестве одного из составителей инструментария и интервьюера мы принимали участие в сборе эмпирических данных методом формализованного интервью, который проводился с 26 марта по 31 мая 2011 года на 15 концертах большого зала Филармонии (далее - БЗФ), в результате чего было опрошено 249 человек.

На основании эмпирических данных мы рассмотрим трансформацию практик потребления академической музыки в России, которая во многом опирается на социальные изменения, произошедшие после распада Советского Союза. Анализ основывается на концепции производства культуры, которая описывает процесс трансформации практик культурного потребления, заключающийся в формировании множественного художественного вкуса у высокостатусных групп. Этот процесс ставит под сомнение многие предшествующие социологические модели потребления, которые предполагали существование иерархии культурных форм (высокая/массовая культура).

Во-первых, были проанализированы импликации выявленного расширения потребительских практик для модели культурной легитимации П. Бурдьё. Согласно П. Бурдьё, доступ в социальное поле обеспечивается наличием определенного объема капиталов. В данной схеме искусство может выступать маркером социального статуса, идентичности. Анализ эмпирических материалов призван показать, как конструируется аудитория Санкт-Петербургской Филармонии на основании различия в объемах капиталов слушателей,

включенности в поле академической музыки или близости к нему. Принципиальным значением при выполнении данного анализа является различие между ситуативным и регулярным посещением концертов, потому что если первое может происходить случайно, второе предполагает соответствие между предлагаемыми культурными продуктами и компетенцией посетителей, понимаемой как способность «прочесть» произведение и распознать заложенные в нем значения. В виду вышесказанного для удобства анализа слушатели Филармонии были дифференцированы на две категории по частоте посещений: «*постоянных*» - посетивших БЗФ четыре и более раз в сезон, и всех остальных, названных «*ситуативными*». В результате, из числа опрошенных было выявлено 89 постоянных и 160 ситуативных посетителей.

Как показали результаты исследования, в целом, аудитория Санкт-Петербургской Академической Филармонии достаточно однородна. Большинство постоянных и ситуативных слушателей Санкт-Петербургской Филармонии сами не пробовали себя даже в любительском искусстве (63,22%, 63,75% соответственно), что не характерно для развитых стран, где наибольшую часть публики составляют сами деятели искусства - любители и профессионалы. Тем не менее, этот сегмент публики достаточно велик: 16% профессионалов и 36% с учетом любителей. В московской аудитории было обнаружено сходное соотношение профессионалов и остальной части слушателей: один к пяти, или 20% аудитории. С учетом среднего возраста респондентов (45 лет), эту специфику отечественной публики, можно объяснить заслугами и традициями советской системы общего образования, где в обязательную программу средней школы входила история академической музыки и ее прослушивание, а в СМИ планомерно велась активная просветительская деятельность в области музыкальной культуры. Дистанцирование социальных групп посредством практик культурного потребления осуществляется в основном через уровень и область образования, что является отражением культурного капитала.

Во-вторых, построена типология слушателей в зависимости от их музыкальных предпочтений, фиксирующая в особенности значение поколенческих различий и неравное распределение культурного капитала и специфически фокусированных компетенций. При проведении исследования в Филармонии респондентам задавался открытый вопрос об их музыкальных предпочтениях. Посетители чаще всего указывали стиль музыки (48,6%), любимого композитора (13,3%) или временной период (13,3%). Этот вопрос позволил зафиксировать количество и вид предпочитаемых музыкальных стилей для той категории публики, которая при ответе называла стиль музыки (150 человек). На основании полученных ответов данная подвыборка была классифицирована по демонстрируемым моделям поведения: те, кто упоминал только академическую музыку, были отнесены к группе «snobs»; те, кто называл несколько музыкальных стилей - к группе «omnivores»; а те, кто упоминал только один музыкальный стиль, но не академический, были отнесены к третьей группе («univores»). Итого к анализу были допущены 137 наблюдений. К. ван Эйк показал, что молодые люди с более высоким уровнем образования выражают предпочтения ко многим типам музыки, т.е. являются «omnivores». В результате анализа удалось обнаружить три образца культурного потребления, каждому из которых соответствует группа с определенными социальными характеристиками, что согласуется с образцами культурного потребления, выделенными К. ван Эйком. Тип «сноба» представлен группой старшего возраста с высоким образованием, тип «omnivore» является смешанным и характерен для более молодой возрастной группы, тип «univore» характеризуется средним уровнем образования и представлен в основном молодыми людьми.

Для всех видов анализа, которые были проведены, значимой оказалась переменная «возраст». Несмотря на то, что молодежь по интегральному индексу приобщенности к культурной жизни Санкт-Петербурга занимает лидирующее положение по сравнению с другими возрастными группами (даже без учета кинематографа), среди постоянных посетителей Санкт-Петербургской Филармонии мало молодых людей. Одной из причин падения интереса к концертам академической музыки среди молодежи английский музыковед Н. Лебрехт называет сложившуюся культурную традицию организации концертов. Чтобы привлечь молодежь, нужно учиться жить в ее современном темпе, а это предполагает изменение традиционной практики организации концертов и перевод ее в новые инновационные, креативные формы. Основная гипотеза исследования, проведенного в Санкт-Петербургской Филармонии, заключалась в предположении, что большинство постоянных посетителей БЗФ ориентированы на традиционные формы потребления культурных продуктов.

В ходе исследования было выявлено, что среди молодежи ориентация на инновативные формы организации концерта академической музыки и ориентация на сохранение классических форм, наблюдаются в равной степени, что косвенно свидетельствует о подтверждении предположений Н. Лебрехта. В свою очередь среди посетителей средних лет и представителей пенсионного возраста, составляющих в большинстве постоянную аудиторию Филармонии, четко прослеживается склонность к классическим формам потребления академической музыки как части культурного наследия. Из этого следует, что привлечение молодежной публики в Филармонию может осуществляться через разработку новых программ и способов организации концертов.

КУЛЬТУРА ДОЗВІЛЛЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ СІМ'Ї В КРИЗОВОМУ СОЦІУМІ

Сім'я, в силу своєї специфіки, є не тільки осередком моралі, національних звичаїв і традицій, духовного й соціального досвіду народу, але тією рушійною силою, яка спроможна забезпечити формування культури індивіда, духовне відродження і духовний розвиток нації. Саме з сім'ї проростає культура і духовність як окремої особистості, так і держави в цілому.

Сфера культури дозвілля в Україні зазнає впливу багатьох соціальних факторів. На її розвиток впливає фінансово-економічний стан країни, особливості науково-технічного прогресу, явища урбанізації, міграції, динаміка соціально-культурної політики. Підвищення вимог до сфери дозвілля супроводжується ускладненням його структури, вдосконаленням матеріально-технічної бази. Спостерігається тенденція до відчуження вільного часу, в умовах постіндустріального суспільства з'являються і набувають широкого визнання комп'ютеризовані форми дозвіллевих занять.

Це не може не породжувати в сфері дозвілля певних суперечностей, відмінностей, проблем і тенденцій, що по-різному проявляються у його суперсфері (в межах всього суспільства) та підсферах (сімейні, поселенські, етнічні спільноти). Одночасно підвищується суспільне значення соціально-культурного потенціалу сімейного дозвілля, актуалізуються завдання його вивчення та раціонального використання.

Вивчення наукових джерел (Н.Б.Бабенко, К.О. Журба, Ю.М.Ключко, В.Д.Ковтун, І.В.Петрова, В.М.Піча, Н.М.Цимбалюк, О. М.Семашко, А.О.Ручка, Т.І.Черніговець та ін.) доводять, що у площині дозвілля продовжують взаємодіяти дві протилежні тенденції: пасивний, статичний спосіб проведення вільного часу та прагнення до його інтенсифікації, потреба в активізації культурно-дозвіллевої діяльності особистості за допомогою активних занять. Розглянемо особливості цього феномену на прикладі організації сімейного дозвілля в межах родини.

Соціологічні дослідження бюджетів вільного часу, проведені на початку 90-х років, показали, що у містах тенденція до індивідуалізації дозвілля посилюється. Скажімо, жителі міста 65% бюджету свого вільного часу проводили в квартирах, при чому на цей фактор впливали вікові характеристики людини. Якщо 18–24-літні респонденти витрачали на домашній відпочинок і заняття в квартирі близько половини свого вільного часу, то 40-річні – вже 70 відсотків і більше [1, 12].

Домівка і нині залишається основним місцем проведення дозвілля міським жителем. Одним з аргументів, що виправдовує схильність до пасивних форм занять є стомлюваність після роботи. Природно, що людині після фізичних і психічних перевантажень на роботі потрібні розрядка, відпочинок, потреби в якому реалізуються, передусім, в домашніх умовах.

Інша причина пасивного дозвілля полягає у так званому, «одомашненні» духовної культури, яка у вигляді книг, музичних записів, відеофільмів, ігор, колекцій, Інтернет дедалі більше «осідає» в квартирах. Сьогодні сучасна домівка перетворюється на справжній осередок культурного життя, відпочинку та сімейного дозвілля.

Сім'я є головним носієм національних традицій, котрі протягом століть допомагали формувати широкий духовний світ, високі моральні цінності, виховувати працелюбність, повагу до старших, любов до рідного краю. Через сімейну сферу передаються традиції між поколіннями. В рамках сім'ї засвоюється близько 60% усього обсягу етнокультурної інформації, яка потім становить основу для етнічної самоідентифікації особистості. На фоні процесів глобалізації в житті суспільства сім'я є стабільнішим елементом у національному вихованні особистості. Шляхом навчання в сім'ї спілкуванню і формування загальнолюдських рис поведінки відбуваються перші кроки соціалізації особистості, формування її культури та духовності [2, 56].

Тенденція до проведення дозвілля переважно в умовах домашнього культурного середовища може обмежувати духовний світ особистості, зробити її соціальні відносини однобічними, статичними. Це актуалізує проблему розвитку сімейного дозвілля в умовах громадського середовища, вдосконалення суспільних форм його організації. За даними репрезентативного опитування населення, що здійснив Інститут соціології НАН України в лютому 1998 року, 60% респондентів мали змогу відвідувати клуби й будинки культури за місцем проживання, але фактично бували у них 34%; мали можливість відвідувати бібліотеки 76%, а фактично користувались ними 23%. За цей самий період зменшилася і кількість домашніх бібліотек (понад 100 книжок) – з 31% (1994р.) до 22% (1998р.) [3, 25].

Наукові дослідження, проведені Інститутом соціології НАН України у 2006 році щодо соціально-культурної орієнтації населення зафіксували нові тенденції. Так, зокрема: технічне оснащення телевізорами українських сімей збільшилось з 70% у 2002р. до 90% у 2006р., наявність відеотехніки зросла у помешканнях з 10% (2002р.) до 28% (2006р.), персональних комп'ютерів станом на 2006р. мали 18% сімей, а користувачів Інтернетом - 7%. Зросла чисельність українців, що користуються мобільними

телефонами з 6% у 2002 р. до 48% у 2006 р. Проте, книгодрукування в Україні зменшилась у порівнянні з 90-ми роками з 3,34 до 1,2 книжки на одного жителя (загальний друк зріс на 125%), а тиражі пресових видань зросли, зокрема: стало видавати дві газети на одного жителя, що більше на 63%, назв журналів стало більше видаватись на 573% (ріст з 185 до 2301 назви). Серед негативних тенденцій (порівняльна статистика 1992-2006рр.) слід зазначити падіння інтересу українців, зумовлене впливом телебачення, відео-комп'ютерної техніки, матеріальним станом сімей щодо відвідування музеїв (зменшення на 37%); кіно відвідування – з 552 млн. до 10 млн. на рік; відвідування театрів зменшилось з 18 млн. на рік до 6 млн. (чисельність театрів зросла на 10%); відбулося скорочення мережі бібліотек на 23%, закладів культури клубного типу – на 24%, зменшився книжковий фонд у державних бібліотеках на 23% [4, 14]. Вивчення особливостей організації сімейного дозвілля дозволяє говорити про його значний соціально-культурний потенціал та можливості його використання. Суперечливі тенденції, що склалися в культурному житті кризового соціуму, вимагають серйозного наукового аналізу.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Бабенко Н.Б. Соціально-культурний потенціал сімейного дозвілля/Н.Б.Бабенко// Український соціум: Наук. журнал. – Вип.1(12)К.: ДПСіМ, НУВС, 2005. – С. 1-15. 2. Журба К.О. Виховання духовності у підлітків в сучасній українській сім'ї і школі: Дис. канд. пед. наук: 13.00.07 /Інститут проблеми виховання АПН України. /К.О.Журба - К., 2000.- 261с.3. Культурно-дозвілєва сфера в Україні: динаміка змін та перетворень. Монографія/Ключко Ю.М., Ковтун В.Д., Троельникова Л.О., Цимбалюк Н.М. /Наук. ред. Н.М. Цимбалюк. – К., 2003. – 180 с.4. Ручка А.О. Культурні зміни в сучасному українському соціумі/А.О.Ручка //Нова соціокультурна реальність в Україні: теорія, методологія, практика: тези доповідей всеукраїнської наукової конференції, присвяченої пам'яті О.М.Семашка від 22-23 квітня/А.О. Ручка – К.: ДАКККіМ, 2008.

Олеся Кириленко

Ривненский государственный гуманитарный университет

ФИТНЕС КАК ФОРМА СОВРЕМЕННОГО ДОСУГА И ЕГО ИНДУСТРИИ

Фитнес выступает относительно молодым и динамично развивающимся направлением современного спорта. Социокультурные, социальные, институциональные аспекты его изучения находятся в поле социологии культуры, социологии досуга, социологии рынка, социологии спорта, социологии физической активности и социологии здоровья. Социологическое осмысление феномена фитнес-культуры, проблем развития фитнес-индустрии, уровень и формы включения в занятия фитнесом представляют актуальное направление украинской социологии.

Официально термин «фитнес» появился в США, которые считают его родиной, и в переводе с английского языка обозначает «быть в форме, быть бодрым, здоровым». В развитии современного фитнеса можно выделить два основных направления – спортивно-соревновательное и оздоровительное. Активный подъем в развитии спортивного фитнеса наблюдался в середине 80-х годов, когда в 1984 г. была создана Международная Федерация Фитнеса а также проведены первые международные соревнования по фитнесу. Международные и национальные федерации проводят множество соревнований, среди которых наиболее престижными считаются чемпионаты мира и континентов. Соревнование по фитнесу часто проходят вместе с соревнованиями по бодибилдингу, что связано с их совместной организацией тренировок в тренажерных залах при фитнес-центрах. Фитнес и бодибилдинг не являются олимпийскими видами спорта, однако делают свой значительный вклад в развитие глобального спорта и глобальной спортивной индустрии.

Оздоровительный фитнес получил свою поддержку в 70-х годах, когда при администрации президента США был создан Совет по фитнесу. Данный совет объединил наиболее авторитетных профессионалов в области фитнеса и выдвинул своим основным заданием популяризацию спортивно-оздоровительных упражнений, физической активности среди населения. В развитие американского фитнеса сделали большой вклад К. Куппер, Т. Кьюртон, Дж. Лелейнн, М. Мэстров, Дж. Миллер, Дж. Фонда.

Необходимо отметить, что оздоровительная физическая культура в форме утренней гимнастики, комплекса ГТО и других форм занятий в спортивно-оздоровительных клубах и центрах, которые получили распространение в СССР, могут считаться формой фитнеса и определенным вкладом советской системы физического воспитания и спорта в развитие современного фитнеса. При этом, бодибилдинг или культуризм в Советском Союзе не получил официальной поддержки, в отличие от США и других капиталистических стран.

Системообразующим элементом фитнес-культуры и ее индустрии выступают фитнес-центры (клубы, залы). Большая часть таких центров функционирует на коммерческих основах и предоставляет платные услуги, однако определенная их часть является компонентом спортивной базы учебных заведений, предприятий и компаний, которые дают бесплатный доступ студентам и работникам.

Фитнес-индустрия представляет высоко динамичный и перспективный сектор производства фитнес-услуг и товаров, рынка их потребления. В значительной мере это связано с возрастающим спросом на средства оздоровления и улучшения качества условий для отдыха, досуга. В систему услуг современного фитнес-центра как правило входят: занятия на тренажерах, аэробика, шейпинг, пилатес, йога, стрейчинг, бодифлекс, фитбол (упражнения с большим мячом), степ-аэробика, танцы, аква-аэробика, сайкл (упражнения на велосипедах), босу, слайд и другие. Фитнес-культура позволяет не только организовать физические нагрузки, а и оптимизировать питание, контролировать вес, улучшать внешность. Кроме спортивных услуг значительная часть фитнес-центров предлагает услуги косметического и физиотерапевтического характера (спа-услуги), имеет свои фитнес-бары.

На сегодняшний день в мире накоплен огромный опыт по технологиям в области занятий фитнесом, а также менеджмента и маркетинга фитнес-организаций. Приоритеты в разработке фитнес-программ принадлежат Международной ассоциации физической активности и танцев (IDEA), Всемирной организации фитнеса (WFO), Европейской конфедерации «Спорт и здоровье» (CESS). В мире современной фитнес-культуры сформировались свои традиции по международному сотрудничеству и обмену опытом. Это происходит в форме международных конгрессов, конференций и специальных выставок под названием «международных фитнес-конвенций».

Современный фитнес имеет не только значительные достижения, а и проблемы в своем развитии, которые находятся в фокусе внимания различных исследователей, в том числе, социологов. Так, одной из наиболее значимых проблем современного фитнеса является ограниченный доступ к нему определенных групп населения, которые имеют низкие доходы, проживают в сельской местности. Данная проблема особенно остро проявляется в Украине - высокие цены на фитнес-услуги делают их недоступными для значительной части населения.

Другой проблемой фитнеса выступает влияние на него культуры бодибилдинга, связанного с практиками употребления препаратов стероидного содержания. Это вовлекает фитнес-индустрию в развитие рынка запрещенных в спорте препаратов (допингов) и снижает оздоровительный эффект занятий в фитнес-центрах. В таком аспекте, наблюдаются проявления своеобразной эксплуатации со стороны фитнес-индустрии стремлений людей к улучшению внешности, формированию спортивной фигуры, их желания сбросить лишний вес, когда кроме употребления препаратов происходит эскалация физических нагрузок и наносится ущерб здоровью. Другими словами, критерий оздоровления не всегда выступает основным принципом организации фитнес-занятий.

Наряду с этим, в Украине существуют проблемы как недостаточного количества фитнес-залов, так и отсутствия государственной поддержки их развития, финансирования. Кроме этого, фитнес остается мало понятным и недоступным для большинства детей и части молодежи, которые не получают достаточных знаний, информации и навыков по современному оздоровительному фитнесу в дошкольных и учебных заведениях. Остается актуальной и проблема обеспечения фитнес-организаций высоко квалифицированными кадрами. Требуется своего качественного внедрения и усиления медицинский контроль за процессом и результатами предоставляемых фитнес-центрами услуг. В Украине фитнес еще не получил и должной поддержки со стороны СМИ, которые наряду с образованием выступают в развитых странах ведущим источником и средством пропаганды его ценностей, формирования мотивации к регулярным спортивным занятиям. В результате воздействия перечисленных факторов показатель уровня посещения населением Украины фитнес-центров составляет 1,5-2 % городского населения. Данный показатель в 7-10 раз выше в США и странах Западной Европы.

В целом, развитие фитнеса выступает важной формой активных досуговых практик, в первую очередь благодаря своему оздоровительно-рекреационному характеру. В последнее время наблюдается усиленная интеграция фитнеса со сферой оздоровления, которая получила название «велнесс» (англ. «wellness» – от «be well» – хорошее самочувствие, благополучие). В качестве современной культуры и индустрии здоровья велнесс органично включает в себя оздоровительный фитнес, как и все остальные формы оздоровительного спорта. Потребность людей и общества в улучшении здоровья имеет глобальный масштаб и неуклонно усиливается. Это определяет важность всесторонней научной, в том числе, социологической, а также образовательной, информационно-пропагандистской и организационной поддержки массового использования технологий оздоровительного фитнеса.

ОСНОВНІ ПОКАЗНИКИ ДІЯЛЬНОСТІ МУЗЕЇВ-СКАНСЕНІВ В УКРАЇНІ

Скансени – є найефективнішою формою пропаганди елементів народної культури, разом з цим вони виступають дійовими каналами взаєморозуміння між народами, виховують повагу до їх минулого й сучасного. Загалом у світі 600 великих та багато малих скансенів.

Створення таких музеїв відкрило якісно новий етап в історії музейного будівництва і водночас новий напрям музейного туризму. Сьогодні в Україні налічується чотирнадцять великих скансенів:

1. Національний музей народної архітектури та побуту України (село Пирогів, Київська обл.)
2. Львівський музей народної архітектури та побуту «Шевченківський Гай» демонструє традиційну народну архітектуру та культурно-побутову своєрідність бойків, гуцулів, подолян, волинян, поліщуків.
3. Переяслав-Хмельницький музей народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини – музей просто неба, розташований в околицях Переяслав-Хмельницького. В музеї представлене українське село Середньої Наддніпрянщини як кінця XIX, початку XX століть, так і будівлі та стоянки з часів пізнього палеоліту до часів Київської Русі.
4. Закарпатський музей народної архітектури та побуту неба в місті Ужгороді, складається з архітектурних пам'яток старовинного закарпатського села і зразків найдавніших і найбільш розповсюджених видів народного прикладного мистецтва.
5. Музей народної архітектури, побуту та дитячої творчості в селі Прелесне (Донецька обл.). Музей народної архітектури, побуту та дитячої творчості в селі Прелесне Слов'янського району-одна з найбільш визначних пам'яток Донецької області. Комплекс просто неба складається з сільського подвір'я XIX століття – вітряка, хати, комори, кузні, колодязя, вуликів, зал зі зразками народної творчості Слобожанщини та єдиного в Україні музею дитячої творчості.
6. Музей народної архітектури та побуту Прикарпаття (село Крилос, Івано-Франківська обл.)
7. Чернівецький обласний державний музей народної архітектури та побуту.
8. Музей історії сільського господарства Волині (село Рокині поблизу Луцька).
9. Етнографічно-туристський комплекс «Козацький хутір» (село Стецівка, Черкаська обл.).
10. Музей архітектури і побуту «Старе село» (село Колочава, Закарпатська обл.).
11. Етнографічний музей «Українська Слобода» (село Писарівка, Харківська обл.)
12. Музей народної архітектури і побуту Державного історико-культурного заповідника «Посулля» (село Пустовійтівка, Сумська обл.).
13. Сарненський історико-етнографічний музей (філія Рівненського краєзнавчого музею, Рівненська обл.).
14. Музей гуцульської культури просто неба НПП «Гуцульщина» (Косів, Івано-Франківська обл.)

[1].

За масштабом діяльності (адміністративно-територіальною ознакою) скансени України можна поділити на:

Всеукраїнські – Музей народної архітектури та побуту в Києві;

Регіональні – Переяслав-Хмельницький музей архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини, Музей народної архітектури та побуту у Львові «Шевченківський гай», скансен у Чернівцях;

Обласні – Закарпатський музей народної архітектури та побуту у м. Ужгород, Музей народної архітектури та побуту Прикарпаття у с. Крилос, Івано-Франківська обл., музей історії сільського господарства на Волині, с. Рокині.

За часи незалежності в Україні почали з'являтися музеї з недержавною формою власності, створенні власним коштом. Як приклад – це музей-скансен в Колочаві Закарпатської області.

В Україні найбільших успіхів у цій справі досягли на Закарпатті, де створено окремі хати-музеї: в селах Антонівка Ужгородського, Зубівка Мукачівського, Осій Іршавського, Тернове та Наресниця Тячівського, Горінчове Хустського районів.

Основна відмінність музеїв - скансенів від звичайних музеїв, перш за все, наявність видовищного елементу. Їх специфіка полягає в тому, що в них існують широкі можливості безпосереднього неформального спілкування (під час організації, обрядів, вистав, ярмарок, виступів фольклорних колективів, змагань), що, водночас, складає одну з причин популярності скансенів серед різноманітних верств населення. У деяких музеях на додаток до архітектури також реконструюють і транспорт минулих років. Історичний транспорт в музеях просто неба може виконувати не тільки функцію експоната, що діє, але й утилітарну транспортну функцію, оскільки площа таких музеїв може бути великою. Використовується і гужовий транспорт, що викликає задоволення у відвідувачів, особливо у дітей,

важливим елементом скансенів є і традиційна кухня. Все готується «на очах» у відвідувачів, а іноді навіть з їх допомогою, що надає стравам ще більшої колоритності.

Етнографічні музеї під відкритим небом відіграють особливе місце у популяризації народних традицій, їх можна назвати **живими музеями** з насиченими програмами відтворення історичного середовища, де туристів приваблюють не лише окремі споруди, предмети старовини, часто і самим відвідувачам музею пропонується спробувати свої сили під керівництвом фахівця [2].

Згідно аналізу на замовлення фонду Ріната Ахметова «Розвиток України», група експертів (США) встановила такі негативні моменти в роботі музеїв під відкритим небом :

- * Незбалансоване використання ресурсів: розподілу зарплати, часу.
- * Низький рівень зарплати музейних працівників, організація праці що не відповідає викликам часу.
- * Заплутана система орієнтації в музеї для відвідувачів та загалом брак послуг для відвідувачів.
- * Недостатня технічна компетенція персоналу музею.
- * Відсутність доступу до матеріалів польових досліджень, інших матеріалів які виробляють працівники музею, відсутність практикантів, волонтерів, молодих спеціалістів і системи заохочення для них; неефективна система безпеки та охорони навколишнього середовища.

Проведений аналіз дозволяє стверджувати, що незважаючи на труднощі в роботі музеїв під відкритим небом - скансени, мають тенденцію до розвитку на всій території України.

ЛІТЕРАТУРА: 1.Кирпан А. Скансен – час зупинився, а життя триває / А. Кирпан //Всеукраїнський туристичний журнал Карпати Туризм Відпочинок, 2008. С. 26. 2. Рутинський М.Й., Стецюк О.В. Музеєзнавство Навчальний посібник – К.,Знання 2008 – 428с.

Катерина Тягло
Інститут соціології НАН України

ТЯЖІННЯ ДО «ВЕЛИКОЇ» ЛІТЕРАТУРИ В ЧИТАЦЬКИХ ПРАКТИКАХ – ДВІ РІЗНІ ВЕРСІЇ В РЕГІОНАЛЬНОМУ АСПЕКТІ

В українській літературі загалом, якщо брати і літературу українською мовою, і написану на теренах України протягом останніх двадцяти років, – за період незалежності) присутні дві опозиційні тенденції – проєвропейські орієнтації, що наближають її до глобалізаційних трендів, та акцентування локальності, що засвідчує тяжіння до традиціоналізму. І якщо з наголошенням локальності й «автентичності» все більш-менш зрозуміло, то з акцентуванням європоцентричного вектору художнього розвитку не все так прозоро.

Європейська традиція, якщо можна вдатись до таких узагальнень, на сході і заході України представлена неоднаково. Якщо на західноукраїнських теренах спостерігається прагнення до «європейськості» в сенсі повернення до старої-доброї Австро-Угорщини, «мамуни Австрії»¹, і саме через це уявлюване повернення і відновлення перерваних радянським періодом традицій конструюється сучасний проєвропейський літературний канон (Ю. Андрухович, Ю. Винничук, О. Забужко, Т. Прохасько), то на сході України інакші тенденції. Так само тут сильні європейсько-орієнтовані літературні течії, пов'язані зі світовими глобалізаційними тенденціями, можливо, вони навіть сильніші, ніж у географічно ближчій до Європи Галичині, але їх специфіка різниться. Для східної і центральної України прообразом «світового» і, вужче, європейського зазвичай була і – частково – залишається російська культура і, відповідно, її мова як «мова високої літератури». Українська ж залишається для регіонального, місцевого письменства і його культурного продукту, тобто для творів, що визначаються як сегмент «малої літератури», приречених та регіональність й артикулювання національного перед глобальним, локального над універсальними. Оскільки російська література й загалом культура по відношенню до української протягом тривалого часу була асимілюючою, то тепер, зі здобуттям незалежності, зокрема і в контексті літературного поля, ці тенденції протистояння/об'єднання реактуалізуються. У якій формі – у присутності в літературному полі помітного відсотку російськомовної української літератури, саме української, оскільки вона репрезентує й транслює українські реалії й культурні тренди, а також перекладної україномовної літератури (російські переклади творів С. Жадана, М. Матіос, Наталки Сняданко та інших популярних авторів), яка користується не меншим, а подекуди й більшим попитом, ніж україномовний оригінал. Такі тексти входять до читацького досвіду українських споживачів російською мовою, що не

¹ Широко цитований вислів Ю. Андруховича, вперше зустрічається у збірці есе «Дезорієнтація на місцевості».

може, в свою чергу, не демонструвати саме затребуваності російського літературного канону і способу літературного мовлення. Адже коли актуальні культурні феномени і явища оповідаються письменниками і сприймаються аудиторією через символічні коди іншої (у нашому випадку «великої», тобто домінуючої) культури, то це не може не накладати певного відбитку на спосіб їх засвоєння та враження від них, що в подальшому формує культурну компетентність читацької публіки. Українська література сприймається експертами літературного поля – письменниками, перекладачами, редакторами, організаторами літературно-мистецьких акцій – не тільки й не стільки як україномовні тексти, і навіть не як література, написана на теренах України чи українцями за походженням, а як культурний продукт, дотичний до актуальної української повсякденності, проблематики суспільних реалій, «культурний зріз» актуальних реалій. Так само і переклади українською мовою зарубіжної класики чи сучасних художніх творів, на думку деяких експертів, можуть вважатись структурними елементами поля української літератури.

Цікавою «читацькою практикою» є те, що респонденти зі сходу, півдня та центру України відзначають, що для них мова написання твору не є ключовим критерієм вибору твору для читання, оскільки вони рівною мірою володіють обома, тобто властивий такий культурний білінгвізм і «всеїдність», коли ключовими для вибору художньої літератури стають далекі від мови критерії, такі, наприклад, як жанр твору, популярність, впізнаваність автора, його визнання в середовищі респондента, доступність твору. А скупчення російськомовних книжок на ринку, зокрема і тих, що від початку написані українською мовою, більша їх «проникливість» до мережі книгорозповсюдження і, відповідно, доступність робить їх популярнішими у споживацькому розмінні, оскільки цей товар є більш поширеним, аніж рафіновано-україномовний продукт, який не кожний пересічний читач, якщо він мешкає не у великому місті, має змогу знайти. Тому не дивно, що для вагомій частки читачів читання україномовних текстів російською є не виключенням, а звичною практикою.

Ще одним з важливих аспектів мовного «водорозділу» між читачами з протилежних регіонів, наближених до західноєвропейської чи російської культурних традиції, є належність читачів до населення великих чи маленьких міст, або сіл чи містечок. Як відомо із репрезентативних моніторингових опитувань (зокрема що здійснюються й Інститутом соціології НАН України), міське населення загалом читає більше, якщо навіть не брати розподіл за жанрами, смаковими перевагами тощо, а великі міста-мільйонники сконцентровані на сході та півдні України, де домінують російськомовні вектори і література російськомовна має більше шансів потрапити до свого читача, навіть література схожої або тієї ж самої тематики, видана українською. Поява виключно українських книгарень, мистецьких закладів, де за статутом «говорять українською» дещо виправляє ситуацію, але не досить суттєво, так само як наявність російських шкіл, наприклад у Львові та регіоні не впливає на співвідношення послугоування російською та українською мовами в побуті.

Підсумовуючи, важливо зазначити, що акцентована «україномовна спрямованість» властива Заходу України, а вимушена чи «опціональна» російськомовність (і читання українських авторів у перекладах) – східного, скоріше тут може простежуватись інша тенденція – мовно-літературна гомогенність (цілісність) на західноукраїнських теренах, і мовна «всеїдність» – на сході, при чому всеїдність не завжди свідчить про свідомий виражений вибір, а скоріше засвоєння та вкорінення тих культурних репрезентацій, які загальноприйнятими і найбільш поширеними в середовищі споживача культурних благ.

Юрій Мосаєв

Класичний приватний університет

СОЦІАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ СОКЕРНИХ ДЕРБІ В США

Північна Америка є країною, де футбол ніколи не вважався спортом номер один, особливо це стосується найбільших країн континенту США та Канади. Обидві країни є північними і історично першість тут тримали саме зимові види спорту перевага віддавалася хокею, але експансія командних видів спорту винайдених на території Великої Британії. Так вийшло, що саме в рамках США та Канади британський сокер, регбі та крикет були модернізовані в такі види спорту як американський футбол та бейсбол. До того ж американські студенти віднайшли баскетбол і перетворили бокс на спортивну індустрію. І тому сокер (як його звать американці і канадці) не міг віднайти собі аудиторію хоча на початку свого існування він подавав великі надії.

Проблемою формування футбольних дербі в США була відсутність в професійних футбольних ліг. Першим невдалим експериментом в цій царині була Північноамериканська футбольна ліга, яка проіснувала з 1968 до 1984 року. Першим прорахунком даної ліги була орієнтація на бейсбол та його інфраструктуру, що призвело до припинення існування першого її чемпіона Атланти Чіфс [1]. Дана ліга

створила умови для формування соккерних дербі на теренах сполучених штатів, але її комерційні проблеми зробили все щоб звести нанівець всі спроби розвитку як соккеру так і дербійну її складову.

Ліга MLS була сформована 13 грудня 1993 року як частина заявки США на проведення чемпіонату світу з футболу 1994 року. На відміну від інших великих спортивних ліг, MLS є власником всіх клубів, що входять у її склад, а інвестори частково управляють клубами й одержують компенсацію від ліги відповідно до успіху клубу в сезоні [4].

На сьогодні дана ліга має у своєму складі 19 футбольних клубів і через невелику історію головним чином виділяються регіональні дербі. Класичним прикладом такого протистояння є «західне дербі». В рамках цього протистояння один одному протистоять такі клуби як ФК «Далас» та «Динамо» Г'юстон. Клуб з Даласу є одним з засновників MLS [3] в той час як «Динамо» з Г'юстону є відносно молодим клубом, який перебазувавши інфраструктуру клубу з Сан-Хосе став визнаним лідером всього американського футболу [5]. Дане західно-американське футбольне дербі є класичним і регіональним, що підвищує популярність футболу на «дикому заході».

Для американської Півночі є характерним наймолодше дербі MLS протистояння футбольних клубів «Сіетл Саундерс» та «Портленд Тімберс». Перший з них є одним з перших клубів в США і сьогодні знаходяться під контролем американського кінопродюсера Д. Рота [2] в той час як представники найбільшого в США фанатського руху «Портленд Тімберс» є продуктом третього за кількістю населення міста США і промислового центру який має суттєві фінансові ресурси поряд з «Сіетлом», що вносить соціально-економічні змісти в це протистояння в той же час воно є парадоксальним так як самі вболівальники з Портланду є біднішими за своїх візаві з Сіетлу. Подібні дербі є характерними і для інших регіонів США, незважаючи на регіональні особливості.

Є в рамках даної ліги і так зване столичне дербі, яке складається з паралельного протистояння клубів «Ді Сі Юнайтед» (Вашингтон), «Нью-Йорк Ред Булс» (Нью-Йорк) та «Філадельфія Юніон» (Філадельфія). Основою цього футбольного протистояння є те, що клуб «Ді Сі Юнайтед» (Вашингтон) є штучним утворенням, яке було задумано як провідний бренд молодого американського футболу, який за допомоги держави після американського мундіалу 1994 року планувався як флагман американського футболу про, що свідчить залучення до цього клубу всієї національної збірної. Тому і статус даного клубу є достатньо суперечливим і тому команда не була популярною у власному регіоні. Головним суперником клубу з Вашингтону є футбольний клуб «Філадельфія Юніон». Даний клуб відносно молодий, але був створений на основі студентської спільноти міста Філадельфія [6]. Цей клуб не є успішним за результатами, але цілком успішним фінансово. І тому протистояння між ними є головним протистоянням регіоном. Соціальною основою даного протистояння як ми вже з'ясували є протистояння вболівальників столиці і студентів з провінції. В той же час це антигламурне дербі так як в регіоні є ще один «гламурний» футбольний клуб, що заснований як комерційний проект, який був створений під державні гарантії цей клуб «Нью-Йорк Ред Булс» (Нью-Йорк) більш відомий під назвою «Метростарс» [7]. Даний клуб як проект символ американського соккеру успіху не приніс і тому йому прийшлося провести процедуру ребрендингу під керівництвом відомого австрійського виробника енергетичних напоїв. І тепер це паралельне дербі в якому футболісти Філадельфії протистоять як представники молоді проти багатих столичних клубів, а столичні клуби протистоять один одному як антагоністи в сфері найзаможнішого клубу регіону та країни. Хоча протистояння це відбувається на базі емігрантів цього регіону з Європи так як найзапекліша стадія цього дербі проходить в рамках американського футболу та бейсболу.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Atlanta Chiefs to take on Dallas in Rome Sunday. Електронний источник. Режим доступа. <http://www.ttfootballhistory.com/node/1643>. 2. Bell J. Who Nurtured U.S. Soccer, Dies at 74 / J. Bell // The New York Times. 26.10. 2007. P.8. 3. FC Dallas signs multi-year, multi-million dollar jersey deal with AdvoCare. Електронний источник. Режим доступа. <http://www.fcdallas.com/news/2012/06/fc-dallas-signs-multi-year-multi-million-dollar-jersey-deal-advocare>. 4. Fraser V. Major league soccer. Електронний источник. / V. Fraser. Режим доступа. <http://caselaw.findlaw.com/us-1st-circuit/1441684.html> 5. Eighty-Sixing 1836: Why isn't «Houston» offensive too? // Editorial, Enter Stage Right, March 20, 2006 6. Lucas K. Murray (June 27, 2010). «Missing the goal: Philadelphia Union's new soccer stadium could have been in Gloucester County». // The Gloucester County Times. Retrieved February 9, 2012. 7. Team History. Електронний источник. Режим доступа. <http://www.newyorkredbulls.com/club/history>